TC

AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

2021-DR-033

KREMNA ANTİK KENTİ SAVUNMA SİSTEMLERİ
Cilt I

HAZIRLAYAN

Salih SOSLU

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Sedat AKKURNAZ

AYDIN- 2021

ÖZET

KREMNA ANTİK KENTİ SAVUNMA SİSTEMLERİ

Salih SOSLU
Doktora Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Sedat AKKURNAZ
2021, 808 sayfa

Kremna, Burdur İli, Bucak İlçesi, Çamlık Köyü sınırlarındaki Hacıbağ Mahallesi'nde yer almaktadır. Kent, antik Pisidia Bölgesi'nin dağlık kentlerinden birisidir. Konumu ve savunma yapıları, zapt edilmesi güç kentlerin arasında gösterilmesindeki önemli faktörlerdendir. Bu çalışmada, Kremna'nın savunma sistemleri incelenmiştir. Buna göre kentin savunmasını oluşturan sur duvarları, kule yapıları ve *bastion*lar ile kapılar ve antik karayolları, ayrı başlıklar altında açıklanarak mimari ve askeri özellikleri yönüyle ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kentin savunmasını somutlaştırmak için haydut lideri Lydius'un kenti işgalinden sonra Roma İmparatorluğu'nun kenti tekrardan hakimiyetine almak amacıyla kentin batısında askeri mühendislerine yaptırdığı kuşatma alanı ve ilişkili yapılar da çalışmaya dahil edilmiştir. Böylelikle kenti korumak için inşa edilen yapıların geniş bir bakış açısıyla tartışılması ve açıklanması sağlanmıştır. Ayrıca, kentin *khora*sındaki kırsal yerleşimler ve kırsaldaki alanın güvenliği için yapılmış yapılar incelenerek kent merkezindeki savunma yapıları ile stratejik ilişkileri belirlenmiştir. Bununla birlikte kent ve territoryumundaki yapıların arasında güçlü bir ilişkinin olduğu ve kırsal çevrede hareketli bir siyasi, askeri ve sosyo-iktisadi hayatın sürdüğü anlaşılmıştır.

Bu konudaki çalışmalarda Pisidia Bölgesi'nin ve kentin tarihsel olaylarının, kentteki seramik ve metal buluntular gibi arkeolojik bulguların yanı sıra, Anadolu'daki ve Kıta Hellas'taki kentlerin savunma unsurlarının mimari ve askeri özellikleri analojileri yardımı ile incelenerek kentin savunma yapılarının yaklaşık tarihlendirilmesi yapılmıştır. Dolayısıyla Kremna'nın savunma sistemlerinin stratejik ve plan özellikleri ortaya çıkarılmış, kentin savunma olgusunun Hellenistik Dönem'den başlayarak Roma ve Bizans dönemlerine kadar aktif bir şekilde kullanıldığı ve yapısal değişimlere uğramasına rağmen korunduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pisidia, Kremna, Hellenistik, Roma, Savunma Sistemleri, Sur, Kule.

ABSTRACT

THE DEFENSE SYSTEMS OF THE ANCIENT CITY CREMNA

Salih SOSLU
Ph.D. Thesis, Department of Archeology
Thesis Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Sedat AKKURNAZ
2021, 808 pages

The Cremna is located in Hacıbağ District within the borders of Çamlık Village in Bucak District of Burdur Province. The city is one of the mountainous cities of the ancient Pisidia Region. Its location and defense structures are among the main factors in showing it among the cities that are difficult to conquer. In this study, Cremna's defense systems have been examined. Accordingly, the city walls, tower structures and *bastion*s, gates and ancient roadways that form the defense of the city are explained under separate headings and discussed in detail in terms of their architectural and military features. In order to embody the defense of the city, the siege area and related structures built by the Roman Empire's military engineers in the west of the city in order to re-dominate the city after the invasion of the city by the bandit leader Lydius were also included in the study. Thus, the buildings built to protect the city were discussed and explained from a broad perspective. In addition, the rural settlements in the city's in *khora* and the buildings built for the security of the rural areas were examined and their strategic relations with the defense structures in the city center were determined. However, it has been understood that there is a strong relationship between the structures in the city and its territorium, and that there is a lively political, military and socio-economic life in the rural environment.

In the studies on this subject, the historical events of the Pisidia Region and the city, as well as archaeological findings such as ceramics and metal finds in the city, as well as the architectural and military characteristics of the defense elements of the cities in Anatolia and Hellas were examined with the help of analogies and approximate dating of the defense structures of the city was made. Therefore, the strategic and plan features of the Cremna's defense systems were revealed, and it was concluded that the defense phenomenon of the city was used actively from the Hellenistic Period to the Roman and Byzantine periods and was protected despite structural changes.

Key Words: Pisidia, Cremna, Hellenistic, Roman, Defense System, Fortification, Tower.

ÖNSÖZ

İnsanoğlu varoluşundan itibaren çevresinde karşılaştığı ve tehlikeli gördüğü olaylara karşı kendisini korumak ve savunmak için önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan güçlü topografyaya sahip kentler ve yerleşimler, yaşam alanlarını sınırlandıran sur duvarları ve savaş makineleri, gelişmelerin başında gelmektedir. Bu konudaki unsurların yer, zaman ve mekana göre değiştiği görülse de başlangıçtaki amaçlarının ve gerekçelerinin aynı oldukları anlaşılmaktadır. Şöyle ki, "irade göstermek" ve "hayatta kalmak" gelişmelerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Siyasi, askeri ve sosyo-iktisadi alanlardaki varlık kaygısı ve mücadelesi, insanoğlunun savunmak ve korunmak şeklindeki fiili eylemlerini harekete geçirterek farklı malzemeleri ve araçları kullanmalarını sağlamış ve zamanın şartlarına göre kendini korumak için sistemler yapmıştır. Hatta savunma hususundaki gelişmelerin zaman sonra kuşatma işlerini hızlandırdıkları da tarihsel kaynaklarda yerini almıştır. O sebeple, günümüzdeki teknolojik gelişmelerden, saldırılardan yola çıkarak stratejik konumdaki ülkeler için hava savunma sistemleri ve sınır güvenlik merkezleri ne kadar gerekli ise antikçağdaki kentler ve yerleşimler içinde sur duvarları ve kule yapıları şeklindeki savunma sistemleri de o kadar önemlidir.

Önsöz'de uzun soluklu çalışmamızın muhtelif aşamalarında desteklerini sunarak çalışmanın çok daha da nitelikli olmasını sağlayan ve gayretimizi göz ardı etmeyen kişiler için teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Bunun çalışmama katkısı olan bilim emekçileri için "bilimsel ahlakın" ve "ahde vefanın" gereği şeklinde algılanmasını temenni ediyorum.

Kremna'nın savunma sistemleri ile 2014 yılında arkeolojik yüzey araştırmalarına katıldığım *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda tanıştım. Kentteki çalışmaların sonlandığı 2019 yılına kadar araştırmaların her safhasında yer aldım. Şuana kadar ki yaptığım arkeolojik çalışmalarda ve kent konulu doktora tezimi hazırlamamda Kremna'nın yeri apayrıdır. Benim için Kremna "ilk göz ağrım"dır, diyebilirim. Bu hususta tecrübe kazanmama vesile olan dönemin yüzey araştırmaları başkanı Doç. Dr. Hüseyin METİN'e teşekkür ederim.

Tezimin başlangıcından tamamlandığı ana kadar her daim desteklerini sağlayarak çalışmalarıma ivme kazandıran kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sedat AKKURNAZ'a sabrından ve hoşgörüsünden dolayı çok teşekkür ediyorum.

Tez jüri üyelerimin bilimsel katkılarının çalışmamı geliştirdiğini söylemek istiyorum. Kentin tarihsel olaylarını incelediğim Eskiçağ Tarihi, kent adının etimolojisini irdelediğim

antik dilbilgisi ve tarihi coğrafya alanlarında tarafımı yönlendirerek bilimsel yaklaşımları ile desteğini gördüğüm hocam Prof. Dr. Yusuf KILIÇ'a, antik mimari alanındaki tecrübelerini paylaşarak savunma mimarisi ve bu hususstaki terminolojik kullanımları yeniden incelememi sağlayan hocam Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT'e, tez metninde kullandığım Klasik Hellence ve Latince ifadelerin yazımları ile metnin yazım, içerik ve anlam bakımından gözden geçirilmesi konusundaki bilimsel yaklaşımlarını somut bir şekilde aktaran hocam Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN'e ve savunma mimarisi alanındaki tecrübelerini paylaşarak kent adının kökeni, kentin erken tarihi şeklindeki konuları irdelememde rol oynayan ve kaynak bakımından dijital kütüphanesini tarafıma açan hocam Prof. Dr. Suat ATEŞLİER'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Akademik hayatımın başlamasında hak sahibi olan, bir nevi akademinin kapılarını aralayan ve bu seviyeye ulaşmamda emeği bulunan çok kıymetli insanların olduğunu biliyorum. Bu hususta her zaman şahsımı destekleyerek iyiliklerini sakınmayan ve bir rehber şeklinde yol gösteren Ağabeyim Yavuz SOSLU'ya çok teşekkür ederim. Bu vesileyle akademik çevredeki kimliğimin oluşmasını sağlayan, tecrübeleriyle yönlendiren ve şimdi Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin Rektörü olan hocam Prof. Dr. Alparslan CEYLAN'a müteşekkirim. Akademik misyonumun varoluşuna katkı sağlayan, kıymetli zamanını ayırarak adım adım tezimi inceleyen ve bilimsel katkılarını sunarak kaynaklarını ulaştıran hocam Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL'e teşekkür ederim. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde akademik hayatımın başlangıcının mihenk taşlarından olan hocam Prof. Dr. Yıldırım ATAYETER'e çok teşekkür ederim.

Kremna arkeolojik yüzey araştırmalarında kendileri ile tanışarak sonraki süreçte ilişkilerimizi geliştirme imkanı bulduğumuz kıymetli bilim insanlarını ve kentteki güvenlik görevlisini de anmak istiyorum. Bu bakımdan Prof. Dr. Abdurrrahman UZUNASLAN'a, Prof. Dr. Ralf Heinrich BECKS'e, kırsaldaki yerleşimler ve alan savunması için oluşturulan yapılar hususunda bilimsel desteğini sunan hocam Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS'e, Doç. Dr. Özdemir ŞENTÜRK'e, Arş. Gör. Erdal KAYA'ya, Öğr. Gör. Murat KOÇAK'a ve Özel Güvenlik Görevlisi Ali ONURLU'ya teşekkür ederim.

Tez çalışmasının multidisipliner bir araştırmayla hazırlandığını ve alanında deneyimli birçok bilim insanı, uzman ve tekniker ile bir araya gelerek yürütüldüğünü söylemek gerekmektedir. Buna göre antik kaynaklar konusunda dokümanlarını ve bilgilerini paylaşarak bilimsel deneyimlerini aktaran hocam Prof. Dr. Turhan KAÇAR'a, bilimsel

yayınları ile tarafımızı bilgilendiren hocam Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT'a, Pisidia Bölgesi'nin savunma sistemleri üzerine deneyimlerini paylaşan ve kaybettiğimiz kıymetli bir hocamız Prof. Marc WAELKENS'a, "Antikçağ'da Taş Duvar İşçiliği" kitabını ve Geç Antik Dönem duvarları konusundaki tecrübelerini paylaşarak çalışmalarımıza katkılarını sunan hocam Prof. Dr. Murat FIRAT'a, Ortaçağ alanında uzman görüşleri ile çalışmalarımıza ivme kazandıran kadim dost Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YILMAZ'a, savunma sistemleri konusunda deneyimlerini paylaşarak tezimi adım adım okuyup, tarafımı bilimsel bilgileriyle yönlendiren ve Kremna'nın emektarlarından olan hocam Dr. Mustafa BÜYÜKKOLANCI'ya, savunma sistemleri üzerine çalışmalarını temellendirerek ilgili alanda önemli bir kaynak teşkil eden ve uzmanlık tezini paylaşarak araştırmalarımın ilerlemesini sağlayan hocam Dr. Murat TAŞKIRAN'a, kentin haritası hazırlanırken ArcGIS programını kullanarak izohips haritasını çıkaran ve kentin tarihi coğrafyası hazırlanırken fiziki ve beşeri coğrafya konularında tecrübelerini paylaşan hocam Öğr. Gör. Uğur TOZKOPARAN'a, kentteki savunma yapılarını ve yapılar üzerindeki deprem izlerini inceleyerek tarafımıza bilgilerini aktaran kadim dost Yüksek Jeoloji Mühendisi Yasin ÜSTÜNDAĞ'a, Pisidia Bölgesi kentlerinin topografyasını ve etimolojisini çalışarak kaynaklarını kullanma imkanı sunan ve sonraki süreçte de çalışmalarımızı takip eden hocam Dr. Lauriane LOCATELLI'ya, bilimsel kaynakları ile çalışmalarımızı zenginleştiren antikçağdaki savunma sistemleri alanında uzman hocam Dr. Michael EISENBERG'e, kentin adı hususunda yürüttüğümüz araştırmalarda 1844 yılı Bucak Temettuat Defteri'nde Teke Sancağı'na ilişkin konularda yardımlarını esirgemeyen Doktora Öğrencisi Metin SEYYAR'a, kentin adı ve topografyası üzerine yaptığımız incelemelerde Sümerce ve ilişkili kaynakların temini aşamasında desteklerini sunan Doktora Öğrencisi Hacı ÖREN'e, manuel çizimlerin CorelDRAW programını kullanarak dijital alana aktarımını sağlayan Emre ÖZSARI'ya, Sketchup ve Lumion programı ile 3D modelleme yaparak yapıların çizimini gerçekleştiren kıymetli öğrencim Mimar Şevval Beste GÖZEGER'e, antik savaş makinelerinden yapılan saldırıların kentin savunma yapıları üzerindeki etkisini belirleyerek matematiksel hesaplamalarını gerçekleştiren kardeşim Makine Mühendisi Muhammet DAĞISTANLI'ya ve aynı şekilde profesyonel deneyimlerini paylaşarak kentin antikçağdaki kuşatmasını değerlendiren kadim dost Fizikçi ve Savaş Uzmanı E. Y.'a teşekkür ederim.

Kütüphane ve Müze araştırmaları, çalışmamızın önemli bir aşamasını oluşturmuştur. Bu konuda Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi (DAI), Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), Koç Üniversitesi Kütüphanesi,

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlhan Varank Kütüphanesi, Burdur Müzesi Kütüphanesi, Pamukkale Üniversitesi Kütüphanesi ve Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Kütüphanesi'nde yürüttüğümüz çalışmalarımız sırasında yardımlarını esirgemeyen uzmanlara çok teşekkür ederim.

Tezimizin maddi yükünün bir bölümünü karşılamak üzere FEF-19001 proje numarası ile sağladıkları destekten dolayı Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP)'ne teşekkür ederim.

Tez çalışmasında kadim dostlarımızı ve meslektaşlarımızı, unutmak! Uzun süreli çalışmalarımızın sıkıntılı süreçlerinde yanımızda yer alarak yükümüzü hafifletenleri ve soluk aldığımız anları kıymetlendirenleri göz ardı etmektir. Bu vesileyle her zaman yanımda yer alarak tez çalışmamızı fikirleri ile destekleyen kardeşim Öğr. Gör. Aykut KABAK'a ve kıymetli hocalarım Dr. Hüsrem ÇELİK'e, Öğr. Gör. Özgür DURMUŞ'a, Öğr. Gör. Kübra KÖROĞLU'na ve Arş. Gör. Onur YAYLA'ya ilgilerinden dolayı teşekkür ederim.

Akademik çalışma ortamındaki arkadaşlarımın bu süreçteki katkıları ve destekleri de kuşkusuz çok önemliydi. Bu konuda Müdürümüz Dr. Öğr. Üyesi Özlem Nilüfer KARATAŞ ARACI'ya, Doç. Dr. Emre ERBAŞ'a, Dr. Öğr. Üyesi Mert GÜRLEK'e ve Öğr. Gör. Ramazan ARSLAN'a çok teşekkür ederim.

Arazi çalışmalarından teknik çizimlere kadar tez çalışmamızın her anına refagat eden ve şahsi çalışması gibi özveri de bulunan ebedi dost Doktora Öğrencisi Mustafa ÇİDEM'e ve Ailesine sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ailem…Kıymetlimiz Annem Zehra SOSLU'ya, fedakar Babam Lütfullah SOSLU'ya, kızkardeşim Aslıhan YALÇINKAYA'ya ve kardeşim Kadir SOSLU'ya müteşekkirim.

Kadınım ve Meslektaşım…Bu çalışmayı kaleme alırken maddi ve manevi çok sıkıntılarımız oldu. Ancak, savrulmadık ve kaybolmadık. İki kişi olarak bir hayatı paylaşmayı bildik. Hayatımızı anlamlandırdık. Elbette ki, senin özverinin ve gayretinin hakkını ödeyemem! Fakat sayende çalışmayı iyi bir şekilde tamamladım. Her zaman ve her koşulda ilk "Aşkla".

Bu Doktora çalışması, Annem ve Babam için ithaf olunur. Saygılarımla.

Salih SOSLU

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI ..... İ
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI ..... İİİ
ÖZET ..... İV
ABSTRACT V
ÖNSÖZ ..... Vİ
KISALTMALAR DİZİNİ ..... XVİ
GİRİŞ 1
Amaç 12
Kapsam 14
Yöntem 14
1. BÖLÜM 18
1. PISIDIA VE KREMNA'NIN TARİHİ COĞRAFYASI 18
1.1. Pisidia Jeomorfolojisi'nde Kremna'nın Coğrafi Özellikleri 18
1.2. Pisidia ve Kremna İsminin Etimolojisi: Köken ve Dilbilimsel Araştırmalar 31
1.3. Antik Yol Ağı Sistemi 44
1.4. Kremna'nın Yapıları 55
1.4.1. Küçük Hadrianus Tapınağı 55
1.4.2. Büyük Hadrianus Tapınağı 56
1.4.4. Severuslar Tapınağı 56
1.4.5. Marcus Aurelius-Commodus Tapınağı 56
1.4.6. Suriye Alınlıklı Küçük Tapınak 57
1.4.7. Büyük Propylon 57
1.4.8. Tiyatro (A ve B) 58
1.4.9. Hamam-Kütüphane ("Q" Yapısı) 58
1.4.10. Forum-Bazilika 59

1.4.11. Kilise 60
1.4.12. *Dorik* Agora 60
1.4.13. Sütunlu Cadde 60
1.4.14. Anıt Mezar 61
1.4.15. Sarnıç 61
1.4.16. Kapı 61
1.4.17. Antik Yol 61
1.4.18. Savunma Yapıları 62
1.4.19. Kuşatma Yapıları 62
1.4.20. Konut Yapısı 62
1.4.21. Antik Taş Ocağı 63
1.5. Kremna Siyasi Tarihi 63
1.5.1. Hellenistik Dönem'de Kremna 63
1.5.2. Roma Dönemi'nde Kremna 76
1.5.3. Bizans Dönemi'nde Kremna 94
1.6. Kremna Araştırmaları 97
1.6.1. Antik Kaynaklarda Kremna 97
1.6.2. Modern Literatürde Kremna 104
1.6.3. Kremna I. ve II. Dönem Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları 122
2. BÖLÜM 128
2.KREMNA KENT MERKEZİ'NDEKİ SAVUNMA SİSTEMLERİ 128
2.1. Savunma Duvarları 133
2.1.1. Batı Savunma Duvar Yapıları 136
2.1.1.1. Duvar 1 (Kat. 1) 140
2.1.1.2. Duvar 2 (Kat. 2) 142
2.1.1.3. Duvar 3 (Kat. 3) 144
2.1.1.4. Duvar 4 (Kat. 4) 146

2.1.1.5. Duvar 5 (Kat. 5) 148
2.1.1.6. Duvar 6 (Kat. 6) 149
2.1.1.7. Duvar 7 (Kat. 7) 152
2.1.1.8. Duvar 8 (Kat. 8) 154
2.1.1.9. Duvar 9 (Kat. 9) 157
2.1.1.10. Duvar 10 (Kat. 10) 158
2.1.1.11. Duvar 11 (Kat. 11) 160
2.1.1.12. Duvar 12 (Kat. 12) 162
2.1.1.13. Duvar 13 (Kat. 13) 162
2.1.2. Güney Savunma Duvarları 163
2.1.2.1. Duvar 14 (Kat. 14) 165
2.1.2.2. Duvar 15 (Kat. 15) 166
2.1.2.3. Duvar 16 (Kat. 16) 167
2.1.3. Mimari Özellikler 168
2.1.3.1. Batı Duvarları 168
2.1.3.2. Güney Duvarları 193
2.1.4. Askeri Özellikler 196
2.1.4.1. Batı Duvarları 196
2.1.4.2. Güney Duvarları 219
2.2. Kuleler 221
2.2.1. Batı Sur'daki Kule Yapıları 223
2.2.1.1. Kule 1 (Kat. 17) 227
2.2.1.2. Kule 2 (Kat. 18) 232
2.2.1.3. Kule 3 (Kat. 19) 235
2.2.1.4. Kule 4 (Kat. 20) 237
2.2.1.5. Kule 5 (Kat. 21) 238
2.2.1.6. Kule 6 (Kat. 22) 240

2.2.1.7. Kule 7 (Kat. 23) 241
2.2.1.8. Kule 8 (Kat. 24) 243
2.2.1.9. Kule 9 (Kat. 25) 244
2.2.1.10. Kule 10 (Kat. 26) 245
2.2.1.11. Kule 11 (Kat. 27) 247
2.2.1.12. Kule 12 (Kat. 28) 249
2.2.1.13. Kule 13 (Kat. 29) 251
2.2.1.14. Kule 14 (Kat. 30) 252
2.2.1.15. Kule 15 (Kat. 31) 253
2.2.2. Güney Sur'daki Kule 254
2.2.2.1. Kule 16 (Kat. 32) 255
2.2.3. Mimari Özellikler 256
2.2.3.1. Batı Sur'daki Kuleler 256
2.2.3.2. Güney Sur'daki Kule 273
2.2.4. Askeri Özellikler 273
2.2.4.1. Batı Sur'daki Kuleler 273
2.2.4.2. Güney Sur'daki Kule 288
2.3. Kapılar 289
2.3.1. Batı Sur'daki Kapılar 291
2.3.1.1. Batı Kapısı I (Kat. 33) 291
2.3.1.2. Batı Kapısı II (Kat. 34) 298
2.3.1.3. Batı Nekropolis Kapısı (Kat. 35) 305
2.3.2. Güney Sur'daki Kapı 312
2.3.2.1. Güney Kapı-Kule (Kat. 36) 312
2.4. Antik Yollar 328
2.4.1. Batı'daki Antik Yollar 330
2.4.1.1. Batı Antik Yol I (Kat. 37) 330

2.4.1.2. Batı Antik Yol II (Kat. 38) 331
2.4.1.3. Batı Antik Yol III (Kat. 39) 332
2.4.1.4. Batı Antik Yol IV (Kat. No. 40) 334
2.4.2. Güney'deki Antik Yol 335
2.4.2.1. Güney Antik Yol (Kat. No. 41) 335
2.5. Roma'nın Batıdaki Kuşatma Merkezleri 339
2.5.1. Roma Kuşatma Alanı (Kat. No. 42) 340
2.5.2. Roma Kuşatma Tepesi (Kat. No. 43) 346
2.6. Güneydeki Bastion Yapıları 352
2.6.1. Bastion I (Kat. No. 44) 352
2.6.2. Bastion II (Kat. No. 45) 363
2.7. Batı'daki Antik Taş Ocağı 373
2.7.1. Kremna Antik Taş Ocağı (Kat. No. 46) 373
2.8. Tarihleme ve Değerlendirme 375
2.8.1. Siyasi Olaylar 376
2.8.2. Mimari Özellikler: Teknik, İşçilik ve Yapısal Uygulamalar 382
2.8.3. Arkeolojik Veriler 388
2.8.3.1. Seramik 388
2.8.3.2. Metal ve Cam 390
2.8.3.3. Sikke 392
2.8.3.4. Mimari Yapı 393
2.8.3.4.1. *Dorik* Agora 393
2.8.3.4.2. Severuslar Tapınağı'nın Hellenistik Evresi 395
3. BÖLÜM 397
3. KREMNA *KHORA*'SINDAKİ ALAN SAVUNMASINA YÖNELİK YERLER 397
3.1. Kırsaldaki Savunma Yapıları 397
3.1.1. Çakalasartepe Karakol (Kat. No. 47) 401

3.1.2. Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule (Kat. No. 48) 407

3.1.3. Sazak-Alatepe (Kat. No. 49) 417

3.1.4. Dikmentepe Kule (Kat. No. 50) 419

3.1.5. Bağtepe Kule (Kat. No. 51) 422

3.1.6. Bucak-Asartepe (Kat. No. 52) 428

4. BÖLÜM 433

4. KREMNA'NIN SAVUNMA SİSTEMLERİNİ ETKİLEYEN UNSURLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 433

4.1. Kremna'daki Savunma Sistemlerinin Stratejik Durumu 433

4.2. Kremna'daki Siyasi Olayların ve Tabii Afetlerin Kent Savunmasına Yansımaları 435

4.3. Kent-Kırsal Modelindeki Alan Güvenliğinin Stratejik Açıdan İlişkisi: Kremna'nın Savunma Ağı 438

4.4. Pisidia Bölgesi'ndeki Topografya Koşullarının Kent Savunmasına Etkisi: Kremna ve Pisidia Kentleri Karşılaştırmalı 443

SONUÇ 447

KAYNAKÇA 464

ÖZGEÇMİŞ 554

KISALTMALAR DİZİNİ

Başvurulan Literatür Kaynaklarının Kısaltmaları

AA : Anatolia Antiqua

AA : Anatolian Archaeology

AA : Archaologischer Anzeiger

AASOR : The Annual of the American Schools of Oriental Research

AD : Arkeoloji Dergisi

ADALYA : Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi Yıllığı

AJA : Amerikan Journal of Archaeology

AJES : American Journal of Economics and Sociology

AKMED : Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi

AMS : Asia Minor Studien

AMS : Bulletin of the American Mathematical Society

AnatSt : AnatSt

AncSoc : Ancient Society

ANMED : Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri Bülteni

Anodos : Studies of the Ancient World

ANRW : Aufstiegu Niedergang der römischen Welt

ARATOS : Tarih, Felsefe, Kültür, Sanat

AST : Araştırma Sonuçları Toplantısı

Ath. Mit. : Mitteilungen des Deutschen Arcaologischen Instituts, Athenische Abteilung

BAR : British Archaeological Reports

BELLETEN : Türk Tarih Kurumu Dergisi

BCH : Bulletin de Correspondance Hellenique

BIA : British Institute of Archaeology

BSA : Annual of the British School at Athens

CAH : The Cambridge Ancient History

CEDRUS : Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi

CR : The Classical Review

Chiron : Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphic des Deutschen Archaologischen Instituts

CIG : Corpus Inscriptionum Graecarum

CIL : Corpus Inscriptionum Latinarum

CRAI : Comptes rendus de I'Academic des Inscriptions et Belles-Lettres

DACIA : Revue D'Archeologie Et D'Histoire Ancienne

DMİGM : Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

EA : Epigraphica Anatolica

G&R : Greece & Rome

GRBS : Greek, Roman and Byzantine Studies

GU : Giebener Universitatblatter

Hermes : Zeitschrift für klassische Philologie

Hesperia : Journal of the American School of Classical Studies at Athens

Historia : Zeitschrift für Alte Geschichte

IGRR : Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes

IGSK : Inschriften griechischer Stadte aus Kleinasien

IstMitt. : Istanbuler Mitteilungen

İDİL : İdil Sanat ve Dil Dergisi

İMİB : İstanbul Maden İhracatçılar Birliği

JAC : Jahrbuch für Antike und Christentum

JASSS : The Journal of Academic Social Science Studies

JDAI : Jahrbuch des Deutschen Archaologischen Instituts

JHS : Journal of Hellenistic Studies

JNES : Journal of Near Eastern Studies

JRS : Journal of Roman Studies

JSTOR : Journal of Social Sciences

KAAM : Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi

Klio : Beitrage zur Alten Geschichte

KST : Kazı Sonuçları Toplantısı

MAA : Mediterranean Archaeology and Archaeometry

MDAI(A) : Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Instituts

MJH : Mediterranean Journal of Humanities

Mon. Ant. : Monumenti Antichi dei Lincei

OGIS : Orientis Graeci Inscriptiones Selectae

OLBA : Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisi Araştırma Merkezinin Dergisi

PHASELIS : Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi

RA : Revue Archeologique

RE : Paulys Real-Encyclopadie der classichen Altertumswissenschaft

REA : Revue des Etudes Anciennes

SEG : Supplementum Epigraphicum Graecum

SNG : Sylloge Nummorum Graecorum

TAD : Tarih İncelemeleri Dergisi

TAD : Türk Arkeoloji Dergisi

TAVO : Tübinger Atlas des Vorderen Orients

TAY : Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri

TDK : Türk Dil Kurumu

TEBE : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

TİD : Tarih İncelemeleri Dergisi

TMMOB : Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

TTK : Türk Tarih Kurumu

TÜBA-AR : Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

TÜBA-KED : Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi

ZPE : Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Çalışma Alanlarının Kısaltmaları

B I : Bastion I

B II : Bastion II

BK I : Batı Kapısı I

BK II : Batı Kapısı II

BNK : Batı Nekropolis Kapısı

BAY I : Batı Antik Yol I

BAY II : Batı Antik Yol II

BAY III : Batı Antik Yol III

BAY IV : Batı Antik Yol IV

D : Duvar

GAY : Güney Antik Yol

RKT : Roma Kuşatma Tepesi

RKA : Roma Kuşatma Alanı

KATO : Kremna Antik Taş Ocağı

K : Kule

GK-K : Güney Kapı-Kule

Teknik Kısaltmalar

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Çiz. : Çizim

cm. : Santimetre

Ed. : Editör

Eds. : Editors

Env. : Envanter

et al. : ve diğerleri

Fig. : Figür

Kat. : Katalog

km. : kilometre

Lev. : Levha

m. : Metre

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

No. : Numara

Pl. : Plate

Res. : Resim

S. : Sayı

Şek. : Şekil

Tab. : Tablo

Taf. : Tafel

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

Vol. : Volume

GİRİŞ

"Pisidia Bölgesi'ndeki
Kremna da
zapt edilemez kentlerin
arasındadır".
(Strab. XII.7.2).
Bize göre antik yazar, bu ifadesine yer
verirken kentin topografyası ve güçlü savunma
sistemlerini dayanak tutmuş olmalıdır.

Dil bilgisindeki "savunmak" ve "korunmak" gibi sözcükler, konu itibariyle insanoğlunun en eski çağlardan beridir siyasi, sosyo-kültürel ve askeri alanlardaki olaylar karşısında gösterdikleri fiili eylemleri ile kavramlaşarak veya imgeleşerek somut yapıların algılanmasını sağlayan temel kullanımlar şeklinde karşımıza çıkmıştır. Şöyle ki, antikçağ kültüründe "kent" ve "savunmak" ile "yerleşim" ve "korunmak" şeklindeki somut ve soyut sözcüklerin homojen olarak kullanılmasının savunma sistemleri ile ilişkili yapıları akla getirdikleri görülmektedir. Bu konudaki sözcüklerin her türlü iç ve dış tehditlere ve işgal içerikli olgulara karşı tepkisel olarak kullanıldıkları açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Neolitik Çağ'dan itibaren insanoğlunun kümeleşerek veya gruplaşarak oluşturdukları kültür toplulukları, toprak mülkiyet hakkı kazanmasının ardından iç ve dış tehdit unsurlarına karşı kendini korumak ve savunmak için gerekli önlemleri almaya başlamıştır. Bu önlemlerin başında sur duvarları ve kule yapıları şeklindeki savunma yapıları gelmektedir. Neolitik Çağ'ın öncesindeki topluluklar ise içgüdüsel olarak kendilerini tehlikelerden uzak hissettikleri korunaklı ve güvenlikli hakim konumdaki mağaraları mesken haline getirerek sosyo-kültürel hayatlarını sürdürmüştür. İkametgah yerleri, kuşkusuz ki, korunaklı ve savunma olgusunu ön planda tuttukları yaşam alanlarıdır. Keza mekanların yapısal koşulları, tabii savunma olarak kullanılmıştır. Ancak, insanların kendi türlerinden ziyade daha çok yabanıl hayvanlardan korunmak için korunaklı yerleri mekan olarak kullandıkları bilinmektedir. Kalkolitik ve Tunç çağlarında Hacılar, Kuruçay, Sos Höyük, Aşağıpınar, Pulur-Sakyol, Karaz, Beycesultan, Troia gibi yerleşimlerin savunma duvarları ile korundukları, arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Başlangıçtaki kent ve köy kültürünün siyasi, sosyo-iktisadi ve askeri alanlardaki ilişkilerden ve gelişmelerden kaynaklı tehditlere ve işgallere karşı savunma yapıları ile korundukları ve yerleşimlerini sınırladıkları bilinmektedir. II. binin hakim gücü Hititler ve Demir Çağı'nda Urartular gibi uygarlıkların hakim tepe ve kayalık alanları lokasyon olarak belirleyip, kentlerini kurdukları ve korunaklı

savunma yapıları ile çevrelerini sınırlandırdıkları bilinen tarihsel bir gerçekliktir. Anadolu'da ve Kıta Hellas'da Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönemlerde kurulan kentlerin topografya koşullarını kullanarak hakim lokasyonlarda kuruldukları, çevrelerini güçlü savunma yapıları ile düzenledikleri ve kent planını araziye uydurdukları modelde bir kent yerleşim tipolojisi ortaya çıkmıştır. Kent devletlerinin ortaya çıkışı ile birlikte kentin asıl koruyucusu, sınırlarını belirleyen ve dış tehditlere karşı kenti koruyarak kalkan görevini yerine getiren savunma yapılarının gerekliliği daha da artmıştır. Nitekim kentlerin ilişkilerindeki istikrarsızlıklar, siyasi, askeri ve sosyo-iktisadi alanlarda büyük mücadelelerin yaşanmasını kaçınılmaz hale getirdiği için savunma yapıları da yoğun bir şekilde inşa edilmiştir. Bu konudaki gelişmelerin en önemli nedeni de politik olaylardır. Öyle ki, hakim güçlerin idari alanlarını genişletme politikaları, kentlerin savunma yapıları ve planları ile savaş aletlerinin yapılması gibi askeri teknolojik gelişmeleri de hızlandırmıştır. Böylelikle, savunma ve kuşatma stratejileri, hızlı bir şekilde ilerleyerek gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin kentlerin savunma yapılarını güçlendirmeleri yönündeki askeri amaçlı mimari yapıları ortaya çıkardıkları anlaşılmıştır. Hellenistik Dönem'deki savunma yapıları ve savaş teknolojisindeki araçların geliştirilmesi ile Roma Dönemi'ndeki kuşatmalarda taktiksel ve stratejik uygulamaların yanı sıra, savaş makinelerindeki hızlı gelişmelerin antikçağdaki savaş kültürünün gelişimini ve ilerleyişini gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu konudaki gelişmelerin Ortaçağ'da da geçerli olduklarını belirterek ateşli topların kullanımları ile korunaklı kalelerin savunma yapılarının ortadan kaldırıldığını ve artık güçlü ve korunaklı yapıların gelişen savaş teknolojisi karşısında zayıfladığını söyleyebiliriz. Yakın Çağ'dan itibaren başlayarak savunma kültürünün savaşlardaki teknolojik kullanımların artması karşısında geçmişteki gibi yüksek bir güvenlik algısı oluşturmadığı ve günümüzdeki modern savaş silahlarının geliştirilmesi ile de savunma yöntemlerinin değiştirildiği kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmıştır.

Anlaşılıyor ki, antikçağdan günümüze kadar insanoğlu, karşılaştığı iç ve dış tehditlere karşı mevcuttaki imkanları ile kendini korumak ve savunmak, hatta karşılık vermek için birbirinden farklı, ancak aynı amaç için yapılmış savunma unsurları ve kuşatma mekanizmaları geliştirmiştir. Bunların da yaşadıkları zamandaki siyasi, sosyo-iktisadi ve askeri olayları anlamak ve kavramak için birer ipucu oldukları unutulmamalıdır. Ayrıca, siyasi gelişmelerin ardından kentlerde inşa edilen savunma yapılarının hem kentin idari yönetimi, hem de urbanistik anlayışı hakkında açıklamalar sunduğunu, yani kentin kentsel karakterini ortaya çıkardığını söylemek gerekmektedir.

Bu kapsamda Kremna'nın siyasi, sosyo-kültürel ve askeri alanlardaki politikalarını, ilişkilerini anlamak için kent merkezindeki ve kırsalındaki savunma yapılarını, yapılar ile bağlantılı kapıları, antik karayollarını yanı sıra, kentin karşısında oluşturulmuş kuşatma merkezlerini belirlemek ve tanımlamak çok önemli bir yaklaşım olacaktır. Belirtmek gerekir ki, kentin savunma sistemleri ile ilişkili çalışmalarda 2014-2019 yıllarında kente yönelik oluşturulan ve bizzati katıldığım *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nın katkısı büyüktür. Buradaki çalışmalar sırasında kent savunmasını ve kırsaldaki alan savunmasına yönelik yapıları araştırmak için yoğun bir mesai harcanmıştır. Böylelikle yapıların planı, mimari özellikleri ve yüzeydeki araştırmalarda ele geçen arkeolojik bulguları bir bütün şeklinde değerlendirilerek tarihlendirmeye yer verilmiştir.

Aşağıdaki açıklamalarda ilk olarak antik kaynaklardaki ve modern literatürdeki savunma konulu çalışmalara yer verilerek ana hatları üzerinden ilişkili çalışmaların nitelikleri hakkında kısa bilgiler sunulmuştur. Daha sonra tez çalışmasının bölümleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. Sonraki anlatımlarda ise tezin amaç, kapsam ve yöntem konularına değinilmiştir.

Antikçağdaki devletlerin, krallıkların veya toplumların yaptıkları savaşlar hakkındaki bilgileri, yazılı belgeler veya birincil kaynaklar şeklinde oluşturulmuş antik kaynaklarda bulmak mümkündür. Savaşlardaki askeri teknik konuların detaylarını siyasi, sosyo-kültürel ve iktisadi olayların anlatıldığı kaynaklarda bulmak pek rastlanan bir durum değildir. Ancak, mimari yapı teknikleri, savaş makineleri veya araçları ve kuşatma-savunma ilişkilerinde meydana gelen olayları, spesifik olarak askeri mimari ve savaş teknikleri üzerine hazırlanmış yazınsal metinlerde tespit etmek mümkündür. Bu konuda Aeneas Tacticus'un *Poliorketika* adlı eseri önemli bir kaynaktır. Antik yazar, müstahkem bir kentin savunması yapılırken veya kent kuşatma altındayken savunmacıların hayatta kalmalarının yolunun bazı taktiksel uygulamalardan geçtiğini belirterek 40 maddelik bir savunma stratejisi metni kaleme almıştır. Bunların içinden en stratejik uygulamalardan olanı ise kent kuşatma altındayken çevresindeki merkezi birimlerden yardım çağrısında bulunmak ve haber vermek için ateş yakarak sinyal gönderilmesi olayıdır.

Kentlerin kuşatılması ve zapt edilmesi için kuşatmacılar tarafından yapılmış askeri mühendislik uygulamaları oldukça önemlidir. Kuşattıkları kente bir adım daha yaklaşarak kenti bombardıman altında tutmak ve kentin savunmasını bozmak veya direnişini kırmak için yapay kuşatma tepeleri oluşturulmuştur. Buna göre Thukydides'in *Peloponnessos*

Savaşı adlı eserinde Peloponnessos Kralı Arkhidamos *Plataia Kuşatması*'nı sürdürürken, kütüklerin kullanılarak bir duvar yapıldığından, taş ve toprak dolgular ile duvarın yükseltilerek yapay bir kuşatma tepesi düzenlendiğinden söz edilmiştir. Herodotos da *Historiae* adlı kitabında Harpagos'un Phokaia'yı kuşatırken yığma topraktan bir tepe oluşturarak kente askerlerini soktuğundan ve kenti zapt ettiğinden bahsetmiştir. Arrianos'un *Anabasis* adlı eserinden İskender'in *Gaza Kuşatması*'nda kuşatmacıların savunma duvarları ve kulelerin üzerindeki savunmacıların direnişini kırmak ve kenti zapt etmek için bir kuşatma tepesi yaptıkları öğrenilmektedir. Josephus da *Iotapata* adlı eserinde *Iatopata Kuşatması*'nda taş, toprak ve kereste kullanılarak kenti kuşatmak için yüksek ve yapay bir rampa oluşturulduğundan söz etmiştir. Pagan yazar Zosimus da *Historia Nova* adlı kitabında haydut lideri Lydius'un zapt ettiği Kremna'nın Roma tarafından kuşatılmasından sonra kent savunması ve kuşatmacıların karargahı arasındaki en yakın yerde toprak biriktirilerek yapay bir kuşatma tepesi düzenlendiğinden bahsetmiştir.

Savaşlarda kullanılan savaş makinelerinin ne tür araçlar oldukları, nasıl yapıldıkları ve kullanıldıkları hususundaki teknik ve mekanik bilgileri detaylı olarak sunmuş antik yazarlar yer almaktadır. Bunlardan ilk olarak Philo Byzantius, *Poliorketika* adlı eserinde savunma duvarları ve kule yapıları ile ilişkili mimari teknik açıklamalara yer verdikten sonra *mancınık* ve *lithobolos* şeklindeki savaş makineleri türevindeki araçların savaşlarda kullanıldığını anlatmıştır. Bu tipteki araçların yerleştirildikleri kulelerin, mimari yapı teknikleri bakımından statik ve sağlam olduğundan bahsetmiştir. Publius Flavius Vegetius Renatus'un Roma'nın savaş politikası, gücü ve askeri planları hakkında yazdığı *Epitomai rei militaris* adlı inceleme kitabında Galatlar'a karşı *Capitol Savunması* yapılırken, *katapult* şeklindeki makinelerin kullanıldığından bahsederek gerektiğinde kadınların saçlarının *katapult* silahlarındaki halat veya kalın iplerin yerine kullanıldığını aktarmıştır. Caesar da *De bello Gallico* adlı eserinde Roma'nın askeri gücü konumundaki piyade ve süvari askeri birliklerini incelerken, askerlerin savaşlarda kullandıkları *katapult* silahları hususundaki deneyimlerini paylaşmıştır. Yaşlı Pilinius da antikçağdaki savaş teknolojisinden bahsederken yer alan aletleri ve ait oldukları toplulukları detaylı olarak açıklamıştır. Vitruvius da *De Architectura* adlı kitabında *mancınık, scorpion, ballista* ve *onager* gibi savaş makineleri konusunda detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca, savunma mimarisindeki *opus reticulatum, opus incertum, isodomik* ve *pseudo-isodomik* duvar örgüsü teknikleri hakkında yapısal bilgileri sunmuştur. Ayrıca, Atinalı Klasik Dönem filozofu ve bilge kişisi

Aristoteles de *Politica* adlı eserinin muhtelif yerlerinde kent surlarından söz ederek surların güvenlik ve estetik açıdan bıraktıkları izlenimlerin önemine değinmiştir.

Klasik Arkeoloji de antik kentlerin savunma sistemleri konusundaki çalışmaların seramik, cam, metal, sikke gibi buluntuların yanı sıra, epigrafik belgeler, mimari yapılar ve mimari yapı elemanları kadar yoğun olarak incelenmediği veya konu olarak göz ardı edildiği görülmektedir. Bu konuda kişilere göre pek çok haklı sebeplerin gösterilmesi ya da gerekçelerin sunulması mümkündür. Öyle ki, kentlerin savunma yapılarındaki tarihlendirme sorunu, arazi yapısı ile topografya özellikleri ve kentteki çalışma koşulları gibi konuların başat oldukları, sorunların temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan savunma konusundaki çalışmaların az sayıdaki nicelik durumunu belirterek mevcuttaki bazı çalışmaların da makale, araştırma, teknik not ve YÖK tez merkezine kayıtlı lisansüstü çalışmaları şeklindeki bilimsel yayınlardan oluştukları görülmektedir.

Antik kentlerin savunma bloğunu güçlü hale getiren topografya koşulları, bir kentin savunulmasında ve kuşatılmasında önemli sonuçları ortaya koymuştur. Bu konudaki H. G. Lolling'in *Hellenische Landeskunde und Topographie*[1] ve L. Locatelli'nin Pisidia Bölgesi kentlerinin lokasyonunu incelediği *La toponymie et I'ethnonymie de la Pisidie antique*[2] adlı çalışmaların topografya ve kent kuruluşu ile kent adları ve lokasyonları arasındaki ilişkilere yer vermeleri yönüyle önemli olduklarını belirtmek gerekmektedir.

Antik bir kentteki mimari yapıların ve savunma sistemlerinin duvarlarındaki duvar örgüsü teknikleri hakkındaki teferruatlı bilgilere R. L. Scranton'un *Greek Walls*[3] adlı eserinden ulaşılmaktadır. Kıta Hellas da çok sayıdaki kentlerin savunma yapıları, topografya koşulları ile yapıların mimari özellikleri, işçilikleri ve Hellen mimarisinin yapısal özelliklerine yönelik kapsamlı açıklamalar, F. E. Winter'in *Greek Fortifications*[4] ve A. W. Lawrance'nin *Greek Aims in Fortifications*[5] adlı eserlerinde yer almaktadır. N. Fields ve B. Delf'in *Ancient Greek Fortifications 500-300 BC*[6] adlı eserinde Kıta Hellas'daki siyasi, sosyo-iktisadi ve askeri yönleri ile savunma yapıları güçlü olan kentler, incelenmiştir. K. S. Nossov ve B. Delf de Asia Minor'deki Hellen kökenli savunma yapılarına sahip kentleri,

[1] Lolling, 1889.
[2] Locatelli, 2017.
[3] Scranton, 1941.
[4] Winter, 1971a.
[5] Lawrance, 1979.
[6] Fields ve Delf, 2010.

Greek Fortifications of Asia Minor 500-130 BC[7] adlı eserde detaylı olarak ele almıştır. Bunun yanı sıra, hem Asia Minor'deki, hem de Kıta Hellas'daki Klasik ve Hellenistik Dönem'e aitkentlerin planlarını, savunma yapılarını, mimari unsurlarını ve yapısal özelliklerini çok kapsamlı bir şekilde inceleyen eserler mevcuttur. Bunlar A. W. McNicoll'un *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*[8] ve A. Akarca'nın *Şehir ve Savunması* adlı eserleri önemli çalışmalardır. Bu konudaki R. Martin'in *Les Enceintes de Gortys d'Arcadie*[9], A. M. Mansel'in *Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları*[10], L. Karlsson'un *Thoughts About Fortifications in Caria from Maussollos to Demetrios Poliorketes*[11], C. Foss'un *Atticus Philippius and the Walls of Side*[12], L. B. Holland'ın *The Katastegasma of the Walls of Athens*[13], A. Konecny ve P. Ruggendorfer'in *Alinda in Karia: The Fortifications*[14], J. Ober'in *Fortresses Attica: Defense of the Athenian Land Frontier, 404-322 BC*[15], S. Müth'ün *Fortifikationskunst und Reprasentation an der Stadtmauer von Messene*[16], L. Marca'nın *Kyme Hellenistik Sur Duvarı*[17], P. Pedersen ve U. Ruppe'nin *The Fortifications at Halikarnassos and Priene: Some Regional Characteristics?*[18], I. Pigmouguet-Pedarros ve N. Çevik'in *Les Fortifications De Myra Dans La defense De La Lycie Orientale*[19], M. Türkmen'in *Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemi Uygulamalarına İlişkin Gözlemler*[20], R. L. Vann ve B. Leadbetter'in *The Fortifications of Aperlae in Lycia*[21], A. Tırpan'ın *Knidos Akropol Surları*[22], I. Pigmouguet-Pedarros'in *Archeologie de la defense: histoire des fortifications antiques de Carie*[23], Y. Polat'ın *Teos Hellenistik Dönem Savunma Sistemi*[24], M. Taşkıran'ın *Sillyon Savunma Sistemi ve Pamphylia Bölgesi'ndeki Konumu*[25] adlı eserleri Asia Minor'deki ve Kıta Hellas'daki kentlerin savunma yapıları ile ilişkili çalışmaların başında gelmektedir. İlişkili olarak

[7] Nossov ve Delf, 2009.
[8] McNicoll, 1997.
[9] Martin, 1947-1948: 81-147.
[10] Mansel, 1964: 215-134.
[11] Karlsson, 1994: 141-153.
[12] Foss, 1977: 172-180.
[13] Holland, 1950: 337-356.
[14] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 709-746.
[15] Ober, 1985.
[16] Müth, 2010: 57-83.
[17] Marca, 2013: 301-315.
[18] Pedersen ve Ruppe, 2010: 560-580.
[19] Pigmouguet-Pedarros ve Çevik, 2016: 373-383.
[20] Türkmen, 2001.
[21] Vann ve Leadbetter, 2006: 847-859.
[22] Tırpan, 1990c: 429-456.
[23] Pigmouguet-Pedarros, 2000.
[24] Polat, 2016.
[25] Taşkıran, 2017.

Kremna'nın yer aldığı Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin savunma sistemleri konusundaki çalışmaların yeterli olmadığını ve bir bakıma bu yönüyle de Kremna'nın savunma sistemlerinin ele alındığı tez çalışmasının önemli olduğunu vurgulamak isteriz. Buna göre P. Talloen, M. Albayrak ve J. Poblome'nin *Sagalassos Savunma Sistemi İncelemeleri: Akra'da 2017 Kazıları*[26], L. Loots, M. Waelkens ve F. Depuydt'un *The city fortifications of Sagalassos from the Hellenistic to the late Roman period*[27], A. Çinici'nin *Landscapes of Pednelissos: Making of An Urban Settlement Image in Ancient Pisidia*[28], G. Işın'ın *The Ruins at Kozan-Bodrumkaya: Pednelissos*[29], S. Aydal, S. Mitchell ve L. Vandeput'un Kodrula ve Sia kentlerinin savunma yapıları hakkında bilgilerini sundukları *1996 Yılı Pisidia Yüzey Araştırması*[30] adlı eserleri yöredeki kentlerin savunma sistemlerine yönelik önemli ve az sayıdaki çalışmaları oluşturmuştur. Ayrıca, günümüzdeki Yunanistan'ın başkenti Atina'da 2012 yılında yapılan antik dönemdeki savunma sistemleri konulu sempozyumun bildirileri 2016 yılında I. cildi *Ancient Fortifications: A Compendium of Theory and Practice* ve II. cildi ise *Focus on Fortification: New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East* şeklinde hazırlanarak kitaplaştırılmıştır. Bu iki eserin şimdiye kadarki savunma sistemleri konusunda yapılmış en kapsamlı çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, Anadolu'nun prehistorik yerleşimlerindeki savunma yapılarının O. Z. Koşan'ın *Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Anadolu'da Savunma Mimarisi*[31] adlı eserinde genel olarak incelendiğini görmekteyiz.

Kentsel savunma yapılarının yanı sıra, kırsal alandaki çiftlik yerleşimleri ile kompleks veya bağımsız konumdaki alan savunmasına yönelik -güvenlik amaçlı- oluşturulmuş yapıların son yıllarda yoğun bir şekilde araştırıldığı ve incelendiği görülmektedir. Bu tipteki yapıların araştırılması hususundaki ihmal edilmiş veya göz ardı edilmiş bilimsel çalışmalar, kuşkusuz ki, Asia Minor'deki kent savunması ve kırsal-kent arasındaki siyasi, sosyo-ekonomik ve askeri ilişkilerin bir dönem anlaşılmasını güçleştirmiştir. Belirtmek gerekir ki, Asia Minor'deki kırsal yerleşimler ve ilişkili güvenlik yapıları üzerine yapılmış çalışmalar yaklaşık son 20 yıldır nicelik ve nitelik olarak önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu konudaki araştırmalara ve çalışmalara yer verilirken tezimizde kullandığımız eserleri aynı şekilde

[26] Talloen, Albayrak ve Poblome, 2018: 95-102.
[27] Loots, Walkeans ve Depuydt, 2000: 595-634.
[28] Çinici, 2013.
[29] Işın, 1998: 111-128.
[30] Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 275-294.
[31] Koşan, 2009.

burada da kullanarak içeriklerinin tanıtılmasına ve açıklanmasına özen gösterilmiştir. Buna göre S. Fachard'ın *Studying Rural Fortifications: A Landscape Approach*[32], E. Aşkın'ın *Korykos'un (Dağlık Kilikia) Hellenistik Dönemi Üzerine Gözlemler*[33], N. Çevik ve I. Pigmouguet-Pedarros'un *The Fortified site of Kelbessos*[34] ile *Kelbessos Dans Le Beydağ. Un Peripolion Sur Le Territorie De Termessos De Pisidia: Resultats Preliminaires*[35], Ü. Aydınoğlu ve A. Mörel'in *Dağlık Kilikia'da Kentleşme ve Kırsal Yerleşimler Araştırması*[36], N. Çevik ve S. Bulut'un *The Belen and Kelbessos Farmsteads with Towers on the Border of Pisidia-Lycia and Some Thoughs on Security in the Countryside*[37], A. Mörel'in *Dağlık Kilikia Bölgesi'nde (Olba Territoriumu) Özköy Antik Yerleşimi: Tarımsal Organizasyon ve Yerleşim Düzenlemesi*[38] ile *Dağlık Kilikia Bölgesi'nde Bir Kırsal Yerleşimin Gelişimi: Çatıören Örneği*[39], M. Arslan ve N. Tüner Önen'in *2013 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması*[40], B. A. Polat-Becks'in *Komama'nın Kuzey Territoriumunda Yeni Keşfedilen Bir yerleşme: Pancarlı Tepe*[41], H. Metin'in *Rural Settlement Organization in the central Pisidia in Light of Karadiğin Hill (Southwest Turkey)*[42], S. Soslu ve U. Doğan'ın *Morsynos (Dandalaz) Vadisi'ndeki Bir Kule*[43], H. Göncü, B. Yolaçan ve A. Ersoy'un *Smyrna/İzmir Kırsalında Yer Alan Bazı Savunma Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme*[44] adlı eserleri kırsaldaki yerleşimler ve ilişkili güvenlik yapılarının aktarımını sağlamıştır.

Savunma sistemlerindeki tarihlendirme sorunları, alışıla geldik bilimsel bir arkeoloji sorunsalına dönüşerek güncelliğini korumaktadır. Öyle ki, antik bir kentin savunma yapılarına yönelik herhangi bir yazılı belge veya tarihlendirmeye ilişkin arkeolojik bir materyalin bulunamaması, ilişkili süreci güçleştirmiştir. Ancak, son yıllarda kentlerin savunma sistemlerine yönelik az sayıda yapılan arkeolojik kazı ve sondaj çalışmaları, söz konusu sorunları kısmen aydınlatır bir izah sunmaktadır. Savunma yapıları konusunda kentlerin Eskiçağ Tarihi hakkındaki tarihsel verilerini oluşturan antik kaynakların ve ikincil

[32] Fachard, 2016b: 207-230.
[33] Aşkın, 2010: 77-89.
[34] Çevik ve Pigmouguet-Pedarros, 2004: 283-291.
[35] Çevik ve Pigmouguet-Pedarros, 2005: 439-447.
[36] Aydınoğlu ve Mörel, 2015a: 525-534.
[37] Çevik ve Bulut, 2007: 105-130.
[38] Mörel, 2014: 147-171.
[39] Mörel, 2017a: 381-420.
[40] Arslan ve Tüner Önen, 2014: 289-300.
[41] Polat-Beck, 2014b: 227-239.
[42] Metin, 2020: 83-96.
[43] Soslu ve Doğan, 2019: 283-289.
[44] Göncü, Yolaçan ve Ersoy, 2019: 11-28.

kaynaklar halinde hazırlanmış modern literatürün kapsamlı incelenmesi, tarihsel olarak önemli sonuçları ortaya çıkarmıştır. Elbette ki, bu konuda savunma yapıları üzerinde planlı bir şekilde yürütülen son yıllardaki arkeolojik kazıların ve yüzey araştırmalarının da katkısını unutmamak gerekmektedir. O halde savunma yapılarını detaylı olarak incelerken, kentteki arkeolojik verilerin ve siyasi olayların homojen bir şekilde yorumlanarak değerlendirilmesi ölçütüne dikkat edilmelidir. Bu bakımdan kentlerin ilişkili konudaki yapılarının yeniden ele alınarak incelenmesi ile yararlı sonuçlara ulaşıldığını gösteren çalışmaların arttığını söylemek mümkündür. Ephesos'un savunma duvarlarının yeniden incelenmesi sebebiyle yürütülen çalışmaların gelişkin bir arkeolojik ve tarih incelemesi alanı oluşturduğu görülmektedir. M. Kerschner'in *Neu Forschungen Zu Den Befestigungen von Ephesos*[45] adlı eseri Ephesos'un kent surlarının üzerine yeni bir değerlendirme şeklinde yapılan ilk çalışmadır. Kentin savunma duvarlarının tarihsel belirsizliği ilk olarak M. Büyükkolancı'nın *Efes ve Magnesia Bizans Dönemi Surlarına Yeni bir Tarih Önerisi*[46], *Gotlar Efes ve Magnesia Önünde*[47] ve *Efes ve Magnesia Bizans Surlarının Yeniden Değerlendirilmesi*[48] adlı eserlerinde çözüme kavuşturulmuştur. Öyle ki, yazar, kentin surlarını inceleyerek şimdiye kadar Bizans Dönemi surları olarak yapılan adlandırmaların yanlış olduğunu ve surların Geç Roma Dönemi veya Got Surları olarak tanımlanması gerektiğini belirtmiştir. A. Büyüközer'in *Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?)*[49] adlı eserinde kentteki savunma yapılarının işlevine ve inşa tarihlerine yönelik yeni önerilerin getirildiği bilinmektedir. D. Capuzzo'nun *La defunzionalizzazione e il riuso delle fortificazioni ellenistiche nella prima eta imperiale: il caso della provincia d'Asia*[50] adlı eserinde Hellenistik Dönem'e ait sur duvarlarının sonraki dönemlerde kullanılmaları yönündeki duruma yönelik yeni bir inceleme yapılmıştır.

Antik kentlerin savunma yapılarında kullanılan mimari elemanların üzerinde kabartmalı olarak yapılmış sembolik tasvirlerin son zamanlardaki çalışmalarda ele alınması, savunma alanında çalışanlar için değerlendirilmesi gereken ayrı bir konu sunmuştur. Bunların tanrı ve tanrıça kabartmalarının yanı sıra, askeri teçhizat -silah kabartmaları-, hayvan ve çeşitli figürlerin tasvirleri şeklinde yapıldıkları tespit edilmiştir. Bu konuda S.

[45] Kerschner, 2016: 337-350.
[46] Büyükkolancı, 2017: 1-111.
[47] Büyükkolancı, 2019: 385-395.
[48] Büyükkolancı, 2018: 401-428.
[49] Büyüközer, 2020: 165-206.
[50] Capuzzo, 2010: 1-54.

Stevens'in *Candentia Moenia: The Symbolism of Roman City Walls*[51], S. Müth, A. Sokolicek, B. Jansen ve E. Laufer'in *Functions and Semantics of Fortifications*[52], S. Müth, E. Laufer ve C. Brasse'nin *Symbolische Funktionen*[53] ve S. Müth'ün *More than War: Symbolic Functions of Greek Fortifications*[54] adlı eserleri savunma yapılarında kullanılmış sembolik tasvirleri incelemektedir.

Antikçağdaki kuşatmalarda MÖ 4. yy'dan itibaren *mancınık* türevindeki savaş makinelerinin kullanıldığı bilinmektedir. Kent mimarları da kuşatmacıların savaşlarda kullandıkları savaş araçlarını ve araçların savunma yapıları üzerindeki tahribatlarını göz önünde bulundurarak kule yapılarını çok daha sağlam yapmışlar ve yapıların içine de savaş makinelerini yerleştirmişlerdir. Bu sebeple, taraflar arasındaki savaşlarda her iki tarafın kullandıkları savaş araçları ve gereçleri ile savaş stratejilerini geliştirdikleri ve savaş teknolojisine katkı sağladıkları görülmektedir. Bu konuda antikçağdaki savaş makineleri veya savaş araçları (*mancınık, katapult, ballista, scorpion*) ve mühimmatlar (ok, mızrak, sapan taşı, taş gülle) ile kuşatmacılar ve savunmacılar arasındaki saldırıların matematiksel hesaplamaları şeklindeki konular, ilk olarak E. W. Marsden'in *Greek and Roman Artillery*[55] adlı eserinde ele alınmıştır. Hellenistik ve Roma dönemlerindeki kuşatmalarda savaş teknolojisinden yararlanılarak gelişkin savaş makineleri kullanılmıştır. D. B. Campbell ve B. Delf'in *Greek and Roman Siege Machinery 399 BC-AD 363*[56], M. Feugere'nin *Weapons of the Romans*[57] ve A. Wilkins'in *Roman Artillery*[58] adlı eserleri bu konudaki önemli çalışmaları oluşturmaktadır. E. Tunis'in *Weapons: A Pictorial History*[59] adlı eserinde kuşatma ve saldırı silahları hakkında detaylı açıklamalar yapılarak gerçekçi çizimlerine yer verilmiştir. T. E. Rihll'in *The Catapult: A History*[60], D. B. Campbell'in *Ancient Catapults: Some Hypotheses Resxamined*[61], W. Gurstelle'nin *The Art of Catapult*[62] ve R. Payne-Gallwey'in *The Crossbow: Its Military and Sporting History, Construction and Use*[63] adlı eserlerinde *katapult* ve tatar yayı olarak da adlandırılan *scorpion* türevindeki silahlar

[51] Stevens, 2016: 288-299.
[52] Müth, Sokolicek, Jansen ve Laufer, 2016: 1-23.
[53] Müth, Laufer ve Brasse, 2016: 126-158.
[54] Müth, 2020: 199-214.
[55] Marsden, 1969.
[56] Campbell ve Delf, 2003.
[57] Feugere, 2002.
[58] Wilkins, 2003.
[59] Tunis, 1999.
[60] Rihll, 2007.
[61] Campbell, 2011: 677-700.
[62] Gurstelle, 2004.
[63] Payne-Gallwey, 2006.

anlatılmıştır. Söz konusu savaş makinelerinin ve mühimmatların yanı sıra, kentlerdeki *arsenal* yapıları askerlerin depo ve cephanelik olarak kullandıkları, savaş zamanında sığındıkları ve korundukları yapıların başında gelmektedir. Bu konuda R. L. Pounder'in *A Hellenistic Arsenal in Athens*[64] ile R. Dinç ve E. Dede'nin Tralleis'deki *arsenal*ı konu alan *Tralleis 2002 Yılı Kazı ve Restorasyon*[65] adlı eserleri önemli çalışmalardır.

Elinizdeki tez çalışması Cilt I ve Cilt II şeklinde hazırlanmıştır. Cilt I, dört ana bölümden oluşmaktadır. Cilt II'de ise katalog, levha, tablo, grafik ve harita bölümleri yer almaktadır. Aşağıdaki paragraf halinde verilmiş bölümlerde tez hakkındaki bilgilerin ana hatları şeklinde sunulduğunu belirtmek isteriz. Buna göre tezin Birinci Bölümü, "*Pisidia ve Kremna'nın Tarihi Coğrafyası*" adlı başlık ve ilişkili alt başlıklardan meydana getirilmiştir. İçerikte ilk olarak Pisidia Bölgesi ve Kremna'nın jeomorfolojik özellikleri, yöre ve kent adının dilbilimsel köken incelemeleri ve antik karayolları ağı sistemine yer verilmiştir. Daha sonra kentteki imar faaliyetleri kapsamında yapılan mimari yapılar tanıtılarak kentin Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ilişkin siyasi olayları detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu aktarım yapılırken Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin siyasi tarihine ilişkin tarihsel olaylardan yararlanılarak kentin tarihi oluşturulmuştur. Son olarak antik kaynaklar ve modern literatürde Kremna ile ilişkili çalışmalara yer verilerek kentteki resmi arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları incelenmiştir. Buradaki siyasi, sosyo-iktisadi ve askeri konular hakkındaki açıklamaların hem Pisidia Bölgesi, hem de Kremna odaklı olması, kuşkusuz ki, Birinci Bölüm'ün kaynak bir çalışma olarak algılanmasını sağlamıştır.

Kentin savunma yapıları konusundaki ana bilgiler, İkinci Bölüm'deki "*Kremna Kent Merkezi'ndeki Savunma Sistemleri*" adlı başlık ve ilişkili sınıflandırılmış alt başlıklarda verilmiştir. Savunma sistemleri, kentin batıdaki ve güneydeki cephelerinde yer aldıkları için iki ayrı başlıklar halinde sunulmuştur. İlk olarak savunma duvarları ve kule yapıları hakkında genel açıklamalar yapıldıktan sonra yapıların askeri ve mimari özellikleri karşılaştırmalı bir şekilde Anadolu'daki ve Hellas'daki kentlerin kapsamında incelenmiştir. Belirtmek gerekir ki, Kremna ile karşılaştırmalı olarak kullanılan kentler, tezdeki yapıları ortaya çıkarmak -tarihi ve mimari özellikleri- için yer yer kullanılmıştır. Kentteki kapılar ve antik karayolları göz ardı edilmeyerek savunma yapıları ile ilişikteki pozisyonları açıklanmıştır. Roma ablukası altındayken kent, Romalı askeri mühendislerin kenti kuşatmak

[64] Pounder, 1983: 233-256.
[65] Dinç ve Dede, 2003: 339-354

için yaptıkları kuşatma odaklı yapıların da değerlendirilmesine yer verilmiştir. Bu konudaki yapılar, tarihsel olayların yanı sıra, seramik, sikke, metal, cam ve mimari yapıların yardımları ile "*Tarihleme ve Değerlendirme*" adlı başlıkta detaylı bir şekilde açıklanarak tarihlendirilmiştir.

Kırsaldaki savunma amaçlı inşa edilmiş yapılar, Üçüncü Bölüm'deki "*Kremna Khora'sında Alan Savunmasına Yönelik Yerler*" adlı başlık altında sunulmuştur. Bunlar Çakalasartepe, Sazak-Alatepe, Dikmentepe, Bağtepe, Bucak-Asartepe ve Keraitai de yer alan kule ve karakol yapıları şeklinde sınıflandırılmıştır. Alan savunmasına yönelik yapılmış yapılar, kırsaldaki çiftlik yapıları ve küçük kırsal yerleşimler ile kompleks yapılar ve bağımsız veya tekli yapılar şeklinde düzenlenmiştir. Yapıların ve yer aldıkları lokasyonların kent ile ilişkisi ele alınmıştır.

Kremna'nın kent merkezindeki ve kırsaldaki savunma yapılarının tarihsel dönem içerisindeki yeri ve yapısal durumu hakkındaki bilgiler, Dördüncü Bölüm'deki "*Kremna'nın Savunma Sistemlerini Etkileyen Unsurların Değerlendirilmesi*" adlı başlık altında verilmiştir. Kentin savunma sistemlerinin stratejik ve taktiksel yapısı, siyasi olayların ve tabii afetlerin kent savunması üzerindeki etkisi, kent ve kırsal arasındaki ilişkiler ile savunma yapılarının bağlantısı ve kent-kırsal modelini oluşturması, topografya koşullarının kent planına ve savunmaya yönelik tabii etkisi şeklindeki genel konular incelenmiştir.

Son olarak tez kapsamındaki savunma duvarları, kule yapıları, kapılar, antik karayolları, kuşatma merkezleri, antik taş ocağı ile kırsaldaki alan savunması için inşa edilmiş yapılar, kentin planına işlenerek yapı envanter no ve katalog düzenlemeleri yapılmıştır. Bu şekildeki uygulamalar ile yapıların kimlikleri oluşturularak yapılar kayıt altına alınmıştır.

Amaç

Antik kentlerdeki savunma sistemleri, etkileyici mimari yapısı ile kendisini izleyenlerin üzerinde görsel açıdan estetik bir intiba ve enerjik bir yapı izlenimi oluşturmaktadır. Hatta savunma yapılarının kentlerin çevresindeki stratejik yapısı da -dizilimi de- baş üzerindeki bir taç ya da diadem veya boyundaki bezekli bir gerdanlık şeklini andırmaktadır. Keza başındaki sur ve kule yapıları tasviri ile bilindik sur taçlı Tanrıça da bu konudaki önemli bir ikonografidir. Ancak, söz konusu ilginin Anadolu Arkeolojisi'nin savunma alanındaki çalışmalarında aynı paralellikte yer almadıkları, yani

bilimsel çalışmalarda karşılık bulmadıkları görülmektedir. Bu konudaki sorunların Pisidia Bölgesi'nin savunma yapıları sağlam ve yıkık haldeki dağlık kentlerinde ve yerleşimlerinde de aynı şekilde olduğunu bilmekteyiz. Kuşkusuz ki, savunma hususundaki bilimsel çalışmaların yetersizlik hali, yöredeki kentlerin savunma planının ve tipolojisinin anlaşılmasını güçleştirmiştir. Bu durum aynı zamanda arkeolojideki savunma konusundaki yaklaşımların yetersizlik durumunu da arttırarak göz ardı edilen konuların başında gelmesine yol açmıştır. Bunda yalın haliyle savunma konusundaki çalışmaların zorluk ve güçlük şeklindeki koşullarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebepledir ki, savunma odaklı yapılar, arkeolojik verilerin içindeki ihmal edilmiş en başat çalışma konularındandır. İşte Kremna'nın kent merkezindeki ve kırsaldaki kent ile ilişkili savunma amaçlı yapılmış yapılarının bilimsel kaygılar gözetilerek ve ünik bir konu olarak çalışılmasının önemi de buradan gelmektedir. Çünkü Pisidia Arkeolojisi'nde kentlerin seramik, sikke, cam, metal gibi küçük buluntuları ile kamusal ve dini amaçlı mimari yapılarının çalışılmasının yanı sıra, siyasi, sosyo-kültürel ve iktisadi alanlarına ilişkin çalışmalarının literatürde hatırı sayılır bir ölçüde yer aldıklarını belirtmek gerekmektedir. Buradaki özellikle arkeolojik ve tarihsel açıdan en büyük eksiklik yöredeki kentlerin savunma sistemlerinin çalışılmaması veya ihmal edilmesi durumudur. Bu bakımdan Kremna'daki çalışmaların konusu itibariyle özgün bir statüde olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, kent ve kırsaldaki savunma yapılarının birlikte değerlendirilerek geniş açıklamaların yapılması, çalışmayı daha da işlevsel bir hale getirmiştir. Savunma sistemlerinin tarihsel olaylar ve mimari özellikler dahilinde kapsamlı bir şekilde çalışılması ile yöredeki kentlerin de savunma yapılarının ele alınmasının bilimsel bir gereklilik olduğu ortaya çıkmıştır.

Kent savunmasının çalışılmasındaki amacımızı özetlemek gerekirse, kentin savunma sistemlerini ve planını anlamak, yapıların muhtevasını kavramak, kırsaldaki yapılar ve kırsal yerleşimler ile ilişkisini belirlemek, yöredeki konumunu ortaya çıkarmak, tipoloji oluşturmak, sonraki ilişkili çalışmalara bilimsel bir anlayış ve kavrayış sunmak, Pisidia Arkeolojisi'ndeki ilgili alanda var olan eksik ve yetersiz çalışmaların bir bakıma sorunlarını çözerek önünü açmak ve Anadolu Arkeolojisi'ndeki kentlerin savunma sistemleri üzerine rol model bir çalışma oluşturarak savunma alanındaki çalışmalara küçük bir katkı sağlamaktır.

Kapsam

Bu konuda yürütülen çalışmalarda tarihsel ve coğrafi sınırlılıklar, çalışmanın gidişatı hakkında önemli bilgileri sunmuştur. Buna göre tarihsel olarak Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine kadar değerlendirilmelerin yapılmasını mümkün kılan arkeolojik verilerin ve bulguların olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu tarihsel dönemler ile periyodik olarak karşılaşılmasının ana sebebi ise Kremna'nın kent merkezindeki savunma yapılarının haricinde incelenerek kent ile ilişkilerinin tespiti ortaya çıkarılan kırsaldaki alan savunmasına yönelik oluşturulmuş yapıların varlığıdır. Bu açıdan kent merkezindeki savunma yapılarının Hellenistik Dönem'e ait olduklarını ve yapılan onarım ve güçlendirmelerin Roma ve Bizans dönemlerine ait izleri taşıdıklarını, kırsaldaki yapıların da keza Hellenistik ve Roma ile Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait olabileceklerini belirtmek gerekmektedir. Nitekim kapsamdaki tarihsel verileri göz önünde bulundurarak kent ve kırsaldaki siyasi gelişmelerin, askeri politikaların ve sosyo-iktisadi hayatın belli aralıklar ile sürdüğünü söyleyebiliriz.

Coğrafya bakımından çalışmanın ana sınırlarını günümüzdeki Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kara sınırları içerisindeki antik Anadolu şeklinde adlandırılan topraklardaki Pisidia Bölgesi'nin dağlık kesimindeki Kremna'nın lokasyonu oluşturmaktadır. Bu arada kentin sınırları içinde yer aldığı bölgenin sınırlarının Hellenistik ve Roma dönemlerindeki siyasi olaylara bağlı kalarak çok kez değişikliğe uğradığını görmekteyiz. Kentin savunma yapıları incelenirken Anadolu, Suriye, Batı Şeria-Filistin, Akdeniz, Güney Asya, Kıta Hellas ve İtalya coğrafyasındaki kentler ve yerleşimlerin üzerine yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu sebeple, kentteki savunma sistemlerinin doğru bir şekilde araştırılmasını sağlamak ve deneyimli bilgilere ulaşmak için Asya ve Avrupa kıtalarındaki antik kentlerin ilişkili yapılarının ele alındığı görülmektedir.

Yöntem

Kentin savunma sistemleri, Hellenistik Dönem'e ait olduğu için öncelikli yapılacak araştırmalar da buna göre şekillenmiştir. İlk olarak konu ve dönem hakkında çalışmaları bulunan antik yazarların verdikleri bilgilerden yola çıkılarak genel bir inceleme ve araştırma birikimine sahip olunmuştur. Çünkü antik dönem yazarları, Hellenistik Dönem'in siyasi gelişmeleri ve mimari yapıları hususunda önemli bilgileri sunmuştur. Daha sonra kent konusunda bilgilendirici Roma ve Bizans kaynakları ele alınmıştır. Bu konuda

imparatorluğun resmi kayıtları ve yazışmaları, kilise belgeleri, yerleşimler ve sınırlarını gösteren askeri ve idari haritalar ile epigrafik kaynaklar, sikkeler, mezar anıtları ve mimari yapılar incelenmiştir. İlişkili olarak modern literatürdeki yazınsal metinler de en ince ayrıntılarına kadar okunarak gerekli bilgiler kaydedilmiştir. Antikçağ'daki savunma sistemleri ve planlarına yönelik yerli ve yabancı bilim insanları tarafından yapılan tüm çalışmalar tek tek incelenerek not edilmiştir ve tasnif edilmiştir. Bu konudaki uzman birçok bilim insanı ile iletişim sağlanarak ve yazışmaları yapılarak konu hakkındaki görüşlerine başvurulmuştur.

Arkeolojik kazı ve sondaj çalışmaları ile yüzey araştırmaları yakından takip edilerek gerekli notlar tutulmuştur. Kazı Sonuçları Toplantısı'ndaki (KST) ve Araştırma Sonuçları Toplantısı'ndaki (AST) sunulan yazılı metinler ve Anadolu Akdeniz'i Arkeoloji Haberleri'ndeki (ANMED) yayınlar, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün (TEBE) yayınlarındaki araştırma notları, Türk Tarih Kurumu'nun (BELLETEN) yayınları ile ulaşılabilen ilişkili süreli yayınlar ve süresiz yayınlar tek tek incelenerek gerekli konular değerlendirilmiştir.

Kütüphane ve müze çalışmalarına başvurulmuştur. Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi (DAI), Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), Koç Üniversitesi Kütüphanesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlhan Varank Kütüphanesi, Burdur Müzesi Kütüphanesi, Pamukkale Üniversitesi Kütüphanesi, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Kütüphanesi'nde yerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Belirtmek gerekir ki, tezin konusu sosyal ve beşeri alanda çalışılan bir konu olduğu için çalışmanın bilimsel kabul edilebilirliğini güçlendirmek amacı ile arkeometri çalışmalarına ve dijital programların kullanımlarına ağırlıklı olarak yer verilmiştir. Şöyle ki, antik kaynaklar ve modern literatürdeki aktarımların sözel analiz çalışmaları tamamlandıktan sonra kent odaklı mimari incelemeler detaylı bir şekilde yapılarak ve kentin savunma yapıları bilimsel kaygılar ile açıklanarak dijital uygulamalara ve plan, harita, koordinat oluşturma gibi matematiksel hesaplamalara başvurulmuştur. Bu konudaki mimari çalışmalar, dijital çalışmalar ile birleştirilerek kentin savunma sistemleri hem yazınsal kaynak şeklinde, hem de dijital olarak somut bir şekilde ortaya çıkarılmıştır.

Arkeolojik yüzey araştırmaları, kaynak çalışmalarından sonraki verimli bir çalışma safhasını oluşturmaktadır. Bu konuda 2014-2019 yılları arasındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda görev alındığı için teze yönelik arazi çalışmalarının büyük bir bölümü gerçekleştirilmiştir. Araştırmalar kapsamındaki ve sonraki bireysel çalışmalarda kentteki savunma yapıları ile kırsaldaki yerleşimler ve güvenlik amaçlı inşa edilmiş yapılar incelenerek yapıların çehresini kaplayan ve etrafında yoğun bir şekilde çıkmış bitkiler ile bodur ağaçların temizlik çalışmaları yapılmıştır. Böylelikle kent merkezindeki savunma duvarları ve kırsaldaki yapılar, bir bütün olarak ortaya çıkarılmıştır. Çalışmaya dahil edilen yapıların Garmin koordinat ölçüm cihazı ile GPS koordinatları alınmıştır. Kentin izohips haritası, ArcGIS programı kullanılarak yapılmıştır. Kent planı çıkarılarak kentteki yapılar ve savunma sistemleri, GPS'in verilerine göre haritanın üzerine tek tek işlenmiştir. Mimari çizimlerin yanı sıra, seramik ve metal buluntuların çizimleri yapılırken arkeolojideki çizim teknikleri kullanılarak yer yer manuel ve CorelDRAW ile çizimler oluşturulmuştur. Yapıların fotoğrafları profesyonel makineler ile manuel olarak çekilmiştir. Havadan görüntüleme aracı (drone) ile de ilişkili yapıların ve kentin farklı açılardan fotoğrafları çekilerek kaydedilmiştir. Taşların analizleri laboratuvar ortamında yaptırılmıştır.

Arazideki çalışmalarda ilk olarak kent kırsalındaki yapılar, daha sonra kent merkezindeki yapılar üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Kent territoryumundaki çalışmalardan sonra yapıların belgelendirilmesi ve tasniflendirilmesi ilk çalışmalar arasındadır. Tüm yapıların katalogları hazırlanarak yapı kimlikleri oluşturulmuştur.

Kentin savunma karakterinin iyi bir şekilde anlaşılması ve belirlenmesi için Anadolu'daki savunma sistemlerine sahip kentlerin ve yerleşimlerin araştırılmasına karar verilmiştir. Bu konudaki araştırmalar, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırmaları Koordinasyonu Birimi (BAP)'nin FEF-19001 No'lu "*Kremna Antik Kenti Savunma Sistemleri*" adlı projeye sağladıkları maddi destek ve kendi imkanlarımız ile yürütülmüştür. Buna göre çalışmalar sırasında Adada, Kapıkaya, Sagalassos, Keraitai, Millias, Panemoteikhos I-II, Ariassos, Komama, Pednelissos, Sia, Örentepe, Avdancık-Asartepe, Hisarköy-Asartepe, Kızılçukur (Kızılkapan), Ardıçlık, Karapınar-Asartepe, Kartalpınarı (?), Hyia (Kumaryaylası ?), Kibyra, Sillyon, Aspendos, Perge, Nysa, Aphrodisias, Sardeis, Ephesos, Dara, Amaseia, Hierapolis, Ani Harabeleri'nin savunma duvarları ve kule yapıları şeklindeki savunma sistemleri incelenmiştir. Söz konusu

lokasyonlardaki araştırmalarda Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait savunma yapıları detaylı olarak not edilmiştir.

Tezin metni oluşturulurken savunma konusundaki çalışmalar ve uzmanların tavsiyeleri kapsamındaki açıklamalar göz önünde bulundurularak alan terminolojisine bağlı kalınmıştır. Kavramların kullanımında Klasik Hellence ve Latince dilbilimsel kökenlerine dikkat edilmiştir. Antik kaynaklar ve antik yazarların kaynakçadaki gösterimi ile kısaltmaları, H. G. Liddell ve R. Scott'un *A Greek-English Lexicon*[66] adlı eserine göre verilmiştir.

[66] Liddell ve Scot, 1940.

1. BÖLÜM

1. PISIDIA VE KREMNA'NIN TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. Pisidia Jeomorfolojisi'nde Kremna'nın Coğrafi Özellikleri

Günümüzdeki Antalya İli'nin kuzeyini, Isparta ve Burdur illerinin tamamını kapsayan coğrafi alan, *Göller Bölgesi* veya *Göller Yöresi* adı ile tanımlanmaktadır[67]. Antikçağda ise Pisidia Bölgesi (*Πισιδίας Περιοχή*) şeklinde adlandırılan bölge, kuzeyden Phrygia, doğudan Lykaonia ve Isauria, güneydoğudan Kilikia, güneyden Pamphylia, güneybatıdan Lykia ve batıdan Milyas bölgeleriyle çevrilidir[68]. Etrafındaki antik kentler ile olan siyasi sınırları, geniş bir territoryuma sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, siyasi gelişmelerin[69] etkisiyle yer yer sınır belirsizlikleri yaşanmıştır[70]. Bu sebeple, ilişikteki bölgeler ile kurdukları sınırdaşlıkları ve siyasi olaylardan kaynaklı sınır değişiklikleri göz önünde bulundurularak bölgenin sınırları oluşturulmaya çalışılmıştır (Harita: 1).

Matematiksel konum olarak 37°39° K enlem ve 29° 31° D boylamda yer alan bölge, Asia Minor'deki en dağlık ve enerjik yapıdaki bölgelerin başında gelmektedir[71]. Bu koordinatların kapsamındaki Alp Sistemi (Orojenez), Teke Yarımadası'na Rhodos Adası'ndan gelerek ve Anadolu'yu bir kavisle çevreleyerek kuzeydoğudaki *Göller Yöresi*'ne sıralı dağlar ile uzanmaktadır. Buradaki Acı Göl (Anaua Lacus) ve Burdur

[67] Ardos, 1995: 81-91; Özsait, 2005: 143; Sevin, 2016: 181. Akdeniz Bölgesi'ndeki Akşehir, Eğirdir, Acıgöl, Akgöl, Gavur, Ilgın (Çavuşçu), Işıklı, Karamık, Karataş, Beyşehir, Burdur, Eber, Kovada, Salda, Suğla ve Yarışlı göllerinden oluşan bölgenin adıdır.

[68] Strab. XII.7.1-2; Cramer, 1832: 288; Hill, 1897: 87; Zgusta, 1964: 35-36; Metin, 2012b: 215-225.

[69] MÖ 102'de Kilikia Eyaleti'ne, MÖ 49'dan sonra Asia Eyaleti'ne, MÖ 39'da Galatia Krallığı'na, kral Amyntas MÖ 25'de öldükten sonra krallıktan eyalete dönüştürülmüş Galatia Eyaleti'ne, MS 43'de İmparator Cladius'un kurduğu Likya-Pamphylia Eyaleti'ne, MS 74'de İmparator Vespasianus'un kurduğu Galatia-Kappadokia Eyaleti'ne, MS 107-113'de İmparator Traianus tarafından yeniden düzenlenerek Galatia Eyaleti'ne bağlanmış ve İmparator Diocletianus'a kadar böyle devam etmiştir. MS 305'den sonra metropolisi Antiokheia olan bağımsız bir eyalet oldu. Cic. *Verr.* XII.15.1; Kosmetatou, 1997: 6; Waelkens vd., 2000: 22-26; 2002: 314; Bennett, 2007: 134; Palaz Erdemir ve Erdemir, 2006: 573-585.

[70] Erençay/Bozçay Nehri (Lysis) ve Korkuteli'ndeki Bozova'yı Elmalı Ovası'ndan ayıran dağlarla çevrili konumdaki Milyas Bölgesi, antik kaynaklar ve modern literatürde Pisidia ve Lykia bölgelerinde ya da bazen de ayrı olarak gösterilir. Burası bir dönem Milyas olarak ve daha sonrada Pisidia da gösterilmiş, hatta bölgenin güney sınırlarındaki uç nokta olarak tanımlanmıştır. Strab. XIII.4.17; Kearsley, 1994: 47-57. Pisidialılar ve bunların en önemlileri Selgeliler, Pamphylia kentleri Side ve Aspendos'un üst tarafındaki zeytinliklerde otururken, Sagalassoslular da Milyas hattına yerleşmişlerdir. Strab. XII.7.1. Pisidialılar, Pamphylia Ovası'nın kuzeyden çeviren dağlık yerlerde yaşamaktadır. Strab. XIV.3.8. Bu bilgiler, Pisidia Bölgesi'nin güney ve batı sınırları konusunda karışık bir durumun olduğunu göstermektedir. Diod.'a (2.2) göre, Pamphylia ve Lykia bölgeleri arasındadır. Pisidia Bölgesi'ni kuzeyde Phrygia, batıda Milyas, güneyde Lykia, Pamphylia ve doğuda Kilikia bölgeleri arasında konumlandırılmıştır. Lanckoronski, 2015: 14. Neumann (1883: 530) ise doğuda Karalis Lacus (Beyşehir), kıyıda Manavgat Çayı'ndan Melas Korakesion'a (Alanya) kadar Pamphylia ve Kilikia arasındaki bölgeye yerleştirir.

[71] Ramsay, 1960: 431.

Gölü'nden (Askania Lacus) geçerek Söğüt Dağları'nın uzantısıyla ilişkili Sultan Dağları'yla kuzeyden, Antalya'yı kuzeyden paralel bir set çekerek ayırır durumdaki Toros Dağları'yla (Tauros) güneyden, Beyşehir Gölü (Karalis Lacus) ve Manavgat Çayı (Melas) yönündeki kuzey-güney uzantılı dağlarla doğudan ve Erençay/Bozçay Nehri (Lysis) ile batıdan çevrilidir[72].

III. Jeolojik Zaman (Mezozoik) ortalarında oluşmuş sözü edilen dağların, Pisidia Bölgesi'nin doğusundaki Eğirdir Gölü (Limnai Lacus) istikametinde kuzey-güney yönlü kırık hatlar oluşturarak güneydoğusundaki Ovalık ve Dağlık Kilikia'ya, kıvrımlı dağlar ile Pamphylia ve Antalya Körfezi'ne (Mare Pamphylium) ve sıralı dağlarla Akdeniz'e (Mare Mediterraneum) doğru bir hat oluşturdukları görülmektedir[73]. Pisidia ve Pamphylia bölgelerindeki sarp dağlar, yükselerek paralel bir şekilde devam etmektedir. Bu sebeple, Pisidia Bölgesi'nin dağlık alanlarında çok sayıda çukurlar (dolin) ile çanaklar (tektonik ve karstik araziler) içerisinde yer yer küçük ve orta ölçekli düzlük sahalar ve ovalar oluşmuştur. Bunun yanında Pisidia Bölgesi'ndeki kentler gibi konu dahilindeki Kremna da bölgenin jeomorfolojik özelliklerini iyi bir şekilde yansıtmış bir kenttir. Kentin territoryumundaki yaklaşık 900 m. rakımdaki Bucak Ovası, 2336 m'deki Kestel Dağları (Katrancık) ile 850 m. yükseklikteki Çeltikçi Ovası da aynı şekilde Bağsaray Köyü'ne paralel ve dik uzantılı Kestel Dağları (Katrancık) ile son olarak 1000 m. rakımdaki Mamak/Çanaklı Ovası, kuzeydeki 1600 m. rakımdaki düzensiz sıralanmış dağlar ile çevrilmiştir[74]. Bundan dolayıdır ki, yöredeki ortalama yükseklik 1000 m'nin üzerindedir.

Sosyo-kültürel hareketliliğin yöredeki jeo-coğrafya koşulların zorluklarına karşın Prehistorik Dönem'den itibaren sürdüğünü ve yerleşimlerin sayıca çok olduğunu belirtmek gerekmektedir. Mağaralar ile kentsel ve kırsal yerleşimlerin ova, dağ ve vadi gibi hakim lokasyonlarda olanları seçilerek iskanın oluşturulduğu tespit edilmiştir[75]. Bu konuda Kapalıin[76], İnarası[77], Potalin[78], İncirdere[79], Karain (Kocaaliler)[80], Dereköy (Karain)[81],

[72] Strab. XII.6.1; Arr. *Anab.* 1.29; Özsait, 1980: 27; Duru, 1999: 165-191.
[73] Atalay, 1977: 93-110; Avcı, 2014: 55.
[74] Atalay ve Mortan, 1997: 198.
[75] Waelkens ve Vandeput, 2007: 97; Metin, 2020: 83-96.
[76] Kansu, 1945; 277-287.
[77] Becks, 2014: 181-206; Metin, 2015b: 7-17; Metin ve Soslu, 2015b: 205-216; Metin, Becks, Polat-Becks, Uzunaslan ve Soslu 2015c: 176-177.
[78] Metin, 2016: 23-29; Metin ve Soslu, 2017a: 521-532; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 166-167.
[79] Becks, 2015: 33-43.
[80] Metin, 2018b: 13-18.
[81] Vanhaverbeke, 2007: 671.

Düzentepe[82], Uylupınar[83], Baladız (Baradız)[84], Hacılar[85], Kuruçay[86], Höyücek[87] ve Bademağacı[88] şeklindeki yerleşimler, bölgedeki ilk ve eski yerleşimlerin örnekleri olarak not edilmiştir.

Antik yazar Artemidoros'un yaklaşık MÖ 100'de kaydettiği ve Strabon'un kendisinden alıntı yaparak aktardığı Pisidia Bölgesi'nin kentleri şöyledir; Selge (Altınkaya), Sagalassos (Ağlasun), Pednelissos (Kozan), Adada (Karabavlu), Tymbriada (Aksu), Kremna (Çamlık-Girme), Pityassos (Yenişarbademli), Amblada (Asartepe), Anabura (Enevre-Salur), Sinda, Ariassos, Tarbassos (Akkoç), Termessos (Güllük) ve Antiokheia (Yalvaç)'dır[89]. İlişkili olarak Termessos, Selge ve Sagalassos kentleri, ilk kez İskender'in Dağlık Pisidia'daki rotası ve olayları ile ortaya çıkarılarak lokalize edilmiş kentlerdir[90].

Artemidoros, Strabon ve Arrianos haricindeki antik kaynaklardaki Pisidia Bölgesi'nin kentleri ise şöyledir; Polyetta (Bademli), Hadrianoupolis (Eğneç, Çallıca), Olbasa (Belenli), Parlais (Barla), Kormasa (Aracivan), Sibidounda (Bozova), Andeda (Yeşilyayla), Pogla (Çomaklı), Komama (Şerefhöyük), Kretopolis (Yüreğil), Kodrula (Çaykenarı?), Kolbasa (Kuşbaba), Baris (Kılıç-Selef-Bayat), Lysinia (Üveyik Burnu), Akroterion (Eğirdir), Konana (Gönen), Seleukeia Sidera (Selef), Agrai (Agras), Bindaios (Küçük), Tymandos/Talbonda (Yassıören/Yassıviran), Misthia (Kaledağı), Neapolis (Şarkikaraağaç), Mallos (Melli/Kale), Tityassos, Dyrzela/Zorzela, Kotenna (Gödene), Apollonia (Uluborlu) ve Panemoteikhos'dur (Boğazköy)[91].

Bölgedeki kent topluluklarının yerel halklardan oluştukları bilinmektedir. Buradaki Sagalassos (*Shekelesh*/*Sallawassa*)[92], Kolbasa (*Kuwalapassa*)[93] ve Termessos (*Trmmis, Trmmili, Attarimna*)[94] kentlerindeki yerli nüfusun Pisidia Bölgesi halklarından oldukları ve

[82] Vanhaverbeke vd. 2010: 105-128.
[83] Dökü ve Baytak, 2012: 71-89; Kaşka, 2012: 285-293; Dökü, 2013: 239-249.
[84] Kansu, 1945; 277-287; Kökten, 1952: 167-207
[85] Mellaart, 1961: 39-70; Özsait, 1985: 205-220; Duru, 1989: 99-105; 2008: 11-12; 2016: 25.
[86] Umurtak, 2007: 1-16; Duru, 2008: 13-15; 2016: 31.
[87] Duru, 2008: 15-17; 2016: 29.
[88] Duru, 2008: 17-19; 2016: 27.
[89] Strab. XII.7.2.
[90] Arr. *Anab.* I.27-28.
[91] Ptol. *Geogr.* V.4.12; V.5.6; V.5.7; V.5.8; V.6.16; V.73.6; Polyb. *Hist.* V.72-77; V.72.4; XXI.35; XXII.19; Diod. XXVIII.44; Liv. *perioch.* XXXVIII.15; XXXVIII.15; 8-9; Arr. *Anab.* I.27; I.28; Cic. *Verr.* I.38.95; Strab. XII.6.4; Plin. *Nat.* V.147.
[92] Waelkens, 2000: 482; Bryce, 2010: 88.
[93] Forlanini, 1988: 167; Hawkins, 1995: 52, 181; Gurney, 1997: 138; 1998: 26, 163; Yağcı, 2006: 888.
[94] Tekoğlu, 1999-2000: 51; Savaş, 2006: 681; Durnford, 2013: 54-55.

Solym, Milyas, Kabalis, Isauria ve Lykia halkları ile etnik çeşitlikteki toplulukların bir parçasını meydana getirdiklerinden söz edilmektedir[95]. Böylelikle sözü edilen klasik kentlerin MÖ II. binden itibaren var olduklarını ve ahalisinin yerli halklardan olduklarını söylemek mümkündür[96]. Ancak, Pisidialıların adlarına tarih sahnesinde ilk kez MÖ 5. yy'ın sonunda Genç Kyros'un kargaşa çıkardıkları iddiası ile Pisidia Bölgesi'ne sefere çıktığı bir olayda rastlanılmıştır[97]. Esasen ağabeyi Kral Artakserkses'in üzerine yürümek için paralı askerler ile oluşturduğu ordusunun ve savaş planının beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmasından sonra Artakserkses'in nefreti daha fazla artmasın ve kuşkulanmasın diye hakimiyetindeki topraklara saldırılar düzenleyen ve iradesine baş kaldırıan Pisidialıları zapt etmek istediğini ileri sürdüğü olayda geçmektedir. Bölgedeki tarihsel olaylar, konu dahilindeki Kremna'nın tarihsel olayları ile bir bütün olarak ele alındığı için "Hellenistik Dönem'de Kremna" adlı başlıkta detaylı olarak sunulmuştur.

Roma'nın yöredeki idari politikaları kapsamında düzenlenen Antiokheia, Parlais, Olbasa, Komama ve Kremna şeklindeki koloni kentleri, önemli bir siyasi, sosyo-ekonomik ve askeri yapılanmayı oluşturmaktaydı. Bunun yapılmasındaki amaç ise İmparator Augustus'un haydut vakalarını sonlandırması ve hakimiyetini yayması ile yakın ilişkilidir[98]. Bu sebeple, kentlerin arasındaki koordinasyonel ilişkileri sağlamak, olası olaylara hızlı bir şekilde müdahalede bulunmak ve kentleri kapalı toplum yapısından kurtarmak için taş döşeli antik karayollarını oluşturarak gelişkin bir ulaşım ağı şebekesini inşa ettirmiştir[99]. Bu da İmparator Augustus'un *Romanizasyon*u icra ettirmesi için önemli bir olaydır. Bunların Roma'nın hakimiyetini kökleştirmek için yapılmış stratejik adımlar olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Bölgenin iklim özellikleri, çevresel iklim kuşaklarının bir yansıması şeklindedir. Günümüzdeki Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgeleri, bölgede geçiş iklimsel bir etki oluşturmaktadır. Şöyle ki, vadiler, kuzey ve güney doğrultulu oldukları için Akdeniz iklimi iç kuşaklara kadar ulaşmaktadır. Bu nedenle yazları serin, kışları da Akdeniz (Mare Mediterraneum) kıyılarına göre serttir. Ancak, İç Anadolu Bölgesi'ne göre ılıman bir iklimi

[95] Hom. *Il*. VI.184-185, 203-204; *Od*. V.283; Hdt. I.173; Strab. XIII.4.16, XIV.3.10; Zos. *Hist.* IV.20.1; Ruge, 1927: 988-989; Shafer, 1950: 242; Hall, 1968: 57-92; 1986: 137-157; Kosmetatou, 1997: 50-51; Waelkens ve Vandeput, 2007: 97; Mitchell, 1991: 119; Özcan, 2008: 24; Melchert, 2010: 161; Kahya, 2012: 26.
[96] Bu konudaki detaylı açıklamalara "Pisidia ve Kremna İsminin Etimolojisi: Köken ve Dil Bilimsel Araştırmalar" adlı başlık altında yer verilmiştir.
[97] Ksen. *Anab*. I.11, II.1.
[98] Grant, 1949: 240; Ramsay, 1960: 444-445; Engels, 1999: 343; Kaya, 2005c: 237; Labarre, 2015: 87-114.
[99] Hill, 1897: 87; Mitchell, 1993b, I: 70-71.

vardır. Bitki örtüsü çeşitlilik göstermektedir. Akdeniz ikliminin etkisi ile nehirlerde maki, 1200 m'lerde kızılçam (*Pinus brutia*), karaçam (*Pinaceae*), palamut meşesi (*Q. ithaburensis subsp. macrolepis*), köknar (*Abies*), selvi/servi (*Cupressus*), sedir (*Cedrus*) ve ardıç (*Juniperus*) ağaçları sıralanmaktadır[100]. İklimin ve bitki örtüsünün günümüzdeki gibi tabiat koşulları ile benzer olduğunu söyleyebiliriz.

Toros Dağları'nın yüksek masif kütleleri ile kaplı bölgede yer yer yaklaşık 2500 m'ye kadarki dağlar ve dağ silsilesi ile çevrilmiş kavis içerisindeki akarsular, göller ve ovalar çeşitlilik oluşturmaktadır. Bu bağlamda Sagalassos, Kremna, Adada gibi kuzeydeki dağlık alanlar ile güneydeki Sillyon, Perge ve Attaleia istikametinde akışkan durumdaki Kestros Nehri (Aksu)[101], Eurymedon Nehri (Köprüçay) ve Melas Nehri (Manavgat) gibi su akıntıları, dar geçitleri ve derin vadileri takip ederek Akdeniz'e dökülmektedir[102]. Buradaki nehirler ve tali kolları kullanılarak içte dağlık kesimlerdeki, yani denize kıyısı olmayan kentler ile kıyı kentleri arasında nehir taşımacılık faaliyetleri vasıtası ile ilişkiler kurularak kentlerin siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarının gelişimi sağlanmıştır. Zirai ve orman ürünlerinin sevkiyatında da nehirlerden yararlanılmıştır. Su kaynaklarının varlıkları ile ilişkili olarak MS 2. ve 3. yy'larda darp edilmiş Kremna sikkelerinde Tanrı Kestros betimlemeleri bulunmaktadır[103]. Günümüzde ise söz konusu nehir yataklarının ve vadilerin hiking, treaking ve doğa severler gibi grupların yürüyüş güzergahları olarak kullanılan öncelikli rotaları arasındadır. Bu konudaki Kestros Nehri, antik Sia kentinden Perge Ovası'na kuzeyden yönelir durumdaki önemli bir yürüyüş güzergahı olarak kullanılmaktadır[104]. Farklı lokasyonda olsa da Telmessos'dan başlayarak Attaleia da sonlanmış antik bir karayolu güzergahı konumundaki Lykia Yolu da örnek bir yürüyüş rotasıdır.

Bölgedeki coğrafi karstlaşma sonucunda genişlemiş polyeler, tarım arazileri şeklinde kullanılmıştır. Öyle ki, Çeltikçi, Bucak, Çukurovası, Pamukovası, Ağlasun ve Başköy

[100] Özsait, 1980: 38-41; Metin, 2019b: 411-420.
[101] Yıldırım Atayeter'in "*Aksu Çayı Havzası'nın Jeomorfolojisi*" adlı kitabında Kestros Nehri'nin (Aksu) jeomorfolojik evrimi, tatbiki jeomorfolojik durumu ve tektonik yapısı hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur.
[102] Strab. XII.7.3; Bosch, 1957: 14; Mitchell, 1991: 119; Martini, 2003: 14; Atayeter, 2005: 17; Brandt-Kolb, 2005: 13; Özdizbay, 2008: 839. Isparta'da Eğirdir Gölü (Limnai Lacus), Burdur'daki Yaraşlı/Yarışlı Gölü (Takina Lacus) ve Kestel Gölü (Paludes Lacus), bölgedeki su kaynaklarıdır. Kestel Gölü, tamamen kurumuş durumdadır ve tarım arazilerine dönüştürülmüştür. Önder, 2008: 5-6.
[103] Imhoof-Blumer, 1924: 170-179; Labarre, 2011: 10.
[104] 2019 yılında Burdur MAKÜ'sine bağlı Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu'nun Konaklama İşletmeciliği Bölümü ile Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencileri ile gerçekleştirilen Gezi ve Seyahat konulu eğitici ve öğretici odaklı program kapsamında söz konusu yürüyüş güzergahının bir bölümü kat edilmiştir.

ovaları, verimli ve büyük polyeler olarak kaydedilmiştir[105]. Keza Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin territoryumlarındaki düzlük alanların yanı sıra, kullanıma elverişli olmayan yamaçların ve sarp yerlerin teraslar halinde düzenlenmesi ile oluşturulan yerlerin de tarım arazileri olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durumdaki Keraitai[106], Karapınar'daki Asartepe[107], Hisarköy'deki Asartepe[108], Millias[109], Panemoteikhos I-II[110], Tymbriada[111], Mallos[112], Kapıkaya[113], Prostanna[114] gibi kentlerin ve yerleşimlerin ve tarım arazileri yukarıdaki şekildedir.

Yöredeki zirai ürünlerin tarihsel olaylardan kaynaklı yaptırımların veya cezaların karşılanmasında kullanılması önemli bir olaydır. Bu konuda Gn. Manlius Vulso'nun MÖ 189'da Pisidia Bölgesi'ne gelerek MÖ 190'daki *Magnesia Savaşı*'nda Roma'ya karşı Galatları destekleyen kentleri ve Roma'ya isyan çıkaran kentleri, tarım ürünleri üzerinden cezalandırması yöntemi dikkat çeker[115]. Termessos ve Sagalassos kentlerini ayrı ayrı yirmi bin *medimnoi*[116] ve elli *talanta*[117] buğday ve arpa ile Kibyra kenti *tyran*ı Moagetes'i de yüz *talanta* ve on bin *medimnoi* buğday cezalarını ödemek zorunda bırakmıştır[118]. Dolayısıyla bölgedeki tarımsal faaliyetlerden kazanılan ürünlerin siyasi olaylar kapsamında gerçekleştirilen cezaların ve yaptırımların karşılanmasında rol oynadığı ve tarım arazilerinin büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, MS 3. yy'da Sagalassos, Keraitai ve Kremna'daki tarım arazileri, Roma'nın doğudaki, yani Pisidia Bölgesi'ndeki ordusu için hububat ve iaşe kaynakları olarak kullanılmıştır. Sagalassos da yer alan İmparator Claudius Gothicus darplı sikkeler, dikkati çekmiştir. Şöyle ki, Roma İmparatorluğu ve Sagalassos kavramların kişileştirilerek temsili iki bireyin tokalaştıkları elleri ile buğday başaklarını tutmaları şeklinde darp edilmiş sikkeler (*homonoia*), hububat kaynaklarının bir kez daha

[105] Atalay ve Mortan, 1997: 248; Metin, 2013c: 85; 2017a: 29, 31; 2017b: 168.
[106] Metin, 2014a: 46-65; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015: 208-210; Metin, Polat-Becks, Becks, Uzunaslan ve Soslu, 2015: 177-179.
[107] Metin, 2015b: 54-62; 2019b: 411-420; Metin ve Soslu, 2016a: 316-317.
[108] Metin, 2013c: 72-74; 2016a: 3-7; 2014b: 77-78; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 161-163.
[109] Vandeput, Köse, Aydal, 1999a: 249-262; 1999b: 133-138; Metin, 2018b: 18-19.
[110] Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 141-163; Metin, 2015b: 32-38; 2018a: 37-56; Metin, 2019a: 4-31; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 127-129.
[111] Özcan, 2017: 176-177, Res. 6.
[112] Özcan, 2018: 22-24, Fig. 6.
[113] Özcan, 2017: 172-173, Res. 2; Özcan, Yayan ve Çevik, 2017: 457-463, Res. 3.
[114] Kızılyalçın ve Özcan, 2016: 159, Harita 1; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 359-379, Harita 1, Res. 2-3.
[115] Appian. XXXVIII; Diod. XXIX.10; Liv. *perioch.* XXXVII. 45; Polyb. *Hist.* XXI.17.
[116] Antikçağda katı maddelerin tartılmasında kullanılır (51.84 It.) ve bölgelere göre farklılık gösterebilir.
[117] Antikçağda ağırlık birimidir (26.196 kg.) ve bölgelere göre farklılık gösterebilir.
[118] Polyb. *Hist.* XXI.35-36; Liv. *perioch.* XXXVIII.15.9.

önemini göstermiştir[119]. Ayrıca, imparatorluğun gücü ile birlikte Keraitai'nin kırsaldaki tarım arazileri ve topraklarının bir kısmı da Sagalassos'un hakimiyetine girmiştir[120].

Mera arazileri (otlak), bağcılık, bahçecilik ve verimli topraklar ile su kaynakları küçük ölçekli de olsa son derece önemli üretimlerin yapılmasını sağlamıştır. Buradaki anlatımda bölgedeki üretim faaliyetleri kentler üzerinden ana hatları ile verilmeye çalışılmıştır. Buna göre Apollonia ve Antiokheia kentlerinin territoryumlarındaki otlak arazileri ile *Mordiaon* elma bahçeleri[121] ve Sofular Köyü mezar *stel*lerindeki keçi ile koyun kabartmaları[122], küçükbaş hayvancılık ve bağcılık işlerinin yoğun olarak yürütüldüğünün bir kanıtıdır[123]. Kremna'nın güneyindeki Karapınar Ovası'ndaki bağcılık ve zeytincilik faaliyetleri, yalnızca şarap için değil, pekmez üretiminde ve sofralık içinde yapılmaktadır. Karapınar'daki iki adet işlik yapısı yukarıdaki verileri doğrular niteliktedir[124]. Antik yazarlardan Strabon ve Pilinius, Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin tıp alanında bitkisel ilaçları ürettikleri konusunda aktarımlar yapmaktadırlar. Buna göre Amblada da tıbbi perhizler için şarap üretildiği[125] ve Selge'de de tıbbi işlerde ve parfüm imalatında kullanılmak üzere süseni (*Iris*) ve aselbent/günlük (*styrax officinalis*)[126] gibi ağaçların yetiştirdirildiği belirtilmektedir[127]. Kıyı kentlerinden uzak konumdaki Pisidia Bölgesi'nde tersanecilik ve gemi yapım işleri ile ilişkili faaliyetlerin yürütüldüğü bilinmektedir. Bu konuda Diodorus'un aktarımları şöyledir; Kserkses, MÖ 480'deki *Kıta Hellas Seferi* için bazı dost bölgeler ile ilişkiler kurarak gemi imalatı işlerini başlatmıştır. Pisidia Bölgesi'nin de sözü edilen çalışmalar için kerstecilik faaliyetlerini yerine getiren bölgeler arasında olduğundan söz edilmiştir[128]. Bölgedeki sedir (*Cedrus*) ve selvi/servi (*Cupressus*) ağaçları, tersanecilik için kullanılacak kerestecilik işleri için uygun orman ürünleridir. Kestros, Eurymedon ve Melas nehirleri de taşımacılık için kıyı ve liman kentleri ile bağlantılı bir lokasyondadır. Ayrıca, söz konusu nehirlerin iç kesimlere kadar ilerlemesi ve tali kollar oluşturması Akdeniz ikliminin de yayılışını sağlamıştır. Öyle ki, iç kesimlerde yoğun olarak zeytin üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü bilinmektedir. Bununla ilgili işlikler ve üretim atölyeleri tespit edilmiştir. Strabon'un da

[119] Burrell, 2004: 267; Weiss, 1992: 159-163.
[120] Poblome, Braekmans, Fırat, Neyt et al., 2013: 533-534.
[121] Apollonia Mordiaon'da *Mordion* cinsi elmalar yetiştirilmektedir. Çelebi, 2010: 618-639; Broughton, 1975: 612.
[122] Isparta İli, Eğirdir İlçesi, Aksu Köyü'ne bağlıdır.
[123] Strab. XII.7.3; Polyb. *Hist.* XXI.35-36; Liv. *perioch.* XXXVIII.15.9; Bracke, 1993a: 15.
[124] Metin 2016b: 40-41; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2016: 216; Metin, 2019b: 411-420.
[125] Strab. XII.72.1; Baldıran, 2010: 309.
[126] Kabukları çizilerek reçine elde edilir.
[127] Strab. XII.7.3; Plin. *Nat.* XII.55.
[128] Diod. XI.2.1; Lanckoronski, 2015: 15; Kiepert, 1878: 124; Özsait, 1980: 108.

Pisidialı halkların zeytin ağaçları ile dolu tepelerde yaşadıklarından bahsetmesi söz konusu ilişkiyi açıklamıştır[129]. Sagalassos'daki kil yatakları işlenerek çömlekçiler mahallesi (atölye) kurulmuştur. Kentte üretimi yapılan Kırmızı Astarlı Seramikler'den dolayı kentin Pisidia, Pamphylia ve Lykia bölgelerindeki yerel ticarette bir marka olduğu görülmektedir[130]. Bağlantılı olarak kent territoryumunda kaliteli mermer ve taş ocakları, yer almaktadır. T. R. S. Broughton da ünik mermerlerin İmparatorların talimatları ile Roma'ya sevkiyatının gerçekleştirildiğinden bahsetmiştir[131]. Termessos da bir yazıttaki "*οι κατα πολιν τεχνειται σκυτεις*" şeklindeki ayakkabıcı veya deri atölyesi açıklamaları, zanaatçılık grubu veya *Lonca Teşkilatı* gibi bir vakıf ya da kurumun yer aldığını ve yerli ticareti koruyarak ticari aktivasyonun canlı tutulduğunu göstermektedir[132]. Arrianos, Askania Lacus'daki (Burdur Gölü) tuz kaynakları ile ilgili olarak "*Mineral yeterlilikleri yüksek zenginliktedir*" demiştir[133]. Bu bakımdan tuz kaynaklarının yöredeki yaşayanların gıdasal besinlerini muhafaza etmek ve kendilerine gelir sağlamak için ekonomik kaynak olarak kullandıklarını söylemek mümkündür. Nitekim bölgedeki jeomorfolojik özelliklerin kümeleştirdikleri ve gruplaştırdıkları kentlere ve yerleşimlere çeşitlilikte bir sosyo-kültürel yapı, insani yaşam temel kaynakları ve ekonomik zenginlikler sunduğu açık bir şekilde görülmektedir. Buradaki kentleri kereste, tuz, metal, bahçe ve tarım ürünleri şeklindeki metaları kullanarak bunlardan ekonomik kazanç elde eden ve ürünleri ile kendine yetebilen kentler şeklinde tanımlamak mümkündür[134]. Bu konuda Kremna'nın da sözü edilen üretimleri yürüten kentlerin arasında yer aldığını söyleyebiliriz.

Kremna (*Κρημνα*), Burdur İli, Bucak İlçesi, Çamlık Köyü'ne (Girme) bağlı Hacıbağ Mahallesi'nin doğusunda yer almaktadır[135]. Burdur İli'ne 60 km. kadar Bucak İlçesi'ne 15 km. uzaklıktadır. Boğadiç Dağı'nın doğusundaki ana kayanın oluşturduğu düzlük noktaya

[129] Strab. XII.7.1.
[130] Waelkens, 2000: 689. Laflı'ya (2003b: 237) göre Kremna'da Geç Antik Dönem ve Bizans Dönemi'ne ait *unguentarium*lar olmalıdır. Ancak, arkeolojik kazıların henüz gerçekleşmemiş durumda olması bu verilerin belirsizliğini devam ettirmektedir.
[131] Broughton, 1975: 625.
[132] IGR III. 442.
[133] Arr. *Anab.* I.29; Lanckoronski, 2015: 14.
[134] Finley, 2007: 149-150.
[135] Metin, 2012b: 216. 1970'deki heyelan sonucunda Çamlık Köyü'ne bağlı Kavaklı Mahallesi sakinleri, resmi izinle Kremna'nın batısındaki ağaçlık ve düzlük arazi içerisinde Hacıbağ Mahallesi adlı konut mahalli inşa ettirilerek buraya yerleştirilmiştir. Kuzey-güney uzantılı dikdörtgen planlıdır ve antikçağdaki ızgara planlı kent modelindedir.

konumlanarak Kestros Vadisi'ne (Aksu) bir kartalın başı şeklinde uzanmaktadır[136]. Hakim ve merkezi bir konumdaki kale-kent olarak tasarlanmıştır.

Topografik olarak kuzeyi ve güneyi uçurum, doğusu dik yamaçlar ile 617.35 m. uzunluğundaki batı cephesi ise 498 m. uzunluğundaki sur duvarları ile çevrilidir[137]. Strabon, Kremna'yı zapt edilemez bir kent şeklinde tanıtarak bir nevi savunma sistemleri ve coğrafya koşulları konusundaki zorlukları da aktarmıştır[138]. Kentin yapıları, batı cephedeki tahkim edilmiş yerlerin doğusunda ve güneydoğu yamaçtaki tiyatronun batısında yer alan hafif çukurluk içindeki bir düzlüktedir (Lev. XXX: Fig. 59-60, Harita 17). Birbirini dik açılar ile kesen sokakların ve kare veya dikdörtgen şeklindeki konutların birlikte oluşturulduğu ızgara planlı kent modeline sahiptir. Araziye bağlı kalarak kent planı düzenlenmiştir (Grafik 1-13). Bu bakımdan K. G. Lanckoronski, kentin planını uçar durumdaki bir kartalın boynu ile baş kısmına benzetmiştir[139]. Ayrıca, dar ve uzun bir üçgen şekliyle de benzerlik oluşturmaktadır. Polybios'un "*yerin önemine göre kale ve kule yapıları inşa edilirdi*" şeklindeki ifadesinden yola çıkarak Kremna'nın jeo-stratejik ve jeolojik özelliklere sahip işlevsel bir konumda yer aldığını söyleyebiliriz[140]. Konumu itibariyle Aspendos, Perge ve Sillyon kentlerini andırmaktadır.

Matematiksel konum olarak 37, 29᾽ 58 ᾽᾽K enlem, 30, 39᾽ 32 ᾽᾽D boylamdaki kentin çevresi uzunlukları 6.740 m'dir (22.113 ft) ve alan/saha ölçüleri 2.45 km^2'dir (26.394.128 ft). Batıdaki Mermer Taşocağı'ndan (Portsan) Kestros Vadisi'ne doğru yaklaşık 3100 m. uzantılı masif bir ana kaya kütlesi üzerindedir. Kentin topografyası, batıdan doğuya artarak yükselmiştir. Yükseklik 1250 m'dir ve ortalama yükseklik, yaklaşık 1150 m'dir. Dolayısıyla sözü edilen coğrafya koşulları, İmparator Augustus'un "*Colonia IuIia Augusta Felix Cremna/Cremnensium*" şeklindeki koloni unvanını kente vererek kentin kolonist bir kent olarak düzenlenmesindeki etkenlerden birisi olmuştur[141]. Kentteki bir adet bronz sikke

[136] Lanckoronski, 2015: 162.
[137] Batı Sur Duvarları üzerindeki 15 adet kulenin batı ön cepheleri toplamda 111.40 m. ölçülerdedir. Ek olarak, BK I 1.30 m., BK II 2.65 m. ve BNK yaklaşık 4.00 m. ölçülerdedir. Bunlar, hesaplamalar içine dahil edilmemiştir. Buna göre yukarıdaki hesaplar dahil edildiğinde batıdaki kuzey-güney uzantılı batı cephenin tam olarak uzunluğu 617.35 m. ölçülerdedir. Bu konudaki detaylı açıklamalara "Batı Savunma Duvar Yapıları" adlı başlık altında yer verilmiştir.
[138] Strab. XII.7.2.
[139] Lanckoronski, 2015: 162.
[140] Polyb. *Hist.* X.43-47.
[141] *Res Gestae Divi Augusti*, XXVIII.35-36; Smith, 1873: 701; Hirschfeld, 1879: 279-315; Stevenson, 1889: 295; Hill, 1897: 87; Imhoof-Blumer, 1902: 381-384; Ramsay, 1916: 83-134; 1960: 444; Stillwell ve Macdonald, 1976: 469; Mitchell, 1995: 2; 2001: 90.

üzerindeki koloni kenti Kremna'nın kutsal kurucusu olarak Augustus'un tasvir edilmesi, İmparator, koloni ve kent ilişkisi için önemli bir arkeolojik kanıt olarak gösterilmektedir[142].

Kentin kuzeyinde Sandalion, kuzeybatısında Keraitai, Sagalassos, batısında Kolbasa, güneybatısında Kretopolis, güneyinde Hyia (Kumaryaylası ?), Sia, Ariassos, güneydoğusunda Pednelissos, Selge kentleri ile ve doğusunda Kestros Vadisi ve Adada kenti yer almaktadır[143].

III. Jeolojik Zaman (Mezozoik) dağlık hareketleri, Alp Sistemi'nin (Orojenez) kuvvetli etkileri sonucundaki tabii olaylardan dolayı üzerindeki Eğirdir Gölü (Limnai Lacus) ve Akdeniz (Mare Metiterraneum) kuşağındaki yörelerde jeomorfolojik değişiklikler oluşturmaktadır[144]. Kremna'nın çevresindeki vadi, dağ ve ova gibi coğrafi oluşumlar şeklindeki tüm jeolojik yapısal unsurlar, söz konusu jeolojik zamanda meydana gelmiştir. Buna göre Dut Alanı, Beşkonak, Kocaaliler ve Sazakköy/Alatepe hattında kuzey-güney doğrultulu kırık ve kıvrımlı Boğadiç Dağı'yla batıdan, Hökez Dağı ve Kocataş Tepe'yle kuzeybatıdan, Kestel Dağları (Katrancık), Eski-Yeni Taşyayla'daki dağ silsilesiyle ve Mamak/Çanaklı Ovası'yla kuzeyden, Sagalassos ve Eğirdir Gölü kökenli Kestros Vadisi'yle doğudan ve Toros Dağları uzantıları ile güneyden çevrilidir. Buradan hareketle kent territoryumunun çevresi, yaklaşık 50 km'dir ve yükseklik ortalaması yaklaşık 1000 m'dir. İlişkili olarak dağlık, kayalık ve dar/geniş karakterli vadiler ile bölünüp, bir çanak ortasından daralarak yükseldiği için de plato görünümündedir. Bunun yanı sıra, III. Jeolojik Zaman'ın etkisi ile çökelmiş haldeki katmanların içerisindeki kumtaşı, kil taşı, silt taşı ve konglemera katkılı formasyonlar yoğun bir şekildedir[145]. Bu tipteki taş grupları ile Kremna da ve territoryumunda yer alan vadi yataklarındaki kırsal yerleşimlerde çok sık karşılaşılmaktadır.

Kent, Akdeniz ikliminin etki alanı içindedir. Ancak, yükselti ve karasallık sebebi ile yer yer sert karasal iklimsel özellikleri görülmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık (°C),

[142] Aulock, *Pisidiens II,* 1979: 1051f. 1091. 1121. 1154- 1159; Talloen, 2007: 241, Abb. 2.
[143] Günümüzde ise kuzeyden Hisarköy/Asartepe, Eski Taşyayla, Yeni Taşyayla, kuzeybatıdan Belören, batıdan Mermer Taşocağı (Portsan), Hacıbağ, Belen, Saka, Kemel, Sazakköy/Alatepe, güneyden Çamlık (Narlı ve Kavaklı Mah.), güneybatıdan Erikli, Kumaryaylası Çiftlik, Boğazköy/Örentepe ve doğudan Evciyeri ve Kestros Vadisi (Aksu) ile çevrili konumdadır.
[144] Atalay, 1977: 93-110; Bracke, 1993: 15b; Kurt, 2000: 175; Avcı, 2014: 55.
[145] Şenel, 1997: 11-33.

13.9'dur ve ortalama yağış miktarı da 679.8 mm'dir. Mayıs ayında konveksiyonel (kırkikindi) yağışlar görülse de büyük ölçüde Akdeniz İklimi'nin yağış rejimi etkilidir[146].

Bitki örtüsü, çeşitli zenginlikteki bir floraya sahiptir. Kentteki hemen hemen her yerde meşe (*Qercus macreolepis*), çobanpüskülü (*Ilex aquifolium*), kızılcık (*Cornus mas*) ve dişbudak (*Fraxinus*), dağ gülü (*Alpine Rose*), karağan (*Cistus*) ile yoğun olarak karaçam (*Pinaceae*) ve kızılçam (*Pinus brutia*) ağaçları[147] ve kermez meşesi (*Quercus coccifera*), zakkum (*Nerium oleveer*), sarı renkli zambak (*Liliaceae*) ve üzüm (*Vitis vinifera*), incir (*Ficus*), nar (*Punica*) yer almaktadır[148]. Belirtmek gerekir ki, Kremna'nın güneyindeki üzüm bağları ve nar ağaçları, aynı konumdaki Güney Antik Yol'un (GAY) yakınındaki Mezar Anıtı'nın arşitravında yer alan üzüm salkımları ve nar kabartmaları ile homojenlik oluşturur[149]. Bu açıdan bir verimlilik ve süreklilik göstergesi olarak, günümüzdeki Çamlık Köyü'nde de köyün adı ile markalaşan organik Çamlık domatesinin yanı sıra, anason, karpuz, kavun, Antep fıstığı, üzümcülük ve zeytin yetiştiricilik işleri halen yürütülmektedir.

Daha öncede belirtildiği üzere Pisidia Bölgesi'nin dağlık alanlarındaki sedir (*Cedrus*) ve selvi/servi (*Cupressus*) ağaçları, gemi imalatları için tersaneler kurmuş Akdeniz kıyılarındaki antik liman kentlerinde ham madde kaynakları olarak kullanılmıştır[150]. Bu sebeple, dar geçitlerin ve derin vadilerin içinden akan nehirler aracılığıyla kıyıdaki kentlere kereste ve tomruk sevkiyatı yapılmıştır. Günümüzde de Kremna çevresindeki orman ürünlerinin kullanılarak Bucak İlçesi'nin merkezindeki atölyelerde kerestecilik faaliyetlerinin sürdüğü bilinmektedir. Bölgedeki koloni kentleri ile Akdeniz'deki kıyı kentlerini bağlar pozisyondaki antik yol *Via Sebaste* ve Kremna'nın doğu yönündeki

[146] Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, (DMİGM); Atayeter, 2005: 20.
[147] Davis, 2006: 137-138.
[148] Arundell, 2016: 45. Kırsal sahalardaki bitki örtüsü çeşitlilikleri ön plveadır. Elsazı'nda kamış (*Phragmites australis*) ve saz (*Schoenoplectus lacustris*), Karacaören'de kızılçam (*Pinus brutia*), Kocaaliler ve Kızılseki'de Lübnan sediri (*Cedrus libani*) ve Toros göknarı (*Abies cilicica*), Kestros Vadisi'nde kızılcık (*Cornusmas*) ve sedir (*Cedrus*), vadi tabanları yukarısında mazı meşeşi (*Quercus infectoria susb. Boisseri*), geyik dikeni (*Crataegus monogyna*), yaban gülü (*Rosa sp.*), keçiboynuzu (*Ceratonia siliqua*), menengiç (*Pistaciaterebinthus*), laden (*Myrtus communis*), kocayemiş (*Arbutus unedo*), sveal (*Arbutusverachne*), kermez meşesi (*Quercus coccifera*), zakkum (*Nerium oleveer*) tespih (*Styraxofficinalis*), defne (*Laurus nobilis*) erguvan (*Cercis siliquastrum*) ve delice (*Olea Europeavar. Olester*) gibi türler bulunur. Bu yönüyle görülüyor ki, Kremna, çeşitli toprak özellikleriyle zenginliktedir. Kırmızı Akdeniz, kestane rengi, kahverengi, regosoller, rendzinalar, kolüviyal ve alüviyal topraklar yer alır. Bu topraklar, başkalaşım (*metamorfik*), tortul (*sedimanter*) ve kırılmış/ayrılmış (*ofiolitik*) durumdaki malzemelerin farklı biçimlerde dağılmasıyla oluşmuştur. Atayeter, 2005: 42. Ayrıca, yöredeki flora hakkında detaylı bilgiler veren Bağtepeli Ali Amca'ya ve Kremna'da araştırmalarımızı sürdürdüğümüz dönemde yer alan Özel Güvenlik Görevlisi Ali Onurlu'ya çok teşekkür ederim.
[149] Mitchell, 1995: 70; Çidem, 2018: 36.
[150] Diod. XI.2.1; Waelkens, 1997: 230-238; Arslan, 2013: 313.

Kestros Nehri, söz konusu kaynakların sevkiyatında kullanılan iki etkin rota olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, bahar aylarında karların erimesiyle debisi artar durumdaki nehir ve ırmak koyları, taşımacılık için oldukça elverişli bir durumdadır. Bu nedenle Kremna halkınında Kestros Nehri'ni kullanarak kereste taşımacılık faaliyetlerini yürüttüklerini düşünmekteyiz.

Kremna'nın antik karayolları ağında III. Jeolojik Zaman'ın etkisi büyüktür. Çünkü *Via Sebaste*'nin Antiokheia ve Attaleia hattındaki ilk rotası, sarp dağlık alanları aşarak kente ulaşmak için küçük ölçekli mesafelerde çok sayıdaki tali yolları kullanarak ve güzergahını yer yer değiştirerek ilerlediği görülmektedir[151]. Buna rağmen söz konusu antik karayolu aracılığıyla koloni kentleri ve Dağlık Pisidia'daki kentler ve yerleşimlerin ilişkilerini kurdukları ve askeri lojistik hizmetlerini sağladıkları bilinmektedir. İlişkili olarak dağlık arazilerin ve vadilerin kuytu yerlerindeki patika yolların dahi güzergah şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Keza günümüzdeki modern ulaşım ağları da benzer jeomorfolojik koşulların etkisi altında oluşturulmuştur. Şöyle ki, kuzey-güney doğrultulu D-650 karayolu batı ve güney, D-685 karayoluda kuzey ve doğu uzantılıdır. Karayollarının inşasında vadilerin ve vadi yamaçlarındaki paralel düz satıhların yanı sıra, lokasyonların bağlanabilirlik durumunun hesaplanarak takip edildiği belirlenmiştir. Sonuç olarak kent çevresindeki karayollarının her iki dönemde aktif bir şekilde kullanıldığı ve zorlu topografik koşulların belirledikleri muhtelif yerlerde inşa edildikleri anlaşılmıştır[152].

Kentin territoryumundaki kırsal yerleşimler çok sayıdadır. Bunların belirli bir sosyo-kültürel yapıdaki küçük ve seyrek dağılımlı toplumları oluşturdukları bilinmektedir[153]. Kuzeyden Suluçukur, Burunca/Dumanlı, Eren Beliği/Belicekler, Armutlu Para, Çevlik, Korumardı ve Çanaklı Mamak, kuzeydoğuda Karadiğin Beleni, Karadiğin Taşı ve Çakalasar Tepe, kuzeybatıda İnarası, Höyük Tepe, Kale Tepe/Seydiköy, Çayırlık Ketiri ve Eğribel-Keçipüren, batıdan Sazak Köy/Alatepe, güneybatıda Eşek Yaylası, Dikmen Tepe, Karapınar'daki Asartepe, Avdancık'daki Asartepe, Çayköy, Payamlı Tepe, Pamukluk, Çukurovası, Kızılçukur/Kızılkapan, Çatalağaç, Alanköy, İsköy/Eskiköy, Uğurlu Höyük, güneyden Kepez I-II, Bağtepe/Sıvancık, Karatepe/Sarıncık, Potalin ve Karain/Kocaaliler

[151] Levick, 1967a: 15; French-Mitchell, 1977: 214; French, 1984: 123; Özsait, 1997: 200. Ayrıca, kent ile ilişkili antik karayolu hakkındaki detaylı bilgilere "Antik Yol Ağı Sistemi" adlı başlık altında ulaşılmaktadır.
[152] Phrygia, Isauria ve Pamphylia bölgeleri ile ortak geçiş özelliği göstermektedir.
[153] Bu konu hakkındaki detaylı açıklamalar, "Kremna *Khora*sında Alan Savunmasına Yönelik Yerler" adlı başlık altında verilmiştir.

güneydoğuda Kızıllı Balama ve doğudan Evciyeri ile çevrilmiş durumdadır[154]. Ayrıca, İnarası, Potalin ve Karain/Kocaaliler yerleşimleri de *Prehistorik* kökenli mağara yerleşimleridir. Kırsaldaki yerleşimlerin çok sayıda olmasında su kaynakları, verimli tarım arazileri, ulaşım ağı sistemi ile kent-kırsal koridorundaki stratejik kontrol ve güvenlik olayları gibi özel konular etkilidir. Kentin arazisinin yaklaşık % 70'i ormanlık ve % 30'uda karstik erimeler sonucunda oluşmuş ve su kaynakları olarak kullanılmış çukur dolinlerden ve ekili dikili özellikteki polyelerden oluşmaktadır. Bu konudaki Boğadiç Dağları'ndaki küçük ölçekli polyeler, Kestros Vadisi'nin yamaçları, kentin güneyindeki teraslar ve kent merkezindeki düzlük alanlar, Kremnalıların tarımsal faaliyetleri ve hayvan otlakları için kullandıkları yerler olarak gösterilebilir[155]. Su kaynakları, çok sayıdaki tali kollarla beslenmiş haldeki Kestros Nehri ve küçük kaynaklar ile sınırlıdır[156]. Kent territoryumunda Kestel Gölü (Paludes Lacus) haricinde herhangi bir su kaynaklarına rastlanılmamıştır[157]. Keza sığ olan göl daha sonra tarımsal amaçlı kullanılması için kurutulmuştur. Bu sebeple, günümüzdeki Kızılsu, Kestel Çayı, Onaç Barajı gibi su kaynakları tarım ve içme su kaynakları olarak kullanılıyor ise çok muhtemeldir ki, Kremnalılar da yağmur suları ile doldurulmuş haldeki çukurları (dolin) ve sarnıçları, su deposu olarak kullanmışlardır. Ayrıca, Kremna'daki kamusal sarnıçlar ve kaynak sularını taşımak için pişmiş topraktan yapılmış su künkleri, somut arkeolojik unsurların başında gelmektedir[158]. Öyle ki, kentin lokasyonunun belirlenmesindeki jeo-startejik ve jeolojik yapısal özelliklerin yanı sıra, temel yaşam destekleri şeklindeki su kaynakları ve zirai ürünlerin yetiştirilmeleri için ihtiyaç duyulan verimli toprakların elverişliliği büyük ölçüde etkili olmuştur. Vitruvius'un antikçağdaki toplumların kent veya karargah kurarken göz önünde bulundurduklarını ileri sürdüğü yaşamsal kuralların Kremna'nın çevresindeki coğrafi özellikler ile kentin kuruluşundaki felsefeyle yakın ilişkili olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Buna göre, "*Atalarımız, bir kent veya askeri garnizon inşa edecekleri zaman, önerilen arazide otlayan sığırlardan birkaçını kurban ederek, karaciğerlerini incelerlerdi. İlk kurbanların ciğerleri koyu renkli veya anormal çıktığında, kusurun bir hastalık mı yoksa yediklerinden mi kaynaklandığını anlamak için başka sığırlar kurban ederlerdi. Ciğeri sağlam ve diri kılan*

[154] Metin 2013a: 6-75; 2014: 36-72; 2015a: 7-62; 2016a: 3-45; 2017a: 13-38; 2018a: 27-29; 2019b: 411-420.
[155] Mitchell, 1993b, I: 70-71.
[156] Bu nehir kaynakları üzerinde Karacaören ve Kargı barajları kurulmuştur.
[157] Mitchell, 1995: 8.
[158] Lanckoronski, 2015: 167; Stillwell ve Macdonald, 1976: 469; Owens, 1991: 41-58.

iyi su ve besinin varlığını birçok benzer deney sonucunda kanıtlamadıkça, savunma yapılarının yapımına hiçbir zaman başlamazlardı"[159].

1.2. Pisidia ve Kremna İsminin Etimolojisi: Köken ve Dilbilimsel Araştırmalar

Bu konu hakkındaki temel açıklamalar, Kremna'nın kent adı konusundaki etimolojik yaklaşımların detaylı bir şekilde ele alınarak yorumlanması ile yapılmıştır. İlk olarak kentin yer aldığı bölgenin lokasyonunu ve bölgedeki ön halkların kim olduklarına dair açıklamaları sunan tüm kaynakların kullanılması için zahmetli bir araştırma yapılmıştır[160]. Daha sonra Luwice metinler kaynak gösterilerek şimdiye kadar Anadolu'da lokalizesi yapılmış kentlerin isimleri incelenmiş, ilgili yer adları ile dil bilimsel yönden yakın ilişkiler kurulmuştur. Kremna'nın adı hususundaki açıklamaları nitelikli hale getirmek için sorular yöneltilmiştir. Buna göre ilk olarak Pisidia'nın yerel adı ve kentlerine ilişkin bilgiler verildikten sonra Kremna adı Hellen kökenli midir?, Kremna adı Anadolu kökenli midir?, Kremna adının dil bilimsel kökeni nedir?, Klasik Hellence de kent adı şeklinde spesifik olarak kullanılmış Kremna sözcüğü var mıdır?, Kremna adı coğrafi bir yer adı mıdır?, Kremna adı coğrafi bir terim midir? şeklindeki soruları kullanarak kapsamlı açıklamaların yapılmasına gayret gösterilmiştir.

Eskiçağ Anadolu'sundaki toplumlar, ilk olarak C. Lassen tarafından Sami ve Hint-Avrupa kökenli olmak üzere hem etimolojik, hem de linguistik olarak iki gruba ayrılmıştır[161]. Buna göre Karialılar, Lydialılar, Mysialılar, Kilikialılar, Solymler, Isaurialılar ve Pisidialılar *Sami* dilleri grubundayken, Phrygialılar, Bithynialılar, Paphlagonialılar, Lykialılar, Kappadokialılar ve Lykaonialılar da Hint-Avrupa dilleri grubunda yer almıştır[162]. Bu konudaki çalışmaları ile H. Kiepert, *-nd* ve *-ss* gibi son eklere dayanarak yer, nehir ve dağ isimleriyle konuşma dilini yansıtan ve yaşatan yerli bir Anadolu halkının varlığına işaret etmiştir[163]. Samoslu epik şair Khoerilos'un Kserkses'in *Kıta Hellas Seferi*'ne katılan kavimler içerisindeki Solym Dağları'nda yaşayan halklardan bahsetmesi[164] ve bu halkların

[159] Vitr. *de Arch.* I.IV.9
[160] Luwi halkları konusunda tartışmalı ve tartışmasız bilgileri sunarak fikir beyan etmiş durumdaki tüm kaynaklara yer verilmiştir.
[161] Lassen, 1856: 329.
[162] Özsait, 1980: 107.
[163] Kiepert, 1878: 73, 90
[164] Khoerilos, *Frag.* III.124.

Fenike dilini konuştukları konusundaki iddiası[165], H. Kiepert'in Pisidialıları, Sami dil grubu ailesinde göstermesinde referans oluşturmuştur[166]. Onun ilk savı, yani son ekler/*suffiks* kullanımları ilk başlarda önemli bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Ancak, K. G. Lanckoronski[167] ve G. Radet[168], "*Pisidialılar, Hint-Avrupa kökenli bir toplumdur*", hipotezini destekleyerek C. Lassen ve H. Kiepert'e karşı çıkmışlardır. P. Kretschmer ise H. Kiepert'in *-nd* ve *-ss* son ekleri kullanması hususundaki ilk destekçisi olmuş ve Sami kökenli oluşlarına karşı çıkarak "*Pisidialılar, Anadolu'nun halkıdır*", tezini savunmuştur[169]. Bu etnografik ve etimolojik yaklaşımlar, L. R. Palmer[170]'in *-ss, -nth, -nd,* M. Özsait[171], İ. Yakubovich[172], E. Laroche[173] ve P. Kretschmer[174]'in *-assas, -as, -antas,* M. Finkelberg'in *-nth, -ss*[175] ve daha pek çok araştırmacı Anadolu'nun güneybatısındaki *-nd, -nt, -ss* son ekleri ile oluşturulmuş dağ, nehir ve yer adlarının Anadolu kökenli bir halka ait oldukları konusunda ortak bir fikir sunmuştur[176]. Bu konudaki araştırmalarımız dahilinde Pisidia Bölgesi'ndeki Sa*nd*alion, Isi*nd*a, Ari*assos*, Sagalassos, Talbo*nd*a ve Termes*s*os kentlerinin isimleri üzerinde kullanılan harflerin yukarıdaki son ekleri örnekledikleri tespit edilmiştir. İlişkili olarak P. Kretschmer de *-nthos* ve *-assos* şeklindeki son eklerin Luwice'ye ait olduklarını belirterek III. binde Luwilerin Kıta Hellas topraklarındaki etkilerinden dolayı Tiry*nthos* ve Parn*assos* kentlerinin üzerindeki Anadolu kökenselliği konusundaki yakın ilişkilere yer vermiştir[177]. Konunun başlangıcındaki C. Lassen'in Anadolu'daki halkları Sami olarak tanımlaması ifadeleri de iddianın ötesine geçememiştir. Hatta bu konudaki dilbilimsel yaklaşımlar, arkeolojik veriler ile kesin olarak desteklenmiş durumdadır.

1906'da Boğazköy'de Luwice metinler[178] ortaya çıktıktan sonra Hititlerin Luwiler ile ilişkileri kurdukları[179] ve Luwice'yi kullandıkları belirlenmiştir[180]. Konuyla bağlantılı olarak

[165] Herodotos (V.70), Khoerilos'un alıntıladığı gibi Solymlerin Fenikece konuştuğundan değil, sadece kendilerine özgü farklı bir dil konuştuklarından bahsetmiştir. Bu sebeple, Khoerilos'un bu bilgiyi başka bir kaynaktan aktardığını veya aldığını düşünmekteyiz.
[166] Kiepert, 1878: 124; Movers, 1841: 15; Ritter, 1817-1859: 733; Legarde, 1866: 281; Duncker, 1867: 391; Gonzales, 2005: 261-283; Lanckoronski, 2015: 4; Meyer, 1907: 246; Özsait, 1980: 108.
[167] Lanckoronski, 2015: 12.
[168] Radet, 1893: 212.
[169] Kretschmer, 1896: 394.
[170] Palmer, 1958: 75.
[171] Özsait, 1980: 113.
[172] Yakubovich, 2008: 193-217.
[173] Laroche, 1957: 1-7.
[174] Kretschmer, 1930: 161-170.
[175] Finkelberg, 2005: 57.
[176] Kretschmer, 1896: 293; Sundwall, 1913: 48-233; Kınal, 1953: 24; Akşit, 1967: 66; Erzen, 1973: 388-401.
[177] Kretschmer, 1896: 48-49.
[178] Luwilere ait kanun metinleri.

1986'da Hattuşa'daki arkeolojik kazı çalışmalarında 28 paragraf ve 382 satırlık bronz bir tablet bulunmuştur[181]. Tabletin içeriğinde Pisidia Bölgesi'ndeki Sultan Dağları'nın güneydoğusunun hem Tarhuntassa (Konya) ile Pedassa'daki (Afyonkarahisar'ın doğusu ve Konya'nın kuzeyi) sınırları belirledikleri, hem de IV. Tuthalia (MÖ 1250-1220) ile vasal kralı (Tarhuntassa kralı) Kurunta'nın *paritetik* (eşit olmayan) ilişkileri hususunda bilgiler yer almaktadır[182]. Tarhuntassa'nın batısı[183], Kast(a)raya Nehri ile Klasik Dönem Lykia'sından, yani Lukka ülkesinden ayrılmış bir pozisyondadır[184]. Kast(a)raya, Kremna'nın doğu yönünde Klasik Dönem'deki Kestros Nehri'nin (Aksu) coğrafi ve fonetik karşılığı olarak kabul edilmektedir[185]. Buradaki sınır, nehir hattı ile kuzeyde Hatti ülkesindeki Pedassa Bölgesi'ne kadar sürmektedir[186]. Bu bölgesel ad, Pisidia Bölgesi ile eşitlenmiştir[187]. Böylelikle Pisidia adı, etimolojik ve fonetik benzerlikleri yönüyle *Pedassa* veya *Pitassa* olarak adlandırılmıştır[188]. Bununla birlikte Pitassa (Pds) adı, II. Muvattalli ve II. Ramses ikilisi arasındaki MÖ 13. yy'daki *Kadeş Savaşı*'na katılmış Hitit güçleri içerisindeki halk isimlerinde de geçmektedir[189]. Klasik Dönem'de Pisidia, "Πισιδια, ας, η (f.)", Pisidialılar ve Pisidia halkı ise "Πισιδαι, ων, οι (m. plur.)" adları şeklindeki Klasik Hellence sözcüklerden oluşmaktadır[190]. Bu iki dilbilimsel olay, II. bin ve Klasik Dönem'deki Luwi ve Hitit etkisinin güçlü bir kanıtı olarak yorumlanabilir. Ayrıca,

[179] Melchert, 2010: 157-191; Yakubovich, 2011: 534-535. Bu konudaki çalışmaları ile Goetze de (1957: 49) Hititlerin Luwiler ile çağdaş olduklarını belirterek şöyle bir açıklamaya yer vermiştir: "*Luwice, MÖ 15. yy'dan itibaren Hatti ülkesinin güneybatısında konuşulduğu bilinmektedir. MÖ 14. yy'da ise Luwice'nin Hititler tarafından adlveırılmış Kizzuwatna/Kilikia bölgesinde ve sınırları kesin olmamakla birlikte Kızılırmak kavsi ve batıda Lykaonia Ovası'ndan doğuda Melidia'ya kadar uzanan alanın içerisinde kalmış Hatti ülkesinin batısındaki Arzava Bölgesi'nde konuşulduğu söz konusudur*". Bu açıdan Hitit-Luwi dilleri arasındaki güçlü bağ oldukça açıktır. Ayrıca, Luwice, Likyaca ve Lidyece akraba dillerdir. Cate, 1965: 51, 115.

[180] Friedrich, 1931: 42; 2000: 103; Goetze, 1957: 45; Dinçol, 1970: 30.

[181] Bu tablette IV. Tuthalia'nın vasal kral Kurunta'nın hakimiyetindeki Tarhuntassa'nın sınırlarını belirlediği bilgisi yer alır.

[182] Dinçol ve Dinçol, 2000: 176.

[183] Pisidia'daki Pednelissos'u (Kozan) ve Adada'nın (Karabavlu) doğusundaki toprakları kapsamaktadır.

[184] Otten, 1988: 12; Alp, 1995: 11-27; Dinçol, 2000: 179; Dinçol ve Dinçol, 2005: 6-8; Karauğuz, 2005: 64.

[185] Dinçol, 2000: 12; Jasink, 2001: Yağcı, 2006: 884. 51; Bryce, 2010: 53; Kahya, 2012: 19.

[186] Dinçol, 2000: 19.

[187] Cornelius, 1958: 393, 396; 1973: 147; Zangger, 2016: 274.

[188] Alparslan ve Alparslan, 1999: 14. Pedassa/Pitassa ve Pisidia eşleşmeleri, bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir. Bu konuda bölgesel birliktelik oluşturulsa da lokalizasyonda farklılıklar söz konusudur; Tuz Gölü'nün (Tatta Lacus) batısına Bryce, 2009: 563; Macqueen, 1968: 116, Sultan Dağları ve Bozdağlar arasında Garstang ve Gurney, 1959: 71; Konya'nın kuzeyi, Göetze, 1960: 69-73; Beyşehir Gölü'nün (Karalis) kuzeydoğusu Starke, 1997: 450; Konya, Klengel, 1999: 180 ve Akşehir-Afyon. Ünal, 2002: 189.

[189] Diğer Hitit güçleri; Nhrn (Mitaanni), Irtw (Arzawa), Drdny (Dardana), Ms (Masa), Pds (Pitassa), Irum [veya Arauanna] (Arinna), Krks [veya Klks?] (Karkisa), Rk [veya Lk] (Lukka). Barnett, 1969: 4; Savaş, 2006: 680.

[190] Çelgin, 2011: 535.

Karkisa/Karkiya ve "Karia", *Lukka* ve "Likya" ile *Millawanda* ve "Miletos" gibi yer ve bölge adları da ilişkili özellikleri içermektedir[191].

Pisidia Bölgesi'ndeki Prost*anna*, Kot*enne* ve Et*enna* kent isimlerindeki -*anna* ve -*enna* son ekleri, Luwi kökenli -*uwani* ve -*wana* son ekleriyle eşitlenir ve Et*anna* kentinin Hititçe'deki Wat*anna* olduğu vurgulanmıştır[192]. III. Hattuşili zamanına (MÖ 1267-1237) ait yıllıklarda Lukka (Likya) ülkelerindeki bir ayaklanmadan ve Pedassa/Pitassa'ya (Pisidia) kadar yayılmış durumdaki bir isyandan bahsedilmiştir[193]. İçerikteki metinde kaos sonucunda tahrip edilen Kuwalapassa kentinin durumuna yer verilmiştir. Bu kent, Pisidia Bölgesi'ndeki Kolbasa ile özdeşleştirilmiştir[194]. İlişkili olarak II. Ramses'in oğlu ve halefi Merneptah'ın hükümdarlığı zamanında (MÖ 1213-1204) Mısır'a taarruz eden saldırgan halklar içinde Luwiler de yer almıştır. Bu olay, Karnak Tapınağı'nın doğu duvarındaki uzun yazıtta kaydedilmiştir[195]. Buna göre işgalciler Libya'dan gelmiş topluluklar ile adları yaygın olarak Sherden (*Srdn*), Shekelesh (*Skrs*), Ekwesh (*Ikws*), Lukka (*Lk*) ve Teresh (*Trs*) halklarıdır[196]. Buradaki bazı gruplar ya da halklar, Batı Anadolu ve Lukka coğrafyası halkları ile yakın bir homojenlik göstermektedir[197]. Öyle ki, Shekelesh halkı (*Skrs*), Pisidia'daki Sagalassos halkı ile eşleştirilmiştir[198]. MÖ 14. ve 13. yy'lara ait *Madduwata* metinlerindeki Sallawassa (*Sal-la-u-ua-as-si*) kenti de yine Sagalassos kenti ile eşitlenmiştir[199]. Anlaşılıyor ki, Luwilerin Pisidia Bölgesi'nde Hint-Avrupa kökenli bir dil kullanımları hususunda ciddi boyutlarda etkide bulunarak Klasik Dönem'de Pisidia Bölgesi'ndeki Isi*nd*a, Sagal*a*ssos, Talbo*nd*a ve Termessos gibi yerlerin kent adlarında çok belirgin bir şekilde etimolojik ve fonetik etkiler bırakmıştır.

Antik yazarlar, konu ile ilişkili olarak çok az etimolojik ve ağırlıklı olarak coğrafi özellikli bilgiler sunmaktadır. İlk olarak Homeros, Solym halklarının Pisidia kökenli olduklarını ileri sürmektedir[200]. Buna göre Likya'dan gelen Bellerophentes'in Solymoslularla yaptıkları savaşta öldürüldükleri aktarılarak Solymlerin homojen bir yapıya

[191] Bryce, 1986: 2-23; Mellink, 1995: 33-34; Özgen, 2006: 539; Savaş, 2006: 679-708; Marino, 2010: 490-491; Herda, 2013: 434-435, 470; Hawkins, 2013: 1-31; Simon, 2015: 792-809; Woudhuizen, 2018-2019: 332.
[192] Nolle, 1992: 66, 74, 108.
[193] Gurney, 1997: 132.
[194] Marino, 2010: 493; Forlanini, 1988: 167; Hawkins, 1995: 52, 181; 1998: 26, 163; Gurney, 1997: 138.
[195] Faulkner, 1975: 232-233; Zangger, 2016: 94-95, 138-139.
[196] Breasted, 1962: 95, 243; Barnet, 1975: 367; Zangger, 1995: 25; 2016: 94; Robbins, 2001: 159-160; Yağcı, 2006: 889; Gür, 2012: 133; Woudhuizen, 2018-2019: 331, 336.
[197] Bryce, 2010: 88; Zangger, 2016: 141.
[198] Woudhuizen, 2018-2019: 331-350.
[199] Waelkens, 2000: 482.
[200] Hom. *Il*. VI.184-185, 203-204; *Ody*s. V.283.

sahip olmadıkları, Milyas, Kabalis, Pisidia ve Isauria toplulukları ile heterojenik akrabalık kurdukları belirtilmiştir. Ancak, araştırmacı Ruge bu duruma karşı çıkarak Likya ve Pamphylia halkları ile Solymlerin akrabalıklarının bulunmadığından söz etmektedir[201]. Homeros'a katkı sağlayacak Herodotos da Milyas halklarının Solym kökenli oldukları konusunda açıklamalar yapmıştır[202]. Herodotos'un çağdaşı Samoslu Khoerilos'un Kserkses'in ordusunda Fenike dilini konuşan Solymler'den bahsetmesi olayı, Pisidia Bölgesi'ndeki etnik ve etnografik gelişmeleri karmaşıklaştırmıştır[203]. Bu konuda çelişkili ve hatalı bilgilerin Khoerilos'un çağdaşı Herodotos ve bu iki antik yazarın anlatımlarına dayandırdıkları Homeros menşeli aktarımlar ile düzeltildiği bilinmektedir[204]. Pisidialı halkların ülkesi ve Pisidia halkı kullanımları, ilk kez Ksenophon da dile getirilmiştir. Burada Genç Kyros'un kargaşa çıkardıkları iddiası ile Pisidia Bölgesi'ne sefere çıktığı anlatılmıştır[205]. Strabon ise "*Termessos bir Pisidia şehridir ve bu şehir halkları kendilerini Solym olarak kabul ederler. Termessos'un üzerindeki dağ Solymos Dağı'dır ve bu dağda Solymler yaşamıştır*", diyerek Solym, Pisidia ve Termessos ilişkisini desteklemiştir[206]. Bu bağlamda modern literatür yazarlarından K. G. Lanckoronski[207], P. Kretschmer[208] ve O. Akşit[209] de Solymler konusunda antik yazarlar ile aynı görüşleri paylaşmaktadır.

Pisidia Bölgesi'nde Pisidce, Solymce, Lydce ve Klasik Hellence dilleri konuşulduğundan dolayı toplumsal yapı, etnik ve linguistik bir heterejonik özellik göstermektedir. Bean'in Sagalassos territoryumundaki Büğdüz ve Osmankalfalar'daki henüz çözümlenememiş iki yazıtı, linguistik konusunda birliktelik oluşturamadıklarının bir örneğidir[210]. Konu ile ilişkili olarak, Selge'deki yerel dilli bir yazıtın Pisidce ile diyalektteki

[201] Ruge, 1927: 989.
[202] Hdt. I.73.
[203] Khoeri. *Frag.* III.124; Pisidia Bölgesi'ndeki kültürel ilişkileri ve erken safhaları arkeolojik veriler ışığında incelemek için bkz. Hürmüzlü, 2009: 493-500.
[204] Herodotos (V.70), iki tip Ethiopialılardan bahsetmiştir; ilk grup, Doğuludur (Asia) ve Hintlilerle aynı birliktedir. Saçları düz ve kendilerine özgün bir dil kullanmışlardır. İkinci grup ise saçları kıvırcık ve Libya Ethiopialılarıdır. Her ikisi de miğfer yerine at alın derisinden yapılmış başlıklar kullanmaktadır. Nitekim Herodotos ve Khoerilos'un aktardıkları gruplar, Kserkses'in seferinde görev yapmış oldukları iddia edilmiş Pisidialı Solymler'dir. Ancak, Herodotos gibi Khoerilos'unda Solym Dağları halkı ile ilgili Homeros'ta anlatılmış Ethiopialıları dikkate aldıkları şüphesizdir. Bu sebeple, Khoerilos'un Fenikece konuşan Solymler veya Solym Dağları'ndaki Ethiopialıları ile Homeros'daki Solymler'in, yani Milyas ve Pisidia kökenli Solymlerin bir bağlantısı bulunmamaktadır.
[205] Ksen. *Anab.* I.11, II.1.
[206] Strab. XIII.4.16.
[207] Lanckoronski, 2015: 13;
[208] Kretschmer, 1896: 393.
[209] Akşit, 1967: 83.
[210] Bean, 1959: 76-77. Yazıttaki ABC harfleri Klasik Hellence'dir; ama diğer harfler, karakterler, yabancı ve karışıktır.

bir dilde yazıldığı ileri sürülmüştür[211]. Bu kapsamda Plinius, Pisidialılar'ın bir zamanlar Solym adını da taşıdıklarından söz ederek hem Selge'deki olayı açıklamıştır, hem de Homeros ve Strabon'un Pisidia ve Solym ilişkisine destek vermiştir[212]. Stephanus Byzantinus, Milyaslılar ile Solymlerin aynı kökenden geldikleri konusundaki iddiası ile Herodotos'a büyük bir atıf yapmıştır[213]. Homeros, Solymler'in kökenleri ile ilgili mitolojik bir olaya yer vererek varlıklarını bir kez daha kanıtlamıştır[214]. Şöyle ki, Pisidialıların atası olarak kabul edilmiş Pisides'in kızı Kaldene (Kalkhedonia) ile tanrı Zeus veya Ares'in evlenmesi sonucunda Solymos ve Milye doğmuştur[215]. Bu ikilinin atalarını Termil (Tremil) olarak bildikleri Kragos ile de akrabalıkları vardır[216]. Bu çerçevede Pisidia'daki Milyaslılar ve Solymoslular ile Likya'daki Termiller kesin olarak akrabalık kurmuş olmalıdır. Stephanus Byzantinus, Pisidialıların Zeus ile Kaldene'nin çocukları Solymos'tan geldikleri konusundaki iddiası ile onları Solymos halkları ile eşleştirmiştir[217]. Ancak, Strabon, Pisidia ve Solym dillerindeki farklılıkları açıklayarak bir yönüyle toplumlardaki ayrılıkları kesinleştirmiştir[218]. Bu sebepledir ki, Pisidia Bölgesi'ni etnik bir toplumun adı olarak değil de çeşitlilikteki etnik ve linguistik toplumları tek bir bölgede toplamış coğrafi bir bölge adı olarak tanımlamak çok daha uygun bir yaklaşım olmalıdır. Aşağıdaki Tablo 1'de Pisidia'daki akrabalık konusu ve ilişkileri kronolojik olarak şematize edilmiştir[219].

Pisidialı halklar, Anadolu'da ikamet ettikleri coğrafyaları ile bütünleşerek korunaklı mevkiilerde yer tutmuş marjinal ve özgürlükçü halklardır. B. Levick[220] ve A. H. M. Jones[221]'e göre Pisidialılar, Anadolu dillerini konuşarak sosyo-kültürel kimlikleri ile Hellenleşme karşıtı oldukları için *barbar* olarak tanımlanmıştır[222]. İskender'in subjektif Hellen politikalarından dolayı Pisidia halkları, homojen, yani *koine* (*κοινη*) ortak bir Klasik Hellence kullanmak zorunda bırakılmıştır. Ancak, halkların yerel dilleri hususundaki kullanımlarını terk etmedikleri çekmektedir[223]. Buna göre II. Ptolemaios Philadelphos'a ait

[211] Nolle ve Schindler, 1991: 18-19.
[212] Plin. *Nat*. V.24.
[213] Steph. Byzan. *Ethnica*. 468.
[214] Hom. *Il*. VI.184, 203-204.
[215] Lanckoronski, 2015: 4; Türk, 1927: 990; Brandenstein, 1950: 1793; Cook, 1965: 972.
[216] Panys. *Frag*. XVIII K. 101; Lanckoronski, 2015: 4; Akşit, 1967: 79, 85, 102; Özsait, 1980: 115.
[217] "*Πισιδια.Οι Πισισιαι προτερον Σολυμοι του Διος και Χαλλδηνης*...". Steph. Byzan. *Ethnica*. 535.
[218] Strab. XIII.4.17.
[219] Lanckoronski, 2015: 4; Özsait, 1980: 115.
[220] Levick, 1967a: 16-20.
[221] Jones, 1971: 123-146
[222] Aulock, *Pisidiens*, 1977b: 13-15; Mitchell, 1991: 119-145; 1992: 3-9; Bracke, 1993b: 15-16; Waelkens, 1993: 37-50.
[223] Brixhe, Drew-Bear ve Kaya, 1987: 22-70; Mitchell, 1991: 144.

bir *dekret*teki altı Termessosludan bir kişinin adı Klasik Hellence, beş kişinin adı ise Pisidce ile diyalektteki bir dilde yazılıdır[224]. Sagalassos'da MÖ 3. yy'da I. Antiokhos'a ait bir yazıtta Klasik Hellence olarak yazılmış yirmi dört Pisidce isim yer almaktadır[225]. Eğirdir Gölü (Limnai Lacus) çevresindeki yazıtlar[226], Tymbriada'daki Sofular Köyü[227] ve Senitli Yaylası[228]'ndaki mezar *stel*leri ve anıtları, Pisidia'daki halkların yerel dil özelliklerini MS 2. ve 3. yy'larda Roma Dönemi'nde de sürdürdüklerinin önemli bir kanıtıdır[229]. Hatta L. Zgusta da Pisidia kökenli yazıtların yer aldıkları Sofular Köyü'nün coğrafi yakınlık durumunu göz önünde bulundurarak Pisidia, Kilikia ve Lykia bölgelerindeki sınırdaşlıkları aktarmıştır. Bu bölgelerin Luwi etkisinde olduklarını belirterek Pisidce ve Likçe dillerinin akrabalık ilişkisini açıklamıştır[230]. Selge de MS 212'de Pisidce adlar verilmiş dini görevliler yer alırken[231], Isparta'daki Şarkikaraağaç'a bağlı Fele Köyü'nde tespit edilmiş mezar sunakta *Mamas* ve *Attas* gibi asker adları Pisidce olarak yazılıdır[232]. Lübnan'daki Sidon antik kentinde yer alan Termessoslu ve Adadalı askerlere ait mezar taşları, Pisidialı halkların savaşçı karakterdeki özellikleri hakkında kıymetli bilgileri oluşturmaktadır[233].

Pisidia Bölgesi'ndeki Luwi etkisi, *Hellenizasyon* ve *Romanizasyon* dönemlerinde kullanılmış dağ, nehir ve yer adları üzerinde de etkili olmuştur[234]. Hint-Avrupa dil ailesi üyesi ve Anadolu kökenli Pisidialılar, etimolojik, etnografik ve fonetik olarak Hititçe ve Luwice formasyonlu sözcüklerin kullanımları ile yakın ilişkilidir. Bu bakımdan dağlık Pisidia Bölgesi'nin önemli bir kenti olan Kremna'nın da Kestros (*Kast (a) raya*)[235], Sillyon (*Sallusa*)[236], Etanna (*Watanna*)[237], Kolbasa (*Kuwalapassa*)[238], Sagalassos (*Shekelesh/Sallawassa*)[239], Termessos (*Trmmis, Trmmili, Attarimna*)[240], Miletos

[224] Robert, 1966: 53-58.
[225] Waelkens, 2004: 449.
[226] MAMA I. 33 ve 130, MAMA VII. 37.
[227] Bracke, 1993b: 23-24; Waelkens, Poblome ve Vyncke, 2000: 38; Mitchell, 2003: 157.
[228] Özsait ve Şahin, 1998: 128-129; Özsait vd. 2007: 205-222.
[229] Ramsay, 1895: 353-362; Borchardt vd. 1975: 68-72; Brixhe, 1982: 122-170.
[230] Zgusta, 1963: 482.
[231] Nolle ve Schindler, 1991: 13-19.
[232] Drew-Bear, 2008: 264.
[233] Liv. *perioch.* XXXVIII.15.9; Arr. *Anab.* I.28.2; Jones, 1971: 214; Drew-Bear, 2008: 263. Osman Hamdi bey'in 1887 yılı Sidon'daki kazılarında Pisidialı askerlere ait boyalı mezar *stel*leri ortaya çıkarılmış ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.
[234] Cate, 1965: 190-192; Mitchell, 1991: 119; 1999b: 420; Yakubovich, 2011: 539.
[235] Dinçol, 2000: 12; Kahya, 2012: 19.
[236] Forlanini, 1999: 237; Tekoğlu, 1999-2000: 49.
[237] Nolle, 1992: 74, 108.
[238] Forlanini, 1988: 167; Hawkins, 1995: 52, 181; Gurney, 1997: 138; 1998: 26, 163; Yağcı, 2006: 888.
[239] Waelkens, 2000: 482; Bryce, 2010: 88.

(*Millawanda*)[241], Perge (*Parha*)[242], Ephesos (*Apasa*)[243], Priene (*Purvea*)[244], Oinoanda (*Wiyanawanda*)[245] ve Saros (*Samri*)[246] gibi ikinci taraftaki Hititçe ve Luwice adlar ile yakın ilişkileri araştırılarak etimolojik özellikleri incelenmeye çalışılmıştır.

Bu konudaki etimolojik çalışmalar, eski ve yeni yaklaşımlar şeklinde kategorize edilerek aktarılmıştır. İlk olarak J. Sundwall'e göre,"*Κρημνα adı Anadolu değil Hellen kökenlidir*" ve "Κρημνος" sözcüğü de "Yamaç, Yüksek Dağ" gibi anlamlarda kullanılmıştır[247]. L. Robert de "Κρωμνα" ve "Κρημνα" adlarının yakın ilişkili olduğunu belirterek Kremna'nın Amastris'e *synoikismos* ile dahil edildiğinden söz etmektedir[248]. L. Zgusta ise "Κρημνα" adının "*Klasik Hellence bir ad olarak telaffuzu doğrudur*" diyerek[249] Klasik Hellence'deki "Κρεμ-αννυμι" sözcüğünün "Asılı Olmak, Askıda Kalmak" ve "Κρημνος" sözcüğünün "Yamaç, Yüksek Dağ" gibi anlamlar içerdiklerinin yanı sıra, Klasik Hellence de direkt olarak "Kremna" adı ile kullanılmış herhangi bir spesifik sözcükle karşılaşmadıkları konusunda eklemeler yaparak çelişkili aktarımlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durumda L. Robert ile ters düştükleri kabul edilse de L. Zgusta, "Kremna" adının Anadolu değil, Hellence bir ad olarak kullanıldığı hususunda iddiasını sürdürerek J. Sundwall'a destek vermiştir ve "Kremna" adının Klasik Hellence'deki "Κρημνος" sözcükle ilişkisi üzerinde durmuştur. Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin topografyası ve isimleri konusunda çalışmalarını sürdüren L. Locatelli de kent adının Klasik Hellence kökenli bir kullanımdan kaynaklı isim olduğundan bahsetmiştir[250]. Buradaki açıklamalara göre Kremna'daki kavramsal ve anlamsal benzerlik kollektif olarak Klasik Hellence sözcük "Κρημνα" ve "Uçurum" anlamı ile karşılanmaktadır. Bunun yanında tarihsel olarak MÖ 2. ve 1. yy'larda Keraitai ve Kremna arasındaki ortak darp edilmiş *homonoia* (*Ὁμόνοια*)

[240] Tekoğlu, 1999-2000: 51; Durnford, 2013: 54-55. Hititçe'de *-tarma* ve Luwice'de *-tarma-i* gibi son ekler "zirve" anlamında kullanılmıştır. Bu ekler, Likçe de ise sıfat kullanımda "Zirve Bölge" anlamındaki *Trmmis,* Trmmili, yani yer adı olarak kullanılır. Bu yer adı insanların iskan ettiği zirve ve dağlık noktalar ile bütünlük içerisindedir. Nitekim bu yer adı, Pisidia Bölgesi'nin sınırları içindeki Termessos'un kent adıyla etimolojik ve fonetik olarak yakın benzerlik göstermektedir. Termessos kent adı *-tarma* ve *-tarma-i* son ekleriyle oluşmuştur. Hititçe de Termessos (Attarimna) olarakta kullanılmaktadır. Savaş, 2006: 681.
[241] Melchert, 2010: 23; Gür, 2014: 149.
[242] Otten, 1988: 12; Bryce, 2010: 53. Bunun yanında Perge Akropolisi'nde Geç Bronz Çağı'na ait IIIc evresinde Myken keramikleri, kül sunağı ve kutsal alana ait duvar kalıntıları, MÖ 13. yy'daki *Parha* yerleşimine işaret etmektedir. Martini, 2003: 20.
[243] Büyükkolancı, 2008: 41-55; Melchert, 2010: 23; Zangger, 2016: 53.
[244] Meriç, 2002: 230-234; Ünal, 2017: 32.
[245] Poetto, 1993: 59-73.
[246] Ünal, 2006: 21-22.
[247] Sundwall, 1913: 113, 151.
[248] Robert, 1940: 88.
[249] Zgusta, 1984: 304.
[250] Locatelli, 2017: 50-52.

sikkelerinde "KPHMNEΩN" şeklindeki kent adı yazılıdır[251]. Kent adının darp edildiği -mevcut durumdaki- ilk veya erken arkeolojik yazılı belgedir.

B. Umar, ilk kez Kremna kent adı "*Hellen kökenli değil, Luwi, yani Anadolu kökenli bir kenttir*", demiştir[252]. Hipotezini temellendirmek için Latince'de -*e* olarak gösterilmiş "Kr (e) (a) mna" kent adındaki -*a* sesini/harfini Klasik Hellence'deki -*e*'ye (uzun) benzer -*η* Eta (H)[253] harfi ile karşıladıkları şeklindeki etimolojik yaklaşımlarını ileri sürmüştür[254]. Buna göre kent adı "Kr (e) mna" değil, gerçekte -*a* sesiyle "Kr (a) mna" olarak telaffuz edilmelidir. Bu bağlamda Akrena (*Akr(a)na*), Arauene (*Arau(a)n(a)*), Kestros (*K(a)staraya*) lokalitik yer adları, benzer örnekleri oluşturmaktadır. Kremna adı Luwice'deki "Kramna", "Kraınna","Karuma" ve "Karuınna" yer adlarıyla yakın benzerlik içerisindedir ve sözcüksel olarak "Doruk, Zirve, Dağ Halkı" gibi anlamlar içermektedir. Ancak, Luwice de lokalizasyonu yapılmış henüz böyle bir yer adı bulunamamıştır. İlişkili olarak Umar'a göre Luwice ve Luwice kökenli veya diyalektteki Pisidce, Lykçe, Lydce ve Solymce gibi dil gruplarındaki[255], "Kar", "Kor", "Kra", "Kro", "Akra", "Akro" sözcükleri "Baş, Önder, Doruk, Dağ, Zirve, Yüksek, Uç, Sivri" gibi anlamları taşımaktadır[256]. Belirtmek gerekir ki, B. Umar'ın yukarıdaki yaklaşımının ana sebebinin bahsettiği kentlerin topografya koşullarından kaynaklı bir durum olduğunu, yani kentler, yüksek ve dağlık kesimlerde kurulduğundan dolayı isimlerindeki "-kra" şeklindeki eklerin de topografyalarını yansıtan ve nitelendiren kullanımlar olduğunu düşünmekteyiz. Ancak, yer adları ve sözcükler konusundaki kaynak yetersizlikleri, B. Umar'ın Kremna konusundaki değerlendirmelerine itidalli yaklaşarak incelememizi sağlamıştır.

Bunun yanında yukarıdaki dil gruplarındaki "Kar" sözcüğü Sümerce ve Akadca dillerinde de aynı ve ayrı anlamlar ile sözcüksel değişimler göstererek kullanılmıştır. Şöyle ki, "Kar" sözcüğü Sümerce de "Götürmek, Kaçırmak, Barınak", "Kar_2 - Kar_2" kelimesi "Yükselmek", "$Kara_2$" sözcüğü "Kuşatmak, Kucaklamak, Çevirmek, Çembere Almak, İtham Etmek, Suçlamak", "$Kara_6$" kelimesi "Depo" ve "Kar_2" sözcüğü de "Çevrelemek, Kuşatmak, Dönmek, Dolaşmak" gibi anlamlara gelmektedir. Akadca da ise "Kar" sözcüğü "Ekemum, Ekemu" yani "Barınak, Götürmek, Kaçırmak" olarak, "Karum" kelimesi "Pazar

[251] Dörtlük, 1976: 17-23.
[252] Umar, 1993: 478-479.
[253] Buradaki harf ve transkripsiyon hakkında detaylı bilgiler için bakınız. Malay, 1990: 1-2.
[254] Umar, 1993: 478.
[255] Waelkens, Poblome ve Vyncke, 2000: 29; Oettinger, 2002: 52; Lanckoronski, 2015: 10.
[256] Umar, 1993: 287.

Yeri, Liman, Depo", "Masa'um" kelimesi "Çalmak, Yağmalamak", "Napahum" sözcüğü "Yükselmek", "Nitum" kelimeside "Dolaşmak, Çevrelemek, Dönmek, Kuşatmak" şeklindeki anlamları içermektedir[257].

Diğer yandan Luwice'deki *-uma* ve *-umna* ekleri, "İnsan", "Halk" ve "Adam" anlamlarına gelmektedir[258]. Bu konudaki *Luwi adamı* veya *Luwi halkı* anlamındaki "Luwi-*umna*-s" kelimesindeki *-umna* eki, yakın bir örneklemedir[259]. Konuyla ilişkili olarak Luwice'deki "Akra" ve "Akro" sözcükleri, Klasik Hellence'deki "Uç, Uçurum, Dağ, Sivri, Yüksek, Kale, Hisar" anlamları taşıyan "Ακρα, ας, η (f.)" ve "Ακρο, α, ον (adj.)" sözcükleri[260] ile anlamsal ve fonetik benzerlik göstermektedir. Klasik Hellence de "Κρημνος, ου, ο (m.) *-s* eril" sözcüğü "Uçurum, Yar, Yüksek", "Κρεμνωδης, ης, η (adj.) *-s* eril" ve "ς" ekli fısıltı harfleri (*spirantes*) sözcüğüde "Dik, Sarp, Yalçın, Sert" olarak tanımlanmıştır[261]. Öyle ki, mevcuttaki Hitit ve Luwi kökenli kaynaklarda da spesifik bir yer adı olarak Kremna adının kullanılmadığı görülmektedir[262]. Yukarıdaki yaklaşımlar, çok yorumsal dayanaklar ile açıklanabilir. Ancak, etimolojik ve fonetik örneklemeler, Klasik Hellence'deki "Κρημνος" sözcüğü ile anlamsal ve terimsel benzerlikteki yer adı kentsel Kremna'nın Luwice kökenli "Kra" ve "*-umna*" şeklindeki "Kr (a) mna" yer adı ile yakın veya ilişikteki bir sözcükle ilişki kurulmasını çok güçlendirmiştir.

Kremna adındaki "*-mn*" ortacı sesler, Pala, Hitit ve Luwi dillerindeki yönetici adları, kelimeler, bölgesel halklar ve Batı, İç Batı, Orta ve Güney Anadolu ve çevresindeki yer adlarındaki kullanımlarına yer verilmiştir[263]. Buna göre Hitit kralı Telepinu'nun varisi Alluwa*mn*a'nın adındaki *-mn* ortaç sesi benzer örneklemedir[264]. Luwice'deki la*mm*ar, lam*mn* sözcükleri "zaman" anlamındadır ve *-mn* suffiks olarak kullanılmıştır[265]. Palaca'daki Palau*mn*ili kullanımı *-mn* ortaç sesi Pala Bölgesi'ndeki halkları[266] ve Hititçe'deki Nesu*mn*ili

[257] Aydın, 2013: 374-375.
[258] Brandenstein, 1965: 122; Oettinger, 1982: 162-177.
[259] Hoffner ve Melchert, 2008: 60.
[260] Çelgin, 2011: 35, 36.
[261] Çelgin, 2011: 385.
[262] Bu konuda Garstang'ın (1947: 223) yaklaşık otuz binin üzerinde Hitit metinlerinde geçen yer adlarından çok daha azının lokalizesi yapıldığı hususundaki açıklamaları akla gelmektedir. Bu sebeple, Pisidia Bölgesi başta olmak üzere diğer bölgelerdeki dağ, nehir ve yer adları söz konusu metinler yardımıyla Anadolu veya Hellen orijinli bir kökene sahip olup olmadığı açıklığa kavuşturulacaktır.
[263] Melchert, 2003a: 197; Taşkın, 2016: 47. İlişkili olarak yukarıdaki toplulukların yakın dil durumlarıda bilinmektedir. Işık, 2007: 229-236.
[264] Hawkins, 2003: 166; Bryce ve Bryce, 2005: 111; Woudhuizen, 2018: 86.
[265] Melchert, 2003a: 198.
[266] Bryce, 2003: 27.

sözcük kullanımı *-mn* ortaç sesi ile *Nesalı* veya *Kanesli* halkları tanımlamak için telaffuz edilmiştir[267]. Hitit ve Luwi dillerindeki annarum*mn*- (güçlük göstergesi, erkeklik), halwa*mn*az- (heyecan, coşkun, uyarılma telaş), huitu*mn*- (yaşam, ömür, hayat), huitu*mn*ahit- (canlılık, dirilik) ve za*mn*i (ya)- (hareket) gibi ortak sözcüklerdeki *-mn*eki ortaç ses ve suffiks ek olarak kullanılmıştır[268]. Ek olarak, III. binde Luwi toplulukların *Kıta Hellas* coğrafyasındaki etkileşimleri döneminde Tiry*nthos* ve Parn*assos* kentleri adındaki "*-nthos*", "*-assos*" şeklindeki son eklerin telaffuzları, Anadolu kökenselliği yönündeki açıklamaları ve sözcükler üzerindeki etkileri açık bir şekilde ortaya koymuştur[269]. Bu olayı etimolojik olarak Luwice'nin Klasik Hellence yer, kent ve nehir adları üzerindeki etkisinin önemli bir kanıtı şeklinde yorumlayabiliriz. Sonuç olarak kent adı Kre*mn*a'daki *-mn* ortaç sesinin Luwice, Hititçe ve Palaca dillerindeki *-mn* ortaç ve son ekler ile benzeştikleri ve birliktelik oluşturduklarının yanı sıra, yoğun kullanımları dikkat konusudur. Luwice ya da Luwice diyalektindeki diller, eskiçağ Anadolu'sundaki ayrı dönemlerde ve farklı bölgelerde dağ, nehir ve yer adları ile benzer bir kültür dili oluşturdukları ve Oinoanda (*Wiyanawanda*), Sillyon (*Sallusa*), Kolbasa (*Kuwalapassa*), Kestros (*Kast*(*a*)*raya*), Priene (*Purvea*) adlarındaki gibi harf veya ses değişiklikleri ile Hellenistik ve Roma dönemlerinde tekrarlandıkları görülmektedir.

"Kremna, Hellen kökenli bir kenttir" veya "Kremna, Anadolu kökenli bir kenttir" hususundaki açıklamalar, etimolojik değerlendirmeler ve benzer örnekler çerçevesinde tartışmaya veya yorumlamaya açık bir şekilde ele alınmıştır. Bu konudaki Kremna'nın kuzeybatısındaki Sagalassos kenti, bölgedeki Pisidialı halkların kökeni konusundaki söylemleri az da olsa açıklayabilecek yeterliliktedir. Buna göre Merneptah (MÖ 1213-1204) hakimiyetindeki Mısır'a MÖ 13. yy'da taarruz eden topluluklar içerisindeki Shekeleshliler (*Skrs*), Karnak Tapınağı doğu duvardaki uzun yazıtta yer almaktadır[270]. Bu halklar, ilk olarak araştırmacılar tarafından Hellen kökenli Sagalassos kenti halkları olarak not edilmiştir[271]. Ancak, Luwi odaklı çalışmalar, antik Sagalassos kentinin Anadolu orijinli ve halkları Shekeleshlilerin (*Sks*) de Sagalassoslular oldukları konusundaki açıklamaları teyit etmektedir. Öyle ki, etimolojik *-ss*[272] ve *-assas*[273] şeklindeki ortaç ve son ekler, dağ, nehir ve

[267] Melchert, 2003b: 15.
[268] Melchert, 1993: 16, 49, 83, 84, 277.
[269] Kretschmer, 1896: 48-49.
[270] Faulkner, 1975: 232-233; Zangger, 2016: 137, 153.
[271] Breasted, 1962: 95, 243; Barnet, 1975: 367; Zangger, 1995: 25; 2016: 94, 137; Robbins, 2001: 159-160; Waelkens, 2000: 482; Bryce, 2010: 88; Gür, 2012: 133.
[272] Kretschmer, 1896: 394; Palmer, 1958: 75; Finkelberg, 2005: 57.

yer adları için Anadolu kökenli izler içermektedir[274]. Bu bakımdan Kremna'nın sarp bir masif kayalık üzerindeki konumu ile topografik özellikleri, hem yapısal, hem de anlamsal ve kavramsal olarak Hititçe ve Luwice sözcükler ile kısmen de olsa bütünlük ve benzerlik oluşturmuştur. Kressa (*Kra*(*a*)*ssa*), Akragas (*Akaraka, Akrokos*), Akrasos (*Akrasa*), Kromna (*Kroumna*) yer adları, ilişkili örneklerdir. Ancak, çok daha somut ve olgusal verilerin ileri dönemlerdeki Pisidia ve Kremna etimolojik çalışmalar odaklı arkeolojik, tarihsel ve dilbilimsel araştırmalar kapsamında ortaya çıkarılması kuvvetle muhtemeldir.

Anlaşılıyor ki, Kremna'nın kent adının Klasik Hellence de spesifik olarak bir yer ismi şeklinde kullanılmadığı ya da kullanılan bir statüde olmadığı ve yalnızca jeolojik yapısı itibari ile anlamını karşılamaktaki rolü üstlenen Klasik Hellence coğrafi bir sözcük olan "Κρημνος" ile eşleştirilerek veya tanımlanarak lokalizesinin yapıldığını kesin olarak söyleyebiliriz. Hatta bu konudaki çalışmaları ile Lanckoronski de "*Kremna'nın eski adı günümüzdeki Çamlık olarak bilinen Girme Köyü'nün adından çok farklı olmamalıdır. Ancak, Yunanlar bu adı, yani dik olan anlamını yükleyerek Kremna şeklinde telaffuz ederek kendi dillerine uydurmuşlar ve anlamı olan bir kelimeye dönüştürmüşlerdir*", demiştir[275]. Bu bakımdan kent adının yer adı olarak özellikle lokalize edilmediği ve coğrafi özellikleri yönüyle tam olarak karşılayacak Klasik Hellence bir sözcük ile telaffuz edildiği şeklindeki ayrıntılı yaklaşımlarımız, tarafımızdan önce aynı tespitleri ilk kez yapmış olan K. G. Lanckoronski'ye bir katkı şeklinde ele alınmalıdır.

Eğer ki, bu konuya yukarıda bahsedildiği üzere Klasik Hellence'de coğrafi bir terim olarak kullanılan "Κρημνος" kelimesinin anlamı ile kentin topografya özelliklerinin birbirini karşıladığı ve bu nedenle kent adının Klasik Hellence'ye dayandırıldığı yaklaşımından bakarsak Sümerce'deki "Kur" sözcüğü de kent adı hususunda önemli bir açıklamayı beraberinde getirir. Şöyle ki, Sümerce'de "dağ, dağ tepesi, yüksek dağ, doruk, dağın doruk noktası, zirve" gibi anlamlar taşıyan "Kur" kelimesi[276], dağlık konumdaki Kremna'nın kent adı ve topografyası için önemli bir kullanımdır. Çünkü coğrafi koşullarına bakıldığında kent, üç kenarı uçurum, dik yamaçlar ile çevrili dağlık bir topografyaya sahiptir ve kentin bu özellikleri, "Kur" kelimesinin anlamını karşılamaktadır. Ayrıca, kent adındaki "Kre" kullanımı ile "Kur" kelimesi, yazılışları farklı olsa da benzer bir sesteşlik

[273] Özsait, 1980: 113.
[274] Kretschmer, 1896: 293; Sundwall, 1913: 48-233; Kınal, 1953: 24; Akşit, 1967: 66; Erzen, 1973: 388-401.
[275] Lanckoronski, 2015: 161.
[276] Aydın, 2013: 410-414.

oluşturur. Bu bakımdan kent adı konusunda arkeolojik bulguların da mevcudiyeti göz önünde tutularak Sümerce'deki "Kur" kelimesinin ve anlamının kent adıyla ilişkili olabileceğini ve "Kur" kelimesinin anlamındaki topografya tanımının kentin topografya koşullarını karşıladığını veya uyuştuğunu söylemek mümkündür.

Kremna adı antik kaynaklar, antik haritalar, sikkeler, yazıtlar ve kilise kayıtları gibi arkeolojik ve tarihsel belgelerde de farklı yazılmıştır. Strabon da "Κρημναν"[277], Eunapius da "Κρημνα-η"[278] ve Zosimus da "Κρεμναν"[279] sözcüklerindeki -*ε* (kısa) Epsilon (E), -*η* (uzun) Eta (H) şeklindeki harf değişiklikleri yapılmıştır. Ptolemaios'un dört nolu Asia Minor belgeli Galat haritasında "Cremna Colonia" olarak gösterilmiştir[280]. Kent sikkelerindeki Kremna adı MÖ 2. yy'daki sikke lejantlarında "KRH"[281], "KPHMNE"[282] ve "KPHMNEΩN"[283] olarak yazılırken, MS 2. ve 3. yy'lardaki sikke lejantlarında ise "*Colonia Iulia Augusta Felix Cremna/Cremnensium*" adlı koloni adı ile "CRE"[284], "CREM"[285], "CREMNENSIVM"[286], "CREMNA"[287], "CREMNE"[288] olarak yazılmıştır. Kentteki Forum-Bazilika'da yer alan arşitravdaki ithaf yazıtı "CREMNENSIUM", yazıtlı kaidedeki "CREMNA" ve lahit *tabula ansata*daki "Κρεμνη υς" üç farklı şekilde yazılıdır[289]. Hierokles'in Bizans hakimiyetindeki idari bölümler ve kentler listesindeki -*ε* (kısa) Epsilon (E), -*η* (uzun) Eta (H) şeklindeki değişikliklerle kent adı, "Κρεμνα" ve "Κρημνα" olarak yazılmıştır[290]. Constantinopolis'e bağlı doğudaki piskoposluklar ve kiliselerin yanı sıra, resmi kayıtlar ve el yazmaları belgeleriyle oluşturulmuş *Notitia Episcopatuum Ecclesiae Constantinapolitanae* adlı eserde ise *nom*. ve *acc*. kullanımları ile farklı şekillerde yazılmıştır. "Τον Κρημν<ης>-*s* eril", "ο Κρημνων", "θ ο Κρημνου", "ο Κρημνου", "θ ο Κρημνων" ve "η ο Κρημνων" sözcükleri -*ω* (uzun) Omega (Ω), -*η* (uzun) Eta (H) ve -*o*

[277] Strab. XII.6.5.
[278] Eunap. I. 489-490.
[279] Zos. *Hist.* I.69-70.
[280] Ptol. *Geogr*. V.5.
[281] Waddington, 1853: 98-101; Aulock, *Pisidiens II*, 1979: 1027-1047; *SNG Copenhagen*, 137; *SNG France III*, 1479-1482.
[282] Imhoof-Blumer, 1902: 381-384.
[283] Hill, 1897: 99.
[284] *SNG* Aulock, 5083; Aulock, *Pisidiens I*, 1977a: 1057-1059.
[285] Hill, 1897: 215-219; Aulock, *Pisidiens II*, 1979: 1129.
[286] Aulock, *Pisidiens I*, 1977a: 1351; Hill, 1897: 102; Imhoof-Blumer, 1902: 381-384.
[287] Waddington, 1853: 98-101; Aulock, *Pisidiens II*, 1979: 1644-1654.
[288] *SNG* Aulock, 5119.
[289] Horsley ve Mitchell, 2000: 12, 60, 91.
[290] Hierocl. *Syn.* 681.2.

(kısa) Omikron (O) harf değişiklikleri şeklinde geçmektedir[291]. Klasik Hellence ve Latince tüm kullanımlarda kent adı "Uçurum, Sarp, Zirve" anlamları içermektedir.

Kremna adının değişik yerel ad formasyonları ile tekrardan kullanıldığı konusunda önemli belgeler bulunmaktadır. 1844 yılı Bucak Temettuat Defteri'nde Teke Sancağı'na bağlı "Girme" veya "Girmiye" adlı antik Kremna'nın yakınında bir köy kurulduğu ve köyde Kirişzade adında bir aile ikamet ettiği bilgisi yer almaktadır[292]. Bu konudaki ilk açıklamalar, 19. yy'daki araştırmacılara aittir. *Tour in Asia Minor* adlı eserde W. M. Leake göre köye "Girme" adının verilmesinde antik Kremna kentinin adının rol modelliği etkili olmuştur[293]. *Revue Numismatique* adlı eserinde R. N. Waddigton da Girme ve Kremna adları arasındaki benzerlik konusuna dikkat çekmiştir[294]. W. M. Ramsay de *Pisidia and the Lycaonian Frontier* adlı makalesinde Kremna ve Girme yer adları hususunda Waddington'a yakın açıklamalara yer vermiştir[295]. *Voyage en Asie-Mineure Au Point de Vue Numismatique* adlı eserinde W. H. Waddington da Kremna ve Girme adları ilişkisi konusundaki tüm açıklamaları reddederek bağlantı kurulmasındaki sözcüksel ilişkileri eleştirmiştir[296]. Ancak, Kremna ve Girme adları hususundaki açıklamalarda yazılı herhangi bir kaynak olmasa dahi benzerlik durumları göz ardı edilmemelidir. Son olarak S. Butler ise *Geography* adlı eserinde Roma'nın Kremna'yı güçlü bir koloni kenti olarak planladıklarından ve günümüzdeki halkların kent adını *Kebrinaz* şeklinde telaffuz ettiklerinden söz etmektedir[297]. Butlerin bahsettiği gibi kent adının *Kebrinaz* olarak adlandırılması ile ilişkili herhangi bir açıklayıcı veya tanımlayıcıyı bilgilere ulaşılamamıştır. Söz konusu yer adı kullanımlarını S. Butler'in söylemsel telaffuzundan kaynaklı bir değişim ve benzeşme olayı şeklinde yorumlamaktayız. Aşağıdaki Tablo 2'de Kremna adının tarihsel süreçteki değişimleri kronolojik olarak verilmiştir.

1.3. Antik Yol Ağı Sistemi

III. Jeolojik Zaman'daki (Mezozoik) Alp Sistemi (Orojenez), Pisidia Bölgesi'nde enerjik yapıda dağlık bir topografya oluşturmuştur. Şöyle ki, Pisidia ve Pamphylia bölgeleri

[291] Darrouzes, *Not. Epis. Ecc. Cons*. 1981: 212, 226, 240, 259, 282, 302, 323, 361, 397, 418-419, 425, 478, 542.
[292] Uysal, 2010: 105. Ayrıca, ilişkili metinler hakkında tarafımızı bilgilendirerek bilimsel bilgilerini paylaşan İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi Metin Seyyar'a çok teşekkür ederim.
[293] Leake, 1824: 151.
[294] Waddington, 1853: 371.
[295] Ramsay, 1902-1903: 260.
[296] Waddington, 1853: 371.
[297] Butler, 1880: 232.

bir set gibi uzantılı Toros Dağları (Tauros) ile ayrıldıkları için kıyı ve iç bölgelerdeki kent ve yerleşimlerde haberleşme ve ulaşım sorunları ortaya çıkmıştır[298]. Bu nedenle Pamphylia Bölgesi'nin kentleri, iç kısımdaki Dağlık Pisidia kentlerinin derin vadileri ve dar geçitleri kullanarak Akdeniz'e (Mare Mediterraneum) yönelmelerinde büyük bir rol oynamıştır[299]. Bu konuda *Tabula Peutingeriana*[300]'nın 9 numaralı Asia Minor haritasındaki Pisidia ve Pamphylia bölgelerindeki doğu-batı ve kuzey-güney yönündeki antik karayolları ve ilişkili tali yolları, güzergah olarak açıklayıcı bilgileri sunmuştur[301]. Ayrıca, Pisidia Bölgesi'ndeki vadi tabanları ve dar geçitler, Hellenistik ve Roma dönemlerinde Pamphylia Bölgesi kentleri ile ilişkilerin kurulmasında yetkin bir güzergah olarak karşımıza çıkmıştır.

Antik yazarlar Plutarkhos ve Polybius'un Roma'nın yol yapım ve bakım işleri konusundaki tarihsel ve tekniksel yaklaşımları, konuyla ilişkili temel kaynaklar şeklindedir[302]. Konu dahilinde Pisidia Bölgesi'ndeki ulaşım ağı sistemleri hususundaki ilk kayıtlı arkeolojik kaynaklar da MÖ 129'daki *Aristonikos İsyanı*[303]'nın bastırılmasından sonra Roma'nın bölgedeki hakimiyetini sağlamak ve güçlendirmek için başlattıkları yol imar faaliyetleridir. Nitekim Asia Eyaleti'nin kurulması ile ilk Vali Manius Aquillius (MÖ 129-126), Pergamon, Pisidia ve Pamphylia hattında *Aquillius Yolu*'nun (*Via Aquillius*) yapım ve bakım işlerini başlatmıştır[304]. Daha sonra Galat Kralı Amyntas'ın (MÖ 39-25) Pisidia ve Isauria kökenli dağlık yerlerinde ikamet eden halkların ve haydut grupların

[298] Ruge, 1949: 354-359; Brandt, 1922: 8; Hellenkemper ve Hild, 2004: 77.
[299] Takmer ve Önen, 2008: 109.
[300] İmparator Augustus döneminde *Cursus Publicus*'u göstermek için Agrippa'ya çizdirdiği haritaya MS 4. ve 5. yy'larda tekrardan gözden geçirilerek eklemeler yapılmış, haritanın son hali 16. yy'daki kopyası Konrad Peutinger tarafından düzenlenmiştir.
[301] *Tab. Peut.* 9.
[302] Bu konuda Plutarkhos'un (*Gracch.* 7) aktardığı Romalı reformist C. Gracchus'un (MÖ 153-121) antik yol sistemi hakkındaki açıklamaları şöyledir; "*Bununla beraber en şevkle yaptığı iş yol yapımıydı ve aynı zamanda kullanışlı ve güzel olmasına da dikkat ediyordu. Zira yollar araziden düz bir şekilde geçiriliyor, kısmen yontulmuş taşlarla döşeniyor ve kısmen de kumla karıştırılarak katılaştırılmış toprakla pekiştiriliyordu. Hendekler dolduruluyor, dereler ve vadilere ise köprüler atılarak, kenarları her iki tarafta eşit yükseklikte ve birbirine paralel olarak inşa ediliyordu. Eser tam anlamıyla düzgün ve güzel görünüme sahip oluyordu. Ayrıca, Gracchus, yolları mille ölçüyor ve taş sütunları mil taşı olarak dikiyordu. Diğer bazı taşları ise yanlarında kölesi olmayan atlı yolcuların bu taşları kullanarak kolayca atlarına binmelerini sağlamak amacıyla (binek taşı olarak), az aralıklarla yolun her iki kenarına sıralıyordu*". Polybius da (*Hist.* III.39.8) Roma'nın yol yapımı konusunda bilgiler sunmuştur; "*ταυτα γαρ νυν βεβεματισται και σεσημειωται κατα σταδιουσ οκτω δια πωμαιων επιμελωσ*. Açıklaması: *Yollar, şimdi Romalılar tarafından özen gösterilerek ölçülmüş ve her sekiz stadiada bir mil taşı yerleştirilmiştir*". Antik yazarlar tarafından aktarılmış bilgiler gösteriyor ki, İmparatorluk kapsamdaki yol yapım işleri, sadece fethettiği topraklardaki kentleri birbirine bağlayarak güvenli bir ortam oluşturmak değil, aynı zamanda bu kentlerdeki tüm gelişmeleri takip etmek ve iktidarlığını güçlendirmek amaçlanmıştır.
[303] Strab. XIV. 1. 38; Malay, 1987: 13-48.
[304] Macpherson, 1954: 111-120; Üreten, 2018: 10.

üzerindeki hakimiyetinin ve politikalarının kralın ölümü ile sekteye uğratılmasıyla[305] İmparator Augustus'un koloni kentlerini düzenleyerek kentlerin kendi arasındaki ve çevrelerindeki kentler ile koordinasyonel ilişkilerinin sağlanması için Pisidia Bölgesi'nde *Via Sebaste* adlı karayolunu yaptırması ise ikinci ulaşım güzergahıdır. Bunların haricinde Pisidia Bölgesi'ndeki tarihsel olaylardan ve köklü yerleşimlerden yola çıkarak dağlık alanların, vadilerin ve geçitlerin, patikalar veya tali yollar şeklinde kullanılarak ulaşım ağının geliştirildiğini düşünmekteyiz[306]. Bu konuda S. Mitchell da Hellenistik Dönem öncesindeki antik karayollarının teknik yol imar çalışmalarıyla sağlamlaştırıldıktan sonra kentlerin dağlık sahalardaki taş döşeli yolları kullanarak komuşu kentler ile ilişkilerini kurduklarını ve geliştirdiklerini belirtmektedir[307]. Keza D. H. French de Hellenistik Dönem'de Pisidia Bölgesi kentlerinin haberleşmeleri ve ulaşımları hususunda koordinasyonu kurmak için patika ve tali yolları kullandıklarını belireterek bu yolların Demir Çağı'ndaki topluluklar tarafından kullandığından söz etmiştir[308]. Bağlantılı olarak Roma Dönemi öncesinde inşası yapılan kara yolları da yer almaktaydı. Şöyle ki, Perslerin kadim başkenti Susa'yı Sardeis'e bağlayan durumdaki Pers Dönemi'ne ait Kral Yolu doğu ve batı güzergahındaki siyasi, sosyo-iktisadi ve askeri alanlardaki faaliyetlerde etkili olmuştur[309]. Ksenophon da MÖ 401-399'lu yıllarda Genç Kyros ve ağabeyi Kral Artaksarkses arasındaki mücadeleden önce ordudaki askerlerin Batı Anadolu'dan Mezopotamya'ya ana istikametleri takip ederek ilerlerledikleri ve günlük olarak yaklaşık 30 km. yol katettikleri (hem gidiş, hem de dönüş yaklaşık 1 yıl 3 ay olarak hesaplanmıştır) tespit edilmiştir[310]. Bu arada Perslerin ana merkezlerine diktirdikleri miltaşlarının Hellenistik Dönem'de de yol tayini için kullanıldığını bilmekteyiz. Bu bağlamda Kestros Vadisi'ndeki (Aksu) miltaşının Ephesos'a uzaklığı yaklaşık 10 *stadion*ken, Sardeis'e uzaklığı da yaklaşık 40 *stadion* olarak verilmiştir. Bu mil taşının "*Attalos'un krallığının ilk yılında*", yani tam olarak MÖ 159-158 ya da MÖ 138-137 yıllarında diktirildiği varsayılmaktadır[311]. Aşağıdaki detaylı olarak anlatımları yapılacak Manius Aquillius (*Via Aquillius*) ve İmparator Augustus ait antik karayolları (*Via Sebaste*) Pergamon, Pisidia,

[305] Cary ve Scullard, 1976: 333; Waelkens, Poblome ve Vyncke, 2000: 38.
[306] Pisidia Bölgesi, Prehistorik Dönem'den itibaren yerleşiktir. Bu konudaki detaylı aktarımlar, "Pisidia Jeomorfolojisi'nde Kremna'nın Coğrafi Özellikleri" adlı başlık altında yapılmıştır.
[307] Mitchell, 1991: 119; Mitchell, 1993b, I: 70-71.
[308] French, 1992: 169.
[309] Hdt. V.52-54; Forbes, 1965: 151; Rathman, 2014: 211; Kolb, 2014: 649-670.
[310] Ksen. *Anab.* III.5, V.1-2VI.1, VII.1-8.
[311] Thonemann, 2003: 95-108; Adak, 2019: 432.

Pamphylia ve Lykia kentlerindeki siyasi, sosyo-ekonomik ve askeri ilişkiler de büyük bir öneme sahiptir[312].

Antik yol yapım işleri ve ulaşım ağı sistemleri, Roma İmparatorluğu'nda prestijli bir politika ve kamusal bir görev şeklinde yapılmaktadır[313]. Bundan dolayıdır ki, yol imar çalışmaları, hakimiyetin ve İmparatorluğa hizmetin önemli bir sembolü şeklinde görülmüştür[314]. Bu yönden Roma'daki antik karayollarının inşası, bakımı ve denetimi gibi teknik konulardaki yeterlilik üst düzeydedir. Böylelikle çalışmaların sistematik ve disiplinli bir şekilde yürütüldüğü açık bir şekilde görülmektedir[315]. Çünkü ilhak ve fetih politikalarından sonra ilk yapılacak iş, karayollarının inşasıyla yöredeki kentler üzerinde hakimiyeti sağlamaktır. Bu sebeple, uyguladıkları *status quo* ve *divide et empire* siyasetinin yardımları ile iktidarlık politikaları daha hızlı bir şekilde yayılmaktadır[316]. Başka bir ifadeyle antik karayollarının yapılmasındaki temel amaç, Roma'nın hakimiyetini yayarak otoriter güçlülüğünü etkin kılmaktır. Keza yöneticilerin, orduların, valilerin ve mali görevlilerin istifade ederek İmparatorluğa yarar getirmesi önemlidir. Tüm bunları yaparken ana güzergahları, yani ana arterleri kullanarak askeri birliklerin ve teçhizatlarının sevkiyatını hızlandırmak, ticari aktivasyonun yapılmasını sağlamak ve tali yollar ile ulaşılması zor lokasyonlardaki kırsal yerleşimlerin merkezden yönetilmelerini koordine etmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda Roma'nın askeri yönden herhangi bir bölgede hakimiyetini kurmak ve kent ile kırsaldaki ulaşım ağı sistemlerini geliştirmek için antik yol hususundaki çalışmalarını bir yönüyle en iyi özetleyen olay İmparator Cladius Dönemi'nde Patara'daki Likya Valisi Quintus Veranius'un oluruyla diktirilen *Stadiasmus Patarensis* anıtıdır[317].

Aquillius'un Asia Eyaleti kurulduktan sonraki ilk icraatlarından birisi de Batı Anadolu, İç Anadolu ve Akdeniz hattındaki yerlerde Roma'nın hakimiyetinin temeli olan *Romanizasyon*un yaygınlaştırılması için *Aquillius Yolu* (*Via Aquillius*) ile ulaşım ağını kurmak olmuştur[318]. Ancak, yolların inşasının yardımıyla dağlık yörelerdeki kentler ile ilişkiler kurulup, hakimiyet arttırabilirdi. Bu yönüyle bölgesel olarak Pamphylia, Pisidia ve Pergamon güzergahını kapsayan bir karayolu inşa edilmiştir. Konumu itibariyle antik

[312] Mitchell, 1998a: 239-242; Tozan, 2017: 531-563.
[313] Şahin, 2011: 11; Adak, 2019: 433.
[314] Şahin ve Adak, 2007: 16.
[315] Takmer ve Önen, 2008: 110.
[316] Radke, 1973: 1415-1686; Walser, 1980: 438-462; Culham, 1987: 161-170; Kissel, 2002: 127-760; Adak, 2018: 432.
[317] Şahin, 2011: 14-25.
[318] Eutr. VI.3; Oros. *Hist.* V.5.

karayolu, Side kentinden başlayarak Aspendos, Sillyon, Perge, Klimax (Döşeme Boğazı), Komama, Takina Lacus (Yarışlı Gölü), Kormasa, Themisonion, Laodikeia ad Lykum ve Ephesos'dan Pergamon'a kadar ilerlemektedir[319]. Detaylı olarak vermek gerekirse, Bergama'dan (Pergamon) başlayarak Kınık - Marmaragöl - Sart (Sardeis) - Alaşehir (Philadelphia) - Dindarlı - Yenice - Çeşmebaşı - Pamukkale (Hierapolis) - Eskihisar - Honaz (Colossae) - Kaklık - Başçeşme - Bozkurt - Çaltı - Dereköy - Yarışlı Gölü (Takina) - Karacabel - Boğaziçi - Elmacık - Dütmenkocadüzü - Aziziye - Pazarçam - Kızılalan Deresi - Ürkütlü - Şerefdede Höyük (Komama) - Kızılkaya - Bademağacı - İstunas Çiftliği - Döşeme Boğazı (Klimax) - Dereli - Aksu (Perge) - Köprüçay Irmağı (Eurymedon) - Kumköy, Kızlık Dere - Side'de sonlanmaktadır[320]. D. H. French'e göre Side ve Pergamon kentleri hattındaki uzaklık yaklaşık 333.0 MP[321] = 495 km'dir[322]. İki antik kentin günümüzdeki Gps koordinat ölçümlerdeki hesaplamalara göre uzaklığı 565 km'dir. Bu güzergahtaki Takina Lacus'un çevresinde kaydedilen iki yeni miltaşı ve antik yol kalıntıları, konu dahilindeki önemli arkeolojik materyalleri oluşturmaktadır[323]. Söz konusu ulaşım ağı lokasyonlarından ve materyallerden dolayı antik karayolunun Kremna territoryumundan geçerek Klimax'a (Döşeme Boğazı) ulaştığı kuvvetle muhtemeldir (Harita 2).

Aquillius Yolu'nun Pisidia Bölgesi'nde önemli değişiklikler meydana getirdiğini bilmekteyiz. Bunlar mimari yapılar ve seramikler şeklindeki iki önemli konudur. İlk olarak Selge, Termessos, Ariassos, Sagalassos ve Kremna gibi kentlerin mimari yapıları ve yapılardaki işçilikler ele alınmıştır. Buna göre Selge'de Agora ve Thyke Tapınağı[324], Termessos'da Meclis Binası (*Bouleuterion*)[325], Ariassos'da Stoa gibi oluşturulan yapı içindeki Dükkan Yapıları ve Agora[326], Sagalassos'da Depo Alanları (*lacus*), Anıt Mezar (*Heroon*), *Ostothek*[327] ve Kremna'da Depolar (*Iacus*), Market veya Dükkan Yapıları, Stoa ve *Dorik* Agora[328] şeklindeki mimari yapıların ve yapılardaki mimarı elemanların

[319] Ramsay, 1960: 48; Levick, 1967b: 30; French, 1994a: 31; Marek ve Frei, 2016: 378. Ayrıca, Ephesos kentinin Geç Antik Çağ'daki hinterlveında yer alan ulaşım ağı sistemleri için bkz. Külzer, 2019: 149-160.
[320] French, 2012: 10.
[321] 1 MP = 1.485 km'dir.
[322] French, 2012: 10.
[323] French, 1980: 706-707; Hall, 1986: 8; 1991: 53; 1992: 174; 1997: 179-196; Mitchell, 1993b, I: 71-77; 1994: 132-133; 1995: 41; 1999a: 17-46; 2000: 77; Horsley ve Kearsley, 1998: 123-129; Nolle, 2001: no. 175; Foss ve Rathmann, 2003: 52; Hellenkemper ve Hild, 2004: 275-277.
[324] Machatschek ve Schwarz, 1981: 58-59; Mitchell, 1991: 126-128.
[325] Mitchell, 1991: 129-130.
[326] Owens, 2005: 31-33.
[327] Waelkens, 2002: 311-368.
[328] Mitchell ve Waelkens, 1987: 44; 1988: 53-55; Mitchell, 1987a: 257-258; 1995: 29-41; Büyükkolancı, 1996: 76; Horsley ve Mitchell, 2000: 41; Baz, 2015: 264; Lanckoronski, 2015: 168; Fochetti, 2015: 298.

üzerindeki dekorasyonel süslemelerin işçilikleri yönüyle Pergamon'da yer alan mimari yapılara ait dekoratif süslemeler ile yakın ilişkili olduğu tespit edilmiştir[329]. İkinci olarak kentlerdeki seramikler ve seramiklerin üzerindeki süsleme stillerinin de yine MÖ 2. yy'ın son çeyreğine tarihlendirilen Ephesos ve Pergamon stili seramik gruplarıyla yakın benzerlik oluşturdukları belirlenmiştir[330]. Bu yönüyle yukarıdaki kentlerdeki mimari yapıların ve seramik üretimlerinin Batı Anadolu'daki kentler ile ilişkili olmasında Aquillius'un inşasını yaptırdığı antik karayolunun etkili olduğu ve Hellenistik Dönem'deki Pergamon kökenli kültürel unsurların ana güzergahlar ile bağlantılı tali yollar vasıtasıyla iç bölgelerdeki kırsal yerleşimlerde ikamet eden topluluklara, yüksek kesimlerdeki dağlık yerlerde yer alan küçük ölçekli yerleşimlere ve aynı topografik özellikleri taşır konumdaki kale-kent modelindeki kentlere kadar ulaştıkları açık bir şekilde görülmektedir[331]. Bunun yanında Pergamon Kralı II. Eumenes'in (MÖ 197-159) Pisidia Bölgesi'ndeki kentler ve yerel gruplar ile mücadelesinin yanı sıra, yöredeki kentler ile kurduğu diplomasi çalışmaları, ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Daha sonra II. Attalos'un (MÖ 159-138) hakimiyeti ile Agora ve Stoa şeklindeki sosyo-ekonomik amaçlı yapıların imarı, yöredeki kent ve yerleşimler ile kurulan ilişkilerin boyutunu göstermektedir[332]. Belirtmek gerekir ki, yöredeki tarihi olaylar, Batı Anadolu'daki krallık yöneticilerinin kentlerin üzerindeki siyasi ve sosyo-kültürel etkilerini bir yönüyle kanıtlamıştır[333].

İmparator Augustus'un Homonadları hakimiyetinde tutmak[334], Pisidia Bölgesi'ndeki Antiokheia, Parlais, Olbasa, Komama ve Kremna'yı koloni kentleri şeklinde düzenlemek[335] ve yöredeki kentler ile iletişimde olmak için merkezi bir güvenlik koridoru oluşturmak yönündeki politikaları[336], Galatia Eyaleti Valisi Cornutus Arruntius Aquila'ya MÖ 6'da *Via*

[329] Mitchell, 1995: 33; Waelkens, 2002: 317.
[330] Metin, 2013: 255-264.
[331] Mimari Yapılar ve seramikler konusundaki açıklamalar, "Tarihleme ve Değerlendirme" adlı başlık altında detaylı olarak açıklanmaktadır.
[332] Mitchell, 1993b, I: 81, 198; Kosmetatou, 1997: 28; Komas, 1997: 27; Waelkens, 2002: 318.
[333] Bu hususta detaylı tarihsel bilgiler, "Hellenistik Dönem'de Kremna" adlı başlıkta verilmiştir.
[334] Bowie, 1970: 204. Bu konuda benzer bir olay yaklaşık yarım asır öncesinde P. Servilius Vatia tarafından gerçekleştirilmiştir. Vatia, MÖ 78'de Kilikia-Isauria coğrafyasındaki dağlık kabileleri ve haydutları zapt etmek için komutasındaki orduyu Toros Dağları'ndan sevk ettirmek için yaptırdığı yoldur. Strab. XIV.3.3; Eutr. VI.3; Oros. *Hist.* V.5; Kurt, 2010: 485; 2017: 123-137. Kavşak noktası Pisidia Bölgesi'nde Antiokheia olan *Via Sebaste*, Lykaonia, Isauria, Pamphylia ve Phrygia yol ağları ile bağlantılıdır. Özsait, 1980: 52-54.
[335] *Res Gestae Divi Augusti*, XXVIII; Levick, 1967b: 29; Mitchell, 1979: 409. MÖ 6'da küçük koloni yerleşimler kurulmasında mantıklı sebepler vardır. Ramsay ve Mommsen, Homanadlar Savaşı ile MÖ 6'da yapıldığı düşünülen *Via Sebaste*'nın bağlantılı oldukları ileri sürülmektedir. Bowie, 1970: 204. Ayrıca, Anadolu'daki Roma koloni kentleri ve sikkeleri için bkz. Filges, 2019: 400-411.
[336] Bu konudaki benzer bir uygulama MS 43'de İmparator Cladius (MS 41-54) tarafından Likya Bölgesi'nde gerçekleştirilmiştir. Likya'nın askeri bir operasyon ile işgaline ve bir Roma eyaletine dönüştürülerek bir Vali

Sebaste adlı antik karayolunu inşa ettirmesini gerektirmiştir[337]. Bununla birlikte Klimax da (Döşeme Boğazı) tespit edilmiş yazıtlı miltaşının içeriği şöyledir; "*Başrahip, 11. kez consul ve 12. consul'lüğüne aday, 15. kez İmparator olarak selamlanan, halk idaresi yetkisini 18 yıldır elinde tutan, Tanrı'nın (IuIius Caesar'ın) oğlu, İmparator Caesar Augustus, Via Sebaste olarak bilinen bu yolu yaptırdı. İnşaatı valisi (Iegatus pro praetor'u) Cornutus Aquila denetledi. 139 mil.*"[338]. Buradaki miltaşında yer alan *Caput Viae*, yani yolun başlangıç merkezi Antiokheia gösterilirken, yol Perge ve Attaleia kentlerinde sonlanmaktadır. Çünkü yazıttaki 139.0 MP = 206.415 km. şeklinde hesaplanarak yukarıdaki iki kent arasındaki yaklaşık uzaklığı da doğrulamıştır. Hatta Gps koordinat ölçümlerinde Antiokheia ile Perge ve Attaleia kentleri arasındaki uzaklık 223 km. hesaplanmıştır. Bu sebeple, her iki hesaplamanın da yaklaşık Antiokheia ve Perge güzergahına işaret ettiği anlaşılmaktadır[339]. Ayrıca, Attaleia ve Antiokheia kentlerinin istikametinde diktirilmiş miltaşlarının[340], Phrygia, Isauria, Lykaonia, Pisidia ve Pamphylia bölgeleri ve bu alanlardaki kentlerle ilişkili tali yollarla bağlantılı oldukları bilinmektedir[341]. Bu konuda *Tabula Peutingeriana*'nın 9 numaralı Asia Minor haritasındaki Pisidia ve Pamphylia bölgelerindeki kuzey-güney doğrultulu antik karayollarının Apollonia, Kremna ve Attaleia kentlerinin güzergahında yer alan *Via Sebaste*'yı gösterdikleri açık bir şekilde anlaşılmaktadır[342]. Antik yolun işlevi hususunda B. Levick[343] ve J. Pelgrom[344]'da koloni kentlerinin *Via Sebaste*'yı

yönetimine bırakılmasına karar vermiştir. Suet. *Claud*. XXV.3; Cass. Dio. LX.17.3; Takmer ve Önen, 2007: 7. Bu olay için Quintus Veranius seçilmiştir. Bölgenin dağlık coğrafyasından kaynaklanan güçlükler dikkate alınarak Vali'nin ilk icraatı isyan etmiş durumdaki gruplara karşı başlattığı askeri operasyonlara karşı paralel olarak bölgede yol imar faaliyetleri başlatmak olmuştur. Şahin, 1994: 130-135; 2011: 31-32.

[337] Cornutus Arruntius Aquila'nın mil taşları için *CIL* III 6974, 14401a (Komana), 14401b, 14185 (bu üçü Selkisaray da), 14401c (Yunuslar); Syme, 1943: 573; Sherk, 1952: 24; Levick, 1967a: 39, 206; Remy, 1989: 131; Ramsay, 1885: 344; Cronin, 1902; 109; Robinson, 1924: 436; Magie, 1950: 1314; Ramsay, 1960: 444; Levick, 1965: 54; 1967a: 38, 40, 123, 213; Bowie, 1970: 205; Özsait, 1980: 52; Balland, 1981: 160; Belke ve Mersich, 1990: 152; Mitchell, 1993b, I: 76; French, 1994a: 31-32; 1995: 41; 2014: 20; Syme 1995: 226-230; Foss ve Mitchell, 2000: 77; Waelkens, 2002: 324; Hürmüzlü, 2007: 6; Takmer ve Önen, 2007: 9; Lassard, 2013: 1-5; Abuagla, 2015: 176; Bu antik yol, Galatia Bölgesi'nin batı bölgelerindeki genel yol ağı sisteminin bir parçası değil, başlı başına ayrı bir karayoludur. Özden, 2007: 15.

[338] Horsley ve Mitchell, 2000: 168-169; Takmer ve Önen, 2007: 9.

[339] *Via Sebaste*'deki imar ve yapı işlerinin de hangi tarihlerde tamamladıkları büyük tartışma konusudur. Aquila'nın halefi ve *Homonadlar Savaşı*'nın galip komutanı Vali P. Sulpicius Quirinius'un MÖ 5'de ziyarette bulunduğu Antiokheia'da karargah kurması, *Via Sebaste*'yı tamamladıkları şekliyle yorumlanmıştır. Ramsay, 1885: 344; Cary ve Scullard, 1976: 333; Waelkens, 2002: 324; Abuagla, 2015: 176.

[340] Hild, 2008: 61-62 (Liste); French 2012: No 88D; 90C; 94B; 95D; 95E; 97A; 97B; 98; 2014: No 1; 2; 4A; 4B; 5A; 7B, *Via Sebaste*'ye ait olup olmadığı kesin olmayan mil taşları: No 7D ve 10B.

[341] French ve Mitchell, 1977: 213; Özsait, 1980: 213; 52; Foss ve Mitchell, 2000: 77; Hellenkemper ve Hild, 2004: 276.

[342] *Tab Peut*. 9.

[343] Levick, 1967a: 98.

[344] Pelgrom, 2012: 6.

lojistik sevkiyatı ve güvenlik koridoru şeklinde kullandığını söyleyerek Roma'daki korkuluk duvarları gibi yapılan *Propugnacula Imperii*'ye benzetilmiştir.

Pisidia ve Pamphylia yörelerindeki *Via Sebaste*'nın beş ana karayolları (I., II., III., IV. ve V. yollar şeklinde) ve yollar ile ilişkili çok sayıdaki tali kolları yer almaktadır (Tablo 3, Harita 3).

Buna göre *Via Sebaste*'nın I. Yol ağı, Attaleia'dan başladıktan sonra Klimax (Döşeme Boğazı) ve Paludes Lacus'a (Kestel Gölü) kadar ilerleyerek Kremna'ya ulaşmıştır ve daha sonra Kovada Gölü'nün batısından Prostanna ve Adada kentlerinden geçerek Antiokheia'da sonlanmıştır[345]. *Via Sebaste*'nin Pamphylia ve Pisidia bölgelerindeki geçişlerini sağlayan Perge kenti ve Klimax'ın *Via Sebaste*'den yaklaşık 120 yıl önce M. Aquillius tarafından düzenlenen *Via Aquillius* karayolu için de ilişkili işlevini sürdürdüğü bilinmektedir. Ancak, *Via Sebaste*'nın I. Yol ağı ulaşım sistemi ile Kremna kenti arasındaki karayolları bağlantılarının hangi mevki(de)ler de başladıkları tam olarak bilinmemektedir. Bu yöndeki jeomorfolojik koşullardan ve jeo-stratejik özelliklerden yola çıkarak Klimax'dan geçerek Paludes Lacus'a ulaşan antik karayolunun Kremna kentine ulaşarak Adada yönünde ilerleyebilmesi için ya günümüzdeki Bucak İlçesi'nin yer aldığı lokasyonu kullanarak ya da Susuz Köyü'nden geçerek Hyia (Kumaryaylası ?) kentine ulaşıp, kırsaldaki vadileri izleyerek Bucak İlçesi'nin merkezinden ilerleyip Kremna'ya ulaşması mümkündür. Bu bağlamda D. H. French de antik karayolun Komama[346] ve Kremna güzergahı hakkındaki açıklamalarını yaparken, yolun Kremna territoryumundaki ilerleyişi hususunda herhangi bir şey söylememiştir[347]. Ancak, 2017'deki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Kremna'nın güneybatı ve güney yönündeki kırsal alanlarında yürütülen çalışmalarda önemli bilgilere ulaşılmıştır[348]. İlk olarak kentin güneyindeki Millias kentine açılır dar boğazdaki stratejik yerde Kızılçukur Kule (Kızılkapan) yapısı tespit edilerek kaydedilmiştir. Kule yapısındaki incelemelerde Geç Klasik ve Hellenistik dönemlere ait seramikler bulunmuştur. Buradaki kulenin kontrolündeki kırsal saha, kuzeydeki Hyia (Kumaryaylası ?) kenti ile ilişkili bir konumdadır. Ayrıca, Hyia (Kumaryaylası ?) ve Kızılçukur Kule'deki (Kızılkapan) seramik buluntuları ile İskender ve *Diadokh*larının (*Διάδοχος*) Pisidia

[345] Mitchell, 1997: 51. Kremna ve Kovada Gölü arasındaki kuş uçuşu uzaklık 22.87 km'dir (14.21 mil).
[346] *Via Sebaste*'nin Pisidia'nın güneybatısında konumlanan Komama'ya (Şerefhöyük) kadar tespiti çok net olarak bilinmektedir. Buna göre Komama'dan sonra yukarıdaki Çevrik Mevkii'nden Döşeme Boğazı'na (Klimax) geçerek Pamphylia Bölgesi antik yol şebekesine bağlanmaktadır. Ercenk, 1986: 10.
[347] French, 1984: 124.
[348] Metin, 2017b: 24; 2018a: 34. Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 212-213.

Bölgesi'ndeki tarihi olayları aynı dönemi işaret etmektedir. Bu sebeple, yukarıdaki antik karayolu ile ilişkili güzergahın İskender Dönemi'nde de kullanılması kuvvetle muhtemeldir. İkinci olarak Komama ve Kremna arasındaki antik karayolunun güzergahını belirleyebilmek için çalışmalar yürütülmüştür. Buna göre Komama istikametindeki yolun Paludes Lacus'dan (Kestel Gölü) geçerek korunaklı güzergah şeklindeki Susuz Köyü'ne ulaştığı varsayılarak Kızılçukur Kule (Kızılkapan), Çatalağaç, Şirlek-Sumaklı, Hyia (Kumaryaylası ?), Kumaryaylası Çiftlik, Bucak Asartepe'den Bucak İlçesi'nin merkezindeki lokasyondan ilerleyip, Kremna'ya ulaşılabilmesi mümkündür (Harita 4).

Kremna'nın batısında yukarıdaki istikametle bağlantılı BAY III ve BAY IV ile kentin hemen güneyinde yer alan GAY şeklindeki taş döşeli antik yolların yer alması, I. Yol ağı sisteminin kent territoryumundaki var oluşunun kanıtlanması yönüyle büyük bir öneme sahiptir[349]. Bu konudaki ilk incelemeler, 2014'deki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda gerçekleştirilmiştir[350]. Kremna'nın batısında yer alan Hacıbağ Mahallesi'ne Bucak İlçesi'nden ulaşılan ormanlık alan içindeki kırsal yolun antikçağda da kente ulaşmak için kullanılan antik karayolları ile paralel bir yapı oluşturarak aynı güzergahta yer aldığını düşünmekteyiz. Bunun yanı sıra, kentin BNK'nın hemen yamaçlarındaki yerde MS 3. yy'da İmparatorlar Valerianus ve Gallienus'un diktirdikleri tespit edilmiş bir miltaşı yer almaktadır[351]. Buradaki miltaşı, Roma tarafından Kremna'nın koloni statüsü dikkate alınarak antik karayollarının bakım ve yapım işlerinin düzenlenmesi ile ilgilendikleri için diktirilmiş olmalıdır[352]. Bu sebeple, kent territoryumundaki yolların Hellenistik ve Roma dönemlerinde kullanıldığını söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle *Via Sebaste* kavşağındaki Kremna'nın ana arterler ile bağlantılı tali yolları kullanarak güçlü yapısal ilişkilerini oluşturduğu ve bu ilişkilerin arkeolojik materyaller ile desteklenerek Hellenistik ve Roma dönemlerine kadar kullanıldığını ileri sürebiliriz.

Via Sebaste'nın II. Yol ağı sistemi Perge'den başlayarak Kestros Vadisi (Aksu) ve Adada kenti yakınlarındaki Çandır'dan geçip, Antiokheia'ya ulaşmaktadır[353]. Bu güzergahın

[349] BAY III, BAY IV ve GAY hususundaki detaylı bilgiler, "Antik Yollar" adlı başlık altında verilmiştir.
[350] Metin, 2014a: 30-32; Metin, Becks ve Polat-Becks, 2014b: 176; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015b: 207.
[351] Horsley ve Mitchell, 2000: 46, *I. Cremna 14*; French, 2014: 87, 114; Metin içinde Türkçesi verilen yazıtın Latincesi şöyledir; "*Imp·Caesari· Pop·Licinnio Valeriano·p·fel· Aug et·Imp Ca[es] Pop·Licinnio Gallie<no> p fel·Aug·Col·Iul· Aug·fel·Cre- (vac) mna (vac). (Not: Pop=Pub (lius))*". French, 2014: 87.
[352] Bu konudaki siyasi içerikli bilgiler, "Roma Dönemi'nde Kremna" adlı başlık altında detaylı olarak sunulmuştur.
[353] Ercenk, 1992: 366-367.

Hristiyanlık mükellefleri tarafından da kullanılarak kutsiyetlik kazandırıldığı bilinmektedir. Acta'ya göre MS 1. yy'da Hristiyanlığı yaymak ile mükellef Aziz Paulos ve dostları, bu güzergahı kullanmıştır[354]. Bu konuda H. Metzger de Paulos ve yakın arkadaşlarının Perge ve Kestros Vadisi istikametinden ilerleyerek Toros Dağları (Tauros) hattını kullanıp, Limani Lacus'a (Eğirdir Gölü) vardıklarından bahsetmiştir[355]. Ayrıca, R. Chevallier de antik karayollarının askeri güzergah şeklinde kullanıldığını açıklarken, II. Yol güzergahının Iconium'dan Lystra ve Laranda'ya, Side ve Apameia'dan Selge ve Kremna'ya ilerlediğini belirterek bir yönüyle kıyı ve iç bölgelerdeki kentlerin bağlantılarını göstermiştir[356]. H. Brandt ise kentlerin sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlardaki ilişkilerini oluşturduğu yollar vasıtası ile geliştirdiklerinden söz ederken konum olarak yakın lokasyonlardaki Kremna ve Adada kentlerinin de sosyo-ekonomik yönden ilişkiler kurduklarından bahsetmiştir[357]. İki kent arasındaki ilişkilerin mahiyeti tam olarak bilinmemektedir. Ancak, Kremna'nın güneyindeki taş döşeli düzenlenen GAY'un kullanılmasıyla sosyo-kültürel ilişkilerin sistemli olarak yürütülebileceğini düşünmekteyiz.

Via Sebaste'nın III. Yol ağı Perge kentinden başlayarak Kestros Vadisi (Aksu), Pednelissos, Adada, Zorzila, Anabura, Neapolis'den geçip, Antiokheia'ya ulaşmaktadır[358].

Via Sebaste'nın IV. Yol ağı sistemi Attaleia ve Perge istikametinden başlayarak Klimax (Döşeme Boğazı), Ariassos, Kestros Vadisi'nden yukarıya çıkarak Kremna'ya ulaşmıştır ve daha sonra Prostanna'dan Yenişarbademli'ye geçip, Lykonia'ya ilerlemektedir[359]. Bu konudaki çalışmalarıyla G. Ercenk, *Via Sebaste*'nın Çevrik Mevkii'nde ikiye ayrılarak batıdaki kolun Ariassos'a, kuzeydeki kolun ise Susuz Köyü'nden geçerek Kremna'ya ulaştığını ileri sürmüştür[360]. Ancak, Kremna istikametindeki antik karayolunun Susuz Köyü'nden ilerleyerek Paludes Lacus (Kestel Gölü) açıklarından doğuya yönelip, günümüzdeki Bucak İlçesi'nin lokasyonundan mı geçerek, yoksa *Via Sebaste*'nın II. Yol ağı gibi Susuz Köyü ve Hyia (Kumaryaylası ?) lokasyonunu kullanarak mı kente ulaştığı kesin olarak bilinmemektedir. İkinci yaklaşımdaki Susuz Köyü ve Kremna kenti arasındaki uzaklık 16.835 MP = 25 km olarak hesaplanmıştır. Gps koordinat ölçümlerindeki

[354] Acta, XIII. 13; XIV. 24; Ramsay, 1892: 33; Metzger, 1954: 18; Lequenne, 1979: 145; Ercenk, 1992: 367; Dürüşken, 2003: 28.
[355] Metzger, 1954: 18.
[356] Chevallier, 1976: 142.
[357] Brandt, 2002: 392.
[358] Özsait, 1998: 131; Drew-Bear, 2003: 79.
[359] Levick, 1967a: 15; Özsait, 1997: 200; Dedeoğlu, 2005: 154.
[360] Ercenk, 1992: 369.

hesaplamalarda da iki yer yaklaşık 30 km. mesafededir. Bu lokasyondaki Çatalağaç, Şirlek-Sumaklı, Hyia (Kumaryaylası ?), Kumaryaylası Çiftlik ile doğudaki Gazellersivrisi ve Eriklisivrisi ile Kartallı ve Tepebaşı tepeleri arasındaki derin vadilerin Bucak Asartepe'ye kadar güvenlikli bir koridor şeklinde ilerlediği tespit edilerek güzergahta küçük ölçekli çiftlik yerleşimleriyle konutların yer aldığı not edilmiştir (Harita 5).

Via Sebaste'nın V. Yol ağı Attaleia'dan başlayarak Prostanna, Keçiborlu, Apollonia'ya ilerleyerek Antiokheia'ya ulaşmıştır[361].

Çevredeki kırsal ve kentsel imar konutların hızlı bir şekilde yaygınlaşmasının yanı sıra, kültürel mirasın da içinde yer aldığı ormanlık arazilerin başta tarımsal faaliyetlerin ve mermer ocakları gibi unsurların kullanımlarına açık hale getirilmesi nedeniyle antik karayolları ve kültürel yapılar, tahrip edilerek yok edilmiştir.

Sonuç olarak Roma'nın Asia Minor'deki askeri ve stratejik operasyonları ile yöredeki hakimiyetini sağlamak ve güvenlik koridoru oluşturmak şeklindeki planları önemlidir. Ancak, Roma'nın Batı Anadolu'da uyguladığı politikalarını[362], Pisidia Bölgesi'nin topografyası ile bütünleşmiş enerjik ve özgürlükçü bir yapıya sahip halklar karşısında uygulayarak işgal içerikli sonuç almaları mümkün olmamıştır. Bu sebeple, Roma'nın hamlesi ile Dağlık Pisidia Bölgesi'ndeki kapalı toplum yapısı ve direnişçi ruh, antik karayolları ile kırılmaya ve aşılmaya çalışılmıştır. Nitekim M. Aquillius ve İmparator Augustus zamanında inşası yapılmış karayollarına yöredeki siyasi ve askeri problemleri çözmek için bir görev yüklenmiştir. Antik karayolları Roma'nın siyasi, askeri ve sosyo-kültürel ilişkilerinin Pisidia ve Pamphylia bölgelerindeki ulaşılması güç yerelere kadar yürütüldüğünün bir kanıtıdır. Bağlantılı olarak Hellenistik ve Roma dönemlerinde parfüm, yağ ve kerestecilik faaliyetlerini yürüten Pisidialı halkların ticari mal olarak yaptıkları üretimlerini kıyı kentlerine sevkiyatları aşamasında nehir taşımacılığını[363] ve karayollarını kullandıkları bilinmektedir[364]. Böylelikle, savaş politikaları ile hükmedilemeyen yerli halklara karayollarının inşası ile nüfuzlu ilişkiler kurulmuş, daha sonra sosyo-kültürel,

[361] French, 1992a: 155; French ve Mitchell, 1997: 214.
[362] Pergamon Krallığı üzerindeki politikaları ve ilhak edilişi.
[363] Pamphylia Bölgesi'nde denize dökülür durumdaki Kestros (Aksu), Eurymedon (Köprüçay) ve Melas (Manavgat) nehirlerinin yukarıdaki, yani kuzeydeki bölümleri Pisidia Bölgesi'nden başlamaktadır. Lanckoronski, 2015: 14.
[364] Brandt, 1992: 143-144.

ekonomik ve siyasi alanlarda işgal yaptırımları uygulanmaya çalışılarak fetihler gerçekleştirilmiştir.

1.4. Kremna'nın Yapıları

Kentin mevcuttaki mimari yapıları, Hellenistik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar kronolojik bir şekilde izelenebilmektedir. Ancak, Roma İmparatorluk Dönemi ve Bizans Dönemi yapıları ağırlıklı olarak yer almaktadır. *Dorik* Agora yapısı ve savunma yapıları, Hellenistik kökenli az sayıdaki yapı gruplarını oluşturmaktadır. Bize göre İmparator Hadrianus'un MS 2. yy'dan itibaren Anadolu'da yapılandırdığı ve desteklediği imar faaliyetlerinin planlı ve köklü bir şekildeki inşasının Kremna'da meydana getirilmesiyle kentteki Hellenistik yapıların yok olması, yakın ilişkilidir. Çünkü Roma Dönemi'nde mimari yapıların inşasına yönelik o kadar güçlü bir politika uygulanmış ki, agoradaki onarım çalışmalarından sonra yapının orijinal yapısına ait mimari yapı unsurlarının az sayıda oldukları not edilmiştir. Aynı durumu konut yapılarında da görmek mümkündür. Denilebilir ki, İmparatorluk yapıları, *Romanizasyon*un siyasi, sosyo-kültürel ve iktisadi yayılımının bir propaganda ve hatiplik aracıdır. Hatta Roma'nın güçlü politikasının bir tezahürü şeklinde yapılmıştır. Bu sebepledir ki, Pisidia Bölgesi'ndeki kentler ve yerleşimler gibi Kremna'da da ilişkili yapılara yer verilerek kent, sözü edilen propagandanın bir parçası haline dönüştürülmüştür. Daha sonraki Bizans Dönemi'nde ise kilise yapıları ve konutların yer aldığı görülmektedir. Tarihsel olarak kentteki mimari yapıların MÖ 2. yy'dan MS 6. yy'a kadar periyodik olarak inşa edildiğini söyleyebiliriz. Alt başlıklar şeklinde hazırlanmış aşağıdaki metinde kentteki yapılara ait açıklamalar, ana hatları üzerinden verilmiştir.

1.4.1. Küçük Hadrianus Tapınağı

Forum-Bazilika'nın batısındadır[365]. Yapı *prostylos* planlıdır. Yaklaşık 8.20x7.70 m. ölçüdedir. *Ion* ya da *Korinth* düzenli yapılmıştır[366]. Ön cephe de sütunların olduğu yerden *pronaos*a çıkan basamaklar yer almaktadır. *Cella*'nın güney sövesi ve duvar temeli *in situ*dur. İki silmeli olan kapı sövesinde *Lesbos kymation*u ve taç kısmında ise *Ion kymation*u vardır[367].

[365] Tapınak hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Büyükkolancı, 1996: 73-74.
[366] Lanckoronski, 2015: 170; Eliüşük, 2015: 259.
[367] Lanckoronski, 2015: 170; Çidem, 2018: 12.

1.4.2. Büyük Hadrianus Tapınağı

Forum-Bazilika'nın doğusunda, *Dorik* Agora'nın ise batısındadır. Ön cephesi yakınındaki Antoninus Pius Tapınağı'nda olduğu gibi güneybatıdaki caddeye dönüktür. *Korinth* düzenli tapınak *prostylos* planlıdır. Ön cephesinde dört veya altı sütun vardır[368]. Üst yapıya ait arşitrav, korniş, geison ve sima elemanları yer almaktadır[369].

1.4.3. Antoninus Pius Tapınağı

Dorik Agora ile Forum-Bazilika arasında, Büyük Hadrianus Tapınağı'nın yakınındadır. Ön cephesi güneydoğusundaki Sütunlu Cadde'ye dönük tapınağın *cella* kapı eşiği *in situ*dur[370]. İki yüzü işlenmiş, üç silmeli arşitravın ön yüzündeki "*NO AVG PIOPP*" yazıtı, tapınağın İmparator Antoninus Pius'a (MS 138-161) ithafının kanıtıdır[371]. *Korinth* düzenli tapınak *prostylos* planlıdır. *Pronaos* ve *naos* alanı izlenebilmektedir. Ön cephe de altı sütun olduğu düşünülmektedir[372]. Yivli sütunlar, sekizgen *postament*lerin üzerinde yer almaktadır[373]. Plaster başlıkları girland bezemelidir. Bu sebeple, tapınağın girlandlı bir frize sahip olduğu söylenebilir[374].

1.4.4. Severuslar Tapınağı

Büyük Propylon'un kuzeybatısındadır[375]. Üç basamaklı *krepis* üzerindedir. *Ion* düzenli, *peripteral* planlıdır. Ön cephesi propylona dönüktür. 6x11 sütunludur. 24 yivli sütunları tamburlar şeklindedir. *Attik* kaidelidir; ancak, *plinthe* yoktur[376]. Temenos duvarı ile çevrilidir[377].

1.4.5. Marcus Aurelius-Commodus Tapınağı

Dorik Agora'nın kuzeyindedir. İşlenmiş dört adet mimari parça ele geçmiştir. Bunlar *naos*a ait bir kapı *lento*su ve yazıtlı üç fascialı arşitravdır. Yazıtlı parça üzerindeki "*DIVIVE ve C]AESARIMAVRE]*" yazıtından tapınağın İmparator Marcus Aurelius'a ve İmparator

[368] İnan, 1972: 54; Mitchell, 1995: 91, 97, 102; Baz, 2015: 263; Büyükkolancı, 1996: 72; Gülbay, 2009: 125-126.
[369] Büyükkolancı, 1996: 71-72.
[370] Büyükkolancı, 1996: 74.
[371] Mitchell ve Waelkens, 1987: 43-46; Mitchell, 1995: 92; Büyükkolancı, 1996: 74-76; Baz, 2015: 263-264.
[372] Büyükkolancı, 1996: 74.
[373] Çidem, 2018: 13-14.
[374] Mitchell ve Waelkens, 1987: 44.
[375] Tapınak hakkında detaylı bilgileri öğrenmek için bkz. Büyükkolancı, 1996: 76-80.
[376] Büyükkolancı, 1996: 76-77.
[377] Mitchell, 1995: 118; Mitchell ve Waelkens, 1987: 43; Erön, 2007: 47; Lanckoronski, 2015: 170.

Commodus'a ithaf edildiği anlaşılmıştır[378]. Kapı *lento*sunda *Ion* ve *Lesbos kymationu* bezemeli bloklar vardır.

1.4.6. Suriye Alınlıklı Küçük Tapınak

Tapınağın konumu belirsizdir. Ancak, S. Mitchell kent merkezinin dışında, kuzey yamaçta olduğunu bildirmiştir[379]. Yapı tapınak mı, yoksa zengin bir aileye ait Mezar Anıtı mı (?) olduğu konusu kesinlik kazanmamıştır[380]. Dikdörtgen planlıdır. Cephe de Suriye alınlığı taşıyan dörtgen, çifte pilaster vardır. Pilaster kaideleri *Attik-Ion*dur. Başlıklarda *Ion kymationu* ve inci-boncuk dizimi yer almaktadır. Üstte ise palmet süslemesinin işlendiği diziyle taçlandırılmıştır. Yapıya ait temel kalıntıları kısmen izlenebilmektedir.

1.4.7. Büyük Propylon

Forum-Bazilika'nın kuzeybatısındadır. Zengin süslemeleri ile kentin prestijli yapılarındandır. İlk olarak K. G. Lanckoronski'nin ekibi, kuzeyindeki sarnıç yapısını hesaba katarak propylonun kalıntılarının bir nympheum olduğunu ileri sürmüştür[381]. Ancak, M. Waelkens ve M. Büyükkolancı, yapıya ait kalıntılardan yola çıkarak iki ayrı şekilde yaptıkları çizim denemeleri ve analizleri ile yapıya bilimsel bir bakış açısı getirmişlerdir. Bu bakımdan yapının nympheum değil, Propylon yapısı olduğu belirlenmiştir[382]. 1996 ve 1997 yıllarında L. Vandeput'un da katkıları ile yapı konusundaki eksiklikler giderilmiştir. Ayrıca, L. Vandeput ve M. Büyükkolancı'nın *Das Grobe Propylaion in Kremna in Pisidien* adlı eseri de propylonun ele alındığı önemli bir çalışmayı oluşturmaktadır[383]. Yapı, iki katlıdır ve 20 basamaklı bir çıkışı vardır. Sütunları, *postament*lerin üzerinde oturmaktadır. *Korinth* başlıklıdır. Kapı girişindeki her iki cephe de niş ve *aedicula* bölümleri vardır. Bu yerlerin tanrı-tanrıça ve imparator ailesine ait heykellere ayrıldığı ileri sürülmüştür. Alınlıkta ise Kybele, iki tarafında başında miğfer ve her iki elinde palmiye tutan Athena kabartmalı figürler bulunur[384].

[378] Mitchell, 1995: 108; Lanckoronski, 2015: 169; Baz, 2015: 264-265.
[379] Mitchell ve Waelkens, 1988: 56; Mitchell, 1995: 123.
[380] Mitchell ve Waelkens, 1988: 56; Mitchell, 1995: 123; Lanckoronski, 2015: 167; Ortaç, 2001: 81-83.
[381] Lanckoronski, 2015: 167.
[382] Mitchell, 1995: 112-117.
[383] Büyükkolancı, 1999: 213-248.
[384] Mitchell ve Waelkens, 1987: 43-44; Mitchell, 1995: 112-117; Vandeput ve Büyükkolancı, 1999: 218-248; Lanckoronski, 2015: 167.

1.4.8. Tiyatro (A ve B)

Kentin iki farklı yerinde tiyatro yapıları vardır. İlk tiyatro yapısı A tiyatrosu olarak adlandırılmış olup, Hamam/Kütüphane yapısının doğusundaki yamaçta yer almaktadır. Giriş batıdandır. Mimari parçaları Forum-Bazilika'ya doğru akmış, tahrip durumdadır. İkincisi ise kentin doğusunda, Kestros Vadisi'nin güneyini izler şekildedir. B tiyatrosu olarak adlandırılmıştır. Konik yapısı ile doğal bir oturma alanına sahip izlenimi yaratır. Ancak, izleyicilerin oturacakları basamaklı bloklara rastlanılmamıştır[385]. Tiyatronun inşası sanki yarım kalmıştır. Bu konu İmparator Augustus zamanındaki mali sorunların yaşandığı iktisadi durum ile ilişkilendirilmiştir. Şöyle ki, MS 1. yy'daki ekonomik fonun azalması ile alınan kararların yalnızca büyük ölçekli kentlere ve kentlerin yapılarına ayırılabilecek imar maliyetinin arttırılabileceği bilgisi doğrulamaktadır[386]. Dolayısıyla ekonomik problemin yaşandığı dönemin İmparator Augustus'a denk geldiğini, tiyatronun da bu sebeple yarım kaldığı söylenmiştir[387].

1.4.9. Hamam-Kütüphane ("Q" Yapısı)

Forum-Bazilika'nın güneyinde yer almaktadır. "Q" yapısı olarak da tanımlanan mimari yapı, kentin en iyi korunan yapılarındandır. MS 69-79 Vespasianus Dönemi'nde inşa edilmiştir[388]. K. G. Lanckoronski ve ekibi tarafından ilk belgeleme çalışmaları yapılmıştır[389]. Ancak, ilk resmi arkeolojik kazı çalışmaları ise 1970-1972 yıllarında J. İnan ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir[390]. J. İnan'ın "Q" yapısında kazı yapmasının temel sebepleri vardır. Şöyle ki, uzun zamandır -1960'lardan itibaren- antikacıların yağmalarına maruz kalmış yapıya dönemin Eski Eseler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün sahip çıkmasını sağlamak, köylüler tarafından "Q" yapısında gerçekleştirilen kaçak kazılardan çıkarılan ve sonrasında Burdur Müzesi'ne satılan dokuz adet heykelin eksik ve kırık parçalarına ulaşmak, mevcut kalıntıları gürülen "Q" yapısının toprak altındaki kısımlarını ortaya çıkararak plan ve kesitlerini belirlemek ve son olarak yapının gerçek mahiyetini anlamak için kazı çalışmalarına karar verilmiştir[391]. Belki de, J. İnan'ın "Q" yapısındaki kazı çalışmaları yapılmamış olsaydı, Kremna'nın günümüzdeki az sayıdaki korunmuş

[385] Mitchell, 1995: 75-76.
[386] Mitchell, 1995: 75-76.
[387] Mitchell, 1987a: 170; 1995: 76.
[388] İnan, 1972: 55-57; Mitchell, 1988: 220; 1995: 125-138.
[389] Lanckoronski, 2015: 167-168.
[390] İnan, 1972: 51-97.
[391] İnan, 1972: 51.

yapılarına dahi ulaşılamayacaktı. Bu sebeple, Kremna da çalışan bir arkeolog olarak yürüttüğü kazı çalışmaları sonucunda kentin kaderini değiştirdiği için ve Türk Arkeolojisi'ne sağladığı katkıları için J. İnan hocamıza minnettarız.

Yapı hakkında bilgi vermek gerekirse "Q" yapısı dikdörtgen planlıdır. İki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm doğudadır. Dikdörtgen planlı olup, 19.25x29.05 m'dir. Giriş, üç basamaklı blok ile doğudan sağlanır. Yapıya ait doğu duvarda, ortada tonozlu olarak apsis şeklinde düzenlenmiş bir alan ve yanlarında iki adet (kuzey) ve bir adet (güney) olmak üzere üç adet nişli yer bulunmaktadır. Bu nişli yerler ile aynı şekilde yapılmış doğu duvarın karşısındaki batı duvarda ise belli aralıklar ile yan yana oluşturulmuş beş adet nişli alan yer almaktadır. Bu plan tipinin veya anıtsal salonun Hellenistik ve Roma dönemlerinde kullanıldığını bildiğimiz kütüphane yapılarının planıyla yakın ilişkisinden ötürü yapıyı "Kütüphane" yapısı olarak tanımlamak mümkündür. Yapı içerisindeki bölümlerin ön cephelerinde üzerine heykellerin oturtulduğu yazıtlı kaidelerin yer aldığı görülmektedir. Bunların dokuz adet olduğu belirlenmiştir. Buradaki zemin yapısı, yer yer taş ve mozaik döşemeli olarak yapılmıştır[392]. Batı cephe de yer alan duvarın orta bölümündeki kapı ile ikinci bölüme geçilmektedir. Dikdörtgen planlıdır ve 9.20x17.40 m'dir. Giriş doğudandır. Yapının kuzey duvarında bir adet ve batı duvarında üç adet olmak üzere toplam dört adet apsidal şekilde oluşturulmuş niş yerleri vardır. Duvar da ısıtma sistemine ait bir dizi pişmiş toprak su borusu döşenmiştir. Ayrıca, kuzey duvarı dolaşan su boru sistemi ile ilk bölümde tespiti yapılan boruların aynı şekilde bir düzeneğin bağlantısı oldukları anlaşılmıştır. Bu sebeple, yapının "Hamam" yapısı olarak sonraki bir zamanda kullanıldığı saptanmıştır. Nitekim "Q" yapısı, Hamam-Kütüphane yapısı şeklinde tanımlanmıştır.

1.4.10. Forum-Bazilika

Hamam-Kütüphane'nin kuzeyinde, Büyük Propylon'un güneydoğusundadır. Kare planlıdır ve *Dor* düzenlidir. 57.00x56.80 m. ölçüdedir. Yapı, Forum ve Bazilika olarak iki bölümden oluşmaktadır. Forum yapısı dikdörtgen planlıdır. Sütunlu galeri ile çevrilidir. 57.00x37.00 m. ölçüdedir. Bloklar kullanılarak yapılmış basamaklar (beş adet) ile yapının merkezine inilmektedir[393]. İmparator Hadrianus'a ait ithaf yazıtı yer almaktadır[394]. Bazilika

[392] İnan, 1972: 56-62; Mitchell, 1995: 16-18.
[393] Mitchell, 1995: 59-63.
[394] Ballance, 1958:167-170; Greenhalgh, 1987: 195; Mitchell, 1988: 221-222; 1995: 58, 68; Erdem, 1995: 45; Baz, 2015: 262-263.

yapısı ise Forum gibi dikdörtgen planlıdır. 57.00x19.80 m. ölçüdedir. Batısında *eksedra* vardır. Üç neflidir. Dörtgen paye desteklidir. 12 kemerli bir yapıdır[395].

1.4.11. Kilise

Kentin farklı yerlerinde bulunarak *A (1), B (2), C (3), D (4), E (5), F (6), G (7)* ve *H (8)* şeklinde not edilmiş Bizans Dönemi'ne ait kilise yapıları yer almaktadır[396].

1.4.12. *Dorik* Agora

Antoninus Pius Tapınağı'nın kuzeydoğusundadır. "U" planlı, *Dor* düzenlidir. Giriş güneydendir. Yamaçtaki kuzey ve doğu cephesi iki katlı, batı cephesi ise tek katlı olup, sütunlu galeri yapısı ile çevrilidir. Galerinin üzeri ahşaptan yapılmış, eğimli bir çatı ile kaplıdır. Üst yapısı, *triglif-metop* dizilimdeki *Dor* mimari özelliktedir. Aslan başlı çörtenler simayı oluşturur. Doğu ve kuzey yönünde sekizer oda, batıda ise üç oda olmak üzere toplam 19 oda vardır. Kuzey ve doğu cephenin girişleri kemerli yapılmıştır. *Dorik* Agora yapısı, MÖ 2. yy'a tarihlendirilmiştir. MS 2. yy'da onarım çalışmaları yapılmıştır[397].

1.4.13. Sütunlu Cadde

Kremna'nın topografyasına uyum sağlayarak kentin manzarasına estetik bir görünüm katmıştır. Doğu-batı uzantılıdır. Uzunluk 230 m. ve genişlik 10.00 m'dir. Kentin merkezini ve batıdaki Batı Nekropolis Kapısı olarak adlandırılmış ana kapıyı birbirine bağlar bir konumdadır. Belirli aralıklar ile yapıldıkları anlaşılan tahrip halde üç kemerli kapı tespit edilmiştir. Kapıların üzerindeki bezemelerin aynı şekilde anıtsal propylonların bezemelerini andırdığı görülmektedir. Niş ve aedikula bölümleri vardır. Bunların tanrı-tanrıça ve İmparator ailesine ait heykelleri yerleştirmek için kullanıldığı bilinmektedir. Sütunlu Cadde'nin kuzey ve güney cephelerinde dükkan yapıları yer almaktadır. Dükkanlara çıkmak üzere üç basamaklı merdivenler yapılmıştır. Ön cepheleri sütunlu galeri yapısı ile düzenlenmiştir. Sütunlar, *Ion* düzenlidir. Postament kaidelidir. *Korint* başlıklıdır. Ayrıca,

[395] Mitchell, 1995: 63-64.
[396] Mitchell, 1995: 220-229.
[397] Mitchell ve Waelkens, 1987: 44; 1988: 53-55; Mitchell, 1995: 29-41; Büyükkolancı, 1996: 76; Horsley ve Mitchell, 2000: 41; Baz, 2015: 264; Lanckoronski, 2015: 168.

Sütunlu Cadde'nin zemin yapısı bloklar ile döşeli olup, altından drenaj kanalı geçmektedir[398].

1.4.14. Anıt Mezar

Güney Kapı-Kule'ye giden korunmuş haldeki Güney Antik Yol'un güneyindedir. Ana kaya oyularak ve tabanı düzleştirilerek anıtsal bir mezar yapısı şeklinde yerleştirilmiştir. Dikdörtgen planlıdır. Platform şeklinde oluşturulmuş *stylobat* üzerindedir. Üst yapısı dekoratif süslemelidir. Doğu-batı yan ve ön güney cephesi düz yüzeyli bloklardan örülmüştür. Giriş kapısı güneydendir[399].

1.4.15. Sarnıç

Severuslar Tapınağı'nın doğusunda, birbiriyle bağlantılı on altı depodan oluşan geniş bir kamu sarnıcı bulunmaktadır. Sarnıcın batı doğrultusundaki iki depo sırası iç kısımları haricinde iyi durumdayken, kalan iki sırası yıkılmıştır. Depolar tonozlu dörtgen birer oda şeklindedir ve paralel dört sıra halindedir. Büyük kireçtaşı bloklar ile döşeli ve üzeri levhalarla kaplıdır[400]. Bunun yanı sıra, konut yapılarının yanında ise şişe formlu veya dikdörtgen biçimli sarnıç yapıları yer almaktadır.

1.4.16. Kapı

Kentin batıda üç ve güneyde bir olmak üzere toplam dört kapısı vardır. Batıdaki iki kapısı savunma duvarları ve kule yapıları ile korunaklı bir şekilde oluşturularak baskın kapısı şeklinde düzenlenirken, üçüncü kapı kentin ana giriş kapısıdır. Güneydeki son kapı ise güneydeki antik karayolunun kullanılarak kente ulaşıldığı tek giriş kapısıdır.

1.4.17. Antik Yol

Kent ve etrafındaki karayolu ağının gelişkin bir yol ağı sistemine sahip olduğu görülmektedir. Batı cephe de dört, güneyde ise bir yol ağı bulunmuştur. Bunlar kent ve kırsaldaki geçişleri sağlamak için düzenlenmiştir. Kent kapısından girerek Sütunlu Cadde ile bağlantılı haldeki batıdan kente ulaşan yol ile güneydeki yolun tekerlekli araçların kullanımlarına uygun olduğu belirlenmiştir. Kentin gelişkin bir ulaşım ağına sahip olduğunu

[398] Mitchell ve Waelkens, 1987: 43-46; Mitchell, 1995: 123-133; Vandeput, 1997: 107; Baz, 2015: 265.
[399] Mitchell, 1995: 69-75; Lanckoronski, 2015: 171-172; Çidem, 2018: 12-13.
[400] Lanckoronski, 2015: 167.

söyleyebiliriz. Bunun oluşumunda ise İmparator Augustus'un koloni kentlerini birbirine bağlamak üzere kurduğu ve Pisidia Antiokheia'dan Perge, Attaleia ve Side'ya kadar uzanan *Via Sebaste* karayolunun katkısı büyüktür.

1.4.18. Savunma Yapıları

Kent, kuzeyden ve güneyden uçurum, doğudan dik yamaçlar ile çevriliyken, batıdan Boğadiç Dağı'nın etkisiyle düzlük bir alana sahiptir. Kente ulaşılacak tek cephe batıdadır. Bu bakımdan kentin batı cephesi korunaklı savunma sistemleri ile kapatılmıştır. Buradaki savunma duvarları, dikdörtgen planlı kule yapıları ile bağlantılı yapılmıştır[401]. Bu arada kentin savunma yapıları, ilk kez S. Mitchell tarafından incelenmiştir[402].

1.4.19. Kuşatma Yapıları

Isaurialı Lydius'un işgalindeki Kremna'nın ele geçirilmesi için batıdan kenti işgale açık hale getiren Boğadiç Dağı'nın düzlüklerinde Roma'nın bir kuşatma alanı kurduğu tespit edilmiştir. Bu alanda Romalı mühendisler tarafından 14 adet kule, iki adet kapı ve bir adet komuta veya karargah merkezi şeklinde bir merkez oluşturulmuştur. Ayrıca, Kremna Vadisi'nde kentin savunma sistemlerinin hemen karşısında toprak biriktirilerek yapay bir tepe oluşturularak kent savunması bir ara buradaki kuşatma tepesi üzerinden sıkıştırılmıştır. Buradaki amaç ise kentin kuşatmasını etkin bir şekilde yürütmektir[403].

1.4.20. Konut Yapısı

Kentin topografyası doğudan batıya doğru kademeli olarak azalmaktadır. Küçük ölçekli bir vadi kentin ortasından geçerek kenti doğu ve batı olarak ikiye ayırmıştır. Batı kanattaki Sütunlu Cadde'nin kuzey kesiminde ve kent merkezindeki muhtelif alanlarda konutların yer aldıkları görülmektedir. Sokaklar arazinin yapısal koşullarına göre paralel ve dik açılı bir şekilde yapılmıştır. Bu yönden kentin ızgara planlı bir kent planı ile modellendiğini veya tasarlandığını söyleyebiliriz. Konutların yerel kireçtaşından kesilerek oluşturulmuş bloklar ile yapıldığı görülmektedir. Blokların üzerindeki dekoratif süslemeler ve bezemeler, evlerin estetik bir anlayışla yapıldığını göstermektedir. Kapı *lento* ve söveleri sade bir işçilik ile tasarlanmıştır. Su sıkıntısından olsa gerek konutların çatılarının yağmur

[401] Soslu, 2016: 1; 2017: 105-106.
[402] Mitchell, 1995: 178-208.
[403] Mitchell, 1995: 197-210.

sularının evin yakınındaki sarnıçlarda biriktirilmesi amacıyla planlı bir şekilde yapıldığı anlaşılmıştır. Tek katlı, *insula* ve *peristyle* şeklindeki evler vardır. Evlerin mimari tipleri ve yapı özellikleri, ev sahibinin statüsü ve toplumsal ilişkileri ile yakın ilişkilidir[404].

1.4.21. Antik Taş Ocağı

Kentin kuzeybatısında, yaklaşık 280 m. uzaklıktaki dağlık ve kayalık bir alanda yer almaktadır. Kentteki yapıların inşasında ihtiyaç duyulan hammadde kaynaklarının buradan tedarik işlendiği bilinmektedir.

1.5. Kremna Siyasi Tarihi

1.5.1. Hellenistik Dönem'de Kremna

Pisidia Bölgesi'nde Pers Dönemi'ne ve Hellenistik Dönem'e ait tarihsel olaylar, Kremna'yı da içine alarak büyük bir belirsizlik oluşturmuştur[405]. Kuşkusuz ki, arkeolojik kazı çalışmalarının yetersizlik hali de yöredeki kentlerde olduğu gibi Kremna'nın da tarihinin anlaşılmasını güçleştirmiştir[406]. Tarihsel olarak Galat Kralı Amyntas'ın Kremna'daki hakimiyeti, kentin Hellenistik Dönem'e ait tarihsel ve politik içerikli ilk olayı olarak karşımıza çıkmaktadır[407]. Ancak, kentin Amyntas öncesi siyasi, askeri ve sosyo-kültürel ilişkileri ve yapısal özellikleri hakkındaki malumatımız sınırlıdır. Bu konuda 2013 ve 2019 yılları arasındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları* adlı proje çalışmaları ve tez kapsamındaki araştırmalar kapsamında Pisidia Bölgesi'ndeki tarihsel olayların yanı sıra, kentin savunma sistemleri, kamusal yapıları ve seramik, sikke, cam gibi arkeolojik verilerin

[404] Mitchell, 1995: 158-175.

[405] Pers İmparatorluğu'nun Pisidia Bölgesi'ndeki varlığı ve bu hususta ki kaynak problemi oldukça tartışmalı bir konudur. Bu konuya ilişkin olarak Pisidia adı ilk kez antik kaynak Ksenophon da (I.1) Genç Kyros'un ağabeyi Artakserkses'e karşı düzenlediği seferde geçmektedir. Arkeolojik veri olarak şimdilik herhangi bir kesinleşmiş somut bir tespitimiz söz konusu değildir. Ancak, iki kardeş arasındaki mücadeleler öncesinde Kyros'un kullandığı yolun güzergahı dikkate alındığında, Şahin Kayası (Sardeis) ve Bünyan (Caeseria) gibi noktalarda ateş sunaklarının olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda 2015'deki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Kremna'nın kuzeybatısında yer alan İnarası Kutsal Alan'ın kuzeydoğusunda ana kayaya işlenmiş basamaklı *Ateş Sunağı* ? tespit edilmiştir. Metin, 2015b: 10-15. Sadece bu veriden ötürü kesin olarak bir Pers etkisinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü söz konusu *Ateş Sunağı*'nın ? hemen batısındaki tepelik yerde bulunan Ana Tanrıça *kült*ü ile de ilişkili olabilir, ya da Kremna ile konumundan dolayı haberleşmek veya sinyal vermek için de kullanılmış da olabilirdi.

[406] Pisidia Bölgesi'ndeki antik kentlerin içinde şimdiye kadar sitemli ve planlı kazıların Sagalassos ve Antiokheia kentlerinde az da olsa Kremna da ve diğer kentlerde ağırlıklı olarak yüzey araştırmalarının yapıldığını bilmekteyiz. Kentlerin yer aldıkları lokasyonların ve ekonomik sıkıntıların uzun süreli kazı çalışmalarının yürütülmesine elverişli olmamasından ötürü somut verileri sağlamak mümkün olmamıştır. Bu sebeple, kentlerin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlardaki ilişkilerine yönelik bilgilerimiz sınırlı kalmaktadır.

[407] Strab. XII.6.4; Mommsen, 1886: 335.

incelenmesi ile kentin Hellenistik Dönem'deki yeri yorumlanarak açıklanmaya çalışılmıştır (Tablo 4).

İskender, MÖ 334'deki Doğu Seferi'nin Pamphylia rotasındaki Perge kentinden sonra Pisidia ve Phrygia bölgeleri istikametindeki Termessos'a doğru ilerlemiştir. Termessos'un uzun bir kuşatma olmaksızın zapt edilemeyeceği konusundaki stratejik manevrası, Pisidia Bölgesi'ne ilerlemesi yönünde etkili olmuştur. Buradaki ilk mücadelesini Sagalassos kentinde vermiştir. Sagalassoslular, Makedonialılar kadar askeri teçhizat ve güçlü zırhlara sahip olamadıkları için ağır kayıplar vererek dağılmıştır. Ayrıca, İskender, dağlık alanlardaki tahkimli ve savunması kuvvetli topluluklara da saldırmıştır. İskender'in ordusuyla geldiği yöne dönerek Sagalassos'un güney ve doğu yönlerindeki dağlık kesimlere baskınlar yapması pek mümkün gözükmemektedir. Ancak, akıncı veya baskın grupları şeklinde örgütlenmiş hafif silahlı küçük gruplar halindeki *phalanks*lar ile kontrolün sağlanması çok daha makuldür. Antik yazarlardan Plutarkhos ve Arrianos'a göre yöredeki toplulukların bazıları zapt edilirken, bazıları da hiç bir direniş göstermeksizin teslim olmuştur[408]. İçerikteki "*bazıları*" kullanımı ise tarafımızca tanımlanmaya çalışılan kentlerin veya toplulukların kim olduklarının bilinmemesinden ötürüdür.

Bu konuya yönelik bazı yaklaşımlarımız vardır. İlk olarak Arrianos da Sagalassos territoryumunda topografyaya hakim topluluklar ile ilişkili onların İskender'e baş kaldırdıkları belirtilmektedir[409]. Ancak, topluluklar kimdir (?) ve lokalizasyonu neresidir (?) şeklindeki soruların ele alınması konuya dair sorgulayıcı bir bakış açısı kazandırmıştır. Belki de, gelecekteki arkeolojik kazı çalışmalarının verileri ile söz konusu yaklaşımımız anlam kazanacaktır. Buna göre İskender'in yöredeki rotası üzerinde bulunan kentlerin ve toplulukların oluşturdukları yerler, önemli yorumlamaları da beraberinde getirmiştir. Buna göre Geç Klasik ve Hellenistik dönemlerde inşa edilen Kızılçukur Kule (Kızılkapan) ve kırsaldaki yerleşimler ile dağlık alanlardaki Hyia (Kumaryaylası ?), Keraitai, Sandalion ve Kremna gibi kentler Sagalassos kenti ile ilişkili lokasyonlarda yer almaktadır. Burada Kremna'nın siyasi ve sosyo-kültürel kimlik, yani varlık sorunu tartışılarak açıklamalar yapılmıştır. Şöyle ki, kentin territoryumundaki Hyia (Kumaryaylası ?) ve Keraitai kentleri, Klasik ve Hellenistik dönemlerde kuruldukları için Kremna'nın her iki kentin halkları tarafından kurulmuş bir kent olması mümkündür. Ayrıca, kentin stratejik konumundan

[408] Arr. *Anab.* I.29; Plut. *Alex.* 19; Rufus, 1956: 25; Mitchell, 1991: 122.
[409] Arr. *Anab.* I.28.

hareketle İskender'in ve ordusunun mücadele ettikleri toplulukların içinde de yer almaları söz konusuydu. Veyahut Kremna, İskender'in yöredeki faaliyetleri zamanında yukarıdaki kentlerin halklarındandı ve henüz kurulmamıştı. İkinci olarak Hyia (Kumaryaylası ?), Keraitai ve Sagalassos territoryumundaki toplulukların, İskender'in Termessos'u kuşatması sırasında elçileri vasıtasıyla desteklerini sunarak hem Termessos'a karşı, hem de İskender'e tabii olduklarını bildiren Selgeliler gibi bir politikayı izledikleri düşünülmüştür[410]. İskender'e karşılık veremeyerek diplomasiden yana olmuş kesimin Kremna veya ona bağlı topluluklar olduklarını varsayabiliriz. Ancak, kent adı olarak Kremna değil de bir grubu veya grupları tanımlamak için "*tahkim edilmiş yerler ve kalelerdeki topluluklar*" şeklindeki genel belirteçlerin Kremna'nın İskender zamanındaki yerini tartışmalı bir hale getirmiştir.

Kremna'nın varlık statüsü tartışılırken, Arrianos'un İskender ve Sillyon hususundaki açıklamaları aklımıza gelmiştir. Buna göre "*İskender, Side'de de bir miktar asker bırakarak Sillyon'a doğru hareket etti. Burası yabancı paralı askerler ve ülkenin yerlilerinden meydana getirilmiş bir kuvvetin savunduğu müstahkem bir yerdi. Sillyon'un ani saldırıyla çabucak alınması olanaksızdır. Ayrıca yolda Aspendosluların hiçbir şartı yerine getirmek istemedikleri, hem atları hem de parayı vermedikleri, aksine köylerdeki herşeyi kente taşıyarak İskender'in askerlerini kente sokmadıkları hatta kentin yıkık surlarını da tamir etmeye çalıştıklarına yönelik haberler geldi. Bu haberler İskender'i Aspendos'a doğru ilerlemek zorunda bıraktı*" demiştir[411].

Antik metinden yola çıkarak İskender'in Sillyon'a karşı stratejik manevrasının bir benzerinin de Kremna da gerçekleşmesi beklenmiştir. Çünkü Sillyon gibi Kremna da küçük ölçekli bir kale-kenttir. Korunaklı bir müstahkem mevkide yer almasından dolayı kısa bir zamanda zapt edilmesi zordur. Hatta İskender'e karşı Aspendoslular gibi Sagalassoslular da kaotik bir strateji izleyip, yandaş toplayarak İskender'in nefretini kazanmışlardır. Ancak, her iki olayda en önemli tartışma konusu, Kremna'nın kent adı olarak yer almamasıdır. Bu sebeple, İskender'in Pisidia Bölgesi'ndeki olayların da Kremnalıların Hyia (Kumaryaylası ?) veya Keraitai gibi kentlerin vatandaşları oldukları ve ayrı bir grup ya da topluluk şeklinde örgütlenerek kent oluşturmak veya kurmak için henüz bir statüye, siyasi güce ya da iltimasa sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Veya sözü edilen kentlerin bir kent kurulması için stratejik bir gereklilik duymadıklarını da düşünmekteyiz. Aksi takdirde Arrianos veya

[410] Strab. XII.7.3; Arr. *Anab.* I.28.
[411] Arr. *Anab.* I. 26.

Aristobulus'un ya da Ptolemaios'un Kremna adını ihmale uğratacakları yönünde herhangi bir olay yaşamadıkları, kaynaklardan çıkarılmaktadır. Buna karşın W. S. W. Vaux da İskender'in Pisidia Bölgesi'nde gerçekleştirdiği olaylarda Kremna adının kullanılmamasını ilginç karşılayarak bunu eksik bir olay şeklinde yorumlamıştır[412].

İskender, Termessos'dan kuzeydeki Sagalassos'a ilerleyip, kentte hakimiyet kurduktan sonra kuzeydeki Kelainai'ye doğru yönelmiştir[413]. Termessos'dan sonraki güzergaha bakıldığında Milyas Bölgesi'nden geçtiği görülmektedir. Buradaki territoryumda İskender ve ordusu ilerlerken -günümüzdeki Çeltikçi İlçesi'nden geçtiği bilinmektedir- çevreye dair herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Öyle ki, Geç Klasik ve Hellenistik dönemlere ait Kızılçukur Kule (Kızılkapan) gibi gözetleme kulelerinin varlığına ve Hyia (Kumaryaylası ?) ile ilişkili olarak veya kırsaldaki yerleşimlere ait bir ibareye yer verilmemiştir[414]. Anlaşılıyor ki, Arrianos, Sagalassos territoryumunda bulunan tahkimli yerlerdeki yerleşimler ve meydana gelen olaylardaki gibi ayrıntılı şekliyle hiç birşeyden bahsetmemiştir[415]. Bundan dolayıdır ki, Kremna halkının Hyia (Kumaryaylası ?) veya Keraitai'ye ait vatandaşlar olduğu veya onlar ile ilişkili oldukları hipotezi kuvvetle mümkündür. Bağlantılı olarak İskender'in güzergahındaki Termessos, Selge, Hyia, Keraitai ve Sagalassos gibi kentlerin Pisidia Bölgesi'nde Klasik ve Hellenistik dönemlere ilişkin bir kent statüsüne oldukları ve savunulması elverişli yerlerde kent kurduklarını hatırlatmak gerekmektedir. Ayrıca, Termessos, MÖ 319'da Antigonos Monopthalmos'a Kretopolis[416]

[412] Vaux, 1877: 105-106.
[413] Arr. *Anab.* 1.28; Özsait, 1980: 127; Öztürk, 2006: 35.
[414] Metin, 2017b: 24-26; Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 212-213.
[415] Hall, 1986: 137-157. Bu konu Arrianos'un Pisidia toplulukları ve dağlık noktalardaki güçlü kalelerde konumlanmış topluluklar gibi belirsizlik içerir durumdaki ifadeleri üzerinde gelişmektedir. Antik yazar, anlattıkları konusunda inandırıcılık ve ikna kabiliyeti durumunu güçlendirmek için ilk girişte yaptığı açıklaması şöyledir; "*Buradaki aktarımlar İskender'in dostu Ptolemi ve İskender'in seferinde kendisine eşlik etmiş Aristobulus'a aittir. İkisi de İskender konusundaki anlattıklarıyla en güvenilir yazarlardır ve önemli olayları anlatmışlardır*". Buna göre antik yazarı veya birincil kişileri konu dahilinde tartışmak doğru bir olaydır. Ancak, gelecek dönemlerdeki arkeolojik kazı çalışmalarından elde edilecek verilerin bu ve ilgili konulardaki temel açıklamalar hususunda yeterli bilgiler sunması beklenmektedir. Bu bağlamda Kremna hususundaki belirsizliklerin de arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılmasına umut edilmektedir. Bu sebeple, İskender dönemindeki Kremna'nın var olup olmadığı bilgisininin bölgedeki tarihsel olaylar kapsamında değerlendirilmeye çalışılmasının şimdilik doğru bir yaklaşım olduğunu belirtmek isteriz.
[416] İskender'in Pisidia Bölgesi'ndeki pasifizasyön politikaları sırasında Antigonos Monopthalmos tarafından Sagalassos'un güneyinde kurulmuştur. Kentte ağırlıklı olarak Makedonia ordusundaki Giritli tüccarlar yerleştirilerek istihdam ettirilmiştir. Böylesi bir demografik sistem oluşturulmasının temel amacı bölgedeki nüfus açısından çoğulculuk ilkesi oluşturmak ilk koşuldur. Çünkü bölgede hakimiyet kurmak için demografik alt yapıyı oluşturmak oldukça önemlidir. İskender'in Termessos ve Sagalassos kentleri ile Pisidia Bölgesi'nin dağlık alanlarında bulunan halklarla karşılaştığı sorunlar, bu sistemin kurulmasındaki öncelikli durumu oluşturmaktadır. Robert, 1935: 251; Kosmetatou, 1997: 10; Chaniotis, 2005: 85; Kosmetatou, 2005: 219. Ayrıca, Kretopolis'in loksayonu hususunda önemli tartışmalar yer almaktadır. Buradaki açıklamalara ilaveten

yakınlarında yenilerek geriye çekilmiş Perdikkas'ın kardeşi Alketas ve dostu Kappadokia satrapı Kardialı Eumenes için bir sığınak olmasının yanı sıra, taraftarlarının da güvenlikli bir yerde kalmalarını sağlayabilecek kent olmuştur[417]. Alketas'ın idaresindeki orduda dağlık kesimlerde yaşayan yaklaşık 6000 Pisidialıya ücretli asker şeklinde görev verilmiştir[418]. Dönem olarak Hyia (Kumaryaylası ?), Keraitai ve Sagalassos kentleri, yukarıdaki olaylar zamanında lokasyonları belirlenmiş yerlerin arasındadır. Bu sebeple, kentlerdeki halkların ve kırsaldaki toplulukların ücretli askerlik görevini yaptıklarını, yani savaşçılık karakterlerini ücret karşılığında kullandıklarını söyleyebiliriz[419]. G. Radet de Kremna'nın Dağlık Pisidia'da *Diadokh*lar arasında gerçekleşen mücadelelerin bir parçası olduğundan söz etmiştir[420]. Ancak, bu hususdaki açıklamaları, arkeolojik unsurların veya yazılı belgelerin teyidine şimdilik son derece muhtaçtır.

MÖ 278-277 yıllarında Galatlar[421], Hellespontos'u (Çanakkale Boğazı) geçerek Asia Minor'deki işgal politikalarını başlatmıştır[422]. Pisidia Bölgesi'nde Sagalassos'un kuzeyi, -muhtemelen Sagalassos da dahil olmak üzere- kuzey Dağlık Pisidia da Galatların tehlikesi baş göstermiştir[423]. Bu konuda L. Müller-Karpe, Galatların Pisidia Bölgesi'ndeki seferlerinde Sagalassos'u hedef aldıklarından bahsetmiştir[424]. Buna karşın J. Borchardt, G. Neumann ve K. Schulz da Dağlık Pisidia'dan herhangi bir kent adını kullanmayarak Galatların Lykia Bölgesi'ne kadar yaptıkları şiddet içerikli politikalarına yer vermiştir[425]. Bu gelişmeler yaşanırken, Pisidia Bölgesi'nin hakimiyeti II. Seleukos da (MÖ 246-225) idi. Seleukoslar, Galat tehlikesi ile sistemli bir mücadele oluşturmak için Pisidialı halklardan

yeniden bir tekrar oluşturmamak için konuya yönelik detaylı aktarımlara "Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule" adlı başlık altında ve metinde kullanılan ilgili dipnotlarda yer verilmiştir.

[417] Diod. XVIII.44, 3-45, 3, XIX.23.3; Plut. *Eum.* IV.1-3, V.1; Polyain. *Strat.* IV.6.7; Mitchell, 1991: 122; 1994: 129; Bean, 1999: 107; Vanhaverbeke ve Waelkens, 2005: 49.

[418] Diod. XVIII.44-46; Mitchell, 1994: 130; Kosmetatou, 1997: 13; Kaya, 2015: 221. Alketas'ın ordusu yaklaşık olarak toplamda yirmi bin askerden oluşmaktadır.

[419] Pisidia Bölgesi'nin savaşçılık yetenekleri ve karakterleri, kullandıkları *ostothek*ler üzerindeki kalkan ve kılıç şeklindeki kabartmalı tasvirlerde de kendini göstermiştir. Buna göre Hyia'daki (Kumaryaylası ?) kalkan kabartmalı *ostothek*, Keraitai'daki kalkan ve kılıç kabartmalı *ostothek*, Sia'daki mezar anıtlarındaki kalkan tasvirleri ve Sagalassos'daki *ostothek*lerde yer alan kalkan kabartmaları, hem kent halklarının, hem de Pisidialıların savaşçı bir karakter taşıdıkları hususundaki arkeolojik verilerdir. Mitchell ve Cüceren, 1994: 506-507; Kosmetatou ve Waelkens, 1997: 277-291; Metin, 2015b: 22-26; 2017a: 15-16; Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 211-212; Metin, 2019c: 437-450.

[420] Radet, 1893: 185-220.

[421] Pisidia Bölgesi'ndeki Makedonia kökenli hanedanlık kavgalarından yaklaşık yarım asırlık bir dönem sonrasında bu olay gerçekleşmiştir. Galatlar ile birlikte bölgedeki hareketlilik Attalos Hanedanlığı hakimiyetine kadar devam etmiştir.

[422] Liv. *perioch.* XXXVIII.16.1, XVI.13-14; Iustinus, XV.2; Kaya, 2000b: 79-85; 2000a: 77-96; 2012: 1-16; Arslan, 2000: 67-68; Arslan, 2002: 41-55; Durukan, 2016: 29; Coşkun, 2019: 146-163.

[423] Lequuenne, 1991: 96; Kosmetatou, 1997: 22; Waelkens, 2002: 315; Vanhaverbeke ve Waelkens, 2005: 49.

[424] Muller-Karpe, 1988: 195-197.

[425] Borchardt, Neumann ve Schulz, 1990: 79-84.

yararlanarak güçlü bir ordu kurmuşlardır[426]. Ancak, Pisidialılar, ücretli bir asker gibi değil de işgalci Galatları durdurabilmek için Seleukosların ordusunda gönüllü asker şeklinde hizmet vermişlerdir. Kurulan ordudaki Pisidialı halkların kim oldukları, hangi kent veya kırsal yerleşimlere kayıtlı oldukları (?) şeklindeki kimlik açıklamaları göz ardı edilmiştir. Seleukoslar, Pisidialılar ile olan ilişkilerini askeri normlarda düzenledikleri için II. Seleukos ve kardeşi Antiokhos Hierax'ın mücadeleleri patlak verdikten sonra yerli halklar ile olan ilişkilerin sonlanması kaçınılmaz olmuştur. Bu arada I. Attalos (MÖ 241-197) Seleukos Krallığı'ndaki iç hesaplaşmaları kullanarak MÖ 228-223 yılları arasında Dağlık Pisidia'nın doğu bloğunda makul süreyle hakimiyetini ilan etmiştir[427]. Bu kez de III. Antiokhos'un komutanı Akhaios ile I. Attalos arasındaki mücadeleler meydana gelmiştir. Akhaios, I. Attalos'a saldırarak onu batıya, yani Pergamon'a kadar püskürtmüştür. Dağlık Pisidia'da bu olaylar sürerken, kentlerden bazıları korkuları yüzünden Akhaios'u lider ilan etmişlerdir. Öyle ki, Milyas, Pamphylia ve Pisidia bölgelerinin hatırı sayılır büyüklükteki bir kısmına hakim olmuş, hatta MÖ 218'de yöredeki Pednelissos ve Selge arasında yaşanan olaylarda dahi hakim güç olmuştur[428]. Ancak, I. Attalos'un bölgedeki ilk hakimiyeti gibi Akhaios'un hakimiyeti de çok uzun sürmemiştir. MÖ 216'da ordusu ile I. Attalos'a saldırmak için Pergamon'a ilerlemiş, yöredeki III. Antiokhos ve I. Attalos'un müttefikliğindeki kuvvetler tarafından MÖ 213'de Sardeis de Akhaios yenilgiye uğratılmıştır[429]. Bundan yaklaşık MÖ 190'a kadar Pisidia Bölgesi'nde Seleukos Krallığı'nın, yani III. Antiokhos'un hakimiyeti sürmüştür[430].

Bölgedeki Perdikkas'ın kardeşi Alketas, III. Antiokhos'un komutanı Akhaios ve Galatlar konulu olaylarda Kremna'nın adıyla hiçbir şekilde karşılaşılmazken, Geç Klasik Dönem ve Erken Hellenistik Dönem'de Kremna ile aynı coğrafyada yer alan Hyia (Kumaryaylası), Keraitai ve Kretopolis'in adlarına yer verilmiştir. O halde Kremna'nın ilişkili zamanda kurulmadığını varsayarak Hyia (Kumaryaylası ?), Kretopolis ve Keraitai kentlerinin vatandaşları veya bu kentlere bağlı topluluklar olduklarının yanı sıra, adı geçen kentlerin Kremna'yı Hellenistik Dönem'de *synoikismos* şeklinde kurduklarını söyleyebiliriz.

[426] Liv. *perioch.* XXXVIII.15.9; Bracke, 1993b: 17-20.
[427] Kosmetatou, 1997: 23.
[428] Polyb. *Hist.* V.72-77; VII.15-18; VIII.15-21; Pomp. Trog. *prolog.* 30; Levick, 1967a: 9-11, 97-98; Hansen, 1971: 38-43; Bracke, 1993b: 18; Chaniotis, 2005: 125.
[429] Polyb. *Hist.* VII.15 vd. VIII.16 vd.; Prosdu, 1934: 347-350; Green, 1990: 293.
[430] Liv. *perioch.* XXXV.13.5.

MÖ 190'daki *Magnesia Savaşı*'nda III. Antiokhos'un Roma ve işbirlikçilerine yenilmesiyle Seleukos Krallığı'na ait tüm güçlerin Toros Dağları'nın güneyine çekildikleri bilinmektedir[431]. Siyasi ve ekonomik sorunların başladığı yeni bir döneme girilmiştir. Başta Asia Minor olmak üzere ilişkili yerler, Roma'nın müttefiki Attalosların hakimiyeti altına verilmiştir[432]. Pisidia Bölgesi de MÖ 188'deki *Apameia Antlaşması*'nın şartlarına göre Roma'nın talimatı ile II. Eumenes'in (MÖ 197-159) ve halefi II. Attalos'un (MÖ 159-138) yönetimine bırakılmıştır[433].

Siyasi olaylar sürerken, MÖ 166'da Akdeniz'in (Mare Mediterraneum) güçlü devleti ve Ege'deki deniz ticaretini koruyan Rhodos'un Delos'un açık limanı haline getirilmesi[434] ve Ptolemaiosların hakimiyetinin azaltılması şeklindeki olaylar, Doğu Akdeniz kıyılarından iç kesimlere kadar ilerleyerek siyasi iradesizlikten kaynaklı olayların başlamasına sebep olmuştur[435]. Öyle ki, MÖ 2. yy'da bağımsız ve yerel gruplar tarafından korsanlık ve haydutluk faaliyetleri başlatılmıştır[436]. Hatta olaylar ve isyanlar arttığında anarşist grupların başat aktör oldukları da görülmüştür. H. S. Öztürk'e göre bu dönemdeki haydutlar ve korsanlar, "Altın Çağ"larını yaşamışlardır[437]. Çünkü kendileri, Seleukosların ve Ptolemaiosların ordularına katılarak ücretli askerlik yapıyorlardı. Ancak, sözü edilen krallıkların siyasi güçlerini kaybetmeleri ile Pisidialı ve Isaurialı halkların işsiz kaldıkları için geçmişteki uğraşlarına, yani haydutluk işlerine tekrardan yöneldikleri ve sorunlar çıkardıkları açık bir şekilde görülmüştür. Bunlar Kilikia, Pamphylia ve Lykia yöreleri ile iç kesimdeki Pisidia'ya kadar ilerlemiştir[438]. Fakat Roma'nın ve Attalosların Pisidia Bölgesi'ndeki sert ve dikta politikalarından dolayı yöredeki bazı kentler illegal gruplar ile işbirliği yaparak ticari ilişkilerini ve mallarını kontrolde tutmak istemiştir. Bu sebeple, dağlık kesimdeki kentlerin bir dönem korsanların komuta merkezi şeklinde kullanıldığını söyleyebiliriz. MÖ 165'de Selge'nin ticaret aktivasyonundan ötürü haydutlar ile işbirliği

[431] Liv. *perioch.* XXXV.8-10, 37-45, XXXVIII.15.9; Appian. *Syr*. 30, 38; Diod. XXIX.10; Polyb. *Hist.* XXI.17; Kosmetatou, 1997: 24; Öztürk, 2009: 299-308.
[432] Durukan, 2016: 28-33.
[433] Kosmetatou, 1997: 24-25.
[434] Akdeniz'de Rhodos'un güçlü donanmalarını bulundurması, korsanların işini zorlaştırmaktaydı. Ancak, Roma'nın Rhodos'u zayıflatmak ve ekonomisini sekteye uğratmak için Delos'u serbest liman haline getirmesi ile Akdeniz'deki güvenlik durumu sarsılmış ve bu sebeple korsan-haydutluk faaliyetleri artmaya başlamıştır. Öztürk, 2006: 33.
[435] Diod. XXIX. 10; Mcdonald, 1967: 1-8; Sherwin-White, 1976: 1-14; Belke ve Mersich, 1990: 31-32; Arslan, 2003a: 91-118; 2003b: 195-211; Arslan ve Tüner Önen, 2011: 189-206; Öztürk, 2006: 33-34; 2009: 299-308; Yıldırım, 2016: 91-103.
[436] Levick, 1967a: 20; Öztürk, 2011a: 66-69.
[437] Öztürk, 2006: 34.
[438] Arslan, 2003a: 91-118.

oluşturduğu bilinmektedir. Buna karşılık II. Eumenes'de Selge'yi kuşatmıştır[439]. Amblada kenti de Attalosların politikalarına karşılık MÖ 160'da Galatlar ile ilişkileri kurmuştur[440]. Ancak, kent ve Galatlar arasındaki ilişkiler, II. Attalos'un hakimiyeti ile bozularak illegal grupların sürgüne gönderilmesi ve kente de 9000 *drahmi*[441] tazminat cezasının verilmesiyle kurdukları ilişkileri sonlandırılmıştır[442]. II. Eumenes'den sonra II. Attalos da ücretli askerlerden oluşturduğu ordusu ile Selge'ye askeri bir sefer düzenlemiştir. Ancak, ücretli askerlerin yöredeki hangi kentlerden ve yerleşimlerden oldukları merak konusudur. Bölgedeki yazıtları çalışan Bean'in Pogla'dan yayınladığı bir yazıtta II. Attalos'un Pisidia Bölgesi'ndeki yerel halklardan meydana getirdiği askeri ordusunda Poglalılar'ın da yer aldığından bahsetmiştir[443]. Pogla kenti, Kremna'nın güneybatı yönündeki kırsalda yer almaktadır. Bu kentten katılan askerlerin dışında II. Attalos'un kurduğu orduya iştirak eden, yani katılan askerlerin kim oldukları ve hangi lokasyondan geldikleri bilinmemektedir.

Pisidia Bölgesi'nde Attalosların idaresinde izlenen politikaların sonucu olarak yerel halkların nasıl haydut oldukları, haydutlar ile nasıl iş birliğini sağladıkları ve çalıştıklarının başka bir sebebi de Romalı yöneticilerin izledikleri siyasettir. Bu konuda Gnaeus Manlius Vulso'nun politikaları dikkate değerdir. Buna göre Pisidialıların Attalosların hakimiyeti konusunda iki ayrı gruba ayrıldıkları görülmüştür. Bu ayrılığın oluşmasında MÖ 189'da Vulso'nun yöredeki Termessos, Sagalassos ve güneybatıda Pisidia-Lykia sınırındaki Kibyra kentleri ve Amblada'yı sosyo-ekonomik yönden -arpa ve buğday- cezalandırmasının yanı sıra, Selge ve Pednelissos kentleri arasındaki siyasi anlaşmazlıklar etkili olmuştur[444]. Bu yüzden hanedanlık taraftarları, siyasi ve ekonomik koşulların yapılandırılması için elçilerini Pergamon'un kralları II. Eumenes ve II. Attalos'a göndererek anlaşmalarını sağlamışlardır[445]. Dahası M. Vulso'nun bu seferi Galatlar ve Attaloslar arasındaki savaş politikaları kadar Pisidia Bölgesi'ndeki halklara da korku ve zarar vermiştir. Vulso, sorumluluğundaki görevi icra ederken yerel halka da zulüm etmiştir. Rotası üzerindeki halklar kendisinden haberdar olur olmaz dağlara mesken kurmuşlardır. Hatta kentlerin birbirleri olan ilişkileri bozulmuş (Termessos ve Isinda) ve Pamphylia Bölgesi'nden para

[439] Pomp. Trog. *Prolog.* 34; Kosmetatou, 1997: 24-25.
[440] Strab. XII.7.2; Appian. *Bel. Civ*. V.15.17; Jones, 1987: 369; Welles, 1974: 237-241.
[441] Drahmi, Klasik Hellence'deki avuç dolusu anlamına gelen *Draks* kelimesinden gelir. 1 Drahmi = 6 obol. 6 obol avuç dolusu olduğundan bu isim verilmiştir. Drahmi, 6 obol değerindeki gümüş sikkeye ve birimine verilen isimdir. 1 obol 0.73 gr'dır. Buna göre 6 obolos = 1 drahmi, 100 drahmai = 1 mina'dır.
[442] Holleaux, 1918: 17-19; Welles, 1974: 237-241; Kosmetatou, 1997: 26.
[443] Bean, 1960: 56-59, no. 103.
[444] Polyb. *Hist.* XXI.35-36; Liv. *perioch.* XXXVIII.12-15, XXXVIII.15.9; Tozan, 2016: 44.
[445] Kosmetatou, 1997: 26.

isteyerek karşılığında kentlerin özgürlüklerini tahsis etmiştir. Keza MÖ 80 yılında Asia Minor'deki limanlarda faaliyet gösteren korsanları temizlemek için görevlendirilen Gnaeus Cornelius Dolabella da korsanlar ile mücadele etmek bahanesiyle liman kentlerini ve kentlerdeki tapınakları yağmalayarak yöredeki halkların Roma'dan nefret etmelerine yol açmıştır[446]. Bu şekildeki olayların, yani *publicanus*ların ve yöneticilerin haksız politikaları, yöredeki halkların örgütlenmiş haydut ve korsan gruplarına katılmalarına ve dağlık yörelerdeki meskenleri zapt ederek isyanlar çıkarmalarına sebep olduklarını belirtmek gerekmektedir. Öyle ki, Roma'nın zulmüne katlanacaklarına haydut ve korsan olmayı yeğledikleri görülmektedir[447]. Ancak, Roma'nın Vulso ve Dolabella gibi kötü niyetli yöneticilerine karşın MÖ 94 ve 93 yıllarında Asia Minor de valilik yapmış Scaevola'nın yardımcısı ve *legatus*u Publius Rutilius Rufus gibi haksızlıklara karşı eyaletin halklarını koruyan ve yağmacı vergi mültezimlerini cezalandıran yöneticiler de yer almaktadır[448].

MÖ 140'da haydut lideri Diodotos Tryphon'un Korakesion'u hakimiyetine alması ile Kilikia Bölgesi'ndeki haydutları ve korsanları örgütleyerek başlattığı olaylar, kıyılardaki ve iç kesimlerdeki kentleri de sarmıştır[449]. Buradaki gelişmelerin Pisidia Bölgesi'ndeki yerli halklar için ayrı bir pozisyon oluşturmadığını söyleyebiliriz. Çünkü yöredeki halkların pek çoğunun yaşamlarını çevresindeki kentlerin ve yerleşimlerin ürünlerini yağmalayarak sürdürdükleri bilinmektedir[450]. Ancak, bu olayların Roma'ya Akdeniz'deki politikasını ve idaresini tekrardan ele alması için siyasi ve askeri politikalarını harekete geçirmek üzere yasal bir zemin oluşturduğunu söylemek gerekmektedir. Bu bağlamda Roma'nın illegal yapıdaki haydut-korsan grupları ile mücadele etmek amacıyla MÖ 101 ve 99 yıllarındaki çıkarttığı *Lex de provinciis praetoris*[451] ve MÖ 67'deki *Lex Gabina*[452] kanunları, Akdeniz'deki hakimiyetini koruyarak siyasetini geçici bir süreyle değiştirdiğini göstermektedir.

MÖ 89 ve 63 yılları arasında Pontos Kralı VI. Mithridates ve Roma ilişkilerinin de Kilikia, Pamphylia, Lykia, Isauria ve Pisidia bölgelerindeki haydut ve korsan gruplarının

[446] Cic. *Verr.* II (1). 16.43.
[447] Arslan, 2007: 292-293.
[448] Diod. XXXVII.5. 1-4; Cass. Dio. XXXVIII.97. 1-4. Hatta Publius Rutilius Rufus, Roma'ya döndüğünde Asia Minor'deki görevini kötüye kullanma gibi suçlar ile muhatap tutulduğu için kendisi Roma'yı terk ederek önce Mitylene ve daha sonra Smyrna'ya yerleşerek yaşamını sürdürmüştür.
[449] Strab. XIV.5.2; Öztürk, 2011a: 66-69.
[450] Phaselis kentine saldıran Pisidia kökenli Marmaralılar (Mnara) ve Termessos kenti, yukarıdaki açıklamaları karşılamaktadır.
[451] Souza, 1999: 113-114; Arslan, 2007: 104.
[452] Arslan, 2007: 438.

ilerleyişlerine olumsuz yönlerde katkı sağladığını söyleyebiliriz[453]. Öyle ki, I. Mithridates-Roma Savaşı'nda VI. Mithridates'in ordusunda yer alan Zeniketes'in kargaşa ortamından yararlanarak sağladığı ganimetler ile korsanlardan oluşan bir ordu kurduğunu ve kendisinin de korsan lideri olduğunu bilmekteyiz. Ancak, Publius Servilius Vatia komutasındaki Romalı lejyonerler Zeniketes'i abluka altına alarak haydut liderinin faaliyetlerine son vermişlerdir. İlerleyen süreçte komutan ordusuyla Isauria ve Pisidia yörelerindeki haydutların üzerine yürümüştür. İlk olarak Isauria'daki haydutların konuşlandığı kentleri ele geçirerek dağlık kesimlerdeki haydut yuvalarına saldırmıştır[454]. Pisidia Bölgesi'ndeki haydutların topografya ile bütünleşik yerleşimlerini yıkmıştır. Henüz lokalizesi yapılmamış Oroanda, Aperensis ve Gedusanus kentlerine sefer düzenleyerek Roma'nın hakimiyetine almıştır. Servilius Vatia'nın MÖ 77-75 yılları arasında Kilikia, Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Isauria yörelerindeki haydutlar ve korsanlar ile yaptığı mücadelelerinin sonucunda sükunetin sağlandığını görmekteyiz[455]. Fakat Magnus Pompeis, *Lex Gabinia de piratis persequendis* yasası ile korsanlara karşı ağır darbeler vurarak onları yok etse de yapılan müdahalelere rağmen sonraki süreçte de irili ufaklı faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir[456]. MÖ 51-50 yıllarında Kilikia Bölgesi'nin Valisi Cicero'nun Dağlık Kilikia'daki çevresi korunaklı savunma duvarları ile çevrilmiş durumdaki asi grupların, yani hadutların kalelerine ve kırsaldaki yerleşimlerine saldırarak hakimiyetini korumak istediğini bilmekteyiz[457].

---

[453] Arslan, 2003a: 98-111; 2003b: 195-211; Soslu, 2019: 201-240. Şöyle ki, Roma ve Pontos arasındaki mücadelelerde zaman zaman her iki gücünde korsanları/haydutları bir birlerine karşı kullandıklarını ve anlaştıklarını, daha sonra tehlikeleri artmaya başlayınca ortadan kaldırmak için kanunları çıkardıklarını bilmekteyiz. Ptolemaios Krallığı'da menfaatlerine zarar vermedikleri sürece haydutlara ve korsanlara karşı sefer düzenlemedikleri gibi korsanlara karşı mücadele halindeki Seleukos Krallığı'na destek vermek yerine, korsanları desteklediklerini öğrenmekteyiz. Strab. XIV.5.2; Öztürk, 2006: 33-34. İlişkili bir durumda MS 4. yy'da I. Theodosius ve Gotlar arasında yaşanmıştır. İmparator, Gotlar ile mücadele halindeyken, yardımda bulunarak topraklarında ikamet ettiren Makedonia'daki kentleri cezalandırmış, yiyecek tedariki sağlamalarına mecbur bırakılan garnizon kentlerini de tahkim ettirmiştir. Ancak, kendisine isyan eden Magnus Maximux ve Eugenius'a karşı da diplomasi ile Gotların desteğini sağlarak isyancıları yenmiştir. Mitchell, 2016: 127-134.

[454] Isauriadaki haydutların yuvalarını dağıttığı için *Isauricus* unvanını almıştır.

[455] Strab. XIV.3; Öztürk, 2018: 40-43. Zeniketes'in kesin olarak kim olduğu bilinmemektedir. Ancak, Pontos Kralı VI. Mithridates'in ordusunda bir korsan olarak görev yaptığı veya kıdemli bir asker olduğu şeklindeki açıklamalar yer almaktadır. Ancak, Zeniketes tarafından adlandırıldığı ileri sürülen Dodona'daki bir adak yazıtında geçen "*ἐργασία*" ifadesi kendisinin demir işçisi olarak zengin kaynaklara sahip Kilikia Bölgesi'nden göç ettiği bilgisini vermiştir. Ziebarth, 1929: 111. Olympos kentinde hakimiyetini sürdürmüştür. Lykia'nın doğusunda sadece Olympos değil, bölgenin kentlerinden Phaselis kenti ile birlikte, stratejik öneme sahip Solym Dağı (Tahtalı Dağı), Marmara-Mnara (Kavakdağı) ve Termesos egemenlik alanında yer alan Kitanaura (Saraycık) ile antik adları bilinmeyen Gavurpazarı ve Erentepe gibi yerleşimler de Zeniketes'in egemenliğine girmiş olmalıdır. Buradaki loksayonların bir bölümü daha sonra Servilius Vatia'nın Zeniketes tehlikesini ortadan kaldırmasından sonra Roma'nın *ager publicus*u olmuştur. Öztürk, 2018: 40-43.

[456] Plut. *Pomp*. XXV. 2; XXV. 4-6; XXVI. 1-4.

[457] Cic. *ad. fam*. 13. 73; Öztürk, 2006: 66-67.

Belirtmek gerekir ki, ilişkili bölgelerdeki haydutluk faaliyetleri, MS 5. yy'a kadar planlandığı şekliyle kontrol edilemediği için alınan önlemlerde sürekli olarak değişmiştir[458]. Faaliyetlerin daha profesyonel bir şekilde yürütülebilmesi için müdahale grupları ve güvenlik teşkilatları kurulmuştur. Bunlar *eirenarkhes, lestodeioktes, lestophonos, eirenes prostates, paraphylaks, orophylaks, diogmites, neaniskos* ve *hypophylaks* şeklindeki gruplardan oluşmaktadır[459]. Roma'nın MS 3. yy'daki olaylara karşı tedbirlerini alarak merkezi güvenlik gruplarının sayılarını arttırması ve askeri gruplarını yerleştirmesinin yanı sıra, milis güçlerinin desteklerini sağlaması üzerine haydutların örgütlenerek iç dağlık kesimlerdeki Kremna gibi savunma yapıları güçlü kentlere saldırdıklarını ve kentleri karargaha çevirdiklerini biliyoruz[460]. Böylelikle Akdeniz'deki güçlü hazırlanmış güvenlik önlemlerine karşı mukavemet oluşturamayan ve taraftar toplayamayan haydutların iç bölgelere ulaşarak tehdit oluşturduklarını anlıyoruz. Çünkü haydutların otoritenin ve denetim mekanizmasının zayıf olduğu kırsal alanlara yönelerek faaliyetlerini yürütmelerinin ve güçlü konumdaki yerleri ele geçirmelerinin mevcuttaki planları için çok daha uygun olduğu anlaşılmaktadır.

MÖ 2. ve 1. yy'lardaki Roma ile vasalı Pergamon Krallığı'nın politikaları, Rhodos'un açık liman haline getirilmesi, Seleukos Krallığı'nın Torosların güneyine çekilmesi ve Ptolemaios Krallığı'nın hakimiyetini kaybetmesi gibi olaylar, Akdeniz de siyasi karışıklığın ana sebebini oluşturmuştur. Kıyı ve iç kesimlerdeki dağlık arazilerde konumlandırılmış kentlerin ve yerleşimlerin bazıları korsanlara ev sahipliği yaparken, bazıları da haydutluk faaliyetlerinin yürütülmesine yardımcı olmuştur[461]. Bu olayların kentlerin savunma planlarında radikal değişikliklerin yapılmasını zorunlu hale getirdiğini, yani kale-kent yerleşim modelinin kurulmasına ön ayak olduğunu öngörmekteyiz.

Buradaki siyasi ve sosyal içerikli olayların Akdeniz'deki olaylardan kaynaklı çıkarak kıyıdaki kentlerden iç kesimdeki dağlık kentlere kadar periyodik bir şekilde ilerledikleri düşünüldüğünde Kremna'nın hem territoryum olarak uzak bir lokasyonda yer alması, hem de kent ile ilişkilendirilecek olayların yetersizliği nedeniyle kentin adına rastlanılmaması

[458] Öztürk, 2006: 70-91.
[459] Öztürk, 2006: 100-168, ; 2011c: 351-355; 2012: 347-360. Perge'nin surlarının MS 4. yy'daki Isauria akınlarına karşı tekrardan güçlendirildiğini biliyoruz. Mansel, 1970: 135-136; 1978: 14-16.
[460] Bu konuya yönelik açıklamalar, "Roma Dönemi'nde Kremna" adlı başlık altında verilmiştir.
[461] Phaselis ve Olympos kentlerinin MS 2. ve 3. yy'lara ait mezar yazıtında Zeniketes'in adına rastlanılması, haydut liderinin bir bakıma onurlandırıldığını göstermiştir. Phaselis: TAM 2, 3, no. 1204; Olympos: TAM 2, 3, no. 951.

makul bir durumdur. Ancak, kentin Hellenistik Dönem'de kurulmadığını ileri sürmek güçtür. Bu konuda kentin savunma sistemleri[462], *Dorik* Agora[463] ve Severuslar Tapınağı'nın Hellenistik Evresi[464] ile cam[465], seramik[466] ve sikke[467] gibi arkeolojik verilerin kentin Hellenistik Dönem'deki varlığını kanıtlayan belgeler olduğunu biliyoruz[468].

İmparatorluğun doğudaki toprakları ile sorumluluk sahibi M. Antonius, Galat soylusu Deiotaros'un ölümüyle MÖ 40 ve 39 yıllarında yasal varisi Kastor'u Galatia Bölgesi'ne kral atamıştır[469]. Bu arada Amyntas'a (MÖ 39-25) da kral unvanı verilerek[470] hükmetmesi için Isauria ve Pisidia'nın kuzeyi, Antiokheia, Apollonia, Sagalassos ve Termessos kentleri verilmiştir[471]. Kralın görevi, yöredeki halkları pasifize etmek ve Parthlar tehlikesi karşısında tampon bir yer oluşturmaktır[472]. Anlaşılıyor ki, Pisidia Bölgesi'nde Roma'nın mutlak hakimiyetinin sağlanması stratejik bir gerekliliktir. Ancak, yağmacı topluluklar ve haydutlar, sürekli olarak Roma'yı ve müttefiklerini meşgul etmektedir[473]. Diğer yandan Roma da ise Antonius ve Octavianus arasındaki mücadeleler, 2 Eylül MÖ 31'deki *Actium Savaşı*'nda Octavianus'un zaferi ile sona ermiştir. *Augustus* unvanını alarak Roma'nın ilk İmparatoru olmuştur. Bu olayda Amyntas, stratejik manevrasıyla savaş öncesindeki pozisyonunu değiştirerek Octavianus'un tarafına geçmiştir ve pozisyonunu değiştirmiştir[474]. Stratejik hamlesi ile hakimiyetindeki topraklar Akdeniz'e kadar genişletilerek Roma'nın

---

[462] Bu konuya yönelik açıklamalar, "Kremna Kent Merkezi'ndeki Savunma Sistemleri" ve "Kremna *Khora*'sında Alan Savunmasına Yönelik Yerler" adlı başlıklar altında verilmiştir.
[463] Mitchell ve Waelkens, 1987: 44; 1988: 53-55; Mitchell, 1995: 29-41; Büyükkolancı, 1996: 76; Horsley ve Mitchell, 2000: 41; Baz, 2015: 264; Lanckoronski, 2015: 168; Çidem, 2018: 11.
[464] Mitchell, 1995: 118-123; Büyükkolancı, 1996: 76-80.
[465] Lightfoot, 1990: 7.
[466] Kabartmalı kase kalıpları, Metin, 2017a: 271-295. Kaseler, Metin, 2015a: 473-488; 2015c: 146-150. Kveil kalıpları, Metin, 2013b: 255-264; 2013b: 239-252. İlişkili olarak savunma yapıları incelenirken tespit edilen seramik parçaları (1 Nolu, 2 Nolu, 3 Nolu, 4 Nolu) yer almaktadır.
[467] *SNG Cop. Pisidia:* 117-120; *SNG France III:* 1415-1422; *SNG Pfps. Pisidien:* 235-241; Radet, 1893: 190; Sear, 1979: 496; Waddinton, 1853: 98-101; Hill, 1897: 99-103, 215-219; Imhoof-Blumer, 1902: 375-376, 381-384; Jones, 1971: 132; Rebuffat, 1992: 149; French, 1994b: 53-91; Mitchell, 1994: 136; 1995: 34; Köker, 2011: 287-291.
[468] Buradaki tüm arkeolojik unsurlar "Tarihleme ve Değerlendirme" başlığı altında detaylı olarak açıklanmıştır.
[469] Bürchner 1912: 531; Brveis 1912: 548; Magie 1950: 373-374; Buchheim 1960: 57-58; Levick, 2008: 647.
[470] Galat kökenli olmayan tek kraldır ve kraliyet soyundan gelmemektedir. Roma tarafından bölgedeki çıkarlarını korumak üzere kraliyet unvanı verilmiştir. Mitchell'a göre MÖ 40 ve 39'da M. Antonius, günümüz modern Ankara'nın çevresindeki merkez Asia'yı kontrol eden Galat şefi Amyntas'a Pisidia Bölgesi'nin krallığını sunmuş, MÖ 31'deki *Actium Savaşı*'nda kendisini yenen Augustus ve MÖ 44'de Julius Caesar'ın suikasti olayı arasındaki evrede Roma'nın doğu dünyasında etkin olmuştur. Mitchell, 1995: 42. Bu tedirgin edici bir ayrıcalık gibi Romalılardan hiçbir kral bu bölgede hakimiyet kuramamıştır.
[471] Strab. XIV.5.6; Appian. *Bell. Civ*. V.75; Ramsay, 1916: 83-134; Levick, 1967a: 27; Bean, 1999: 110.
[472] Momsen, 1886: 335-336; Magie, 1950: 433; Mitchell, 1993b, I: 38; Lewin, 1999: 172; Arslan, 2000: 169.
[473] Strab. 12.6.2; Hudson, 1956: 103.
[474] Cass. Dio. LX. 7.24; Magie, 1950: 426; Buchheim, 1960: 72; Taşdöner, 2016: 308.

Asia Minor'deki kuvvetli ve vasal kralı haline getirilmiştir[475]. Amyntas ilk icraatı olarak Pisidia ve Isauria yakınındaki dağlık alanlarda yaşayan halkları himayesine almak için harekete geçmiştir. Derbe ve Laranda dahil küçük bir bölgeye hakim Antipatros Derbetes[476]'i yenmek üzere düzenlediği seferlerinde öldürmüştür[477]. Böylelikle Isauria Bölgesi tahrip edildikten sonra tehdit arz eden Toros'lardan Phrygia'ya ve Kilikia'ya ait topraklara yayılmış Kilikialılar ve Pisidialılar üzerinde hakimiyet kurmakla uğraşmıştır[478]. Vaktiyle zapt edilemez olarak tanımlanmış lokasyondaki yerleri ki güçlü bir pozisyondaki Kremna'yı da söz konusu politikası gereği ele geçirmiştir[479].

MÖ 32 ve 31 yıllarında Amyntas'ın stratejik ve korunaklı konumdaki Kremna'yı ele geçirmesi, Pisidia ve Isauria bölgelerindeki dağlık kabilelere ve haydutlara karşı düzenleyeceği seferlerde kenti askeri bir karargah olarak kullanacağının kanıtıdır. Bu konuda Amyntas'ın kraliyet ikametgahını Isauria da kurması, Homonadların saldırıları ve Side ile Kremna kentlerindeki darphanelerde kendi adıyla sikkeleri bastırması şeklindeki olayları incelendiğinde karargah bir kent olarak Kremna'yı kullanması mantıklıdır[480]. Ayrıca, kentin jeomorfolojik özellikleri, jeo-stratejik konumu ve savunma yapıları, Amyntas tarafından zaptının öncelikleri arasında olmuş olmalıdır.

Kentte Amyntas'a ait askerlerin kimlerden oluştukları ve kentte kaldıkları süre hususunda kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak, kentin Amyntas zamanındaki ekonomisinde meydana gelen pozitif gelişmeler az da olsa bilinmektedir. Kremna halkı ile kralın askerleri arasındaki iaşe ve ibate konulu alış-veriş sirkülasyonu çok miktardaki bronz sikke kullanımını ve gümüş sikke değişimini sağlamış, hatta kentte Amyntas kökenli darp edilmiş sikkeler bulunmuştur. Artık Amyntas'ın Kremna ve territoryumunda askeri birliklerini yerleştirdikleri ve demografik bir nüfus hareketi oluşturdukları açıktır. Bu yönüyle Amyntas da Kremna'daki himayesini oluştururken, Kremna ve Sagalassos

[475] Cass. Dio. XLIX.32; Magie, 1950: 443; Levick, 1967a: 26; Broughton, 1971: 588.
[476] M. Antonius'un destekledikleri Tauros (Toros) kabilelerinin baş yöneticisidir.
[477] Strab. XII.6.3; Mommsen, 1886: 335; Jones, 1971: 132; Mitchell, 1993b, I: 32.
[478] Strab. XII.6.4.
[479] Strab. XII.6.4; Cramer, 1832: 299-300; Mommsen, 1886: 335; Aulock, *Pisidiens*, 1979: 37; Mitchell, 1993a, II: 152; Doğanay, 2017: 82. Amyntas, Kremna'daki *tetrarkhia* gruplar ile antlaşmalar yaparak kentte hakimiyet kurmasında etki faktörüdür. Ekonomik imtiyazlar, yerel yönetici ve grupları desteklemek ve politikal olarak destek sağlamak ve güçlendirmek gibi ayrıcalıklar, Kremna'yı zapt etmekte etkilidir. Mitchell, 1995: 46; Arslan, 2004: 138.
[480] Strab. XII.6.3; Arnold, 1906: 236; Mitchell, 1993b, I: 38; 1993b, II: 152; 1995: 45. Sikkeler için bkz. Aulock, *Pisidiens*, 1977b: 911-1047; 1979: 38-39, no. 911-1047; Sear, 1979: 496; French, 1994b: 70; Erol, 2009: 147-155.

arasındaki kuvvetli konumu ile izah edilen Sandalion'u da kuşatmıştır[481]. Strabon'dan Amyntas'ın Sandalion'u kısa bir mücadeleden sonra ele geçirdiğini, yani zapt etmek için çok zaman ve çaba harcamadığını öğreniyoruz[482].

Kral Amyntas, Kremna da askeri bir karargah kurduktan sonra Karalis Lacus (Beyşehir Gölü) ve Trogitis Lacus (Suğla Gölü) mevkiindeki Homonad kabilelerin üzerine yürüyerek onları da yenmiştir. Ancak, MÖ 25'de kral pusuya düşürülerek yetkili bir Homanadın karısının saldırısı ile öldürülmüştür[483]. J. Greenhalgh'a göre Amyntas'ın ölümü, Roma da ve İmparator Augustus da büyük bir kriz yaratmıştır[484]. Çünkü imparatorluk, Asia Minor de ve İspanya da savaş halindeydi ve vasal kralları Amyntas'a saldırılarak Roma'nın hakimiyeti tehlikeye düşürülmüştür. Kralın suikast ile öldürülmesi, yörede siyasi bir karışıklık ve Roma'ya karşı bir kalkışma şeklinde izah edilebilirdi.

1.5.2. Roma Dönemi'nde Kremna

Amyntas'ın Homanadlı bir kadın ve O'na bağlı gruplar tarafından öldürülmesi, kralın oğlu Pylaemenes'in politik konulardaki tecrübesizliği ve Isauria'daki Homanadların saldırgan siyaseti gibi olaylar[485], Galatia Krallığı'nın Roma'ya bağlı *Galatia Provincia* eyaleti olarak düzenlenmesini sağlamıştır[486].

Asia Minor'de siyasi olaylar sürerken, İmparator Augustus da Homanadlara yakın tipteki *Astures* ve *Kontabri* toplulukları ile İspanya'da mücadele halindeydi[487]. Fakat Augustus vakit kaybetmeyerek *legatus*u (*legatus Augusti propraetore*) ve sadık dostu Marcus Lollius'u MÖ 25-23'de İmparatorluk topraklarında görevlendirdikten sonra *Galatia Provincia*, yani Galatia Eyaleti'ni kurdurmuştur[488]. Antik yazarlardan Strabon[489] ve Cassius

[481] Cramer, 1832: 300; Waelkens, 2002: 316. Günümüzde güçlü savunma sistemleriyle ilgili olarak tahrip durumdaki kalıntılar tespit edilmiştir.
[482] Strab. XII.6.4. İskender'in Sagalassos'daki hakimiyetinden sonra çevredeki tahkimli noktalardaki halklar ile mücadelesiyle Amyntas'ın *Sandalion Kuşatması*, güvenlikli art bölgeler oluşturulması yönüyle benzerlik göstermektedir. Anlaşılıyor ki, her iki kralda arkalarında çok büyük problemler bırakmak istememiştir.
[483] Strab. XII.6.3; Tac. *Ann.* III.48; Cas. Dio. LIII.26.3; Magie, 1950: 1304; Bowersock, 1965: 52; Levick, 1967a: 27; Jones, 1971: 132; Hall, 1986: 149; Mitchell, 1993b, I: 41; Texier, 2002: 295; Arslan, 2011: 97-107; Taşdöner, 2016: 309; Bennett, 2019: 224.
[484] Greenhalgh, 1987: 31.
[485] IGRR III.157; OGIS 533.
[486] İmparator Augustus'un İspanya'daki tecrübesi, bu tip topluluklar karşısında nasıl baş etmeleri gerektiğiyle ilgili teknik ve stratejik bilgiler sundukları için Pisidia Bölgesi'ndeki ve Isauria'daki karışıklıklar sebebiyle Amyntas'ın krallığı Roma'ya ilhak ettirilerek eyalet (*Galatia Provincia*) olarak düzenlenmiştir. Cass. Dio. XXXXIII.26.3; Cary ve Scullard, 1976: 333-334; Kaya, 2003: 87; 2004: 14; 2005b: 14.
[487] Cary ve Scullard, 1976: 345; Taşdöner, 2017: 107.
[488] Eutr. VII.10; Eus. 64; Mitchell, 1979: 409-410; Sherk, 1980: 963.

Dio[490]'da Lollius'un düzenlediği eyaletin topraklarının ve sınırlarının Kral Amyntas'ın yönetimindeki krallığın sınırları ile yakın ilişkili olduğundan bahsetmiştir. Antiokheia, Lystra ve Kremna kentleri O'nun himayesinde kalmıştır[491]. Hatta Homonadlar ve Parthların, Pisidia ve Pamphylia yörelerindeki uzantıları ile nehir taşımacılıkları için kullandıkları Kestros Vadisi, Lollius'un Kremna'ya hakimiyetindeki sebepleri arasındaydı. Ayrıca, Amyntas'ın kentteki hakimiyeti ve *Sandalion Kuşatması*'nda Kremna'ya yerleştirdiği askeri nüfusun, Roma'nın da iskan siyasetinin bir bölümünü oluşturduğundan aynı şekilde Lollius'un da politikaları arasında uygulanmıştır[492]. Daha sonra Lollius, eyaletteki görevinden ayrılarak MÖ 22 de *consul* seçilmiştir[493].

Anlaşılıyor ki, Amyntas'ın ardından yöredeki başarılı politikaları, Lollius'a unvan ve yetki kazandırmış olmalıdır. Bundan sonra Galatia Eyaleti'nde MÖ 14'e kadar valilik yapmış *legatus*ların[494] yanı sıra, Kremna da yöneticilik yapan(lar)ın kimlikleri bilinmemektedir. Ancak, Hellenistik Dönem'de Dağlık Kilikia[495], Likya-Pamphylia[496] ve Karia[497] bölgelerinde yer alan kentlerdeki gibi Kremna'nın da *tetrarkhia* bir grup veya yerel bir bey ile yönetildiğini düşünmekteyiz.

Roma Asia Minor'deki hakimiyetini sistemli bir plan çerçevesinde kurmak istiyordu. Bu sebeple, Caesar'ın oluşturduğu koloni kentleri[498], Augustus'un ferasetli siyasetinden kaçmamış olmalı ki İmparator da Pisidia Bölgesi'nin stratejik yerlerini belirleyerek kolonist

---

[489] Strab. XII.5.1, XII.6.5.
[490] Cass. Dio. LIV.9.2. Galatia, Lykaonia, Pisidia, Isauria, Kilikia Thrakeia ve Pamphylia'nın bir kısmı.
[491] Sherk, 1980: 963; Mitchell, 1993b, I: 61; Taşdöner, 2017: 120.
[492] Strabon'un (XII.8.14) Roma'nın Lollius'a herhangi bir Roma lejyonu (*legion*) tahsis etmediği, ancak Augustus adına iki *lejyon*lu Galatia ordusuyla ve Antiokheia'daki Men Tapınağı mal ve mülkleriyle Amyntas'a ait her şeye el koydukları hakkındaki açıklamaları, Amyntas'ın Kremna, Pisidia Bölgesi'nin doğusunda ve Isauria'daki icraatları konusundaki ilişkileri ve Lollius'un bu ilişkiler doğrultusunda belirledikleri politikaları ortaya çıkarması yönüyle önemlidir. Bu bağlamda Zeynep Özüsağlam-Mutlu, "Legio'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni" adlı eserinde *legion* konusu ile ilgili detaylı açıklamalara yer vermiştir. Ayrıca, VII. Lejyon'dur (*legio VII*). IGRR1476. Bu askeri grupta yerel halkta görev yer almıştır.
[493] Sherk, 1952: 12; Remy, 1989: 128.
[494] MÖ 13'de Calpurnios Piso: Homanadlara karşı yapılacak savaş hazırlıkları ile ilgilenmiştir. Kaya, 2005c: 161; MÖ 6'da Cornutus Aquila: *Via Sebaste* antik yolu inşa edilmiştir. CIL III. 6974; 14401a, 1440 1c; Kaya, 2005c: 161; MÖ 5'de P. Sulpicius Quirinus: Homanadlar ile mücadele etmiştir ve O'nları yenmiştir. Levick, 1967a: 29, 38-39; Sherk, 1980: 966; Taşdöner, 2017: 122. MS 6'da Plautius Silvanus: Pisidia ve Isauria bölgelerinde henüz tespit edilemeyen bir isyanı bastırmak için görevlendirilmiştir. Syme, 1934: 139.
[495] Durugönül, 1995: 201-202; Aşkın, 2010: 79-81.
[496] Konecny, 1997: 299-314; Çevik ve Pedarros, 2005: 439-447; Çevik ve Bulut, 2007: 105-130; Takmer ve Önen, 2008: 113-114; Bulut, 2018: 681.
[497] Özkaya, San ve Barın, 1998: 302; Tırpan, 1990: 171; İren ve Gürbüzer, 2005: 13-14.
[498] Sinope'deki *Colonia IuIia Felix Sinopensis*, Apameia Myrleia'daki *Colonia IuIia Concordia* unvanlarıyla kolonileştirilmiştir. Strab. XII.3.1; Bowersock, 1965:62-63; Salmon, 1969: 136; Jones, 1971: 163; Harris, 1980: 873.

kentlerini kurmaya başlamıştır. Bunlar Antiokheia (*Colonia Caesaren Antiochia*), Parlais (*Colonia IuIia Augusta Felix Parlais*), Kremna (*Colonia IuIia Augusta Felix Cremna*), Komama (*Colonia IuIia Augusta Felix (primatida) Comama*), Olbasa (*Colonia IuIia Augusta Felix Olbasenorum/Olbasena*) kentleridir[499].

Dağlık Pisidia Bölgesi'nde yer alan Kremna'ya "*Colonia IuIia Augusta Felix Cremna/Cremnensium*" adı ile kolonist unvanı verilmiştir[500]. Kentte MÖ 25-21 yıllarında darp ettirilmiş sikkelerden dolayı aynı yıllarda koloni kenti olarak düzenlendiği ileri sürülmüştür[501]. Kentin Roma'nın kolonisi şeklinde düzenlenmesiyle kentteki yerel yönetimlerin izledikleri siyasetin ve kentsel özelliklerin yakın ilişkisi söz konusudur. Şöyle ki, Galat Kralı Amyntas ve Marcus Lollius zamanındaki stratejik ilişkiler, Homonadlar, Parthlar ve haydutlara karşı dengeli siyaseti, kentin jeo-startejik konumu, kale-kent modeli planı, *Via Sebaste* antik karayoluna ana arter ve tali yollar ile irtibatı, Kestros Vadisi'ne yakınlığı, territoryumundaki verimli topraklar ve su kaynakları etkili olmuştur[502]. Bunların Romalı *veteranus*ların kente yerleştirilmeleri ile de yakın ilişkili olduğunu söyleyebiliriz[503]

Kremna'nın kolonist kent statüsünün kuzeybatı yönündeki komşusu Keraitai ile yaptıkları ilişkilerinin de seyrini değiştirdiğini görmekteyiz[504]. MÖ 2. ve 1. yy'larda

---

[499] Galatia Bölgesi; Germa (Gümüşkonak) *Colonia IuIia Augusta Felix Germa*, Pisidia Bölgesi; *Colonia IuIia Augusta*, Parlais (Barla) *Colonia IuIia Augusta Felix Parlais*, Olbasa (Belenli) *Colonia IuIia Augusta Felix Olbasenorum/Olbasena*, Komama (Şerefhöyük) *Colonia IuIia Augusta Felix (primatida) Comama*, Antiokheia (Yalvaç) *Colonia Caesaren Antiochia*, Kremna *Colonia IuIia Augusta Felix Cremna*, Lykaonia Bölgesi; Iconium (Konya), *Colonia Hadriana Augusta Iconium*, Lystra (Hatunsaray) *Colonia IuIia Germina Felix Lystra*, Kilikia Bölgesi; Ninica (Mut) *Colonia Iuuia Augusta Felix Ninica*, Mallos (Kızıltahta) *Colonia Mallos*. Strab. XII.6.5; Wroth, 1899: 17; Levick, 1967a: 100; Salmon, 1969: 141; Mitchel, 1995: 53-56; Kaya, 2007: 207-208; Bennett, 2019: 236-237. Kentler kurulmasındaki en dikkat çekici özellikler, Isauria Nölgesi'ndeki Homanadların tehlikesi, Pisidia Bölgesi'ndeki dağlık kabileler ve haydutlarla mücadele etmek için askeri karargah ve istasyon merkezleri kurmak, pilot kentler arasındaki iletişim sağlayarak koordineli hareket edebilecek antik yollar inşa etmek ve demografik nüfus oluşturarak kentsel fetihler gerçekleştirmek gibi özellikler koloni kentlerin kurulmasında etkilidir.

[500] *Res Gestae Divi Augusti*, XXVIII.35-36; Strab. XII.6.5; CIL III, 6873-74; Smith, 1873: 701; Hirschfeld, 1879: 279-315; Hill, 1897: 87; Imhoof-Blumer, 1902: 381-384; Ramsay, 1960: 444; Jones, 1971: 143-144; Stillwell ve Macdonald, 1976: 469; Mitchell, 1995: 2; 2001: 90; Kienast, 1999: 490; Brandt, 2002: 401-402; Kaya, 2005c: 240; Metin, 2012a: 44; Baz, 2015: 262.

[501] Coşkun, 2008: 149.

[502] Radet, 1893: 217; Mommsen, 1886: 337; Levick, 1967a: 47.

[503] Kolonistlerin toprak sahibi olması, kent halkı üzerinde önemli bir hakimiyet kurmayı gerektirir. Roma asimilasyonunu gerçekleştirmek için Kremna'ya yerleştirilmiş *veteran*lar ve sosyal statü/zanaat sahipleri, yerel aristokrasiyle ilişkiler kurarak toprak sahibi oldukları düşünülmektedir. Daha sonra nüfuzları artarak sosyal hayatta erk gruplar olmuşlardır. Roma'nın ekonomik desteğiyle de iskan politikaları geliştirilerek *Romanizasyon* konusundaki imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

[504] Robert ve Robert, 1978: 489-491; Mitchell, 1992: 17; Mitchell, 1994: 136. Kretopolis ve Komama kentlerinde de benzer bir durum söz konusudur; Kretopolis, Milyas, Kestel (Katrancık), Sagalassos, Phrygia hattındaki stratejik noktaya hakim konumdadır. Ancak, Augustus'un Komama'yı askeri bir koloni kenti olarak düzenlemesiyle Kretopolis'in hakimiyetindeki stratejik noktalara hakim olmuştur. Erençay/Bozçay Nehri'yle

kentlerin kendi arasında yaptıkları ortak sikke darpları sonlandırılmıştır. Keraitai *banliyö* veya küçük ölçekli bir kent statüsü ile Kremna'ya bağlı kalmıştır[505]. İki kent sosyo-kültürel ilişkilerini sürdürmüştür[506]. Ancak, Kremna'nın koloni kenti olarak kendi adıyla sikke bastırması, kente siyasi ve sosyo-ekonomik yönden bağımsızlık kazandırmıştır. Ayrıca, kentin nüfusunda artış meydana gelmiştir. İmparator Augustus'un talimatıyla kente Romalı kolonistler yerleştirilmiştir[507]. Antiokheia'ya 3.000, Komama'ya 1.000, Olbasa'ya 500 ve Kremna'ya ise 2.000 kolonist yerleştirilerek sosyo-kültürel ve iktisadi hayatın Roma politikası şeklinde ilerletilmesi ve geliştirilmesi sağlanmıştır[508]. Kolonistlerin kentin gelişimindeki katkıları, aynı zamanda Roma'nın da hakimiyetinin bir yansımasıdır. Elbette ki, kentte görülen demografik gelişmeler sıradan bir olay şeklinde düşünülmemelidir. Amaç, Kremna'nın savunulması elverişli konumu ve savunma yapıları ile çevredeki haydutluk ve korsanlık faaliyetleri gibi olaylara karşı alan kontrolünü sağlamak, *veteranus*ları ve kolonistleri toprakların sahipleri yaparak çiftçilik işlerini yürütmek, zirai ürünleri yetiştirerek besin ekonomisine yönelik model oluşturmak, zanaatçılık faaliyetlerini geliştirmek, mimari yapı teknolojisini kurmak, yerel halk ve yöneticilerin mensupları ile aristokrat grupların ilişkilerini sağlayarak evlilikler yaptırmak, Roma vatandaşlık *ius Italicum*un ayrıcalıklı yönünü tanıtmak şeklindeki politikaları ile Roma'ya ait sosyo-kültürel idealları sosyo-iktisadi hayatta uygulayarak köklü bir yaşam şeklini oluşturmaktır[509]. Denilebilir ki, Kremna, Keraitai'ye göre daha imtiyazlı bir kent statüsüne sahiptir.

Iulius Claudiuslar'ın imar faaliyetleri, koloni kenti Antiokheia'daki kamusal yapıların inşasında kendini göstermiştir[510]. Kolonist çağdaşı Kremna'da da Claudius (MS 41-54) ve Nerva (MS 54-68) ile Traianus'a (MS 98-117) ait yazıtlardan hariç Antiokheia'daki gibi hanedanlık yapılarına ilişkin kamusal yapıları yer almamaktadır[511]. Bu yüzdendir ki,

(Lysis) Pamphylia arasındaki Hellenistik ve Roma antik yollar, MÖ 6'da inşa edilmiş durumdaki *Via Sebaste* ile bağlantılıdır. Kretopolis'in stratejik antik yollardaki pozisyonu Komama'ya geçmiştir. Hall, 1968: 59; Robert ve Robert, 1978: 489-491; Mitchell, 1992: 17; Mitchell, 1994: 136.

[505] *SNG Cop. Pisidia:* 117-120; *SNG France III:* 1415-1422; *SNG Pfps. Pisidien:* 235-241.

[506] Bu süreçteki olayları öğrenebileceğimiz arkeolojik verilere henüz ulaşılamamıştır.

[507] Strab. XII.6.5.

[508] Levick, 1967a: 95; Sartre, 2001: 128; Labarre, 2016: 55.

[509] Levick, 1967a: 148-149; Hall, 1986: 154; Mitchell, 1994: 139; Waelkens, 2002: 322; Valvo, 2006: 152. Ayrıca, Anadolu'da Hititlerde kralların, kız kardeşlerini veya kızlarını çağdaşı toplumların ileri gelenleri ile ya da kendilerine bağlı vassal krallar ile evlendirerek ilişkilerini sağlamlaştırdığı ve daha samimi ilişkiler kurdukları siyasi evlilikler ile ittifak kurma/oluşturma ritüeli Roma Dönemi'nde de diplomasinin siyasi uzantısı olarak kullanılmıştır. Soslu, 2017a: 9-31.

[510] İmparatorluk Kültü, Sütunlu Cadde ve Büyük Propylon. Bu kamusal yapılar, Kremna kentinde MS 2. yy'da inşa ettirilmiştir.

[511] Mitchell, 1995: 53; Horsley ve Mitchell, 2000: 11-13.

Hadrianus'un (MS 117-138) imar faaliyetlerinin yapılmasına kadar kent halkının, Romalı kolonistlerin ve *veteranus*ların Hellenistik Dönem'e ait yapıları kullandıklarını düşünmekteyiz. Kentin kuzeyindeki *Dorik* Agora da yukarıdaki kanıyı güçlendirmektedir[512].

O halde Roma Dönemi'ne ait mimari yapıların Kremna'daki inşasını hangi olaylar etkilemiştir? veya Kremna'da Roma Dönemi'ne ait yapıların imarını hangi olaylar geciktirmiştir? şeklindeki sorular ile konuya yönelmek istiyoruz.

Bu konudaki yaklaşımlarımız, kentin tarihi olayları ve ekonomik koşulları ile yakın ilişkilidir. Doğu Akdeniz'den itibaren Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Pisidia yörelerinin kırsal alanlarına kadar yayılmış durumdaki haydutluk ve korsanlık faaliyetlerinin MÖ 2. yy'dan MS 5. yy'a kadar sürdüğü bilinmektedir. Tarihsel kaynakların içerisinde haydutların ve korsanların Hellenistik Dönem'de Kremna'ya saldırdıkları ile ilişkili herhangi bir olaya yer verilmemiştir. Ancak, kentin çevresindeki olaylara yakınlıktaki lokasyonu ve olayların periyodik olarak MS 3. yy'a kadar kentin sınırlarına yakın yerlerinde patlak vermesi şeklindeki durumlar, önemlidir[513]. Şöyle ki, MÖ 1. yy'da Galat Kralı Amyntas'ın kenti ele geçirmesi, MÖ 1. yy'ın 4. çeyreğinde Amyntas'ın Sandalion'u kuşatması, MÖ 5'de Sulpicius Quirinius'un Isauria Bölgesi'ndeki Homanadları zapt ettikten sonra aynı lokasyonda tekrardan örgütlenmemeleri ve kalıtsal durumdaki sosyo-kültürel hayatlarından uzak kalmalarının sağlanması için Homanad halklarını (yaklaşık 4000) çevredeki kentlere kontrolsüz ve plansız bir şekilde yölendirmeleri ile artan olaylar ve Sagalassos, Keraitai, Hyia (Kumaryaylası ?), Karapınar'daki Asartepe, Panemoteikhos I-II ve Klimax'ın (Döşeme Boğazı) çevresindeki dağlık alanlarda haydutların sürdürdükleri anarşist faaliyetler, Kremna'nın etrafındaki olaylardır[514]. Bu gelişmeler yaşanırken İmparator Augustus'un *Pax Romana* siyaseti ile Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetindeki yerlerde gerçekleştirdiği Roma Barışı'nın (MÖ 27-MS 180) kıyı kentleri ve iç kesimlerdeki dağlık kentlerde ve yerleşimlerde meydana gelen haydutluk faaliyetlerini bir yönüyle azalttığı görülmüştür[515]. Bu siyasi harekatın Pisidia Bölgesi'ndeki ve Kremna'nın çevresindeki olaylarda da aynı sükuneti sağlayabildiğini ve kentin koloni şeklinde düzenlenmesinin

[512] Mitchell ve Waelkens, 1987: 44; 1988: 53-55; Mitchell, 1995: 29-41; Büyükkolancı, 1996: 76; Horsley ve Mitchell, 2000: 41; Baz, 2015: 264; Lanckoronski, 2015: 168.
[513] MS 276'da Kremna'nın haydut lideri Lydius tarafından ele geçirilmesi önemli bir olaydır.
[514] Bu konudaki tarihsel açıklamalar, "Hellenistik Dönem'de Kremna" adlı başlıkta detaylı olarak verilmiştir.
[515] Bu dönem içerisinde irili ufaklı olaylar yaşanmıştır. Ancak, hiçbirisi Kartaca Savaşları (Pön) ve MS 3. yy'daki iç karışıklıklar, ekonomik problemler ve dış istilalar kadar büyük zararlar vermemiştir. Bu sebeple, *Pax Romana* İmparator Commodus'a (MS 180-192) kadar sürmüştür.

ardından siyasi karışıklıkların da azaldığını söyleyebiliriz[516]. Anlaşılıyor ki, Kremna territoryumundaki siyasi olaylar, kentin Augustus tarafından koloni kenti şeklinde yapılandırılması zamanına kadar sürmüştür. Bu sebeple, kentin işgal riski oluşturan olaylara karşı güvenlik kaygılarını ve problemlerini azaltması için kent yöneticilerinin ilk olarak kamusal yapıların inşasına değil savunma sistemlerinin güçlendirilmesi işleri yolunu seçtiklerini ve İmparatorluk Dönemi'nin ilk yüzyılının sonuna kadar Hellenistik Dönem'e ait yapıları aynı şekilde kullandıklarını düşünmekteyiz. Hatta Hellenistik yapıların Roma yapılarının inşası sağlanana kadar kullanıldığını ve Hadrianus Dönemi'nde (MS 117-138) ve sonraki İmparatorların zamanında yapıların inşa edilmesi ile artık önceki dönem yapılarının önemini kaybettiklerini izah etmek mümkündür. Bu bağlamda *Dorik* Agora[517] ve Severuslar Tapınağı'nın Hellenistik Evresi[518] şeklinde Hellenistik Dönem'e ait yapıların ve yapıları ait mimari elemanların Roma Dönemi'nde yapısal onarımlar ve eklemeler yapılarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bunların da İmparatorun imar faaliyetleri ve ekonomik yardımlarıyla yakın ilişkili olduğunu belirtmek gerekmektedir[519]. Kentin doğu yamaçları içinde MS 1. yy'ın ilk çeyreğine tarihlendirilen bir tiyatro (B) yer almaktadır. Tiyatronun tamamlanmamış haldeki yapısal unsurları dikkat konusudur. Bu olayın muhtevası da ilişkili zamanlarda bütçeyi yönetenlerin harcama yapamamaları, yani parasal fon yetersizlikleri ile açıklanmıştır[520]. Sonuç olarak siyasi olayların, ekonomik kaynak problemlerinin ve Romalı kolonistlerin iskan siyasetinin Kremna'daki imar faaliyetlerini az da olsa geciktirdiğini düşünmekteyiz. Benzer tarihsel bir olay Ephesos da karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, C. Foss, Ephesos kentinde MS 250-350'li yıllar arasında herhangi bir imar faaliyetini belgeleyen yazıta rastlanılmadığından bahsetmiştir[521]. Buna karşılık M. Büyükkolancı da yaptığı araştırmalarının neticesinde MS 260-270'li yıllarda kentin tüm koşullarının Gotların saldırılarına karşı kenti korumak için savunma sistemlerine seferber

[516] Ancak, olayların kesin olarak sonlandırılmadığı görülmektedir. İmparator Antoninus Pius (MS 138-161) zamanında Asia Minor'ün Valisi olarak görevini icra eden Fronto'nun kırsal alanlarda artar durumdaki haydutluk faaliyetlerine karşı haydutluk işlerinde uzman Senex'i getirmesi, *Pax Romana* döneminde dahi haydutluk olaylarının bitirelemediğini göstermektedir. Shaw, 1984: 11-14.
[517] Mitchell, 1995: 34-41.
[518] Büyükkolancı, 1996: 76-80.
[519] Kentteki Bazilika ve heykel kaidelerindeki yazıtlarda İmparator Hadrianus'a ve eşi Sabina'ya ait ithaf yazıtlarının yer alması kenti ziyaret ettikleri şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca, kentte Küçük Hadrianus Tapınağı ve Büyük Hadrianus Tapınağı bulunmaktadır. Greenhalgh, 1987: 195; Mitchell, 1995: 65-66, 85; Horsley ve Mitchell, 2000: 13-41, *I. Cremna 6*.
[520] Mitchell, 1995: 75-76, Fig. 19.
[521] Foss, 1979: 4.

edildiğini ve savunma yapıları dışında gözle görülür inşa faaliyetlerine yer verilmediğini belirterek bir yönüyle Kremna'daki olayın açıklanmasına ışık tutmuştur[522].

Kentin MS 1. ve 3. yy'lardaki gelişmeleri, mimari yapı elemanları üzerindeki ve heykel kaidelerindeki yazıtların varlıkları ile açıklanmaktadır. Yazıtların içeriği Romalı kolonistler, aristokrat aileler, *veteranus*lar, hayırseverler (*euergetes*), *hierus*lar (*kült* rahipleri), *ktistes*ler (kamu yararı) ve yerel ailelerin siyasi, sosyo-kültürel ve dini alanlardaki işleriyle ilgilidir. Buradaki tarihsel gelişmeler, Tablo 6'da verilmiştir.

MS 1. ve 2. yy'lara tarihlendirilmiş yazıtlı mimari parçalarda İmparator Augustus'un Kremna'ya yerleştirdiği kolonistlerin isimleri yazılıdır. Bunlardan Albinius Propinguus ve M. Albinius Propinquus'un adları önemlidir. Çünkü dil bilimsel açıdan Etrüsk kökenli "*Asker Tribunus: Marcus Albinius*" adı ile yakın ilişkilidir[523]. Antik yazar Livius da "*L. Albinius*" adlı Etrüsk bir kişiden söz etmiştir[524]. Bu sebeple, İmparator Augustus'un talimatıyla kente yerleştirilen kolonistlerin arasında Etrüsk kökenli Romalı vatandaşın ya da Etrüskçe bir isim taşıyan Romalı vatandaşın olması mümkündür.

Kent içerisindeki kırsal alanlarda yer alan MS 2. yy'a ait bir bloğun üzerinde C. Flavius Marcianus'un adı yazılıdır. Adı yazılı kişinin askeri kıtada *decurions* (süvari subayı) olarak onurlandırıldığı belirtilmiştir[525].

Kentteki *Italik* kökenli aristokratların ve *veteranus*ların, MS 2. yy'ın ilk yarısı itibariyle kent merkezinde kamusal yapıları yaptırdıkları görülmüştür. Bu konuda *Dorik* Agora, Forum-Bazilika ve Hamam-Kütüphane yapılarındaki yazıtlı mimari fragmanlarda Caius oğlu L. Fabricus Longus'un adı yer almaktadır. Adı geçen kişinin Kremna'daki mermer heykeller, Eksedra ve Forum-Bazilika'nın inşasından sorumlu bir *magistratus* şefi olduğu anlaşılmıştır[526]. Ayrıca, Bazilika ve heykel kaidelerindeki yazıtlarda İmparator Hadrianus ve eşi Sabina'ya ait ithaf yazıtları da bulunmuştur[527]. Yazıt, Hadrianus'un MS 129'da Synnada'dan (Şuhut) Pamphylia Bölgesi'ne giderken kenti ziyaret ettiği şeklinde

[522] Büyükkolancı, 2019: 391.
[523] Horsley ve Mitchell, 2000: 52-53, *I. Cremna 20-21*.
[524] Liv. *perioch.* V.40.9, VII.20.7.
[525] Horsley ve Mitchell, 2000: 52-53, *I. Cremna 22*.
[526] L. Fabricus Longus, eşi Vibia Tatia ve kız kardeşi Fabricia Lucilla'ya talimatlarıyla kamusal yapıları diktirmiştir. Kremna aristokrasisini oluşturmuş Latin kökenli bir aile grubudur. Sartre, 2006: 231.
[527] Greenhalgh, 1987: 195; Mitchell, 1995: 65-66, 85; Horsley ve Mitchell, 2000: 13-41, *I.Cremna 6*; Metin, 2012: 44.

yorumlanmıştır[528]. Nitekim Kremna'daki Küçük Hadrianus ve Büyük Hadrianus adına yaptırılan tapınakların imparatorun Asia Minor'deki imar ve bayındırlık işleri konusunda -İmparatorluk propagandasının- ne kadar ileri bir seviyede olduğunu göstermiştir[529].

Kremna da MS 2. ve 3. yy'larda imparatorluk imar faaliyetleri, kamusal yapıların inşasında yoğun bir safhayı başlatmıştır. Öyle ki, Antoninus Pius (MS 138-161), Marcus Aurelius (MS 161-180) ve Commodus (MS 180-192) tapınakları ve Hamam-Kütüphane içerisindeki yazıtlı kaideler ile heykeller, mimari yapılara ait bilgileri sunmaktadır[530]. Tapınakların iktisadi teşebbüs, bağış veya kamusal ödemeler şeklinde değil de daha çok L. Fabricus Longus gibi *magistratus* ya da aristokratların maddi katkıları ve yardımları ile yapıldığı belirlenmiştir. Yazıtlı kaidelerdeki kişi adları incelenerek imparatorluğun yönetimindeki Kremna'nın toplum yapısı tanıtılmıştır.

Buna göre MS 150 yılına tarihlenmiş Leto heykel kaidesindeki yazıtta Lucius Aelius lulianus ve Ailesi'nin (çocukları Rutilius ve Lucilla) destekleri ile *kült* heykelinin diktirildiği belirtilmiştir[531]. Roma'nın vatandaşlık hakkına sahip bir ailedir[532]. Aileye kamusal yapıları inşa ettirerek kentte yararlı işler yaptıkları için *ktistes* (kamu yararı), *kült* rahipleri oldukları için de *hiereus* (kült rahipleri) unvanları verilmiştir[533]. Bu yönüyle Kremna'daki *kült*lerde rahiplik hizmetinde bulunduklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte Kentin kuzeybatısındaki komşusu Keraitai'de yer alan aile bireyleri Lucius Aelius Moles ve oğlu Lucius Aelius Tarentianus Moles'in kentteki Men Kutsal Alanı için bir *libasyon* yeri düzenledikleri bilinmektedir[534]. Her iki kentteki ailelerin de dinsel mekanlar ve *kült*lerin inşasında büyük masraflar yapmaktan kaçınmadıkları ve *ktistes* (kamu yararı) ve *hiereus* (kült rahipleri) oldukları açık bir şekilde görülmektedir. Aile gruplarının "*Aelius*" gens adı ile ya akrabalık ilişkileri kurduklarını, ya da aynı aileye mensup bireyler ve Roma'nın vatandaşlık hakkına sahip olduklarını düşünmekteyiz.

MS 2. yy'a tarihlendirilmiş kaidede Titus Filavius Anthestianus Memnon'un patronu Khrysippos için Tanrıça Artemis'e ait bir yerde heykel diktirdiği yazılıdır. Heykel, farklı bir

[528] Mitchell, 1995: 99.
[529] SHA. *Hadrianus*. XVI-XVII; Vandeput, 1997: 38; Pohl, 2002: 207.
[530] Horsley ve Mitchell, 2000: 41-43, *I. Cremna11-13, 32-46*.
[531] Bean, 1972: 100; Mitchell, 1995: 85; Horsley ve Mitchell, 2000: 66, *I. Cremna 33*; Horsley, 2007: 244-246; Baz, 2015: 265.
[532] Vatandaşlık hakkını ya kendisi ya da babası MS 136-138'de Hadrianus'un halefi olarak seçilmiş L. Aelius zamanında aldıkları varsayılmaktadır.
[533] Horsley ve Mitchell, 2000: 66-67; Horsley, 2007: 245; Baz, 2015: 265.
[534] Dörtlük, 1988: 69-71; Horsley ve Mitchell, 2000: 94-95, *II. Keraitai 83*; Metin, 2015d: 9-15.

mekandan getirilerek Hamam-Kütüphane'ye yerleştirilmiştir. Ayrıca, Khrysippos, Roma vatandaşlık hakkına sahip bir bireydir[535].

MS 2. ve 3. yy'lara ait *portiko* kalıntılarının içindeki yazıtlı küçük kaidede Sextus Aelius Firmianus Fronto'nun adı yazılıdır[536]. MS 2. ve 3. yy'lara ait başka bir yazıtlı bloğun üzerinde de Firmianus Fronto adı yer almaktadır[537]. Bu kişilerin aynı aileye mensup bireyler olduğunu varsaymaktayız.

MS 3. yy'a ait kaidede Marcus Ulpius Italicus'un Sagalassos'a *ktistes* (kamu yararı) olarak yarar sağladığına ilişkin yazıtlar bulunmaktadır[538]. Kendisi Kremnalı bir vatandaştır. İmparator Traianus zamanında (MS 98-117) vatandaşlık hakkını almıştır. G. H. R. Horsley ve S. Mitchell'e göre "υπατικος" ifadesi, yani *Italicus*, bir yöneticiyi tanımlamak için kullanılmıştır[539]. Bu şekildeki terminolojik kullanımların Pisidia Bölgesi'nde MS 3. yy'daki yazıtlarda yer aldığı görülürken, Lykia ve Pamphylia yörelerinde ise çok daha önceki tarihlerde kullanıldığı saptanmıştır. Ayrıca, Kremnalı Ulpius'un Sagalassos halkı için yaptığı yardımlar ile MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda Pamphylia Bölgesi'nden ordusuyla kente ulaşarak haydut şefi Lydius'u ele geçirmekle görevlendirilmiş Sagalassoslu Terentius Marcianus'un davranışları yakın ilişkilidir[540]. Böylelikle yukarıdaki olayların kentlerin arasındaki ilişkilerin ve iletişimin sağlanmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

MS 3. yy'ın ilk çeyreğinde Kremna halkı, *consul* ailesi üyesi Marcus Ulpius Tertullianus Aquila için heykel diktirmiştir[541]. Lykia Birliği Meclisi'nin onurlandırma

[535] Robert, 1937: 207-222; Bean, 1972: 99; Mitchell, 1995: 85-86; Horsley ve Mitchell, 2000: 64-66, *I. Cremna 32*.
[536] Horsley ve Mitchell, 2000: 54, *I. Cremna 23*.
[537] Horsley ve Mitchell, 2000: 54-55, *I. Cremna 24*.
[538] Horsley ve Mitchell, 2000: 55-57, *I. Cremna 26*.
[539] Horsley ve Mitchell, 2000: 57.
[540] Nicolet, 1970: 178-179; Mitchell, 1994: 141; 1995: 208-209; Horsley, 2007: 229-230.
[541] Bean, 1972: 101; Horsley ve Mitchell, 2000: 68, *I. Cremna 44*.

*decretum*unda (karar metninde) Aquila[542]'nın, Attaleia'da icra ettiği *curator*luk görevi hakkındaki bilgiler yer almaktadır[543]. Kremnalı bir vatandaştır[544].

MS 3. yy'a ait kaidedeki yazıtlarda Marcus Ulpius Asklepiodoros Rutilius Longus'un *consul* ailesinden olduğu öğrenilmektedir[545]. Ayrıca, Marcus Ulpius Italicus'un, Marcus Ulpius Tertullianus'un ve Marcus Ulpius Asklepiodoros Rutilius'un akrabalık ilişkilerinin bulunduğunu ve *consul* ailesine mensup olduklarını düşünmekteyiz. Bu aile grupları, Kremnalı halklardır. İmparator Traianus zamanında vatandaşlık hakkını elde ettikten sonra *Italicus* kökenli koloni aristokratları ile ilişkilerini geliştirmişlerdir[546]. Kremna'nın güneyinde yer alan Millias da MS 3. yy'a ait yazıtlı konsoldaki Marcus Ulpius Caristanius[547]'un adı ile Italicus, Asklepidorus Rutilius ve Aquila arasındaki akrabalık ilişkileri bir kez daha ele alınarak Kremnalı oldukları belirlenmiştir. Ayrıca, İmparator Augustus zamanında Antiokheia'ya ikameti sağlanmış kolonist Caristanii ailesi ile Caristanius'un da ilişkili oldukları ileri sürülmüştür[548].

MS 3. yy'a ait yazıtlı bloğun üzerinde Titus Flavius Annianus Kleon'un adı yazılıdır[549]. Aphrodisias'dan üç yazıtlı örnek ile karşılaştırmaları yapılarak yerel bir aristokrat veya *duovir* (hukuk-yargıç) olduğunu düşünmekteyiz[550].

MS 3. yy'a ait kaidedeki yazıtta Publius Ulpius Avidianus Rutilius Propinquus'un adı geçmektedir[551]. Kendisi Kremna da yüksek makamlı bir ailenin üyesidir. Perge kenti ile yakın ilişkileri vardır. Hatta Pergeli M. Claudius Rutilius Varus ve L. Claudius Propinquianus'un Kremna'daki Propinquus ile akrabalık ilişkileri bulunmaktadır[552].

---

[542] "*ὡς μ[ε]|μαρτυρῆσθαι αὐτῷ καὶ ὑπὸ τοῦ κρατίστου ὑ|πατικοῦ Μάρκου Οὐλπίου Τερτυλλιανοῦ Ἀκύ|λα λογιστεύσαντος καὶ τῶν Ἀτταλέων*". IGR III, 474, str. 26-29. Nikomedia da MS 199-200'e tarihlenen bir yazıtta kent *curator*u olarak Marcus Ulpius Tertullianus Aquila adı geçmektedir. *SEG* 50, 1375. Yazıttaki açıklamaya göre Attaleia *curator*u ve MS 212'deki Makedonia *proconsul*u yapan kişi Kremnalı Aquila olabileceği belirtilmektedir. Söz konusu tarihler arasındaki açıklık dikkate alındığında Nikomedia *curator*u Aquila ile Kremna *curator*u Aquila'nın baba-oğul olmaları ihtimali üzerinde durulmaktadır. Ertekin, 2013: 506-508.
[543] Sargın, 2015: 54.
[544] Mitchell, 1994: 141; Ertekin, 2013: 507.
[545] Horsley ve Mitchell, 2000: 57-58, *I. Cremna 27*.
[546] Horsley ve Mitchell, 2000: 57-58.
[547] Mitchell, 2003: 146.
[548] Levick, 1967a: 62-64.
[549] Horsley ve Mitchell, 2000: 55, *I. Cremna 25*.
[550] Rouche, 1989: 4-6.
[551] Horsley ve Mitchell, 2000: 58-59, *I. Cremna 28*.
[552] Merkelbach ve Şahin, 1988: 127.

Perge de MS 3. yy'a ait lahit mezarın *tabula* ansatasında Kremnalı Aurelius Marcianus adlı bir kişinin eşi Aurelia Clementiane ve çocukları için lahit mezar yaptırdığı yazılıdır[553].

MS 3. yy'a ait kaidede Ulpius Aquilianus'un subay (süvari) olduğuyla ilgili yazıt yer almaktadır[554]. MS 3. yy'ın ilk yarısındaki Aphrodithe heykel kaidesi üzerinde Ulpia Rutiliane Longilla'nın adı yazmaktadır[555]. MS 3. yy'ın ortasına ait kaidedeki yazıtlarda Flavius Avidius Fabianus Capitonianus Lucius'un ve Rutilianus Longilianus Callippus'un *duumvirlik* (hukuk-yargıç) yaptıkları zaman Nemesis heykeli diktirdikleri bilinmektedir[556]. Ayrıca, MS 3. yy'ın ortasına ait altar şeklindeki bir yazıtlı kaidede Ulpia Eumeliana'nın adı yazılıdır[557].

Hyia (Kumaryaylası ?) kentinden MS 3. yy'a ait altarın üzerindeki yazıtlı heykel kaidesinde L. Atilius Aurelianus Bassus'un ve L. Atilius Matronianus Asklepiodoros'un isimleri geçmektedir. G. H. R. Horsley ve S. Mitchell'e göre "*Atilius*" adı Romalı bir isimdir ve Kremna'daki kolonist aileler ile yakın ilişkilidir[558]. Koloni kenti statüsüyle Kremna'nın Keraitai gibi Hyia (Kumaryaylası ?) kentiyle de ilişkilerini sürdürdüğünü görmekteyiz.

Anlaşılıyor ki, Kremna'daki "*Ulpius*" ve "*Rutilius*" adları, kişilerin toplumsal yapıdaki akrabalık ilişkilerini ve aristokratik aile gruplarına mensup kişiler olduklarını açıklayabilmiştir[559]. İmparator Augustus'un iskan amacı ile yerleştirdiği *veteranus*ların ve aristokratların zamanla kentteki köklü aileleri oluşturdukları, akrabalık ilişkilerini kurdukları ve iktidar oldukları görülmüştür. Bu sebeple, yerel aristokrasi ve yerel yöneticilerin süreç

[553] Pekman, 1989: 86; Merkelbach ve Şahin, 1988: 147; Horsley ve Mitchell, 2000: 91, *I. Cremna 78*.
[554] Horsley ve Mitchell, 2000: 59, *I. Cremna 29*.
[555] İnan, 1972: 68-69; Horsley ve Mitchell, 2000: 69-70, *I. Cremna 38*.
[556] Bean, 1972: 101; Horsley ve Mitchell, 2000: 68, *I. Cremna 35*.
[557] Bean, 1972: 102; Horsley ve Mitchell, 2000: 73, *I. Cremna 43*.
[558] Horsley ve Mitchell, 2000: 101, *Hyia 91*.
[559] Rutilius adı MÖ 1. yy'daki bazı olaylarda da geçmektedir. Buna göre Mithridates-Roma Savaşları çerçevesinde Manius Aquillius, Pontos kralı VI. Mithridates tarafından kovuşturulmaktaydı. Aquillius, MÖ 88'de Pergamon kuşatılınca Lesbos Adası'nın başkenti Mitylene kentine kaçtı. Kent, Mithridates yanlısı olduğundan Romalı vatandaşlar katledilmekteydi. Ancak, bu dönemde Mitylene halkları, kendi topluluklarına ve Asia Minor'deki Hellen dostlarına yardımlarda bulunarak dürüstlük ve adaleti ile bilinen yaşlı Publius Rutilius Rufus'un Pontos kralına teslim edilmesine engel olmuşlardır. Hatta kılık değiştirerek Smyrna'ya kaçmasını kasten göz ardı etmişlerdir. Rutilius Rufus'un MÖ 92'de Asia Minor'deki halkları haksız yere ekonomik sıkıntılara sürükleyen vergi mültezimlerini şiddetli bir şekilde cezalandırması olayları Mitylene kentinin yardımlarında etkilidir. Diod. XXXVII.5.1-4; Cic. *Balb*. XI.28; Cass. Dio. XXXVIII. 97.3-4; Arslan, 2007: 152. Rutilius adı Kremna'daki Lucius Aelius IuIianus'un çocukları *Rutilius* da, Kremnalı *civitas* Marcus Ulpius Asklepidoros *Rutilius* Longus ve Kremnalı veya Pergeli Publius Ulpius Avidianus *Rutilius* Propinquus adları ile ortaktır. MÖ 25'de Augustus zamanında Pisidia Bölgesi'nde özellikle Antiokheia ve Kremna kentlerine yerleştirilmiş durumdaki *veteran*lar ile söz konusu adların ilişkili oldukları, İmparator Traianus döneminde vatandaşlık aldıkları düşünülmektedir.

içerisindeki değişimlerinde *Italicus* kökenli grupların ve *veteranus*ların Roma kökenli politikalarının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, yazıtlarda yer alan isimlerin düzenlenmesi ile ortaya çıkarılan kent toplum yapısı, aşağıdaki Tablo 5'de gösterilmiştir.

MS 3. yy'ın ortasından itibaren Sasaniler[560], Gotlar[561] ve Palmyra Krallığı[562] Anadolu'daki Roma ve hakimiyetindeki topraklar için büyük tehdit oluşturmuştur[563]. Bu dönemde İmparator Valerianus da (MS 253-260) Romalı İmparatorların başarısızlıklarının aksine zafer kazanmak itibarı ile savaş hazırlıklarını başlatmıştır. Oğlu Gallienus'u (MS 260-268) batıya yerleştirirken, kendisi de Antiokheia'ya (Antakya) doğru hareket etmiştir[564]. Bu arada Valerianus ve Sasani kralı I. Şapur arasındaki Carrhae (Harran) ve Edessa yakınlarındaki savaşa katılacak Roma Ordusu'nun bir kısmının sevkiyatı yapılmaktadır[565]. Nitekim Kremna da Valerianus ve Gallienus adlarının yazılı olduğu bir

[560] İmparator Severus Alexander zamanında (MS 222-235) Artakserkses tarafından Sasani Devleti kurulmuştur. Sasani kralının ölümünden sonra yerine oğlu I. Şapur (MS 241-272) geçmiştir. Sasani kralına karşı sefer başlatan III. Gordianus (MS 238-244), Augustus'dan beridir kapıları kapalı durumdaki Ianus Tapınağı'nı kullanılır bir duruma getirtmiştir. III. Gordianus'un Roma'nın felaketiyle son bulan seferi sonrasında krallığın güçlü adayı konumundaki Marcus Julius Philippus "Arabs" (MS 244-249) yerine geçmiştir. Kendisi de yüklü bir fidye karşılığında Armenia üzerindeki haklarından vazgeçtiğini beyan ederek bir antlaşma imzalamıştır. MS 251-252 yıllarında şiddeti git gide artarak büyüyen Sasanilerin saldırıları sonrasında Asia Minor'ün Doğu'daki güvenlik merkezleri tahrip edilerek tüm Anadolu saldırıları açık bir hale gelmiştir. MS 259'da Valerianus'un (MS 253-260) I. Şapur'a esir düşmesinden sonra Kappadokia ve Ovalık Kilikia tam olarak Sasanilerin hakimiyetine girerken Asia Minor'deki kentlerde olası işgal hareketlerine karşı önlem almaya başlamıştır. Maricq, 1958: 312-314, Mitchell, 1993b, I: 237; Öztürk, 2006: 82; Kaçar, 2008: 1-22; 2012: 153-180.

[561] MS 3. yy'ın ortalarında Anadolu'daki tek problem Sasaniler değildi; Gotlar da bu tarihlerde kuzeyden gelerek saldırılarını başlatmışlardı. MS 3. yy'ın başlarına kadar bir Roma gölü olarak bilinen Karadeniz, Septimus Severus'un (MS 193-211) Trapezus ve Sinope'de yer alan Roma donanma merkezini Kyzikos'a göndermesi ile yerli toplulukların saldırılarına açık bırakılmıştı. Öyle ki, Sasanilerin Anadolu'daki işgallari sırasında Aşağı Tuna Irmağı çevresindeki Gotlar bu durumdan yararlanarak MS 253-255 yıllarında Karadeniz'den geçerek Asia Minor'e gelmişler ve buranın kuzey kıyılarını istila etmişlerdir. SHA III. *Probus*. XIII.2, *Gallienus*. V.7, VI.9; Zos. *Hist.* I.28; Mitchell, 1993b, I: 235; Salaman, 1971: 109-139; Nolle, 1993: 95. Sartre, 1995: 183. Ayrıca, Gotların saldırılarının şiddetli bir şekilde sürdürüldüğünü yazıtlardan çok açık bir şekilde öğrenmekteyiz. Buna göre ilk olarak barbarlar tarafından öldürülen bir genç kızın ailesinin durumunun neşredildiği yazıttır. Peek, 1985: 158. Diğeri ise barbarlara karşı mücadele ederken öldürülen on dört yaşındaki genç kızın çektiklerini anlatan bir yazıttır. Kaygusuz, 1984: 61-62, no. 8 = *SEG* 34 [1984] no. 1278.

[562] Palmyra Kralı Odenatus, P. Licinius Valerianus'un (MS 253-260) MS 259'da Sasaniler ile girdiği savaş zamanında Roma ittifakını sonlveırarak bağımsızlığını ilan etmiştir. hakimiyet sahasını Arabistan Körfezi'nden Toroslara kadar genişleten kral öldükten sonra yerine geçen kraliçe Zenobia, Gotların istilalarını fırsat bilerek karışık durumdaki Anadolu'nun iç bölgelerine kadar hakimiyetini sürdürerek Kappadokia'yı ele geçirmiştir. İlerleyerek Galatia Eyaleti'ne girmiş ve Ankyra'yı sınırlarına dahil etmiştir. Daha sonra Bithynia Eyaleti Valisi Macrianus karşısında başarılı olamayınca geri çekilmek zorunda kalmıştır. Roma İmparatoru L. Domitius Aurelianus, geri çekilerek Suriye'ye dönen Kraliçe Zenobia'yı esir ederek Palmyra Krallığı'nı hakimiyeti altına almıştır. SHA III. XXX.6-12, *Zenobia*. XXX.1-5; Zos. *Hist.* I.28, 50; Öztürk, 2006: 84.

[563] Zos. *Hist.* I.28; Eunap. I. 489-490; Magie, 1950: 1566; Salaman, 1971: 109-139; Sartre, 1995: 183; Feld, 2005: 119-137; Kaya, 2005a: 203-213; Ergin, 2013: 276.

[564] Zos. *Hist.* I.30.1.

[565] *Res Gestae Divi Saporis*, I. 3-4, 9, 11; Mitchell, 1993b, I: 237; Dodgeon ve Lieu, 1994: 34-35; Kaya, 2005c: 157-167; Kaçar, 2009: 10.

miltaşı yer almaktadır. Miltaşındaki yazıtta kentin yollarının onarım işleri için İmparatorların yardımda bulunduğundan bahsedilmiştir[566]. Tarihsel olaylar ile kentteki yazıt ve antik karayolları ele alındığında Valerianus'un ordusunda yer alacak askeri birliklerin Kremna'nın territoryumunu kullandıklarını ve kentin çevresindeki karayollarında yol bakım ve yapım işlerinin gerçekleştirilmesi için sponsor/destekleyici olduklarını düşünmekteyiz. Ayrıca, geçici süreyle kenti askeri bir karargah, geçiş güzergahında konaklama merkezi ve lojistik sevkiyatı için kullandıklarını düşünmekteyiz. Çünkü Valerianus'un 70000 kişilik ordusunda Germania, Raetia, Noricum, Dacia, Pannonia, Moesia, Istria, Hispania, Mauritania, Thrakia, Bithynia, Pamphylia, Isauria, Pisidia, Galatia, Lykia, Kilikia, Kappadokia, Phrygia, Lydia, Syria, Phoenikia, Arabia ve Mezopotamia'dan askeri birlikler bulunmaktadır[567]. Ücretli askerlik hususunda deneyimli Pisidialıların arasında Kremna'nın ve territoryumundaki kırsal yerleşimlerde yaşayan halkların da askerlik hizmetinde yer aldıkları muhtemeldir.

MS 3. yy'da L. Domitius Aurelianus (MS 270-275) dönemindeki Kremna darplı sikkelerin üzerinde yer alan "ödül tacı" ve "tapınak" tasvirleri, agonistik olayları nasıl planladıklarını ve hangi amaç ile düzenlediklerini göstermesi açısından önemlidir. Perge de ödül tacının tasviri ilk kez Trebonianus Gallus (MS 251-253) zamanına ait sikkelerde kadın figürüyle betimlenmiştir[568]. Kuşkusuz, sikke tipleri ile ilişikteki darp edilmiş sikkelerin Kremna'ya ait sikkeler olduğunu söylemeliyiz[569]. R. Ziegler[570] ve J. Meischner[571] de Kremna'daki Aurelianus sikkeleri üzerindeki silindirik kapları (ödül taçlarını) Perge'deki sikkelerin üzerindeki tasvirler ile denklenmiştir[572]. Ancak, A. Erol-Özdizbay, Aurelianus'un Kremna sikkelerinde Perge de olduğu gibi ödül tacı tasvirlerinin yer almadığını ileri sürmüştür. İçerisinde buğday başakları konulmuş *modius*u taşıyanın bir Tanrıça mı, yoksa palmiye dalları olan silindirik formlu ödül kaplarını taşır durumdaki bir agon personifikasyonu mu (?) olduğunun tartışmalı olabileceğinden bahsetmiştir[573]. B. Levick de

[566] Horsley, 1989: 79-84; Horsley ve Mitchell, 2000: 46, *I. Cremna 14*; French, 2014: 87, 114.
[567] *Res Gestae Divi Saporis*, XXIX-XXV.
[568] Uzun khiton giyimli, cepheden ayakta duran figürün iki eli her iki yanında duran içinde dal olan silindir formlu nesneler üzerindedir. Üstte sağ ve soldaki sikke boşluklarında da birer agonistik ödül tacı vardır. Erol-Özdizbay, 2012: 207.
[569] *SNG France III:* 1525; Ziegler, 1978: 89.
[570] Ziegler, 1978: 91.
[571] Meischner, 1995: 451-452.
[572] İmparator Aurelianus kökenli darp edilmiş kent sikkeleri, 182 adettir ve 6 adet sikke üzerinde *sacrum certamen* adı ile kutsal oyunların tasviri yapılmıştır. Hill, 1897: 103, pl. 35; Franke, 2007: 68 (5122), 86 (5117, 5120).
[573] Erol-Özdizbay, 2012: 207.

ödül taçlarını, buğday başakları şeklinde tanımlayarak kentin yaşadığını varsaydığı kıtlık olayı ile ilişkilendirmiştir. Bunu da İmparator tarafından yapılmış hububat bağışı ile izah etmiştir. Tapınak tasvirlerini ise Aurelianus'un yardımlarına karşılık Kremna halkının kendi minnettarlıklarını ve şükranlarını İmparatora sunmak için kutsal agonları oluşturarak tapınağın inşasını sağladıkları şeklinde açıklamıştır[574].

Tarihsel olarak MS 270'de Ankyra'ya kadar ilerleyen Palmyra Kralı Zenobia tehlikesi ve Kremna da sevk halindeki Roma askeri birlikleri, *sacrum certamen* şeklindeki kutsal oyunların yapılması ile yakından ilişkilidir[575]. Şöyle ki, Doğu da Sasaniler'e karşı yapılan savaşlarda İmparatorların, ordularının geçtiği güzergahtaki kentlere (Side ve Perge vb.) karşı daha hayırsever ve cömert bir davranış içerisinde oldukları, kentler için parasal ve hububat yardımlarının yanı sıra, yeni agonistik ayrıcalıkları sağlayabilecek ekonomik imkanlarını sundukları kaynakların yardımıyla ortaya çıkarılmıştır[576].

O halde Kremna'daki sikkeler üzerindeki tasvirler, Aurelianus'un kente yaptığı hububat veya iaşe yardımları ile ilgili olmalıdır. Kent halkı da hububat yardımları için İmparatora şükranlarını sunmak amacıyla agonları düzenlemiştir. Ayrıca, Zenobia faktöründen ötürü Aurelianus'un Kremna'nın müttefiklik ilişkisine daha fazla ihtiyaç duyduğunu varsayarak kentin jeo-stratejik konumunun Zenobia tehlikesini ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinden yapılacak saldırıları sezinleyecek bir açıda yer aldığını hesapladığını ve askeri birlikleri için güvenli olduğunu bildiğinden umut ediyoruz. Öyle ki, Lykaonia Bölgesi yönündeki dağlık alanlarda Roma Ordusu'nun ve ilişkili askeri birliklerin hareketi içinde Kremna stratejik bir yerdir[577]. Esasen S. Mitchell'ın da Aurelianus'un Kremna da bulunmasını Roma ordularının varlığıyla ilişkilendirmesi, yaklaşımlarımızı pekiştirmiştir[578]. Benzer tarihsel olayları incelersek savımızı güçlendirebiliriz. Şöyle ki, Pisidia Bölgesi'ndeki karışıklıklar gibi Pamphylia Bölgesi'nde de Gotların etkin oldukları ve tehlikeli işler yaptıkları bilinmektedir. Bundan dolayı İmparator Tacitus MS 275-276 yıllarında Pamphylia'yı Kilikia Bölgesi'ne kadar ilerlemiş durumdaki Gotlar'a karşı yürütülmesini planladığı seferleri için askeri bir merkez olarak düzenlemiştir[579]. İmparator Probus da

[574] Levick, 1967a: 152.
[575] Mitchell, 1993b, I: 224; Öztürk, 2006: 83.
[576] Robert, 1948: 69-75; Wallner, 1997: 90, 354-355; Uzunaslan, 2008: 117-128.
[577] Mitchell, 1995: 215-216.
[578] Mitchell, 1998b: 160.
[579] Hist. Aug. *Prob.* XIII.2-3; Zos. *Hist.* I.63, 1.

Isaurialı haydutlara karşı Side kentini askeri bir karargah ve komuta merkezi şeklinde kullanmıştır[580].

Kuşkusuz ki, Roma'nın yapılmasını planladığı seferleri için katılacak askeri birliklerinin geçici süreyle Kremna'daki ikametinin sağlanması, kentin idari sınıflarına ve halkına onur kazandıracaktır. Ancak, tarafımızca kent halkının tamamı için aynı duyguların ve davranışların yaşattırıldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü askerler veya kolluk güçleri, yerleştikleri kentlerde veya yerleşimlerde sıkı bir disiplin ve nizam içerisinde kalmazlarsa kent halkı için tehlike oluşturabilirlerdi. Bu konuda MS 3. yy'daki asker ve sivil gruplar arasındaki çatışmalar, imparatorluğun çeşitli yerlerinde görülen olayların başında gelmekteydi[581]. Tarafımızca İmparator Aurelianus'un Kremna'yı askeri bir üs olarak kullanması, aynı zamanda halkın ezilmesi ve sömürülmesi demektir. Bu bağlamda halkın konut mimarisinin silah deposu veya müştemilat olarak kullanılması, hasat ürünlerinin askerler için yiyecek temininde kullanılması, kentteki bireylerin askerlerin ihtiyaçlarını karşılaması şeklindeki yolların ve yapıların inşasında çalıştırılması, kadınların istismara uğraması, hayvanların yük taşıma işlerinde kullanılması gibi olayların kentin sosyo-kültürel ve iktisadi hayatına verebileceği zarar bir işgal kadar ağır olabilirdi. Kaldı ki, zaten Aurelianus askerlerinin ikamesiyle kent işgale uğratılmıştı. Artık Romalı yöneticilerin ve askerlerin koruyucu bir güç yerine, baskıcı bir güç olarak algılanması normal bir bakış açısı olarak görülmeliydi[582]. Bu sebeple, Lydius'un kenti işgalinde Roma'nın politikalarından sıkılan kent halkının da bir nevi rolü olduğunu, yani halkın içinden bazılarının Lydius'a yardım ettiklerini düşünmekteyiz. Dolayısıyla Roma'nın politikaları da Lydius'un yandaş toplamasına ve şartlarını iyileştirerek gücünü arttırmasına bir fırsat sunar nitelikteydi.

MS 3. yy'da M. Aurelius Probus (MS 276-282) Rhen yakınındaki himayesinde yer alan toprakları ve sınırları korumak için barbar topluluklara karşı başarılı mücadeleler verirken, Anadolu da ise Isauria Bölgesi'ndeki haydutlar, Likya, Pamphylia ve Pisidia yörelerinde isyan hareketlerinde bulunarak Roma'ya, himayesindeki kentlere ve yerleşimlere tehlikeler oluşturmaktaydı[583]. Aslında Isaurialılar, yer aldıkları coğrafyayla bütünleşerek kolay zapt edilecek topluluklar olmadıklarını MÖ 2. yy'dan itibaren yaptıkları

[580] Hist. Aug. *Prob.* XVI.5; Zos. *Hist.* I.69.
[581] Mitchell, 1995: 216-217.
[582] Mitchell, 1995: 216.
[583] Flav. Vop. *Hist. Prob.* XVI; SHA III, *Prob*. XVI.1-6, Zos. *Hist.* I.68-69.

haydutluk faaliyetleri ile Roma'ya kanıtlamışlardır[584]. Sınırları, Kremna'nın doğusundaki dağlık alanlara kadar ulaşmaktadır. Bilinen en önemli yöneticileri, Lydius'du. Zosimus'a göre Lydius, Isaurialı'ydı ve haydutluk işleri ile yetişmiş bir kabile şefiydi[585]. Güçlü bir hayduttur. Fakat Roma'nın siyasi, sosyal ve ekonomik içerikli politikalarındaki ağır hükümlerin, yöneticilerin ve imparatorların izledikleri siyasetin Lydius'un faaliyetleri için yöredeki halklar ile iletişimini kurması ve taraftarlarını oluşturması yönüyle etkisi büyüktür. Keza Lydius da Roma'nın halklar üzerindeki ezici politikalarının propagandasını yaparak bu minvalde örgütledikleri toplulukları ve grupları Pamphylia, Lykia ve Pisidia bölgelerine saldırtmıştır[586].

Buna karşın haydutların ıslahına yönelik Roma'nın farklı politikalara yöneldiğini ve uyguladığını öğrenmekteyiz. Bu konuda A. P. Kozloff da Isaurialıların çocuklarını Roma Ordusu'nun hizmetinde bırakmaları ve düşmanlıkları sonlandırmaları gibi ayrıcalıklı olaylar karşısında Roma'nın kendilerine Kremna gibi korunaklı yerleri verdiğinden bahsederek bir bakıma karşılıklı barış yaptıklarını ve ıslah edildiklerini ileri sürmüştür[587]. Ancak, Lydius'un Kremna'yı işgal etmesi ve İmparator Probus'un emriyle Kremna'nın vakit kaybedilmeyerek kuşatılması, kanımızca A. P. Kozloff'un iddiasını yeniden ele alması gerektiğini göstermiştir. Roma'nın çıkarları gereği haydutları ve barbarları kullandıklarını bilmekteyiz. Fakat sözü edildiği şekliyle benzeri bir politikayı Kremna da uygulayacağını söyleyemeyiz.

Pamphylia ve Lykia bölgelerindeki faaliyetleri ile Roma'nın kuvvetli ve tam teçhizatlı askeri birliklerine karşılık veremeyecek ve direniş gösteremeyecek haldeki Lydius ve destekçileri, iç bölgelere yönelerek stratejik konumu ve güçlü savunma yapılarıyla korunaklı durumdaki Kremna'yı işgal etmişlerdir[588]. Strabon'a göre haydut ve korsan gruplar, Kilikia

[584] Bu konuya yönelik açıklamaları "Hellenistik Dönem'de Kremna" adlı başlıkta bulabilirsiniz.
[585] Zos. *Hist.* I.69.
[586] Nolle, 1987: 235-264; Zimmermann, 1996: 272; Goldsworthy, 2009: 133. Roma'nın Lykia, Pamphylia ve Pisidia'daki *divide et impera* (böl yönet) ve *status quo* (denge politikası) politikaları ile Isaurialı ve ilişikteki topluluklar arasındaki mücadelelerde iki grupta çıkarları tehlikeye düştükleri için birbirleriyle savaşmışlardır. Roma hakimiyet oluşturmak için bölgede otoriter sahibi olmak isterken, Isaurialılar müdahalesiz yaşamak istiyordu ve başka bir otoriter güç ve egemenlik tanımak istemiyordu.
[587] Kozloff, 1987: 139.
[588] Zos. *Hist.* I.69; SHA III, *Prob*. XVI. 1-6; Mommsen, 1886: 337-338; Crees, 1911: 72, 106-107; Akşit, 1976: 186; Shaw, 1990: 239; Sartre, 1995: 177; Grünewald, 1999: 125; Horsley ve Mitchell, 2000: 47-49, *I. Cremna 15*; Kaya, 2005a: 212; Davis, 2006: 143; Öztürk, 2011b: 93; Sestier, 1880/2017: 193-194. Germanikopolis ve Larvea hattındaki Isauria'daki dağ kabilesi Antiokheia da işgal edilmiştir. Öztürk, 2011b: 93. Ayrıca, yukarıdaki konuya ilişkin yerlerde P. Sulpicius Quirinus'un MÖ 5'de Homanadlar ile mücadele ederek O'nları yendikleri ve yaklaşık 4000 Homanadlı halkları tek bir çatıda birleşmemeleri içinde çevre bölgelere dağıttıkları detaylı olarak aktarılmıştı. Augustus ve Probus İspanya da mücadele halindeyken Isauria

Bölgesi'ndeki gibi dağlık yerleri ve kale yerleşimleri seçmişlerdir[589]. Bu yönüyle Kremna'nın jeomorfolojik unsurları, savunma sistemleri ve imparatorluğa ait imar faaliyetlerinin yanı sıra, yeterli ve verimli tarım arazileri ile su kaynakları, haydutlar için gerekli olan ihtiyaçları karşılamaktadır.

İmparator Probus, saltanatının üçüncü yılında Rhen'deki istilacıları ortadan kaldırdıktan sonra MS 278'de Kremna'ya sefere çıkması için Vali Terentius Marcianus'u görevlendirmiştir[590]. Perge'deki *tribunus* komutasında yer alan *Cohors Flavia I Numidarum* lejyoner askerler[591] ile Lydius'a karşı yaklaşık iki yıl sürecek bir kuşatma başlatılmıştır[592]. Haydut avcısı (*lestodeioktes-λῃστοδειώκτης*) Askouralı Hermaios da (Elmalı) *neaniskos* olarak yetiştirdiği milis güçleriyle kuşatmaya katılarak Kremna'nın ele geçirilmesi için başlatılan harekata destek vermiştir[593]. Buna karşın Lydius da Boğadiç Dağı düzlüklerini kent içerisinden gözetleyebilecek akropolis şeklindeki yeri karargah gibi kullanarak Roma'ya karşı hazırlıklarını sürdürmüştür.

MS 278'de Roma'nın kenti kuşatmasıyla başlayan çatışmalar, zamanla şiddetli bir şekilde artarak kuşatmanın uzamasına ve Lydius'un daha fazla tedbir almasına yol açmıştır. Buna göre hububat miktarı ile kent nüfusu arasındaki sayısal tutarsızlık ve yetersizlikten ötürü olası kıtlık tehlikesine karşı kent içindeki tarımsal faaliyetler için uygun muhtelif yerler kullanılmaya başlanmıştır. Hatta kent merkezindeki kamusal yapılar ve konutlar yıktırılarak tarım arazileri için alan oluşturulmuştur[594]. Daha sonra kent nüfusunu azaltmak

ve Pisidia da olaylar patlak vermiştir. Buradaki haydut liderleri Palfuerius ve Lydius'un Quirinius tarafından güvenlik gerekçesiyle çevreye dağıttıkları kabileler ile akrabalık bağı oldukları düşünmekteyiz. Bunun yanında Probus'un Rhen'deki savaşları, Anadolu'daki otoriter boşluğunun Lydius tarafından kullanılmasında büyük bir etkiye sahiptir. Bu konudaki Kremna kenti de Lydius'un Dağlık Pisidia'daki faaliyetlerinde ele geçirilerek üs olarak kullandığı önemli bir kenttir. Kentin işgal edilmesinde kolonist kent olması, stratejik konumu ve güçlü savunma yapılarının yanı sıra, yeterli ve verimli tarım arazileri etkili olmuştur. Burckhardt, 1983: 105-106; Lenski, 1999a: 421.

589 Strab. XIV.5.6.

590 Bersanetti, 1945: 385-390; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Horsley, 2007: 229; Goldsworthy, 2009: 133. Ayrıca, Pamphylia'daki Roma Ordusu, teyakkuza hazır durumdaki askeri birlikler ve gruplar ile garnizon kurarak Kremna'yı zapt etmiş durumdaki Lydius'a karşı birleşmiştir. Paribeni ve Romanelli, 1914: 214, no. 152.

591 Principatus Dönemi'nde yardımcı birlikler (*auxiliary*), Pamphylia da Side ve Perge kentlerinde düzenli olarak MS 2. ve 3. yy'larda karargahlarda konumlandırılmıştır. Nolle, 1986: 199-202; Roueche, 1989: 212; Mitchell, 1995: 213-215; Lenski, 1999b: 308-329.

592 Eck, 1972: 429-436; Mitchell, 1993b, I: 234-235; 1995: 214; Zimmermann, 1996: 272; Şahin, 1999: 185-186, no. 156; Stauner, 2004, no. 376: 404; Bennett, 2007: 141-143. *Kremna Kuşatması* ile ilgili detaylı aktarımlar, "Antik Kaynaklarda Kremna" adlı başlık altında detaylı olarak aktarılmıştır.

593 Zimmermann, 1996: 272; Öztürk, 2006: 86; 2011b: 94; 2011c: 351-355.

594 Lee, 2007: 134. MS 537'deki Roma ve Gotlar arasındaki mücadelelerde benzer uygulamaların olduğu görülmektedir. Pro. *Hist.* V.25.2, VII.36.2. Kremna'daki kent merkezinin kuzeyindeki 8.08, batısındaki 1.57 ve doğusundaki 1.31 hektarlık düzlük alanlar, tarımsal faaliyetler için elverişliydi. (Kuzeydeki 37.3002 K -

için Kremna halkının bir bölümünün kentten çıkarılması emri dahi verilmiştir. Ancak, yürütülen güçlü kuşatmanın ardından -kentin karşısındaki mevkiide Roma Ordusu için kurulan kamp ve karargah merkezinde yürütülen politikaların yardımlarıyla- Kremna'nın tekrardan İmparator Probus'un himayesine alınması sağlanmıştır[595].

Sonuç olarak, haydut lideri Lydius, yara alarak ölmüş ve kent ele geçirilmiştir. Bu olaydan sonra Roma, halkın bir bölümünü kentin çevresindeki kırsal yerleşimlere tahliye ettirerek *veteranus*ları ve ordunun lojistik kaynaklarını kente yerleştirmiştir[596]. Antik yazar Vopiscus da İmparator Probus'un zorla veya hileyle haydutların bölgesine girdikten sonra haydutların bir kaleye yerleşmelerinin engellenmesi olayının onları bir kaleden kovmaktan çok daha kolay bir eylem olduğunu kabul ettiğinden olsa gerek *veteranus*ları dağlık alanlardaki kentlere görevlendirdikleri ve *veteranus*ların erkek çocukları için 18 yaşından itibaren askerlik hizmeti gibi zorunlulukları getirterek güvenlikli bölge oluşturmayı temel bir siyaset anlayışı şeklinde benimsediğinden bahsetmiştir[597]. Bu sebeple, MS 3. yy'daki olaylardan ötürü Kremna da *veteranus*ların yoğun bir şekilde iskan ettirilmesi ile demografiksel bir nüfusun oluşturulduğu ve askeri kanadın kentte sürekliliğinin sağlandığı görülmüştür[598]. İskan politikasıyla ilişkili olarak Isauria'daki erişilmesi ve kontrol edilmesi güç yerlerde de *veteranus*ların ve askeri grupların yerleştirilmesi öngörülmüştür[599]. Çünkü Askouralı Hermaios ve oğlu Kiliortes'in MS 282-283 yıllarındaki faaliyetlerinin yer aldığı yazıtlar gösteriyor ki, Lydius'un Kremna'daki yenilgisinden sonra haydutluk iradesi ve etkisi Pisidia Bölgesi'nde halen sürmektedir[600].

30.4115 D koordinatlarındaki çevresi 1.766.15 m., alanı 80.843.88 m^2'lik ve 8.08 hektar, batıda 37.2958 K - 30.4059 D koordinatlarındaki çevresi 534.83 m., alanı 15.75.53 m^2'likve 1.57 hektar, doğuda 37.2956 K - 30.4141 D koordinatlarındaki çevresi 502.21 m., alanı 13.107.73 m^2'lik ve 1.57 hektarlık toplamdaki tüm sahalar tarımsal faaliyetler için uygundur. Ayrıca, Kremna'nın dışında, güneyde 37.2943 K - 30.4059 D koordinatlarındaki çevresi 3.511.64 m, alanı 577.395.43 m^2'lik ve 57.74 hektarlık sahanında tarımsal faaliyetler için uyugun yapıya sahip oldukları tespit edilmiştir). Hatta günümüzdeki yöre halklarının 1990'lı yıllara kadar kent içindeki muhtelif yerleri tarım arazileri olarak kullandıkları bilinmektedir.

[595] Ritter, 1848: 556; Mommsen, 1886: 337-338; Jones, 1971: 212-213; 2003: 133; Burckhardt, 1983: 106; Pekman, 1989: 84; Hopwood, 1999: 220; Davies, 2000: 151-158; Kaya, 2005a: 212.

[596] Metin, 2012a: 44.

[597] Flav. Vop. *Hist. Prob*. XVI-XVII.

[598] İlişkili politikaların İmparator Augustus zamanında da Kremna kentinde yapıldığı bilinmektedir.

[599] SHA III, *Prob*. XVII.1.

[600] Harrison, 1979: 235-237; *SEG* 29, (1979) no. 1514; Zimmerman, 1996: 271; Mitchell, 1998b: 165-175; Ballance ve Roueche, 2001: 90, 109; *SEG* 51, (2001) no. 1813; İplikçioğlu, G. Çelgin ve A. V. Çelgin, 1991: 184-185; 1992: 12, no. 2, 14, no. 4; *SEG* 41 (1991) NO. 1390; Öztürk, 2006: 124-125, 1.1.1.72. Belge 1-2; 145, 1.4.1.2. Belge 1-2.

Pamphylia ve Pisidia bölgelerindeki salgın hastalıkların, depremlerin ve Isaurialı haydutların kenti de içine alarak etki alanı oluşturduğu bilinmektedir. MS 4. yy'dan itibaren Bizans'a ait verilerin kentte yoğunluk kazandığı da önemli bir konudur.

1.5.3. Bizans Dönemi'nde Kremna

Pisidia Bölgesi'nde Hellenistik Dönem'e ait cereyan eden olaylardaki tarihsel belirsizlik, köklü bir şekilde Bizans Dönemi'nde de görülmektedir. Ancak, yöredeki Bizans arkeolojik verilerindeki yetersizlik olayı, Kremna da farklı bir boyut kazanarak kentte bulunan çok sayıdaki kilise yapıları ve konut mimarisi dikkate değerdir. Bunların kentin tarihi açısından önemli bulgular olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu bakımdan antik kaynaklar, arkeolojik bulgular, Constantinopolis belgeleri, konsül yazışmaları ve yöredeki Bizans ve Selçuklu ilişkileri ele alınarak kentin tarihi oluşturulmaya çalışılmıştır (Tablo 7).

Kremna'daki kilise yapıları, *A (1), B (2), C (3), D (4), E (5), F (6), G (7)* ve *H (8)* şeklinde isimlendirilerek kaydedilmiştir[601]. K 14'ün batısındaki yamaçların sonlandığı yerde *B (2)* kilisesi yer almaktadır. Bunun dışındaki kiliselerin kent içinde farklı yerlerde olduğu belirlenmiştir. Kilise yapılarının hepsi tahrip edilmiştir. Fakat kiliselerin duvarlarına ait kalıntılar az da olsa izlenebilmektedir. Plan tipleri, yaklaşık olarak aynıdır. Kiliselerin arasında yer alan *A (1)* kilisesi, MS 4. yy'a aittir ve en erken tarihli olanıdır. İmparatorluk Dönemi'nin önemli yapısı Hadrianus Bazilikası'nın yapısal olarak dönüştürülmesiyle düzenlenmiştir[602]. Bu şekildeki kilise yapıları, Pisidia Bölgesi'nin kentlerinde karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, Selge de Yukarı Agora'daki Meclis Binası (*Bouleuterion*) ya da Odeion yapıları ile Sagalassos ve Pednelissos kentlerindeki Meclis Binası (*Bouleuterion*) yapılarının kilise yapılarına çevrilmesi, Kremna'daki *A (1)* kilisesi ile yakın ilişkilidir[603]. Çünkü Hristiyanlığın kabulünün ardından kentlerdeki mevcut seküler yapılar, dinsel inançlardaki yapılaşmalar için uygun ve pratik mekanlar olmasından dolayı mimari yapım ve bakım işlerinden sonra tekrardan düzenlenerek kullanılmıştır[604]. Ayrıca, *decurione*slerin, yani askeri yönetimlerin öneminin azalmasıyla MS 4. ve 5. yy'larda Meclis Binası (*Bouleuterion*) ve Bazilika gibi İmparatorluk yapılarının kullanımları da azalarak veya

[601] Mitchell, 1995: 220-229. Pisidia Bölgesi'ndeki kilise yapıları, Kremna'daki gibi Pednelissos da 8, Selge de ise 7'dir. Vandeput ve Köse, 2013: 213.
[602] Mitchell, 1995: 220; Bayliss, 2001: 75; Vandeput ve Köse, 2013: 213.
[603] Machatschek ve Schwarz, 1981: 198; Mitchell, 1995: 220-222; Talloen ve Vergaueteren, 2001: 376; Karas ve Ristow, 2003: 139-141.
[604] Meier, 1996: 371.

kasten göz ardı edilerek Hristiyanlık dinine mensup grupların adaptasyonu hızlanmış ve mimari yapıların dönüştürülmesi gerçekleştirilmiştir[605]. Bu yönüyle Kremna'daki yapılar, küçük değişimlerden sonra Bizans'ın dinsel mimari yapısına uygun bir şekilde yapılmıştır.

Kiliselerin yanı sıra, kentin iki ayrı yerinde inşa edilmiş konut mimarisinin kapı aksamlarında MS 4. ve 6. yy'lara ait yazıtlı ve haç işaretli bloklar tespit edilmiştir[606]. Bu bakımdan Hristiyan halkın Kremna'da kesintisiz olarak güçlü bir şekilde MS 6. yy'a kadar ikamet ettiklerini ve kendi dinsel ritüellerinde bulunduklarını öngörmekteyiz.

2014'de *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Hacıbağ Mahallesi'ndeki tepe de kilise kalıntıları bulunmuştur. Bu kilise yapısı, BAY III ve BAY IV olarak adlandırılan antik karayollarının kesiştikleri yerdedir. Burası yöre halkı tarafından "Kisle" mevki olarak adlandırılmıştır. Kilise yapısının *apsis*i açık bir şekilde görülebilmektedir[607]. Kent merkezindeki kiliseler ile benzer yapıdaki plan ölçülerine sahiptir.

MS 6. yy'da Hierokles'in (*Ιεροκλής*) Synecdemus (*Synekdemos*) adlı eserinde Kremna'nın adına Bizans hakimiyetindeki idari bölümlerin ve şehir listelerinin not edildiği yerde rastlanılmıştır. Kremna'nın adı "Κρεμνα-Κρημνα" şeklinde yazılarak Pisidia Bölgesi'nde bir kent olduğu belirtilmektedir[608]. Eserdeki coğrafya listesinde Kremna, Kolbasa'dan sonra Panemoteikhos ve Arriassus'dan önceki bölüme yerleştirilmiştir.

Hristiyanlık merkezi Constantinopolis'e bağlı doğudaki bölgelerde yer alan piskoposluklar ve kiliseler ile kayıtlar ve yazmalar sonucunda oluşturulmuş *Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinapolitanae* ve *Nova Tactica* adlı kaynak eserlerde, Pamphylia Secunda Piskoposları Listesi'nde Kremna adının Bizans Dönemi'nde farklı şekillerde yazılarak kaydedildiği ortaya çıkarılmıştır; I. Notitia, Τον Κρημν<ης>, Κρημνου 397; II. Notitia, ο Κρημνων, Κρημνου 466; III. Notitia, θ ο Κρημνου, 542; IV. Notitia, ο Κρημνου, 418; V., VI. ve VII. Notitia, θ ο Κρημνων, Κρημνης 361-419-478; VIII-IX. Notitia, η ο Κρημνων, 425; X. Notitia, ο Κρημνων ς ο Κρημνων, 419; XIII. Notitia, Κρημνων, 425'de yazılmıştır[609].

[605] Liebeschuetz, 2001: 110, 121.
[606] Horsley ve Mitchell, 2000: 88, *I. Cremna 68-69*.
[607] Metin, 2014a: 25-29.
[608] Hierocl. *Syn.* 681.2.
[609] Darrouzes, 1981: 212, 226, 240, 259, 282, 302, 323, 361, 397, 418-419, 425, 478, 542.

Bizans kayıtlarına göre MS 787'deki II. İznik Konsülü'ne (Nikaea) Kremna'dan Theodorus adlı bir kişinin piskopos olarak katıldığı anlaşılmaktadır[610]. Buna göre MS 6. ve 8. yy'lardaki Bizans kaynakları, Kremna halklarının Erken Bizans Dönemi'nde de açık bir şekilde aktif olduklarını belgelemiştir.

Geç Roma Dönemi'nde ve Bizans Dönemi'nde hakimiyet altına alınmış yerlerin tarihsel olayları ve coğrafyaları ile bibliyografik referanslarının yer aldığı *Tabula Imperii Byzantini 7 Phrygien und Pisidien* adlı eserde Bizans'ın Pisidia Bölgesi'ndeki kuzey-güney yönündeki güzergahları üzerine açıklamalar yapılırken, Kremna'nın Rota D 2'deki Attaleia-Apameia-Akroterion-Antiocheia güzergahında yer aldığına ve Galat Kralı Amyntas ve İmparator Probus dönemlerindeki siyasi gelişmelerine dair bilgilere yer verilmiştir[611].

Kremna territoryumundaki yüzey araştırmaları, Bizans Dönemi'ne ilişkin önemli bilgileri sunmuştur. 2015'de *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Erken ve Orta Bizans dönemlerine ait iki yerdeki bulguların önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir. İlk olarak Kremna'nın güneybatısında yer alan Örentepe yerleşiminde etrafı sur duvarları ile çevrili alandaki *apsis* ve *narteks* bölümleri korunmuş kilisedir[612]. İkincisi de Kremna'nın güneyindeki Avdancık Köyü'nün hemen kuzeyinde yer almış ve *apsis*inde İsa'nın yaşamına ait freskoların tasvir edildiği Altıkapılı Kaya Kilisesi'dir[613]. Bunun yanı sıra, 2017'de gerçekleştirilen *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Kremna'nın güneydoğusundaki Kızıllı Köyü'nün yaklaşık 1 km. kuzeyindeki dağlık alanda yer alan Balama Kalesi'ndeki *apsis* ve *nef* bölümleri, Bizans varlığının bir kanıtıdır[614].

Araştırmalardaki kilise yapıları, çevredeki küçük ve orta ölçekli yerleşimler ile bütünlük oluşturarak Kremna territoryumundaki Hristiyan halkın varlığını kesin olarak kanıtlamıştır. MS 4. yy'dan ve 12. yy'lara kadar kent ve çevresindeki Bizans hakimiyeti arkeolojik veriler ile desteklenerek kronolojik bir tarihsel kaynak ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, Bizans İmparatoru I. Alexios Komnenos'un (MS 1081-1118)[615] MS 11. ve 12. yy'larda batıda Normanlar'a, Anadolu'da ise Selçuklular'a karşı mücadeleleri, Pisidia

[610] Vaux, 1877: 105-106; İnan,1970: 52; Mitchell, 1995: 219; Metin, 2012b: 217.
[611] Belke ve Mersich, 1990: 47, 75, 80, 154-155, 371- 398.
[612] Metin, 2015b: 38-42; Metin, Becks, Polat-Becks, Soslu, 2015b: 214.
[613] Metin, 2015b: 38-42; Metin, Becks, Polat-Becks, Soslu, 2015b: 214-2015; Metin ve Soslu, 2016a: 316-317; 2018a: 315-333.
[614] Metin, 2017b: 32-38; 2018c: 164-176; Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 214-215.
[615] Mango, 2011: 61; Gregory, 2011: 251; Nik. *Khon. Hist.* 3.

Bölgesi için önemlidir[616]. Çünkü Selçuklular ile yaptıkları savaşları dikkate alarak Komnenoslar'ın II. Haçlı Seferi (1147-1149) ve III. Haçlı Seferi (1189-1192) sırasında Pisidia Bölgesi'ni de ayrı bir güzergah olarak kullandıkları anlaşılmıştır[617]. Dolayısıyla Kremna ve çevresindeki Bizansın mevcudiyeti hem tarihsel olaylar, hem de arkeolojik verilerle desteklenmiş durumdadır.

1.6. Kremna Araştırmaları

1.6.1. Antik Kaynaklarda Kremna

Antik kaynaklar, araştırmacılar için arkeolojik ve tarihsel odaklı konulardaki ilk veya ön bilgilerin yer aldığı birincil (ana) kaynaklardır[618]. Antikçağdaki siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik olaylar ile öznel konulara (biyografi, kent vb.) yönelik ilişkileri öğrenmek ve açıklamak için başvurulan kaynak tipidir. Bunlar yazınsal oldukları gibi yazıt, sikke ve seramik şeklindeki materyallerden de oluşmaktadır.

Kremna'ya ilişkin ilk öğretilerin ve izlenimlerin birincil kaynaklardan alındığını söyleyebiliriz. Konuları siyasi, askeri ve sosyo-kültürel içeriklidir. Ana hatları ile Galat Kralı Amyntas'ın hakimiyeti, Kremna'nın koloni kenti olarak yapılandırılması, Roma'nın MS 278'deki *Kremna Kuşatması* ve Hristiyanlık Dönemi'dir. Ayrıca, antik kaynaklardan Kremna hakkında edindiğimiz öğretilere bakıldığında Hellenistik Dönem'den Artemidoros ve Strabon yer alırken, Geç Antik Dönem'den ise Vopiscus, Eunapius ve Zosimus gibi birincil kaynak yazarları bulunmaktadır.

Kremna hakkındaki ilk yazınsal bilgilere MÖ 100'de coğrafyacı Ephesoslu Artemidoros'a ait on bir kitaplık çalışmalardan ulaşılmaktadır. Fakat Akdeniz'deki gözlemlerini aktardığı bu kitapların fragmanları, Strabon tarafından not edilmiş ve alıntılanmıştır. Artemidoros, Pisidia Bölgesi'nde yer alan on iki kentten bahsetmiştir. Bunlar Sagalassos, Adada, Selge, Pednelissos, Anabura, Tymbriada, Amblada, Pityassos, Aarassos Tarbassos, Sinda, Kremna ve Termessos kentleridir. Dağlık Pisidia'daki hakim lokasyonlarda konumlanmış kentlerin arasında Kremna'nın da adını geçirmiştir. Bu yönüyle

[616] Ostrogorsky, 2015: 329-347; Gregory, 2011: 251-258; Nik. *Khon. Hist.* 65-67.
[617] Metin ve Soslu, 2018a: 323.
[618] Alanımız kapsamında antik kaynakların ana hatları ile tanımına değinilmiştir. Elbette ki, Felsefe, Sanat Tarihi, Biyoloji, Coğrafya, Sosyoloji vs. alanlarda da antik kaynaklar söz konusudur ve tanımlanması ayrı yapılabilmektedir.

söz konusu kaynağın, kentin adının içinde yer aldığı şimdiye kadar ki ele geçen en erken yazılı antik kaynak olduğunu belirtmek isteriz.

Strabon, *Geographika* adlı eserinde antik Anadolu coğrafyası bilgilerini eserinin XII., XIII., ve XIV. bölümlerinde detaylı olarak anlatmıştır. Kremna'ya ilişkin hem siyasi olayları, hem de kent coğrafyasına ait özellikleri eserinin XII. bölümünde şöyle açıklamıştır;

"*Amyntas, Pisidia Antiokheiası (Yalvaç) ve Apameia Kybotos yakınındaki Apollinias ülkesine kadarki yerlerle Lykaonia'ya sahiptir. Tehdit durumdaki Tauroslardan Phrygia'ya ve Kilikia'ya ait topraklara yayılan Kilikialılar ve Pisidialılar üzerinde hakimiyet kurmakla uğraşmaktadır. Bu arada vaktiyle zapt edilemez denilen bazı yerleri, Kremna'yı da almıştır. Kent, oldukça dağlık bir topografyada ve çevresi uçurumla çevrilidir. Bu sebepledir ki, Kremna'yla Sagalassos arasındaki Sandalion'u zapt etmek için çaba dahi harcamamıştır*"[619].

"*Kremna'yı ele geçirmiş olan ve zapt edilemez olarak zannedilen Homanad ülkesine giren ve kendisini daha birçok yerlerin hakimi olarak kabul ettiren ve Tiranı dahi öldüren Amyntas, Tiranın karısının bir hilesi sonucu yakalanarak öldürülmüştür*"[620].

Bu gelişmelerden sonra İmparator Augustus, Galat Kralı Amyntas'ın krallığını *Provincia Galatia* şeklinde eyalete dönüştürmüş ve Dağlık Pisidia'daki hakimiyetini kuvvetlendirmek için koloni kentlerini kurmuştur. İşte Kremna da Romalı kolonistler tarafından iskan edilmiş kentlerdendir. Ayrıca, Strabon da Selge, Sagalassos, Pednelissos, Adada, Pityassos, Tymbriada, Amblada, Sinda, Anabura, Aarassos Tarbassos, Termessos ve Kremna kentlerini Artemidoros'tan alıntı yaparak Pisidia Bölgesi'nin kentleri olarak göstermiştir[621]. Anlaşılıyor ki, Strabon'un Kremna hakkındaki düşünceleri, Amyntas'ın Dağlık Pisidia'daki olayları ve kentin bir Roma kolonisi şeklinde düzenlenmesi konularıyla sınırlıdır.

İmparator Augustus'un *Res Gestae Divi Augusti* (*Tanrısal Augustus'un İşleri*) adlı eseri kendisinin hayatını ve icraatlarını anlattığı anıtsal bir kitabedir. Galat Kralı Amyntas gibi Augustus da Roma'nın menfaatleri için Kremna üzerinde siyasi ve askeri planlar yapmıştır. Şöyle ki, Pisidia Bölgesi'ndeki Roma karşıtı olayları bastırmak ve hakimiyetini

[619] Strab. XII.6, 3-4.
[620] Strab. XII.6.5.
[621] Strab. XII.7.2.

oluşturmak için pasifizasyon politikaları belirlemiştir. Bu nedenle Antiokheia, Apollonia, Komama, Parlais ve Kremna gibi stratejik yerlerdeki kentler, koloni kent şeklinde düzenlenmiştir[622]. İmparatorun Kremna'yı seçmesinde kentin Sagalassos territoryumundan başlayarak Perge Ovası ve Attaleia'ya ilerler durumdaki Kestros Vadisi'ne (Aksu) ve doğu yönündeki dağlık alanlara hakim konumu ve *Via Sebaste*'nın kavşağında yer alması etkili olmuştur.

Strabon'dan sonra Kremna'nın konumu hakkında ilk teknik ve matematiksel bilgiler, Claudios Ptolemaios'un *Geographia Hyphegesis* adlı eserinde geçmektedir. Eserde 8000 antik yer adı, enlem ve boylam koordinatlara göre listelenmiştir. Dört numaralı Asia Minor belgeli Galat haritasında Kremna, "Kremna Kolonia" ve "Κρημνα κολονια" şeklinde yazılarak Pisidia Bölgesi'nde 37°50' kuzey ve 63° (*ξγ° Ø λζ° Lγ′*) doğu koordinatlarında gösterilmiştir[623]. Coğrafi koordinatlar ve matematiksel hesaplamalar yapılarak Kremna'nın ilk kez bir harita üzerinde yer alması, çok önemli bir gelişmedir.

Antik kaynaklar, Kremna'ya dair bilgileri edindiğimiz *Geographia Hyphegesis* adlı eserin ardından kent konusunda çok uzun bir zaman suskun kalmıştır. Bu dönemden sonra Kremna'ya yönelik ilk bilgileri Flavius Vopiscus'dan öğrenmekteyiz. Vopiscus'un *Historia Augusta* adlı eserinde Romalı İmparatorlar ve onların biyografilerine ait açıklamalara yer verilmiştir. Bu kapsamda Probus ve Isaurialılar arasında meydana gelen olaylar ile kentlerin ilişkileri anlatılmıştır. Rhen'deki savaşlardan sonra doğuda konuşlanan Isaurialıların eylemleri artık ihmal edilemeyecek bir boyuttadır. Haydut faaliyetleriyle tanınmış Isaurialı Palfuerius'un aynı uygulamalarda bulunmuş gruplar ile örgütlenerek Lykia ve Pamphylia'daki kentleri yağmaladığını öğrenmekteyiz[624].

İçerik bakımından ilişkili anlatımdaki *Scriptores Historiae Augustae III* adlı eserde Probus'un siyasi olaylarını anlatıldığı bölüm ele alınmıştır. İmparator öncülüğünde Roma'nın Rhen'deki mücadeleleri devam ederken Isaurialı haydutlar da Pamphylia, Lykia ve Pisidia bölgelerinde kaos içerikli faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunların bilinen en güçlüsü Palfuerius adındaki bir hayduttur. Ancak, Probus, Roma'nın bölgedeki kaybolan otoritesini ve hakimiyetini tahsis etmek için büyük bir ordu göndererek haydut şefini

[622] *Res Gestae Divi Augusti*. XXVIII.35-36.
[623] Ptol. *Geogr.* V.5.7 Günümüzdeki GPS koordinatları (63°45' . 38°00').
[624] Flav. Vop. *Hist. Prob.* XVI.

öldürtmüştür. Palfuerius'un zapt ettiği kentler ve yerleşimler de ele geçirilmiştir[625]. Daha sonra Isauria'ya bağlı kentlerde ve Pamphylia Bölgesi'nin tamamında barış ortamı sağlandıktan sonra İmparator, Anadolu'ya ilerleyişini sürdürmüştür[626].

İmparator Aurelianus ve Probus'un Kremna'daki faaliyetleri, Sardeisli Eunapius'un *Filozofların ve Sofistlerin Hayatları* adlı eserinde önemli anlatımların başında gelmektedir. MS 3. yy'da Pisidia Bölgesi kuzeyden Gotlar, doğudan Sasaniler ve güneyden Palmyra Krallığı'nın tehlikesi altındaydı. Bu tehlikelere karşılık Roma'nın bölgedeki koloni kentleri de imparatorlar tarafından ordugah ve aynı zamanda üs bölgesi olarak kullanılmaktaydı. Aurelianus, Palmyra Krallığı Zenobia tehlikesini ortadan kaldırmak ve hakimiyetini sağlamak için Kremna'daki ordusuyla taarruza geçmiştir. Bu dönemdeki başka bir durum ise kıyılardaki korsanlık ve iç bölgelerdeki haydutluk tehlikesiydi. MS 3. yy'da haydut şefi Lydius, Pamphylia ve Pisidia bölgelerinde etkin bir faaliyet içerisindedir. Roma'nın baskısı sonucu kendisi iç ve dağlık bölgelere çekilmiş, stratejik konumu ve savunma sistemleri yönüyle oldukça korunaklı konumdaki Kremna'yı zapt etmiştir. Ancak, İmparator Probus'a ait Roma Ordusu çok geçmeden kenti kuşatmış, yeniden kente hakim olmuştur[627].

Kremna'nın siyasi ve askeri olayları üzerine kendinden önceki antik yazarlara göre en detaylı bilgileri Pagan yazar Zosimus, *Historia Nova* adlı eserinde Roma'nın *Kremna Kuşatması*'nın anlatıldığı bölümde vermiştir[628]. I.69 ve I.70'deki pasajlarda Isaurialı haydut şefi Lydius'un Kremna'yı seçmesindeki amacı, Roma ve Lydius'un stratejik mücadeleleri ve Roma'nın tekrardan kentteki hakimiyeti şeklinde aktarılmıştır. *Kremna Kuşatması*'nın Klasik Hellence ve Türkçe açıklamaları şöyledir;

[625] SHA III, *Prob*. XVI.1-6.
[626] SHA III, *Prob*. XVII.1.
[627] Eunap. I.489-490.
[628] Zos. *Hist.* I.69-70.

Τούτων οὕτω περὶ τὸν Ῥῆνον αὐτῷ διαπολεμηθέντων, ἄξιον μηδὲ τὰ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον Ἰσαύροις πραχθέντα παραδραμεῖν. Λύδιος τὸ γένος Ἴσαυρος, ἐντεθραμμένος τῇ συνήθει λῃστείᾳ, στῖφος ὅμοιον ἑαυτῷ περιποιησάμενος τὴν Παμφυλίαν ἅπασαν καὶ Λυκίαν ἐπῄει· συνελθόντων δὲ στρατιωτῶν ἐπὶ τῇ τῶν λῃστῶν καταλήψει, πρὸς Ῥωμαϊκὸν στρατόπεδον οὐχ οἷός τε ὢν ἀντιτάττεσθαι Κρῆμναν κατελάμβανε, πόλιν οὖσαν Λυκίας, ἐν ἀποκρήμνῳ τε κειμένην καὶ κατὰ μέρος χαράδραις βαθυτάταις ὠχυρωμένην, ἐν ταύτῃ πολλοὺς ὡς ἐν ἀσφαλεῖ καὶ τειχήρει καταφυγόντας εὑρών. ἐπεὶ δὲ τοὺς Ῥωμαίους εἶδεν ἐγκειμένους τῇ πολιορκίᾳ καὶ τὴν ἐν ταύτῃ τριβὴν γενναίως ὑφισταμένους, τὰ οἰκοδομήματα καθελὼν ἀρόσιμον ἐποίει τὴν γῆν, σπείρων τε σῖτον παρεσκεύαζε τοῖς ἐν τῇ πόλει δαπάνην. ὁρῶν δὲ τὸ πλῆθος πολλῆς δεόμενον χορηγίας, τὴν ἄχρηστον ἡλικίαν, ἄρρενά τε καὶ θήλεα, ἠφίει τῆς πόλεως ἐκβαλών· ἐπεὶ δὲ οἱ πολέμιοι τὸ Λυδίου βούλευμα προϊδόμενοι τοὺς ἐκβληθέντας αὖθις ἐπὶ τὴν πόλιν ἰέναι συνήλαυνον, ἐμβαλὼν εἰς τὰς περὶ τὴν πόλιν χαράδρας διέφθειρεν. ὄργμα δέ τι, χρῆμα θαυμάσιον, ἀπὸ τῆς πόλεως ἐπὶ τὰ ἐκτὸς διορύξας καὶ μέχρι τῶν ἐπέκεινα τοῦ πολεμίου στρατοπέδου τόπων ἐκτείνας, ἐξέπεμπεν διὰ τούτου τινὰς ἐκ τῆς πόλεως ἐφ' ἁρπαγῇ θρεμμάτων καὶ ἄλλης τροφῆς· ἐκ τούτου τε χορηγεῖν ἐν μέρει τοῖς πολιορκουμένοις εὐπόρει, μέχρις οἱ πολέμιοι τοῦτο γυναικὸς αὐτοῖς μηνυσάσης ἐξεῦρον. ἀλλ' οὐδὲ οὕτως ἀπεῖπεν ὁ Λύδιος, ἀλλ' οἴνου μὲν κατὰ βραχὺ τοὺς αὐτῷ συνόντας ἀπέστησεν καὶ σῖτον ἐμέτρει τοῦ συνήθους ἐλάττονα, τῶν δὲ σιτίων καὶ οὕτως ἐπιλιπόντων εἰς ἀνάγκην κατέστη τοῦ πάντας ἀπολέσαι ἐν τῇ πόλει πλὴν ὀλίγων ἀνδρῶν αὐτῷ τε ἐπιτηδείων καὶ πρὸς φυλακὴν ἀρκεῖν δοκούντων. κατέσχεν δὲ καὶ γυναῖκας, ἃς ἐπὶ τῇ τῆς φύσεως ἀναγκαίᾳ χρείᾳ κοινὰς εἶναι πεποίηκεν ἅπασιν.

I.69. *Ren'deki savaşlar bunlardı. Isaurialıların eylemleri artık ihmal edilmemeliydi. Isaurialı Lydius, milletinin alışık olduğu haydutluk faaliyetleri ile büyümüş ve benzer uygulamalarda bulunmuş gruplarla Lykia ve Pamphylia'yı yağmalamıştır. Roma ordusu askerleri bu haydut ve yağmacı toplumlar üzerine gönderildiğinde Roma ordusu karşısında dayanacak kadar güçlü değildi. Bir tarafı vadi ile bir bölümü de kayalık bir uçurumla çevrili konumdaki Lykia kenti Kremna'yı ele geçirdi. Bu kentte pek çok insan bulunmaktaydı. (2) Roma'nın kuşatma niyetini anladığında evleri yıkarak tarım arazisi durumuna getirdi ve kent içerisindekilere yiyecek sağlamak için mısır ektirdi. Ne var*

ki, nüfus hala arzdan çok daha büyük olduğu için, çocuk ya da yaşlı olan her iki cinsiyetten olanları şehir dışına sürdü. Lydius'un düşüncelerini öngören Romalılar, onları şehre geri gönderilmeleri için zorladılar. Böylece, Lydius onları şehir çevresindeki dağ geçitlerine sürerek zarar verdi. (3) Daha sonra Roma kampının ötesinde kent dışındaki sığır ve yiyecekleri çalmak için olağanüstü bir aygıt kullanılarak tünel kazılmıştır. Bir muhbir kadın tarafından burası ifşa ettirilene kadar tedarikler sağlanmış, kuşatma uzamıştır. (4) olumsuzluklara rağmen Lydius, adamlarına şarap ve mısır ikram ederek morallerini yüksek tuttu ve umutsuzluğa düşmedi, ama ikramları biraz kıstı. Ancak, bunlarda fayda sağlamadı. Kendisini savunmak için yeterli olduğunu düşündüğü birkaç yakın iş arkadaşı ve bazı kadınlar dışında kentteki herkesi öldürme kararı aldı[629].

[629] Ridley, 2006: 21-22

ἐπεὶ δὲ πρὸς πάντα κίνδυνον ἐγνώκει διαπαλαῖσαι, συμβαίνει τι μετὰ πάντα ταῦτα τοιοῦτον. συνῆν τις ἀνὴρ αὐτῷ μηχανάς τε κατασκευάζειν εἰδὼς καὶ ἐκ μηχανῶν εὐστόχως ἀφιέναι βέλη δυνάμενος, ὥστε ὁσάκις ἐνεκελεύσατο ὁ Λύδιος αὐτῷ κατά τινος τῶν πολεμίων ἀφιέναι βέλος, μὴ διαμαρτεῖν τοῦ σκοποῦ. τούτῳ τοίνυν ἐπιτάξας τρῶσαί τινα τῶν ἐναντίων, ἐπειδὴ διήμαρτε βέλος ἐκπέμψας ἢ ἐκ τύχης ἢ ἐκ προνοίας, γυμνώσας τῆς ἐσθῆτος ἐσχάτως ἐμαστίγωσεν, προσαπειλήσας καὶ θάνατον. ὃ δὲ καὶ ἐπὶ ταῖς βασάνοις ἀγανακτῶν καὶ ἐπὶ ταῖς ἀπειλαῖς δεδιὼς καιροῦ δοθέντος ὑπεξάγει τῆς πόλεως ἑαυτόν· ἐντυχὼν δὲ τοῖς ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου, καὶ ὅσα πέπραχέν τε καὶ ἔπαθεν πρὸς τούτους ἐκφήνας, ἐπέδειξεν οὖσαν ἐν τῷ τείχει θυρίδα δι' ἧς εἰώθει Λύδιος κατασκοπεῖν τὰ ἐν τῷ στρατοπέδῳ γινόμενα, ταύτης τε προκύπτοντα κατὰ τὸ σύνηθες ὑπισχνεῖτο τοξεύειν. ἀποδεξαμένου δὲ αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ τοῦ τῆς στρατείας ἡγουμένου, στήσας μηχανήν, προστησάμενός τε τοὺς αὐτὸν ἀποκρύπτοντας ὡς ἂν μὴ παρὰ τῶν ἐναντίων ὁρῷτο, προκύπτοντα τῆς ὀπῆς τὸν Λύδιον θεασάμενος καὶ τὸ βέλος ἀφεὶς πλήττει καιρίαν. ὃ δὲ πράξας καὶ μετὰ τὴν πληγὴν εἴς τινας τῶν συνόντων αὐτῷ τὰ ἀνήκεστα, καὶ τοῖς λελειμμένοις ὅρκους ἐπαγαγὼν περὶ τοῦ μὴ ἐνδοῦναι τῇ πολιορκίᾳ καθάπαξ, μόλις ἐξέλιπεν. οἱ δὲ κατὰ τὴν πόλιν οὐκ ἐνεγκόντες ἔτι τὴν πολιορκίαν ἐξέδοσαν ἑαυτοὺς τῷ στρατοπέδῳ, καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ τὸ λῃστικὸν τέλος ἐδέξατο.

I.70. *Bütün tehlikelere karşı direnmek için kararlılığından hiç vazgeçmedi; bu sırada güzel bir gelişme oldu. Lydius'un adamlarından birisi ateşli silahların nasıl yapılması ve kullanılması gerektiğini biliyordu. Lydius, ona ateş etmesini emrettiği zaman hedefi asla şaşırmayacaktı. (2) Lydius'un emri üzerine bir ateşlemede (şansızlık veya kasti olarak) hedefi tutturamamıştı. Bunun üzerine onu çıplak bir şekilde dövdü ve tehdit etti. Lydius'un öfke ve tehditlerinden korkan adam, ilk fırsatta kentten kaçtı (3) ve Romalı askerlerle karşılaştı ve kendisine verilen cezayı, durumu anlattı. Onlara duvarda bir bölüm gösterdi ve buradan Lydius'un kamplarını gözlemlemek için kullandığını belirterek ve her zamanki gibi baktığı yerden ateş etme sözü verdi. (4) Romalı general önerisini kabul etti makinalı silahını gizlemek için önündeki askerlerle gizledi.*

> *Amacı, Lydius'un Roma kampını izlemek için gizli bölmeyi açtığı durumda ölümcül bir şekilde yaralamaktı. (5) O kadar yaralı olsa da ve büyük acılar içinde ölmeden önce, bazı adamlarını idam etti ve geri kalanları asla kuşatma altında teslim olmayacaklarına yemin ettirdi. Ancak, kuşatma dayanılmaz bir aşamaya geldiğinde kentteki tutuklular teslim oldular. Böylece haydutlukları sonlandırıldı*[630].

MS 6. yy'da coğrafyacı Hierokles (Ιεροκλής), Bizans hakimiyetindeki idari bölümlerin ve şehirlerin listesini içeren *Synecdemus* (*Synekdemos*) adlı eserin yazarıdır. Bu eserde Kremna, Pisidia Bölgesi'nde bir kenttir ve kent "Κρεμνα-Κρημνα" adıyla geçmektedir[631].

Kremna'nın adı Hristiyanlık Dönemi'nde Constantinopolis'e bağlı doğudaki bölgelerde konumlanmış piskoposluklar ve kiliselerin, yanı sıra resmi kayıtlar ve el yazmalardan oluşmuş *Notitia Episcopatuum Ecclesiae Constantinapolitanae* adlı eserde de farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır; I. Notitia, Τον Κρημν<ης>, Κρημνου 397; II. Notitia, ο Κρημνων, Κρημνου 466; III. Notitia, θ ο Κρημνου, 542; IV. Notitia, ο Κρημνου, 418; V., VI. ve VII. Notitia, θ ο Κρημνων, Κρημνης 361-419-478; VIII-IX. Notitia, η ο Κρημνων, 425; X. Notitia, ο Κρημνων ς ο Κρημνων, 419; XIII. Notitia, Κρημνων, 425[632].

1.6.2. Modern Literatürde Kremna

Birincil kaynaklardaki konuların veya ilişkili temaların bilimsel yöntemler sayesinde tekrardan ele alınarak yeni yaklaşımlar ile modern literatür veya ikincil yardımcı literatür şeklinde sunulmasıdır. Modern literatürde Kremna'ya dair açıklamalar ve çalışmalar önemli bir yeterliliktedir.

Kremna konusundaki ilk araştırmalar ve incelemeler, 18. yy'da P. Lucas, 19. yy'da R. Walpole ve W. M. Leake gibi gezginler tarafından gerçekleştirilerek kentin konumu, tarihi kalıntıları ve sur duvarlarına dikkat çekilmiştir. 19. yy'ın ortalarından itibaren R. N. Waddington ve G. Hirschfeld gibi araştırmacılar, Kremna'da ilk bilimsel odaklı araştırmaları başlatmıştır. Bu sayede kent adı, ilk kez sikke ve yazıt yardımıyla

[630] Ridley, 2006: 22.
[631] Hierocl. *Syn.* 681.2.
[632] Darrouzes, *Not. Epis. Ecc. Cons*.1981: 212, 226, 240, 259, 282, 302, 323, 361, 397, 418-419, 425, 478, 542.

tescillenmiştir. 20. yy'a kadar kentsel mimari yapı, heykel, sikke, seramik, yazıt ve küçük eser konularında makaleler ve araştırma notları hazırlanmıştır. 20. yy'dan sonra tanıtım temalı popüler ve haber içerikli yazıların yanı sıra, bilimsel makale, poster sunum ve tez çalışmaları yapılmıştır. Satın alma yoluyla veya kaçakçılık sonucunda yakalanarak Burdur Müzesi'ne getirilmiş eserlerde ikincil kaynaklar şeklinde değerlendirilmiştir. Geçmişten günümüze kadar Kremna'da araştırmalarda bulunmuş öncüler, yani ilk araştırmacılar ise S. Soslu'nun *Kremna'yı Ebedi Kılanlar: Seyyahlar ve Araştırmacılar* adlı poster sunumunda verilmiştir[633].

Voyage du Sieur Paul Lucas fait par ordre du roi dans la Grece, I'Asie Mineure, Ia Macedoine et I'Afrique I adlı eserde Lucas, 1706'nın sonbaharında Antalya'dan Isparta'ya yaptığı yolculukta derin vadileri takip ederek yüksek dağlık bir topografyada konumlanmış Burdur İli'ne -Bucak ve Ağlasun İlçeleri- ulaşmıştır. Burada karşılaştığı coğrafi şartları betimlemiş, pek çok kentsel kalıntıları ve harabeleri not etmiştir[634]. Bucak İlçesi'nde korunmuş haldeki mimari kalıntıları anlatmış, kent adı ve lokalizasyonu konusunda ise herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. Ancak, Lucas'ın seyahatinin Kremna territoryumunda olması ve zengin çeşitlilikteki tarihi kalıntılar ile güzergahının paralellik göstermesi, Kremna'nın Lucas tarafından ziyaret edilmiş olacağını göstermiştir. Lucas'ın Asia Minor'deki seyahat ve kent notları, Avrupalı seyyahların da dikkatinden kaçmamıştır. Kinneir'in *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan* adlı eserinde Pisidia Bölgesi ve Roma'nın koloni kentleri aktarılmıştır. Kremna'ya yönelik açıklamalarda kentin coğrafi özellikleri ve tarihsel konuları yer almaktadır[635]. Buna göre Amyntas'ın kenti zapt ederek ordugah kurduğunu ve Kremna'nın yamaç üzerindeki konumuyla doğu-batı noktalara hakim olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında kentteki yapılara dair herhangi bir bilgi sunulmamıştır. Bu konudaki tarihi açıklamaların Strabon'dan, coğrafi bilgilerin ise kulaktan işitme bilgiler olduğu anlaşılmıştır. Bu sebepledir ki, Kinneir'in kenti ziyaretinden ve anlattıklarının gerçekçilik perspektiften şüphe duyulmuştur. *Travels in Various Countries of the East: Being a Continuation of Memories Relating to European and Asiatic Turkey* adlı eserinde Walpole de 19. yy'ın ilk çeyreğinde Isparta'ya gitmek için General Koehler'in rotasından ayrılmış, yaklaşık 19. km'de Lucas'ın bahsettiği kalıntıları görmek ve incelemek için kendisine farklı bir güzergah belirlemiştir. Dağlık arazideki zahmetli bir yolculuktan

[633] Soslu, 2017c: 1.
[634] Lucas, 1714: 38.
[635] Kinneir, 1818: 226.

sonra özel konumdaki kente ulaştığını ve yapılara ait kalıntıları incelediğinden bahsetmiştir[636]. Lucas gibi kentin adı konusunda herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak, yukarıdaki iki rota da takip edildiğinde Karacaören, Elsazı, Kepez ve Çamlık Köyü (Girme) mevkiileri belirmektedir. Bu yerdeki korunmuş tek antik kent Kremna olduğu için Walpole'nin not ettiği kent muhtemelen burasıydı.

Kent adı ve lokalizasyonu konusunda antik kaynaklar ve modern literatürdeki verilerin bütünlük içinde değerlendirilmesi, araştırmacılar için önemli bulguları sağlamıştır. *Tour in Asia Minor* adlı eserinde Leake de Strabon'un Kremna konusundaki siyasi ve coğrafi koşulları içerikli açıklamalarının yanı sıra, Lucas ve Walpole'nin tarihsel kalıntılar üzerindeki araştırmaları kapsamında incelemesini yapmıştır. Kremna ile güneydeki Çamlık Köyü, yani Girme Köyü'nün isim yönünden benzerlikleri açıklanmış ve köy adının konulmasında Kremna'nın adının rol model olduğu belirtilmiştir[637]. Bu anlamda ilk kez Kremna'nın lokalizasyonu yapılmıştır. Leake'nin açıklamaları önemli bir gelişme olarak kaydedilmiştir. *Revue Numismatique* adlı eserinde Waddigton da Kremna ile Girme adları arasındaki yakınlık ilişkisine işaret ederek antik Kremna'dan hareketle köye Girme adının verildiğini ileri sürmüştür[638]. Arundell'in *Küçük Asya'da Keşifler I-II* adlı eserinin II. cilt, III. bölümünde Kremna'ya yönelik açıklamaları dikkat çekmektedir. Şöyle ki, 1832'nin Kasım ayında Arundell ve ekibi Sagalassos'dan ayrılarak Debre'ye[639] varmış, vakitli bir konaklamadan sonra Kestros Vadisi'ni takip ederek harabeler diye tanımladığı sarp ve dik uçurumdaki kente ulaşmıştır[640]. Güneydeki kapıdan girdikleri kentte, ekip üyesi P. A. Dethier, gördüğü 14 sütunlu sağlam durumdaki bir yapıyı ve zafer takını tanımlamıştır. Dethier'in tanımladığı bu yapı, Büyük Propylon olmalıdır. Arundell ise Selge olarak tanımladığı kentin, blok taşlarla ve *polygonal* teknikle örülmüş duvarlar ile korunduğunu, iki kemerli bir kapıdan kente girdiklerini eklemiştir. Kentte ağaçlarla üzeri kaplanmış ve dağınık haldeki mimari yapılar, granit sütunlar ve *Korinth* başlıklar, kemerli yapılara ait bloklar, portikolu yapılar, tiyatro ve yazıtlı heykel kaideleri şeklindeki mimari elemanların son durumları aktarılmıştır[641]. Yazıtlı kaidelerde kent adının yer aldığı konusunda iddialı davranmıştır. Ancak, yazıtlarda ithaf ve adak içerikli notlar yazılıdır, yani kent adı

[636] Walpole, 1820: 280.
[637] Leake, 1824: 151.
[638] Waddington, 1853: 371.
[639] Kremna'nın kuzeybatısındaki bugünkü Taşyayla Köyü'dür.
[640] Arundell, 2016: 37.
[641] Arundell, 2016: 39-40.

geçmemektedir. Öyleyse burası neresidir? Arundell, "*Çok önemli bir kent keşfetmiştik. Ancak, kenti Selge olarak teyit edecek bir kanıt bulamamıştık. Daha önce hiç rastlamadığımız yaprağı ayvanın kine benzeyen çok sayıda ağaç ve çeşitli renklerde özellikle sarı renkli zambaklara rastlamıştık. Bunlar da elbette yetersiz bilgilerdir*"…diyerek[642] antik kaynaklara yönelmiş ve kent adının Kremna olduğu sonucuna varmıştır. Saint-Martin'in *L'Asie Mineure* adlı eserinde yerli halkın verdiği bilgilere göre harabelere doğru yürüyüşünü düzenlemiş, "Ghermeh" adlı bir köy yakınında yüksekçe bir akropolise sahip, korunaklı duvarlar ile çevrilmiş kente ulaştığını, kentin yer aldığı topografyanın ihtişamı ve Kestros Vadisi'ne hakimiyeti ile kent içerisindeki mimari kalıntıları incelediğini anlatmıştır[643]. Saint-Martin'in "Ghermeh" olarak bahsettiği yerin Girme Köyü, tarihsel kalıntıların ise Kremna olduğunu söylemek mümkündür. Esasında Saint-Martin İskender'in rotasındaki Selge kentini bulmayı amaçlamaktaydı. Ancak, önceki araştırmacılarda da iz bırakmış Kremna'yı bulmuştur. *Travels and Researches in Asia Minor* adlı eserinde Fellows, 1838'deki yolculuğunda Kremna'ya yönelik izlenimlerini aktarmıştır. Sagalassos'u gezdikten sonra güneye, Bucak İlçesi'ne doğru ilerlemiş, ilçenin kuzeyinde yaklaşık 15 km. mesafede olağanüstü bir kent ve kente ait kalıntıların olduğunu öğrenmiştir. Kentin adı ve lokalizasyonu hakkında ilişkili bir açıklamada bulunmamıştır. Fakat tapınak, tiyatro ve konutsal yapıları incelerken şaşkınlığını gizleyememiştir. Tahrip olmuş kemerli ve tonozlu bloklar, lahit kapakları ve yazıtlı blokların kentin heryerinde olduğunu ve kent içinde çok az uygulanabilir tarım sahası kaldığını belirtmiştir. Son olarak yüksek konumdaki korunaklı bir kentin güçlü sur duvarları ile çevrilmesi hususunda çarpıcı ifadelere yer vermiştir[644]. Buna karşın Fellows, kenti Selge olarak tanımlamış ve notlarına kaydetmiştir. Ancak, yukarıdaki konum özellikleri kentin Kremna olduğunu göstermektedir. Anlaşılıyor ki, Fellows da kentin adı konusunda Arundell gibi bir durum yaşamıştır.

Lucas, Walpole, Leake ve Arundell'e kadar Kremna adı hakkında kesin kanıt oluşturabilecek herhangi bir arkeolojik bulguya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda kent adı konusunda ilk önemli çalışmalar, Hirschfeld'in kentteki çalışmaları ile gerçekleşmiştir. *Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinesien* adlı makalesindeki açıklamaları şöyledir; "*Kente güneydeki kemerli kapıdan girdikten sonra Bazilika ve Forum yapılarına yöneldik. Burada ilk iş olarak yarım yivli Dor sütunları tanımladık, ardından Augustus'un*

[642] Arundell, 2016: 45.
[643] Saint-Martin, 1852: 220, 533.
[644] Fellows, 1852: 127-128.

kente "Colonia IuIia Augusta Felix Cremna/Cremnensium" unvanı verdiği, koloni kenti olduğunu kanıtlayan ithaf yazıtını bulduk", demiştir. Bu yazıt, Kremna adının Waddintgton'un Kremna sikkelerinin yanı sıra, yazıtlı bir blok ile ikinci kez bilimsel olarak kanıtlandığının belgesidir. Aynı noktada çok sayıda mimari blok ve üç kemerli bir kapının kalıntıları tespit edilmiştir. Yapı Propylon şeklinde tanımlanmış ve tarihsel olarak da MS 150'ler önerilmiştir. Bunun yanı sıra, yüzeydeki kalıntılar kısmen takip edilerek Hellenistik *Dorik* Agora'ya doğru ilerler durumdaki Sütunlu Cadde ile ilişkili bir cadde not edilmiştir. Kremna'daki yapılar ile Sagalassos, Side ve Selge kentlerindeki yapıların organik bir birlikteliklerinin olduğu ve MS 2. yy'dan MS 4. yy'a kadar yapıların ayakta kaldığı belirtilmiştir[645]. Tchihatcheff de *Asie Mineure Description Physique de Cette Contree* adlı eserinde Pisidia Bölgesi'nde batıdan doğuya doğru Tefenni, Kemer, Kestel, Bucak, Girme ve Kocaaliler'den Pisidia Torosları hattı boyunca ilerleyerek Karalis Gölü'ne (Beyşehir) kadar tüm jeolojik, topografya özellikleri not etmiştir. Girme'nin dağlık, dik yamaçlar ve derin vadiler üzerinde, hakim bir yerde konumlandığını aktarmıştır[646]. Buradaki Girme adı ile Kremna kenti mi, yoksa Girme Köyü'nün mü kastedildiği anlaşılamamıştır. Ancak, coğrafyaya dair açıklamaları, Kremna'yı işaret etmektedir.

Davis, Fellows'un kaleme aldığı gezi eserinden esinlenerek öteden beri Anadolu'yu ziyaret etmeyi düşlemiş ve bu düşüncesini İskenderiye'deki bir kilisede rahiplik görevi nedeniyle Mısır da yaşarken, 1872 yılında görevinden geçici olarak ayrıldığı sırada yaklaşık bir aylık Anadolu serüvenine yer verdiği Batı Anadolu kent ve ören yerlerindeki yazıtlar ile Osmanlı Devleti'nin durumuna dair bilgilerini biriktirdiği *Anadolu* adlı eserinde toplamıştır. 10. Bölümde Kremna'ya dair gözlemleri yer almaktadır. İlk olarak kent ve çevresindeki flora hakkında açıklamalar yapmıştır; "*kentteki her girinti ve her çıkıntıda meşeler, çobanpüskülleri, kızılcık ve dişbudak ağaçları, bol miktarda dağ gülü (Alpine Rose) ve karağan (Cistus) ile meşe ve çam ormanları, kent ve kırsalda çeşitlilik oluşturur*"[647]. Kremna'nın konumunu İsviçre'nin Saxon'daki Königstein Kalesi'ne benzetmiştit. Ancak, kentin yükseklik ve genişlik yönünden Königstein Kalesi kadar büyük olmadığını belirtmiştir. Çift kemerli kapıdan kente girdiklerini, güneydeki antik yol kavşağında anıt bir mezar gördüklerini, halkın kendi güvenlikleri için kentin batı ve güneydeki yerlerinin bazı

[645] Hirschfeld, 1879: 279-315.
[646] Tchihatcheff, 1866-1869: 337-356.
[647] Davis, 2006: 137-138.

kısımları düz taşlardan yontulmuş duvarlar ile koruduklarından bahsetmiştir[648]. Kent merkezinde mimari yapılara ait sütun, *Korinth* başlık ve zafer takı ile süslenen giriş kapısı, dükkanlar, agora, sarnıçlar, lahit mezarlar ve daha pek çok mimari yapıların yer aldığını anlatmıştır. Kentsel mimari yapıların haricinde kuzeydoğu ve kuzeyde bulunan geniş ve düz ekili dikili alanlar dikkatini çekmiştir. Ayrıca, *Reisen in der Asiaatischen Türkei* adlı eserinde Alman yazar Seiff, Pisidia Bölgesi'ndeki araştırmalarında oldukça sürpriz bulgular ile karşılaştığından söz ederken, notları arasında Kremna'ya da yer vermiştir. İlk olarak topografyası ile yöredeki konumu ile ilişkili izlenimlerini açıklamıştır. Daha sonra sur duvarları üzerine açıklamalarını yaparak batıdaki ve güneydeki bölümlerde farklı özellikteki taşların kullanıldığını belirtmiştir. Üzerindeki dekoratif ve kabartmalı süslemelerin yer aldığı mimari bloklara değinerek batıda yer alan nekropolis kapısına ait olduğunu düşündüğü arşitravdaki *Ion kymationu* dizisini örnek vermiştir[649]. Fellows ve Davis gibi kendisi de tarım arazileri konusuna yönelik açıklamalarda bulunmuş, günümüzdeki tarımsal faaliyetler ile bağlantı kurmaya çalışmıştır. Seiff'in 1872'de Kremna hakkında detaylı bilgileri sunmuş Davis ile ana hatlarıyla ilişkili bilgileri sunduğu görülmüştür. Leake ve Davis'in Kremna'nın coğrafi özellikleri hususundaki tanımlamaları, Vaux'un *Ancient History from the Monuments: Greek Cities&Islands of Asia Minor* adlı eserdeki bilgileriyle yakın benzerlik oluşturmuştur. Farklı olarak Kremna'nın Klasik Hellence'deki sözcüksel anlamının "Uçurum" olarak yer aldığını açıklarken, kent adı ve topografyasının uyumuna işaret edilmiştir. Güneyde yer alan çift kemerli kapı detaylı bir şekilde ele alınmıştır[650]. Yine Asia Minor'ün büyük bir bölümünü adım adım gezen Texier'in *Küçük Asya III* adlı eserinde Kremna'ya dair aktarımları yer almaktadır. Kentin Sagalassos'un kuzeyinde ve bu kentten 5 km. uzaklıkta bulunduğunu, günümüzdeki Girme Köyü'nün kentin yerini işgal ettiğini ve kentte sur duvarları, tapınak ve konutların olduğunu aktarmıştır[651]. Texier'in bilgilerinin gerçekçi bir gözlem gücünü yansıtmadığını söylemek gerekmektedir. Çünkü Kremna, Sagalassos'un kuzeyinde değil, güneyindedir ve *Via Sebaste* hattındadır. Her iki kent arasındaki uzaklık mesafesi de yaklaşık 30 km'dir. Anlaşılıyor ki, Texier de Kinneir gibi Kremna'yı ziyarette bulunmamış, duydukları ile açıklamalarını yapmıştır.

Fransız nümizmat Waddington, *Voyage en Asie-Mineure Au Point de Vue Numismatique* adlı eserinde Asia Minor'deki kentlere ait lokalizasyon verilerini ve tarihi

[648] Davis, 2006: 141.
[649] Seiff, 1875: 459.
[650] Vaux, 1877:105-106.
[651] Texier, 2002: 457.

olayları not etmiştir. Kent, Waddington için oldukça cazip ve özel bir kenttir. Bunu kentin coğrafi özelliklerini şiirsel bir anlatımıyla yaptığı betiminden çıkarıyoruz. Şöyle ki, "*Sur duvarlarının en üst noktasından sıralı durumdaki Toroslar'ın köknar ağaçlarının ortasından yükselmiş kentte, Kestros Nehri (Aksu), bir kaç bin yükseklikteki vadiden Perge'ye inmek için dağların arasından geçiyor. Üç günlük yürüyüş mesafesinden sonra deniz manzarası görülüyor ve masmavi deniz bu panoramanın son düzlemini oluşturuyor*" demiştir[652]. Bu açıklamalarından Waddington'un kentin konumundan etkilendiğini ve kenti ayrı bir özelde tuttuğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra, kentsel mimarideki dini, askeri ve kamusal yapılardaki tahribata dikkat çekerek mütevazi bir stille yapılmış mezarlardan bahsetmiştir. Kentin konumu ve lokalizasyonu hususunda ise Kiepert'in haritasını kullanmıştır. Ancak, Kremna'nın adı ve lokalizasyonu için yazıtlı parçalara ihtiyaç duyulduğunu eklemiştir. Kremna ve Girme Köyü'nün yakınlığından dolayı isim konusundaki benzerlik tartışması ve bu amaçla ilişki kurulması şeklindeki girişimlere karşı iyimser olmadığını belirtmiştir. Bu yönden Vaux ile karşıt bir düşünceye sahiptir. Girme Köyü'ndeki araştırmalar sonucunda altı adet bronz sikke bulmuştur. Bu sikkeler kent adının ve tarihsel olayların belirlenmesinde oldukça önemlidir. Bunlar sırasıyla 1. R[. KPH.] N. AE.4; 2. R[. KPH.] AE.3; 3. P. SEP. GETA. FOR. CAE. / R[. VLTR. COL. CR.] AE. 4 ½; 4. L. SEP. GETA. CES. / R[. IC...O…COL. CRE. AC] AE. 4 ½; 5. IMP. CS. L. DOM. AVRELIANO / FORTVNA. COL. CRE..E.] AE. 9; 6. …..M. AVRELIANO /…..REMNE.] AE. 9 numaralı ve lejantlı bronz sikkelerdir[653]. Waddington, sikke ve kent arasındaki ilişkileri açıklayabilmek için Strabon'dan destek almış, Galat Kralı Amyntas'ın Kremna'yı ele geçirdiği ve sikke darp ettirdiği bilgisine ulaşmıştır. Bir anlamda yazıtın eksikliği, sikkelerin ışığında giderilmiştir. Bu durumda Kremna'nın lokalizesi ilk kez sikkeler yardımıyla resmi olarak yapılmıştır. Hatta sikke buluntuları, Kremna için antik kaynaklara ve Strabon'a başvurmuş ve iddia ettiği kentin Selge değil, Kremna olduğu gerçeğini öğrenerek bu kentin adı Kremna'dır, diyen Arundell'in de çıkarımını doğrulamıştır. Leake de *Numismata Hellenica: A Cataloque of Greek Coins* adlı eserinde iki adet Kremna sikkesini değerlendirmiştir. No. 1. R. KP. M . . lejantlı sikke: Iupiter Başı, No. 2. P. SEP. GETA FOR. CAES. R. VLTRI. COL. CR. lejantlı sikke: Geta. Bu iki sikke MS 3.yy'a tarihlenmiştir[654]. Bu konudaki en kapsamlı çalışmaları Hill yapmıştır. *Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia Greek Cities&Islands of Asia Minor Pisidia* adlı eserinde

[652] Waddington, 1853: 100.
[653] Waddington, 1853: 98-101.
[654] Leake, 1856: 43-185.

sikkeler ışığında Kremna'nın tarihi Hellenistik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar izlenebilmektedir. Kremna ve Keraitai arasındaki ortak sikke basımı ve siyasi ve sosyo-kültürel ilişkiler, Galat Kralı Amyntas'ın hakimiyeti, kolonist kentler, *Romanizasyon* ve Kremna'daki Roma İmparatorları şeklinde konuları kaydetmiştir. Bu kapsamda Kremna'dan 19 adet sikkeye yer verilmiştir. Bunlar tarihsel olarak MÖ 2. yy'dan MS 270-275 yıllarındaki İmparator Aurelianus'a kadar bir zamanı içermektedir. Böylelikle Kremna'daki sikke darbının süreklilik gösterdiği anlaşılmıştır. Bunlar sırasıyla; 1. KPHMNEΩN KAI KEPAEITΩN; 2. Γ KPH; 3. Δ KP H; 4. Z KP H; 5. SILVA COL CREM; 6. APOLLINI COL….. CREMNE…..; 7. APOLLINI PROPVG…… COLON… CΛEM…….; 8. APOLLINI PROPVLAEO COL….. CREM…….; 9. DIANAE CREM……; 10. DONATIO COL….. CREMN……; 11. FORTVNA COL….. CREMNE…..; 12. FORTVNA COL….. CREMNE…..; 13. FORTVN COL….. CREMN; MIDAE DEAE COL….. CREM…….; 14. COLIVLI AV. CREMNE; 15. PROP….. COL….. CR……; 16. P…… SEP……; 17. GETA FOR…….. CAES..; 18. VLTRI.. COL….. CR……; 19. ERE. ETR VSCILL G….COLCREM lejantlı sikkelerden oluşmuştur[655]. Theodor Rhode isimli bir antikacının uzun süredir biriktirdiği koleksiyonunda Hellenistik ve Roma dönemlerinde darp edilmiş sikkeler yer almaktadır. Kubitschek, Rhode'un müsaadesiyle sikkeleri tek tek incelemiş ve Kremna'dan Aurelianus'a ait IMP. C. S. L. DOMΛUR II ΛN…MΛROCOL. CREMN lejantlı bronz sikke üzerinde çalışmıştır. Bu açıklamalar, Kubitschek'in *Eine Marsyas-Statue in Cremna (Pisidien)* adlı makalesinden alınmıştır[656]. Von Aulock, *Münzen und Städte Pisidiens I-II* adlı eserinde İmparatorluk Dönemi Kremna kökenli sikkeleri konu edinmiştir[657]. French'in A. S. Hall onuruna ithaf ettiği *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia: In Memoriam A. S. Hall* adlı eserin *Isinda ve Lagbe* adlı makalesinde MÖ 2. ve 1. yy'larda Kremna ile Keraitai'nin "KPHMNEΩN KAI KEPAEITΩN" lejantlı bastırdıkları gümüş sikke ve koloni kentlerinin ilişkileri hakkındaki açıklamalara yer vermiştir[658]. Lykia, Pamphylia, Pisidia, Kilikia ve Galatia bölgelerindeki kent sikkeleri, Imhoof-Blumer'in *Kleinasiatische Münzen* adlı eserinde değerlendirilmiş ve bir katalogda gösterilmiştir. Pisidia Bölgesi'nden Kremna, Keraitai ve Kretopolis'e ait kent sikkeleri tanıtılmış, kentler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. İlk olarak Kremna ve Keraitai ilişkisini açıklamak için KPHMNEΩN KAI KEPAEITΩN lejantlı sikke değerlendirilmiştir.

[655] Hill, 1897: 215-219.
[656] Kubitschek, 1897: 151-154.
[657] Aulock, *Pisidiens*, 1977b: 1057-1059, 1351, 911-1047, 13-15; 1979: 1027-1047, 1129, 1644-1654.
[658] French, 1994b: 53-91.

Bundan dolayı Keraitai'nin sikke darbının MÖ 2. yy'a kadar gittiği ve kurucu bir kent olduğu belirtilmiş, her iki kentte KPHMNEΩN KAI KEPAEITΩN yazılı sikke darbının yer aldığı kanıtlanmıştır. Ancak, sikkeler göstermektedir ki, bu özellik tek taraflı olarak İmparatorluk Dönemi'nde Kremna'ya geçmiş ve Kremna tek başına sikke darb etmeye başlamıştır. Bu olay kolonileşmenin ve ekonomik bağımsızlığın bir belirtisidir. Imhoof-Blumer, Kremna'nın erken dönemi üzerine veri toplamak veya kentlerden ayrılmış yeni bir kent savını doğrulamak için Selçuklu kervansarayı İncirhan'ın doğusundaki[659] veya Keraitai'nin çevresindeki yerleşimlerde araştırmalar yapmayı önermiştir. Başka bir konu ise Kretopolis "*Κρητων πολις*" ile Kremna ya da Keraitai kentleri arasındaki lokalizasyon problemidir. Kretopolis'in adı Keraitai "*KEPAEITΩ*" veya Keraitai, Kretopolis olarak kullanılmıştır. Bu konuya ek olarak Radet ise Kremna "*KPHMNEΩN*" ile Kretopolis ilişkisini ileri sürmüştür. Bu tartışmalar sürerken E. Petersen tarafından bulunmuş bir yazıt ile Ariassos'un Kretopolis olarak lokalizasyonu yapılmıştır. Ancak, Kiepert ve Radet, kentin biraz daha kuzeyde konumlandığını, Panemoteikhos'un Kretopolis olabileceğini ileri sürmüşlerdir. 1892'de V. Berard ve G. Fourgeres, Ariassos'un yerini bir yazıt yardımıyla lokalize etmişlerdir. Böylelikle Ariassos'u veya Panemoteikhos'u Kretopolis olarak lokalize etme girişimleri ortadan kalkmıştır[660]. Bu kez de Hill, Kretopolis ile Keraitai arasındaki ilişkiye vurgu yaparak "*Keraitai kenti bir Girit yerleşimidir*", şeklindeki bilgisini ileri sürmüştür. Bu konudaki gerekçesi de sikkeler üzerindeki okların Girit toplumlarına ait bir sembol olarak kullanılması özelliğine bağlamıştır. Bu durum Kremna'daki sikkeler üzerindeki ok sembolleri ile Girit bağlantısı kurulması gerektiğini ileri süren Radet'i akla getirmektedir[661]. Ancak, ok, bir sembol veya tip olarak sadece Girit veya Kremna'daki sikkelerde değil, Keraitai, Selge ve Panemoteikhos'a kadar pek çok kentte kullanılmıştır. Bu iddia, aslı olmayan bir genelleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Imhoof-Blumer, bu kapsamda Kremna'dan 15 sikke değerlendirmiştir. 1, 2 ve 3 numaralı sikkelerde kent adı, diğer sikkelerde ise koloni uzantısı lejantlar vardır. Bunlar sırasıyla; 1. [K] PHMNE; 2. KPHMNE; 3. KPH; 4. IMP. ANTO NINVS. AVG DEA [NAE] COL CREM; 5. IMP CAES M AVREL ANTO NINVS AVG O AVG COL CRE; 6. IMP C M AVR DIΛMΛE C REM; 7. LVCIL AGVΓ GEN CO L CRE; 8. P SE FΓAS C COL P ES CΓE; 9. SAB TRANQVILLINAM AVGVSTAM COL CRE|MNE NSIVM; 10. OTACI SEVERA AVG MID DEAE CI CREM; 11. IMP C G VIB TR GALLVA COL IVL A VG F CREM; 12.

[659] Bucak Asartepe, Hyia (Kumaryaylası ?) ve bu hat üzerindeki erken dönem yerleşimleri.
[660] Imhoof-Blumer, 1902: 375-376.
[661] Radet, 1893: 190.

IMP C AF G VO LVSSIANV…COL IVL AVG F CREM; 13. IMP CAES P L GALL…. COL IV L AVG CRE; 14. IMP. C. S. L. DOM. AURELIANO COL IULI AUG. FEL CREMN; 15. DONAT I O COL CRE numaralı ve lejantlı sikkelerden oluşmuştur[662]. *Sikkeler Işığında Kremna Kenti Tanrıları* adlı makalesinde Köker, Kremna sikkelerindeki tanrı ve tanrıça betimlerini açıklamıştır. Bu kapsamda MÖ 1. yy. ve Amyntas Dönemi (MÖ 39-25) sikkeleri üzerindeki Artemis, Hermes, Thyke (kent Tanrıçası) ve Zeus betimlerinden bahsetmiştir. Roma Dönemi İmparatorluk kent sikkelerinde ise Agon *pesonifikasyon*u, Apollon Klarios, Apollon Propylaeus, Artemis Ephesia, Asklepius, Hygeia, Bacchus (Dionysos), Diana, Fortuna (Thyke), Genius, Hades, Harpocrates, Hercules, Isis, Iupiter Capitolinus, Irmak Tanrısı Kestros (Fortuna ile), Leto, Luna, Mars, Masryas, Mercurius, Mida (Kybele), Minerva, Nemesis (Ultrix), Roma, Silvanus, Üç Güzeller, Venüs ve Victoria tipleri yer almaktadır[663]. Sikkeler, kent halkının dini karakteri hakkında önemli bilgiler sunarken, üzerindeki sembol betimleri ise özelde hangi tanrı ve tanrıçaya tapınıldığı bilgisini vermiştir. Son olarak Sancaktar'ın *Anadolu'daki Roma Koloni Kentleri ve Sikke Tipolojisi* adlı yüksek lisans tezinde Asia Minor'deki Roma kolonilerinin sikke tipolojisi oluşturulmuş ve sikkeler katalog bölümünde sunulmuştur. Sinope, Apameia, Alexandria Troas, Parion, Antiokheia, Komama, Kremna, Olbasa, Parlais, Ikonium, Lystra, Ninica Claudiopolis, Mallos, Tyana, Germa kentleri ele alınmıştır. Kremna'dan ise "DIVOAVG COL CR, IUL DOM NA AVG, DONATIO COL CREM, OTACI SEVERA AVG, IMP C L SEVER PERTIN AVG" lejantlı sikkeleri değerlendirerek katalogda yer vermiştir[664].

"*Kent, dağların denizle kesiştiği bir coğrafyada konumlanmıştır*". Sterrett de Kremna'yı *The Wolfe Expedition to Asia Minor* adlı eserinin III. cildinde tanımlarken yukarıdaki şiirsel ifadeleriyle devam etmiştir. "*Girme Köyü'den Kremna'ya çıkarken sarp ve dik yamaçlar ile inişli çıkışlı patika yollar, kendisinde oldukça yorgunluk yaratmıştır*". Kremna'daki bir günlük araştırmasında Bazilika ve Forum yapıları tanımlanmış ve buradaki yazıtlar incelenmiştir. No. 441, No. 442, No. 443 No. 444, No. 445, No. 446, No. 447, No. 448, No. 449, No. 450, No. 451, No. 452, No. 453 ve No. 454 numaralı yazıtlar, estampaj yöntemiyle kopyalanarak incelenmiştir. Sterrett'in Kremna'daki çalışmaları, Sagalassos kentinde araştırmalarını sürdüren Lanckoronski'nin ekibiyle karşılaştığı bir döneme denk gelmiştir. Onlar, Kremna'daki çalışmalar için daha fazla vakit ayırması konusunda Sterrett'e

[662] Imhoof-Blumer, 1902: 381-384.
[663] Köker, 2005: 677-682.
[664] Sancaktar, 2009: 23.

çağrı yapmıştır. Bu konuda Sterrett, gerçek anlamda bir tenkit ve itirafta bulunmuştur; "*hazırladığım kent planıyla bu ekibin kent planı oldukça farklıdır: detaylı, gerçekçi ve kentteki mimari yapılar tamda doğru yerindedir*"[665]. Kentin yazıtlarını inceleyen ikinci araştırmacı ve aynı zamanda klasik arkeolog Cagnat'tır. *Inscriptiones Graecae Ad Res Romanas Pertinentes* adlı eserinde Kremna'daki Bazilika ve Forum yapılarında tespit edilmiş ve No. 395 ve No. 396 olarak numaralandırılmış yazıtlı iki adet mimari bloğu çalışmıştır. Bu iki yazıt, Sterrett'in yukarıdaki eserinde No. 448 ve No. 449 olarak not edilmiştir[666]. Bu konuda ilk kez Bean'in *Kitabeler* adlı makalesinde 1970'de İnan tarafından Kremna "Q" yapısındaki[667] resmi kazılarda ortaya çıkarılmış yazıtlar incelenmiştir. Bean'in kendisi Kremna'daki çalışmalarda yer almamış, yazıtları İnan fotoğraflamış ve estampajını almıştır. Kaideler, No 1'den No 12'ye kadar numaralandırılmıştır[668]. *The Inscriptions from the so-called* "*Library*" *at Cremna*" adlı makalesinde Horsley, İnan'ın 10 heykel ve "Q" yapısı hakkındaki ön raporunu not etmiştir. Bu konuda Bean'in değerlendirdiği heykel kaidelerindeki yazıtlar, tekrardan ele alınmıştır[669]. Horsley ve Mitchell'in *The Inscriptions of Central Pisidia* adlı eseri Klimax (Döşeme Boğazı), Kocaaliler, Sia, Perminoundeis Apollon Kutsal Alanı, Panemoteikhos, Hyia (Kumaryaylası?), Keraitai, Ariassos ve Kremna'dan yazıtlar içermektedir. Kremna'daki İmparatorluk adakları ve ilişkili yazıtlar (1-15), Kamusal/genel yazıtlar (16-31), Hamam Yapısı yazıtlar (32-46), Mezar (47-59), Diğer yazıtlar (60-78) ve Tanrıça Tyriose (79-82) şeklinde gruplandırılmış ve 82 adet yazıt ele alınmıştır[670]. *The Greek and Latin Inscıptions in the Burdur Archaeological Museum* adlı eserinde Horsley'de Pisidia Bölgesi'nden adak, mezar ve kamusal yazıtlar olmak üzere toplamda 350 yazıt incelemiştir. Kremna'dan Artemis Ephesia ve Dodeka Theoi adak yazıtları, Hermaios için dikilmiş silindirik taş üzerindeki mezar yazıtı ve *N veya L -eon* yazılı mezar yazıtı, Likya-Pamphylia eyalet valisi Terentius Marcianus'un İmparator Probus'a ve L. Aelius IuIianus'un Leto'ya ithaf yazıtları ile bir kamusal yapıya ait yazıtı açıklamıştır[671]. *Exploration Archeologique en Asie Mineure* adlı eserinde Tremaux, Asia

[665] Sterrett, 1888: 318-328.
[666] Cagnat, 1906: 158.
[667] 1970'de İnan'ın resmi arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirdiği yapı, Hamam-Kütüphane olarak tanımlanmıştır. Burası 1892'de Lanckoronski tarafından "Q" yapısı olarak adlveırılmıştır. Bu bakımdan araştırma raporu, makale ve çeşitli bilimsel içerikli notlarda Hamam-Kütüphane ve "Q" yapısı iki farklı şekilde kullanılmaktadır. Tek tip isim kullanmak yerine orijinal çalışmalarda adlveırıldığı üzere bütünlüğe ve içeriğe uygun bir şekilde kullanılmıştır.
[668] Bean, 1972: 99-102.
[669] Horsley, 1987: 49-80.
[670] Horsley, 2000: 11-92.
[671] Horsley, 2007: 24-25, 37-38, 134-135-136, 145-146, 229-230, 244-245-246. Petridou, 2009: 81-93.

Minor'deki kentler ve fotoğraflar şeklinde bir katalog oluşturmuş, kataloğunda Kremna'dan Akropolis Sur Duvarları şeklinde açıklamalı bir fotoğrafa yer vermiştir[672]. Bu fotoğraf Kremna'daki kentsel mimari yapılara ait ilk kadrajlı ve konulu fotoğraftır. Kremna'daki araştırmalarda ve çalışmalarda artık görsellerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu konuda Lanckoronski örnek gösterilebilir. *Pamphylia ve Pisidia Kentleri: Pamphylia* adlı eserinin orijinal baskısı 1890'dır ve cilt I'dir. Pamphylia ve Pisidia bölgelerindeki seyahatlerde biriktirilmiş bilimsel araştırmaların ürünüdür. İki ciltlik bir başyapıt olup, I. cilt ağırlıklı olarak Pamphylia'yı kapsamaktadır; Attaleia, Sillyon, Aspendos, Perge, Selge, Pednelissos, Termessos ve Antalya'daki diğer kültürel miras yapıları ile Pisidia Bölgesi'ndeki Kretopolis, Kremna ve Sagalassos'da tespit ve tescil çalışmalarında bulunulmuş, Attaleia, Sillyon, Aspendos ve Perge kentlerinde kapsamlı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada kamusal, dini ve askeri yapılar, konutlar, savunma sistemlerinin yanı sıra, İslami Dönem eserleri ile 18. ve 19. yy'lara ait konutlar oldukça detaylı tanımlanmış ve teknik çizimleri yapılmıştır. Tarihi coğrafya ve tarihsel olaylar, kronolojik olarak aktarılmıştır. Ekip üyelerinden E. Petersen, yazıtlar, tarihsel veri değerlendirme ve topografik çalışmalarda yer alırken, G. Niemann ise yapıların tanımlanmasında etkili olmuştur. Kestros Vadisi'ndeki Kremna'nın ekip tarafından ziyaret edildiği, kentin tarihi coğrafyası hakkında detaylar sunulduğu ve II. ciltte kentteki çalışmalara yer verdikleri belirtilmiştir. Lanckoronski'nin *Pamphylia ve Pisidia Kentleri: Pisidia* adlı eserinin orijinal baskısı 1892'dir ve cilt II'dir. Bu eserde Termessos, Kretopolis, Sagalassos, Selge ve Kremna gibi Pisidia Bölgesi'nin kentleri, zengin bilimsel araştırmalar ve görsellller ile ele alınmıştır. İlk olarak yöredeki halkın kökeni ve etimolojik bakımdan yazı dili incelenmiş, daha sonra tarihsel coğrafyası hakkında bilgiler sunulmuş ve araştırmacı gezginlere değinilmiştir. F. Hausner tarafından ölçüm ve çizim çalışmaları yapılmış, Kremna'daki kent planı hazırlanmıştır. Kamusal, dini ve askeri yapılar hakkında tanıtım ve teknik açıklamalara yer verilerek Forum, Bazilika ve Eksedra üzerinde durulmuştur. Ayrıca, 1970'de İnan'ın resmi arkeolojik kazı çalışmaları yaptığı yer, Hamam-Kütüphane, "Q" yapısı olarak adlandırılmıştır[673]. Ballance de *The Caesareum at Cyrene and the Basilica at Cremna, with a Note on the Inscriptions of the Caesareum by J. M. Reynolds* adlı makalesindeki *The Forum and Basilica at Cremna* konulu bölümde Kremna'da Forum ve Bazilika yapıları hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. İlk olarak 1885'de Sterrett'in Forum yapısında

[672] Tremaux, 1858: 32.
[673] Lanckoronski, 2015: 161-172.

not ettiği yazıtlar tekrardan yorumlanmıştır. Forum ve Bazilika yapısının Longus lakaplı bir kişi tarafından Hadrianus onuruna diktirildiği aktarılmıştır. Yapı teknik bakımdan incelenmiş ve çizimler yapılmıştır. *Dorik* sütun ve gövde, *Dorik* entablature, arşitrav ve kemer şeklindeki mimari elemanlar incelenmiştir. Ölçüler; Forum kuzey-güney 44.00 m., doğu-batı 62.00 m. ölçüdedir. Bazilika da kuzey-güney 19.00 m., doğu-batı 55.00 m. ölçüdedir. Restitüsyon çizimlerle yapı genel olarak gösterilmiş, Bazilika'nın batı noktası, günümüzdeki sağlam durumdaki bölümü çizilmiştir. Ballance, Kuzey Afrika Cyrene'de Caesareum'daki Forum ve Bazilika'yı Kremna'daki ile örnek göstermiştir. Kentteki kaçak kazılar ve taş hırsızlarının faaliyetleri sonucu taşınmış veya tahrip edilmiş yapılara değinmiştir[674]. Kremna'nın Hristiyanlık mimarisi üzerine Rott çalışmıştır. *Kleinassiatische Denkmaler Aus Pisidien, Pampylien, Kappadokien und Lykien* adlı eserinde ilk olarak Kremna'nın tabii konumunu tanımlamıştır; "*Kent, dağlık, dik yamaç ve dar geçitli bir topografyadan bulutlara, mavi gökyüzüne yükselen bir noktadadır. Burada halin vahşi romantik atmosferi içinde uyuyan klasik bir harabe ile karşılaşmış bulunuyoruz*", demiştir. Rott'un bu şiirsel anlatımı nümizmat Waddington'u çağrıştırır; "*Kentin en yüksek noktasındaki dar boğaz, vadi, bir zamanlar Dionysos'un Hristiyan ilahilerinin iniş yaptıkları sahadır. Ancak, daha sonra bir depremle her yer harabe olmuştur*", demiştir[675]. Kremna'nın atmosferinden etkilenen Rott, Lanckoronski'nin "Q" yapısı olarak tanımladığı yapıdaki heykellerden bahsetmiştir. 1906'daki ikinci Kremna ziyaretinde ise Asia Minor'deki Hristiyanlık kalıntıları odaklı çalışmalarına Kremna'yı da dahil etmiştir. Kentin batısındaki Atrium ile Bazilika olmak üzere iki kilisede çalışmıştır[676].

Büyükkolancı, *Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi* adlı doktora tezinde bölgedeki Adada, Antiokheia, Ariassos, Sagalassos, Selge, Termessos ve Kremna kentlerinin tapınaklarının planını ve teknik çizimini yaparak mimari özelliklerini incelemiştir. Kremna'dan Küçük Hadrianus Tapınağı, Büyük Hadrianus Tapınağı, Antoninler Tapınağı ve Severus Tapınağı yazarın yeni yaklaşımları ile açıklanmıştır[677]. 1996 ve 1997 yıllarında Büyükkolancı ve Vandeput, kentte yer alan Büyük Propylon üzerinde çalışmalar yapmıştır. Bu konudaki bilimsel yaklaşımları, *Das Grobe Propylaion in Kremna in Pisidien* adlı makalede bilim dünyasına sunulmuştur. Yapının kuzey ve güney cephelerinde, üzeri zengin çeşitlilikteki dekoratif süslemeler ile yapılmış *in situ* bloklardan bahsedilmiştir. Blokların

[674] Ballance, 1958: 167-175.
[675] Rott, 1908: 18-20.
[676] Rott, 1908: 18-20.
[677] Büyükkolancı, 1996: 69-80.

yardımıyla yapının ön cephesi tasarlanmış, teknik çizim çalışmaları yapılarak ayağı kaldırılmıştır[678]. Böylelikle yapıya ait teknik plan belirsizliği de giderilmiştir. Ayrıca, Büyükkolancı, 1972'de J. İnan'ın kazısına ve 1986'da da S. Mitchell'ın yüzey araştırmasına katılarak Büyük Propylon üzerine çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Propylon konusunda Ortaç'ın *Die Hellenistischen und Römischen Propyla in Kleinasien* adlı doktora tezi, kapsamlı bir araştırma olarak karşımıza çıkmıştır. Asia Minor'deki Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerine ait kentlerindeki resmi arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış anıtsal Propylon yapıları not edilmiştir. Hellenistik ve Roma dönemlerine ait Propylon mimarisinde yeni uygulanmış dekoratif süslemeler ve stil özellikleri karşılaştırılmıştır. Kremna'nın Büyük Propylon'unu da bu minvalde ele almıştır[679]. Kentin mimarisindeki dekoratif süslemeler ve bezemeler konusunda ilk ciddi araştırmalar ve değerlendirmeler, Çidem'in *Kremna Antik Kenti Mimari Bezemeleri* adlı yüksek lisans tezinde yapılmıştır. Kremna'dan üç adet alınlık, altı adet sütun başlığı, 23 adet lento-friz, sekiz adet kaset, üç adet kemer, üç adet korniş, 11 adet soffit ve dört adet altlık içermektedir. Bezemeler analojik, tipolojik ve stilistik açıdan Hellenistik ve Roma dönemindeki diğer mimari yapılardaki bezemeler ile karşılaştırılarak tanımlanmıştır. Tarihsel olarak Augustus'dan Erken Severuslar'a kadar periyodik bir tarihlemenin söz konusu olduğu belirlenmiştir[680]. Ayrıca, Metin ve Çidem tarafından yazılan *Kremna'dan Bezemeli Tavan Kaseti Örnekleri*[681] ve *Kremna'dan Bezemeli Arşitrav-Lento-Friz Örnekleri*[682] adlı makalelerin içeriğinde ise kentteki tapınaklara ait dekoratif süslemeli mimari unsurlara yer verilmiştir.

Hellenizasyon ve *Romanizasyon*, Pisidia Bölgesi ve Kremna için özellikle kamusal yapıların inşasında radikal değişimler sunmuştur. İmar faaliyetleri, imparatorluk politikaları kapsamında siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel propagandalar şeklinde düzenlenmiştir. Mitchell'in *The Hellenization of Pisidia* adlı makalesinde Kremna'nın Keraitai (Belören) ile *homonoia* sikkesi darbı ve MÖ 1. yy'ın sonunda Amyntas'ın Kremna'yı zaptı aktarılmış, mimari olarak çift kemerli güney kapı, batı sur duvarları ve "U" şeklindeki *Dorik* sütunlarla çevrilmiş *Dorik* Agora hakkındaki açıklamalara yer verilmiştir[683]. *Pisidia Bölgesi'nde Roma İmparatorluğu'nun Yapı Propagandası ve Politikası* adlı doktora çalışmasında Özcan da

[678] Vandeput ve Büyükkolancı, 1999: 213-248.
[679] Ortaç, 2001: 81-83.
[680] Çidem, 2018.
[681] Metin ve Çidem, 2020b: 75-91.
[682] Metin ve Çidem, 2020a: 401-422.
[683] Mitchell, 1991: 119-145.

Roma'nın yörede gerçekleştirdiği politik olaylar ve kentleşme olgusuyla paralel durumdaki siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetlerini incelemiştir. Yerel elitler veya varlıklı ve büyük kentler tarafından desteklenmiş küçük veya orta ölçekli kentlerdeki dini, askeri ve kamusal yapıların imparatorluğun bir propagandası olarak algılandığı konusunda değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu bağlamda, koloni kenti Kremna'nın mimari *Hellenizasyon* özellikleri, *Romanizasyon*un etkisiyle köklü bir değişiklik göstermiş, imar faaliyetleri imparatorluğun bir prestij gücü olarak görülmüştür[684]. Gülbay, *Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri* adlı doktora tezinde yukarıdaki konuyla paralel bir açıklamaya yer vermiştir. Hadrianus, Asia Minor'ü MS 123-124 ve MS 129-132 yıllarında iki kez ziyaret ederek özellikle kentsel imarlaşma ve mimari düzenleme konularında, yöneticiler ile görüş alış-verişinde bulunmuştur. Kremna'daki Hadrianus tapınakları, imparatorun imar faaliyetleri ve mimari propagandasının bir örneği olarak yorumlanmıştır[685].

The Mysteries of Artemis Ephesia in Pisidia: A New Inscribed Relief adlı makalede Horsley, Burdur Müzesi'nden envanter no.: 415-34-74 numaralı Ephesia Artemis'e adanmış bir *stel* değerlendirmiştir. Bu kapsamda Artemis'e ait kültün Pisidia'da sadece Kremna'daki III. Gordianus (MS 238-244) ve Aurelianus (MS 270-275) hükümdarlığında darp edilmiş sikkelerde (iki geyik, ortada Artemis Ephesia kült heykeli) betimlendiği ve aynı zamanda Kremna territoryumunda henüz tespit edilememiş Artemis Ephesia'ya ait bir kutsal mekanın, yani kült merkezinin olduğu bilgisi aktarılmıştır[686]. Bean'in *Sculptured and Inscribed Stones at Burdur* adlı makalede Burdur Belediyesi deposunda korunmuş ve bahçede sergilemeye açık durumdaki yazıtlı ve kabartmalı heykel, lahit, sunak incelenmiş ve Kremna'dan envanter no.: 19 numaralı Men kabartmalı sunak ile envanter no.: bilinmeyen Hermes kabartmalı sunak ve yazıtlı bir sunak not edilmiştir[687]. *Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bir Kremna Heykeli* adlı makalede Ergürer, Girme Köyü'nden satın alma yoluyla Burdur Müzesi'ne kazandırılmış "Üç Güzeller", yani Kharitler adlı heykel grubundan bir heykeli çalışmıştır. Heykelin baş kısmı kırıktır. Restitüsyon denemesi yapılmış, teknik bilgilerle açıklanmıştır[688]. Gündüz'ün *Antiocheia, Sagalassos ve Kremna'da Bulunmuş Heykellerin Bağlamı* adlı lisansüstü tezinde Pisidia Bölgesi'ndeki Antiocheia, Sagalassos ve Kremna'da ortaya çıkarılmış ve yayınlanmış heykel ya da heykel

[684] Özcan, 2008.
[685] Gülbay, 2009.
[686] Horsley, 1992: 119-150.
[687] Bean, 1954: 469-488.
[688] Ergürer, 2007: 433-442.

grupları değerlendirilmiştir. Kremna'da İnan'ın 1970'de yaptığı kazı çalışması ve Lanckoronski'nin "Q" yapısı olarak adlandırdığı yapıdaki Tykhe, Büyük Athena, Küçük Athena, Leto, Aphrodithe, Giyimli Kadın, Hygeia, Apollon, Herakles ve Kharitler şeklindeki heykeller üzerinde çalışılmıştır[689].

17. ve 18. yy'lardaki koleksiyonculuk ve antikacılık faaliyetleri, kültürel miras bakımından zengin Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'da satın alma ve yasadışı yollarla tarihi eser kaçakçılığını hızlandırmıştır. Türkiye'de bu iki kol, 20. yy'da engellenmesi oldukça imkansız bir duruma ulaşarak kültürel miras lokasyonları kaçakçılık faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Acar ve Kaylan, *The Turkish Connection. An Investigative Report on the Smuggling of Classical Antiquities* adlı makalede 1960'larda Kremna'daki kaçak kazılarda ortadan kaybolmuş "İlham Perileri" adlı heykel grubunun ilişkili heykeller ve küçük buluntular ile yurt dışı bağlantılarını aktarmışlardır. California'daki J. Paul Getty Müzesi'nde sergilenen "İlham Perileri" heykel grubunun Kremna'dan kaçırıldığını, heykellere ait envanter numarasını bulduklarını belirterek grubun özel bir koleksiyona dönüştürülüp, yasadışı alıcıları ve satıcıları korumak için belgelerinin silindiğini açıklamışlardır[690]. İlişkili olarak Metin'de *Kremna'nın Üzgün Perileri* adlı tanıtım ve haber yazısında 1968'de Kremna'dan yasadışı yollarla yurtdışına kaçırılarak California'daki J. Paul Gety Müzesi'nde sergilenen "Kremna Perileri" adlı heykel grubuna dikkat çekmiştir[691]. Metin ise *Burdur-Isparta Pisidia Roma Kolonileri* adlı haber içerikli yazısında Kremna'nın kolonileşmesi hakkında tarihi bilgilere yer vermiştir[692].

Laflı da *Studien Zu Hellenistischen, Kaiserzeitlichen und Spätantikfrüh byzantinischen Tonunguentarien Aus Kilikien und Pisidien (Süd Türkei): Der Forschungsstve und Eine Auswahl Von Fundobjekten Aus Den Örtlichen Museen* adlı doktora tezinde Kilikia ve Pisidia bölgelerindeki Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait pişmiş toprak *unguentaium*ları değerlendirmiştir. Kremna'da Hellenistik Dönem'e ait seramiklere rastlanılmadığı ve ağırlıklı olarak Roma Dönemi seramikleri tespit edildiği bilgisi aktarılmış ve sonraki arkeolojik kazılarda çıkması muhtemel Hellenistik Dönem seramiklerin kent ve bölge için önemine değinmiştir[693]. Şimdiye kadar Kremna'daki

[689] Gündüz, 2014: 73-117.
[690] Acar ve Kaylan, 1990: 130-137.
[691] Metin, 2013d: 82-83.
[692] Metin, 2018a: 95-97.
[693] Laflı, 2003a: 80.

seramikler konusunda en kapsamlı çalışmalar, Metin'e aittir. *Hellenistic Mouldmade Bowl Moulds From Cremna* adlı makalesinde Kremna'dan ele geçmiş kabartmalı kase kalıplarını incelemiştir. Kremna'nın Hellenistik Dönem'de seramik üretim merkezi olduğunu işaret etmesi ve kentte ele geçen en büyük (otuz adet) Hellenistik kabartmalı kase kalıbı grubunu oluşturması yönüyle oldukça önemlidir. Kalıplar üzerinde Ephesos-Ionia etkileşimli bazı bezemeler kullanıldığı da belirtilmiştir[694]. Metin, *Kremna'dan İki Kandil Kalıbı Üzerine Gözlemler* adlı makalesinde Kremna'dan Burdur Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmış kandil kalıpları üzerinde çalışmıştır. İki kandil kalıbı, Kremna'nın Hellenistik Dönem'deki kandil üretimi hakkında önemli bilgiler vermiş, MÖ 2. yy'ın ortaları ile MÖ 1. yy'da kandil üretildiği doğrulanmıştır. Kalıp 1'in Akdeniz hattındaki kentlerde yoğun bir şekilde kullanıldığını, Kalıp 2'nin ise şekli ve özelliklerinden dolayı yeni bir form üretildiğini göstermiştir[695]. Baz da *Merkezi Pisidia'daki Bazı Roma Kolonileri'ndeki İmparator Kültünün Varlığına İlişkin Değerlendirme* adlı makalesinde Kremna, Olbasa, Komama ve Parlais kolonilerindeki *kült* uygulamaları ve bu konudaki tartışmaları aktarmıştır. Kremna'da İmparator *kült*ü tapınakların *Dor* düzenindeki agora çevresinde inşa edildiği ve bu amaçla agora ve yakınında *kült* merkezi oluşturulduğu ileri sürülmüştür. İkinci tartışma ise günümüzdeki durumuyla Kremna da Hadrianus *kült*ünün olup olmadığı konusudur. Nitekim bu iki durumun açıklanması kentteki arkeolojik kazıların süreklilik kazanmasıyla ilişkilidir[696]. *Principatus Döneminde Lycia Et Pamphylia Eyaleti'nde Görev Yapmış Olan Curatores Rei Publicae ve Correctores* adlı makalesinde Ertekin de Lycia-Pamphylia eyaletinde görev yapmış *curatores rei publicae, correctores*ler ve MS 212'de Makedonia'da *proconsul'*lük ardından Attaleia'da *curator*'luk yapmış, Kremnalı M. Ulpius Tertullianus Aquila'ya ilişkin bilgilere yer vermiştir[697].

Owens da *The Cremna Aqueduct and Water Supply System* adlı makalesinde Kremna'nın su sistemleri ve su kaynakları üzerinde durmuştur. Roma Dönemi'ne ait su sistemlerini ortaya çıkarmak için ilk araştırmalar, sur duvarları ötesinde gerçekleştirilmiştir. Kamusal sarnıçlardan bir bölümünü besleyen temiz kaynak suyunun bu noktadan çıktığı düşünülmektedir. Bu amaçla Kremna'nın batısındaki Hacıbağ Mahallesi yamacındaki tepe noktalarda araştırmaya dahil edilmiştir. Ancak, beşeri faaliyetler ve topografik özellikler dikkate alındığında bu zor bir iştir. Çünkü Roma'nın *Kremna Kuşatması*'nda bu yerler

[694] Metin, 2017a: 271-296.
[695] Metin, 2013b: 255-264.
[696] Baz, 2015: 261-275.
[697] Ertekin, 2013: 497-524.

oldukça tahribata uğramış, neredeyse yok olmuştur. İkinci problem ise su kaynağı ile kent merkezi arasındaki kod farkıdır. Owens, bu konuların üzerine açıklayıcı bilgilerini sunmuştur[698]. *Ariassos ve Kremna'da Gözlemlenen Su Sistemleri ve Sarnıçlar Hakkında Bir Değerlendirme* adlı makalede Kürkçü de Ariassos ve Kremna kentlerindeki sarnıçların coğrafi konumları ve mimari özelliklerini inceleyerek uygulanan ortak model ve teknikleri irdelemiş ve bu döngünün sosyal yaşamdaki sosyo-ekonomik ve kültürel oluşumlara katkısını anlatmıştır[699].

Lydios Antikçağın Acımasız Haydutu adlı popüler yazısında Öztürk de Kremna'nın Isaurialı ya da emrinde paralı askerleri bulunan yerel bir bey veya haydut şefi Lydius tarafından zapt edilmesi, Roma İmparatoru Probus'un kenti kuşatması ve tekrardan kente hakimiyeti hususunda açıklamalar yapmıştır[700]. Mitchell, *Cremna in Pisidia: An Ancient City in Peace and in War* adlı eserinde günümüze kadar Kremna konusunda yapılmış en kapsamlı bilgileri sunmuştur. Kremna'nın tarihsel coğrafyası ve keşfi, Amyntas'ın hakimiyeti, kolonileşme, İmparator Augustus'tan Hadrianus'a siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler, MS 278'de Roma'nın *Kremna Kuşatması* ve Hristiyanlık Dönemi, yanı sıra Kremna'daki 1985-1987 yılları arasındaki arkeolojik yüzey araştırmaları kapsamlı olarak aktarılmıştır[701]. Davies de *Cremna in Pisidia: A Re-Appraisal of the Siege Works* adlı makalesinde Roma'nın MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nı ele almıştır. Batıdaki sur duvarları ve karşısındaki Roma askeri kampları ile kullandıkları savaş makinaları ve stratejilerini değerlendirerek yeni yaklaşımlar sunmuştur[702]. Soslu da *Dağlık Pisidia'da Bir Koloni Kenti: Kremna Tarihi ve Savunma Sistemleri* adlı poster çalışmasında Kremna'daki savunma yapılarını resimler ve açıklamaları ile tanıtmıştır[703]. *Pisidia Bölgesi Kent Savunmasında Kırsal Savunma Sistemlerinin Önemi Üzerine Bir Örnek: Kremna ve Çevresi* adlı eserinde de Soslu, Kremna'nın kırsaldaki kule, gözetleme kulesi ve karakol gibi askeri nitelikli yapıları ile kent merkezi ve kırsaldaki savunma sistemleri arasındaki ilişkileri değerlendirmiştir[704]. Ayrıca, Levick'in *Roman Colonies in Southern Asia Minor* adlı eserinde Roma'nın koloni kentleri siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik yönlerden incelenmiş,

[698] Owens, 1991: 41-58.
[699] Kürkçü, 2015: 301-313.
[700] Öztürk, 2011b: 92-95.
[701] Mitchell, 1995: 1-244.
[702] Davies, 2000, 151-158.
[703] Soslu, 2016: 1.
[704] Soslu, 2017b: 105-106.

İmparator Augustus'un "*Colonia IuIia Augusta Felix Cremna/Cremnensium*" unvanını verdiği Kremna hakkındaki açıklamalara yer verilmiştir[705].

1.6.3. Kremna I. ve II. Dönem Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları

Antikçağ Anadolu'sundaki kültürel mirasa yönelik illegal kazılar, tarihi eser kaçakçılığı ve eser alım-satım işleri, maddi değerleri sebebiyle 1950'lerden sonra koleksiyonculuk ve antikacılık faaliyetlerinde artış göstermiştir. Bu girişimler, kırsal ve kentsel kalıntılarda büyük bir tahribat oluşturmuş ve böylelikle, antik tarihsel ve kültürel kimlik tehlikeye düşürülmüştür. İşte Kremna'daki 1960'larda günlük 40 veya 50 kişilik gruplar tarafından gerçekleştirilmiş kaçak kazılar ve J. Paul Getty'e kaçırılmış "İlham Perileri" adlı grup heykellerin kaçırılması olayları yukarıdaki olumsuz gelişmelere önemli bir kanıttır. Bunun yanında Burdur sınırları içerisindeki Düver Köyü'nde (Düğer-Düver) de benzer bir durum yaşanmıştır. Buradaki mimari terrakottalar, İstanbul'daki Kapalı Çarşı'dan gelmiş Zakos adlı bir Rum'a satılmış ve yasa dışı yollarla yurt dışına kaçırılarak Stockholm ve Birmingham müzelerinde sergiye çıkarılmıştır[706].

Bu sebeple, ilk olarak 1970'de J. İnan'ın başlattığı arkeolojik kazı çalışmasıyla Kremna'daki vahim durumun önüne geçilerek kültürel miras ve kültürel kimlik tahribatı önlenmeye çalışılmıştır. Kalıntıların incelenerek not edilmesi ve korumaya alınmasının yanı sıra, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün buradaki faaliyetleri takip ederek yerel halkla iletişim kurulması oldukça etkili olmuştur.

J. İnan'ın kazı çalışmalarından sonra S. Mitchell'ın 1985-1987 yılları arasında Kremna merkezli yüzey araştırmaları, gerek bilimsel çalışmaların yürütülmesi ve gerekse yerel halkın kültürel mirasa bakışı hususunda büyük kazanımlar sağlamıştır[707].

2012'de İŞKUR ve Burdur Müzesi Müdürlüğü'nün Kremna'da başlattıkları bitki temizliği ve çevre düzenlemesi çalışmaları, kent için çok önemli olmuştur. Bu hazırlık çalışmalarının ardından 2013 ve 2019 yılları arasında H. Metin'in başkanlığında *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları* adlı projeyle Kremna'da yedi sezonluk yüzey araştırmaları yapılmıştır. Buradaki çalışmaların temel amacı, kenti tanımak ve çevresiyle kurduğu siyasi, askeri, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkiler hakkında yeterli bilgiye sahip olmak, kırsaldaki

[705] Levick, 1967a: 36-153.
[706] Duru, 2010: 5; Kahya, 2011: 219-223.
[707] Mitchell, 1995: 18-26.

yerleşimler ile kent arasındaki ilişkilerin boyutunu anlamak, Millias ve Kremna kentlerinin politik sınırlarını saptamak, kırsaldaki yerleşimlerin pozisyonunu belirlemek, savunma sistemlerini tespit etmek ve kentin Pisidia Bölgesi'ndeki tarihsel konumunu ortaya çıkarmak şeklindedir.

I. Dönem Arkeolojik Kazı Çalışmaları, 1971 ve 1972 yıllarında Kremna'da J. İnan tarafından Burdur Müzesi'nin başkanlığında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü[708] adına yürütülerek gerçekleştirilmiş ilk resmi kazıdır. Kazı çalışmaları, Lanckoronski'nin "Q" yapısı olarak adlandırdığı Hamam-Kütüphane yapısı ve Büyük Propylon'da yapılmıştır. Amaç ise antikacılık ve koleksiyonculuk emperyalizmine maruz kalmış Kremna'yı korumak, yerel halkın kaçak kazılarla Hamam-Kütüphane yapısından çıkararak Burdur Müzesi Müdürlüğü'ne sattıkları dokuz adet heykelin eksik ve kırık parçalarını bulmak, teknik yönden yapıya plan ve kesit oluşturmaktır. Bu bağlamda Hamam-Kütüphane yapısı, yapı içindeki kaideler ve heykeltıraşlık eserleri tanımlanmıştır. Yapıya ait kaidelerin üzeindeki yazıtlar ve heykeler ile ilişkili önemli çalışmaların yapıldığını söylemek istiyoruz. Buna göre Kaide No. 1, "*Khrysippos, Artemis için mabedi yaptırdı*", yazılıdır. Bu sebeple, kaide üzerinde Khyrsippos'un heykeli olmalıdır. Ancak, köylüler Athena heykeli olduğunu belirtmiştir. Kaide No. 2, Herakles; Kaide No. 3, "*Senatonun halkı yüceltmek için halk personifikasyonu diktirdikler*", yazılıdır. Fakat köylüler Leto heykeli olduğunu söylemiştir. Kaide No. 4, IuIia Rutilia Lungilla adında bir kadının adı yazılıdır. Ancak, köylüler Aphrodithe heykelinin yer aldığını belirtmiştir. Kaide No. 5, Athena; Kaide No. 6, Hygeia; Kaide No. 7, Apollon'dur. Nişlerin içerisinde Asklepios, Heros, Athena ve bir kadın heykelleri yer almaktadır. Heykeltıraşlık eserleri, Thyke, Büyük Athena, Küçük Athena, Asklepios, Leto, Aphrodithe, Giyimli Kadın, Hygeia, Apollon ve Herakles heykelidir[709].

Kremna'da ilki S. MitcheII'ın ikincisi de H. Metin tarafından yapılmış şimdiye kadar iki ayrı yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Bunlardan S. Mitchell'ın yaptığı yüzey araştırmaları kent merkezli çalışmaları oluştururken, H. Metin'in başkanlığında yürütülen çalışmalar ise kentin çevresinde yoğunluk kazanmıştır. Bu bakımdan her iki araştırmacının yüzey araştırmaları da ayrı başlıklar halinde sunulacaktır.

[708] 29 Nisan 2003 tarihinde çıkartılan 4848 sayılı yasayla *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü* olarak değiştirilmiştir.
[709] İnan, 1972: 51-97.

I. Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, Kremna'nın merkezindeki çalışmalardan oluşmaktadır. Burada S. Mitchell'in yaptığı araştırmalarını konu alan bilimsel çalışmalarına yer verilmiştir. Buna göre *Cremna ve Sagalassus Çalışması 1985* adlı araştırma makalesinde Sütunlu Cadde ve *Dorik* Agora'nın batısındaki konut yapıları ele alınarak Sarnıç, Bazilika ve güney kapının çizimleri yapılmıştır. Büyük ölçekli kent haritası yapılarak yazıt ve anıtlar ile ilgili kayıtlara yer verilmiştir[710]. 1986'da yayınlanan *Cremna Araştırmaları* adlı makalesinde ise 1985'deki araştırmalarına atıfta bulunarak kentin batısını topografik plana ve ölçümlere (1:1000 ölçekli kent planı) dahil etmiş, Bazilika ve *Dorik* Agora arasındaki konutları plana aktarmış ve tahkimatlar üzerinde çalışılmıştır[711]. Bu araştırması, başka bir dergide İngilizce olarak *Sagalassus ve Cremna 1986* adlı makale adıyla yayınlanmıştır[712]. Son olarak Kremna'da 1987'nin Haziran ayında M. Waelkens ile kentteki kamusal yapılar (*Dorik* Agora, Büyük Propylon, Forum, Bazilika, Hamam-Kütüphane, Tapınak, Tiyatro, Tahkimatlar), konut mimarisi ve su kaynakları konusunda araştırmalarını gerçekleştirerek *Cremna ve Sagalassos 1987* adlı makalede detaylı açıklamalara yer vermişlerdir[713]. S. Mitchell araştırma sonuçlarını *Cremna in Pisidia* adlı eserinde bir araya toplayarak kentteki çalışmalarına son noktayı koymuştur[714].

II. Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırmaları'na gelindiğinde daha öncede bahsedildiği üzere ilk olarak 2012'de İŞKUR'un Toplum Yararına Çalışma Programı çerçevesinde, Burdur Müzesi Müdürlüğü başkanlığında ve H. Metin'in bilimsel danışmanlığında Kremna'da çevre düzenlemesi ve bitki temizliği çalışmaları yapılmıştır. Bu temizlik sonrasında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün resmi izniyle 1970'de J. İnan'ın arkeolojik kazı çalışmalarını gerçekleştirdiği Hamam-Kütüphane[715]'de devrilmiş durumdaki yazıtlı kaideler, *anastylosis* çalışmalarıyla yerlerine konulmuştur. H. Metin ve ekibinin özverili çalışmaları ile 2013 ve 2019 yılları arasında *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları* adlı proje yürütülmüştür. Proje çalışmaları hakkındaki bilgiler, aşağıdaki metinlerde özet şeklinde sunulmuştur.

[710] Mitchell, 1986: 167-170.
[711] Mitchell, 1987a: 257-264.
[712] Mitchell ve Waelkens, 1987: 37-48.
[713] Mitchell ve Waelkens, 1988: 53-66.
[714] Mitchell, 1995.
[715] Yapı içerisindeki muhtelif noktalardaki su künkleri ve havuzlar, Hamam olarak da kullanılması hususunda önemli bir kanıttır.

Buna göre 2013'deki birinci sezon araştırmaları; İnarası Kutsal Alanı, Keraitai Antik Kenti, Çakalasar Tepe ve Hisarköy/Asartepe'de çok önemli arkeolojik bulgular (Ana Tanrıça Kutsal Alanı, *Prehistorik* seramikler, Nekropolis, lahit mezar, konutlar ve askeri nitelikli kule yapıları) tespit edilmiştir[716].

2014'deki ikinci sezon araştırmaları; kent merkezinde MS 3. yy'da Roma'nın *Kremna Kuşatması*, Batı Sur Duvarları ve Roma Kuşatma Tepesi incelenmiştir. Mancınık ve katapult gibi savaş makinaları kullanılarak atılmış, iki adet taş gülle bulunmuştur. Kremna'dan güneybatıdaki Dikmentepe'ye ilerleyen antik bir yol tespit edilmiştir. Kuzeybatıda yer alan Keraitai'de Men Kutsal Alanı, Ana Tanrıça Kutsal Alanı ile Eğribel-Keçipüren, Çayırlık Ketiri gibi kırsal yerleşimler ve arkeolojik veriler (lahit, *khamasorion* mezar, *ostothek*, antik karayolu) bulunmuştur[717].

2015'deki üçüncü sezon araştırmaları; 2012'deki İŞKUR destekli program, 2015'de devam ettirilerek Batı Sur Duvarları[718] ve hemen yakınındaki "B" kodlu Kilise'de bitki temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Burası yoğun çalılıktan arındırılmış ve yüzeyden rahatlıkla okunabilir bir duruma getirilmiştir. Bu noktada, kilisenin batısında, illegal kazılardan zarar görmüş, ana kayaya oyulmuş bir oda mezar belgelenmiştir. Üçüncü sezon Kremna araştırmaları, güney ve güneydoğu odaklıdır. Panemoteikhos'da yaklaşık 2 km. uzunluğunda ana kayaya oygulu yapılmış bir su kanalı ve üç bölmeli sarnıç yapısı, Bucak İlçesi, TOKİ Mevkii'nde sur duvarlarıyla çevrilmiş ve çevresindeki geçitlere ve dağlık sahaya hakim konumdaki Asartepe[719] ile Avdancık Köyü'nde Altıkapılı olarak adlandırılmış mevkideki kilise önemli tespitlerdir[720]. Teknik olarak Hisarköy'deki Asartepe ve Keraitai'deki Ana Tanrıça Kutsal Alanı ile İnarası'ndaki *Ateş Sunağı* (?), Hyia'daki (Kumaryaylası ?) basamaklı Altar ve Karapınar'daki zeytin/şarap işlikleri not edilerek çizimleri yapılmıştır[721].

2016'daki dördüncü sezon araştırmaları; Hisarköy/Asartepe, Keraitai, Kremna, Bağtepe/Sıvancık, Kocaaliler, Beşkonak, Avdancık, Alan I-II ve Uğurlu Höyük hattı taranmıştır. Bu hat üzerindeki Osmanlı Dönemi sarnıçlar not edilmiştir. Araştırmadaki en

[716] Metin, 2013c: 1-85.
[717] Metin, 2014a: 1-72.
[718] Metin, Becks, Polat-Becks ve Kaya, 2015e: 38-40
[719] Yerel halk tarafından yüksek ve tepelik/dağlık noktalar, *Asartepe* olarak adlandırılmıştır.
[720] Metin ve Soslu, 2018a: 315-333.
[721] Metin, 2015b: 1-68.

dikkate değer veriler, Potalin Mağarası ve içerisindeki arkeolojik bulgulardır. Burası üç galeriden oluşmuş, duvarlarında yazıtların yer aldığı, Tunç Çağı ve Roma Dönemi özellikteki seramiklerin bulunduğu bir yerdir. İçindeki sarkıt dikitler ve düzlüklerden oluşmuş arazisiyle *Prehistorik* Karain/Kocaalileri hatırlatmaktadır. Bu yönüyle Pisidia Bölgesi'ndeki mağara yerleşimleri içerisinde tekil durumdadır[722].

2017'deki beşinci sezon araştırmaları; kuzeyde Çakalasar Tepe, güneydoğuda Kızıllı Köyü, batıda Keraitai ve güneyde Sia, proje sahasını oluşturmuştur. Kremna'nın güneydeki koruma ve tahkimat duvarları, güney Antik Yol, Karacaören'in güneydoğusundaki Ortaçağ'a ait Balama Kalesi, Çukurovası'ndaki Türkmen yerleşimleri ve mezarları ile kuzeybatıdaki Keraitai'nin tahkimatları önemli bulgulardır[723].

2013 ve 2017 yılları arasındaki araştırmalarda tespit ve tescil edilmiş kırsal yerleşimler, 0327 NAP 16 numaralı *Kremna Antik Kenti ve Kırsal Yerleşimlerinin Tespiti* adlı 2017'deki projede yeniden ele alınarak[724] bu kez de turizm çalışmaları üzerine yoğunlaşılmıştır. Bu konuda doğa, insan ve çevre, sürdürülebilir kırsal ve kentsel turizm, doğa turizmi ve trekking, hiking ve dağcılık faaliyetleri değerlendirilmiştir[725].

2018'deki altıncı sezon araştırmaları; Panemoteikhos II, Millias kentleri ve *Prehistorik* özellikteki Potalin Mağarası ve Karain/Kocaaliler Mağarası'nda gerçekleştirilmiştir[726].

2019'daki yedinci sezon araştırmaları; Panemoteikhos I kentinin planı çıkarılarak savunma sistemleri ve kentsel yapıları, aynı şekilde Balama Bizans Kalesi'nin planı çıkarılmış ve kale içindeki tüm yapılar ve savunma yapıları incelenmiş ve son olarak Karadiğin Tepesi'nde plan çalışmaları yapılarak araştırmanın son sezonu tamamlanmıştır[727].

Sonuç olarak 2013 ve 2019 yılları arasında gerçekleştirilen yedi sezonluk *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları* adlı projede ilk olarak Kremna'nın kent mezkezindeki kamusal, dini ve savunma yapıları yeniden incelenerek kentin güncel durumdaki genel bilgilerine ulaşılmış, ardından kent territoryumundaki araştırmalar ile mağara yerleşimleri,

[722] Metin, 2016: 1-48.
[723] Metin, 2017b: 1-40.
[724] 2017 yılı 0327 NAP 16 Numaralı proje, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü (BAP) kapsamında gerçekleştirilmiştir.
[725] Metin ve Soslu, 2017b: 4-19.
[726] Metin, 2018b: 1-61.
[727] Metin, 2019a: 4-50.

kırsal yerleşimler, kutsal alanlar, savunma yapıları ve antik karayolları üzerine yoğunlaşılmış ve tespit ve tescil çalışmaları yapılarak Kremna'nın kent ve kırsal ilişkileri ana hatlarıyla ortaya çıkarılmıştır.

2. BÖLÜM

2. KREMNA KENT MERKEZİ'NDEKİ SAVUNMA SİSTEMLERİ

Kremna'nın savunma sistemlerini teferruatlı bir bakış açısı ile incelemeden önce Anadolu'daki *prehistorik* yerleşimlerin savunmaya yönelik yapıları hakkındaki verilecek ön bilgilerin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Anadolu'daki yerleşim kültürleri, Neolitik Çağ'dan itibaren sosyo-iktisadi hayatın hazırlık safhasını oluşturarak günümüzdeki sosyal yaşamın temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bunu icra ederken kuşkusuz ki, toplulukların çatışmalar veya gerginlikler yaşadıkları ve ilişkili olarak savunma amaçlı mimari yapılarını düzenledikleri, yani olası tehlikelerden korunmak için savunma sistemlerini yaptıklarını varsaymaktayız. Öyle ki, insanoğlu Neolitik Çağ'dan başlayarak toprak mülkiyet hakkına sahip olduktan sonra Demir Çağı'na kadar siyasi, sosyo-ekonomik ve askeri alanlarda bazı radikal değişiklikler yaşamıştır[728]. Bunlar toplum yapısı, konut mimarisi, savunma yapıları ve işlevsel araç-gereçler gibi unsurlardır[729]. Söz konusu unsurların gelişkin örneklerinin Çatalhöyük, Hacılar ve Aşağıpınar yerleşimlerindeki kazılarda ortaya çıkarılmış arkeolojik verilerde görüldüğünü belirtmeliyiz. O sebeple, Anadolu'daki kültürel yerleşimlerdeki savunma yapıları ve savaş kültürü ile ilişkili bulgular, ana hatları üzerinden verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Kremna'yı da sınırları içine alan Pisidia Bölgesi'nin *prehistorik* yerleşimlerindeki savunma yapıları hakkında önemli bilgiler sunulmuştur. Buna yer verilmesindeki amaç ise Kremna gibi gelişkin ve korunaklı savunma sistemlerine sahip bir kentin inşa edildiği yöredeki en eski yerleşimleri ve yerleşimlerin savunma yapılarındaki teknik işçilikleri ve yapısal özellikleri tanıtmaktır. Böylelikle tez çalışmasının ana konusundan önce yöredeki höyük yerleşimleri ve savunma yapıları tanıtılarak erken döneme ait yapısal unsurlar ile homojenik tarihsel bir bağ kurulmak istenmiştir. Bu arada Anadolu'daki savunma yapıları ile çevrilmiş yerleşimlerin geniş bir perspektifte ele alınmasının yanı sıra, aktarılan arkeolojik bilgilerin ışığında hem yöredeki, hem de yöre dışındaki lokasyonlarda konumlandırılmış yerleşimlerin savunmaları hususunda fikir sahibi olunması arzu edilmiştir.

Anadolu'da konut mimarisindeki yuvarlak veya dairesel planlı yapılardan dikdörtgen planlı yapıların inşasına geçilirken, toplumsal yapı içerisinde de değişikliklerin yaşanarak

[728] Soslu, 2017: 105-106.

[729] Kuşkusuz ki, Neolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar siyasi, sosyo-kültürel ve askeri alanlarda çok ciddi bir şekilde ve çeşitlilikte değişiklikler yaşanmıştır. Ancak, konumuz savunma sistemleri olduğu için konuya yönelik yerleşimler ve ilişkili değişikliklerin anlatılmasına yönelik yerleşimler seçilmiş ve anlatımlarına ağırlık verilmiştir.

insanoğlu bir grup veya takım kültüründen köy kültürüne geçiş yapmıştır. Bu yatay hareketlilikteki çekirdek aile grupları, süreç içerisinde büyüyerek örgütlü gruplar halinde kümelenmiş ve daha sonra sosyal imtiyazlara sahip hiyerarşik grupların ve toplumların temelini oluşturmuştur. Keza soy kültürü ve soy bilinci algısı da oluşmaya başlamıştır[730]. Bunun yanı sıra, insanoğlunun mülkiyet hakkına, yani toprak ve arazi şeklindeki unsurlara sahip olması ile de sorunlar meydana gelmiştir. Buradaki gelişmelerin ilerleyerek aynı ve ayrı toplulukların arasında çatışmaları başlattıkları ve karşılık olarak korunaklı duvarların ve yapıların inşasına yönelik imar faaliyetlerini oluşturdukları görülmüştür.

Savunma sistemleri konusunda ilk yapısal oluşumların Anadolu'da Neolitik Çağ'da Çatalhöyük ile Kalkolitik Çağ'da Soğuksutepe'de ve Hacılar Höyük'de yer aldıkları bilinmektedir. Çatalhöyük'teki konutların yan yana bitişik olarak yapılmalarından dolayı konutların dıştaki cephelerinin korunaklı ve dairesel planlı bir savunma mimarisini oluşturdukları görülmektedir. Evlerin girişlerinin kapı yerine düz damlı olarak düzenlenen üst katlardan sağlanması, olası dış tehlikelere karşı konutların arasında sokak şeklindeki boşlukların bırakılarak açıklık oluşturulmaması ve konutların ortasında geniş avlulara yer verilmesi şeklindeki yapısal özellikler, yerleşimdeki toplulukların savunma ve korunma anlayışlarının bir ürünüdür. Bu oluşumların sebepleri yabanıl hayvanlar ve dış tehlikeler şeklinde açıklanırken, yerleşimdeki resmi kazılarda savaş olgusuna yönelik arkeolojik verilere henüz ulaşılamamıştır. Bu sebeple, Çatalhöyük'teki konutların bütünleşik yapılmalarının dışında gelişmiş bir savunma duvarına henüz rastlanılmamıştır. Buna karşın Hacılar Höyük'teki kazılarda yaklaşık MÖ 5500'lü yıllara ait Erken Kalkolitik Çağ'a ait tabaka II'de siper duvarı olarak düzenlenmiş bir savunma duvarı[731] ile Erken Bronz Çağ'a ait *kazamat* şeklindeki testere biçimli savunma yapıları tespit edilmiştir[732]. Çatalhöyük ve Hacılar'da geliştirilmiş savunma yapılarının kurallı olarak inşa edildikleri ve dizildikleri en eski savunma sistemi Mersin'de Kalkolitik Çağ'a ait Soğuksutepe de yer almaktadır. Buradaki ana duvar, taş döşeli dik bir yamacın eteğindeki bir taş temelin üzerine konumlandırılmış olan 1.5 m. kalınlığındaki bir kerpiç duvardan oluşmuştur[733].

Anadolu'da Neolitik Çağ'dan Tunç Çağı'nın sonuna kadar savunma mimarisi ile donatılmış farklı yerleşimler de tespit edilmiştir. Bu yerleşimlerde yürütülen arkeolojik

[730] Koşan, 2009: 44.
[731] Naumann, 2007: 247; Duru, 2008: 11-12.
[732] Naumann, 2007: 245-247, Res. 303; Umurtak ve Duru, 2013: 1-22; 2015: 147-158; Umurtak, 2020: 33-54.
[733] Garstang, 1953: 131-132, Fig. 79-80a; Naumann, 2007: 247, Res. 305-306.

kazılarda hendek, siper şevi şeklindeki *glacis*ler, yığma topraktan oluşturulmuş kuşatma tepeleri, savunma duvarları, kuleler ve *bastion* yapıları, korunaklı giriş kapıları ile sapan taşları, ok uçları, baltalar, hançerler gibi savaş araç-gereçleri kaydedilmiştir[734].

Neolitik Çağ'da Mezraa-Teleilat, Aşıklı Höyük, Kuruçay, Bademağacı, Hoca Çeşme ve Aşağıpınar yerleşimlerinde savunma mimarisine ilişkin duvar yapıları ortaya çıkarılmıştır. Bademağacı ve Kuruçay'da sapan taşları, yangın tabakaları ve gömülmemiş iskeletler bulunmuştur[735]. Hoca Çeşme ve Aşağıpınar yerleşimleri, su kaynaklarının kenarına konumlandırılmış olup, Aşağıpınar'ın iskan alanının çevresi hendekler ile düzenlenmiştir[736]. Aşıklı Höyük'teki evlerin Çatalhöyük'teki evler gibi birbirine bütünleşik olarak yapılması ile evlerin dış cephesinin savunma duvarı şeklinde kullandıkları, kapı girişleri yapmadıkları için evlere damdan girdikleri öğrenilmiştir[737].

Kalkolitik Çağ'da Hacınebi Tepe, Hassek Höyük, Kenan Tepe, Değirmentepe, Sos Höyük, Güvercinkayası, Çadır Höyük, Gözlükule, Yumuktepe, Bağbaşı, Karaburun, Domuztepe, Beycesultan, Hacılar, Kuruçay ve Aşağıpınar yerleşimlerinde savunma olarak inşa edilmiş duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Hacınebi Tepe'deki savunma duvarlarının iç bölümlerinde destek ayakları, yani payandalar bulunmuştur[738]. Hassek Höyük'teki savunma yapıları gelişkin olup, *kazamat* ve *bastion* yapıları tespit edilmiştir[739]. Güvercinkayası'nda iç kale ve dış kale şeklinde oluşturulmuş korunaklı duvar yapıları yer almaktadır. Buradaki savunma yapıları dikkate alınarak ciddi tehlikeler ve saldırılar ile karşılaştıkları söylenebilir[740]. Yumuktepe'nin XVII. tabakasında ok uçları, XVI. tabakasında ise mızrak ve ok uçları ile sapan taşları ele geçmiştir[741]. Hacılar'da sapan taşları ve topuz başları bulunmuştur[742]. Aşağıpınar'da yer alan taş temelli savunma duvarları ve kule yapıları dikkati çekmiştir[743].

Erken Tunç Çağı'nda Hassek Höyük, Lidar, Titriş, Kurban, Kazane, Tilbeşar, Kargamış, Ziyarettepe, Birecik Mezarlığı, Tepecik, Güzelova, Dilkaya, Karagündüz,

[734] Koşan, 2009: 11-41.
[735] Koşan, 2009: 59.
[736] Koşan, 2009: 65.
[737] Koşan, 2009: 49-56.
[738] Stein vd. 1998: 149.
[739] Koşan, 2009: 74-75.
[740] Koşan, 2009: 96.
[741] Garstang, 1953: 106-107, Fig. 66.
[742] Mellart, 1970: 158.
[743] Koşan, 2009: 116.

Arslantepe, Tülintepe, Norşuntepe, Pulur-Sakyol, Karaz, Alişar, Çadır Höyük, Ahlatlıbel, Maltepe, Acemhöyük, Demircihöyük, Karataş, Bademağacı, Gözlükule, Kinet Höyük, Troia, Baklatepe ve Limantepe yerleşimlerinde savunma yapıları ve savaş araç-gereçleri tespit edilmiştir. Kargamış'ta mezar hediyesi olarak bırakılmış mızrak uçları, ok uçları, baltalar ve hançerler gibi metal silahlar not edilmiştir. Tepecik[744], Dilkaya ile Karagündüz[745] ve Güzelova[746] yerleşimlerinde taş ve metal silahlar ele geçmiştir. Arslantepe'deki krali mezardaki tespit edilen mızrak ucu, balta, hançer, kılıç gibi metal silahlar gösteriyor ki, silah yapımı yöredeki aktif bir savaş sanayisi kolu şeklinde çalışmaktadır. Tülintepe[747], Norşuntepe[748] ve Karaz yerleşimleri, aynı şekildeki metal silahların kullanıldıkları merkezlerin arasındadır. Tepecik[749], Norşuntepe[750] ve Tülintepe[751] yerleşimlerinin savunma duvarlarının payandalar ile desteklendikleri tespit edilmiştir. Mezopotamya ile kurulan ilişkilerin bir etkisi olsa gerek sap delikli baltaların ve hançerlerin kullanıldıklarına dair metal bulgulara rastlanılmıştır. Ayrıca, Akkad Kralı Sargon ve torunu Naram-sin Anadolu'daki Puruşhanda'ya (*Purušhattum*), yani günümüzdeki lokasyonu Acemhöyük'te tüccarları baskı altında tutan Puruşhanda Kralı Nur-Daggal'ın üzerine yaptıkları seferi anlatan "*Şar tamhari*" veya "Savaş'ın Kralı" metinlerinde kralı hakimiyetine aldıklarını, kent kapısının genişletildiğini ve kenti çevreleyen savunma duvarları üzerinde büyük bir gedik açıldığını belirtmişlerdir[752]. Buradan da anlaşılıyor ki, Acemhöyük'te gelişkin savunma duvarları yer almaktaydı.

Anadolu'daki ilk merkezi devleti oluşturan Hititler'in konut mimarisi, taş temelli ve kerpiç duvarları olup, dikdörtgen planlı yapı içerisinde avlu ve odalardan meydana gelmektedir. İki katlı mimari konutların alt katları depo, hayvan bakım yeri ve işlik şeklinde kullanılırken, üst katları da konut sahiplerinin özel mevkileri şeklinde işlev görmüştür. Düz

[744] Esin, 1979: 89.
[745] Çevik, 2005: 74-96.
[746] Koşay, 2009: 136.
[747] Koşay, 2009: 136.
[748] Hauptmann, 1972: 74-99.
[749] Esin, 1982: 82.
[750] Hauptmann, 1972: 74-99.
[751] Esin ve Arsebük, 1974: 139.
[752] Westenholz, 1977: 5-22; Mieroop, 2000: 133-159; Memiş, 2002: 58, 162, 211; 2005: 72-74. MÖ 2291-2255 yıllarında hüküm süren Akkad Kralı Naram-sin Sedir Ormanları'nı (Amanoslar) ve Gümüş Dağları'nı (Toroslar) aşarak Anadolu'daki 17 krallık ile savaştıkları ve O'nları hakimiyeti altına aldıkları anlatılmaktadır. Metindeki 15. satırda "*Turuki kralı İlşu-Nail, Kuşaura kralı Tişkinki*" ifadesinin yer alması dikkati çekmiştir. Buradaki "Turuki" kullanımının "Türk" kelimesi ile denkleştirildiği bilgisi genel bir kanıyı oluşturur. Bu bakımdan yazılı metinden yola çıkarak MÖ III. Binin 2. yarısından itibaren Anadolu'daki Türk varlığına kesinlik kazandırıldığını söyleyebiliriz.

damlıdır. Bu şekildeki gelişkin bir mimari üsluba ve teknik işçiliğe sahip Hititler'in savunma yapıları da aynı işçilikle yapılmıştır. Sur duvarları sandık planlı olarak tasarlanmıştır. Bunların altında gizli geçitler şeklinde oluşturulmuş *potern*ler yer almaktadır. Duvarlar, hacimli *kyklopik* şekildeki çokgen taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Kent kapılarının korunaklı olması için kule yapıları ile güvenlik ağı kurulmuştur. Savunma duvarları üzerinde aralıklar ile yapılmış kuleler bulunmaktadır[753].

Urartu Devleti'nin konut mimarisi ve savunma yapılarının inşasında ana kayaların ve kayalık alanların önemli oldukları görülmektedir. Evlerin temelleri kayaların düzleştirilmesi ile yerleştirilerek duvarları kerpiç ile oluşturulmuştur. Ön avlu ve iki odalı konutlar yapılmış olup, ikinci katların ahşap sütunların üzerine yerleştirilmiş hatılların hasırlar ile kaplanarak yapıldıkları bilinmektedir. Ayrıca, Urartu kaleleri savunma yapılarının merkezini teşkil etmektedir. Kalelerin içinde yöneticilerin sarayları ve tapınım için oluşturulan mekanların yer aldıkları gibi askeri amaçlı inşa edilmiş savunma merkezleri de bulunmaktadır. Kayalık alanlar ve yüksek hakim yerler seçilerek inşa edilmiştir. Etrafı kuvvetli sur duvarları ile çevrilidir[754].

Son olarak Pisidia Bölgesi'ndeki *prehistorik* yerleşimlerden Kuruçay, Bademağacı ve Hacılar kültür yerleşimlerinin savunma mimarisi hakkındaki temel bilgileri sunmak istiyoruz. Bu yerleşimlerin üçü de Burdur İli sınırları içindedir. Buna göre Kuruçay'da Neolitik Çağ'a ait XI. tabakada yarım yuvarlak planlı kule yapılarına sahip kalın veya geniş temelli savunma duvarı tespit edilmiştir[755]. Daha sonra Bademağacı'ndaki konut mimarisinin dıştaki cephesinde, kalın duvar yapıları bulunmuştur. Bunlar yerleşimin en dış halkasında yer aldıklarından dolayı savunma duvarları olarak tanımlanmıştır[756]. Kalkolitik Çağ'da Hacılar II'de ise siper duvarına rastlanılmıştır[757]. Kuruçay da VII. tabakada ortaya çıkarılan duvarlarda payanda çıkıntıları bulunmuştur. Buradaki payandaların Hacılar I ile aynı döneme ait olduklarından söz edilmiştir[758]. Bademağacı'ndaki Tunç Çağı'na ait kazılarda ortaya çıkarılan Ocak A'da kalın temellere sahip sur duvarları not edilmiştir.

[753] Akurgal, 2001: 136; Macqueen, 2009: 58-81.
[754] Çilingiroğlu, 1983: 28-37; 2001: 25-36; Çilingiroğlu ve Salvini, 1995: 111-124; Payne, 2006: 11. Urartu savunma mimarisi hakkındaki güncel çalışmalar için bkz. Ceylan, 2014: 138-168; Özgül, 2015: 69-92; 2016: 137-158; Özgül ve Üngör, 2016: 225-240; Ceylan, 2017: 517-568.
[755] Duru, 1988: 65-70.
[756] Duru, 2007: 346.
[757] Naumann, 2007: 247.
[758] Duru, 1981: 6.

Bunlar hacimli çokgen taşlar kullanılarak yapılmıştır[759]. Evlerin arka, yani dıştaki çehresinde herhangi bir kapı açıklık bırakılmayarak kör yapılmış ve evlerin duvarlarına bitişik olarak korunaklı duvar yapıları yapılmıştır. Söz konusu uygulamaların Bademağacı'nın yapılarındaki değişmeyen mimari özellikler oldukları belirtilmiştir[760]. Hacılar'daki kazılarda ilginç bir savunma kompleksi ile karşılaşılmıştır. Şöyle ki, en dışta iri testere dişli kalın duvar yapıları ve bu duvarlara içte bütünleşik olarak yapılmış odalar dizisinden oluşan bir savunma sistemi bulunmuştur. Bunlar *kazamat*lar olarak tanımlanmıştır. Keza odaların savunma duvarları ile aynı plan çerçevesinde yanlara doğru açılarak küçüldükleri olayı da mimarideki teknik uygulamaların gelişkin bir parçasıdır[761].

Neolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar ki zamanda Anadolu'da kurulmuş kültür yerleşimlerinin olası tehlikelere karşı irili ufaklı savunma duvarları ve gelişkin savunma yapıları inşa ettikleri görülmektedir. Denilebilir ki, en eski çağlardan itibaren Anadolu'daki topluluklar, iç ve dış tehlikelere karşı maruz kaldıkları için planlı ve güçlü savunma yapıları inşa ederek yerleşimlerini korumayı amaçlamıştır. Bu konuda Pisidia Bölgesi'nde tarih öncesinde olduğu gibi sonraki süreçte de yöredeki antik kentlerin korunaklı mevkilerde kurularak güçlü savunma sistemleri ile inşa edildiği bilinmektedir. Bunun tezahürü de Kremna kentidir.

2.1. Savunma Duvarları

Kent, Dağlık Pisidia Bölgesi'ndeki konumu ile yörenin coğrafi koşullarını yansıtır homojen bir özelliktedir[762]. Batıdaki Boğadiç Dağı'nın doğu yönündeki kütlesel kayalık yapısı ile ilişikteki Kestros Vadisi'ne bir kartal başı gibi uzanmaktadır[763]. Bu yönüyle kentin jeo-stratejik özellikleri, kale-kent modeli olarak tanımlanması için yeterliliktedir. Ortalama yükseklti yaklaşık 1200 m'dir.

Kayaç yapıları, jeolojik olarak III. Jeolojik Zaman (Mezozik) dağ hareketleri ile ilişkili Kuvaterner Dönem'e (kireçtaşı ve traverten) denk gelir ve 1.81 milyon yıl önce

[759] Kansu, 1940: 19-20; Duru, 2000: 109-116.
[760] Duru ve Umurtak, 2011: 439.
[761] Umurtak ve Duru, 2013: 8-14, Res. 11-22; Umurtak, 2020: 33-54, Figs. 2-7.
[762] Kremna ve Pisidia Bölgesi özelindeki jeomorfolojik özellikler "Pisidia Jeomorfolojisi'nde Kremna'nın Coğrafi Özellikleri" adlı başlık altında detaylı olarak açıklanmıştır.
[763] Lanckoronski, 2015: 162.

(myö) oluşmuştur[764] (Harita 6). Öyle ki, kentin karşısındaki KATO'ndaki ham madde kaynakları, traverten ve kireçtaşıdır[765]. Nitekim geçmişte ve günümüzdeki yapıların imarında da ana kayaçlardan yararlanıldığı görülmüştür.

Kremna'nın batı cephesindeki Sur Duvarları, arazi yapısı ile paralel bir şekilde ilerleyerek tepeleri ve yamaçları aşarak inşa edilmiştir[766]. Bu şekildeki topografik özellikler, düzleştirilerek veya tıraşlanarak standart bir hale getirildikten sonra duvarların temel bölümleri planlı olarak oturtulmuştur[767]. Duvar yapıları, dik açılı ve menderes tipi şeklinde yapılarak ve yer yer dirsek duvar kullanılarak düzenlenmiştir[768].

Kent, kuzey ve güney yönleri itibari ile uçurumdur. Doğuda dik yamaçlar hakimdir ve batı cephede ise sur duvarı ile çevrilidir. Buna göre kuzeydeki dik kayalıklar ve doğudaki yamaçlar tıraşlanarak ve küçük ölçekli koruma duvarları inşa edilerek koruma altına alınırken, güney cephedeki yaklaşık kuş uçuşu uzaklık 1.114 m. uzunluktaki yamaçlar ve uçurum alanları duvar yapıları ile planlı olarak açıklık veya savunma odaklı zafiyet oluşturmayacak bir şekilde güçlendirilerek kapatılmıştır. Bu üç yöndeki koruma duvarları ile kayalıklar ve yamaçlar yer yer dik açılı bir hale getirilerek herhangi olası bir tehdit ve tehlike dahilindeki sızmalar veya baskınlar ile karşı karşıya kalmamak amaçlanmıştır. Ayrıca, kuzey, doğu ve güney cephelerdeki jeolojik yapı, yüksek ölçülerde doğal savunma olarak kullanılmıştır. Batı cephedeki yer ise antiklinal ve senklinal yapıdaki dalgalı kuzey-güney uzantılı kolay ulaşılabilen tepeler ve yamaçlar ile kaplı arazi yapısından dolayı kuzey, doğu ve güney yöndeki yerlerden ayrılmaktadır. Bu cephede kuzeybatı ve güneydoğu uzantılı derin olmayan ve 45^0'lik yamaçlar ile her iki tarafa açılan Kremna Vadisi[769] ve vadinin batısındaki sırt noktasından itibaren başlayan geniş düzlükler yer almaktadır[770].

---

[764] Atalay, 1977: 93-110; Şenel, 1997: 11-33; Kun ve Türkmen, 2003: 263; Metin, 2013c: 82-83; Avcı, 2014: 55; Kun, 2018: 360.

[765] Bu konu çerçevesindeki detaylı bilgiler, "Kremna Antik Taş Ocağı" adlı başlık altında verilmiştir.

[766] Bir kentin tahkimatları inşa edilirken jeolojik, topografik ve stratejik özellikler daima göz önünde bulundurularak inşa faaliyetleri gerçekleştirilir. Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 83.

[767] Antikçağ savunma sistemlerindeki sur duvarlarının inşa edilmesindeki jeolojik yapının temel fonksiyonları hakkındaki bilgiler için bkz. Lawrance, 1979: 202-203. Bu konudaki detaylı bilgiler "Mimari Özellikler" başlığı altında sunulmuştur.

[768] Philo Byzantius'un "*τειχοποιια μαιανδρωδης*" şeklindeki örnek planı için bkz. Winter, 1971a: 116, Fig. 92.

[769] Kremna Vadisi kuzeybatı-güneydoğu uzantılıdır ve yaklaşık olarak 735 m. uzunluktadır. Kuzeydeki doğu-batı uzunluk, 180 m., ortadaki doğu-batı uzunluk 150 m. ve güneydeki doğu-batı uzunluk 260 m. uzunluktadır. Kuzeydeki vadi tabanı 1212 m. yükseklikteyken, güneydeki vadi taban yapısı ise 1167 m. yüksekliktedir. İki nokta çerçevesindeki yükseklik 55.00 m. bir fark oluşturur ve kuzeyden güneye yokuş-aşağı dik bir iniş söz konusudur.

[770] Söz konusu geniş düzlükler, Lydius'un Kremna'yı işgal etmesinden dolayı Roma'nın MS 278'deki *Kremna Kuşatması* çerçevesinde Roma orduları için Roma Kuşatma Alanı olarak adlandırılan bir kuşatma cephesi ve

Bunlar konum olarak batı cephedeki ve Kremna Vadisi'nin doğu cephedeki sınır hattı içindeki tepeleri de kapsayarak yaklaşık 498 m. uzunluktaki sur duvarlarının inşa edilmesindeki temel sebepleri oluşturur[771]. Çünkü batıdaki cephesi, Boğadiç Dağı ve Hacıbağ Mahallesi'nin uzantılı aynı seviyedeki jeolojik yapısı ile ilişkili tek cephedir. Başka bir ifadeyle antikçağdaki savaşlar ile kuşatılarak kente ulaşılması veya kentin zapt edilmesi yönündeki kaçınılmaz ilk ve tek yerdir. Bu sebeple, savunma duvarları ile kuzeyden güneye kadar küçük ölçekli herhangi bir açıklık dahi oluşturulmayacak bir şekilde korumaya alınmıştır.

Kremna'nın çevresindeki savunma duvarları, Batı Savunma Duvarları ve Güney Savunma Duvarları olarak iki ayrı başlıklar halinde değerlendirilerek aktarılmıştır. Bu konudaki duvar yapıları, kuzeyden başlayarak Duvar 1 (Kat. 1), Duvar 2 (Kat. 2) ve Duvar 3 (Kat. 3) olarak güneydeki Duvar 16'ya (Kat. 16) kadar tanımlanmış, D 1, D 2 ve D 3 şeklinde not edilerek ayrı ayrı kaydedilmiştir[772]. Bu kapsamda Gps koordinat ölçümleri[773], fotoğraf çekimleri, teknik çizimleri yapılarak ve hava fotoğrafları alınarak (*drone*) detaylı bir şekildeki kimliksel tanımlarının yer aldığı katalogları hazırlanmıştır.

Savunma Duvarları'nın MS 3. yy'daki Palmyra Krallığı, Sasaniler ve Gotlar'ın Pisidia, Isauria, Pamphylia, Lykia ve Kappadokia ile çevresindeki bölgelerde başlattıkları savaş politikalarından dolayı kesin olmamakla birlikte güçlendirildiği, MS 276'da Lydius'un Kremna'yı zapt etmesi olayları ve özellikle Roma'nın MS 278'deki *Kremna Kuşatması* çerçevesindeki kuşatmalarda tahrip edildiği, daha sonraki zamanlarda onarılarak tekrardan düzenlendiği bilinmektedir[774]. Geç Antik Dönem'de ise savunma duvarlarının

karargah sahası olarak kullanılmıştır. Matematiksel olarak 2.199.63 m. çevresel ve 259.913.46 m. alanı kapsar. Kuzey-güney uzunluk yaklaşık 800 m. ve doğu-batı uzunluk yaklaşık 358 m. ölçüdedir.

[771] Batı Sur Duvarları üzerindeki 15 adet kulenin batı ön cepheleri 111.40 m. ölçülerdedir. BK I 1.30 m., BK II 2.65 m. ve BNK'da yaklaşık 4.00 m. ölçülerdedir. Bunlar, hesaplamalar içine dahil edilmemiştir. Batıdaki kuzey-güney uzantılı cephenin tam olarak uzunluğu 617.35 m. ölçülerdedir.

[772] Duvar, Klasik Hellence "μεσοπυγια" yani *Mesopyrgia* veya *Mesopyrgion* şeklinde tanımlanırken, Fransızca'da ise "Courtine", yani *Kurtin* olarak ifade edilir. Türkçe literatürde duvar dışındaki kullanımlar, *Sur Bedeni, Bölme Duvar* veya *Perde Duvar* olarak açıklanır. Bu konu ile ilişkili olarak Philo Byzantius'da duvar teriminde "τειχος" kelimesini kullanmasına rağmen, "μεσοπυγια" kelimesi MÖ 4. yy'ın ilk onyılı içinde kullanılmaya başlanmıştır. IG II^2.1661=Maier, Mauerbauinschriften, I.27 no.6.

[773] Google Earth, Google Earth Engine ve Google Earth Pro adlı programlar ile Garmin Gps makinası kullanılarak koordinat ölçümleri ve kuş uçuşu uzaklık mesafeleri detaylı olarak hesaplanmıştır.

[774] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Lander, 1984: 308-309; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1987b: 18-25; 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.

büyük bir bölümünün elden geçirilerek çokgen ve moloz taşların kullanımıyla harçlı ve harcız bir şekilde tekradan yapıldığı tespit edilmiştir[775]. Bu bakımdan Sur Duvarları'ndaki teknik işçilikler ve yapısal özellikler tek tek incelenerek söz konusu tarihsel olayların duvarların çehresindeki yansımaları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Batı Savunma Duvar Yapıları

Batıdaki Sur Duvarları ile iç içe durumdaki kuzeyde yer alan K 1'den başlayarak güneydeki K 15'e kadar ki yamaç ve tepeler, aynı cephedeki kule yapıları ve kapılar göz önünde bulundurularak periyodik bir şekilde düzenlenen yaklaşık 498 m. uzunluktaki duvar yapıları ile kapatılmıştır (Harita 16). Şöyle ki, Kremna Vadisi'nin doğu cephesindeki yamaçlar ile batı cephedeki kent düzlüklerinin kesiştikleri ilk yerler veya yüksekteki sırt bölümleri, sur duvarları içine dahil edilerek duvarlar yapılmıştır.

Arazi yapısı yaklaşık 30.00 m. bir kod farkı ile kuzey-güney uzantıdaki rampalı yamaçları izleyerek ve kuzeye doğru yükselerek ilerlemektedir[776] (Grafik 2). Bu bakımdan savunmadaki duvar yapıları, araziye paralel olarak ve topografik yapıların sarp yerleri temel (asli) boşlukları -koridor- halinde düzleştirilerek inşa edilmiştir. Menderes tipi şeklindeki sur duvarları, dik açılıdır ve yer yer dirsek duvar şeklinde düzenlenmiştir[777].

III. Jeolojik Zaman (Mezozik) oluşumlu Kuvaterner Dönem'e (traverten ve kireçtaşı: Q) ait kayaç türü kalsiyum ve karbonat karışımlı kireçtaşı kullanılmıştır[778]. Batı Sur Duvarları çerçevesindeki duvar yapıları, kireçtaşı kullanılarak yapılmıştır ve jeolojik yapı ile uyumludur. Böylelikle Kremna'daki kamusal, dini ve savunma şeklindeki yapılar, kısmen traverten ve ağırlıklı olarak kireçtaşı materyaller kullanılarak jeolojik yapı ile uyumlu hale getirilmiştir.

Batıdaki duvar yapıları, 13 adettir; tahrip duvarlar hakkında metin içindeki ilgili yerlerde yer yer açıklamalar yapılarak ön planda korunmuş ve sağlam duvarların

[775] Bu konudaki tespitlerin D 4, D 5, D 6, D 10, D 11 ve D 12 yapılarında belirlendiğini söylemek gerekmektedir. Esasında MS 278 *Kremna Kuşatması*'nda çoğunlukla tahrip edilen duvarların kuşatma sonrasında ve Geç Antik Çağ'da harçlı ve harçsız bir şekilde tekrardan yapıldıkları belirlenmiştir.
[776] D 1, yaklaşık 1226 m., D 13'de yaklaşık 1195 m. yüksekliktedir.
[777] Antikçağ'daki sur duvarları tipleri için bkz. Akarca, 1998: 133.
[778] Kun ve Türkmen, 2003: 263; Metin, 2013c: 82-83; Kun, 2018: 360; 07.12.2019 tarihinde Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü'nün http://yerbilimleri.mta.gov.tr/anasayfa.aspx adlı internet sitesi içindeki Yerbilimleri Harita Görüntüleyici ve Çizim Editörü bölümünden yararlanılmıştır.

değerlendirilmesi söz konusudur. Buna göre 10 adet duvar, ön cephe duvardır[779] ve üç adet duvar ise ikincil (arka) destek duvardır[780]. Duvar, "D" şeklinde kodlanarak Duvar 1, "D 1" olarak; katalogları da Duvar 1, "Kat. 1" olarak kaydedilmiştir. Katalogta içerik olarak Yapı Envanter No, Adı, Konum, Gps Koordinat[781], Ölçüler, Duvar Blok Sırası, Yapı Tekniği, Durum, Dönem ve Tanım şeklinde kategorize edilerek duvarları tanımlayan bir kimlik kartı hazırlanmıştır. Bu konudaki "Durum" adlı kategoride iyi, orta ve kötü şeklindeki açıklamalar, Batı Sur Duvarı'ndaki duvar yapılarının kendi içinde incelenmesi ve yorumlanması ile yapılmıştır.

Batı Savunma Duvarları'ndaki mimari işçilikler ve yapısal özellikler, Pisidia Bölgesi'ndeki Sagalassos[782], Prostanna[783], Adada[784], Keraitai[785], Hyia (Kumaryaylası ?)[786], Sia[787], Kodrula[788], Pednelissos[789], Selge[790], Komama[791], Kolbasa[792], Konane[793], Tynada[794], Millias[795], Panemoteikhos I ve II[796], Ariassos[797], Kapıkaya[798], Gökdere[799], Taşkapı[800], Pamphylia Bölgesi'ndeki Side[801], Perge[802], Sillyon[803], Termessos[804], Pisidia, Pamphylia ve

[779] D 1, D 3, D 4, D 5, D 6, D 7, D 8, D 10, D 11, D 12'dir.
[780] D 2, D 9, D 13'dür.
[781] Google Earth, Google Earth Pro ve Google Earth Engine adlı programlar ile Garmin Gps makinası kullanılarak koordinat ölçümleri ve kuş uçuşu uzaklık mesafeleri hesaplanmıştır.
[782] Vandorpe, 2007: 121-139; Talloen, Albayrak ve Poblome, 2018: 95-102.
[783] Özcan, 2015: 193-195; 2016: 248-251; 2017: 171-172; 2018: 216-217; Kızılyalçın ve Özcan, 2016: 135-161; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 361-365.
[784] Brandt, 2002: 385-413; Laufer, 2010: 165-193; Büyükkolancı, 2013: 200-201, 208, Res. 3.
[785] Mitchell, 1994: 136; Metin, 2014a: 46-50, Res. 114-120; Metin, Polat-Becks, Becks, Atayeter ve Şaroğlu, 2014: 326-327, 333, Res. 10; Metin, Polat-Becks ve Becks, 2014a: 176-177, Res. 7; Metin, 2017b: 17-21, Res. 26-30; Metin ve Soslu, 2018b: 246.
[786] Metin, 2015b: 22-31; 2016a: 13-17; Metin ve Soslu, 2016a: 313-314.
[787] Mitchell, 1996b: 52, 60, Res. 6; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 278, 286, Res. 2, 293, Res. 11.
[788] Mitchell, 1994: 146; Weiß, 1991: 69-74; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 275-276, 285, Res. 1, 292, Res. 8-9.
[789] Işın, 1998: 111-128, Figure. 3-10; Nossov ve Delf, 2009: 58; Laufer, 2010: 165-193, 172. Abb. 8, 174. Abb. 9; 2016: 291-302, 359, Fig. 1, 360, Fig. 1, 362, Fig. 1, 363, Fig. 1, 365, Fig. 2; Çinici, 2013: 229-231, Photo. 9-11.
[790] Nolle ve Schindler, 1991: 23-29; Nolle, 1988: 57-59.
[791] Becks, Polat-Becks ve Metin, 2015: 185-192, Res. 4.
[792] Mitchell ve Cüceren, 1994: 506.
[793] Hecebil, Browne, Hürmüzlü ve Kohlmeyer, 2016: 37-38.
[794] Özsait ve Şahin, 1998: 125, Res. 5.
[795] Vandeput, Köse ve Aydal, 1999a: 252-253; 1999b: 133-145, Fig. 4; Metin, 2018b: 22-24, Res. 27, 39-30.
[796] Mitchell, 1994: 143, pl. XXIX, (b); Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 141-182, 175, Plate. XIX.a-b, 178, Plate. XXII.a; Metin, 2018b: 48-56, 48, Res. 58, 49, Res. 60, 51, Res. 61, 52, Res. 62, 55, Res. 63-64, 56, Res. 65; Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 210-211; Metin, 2019a: 8-21, Res. 4-14.
[797] Mitchell, 1991a: 160.
[798] Özcan, 2015: 197, Res. 5; 2016, 252-253, Res. 6-7; Özcan, Yayan ve Çevik, 2017: 457-460.
[799] Özcan, 2018: 224-225, Res. 7.
[800] Özsait, Labarre, Özsait ve Güceren, 2010: 91-109, Fig. 6, 8, 10.
[801] Mansel, 1963: 67-70; Foss, 1977: 172-180; Nossov ve Delf, 2009: 29-33.
[802] Mansel, 1964: 215-234; Lanckoronski, 2005: 38-39; Türkmen, 2008: 1187-1200; Özdizbay, 2012: 52-59, Res./Abb. 7, Res./Abb. 43-44.

Lykia bölgeleri sınırlarındaki Neapolis[805], Lykia Bölgesi'ndeki Rhodiapolis[806], Oinoanda[807], Kilikia Bölgesi'ndeki Diocaesareia[808], Karasis Kalesi[809], Phrygia Bölgesi'ndeki Eumeneia[810], Galatia Bölgesi'ndeki Peium[811], Karia Bölgesi'ndeki Aphrodisias[812], Theangela[813], Halikarnassos[814], Mylasa[815], Labraunda[816], Myndos[817], Alinda[818], Alabanda[819], Knidos[820], Latmos Herakleia[821], İonia Bölgesi'ndeki Priene[822], Kolophon[823], Phokaia[824], Erythrai[825], Teos[826], Ephesos[827], Smyrna[828] ve Pergamon[829], Aiolis Bölgesi'ndeki Aigai[830], Kyme[831], Troas Bölgesi'ndeki Assos[832] kentleri ve yerleşimleri ile homojen ve heterojenik özellikler içermektedir. Bununla birlikte Anadolu'nun dışındaki kentler ve yerleşimler, metindeki ilgili yerlerde verilmiştir.

Anahatları üzerinden Kremna'daki savunma duvarları hakkında yapısal ve teknik açıklamalara yer vermek oldukça önemlidir. Buna göre bloklar, dik açılıdır ve dikdörtgendir; tipik *rektogonal* bloklardır[833]. Az da olsa ön cepheleri bosajlı veya dışbükey

[803] McNicoll, 1997: 136; Nossov ve Delf, 2009: 33-34, 59; Laufer, 2010: 165-193; Taşkıran, 2017: 104-107; 2020: 1-31.
[804] Winter, 1966: 130-137.
[805] Çevik, 2018: 435-451.
[806] B. İplikçioğlu'nun 2004 ve 2007 yıllarında Rhodiapolis'deki yüzey araştırmalarında kentin kuzey surlarında ortaya çıkarılan yazıtlı ve yazıtsız onur kaideleri ile kamu yapılarına ait mimari elemanların MS 3. yy'daki kaotik ortam ilgili olduğu tespit edilmiştir. Öztürk, 2006: 84.
[807] Mitchell, 1995: 71-80; McNicoll, 1997: 121, Fig. 25.
[808] McNicoll, 1997: 179-182, pl. 82-83.
[809] Radt, 2016: 263-276.
[810] Sezgin ve Taşkıran, 2011: 61-71; Şimşek, 2011: 1-28.
[811] Mitchell, 1974: 67-68, Fig. 5.
[812] Soslu ve Doğan, 2019: 286, Figs. 4, 6.
[813] Tırpan, 1987: 171-177, 187, Res. 18.
[814] McNicoll, 1997: 18-19, Pl. 1.
[815] Strab. XIV.II.23.
[816] McNicoll, 1997: 38-41, Fig. 7.
[817] Tırpan, 1987: 169, 180, Res. 4-5; McNicoll, 1997: 23, Fig. 7. Tırpan, 1987: 169, 180, Res. 4-5.
[818] McNicoll, 1997: 26, Fig. 9.
[819] McNicoll, 1997: 31-38, Fig. 5.
[820] Tırpan, 1990c: 429-456; Nossov ve Delf, 2009: 60; Özgan, 2013: 213.
[821] Peschlow-Bindokat, 1994: 156-158, Abb. 12; Lawrance, 1979: 201, Pl. 21.
[822] Fırat, 2016: 30.
[823] Holland, 1944: 92; McNicoll, 1978: 405-420; Nossov ve Delf, 2009: 60.
[824] Özyiğit, 1998: 789-790, Res. 14-15.
[825] Maier, 1959: 215; McNicoll, 1997: 65; Ruppe, 2010: 154.
[826] Vitr. *de Arch.* I.V.1; Polat, 2016: 60.
[827] McNicoll, 1997: 167.
[828] Ersoy, 2019: 253-266.
[829] Winter, 1971a: 116-117, Fig. 91; Akarca, 1998: 82-85, Res. 46-49.
[830] Akarca, 1998: 85-88, Res. 50-51; Sezgin, 2018: 71-95; Doğer, Sezgin, Eroğlu ve Başdemir, 2019: 669-690.
[831] La Marca, 2013: 301-315.
[832] Winter, 1971a: 253; McNicoll, 1997: 185; Nossov ve Delf, 2009: 60; Koçyiğit, 2013: 145-164.
[833] D 1, D 2, D 3, D 4, D 5, D 6, D 7, D 8, D 9, D 10, D 11, D 12, D 13'dür.

çıkıntılı ya da bombeli veya çerçeveli bloklar kullanılmıştır[834]. Bu konuda Philo Byzantius'un da aktardığı gibi kuşatmadaki duvarlar ve bloklar, kaba yüzlü, dışa çıkıntılı ve sivri yüz şeklinde tasarlanarak saldırılar da dayanaklı bir profil gösterir[835]. MS 3. yy'daki tarihsel olaylar ile ilişkili olarak tahrip edilen duvarlar, orijinal bloklar ve çokgen taşlar kullanılarak tekrardan inşa edilmiştir[836]. Harç katkılı ve kiremit kırıkları doldurularak yapılan duvar yapıları da yer almaktadır[837]. Keza Geç Antik Dönem'de ise çokgen ve moloz taşların harçsız ve harçlı olarak kullanıldığı düzensiz örgülü duvarlar bulunmaktadır[838]. Bloklar, dikey ve dar yüzlü bir biçimde yerleştirilerek atkı taşlar ya da kemer bloklar (*emplekton*) oluşturulmuştur[839]. Bloklardaki kırılmalar ve çatlaklar şeklindeki deprem izleri[840] ile blokların kenarlarını iç içe yerleştirmek ve blokları bütünleşik hale getirmek için yapılan kenet yuvaları dikkat çekmektedir[841]. Taşçı izleri veya taşçı aletlerine ait kesik ya da yongalama izleri tespit edilmiştir[842]. Duvar örgüsü tipleri, *isodomik*[843], *düzensiz isodomik*[844], *atkılı isodomik*[845], *düzensiz örgü*[846], *pseudo-isodomik*[847] ve *opus mixtum*[848] tekniktir. Duvarlardaki yükseklik ve uzunluk ölçüleri değişiklik oluşturur. En uzun duvar, 21.50 m. ölçüdeki D 6'iken, en dar duvar yapısı da 4.40 m. ölçüdeki D 12'dir[849]. En yüksek duvar, 5.00 m. ölçüdeki D 7'iken, en alçak duvar yapıları da 1.50 m. ölçüdeki D 9, D 13 ve D 15'dir[850]. Duvar kalınlıkları, orijinalinde 2.20 m'dir. Ancak, MS 3. yy'daki tarihsel olaylar ile ilişkili olarak tekrardan inşa edildiği veya onarıldığı için 1.30 m., 2.10 m., 2.50 m. ve

[834] D 7, D 10, D 12'dir.
[835] Ph. Byz. *Poliorketika.* I.11, II.29, 66.
[836] D 3, D 4, D 5, D 6, D 8, D 10, D 11, D 12'dir.
[837] D 6 ve D 10'dur.
[838] D 4, D 5, D 6, D 8, D 10, D 11, D 12'dir.
[839] D 1, D 2, D 6 1. Evre, D 9, D 12'dir.
[840] D 7'dir.
[841] D 7, D 8, D 11'dir.
[842] D 11'dir. Ayrıca, KATO'da ve kentin savunma duvarlarının yer aldığı yamaçta bulunan ana kayaların kesit yerlerinde de görülmektedir.
[843] D 1, D 2, D 3, D 5, D 6, D 7, D 8, D 9, D 10, D 11, D 12, D 13'dür.
[844] D 3, D 8, D 9, D 11'dir.
[845] D 1'dir.
[846] D 4, D 5, D 6, D 8, D 10, D 11, D 12'dir.
[847] D 2'dir.
[848] D 10'dur.
[849] D 1 yükseklik 1.70 m. ve uzunluk 7.80 m., D 2 yükseklik 6.90 m. ve uzunluk 2.40 m., D 3 yükseklik 6.60 m. ve uzunluk 3.80 m., D 4 yükseklik 4.80 m. ve uzunluk 1.70 m., D 5 yükseklik 2.10 m. ve uzunluk 6.00 m., D 7 yükseklik 5.00 m. ve uzunluk 17.80 m., D 8 yükseklik 2.50 m. ve uzunluk 6.00 m., D 9 yükseklik 1.50 m. ve uzunluk 13.50 m., D 10 yükseklik 2.20 m. ve uzunluk 10.00 m., D 11 yükseklik 2.20 m. ve uzunluk 10.00 m., D 13 yükseklik 1.50 m. ve uzunluk 10.00 m. ölçülerdedir.
[850] D 1 1.70 m., D 2 2.40 m., D 3 3.80 m., D 4 1.70 m., D 5 2.10 m., D 6 2.55 m., D 8 2.50 m., D 10 2.200 m., D 11 2.20 m., D 12 2.40 m., D 14 3.50 m. ölçülerdedir. Bu hesaplamalar yapılır iken duvar yapılarındaki arka veya ön cephelerdeki korunmuş yerler dikkate alınmıştır.

3.00 m. ölçülerinde değişiklik göstermektedir[851]. Ayrıca, Hacıbağ Mahallesi'ndeki konutlarda kentteki savunma duvarları ile ilişkili blokların kentten götürüldüğü ve yapıların inşasında kullanıldığı tespit edilmiştir[852].

MS 3. yy'daki Palmyra Krallığı, Sasaniler ve Gotların tehditkar politikaları ile haydut lideri Lydius'un Roma kolonisi Kremna'yı zapt ettikten sonra Roma'nın karşı saldırıları[853] ile tahribata uğrayan savunma duvarlarının savaş zamanında veya daha sonraki evrelerde onarılması için kent merkezindeki yapılara ait mimari elemanların söktürülerek ek materyaller veya devşirme malzemeler olarak yoğun bir şekildeki kullanılması, duvarlardaki *in situ* özellikleri yok etmiştir. Bundan dolayıdır ki, orijinaldeki yapıları salt korunmuş olan duvarlar, yani inşasında hiçbir şekilde ek materyallerin kullanılmadığı duvarlar, *in situ* şeklinde tanımlanırken, ek materyallerin kullanılarak düzenlendiği ve köken olarak orijinal olmayan duvarlar ise yeniden yapıldıkları için *in situ değildir*, şeklinde not edilmiştir.

2.1.1.1. Duvar 1 (Kat. 1)

K 2 ve K 3'ün arasında yer almaktadır[854]. D 1, ikincil (arka) cephedeki destek duvardır. 7.80 m. uzunluk ve 1.70 m. yükseklik ölçülerindedir. Duvar kalınlık, 3.00 m'dir. Bloklar, *rektogonal*dir[855]. Duvar örgüsü tipi, *atkılı isodomik* tekniktir[856] ve *in situ*dur (Lev. II: Fig. 3, Kat. 1, Lev. XCI: Çiz. 1-2).

D 1'deki *rektogonal* bloklar, dört cephede tıraşlanarak işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ölçüleri, 0.40, 0.50 m. ve genişlik ölçüleri, 0.60, 0.90, 1.00, 1.20, 1.40 m. ölçülerinde değişiklikler oluşturur. Ancak, aynı yükseklikteki bloklar, paralel bir açıyla dizildikleri için teknik tipi *isodomik*tir.

---

[851] D 1 3.00 m., D 2 2.00 m., D 3 2.00 m., D 4 2.20 m., D 5 2.20 m., D 6 1.30 m., D 7 2.20 m., D 8 2.50 m., D 9 2.20 m., D 10 2.20 m., D 11 2.20 m., D 12 2.20 m., D 13 2.20 m. ölçülerdedir.
[852] D 2, D 7'dir.
[853] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Öztürk, 2006: 84; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.
[854] Bu iki kule arasındaki duvar uzunluk 21.50 m. ölçülerdedir. Kuzeydeki 4.10 m. ve güneydeki 9.60 m. toplam olarak 13.70 m. iki duvar yıkık durumdadır.
[855] Bloklar, 0.40x1.00, 0.40x1.40, 0.50x0.90, 0.60x0.60, 0.60x1.20 m. ölçülerdedir.
[856] Bu teknikteki duvar tipinin kökeni doğuda Assur'a dayandırılarak Hellenistik Dönem'den itibaren Anadolu'da popüler bir duvar tipi olarak karşımıza çıkar. Martin, 1965: 408-409; Akarca, 1998: 116.

Bloklar, dar ve dikey yüzlü bir şekilde yerleştirilmiştir ve art arda iki veya üç blok sonra kemer bloklar ya da atkı taşlar (*emplekton*) ile dik bir açıda kesilmiştir[857]. Bu tipteki teknik blokaj uygulamalar ile D 1'deki dayanıklılık ve yükseklik şeklindeki yapısal problemler azaltılarak duvardaki sağlamlık arttırılmıştır. Batı Sur'daki D 2 ve D 7'deki atkı taşlar ya da kemer bloklar da aynı teknik ile kullanılmıştır.

D 1'deki duvar kalınlık, 3.00 m'dir. Duvarın ön cephedeki yıkık durumdaki duvarının yaklaşık 1.00 m. ön cephesinde çokgen taşların temel seviyelerde kullanılarak ikinci ön cephe şeklindeki bir duvar yapısı ile batı yönünde genişletildiği tespit edilmiştir. Bu durumda D 1'deki duvar kalınlık ölçüleri ile Batı Sur'daki D 2, D 3, D 4, D 5, D 7, D 9, D 10, D 11, D 12 ve D 13 yapılarının 2.00 m. ve 2.20 m. ölçüleri çerçevesinde değişiklik oluşturan duvar kalınlıkları, boyutsal olarak değişiklik gösterir. Bu sebeple, D 1'deki teknik ve yapısal farklılıklar, tarihsel olarak MS 278'deki haydut şefi Lydius ve Roma arasındaki saldırılar ile ilişkili olmalıdır[858]. Çünkü Batı Sur'un karşısındaki I. RKA[859]'nda yapılan Kule 9 ve Kule 8'e yaklaşık 180 m. uzaklıktaki bir yamaç üzerindedir. Konumu itibari ile D 1'in yukarıdaki kulelerin etki alanları içinde kalarak yıkılmaları veya tahrip olmaları çok yüksektir. Buna göre D 1'deki duvar kalınlığı ve yukarıdaki örnek duvar kalınlıklarının orijinalinde teknik ve yapısal özelliklerinin aynı olduğunu düşünmekteyiz.

D 1'de oluk bezemeli bir arşitrav parçası, tespit edilmiştir. Kent merkezindeki MS 150'ye tarihli Büyük Propylon'a ait mimari bir yapı elemanıdır[860]. Bu şekildeki mimari elemanları D 1'deki yıkık bölümleri düzeltmek ve dayanıklılık kapasitesini arttırmak için devşirme malzemeler olarak kullandıkları akla gelmektedir. Çünkü duvarlardaki yapısal düzenlemeler, MS 3. yy'ın ikinci yarısındaki Pamphylia ve Pisidia çevresindeki Palmyra Krallığı, Gotlar ve Sasaniler gibi grupların oluşturdukları tehdit ve işgal içerikli

[857] Her iki duvar (ön ve arka) cephesini sağlam ve kalıcı kılmak için ara noktalara dik keser şekilde yerleştirilmiş durumdaki bloklardır. Vitr. *de Arch.* II.8.7; Smith, 1890: 869; Tomlinson, 1961: 133-140; Roy, 2014: 123-131; Fırat, 2016: 18-19.
[858] Zos. *Hist.* I. 69-70.
[859] I. RKA'ndaki kuleler ile Batı Sur Duvarları üzerindeki kule yapıları karıştırılmasın diye ana konuyu oluşturan Batı Sur'daki kuleler Kule 1 (Kat. 17) "K 1" olarak adlandırılırken, I. RKA'ndaki kulelerde kısaltma ya da kodlama yapılmayarak kuleler Kule 1, Kule 2 şeklinde not edilmiştir. Ayrıca, I. RKA, batı yöndeki kente bakan tarafta yer almaktadır. RKA'nın diğer bölümleri ise II. RKA ve III. RKA alanları olarak not edilmiştir.
[860] Mitchell ve Waelkens, 1987: 44; 1988; 57-58; Mitchell, 1995: 92; Çidem, 2018: 13.

politikalar[861] ve özellikle Lydius işgalindeki Kremna'nın MS 278'deki Roma'nın kuşatması çerçevesindeki karşılaştıkları olaylar ile açıklanabilmekteydi[862].

2.1.1.2. Duvar 2 (Kat. 2)

K 5 ve K 6'nın arasında konumlanmıştır[863]. 13.50 m. uzunluktaki duvar korunmuştur ve iki ayrı duvar halindedir. Bu iki duvar, D 2 ve D 3 şeklinde kodlanarak iki grup da ele alınmıştır. D 2, K 5'in güneyindeki ilk duvar olarak tespit edilmiştir. Arka (ikincil) cephedeki destek duvardır. Uzunluk 6.90 m. ve yükseklik 2.40 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlık, 2.00 m. ölçüdedir. Bloklar, *rektogonal*dir[864]. Duvar örgüsü tipi, *pseudo-isodomik* tekniktir[865] ve *in situ*dur (Lev. II: Fig. 4, Kat. 2, Lev. XCII: Çiz. 3-4, Lev. CX: Çiz. 39).

D 2'deki bloklar, *rektogonal*dir; dört cephede tıraşlanmıştır ve ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ölçüleri, 0.30, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 0.65, 0.70, 0.80, 1.30 m. ölçüdedir. Dar ve dikey yüzlü bloklar, boyutsal olarak asimetrik bir dizilim içindedir. İkinci dizilimdeki blokların, atkı bloklar (*emplekton*) ile dik bir açıda kesilerek yerleştirildiği belirlenmiştir. Bu tipteki blokaj kullanımları ile D 1 ve D 7'deki gibi dayanıklılık ve yükseklik şeklindeki yapısal problemlerin azaltıldığı anlaşılmıştır.

D 2'nin üçüncü dizilimdeki bloklarının içindeki beş numaralı ve kazıma çizgisi ile yapılmış "E" yazılı bir dikdörtgen blok dikkat çekmektedir. Bu şekildeki bloklar üzerindeki işaretler, yön, taşçı ve blok takip işaretleri gibi kullanımları içerir. Öyle ki, "E" harfi, Klasik Hellence alfabesindeki beşinci dizilimdeki "*Epsilon*" sözcüğünün kısaltması olarak gösterilir ve yer yer bloklar üzerindeki kazıma çizgisi teknik çalışmaları ile "E" olarak sade bir şekilde yapılır. Bu tipteki belirteçlerin, taşçı işaretleri veya rumuzları olarak değil de daha çok duvardaki blok dizilimlerini takip etmek için kullanıldığından ve harf ile kodlandığından söz edilmiştir[866].

---

[861] Zos. *Hist.* I.28; Eunap. I. 489-490; Magie, 1950: 1566; Salaman, 1971: 109-139; Sartre, 1995: 183; Feld, 2005: 119-137; Kaya, 2005a: 203-213; Ergin, 2013: 276.
[862] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Öztürk, 2006: 84; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.
[863] Bu iki kule arasındaki duvar, 24.50 m. uzunluktadır. 11.00 m. uzunluktaki bölümü tahriptir ve 13.50 m. bölümü de iki korunmuş duvar şeklindedir. Buradaki D 1 ilk duvardır.
[864] Bloklar, 0.30x0.70, 0.30x0.80, 0.30x1.00, 0.60x0.65, 0.60x1.30 m. ölçülerdedir.
[865] Taş dizilimlerinin eşit yüksekliklerde olmadığı duvar örgüsü tipi *pseudo-isodomik* tekniktir. Vitr. *De. Arc.* II.VIII.5-6.
[866] Martin, 1965: 222-224; Demirtaş, 1999: 24-26.

D 2 ve K 5'in bütünleştikleri kuzey cephede 90^0'lik bir açı oluşur. Bu kesişimde küçük ölçekli ve korunmuş bir cephe duvar yer almaktadır. 1.10x1.20 m. ölçüdedir. Bloklar (iki adet), dikdörtgen ve *rektogonal*dir; dört cephede düzeltilerek ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir. Bu durumda K 2'deki ön cephe duvar, *isodomik* ve arka cephe duvar da *pseudo-isodomik* teknik kullanılarak yapıldığı için iki ayrı duvar örgüsü tipi ortaya çıkar. Batı Sur'daki D 4, D 5, D 6, D 10, D 11 ve D 12'nin ön cephedeki duvarı, yamuk ve dikdörtgen bloklar, çokgen ve moloz taşlar ve düzensiz dikdörtgen bloklar ya da atkı veya kemer bloklar ile dikdörtgen bloklar şeklindeki çeşitli taş tipleri ile inşa edilmiştir. Ancak, Batı Sur'da her iki duvar cephesi, *pseudo-isodomik* ve *isodomik* olarak tasarlanmış ya da farklı iki duvar örgüsü tipi teknik kullanılarak yapılmış ikinci bir duvar yapısı yoktur. Bu sebeple, K 2'deki teknik ve yapısal değişiklikler, D 2'nin batı yamaçtaki özel konumu ile ilişkili olmalıdır. Çünkü D 2, Kremna Vadisi'ndeki en dar bölümdedir ve karşısındaki 150 m. uzaklıktaki batı yamaçlar ile tam bir cephede bakış açısındadır. Kremna Vadisi'nin çevresindeki ve batı yamaçlardaki oluşabilecek tehlikeler ile çok yakın bir mesafede olmasından ve karşı hedef olarak paralel bir hizada yer almasından dolayı basit bir şekilde değil, blokların farklı duvar örgü teknikleri ile düzenlenerek mukavemeti arttırmak için planlı olarak yapıldığını düşünmekteyiz.

Kremna'nın batısında yaklaşık 700 m. uzaklıktaki Hacıbağ Mahallesi'ndeki bloklar ve D 2'deki bloklar, teknik işçilikleri yönüyle tek bir ustalık çalışması gibidir. Bu konudaki 2014'de gerçekleştirilen *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Hacıbağ Mahallesi'ndeki yerel halkın verdiği bilgilerden Batı Sur'daki kare veya dikdörtgen şeklindeki korunmuş blokların sökülerek mahalledeki konut, ahır ve bahçedeki duvarların inşasında ek malzemeler şeklinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Dahası, Hacıbağ Mahallesi'nde bazı konutlardaki duvarların içinde incipayetli blok, *Ion kymationu* dizimli blok parçası ve arşitrav parçası ile çatı direklerindeki altlıklarda hamam ısıtma taşı *(pilaye*), sütun ve *Ion* başlık kullandıkları tespit edilmiştir[867]. Kentin kuzeybatı yönündeki Keraitai kentindeki

[867] Metin, 2014a: 9-11, Res. 17-18-19-20. Bu konu ile ilişkili olarak Pisidia Bölgesi'ndeki antik kentler 1960'dan 1970'lere kadar çok hızlı bir şekilde tahrip edilerek hem düzenli olarak yapılmış bloklar, hem de estetik yönüyle dikkat çeker şekildeki işlenmiş steller veya sunaklar konut mimarisi inşasında kullanılmıştır. Terziler ve Yakaafşar'daki antik Tynada kentindeki steller ve sunaklar, yerel halka ait konut evlerindeki duvarlarda yerini almıştır. Özsait, Labarre ve Özsait, 2009: 216, Fig. 23-24, 217, Fig. 25-28, 218, Fig. 29-32, 219, Fig. 33-36. Teos kentinin Akropolisi'ndeki sur duvarlarının blokları sökülerek Cenevizlilerin gözetiminde Siğacık Kalesi'nin duvarlarının inşasında ve günümüzdeki Sığacık Köyü'nün konut mimarisinde kullanılmıştır. Hamilton, 1843: 11. Kolophon kentindeki mimari yapılarda kent yakınındaki Değirmendere Köyü'ndeki konutlarda devşirme malzeme olarak düzenlenmiştir. Özgan, Gassner, Muss, Draganits ve Teraman, 2014: 100-101, Res. 10.

*ostothek*ler kentin yakınında yer alan Belören Köyü'nün konut mimarisinde devşirme yapı elemaları olarak kullanılmıştır[868]. Sagalassos'a ait bir sunak, *ostothek* ve su künkleri şeklindeki mimari yapı elemanlarının da Ağlasun İlçesi ve çevresindeki kırsal yerleşimlerde yer alan konutlarda devşirme materyaller olarak kullanıldığı görülmüştür[869].

2.1.1.3. Duvar 3 (Kat. 3)

K 5 ve K 6'nın arasında yer almaktadır[870]. Bu iki kule çerçevesindeki 24.50 m. uzunluktaki duvar hattında yer alan D 2'den sonra ikinci korunmuş duvardır. 6.60 m. uzunluk ve 3.80 m. yükseklik ölçülerindedir. Duvar kalınlık, 2.00 m. ölçüdedir. Bloklar, *rektogonal*dir[871]. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz isodomik* tekniktir ve *in situ* değildir (Lev. III: Fig. 5, Kat. 3, Lev. XCIII: Çiz. 5-6).

D 3'deki ilk iki dizilimdeki bloklar, *in situ*dur[872]. Ancak, üçüncü ve dördüncü dizilimdeki bloklar, orijinal bloklardır ve ek materyaller şeklinde kullanılmıştır. Hatta ilk bloklardaki gibi dar yüzleri değil de daha çok dikey yüzleri ön cephede olacak şekilde yerleştirilmiştir. Bloklar, dik açılı ve dikdörtgendir; dört cephede düzleştirilerek ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca, çokgen taşların da yer yer kullanıldıkları belirlenmiştir. Keza bu kez de dikdörtgen blokların ve az sayıdaki çokgen taşların tek bir cephede kullanıldığından dolayı yapısal değişiklikler ortaya çıkmıştır. Ancak, her iki materyaller de hizayı gözeterek yerleştirildikleri için *düzensiz isodomik* teknik tipi takip edilmiştir. Bu konudaki çalışmaları ile S. Mitchell da "*dar ve dikey yüzlü taşlar ile değişik büyüklükteki taşlar tek bir teknik ile bütünleşik olarak kullanılmıştır*", diyerek duvardaki teknik ve yapısal özellikleri bir yönüyle açıklamıştır[873].

D 3'de *anathyrosis* şeklinde işlenerek kenarları çerçeveli olarak bırakılmış dikdörtgen bir blok tespit edilmiştir[874]. Bu tipteki bir başka blok, BNK'nın güneyindeki ve D 10'un kuzeyindeki 77.00 m. uzunluktaki tahrip duvarın içinde de tespit edilmiştir. Bu iki

[868] Metin, 2013: 64, Res. 96.
[869] Willet ve Poblome, 2019: 258-256, Figs. 5-6.
[870] Bu iki kule arasındaki duvar, 24.50 m. uzunluktadır. 11.00 m. uzunluktaki bölümü yıkıktır ve 13.50 m. bölümü de iki korunmuş duvar şeklinde bulunmaktadır. Bu noktadaki D 2 ikinci korunmuş duvardır.
[871] Bloklar, 0.30x0.70, 0.30x0.90, 0.30x1.00, 0.70x0.80, 0.80x0.50, 0.80x1.00, 0.80x1.40 m. ölçülerdedir.
[872] Blokların yükseklik ölçüleri, 0.30 m. ve genişlik ölçüleri, 0.70, 0.90, 1.00, 1.40 m. birimdir.
[873] Mitchell, 1995: 191.
[874] Bu tipteki işlenmiş bloklar için bkz. Bingöl, 2004: 54-57.

blok devşirme malzemeler şeklinde kullanılmıştır. Ancak, kentteki yapılar yüksek ölçüde tahrip olduğundan hangi yapıya aittir, konusundaki bilgilerimiz yeterli değildir.

Özetle, D 3'deki ilk iki dizilimdeki bloklar, *in situ*dur; ancak, duvar çehresi, düzensiz *rektogonal* bloklar ve çokgen taşlar kullanılarak tümlendiği için mimari ve tarihi bakımdan sorunların ortaya çıktığı görülmüştür. Bu sebeple, mimari özellikler ve yapısal değişiklikler, tarihsel olaylar ile paralel değerlendirilerek D 3'deki belirsizlik konusu ele alınmıştır. Buna göre Roma'nın MS 278'de Kremna Vadisi'nin karşısındaki noktada I. RKA'nı oluşturarak Lydius işgalindeki Kremna'yı batı cepheden kuşatması[875] ve Lydius ile Roma ordusu savaş halindeyken Romalı grupların vadideki toprakları biriktirerek oluşturdukları yapay RKT'si şeklindeki stratejik politikalar[876], D 3'ün tahrip olması ile ilişkili olaylardır. Bu olaylar çerçevesindeki saldırılar ile D 3'ün yıkıldığını, Roma'nın Kremna'daki hakimiyetini tekrardan kurması ile D 3'ün onarıldığını düşünmekteyiz. S. Mitchell da "*Kuşatma tepesinin tam karşısında olduğu için kent savunmacıları bu duvarları güçlendirmiş ve destekleyerek yükseltmiştir*", diyerek söz konusu belirsizliği bir yönüyle açıklamıştır[877]. Ancak, D 3, ek malzemeler kullanılarak basit ve özensiz bir işçilik ile yapılmıştır. Bu konuyla ilişkili olarak Roma'nın MS 3. yy'da Kremna da köklü hakimiyetini kararlılık ile sürdürmesi, Pisidia Bölgesi'ndeki haydut ve bağımsız gruplar üzerindeki baskılarını arttırması ve belki de ekonomik bakımdan ek malzemelerin kullanılması ile çok masraflı bir işten tasarruf edilmesi şeklindeki politikaların etkili olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca, söz konusu dönemde bölgedeki tek hakim güç Roma ve bağlı kuvvetlerdir; bu sebeple, Kremna'nın yakın zamanda herhangi bir saldırı ve işgal hareketleri gibi savaş odaklı olayları beklemedikleri veya öngörmedikleri için Batı Sur'da basit seviyelerde imar ve tadilat işlerini gerçekleştirdikleri de bir başka yorumlamamızdır. Bu konudaki MS 3. yy Kremna konulu tarihsel kaynaklarda Gotlar, Sasaniler ve Palmyra Krallığı ile Lydius tehlikeleri dışındaki herhangi bir olaya yer verilmemesi kanıt olarak kabul edilmektedir[878].

D 3 konulu çalışmaları ile S. Mitchell da "*orta bölümün tamamı MS 3. yy'ın ortasında onarılmıştır*", diyerek tarihsel olaylar ve topluluklar çerçevesindeki tartışmaları bir kez daha

[875] Mitchell, 1995: 196-201; Davies, 2000: 151-158; Ridley, 2006: 22.
[876] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.
[877] Mitchell, 1995: 191.
[878] Flav. Vop. *Hist. Prob.* XVI; SHA III, *Prob*. XVI.1-6, XVII.1; Eunap. I.489-490.

başlatmıştır[879]. Bu dönemdeki Pamphylia ve Pisidia çevresindeki tehlikelerin başında haydutlar, Palmyra Krallığı, Gotlar ve Sasaniler gelmektedir[880]. Ancak, tarihsel olarak MS 3. yy'ın ortasında ne bu grupların, ne de başka grupların kentsel Kremna da büyük veya küçük ölçekli herhangi bir eylemsel saldırı yapmadıkları açıktır. Bu sebeple, D 3'ün MS 3. yy'ın ortasında değil de MS 278 *Kremna Kuşatması*'ndaki saldırılar ile yıkılarak daha sonraki bir evrede kent halkının ve sponsorların desteği ile tekrardan onarıldığı veya tadilat sonrası inşa ettirildiğini varsaymaktayız.

2.1.1.4. Duvar 4 (Kat. 4)

K 7 ve K 8'in arasında konumlanmıştır[881]. Uzunluk 4.80 m. ve yükseklik 1.70 m. ölçülerindedir. Duvar kalınlık 2.20 m. ölçüdedir. Düzensiz taşlar ve *rektogonal* bloklar[882], bir arada kullanılmıştır. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz örgü* tekniktir[883] ve *in situ* değildir (Lev. III: Fig. 6, Kat. 4, Lev. XCIV: Çiz. 7-8).

D 4'de çokgen ve moloz taşlar ile az sayıdaki dikdörtgen bloklar, tek bir cephede kullanılarak düzensiz bir şekilde örülmüştür. Az sayıdaki bloklar (dört adet), dik açılı ve dikdörtgen şeklindedir; dört cephede tıraşlanarak kaba yonulu işlenmiştir. Blokların yükseklik ölçüleri, 0.40, 0.50 m. ve genişlik ölçüleri, 0.45, 0.60, 1.10, 1.35 m. birimdir. Her iki teknikteki taş tipleri, boyut ve şekil olarak değişkenlik oluşturduğu için küçük ölçekli cephede heterojenik bir yapı belirmektedir.

---

[879] Mitchell, 1995: 191.

[880] Zos. *Hist.* I.28; Eunap. I. 489-490; Magie, 1950: 1566; Salaman, 1971: 109-139; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Sartre, 1995: 183; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Ergin, 2013: 276.

[881] 22.50 m. uzunluktaki duvar yıkıktır.

[882] Bloklar, 0.40x0.45, 0.40x1.10, 0.40x1.35, 0.50x0.60 m. ölçülerdedir.

[883] Taş biçimlerine göre *rektogonal* ve *trapezoidal* bloklar ile çokgen taşlar birlikte kullanıldıkları için şekilsiz taşlar olarak değerlendirilmiştir. Fırat, 2016: 8. MÖ II. bin yıldan beridir Hitit İmparatorluk Dönemi'nde kenar ve yüzey işçilikleri çok belirgin olmamakla birlikte işlenmeye başlanmış, yan yana gelen taşlar birbirine uydurulmaya çalışılarak zaman içinde *polygonal* olarak tanımlanan çok kenarlı blokların kenar ve yüzey işçilikleri gelişerek bu duvar örgüsü teknik kullanılmaya başlanmıştır. Nauman, 2007: 68-77. Bu tipteki örgü teknikleri, yüzey ve kenar işçiliklerine göre çokgen, eğri çokgen, düzenli ve düzensiz çokgenler, işlenmemiş, çekiçlenmiş, raybalanmış, oluklu, paralel çizikli, taraklı, köşe şeritli, pahlı, eğimli, bosajlı, pütürlü ve dış bükey olarak tanımlanmaktadır. Scranton, 1941: 25-43; Winter, 1971a: 80, 86-87, 95-100; Akarca, 1998: 107-117; Nossov ve Delf, 2009: 14-15, Fig. 2. İlişkili olarak bu tipteki duvar yapıları, MÖ 5. yy'da *lesbos* duvar tekniğinin yerini aldığı ifade edilmektedir. MÖ 4. yy'dan itibaren elemanlarının yapısal özelliklerine göre sınıflandırıldığı için *polygonal* duvar yapısının taklitleride bulunmaktadır. Scranton, 1941: 45-69; Orlandos, 1968: 132-134; Bu teknikteki duvar yapılarının çok kullanıldığı Kilikia Bölgesi'ndeki *polygonal* taş örgülü duvar yapıları için bkz. Tırpan, 1994: 405-404; 1998: 161-182; Durugönül, 1995a: 197-202.

D 4'ün kuzeyindeki yıkık ve çalılıklar ile kaplı duvar hattındaki ön cephede bir adet yazıtlı blok parçası ele geçmiştir[884]. Blok kırıktır ve içerikteki bilgiler sınırlıdır; "…PEIVVM ET MI…" yazılıdır. Bu konudaki çalışmaları ile G. H. R. Horsley ve S. Mitchell da yazıtlı blok parçasını "…- Per] petuum et MI [-…" olarak iki isimli bir yazı şeklinde transkript ederek MS 1. ve 3. yy'lara tarihlemiştir[885]. Kentteki mimari yapılardan sökülerek devşirme veya ek malzemeler olarak kullanıldıkları açıktır; ancak, hangi yapıyı yıktıkları veya tahrip ettikleri konusundaki bilgilerimiz sınırlıdır. Ayrıca, bu alandaki çalışmaları ile S. Mitchell, K 7'nin güneyindeki yıkık alanda Hellenistik Dönem'e ait orijinal bir kapıyı hatırlatarak MS 3. yy'daki inşa ve onarım işleri dahilinde kapıyı bloklar ile doldurarak kapattıklarını ve işlevine son verdiklerini belirtmektedir[886]. Ancak, K 7 ve K 8'in çerçevesindeki kuzey-güney uzantılı 27.30 m. uzunluğundaki duvar yapısının 22.50 m. duvar hattı yüksek ölçüde yıkıktır ve 4.80 m. uzunluktaki korunmuş duvar yapısı da D 4'e aittir. 22.50 m. uzunluğundaki duvarda yer alan bloklar yok olmuştur ve kalıntıların üzeri de yoğun bir şekilde çalılıklar ile kaplıdır. Bu sebeple, herhangi bir kapı veya kapıya ait mimari yapı malzemeleri veya kalıntıları tespiti yapılamamıştır.

Anlaşılıyor ki, D 4'ün tarihsel olarak MS 278'de Roma Ordusu'nun haydut lideri Lydius işgalindeki Kremna'yı ele geçirmek için batıdan kuşatarak başlattığı saldırıları ile yıktığı ve daha sonra Roma'nın kenti ele geçirerek Kremna ve çevresindeki hakimiyetini tekrardan güçlendirmesiyle D 4'ü düzenlediğini düşünmekteyiz. Söz konusu duvarın planlı ve korunaklı bir şekilde yapılmamasının yanı sıra, basit bir işçilikle yapılması hususundaki tarihsel ve sosyo-ekonomik yaklaşımlarımız şöyledir; ilk olarak Roma'nın Kremna'daki hakimiyetini tekrardan tesis etmesiyle kent halkının artık bölgedeki tek ve hakim güç Roma'dır, şeklindeki korku ile karışık güven içerikli politik bakış açısının güçlendiğinin yanı sıra, yeniden düzenlenecek savunma sistemleri konusundaki işlerde büyük ekonomik harcamalar yapmamak için basit işçilikli duvarların yapılarak tasarruf sağlanması gibi politikalar etkili olmuş olmalıdır. Bu arada D 4'deki tadilat işlerinde ek materyal şeklinde kullanılmış yazıtlı blok parçası da Lydius işgalindeki Kremna'nın Roma kuşatması zamanında tahrip durumdaki Batı Sur duvarlarını kuvvetlendirmek ve onarmak için

[884] Bu konuda ilk olarak S. Mitchell, yazıtlı blok parçasının K 7 ve K 8 çerçevesindeki yıkık bölümlerde yer aldıkları hususunda açıklamalar yapmıştır. Mitchell, 1995: 191.
[885] Horsley ve Mitchell, 2000: 51, *I. Cremna 18.* Yazıtlı blok ölçüleri: yükseklik 0.36, genişlik 1.31, derinlik 0.63 ve harfler 0.15 m. ölçülerdedir.
[886] Mitchell, 1995: 191.

Lydius'un emriyle kentteki mimari yapılardan sökülerek ek malzemeler olarak kullandıkları şeklinde tarafımızca değerlendirilmiştir.

D 4'deki moloz ve çokgen taşların harçsız bir şekilde bağlanarak geniş derzli duvar yapısı şeklindeki inşası, sonraki zamanlarda kentte başlayan Bizans kültürü ve mimarisinin mevcudiyetinden dolayı Geç Antik Dönem ile ilişkilendirilmiştir[887]. Elbette ki, sosyo-ekonomik yapısı güçlü Side[888], Patara[889], Sardeis[890] ve Ephesos[891] kentlerinin savunma duvarlarında olduğu gibi D 4'de de yoğun bir şekilde harç katkısı ile kırık çatı kiremidi ve tuğla parçalarının kullanımını görmek mümkün değildir. Ancak, D 4 ile aynı mimari özelliklere ve teknik işçiliklere sahip kentteki D 6, D 10 ve D 15 ile B I ve B II'nin inşasında ise harç ve kırık haldeki çatı kiremidlerinin ayrı ayrı ve bir arada kullanılarak yapıldığını belirtmek gerekmektedir. Bu sebeple, Kremna'nın siyasi alandaki rolü ve sosyo-iktisadi koşulları göz önünde bulundurularak Geç Antik Dönem'e ait olduğunu düşündüğümüz savunma duvarlarının kentin yamaçlarındaki ana kayalardan ve kent yapılarından elde edilen materyaller ile düzensiz bir şekilde örüldüğünün yanı sıra, bazı duvarların inşasında az da olsa harç ve kırık çatı kiremitlerinin katkı maddesi şeklinde kullanıldığını söyleyebiliriz.

2.1.1.5. Duvar 5 (Kat. 5)

K 8 ve K 9'un arasında yer almaktadır[892]. 6.00 m. uzunluk ve 2.10 m. yükseklik ölçülerindedir. Duvar kalınlık, 2.20 m. ölçüdedir. Düzensiz taşlar ve bloklar, kullanılarak yapılmıştır. Bloklar, *rektogonal*dir[893]. Ancak, duvar örgüsü tipi *düzensiz örgü* tekniktir ve *in situ* değildir (Lev. IV: Fig. 7, Kat. 5, Lev. XCV: Çiz. 9-10).

Az sayıdaki bloklar (üç adet) ile moloz ve çokgen taşlar, tek bir cephede kullanılmıştır. Bloklar, dik açılı ve düzensizdir; ¾ cephede tıraşlanarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Yükseklik ölçüleri, 0.30 m. ve genişlik ölçüleri, 0.60, 0.80 m. birimdir. Düzensiz taşların yapısal özellikleri standart olmadığı için geniş derz aralıkları oluşturan

[887] Kremna'daki Bizans varlığı için bkz. Mitchell, 1995: 219-232; Horsley ve Mitchell, 2000: 88, *I. Cremna 68-69*; Bayliss, 2001: 75; Vandeput ve Köse, 2013: 213.
[888] Piesker, 2017: 198-301, Figs. 26.2-3.
[889] Peschlow, 2017: 285, Fig. 24.4.
[890] Rautman, 2017: 234-235, Fig. 18.3.
[891] Büyükkolancı, 2018: 401-428; 2019: 385-395.
[892] Bu iki kule arasında 22.50 m. uzunlukta bir duvar bulunur ve 16.50 m. uzunluktaki duvar yıkık durumdadır.
[893] Bloklar, 0.30x0.60, 0.30x0.70, 0.30x0.80 m. ölçülerindedir.

taşların harç kullanılmayarak D 4'deki gibi tümlendiği görülmektedir. Dolayısıyla teknik işçiliklerin ve mimari özelliklerin D 4'ün yapısal özellikleri ile yakın ilişkili olduğunu gördük.

D 5'in yapısındaki değişiklikler, kent ve çevresindeki tarihsel olaylar ile bağlantılıdır. Şöyle ki, MS 278'de Roma'nın haydut şefi Lydius'u yenerek Kremna'daki hakimiyetini tekrardan kurması ile kent mimarlarının kuşatma dönemindeki tahribatı düzeltmek için ek materyaller kullanarak D 5'i basit bir işçilik ile inşa ettirdiklerinden söz edilmiştir[894]. S. Mitchell'ın açıklamasının MS 278 kuşatmasını geçirmiş kent savunma duvarları için makul bir yaklaşım olduğunu belirtmek isteriz. Ancak, D 5'in son şeklini ise Geç Antik Dönem'de kent savunması üzerine yapıldığını varsaydığımız çalışmalar da aldığını düşünmekteyiz. Çünkü söz konusu zamanda kentin muhtelif yerlerindeki ilişkili yapısal özelliklere sahip savunma duvarlarının geniş derz açıklığı oluşturur şekildeki düzensiz taşlar ile tümlendiğinin yanı sıra, beyaz harç katkısı ve kırık çatı kiremitleriyle derzlerin doldurulduğunu belirledik.

2.1.1.6. Duvar 6 (Kat. 6)

K 10 ve K 11'in arasında konumlanmıştır. Uzunluk 21.50 m. ve yaklaşık 2.90 m. yükseklik ölçülerindedir. Duvar kalınlık, 1.30 (?) m. ölçüdedir. Düzensiz taşlar ve yer yer bloklar kullanılarak örülmüştür. Harç katkılıdır. Duvar yapısı, *in situ* değildir (Lev. IV: Fig. 8, Kat. 6, Lev. XCVI: Çiz. 11-12).

D 6'da çokgen ve moloz taşlar kullanılmıştır. D 4 ve D 5 ile benzeri yapısal özellikleri taşımaktadır. Ancak, K 10 ve K 11 yapılarıyla kesiştikleri 90^0'lik dar ve dik açılı iki yer de küçük ölçekli *isodomik* duvarlar yer almaktadır. Ayrıca, *düzensiz örgü* ile oluşturulmuş duvarın üst bölümlerinde yer yer beyaz harç izleri bulunmuştur. Buradaki özelliklerden D 6'nın üç farklı evreye sahip bir duvar yapısı olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple, duvarın mimari özelliklerini ve teknik işçiliklerini detaylı bir şekilde ele almak ve anlatımsal bir karışıklık oluşturmamak için D 6'nın farklı duvar özellikleri I., II. ve III. evreler halinde gruplandırılarak anlatılmasına karar verilmiştir. Duvarın yapısal özellikleri tarihsel kullanımına uygun olarak kronolojik bir şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır.

[894] Mitchell, 1995: 192.

Buna göre D 6'nın I. Evre'deki duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir. Güneydeki K 11'in doğu-batı uzantılı kuzeydeki duvarı ile kesiştikleri 90^0'lik bir açıda yer alır. Tek cephe şeklindeki küçük ölçekli duvar yıkıktır. 1.50 m. yükseklik ve 2.30 m. uzunluk ölçülerindedir. Dik açılı ve dikdörtgen bloklar, *rektogonal*dir. Dört cephede tıraşlanarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ölçüleri 0.50, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 0.80, 1.80, 2.30 m'dir. Ancak, bloklar, simetrik bir şekilde yerleştirildikleri için duvar örgüsü *isodomik*tir. I. Evre'deki duvar, *in situ*dur (Lev. XXXVII: Fig. 73).

I. Evre'deki duvarın arkasında çokgen ve moloz taşlar kullanılarak oluşturulmuş II. Evre olarak adlandırdığımız düzensiz duvar yer almaktadır. İki duvar arasındaki uzaklık, 0.60 m'dir. Uzunluk 21.50 m. ve yükseklik 2.55 m. ölçülerindedir. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz örgü* tekniktir (Lev. XXXVII: Fig. 73). D 4 ve D 5 ile yapısal özellikleri aynıyken, I. Evre duvardaki taşların yoğun bir şekilde yerleştirildiği görülmüştür.

D 6'nın kuzey-güney uzantılı 13.00 m. kuzeyindeki ve K 10'un 8.50 m. güneyindeki kesiştikleri alanda katkı veya bağlayıcı bir unsur amaçlı kullanılmış beyaz harç izleri tespit edilmiştir[895]. Harç katkılı duvar, D 6'nın III. Evre'deki duvarıdır (Lev. XXXVII: Fig. 73). Bu konudaki çalışmaları ile S. Mitchell da K 10 ve K 11 çerçevesindeki duvarın içinde beyaz harç kullanılarak güçlendirildiğini aktarmıştır[896]. Dolayısıyla hem geniş derz açıklıkları oluşturan moloz ve çokgen taşların bir arada kullanılması, hem de bağlayıcı unsur olarak beyaz harca yer verilmesi gibi özelliklerden dolayı D 6'nın II. Evre ve III. Evre'lerinin Geç Antik Dönem'de düzenlendiğini söylemek mümkündür. Harç kullanımı ile ilgili olarak kent merkezindeki Sütunlu Cadde'de yer alan düzensiz örgülü yapılmış dükkanların duvarlarında yoğun bir şekilde harç ve kırık çatı kiremidi parçalarının kulalnıldığını görmekteyiz. Bu teknik işçilik ve mimari özellik, Geç Antik Dönem'e ait önemli bir kanıttır. Ariassos'da kuzeydeki girişin yakınında yer alan geniş derz açıklıklı harçlı duvar yapısı da D 6 ile yakın benzerliktedir[897].

[895] Antikçağ'daki harç kullanımları için bkz. Hellenli mühendisler, sarnıçlarda, tuğla ve kireçtaşı ile inşa edilen yapılarda harç kullanarak sıva yapmışlardır. Klasik ve Hellenistik dönemlerde pişmiş toprak su borularını veya künkleri bağlamak için kullanmışlardır. MÖ 3. yy. tarihli Akrokorinth'deki Yukarı Peirene Çeşmesi'nin tonozlu odasında harç kullanılmıştır. Dinsmoor, 1989: 288; Winter, 1971a: 91-95. Dura Europos'daki Hellenistik mimari yapı ustalarının alçıtaşı harcını az da olsa kullandıkları bilinmektedir. Tomlinson, 1961: 133-140.

[896] Mitchell, 1995: 192.

[897] Schulz, 1992: 35-36, Taf. 6.3

D 6, kuzey-güney uzantılı inişli ve çıkışlı sarp ve yamaç bir topografya üzerindedir. Ön cephedeki yığma ya da dolgu toprak, yükselerek kuzey istikamette dar bir açı ile son bulmaktadır. Jeolojik analizler gösteriyor ki[898], topografyadaki antiklinal ve senklinal şeklindeki doğal kıvrımların tıraşlanması ile az da olsa düz yüzeyli bir zemin yapısı oluşturularak I. Evre'deki duvar yapısı yerleştirilmiştir. Benzer olarak Batı Sur'daki D 1, D 2, D 3, D 4, D 5, D 7, D 8, D 9, D 11, D 12 ve D 13 yapılarının da topografyadaki tepelerin ve yamaçların düzleştirildikten sonra konumlandırıldığı tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle II. Evre'deki *düzensiz örgü* şeklinde tanımladığımız duvar yapısının topografyayı takip ederek jeolojik yapı ile paralel bir şekilde inşa edildiği görülmektedir. Ayrıca, kuzey ve güney yönlerindeki cephe yükseklikleri, topografyanın etkisi ile birimsel olarak değişiklikler göstermektedir. I. Evre'deki temel seviyedeki bloklar başlangıç noktası alınarak güneydeki yükseklik[899] 3.60 m., ortadaki yükseklik[900] 2.30 m. ve kuzeydeki yükseklik[901] 2.60 m. ölçüler şeklinde belirlenmiştir.

D 6'daki dönemsel değişiklikler nedeni ile duvar kalınlıkları belirsizlik oluşturur; II. Evre'deki duvar kalınlık, 1.30 m. ölçüdedir. Bu şekildeki yapısal değişiklikler, MS 3. yy'daki Roma ve Lydius hattındaki siyasi gelişmeleri akla getirmektedir[902]. Çünkü MS 278'deki kuşatma dönemindeki saldırılar ile Batı Sur'daki duvar yapıları büyük ölçüde tahrip edilerek yıkılmıştır.

K 10'un D 6'nın kuzeyinde kesiştikleri dar açılı yer de düzgün kesilmiş bloklar ile yapılmış küçük ölçekli bir duvar kalıntısı vardır. Bloklar, *rektogonal*dir[903]; dört cephede tıraşlanarak ince yonulu işlenmiştir. Üst dizilimdeki ilk blok atkılı (*emplekton*) bloktur ve bosajlıdır. 0.60 m. ölçüsü ile batı yönünde bir çıkıntı veya dirsek oluşturarak I. Evre'deki *isodomik* duvar ile yaklaşık aynı hizada yer almaktadır. Duvarın devamı şeklindedir. Burasının orijinaldeki duvar hattı olduğunu söylemek mümkündür.

Özetle, D 6, ilk olarak dikdörtgen bloklar ile daha sonraki bir evrede çokgen ve moloz taşlar kullanılarak ve son olarak da harç eklenerek yapılmış üç evreli bir duvardır. I.

[898] Kremna'nın jeomorfolojik durumuna ilişkin detaylı bilgiler için bkz. Metin, 2013c: 79-85.
[899] D 6'nın ve güneydeki K 11'in kesişim noktasıdır.
[900] D 6'daki 10.50 m. ölçüdeki orta bölümdür.
[901] D 6'daki 14.00 m. kuzeydeki duvar bölümüdür.
[902] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.
[903] Bloklar, 0.45x2.60, 0.55x0.30 m. ölçülerdedir.

Evre'deki duvar örgüsü tipi *isodomik* tekniktir ve duvar *in situ*dur. II. Evre'deki duvar örgüsü tipi *düzensiz örgü* tekniktir. III. Evre'deki duvar, harç katkılı olarak yapılmıştır. Bu bakımdan II. Evre'deki ve III. Evre'deki duvar tipleri, kesinlikle aynı duvarlar olup, tarihsel olarak yine aynı veya ayrı dönemlerdeki teknik ve yapısal uygulamalar ile ele alınarak ek materyallerin kullanılmasıyla yeniden düzenlenmiştir. Duvarın son şeklinin de Geç Antik Dönem'de oluşturulduğunu belirtmek isteriz. Ayrıca, tarihsel olarak Kremna, Lydius'un işgalindeyken Kremna Vadisi'nin batı cephesindeki Roma ordusunun MS 278'deki şiddetli saldırıları ile D 6'yı yıktıkları, Roma'nın Kremna'daki hakimiyetini tekrardan kurmasından sonra D 6'yı onardıkları veya inşa ettirdikleri ve son olarak Geç Antik Dönem'de harç katkısı eklenerek duvarları güçlendirdiklerini varsaymaktayız. Çünkü Isauria, Pamphylia ve Pisidia bölgelerindeki haydutluk işleri az da olsa küçük ölçekli operasyonlar ile sonraki dönemlerde de sürmektedir[904]. Öyle ki, haydutluk faaliyetleri, MS 5. yy'a kadar planlandığı şekliyle kontrol altına alınamadığı için alınan önlemlerde sürekli olarak değişmiştir[905]. Keza D 6'nın tahrip edilmesi ile ilişkili olarak Kremna Vadisi'nin kuşatmaya açık ve dar bir kavsinde inşa edilmiş olmasının yanı sıra, I. RKA içindeki Kule 4'ün tam karşısındaki yaklaşık 150 m. uzaklıktaki batı yamaç içinde yer alması şeklindeki pozisyonel özellikler de etkili olmalıydı.

2.1.1.7. Duvar 7 (Kat. 7)

K 12 ve K 13'ün arasında yer almaktadır. 17.80 m. uzunluk ve 5.00 m. yükseklik ölçülerindedir. Duvar kalınlık, 2.20 m. ölçüdedir. Bloklar, *rektogonal*dir[906]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. V: Fig. 9, Kat. 7, Lev. XCVII: Çiz. 13-14, Lev. CIX: Çiz. 37, Lev. CX: Çiz. 40).

D 7'deki bloklar, teknik işçilik, yapısal özellikler ve tarihsel olaylar ile ilişkili kompleks bilgiler sundukları için blokların yer aldıkları dizilimleri tek tek ele alınarak incelenmiştir. Özet olarak D 7'nin teknik ve yapısal nitelikleri şöyledir; Bloklar, dik açılı ve dikdörtgendir. Dört cephede tıraşlanarak ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Yükseklik ölçüleri, 0.40, 0.55, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 1.10, 1.40, 1.60 m'dir.

[904] Amm. Marc. XIV.2; Öztürk, 2006: 84; Sestier, 2017: 195-196.
[905] Öztürk, 2006: 70-91.
[906] Bloklar, 0.40x1.60, 0.55x1.40, 0.60x1.10 m. ölçülerdedir.

D 7'nin altıncı dizilimdeki blokları, art arda dar açılı ve yatay uzantılı bir şekilde dizildikleri için kumaş dokusu şeklinde estetik bir görüntü ortaya çıkarır. Ancak, blokların atkı taşlar veya kemer bloklar (*emplekton*) gibi bağlayıcı bir işlevi yoktur. Buradaki dizilimi oluşturan blokların, duvar cephesindeki *rektogonal* bloklar ile ayrı bir yapısal özellik meydana getirdiği görülmektedir. Bu sebeple, sözü edilen blokların orijinal duvar yapısına ait olmadıkları ve sonraki bir evrede onarım amaçlı kullanıldıkları belirlenmiştir.

D 7'nin beşinci, dördüncü ve üçüncü dizilimlerdeki blokların üzerindeki çatlaklar ve kırılmalar, depremleri ve sismolojik izleri hatırlatır[907] (Lev. XXXIII: Fig. 66). Kremna'daki MS 1. yy'ın sonu ve MS 2. yy'ın başları ile MS 3. yy'da ve MS 4. yy'dan sonra gerçekleşen depremler, D 7'deki tespitleri doğrulamaktadır[908]. Bu yöndeki MS 1. yy'ın sonu ve MS 2. yy'ın başları[909] ile MS 220 ve 230'larda kent merkezindeki Forum ve Bazilika yapıları, yanı sıra sarnıçlar ile Hamam/Kütüphane istikametindeki su boruları[910] ile MS 4. yy'dan sonra güneydeki kemerli yapı ve Bazilika yapıları çerçevesindeki kalıntılar ve çatlaklar, depremler ile ilişkilidir[911]. Öyle ki, Likya ve Pisidia bölgeleri sınırlarındaki Kibyra[912] ve Pamphylia'daki Termessos[913] kentlerindeki depremler haricinde Kremna ve çevresindeki kırsal alanlar içinde de etkili depremler görülmüştür. Ayrıca, yukarıdaki dizilimdeki bloklar, çerçeveli (bir adet) ve bosajlı (iki adet) bir teknik ile yapılmıştır; yapısal değişiklikler olsa da bloklar, homojen bir yapıdadır. Derz boşlukları yoktur; statik ve simetrik bir planda yerleştirildikleri için yapısal sorunlar az seviyededir.

D 7'deki beşinci ve dördüncü ile üçüncü ve ikinci dizilimlerdeki bloklar (bazıları), kesiştikleri veya birleştikleri cepheler de iç içe geçmiş bir haldedir; birbirleriyle geçmeli veya oturtmalı kenet yuvaları kullanılır. Beşinci dizilimdeki bloklar (iki blok), kuzey

---

[907] Bu konudaki açıklamalarımız Yüksek Jeoloji Mühendisi Yasin Üstündağ'ın bilimsel incelemeleri ve açıklamaları ile somutlaştırılmıştır. Şöyle ki, Üstündağ "*Bölgenin deprem tarihçesine baktığımızda sık sık irili ufaklı depremlerin yaşandığını görmekteyiz. Yanal (yatay) yönde ve düşey yönde bir takım jeolojik hareketler meydana gelmektedir. Özellikle düşey yönde gördüğümüz çatlakalr deprem (fay) etkisiyle oluşmuş çatlaklardır. Ana kaya üzerine oturmuş yapılarda burada olduğu gibi çok daha kolay seçilebilmektedir. D 7 üzerindeki çatlaklar, fay izi olarak karşımıza çıkmaktadır* " demiştir.

[908] Mitchell, 1995: 63, 67, 137; Duggan, 2004: 130-131; Vandeput ve Köse, 2013: 216. Asia Minor'deki gerçekleşen depremler için bkz. Magie, 1950: 987; Broughton, 1975: 601-602; Robert, 1978: 395-408.

[909] Mitchell ve Waelkens, 1988: 55.

[910] Mitchell, 1995: 67, 137, 157.

[911] Mitchell, 1995: 63; Duggan, 2004: 131. Asia Minor'deki depremler için bkz. Magie, 1950: 987; Broughton, 1975: 601-602; Robert, 1978: 395-408.

[912] İmparator Tiberius zamanındaki MS 23'deki depremde Kibyralılar (kentteki delegeler) Roma'ya giderek İmparatordan 3 yıl vergi muafiyeti talep etmişlerdir. Tac. *Ann*. IV.13-14; Demiriş, 2002: 106, Karagöz, 2005: 34.

[913] İmparator Antoninus Pius'un (MS 138-161) Artemis Tapınağı'nın depremden dolayı yıkılması sebebiyle onarılması için ekonomik destekte bulunduğundan bahsedilir. İplikçioğlu ve Çelgin, 1991: 19, Nr.2.

cephede zıvana deliklidir; bu şekildeki teknik işler, bloklar çerçevesindeki yan cepheleri ya da oturacak yerleri birleştirmek, korumak ve kuvvetlendirmek için yapılır[914].

D 7'deki dördüncü dizilimdeki bloklar, 0.40 m. yükseklik ölçüleri ile duvar yapısındaki diğer blok dizilimleri çerçevesinde değişiklik oluşturarak *pseudo-isodomik* teknik ile yapılmış bir intiba uyandırır. Ancak, denk yükseklikteki bloklar, simetrik olarak yerleştirildikleri için tüm duvardaki cephede *isodomik* teknik hakimdir.

D 7'nin K 12 ve BK II ile Kremna Vadisi karşısındaki batı yamaçlar ile ilişkili ve hareketli çevresel bir saha içinde yer alması, 2.20 m. duvar kalınlık ölçüsüyle paralel bir etki oluşturur. Ön cephedeki duvar, orijinal bloklar; arka (ikincil) cephedeki duvar, az sayıdaki devşirme materyaller ile onarılarak inşa edildiği tespit edilir. Dolayısıyla kule, kapı ve vadi şeklindeki stratejik unsurlar, D 7'nin teknik ve yapısal özellikleri konusundaki değişiklikler üzerinde temel bir etkiye sahiptir.

Tarihsel olarak MS 278'de Roma'nın Lydius'u yenerek Kremna'daki hakimiyetini ikinci kez başlatması ile kent mimarlarının savaş zamanındaki tahribatı düzeltmek için başlattıkları imar bakım ve onarım işleri, D 7'deki yukarıdaki tespitler ile ilişkili olmalıdır[915]. Bunun yanında D 7'nin BNK'nın batısındaki düzlükler ile yakınlık lokalizesi de göz önünde bulundurularak Hacıbağ Mahallesi konutlarındaki Kremna'ya ait mimari bloklar ile karşılaşılması gibi olaylar yöre halkının D 7 çevresindeki blokları devşirme malzemeler olarak konut mimarisinde kullandıkları konusunu güçlendirmektedir. Çünkü düzgün kesilmiş bloklar, konut yapımı için gerekli materyallerin başında gelmektedir[916].

2.1.1.8. Duvar 8 (Kat. 8)

K 13 ve K 14'ün arasında bulunmaktadır[917]. Uzunluk 6.00 m. ve yükseklik 2.50 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlık, 2.50 m'dir. Bloklar, *rektogonal*dir[918]. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz isodomik* tekniktir ve *in situ* değildir (Lev. V: Fig. 10, Kat. 8, Lev. XCVIII: Çiz. 15-16).

---

[914] Bingöl, 2004: 52, 91-99.
[915] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.
[916] Metin, 2014a: 9-11.
[917] Bu iki kule çerçevesindeki kuzey-güney uzantılı duvar, 24.20 m. ölçüdedir ve 18.20 m. uzantılı duvar yapısı yıkıktır.
[918] Bloklar, 0.60x0.40, 0.60x1.30, 0.60x1.40 m. ölçülerdedir.

D 8'deki ilk dizilimdeki bloklar, *rektogonal*dir; dört cephe de tıraşlanarak ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. İkinci dizilimdeki bloklar, duvardaki orijinal bloklardır ve ek materyaller şeklinde tekrardan düzenlenerek kullanılmıştır. Yükseklik ölçüleri, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 0.40, 1.30, 1.40 m'dir. Ayrıca, K 13'ün yıkıntıları ve dolgu toprağı ile duvarın ön cephesi izole durumdadır.

Üçüncü dizilimdeki zıvana delikli kare şeklindeki blok dikkat çekmektedir. Blok, yan cephede ya da üst cephede bütünleştikleri bloklar ile sağlam bir şekilde yerleştirilmek ve aralıksız birleştirilmek için zıvana delikli olarak yapılmış izlenimi vermektedir. Blokların kenar ve alt yüzeylerindeki teknik mimari çalışmaları, taş işçilikleri çerçevesindeki taşımak, korumak, birleştirmek ve kuvvetlendirmek şeklindeki ritüelleri ile yakın ilişkili olmalıdır[919]. Ayrıca, zıvana delikli bloğun, kapıların söve bloklarını taşımak için üst üste yerleştirilmiş kapı çerçeveleri şeklinde tanımlanarak kapıları arkadan kapatmak için kullanılan aparatların yerleştirildikleri delikli bloklar olarak da kullanılma ihtimali vardır. Öyle ki, Boeotia yakınlarındaki Siphai kentindeki Nehir Kapısı'nın içteki sol kapı dikme yapısında delikli bir blok yer almaktadır[920]. Benzeri tipolojideki bloklar, D 7'de yer almaktadır; bloklar, ön cephede bosajlı ve ¾ cephede tıraşlanarak yapılmış *in situ* bir haldedir[921].

D 8'deki duvar kalınlık, 2.50 m. ölçüdedir. Bu yönüyle Batı Sur'daki duvar kalınlıklar ile eşit değildir; duvar yapısındaki ek materyaller değerlendirilerek kuzeydeki aynı hat üzerindeki D 7'den yaklaşık 0.30 m. bir ölçüde geniş yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu konudaki yapısal değişiklikler, MS 3. yy'daki Roma ve Lydius arasındaki siyasi gelişmeler ile yakın ilişkilere dayandırılır[922].

D 8, dikdörtgen ve dörtgen blokların yanı sıra, azda olsa çokgen taşlar kullanılarak tekrardan tümlendikleri için tarihsel problemler ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, D 3'deki gibi teknik işçilik ve mimari özellikler, tarihsel olaylar ile birlikte değerlendirilerek D 8'deki belirsizlikler açıklanmaya çalışılmıştır.

[919] Bingöl, 2004: 52-62.
[920] Müth, 2020: 202, 209, Fig. 9-c.
[921] Zıvana delikli blok, D 7'nin altıncı dizilimdeki kuzey cephesinde yer alan bosajlı bloktur.
[922] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.

Buna göre MS 3. yy'da Lydius'un Kremna'yı zapt etmesi dönemindeki kente girmek için başlattıkları saldırılar[923] ve Roma'nın MS 278'de Kremna Vadisi'nin karşısındaki batı yamaçlar içinde RKA'nı kurarak Lydius işgalindeki Kremna'yı batıdan sürekli olarak kuşatmaları şeklindeki olaylar[924], D 8'in tahrip edilmesi ile ilişkili olmalıdır. Bu konuya yönelik yaklaşımlarımız şöyledir; Kremna'nın ilk olarak Lydius'un işgalindeyken tahrip edildiği ve Lydius'un kentteki hakimiyeti ile hızlı bir şekilde duvarların onarılarak daha sonraki Roma kuşatmaları için duvarların sağlamlaştırıldığı ya da Roma'nın Lydius'u yenerek Kremna'daki hakimiyetini tekrardan kurduktan sonra savaş zamanındaki tahrip duvarları düzeltmek için ek materyaller kullandıkları tarafımızca düşünülmektedir. İkinci olarak aktarılan tarihsel yaklaşımlar ile arkeolojik kanıtlar ilişki içindedir. Şöyle ki, D 8 ile Batı Sur'un karşısındaki I. RKA içindeki Kule 3, Kule 4 ve Roma Ordusu'nun giriş/çıkış şeklinde kullandığı çıkış kapısı bakışımdadır. Her iki grup arasındaki uzaklık yaklaşık 180 m. olduğundan dolayı D 8'in tahrip edilmesi ihtimali de çok yüksektir.

MS 3. yy'daki Palmyra Krallığı, Gotlar ve Sasaniler gibi toplulukların olası işgal hareketleri değerlendirilerek kent mimarlarının ek materyalleri kullanarak Batı Sur'daki sağlamlık potansiyelini arttırdıkları olayıdır[925]. Ancak, bu dönemdeki Pamphylia ve Pisidia çevresindeki olası tehlikeler ve tehditler, haydutlar ile Palmyra Krallığı, Gotlar ve Sasaniler şeklindedir[926]. Nitekim tarihsel olarak MS 3. yy'ın ortalarında yukarıdaki topluluklar veya herhangi bir krallık ya da grupların Kremna'ya yönelik bir saldırı gerçekleştirmedikleri veya müdahalede bulunmadıklarını biliyoruz. Ayrıca, D 8'deki onarım işleri dikkate alınarak D 8'in planlı bir şekilde değil de basit ve hızlı bir şekil yapılması, olası işgal hareketlerinden ziyade şiddetli saldırılar ile yıkılarak tekrardan onarıldığını gösterir. Bu sebeple, D 8'deki tahribatı, MS 3. yy'ın ortasında ya da Lydius işgali sırasındaki olaylar ile ilişkilendirmek yerine MS 278 *Kremna Kuşatması*'nda Roma'nın güçlü saldırılarıyla yıkılarak daha sonraki bir evrede tekrardan inşa edildiğini belirtmek çok daha uygun durmaktadır.

---

[923] SHA III, *Prob*. XVI.1-6, XVII.1; Zos. *Hist.* I.69-70; Eunap. I. 489-490. Antik kaynaklarda Lydius'un Kremna'yı ele geçirmesi konusundaki bilgiler detaylı olarak aktarılmamıştır. Bu sebeple, mevcut durumdaki tarihsel bilgiler çerçevesinde yorumlamalar yapılmaktadır.

[924] Mitchell, 1995: 196-201; Davies, 2000: 151-158; Ridley, 2006: 22.

[925] Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Mitchell, 1989a: 324; 1993a: 238; 1995: 191; Öztürk, 2006: 84. Bu dönemde Anadolu'daki antik kentlerin tehlikeli olaylara karşı tedbir amaçlı sur duvarlarını güçlendirmek için kentteki kamu yapılarından sökerek getirdikleri mimari elemanları devşirme materyaller şeklinde kullandıkları bilinmektedir. Millar, 1969: 28-29; Lander, 159-161.

[926] Zos. *Hist.* I.28; Eunap. I. 489-490; Magie, 1950: 1566; Salaman, 1971: 109-139; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Sartre, 1995: 183; Feld, 2005: 119-137; Kaya, 2005a: 203-213; Öztürk, 2006: 82-83; Ergin, 2013: 276.

2.1.1.9. Duvar 9 (Kat. 9)

K 14 ve BNK'nın arasında yer almaktadır[927]. Arka (ikincil) cephedeki destek duvardır. 13.50 m. uzunluk ve 1.50 m. yükseklik ölçülerindedir. Duvar kalınlık, 2.20 m'dir. Bloklar, *rektogonal*dir[928]. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz isodomik* tekniktir ve *in situ* değildir (Lev. VI: Fig. 11, Kat. 9, Lev. XCIX: Çiz. 17-18).

D 9'un ilk iki dizilimdeki bloklar, *in situ*dur. ¾ cephe de tıraşlanmıştır ve kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ölçüleri, 0.30, 0.40, 0.45 m. ve genişlik ölçüleri, 0.65, 0.70, 0.90, 1.00 m'dir.

D 9, D 1ve D 2 gibi arka (ikincil) cephe şeklinde oluşturulmuş duvardır. İlişkili ön cephedeki duvar, bir bütün olarak yok olmuştur. Hatta ilk iki dizilimdeki bloklar, yağışlar ve aşırı sıcaklıklar şeklindeki doğal olaylar sebebiyle mantarlaşarak, eriyerek ve parçalanarak dağılmıştır. Bu bakımdan ilk bakışta duvar kalınlıkları tam olarak tespit edilememiştir. Ancak, kuzeydeki ön cephedeki yüzeyde tespit edilen bir adet dikdörtgen blok, D 9'un 2.20 m. ölçüdeki duvar kalınlığını ortaya çıkarmıştır.

D 9'un kuzey-güney uzantılı kuzey yönündeki bütünleşik bloklarını dik keser bir açıda yerleştirilen bir atkı taş veya kemer blok (*emplekton*) bulunmuştur. Duvar yapısındaki mukavemet ve dayanıklılık şeklindeki yapısal özellikleri sağlamlaştırmak amacıyla yerleştirilmiştir. Bu teknikteki blokaj uygulamalar, Batı Sur'daki D 1, D 2, D 6 ve D 12'de de kullanılmıştır. Ayrıca, üçüncü dizilimdeki blokların arasında bir adet yastıklı blok yer almaktadır; ancak, kentteki hangi yapıya aittir, konusundaki bilgilerimiz yeterli değildir.

D 9'un yapısal değişiklikleri, tarihsel olarak MS 3. yy'daki Kremna odaklı siyasi olaylar ile ilişkili olmalıdır. Çünkü D 9'un batıdaki I. RKA içindeki Kule 3'e 175 m. ve Kule 2'ye 180 m. uzaklıklardaki konumu, ilişkileri kuvvetlendirir niteliktedir. Dolayısıyla D 9'un MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda Roma'nın saldırıları ile tahrip edildiğini ve Roma'nın kentteki hakimiyetini kurmasıyla kuşatma sırasındaki tahribatı düzeltmek için başlattığı tadilat işlerinde D 9'un onarıldığını söylemek mümkündür[929].

[927] K 14 ve BNK'nın arasındaki uzaklık 70.50 m. ölçüdedir. 57.00 m. ölçüdeki duvar yıkık durumdadır.
[928] Bloklar, 0.30x0.90, 0.30x1.00, 0.40x0.65, 0.45x0.70 m. ölçülerdedir.
[929] Mitchell, 1995: 192.

2.1.1.10. Duvar 10 (Kat. 10)

BNK ve D 11'in arasında konumlanmıştır[930]. Uzunluk 10.00 m. ve yükseklik 2.20 m. ölçülerindedir. Duvar kalınlık, 2.20 m'dir. Yamuk ve çokgen taşlar ile dikdörtgen bloklar, kullanılmıştır. Duvar örgüsü tipi *isodomik, düzensiz örgü* ve *opus mixtum* tekniktir ve *in situ* değildir (Lev. VI: Fig. 12, Kat. 10, Lev. C: Çiz. 19-20, Lev. 109: Çiz. 38).

D 10, iki evreli bir yapıdadır. Buna göre duvarın I. Evre'sine ait olduğunu saptadığımız ilk dizilimdeki bloklar, *in situ*dur. Bloklar (beş adet), *rektogonal*dir[931]. ¾ cephe de düzleştirilerek ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Yükseklik ölçüleri, 0.25, 0.35, 0.35, 0.40 m. ve genişlik ölçüleri, 0.60, 0.90, 0.95, 1.50 m'dir. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir. II. Evre'deki duvar ise düzensiz bir şekildeki dikdörtgen bloklar ile yamuk ve çokgen taşların bir arada kullanılarak ve ortaya çıkan geniş derz açıklığının kırık çatı kiremitleriyle doldurulduğu *opus mixtum* teknik ile yapılmıştır[932].

D 10'daki yapısal değişiklikler, Kremna'nın MS 3. yy'daki siyasi ve politik gelişmeleri ile bağlantılı olmalıdır. Çünkü MS 278'de Roma'nın Lydius işgalindeki Kremna'yı batı cepheden kuşatarak başlattıkları saldırılar ile kent duvarlarını yıktıkları, sonrasında kenti ele geçirerek savaş zamanındaki tahribatını düzeltmek için başlattığı tadilat işleri sırasında kentteki duvarları onardıkları bir gerçektir[933]. Ayrıca, D 10'un batıdaki RKA'nda konumlanan yaklaşık 195 m. uzaklıktaki Kule 2'nin tam karşısındaki yamaçta tehlikeye açık lokalizasyonu da söz konusu tahribatın bir sebebidir.

D 10'un onarım işlerinde D 6 ve D 15'deki gibi beyaz harç izleri tespit edilmemiştir. Ancak, Geç Antik Dönem'de düzensiz örgü tekniği ile yaygın bir şekilde kullanım alanı oluşturan *opus mixtum* tekniğiyle yapıldığı belirlenmiştir. Şöyle ki, D 10'un geniş derz açıklıklarını doldurmak için kırık çatı kiremidi parçalarının tümlenemeyen taşların aralarına veya boşluklarına yerleştirildiği görülmüştür. Bu yönüyle D 10'a yapısal özellikleri ile en yakın örnek, Assos kentinin Geç Antik Dönem duvarlarını gösterilebiliriz. Kentte derz açıklıkları, kırık çatı kiremitleri ile doldurularak yapılmış duvarlar yer almaktadır[934]. Ayrıca,

[930] BNK'nın güneyindeki ve güneydeki D 11'in kuzeyindeki 101.50 m. duvar içindedir. 91.50 m. uzunluktaki duvar yıkıktır.
[931] Bloklar, 0.25x0.90, 0.35x0.60, 0.35x1.50, 0.40x0.95 m. ölçülerdedir.
[932] Bu tipteki duvar örgüsü teknikler, Roma'daki mimari gelişimiyle yakından ilşkilidir ve harçlı olarakta yapılır. Foss ve Winfield, 1986: 126-129; Fırat, 2016: 16-17, Çiz. 7, ı.
[933] Mitchell, 1995: 191.
[934] Koçyiğit, 2013: 150, Res. 5.

D 4 yapısı tanımlanırken bahsedildiği şekliyle sosyo-iktisadi koşulları yüksek ve zengin konumdaki Patara[935], Side[936], Ephesos[937] ve Sardeis[938] kentlerindeki gibi Kremna'nın Geç Antik Dönem'deki duvar yapılarında da her zaman harç kullanımını aramak sonuç vermeyebilir. O sebeple, yukarıdaki açıklamanın aynı şekilde D 10'un tanımlanmasında da geçerli olduğunu belirtmek isteriz. Bu bakımdan Kremna'nın Geç Antik Dönem'e ait duvarlarında D 10'daki gibi kırık çatı kiremitlerinin, D 6'da beyaz harç kullanımının, D 15'de ile B I ve B II yapılarında olduğu gibi hem harç, hem de kırık çatı kiremitlerinin bir arada kullanıldıklarını görmekteyiz. Öyle ki, söz konusu yapısal özellikleri, Kremna'nın Geç Antik Dönem'e ait duvarlarının yerel bir özelliği olarak değerlendirmek mümkündür. Dahası kentin söz konusu döneme ait duvarlarında standart bir birim oluşturmak pek olası gözükmemektedir.

D 10'da postament kaide, lento, süpürgelik, arşitrav, *anathyrosis* blok ve bir adet yazıtlı blok yer almaktadır. Ancak, kentteki hangi yapı veya yapılara aittir, konusundaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bu konuda yazıtlı bir adet blok dikkat çekmektedir. Yazıtlı blok kırıktır ve içerikteki bilgiler sınırlıdır; "1.]ΣΤΗΣΜ[, 2.]ΙΚΟΥΡΟΥΤ[,]ΟΥ 3-4. παιδων[,]N (yaprak)" yazılıdır. Horsley ve Mitchell yazıtlı blok parçasını "1. ? - α]ς της μ[ητρος, 2. Καλλιν]ικου Ρουτ[ιλιου], 3-4. ? παιδων [μνημης Ι χαρι]ν" şeklinde transkript ederek MS 1. ve. 2. yy'lara ait bir kitabe olarak tanımlamıştır. İkinci satırdaki Rutilius adı da Kremna'daki koloni aristokratı M. Ulpius Asklepiodoros Rutilius Longus adı ile eşleştirilmiştir[939]. D 10'un batısındaki yamaçlar ve çalılıklar ile çevrili alanda bir adet friz blok tespit edilmiştir. MÖ 1. yy ve MS 1. yy'lara tarihlenerek Geç Hellenistik ve Erken Roma dönemlerini işaret etmektedir[940]. Anlaşılıyor ki, savunma yapılarındaki açıklıkları kapatmak ve yıkık bölümleri onarmak ya da tekrardan inşa ettirmek için mimari yapı elemanları devşirme materyaller şeklinde kullanılmıştır.

[935] Peschlow, 2017: 285, Fig. 24.4.
[936] Piesker, 2017: 198-301, Figs. 26.2-3.
[937] Büyükkolancı, 2018: 401-428; 2019: 385-395.
[938] Rautman, 2017: 234-235, Fig. 18.3.
[939] Horsley ve Mitchell, 2000: 83-84, *I. Cremna 57*. Yazıtlı blok ölçüleri: yükseklik 0.43, genişlik 0.26, derinlik 0.30 ve harfler 0.03-0.035 m. ölçülerdedir.
[940] Altta geniş, üstte dar silme ile sınırlı frizde ana dalla bütünleşmiş burgulu kılıf-yaprak demetleri, bu demetlerden çıkan, ana dalla aynı yapıda yivli ve yaprak kaplı yan dallar ve uçlarında profil çiçek rozetler; ve üstte *Ion kymationu* süslemesi bulunur. Madde: Traverten, Yükseklik: 0.25 m, Uzunluk: 0.75 m. Çidem, 2018: 35-36, 133, B.10; Metin ve Çidem, 2020a: 404, 418, F1.

2.1.1.11. Duvar 11 (Kat. 11)

D 10 ve D 12'nin arasında yer almaktadır. 10.00 m. uzunluk ve 2.20 m. yükseklik ölçülerindedir. Duvar kalınlık, 2.20 m'dir. Düzensiz taşlar ve bloklar, kullanılmıştır. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz örgü* ve *düzensiz isodomik* tekniktir ve *in situ* değildir (Lev. VII: Fig. 13, Kat. 11, Lev. CI: Çiz. 21-22).

D 11'in sağdaki cephesinde blokların kullanıldığı görülmektedir. Bloklar, dikdörtgen ve dik açılıdır. Dört cephe de tıraşlanmıştır ve ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Yükseklik ölçüleri, 0.35, 0.40, 0.45, 0.50, 0.65 m. ve genişlik ölçüleri, 0.90, 1.05 m'dir. İkinci ve üçüncü dizilimdeki bloklar (altı adet), duvarın orijinal bloklarıdır[941]. Ancak, ilk dizilimdeki bloklar gibi dar yüzleri değil, geniş yüzleri ön cephede yer alacak bir şekilde yerleştirilmiştir. Duvarın soldaki cephesi ise çokgen ve yamuk taşlar ile düzensiz olarak tümlenmiştir. Bu bakımdan iki farklı duvar örgüsü tekniğin tek bir cephede kullanıldığını söyleyebiliriz.

D 11'de dördüncü dizilimdeki, 0.40x1.20 m. ölçüye sahip bir adet blok üzerindeki yatay çentikler, taşçı ustasının blok çıkarımları veya taşı işledikleri aşamadaki aletler ile ilişkili izler olmalıdır[942]. Bu dizilimdeki orta cephede zıvana delikli dikdörtgen şeklinde bir adet blok yer almaktadır. Benzeri blokların, yan ya da üst cephelerine karşı denk gelecek bloklar ile aralıksız birleştirilmesi veya kuvvetli bir şekilde bütünleştirilmesi için zıvana delikli olarak yapılmıştır[943]. Batı Sur'daki D 7 ve D 8'deki zıvana delikli bloklar ile hem tipolojik, hem de işlev olarak benzerlik oluşturmaktadır. Kapıları arkadan kapatmak için ahşap kolları yerleştirmek üzere açılmış sürgü yuvaları olarak da kullanılmıştır. Ama sur duvarındaki kullanımın durumunun ise duvarları güçlendirmek için kullanılan devşirme bir materyalden öteye gitmemektedir. Ayrıca, *pseudo* sütun, lento ve incipayet dizili bloklar, tespit edilmiştir. Bu konudaki çalışmaları ile S. Mitchell da Kremna'daki MS 3. yy'daki kuşatmalarda kamusal yapılar ve mezar yapıları ile ilişkili mimari unsurların Batı Sur'daki duvarları onarmak için kullanıldığından söz etmektedir[944].

[941] Bloklar, 0.50x1.20, 0.65x1.75, 0.65x1.80 m'dir.
[942] Taşçı alet izleri ve yüzeylerin işlenişleri konusundaki detaylı bilgiler için bkz. Casson, 1933: 187-188, Fig. 69-70; Richter, 1943: 192, Fig. 2-3; Akarca, 1998: 116-117; Bingöl, 2004: 103-124; Naumann, 2007: 39-44.
[943] Bingöl, 2004: 52-62.
[944] Mitchell, 1995: 188.

Bu bakımdan tarihsel olarak Kremna, Lydius'un hakimiyetindeyken Roma'nın MS 278'deki kuşatmaları zamanındaki saldırılar ile savunma duvarlarının yıkıldığı ve açılan gediklerin veya açıklıkların kapatılması için Lydius'un emriyle kent merkezindeki yapılardan sökülen mimari unsurların savunma duvarların da kullanıldığı belirlenmiştir[945]. Geç Antik Dönem'de ise moloz ve çokgen taşların basit işçilikli bir yapısal uygulamalar ile kullanılarak duvarın onarıldığını ve desteklendiğini düşünmekteyiz. Öyle ki, duvarın önündeki yamaçta dağınık haldeki düzensiz taşların D 4, D 5 ve D 6'da kullanılan taşlar ile yakın ilişkili olduğunu ve Kremna da Geç Antik Dönem'e ait bazı duvarların geniş derz açıklıkları oluşturan taşların kullanılmasıyla yapıldığını bilmekteyiz.

D 11'in arkadaki duvar cephesi ile bağlantılı bir şekilde inşa edilmiş *kazamat* olarak adlandırılan iki oda tespit edilmiştir[946]. Belirtmek gerekir ki, söz konusu odalar düzenli bir şekilde inşa edilmiş birimler değildir. Daha çok basit işçilikle ve alelacele yapılmış bir plandadır. Ayrıca, yoğun bitki örtüsü ve çalılıklar ile kaplı olduğu için ve kaçak kazılara maruz kaldığı için ölçülerin yaklaşık olarak alındığını söylemek gerekmektedir. Buna göre I Nolu Oda, dikdörtgen planlıdır. 7.00x6.00 m. ölçüdedir ve duvar kalınlıkları, 1.40 m. birimdir. Dik açılı ve dikdörtgen bloklar kullanılarak duvar yapıları oluşturulmuştur. Duvar yükseklikleri yaklaşık 0.40 m. ve 1.10 m. ölçülerinde değişmektedir[947]. II Nolu Oda ise tahriptir ve yoğun bir şekilde çalılıklar ile kaplı olduğundan dolayı temel kalıntıları ile kısmen izlenebilmektedir. Her iki oda ¾'ü taş ve toprak karışımları şeklindeki dolgu toprak ile doludur. Odaların içinde Roma Dönemi'ne ait seramikler ve kırık düz çatı kiremitleri (*stroter*) tespit edilmiştir. Bu iki odaya ait duvarların dik açılı bir şekilde sur duvarlarını keserek duvarların hemen arka cephesinde inşa edilmeleri, askeri lojistik malzemeler ve askeri konaklama yerleri veya müştemilat odaları şeklinde kullanıldıklarını düşündürmektedir[948]. Hacılar'daki savunma duvarları testere dişli yapılmış güçlü duvarların hemen arkasında yer alan bitişik odaların *kazamat* yapıları şeklinde oluşturuldukları bilinmektedir[949].

[945] D 11'in batıdaki I. RKA içindeki Kule 2'ye 210 m. ve Kule 1'e 220 m. uzaklıktaki yamaçlar üzerindeki konumundan ve kuşatmaya açık olmasından dolayı tahribata uğraması diğer bir durumdur.
[946] İnşa faaliyetleri kapsamında kullanılan materyallerden tasarruf edilerek yapılan, askeri lojistik malzemelerin konulduğu ve askerlerin yer aldığı mekanlar, *kazamat* olarak tanımlanır. Mansel, 1964: 215-234.
[947] Bloklar, 0.35.x1.00, 0.40x0.90, 0.40x1.00, 0.40x1.20, 0.45x1.05, 0.50x1.20 m. ölçülerdedir.
[948] Bu konudaki *kazamat*ların Anadolu ve Suriye'deki en erken örnekleri Boğazköy ve Cerablus'tur. Naumann, 2007: 318-320, Res. 412-415.
[949] Umurtak ve Duru, 2013: 8-14, Res. 11-22; Umurtak, 2020: 33-54, Figs. 2-7.

2.1.1.12. Duvar 12 (Kat. 12)

D 11 ve K 15'in arasında konumlanmıştır. Uzunluk 4.40 m. ve yükseklik 2.20 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlık, 2.20 m'dir. Düzensiz taşlar ve bloklar, kullanılmıştır. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz örgü* tekniktir ve *in situ* değildir (Lev. VII: Fig. 14, Kat. 12, Lev. CII: Çiz. 23-24).

D 12, D 11 gibi moloz ve çokgen taşların kullanılması ile düzensiz bir şekilde örülmüştür. Az sayıdaki bloklar da *rektogonal*dir[950]. ¾ cephe de düzleştirilerek kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Basit bir işçilik ile yapılmıştır.

D 12'yi dik keser bir açıda yerleştirilmiş bir adet atkı blok (*emplekton*) yer almaktadır (Lev. CVII: Çiz. 33). Bu şekildeki blokaj uygulamalar ile duvar yapısındaki sağlamlık ve dayanıklılık arttırılmıştır.

D 12'de *geisopedes*, kırık sunak parçası ile çerçeveli ve incipayet dizimli bloklar tespit edilmiştir. Bu tipteki ve çeşitlilikteki mimari unsurlar, MS 3. yy'da Kremna odaklı Roma ve Lydius çerçevesindeki kaotik olaylar ile ilişkilidir[951]. Ayrıca, D 12'nin batıdaki RKA'ndaki Kule 1'e 220 m. uzaklıkta yer alan bir yamaç üzerindeki konumu ve Batı Sur üzerindeki K 15 ile paralel bir açıda yer alması şeklindeki yapısal özellikler, D 12'deki tahribat ile ilişkilendirilebilir. Buradaki duvarın D 11 gibi MS 278 kşatmasında yıkıldıktan sonra onarıldığını ve son şeklinin ise geniş derz açıklığı oluşturan çokgen taşların kullanılmasıyla Geç Antik Dönem'de verildiğini düşünmekteyiz.

2.1.1.13. Duvar 13 (Kat. 13)

D 12'nin kent içindeki destek duvarıdır. 3.00 m. uzunluk ve 1.50 m. yükseklik ölçülerindedir. Duvar kalınlık, 2.10 m. ölçüdedir. Bloklar, *rektogonal*dir[952]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir ve *in situ* değildir (Lev. VIII: Fig. 15, Kat. 13, Lev. CIII: Çiz. 25-26).

D 13, küçük ölçekli bir duvardır. İlk iki dizilimdeki bloklar, *in situ*dur; ancak, üçüncü, dördüncü ve beşinci dizilimdeki bloklar, duvardaki orijinal bloklardır. Bloklar, dik açılı ve

[950] Bloklar, 0.40x0.70, 0.40x0.80, 0.40x0.90, 0.40x1.00 m'dir.
[951] Mitchell, 1995: 177-218.
[952] Bloklar, 0.30x0.70, 0.40x0.80, 0.40x1.00, 0.40x1.20, 0.40x1.40, 0.50x0.90, 0.60x0.60, 0.60x1.20 m. ölçülerdedir.

dikdörtgendir. Dört cephe de tıraşlanarak ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Yükseklik ölçüleri, 0.30, 0.40, 0.50, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 0.60, 0.70, 0.80, 0.90, 1.20, 1.40 m'dir.

Özetle, D 13, D 12'nin ikincil cephedeki duvarı olduğundan tarihsel olarak MS 3. yy'daki olaylar ile tahrip edildiğini ve tekrardan onarıldığını düşünmekteyiz.

2.1.2. Güney Savunma Duvarları

Güneydeki savunma yapıları, batı cephedeki duvarlar kadar profesyonel bir işçilik ve düzenli bir plan dahilinde değil, daha çok basit bir işçilik kullanılarak ön koruma duvarları şeklinde inşa edilmiştir. Güneybatıdaki K 15'den başlayarak güneydoğu cephedeki yamaç ve tepe arazilere kadar ki uzaklık 1.114 m'dir. Böylelikle 55^0'lik açıdaki dik yamaçları ve ana kayaları içine alarak doğal bir savunma hattı oluşturur. Bu sahadaki açıklıklar ve boşluklar, yani savunmaya yönelik zafiyet oluşturacak yerler periyodik olarak yapılmış küçük ölçekli ve basit işçilikli duvar yapıları ile kapatılmıştır.

Arazi yapısı yaklaşık 20.00 m. bir kod farkı ile yer yer inişli ve çıkışlı bir şekilde doğudan batıya doğru alçalarak devam etmektedir (Grafik 3). Bu bakımdan duvar yapıları, standart yapılar ve kaliteli teknik işçilik oluşturmaksızın olası saldırılar veya sızmalara karşı yalın şekildeki düzenlemeler veya yüzeysel çalışmalar ile yapılmıştır. Bu konudaki temel sebep ise dik yamaçlar ve kayalıklardan oluşan topografik yapıdan kaynaklı doğal savunma özellikleridir. Dolayısıyla yapısal koşullar, kuşatmacılar için elverişli bir yapı oluşturmazken, karşı olarak savunmacıların hareket kabiliyetleri için yüksek ve korunmaları için elverişli bir güvenlik merkezi ya da art sahası oluşturmaktadır. İlişkili olarak L. Keeley vd.'nin topografik yapıdaki koşulların, sur duvarlarındaki yapısal özellikleri yönlendirerek ve etkileyerek kuşatmacılar ve savunmacılar için farklı şartlar sundukları şeklindeki açıklamaları, güneydeki savunma yapıları kapsamında kendini göstermektedir[953]. Nitekim Menderes tipindeki koruma duvarları, dik açılıdır ve yer yer dirsek duvarlar eklenerek düzenlenmiştir. Ayrıca, batıdaki sur duvarlarındaki ham madde kaynakları Kuvaterner

[953] Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 55-95.

Dönem (traverten ve kireçtaşı) oluşumlu kireçtaşı, güneydeki duvarlarda da çok kullanılmıştır[954].

1.114 m. uzunluktaki batıdan doğuya kadar dağlık ve sarp yapıdaki çevrede az da olsa korunaklı ve tekil örnekler şeklinde tanımlanabilecek duvar yapıları tespit edilmiştir. Buradaki örneklerin duvar hattında yer alan duvar yapıları ile ilişkili yapısal özellikleri taşıdığını söyleyebiliriz. Bir adet dirsek ve ön cephe duvar[955] ile iki adet ön cephe duvar yapıları yer almaktadır[956]. Batı savunma duvarlarındaki gibi kataloglar oluşturularak detaylı açıklamalar ile kimlik tanımlamaları yapılmıştır[957].

Güney duvarlardaki bloklar, dik açılıdır ve dikdörtgendir; düzenli ve düzensiz *rektogonal* bloklardır[958]. Çokgen ve moloz taşlar ile düzensiz bloklar tek bir cephede kullanılarak heterojenik yapı ortaya çıkmıştır[959]. Harç katkılı ve kırık çatı kiremidi parçaları ile yapılan duvarlar ünik örneklerdir[960]. Duvar örgüsü tipleri, *düzensiz örgü*[961], *opus mixtum*[962] ve *düzensiz isodomik*[963] tekniktir. Duvarlardaki yükseklik ve uzunluk ölçüleri, topografik ve stratejik özellikler sebebiyle değişiklik oluşturur[964]. Duvar kalınlıkları, standart değildir[965]. Çünkü dik yamaçlardaki yumuşak topraklar (kayma riski yüksek), kayalık alanlar ve dar açılı açıklıklar şeklindeki arazi koşulları yüzeysel işçilikli duvarların inşasındaki etkili sebeplerdir.

MS 3. yy'daki tarihsel olayların batı cephede yer alan duvarların üzerinde bıraktığı tahribat izleri, güneydeki duvarlarda tespit edilememiştir. Zira konumu itibari ile güney cephedeki düzlükler ve açıklıklar, kuşatmacıları veya düşman güçleri açık hedef haline getirdiğinden uzun süreli kamp (*stratopedon*) kurmak veya karargah oluşturmak için elverişli imkanlar tanımamıştır. Dahası, makineli silahların veya ağır topçu makineleri için

[954] Kun ve Türkmen, 2003: 263; Metin, 2013c: 82-83; Kun, 2018: 360; 07.12.2019 tarihinde Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü'nün http://yerbilimleri.mta.gov.tr/anasayfa.aspx adlı internet sitesi içerisindeki Yerbilimleri Harita Görüntüleyici ve Çizim Editörü bölümünden yararlanılmıştır.
[955] D 14'dür.
[956] D 15, D 16'dır.
[957] Katalogların hakkındaki detaylı açıklamalar "Batı Savunma Duvarları" adlı başlıkta verilmiştir.
[958] D 15, D 16'dır.
[959] D 14'dür.
[960] D 15'dir.
[961] D 14, D 15'dir.
[962] D 15'dir.
[963] D 16'dır.
[964] D 14 yükseklik 3.50 m. ve uzunluk 35.30 m., D 15 yükseklik 1.50 m. ve uzunluk 22.40 m., D 16 yükseklik 2.40 m. ve uzunluk 12.20 m. ölçülerdedir.
[965] D 14 1.20 m., D 15 1.50 m., D 16 0.70 m. ölçülerdedir.

de uygun ve etkili atışlar yapabilecek uzaklık ve yükseklik hesaplamalarının menzili dışında kalmaktadır[966].

2.1.2.1. Duvar 14 (Kat. 14)

K 15'in doğusundaki ve GK-K'nin batısındaki dik yamaçlarda yer almaktadır. Uzunluk, 35.30 m. ve yükseklik 3.50 m. ölçülerdedir[967]. Duvar kalınlık, 1.20 m. ölçüdedir. Düzensiz taşlar kullanılmıştır. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz örgü* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. VIII: Fig. 16, Kat. 14, Lev. CIV: Çiz. 27-28).

D 14, güneydeki açıklıkları kapatmak için doğu-batı uzantılı olarak inşa edilmiş bir dirsek duvardır. Doğudaki duvar kanadı ana kaya üzerindeyken, batıdaki duvar yapısı da yamaçları dik bir açıda keserek konumlanmış ve batıdaki ana kayada sonlanmıştır. Dirsek duvar olarak tasarlanmıştır ve "L" şeklindedir. Küçük ölçekli iki kesişimdeki duvar yapısı korunaklıdır. Bunlar, 3.50x4.20 m. ve 1.80x2.90 m. ölçülerdedir. Batı uzantısı da yüzeyden kısmen seçilebilen kalıntıları takip edilerek yine aynı yöndeki ana kaya yasalandığı görülmüştür. Çokgen ve moloz taşlar kullanılarak düzensiz bir şekilde örülmüştür. Düzensiz bloklar, vardır[968]. Az miktarda harç izleri tespit edilmiştir. D 14, arazideki engebeli ve çıkıntılı topografik yapıya bağlı kalarak Philo Byzantius'un da aktardığı gibi savunmak ve korunmak için kullanışlı sur duvarı olarak tanımlanan dirsek duvar yapıları şeklinde inşa edilmiştir[969].

D 14'ün batı uzantılı duvar kanadını dik bir açı ile keser lokasyondaki ana kayanın güneyinde yer alan yamaç üzerindeki başlangıç noktasının ön cephesinde sağlam olarak yer alan bir adet niş yuvası veya adak yerleri tespit edilmiştir[970]. Bu güzergah üzerindeki ana kayaların ön cephesinde üç adet niş yuvası yer almaktadır. Ancak, anlatımımızda sağlam olan niş, "I Nolu Niş" şeklinde adlandırılarak aktarılmıştır. I Nolu Niş yuvasının yer aldığı

[966] Antikçağ'daki savaş makinelerinin etkili ve isabetli atışlardaki uzaklık mesafesi ve yerleştirildikleri yer için bkz. Whitehorn, 1946: 49-60; Marsden, 1969: 12, 73, 86, 88-90, 143, 192-195; Campbell ve Delf, 2003: 20-21; Campbell, 2011: 677-700.
[967] D 14'ün yükseklikleri, 1.00 m., 1.80 m. ve 3.50 m. ölçülerde değişiklik oluşturur. Duvardaki yükseklikler değerlendirilirken en yüksek olan ölçü kullanılmıştır.
[968] 0.25x1.00, 0.35x0.75 m. ölçülerdedir.
[969] Ph. Byz. *Poliorketika.* I.7; Nossov ve Delf, 2009: 17.
[970] I. güzergah üzerindeki (kuzey yönündeki) ana kaya nın ön cephesi, periyodik olarak GK-K'ye kadar tıraşlanarak düzleştirilmiştir. Ana kaya cephesindeki muhtelif yerlerde metin içinde aktarılan niş yuvası haricinde iki adet daha niş yuvaları tespit edilmiştir. Ancak, bunlar yüksek ölçüde tahrip olmasından dolayı herhangi bir teknik çalışmalar yapılamamıştır.

ana kaya yapısının hemen ön cephesinde ise teraslı bir şekilde düzenlenerek GK-K'ye doğru rampalı olarak ilerler konumdaki GAY'un I. güzergahı bulunmaktadır. Bağlantılı olarak ana kayanın ön cephesi tıraşlanarak yerleştirilmiş niş yuvası ile güneyden kente ulaşımı sağlar durumdaki tek ulaşım güzergahının mistik olarak çok yakın ilişkili olduğunu düşünmekteyiz[971].

D 14'ü tarihsel olarak MS 250 ve MS 270'ler çerçevesindeki Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı şeklindeki tehlikeleri değerlendirerek inşa ettiklerini varsaymaktayız[972]. Öyle ki, güneydeki yamaçlardan kente yapılacak sızmaları ve girişleri önlemek veya engellemek için D 14 yapılmış olmalıdır. Çünkü konumu itibari ile yaklaşık 60.00 m. uzaklıkta güneydeki GAY ve batı cephedeki BAY II ile yakınlık oluşturur ve bu yakınlık büyük bir tehlike arz eder. Ayrıca, D 14'ün herhangi bir makineli silahlar veya olası saldırlar ile yıkılmaları ihtimali de düşük bir durumdur. Ancak, D 14'ün tahribatı ile 55^0'lik bir açıdaki ve erozyona elverişli yamaçlar üzerindeki konumu yakın ilişkili olmalıdır.

2.1.2.2. Duvar 15 (Kat. 15)

GK-K ve K 16'nın arasındaki yamaç üzerinde konumlanmıştır. 22.40 m. uzunluk ve 3.10 m. yükseklik ölçülerindedir. Duvar kalınlık, 1.50 m. birimdir. Düzensiz taşlar kullanılarak yapılmıştır. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz örgü* ve *opus mixtum* tekniktir ve *in situ* değildir (Lev. IX: Fig. 17, Kat. 15, Lev. CV: Çiz. 29-30).

Güneydeki doğu-batı uzantılı ana kaya üzerindedir. K 16 ile kesiştikleri açıda kırık çatı kiremidi parçaları ve harç katkılı olarak *opus mixtum* teknik ile yapılmış yerler tespit edilmiştir. Çokgen ve moloz taşlar ile düzensiz blokların kullanılarak set şeklinde oluşturulduğu bir duvardır[973]. Bloklar dikdörtgendir; dört cephe de kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Yükseklik ölçüleri, 0.20, 0.35, 0.40, 0.50 m. ve genişlik ölçüleri, 0.80, 0.90, 1.05, 1.10, 1.40 m'dir.

Güneydeki yamaçlar, kente ulaşılır pozisyonda olduğu için D 15 olası tehditlere ve sızmalara karşı olarak tasarlanmıştır. Koruma duvarı şeklindedir. Duvar yapısındaki arşitrav

[971] Bu konudaki detaylı açıklamalar "Güney Antik Yol" başlığı altında verilmiştir.
[972] Zos. *Hist.* I.50; Flav. Vop. *Hist. Prob.* XVI; SHA III, *Prob.* XVI.1-6, XVII.1; Eunap. I.489-490; Magie, 1950: 32; Maricq, 1958: 312-314; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Mitchell, 1993b: 237; Sartre, 1995: 177. Büyükkolancı, 2018: 401-428; 2019: 385-395.
[973] Bloklar, 0.20x1.10, 0.35x0.90, 0.40x0.80, 0.50x1.05, 0.50x1.40 m. ölçülerdedir.

ve *lento* şeklindeki mimari elemanların ek materyal şeklinde kullanıldığı belirlenmiştir. Bu sebeple, hem harç katkılı bölümler, hem de devşirme mimari elemanlar, Geç Antik Dönem'de savunma duvarlarının güçlendirildiğine işaret etmektedir. Bu arada D 15'in katkı maddelerinin kullanım yöntemiyle kent merkezindeki Sütunlu Cadde'de yer alan dükkanların duvarlarının mimari özellikleri yakın ilişkilidir.

MS 3. yy'ın ortasındaki Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı'nın Batı Anadolu, Isauria, Pamphylia ve Pisidia odaklı siyasi olaylar[974] düşünülerek güvensiz ortamdaki olası saldırılara karşı surları güçlendirmek için kamu binalarını yıkarak bu yapılara ait mimari elemanları tekrardan kullanmak Geç Antik Dönem'deki karşılaştığımız bir durumdur. Bu konuda Kibyra[975], Rhodiapolis[976], Side[977], Patara[978], Sardeis[979], Ephesos[980] ve Dura Europos[981] kentleri gibi Kremna'daki D 15'in inşasında da aynı tarihsel olaylar ve uygulamalar etkili olmuş olmalıydı.

2.1.2.3. Duvar 16 (Kat. 16)

B I'in kuzeydoğusundaki tepe üzerindedir. Uzunluk, 12.20 m. ve yükseklik, 2.40 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlık, 0.70 m. ölçüdedir. Bloklar, *rektogonal*dir[982]. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz isodomik*tir ve *in situ*dur (Lev. IX: Fig. 18, Kat. 16, Lev. CVI: Çiz. 31-32).

D 16'daki bloklar dikdörtgendir; dört cephede kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Yükseklik ölçüleri, 0.45, 0.50, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 1.05, 1.10, 1.20 m'dir.

Batı Sur ve Güney Sur'daki koruma ya da tahkimat duvarları şeklinde değil, daha çok üzeri toprak ile doldurularak düzleştirilmiş bir teras gibi yapılmıştır. Bu mevkinin ön

[974] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Öztürk, 2006: 84; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.
[975] Mitchell, 1989b: 111-128.
[976] B. İplikçioğlu'nun 2004 ve 2007 yıllarında Rhodiapolis'deki yüzey araştırmalarında kentin kuzey surlarında ortaya çıkarılan yazıtlı ve yazıtsız onur kaideleri ile kamu yapılarına ait mimari elemanların MS 3. yy'daki kaotik ortam ilgili olduğu tespit edilmiştir. Öztürk, 2006: 84. Kentleşme dönemi özellikleri ve mimari yapıları için bkz. Çevik, Kızgut ve Bulut, 2010: 29-64.
[977] *IGSK* 43, 1, no. TLit 35; Foss, 1977: 172-180; Mansel, 1963: 67-70.
[978] Peschlow, 2017: 285, Fig. 24.4.
[979] Robert, 1948: 35-47; Mitchell, 1993b: 235.
[980] Zos. *Hist.* I.28; Knibbe, 1980: 807; Mitchell, 1993b: 235; Nossov ve Delf, 2009: 52-53; Büyükkolancı, 2017: 1-111; 2018: 401-428; 2019: 285-295.
[981] Staebler, 2016: 63. Ayrıca kent planı ve kentin yapıları hakkındaki detaylı bilgiler için bkz. Leriche, 2015-2016: 101-116.
[982] Bloklar, 0.45x1.10, 0.45x1.20, 0.50x1.10, 0.60x1.05 m. ölçülerdedir.

cephesinde yer alan B I'in doğusundaki ana kayalık dik açılı bir şekilde tıraşlanarak ve bloklar ile yükseltilerek savunma konusundaki zafiyet veya güvenlik problemleri en az seviyeye indirilmiştir. Ancak, yaklaşık 10.00 m. uzaklıktaki arka cephede yer alarak teras şeklinde düzenlenmiş D 16'yı hangi amaçla yaptıkları kesin olarak anlaşılamamıştır. Bu konudaki yaklaşımlarımız şöyledir; dik açılı durumdaki ana kaya ve D 16'nın çerçevesindeki yer, çukurluktur ve toprak yapısı yumuşaktır. Bu sebepten ötürü olası tehlikelere karşı ön cephede koruma duvarı şeklinde inşa edilecek duvar yapısının konum itibari ile arkadaki tepe ve yamaç yerde yapıldığını varsaymaktayız. Ya da teras duvarı şeklinde düzenlenerek ağır savaş araçlarını yerleştirmek için de yapılmış olabilirdi. Ancak, D 16'da bir yapı duvarı veya duvar kalıntısı tespit edilememiştir. Bir ihtimal MS 3. yy'daki olaylar ile ilişkili yapıldığını önerebiliriz[983].

2.1.3. Mimari Özellikler

2.1.3.1. Batı Duvarları

Kremna, doğusundaki Boğadiç Dağı'nın kent istikametindeki uzantısı durumundaki kayalık alan üzerindedir. Jeolojik olarak iki ayrı yapısal özellikleri bulunmaktadır. Bunlar, ana kaya şeklindeki kayaç yapıları ile antiklinal ve senklinal şeklindeki üst tabakadır. Birincisi, III. Jeolojik Zaman'ın (Mezozik) tabii hareketleri ile 1.81 milyon yıl önce Kuvaterner Dönem'de meydana gelen kireçtaşı ve traverten kayaçlardan oluşmuştur[984]. İkincisi ise kayaç yapıları oluştuktan sonra doğal oluşumlarında kuvvetli etkileri ile kayaç erimelerinin ve toprak birikmelerinin oluşturduğu tepeler ve yamaçlardır[985]. Bu durumdaki kentin kuzey ve güney yönleri uçurum, doğu yöndeki cephesi dik yamaçlar ile çevrilidir. Batı cephede ise Kremna Vadisi'nin doğu yönündeki yamaçları ve tepeleri izleyerek kuzey-güney uzantılı oluşturulan dik açılı ve planlı duvar yapıları yer almaktadır. Matematiksel olarak 39.8 hektarlık bir alanı kapsamaktadır[986]. Buradaki karstik çöküntülerin ve yağmur sularının dar açılı tabandaki kuvvetli aşındırmalarından kaynaklı oluşarak kentin adı ile

[983] Zos. *Hist.* I.50; Flav. Vop. *Hist. Prob.* XVI; SHA III, *Prob.* XVI.1-6, XVII.1; Eunap. I.489-490; Magie, 1950: 32; Maricq, 1958: 312-314; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Mitchell, 1993b: 237; Sartre, 1995: 177.
[984] Atalay, 1977: 93-110; Şenel, 1997: 11-33; Kun ve Türkmen, 2003: 263; Metin, 2013c: 82-83; Avcı, 2014: 55; Kun, 2018: 360.
[985] Metin, 2013c: 81-84.
[986] Bu konudaki alan hesaplamaları, Google Earth Pro'nun alan hesaplaması programından yararlanılarak yapılmıştır.

kaydettiğimiz Kremna Vadisi'nin de tabii oluşumlu bir savunma alanı oluşturduğunu söyleyebiliriz[987] (Lev. X: Fig. 19-20).

Kent ve çevresindeki topografya araştırmaları ile Y. Atayeter de "*Aksu Çayı vadisi literatürde çok fazla bahsi geçmemekle beraber bir graben sahasıdır. Bu vadinin doğusunda ve batısında kalan kesimler Aksu Çayı vadisinin çökmesine bağlı olarak basamaklar şeklinde çökmüştür. İşte bu sahada yer alan karstik ovaların hemen tamamı bu çöken düzlükler (basamaklar) üzerinde gelişmişlerdir. Kremna antik kenti ve diğer antik kentlerde böylesi çöken sahanın oluşturduğu yüksekte kalan düzlükler üzerinde konuşlandırılmış durumda görünmektedirler. Bu sahalar adeta doğal kale görünümündedirler*", diyerek Kremna'nın stratejik bir lokasyonda yer alması ile savunmaya yönelik yaklaşımlarının ve coğrafi koşullarının yakın ilişkili olduğunu belirtmiştir[988]. Bu sebepledir ki, Strabon, Kremna'yı zapt edilemez bir kent şeklinde tanımlarken[989], yalnızca işlevsel ve kuvvetli haldeki savunma duvarlarını değil, aynı zamanda kentin sarp ve dik yapıdaki doğal savunma yapıları şeklindeki topografik özelliklerini de izah ettiğini düşünmekteyiz.

Kremna Vadisi, kente karşı düzenlenecek saldırıları veya kuşatmaları az da olsa uzaklaştıracak dar açılı bir lokalitik kuşatma sahası ve uzaklık alanı sunmaktadır. Ancak, yukarıdaki topografik koşullar, Kremna'nın karşı tarafındaki -batı- düzlükler üzerinden karşılaşabilecekleri olası kuşatmaları veya saldırıları kentin kuzey, doğu ve güney yönlerindeki gibi kuşatmacıların kuşatmalarını sonlandırmalarını gerektiren benzer topografik özellikleri tam anlamı ile sağlayamamaktadır. Çünkü Kremna'nın batısı, Boğadiç Dağı'nın doğu yönündeki ana kaya kütlesi ile ilişkili kara bağlantısını oluşturarak batıdan yapılacak olası işgal hareketlerine karşı kenti hedef haline getirmiş tek cephedir. Öyle ki, kuşatmacıların tüm güçlerini kullanarak taaruz ettikleri ve savunmacıların ise aynı şekilde karşılık olarak mukavemet uyguladıkları stratejik bir yerdir (Lev. XI: Fig. 21-22). Bundan dolayı kentin mimarları veya planlayıcıları, dezavantaj durumundaki topografik açıklıkları azaltmak için Kremna Vadisi'nin kent sınırındaki doğu yamaçlarının kent düzlükleri ile

[987] Kremna'nın jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri için bkz. Metin, 2013c: 78-85, Şek. 1-3. Daha öncede bahsedildiği üzere Kremna Vadisi kuzeybatı-güneydoğu uzantılıdır ve yaklaşık olarak 735 m. uzunluktadır. Kuzeydeki doğu-batı uzunluk, 180 m., ortadaki doğu-batı uzunluk 150 m. ve güneydeki doğu-batı uzunluk 260 m. uzunluktadır. Kuzeydeki vadi tabanı 1212 m. yükseklikte iken, güneydeki vadi taban yapısı ise 1167 m. yüksekliktedir. İki nokta çerçevesindeki yükseklik 55.00 m. bir fark oluşturur ve kuzeyden güneye yokuş-aşağı dik bir iniş söz konusudur.

[988] Metin, 2013c: 84, Şek. 3. (Prof. Dr. Yıldırım Atayeter, *2013 Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda bilmsel heyet üyesi olarak görev aldıktan sonra Kremna ve Aksu Vadisi'nin jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerini değerlendirerek not etmiştir. Ayrıca yazarın Doktora Tezi, Aksu, yani Kestros Vadisi üzerinedir).

[989] Strab. XII.7.2.

kesiştikleri sırt şeklindeki ilk yerlerde sur duvarlarının temellerinin inşasını sağlayarak hem vadinin dik yamaçlarının kentin düzlükleri ile kesiştikleri yerleri kapatarak dik açılı ve korunaklı yapıdaki duvar yapılarının inşasını tamamlamışlardır, hem de kent karşısındaki düzlük alanları kontrol etmek için aynı hizadaki yüksekliklerde korunaklı merkezi yapıları kurmuşlardır. Böylelikle topografik özellikler, işlevsel bir şekilde kullanılarak kuvvetli ve statik savunma duvarları inşa edilmiştir. Nitekim topografik koşullarından ve savunmadaki duvar yapılarından dolayı kenti korunaklı kale-kent modelinin bir örneği olarak tanımlamaktayız. Bu konudaki karşılaştırmaları yapılan kentler ve yerleşimler, aşağıdaki metinde detaylı olarak verilmiştir.

Kremna'nın kuzeybatı komşusu Keraitai'nin konik şeklindeki bir tepete yer alması[990], bir el veya beş parmaklar şeklindeki kayaç yapıları (kireçtaşı) ve yamaçlar ile çevrili korunaklı yerleşkedeki Karadiğin[991], Sagalassos kentinin dağlık ve dik yamaçlar üzerindeki lokasyonu[992], Mamak-Çanaklı Ovası'nın doğu yönündeki Hisarköy'ün hemen yakınındaki kayaç yapıları (kireçtaşı) ve yamaçlar ile çevrili mevkideki Asartepe yerleşimi[993], Sandalion'un korunaklı uçurumdaki tahkimli yapısal özellikleri[994], Işıklı kasabasındaki dağlık ve dik yamaçlar üzerindeki Sarıbaba Tepesi'nin yamaçlarındaki korunaklı yapısı ile Eumeneia kenti[995], yüksek bir Asartepe'nin yamaçlarını kapsar durumdaki Tymbriada'nın lokasyonu[996], dağlık ve sarp bir topografik yapıdaki lokalizesi ile askeri bir yerleşim olarak inşa edilmiş Kapıkaya[997], Kestros Vadisi'nin doğu ve Limnai Lacus'un güney yönlerindeki dağlık ve sarp yamaçlar içindeki düzlük alanlarda kurulmuş Adada kenti[998], sarp kayalıklar ve engebeli dağlık yapısı ile Viarus Dağı'nın güneyindeki korunaklı konumdaki Prostanna[999], yoğun çam ağaçları ve eriyik haldeki kireçtaşı kayalıkları ile kaplı

[990] Metin, 2013c: 63-71; 2014a: 46-62; 2014b: 76-77; 2017a: 13-21; Metin ve Soslu, 2018b: 245-246. Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015: 207-209.
[991] Metin, 2019a: 44-50.
[992] Loots, Waelkens ve Depuydt, 2000: 595-634; Vandorpe, 2007: 121-139; Martens, Music, Poblome ve Waelkens, 2012: 84-93; Talloen, Albayrak ve Poblome, 2018: 95-102.
[993] Metin, 2013c: 72-74; 2016a: 3-7; 2014b: 77-78; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 161-163.
[994] Cramer, 1832: 300; Mitchell, 1995: 42; Waelkens, 2002: 316; Özcan, 2018: 217-220.
[995] Sezgin ve Taşkıran, 2011: 61-71.
[996] Özsait ve Şahin, 1998: 123-127; Özcan, 2017: 176-177; 2018: 220-221; Özcan, Yayan ve Çevik, 2017: 461-463.
[997] Özcan, 2015: 197; 2016: 251-254; 2017: 172-176; Özcan, Yayan ve Çevik, 2017: 457-461; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 365-370.
[998] Brandt, 2002: 385-413; Laufer, 2010: 165-193; Büyükkolancı, 2013: 197-214;
[999] Özcan, 2015: 193-195; 2016: 248-251; 2017: 171-172; 2018: 216-217; Kızılyalçın ve Özcan, 2016: 135-161; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 361-365.

lokasyondaki dağlık Sia kenti[1000], kuzeybatı, doğu ve batı yönleri dik uçurum ile çevrili, güney yönü yamaçlar ile ulaşılır durumdaki korunaklı Hyia kenti (Kumaryaylası?) [1001], Boğazköy'ün doğu yönündeki iki ayrı yüksek sarp tepeler ve yamaçlar ile kaplı haldeki dağlık alanlarda yer alan Panemoteikhos I[1002] ve Panemoteikhos II kentleri[1003], düz bir arazideki çevresine hakim tepe üzerindeki Örentepe[1004], Kestros Nehri ve Tauros Dağları ile paralel bakış açıdaki ve yüksek bir tepeteki Millias kenti[1005], Karapınar Köyü'nün hemen doğu yönündeki dik tepeler üzerindeki küçük ölçekli Asartepe yerleşimi[1006], Karapınar'daki Asartepe'nin ve Avdancık'daki Altıkapılı Kilise'nin güney yönündeki konik tepeteki yerleşim modeli olarak Asartepe[1007], Karacaören Barajı'nın güneydoğu yönündeki Kızıllı Köyü'nün sınırları içinde yüksek bir tepeteki Balama Kalesi[1008], oldukça dağlık ve engebeli Bodrumkaya Tepesi ve kuzeydeki sarp uçurumlar ile tahkimli bir lokasyondaki Pednelissos kenti[1009], Aspendos'un kuzeyindeki sarp ve dik yamaçları tırmanarak Oluk Köprü'den patika yollar ile ulaşılmaktaki Selge kentinin korunaklı bir mevkide yer alması[1010], yanı sıra Pamphylia Bölgesi'ndeki Güllük Dağı'nın doruklarındaki Termessos kenti[1011], Lykia, Pamphylia ve Pisidia'nın kesişim sınırlarındaki Doyran Yöresi'nde yer alan Kel Dağı'ndaki Neapolis kenti[1012], Aspendos ve Perge sınırları içindeki Yanköy yakınlarında çevreye hakim bir kayalık üzerindeki Sillyon kenti[1013], Kilikia Bölgesi'ndeki Karasis Dağı üzerindeki Seleukos Nikator'un dağlık kale-kenti Karasis Kalesi[1014], Karia Bölgesi'ndeki Knidos kentinin sur duvarları[1015], Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Urartu kalelerinden Kapıkaya I ve

[1000] Mitchell, 1996b: 52, 60, Res. 6; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 278, 286, Res. 2, 293, Res. 11; Soslu, 2017: 156.
[1001] Metin, 2015b: 22-31; 2016a: 13-17; Metin ve Soslu, 2016a: 313-314.
[1002] Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 141-157; Metin, 2019a: 4-31.
[1003] Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 157-163; Metin, 2015b: 32-38; 2018a: 37-56; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 127-129.
[1004] Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 163-170; Metin, 2015b: 38-42; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015c: 214; Metin ve Soslu, 2016a: 315.
[1005] Vandeput, Köse ve Aydal, 1999b: 133-146, Fig. 3; Metin, 2018b: 18-24.
[1006] Metin, 2015b: 54-62; 2019b: 411-420; Metin ve Soslu, 2016a: 316-317.
[1007] Metin, 2015b: 44-46.
[1008] Metin, 2017b: 32-38; Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 214-215; Metin ve Soslu, 2018b: 249-250; Metin, 2019a: 30-43.
[1009] Vandeput, 2009: 1-22; Vandeput ve Köse, 2001: 133-145; 2003: 45- 48; 2008: 32-33; 2009: 45-58; 2010: 179-194; Nossov ve Delf, 2009: 58; Vandeput, Köse ve Jackson, 2011: 75-90; 2012: 269-292; Laufer, 2010: 165-193.
[1010] Nolle ve Schindler, 1991: 23-29; Nolle, 1988: 57-59.
[1011] Winter, 1966: 130-137.
[1012] Çevik, 2018: 435-451.
[1013] McNicoll, 1997: 136; Nossov ve Delf, 2009: 33-34, 59; Laufer, 2010: 165-193; Taşkıran, 2017: 104-107.
[1014] Radt, 2016: 263-276.
[1015] Büyüközer, 2020: 169-170.

II[1016], Tepeköy (Pir Ali Baba)[1017], Tuzla Kalesi[1018] ile Kıta Hellas'daki üç tarafı deniz ile çevrili konumdaki Nauplia kenti[1019], Siri Lanka'daki Dambullain kasabasındaki Kassarapa Krallığı'na ait Sigiriya Kalesi[1020], İsrail'deki antik Roma Kuşatması'nın sembolü ve konumu ile direnişçi Yahudilerin korunaklı kenti Masada[1021]'nın ve Antiochia Hippos kentinin[1022] topografik koşullarından yola çıkarak kentsel Kremna ile çok yakın ilişkili oldukları ortaya çıkarılmıştır.

İlişkideki kentlerin ve yerleşimlerin savunma sistemlerini düzenlemek ve etkin kullanmak için lokasyonlarındaki jeolojik ve jeomorfolojik tüm yapısal özelliklerden yararlandıkları, Arkaik, Klasik, Hellenistik, az da olsa Roma ve Bizans dönemlerinde yukarıdaki kentler ve yerleşimler tarafından yapısal koşulların kullanılarak savunma yapılarının güçlendirildiği ve son olarak Hellenistik Dönem'de hem kentsel yapıların inşasında, hem de kent savunmasındaki yapıların düzenlenmesinde topografik koşulların her iki yapı ile harmanlanarak kullanıldığı ve kale-kent yapısının rol model olarak oluşturulduğu tespit edilmiştir. Kremna ile jeolojik yapıdaki ilişkili kentlerin ve yerleşimlerin tarihsel durumları ve yükseklikleri detaylı olarak aşağıdaki tabloda not edilmiştir (Tablo 8)[1023]. Bunun yanında Kremna'daki gibi kent merkezindeki kamusal, dini ve sivil yapıların araziye bağlı kalınarak inşa edildiği kent örnekleri ise Keraitai[1024], Selge[1025], Pednelissos[1026], Assos[1027], Labraunda[1028], Smyrna[1029], Pergamon[1030], Aigai[1031] kentleri olarak belirlenmiştir.

Kremna'nın batı cephesi kuzey-güney uzantılı yaklaşık 498 m. uzunluktaki sur duvarı ile çevrilidir[1032] (Lev. CXI: Çiz. 41-42). Duvar yapıları, hem topografik koşulların, hem de

[1016] Özgül, 2015: 69-92.
[1017] Özgül, 2016: 137-158; Ceylan, 2017: 545-546, Foto. 42-43.
[1018] Üngör, 2018: 93-129, Foto. 6.
[1019] Winter, 1971a: 10.
[1020] Wickramasinghe, 2009: 149-157.
[1021] Stiebel ve Gross, 2018: 30-40.
[1022] Eisenberg, 2014: 88, 92, Figs. 63, 68.
[1023] Tablodaki kentlerin ve yerleşimlerin yükseklikleri yaklaşık olarak verilmiştir.
[1024] Metin, 2013c: 63-71; 2014a: 46-62; 2014b: 76-77; 2017a: 13-21; Metin ve Soslu, 2018b: 245-246. Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015: 207-209.
[1025] Lanckoronski, 2015: 173-188, Res. 144.
[1026] McNicoll, 1997: 131-134, Fig. 30; Işın, 1998: 111-128, Fig. 1; Laufer, 2010: 169, Abb. 2.
[1027] McNicoll, 1997: 182-190, Fig. 45; Akarca, 1998: 88-89, Res. 52-54.
[1028] McNicoll, 1997: 38-41, Fig. 7.
[1029] Ersoy, 2019: 253-266.
[1030] Winter, 1971a: 116-117, Fig. 91; Akarca, 1998: 82-85, Res. 46-49.
[1031] Akarca, 1998: 85-88, Res. 50-51; Sezgin, 2018: 71-95; Doğer, Sezgin, Eroğlu ve Başdemir, 2019: 669-690.
[1032] Daha öncede bahsedildiği gibi Batı Sur Duvarları üzerindeki 15 adet kulenin batı ön cepheleri toplamda 111.40 m. ölçülerdedir. Ek olarak, BK I 1.30 m., BK II 2.65 m. ve BNK yaklaşık 4.00 m. ölçülerdedir. Bunlar,

stratejik lokasyon modelinin kuvvetli etkisi ile jeolojik yapıya paralel açıda uygulanarak yapılmıştır. Zemin yapısındaki yer yer ana kaya ile yamaçların ve tepelerin oluşturdukları sarp yerlerin tesviyesi/düzleştirilmesi ile oluşan yerlere duvarlara ait temel bölümlerin yerleştirildiği veya oturtulduğu tespit edilmiştir. Yani Kremna'nın savunma duvarlarının inşa edilmesi için duvarların kendi kalınlıklarından biraz daha geniş durumdaki temel bölümleri, sağlam bir şekilde konumlandırılsın diye jeolojik yapıdaki dik kesitli yamaçların ve engebeli yerlerin arazinin elverdiği ölçülerde işlem gördüğü anlaşılmıştır[1033]. Böylelikle alt yapıları kuvvetli durumdaki duvar yapılarının toprak kayması, sel baskınları ve depremler gibi tabii oluşumların yanı sıra, kuşatma zamanındaki saldırılar sırasında koçbaşlarını (*krios*) kullanarak duvar bedenindeki blokları yerlerinden çıkarmak veya gedikler açarak duvarları yıkmak şeklindeki stratejik girişimler için korunaklı ve sağlam bir yapıya kavuşturulduklarını söyleyebiliriz. Keza zemindeki yapısal koşulların elverişli olmadıkları yerlerde ise duvarların temellerinin ana kaya üzerine inşa edilmeleri, kent için hızlı bir işgücü sistemi ve mali bütçesine katkı sağlamış olmalıdır. Bu anlamda Philo Byzantius da sur temellerinin ana kayaya oturtulmasının güçlü duvar yapıları için önemli yeterlilikte olduğundan ve alttan lağım veya sıçan yolu kazılmasına imkan verilmemesi için ana kayaya konumlandırılması gerektiğinden bahsetmesi dikkat edilmesi gereken bir olaydır[1034]. Vitruvius da sur yapılarındaki temellerin sert zemine kadar kazılarak yerleştirilmesini ve yapısal olarak aynı duvardaki üst bölümlerden daha geniş bir şekilde düzenlenmesinden söz etmesi de dikkate değerdir[1035]. Antik yazarların da tavsiyelerinden yola çıkarak Kremna'nın savunma duvarlarını düzenleyen ustaların, duvarlardan daha geniş olarak düzenlenen temel bölümlerini tasarladıktan sonra ana kaya ve dik yamaçlardaki yüzeyleri tıraşlayarak -yapısal koşullara uyarak- duvar alt yapılarını hazırladıkları ve duvarların temel bölümlerinin yaklaşık 0.70 m., 0.80 m. ve 1.00 m. ölçülerdeki kesitlerini toprak altında konumlandırdıkları belirlenmiştir (Lev. XIV: Fig 27-28)[1036]. Elbette ki, gelecek yıllardaki resmi arkeolojik kazı çalışmalarında veya sondaj faaliyetlerinde çok daha yeterli ve kapsamlı sonuçlara ulaşılmasını öngörmekteyiz. Topografik koşulların Hellenistik

hesaplamalar içine dahil edilmemiştir. Buna göre yukarıdaki hesaplar dahil edildiğinde batıdaki kuzey-güney uzantılı batı cephenin tam olarak uzunluğu 617.35 m. ölçülerdedir.

[1033] Pnyx'deki savunma duvarlarının temel bölümlerinin nasıl düzenlendiği için bkz. Thompson ve Scranton, 1943: 269-383. Lakonia'daki Epidaurus Limarea kentindeki ve Latmos Herakleia'daki duvar yapılarının temel alanları için bkz. Lawrance, 1979: 146-147, fig. 24, 201, Pls. 20-21.

[1034] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.1.

[1035] Vitr. *de Arch.* I.5.1.

[1036] Toprak altındaki duvar yapılarının temelleri her konumda aynı m. ölçülerde değildir. D 3, D 6 ve D 12'de tespit edilebilen ölçüler, 0.50 m. ve 0.60 m. birimler şeklinde değişmektedir.

Dönem'e ait tahkimatlı yapıların inşasına yön vererek kuvvetli yapıların imarını sağladığından dolayı arazi şekillerinin sur duvarlarının inşasındaki yapısal etkileri bir kez daha doğrulanmıştır[1037]. Bu konudaki Sagalassos[1038], Eumeneia[1039], Prostanna[1040], Kapıkaya[1041], Selge[1042], Pednelissos[1043], Perge (Akropolis)[1044], Oinoanda[1045], Latmos Herakleia[1046] ve Teos[1047]'un savunma duvarlarındaki temel bölümlerinin Kremna'daki gibi kayalık ve yamaç alanların tıraşlanarak ve düzleştirilerek oluşturulması ile işlem görmüş tabanlara yerleştirildiği bilinmektedir.

Batıdaki duvar yapıları, kuzey-güney uzantılı yüksek ölçülerdeki sarp ve dik olmayan jeolojik yapısal özelliklerin etkileri ile yer yer çok az kıvrılmalar ve iç-dış eksenli eğimler oluşturarak düz bir hat ile sonlanmaktadır (Lev. XIII: Fig. 25-26, Lev. XV: Fig. 29-30). Bu bakımdan A. W. McNicoll'ün bahsettiği MÖ 4. yy. ve MÖ 3. yy'larda antik kentlerde yaygın olarak kullanılan ve kent çevresindeki alanları tüm şekli ile savunma duvarları içine alan "*Gelandemauer*" adlı[1048] kapsamlı sur duvarları sisteminin yerini alarak MÖ 3. yy'dan sonra ve MÖ 2. yy'da yaygın bir şekilde kullanılan "*Straight Line*" adlı sur sisteminin plan tipi ile uyumluluk oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu tipteki sur planlarının Hellenistik Dönem'deki kent savunmalarında yüksek ölçüde kullanıldığı bilinmektedir[1049]. Kentin sur duvarları, dik açılı ve menderes tipi şeklinde bir plan oluşturarak ilişikteki kule yapıları ile yaklaşık 498 m. uzunluktadır. Bu yönüyle Philo Byzantius'un tanımladığı "*τειχοποιια*

[1037] Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 83.
[1038] Loots, Waelkens ve Depuydt, 2000: 595-634; Vandorpe, 2007: 121-139; Martens, Music, Poblome ve Waelkens, 2012: 84-93; Talloen, Albayrak ve Poblome, 2018: 95-102.
[1039] Sezgin ve Taşkıran, 2011: 61-71; Şimşek, 2011: 1-28.
[1040] Özcan, 2015: 193-195; 2016: 248-251; 2017: 171-172; 2018: 216-217; Kızılyalçın ve Özcan, 2016: 135-161; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 361-365.
[1041] Özcan, 2015: 197; 2016: 251-254; 2017: 172-176; Özcan, Yayan ve Çevik, 2017: 457-461; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 365-370.
[1042] Machatschek, 1977: 178-182; Nolle, 1988: 57-59; Nolle ve Schindler, 1991: 23-29.
[1043] Moretti, 1921: 84-102; McNicoll, 1997: 132; Vandeput, 2009: 1-22; Vandeput ve Köse, 2001: 133-145; 2003: 45- 48; 2008: 32-33; 2009: 45-58; 2010: 179-194; Vandeput, Köse ve Jackson, 2011: 75-90; 2012: 269-292; Laufer, 2010: 165-193.
[1044] Mansel, 1964: 215-234; Lanckoronski, 2005: 38-39; Özdizbay, 2012: 342-343, Res./Abb. 3-4.
[1045] Mitchell, 1995: 71-80; McNicoll, 1997: 121, Fig. 25.
[1046] Peschlow-Bindokat, 1994: 156-158, Abb. 12; Lawrance, 1979: 201, Pl. 21.
[1047] Vitr. *de Arch.* I.V.1; Polat, 2016: 60.
[1048] Von Gerkan, 1935: 110; Pimouguet-Pedarros, 2000: 46, 324. Bir yerleşimdeki yüksek ölçüdeki geniş topografik yapıyı içine alarak sınırlarını belirleyen sur tipidir. Özellikle Karia Bölgesi'ndeki kentlerde yoğun olarak görülmektedir. Alinda, Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 709-746; Latmos Herakleia, Hülden, 2000: 382-408; Halikarnassos, Pedersen ve Ruppe, 2016: 560-569. Ayrıca, bu konudaki S. Paksoy'un (2019) kaleme aldığı "Antik Dönemde 'Geländemauer' (Hattı Balâ) Tipi Kent" adlı Doktora Tezi konu ile ilişkili çok detaylı bilgiler sunmaktadır.
[1049] McNicoll, 1978: 405-420; 1997: 4.

μαιανδρωδης" şeklindeki plan tipi ile yakın ilişkilidir[1050]. Arazideki yapılarından dolayı K 1'de, K 10 ile kuzey-güney uzantılı D 6'nın kesiştikleri yerlerde ve duvarların yine kuleler ile dik açılı kesiştikleri yüksek ölçüdeki tahrip olarak tespit edilen muhtelif yerlerdeki yapıların A. Akarca'nın dirsekli sur duvarları şeklinde gruplandırdığı dik açılı menderes tipi dirsekli sur duvar yapları ile ilişkilendirilmesi mümkündür[1051]. Ayrıca, kentin sur duvarları, topografik koşulların elverişli oldukları tepeleri, yamaçları ve kayalıkları geçtikten sonra yaklaşık dik bir açı ile batı yönündeki açıklıkları kuzey-güney uzantılı bir şekilde kapatarak kuvvetli bir korunaklı alan oluşturmuştur. Bu konudaki yakın kentlerden ve yerleşimlerden ilk olarak Keraitai'nin yaklaşık 2000 m.[1052], Karapınar'daki Asartepe'nin 780 m.[1053], Hyia'nın (Kumaryaylası ?) 560 m.[1054], Panemoteikhos I'in 1085 m.[1055], Panemoteikhos II'nin 1900 m.[1056], Pednelissos'un 1500 m.[1057], Ariassos'un 1250 m.[1058], Kodrula'nın yaklaşık 2000 m.[1059], Sillyon'un Aşağı Şehir Surları yaklaşık 1000 m.[1060], Alinda'nın 2400 m.[1061], Latmos Herakleia'nın yaklaşık 4500 m.[1062], Iasos'un 2400 m.[1063], Kolophon'un yaklaşık 4000 m.[1064], Teos'un yaklaşık 4000 m.[1065] ve Priene'nin yaklaşık 2500 m.[1066] uzunluklardaki sur duvarlarının yapısal olarak çevresel standartını arazi koşullarına bağlı kalarak Kremna'daki gibi topografik özellikler belirlemektedir.

[1050] Winter, 1971a: 116, Fig. 92. Ayrıca, Philo Byzantius (I.39-40, 44, 55-58), kentleri ve yerleşimleri çevreleyen üç duvar yapısından söz etmektedir: eğik, testere ve yarım daire formlu.
[1051] Akarca, 1998: 133, Res. 81.
[1052] *2014 Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nın 19.08.2014 tarihli gününde kentin sur duvarları tamamen dolaşılarak Gps ölçümleri alınmıştır ve koordinat ölçümlerine göre uzunluk ölçüsü belirlenmiştir.
[1053] *2015 Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda sur duvarlarını dolaşarak not aldığımız Gps koordinatları 20.03.2020 tarihindeki çalışmalar dahilinde Google Earth Pro adlı programda birleştirilerek ölçüler yaklaşık olarak ortaya çıkarılmıştır.
[1054] Metin, 2015b: 22-31. *2015 Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda kentte yapılan çalışmalar kapsamında Gps ile sur duvarlarında ölçümler yapılmıştır. Bu koordinat ölçümleri 21.03.2020 tarihindeki teknik çalışmalarda Google Earth Pro adlı programda birleştirilerek sur duvarlarının uzunlukları yaklaşık olarak hesaplanmıştır.
[1055] Metin, 2019a: 4-30. 20.03.2020 tarihinde Google Earth Pro adlı program kullanılarak kentin önceden belirlediğimiz sur duvarları üzerindeki Gps noktaları birleştirilerek ölçüler yaklaşık olarak hesaplanmıştır.
[1056] Metin, 2018b: 38-56; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 128-129. *2018 Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda kentin sur duvarları ve kuleri çevresel olarak Gps ile dolaşılarak ölçümler yapılmıştır. Bu koordinatlar 21.03.2020 tarihindeki çalışmalar çerçevesinde Google Earth Pro adlı program kullanılarak birleştirilmiştir ve ölçümler yaklaşık olarak tespit edilmiştir.
[1057] Vandeput ve Köse, 2003: 46.
[1058] Mitchell, 1991a: 160.
[1059] Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 275-276, 285, Res. 1.
[1060] Taşkıran, 2017: 105.
[1061] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 714.
[1062] Peschlow-Bindokat, 1994: 155-172; Nossov ve Delf, 2009: 54.
[1063] Nossov ve Delf, 2009: 60.
[1064] Holland, 1944: 92; McNicoll, 1978: 405-420; Nossov ve Delf, 2009: 60. Kentin Klasik Dönem'deki konutları için bkz. Polat-Becks, 2014a: 273-292.
[1065] Polat, 2016: 49.
[1066] McNicoll, 1997: 50.

Duvarların inşa edildiği ana kayaların üzerindeki ve yamaçlardaki kayalık alanların muhtelif yerlerinde taşçı ustalarının kullandıkları keski veya murç ya da lama veya testere kullanımlarından kaynaklı izlere rastlanılmıştır[1067]. Bağlantılı olarak kentin batı yönündeki kuşuçuşu yaklaşık 280 m. uzaklıktaki KATO'dan mimari blokları çıkarmak için taşçı ustalarının kullandıkları testere veya keski şeklindeki izler kaydedilmiştir. Böylelikle kentin sur duvarlarının inşası için belirtilen ana kayalardan, yamaçlardaki sert kayaçlardan ve taş ocaklarından yararlanarak ham madde kaynakları sağladıkları ve söz konusu yerleri işletim atölyeleri şeklinde kullandıkları saptanmıştır (Lev. XVI: Fig. 31-32). Bu konudaki üretim kaynakları ile kentin yakınlık ilişkisini sur duvarlarının yapımı yönündeki zaman problemlerini azaltmak için ve ekonomik harcamalardaki inişli-çıkışlı bütçe politikalarını düzeltmek için kazançlı ek ekonomik unsurlar şeklinde yorumlamaktayız. Görülüyor ki, Kremna'nın topografik özellikleri, kent planlayıcıları veya mimarları için zorunlu koşulları sunmasına karşılık onlarda doğal unsurlardan yararlanarak zaman ve iş gücünden kar ve az harcamalı (ekonomik) şekildeki kazançlı politikaları dahilinde kent duvarlarını yapmış olmalıydılar. Eğer ki, yapı ustaları ve çalışanlar kent halkından ise ekonomik kazanımları daha da artacaktır[1068]. Kremna'daki şekli ile jeolojik yapısından yararlanarak kentteki savunma duvarlarını ve kamu binalarını düzenleyen kentlerin ve yerleşimlerin Anadolu'da çok sayıda oldukları bilinmektedir. Bunlar Konane[1069], Sagalassos[1070], Keraitai[1071], Hisarköy'deki Asartepe[1072], Karapınar'daki Asartepe[1073], Panemoteikhos I-II[1074], Millias[1075], Sia[1076], Kodrula[1077], Kolbasa[1078], Komama[1079], Ariassos[1080], Pednelissos[1081], Sillyon[1082],

[1067] Antikçağ'daki Taş Ocakları'nın kullanılması ve blokların çıkarılması ile ilişkili olarak bkz. Richter, 1943: 192, Fig. 2-3; Bingöl, 2004: 21-25, 52-63, 91-124; Naumann, 2007: 39-44; Fırat. 2016: 25-30.
[1068] Müth, Sokolicek, Jansen ve Laufer, 2016: 18-19.
[1069] Hecebil, Browne, Hürmüzlü ve Kohlmeyer, 2016: 37-38.
[1070] Loots, Waelkens ve Depuydt, 2000: 595-634; Vandorpe, 2007: 121-139; Martens, Music, Poblome ve Waelkens, 2012: 84-93; Talloen, Albayrak ve Poblome, 2018: 95-102.
[1071] Metin, 2013c: 63-71; 2014a: 46-62; 2014b: 76-77; 2017a: 13-21; Metin ve Soslu, 2018b: 245-246. Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015: 207-209.
[1072] Metin, 2013c: 72-74; 2016a: 3-7; 2014b: 77-78; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 161-163.
[1073] Metin, 2015b: 54-62; 2019b: 411-420; Metin ve Soslu, 2016a: 316-317.
[1074] Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 141-163; Mitchell, 1996b: 49-52; Metin, 2015b: 32-38; 2018a: 37-56; 2019a: 4-31; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 127-129.
[1075] Mitchell ve Cüceren, 1994: 503-504; Vandeput, Köse ve Aydal, 1999b: 133-145.
[1076] Mitchell, 1996b: 52, 60, Res. 6; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 278, 286, Res. 2, 293, Res. 11; Özsait ve Şahin, 1998: 277-284.
[1077] Mitchell, 1994: 146; 1996a: 48; Weiß, 1991: 69-74; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 275-276, 285, Res. 1, 292, Res. 8-9; Özsait ve Şahin, 1998: 275-277.
[1078] Mitchell ve Cüceren, 1994: 506.
[1079] Becks, Polat-Becks ve Metin, 2015: 185-192, Res. 4.
[1080] Mitchell, 1991a: 159-172.

Tahtalı Dağı'ndaki Kule[1083], Dara[1084], Latmos Herakleia[1085], Mylasa[1086], Kyme[1087], Priene[1088], Phokaia[1089] ve Smyrna[1090]'nın kırsalındaki Belkahve'de, Akçakaya'da, Kaynaklar'da ve Sivrikaya'daki savunma yapılarının inşasındaki materyallerin (kireçtaşı, traverten, andezit ve konglomera vb.) tedariklerini sağlamak için kent ve kent çevresindeki kayaç yapıları işletilerek kullanılmıştır.

Antikçağdaki savunma duvarları, dolgulu ve dört çeşit olarak düzenlenmiştir. Bunlar sade dolgulu, çift örgülü, bölmeli ve atkılı şeklindeki duvar yapılarından oluşmaktadır[1091]. Kremna'nın duvarları, taş ve toprak karışımları kullanılarak oluşturulan sade dolgulu ve karşılıklı tek sıra duvar, yani iç duvar ve dış duvar yapılarak düzenlenmiştir (Lev. XVII: Fig. 33-34, Lev. CVIII: Çiz. 36, Lev. CIX: Çiz. 37-38, Lev. CX: Çiz. 39-40). Duvarların arasındaki katkı maddelerinin duvarın yapısını güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Anadolu'daki ilk kullanıldıkları yerlerin höyük yerleşimleri olduğunu belirterek Aşıklı, Bademağacı, Kuruçay, Alişar, Göltepe, Güvercinkayası, Limantepe, Troia, Yenibademli, Titriş, Tilbeşar ETÇ II ve Arslantepe VID3'ü örnek gösterebiliriz[1092]. Ayrıca, Hellenistik Dönem'deki kentlerin pek çoğunun savunma duvarlarının tek sıra duvar ve dolgulu bir şekilde yapıldığını da belirtmek gerekmektedir[1093].

Kentin duvarlarındaki duvar örgü tipleri, Hellenistik[1094] ve Roma[1095] dönemleri dahilinde karşılaştıkları tarihsel olaylar ile ilişkili olarak değişiklik göstermektedir[1096]. Bu

[1081] Işın, 1998: 111-128, Figure. 3-10; Nossov ve Delf, 2009: 58; Laufer, 2010: 165-193, 172. Abb. 8, 174. Abb. 9; 2016: 291-302, 359, Fig. 1, 360, Fig. 1, 362, Fig. 1, 363, Fig. 1, 365, Fig. 2; Çinici, 2013: 229-231, Photo. 9-11.
[1082] Taşkıran, 2017: 104; 2020: 2.
[1083] Kızgut ve Akalın, 2012: 131-132.
[1084] 2019 yılı Temmuz ayında kent ziyaret edilerek kentin doğu ve batı yönlerindeki antik taş ocakları tespit edilmiştir. Muhtemelen buradaki taş yataklarından çıkarılan ham madde kaynakları işlenerek kentteki tüm yapılarda kullanılmıştır.
[1085] Peschlow-Bindokat, 1996: 50-51, Abb. 62a-c; Akkurnaz, 2018: 57-58.
[1086] Strab. XIV.II.23.
[1087] La Marca, 2013: 301-315.
[1088] Fırat, 2016: 30.
[1089] Özyiğit, 1998: 789-790, Res. 14-15.
[1090] Göncü, Yolaçan ve Ersoy, 2019: 16-17, 21, 25, Fot. 4, 9, 13, 18.
[1091] Akarca, 1998: 109-112, Res. 58.
[1092] Koşan, 2009: 25.
[1093] McNicoll, 1997: 11-14.
[1094] Strab. XII.6.4; Mommsen, 1886: 335; Arnold, 1906: 236; Aulock, *Pisidiens*, 1977b: 911-1047; 1979: 38-39, no. 911-1047; Sear, 1979: 496; Sherk, 1980: 963; Mitchell, 1993b, I: 38; 1993b, II: 152; 1995: 45; 1995: 46; French, 1994b: 70; Arslan, 2004: 138; Erol, 2009: 147-155.
[1095] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309;

açıdan duvarların teknik örgü tipleri, blokların yüzeylerinin işlenişleri ve tüm yapısal özellikleri tek tek incelenerek aynı uzantılı duvar yapılarındaki eklenti bölümlerde meydana gelen değişikliklerin temel sebepleri tarihsel olaylar kapsamında açıklanmıştır. Halikarnassos[1097] ve Peium[1098] kentlerindeki aynı dönemde inşa edilen kule yapılarının ve duvarların daha sonraki dönemlerde yaşanmış tarihsel olaylardan kaynaklı tahribatlardan dolayı ayrı teknikler ile yeniden yapılması Kremna ile yakın ilişkili yapısal ve teknik bir uygulama olarak yorumlanmıştır.

Kremna'daki duvarların orijinal yapısındaki ilk izlenimler, önceki anlatımlarda bahsedildiği üzere kentin batı yönünde yer alan küçük ölçekli kayalıklardan ve aynı istikamet üzerindeki KATO'daki ana kayadan testere, keski veya murç şeklindeki taşçı aletleri kullanılarak düzgün bir şekilde kesilmiş blokların yataklarından edinilmiştir. Ham madde kaynaklarının çıkarıldıkları taş işletim atölyeleri şeklindeki yerleri, taşçı ustalarının zahmetli ve sabırlı çalışmalarının bir merkezi olarak görmekteyiz. Çünkü ham madde kaynakları olarak kullanılan iki merkezdeki ana kayalar üzerindeki 1.50 m., 2.00 m. ve 2.50 m. düzgün haldeki kesit yuvaları ile murç veya lama aletleri kullanılarak kırık çatlaklar oluşturularak ayrılmış durumdaki kütlesel bloklar, ustaların işletim ve üretim konusundaki kollektif çalışmalarını açıklamaktadır (Lev. LXXXVII: Fig. 173). İlişkili olarak taşçı ustalarının zahmetli işçiliklerinin görsel yansımalarını Kremna'nın savunma duvarlarındaki tahribatlardan dolayı tam bir şekli ile izlemek mümkün değildir. Ancak, D 1'in ve D 2'nin ikincil (arka) durumdaki duvar yapıları ile D 7'nin ön yüzdeki duvarı, Kremna'nın tüm savunma duvarlarının tümevarım yöntemi şeklindeki düşünsel uygulamalar ile algılanmasını veya küçük ölçekli duvar örneklerinin yorumlanarak savunma duvarları konusundaki orijinal tablonun ortaya çıkarılması yönündeki detayları sağlayabilmektedir (Lev. II: Fig. 3, Kat. 1; Lev. II: Fig. 4, Kat. 2; Lev. V: Fig. 9, Kat. 7). Bu sebeple, D 1, D 2, D 3, D 6, D 7, D 8, D 9, D 10 ve D 13 şeklindeki örneklerden yola çıkarak Kremna'nın batı yönündeki duvarların *in situ* olarak kuvvetli yapıdaki *isodomik* duvar örgüsü tipi teknik ile yapıldığını ve görsel açıdanda izleyici üzerinde düzenli blok dizilimleri ile oluşturulmuş bir intiba uyandırdığını ifade edebiliriz. Antik felsefeci Aristoteles de kent duvarlarının savunma

Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.

[1096] Bu konu hakkındaki detaylı tarihsel bilgiler, "Hellenistik Dönem'de Kremna" ve "Roma Dönemi'nde Kremna" adlı başlıklar altında verilmiştir.

[1097] Nossov ve Delf, 2009: 16.

[1098] Mitchell, 1974: 61-75.

şeklindeki asli amaçlarının yanı sıra, estetik özelliklerinin de tali olarak güçlü bir şekilde olması gerektiğini şöyle açıklamıştır; "*Surlar hem koruyucu, hem de bezeyici olmalıydı. Kent, surların güzelliği ve ihtişamı ile yabancılar üzerinde ilk etkiyi yapardı. Yaklaşan düşman üzerine ise etkisi ezici ve bozucu olurdu*"[1099]. Bu konudaki çalışmaları ile U. Ruppe de "*kent surlarının kenti savunmak veya korumak gibi niteliklerinin ötesinde estetik yönden sembolik fonksiyonel özellikleride yer almalıdır*", diyerek duvarların stratejik ve estetik özelliklerinin aynı yüzde olmasına vurgu yapmıştır[1100]. Keza Assur kabartmalarının veya Hititlerin *orthostat*larının duvarlara kazandırdıkları estetik görünümleri, erken evrelerdeki ustaların mimariye bakışlarını ve yaklaşımlarını öğrenmek ve anlamak için yeterlidir diye düşünmekteyiz[1101].

Batıdaki D 1[1102], D 2[1103], D 3[1104], D 5[1105], D 6[1106], D 7, D 8[1107], D 9[1108], D 10[1109], D 11[1110], D 12[1111] ve D 13 yapıları yükseklikleri aynı, yüzleri dik açılı ve yatay bloklar şeklindeki *rektogonal* bloklar kullanılarak *isodomik* duvar örgüsü teknik ile düzenlenmiştir (Lev. XXXIV: Fig. 67). Blokların ön yüzleri, ince ve düz yüzeyli bir şekilde işlenirken, ikincil (arka) yüzleri de kısmen pütürlü veya pürüzlü yapıldığından dolayı ustaların teknik işçiliklerinin blokların ön yüzlerindeki kadar özenli olmadığı görülmektedir[1112]. Dizilimi oluşturan blokların her iki uzun veya yan kenarları ile alt ve üst kenarlarındaki derz açıklıkları, küçük ölçekli bir açıklıktadır. Buna göre D 1, D 2, D 7 duvar yapıları ile D 3, D 6, D 8, D 9, D 10, D 13'ün ayrı ayrı ilk ve ilk iki dizilimlerini oluşturan *in situ* durumdaki *rektogonal* blokların aynı hizadaki bloklar ile tümlenerek oluşturdukları derz açıklıklarının yüksek seviyelerde olmadığı ve bloklardaki kenarların kesişimlerinden kaynaklı küçük açıklıkların meydana geldiği tespit edilmiştir. Blokların diziliminin iyi bir şekilde düzenlenerek blokların yerleştirildiği net olarak izlenmektedir. Ayrıca, ustaların teknik

[1099] Aristo. *pol.* VII.11.
[1100] Ruppe, 2010: 142-168.
[1101] Jansen, 2016: 116.
[1102] D 1'in arka cephedeki ikincil duvarıdır.
[1103] D 2'nin korunmuş durumdaki küçük ölçekli ön cephe duvarıdır.
[1104] İlk dizilimdeki bloklardır.
[1105] İlk dizilimdeki bloklardır.
[1106] D 6'nın I. Evre duvarıdır.
[1107] İlk dizilimdeki bloklarıdır.
[1108] İlk iki dizilimdeki bloklarıdır.
[1109] İlk iki dizilimdeki bloklarıdır.
[1110] İlk dizilimdeki bloklarıdır.
[1111] İlk dizilimdeki bloklarıdır.
[1112] Bu konudaki tespitler, yamaçlardaki çevreye dağınık haldeki bloklardan ve dizilimdeki arka bölümleri görülebilen bloklardan yapılmıştır.

işçiliklerinden kaynaklı olsa gerek duvar yapılarındaki az sayıdaki blokların ön yüzleri kaba yonulu ve dışbükey olarak bırakılmıştır. Ancak, bu tipteki bloklar sayı olarak az oldukları için duvarların ön yüzünde kaybolarak -izlenim vererek- yapısal bir homojenlik oluşturmuştur. Bu hususdaki blokların teknik işçilikleri gösteriyor ki, kentin savunma duvarlarının ön cephesi, R. L. Scranton'un düzgün olarak işlenmiş ve düzenlenmiş yüz şeklindeki "*Tooled Face*" adlı açıklaması ile yakın ilişkilidir[1113].

Bu konudaki dağlık Pisidia Bölgesi kentlerinden Keraitai'nin Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule aksındaki doğu-batı uzantılı temel kalıntısındaki perde duvar yapısı[1114], Millias Akropolisi'nin kuzeyindeki MÖ 2. yy'a ait I Nolu Kule ile kesişir durumdaki kuzeybatı sur duvarı[1115] ve Pednelissos'daki Agora'nın güneydoğu yönündeki teras duvarı[1116] ile *rektogonal* bloklar kullanılarak üst bölümleri düzenlenen kuzey savunma duvarı[1117], Isauria Bölgesi'ndeki Isauria Akropolisi'nin MÖ 2. yy'a ve MÖ 1. yy'a ait tahkimli yapıları[1118], Galatia Bölgesi'nin Peium kentindeki MÖ 1. yy. tarihli D Kulesi ve yakınındaki teras duvarının arasındaki koruma duvarı[1119], Kilikia Bölgesi'nin Diocaesareia kentindeki MÖ 3. yy'ın 2. yarısına ait altı katlı kule yapısı[1120], Pamphylia Bölgesi'ndeki Sillyon kentinin MÖ 2. yy. tarihli savunma yapıları[1121] ve örnek olarak üç katlı kule yapısının güneyindeki kuzeybatı duvarı[1122], Perge'nin Aşağı Şehir'deki Hellenistik Dönem'e aitsavunma duvarları[1123], Phaselis *khora*sındaki Hellenistik Kule[1124], Karia Bölgesi'nde yer alan Myndos'un doğu yönündeki MÖ 4. yy'a ait sur duvarları[1125], Halikarnassos'daki Bodrum Kalesi'nde ortaya çıkarılan MÖ 4. yy'a tarihli sur yapısı[1126] ve

[1113] Scranton, 1941: 98-108; bu konudaki benzer uygulamaları ve açıklamaları yaparak savunma mimarisi konusundaki çalışmaları yer alan uzmanlar için bkz. Winter, 1971a: 80; Pedersen, 1994: 218; McNicoll, 1997: 18.
[1114] Metin, 2017b: 19, Res. 28. 27.7.2017 tarihindeki *2017 Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Keraitai'nin Akropolisi'ndeki I ve II Nolu Kule yapıları ile duvar kalıntıları incelenmiştir.
[1115] Metin, 2018b: 22-23, Res. 27.
[1116] Çinici, 2013: 57, 240, Photo. 27.
[1117] Işın, 1998: 114, Fig. 7.
[1118] Winter, 1971a: 107, 166-167, Figs. 136, 148.
[1119] Mitchell, 1974: 67-68, Fig. 5.
[1120] McNicoll, 1997: 179-182, pl. 82-83.
[1121] McNicoll, 1997: 140-141, Pl. 66. Müth ve Ruppe, 2016: 239, Abb. 5. Sillyon kentinin savunma sistemleri konusundaki detaylı bilgiler, M. Taşkıran'ın (2017) "Sillyon Savunma Sistemi ve Pamphylia Bölgesindeki Konumu" adlı Doktora Tezi'nde bulunmaktadır.
[1122] McNicoll, 1997: 140, Pl. 64; Laufer, 2010: 170-172, Abb. 7.
[1123] McNicoll, 1997: 129, Pl. 56; Türkmen, 2008: 1187-1200. Bu konudaki detaylı bilgiler, M. Türkmen'in (2001) "Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemi Uygulamalarına İlişkin Gözlemler" adlı Yüksek Lisans Tezi'nde yer almaktadır.
[1124] Arslan, 2018: 37-39.
[1125] Tırpan, 1987: 167-171, 180, Res. 4-5; McNicoll, 1997: 23-25, Pl. 6.
[1126] Pedersen, 1995: 136, Fig. 2; Çimen, 2004: 23, Lev. 8, Res. 1.

Halikarnassos'un doğusundaki Keramus'un batı sur duvarı[1127] ve Pergamon Bölgesi'ndeki Pergamon kenti Akropolisi'nin kuzeydoğu yönündeki Hellenistik Dönem'e ait duvar yapısı örnekleri yer almaktadır[1128]. Anadolu'nun haricindeki Attika Bölgesi'nin Eleusis kentinde konumlanan MÖ 4. yy'a ait yuvarlak kule yapısı[1129] ve Peiraeus kentindeki duvar yapıları[1130] ve İsrail'deki Antiokhia Hippos kentindeki bazalt taşlar kullanılarak yapılmış MÖ 2. yy'a ait A Duvarı şeklindeki duvar örnekleri de incelenmiştir[1131]. Söz konusu Klasik ve Hellenistik dönemlere ait örnek duvar yapılarının Kremna'nın savunma duvarları ile karşılaştırılarak *rektogonal* blokların dik açılı, düz yüzeyli ve ince yonulu bir şekilde işlenerek aynı hizadaki bloklar ile homojenlik oluşturdukları ve bloklardaki dizilimlerde küçük ölçekli derz açıklıkları olsa da blokların iyi bir şekilde yerleştirildikleri tespit edilmiştir. Bağlantılı olarak Kremna'da "*Tooled Face*" tipteki teknik mimari özelliklerin kullanılarak yapıldığı kent duvarlarının antik Anadolu'daki Isauria, Galatia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia, Karia ve Pergamon kökenli kentsel yerleşimler ile Kıta Hellas ve Akdeniz'deki kentler için de Klasik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar ve Hellenistik kökenli kentlerde yaygın olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

Dik açılı *rektogonal* bloklar, iki boydaki bloklar ve tek boydaki bloklar halinde hazırlanarak ve yerleştirilerek duvarlar oluşturulmuştur[1132]. İlk olarak iki boydaki bloklardan ilk boydaki blokların uygulanacakları duvar kalınlıkları veya genişlikleri hesaplanarak blokların denk bir şekilde hazırlandıkları ve ikinci boydaki blokların da ilk boydaki blokların yarısına kadar ki ölçülerde düzenlenerek hazır bir duruma getirildikleri bilinmektedir. İkinci olarak tek boydaki blokların ise eşit boyutlarda yapılarak duvardaki yapısal özelliklere göre dizilimleri yapılırken, yer yer atkı taşlar veya kemer bloklar (*emplekton*) şeklindeki kullanımlarına yer verilmiştir. Blokların bu yöndeki teknik uygulamalarından yola çıkarak arka cephe duvarı D 1'in iki boydaki bloklar ile orijinalinde *pseudo-isodomik* teknik (Lev. XXXIV: Fig. 68), D 2, D 3, D 5, D 6, D 7, D 8, D 9, D 10, D 11, D 12, D 13'ün de D 1'den ayrı olarak tek boydaki blokların kullanılmaları ile orijinalinde *isodomik* yapıldıkları tespit edilmiştir. Bunların MÖ 5. yy'dan itibaren yükseklik ve uzunluk ölçüleri denk blokların *isodomik* duvar örgüsü şeklindeki kullanımları

[1127] McNicoll, 1997: 161-163, Pl. 73.
[1128] Winter, 1971a: 172, Fig. 158.
[1129] Winter, 1971a: 79-80, Fig. 58.
[1130] Scranton, 1941: 114-116, Fig. 24.
[1131] Eisenberg, 2014: 95, Fig. 77.
[1132] Duvar örgüsünde kullanılan taş stilleri için bkz. Erdoğan, 1991: 32-36.

ile yakın ilişkili olduğunu söyleyebiliriz[1133]. Bu yönden Kremna'nın batı savunma duvarlarının uzunluk ve yüseklik ölçülerinin denk ve tek boydaki *rektogonal* blokların aynı hizadaki dizilimleriyle oluşan *isodomik* duvar örgüsü teknik kullanılarak yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. Ancak, duvarların kentin geçirdiği tarihsel olaylardan etkilenerek uğradıkları yıkımların veya tahribatların düzeltilmesi için yapılan onarım çalışmalarında tekrardan düzenlendiği ve bu yöndeki çalışmaların çerçevesinde aynı duvarların tek ya da daha fazla duvar örgü tipleri ile farklı bir şekilde inşa edildiği belirlenmiştir. Bu bakımdan D 4, D 5, D 6, D 10, D 11 ve D 12'nin MS 278 *Kremna Kuşatması*'nda tahrip edilmesinden sonra orijinal yapılarının kuşatma sonrasındaki tadilat işleri ve Geç Antik Dönem'deki duvar çalışmaları dahilinde değişikliğe uğradığı anlaşılmıştır. Buradaki duvarların sırasıyla (1) derz açıklığı oluşturan çokgen ve moloz taşlar ile oluşturulan düzensiz örgülü duvar[1134](Lev. XXXVI: Fig. 72), (2) düzensiz taşlardan yararlanılarak az miktarda harç katkılı yapılmış duvar (Lev. XXXV. Lev: 69), (3) düzensiz taşlar kullanılarak yapılan duvarın derz açıklıklarının kırık çatı kiremidleri ile doldurulduğu harçsız duvar (Lev. XXXV: Fig. 70) ve (4) bağlayıcı unsur olarak kullanılmış harç katkısı ve kırık çatı kiremidlerinin *opus mixtum* şeklinde düzenlendiği duvar oldukları görülmüştür. Bu aynı zamanda Antik Dönem'de kentin dört farklı duvar örgüsü tipine sahip olduğunun bir kanıtıdır. Anlaşılıyor ki, Kremna da Hellenistik Dönem, Roma (MS 278 Kremna Kuşatması) ve Geç Antik Dönem'e ait duvar yapıları bir bütün olarak seçilebilmektedir. Bu çeşitlilik kentin tarihsel evreleri bakımından önemli bir aşamayı teşkil eder. Ayrıca, Kremna'nın duvar yapılarındaki örgü teniklerinin R. L. Scranton[1135]'un ve K. S. Nossov ve B. Delf[1136]'in gruplandırdıkları duvar örgü tipi teknikler ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür[1137] (Tablo 9).

Diğer taraftan sözü edilen duvar yapılarındaki işçilikleri ve malzemelerin kullanımlarını göz önünde tutarak sosyo-iktisadi şartları zenginlik ve çeşitlilik içeren Patara[1138], Side[1139], Ephesos[1140] ve Sardeis[1141] kentlerinin savunma duvarlarındaki gibi

[1133] Erdoğan, 1991: 35.
[1134] Hellenli mimari ustalarının çokgen taşların kullanılarak inşa edildiği *polygonal* duvarların savunma yapılarını daha güçlü hale getirdiğinden bahsedilmiştir. Winter, 1971a: 85.
[1135] Scranton, 1941: 13-24.
[1136] Nossov ve Delf, 2009: 14, Figs. 1-8.
[1137] Taş dolgu, *polygonal*, *düzensiz polygonal*, *lesbos*, *düzensiz lesbos*, *trapezoidal*, düzensiz yamuk kenar (*trapezoidal*), düzensiz kesme taş, düzenli kesme taş, *isodomik*, düzenli kesme taş *isodomik*, atkılı taş veya blok, *pseudo-isodomik* şeklindeki duvar örgü tipleridir.
[1138] Peschlow, 2017: 285, Fig. 24.4.
[1139] Piesker, 2017: 198-301, Figs. 26.2-3.
[1140] Büyükkolancı, 2018: 401-428; 2019: 385-395.
[1141] Rautman, 2017: 234-235, Fig. 18.3.

yoğun harç kullanımını beklemek veya o minvalde incelemek güçlü sonuçlar vermeyebilir. Geç Antik Dönem'de Kremna'nın Hristiyanlık nüfuzunu ve mimari yapılarını referans alarak kentin küçük ölçekli siyasi ve sosyo-ekonomik yapısını incelemek mimari yönden çok daha makul sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır[1142]. Ayrıca, Geç Antik Dönem'de kentlerin küçülerek kırsaldaki sosyo-iktisadi hayatın giderek zenginleştiğini, su kaynakları ile verimli arazilerinin yer aldığı lokasyonların seçilerek çiftlik yerleşimlerinin arttığını ve bu sebeple, dağlık kentlerin artık önceki ihtişamını kaybettikleri düşünüldüğü zaman kent duvarlarının durumu daha iyi anlaşılacaktır. Dolayısıyla yukarıdaki duvarların teknik işçilik ve mimari özelliklerinin kentin yerel özellikleri ışığında incelenmesini tavsiye ederiz.

Kentteki savunma yapılarının yapısal olarak değişikliğe uğramasındaki ilk tarihsel olaylar, MS 250'li ve MS 260'lı yıllardan itibaren Anadolu'daki Sasaniler[1143], Gotlar[1144] ve Palmyra Krallığı[1145]'nın Roma hakimiyetindeki topraklar üzerindeki -Isauria, Pamhylia, Lykia, Pisidia, Kappadokia- tehditkar politikaları ve kaotik olayları olarak sıralanabilir[1146]. Ancak, yukarıdaki olayları, kent odaklı fiili saldırılar şeklinde değil, kentin olası saldırılardan korkarak ve güvensizlik duyarak savunma yapılarının güçlendirilmesi gerektiği açısından bakmak gerekmektedir. Diğeri ise Kremna'nın Roma İmparatorluğu'na bağlı bir kent olarak Pisidia Bölgesi'nde kentsel varlığını sürdürürken MS 278'de Isaurialı haydut lideri Lydius'un himayesine sokularak daha sonra Roma'nın kenti ele geçirmek için başlattıkları kuşatmalardaki kent odaklı olaylardır[1147]. Bu konudaki tarihsel olayların Kremna da sebep oldukları yıkımların düzeltilmesi için kent merkezindeki kamusal yapılara ait mimari elemanların yerlerinden sökülerek ek materyaller şeklinde kullanılması gibi olaylar, tek çatı altında değerlendirilerek kentin duvar yapıları üzerindeki tarihsel olaylar açıklanmaya çalışılmıştır[1148].

[1142] Mitchell, 1995: 219-232; Horsley ve Mitchell, 2000: 88, *I. Cremna 68-69*; Bayliss, 2001: 75; Vandeput ve Köse, 2013: 213.
[1143] Maricq, 1958: 312-314; Mitchell, 1993b, I: 237; Öztürk, 2006: 82; Kaçar, 2008: 1-22; 2012: 153-180.
[1144] Zos. *Hist.* I.28; Mitchell, 1993b, I: 235; Salaman, 1971: 109-139; Sartre, 1995: 183.
[1145] Zos. *Hist.* I.28, 50; Öztürk, 2006: 84.
[1146] Zos. *Hist.* I.28; Eunap. I. 489-490; Magie, 1950: 1566; Salaman, 1971: 109-139; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57; Sartre, 1995: 183; Feld, 2005: 119-137; Kaya, 2005a: 203-213; Ergin, 2013: 276.
[1147] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.
[1148] Bu konu hakkındaki detaylı açıklamalar "Batı Savunma Duvar Yapıları" adlı başlık altında verilmiştir.

Buna göre D 1, D 2, D 3, D 4, D 5, D 6 (I. Evre), D 7, D 9, D 12 ve D 13'ü MS 278'deki kuşatmasında Roma'nın haydut şefi Lydius'a karşı düzenledikleri olaylarda yıktıkları; D 6'nın II. Evre duvar yapısının kuşatma zamanındaki şiddetli saldırılar ile yıkıldıktan sonra kentin tekrardan Roma'nın hakimiyetine geçmesi ile onarım işleri kapsamında yaptıkları; D 6'nın III. Evre duvarının Geç Antik Dönem'de beyaz harç kullanılarak onardıkları ve güçlendirdikleri; D 10 ve D 11 ile D 12 ve D 13'ün MS 278'deki Roma saldırılarında yıkıldıktan sonra Lydius'un emri ile kent merkezindeki kamusal yapılara ait mimari elemanların sökülerek duvarlardaki yıkık bölümleri düzeltmek ve kuvvetlendirmek için ek materyaller şeklinde kullandıkları; D 4, D 5, D 10, D 11 ve D 12'nin Geç Antik Dönem'e duvar örgü tipleri düzenlendiği tespit edilmiştir. Diğer yandan MS 250 ve MS 270 yıllarındaki Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı'nın Lykia ve Pisidia bölgelerini kapsayan ihtimal dahilindeki saldırılarına karşı Kibyra ve Sagalassos kentlerindeki gibi Kremna'da da sur duvarlarını güçlendirmek için devşirme materyaller kullanılmış olması beklenmektedir[1149]. Ancak, yukarıdaki kentlerdeki tarihsel olaylar ve arkeolojik kanıtlar, Kremna minvalinde belirsizlik veya tartışma konusu (?) oluşturmaktadır. Çünkü söz konusu tarihsel olaylara karşı kentin duvar yapılarında yüksek ölçülerde önlem aldıklarını gösteren veya duvarların kuvvetlendirilmesi için düzenli çalışmalar yürüttüklerine işaret eden herhangi bir "somut arkeolojik bulgular" tespit edilememiştir.

Bu yöndeki yaklaşımlarımız şöyledir; ilk olarak Pisidia Bölgesi'ndeki Roma'ya ait politik ve sosyo-ekonomik olayların ötesinde kent halkının güçlü sur duvarlarına olan itimatlarından dolayıdır ki, somut çalışmalar yapmamış olmalarıydı. Ancak, bu durum göz ardı edilmesi çok mümkün bir olay değildir. Diğeri ise yukarıdaki olaylar ile ilişkili olarak kent duvarları kuvvetlendirilmiş olsa dahi MS 278'de meydana gelen kuşatmalardaki tahrip durumlardan ve yeniden yapılan onarım çalışmalarından sonra söz konusu ayrımları yapmanın doğru bir yaklaşım olamayacağı düşüncesinin tarafımızda hakim olmasıdır. Çünkü yapısal özellikler büyük ölçüde değişmiştir ve epigrafik herhangi bir veri/bulgu yoktur. Bu sebeple, duvarlardaki tahribatı ve onarım işlerini yorumlayabilmek için MS 278'deki olayları -somut olarak yansımalarının tespiti yapılan *Kremna Kuşatması*'nı- göz önünde tutarak açıklamalarda bulunmak çok daha yerinde bir yaklaşımdır (Tablo 10).

[1149] Mitchell ve Waelkens, 1988: 57. Bizans İmparatoru Justianus zamanında da Syria'deki Halabiya, Resafa, Sourra, Circesium, Dibsi Faraj, Barbalissos ve Membidj kentleri ile ülkemizdeki Constaninepolis, Dara ve Amida kentlerinin savunma yapılarında yüksek ölçüde güçlendirme çalışmaları yapılmıştır. Massih ve Gelin, 2016: 218. İlişkili olarak Geç Antik Çağ'daki tahkimli yapılar için bkz. Von Petrikovits, 1971: 178-218.

Asia Minor'deki MS 3. yy'ın ortalarındaki olayların Side[1150], Perge[1151], Rhodiapolis[1152], Kibyra[1153], Ephesos[1154], Sardeis[1155] ve Roma garnizonları tarafından sur duvarları yeniden düzenlenen Dura Europos[1156] gibi kentsel yerleşimlerde büyük yıkımlar oluşturdukları ve kentlerin savunma yapılarını güçlendirmek için kamusal alanlardaki yapılardan söktükleri mimari unsurları ek materyaller şeklinde kullandıkları tarihsel bir gerçekliktir. MS 3. yy'daki olayların vehametinden dolayı Kremna'daki kent mimarlarının kentin güneyindeki savunma sistemlerini güçlendirmek ve etkin kılmak için ateşli silahların ve ağır makinelerin yerleştirilmesi amacı ile B I ve B II yapılarını inşa ettirdiklerini düşünmekteyiz[1157]. Ayrıca, Limyra'daki Toçak Dağı'nda yer alan Korucutepe yerleşiminin Hellenistik Dönem'e ait sur duvarlarının Kremna'daki gibi MS 3. yy'da karşılaştıkları olaylar ile yıkılarak daha sonra tekrardan onarıldığı doğrulanmıştır[1158].

Batıdaki D 1, D 2, D 6, D 9 ve D 12'de duvar genişlikleri veya kalınlıkları ile denk veya denk olmayan boyutlardaki blokların kemer blokları veya atkı taşları (*emplekton*) şeklinde yatay olarak yerleştirilerek kullanıldıkları tespit edilmiştir[1159] (Lev. XXXVI: Fig. 71, Lev. CVII: Çiz. 33). Bu tipteki blokaj (tutma veya durdurma) uygulamaları ile duvar yapılarındaki dayanıklılık ve yükseklik şeklindeki yapısal sorunların azaltılarak duvarların sağlamlıklarının arttırıldığını düşünmekteyiz. Hellenistik Dönem'deki savunma yapılarını kuşatmalarda karşılaştıkları yoğun bombardımana karşı daha dirençli hale getirmek için bağlayıcı unsurlar olarak boyutlu taşların veya blokların kemer veya atkı kullanımları şekli ile dik açılı uzatılarak yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Bu hususta Panemoteikhos II'nin güneydeki yamaçlarını takip ederek testere planlı oluşturulmuş

[1150] Mansel, 1963: 67-70; Foss, 1977: 172-180; Nossov ve Delf, 2009: 29-33.
[1151] Millar, 1969: 28-29; Broughton, 1975: 159-161; Lander, 1984: 159-161, 308-309; Mitchell, 1987b: 18-25; 1993a: 235-236, 238; Brandes, 1989: 45, 102; Hild ve Hellenkemper, 1990: 145; Winter, 1996: 136, 192, Liebeschuetz, 1999: 6.
[1152] B. İplikçioğlu'nun 2004 ve 2007 yıllarında Rhodiapolis'deki yüzey araştırmalarında kentin kuzey surlarında ortaya çıkarılan yazıtlı ve yazıtsız onur kaideleri ile kamu yapılarına ait mimari elemanların MS 3. yy'daki kaotik ortam ilgili olduğu tespit edilmiştir. Öztürk, 2006: 84.
[1153] Mitchell, 1989b: 111-128.
[1154] Zos. *Hist.* I.28; Knibbe, 1980: 807; Mitchell, 1993b, I: 235; Nossov ve Delf, 2009: 52-53; Büyükkolancı, 2017: 1-111; Büyükkolancı, 2018: 401-428; 2019: 385-393.
[1155] Mitchell, 1993b, I: 235.
[1156] Staebler, 2016: 63.
[1157] Bu konudaki detaylı bilgileri "Bastion I" ve "Bastion II" başlıkları altında inceleyebilirsiniz.
[1158] Lotz ve Seyer, 2017: 249-259, Figs. 16-17.
[1159] Her iki duvar (ön ve arka) cephesini sağlam ve kalıcı kılmak için ara noktalara dik keser şekilde yerleştirilmiş durumdaki bloklardır. Vitr. *de Arch.* II.8.7; Smith, 1890: 869; Tomlinson, 1961: 133-140; Roy, 2014: 123-131; Fırat, 2016: 18-19.

tahkimli teras duvarları[1160] ile kuzeydoğu uç noktadaki ve doğu yöndeki giriş kapısının yakınındaki II Nolu Kule[1161], Pednelissos kentindeki erken dönem sur duvarı[1162], Aphrodisias kentinde yer alan Morsynos Vadisi'ndeki MÖ 2. yy. kökenli kule yapısı[1163], Halikarnassos kentindeki Tripylon'un güneyindeki MÖ 4. yy'a ait kule duvarı[1164], Theangela'daki doğu sur duvarları[1165], Myndos kentinin kuzey-doğu yönündeki kule yapısı[1166] ve sur duvarları[1167], Alinda kentindeki MÖ 4. ve MÖ 3. yy'lara tarihli Kule 15 ve Kule 18 yapıları arasındaki perde duvarı[1168] ve tahkimli yapıları[1169], Latmos Herakleia kentinin batı yönündeki duvarı[1170], Alabanda'nın Akropolisi'ndeki duvar yapıları[1171] ve Ephesos hakimiyet alanındaki Yağlar Mevki Kule'nin duvarları[1172] aynı teknik kullanılarak yapılmıştır. Bu sebeple, Hellenistik Dönem'deki savunma mimarisi konusundaki gelişmeleri takip ederek *emplekton* tekniğin MÖ 3. yy. ve MÖ 2. yy'larda yoğun olarak kullanıldığı belirlenmiştir[1173]. Vitruvius da atkı taşlar veya bağlama taşlar gibi aynı amaçlar için farklı malzemelerin kullanılıp, duvarların her iki yüzününde güçlü bir şekilde bağlanarak oluşturulduğu bir sistemi şöyle açıklamıştır; "*Duvara kalıcı bir dayanıklılık vermek için, duvarın kalınlığı içerisine duvarın iki yüzünü bağlayan ve kömürleşmemiş zeytin kerestesinden yapılmış birbirine çok yakın bağlar yetiştirilmelidir. Çünkü bu ne çürümenin, ne iklimin, ne de zamanın zarar verebileceği bir malzemedir; toprağa gömülü veya suda bile olsa her zaman sağlamlığını ve etkinliğini korur. Böylece kent surları değil, genel de temeller kent surlarının kalınlığını gerektiren tüm duvarlar da bu biçimde bağlanırsa bozulmaları uzun bir zaman alacaktır*"[1174].

D 2'nin orta dizilimdeki -beşinci sıradaki- bloğun ön yüzünde kazıma çizgisi ile yapılmış "E" işareti yer almaktadır. "E" rumuzu kentin tahkimli yapılarındaki mimari bloklar içinde tespit edilmiş tek rumuzlu blok olarak kaydedilmiştir (Lev. XXXIII: Fig. 65,

[1160] Metin, 2018b: 44, 49-50, Çiz. 18.
[1161] Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 128-129.
[1162] McNicoll, 1997: 132; Işın, 1998: 111-128, Fig. 4, 7.
[1163] Soslu ve Doğan, 2019: 286, Figs. 4, 6.
[1164] McNicoll, 1997: 18-19, Pl. 1.
[1165] Tırpan, 1987: 171-177, 187, Res. 18.
[1166] McNicoll, 1997: 23, Fig. 7.
[1167] Tırpan, 1987: 169, 180, Res. 4-5.
[1168] McNicoll, 1997: 26, Fig. 9.
[1169] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 709-746, Figs. 6a, b, c, 7-15.
[1170] McNicoll, 1997: 77, Fig. 35.
[1171] McNicoll, 1997: 34, Fig. 15-17.
[1172] Meriç, 2009: 119, Abb. 132.
[1173] Scranton, 1941: 134-135.
[1174] Vitr. *de Arch*. I.V.3.

Lev. CVII: Çiz. 34). Bu bağlamda antik yapılardaki mimari bloklar üzerindeki işaretler, harf, sayı, kısaltma ve açık isimler gibi bazı anlamlar içermektedir. Bu tipteki kullanımlar sade ve herhangi bir ayırt edici özellik taşımayan basit bir harf ve sayı şeklindeki tasarımları gerekçesi ile taşçı işareti veya kimlik işareti olarak değerlendirilmemiştir. Çünkü taşçı veya usta işaretleri, taşeron, atölye ve müteahhitlik/yüklenici gibi meslek gruplarının özel işaretleri ile benzerlik oluşturdukları için her iki grupta basit özellikli tek harf veya sayı monogramları ile tartışmalı veya belirsizlik içeren bir işaret bırakmamıştır[1175]. Bu konudaki çalışmaları ile R. Martin de taşçı ustalarının bloklar üzerindeki teknik çalışmalarını tamamladıktan sonra özel işaret ya da tanımlı kısaltmalar şeklinde anlaşılması mümkün işaretleri bırakarak imza attıklarını arkeolojik veriler ışığında somutlaştırarak söz konusu şüphelerimizi haklı çıkartmıştır[1176]. Ayrıca, blokların üzerindeki işaretler taşçı ustalarının yerel mi yoksa dışardan gelen ustalar mı (?) oldukları ve eğitim durumları yönündeki konular hakkında ciddi açıklamalar sunmaktadır. Karasis Dağı'ndaki Seleukos Nikator'un yaptırdığı korunaklı kalenin savunma sistemlerini oluşturan blokların ön cephelerindeki Klasik Hellence harfler ve harflerin yazım sitilleri önemli örnektir[1177].

Diğer yandan "E" harfi Klasik Hellence harf tablosundaki beşinci dizilimdeki "Epsilon" harfinin sayısal bir monogramı olarak yerini almıştır[1178]. D 2'deki bir harf mi

---

[1175] Martin, 1965: 224; Demirtaş, 1999: 24-26, 110, Lev. 35b, 121, Lev. 46a-b, 143, Lev. 68a-b-c, 159, Lev. 85a-b. Perkins de Libya'daki Lept(c)is Magna'daki arkeolojik kazılardaki bloklar üzerindeki taş ocağı işareti, taşçı işareti ve sevkiyat konusuna ilişkin notlar yer aldığından bahsetmiştir. Perkins, 1951: 89-104. Ayrıca, konu ile ilişkili olarakA. K. Orlandos (1968: 86) da mimari bloklar üzerindeki işaretlerin yön, sıra ve yer gibi özel anlamlar içerdiklerini belirterek ilk harflerin bloklara kazınarak işlendiğini açıklamıştır.

[1176] Martin, 1965: 222-223. MÖ 600 tarihli Athena Tapınağı'nda korunmuş haldeki 13 blokta ustalara ait işaretler vardır. Akurgal, 1993: 88, 134-135, Lev. 168. a, b, Lev. 169. a, b, c, Lev. 170. a, b, Lev. 171. a, b, c, d.

[1177] Radt, 2011: 60-61, Fig. 13.

[1178] Bu konudaki K. Hermann'ın (1991: 83-89) açıklamaları şöyledir; "*Hellenlerde sayıları gösteren özel işaretler bulunmamaktaydı. Geç Hellenistik döneme kadar birkaç özel işaret dışında harflerin sayı yerine kullanıldığı iki ayrı sistem yan yana kullanılmaktaydı. MÖ 700 yıllarındaki Miletos sistemindeki alfabe 27 harften oluşmaktaydı. İlk dokuz harf birler hanesindeki rakamlar, A=1, B=2, Γ=3, Δ=4, E=5, I=6, Z=7, H=8, Θ=9; ikinci dokuz harf onlar hanesindeki rakamlar, I=10, K=20, Λ=30, M=40, N=50, Ξ=60, O=70, Π=80, (?)=90; üçüncü dokuz harf hanesindeki rakamlar, P=100, Σ=200, T=300, Y=400, Φ=500, X=600, Ψ=700, Ω=800,(T?)=900 şeklinde kodlanmıştır. Ancak, bölgeden bölgeye alfabedeki harf sayısı ya da harflerin yerlerinin değişik olması sorun yaratmaktaydı. Attika'da ise bazı harflerin sayı şeklinde kullanımlarının yanı sıra daha büyük sayılar için yapılmış simgeler yer almaktaydı*" der. Ayrıca, yatay ve düşey sistemler olarak kullanılır durumdaki bu işaretler, Hellen alfabesinin sayısal ifadeler ile gösterildikleri rakamsal kullanımlar ile karşılık bulmaktadır. Böylelikle geometrik hizalama ve eşit sıra takip sisteminde kullanılmaktadır. Orlandos, 1968: 118-119, fig. 81; Usta ve Alpaslan, 2017: 622. Bloklar üzerindeki işaretlerin taş ocağında mı yoksa imar aşamasında mı yapıldıkları konusundaki bilgiler sınırlıdır. Bu konudaki T. Albustanlıoğlu'nun (2011: 36-37) açıklaması şöyledir; "*bloklar üzerindeki işaretler/yazıtlar ocak içi (internal text) ve ocak dışı (external text) olarak açıklanmıştır. Ocak içi işaretlerin/yazıtların küçük bir bölümü, çok kısaltılmış bir bakıma kriptik kodlar şeklinde formüle edilmiş rakamlar ve harflerden oluşan metinlerdir. Öyle ki, bu formülasyonları ocakta görevlilerin dışındaki kişilerin okumaları güçtür. Ocak dışı işaretler/yazıtlar ise malzemenin ulaşacağı*

yoksa bir sayı mı (?) şeklindeki sorular, şimdilik şüphe konusudur. Ancak, "E" rumuzunu bir taşçı işareti ya da taşçı kimlik işareti olarak kullanmadıkları, tek harf ve sayı olarak sıralama işareti olarak kullandıkları açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu sebeple, tahkimli yapıdaki konumundan yola çıkarak D 2'deki "E" rumuzunun hem duvardaki dizilim karışıklıklarını önlemek ve geometrik hizalama problemlerini çözmek, hem de duvar veya taşçı ustalarına blok takip sistemleri hususunda kolaylık sağlayarak kılavuzluk etmek gibi amaçlar için harf veya sayı işareti şeklinde kullanılarak mimari bakımdan tanımlayıcı ve yönlendirici bir işaret olduğu sonucuna varılmıştır.

Livius'un konuyla ilişkili olarak bir olay aktarımı şöyledir; "*MÖ 173 yılında censor Q. Fulvius Flaccus, Fortuna Equestris tapınağının çatısını Roma'daki tüm diğer yapıların çatısından daha görkemli olarak inşa etmek istediğinde, bunun büyük bir kısmını Kroton yakınlarındaki Hera Lakinia tapınağının mermer çatı levhalarını kullanarak gerçekleştirmeyi amaçlar. Yasaları hiçe sayarak bu isteği kendi başına gerçekleştirdiğinin duyulmasından sonra Roma Senatosu'nun oy birliği ile aldığı karar üzerine, mermer levhaları geri yollamak zorunda kalır. Levhalar geri getirildiklerinde yerlerine yerleştirilmeden tapınak avlusunda yığılı olarak kalırlar. Çünkü çatı levhalarının yerleri tam olarak bilinmediği için hiçbir usta onları yerlerine yeniden yerleştirmeyi başaramamıştır*"[1179].

K. Hermann'ın Aegina Aphaia Tapınağı'nda yer alan monogramlar hakkındaki açıklamaları şöyledir; "*Aegina Aphaia Tapınağı temelindeki her blokta bir işaret varsa, bunların bir işaret değil, birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci anlamına gelen sayılardır*"[1180].

O. Bingöl'ün de bloklar üzerindeki sayı ve harf işaretleri hususundaki düşünceleri şöyledir; "*yerlerine yerleştirilecek aynı formdaki elemanların tüm ayrıntıları daha yerde iken tamamlanmışsa ise bu onların, yan yana ya da üst üste geliş sıralarının önceden belirlenmiş olduğu anlamına gelir. Uygulama sonrasında bunların yerlerinin karıştırılmaması içinde bilgilendirici harf veya sayılar ile işaretlenmeleri kaçınılmaz olur.*

noktadaki İmparatorluk görevlilerince anlaşılacak bilgileri içermektedir. Bunlar üretim tarihi, üretimden sorumlu kişi ve taşın kimliği şeklindeki ana unsurlardan oluşmaktadır" der. Bu sistem Roma Dönemi'nde o kadar gelişmiştir ki, ihraç edilecek bloklara ocakların adları yazılır, damarlar belirtilir, tarih ve satın alanların adları bloklar üzerinde yer alırdı. Martin, 1965: 222.

[1179] Liv. *perioch.* XLII.3.

[1180] Hermann, 1991: 83-89

Eğer karışma olasılığı varsa, sadece yan yana gelecek elemanlarla yetinmeyip, ait oldukları sıra ya da duvar da, numara ya da bir simgeyle belirtilebiliyordu. Bu bakımdan Delphi'deki Atinalılar hazine dairesinin duvar arşitravlarında üç farklı sistem kullanılarak karışıklıkların önüne geçildiği görülmektedir. Bunlar harf, sayı ve bunların kombinasyonlarından oluşan sistemlerdir. Kapanacak, birleşen yüzlere ve sonradan perdahlanacağı varsayımıyla açık kalacak yüzlere yine boya (Atina, Propylae sütun tamburları) ya da kazıma ile yapılan bu işaretler, bu yapıların günümüzde yeniden ayağa kaldırılmaları projelerinde de yararlanılan sistemler olarak geçerliliklerini korumaktadırlar"[1181].

Sonuç olarak Hellenistik Dönem blok dizilimlerindeki "A", "B", "Γ", "Δ", "E" ve "Z" şeklindeki harf grupları ile sayısal karşılıkları "1", "2", "3", "4", "5" ve "6" rakamlarının yaygın olarak kullanıldıkları açık bir şekilde ortaya çıkarılmıştır[1182]. Bunun yanında antik yazar ve modern uzmanların konu dahilindeki yukarıdaki açıklamaları, mimari yapılardaki harf ve sayı ya da sayı ve harf şeklindeki rumuzların mimari unsurları düzenlemeye yönelik küçük ölçekli büyük uygulamalar olduklarını, yer ve konum belirlemeler hususunda mimari bir işlev sağladıklarını ve mimari unsurların yerleştirilmeleri ve düzenlenmeleri konusunda mihmandarlık yaptıklarını işaret etmektedir. İlginçtir ki, D 2'deki gibi tek harf ve sayı uygulamaları, tahkimli yapılarda değil de daha çok kutsal yapılar ve sosyo-ekonomik amaçlı mekanların mimari elemanlarında tespit edilmiştir. Buna göre tahkimli yapılar olarak Kyme'nin güneydoğu yönündeki sur duvarlarındaki bloklarda[1183] ve Leontinoi'deki kent surlarında[1184] Klasik Hellence harfler tespit edilmiştir. MÖ 3. yy'ın 4. çeyreğine ait Delos Philippos Portikosu[1185], Zeus Aizanoi Tapınağı[1186], Magnesia Artemis Tapınağı[1187], MÖ 4. yy'a ait Miletos'daki Güney Agora[1188], MÖ 2. yy'a ait Miletos Hellenistik Gymnasion[1189]'u ve MÖ 2. yy'a tarihli Pergamon Dionysos Tapınağı[1190] şeklindeki yapılarda ilişkili işaretler görülmektedir.

[1181] Bingöl, 2004: 147.
[1182] Hermann, 1991: 83-89; Demirtaş, 2003: 19.
[1183] La Marca, 2013: 301-315.
[1184] Cerchiai, Jannelli ve Longo, 2004: 170.
[1185] Vallois, 1923: 26, 52-54, 72-73, 104-105.
[1186] Naumann, 1979: 53-54.
[1187] Demirtaş, 2006: 242, Lev. 62. (d), 243, Lev. 63. (a, b, c), 244, Lev. 64. (a, b, c).
[1188] Knackfuss, 1924: 164.
[1189] Von Gerkan ve Krischen, 1928: 143, Abb. 11.
[1190] Martin, 1965: 229, fig. 107.

İlgili metinlerin içeriklerinde anlatıldığı üzere kent duvarları, antiklinal ve senklinal şeklindeki inişli ve çıkışlı topografik özellikler ile paralel olarak güneyden kuzeye doğru dik açılı bir şekilde yükselmektedir. Toplamda 498 m. uzunluktaki sur duvarları, yüksek ölçülerde tahriptir. Korunmuş duvarların içindeki en uzun duvar, 21.50 m. ölçüdeki D 6'dır; en kısa veya dar ölçekli duvar, 4.40 m. ölçüdeki D 12'dir. En yüksek duvar, 5.00 m. ölçüdeki D 7'dir; en alçak duvar, 1.50 m. ölçülerdeki D 9, D 13 ve D 15'dir. Duvar kalınlıkları veya genişlikleri, 2.00 m. ve 2.20 m. ölçülerde değişiklik göstermektedir[1191].

Batı yöndeki arazi çalışmalarında yüzeydeki toprak seviyesinin yaklaşık 0.70 m., 0.80 m. ve 1.00 m. ölçülerine kadar ki alt kesitlerinde yer alan duvarlar ile ilişkili temel kalıntıları tespit edilmiştir. Bu konudaki ilk dönem çalışmaları dahilinde D 10, D 11, D 12 ve K 15'in ilk dizilimlerinde yer alan blokların yerleştirildikleri taban yapıları incelenmiş, topografik yapıdaki kod farkları hesaplanarak ve duvarlardaki yıkıntılardan kaynaklı çukurluklar değerlendirilerek yaklaşık 0.70 m. ve 0.80 m. yükseklikteki temel kalıntılarının toprağın altındaki kesitte yer aldıkları belirlenmiştir. Bu tespitlerdeki bir diğer önemli unsur da duvar diplerinin yağmur suları tarafından aşındırılmasıdır[1192]. Birimsel farklılıklarda ise temel bölümlerinin konumlandırıldığı yüzeydeki -zemin durumundaki- ana kaya ve yamaç alanların etkili oldukları saptanmıştır[1193]. İkinci dönem çalışmaları, kuzeydeki kule yapılarının konumlandırıldıkları yamaç alanlarda yürütülmüştür[1194]. K 4'ün yaklaşık 6.50 m. kuzeyindeki kuzey-güney uzantılı yıkık duvarın ön cephesinde 3.00x3.00 m. ölçülere sahip ve yaklaşık 3.00 m. derinlikte kaçak kazı çukuru bulunmaktadır (Lev. XVIII: Fig. 35). Bu alandaki illegal kazılardan dolayı sur duvarının dip noktası ve arka cephedeki duvarı yıkılarak ve çukurluk açılarak tahrip edilmiştir. Buradaki temel seviyedeki bloklar, *in situ*dur; dik açılı ve *rektogonal* bloklar, *isodomik* teknikte yapılmıştır. Bu bakımdan kent duvarlarının orijinalinde dört yüzeyli *rektogonal* bloklar kullanılarak *isodomik* duvar örgüsü teknik ile yapıldığı bir kez daha kanıtlanmıştır. İllegal kazı çukurundaki incelemelerde temel bölümdeki blokların yaklaşık 1.00 m. derinlikte oldukları tespit edilerek bu yöndeki duvar yapılarının temelleri yaklaşık olarak ortaya çıkarılmıştır. Kent duvarlarının geleneksel mimari özelliklerinden dolayı yüzleri ince yonulu blokların atkı blokları (*emplekton*) gibi

[1191] Bu konu hakkındaki detaylı bilgiler "Batı Savunma Duvar Yapıları" adlı başlık altında verilmiştir.
[1192] Yağmur suları ve yıkıntılardan kaynaklı oluşan çukurluklar sayesinde duvar dipleri yer yer ortaya çıkmıştır.
[1193] 2019 yılının Şubat ayının 19-21 günleri içerisinde Kremna'nın batı savunma duvarlarında arazi çalışmaları detaylı olarak yürütülmüştür.
[1194] 20.04.2017 tarihli sur duvarları araştırmaları kapsamında incelenmiştir.

düzenlenerek duvardaki mukavemeti güçlendirmek için yerleştirildikleri görülmüştür. Ayrıca, duvarların temel bölümlerinin jeolojik özelliklerden dolayı her yerde aynı ölçülerde yapıldıklarını söylemek mümkün değildir. Bu hususdaki ayrıntılı ve kesin verilere ise sistemli arkeolojik kazılar kapsamındaki sondaj çalışmaları sonucunda ulaşılacağını belirtmek gerekmektedir.

Kent surlarının yükseklikliğinin ne kadar ölçü(ler)de olduğu şeklindeki yaklaşımlar, ayrı bir belirsizlik konusudur. Ancak, mevcut durumdaki arkeolojik veriler önemli bilgileri sunmaktadır. Bu konudaki açıklamalar, korunmuş en yüksek duvar-(lar) ve duvar-(ların) temel seviyedeki durumları hesaplanarak yapılmıştır. Buna göre kentteki ilgili yapılardaki birimsel ölçülerden, topografik özelliklerden, stratejik konumdan ve territoryumdaki tarihsel olaylardan yola çıkarak yanı sıra, yaklaşık 2.20 m. genişliklere sahip duvarların seyirdim yerlerinin (*epalksis*) olduğunu da varsayarak[1195] kentin duvar yüksekliklerinin ilişkili temel bölümleri ile birlikte yaklaşık 8.00 m. ölçülerde; yüzeyden itibaren yaklaşık olarak 7.00 m. ölçülerde yapılarak parapet duvarları[1196] üzerinde yükselen mazgallar ile inşa edildiklerini ve arazideki yapısal özelliklerden dolayı her yerde aynı yüksekliklerde imar edilmediklerini düşünmekteyiz[1197] (Lev. CXXXII: Çiz. 40). Bunlar, kentteki duvarların mukavemet ve dayanıklılık şeklindeki yapısal özelliklerinin karşılaştıkları saldırılara veya bombardımanlara karşı ne kadar yeterli olduklarının bir kanıtı olarak yorumlanabilir. Bu arada mazgalların veya parapetlerin yükseklikleri, savunmacıları koruyabilecek ve savaş araçlarının iyi bir şekilde atış yapmalarını sağlayabilecek yeterlilikte düzenlenmeliydi ki, kuşatmacılara karşı etkili savunmalar gerçekleştirebilsinler. Böylelikle kuşatmacıların üzerine planlı olarak ok veya mızrak (*lanciarius*) ve sapan atışları yapılırken, karşı saldırılardaki kullanılan mühimmatların savunmacılara çok fazla zarar vermeyerek kent içindeki yerlere düşmesi sağlanacaktır. Bundan dolayıdır ki, kentteki savunma duvarları, Philo Byzantius'un basit, tek katlı ve seyirdim yeri (*epalksis*) bulunan en eski ve yaygın

[1195] Hellenistik Dönem kökenli seyirdim yapıları (*epalksis*) kesinlikle MÖ 4. yy'ın 2. yarısından önce yaygın olarak kullanılmamaktaydı. Mazgallı siperler, Messene'deki yani taş döşeli "*parados*" güzergâhlar şeklinde kullanılırdı. Bunlarda Atina'daki duvar yapılarında MÖ 4. yy'ın sonuna kadar tamamen yok olmuş değillerdi. Ancak, kademeli olarak basamaklı çıkılan mazgalları olan yapılar ise MÖ 3. yy'ın 3. çeyreğine kadar yapıldığı bilinmektedir. Latmos Herakleia'daki, Aitolia'daki Khalkhis ve Phokis'deki Lilaia kentlerindeki mazgallı siperler önemli bir örnektir. Winter, 1971aa: 139-140, Figs. 113-115.

[1196] MÖ 400'lerden sonra sur duvarlarında askerlerin çevreyi gözetleme ve dış saldırılara karşı korunmalarını sağlayan koruma duvarlarının kerpiç kullanım örneklerinin Pednelissos ve Silyon kentlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Nossov ve Delf, 2009: 14.

[1197] Bu hususdaki ilişkili açıklamalar "Askeri Özellikler" adlı başlık altında verilmiştir.

duvar tipleri olarak gruplandırdığı ilk sınıfın içinde değerlendirilebilir[1198]. Sonuç olarak kent duvarları, yükseklik ve genişlik şeklindeki ölçü birimlerinin yanı sıra, dolgu ile doldurularak sağlamlaştırılmalarından ötürü mimari ustaların savunma konusundaki en küçük yapısal oluşumları dahi göz ardı etmediklerini ve bu aşamadaki yeteneklerini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Elbette ki, zaman ve para kavramları da ustaların çalışmalarında büyük ölçüdeki etkili faktörleri oluşturmaktaydı.

Hellenistik Dönem'in erken safhalarında kentsel yerleşimler için alçak ve kuvvetli duvarları (geniş veya kalın) inşa etmek temel bir kural olarak görülmüştür. Buna karşı olarak Arrianos ve onun gibi düşünenlerde Tyre kentindeki yapısal yönüyle ince ve yüksek geleneksel sur düzeninin haricindeki kalın ve yüksek duvarları gereksiz kabul ederek karşı bir tez oluşturmuştur[1199]. Öyle ki, MÖ 3. yy'da yüksek ve korunaklı lokasyonların terk edilmesinden dolayı ortaya çıkan alanların kontrolünü sağlamak ve ateşli güçlere karşı teyakkuzda olmak için uzun ve ince duvar yapıları inşa edilmiştir. Ancak, söz konusu uygulamaların Hellenistik Dönem'in sonlarına doğru terk edilerek yerini yeniden alçak ve geniş/kalın duvar yapılarının aldığı görülmektedir[1200].

Bu hususta Philo Byzantius da surdaki kalınlıkların 10 kubitten, yani 4.43 m. ölçüden daha incelikte ve yüksekliklerinin ise 20 kubitten, yani yaklaşık 8.87 m. ölçüden alçak/kısalık olmamasını tavsiye etmektedir[1201]. Şöyle ki, duvardaki yükseklikler, duvar kalınlıklarından en az bir kat daha fazla olmalıdır; yapısal olarak 1/2 mukavemet oranını açıklamıştır. Bu konudaki Pamphylia Bölgesi'ndeki Perge'nin 3.20 m. ölçülere kadar ki[1202] ve Side'nin 3.00 m.[1203], Karia Bölgesi'ndeki Alabanda'nın 3.00 m.[1204] ve Knidos'un 4.80 m. ölçülere kadar ki[1205], Ionia Bölgesi'ndeki Miletos'un 4.50 m.[1206], Ephesos'un 2.60 m. ve 3.00 m.[1207] ve Erythrai'nin 3.50 m., 4.80 m. ve 5.20 m. ölçülere kadar ki[1208] ve Troas

[1198] Nossov ve Delf (2009: 19), Philo Byzantius'un duvar yapılarını dört gruba ayırdığından bahsetmektedir. Buna göre 1- Basit, tek katlı ve *epalksis*, yani seyirdim yeri olan en eski yapılar, 2- Tek katlı, ama savaş makinalarını yerleştirmek için kemerli veya mazgal açıklıkları bulunan yapılar (Miletos), 3- İki katlı, yüksek kemerleri olan ve kemerlerin arkasında seyirdim yerleri yer alan yapılar (Perge), 4- Üç katlı, alt kat kemerli yapılardır (Side).
[1199] McNicoll, 1997: 12.
[1200] McNicoll, 1997: 12.
[1201] Ph. Byz. *Poliorketika*. A II-12.
[1202] Mansel, 1964: 226-227; Nossov ve Delf, 2009: 60.
[1203] Mansel, 1964: 221; Lawarance, 1979: 78; McNicoll, 1997: 12; Lanckoronski, 2005: 63.
[1204] Tırpan, 1990a: 171-190; Nossov ve Delf, 2009: 60.
[1205] Nossov ve Delf, 2009: 60; Özgan, 2013: 213.
[1206] McNicoll, 1997: 167.
[1207] McNicoll, 1997: 97; Nossov ve Delf, 2009: 60; Capuzzo, 2012: 1-54.
[1208] Maier, 1959: 215; McNicoll, 1997: 65; Ruppe, 2010: 154.

Bölgesi'ndeki Assos'un 2.40 m. ve 3.65 m.[1209] duvar kalınlıkları yaklaşık ölçülerdedir[1210]. Bu kapsamdaki tanımlamalar ve örneklemeler gösteriyor ki, Kremna'nın duvarlarının kalınlık ölçüleri, Philo Byzantius'un yapısal ölçü kurallarının dışında kalmaktadır. Ancak, 2.20 m. ölçüdeki kalınlık ve korunmuş yaklaşık 6.00 m. ölçüdeki yükseklik ölçüleri[1211], yani yaklaşık 1/3 oranı ile topografik yapıdaki özellikleri değerlendirilerek savunma duvarlarının kent için yeterli düzeyde korunaklı merkezi bir yapı oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bu sebeple, antik yazarın yapısal hesaplamalar hususundaki açıklamalarını yukarıdaki örnek kentsel yerleşimlerin yer aldıkları lokasyonlar, topografik koşullar ve tarihsel olaylardan başlayarak yorumlamak ve bazı yapısal özellikleri kent özelinde değerlendirmek daha uygun bir yaklaşım olacaktır[1212]. Aksi takdirde Anadolu'daki klasik kentlerde, özellikle iç kesimlerde, Philo Byzantius'un genişlik ve yükseklik ölçülerine sahip kent duvarlarını teyit etmek ve ilişkili olarak sağlamlık durumlarını izah etmek çok farklı açıklamaları gerektirebilir.

2.1.3.2. Güney Duvarları

Doğu-batı 1.114 m. uzunluktaki güney yönündeki cephe, batıdaki cephenin haricinde tahkimli olarak düzenlenmiş son mevkiidir. Bu çevredeki jeolojik özelliklerin yoğun bir şekildeki ana kaya ve yamaçlardan oluşması, kentin tabii durumdaki tahkimli yapısını güçlendirmiştir. Öyle ki, kentin jeo-konumu, kuşatmacılar için zapt edilecek ya da küçük ölçekli tehditkar politikalar ile savunmacıları teyakkuz haline sokacak olağanüstü herhangi bir duruma izin vermemiştir[1213]. Korunaklı bir şekildedir. Bu nedenle yapısal olarak güçlü jeo-konumdaki kentin dik açılı kayalıklarının ön cephelerinin tıraşlanarak düzleştirilmesi ve yaklaşık 55^0'lik yamaçların kent ile kesişimdeki açıklıklarının koruma duvarları ile kapatılması, savunma yapılarını iki kat daha kuvvetlendirerek yukarıdaki durumun açıklayıcısı olmuştur. Böylelikle güneydeki cephe, özellikle jeolojik özelliklerin derin

[1209] Winter, 1971a: 253; McNicoll, 1997: 185; Nossov ve Delf, 2009: 60.
[1210] Bu kentlerin savunma yapıları tahrip olduğundan dolayı korunmuş yükseklik durumları hepsinin tam olarak belirlenememiştir (Side'nin 10.00 m. ve Assos'un 11.00 m.). Bu sebeple, teyid edilen duvar kalınlıkları Philo Byzantius'un 10 kubitten, yani 4.43 m. ölçüsüne yaklaşık olmaları gerekçesiyle değerlendirmeler bu yönde yapılmıştır.
[1211] Daha önceki anlatımlarda da bahsedildiği üzere mevcut durumdaki duvar yüksekliklerinden ve kalınlıklarından yola çıkarak temel bölümleri dahil duvarların 9.00 m. veya 10.00 m. ölçülerde olabileceği, temel haricindeki yani yüzeyden yükselen duvar yapısının ise 8.00 m. ve 9.00 m. ölçülerde olabileceği hesaplanmıştır.
[1212] Bu yöndeki açıklamalar için bkz. Brasse ve Müth, 2016: 96.
[1213] Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 55-95.

etkilerinden dolayı konumu itibari ile kuşatmacılar için dezavantajlı, savunmacılar için de korunaklı ve güvenlikli, savunulması elverişli bir mekan sunmaktadır.

Koruma duvarları, topografik özellikleri takip ederek dik açılı, yer yer arazi koşullarından dolayı dirsek duvarlı ve düz bir şekilde ilerleyerek (Lev. XII: Fig. 23-24, Lev. XIX: Fig. 37-38, Lev. CXI: Çiz. 41-42) Philo Byzantius'un tanımladığı "*τειχοποιια μαιανδρωδης*" şeklindeki plan tipi[1214] ve McNicoll'ün MÖ 3. ve 2. yy'larda yapısal olarak kullanıldığını söylediği "*Straight Line*" adlı plan tipi ile yakın ilişkili olduğu belirlenmiştir[1215].

Ana kaya ve yamaçlardaki kayalık yatakları, kentin savunma yapılarında kullanılacak ham madde kaynaklarının tedariği için çok önemli bir kazançtır. Batıdaki şekli ile duvar yapılarındaki materyallerin kökeni kireçtaşıdır[1216]. Bu sebeple, batı savunma duvarları inşa edilirken, batıdaki yaklaşık 45^0'lik yamaçlardaki kayalıklardan veya ana kaya yataklarından taşların kesilerek blokların hazırlanmasında kullandıkları gibi bu çevrede de benzer uygulamalar yapılmış olmalıdır (Lev. XX: Fig. 39-40). İlişkili olarak ana kaya ve yamaçlardaki kayalıklardan çıkarılan kütlesel parçaların kentin kamusal ve savunma yapılarında yanı sıra, kayalıkların dibinden ilerleyerek güneydeki GK-K'ye yönelmiş güzergahtaki GAY'un inşasındaki imar faaliyetlerinde kullanıldıkları çok yüksek bir durumdur. Hatta söz konusu yöndeki ve kent içindeki, Hamam/Kütüphane'nin doğu yönündeki ana kayalardan koparılan hacimsel parçaların düzenlenerek GK-K, D 15, D 16, B I ve B II gibi tahkimli yapıların inşasında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu konuyla ilişkili olarak Pisidia[1217], Pamphylia[1218], Karia[1219], Ionia[1220] ve Aiolis[1221]'deki kentlerin ve

[1214] Winter, 1971a: 116, Fig. 92.
[1215] McNicoll, 1978: 405-420; 1997: 4.
[1216] Kun ve Türkmen, 2003: 263; Metin, 2013c: 82-83; Kun, 2018: 360.
[1217] Konane: Hecebil, Browne, Hürmüzlü ve Kohlmeyer, 2016: 37-38; Sagalassos: Vandorpe, 2007: 121-139; Martens, Music, Poblome ve Waelkens, 2012: 84-93; Talloen, Albayrak ve Poblome, 2018: 95-102; Keraitai: Metin, 2013c: 63-71; 2014a: 46-62; 2014b: 76-77; 2017a: 13-21; Metin ve Soslu, 2018b: 245-246. Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015: 207-209; Panemoteikhos I-II: Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 141-163; Mitchell, 1996b: 49-52; Metin, 2015b: 32-38; 2018a: 37-56; 2019a: 4-31; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 127-129; Millias: Mitchell ve Cüceren, 1994: 503-504; Vandeput, Köse ve Aydal, 1999b: 133-145; Sia: Mitchell, 1996b: 52, 60, Res. 6; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 278, 286, Res. 2, 293, Res. 11; Özsait ve Şahin, 1998: 277-284; Kodrula: Mitchell, 1994: 146; 1996a: 48; Weiß, 1991: 69-74; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 275-276, 285, Res. 1, 292, Res. 8-9; Özsait ve Şahin, 1998: 275-277; Kolbasa: Mitchell ve Cüceren, 1994: 506; Komama: Becks, Polat-Becks ve Metin, 2015: 185-192, Res. 4; Ariassos: Mitchell, 1991a: 159-172; Pednelissos: Işın, 1998: 111-128, Figure. 3-10; Nossov ve Delf, 2009: 58; Laufer, 2010: 165-193, 172. Abb. 8, 174. Abb. 9; 2016: 291-302, 359, Fig. 1, 360, Fig. 1, 362, Fig. 1, 363, Fig. 1, 365, Fig. 2; Çinici, 2013: 229-231, Photo. 9-11.
[1218] Sillyon: Taşkıran, 2017: 104.
[1219] Latmos Herakleia: Peschlow-Bindokat, 1996: 50-51, Abb. 62a-c; Mylasa: Strab. XIV.II.23;

yerleşimlerin konumlandıkları çevredeki jeolojik özelliklerden yararlanarak kamusal, dini ve sur duvarları şeklindeki yapılarını inşa ettirdikleri bilinmektedir.

Duvar örgü teknikleri, koruma duvarları içinde yer yer çeşitlilik oluşturmaktadır. Bunlar dik açılı ve cephesi ince yonulu işlenmiş tek boydaki *rektogonal* bloklar ile alt tabandan itibaren sistemli bir şekilde düzenlenmiş, ancak duvar gövdesinden itibaren ise düzensiz taşların yerleştirildiği *düzensiz isodomik* tipi ya da taban yapısından gövdeye kadar düzensiz çokgen taşların kullanılarak düzenlendiği ve gövdeden yukarıya kenarları asimetrik bloklar ile tamamlandığı şekildeki *düzensiz örgü* tipi, tek boydaki *rektogonal* blokların oluşturduğu *isodomik* tipi ve kırık çatı kiremidi parçalarının harç ile karıştırılarak yapıldığı *opus mixtum* tipi duvar yapılarıdır. Bu tipteki duvarlar ile ihtiyaç duydukları yerlere yaptıkları küçük ölçekli duvarlar arasından temsili, yani korunmuş örnekler seçilerek duvar örgüsü teknikleri tanımlanmıştır. Buna göre D 14'de az miktarda harç katkılı derz açıklığı oluşturan çokgen taşların ve bitişik çok yüzeyli taşların birlikte kullanılarak yapılan *düzensiz örgü*lü duvar, arazi koşullarından kaynaklı olarak dirsekli yapılmıştır. D 15 *düzensiz isodomik* ve D 15 duvar ise harç katkılı ve çatı kiremidi parçaları karıştırılarak *opus mixtum* şeklindeki duvar örgüsü tipi ile düzenlenmiştir (Tablo 11).

Buradaki *opus mixtum* duvar ile ilgili olarak küçük bir açıklama yapmak gerekirse harç izinden yola çıkarak Hellenistik Dönem duvarları gibi açık bir şekilde tarihlemek hatalı ve eksik bir tarihsel yaklaşım oluşturabilir. Çünkü savunma duvarlarındaki harç kullanımları Roma'da erken tarih olarak MÖ 3. yy'da[1222], Pompei ve Ostia kentlerinde MÖ 1. yy'da[1223], Asia Minor'deki Elaiussa Sebaste'de MS 1. yy'ın başlarında, Ephesos ve Pergamon kentlerinde ise MS 2. yy'dan itibaren tespit edilmiştir[1224]. MS 3. yy'da Pergamon[1225], Miletos[1226] ve Nikaea[1227] kentlerinde devşirme materyaller kullanılarak *opus mixtum* duvar örgüsü teknik ile duvar yapıları inşa edilmiştir[1228]. Buna göre mimari yapıların veya sosyo-kültürel unsurların göz ardı edilerek ve harç kalıntılarını standartlaştırarak mimari yapıları tarihsel bir döneme yerleştirmek herzaman mümkün olmayabilir. Ancak, kiremit

[1220] Priene: Fırat, 2016: 30; Phokaia: Özyiğit, 1998: 789-790, Res. 14-15; Smyrna: Göncü, Yolaçan ve Ersoy, 2019: 16-17, 21, 25, Fot. 4, 9, 13, 18.
[1221] Kyme: La Marca, 2013: 301-315.
[1222] Bukowiecki, 2010: 143-151.
[1223] Brves, 1988: 144; Bukowiecki, Helene ve Julien, 2008: 24-39; Graff, 2019: 76, 132-133.
[1224] Brasse ve Müth, 2016: 80.
[1225] Foss ve Wienfield, 1986: 126-129.
[1226] Foss ve Wienfield, 1986: 126, 128, 162.
[1227] Joan. *Eps. Om*. 701.3.
[1228] Brasse ve Müth, 2016: 80.

parçalarının harç ile karıştırılarak düzenlendiği D 15'deki *opus mixtum* duvar örgüsü, kentin Geç Antik Dönem'deki Hristiyan demografik nüfusu ve kentteki kilise yapılarından dolayı yaklaşık olarak tarihlenmiştir[1229]. Ayrıca, kent içindeki konutlarda MS 4. ve 6. yy'lara ait oldukları tespit edilen yazıtlı ve haç işaretli blokların da D 15'in tarihlenmesi için yardımcı tarihsel kaynaklar olarak kullanılmaları oldukça önemlidir[1230]. Bu bağlamda D 14 ve D 15'in Geç Antik Dönem'e ait düzenlemeleri içerdiğini söylemek mümkündür.

Savunmaya ihtiyaç duyulan yerlerde açıklıkları kapatmak üzere oluşturulan duvar yapıları için veya hali hazırdaki duvarları kuvvetlendirmek ve yükseltmek için kent içindeki kamusal yapılara ait mimari blokların devşirme malzemeler şeklinde kullanıldığının yanı sıra, düzenli olarak yerleştirilmiş *rektogonal* bloklardan itibaren çokgen taşların ve asimetrik blokların aynı cephede kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu yapısal uygulamalar ile kentin güneydeki cephesinde karşılaşılaşılabilir. Hatta GK-K'nin batısındaki ön yüzleri tıraşlanarak düzleştirilmiş ana kaya üzerinde yükselen koruma duvarlarındaki bir blokta girland taşıyan kabartmalı *Eros* figürü tespit edilmiştir[1231] (Lev. XXI: Fig. 41). Buradaki savunma yapılarında kamusal yapılardan sökülerek savunma duvarlarının inşasında kullanılan çok sayıdaki mimari bloklar yer almaktadır. Bunların MS 3. yy'daki olaylar ile ilişkili olduklarını düşünmekteyiz.

2.1.4. Askeri Özellikler

2.1.4.1. Batı Duvarları

Duvar yapıları, kentin batıdaki jeolojik özelliklerden dolayı kuzeyde yer alan K 1'den K 4'e kadar dışa çıkıntılı bir açı düzenleyerek; K 4'den K 7'ye kadar içe dönük yatay açı yaparak; K 7'den K 8'e kadar dışa dönük açıyla; K 8'den K 14'e kadar tersi bir açı oluşturarak içe dönük; K 14'den BNK'na kadar içe kavis yapar bir şekilde ilerleyerek ve BNK'ndan itibaren düz bir açı yaparak K 15'de sonlanmaktadır[1232] (Lev. XV: Fig. 29, Lev. CXI: Çiz. 41-42). Kentin topografik özellikleri duvarların içe veya dışa dönük ile dik veya

[1229] Kentteki kiliseler hakkındaki detaylı açıklamalar için bkz. Mitchell, 1996: 219-232.
[1230] Horsley ve Mitchell, 2000: 88, *I. Cremna 68-69*.
[1231] Girland dolgunca ve meyvelidir. *Eros*'un iki omuzundan aşağı, öne sarkık şeritler halinde kurdelalar yapılmıştır. Metin, 2013c: 3, Res. 1. Roma kökenli kentlerin duvarları üzerindeki sembolizm kullanımları için bkz. Stevens, 2016: 288-299.
[1232] Duvar yapılarına ilişkin olarak tüm teknik özellikler "Batı Savunma Duvar Yapıları" adlı başlıkta verilmiştir.

eğik açılı şekillerde güzergah oluşturmalarını sağlayarak kuzey-güney uzantılı mevkide yaklaşık 20^0'lik bir açı meydana getirmiştir[1233].

Bu açıdaki duvar yapıları, jeolojik yapıdaki dik açılı kesitleri ve Kremna Vadisi'nin doğudaki en yüksek yerlerini izleyerek korunaklı yapı zafiyeti meydana getirmeyecek şekilde inşa edilmiştir (Lev. XXIII: Fig. 45-46). Başka bir ifadeyle kent duvarlarını, topografik koşullardan yararlanarak -kent duvarlarını araziye uydurarak- korunaklı ve güvenlikli bir merkez oluşturacak şekilde tepelerin en yüksek yerlerinden, yani *hattı bala* olarak tanımlanan tepelerin yüksek ve sırt bölümlerinden geçirerek düzenlemişlerdir. Öyle ki, duvarlar, işgal durumlarına karşı kalkan görevini yerine getirmek için kule yapıları ile bütünleşerek kenti koruyan yapılar şeklinde oluşturulmuştur. Bunların öncesinde kente yakın yerlerde kenti korumak için yapılmış *dema, pro-diateichisma* veya *diateichisma* duvarları ya da hendek veya siper şeklindeki *fossa*lar yer almamaktadır[1234]. Ancak, Kremna Vadisi, kent ve kent karşısındaki düzlükleri ayırarak ve kente yönelik direkt saldırıları veya kuşatmaları az da olsa uzak tutarak *fossa* görevi işlevini yerine getirmektedir. Bu sebeple, kenti işgal hareketlerinden veya sistemli saldırılardan koruyacak yaklaşık 2.20 m. kalınlıklardaki duvar yapıları, Kremna Vadisi'nin doğudaki yamaçlar üzerindeki sırt yerlerinde yapılarak, hem vadiy(i)e bakan/gören kent yönündeki açıklıkları kapatmış, hem de sur duvarları ve hemen içerideki, yani kent duvarlarının arkasındaki konutlar ile arasında güvenlikli bir uzaklık oluşturarak saldırılardaki yıkımları ve zararları azaltmış durumdadır[1235]. Bu konudaki Philo Byzantius da konut yapılarının kent duvarlarından 60 kubit, yani yaklaşık 27.7 m. uzaklıktaki yerlerde yapılmasını önererek konutların güvenliklerinin sağlanmasını ve asker sevkiyatının hızlı bir şekilde yürütülmesini belirtmiştir[1236]. Kent duvarları ile konut yapıları arasındaki uzaklık, Ephesos da 12.3 m.,

[1233] Bu hususstaki hesaplamalar, 03.04.2020 tarihinde Google Earth Pro adlı programda yapılmıştır.

[1234] Bu konudaki hendek ve siperler, kent savunmacıları için zaman kazandıran, kuşatmacılar içinde zaman kaybettiren stratejik amaçlı düzenlenmiş yerlerdir. İlişikteki detaylı bilgiler için bkz. Campbell, 2004: 209; Erdkamp, 2007: 401-402. Hendeklerin "V" kesitli, asimetrik, dikdörtgen, "U" kesitli ve trapezoidal tipleri bulunmaktadır. Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 55-95, Fig. 1. Bunların antik dönemdeki kullanımları arasında kentin etrafındaki muhtelif yerlerde savunma amacı ile açıldıklarının yanı sıra, hendeklerden çıkarılan toprakların savunma duvarlarında ve yerleşimlerin inşasında kullandıkları, hendeklerin içine biriken yağmur sularının içme suyu olarak kullanıldığı ve hayvan sürülerinin kentin dışına kaçmasının ve kent dışındaki vahşi hayvanların kentin hayvan sürülerine saldırmalarının engellenmesi için kullandıkları bilinmektedir. Burke, 2004: 150.

[1235] 03.04.2020 tarihinde kentin kuzeyinden güneyine kadar periyodik olarak sur duvarları ve kent içindeki yapılar arasındaki uzaklıklar, altı noktadaki 175 m., 142 m., 122 m., 88.00 m., 55.00 m. ve 63.00 m. mesafelerde ölçülerek not edilmiştir.

[1236] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.10.

Rhodos da 13.8 m.[1237] ve Dara da yer yer yaklaşık 10.00 m. ve 40.00 m. ölçülerdeyken[1238], Kremna da 63.00 m., 122 m. ve 175 m. ölçülerinde değişiklik göstermektedir. Anlaşılıyor ki, kent planlayıcıları veya mimarları, Kremna Vadisi ve karşıdaki düzlükleri hesaplayarak konutları kent surlarından uzaklarda içteki korunaklı yerlerde yapmışlardır[1239].

Diğer yandan sur duvarlarının arka tarafı, yani kentin içindeki yer yapısı yüksek olduğundan dolayı içteki duvarların yüksekliklerinin dıştaki duvarların yüksekliklerinden az olduğu ve arka cepheleri yer yer yamaçlar ile desteklenen duvarların daha korunaklı olduğu anlaşılmıştır[1240] (Lev. XXIV: Fig. 47-48, Lev. CXII: Çiz. 43-44). Bu durumda kenti koruyan savunmacılar, kuşatmacılara karşı çok daha avantajlı bir konumda yer almaktadır. Dahası kent halkının tarımsal faaliyetlerine uygun durumdaki iskan edilmemiş düzlük yerleri dahi, yani arazinin elverişli olduğu yerler, kentin tahkimli duvarlarının çevreledikleri alanın içine alınarak savunma sistemlerinin yapılmasını sağlamışlardır[1241]. Buna göre Anadolu da Latmos Herakleia[1242], Theangela[1243], Myndos[1244], Alabanda[1245], Halikarnassos[1246], Kolophon[1247] ve Priene[1248], Sicilya'da Syracusae[1249], Peloponnessos da Megalopolis[1250] ve Messene[1251], kuzeybatı Kıta Hellas da ise Stratos[1252] ve Oiniadai[1253] kentleri, Kremna gibi savunmaya yönelik kaygılarından dolayı topografik özelliklerin elverdiği ölçülerdeki iskan

[1237] Nossov ve Delf, 2009: 20.
[1238] 24.07.2020 tarihinde kent için de yapılan incelemelerde not edilmiştir.
[1239] MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda sözü edilen düzlük alan Romalı kuvvetlerin karargahı, yani Roma Kuşatma Alanı (RKA) olarak kullanılmıştır.
[1240] Kent surlarının içteki korunmuş en yüksek yerleri yaklaşık 1.00 m. ölçüdedir.
[1241] Kuzeydeki 37.3002 K - 30.4115 D koordinatlarındaki çevresi 1.766.15 m., alanı 80.843.88 m^2'lik ve 8.08 hektar, batıda 37.2958 K - 30.4059 D koordinatlarındaki çevresi 534.83 m., alanı 15.75.53 m^2'likve 1.57 hektar, doğuda K 37.2956 - D 30.4141 koordinatlarındaki çevresi 502.21 m., alanı 13.107.73 m^2'lik ve 1.57 hektarlık toplamdaki tüm sahalar tarımsal faaliyetler için uygundur. Ayrıca, Kremna'nın dışında, güneyde K 37.2943 - D 30.4059 koordinatlarındaki çevresi 3.511.64 m, alanı 577.395.43 m^2'lik ve 57.74 hektarlık sahanında tarımsal faaliyetler için uygun arazi yapısına sahip oldukları tespit edilmiştir.
[1242] McNicoll, 1997: 75-81, Fig. 14; Nossov ve Delf, 2009: 53-54, B; Akkurnaz, 2018: 57-58.
[1243] Tırpan, 1987: 71-77, Res. 12.
[1244] McNicoll, 1997: 22-25, Fig. 2.
[1245] McNicoll, 1997: 31-38, Fig. 5.
[1246] McNicoll, 1997: 16-22, Fig. 1.
[1247] McNicoll, 1997: 67-74, Fig. 13; Özgan, Eren, Özgen, Polat, Becks ve Çınar, 2012: 263-284.
[1248] Winter, 1971a: 59, 103, Fig. 47, 76; McNicoll, 1997: 48-53, Fig. 8; Nossov ve Delf, 2009: 49, 58, C.
[1249] Karlsson, 1992: 21.
[1250] Winter, 1971a: 58-59, Fig. 46.
[1251] Winter, 1971a: 112-113, Fig. 86-87.
[1252] Winter, 1971a: 34, Fig. 28; Akarca, 1998: 129-130, Res. 79.
[1253] Winter, 1971a: 210, Fig. 210; Akarca, 1998: 129, Res. 80.

edilmemiş sahaları, araziye bağlı kalarak sur duvarları içine aldıktan sonra savunma duvarlarını yaptıkları belirlenmiştir[1254].

Dağlık Pisidia Bölgesi'nin kentleri, topografik özellikler ve tarihsel olaylardan dolayı jeolojik yapılarına uygun olarak savunma odaklı yerleşimler oluşturdukları için ova ve kıyı şeklindeki lokalitik kent ve yerleşim modelleri yerine daha çok tepe veya yamaç şeklindeki dar ve dik açılı, savunulması elverişli lokasyonları tercih etmişlerdir. Bunlar, bölgedeki tahkimli kentlerin ve yerleşimlerin temel yerleşim özellikleri arasında sayılabilmektedir. Ancak, geniş düzlük yerleri içerisine alarak kent modeli oluşturan, yani Kremna ile ilişkilendirilecek kentler az sayıdadır. Bu özellikteki Adada[1255], Pednelissos[1256] ve Selge[1257] kentleri örnek gösterilebilmiştir. Kent içindeki düzlükler, kuşatma zamanında kent dışındaki tarım arazilerinin kullanılamadığı, yani ekilip biçilemedikleri durumlarda yiyecek tedarikleri gibi temel yaşam kaynaklarını karşılamak için işletilmesine ihtiyaç duyulan muhtelif yerlerin arasındadır (Lev. XXV: Fig. 49-50). Bu konuda Kremna, MS 278'de Lydius'un himayesindeyken Roma tarafından kuşatılmıştır[1258]. Lydius, kuşatmanın süreçsel olarak uzaması ile ilk olarak meydana gelen yiyecek tedarikinin azalması şeklindeki durumları giderebilmek için kent halkının bir bölümünü kentten uzaklaştırarak kent içindeki düzlük alanları da mısır gibi tarımsal ürünleri yetiştirmek için düzenlemiştir[1259]. Elbette ki, Lydius'un yaklaşımları kalıcı ve adil çözümleri içermemektedir. Ancak, Lydius'un stratejik hamlesi savunmacılar için daha çok direniş gücü oluşturmak, kuşatmacılar içinde zaman kaybettirmek ve kuşatmacıların daha fazla lojistik malzemelerini sarf ettirmek için yapılan bir savaş stratejisi olarak yorumlanmalıdır. Buna karşın kuşatmacılarda kent halkını kente dönmek için zorlamışlardır. Savunmacıların kentteki arz/talep ilişkisini düşünerek nüfusun fazlasını kent dışına sürgün göndermelerine karşılık kuşatmacıların kent halkını tekrardan kente göndermeleri, Lydius'un stratejisine karşı taktiksel bir olaydır[1260]. Şöyle ki, kenti kuşatarak kırsaldaki su, tahıl ve gıda şeklindeki yaşam desteklerinden alı koymak savunmacıların direnişini kırmaya yönelik önemli bir savaş taktiğidir. Yanı sıra temel yaşam unsurlarından yoksun kent halkının kentin içerisinde kalmalarını sağlamak ile O'nları açlığa

[1254] Kentin konumu ile ilişkili olarak çok sayıdaki kent ve yerleşim örnekleri, batı savunma duvarlarının "Mimari Özellikler" adlı başlığı altında detayları ile birlikte verilmiştir.
[1255] Laufer, 2010: 170, Abb. 4; Büyükkolancı, 2013: 197-214, Plan 1.
[1256] McNicoll, 1997: 131-134, Fig. 30; Işın, 1998: 111-128, Fig. 1; Laufer, 2010: 169, Abb. 2.
[1257] Lanckoronski, 2015: 173-188, Res. 144.
[1258] Kentin kuşatılması ile ilişkili detaylı bilgiler için "Roma Dönemi'nde Kremna" adlı başlığı inceleyiniz.
[1259] Zos. *Hist.* I.70.
[1260] Zos. *Hist.* I.69.

veya kıtlığa maruz bırakarak kentin düşmesini beklemek aynı stratejik amaca yöneliktir. Dahası antikçağdaki kuşatmalarda savunma yapılarını tahribata uğratmak için koçbaşları (*krios*), mobil merdivenler, rampalar veya *helepolis*ler üzerinden saldırmaları ya da tünel açarak büyük yıkımları gerçekleştirmek önemli savaş stratejileri arasında yer almaktadır. Bunların hiçbiri savunma yapılarına ve savunmacılara zarar vermiyor ise son olarak kent halkının ve savunmacıların açlığa terk edilmesi olayı gerçekleştirilmiştir. Yani su, gıda ve besin ekonomisinin ürünlerinden sayılan tahıl gibi temel yaşam desteklerinden yoksun bırakılarak kenti açlığa bırakmak kentin düşmesinin veya kendiliğinden teslim olmasının önemli bir nedenidir[1261].

Pisidia Bölgesi'ndeki dağlık kentler, -Kremna da dahil- sur duvarlarının dışındaki küçük veya orta ölçekli düzlük alanları ve yer yer teraslar halinde düzenledikleri yamaçları tarım arazileri olarak kullanmışlardır (Lev. XXVI: Fig. 51-52). Sagalassos[1262], Keraitai[1263], Millias[1264], Panemoteikhos I-II[1265], Mallos[1266], Tymbriada[1267], Prostanna[1268], Karapınar'daki Asartepe[1269], Hisarköy'deki Asartepe[1270], Kapıkaya[1271] ve Karia Khersenesosu (Pera)[1272] gibi yerleşimlerin ve kentlerin yaşam destek kaynaklarını oluşturan tarım arazileri veya ekim sahaları bu şekildedir. Sonuç olarak kent planlayıcılarının sur duvarlarını tasarlarken jeolojik özellikleri hesaplayarak geniş düzlükleri de kapsar şekildeki sur düzenlemeleri, kuşatma odaklı kaotik olaylara karşı çalışmalarını hangi ölçütlerde planladıklarını ve uyguladıklarını göstermektedir. Bu uygulamaların tasarlayıcılarının bir öngörüsü olduğunu ve yerinde bir planlama olduğunu söylemek gerekmektedir.

MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda Roma Ordusu, Romalı mühendislerin batıdaki savunma duvarlarının karşısındaki, yani Kremna Vadisi'nin batı yönündeki düzlük alanların

[1261] Jansen, 2016: 103.
[1262] Music ve Laet *et al.* 2000: 1-23, Figs. 1-4; Dirix, Muchez, Dgreyse ve Poblome, 2015: 1-15, Fig. 1; Dreams ve Poblome, 2016: 91-107.
[1263] Metin, 2014a: 46-65; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015: 208-210; Metin, Polat-Becks, Becks, Uzunaslan ve Soslu, 2015: 177-179.
[1264] Vandeput, Köse, Aydal, 1999a: 249-262; 1999b: 133-138; Metin, 2018b: 18-19.
[1265] Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 141-163; Metin, 2015b: 32-38; 2018a: 37-56; Metin, 2019a: 4-31; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 127-129.
[1266] Özcan, 2018: 22-24, Fig. 6.
[1267] Özcan, 2017: 176-177, Res. 6.
[1268] Kızılyalçın ve Özcan, 2016: 159, Harita 1; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 359-379, Harita 1, Res. 2-3.
[1269] Metin, 2015b: 54-62; 2019b: 411-420; Metin ve Soslu, 2016a: 316-317.
[1270] Metin, 2013c: 72-74; 2016a: 3-7; 2014b: 77-78; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 161-163.
[1271] Özcan, 2017: 172-173, Res. 2; Özcan, Yayan ve Çevik, 2017: 457-463, Res. 3.
[1272] Kırca, 2015: 130-131.

içinde oluşturdukları I. RKA'na yerleşerek[1273] kenti zapt etmişlerdir[1274]. Bu konudaki temel yaklaşımlar, kuşatma zamanındaki saldırıların duvar yapıları üzerindeki yansımaları ve bu tazyikli yansımaların teknik ve yapısal özellikler üzerindeki etkileri şeklinde gruplandırılarak aşağıdaki metnin içinde detaylı olarak sunulmuştur.

Hellenistik Dönem'de Kremna kenti düzenlenirken, kent planlayıcıları tarafından Kremna Vadisi'nin dar ve geniş açılı yerlerdeki yapısal özellikleri dikkate alınmış, buna göre kentteki tahkimli yapılar, stratejik ihtiyaçlara göre yakınlık ve uzaklık durumları hesaplanarak yapılmıştır (Lev. XXVII: Fig. 53-54). Çünkü Kremna Vadisi ile Boğadiç Dağı'na ilişikteki düzlük alanlar, kenti işgale açık bir hale getirdiğinden dolayı kent yönündeki tahkimatlar, yer yer kuzeyde yakın aralıklar ile güneyde ise mesafeli olarak düzenlenmiştir[1275]. Bu bakımdan jeolojik özelliklerin Kremna'daki tahkimli yapıların konumlandırılması yönündeki stratejik yaptırımları ve uygulamalardaki büyük etkisi bir kez daha teyit edilmiştir. Ayrıca, MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda kentin savunma yapıları karşısındaki I. RKA'nda Romalı mühendisler tarafından oluşturulan güneyden kuzeye doğru dokuz adet kule yapıları ve on adet duvar yapıları ile iki adet çıkış kapıları yer almaktadır[1276]. Roma'nın tahkimli yapılarının tarafımızca kentin kulelerinin ve duvarlarının stratejik durumları Romalı mimarlar tarafından hesaplanarak sistemli bir şekilde düzenlendiği tespit edilmiştir. Öyle ki, kentteki savunma yapılarının yapısal özellikleri ve stratejik konumları, Romalı mühendislerin de mimari perspektifinden kaçmamış olmalıydı ki I. RKA'ndaki kule yapıları ve çıkış kapıları yapılırken, stratejik olarak kentin savunmacılarını korkutmak ve tedirdigin etmek için tam olarak karşıdaki yüksek düzlük alanları seçmişlerdir. Zira kenti kuşatmak için en uygun yerlerde bu mevkideydi.

Kent tarafındaki BNK ve K 15 yapıları ile karşıdaki I. RKA kapsamındaki uzaklıkların yaklaşık olarak 195 m., 220 m. ve 260 m. ölçülerde yer yer değiştikleri

[1273] Roma'nın inşa ettirdiği kuşatma merkezi hakkındaki tenik ve yapısal özellikler "Roma Kuşatma Alanı" adlı başlık altında detaylı olarak verilmiştir.
[1274] Zos. *Hist*. I.69-70.
[1275] Duvar yapılarının korunmuş ölçüleri şöyledir; D 1 yükseklik 1.70 m. ve uzunluk 7.80 m., D 2 yükseklik 6.90 m. ve uzunluk 2.40 m., D 3 yükseklik 6.60 m. ve uzunluk 3.80 m., D 4 yükseklik 4.80 m. ve uzunluk 1.70 m., D 5 yükseklik 2.10 m. ve uzunluk 6.00 m., D 7 yükseklik 5.00 m. ve uzunluk 17.80 m., D 8 yükseklik 2.50 m. ve uzunluk 6.00 m., D 9 yükseklik 1.50 m. ve uzunluk 13.50 m., D 10 yükseklik 2.20 m. ve uzunluk 10.00 m., D 11 yükseklik 2.20 m. ve uzunluk 10.00 m., D 13 yükseklik 1.50 m. ve uzunluk 10.00 m. ölçülerdedir. Kule yapılarının korunmuş ölçüleri şöyledir; K 1-K 2 arası 22.70 m., K 2-K 3 arası 21.50 m., K 3-K 4 arası 25.00 m., K 4-K 5 arası 23.40 m., K 5-K 6 arası 24.50 m., K 6-K 7 arası 18.30 m., K 7-K 8 arası 27.30 m., K 8-K 9 arası 22.50 m., K 9-K 10 arası 25.00 m., K 10-K 11 arası 21.50 m., K 11-K 12 arası 22.50 m., K 12-K 13 arası 20.45 m., K 13-K 14 arası 24.20 m., K 14-K 15 arası da 196 m. ölçülerdedir.
[1276] Mitchell, 1995: 195-198, Fig. 52-53; Davies, 2000: 151-158, Fig. 1.

belirlenmiştir (Lev. XXVIII: Fig. 55-56). Bunlar kentin söz konusu tahkimli yapıları ile I. RKA'nın yapıları arasındaki en geniş açılı ve en dar açılı yerlerini oluşturmaktadır[1277]. Buna karşın Romalıların I. RKA'ndaki Kule 1 ve Kule 2 şeklindeki yapıları inşa ederek kenti koruyan tahkimli yapıların kontrolünü sağlamaya çalıştıkları dikkate değerdir. Keza Romalı askeri mühendislerin BNK ve K 15 yapıları ile ilişkili açıklıkların ve yüksekliklerin kenti zapt etmek için stratejik olumsuzluklar oluşturduklarını; ancak, kent tarafından yapılacak saldırıların Romalı askerler için yüksek tehlikeleri oluşturmadığını hesapladıklarını varsayarak Kule 1 ve Kule 2 yapıları ile kentin bu yönünü yalın bir stratejik plan yaparak kuşattıkları şeklindeki fikrimiz ilk intibadır. Bu durumdaki jeolojik unsurların yanı sıra, kent tarafındaki tahkimli yapıların ve yapıların işlevsel özelliklerinin Romalı mühendislerin stratejik kararında etkili olduklarını düşünmekteyiz. Şöyle ki, BNK'dan K 15'e kadar ki uzaklık yaklaşık 121.50 m. ölçüdedir. Bu uzaklık kentin yaklaşık 498 m. uzunluktaki savunma duvarlarının ¼'ünü oluşturur. Buradaki konumlandırılmış BNK kentin ana kapısıdır ve işlevsel özellikleri ile kent içindeki Sütunlu Cadde ve BAY II'nin koordinasyonunu sağlayarak kent ve territoryumundaki siyasi politikaları, sosyo-ekonomik ilişkileri ve sosyo-kültürel yaşamları diri tutarak önemli bir işlevi yerine getirmektedir[1278]. Bu sebepledir ki, kentin sözü edilen yerdeki savunma hattı çok önemliydi. Ancak, savunma duvarları incelenirken, 121.50 m. savunma duvarı ile ilişik veya ayrı kule veya kule yapılarının yer almaması veya yer verilmemesi savunma yönündeki yapısal sorunların bir parçası olarak algılanmaktadır. Dahası çevredeki yüzey araştırmalarında herhangi bir kule yapıları veya teras halindeki ağır silahların kullanım yerleri olarak düzenlenmiş yapıların veya aynı işlevleri sağlayan bir yerin dahi tespit edilememesi tarafımızca oldukça ilginç karşılanmaktadır. Nitekim kuşatma hattı ve kent savunması arasındaki uzaklık ile BNK ve K 15'in arasının mevcuttaki savunma duvarı ile yekpare bir şekilde düzenlenmesi şeklindeki durumlar, kuşatmacıların Kule 1 ve Kule 2 yapıları ile kuşatmayı yürütmesini gerektirmiş gibidir. İlişkili olarak üç konu üzerinde durmaktayız. Şöyle ki, sponsorların yeterli destek verememeleri, duvarların ön cephesinde kulelerin yer aldıkları, ancak kuşatma dönemindeki varsayılan şiddetli bombardımanlardan dolayı yıkıldıkları ya da yok oldukları ve kent planlayıcılarının 2.20 m. kalınlıklardaki savunma duvarlarını kentin savunması için yeterli görmeleri şeklindedir.

[1277] Bu iki yer arasındaki en uzak noktalar, 260 m. mesafededir ve derinlik 20.00 m. ölçüdedir (Google Earth Pro adlı program kullanılarak hesaplamalar yapılmıştır).
[1278] Kapı hakkındaki detaylı açıklamalar "Batı Nekropolis Kapısı" adlı başlıkta verilmiştir.

İlk olarak sponsor, yani savunma duvarlarının inşası için yükleniciler veya destekleyiciler şeklinde adlandırdığımız grupların icraatlarına değinilmiştir. Antikçağdaki kamusal ve dini yapıların inşasındaki gibi kentlerin savunma yapıları da muhtemelen seferlerden kazanılan ganimetlerin veya kentteki sponsorların/destekleyecilerin sağladıkları fonların yardımlarıyla finanse edilerek yapılmaktaydı[1279]. Buna göre Octavianus'un MÖ. 1. yy'ın 2. yarısında azat ettiği bir köle olan Zoilos'un vatandaşı olduğu Aphrodisias kentinin imar faaliyetlerini gerçekleştirmek için hamilik yapması önemli bir olaydır. Kentin tiyatrosundaki sahne binası ve kendi adı ile bilinen Zoilos Anıtı'nı yaptırmıştır[1280]. MS 2. yy'da Perge'deki Propylon ve Zafer Takı'nın yanı sıra, Hadrianus Dönemi'ndeki imar faaliyetlerinin masraflarını Plancia Magna'nın hususi hazinesinden karşılandığını bilmekteyiz[1281]. Kremna ve Keraitai kentlerindeki "*Aelius*" adlı aile gruplarının MS 2. yy'da büyük masraflar yaparak *kült*lerin imarında bulundukları görülmektedir[1282]. Bu konudaki en kapsamlı yer, yani savunma sistemleri ile ilişkili yazıtların bulunduğu kent Teos'dur. Kentteki yöneticilerin veya varlıklıklı kişilerin sur duvarlarının inşasında ne kadarlık bir maliyeti karşıladıklarını ve savunma yapılarının hangi yerlerinin veya kaç metrelik bölümlerinin inşasını yaptırdıklarını belgeleyen yazıtları görmekteyiz[1283]. Ancak, Kremna'nın savunma yapıları ile ilişkili herhangi bir yazıt veya yazılı bir belge ele geçmemiştir. Kent yapısal olarak gelişkin bir savunma mimarisi yapısına sahip olmasına rağmen inşası konusundaki mali koşullara yönelik bilgilerimiz sınırlıdır. Bu sebeple, BNK ve K 15 kapsamlı açıklamalarımız yorumlamalar dahilindedir. Kentin savunmasının inşa faaliyetleri için gerekli olan iş gücü ve yapı maliyetlerini oluşturan harcamalar, yüksek ekonomik sorumlulukları meydana getirdiğinden dolayı kent içindeki sponsorların yeterli desteklerini sağlayamamaları nedeniyle BNK ve K 15 arasındaki açıklık yekpare bir şekilde savunma duvarları ile oluşturulmuş olabilirdi[1284]. Fakat kentin kuşatılmasının ve zapt

[1279] Plut. *Kim*. 13.6; Bingöl, 2004: 166; Fields ve Delf, 2006: 9; Jansen, 2016: 103. Şöyle ki, Delphi'deki MÖ 6. yy'a ait Apollon Tapınağı 300 *talant*a yapılmıştır. Hdt. II.180. Ayrıca, MÖ 447-432 Parthenon Tapınağı, 460-500 *talant*; MÖ 437-432 Propylaia, 200 *talant*; MÖ 375-370 Epidaurus Asklepios, 23 *talant*; MÖ 365/360 Tholos (Thymele), 13 *talant*; MÖ 370-250 Epidauros Kutsal Alanı (tümü), 290-240 *talant* ödeme yapılarak inşa edilmiştir. Bingöl, 2004: 150.
[1280] Bingöl, 2004: 154-155.
[1281] Bingöl, 2004: 155.
[1282] Kremna: Lucius Aelius lulianus ve Ailesi'nin (çocukları Rutilius ve Lucilla). Bean, 1972: 100; Mitchell, 1995: 85; Horsley and Mitchell, 2000: 66, *I. Cremna 33*; Horsley, 2007: 244-246; Baz, 2015: 265. Keraitai: Lucius Aelius Moles ve oğlu Lucius Aelius Tarentianus Moles. Dörtlük, 1988: 69-71; Horsley ve Mitchell, 2000: 94-95, *II. Keraitai 83*; Metin, 2015d: 9-15.
[1283] Polat, 2016: 98-105.
[1284] Staebler, 2016: 62; Jansen, 2016: 107. Atina'daki pek çok varlıklı vatandaşın kendi mülklerinden finanse ettikleri yardımlar ile savunma sistemlerinin bakım ve onarım işlerinin yapıldığı bilinmektedir. Genç Konon,

edilmesinin ilk ve muhtemelen tek mevkisi konumundaki batı cephede ve üstelik kentin avlulu ana kapısının konumlandırıldığı yerde savunmanın yalın olarak yalnızca duvarların üzerinden yapılması tartışmalı gözükmektedir. Bu konuda mali harcamaların ve masrafların antik bir kentin savunma mimarisi üzerindeki yapısal etkilerinin açık bir şekilde görüldüğü yerlerin başında Assos gelmektedir. MÖ 4. yy'da daha savaş araçları fonksiyonel olarak kullanılmazken *potern*ler ve kapılar önemli merkezleri oluşturmaktaydı. Assos, tüccarların sermayesinde ve hakim kralların hakimiyeti altında yer alıyordu. MÖ 3. yy'ın ilk safhalarında kent bağımsız olmuştur. Fakat vatandaşların mali bütçeleri ne *diateichisma,* ne de sur duvarı ve kule gibi tahkimatları yapmaya elverişli durumdaydı. Kent MÖ 241'de II. Eumenes zamanında Pergamon hakimiyetine girmiştir. Buna bağlı olarak MÖ 3. yy'ın sonunda kentte gelişmiş tahkimatlar yapılarak U şeklinde savaş araçlarının içlerine yerleştirildikleri ve kullanıldıkları kule yapıları inşa ettirilmiştir[1285]. Eğer ki, Kremna'daki durum Ephesos öncesindeki Assos'un durumu gibiyse Kremna'nın savunma yönündeki yapısal eksiklikleri, uzun vadede çok daha siyasi ve ekonomik krizleri ortaya çıkartmıştır. Bu sebeple, BNK ve K 15 arasındaki tahkimli yapıların daha planlı olması, yani kule yapılarının yer alması beklenmekteydi. Çünkü taş ve toprak karışımları şeklindeki sade dolgu ile doldurularak yapılmış 2.20 m. kalınlıktaki duvarların sağlamlılığı, kuzeydeki kuleler ile korunaklı duvar yapılarına göre daha zayıf kalmaktadır. Bunun gibi düzenlenen duvar hattı yekpare şeklindedir ve herhangi bir kule yapıları ile ilişikte olmaması da stratejik açıdan bir zayıflık demektir[1286]. Denilebilir ki, kule yapısından yoksun olarak ortaya çıkmış stratejik açıklık, kenti batıdan çevreleyen duvarların savunmaya elverişli bir konumda yükselmeleri ve Kremna Vadisi'nin en geniş bölümünde yer almaları şeklindeki varsayılan taktiksel özellikler ile giderilmeye çalışılıyordu. Ancak, BNK'nın savunma duvarları ile ilişkili yapısı bu şekildeki yaklaşımları göz ardı ettirebilecek bir imkan sağlamıyor gibiydi. Çünkü kapı, kentin ana kapısı olarak kullanılmaktaydı ve olası tehlikeler ile karşılaşacak ilk yerlerin arasındaydı.

Buradaki bir diğer tartışma konusu ise kulelerin var olup olmadığıdır. BNK'dan K 15'e kadar uzanan tahkim edilmiş yerde kule veya kuleler bulunmaktaydı; ancak, MS 278'deki kuşatma dönemindeki Roma'nın saldırıları ile yıkılarak sonraki bir zamanda da yok edilmiş olabilirdi. Sözü edilen mevki kentin yakınındaki Hacıbağ Mahallesi'ne yakın

gerçi zorunlu olarak oldu; ama yine de kendi mülkünden bir kısım parayı Atina'nın kent duvarlarının tekrardan onarılması için vermiştir. Cor. Nep. *Tim*. 4.1.

[1285] Nossov ve Delf, 2009: 46.

[1286] Nossov ve Delf, 2009: 16.

bir konumdaydı. Mahalledeki konut mimarisi ve hayvan bakım yerleri incelendiğinde savunma yapılarındaki blokların kentteki bloklar oldukları ve yapıların duvar cephelerinde kullandıkları ilk göze çarpan unsurlardandır. Bu sebeple, 1970'deki heyelanın etkisiyle Çamlık Köyü'ne bağlı Kavaklı Mahallesi sakinlerinin Kremna'nın batısındaki bugünkü Hacıbağ Mahallesi'ne yerleşerek konut faaliyetlerini başlatmaları, kentin savunma yapılarından sağlam blokların götürülerek kullanılmasını da hızlandırmıştır. Bu da BNK ve K 15 arasındaki tahribatın ve yok oluşun bir kanıtı olarak gösterilebilir.

Eğer ki, kule yapıları ile değil, 35^0'lik yamaçların dik açılı sırt yerleri kullanılarak kalınlıkları yaklaşık 2.20 m. ölçüdeki korunaklı duvar yapıları ile tahkimli bir şekilde korunmaları gerçekleştirildi ise kuşatma sonuçları kule yapılarındaki tahribata ve yıkımlara göre kuvvetle muhtemel daha trajik olmuştur. Bazen savunma duvarları ve kule yapılarının birlikte kullanılmaları da yeterli ve korunaklı sonuçlar vermemektedir. Çünkü savunma sistemlerinde seyrek aralıklar ile yapılmış kule yapıları, dirsek bölümleri kullanılmayan veya dik açılı düz yapılan duvarlardan dolayı karşı hedeftir ve bu yüzden açı olarak her iki yanı kullanmaları ya da yanlardan yürütülen saldırılara mukavemetli karşılık vermeleri güçleşmekteydi. Buna rağmen belki de Hellenistik Dönem'deki kent planlayıcıları, Kremna Vadisi'ndeki açıklıklardan ve yamaçlardaki dik ve sarp alanlardan yola çıkarak avlulu BNK ve yapısal olarak stratejik konumdaki K 15 yapılarını kalın duvarlar ile ilişik düzenleyerek korunaklı yapmayı; duvarların üzerinde askerlerin yürüyüş yaparak çevreyi kontrol edecekleri ve taş fırlatmak için duvarların uygun yerlerine hafif veya ağır makineleri yerleştirecekleri seyirdim yeri (*epalksis*) gibi işlevsellik kazandırarak kuşatmacılar için kentin zapt edilemez yönündeki izlenimlerini kuvvetlendirmeyi düşünmüşlerdir. Ancak, yinede BNK ve K 15 arasındaki bölümün kule yapıları veya teraslı *bastion* yapıları ile desteklenerek daha korunaklı yapılması temennidir ve en önemlisi stratejik bir gerekliliktir.

BNK ve K 15 arasındaki 121.50 m. uzunluktaki duvar yapısı, ek materyallerin kullanılmaları ile muhtelif bölümleri tekrardan yapılmış D 10, D 11, D 12 ve D 13'ün haricinde tamamen yıkıktır (Lev. XIII: Fig. 26, Lev. XVII: Fig. 33)[1287]. O halde Romalıların söz konusu yerdeki kuşatmalarını yönlendirdikleri Kule 1 ve Kule 2 yapıları, yalnızca haberleşmek ve gözetlemek için inşa edilmiş olamazdı. Peki, Kuşatma hattındaki kulelerin işlevsel özellikleri neydi? ve Kremna'nın korunaklı tahkimli yapıları nasıl tahrip edilmişti?

[1287] Bu konudaki duvar tanımları, "Batı Savunma Duvar Yapıları" adlı başlık altında detaylı olarak sunulmuştur.

şeklindeki sorulara yanıt vermek veya aramak yukarıdaki tartışmalı ve ihtimal dahilindeki yaklaşımlarımızı daha açık ve sorgulanabilir hale getirebileceğini düşünmekteyiz.

Roma Ordusu'nun küçük ölçekli saldırıları yaparak düşmanlarını yıpratmak, manuel olarak koçbaşları (*krios*) kullanarak duvarları sökmek veya duvarların dip yerlerini kazarak yıkmak ve duvar çehrelerinde gedikler ya da oyuklar açmak[1288] yanı sıra, ağır savaş makineleri ile tahkimli yapıları hedef alarak yüksek ölçüde tahribata uğratmak şeklindeki kuşatmaya yönelik savaş taktikleri, savaş teknolojisindeki gelişmeler ile paralel ilerleyerek Roma Ordusu'nun kuşatma literatüründe yerini almıştır[1289]. Bu kapsamdaki Arkaik ve Klasik dönemlerdeki kuşatmaları da incelemek oldukça önemlidir.

MÖ 512'de Perslerin Kyrenaika'daki *Barka Kuşatması*'nda kenti ele geçirmek için hendekler ve tüneller açarak kent duvarlarını yıkmaya çalışmaları stratejik bir olaydır[1290]. Daha sonra deniz savaşlarında Ionialıları yenen Persler, Miletos kentini denizden ve karadan kuşatmışlardır. Kentinin zapt edilmesi zamanında sur duvarları diplerinde açtıkları çukurluklar ile duvarların yıkılmasını sağlayarak Aristagoras'ın başlattığı ayaklanmanın altıncı yılında, yani yaklaşık MÖ 494'de kenti ele geçirmişlerdir[1291]. Persler, Kıbrıs kıyılarındaki kentleri kuşatırken en çok direnişi Soloi kentinde görmüşlerdir. Bunun üzerine kent çevresindeki muhtelif yerlerde hendekler açılarak Soloi kenti kuşatmaların beşinci ayında hakimiyet altına alınmıştır[1292]. Mantineia'daki Lakedaimonialıların, yani Spartalıların stratejik uygulamaları da oldukça önemli kuşatmaların içerisinde yer alır. Onların Ophis Nehri'nden başlayarak oluşturdukları kanalın yönünü sur duvarlarının istikametine çevirerek büyük bir çöküntünün yaşanmasına yol açmışlardır ve beklendiği gibi duvarları ve kuleleri yıkarak kenti zapt etmişlerdir[1293]. Anlaşılıyor ki, erken dönemlerde tünel, hendek veya çukur şeklindeki stratejik uygulamaların yapılmaları ile kentlerin savunmalarını zayıflatarak kentleri ele geçirmek oldukça taktiksel bir uygulama olarak karşımıza çıkar.

[1288] Hellenistik Dönem'de bu tipteki başarılı sonuçlar antikçağdaki kuşatmacıların her daim karşılaştıkları olayların başında gelmektedir. Hyrkaia'daki Syrinx, Antiokhos'un Abydos ve Palos kentleride V. Philippos kuşatmaları altındayken başarılı gedikler ve oyuklar açılarak savunmacılar için yüksek zafiyetler oluşturulmuştur. Winter, 1971a: 133; Jansen, 2016: 103.
[1289] Winter, 1971a: 116, 133; Nossov ve Delf, 2009: 43-46; Jansen, 2016: 103.
[1290] Hdt. IV.200-203.
[1291] Hdt. VI.18.
[1292] Hdt. V.115.
[1293] Xen. *Hell.* 5, 2, 1-7; Diod. 15.5.

Buna göre I. RKA'nındaki Kule 1 ve Kule 2 yapılarının kontrolündeki BNK ve K 15 ile ilişikteki tahkimli yapılardan yola çıkarak kuşatmacıların koçbaşlarını kullanarak duvarları söktükleri veya duvar diplerinde ya da cephelerinde oyuklar oluşturarak kent savunmasına zarar verdiklerini ya da kente bu kadar yaklaştıklarını düşünerek kuşatmalarını da dipdiri yürüttüklerini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Hatta sağlam durumdaki duvar yapıları incelendiğinde söz konusu somut olayları doğrulayacak veya ilişkilendirilecek arkeolojik bulgulara da rastlanılmamıştır. Çünkü MÖ 4. yy'dan itibaren başlayarak kent savunmalarında ve kuşatmalarında kullanılan savaş araçları ve gereçleri Hellenistik ve Roma dönemlerinde daha profesyonel yöntemler ile sürdürülmüştür[1294]. Öyle ki, küçük askeri gruplar oluşturularak kentteki savunmacıları yıpratmaya yönelik vur-kaç saldırıları yaptıkları çok daha mümkündür. Bu kapsamdaki Kremna Vadisi de jeolojik özellikleri ile uygun bir arazi profili sunmaktadır. Az ekipmanlı ve hareketli askeri grupların kullanılarak taciz amaçlı saldırıları ile savunmacıları sürekli olarak teyakkuz halinde tutmalarının yanı sıra, küçük hücumların dalgalar halinde artarak baskınlara dönüştürülmesi ile dinlenmek için çekilen savunmacıların üzerinde psikolojik rahatsızlıklar oluşturmaları, kuvvetle muhtemel bir durumdur. Böylelikle soğuk savaş taktiklerinin somutlaştırılarak kentin işgaline adım adım yaklaşılması makul bir strateji olurdu. Buna karşın kentteki savunmacıların ok veya mızrak şeklindeki saldırılarına karşılık olarak da küçük kalkanlı (*peltastai*) kuşatmacıların duvar gibi dayanıklı siperler şeklinde oluşturarak kendilerini *testudo* taktikleri ile koruduklarını düşünmekteyiz[1295]. İlk olarak MÖ 293'deki *Aquilonia Kuşatması*'nda kullanılmıştır. MÖ 3. yy'ın sonunda küçük ölçekli askeri gruplar ile yapılan baskınlar sıklaştırılarak savunmacılar sürekli rahatsız edilmiştir. MÖ 209'daki *Kartaca Kuşatması*'nda, MÖ 207'de İspanya'nın antik Orangis kentinde ve MÖ 191'de Kıta Hellas'ın dağlık coğrafyasındaki Aetolia Bölgesi'nde yer alan Herakleia da *testudo* şeklindeki savaş taktikleri uygulanmıştır[1296]. MÖ 53'de Crassus'un Syria'daki Antiokhia'dan Carrhae'ye (Harran) ilerlediği sırada Part komutanı Surenas tarafından tuzağa düşürüldüğü dönemde *testudo* taktiğini kullanarak ok ve mızraklara karşı kendilerini korumaya almışlardır[1297]. Kremna'ya dönecek olursak kuşatma kulelerinin kentin tahkimli

[1294] Winter, 1971a: 167; Nossov ve Delf, 2009: 25; Polat, 2016: 66; Jansen, 2016: 103; Müth, 2016b: 167-168.
[1295] Löhr, 1825: 230-232, 213. İlişkili olarak MÖ 4. yy'dan itibaren büyük askeri gruplar ile saldırılar düzenlerken verilen askeri kayıplardan sonra teçhizatı fazla olmayan aynı zaman küçük askeri gruplar ile saldırılar oluşturmaya başladılar. Böylelikle eş zamanlı olarak farklı noktalardan etkili hücumlar gerçekleştirildi. Bunu ilk keşfeden Roma oldu ve savunma zamamnında kalkanlarını güçlü bir şekilde kullanarak korunuyorlardı. Bu savaş taktiğine *testudo* adı verildi. Nossov ve Delf, 2009: 43-44.
[1296] Nossov ve Delf, 2009: 43-44.
[1297] Demir, 2018: 242, 244.

yapılarını yıkmaları için bu seviyedeki taktiksel organizasyonları yeterli olmayabilirdi. Bundan ötürü kuşatma hattındaki Kule 1 ve Kule 2 yapılarının haberleşmek veya gözetlemek amaçlarının haricindeki önemli bir icraatı da çok muhtemeldir ki, mevzisinde ağır savaş makinelerine yer verilmesiydi. Dolayısıyla hangi kule de veya kule yapılarında ağır makineler yer almaktaydı? şeklindeki soru veya ilişikteki soruların kesin cevapları verilememektedir. Nitekim her iki kulede tahriptir. Temel kalıntıları kısmi olarak görülmektedir. Bu sebeple, Kule 1'de veya Kule 2'de ya da her iki kule yapılarında savaş makineleri bulundurulabilirdi.

Bu hususta E. W. Marsden'in kuşatmalardaki ağır makineli silahların kullanımları ile kule yapıları ve işlevleri konusundaki açıklamalarından yola çıkarak[1298] yukarıdaki iki kulenin içerisine savaş araçlarının yerleştirildiğini söyleyebiliriz. Ancak, kule yapıları tahrip olduğu için kuleleri inceleyerek hangi türdeki savaş makinelerini yerleştirerek kullandıkları bilinmemektedir. Bu durumdaki ilk incelemeler, kent tarafındaki 121.50 m. uzunluktaki duvarın ve ilişikteki kalıntılarının üzerine gerçekleştirilmiş ve elde edilen analizlerin sonuçlarına göre açıklamalar yapılmıştır. Buna göre duvar hattı yüksek ölçüde yıkıktır. D 10, D 11 ve D 12 yapılarının yıkılarak daha sonra tekrardan düzenlendikleri tespit edilmiştir[1299]. Tahkimli yapılardaki tahribatların *scorpion*[1300], *gastraphetes*[1301], *lithobolos*[1302]

[1298] Marsden, 1969: 83-163. Ayrıca, konu hakkındaki matematiksel hesaplamalar için bkz. Campbell ve Delf, 2003: 19-22.

[1299] Duvar yapıları hakkındaki teknik ve yapısal özellikler, "Batı Savunma Duvarları" adlı başlıkta detaylı olarak verilmiştir.

[1300] Çok seri bir şekilde mızrak atabilen bir makinedir. Küçük ölçekli bir makine olduğu için savaş meydanlarında mobil olarak rahat bir şekilde kullanılmıştır. Savunma ve kuşatma kuleleri ile sur duvarları üzerindeki muhtelif yerlere yerleştirilmiştir. Kollar geriye çekilirken sıkıca sarılmış vetereler gerilir ve hareket mekanizması serbest bırakılınca da veterelerde toplanan hareket enerjisi mızrağı ileriye doğru iter. *Tatar yayı* olarak da adlandırılır. 438 *yard*lık yani yaklaşık 400 m. uzaklıktaki bir askerin zırh ve kalkanına ciddi zarar verecek bir güçtedir. Bunlar, akrep olarak tanımlanırken, Klasik Hellence de *skorpios* ve Latince de ise *scorpio* olarak tanımlanır. Makineli silahın teknik yapısı ve çalışması konusundaki detaylı bilgiler için bkz. Vitr. *de Arc.* X.11.1-6; Hodge, 1958: 122-123; Humphrey ve Oleson, 2003: 564; Goldsworthy, 2003: 192; Campbell ve Delf, 2003: 42-43; Payne ve Gallwey, 2007: 279-299. Ayrıca, ateşli oklar atmaya yarayan aletleri ifade eden *katapult* ile *scorpion* kelimeleri aynı anlama gelir; ancak, *scorpio*lar, *katapult*lardan çok daha küçüktür. Caes. *de Bello Gall*. 7.25.2; Campbell, 2011: 677-700. *Amida Kuşatması*'nda Romalı lejyonerler *scorpion*ları kullanarak Partlara karşı büyük kayıplar verdirtmiştir. Amm. Marc. XIX.2.1-16.

[1301] Hellenler, "karın yayı" olarak da adlandırır. Okçular mekanizmayı karınlarına dayayarak iki elleri ile yay telini çekip atış mekanizmasını kullanırlar. Yaylı bir ok atıcıdır. İtici gücü sağlayan bir yay ve ok saklama alanı vardır. Mühendisi ise Ctesibius'dur. Etkili mesafesi yaklaşık olarak 150 ve 200 *yard*dır (1 yard: 0.9144'dür). Yani 137.16 m. ve 182.88 m. ölçülerdeki uzaklıklarda etkilidir. Marsden, 1969: 6, Fig. 1, 11, Fig. 4, 12-13, Fig.1. 5, 13, Fig.1.6; 1971: 21-22, 45-47, Fig. 3.

[1302] Bu tipteki bir savaş makinesi kolaylıkla bir kuleyi yıkabilir ve bu taş fırlatma makinesinin kullanılması ile tahkimatlar ele geçirilebilmesi önemli stratejiler arasındadır. Ph. Byz. *Poliorketika*. I.27, 82; Nossov ve Delf, 2009: 37.

ve *onager*[1303] şeklindeki küçük ölçekli savaş makineleri ile değil, çarparak veya darbe vurarak yüksek tahrip etkileri oluşturan *mancınık*[1304], *katapult*[1305], *korballista*[1306] ve *ballista*[1307] gibi ağır savaş araçları ile yapıldığı anlaşılmıştır[1308]. Bu kapsamda *lithobolos,*

[1303] Adını yaptığı geri tepme hareketinden alan Roma kuşatma makinesidir. Atış yapabilmek için gerekli enerjiyi bükülmüş bir ipten elde edilen burulma basıncı ile sağlayan *katapult* tipi bir savaşa aracıdır. Vtr. *de Arc.* X.10.1-6, 11.1-2; Marsden, 1969: 53-57; Campbell ve Delf, 2003: 3-7; Wilkins, 2003: 10-14; Gurstelle, 2004: 47-77; Rihll, 2007: 135-139; Kretzschmer, 2010: 173, 176.

[1304] İnsan gücünün ulaşamadığı uzaklıklara taş, mızrak veya yanar haldeki ot yığınlarını atmak için kullanılır. Diodoros'a göre mancınık savaş gereci olarak ilk kez Syracusae kralı Dionysos'un Kartacalılara karşı yaptıkları savaşta kullandıklarından bahsetmektedir. Diod. 14.42.1; Nossov ve Delf, 2009: 36. Batı Anadolu'da mancınık makineleri MÖ 4. yy'da görülmeye başlamıştır. II. Philippos'un MÖ 340'larda Marmara Bölgesi kıyısındaki Perinthos'u (Herakleia, Ereğli) kuşattığında mancınıkları kullanmıştır. Perinthosluların kayıpları arttıkça komşuları Byzantionlulardan mancınık almışlardır. Diod. 16.74. İskender de Halikarnassos'u kuşatırken taş gülle atan mancınıklara ağırlık vermiştir. Arr. *Anab*. I.22.2. İlk mancınık makineleri ok atabilme özelliklerine sahip iken, daha sonraki evrelerde mızrak ve taş atabilen tipleri yapılmıştır. Makinenin oranı, atması gerektiği düşünülen okun uzunluğuna göre ayarlanır. Kolları tutan bükülmüş veterlerin (kalın ip veya saçtan yapılmış ip) gerilerek geçirildikleri başlıklardaki deliklerin büyüklüğü, uzunluğun 9/1'i kadardır. Greek savaş teknolojisinin ve mühendisliğinin bir ürünü olarak tespit edilen mancınıklar, İskender'in seferlerinde de tercih edilmiştir. Ayrıca, *onager*, *ballista* ve *scorpio* tipleri de vardır. Vtr. *de Arc.* X.10.1-6, 11.1-2; Marsden, 1969: 53-57; Campbell ve Delf, 2003: 3-7; Wilkins, 2003: 10-14; Gurstelle, 2004: 47-77; Rihll, 2007: 135-139; Kretzschmer, 2010: 173, 176.

[1305] Herhangi bir mancınık, barut veya itici gazların yardımı olmaksızın, uzak mesafeleri hedef alarak taş fırlatmak için kullanılan bir mekanizmadır. Genel olarak tekerlekli bir sistem üzerinde düzenlenmiş bu mekanizma urganın veya ipin gerilmesi veya yaş ağacın sıkıştırılması ile yani, güç toplanıp üzerine konan parçaları büyük bir hızla atan ve hedefine ciddi zarar verebilen bir savaş teknolojisi aracıdır. *Katapult*ların mesafesini ölçmek çok kolay ve elde edilen bilgilerde çok güvenilir değildir. Dolayısıyla makinenin büyüklüğü, tipi ve insan aşaması çok önemlidir. Bu tür savaş aletlerinin genel adı *tormentum*dur ve mancınık ya da topun atasıdır. Ateşli oklar atmak için de kullanılmıştır. Caes. *de Bello Gall*. 7.25.2; Schramm, 1918: 27; Whitehorn, 1946: 49-60, 54, Fig. 1; Marsden, 1969: 86-87; Lawrance, 1979: 43-49; Gurstelle, 2004: 17-23, Fig. 3.1, Fig. 3.2, 27; Campbell, 2011: 677-700. Vegetius (*mil*. 4.9.)'da *Capitol Savunması* yapılırken, Galatlar'a karşı *katapult* kullanıldığından bahsederek kadınların saç tellerinin de kalın ip veya halat iplerin yerine kullanıldığını aktarmıştır.

[1306] Romalı askerlerin kullandıkları top atma makinesidir. Marsden, 1971: 213-215.

[1307] Bu tipteki makineler, *katapult* ve *scorpio* ile aynı işleve sahiptir. Makinenin kolları geriye doğru çekildikçe vetereler yay gibi gerilirdi ve serbest bırakıldığında ise biriken tüm gücü kolları ileri doğru itmeye sevk ederdi. Böylelikle, mekanizma çok hızlı bir şekilde harekete geçerdi. Ok, mızrak ve taş genellikle kullanılırdı. Mekanizmaları farklı olarak tasarlansalar da tek bir hedefe yönelik olarak yapılmışlardır. Attığı taşın veya güllenin ağırlığı ya da attığı ateşli mızrağın makinanın ve mekanizmanın boyutlarını belirlemektedir. Kıta Hellas ve Syracusae'deki kolonilerin *tyran*ı Dionysos I tarafından yapılmıştır ve ilk olarak Hellenlerin kuşatmalarında kullanılmıştır. Bazı *ballista*lar, manivelalar ve bucurgatlar, bazıları da bloklar, makaralar, ırgatlar ve silindirler ile çalışmaktadır. Ancak, atacağı öngörülen taşın ağırlığı ve boyutları belirlenmeden yapılmaz. Roma'nın Hellen kolonilerini ve kentlerini ele geçirmek için başlattıkları mücadelelerde bu silahları tanımışlardır. Romalı askerler için MÖ 1. yy'dan itibaren vazgeçilmez silahlar olmuştur. İlk başlarda *ballista*ları ahşaptan yaparlar iken, daha sonraki evrelerde makinenin çevresi metal ile kaplamışlardır. Bu konudaki detaylı bilgiler için bkz. Vitr. *de Arc.* X.11.1-9; Whitehorn, 1946: 49-57, 56, Fig. 8; Marsden, 1969: 10-11; Lveels, 1978: 112-113; Tunis, 1999: 33-34; Feugere, 2002: 53-55; Goldsworthy, 2003: 188-189; Ceccarelli ve Paipetis, 2010: 125-130. Roma'nın doğudaki iki garnizon kenti Dara ve Amida kentleri bölgedeki Sasanilere karşı olarak kurulmuş iki sınır kentidir. Ammianus Marcellinus (XIX.5.1-8), Sasanilerin MS 359'daki *Amida Kuşatması*'nı anlatırken kuşatma ve savunma pozisyonlarındaki her iki ordunun kullandıkları savaş teknolojisi silahlardan *ballista*lar hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre Amida kentini savunmak için sur duvarları üzerine yerleştirdikleri *ballista*ları nasıl kullandıklarını şöyle açıklar; "*Sabah savaşın başlayacağının sinyali olan kırmızı pelerin gösterilince okçular sadaklarındaki tüm okları boşaltmaya başladı. Az sonra bütün güçleriyle bu noktadan şehre daha hırslı ve öfkeli şekilde saldırdılar. Biz oldukça şaşırdık ve ilk aklımıza gelen duvarlara dayanmış olan merdivenlerin olup olmadığıydı ve mazgallı siperlerin tutulmasını istedik. Böylece aramızda iş bölümü yaptık, hafif ballistaların beşi hareket ettirilerek kuleye karşı yerleştirildi ve hızlıca atıldığında iki adamı bile delebilecek olan tahta mızrakları (düşman askerlerinin*

mancınık (onager ve *ballista)* veya *katapult* şeklindeki araçlarını kullandıkları mümkündür. Çünkü savaş zamanında korunaklı yapıdaki sur duvarlarını yıkarak veya tahrip ederek kente sızabilmek için kullandıkları en uygun savaş makineleri, mekanizmaları taş fırlatmak için düzenlenmiş ağır hacimli savaş araçlarıydı. Ancak, *scorpion* ve *gastraphetes* şeklindeki savaş araçları genelde ok ve mızrak (*lanciarius*) atmak için yapıldıklarından dolayı daha çok sur duvarları üzerindeki askerleri etkisiz hale getirmek amacı ile kullanılmıştır[1309].

İlk yapılan makinelerin tahrip oluşturmak için maksimum etkili uzaklıkları 400 *yards*[1310], yani yaklaşık 365 m'ydi; menzildeki hedefe 30^0'lik açı ile atılırsa çok etkilidir; 45^0'lik açı ile atış yapılırsa maksimum bir başarı sağlamaktadır. Atışların yapıldığı yer ile hedefteki yerlerin yükseklik durumları bağlantılıdır. Açı ve yükseklik ile uzaklık veya yakınlık ilişkileri topun hedefe çarpma ya da vurma hızını ayarlayarak tahrip seviyesini belirlemiştir. Atışlardaki top kullanımları ve ağırlıkları, makinelerin mekanizmalarına göre değişmektedir. Bir *katapult* veya *mancınık* için kullanılacak topun yaklaşık ağırlık miktarı $\frac{1}{2}$ MV^2 (M = Misilleme Alanı, V = Hız) olur ise yüksek ölçüdeki çarpma etkisi açık bir şekilde tespit edilebilir[1311]. Etkideki topun ağırlık miktarı da yaklaşık 30 *mina*, yani 13.08 kg. veya 60 *mina*, 26.16 kg. olarak hesaplanır[1312]. Bununla birlikte hedefe 30^0'lik açıdan taş gülleler veya ok ya da mızrak atışları yapılırsa, mühimmatın düşeceği açı ile atış durumundaki açısı aynıdır, yani yine 30^0'lik bir açıdır. E. W. Marsden'in antikçağdaki savaş araçları üzerindeki çalışmaları ile tanınan Agesistratus'un deneyimlerine yönelik açıklamaları şöyledir; "*Atışlardaki makinelerin açısı oldukça önemlidir. Eğer ki, Agesistratus katapult ile 20^0'lik bir açı ayarlayarak misilleme yapsaydı, atıştaki mühimmat*

üzerine) yağdırdık". Sasanilerin karşı olarak Amida kentini kuşattıkları dönemdeki kullandıkları *ballista*ları da şöyle anlatır; "*Düşman piyadeleri ok atım mesafesine kadar yaklaştıkları zaman surların üzerindeki ballistalar tarafından vuruldular ve atılan oklara karşı onların kalkanları başarılı olamayınca adamlarımızın cesareti bir kat daha arttı. Buna rağmen düşmanın demir kuleler üzerine inşa ettikleri ballistaları duvarlarımızın üzerindeki askerler için korkunç kıyıma neden oldu. Çünkü onların ballistalarının konumu bizimkilerden daha yüksekteydi*". Amm. Marc. XIX.7.1-8. "*Amida'nın surlarına saldırılar düzenlenirken bir diğer taraftan da bir kaçağın liderliğinde yeraltında dehlizler açılıyor ve düşman şehri kuşatmaya devam ediyordu. Kuleler inşa ederek, (saldırı mevzisini) yükseltmeye başladılar, demir kulelerin üstlerine ballistaları yerleştirerek şehir savunucularını (surların üzerindeki) siperlerinden sökmeyi amaçlıyorlardı*". Amm. Marc. XIX.5.1-8.

[1308] Bu konudaki çalışmaları ile Yaşlı Pilinius antikçağdaki savaş teknolojisinde kullanılan aletleri ve ait oldukları toplulukları şöyle açıklar; Suriye'de *katapult*lar, Fenike'de *ballista*lar ve Girit'de *scorpio*lar yapılmıştır. Plin. *Nat*. 7.201.

[1309] Vitr. *de Arc.* X.11.1-6; Amm. Marc. XIX.2.1-16; Hodge, 1958: 122-123; Marsden, 1969: 6, 11, 12-13; 1971: 21-22, 45-47; Humphrey ve Oleson, 2003: 564; Goldsworthy, 2003: 192; Campbell ve Delf, 2003: 42-43; Payne ve Gallwey, 2007: 279-299.

[1310] 1 yards: 0.9144'dir ve 1.00 m. ölçü birimine denk gelir.

[1311] Mass of the missile = Alan/Kütle, "M" ile Velocity = Hız, "V" şeklinde sembolleştirilmiştir.

[1312] Marsden, 1969: 86-116. Atina'da Kerameikos'daki *katapult*larda kullanılan çeşitli büyüklükteki toplar için bkz. Fields ve Delf, 2006: 25.

400 yards, yani 365 m. uzunlukta giderek hedefine sağlam bir şekilde çarpacaktı" diyerek atış hususundaki makinenin açısının ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır[1313].

Buradan hareketle I. RKA'ndaki Kule 1, 1.150 m. ve kent tarafındaki tahkimli yerler, yaklaşık 1.196 m. yüksekliktedir ve her ikisi arasındaki uzaklık 220 m. ölçüdedir, yani 240 *yards*'dır. Kule 1'in kuzeyindeki Kule 2 ise yaklaşık 1.170 m. yükseklikte olup, kent yönündeki tahkimli yapılar ile yaklaşık uzaklıkları 190 m. ve 200 m. ölçülerdedir. Kule 1'e göre kent savunmasını cepheye yakın bir açıdan kontrol eder konumdadır[1314]. Kule 2'nin yükseklik ve uzaklık ölçüleri, Kule 1 ile karşılaştırıldığında kente yönelik saldırılarda ikincisinin daha etkili bir lokasyonda yer aldığı ortaya çıkar. Çünkü kentteki tahkimatlar ile yükseklik farkı yaklaşık 20.00 m. ve 26.00 m. ölçülerde, uzaklık ise Kule 1'e göre yaklaşık 20.00 m. ve 30.00 m. ölçülerde azalarak daha yakındır; yanı sıra atıştaki hız durumu da yüksektir ve yerçekimi kuvvetinin etkisi ile hedefe odaklanır. Ancak, kesin olarak Kule 1'den mi yoksa Kule 2'den mi (?) yapılan atışlar ile kent duvarlarının yıkıldığını söyleyebilmek mümkün değildir. Buna karşın her iki kule yapılarının matematiksel hesaplamaları darbe yaparak veya çarparak yıkıcı tahribatlar oluşturacak *katapult* ve *mancınık* araçları için ideal durumdadır. Keza kule ve korunma duvarları şeklinde oluşturdukları unsurların muhtelif yerlerini kullanarak savaş makinelerini aktifleştirdikleri unutulmamalıdır. Şöyle ki, Kule 1'in kendi lokasyonundan yaklaşık 46.00 m. yükseklikte ve 220 m., yani 240 *yards* uzaklıktaki bir yere isabetli ve etkili bir atış yapabilmesi için üç şarta ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar, 1- Hız, 2- Açı ve 3- Zaman olarak belirlenmiştir. Bu yöndeki mesafe, hız ve zaman faktörünü etkileyerek hedef üzerindeki darbe etkisini değiştirmektedir. Yapılan hesaplamalara göre çok değişkenlik oluşturmamak için Kule 1'den atılan taş güllelerin -13 kg. veya 26 kg. olabilir[1315]; ancak, hesaplamalarda ikincisi kullanılmıştır- kent duvarlarına ilerlerken atışın yapıldığı ve havadaki geçirdiği zaman yaklaşık 10 saniye olarak hesaplanmış, hızının 37,49 metre/saniye olduğu ve atış açısınında

[1313] Marsden, 1969: 88-89.
[1314] Davies, 2000: 151-155, Fig. 2.
[1315] Pergamon kentinin Akrapolisi'nde MÖ 3. ve 2. yy'lara ait farklı çap ve ağırlıklarda 900'ün üzerinde savaş araçları ile atılan taş gülleler tespit edilmiştir. Campbell, 2003: 20-21; Nossov ve Delf, 2009: 35. Atina'daki Kerameikos'da da taş gülle örnekleri yer alır. Fields ve Delf, 2006: 25. Bulgaristan'ın Stara Zagora İli sınırları içindeki Kazanlık yöresindeki Seuthopolis kentinde yer alan taş gülleler dikkat çekmektedir. Nankov, 2008: 36-42, Fig. 24.

yaklaşık 46.00 m. yükseklik farkından dolayı savaş makinesinin yaklaşık 54^0'lik bir açıda ayarlanarak atışın yaptığı tespit edilmiştir (Tablo 12)[1316].

Ayrıca Kule 1'den kent duvarlarına isabetli olarak düşen taş güllelerin havadaki ve yerdeki iniş durumları ayrı hesaplamalar gerektirmektedir. Şöyle ki, Kule 1'den hedeflenerek kent duvarlarını tahrip etmek için 54^0'lik açı ile atılan gülleler yer çekimi etkisi ile hedefe ulaşmaktadır. Bu durumdaki atılan mühimmat her iki yer arasındaki orta noktaya vardığında havadaki en yüksek yere ulaşır (h max) ve direkt devam ettiği düşünülürse hedefteki kent duvarlarının üzerinde 90^0'lik bir açı dikmesi (4 h max) oluşturur. Fakat yer çekiminin etkisinden dolayı tam orta yerdeki en yüksek (h max) yerden itibaren geldiği açı ile ilişkili paralel bir eğimli hat oluşturarak karşıdaki hedefe yönelir. Yani mühimmatın atıldığı açıya göre 54^0'lik bir açı oluşturur. Bu konudaki hesaplamalar detaylı olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 13). Sonuç olarak doğru hesaplamalar yapmak için Kule 2'ye göre sayısal verileri daha yüksek Kule 1 kullanılarak Kule 2 hususundaki çıkarımların veya yorumların daha güvenilir yapılması sağlanmıştır.

Bu konudaki sayısal veriler, açı ve $\frac{1}{2}$ MV^2'deki çarpmalar veya darbeler sonucundaki tahribatın yüksek olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, matematiksel hesaplamalara göre yukarıdaki savaş makinelerinden en uygun olarak *mancınık* veya *katapult* şeklindeki araçların kullanıldığını söylemek yerinde olur. İlişkili olarak duvar yapıları tekrardan onarıldıkları için gerek duvar çehrelerinde ve gerekse çevredeki muhtelif yerlerde fırlatılmış halde herhangi bir top veya savaş araçlarına ait gereçler tespit edilememiştir. Bu tipteki ok, mızrak ve top şeklindeki gereçlerin kuşatmaların enerjik yapıldığı kuzeydeki alanlarda daha çok yer aldığı görülmüştür.

Buna göre K 10'un arkasındaki çalılıkların içinde yer alan 0.58 m. çapındaki ve yaklaşık 30 *mina*, yani yaklaşık 13 kg. ağırlığındaki masif taştan yapılmış bir top[1317] (lev. XXIX: Fig. 57), duvarların arkasında çapı 0.42 m'den çok daha büyük yaklaşık 26 kg. ağırlığındaki başka bir top[1318] ve RKT'nin kuzeyindeki Kremna Vadisi'nin tabanında yaklaşık 0.46 m. çapında dekoratif işlemeli bir top[1319] şeklindeki mühimmatlar, yukarıdaki

[1316] Bu konudaki çalışmaları değerlendirerek hesaplamalar hususundaki bilimsel ve stratejik katkılarından ve uzman görüşlerinden dolayı Mak. Müh. Muhammet Dağıstanlı'ya, Fizikçi ve Savaş Stratejisi Uzmanı E. Y.'a teşekkür ederim.
[1317] Metin, 2014a: 8-9, Res. 15-16.
[1318] Mitchell, 1986: 259-260, 262, Res. 3.
[1319] Mitchell, 1995: 184-185, Pl. 101.

savaş araçları ile kullanılan gereçler olarak belirlenmiştir. Dekoratif işlemeli taş gülle veya top şeklindeki mühimmatın, MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda Lydius'un emri ile kentteki yapılardan sökülen mimari unsurların savunma yapılarında kullanıldığının yanı sıra, mimari yapılara ait parçaların savaş mühendisliği konusunda tecrübeli topçu ustaları ve mühendisler tarafından mühimmat haline dönüştürdüklerinin de somut bir örneğidir. Ayrıca, Zosimus'dan kuşatma zamanındaki olaylardan söz ederken, Lydius'un adamlarından birisinin savaş araçlarının nasıl yapılması ve kullanılması gerektiği konularında tecrübeli olduğunun bilgisine ulaşılmıştır[1320]. Bu sebeple, savaş araçlarının kullanıldığı ve ihtiyaç duyulan mühimmatların yapılması yönündeki açıklamaların arkeolojik bulgular ile de doğrulandığını söyleyebiliriz. Söz konusu taş güllenin Kremna Vadisi tabanındaki I. RKA'na yakın yerlerde tespit edilmesi, kent tarafından fırlatıldığının da bir kanıtıdır. Masif taşlardan işlenerek yapılmış yukarıdaki top örneklerinden yola çıkarak kent duvarlarının mevcut durumdaki tahribatlarının Kule 1'den yapılan cephe atışlarındaki topların isabetlerinden meydana gelen şiddetli darbelerden oluştuğu sonucuna varılmıştır. Yani Kule 1'e yerleştirildiği varsayılan *katapult* veya *mancınık* türevindeki savaş makineleri ile tahkimli yapıların tahrip edildiği kuvvetle muhtemeldir.

Öyle ki, Kremna Vadisi, kentteki K 14'den kuzeydeki K 4'e kadar daralarak K 4'den K 1'e kadar ise dış açı yaparak hafif bir şekilde genişlemektedir. Bu yöndeki jeolojik özellikleri izleyerek inşa edilmiş duvar yapıları, yakın aralıklarla -yaklaşık 21.32 m.- düzenlenen kule yapıları ile bölünmüş durumdadır[1321]. Bunların inşasındaki faktörlerin arasında topografya, kullanılan ham madde kaynaklarının maliyeti ve işgücü gibi etkenlerin yer aldıkları görülmektedir[1322]. Ancak, sözü edilen savunma yapıları ile korunaklı ve güvenlikli yanı sıra, zapt edilmesi güç bir kent izlenimi yaratılmışsa da Kremna Vadisi'nin dar açıdaki yerleri ve karşıdaki düzlük alanları kuşatmaya yönelik ciddi tehlikeleri oluşturmaktaydı. Bu sebepledir ki, hem kuleleri korunaklı bir şekilde tümleyerek, hem de kenti korumak için set olarak çekilmiş durumdaki dik açılı duvarların büyük ölçüde tahrip oldukları kaçınılmaz bir gerçektir. Çünkü kule yapıları, kuzey-güney uzantılı dik açılı

[1320] Zos. *Hist*. I.70.
[1321] K 1-K 2 arası 22.70 m., K 2-K 3 arası 21.50 m., K 3-K 4 arası 25.00 m., K 4-K 5 arası 23.40 m., K 5-K 6 arası 24.50 m., K 6-K 7 arası 18.30 m., K 7-K 8 arası 27.30 m., K 8-K 9 arası 22.50 m., K 9-K 10 arası 25.00 m., K 10-K 11 arası 21.50 m., K 11-K 12 arası 22.50 m., K 12-K 13 arası 20.45 m., K 13-K 14 arası 24.20 m., K 14-K 15 arasıda 196 m. ölçülerdedir. Belirtmek gerekir ki, K 1 ile K 14'ün arasındaki yaklaşık uzaklık 421.35 m. ölçüdeyken K 14 ile K 15'in arasındaki uzaklık yaklaşık 196 m. ölçüdedir. Toplamda 617.35 m. uzunluktaki kuzey-güney uzantılı batı cephede konumlanmaktadırlar.
[1322] Koşan, 2009: 35.

duvarlar ile bağlantılı yapıldıkları için kulelerin tahrip edilerek yıkılmaları duvarların da aynı şekilde tahrip olmalarına ve yıkılmalarına yol açacaktır. Tarihsel olarak Roma'nın MS 278'deki *Kremna Kuşatması* dahilindeki gerçekleştirdikleri olaylarda duvarların büyük bir bölümünün yıkıldıkları kesin olarak bilinmektedir[1323]. Bu konudaki taktiksel olay şudur ki, Hellenistik Dönem'deki kent planlayıcıları kadar Romalı mühendislerin de kentin jeolojik özelliklerinin analizini iyi yapmalarıydı ve stratejik kuşatmaları yaparken tahkimli yapılarını modelleyerek başarılı bir şekilde uygulamalarıydı. Şöyle ki, kent savunmasındaki her bir tahkimli yapının karşısında kuşatma mevzileri ve kulelerini inşa etmişlerdir.

Kremna Vadisi'nin dar açılı yerlerindeki duvar yapıları ile geniş açılı yerlerindeki duvarların kalınlıkları yaklaşık 2.20 m. ölçüdedir (Lev. XXIX: Fig. 58). Yani, kentin kuşatmaya açık alanlarındaki duvarların kalınlık ölçülerinin daha az tehlikeli yerlerdeki duvarların kalınlıkları ile aynı olmaları, stratejik yönden tartışmalı durmaktadır. Bu hususstaki yapısal kaygıların ilk olarak yaklaşık 21.32 m. yakın aralıklarla konumlanan kule yapıları ile azaltıldığı anlaşılmıştır. Ancak, K 1'den K 14'e kadar ki kule yapıları arasındaki D 1, D 2, D 3, D 4, D 5, D 6, D 7, D 8 ve D 9'un haricindeki tüm duvar hattı yıkılmıştır. Belirli sayıdaki korunmuş duvarlar, devşirme materyaller kullanılarak onarılmıştır (Lev. XVIII. Fig. 36, Lev. XXI: Fig. 42, Lev. XXII: Fig. 43-44). Bu durumdaki savunma duvarlarının yüksek ölçüdeki tahribatlarının sebebi ise Kremna Vadisi'nin dar açılı yerlerinden yararlanarak kuşatmalarını gerçekleştiren Roma Ordusu'dur. Çünkü I. RKA'nın doğu yönündeki kenti koruyan K 1'den K 14'e kadar ki kule yapılarının tam karşısında inşa edilmiş dokuz adet kule yapıları yer almaktaydı[1324]. Bunların içerisinde stratejik açıda yer alan kulelerin içine ağır savaş makineleri yerleştirilmiş olmalıydı ki kent tarafındaki kule ve duvar yapıları bu şekilde tahribata uğratılabilsin[1325]. Aksi takdirde koçbaşları (*krios*) veya oyularak ya da gedik açarak tahrip etmek şeklindeki yakın temaslı savaş taktikleri ile yapılacak işler değildi. Ayrıca, I. RKA'ndan savaş makineleri ile atışlar yapılırken, kent tarafındaki kule yapılarından ve duvarların üzerinden de *mancınık* ve *katapult* veya *scorpion* ve *gastraphetes* gibi araçların kullanılarak karşı atışların yapıldığı belirlenmiştir[1326]. Bu

[1323] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.
[1324] Bu kapsamdaki kuleler hakkındaki detaylı bilgiler, "Roma Kuşatma Alanı" adlı başlık altında verilmiştir.
[1325] Bu konudaki detaylı açıklamalar, kule yapılarının "Askeri Özellikler" adlı başlıkta sunulmuştur.
[1326] Mitchell, 1995: 196-208; Davies, 2000: 151-158.

bakımdan tahrip durumdaki duvarlar, aynı koşullara maruz kalarak yıkıldıkları için duvarları tek tek ele alarak açıklamak yerine temsili örnek üzerinden hesaplamaların yapılarak kullanışlı bilgilerin aktarılması kararlaştırılmıştır. Çünkü aynı hat üzerindeki ve aynı kuşatma araçlarının ortak menzilindeki çok sayıdaki duvar yapıları tahriptir. Bunların tahrip olmalarındaki başka bir sebepte kuşkusuz ki, kule yapılarının karşısındaki kuşatmacıların hedefinde yer almasıydı. Ancak, kulelerin ve duvar yapılarının askeri özellikleri ayrı ayrı incelendiği için duvar yapılarının ortak özellikleri, örnek duvar yapısı üzerinden verilmiştir.

Kentin tahkimli yapılarındaki K 8 ve K 9 arasındaki yaklaşık 1.235 m. yükseklikteki D 5 ile K 10 ve K 11 çerçevesindeki 1.227 m. yükseklikteki D 6 duvarları, MS 278'deki olaylarda tahrip edilerek yeniden düzenlenmiş yapılardır. Buradaki kulelerin ve duvar yapılarının karşıdaki kuşatma merkezindeki yaklaşık 1.190 m. yükseklikte konumlanan Kule 4 yapısı ile kontrollerinin sağlandığı ve hedef açıda yer aldıkları tarafımızca not edilmiştir. Kule 4 ile D 5 ve D 6 yapıları, 150 m. uzaklıktadır ve D 6'nın aynı zamanda karşı cephe noktasındadır. D 6'nın kuzeyindeki K 10'un hemen arkasındaki yoğun çalılıklar ile kaplı yerde 0.29 m. yarıçapta ve 13 kg. ağırlığında kireçtaşından yapılmış bir top tespit edilmiştir[1327]. Bu $\frac{1}{2}$ MV^2'ye, yani duvar yapılarındaki tahribatlar incelendiğinde atışlardaki alan ve hız hesaplamaları ile doğru orantılı bir ağırlıkta olduğu saptanmıştır. Ayrıca, Kule 4 ile D 5 ve D 6 duvarlarının arasındaki uzaklığın savaş makineleri için de ideal olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, E. W. Marsden de taş fırlatan makinelerin yüksek tahribatlar oluşturmaları için hedefin yaklaşık 150 *yards,* yani 137.16 m. uzaklıkta olması gerektiğini vurgulamıştır[1328]. Diğer taraftan her iki cephe arasındaki yükseklik farkı yaklaşık 40.00 m. ölçüdedir. Bu durumdaki I. RKA'ndaki Kule 2 ile bu alandaki kuşatma veya savunma tepelerinden atışları düzenleyecek taş fırlatma makinelerinin açı ve uzaklık ortalamaları ile yer çekimi kapsamındaki matematiksel hesaplamaları yaklaşık olarak aynıdır. Ancak, uzaklık yönüyle Kule 4, Kule 2'ye göre daha yakındır. Bu sebeple, hesaplamalardan yola çıkarak K 10'un yakınındaki topun, Kule 4'deki *katapult* veya *mancınık* şeklindeki savaş araçları tarafından fırlatılarak özellikle K 10'un ve D 6'nın tahrip edildiğini söylemek mümkündür.

Duvarlardaki tahribattan dolayı herhangi bir menfez ve *barbakan*lar şeklindeki yapısal unsurların tespit edilemediğini belirtmek gerekmektedir. Menfezler, savunma yapılarındaki

[1327] Metin, 2014a: 8-9, Res. 15-16.
[1328] Marsden, 1969: 90-91, Figs. 1-2.

gizli atış mevzileridir; dıştaki cephede dar, içteki cephede ise geniş açılı bir şekilde düzenlenmiştir. Bunlar yapıların savunma tiplerine göre değişiklik göstererek basit veya düz, yarı pencere, kum saati, yarı mazgal ve *scorpion* yuvası gibi farklı şekillerde yapılmıştır[1329]. Duvarların arka kısmının kentteki yamaçlara dayandırılarak yapılmaları ile ilişkili olarak kent dışındaki duvarların ön cephesinin kent içindeki duvarların arka cephesine göre daha yüksek kodda olmaları, içteki kod seviyesinin yüksekte dıştaki kod seviyesinin de alçakta yer aldığının, yani toprak seviyesinin duvarın ön ve arka cephelerinde farklı seviyelerde olduğunun bir kanıtıdır. Böylelikle içteki kodun yüksek olduğu yerlerdeki duvarlarda kent dışındaki yerlerin gözetlenmesi ve savaş araçlarının yerleştirilmesi için tarafımızca menfezlerin yapılmasının stratejik bir gereklilik olduğu gibi kod seviyesinin azaldığı BK I, BK II ve BNK kapılarının yer aldığı tahkimli yerlerde de menfezlerin yapıldığını düşünmekteyiz. Çünkü batı cepheden kentin kuşatılması veya zapt edilmesi olaylarına karşı korunaklı ve gelişmiş savunma yapıları ile düzenlenmiş duvarların içteki kod seviyelerinin yüksek olması sebebiyle seyirdim yerleri haricindeki bölümlerden sur duvarlarının dışındaki olayların gözetilmemesi veya izlenmemesi şeklindeki bir savunma anlayışına yer verildiğini veya göz ardı edildiğini düşünmemekteyiz. Başka bir ifadeyle kentin seyirdim yerleri varken savunma duvarlarının muhtelif yerlerinde pencere açıklıklarına veya menfezlere yer verilmemesi olayı, stratejik bir savunma planına ve anlayışına uygun değildir. Bu sebeple, kentin savunma duvarlarına surların dışındaki gelişmeleri izlemek ve takip etmek için pencere veya menfez unsurlarının açıldığını öngörmekteyiz. Keza Zosimus'un MS 278 *Kremna Kuşatması* yaşanırken kentten kaçarak Roma'nın karargahına sığınan savaş makineleri konusundaki uzman bir kişi ile Romalı komutanın arasındaki görüşmeleri paylaştığı pasajındaki bilgilerin yaklaşımlarımızı somutlaştırdığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, "*Bütün tehlikelere karşı direnmek için kararlılığından hiç vazgeçmedi; bu sırada güzel bir gelişme oldu. Lydius'un adamlarından birisi ateşli silahların nasıl yapılması ve kullanılması gerektiğini biliyordu. Lydius, ona ateş etmesini emrettiği zaman hedefi asla şaşırmayacaktı. Lydius'un emri üzerine bir ateşlemede (şansızlık veya kasti olarak) hedefi tutturamamıştı. Bunun üzerine onu çıplak bir şekilde dövdü ve tehdit etti. Lydius'un öfke ve tehditlerinden korkan adam, ilk fırsatta kentten kaçtı ve Romalı askerlerle karşılaştı ve kendisine verilen cezayı, durumu anlattı. Onlara duvarda bir bölüm gösterdi ve buradan Lydius'un kamplarını gözlemlemek için kullandığını belirterek ve her zamanki gibi baktığı yerden ateş etme sözü verdi. Romalı general önerisini*

[1329] McNicoll, 1997: 227, Fig. 52; Akarca, 1998: 145, Res. 92.

kabul etti makinalı silahını gizlemek için önündeki askerlerle gizledi. Amacı, Lydius'un Roma kampını izlemek için gizli bölmeyi açtığı durumda ölümcül bir şekilde yaralamaktı"[1330]. Demek ki, kentin karşısındaki Kremna Vadisi ve Boğadiç Dağı'nın düzlüklerini gözetlemek için kent planlayıcıları tarafından savunma duvarlarının stratejik açıdaki bölümlerinde ahşap kepenkli veya kepenkli olmayan pencere açıklıkları yapılmıştır. Ayrıca, sur duvarlarına çıkmak için merdiven yapmak veya ahşap merdiven -portatif- kullanmak şeklindeki unsurlara da yer verildiğini söylemek mümkündür. Ancak, duvarların arka bölümlerindeki çöküntülerden ve yıkıntılardan dolayı yaklaşımlarımız ihtimal dahilindedir. Menfezler gibi barbakanlarda duvarlar tahrip olduğundan kesin olarak çıkarılamamıştır. Barbakanlar, oluk veya akıtmalıklar şeklindedir; yağmur sularını kent dışına aktarmak için veya tahliye amaçlı drenaj yuvası veya oluk olarak yararlanılmıştır[1331]. Hatta kuşatmalarda savunma duvarlarını yıkmak için koçbaşları (*krios*) ile yaklaşan saldırganların üzerine kızgın yağların ve zarar verecek sıvıların döküldüğü yerler şeklinde de kullanılmıştır.

Duvar kalınlıklarının yaklaşık 2.20 m. ölçüdeki boyutu, seyirdim yeri (*epalksis*) şeklindeki yapısal özellikleri akla getirmektedir. Bu tipteki duvarların üzerindeki yürüyüş yerleri, sur güzerhagını izleyerek askerlerin çevreyi kontrollü bir şekilde izlemesine ve savaş araçlarını yerleştirerek kullanmasına imkan sağlayabilecek yapılarda düzenlenmektedir. Bu konuda Vitruvius'un seyirdim yerlerinin genişlikleri yönündeki açıklamaları şöyledir; "*Kanımca surların kalınlığı, üstünde karşılaşan silahlı adamların birbirlerini engellemeden geçebilecekleri genişlikte olmalıdır*"[1332]. Antikçağdaki kuşatmaları işaret ederek Philo Byzantius da ahşap iskelelerin taşıdıkları kalaslardan yapılan portatif seyirdim yerlerinin oldukça kullanışlı olduğunu belirterek olumsuz koşullarda dahi rahatlıkla kaldırılabileceğini söylemiştir[1333]. Buna göre kentteki duvar yapılarının aralarında taş ve toprak karışımları şeklindeki sade dolgunun kullanılarak duvarların sağlam bir şekilde yapılması, yer yer jeolojik özelliklerden kaynaklı olarak kent içindeki duvarların kod seviyesinden yüksek olması ve duvarların 2.20 m. kalınlıklarda düzenlenmesi şeklindeki özellikler, parapet, yani koruma duvarlarına sahip mazgallı menfezlerin yapıldığını ve

[1330] Zos. *Hist*. I.70.
[1331] Winter, 1971a: 150-151, Figs. 127-129; Adam, 1982: 44, 68-71, Fig. 15; McNicoll, 1997: 52, Fig. 24, 176-177, Pl. 79-80, 227, Fig. 52. Neandria kentindeki *barbakan* yapısı için bkz. Winter, 1985: 680-683, Fig. 7.
[1332] Vitr. *de Arch*. I.5.3.
[1333] Ph. Byz. *Poliorketika*. 80, 15/16.

açıklıkların aralarına da savaş araçlarının yerleştirildiğini düşündürmektedir[1334]. Bu şekildeki yerlerin genişliklerini tam olarak mazgalların yapısal durumları belirlemektedir. Ayrıca, askerlerin yürüyüş güzergahı konumundaki yerlerin sur duvarları ile ilişkili "*parados*" olarak tanımlanan taş döşeli taban yapıları şeklinde düzenlendiği bilinmektedir. Bu konudaki seyirdim yeri örnekleri Balama Kalesi[1335], Pednelissos[1336], Oinoanda[1337] ve Latmos Herakleia[1338]'da Klasik, Hellenistik ve Bizans dönemlerinde aynı amaç ile korunaklı olarak yer almaktadır.

D 11'in arkasındaki cepheye ilişikte yapılmış iki oda yer almaktadır[1339]. Savunma hattı içindeki duvar yapıları ile bağlantılı oldukları için *kazamat* yapısı olarak adlandırılmıştır[1340]. Bundan dolayıdır ki, savunmada konuşlanan askerlerin konakladıkları ve nöbetleşerek dinlendikleri odaların yanı sıra, askeri lojistik malzemelerinin depolandığı yerler veya müştemilat olarak kullanılmış olmalıydı.

Duvarların mimari özelliklerinin değerlendirildiği metnin ilgili yerlerinde dört yüzeyli ve ön yüzleri ince yonulu olarak işlenmiş tek boyutlu *rektogonal* blokların kullanılarak duvarların *isodomik* duvar örgüsü teknik ile yapıldığını belirtmiştik[1341]. Bu durumdaki kent duvarları, Philo Byzantius'un kaba yüzlü, dış bükey ve sivri yüzlü olarak gruplandırdığı

[1334] Kuşatmalarda ağır makineli savaş araçlarının kullanılması birlikte mazgal açıklıkların çok fazla korunaklı olmadığı ve yapısal olarak yeterince geliştirilemediği anlaşılmıştır. Bu makineler ile yapılan atışlarda çok muhtemeldir ki, mazgal yerleri hedef alınarak tahrip edilmiştir ya da yok edilmiştir. *Peloponnessos Savaşları* zamanında yani yaklaşık olarak MÖ 5. yy'da yaygın olarak kullanılmış olmalıydı. En erken ve korunaklı durumdaki mazgal açıklıkları, Attika'daki Phyle'nin savunma duvarları üzerinde yer almaktadır. Tarihsel olarak MÖ 5. yy'ın sonu ve MÖ 4. yy'ın başlarına tarihlenir. Thrakia'daki Hellen duvarlarındaki parapet veya mazgal yapıları temelsiz ve çok da önemsenmediği için ahşaptan veya ahşap dikmeler arasına tuğlalar yerleştirilerek yapılırdı. Arkaik Dönem'e kadar uzanan herhangi bir mazgallı siper ya da taş parapet duvar bulunmamaktadır. Ancak, MÖ 6. yy'ın ilk yarısına, yani MÖ 570'lerde çömlekçi ustası Ergotimos ve ressam Kleitias'ın emekleri sonucu ortaya çıkan François Vazosu'ndaki Akhilleus ve Troilos konulu sahnede mazgallı bir mekan tasvir edilmiştir. Bu ilk örnekler arasındadır. Winter, 1971a: 138-139. Thukydides'ten (3.21.I, 3.23.I) öğreniyoruz ki, *Peloponnessos Savaşları*'nda Platai kentinin çevresi pişmiş topraktan yapılmış tuğlalar ile mazgallar oluşturulmuştur. İlişkili olarak erken örneklerden Eski Smyrna'nın duvarlarındaki mazgalların terrakota ile kaplanmadığı ve çamur ve kamıştan yapılan plaster ya da kil ile kaplı ahşap plakalar kullanılarak kaplandığı ileri sürülmektedir. Nicholls, 1958-1959: 112-113, Figs. 34-35.

[1335] Metin ve Soslu, 2018b: 249-250, Res. 12; Metin, 2019a: 30-43, Res. 35-36, 41.

[1336] Işın, 1998: 113-115, Figs. 3-4; Vandeput ve Köse, 2003: 45-48; Jansen, 2016: 114-115, Abb. 7.

[1337] McNicoll, 1997: 120-126.

[1338] Krischen, 1922: 51-52.

[1339] Bu iki oda hakkındaki teknik ve yapısal özellikler, "Batı Savunma Duvar Yapıları" adlı başlıkta verilmiştir.

[1340] Mansel, 1964: 215-234.

[1341] Scranton, 1941: 98-108; bu konudaki benzer uygulamaları ve açıklamaları yaparak savunma mimarisi konusundaki çalışmaları yer alan uzmanlar için bkz. Winter, 1971a: 80; Pedersen, 1994: 218; McNicoll, 1997: 18.

duvar yapılarından uzak bir izlenim vermektedir[1342]. Öyle ki, kente yönelik tehlikeleri karşılayacak konumdaki duvarların bosajlı veya kaba yonulu olarak değil, düz ve sade şekilde işlenmeleri şaşkınlık yaratmaktaydı. Çünkü ön cepheleri bosajlı veya dışa çıkıntılı yapılmış kaba yonulu duvarlar, savunmacılar için güvenlikli bir merkez oluştururken, kuşatmacılar için de kentin zapt edilememesi yönünde psikolojik bir harp rahatsızlığı oluşturmuş olmalıydı. Polybios'un "*Sınırları savunan kaleler istilacı düşmanı tamamen durdurmamakla birlikte onu hırpalamaya ve tedirgin etmeye yetecek güçte yapılmalıdır*" yönündeki açıklamaları, yaklaşımlarımızı karşılayabilmektedir[1343]. Bu bakımdan kentin kale-kent olarak tanımlanması noktasında duvar yapıları yüksek ölçüde etkiliydi. Ayrıca, bloklar üzerindeki teknik özelliklerin zahmetli işçilikler ile yapılarak yüksek harcamaları oluşturdukları tarihsel bir gerçekliktir. Ancak, kentin tek cepheden zapt edilmesi şeklindeki durumun ekonomik kaygılardan dolayı göz ardı edilmesi daha çok maliyetli harcamalar ile karşılaşılmasına yol açabilirdi. Sonuç olarak kent duvarlarındaki özellikler, yaklaşık 21.32 m. aralıklarda konumlanan kulelerin cephelerinde planlı bir şekilde uygulanarak duvar yapıları korumaya alınmıştır.

2.1.4.2. Güney Duvarları

Savunma duvarları, tabii koşullarında etkisi ile güçlü bir durumda olduğu için küçük ölçekli açıklıkların, yani ihtimal dahilinde savunmayı sekteye uğratabilecek yerlerin batı yönündeki duvarlar kadar planlı bir şekilde inşa edilmediği, yalnızca sade işçilikli yalın koruma duvarları yapılarak açıklıkları kapattıkları görülmektedir. Ayrıca, kentin kuzeyden sonraki sarp ve dağlık yeri burasıydı; yer yer savunma duvarlarına dahi ihtiyaç duyulmaksızın dik açılı kayalıklar sur duvarlarının tabii bir parçası olarak ele alınmıştır[1344]. Bu konudaki kent mimarlarının veya planlayıcılarının izledikleri savunma odaklı mimari politikalar ilk başlarda eleştirilerin odak noktası olsa da kentin jeolojik konumundan yararlanarak küçük çaplı ekonomik harcamalar ile oluşturdukları koruma duvarları, tarihsel olarak kuşatmacılar tarafından şiddetli herhangi bir saldırı veya kuşatmalara maruz kalmayarak halen korunmuş bir şekilde takip edilebilmesi yönüyle somut olarak bu konudaki haklılıklarını ortaya çıkarmış gözükmektedir. Elbette ki, duvarların sağlam bir

[1342] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.11, II.29, 66.
[1343] Polyb. *Hist.* X.43-47.
[1344] Güncel bir çalışma olarak Knidos kentindeki Kap Krio'nun arazi yapısı ile uyumlu yapıdaki savunma yapılarının lokasyonel durumu için bkz. Büyüközer, 2020: 171-172.

şekilde kalmalarında jeolojik özelliklerin yanı sıra, üzerlerine ağır silahların yerleştirilerek güneydeki tüm araziyi kontrol etmek için inşa ettirdikleri B I ve B II yapılarının da etkileri çok büyüktür[1345].

Güneydeki açıklıklar, yer yer küçük ve büyük ölçekli koruma duvarları şeklindeki duvar yapıları ile kapatılarak örülmüştür. Bu şekildeki imar çalışmaları yapılırken devşirme materyallerin yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu sebeple, MS 3. yy'daki olaylar ile ilişkilendirilmiştir. Şöyle ki, kent Isaurialı Lydius'un hakimiyetindeyken Roma'nın MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nın yoğun olarak batıdaki cephede yapıldığı bilinmektedir[1346]. Çünkü güneydeki jeolojik özellikler, kuşatmacılar için karargah veya mevzi kuracakları sarp korunaklı yerlerden ziyade düzlük alanlar oluşturarak savunmacılar karşısında kuşatmacıları açık bir hedef yapmaktaydı ve atış yapmak için savaş makinelerini konumlandıracakları uygun açılar ve menzil sunmamaktaydı. Başka bir ifadeyle savunmacılar kentin güneydeki tabii koşullarını savunma hattına dahil ettiklerinden dolayı kuşatmacıların ne arazi yapısından, ne de koçbaşları, kuşatma kuleleri (*helepolis*) veya taş fırlatma makineleri şeklindeki savaş araçlarından yararlanacak bir konumları yer almaktaydı. Küçük ölçekli saldırılar için dahi imkan vermez durumdaki zapt edilemez konumsal özellikleri şeklindeki stratejik olumsuzluklar, kuşatmacıları daha çok batıya yönlendirmiş olmalıdır (Lev. XXXII. Fig. 63-64). Kuşkusuz Roma'nın kuşatmaları, güneydeki açıklıkları da hedef almaktaydı; ancak, batıdaki kadar güneydeki saldırıları planlı ve etkili değildir. Bu sebeple, koruma duvarlarındaki mimari bakım ve onarım işlerinin MS 278'deki Roma'nın kuşatmaları ile kısmen ilişkilendirilirken, daha çok MS 250 ve MS 270'li yıllarda Anadolu'yu işgal politikaları ile himaye ederek yağmalayan Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı'nın korkusu ile koruma duvarlarını kuvvetlendirdiklerini ve ağır makineli silahları kullanmak için de B I ve B II yapılarını düzenlediklerini düşünmekteyiz[1347]. Aksi takdirde güneydeki yapısal özelliklerden yola çıkarak Romalı mühendislerin kentin batı yönünde kullandıkları ağır makineli veya hafif makineli silahları ateşleyerek buradaki duvarları yıktıklarını düşünmek yanlış bir savaş felsefesi olmasının yanı sıra, yükseklik ve uzaklık şeklindeki mesafelerin de

[1345] Bu konuda açıklamalar güneydeki savunma duvarlarının askeri niteliklerinin anlatıldığı "Askeri Özellikler" başlığı altında detaylı olarak verilmiştir. Ayrıca, B I ve B II yapıları, "Güneydeki Bastion Yapıları" adlı başlık altında detaylı olarak verilmiştir.

[1346] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Sestier, 2017: 193-194.

[1347] Buradaki söz konusu yapılar, kendi başlıkları altında detaylı olarak açıklanmıştır.

fizik kurallarına aykırı bir durumu ortaya çıkardığı görülmektedir[1348]. Bundan dolayıdır ki, MS 3. yy. ortalarındaki şiddetli politikaları ile Anadolu'daki kentleri korkutarak tedirgin eden toplulukların veya grupların Kremna'daki koruma duvarlarının güçlendirilmesi hususunda da aynı ölçüde etkili oldukları muhtemeldir. Söz konusu toplulukların işgaline maruz kalarak şiddetli olayları yaşayan Sagalassos[1349], Perge[1350], Side[1351], Rhodiapolis[1352], Kibyra[1353], Sardeis[1354], Miletos[1355], Ephesos[1356] ve Dura Europos[1357] kentlerinin de Kremna'nın güneyindeki koruma duvarları gibi kent duvarlarını devşirme materyaller ile hızlı bir şekilde güçlendirerek korumaya yönelik önlemler aldıkları tespit edilmiştir.

2.2. Kuleler

Batı cephede kuzey-güney doğrultulu yaklaşık 498 m. uzunluktaki duvar yapıları ve güneydeki doğu-batı uzantılı kuşbakışı uzaklık olarak 1.114 m. koruma duvarları, kuleler ile korunmaktadır[1358]. Batıdaki kule yapıları, paralel olmayan ve kuzey-güney uzantılı dik açılı savunma duvarlarını 90^0'lik dik bir açı ile kesmektedir ve duvar yapıları ile iç içedir, yani bitişik olarak yapılmıştır (Lev. XXXVII: Fig. 74).

Analizleri yapılan kayaç türleri, yaklaşık 1.81 milyon yıl önce oluşan traverten ve kireçtaşı kökenli Kuvaterner Dönem'i işaret etmektedir[1359]. Bu durumda kentin batı yönündeki yaklaşık 280 m. uzaklıktaki KATO'dan elde edilen yerel kireçtaşı şeklindeki

[1348] Bu konu ile ilişkili olarak Marsden'in antikçağdaki savaş araçlarının kullanımları konusundaki çalışmalarına bkz. Marsden, 1969: 86-173.
[1349] Mitchell ve Waelkens, 1988: 57.
[1350] Türkmen, 2001: 93-94.
[1351] *IGSK* 43, 1, no. TLit 35; Foss, 1977: 172-180; Mansel, 1963: 67-70; Nolle, 1993: 95.
[1352] B. İplikçioğlu'nun 2004 ve 2007 yıllarında Rhodiapolis'deki yüzey araştırmalarında kentin kuzey surlarında ortaya çıkarılan yazıtlı ve yazıtsız onur kaideleri ile kamu yapılarına ait mimari elemanların MS 3. yy'daki kaotik ortam ilgili olduğu tespit edilmiştir. Öztürk, 2006: 84. Rhodiapolis'in kentleşme dönemi özellikleri ve mimari yapıları için bkz. Çevik, Kızgut ve Bulut, 2010: 29-64.
[1353] Mitchell ve Waelkens, 1988: 57; Mitchell, 1989b: 111-128.
[1354] Robert, 1948: 35-47; Mitchell, 1993b, I: 235.
[1355] Foss ve Winfield, 1986: 126, 162.
[1356] Zos. *Hist.* I.28; Knibbe, 1980: 807; Mitchell, 1993b, I: 235; Nossov ve Delf, 2009: 52-53; Büyükkolancı, 2017: 1-111.
[1357] Staebler, 2016: 63.
[1358] Batı Sur Duvarları üzerindeki 15 adet kulenin batı ön cepheleri toplamda 111.40 m. ölçülerdedir. Ek olarak, BK I 1.30 m., BK II 2.65 m. ve BNK ise yaklaşık 4.00 m. ölçülerdedir. Bunlar, hesaplamalar içine dahil edilmemiştir. Buna göre batıdaki kuzey-güney uzantılı batı cephenin tam olarak uzunluğu 617.35 m. ölçülerdedir.
[1359] Kun ve Türkmen, 2003: 263; Metin, 2013c: 82-83; Kun, 2018: 360.

ham madde kaynakları ve batı yamaçlardaki ana kayaların işlenmesi ile elde edilen bloklar kulelerin inşasında kullanılmıştır[1360].

Kule yapıları, kuzey-güney uzantılı antiklinal şeklindeki yamaç ve tepe arazi yapısı ile paralel ilerleyerek batı yöndeki duvar yapıları gibi taban yapıları düzenlenerek ve tesviye edilerek inşa edilmiştir (Lev. XXXVIII: Fig. 75-76). Bu tipteki yapısal özellikler, ana kaya üzerindeki K 1, K 15 ve K 16 haricindeki kuleler inşa edilirken planlı olarak uygulanmıştır. Dik açılı duvar yapıları ile simetrik bir dizilimde yer aldıkları ve topoğrafya ile kademeli olarak yükseldikleri için kulelerin kendi içlerinde birbirlerini kontrol eden bir açıda yapıldıkları tespit edilmiştir (Lev. XXXVIII: Fig. 75-76, Lev. XLIX: Fig. 98, Lev. L: Fig. 99).

Kuleler, kentin batıdaki ve güneydeki cephelerinde yer almaktadır. Buna göre kentin batıdaki cephesi dar açılı Kremna Vadisi ve karşıdaki düzlükler ile coğrafi olarak yakınlık içindedir. Bu yönüyle kuşatmacılar tarafından kente karşı planlı ve etkili saldırılar veya kuşatmalar düzenlenecek -savunma zaafiyeti içerir- ilk ve tek merkezdir. Bu sebeple, 15 adet kule, kuzey-güney uzantılı batıdaki cephede genel olarak yaklaşık aralıklar ile iç içe konumlanır şekildedir (Lev. XL: Fig. 79). Güneydeki açıklıklar ise dik uçurumlar, yamaçlar ve kayalıklar ile çevrildikleri için doğal bir savunmaya sahiptir. Dolayısıyla batı cephedeki gibi herhangi bir tehdit içerikli veya fiili saldırılar ve tehlikeler ile doğrudan karşı karşıya olmadıkları için doğu-batı yaklaşık 1.114 m. uzunluktaki cephede ana kaya üzerine inşa edilmiş yalnızca bir adet kule ve bir adet de kapı-kule yapısı yer almaktadır (Lev. XL: Fig. 80).

Kentteki sur duvarlarındaki kule yapıları, Batı Sur'daki Kuleler ve Güney Sur'daki Kuleler şeklinde iki ayrı başlıklar halinde incelenerek aktarılmıştır. Bu konudaki kuleler, kuzeyden başlayarak Kule 1 (Kat. 17), Kule 2 (Kat. 18), Kule 3 (Kat. 19) ve Kule 4 (Kat. 20) şeklinde güneydeki Kule 16'ya (Kat. 32) kadar tanımlanarak ve kısaltma olarak K 1, K 2, K 3, K 4 ve K 16 şeklinde not edilerek kaydedilmiştir[1361]. Bununla ilişkili olarak Gps koordinat ölçümleri, fotoğraf çekimleri, teknik çizimleri ve temizlik çalışmaları yapılmış, kimlik oluşturularak detaylı bir şekilde hazırlanan katalogları düzenlenmiştir.

[1360] Metin, 2014a: 20-21, Res. 40-43.
[1361] Kule, terim olarak Klasik Hellence'den "Πυργος" yani *Pürgos* olarak tanımlanırken, Latince'de ise *Turris* olarak açıklanmıştır. Nossov ve Delf, 2009: 13; Çelgin, 2011: 582.

Batıdaki ve güneydeki kulelerin RKA'ndaki kuleler ile karıştırılmaması için RKA'ndaki kuleler, kısaltma olarak "K" şeklinde değil, güneydoğu cephedeki Kule 1'den başlayarak güneybatı cephedeki Kule 14'e kadar uzatmalı yazımları şeklinde tanımlanan "Kule" kullanımı ile tek tek yazılmıştır.

MS 3. yy'daki Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı'nın Isauria, Pamphylia, Lykia, Pisidia ve Kappadokia bölgelerindeki şiddet içerikli savaş politikaları ile haydut lideri Lydius'un Kremna'yı kuşatırken ve Kremna kendi hakimiyetindeyken Roma'nın kuşatmaları çerçevesindeki olaylar ile kulelerin tahrip edildiği anlaşılmaktadır[1362]. Bu nedenle kule yapılarındaki teknik işçilikler ve yapısal özellikler incelenerek tarihsel olayların kuleler üzerindeki yansımaları detaylı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2.2.1. Batı Sur'daki Kule Yapıları

Kuzeydeki K 1'den başlayarak güneybatıdaki K 15'e kadar ki yaklaşık 617.35 m. ölçülerdeki batı cephede 15 adet kule yer almaktadır (Lev. CXIII: Çiz. 45-46). Duvar yapıları ve kapılar şeklindeki unsurlar, denk olmayan periyodik olarak inşa edilmiş kuleler ile dik açılarda kesişmektedir. Kule yapıları, paralel uzantılı duvarlar ile kesişerek duvarların içinde değil de ilk savunma odaklı merkezler halinde tasarlanarak sur duvarının ön cephesinde duvarlar ile bağlantılı olarak yapılmış ve birbirlerine çok yakın açılarda düzenlenmiştir[1363]. Batı cephedeki kuzey-güney uzantılı Kremna Vadisi ve düzlük alanlar şeklindeki jeo-stratejik ve jeomorfolojik özellikler, kuşatmacılar için avantajlı durumları oluşturmaları gerekçesi ile kulelerin yaklaşık olarak 21.32 m. ölçülerdeki ortalama aralıklar ile konumlandırıldığı tespit edilmiştir[1364]. Çünkü konum itibariyle kuleler, olası saldırı içerikli politikalar veya işgal hareketleri ile karşılaşabilecek ilk yerlerdir.

Topografyası yaklaşık 30.00-35.00 m. bir kod farkı ile kuzey-güney uzantılı antiklinal ve senklinal şekildeki yamaçları ve tepeleri izleyerek kuzeye doğru devam etmektedir

[1362] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.

[1363] Antikçağdaki kule yapıları ve sur duvarları kapsamındaki mimari ilişkiler için bkz. Lawrance, 1979: 221-231.

[1364] K 1-K 2 arası 22.70 m., K 2-K 3 arası 21.50 m., K 3-K 4 arası 25.00 m., K 4-K 5 arası 23.40 m., K 5-K 6 arası 24.50 m., K 6-K 7 arası 18.30 m., K 7-K 8 arası 27.30 m., K 8-K 9 arası 22.50 m., K 9-K 10 arası 25.00 m., K 10-K 11 arası 21.50 m., K 11-K 12 arası 22.50 m., K 12-K 13 arası 20.45 m., K 13-K 14 arası 24.20 m., K 14-K 15 arası da 196 m. ölçülerdedir.

(Grafik 4). Konumlandıkları yamaçları veya tepeleri dik bir açı ile keserek batı uzantılı ve çıkıntılı olarak inşa edilmiştir. İlişkili olarak yapısal oluşumlarında Kuvaterner Dönem kökenli kayaç türleri olarak kalsiyum ve karbonat içerikli kireçtaşı şeklindeki ham madde kaynakları kullanılmıştır[1365].

Batı cephedeki kule yapıları, 15 adettir. Kule, "K" şeklinde kodlanarak Kule 1, "K I" olarak; kule katalogları da Kule 17, "Kat. 17" şeklinde kaydedilmiştir. Katalog içerik olarak Yapı Envanter No, Adı, Konum, Gps Koordinat[1366], Ölçüler, Konum ve Duvar Sırası, Yapı Tekniği, Durum, Dönem ve Tanım şeklindeki bölümlerde değerlendirilerek kuleyi tanımlayan kimlik kartı hazırlanmıştır. Bu konudaki "Durum" adlı kategoride kulelerin kendi içindeki karşılaştırmaları yapılarak iyi, orta ve kötü şeklindeki sınıflandırmaları yapılmıştır.

Batıdaki kule yapılarındaki teknik işçilikler ve yapısal özellikler, Pisidia Bölgesi'ndeki Adada[1367], Keraitai[1368], Sia[1369], Pednelissos[1370], Millias[1371], Panemoteikhos I ve II[1372], Kartalpınarı[1373], Termessos yakınındaki Kapıkaya[1374], Güvercinlik[1375], Lyrboton Kome[1376], Kilikia Bölgesi'ndeki Nagidos[1377], Diocaesareia[1378], Pamphylia Bölgesi'ndeki Sillyon[1379], Side[1380], Perge[1381], Myria[1382], Beymelek-İsion[1383], Lykia Bölgesi'ndeki

[1365] Kun ve Türkmen, 2003: 263; Metin, 2013c: 82-83; Kun, 2018: 360.
[1366] Savunma Duvarları'ndaki gibi kule yapılarında da Google Earth, Google Earth Pro ve Google Earth Engine adlı programlar ile Garmin Gps makinası kullanılarak koordinat ölçümleri ve kuş uçuşu uzaklık mesafeleri hesaplanmıştır.
[1367] Mitchell, 1991b: 132-134, Pl.9, 2-3; Brandt, 2002: 385-413; Laufer, 2010: 165-193; Büyükkolancı, 2013: 200-201, 208, Res. 3.
[1368] Metin, 2014a: 46-50, Res. 114-120; Metin, Polat-Becks, Becks, Atayeter ve Şaroğlu, 2014: 326-327, 333, Res. 10; Metin, Polat-Becks ve Becks, 2014a: 176-177, Res. 7; Metin, 2017b: 17-21, Res. 26-30; Metin ve Soslu, 2018b: 246.
[1369] Mitchell, 1991b: 135-136, Pl.10, 2; 1996a: 52, 60, Res. 6; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 278, 286, Res. 2, 293, Res. 11.
[1370] Mitchell, 1991b: 135-136, Pl.13, 2-3; Işın, 1998: 111-128, Figure. 3-10; Nossov ve Delf, 2009: 58; Laufer, 2010: 165-193, 172. Abb. 8, 174. Abb. 9; 2016: 291-302, 359, Fig. 1, 360, Fig. 1, 362, Fig. 1, 363, Fig. 1, 365, Fig. 2; Çinici, 2013: 229-231, Photo. 9-11.
[1371] Vandeput, Köse ve Aydal, 1999a: 252-253; 1999b: 133-145, Fig. 4; Metin, 2018b: 22-24, Res. 27, 39-30.
[1372] Aydal, Mitchell ve Robinson ve Vandeput, 1995: 141-182.
[1373] 29.04.2019 tarihinde Çeltikçi İlçesi yakınlarındaki Kartalpınarı Köyü'ne yapılan araştırma gezisinde not edilmiştir.
[1374] Akarca, 1998: Lev. VII.16.
[1375] Dornisch, 1992: 139; Laufer, 2010: 180; Müth ve Ruppe, 2016: 239.
[1376] Çevik ve Bulut, 2007: 115, Fig. 27.
[1377] Durugönül, 2007: 10, 489, Res. 16.
[1378] McNicoll, 1997: 178-181, Pl. 82-83; Nossov ve Delf, 2009: 13, 52.
[1379] Özer, 2012: 35, 44, Res. 5; Taşkıran, 2017: 138-155.
[1380] Mansel, 1964: 217-225.
[1381] Mansel, 1964: 215-234; Bulgurlu 1999: 7-47; Martini, 2008: 780-797; 2016: 220-231; Türkmen, 2008: 1187-1200; Özdizbay, 2008: 839-872; Nossov ve Delf, 2009: 27-29; Martini, 2016: 220-231.

Rhodiapolis[1384], Oinoanda[1385], Kelbessos[1386], Karia Bölgesi'ndeki Loryma[1387], Kaunos[1388], Alabanda[1389], Alinda[1390], Latmos Herakleia[1391], Aiolis Bölgesi'ndeki Notion[1392], İonia Bölgesi'ndeki Priene[1393], Teos[1394], Ephesos[1395], Miletos[1396], Troas Bölgesi'ndeki Neandria[1397] kentleri ve yerleşimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Metnin içindeki muhtelif bölümlerde örnek olarak Anadolu dışındaki kentsel yerleşimlere de yer verilmiştir.

Kule yapıları, ana hatları çerçevesindeki özellikleri ile aktarılmıştır. Buna göre kuleler, dikdörtgen planlıdır[1398]. Üç cephelidir; kuzey, batı ve güney şeklindedir ve doğudaki cephesi sur duvarı ile çevrilidir. Kuleleri inşa etmek için lokasyon olarak ana kaya[1399] ve antiklinal şeklindeki tepeler veya yamaçlar kullanılmıştır[1400]. Bloklar, dik açılıdır ve *rektogonal*dir[1401]. Ön cepheleri, bosajlı veya dışa kavislidir ve kenarları da çerçevelidir[1402]. Bu konudaki Philo Byzantius'un da aktardığı gibi blokların ön cepheleri, kaba yüzlü, dışa kavisli ve sivri yüzlü olarak düzenlenir ise şiddetli saldırılara ve bombardımanlara karşı daha dirençli olur, şeklindeki açıklamaları fiziksel olarak karşılanmaktadır[1403]. Dört cephede ince yonulu[1404], ¾ kaba yonulu[1405], ¾ ince yonulu tasarlanmış bloklar yer almaktadır[1406]. Blok kenarlarını iç içe yerleştirmek ya da blokları aynı paralel uzantılardaki bloklar ile bağlamak veya geçmeli ya da oturtmalı bir şekilde

[1382] Çevik ve Pimoquet-Pedarros, 2011: 306, Fig. 4.
[1383] Çevik ve Pimoquet-Pedarros, 2011: 311-316.
[1384] Öztürk, 2006: 84.
[1385] McNicoll, 1997: 120-126, Figs. 25, 27, Pl. 51, 54.
[1386] Çevik ve Bulut, 2007: 111-112, Figs. 20-21.
[1387] Radt, 2010: 210, Abb.9c.
[1388] McNicoll, 1997: 197-198, Pl.93.
[1389] McNicoll, 1997: 34, Pl. 16.
[1390] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 709-746, Figs. 6-8, 11-13, 22.
[1391] Peschlow-Bindokat, 1994: 155-172; 1996: 38, Abb. 41a-b.
[1392] Akarca, 1998: Lev. VII.15; Ratte, 2014: 2-3, res. 7.
[1393] McNicoll, 1997: 48-53, Pl. 23.
[1394] Polat, 2016: 88-98.
[1395] McNicoll, 1997: 104.
[1396] Von Gerkan, 1935: 33 vd. lev. I.16.
[1397] Winter, 1985: 680-683; Schulz, 1994: 66-89, Taf. 9; Akarca, 1998: Lev. XXIV.51, Lev. XXV.53.
[1398] K 1 7.20x12.00 (Mekan I, 5.10x5.00 m. ve Mekan II, 7.20x7.00), K 2 3.50x8.00 m., K 3 3.20x6.60 m., K 4 3.50x6.50 m., K 5 3.50x6.50 m., K 6 4.00x7.00 m., K 7 2.00/3.60x6.80 m., K 8 3.50x6.60 m., K 9 3.00x6.80 m., K 10 3.30x7.00 m., K 11 2.80x6.60 m., K 12 2.90x6.50 m., K 13 3.50x6.50 m., K 14 1.60x4.50 m., K 15 6.60x5.60 m. ölçülerdedir.
[1399] K 1, K 15, K 16'dır.
[1400] K 2, K 3, K 4, K 5, K 6, K 7, K 8, K 9, K 10, K 11, K 12, K 13, K 14'dür.
[1401] K 1, K 2, K 3, K 4, K 5, K 6, K 7, K 8, K 9, K 10, K 11, K 12, K 13, K 14, K 15'dir.
[1402] K 1'deki Mekan I, K 2, K 3, K 4, K 7, K 9, K 11, K 12'dir.
[1403] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.11, II.29, 66.
[1404] K 1'deki Mekan I, K 9, K 13, K 14'dür.
[1405] K 1'deki Mekan II, K 2, K 3, K 4, K 5, K 6, K 7, K 8, K 10, K 11, K 12'dir.
[1406] K 6, K 15'dir.

bütünleştirmek için kenetler[1407] ve yamuk veya eğik kenarlı *trapezoidal* bloklar yapılmıştır[1408]. Köşedeki bloklar, hacimlidir. Bloklar, yatay bir paralellik ile üst üste yerleştirilerek köşeleri tek bir tasarım ile girintili-çıkıntılı olarak düzenlenerek bütünleştirilmiştir[1409]. Bloklar üzerindeki murç veya çekiç izleri şeklindeki taşçı işaretleri[1410] ve sismik çatlaklar ve kırıklar şeklindeki deprem izleri dikkat konusudur[1411]. Duvar örgü tipleri, *isodomik*[1412], *isodomik-trapezoidal*[1413], *düzensiz isodomik*[1414], *pseudo-isodomik*[1415], *pseudo-isodomik trapezoidal* tekniktedir[1416]. Kule yapılarındaki yükseklik ölçüleri değişiklik oluşturur[1417]. En yüksek kule, 5.70 m. ölçülerdeki K 12'yken, en alçak kule ise 1.30 m. ölçülerdeki K 10'dur. Duvar kalınlıklarında standartlık yoktur; ancak 0.70 m. ve 0.80 m. duvar kalınlıkları ön plandadır[1418]. İçyapısal özellikleri, taş ve toprak karışımları şeklindeki sade dolgudur[1419]. Ancak, K 3, K 5 ve K 12 kuleleri, düzensiz bloklar ve çokgen taşlar kullanılarak kademeli bir şekilde inşa edilmiştir.

Tarihsel olarak MS 3. yy'daki Gotlar, Palmyra Krallığı ve Sasanilerin bölgesel olarak Pisidia, Isauria, Pamphylia, Kilikia, Kappadokia çerçevesindeki tehdit ve işgal içerikli politikalarıyla kentlerin savunma yapılarını güçlendirmesi ve özellikle Kremna'nın Lydius tarafından işgal edilmesinden sonra Roma'nın MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'daki başlattığı olayların kule yapıları üzerindeki tahribatı ele alınmıştır[1420].

[1407] K 2, K 9, K 11, K 12'dir.
[1408] K 2, K 3, K 4, K 5, K 6, K 9, K 10, K 12'dir.
[1409] K 2, K 3, K 4, K 5, K 6, K 7, K 8, K 9, K 10, K 11, K 12'dir.
[1410] K 2, K 7, K 11'dir.
[1411] K 11'dir.
[1412] K 1, K 3, K 4, K 5, K 7, K 8, K 11, K 15'dir.
[1413] K 3, K 4, K 5, K 6, K 9, K 10, K 12'dir.
[1414] K 16'dır.
[1415] K 2, K 12'dir.
[1416] K 2, K 3, K 10'dur.
[1417] K 2 3.20 m., K 3 2.00 m., K 4 3.60 m., K 5 2.60 m., K 6 2.50 m., K 7 5.00 m., K 8 2.40 m., K 9 2.00 m., K 11 5.00 m., K 13 ?, K 14 ?, K 15 3.30 m. ölçülerdedir.
[1418] K 1 0.60, 0.65, 0.70 m., K 2 0.80 m., K 3 0.80 m'ilk, K 4 0.70, 0.80 m., K 5 0.70 m., K 6 0.80 m., K 7 0.70, 0.80 m., K 8 0.60, 0.80 m., K 9 0.70 m., K 10 0.60, 0.80 m., K 11 0.70 m., K 12 0.70 m., K 13 ?, K 14 ?, K 15 0.60 m. ölçülerdedir.
[1419] K 1, K 2, K 4, K 6, K 7, K 8, K 9, K 10, K 11, K 13, K 14, K 15'dir.
[1420] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.

2.2.1.1. Kule 1 (Kat. 17)

K 2'nin kuzeyindeki 22.70 m. uzantılı yıkık duvar ile bitişiktir. Batı Sur'un kuzey köşesinde yer alan ana kaya üzerindedir. Batıda KATO, I. RKA ve Kremna Vadisi, güneybatıda BAY I ve RKT, güneyde K 2, K 3 ve K 4 hakimiyet alanını oluşturur[1421]. Kırsal alanda ise kuzeyde İnarası, kuzeydoğuda Çakalasartepe Karakol[1422], kuzeybatıda Keraitai kenti ve Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule[1423] ile bakışımdadır. K 1'in uzunluk 12.00 m. ve genişlik 7.20 m. ölçüdedir[1424]. Duvar kalınlıkları, 0.60, 0.65, 0.70 m'dir[1425]. 1.220 m. yüksekliktedir. Dikdörtgen planlıdır. Bloklar, *rektogonal*dir[1426]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir[1427] ve *in situ*dur (Lev. XLI: Fig. 81-82, Kat. 17, Lev. CXIV: Çiz. 47-48).

K 1, dikdörtgen planlıdır. Yüzeyindeki kısmen izlenebilen kalıntılardan yola çıkarak yapının iki mekanlı kompleks bir yapı olduğunu varsaymaktayız. Bu sebeple, yapıya ait planın yaklaşık açıyla çizildiğini belirtmek istiyoruz. Ayrıca, kule hakkındaki açıklamalarımız herhangi bir anlatımsal karışıklık oluşturmaması için kule yapısı "Mekan I" ve "Mekan II" şeklinde not edilerek ele alınmıştır.

Mekan I, doğu ve batı düz tabanlı çanak şeklindeki bir ana kayanın içindedir. Batı Sur'da güneybatı uç köşedeki bir başka ana kaya üzerinde inşa edilmiş K 15 ve K 16 ile yapısal koşulları aynıdır. 5.10x5.00 m. ölçüdedir ve kare planlıdır. Bloklar, *rektogonal*dir. Dört cephe de tıraşlanarak ince yonulu işlenmiştir. Yükseklik ölçüleri, 0.30, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 0.40, 1.10, 1.20, 1.40 m. şeklinde değişiklik oluşturur. Ancak, cephe blokları, simetrik olarak dizildiği için duvar örgüsü tipi *isodomik*tir. Ayrıca, kuzey cephe de yedinci, sekizinci ve dokuzuncu dizilimdeki bloklar, geniş ve dar yüzlerine göre asimetrik, yani iki farklı şekilde yerleştirildikleri için *pseudo-isodomik* teknik kullanılarak örülmüştür. Buna rağmen duvarın genel yapısı bozulmayarak *isodomik* kimliği korunmuştur.

[1421] Matematiksel olarak 917.07 m. çevresel ve 46.080.76 m^2'lik bir alanı kapsamaktadır.
[1422] Kuş uçuşu uzaklık, 3.872 m. ölçüdedir.
[1423] Kuş uçuşu uzaklık, 7.163.75 m. ölçüdedir.
[1424] Bu ölçülerdeki genişlik birimi yaklaşık (?) verilmiştir.
[1425] Duvardaki üst bölümdeki bloklar ve çokgen taşlar devşirme olarak (onarım ve bakım işleri) kullanıldıkları için duvar kalınlıkları tartışmalıdır.
[1426] Bloklar, 0.30x0.40, 0.30x0.70, 0.30x0.80, 0.30x1.50, 0.30x1.60, 0.30x1.90, 0.35x1.10, 0.40x0.40, 0.40x0.80, 0.40x0.90, 0.40x1.40, 0.60x1.20, 0.60x1.40 m. birimdir.
[1427] Bütün sıraları eşit yükseklikte örülmüş duvar tipidir. Vitr. *De. Arc.* I.VIII.6; Martin, 1965: 401.

Mekan I'de harç kullanılmamıştır. Derz boşlukları yoktur. Fakat blokların kenarları diğer blokların kenarlarıyla tümlenerek planlı bir şekilde yerleştirildiği için derz açıklıkları şeklindeki yapısal sorunlar en az seviyeye indirgenmiştir. D 3, D 10, D 11, D 12, D 13 ve K 15'deki ilk dizilimdeki *in situ* bloklar ile tek bir tasarımdadır. Kuzey cephedeki duvarı, 5.40x3.70 m. ölçüdedir[1428]. Batı Sur'da korunmuş dik açılı bir duvardır. Teknik işçilik ve mimari özellikleri, D 1, D 2 ve D 7'yi işaret etmektedir. Ayrıca, yapıya ait bloklar, kuzeydeki uçurumun dip noktasından başlayan yamaçların ve batıdaki yamaçların etrafında dağınık bir haldedir.

Mekan II, Mekan I ile bitişiktir ve tek bir yapı olarak tasarlanmıştır. Ancak, yükseklik ve hiza olarak farklıdır; yükseklik 1.70 m. ve dirsek çıkıntısı 2.10 m. ölçüleri ile değişiklik oluşturur. Philo Byzantius'un da aktardığı üzere arazideki topografya ile ilişkili olarak savunmaya yönelik en uygun sur duvarı şeklinde tasarlanan dirsek duvarıyla yapılmıştır[1429]. Yapı, kuzeydeki ve batıdaki ana kaya ile güneydeki toprak yamaç düzleştirilerek inşa edilmiştir. 7.20x7.00 m. ölçüdedir ve kare planlıdır. Doğu ve güney cephelerde yüzeyden kısmen izlenebilen kalıntılardan yola çıkarak yaklaşık bir plan oluşturulmaya çalışılmıştır. Dik açılı ve dikdörtgen bloklar, *rektogonal*dir. ¾ cephede tıraşlanarak kaba yonulu işlenmiştir. Bloklar, ön cephede bosajlı bırakılmıştır. Yükseklik ölçüleri, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 0.90, 1.20, 1.40 m'dir. Mekan I ve II arasındaki giriş-çıkışı sağlamak için yapılmış herhangi bir kapı veya kapıya ait arkeolojik bir materyal tespit edilmemiştir. Ancak, planı değerlendirilerek zemin kalıntılarından iki mekanı dik bir açı ile kesip, ikiye ayırır şekildeki doğu-batı uzantılı duvarda geçişleri sağlamak için kapı açıklığı bırakıldığını düşünmekteyiz[1430].

Mekan II'deki batı cephe de yer alan duvar, 3.50x7.00 m. ölçüdedir. Konum olarak uçurum kenarındadır ve ana kaya üzerindedir. Yağışlar, depremler ve erozyonlar çerçevesindeki tabii olaylar ile olası seyrelerek yıkılmaları veya kaymaları şeklindeki yapısal problemlerini çözmek için kuzeybatı ve batı cepheleri, şevli olarak planlanmıştır[1431].

İlk üç dizilimdeki blokları, *in situ*dur. Dördüncü dizilimdeki blokların (dokuz adet) profilli yapıları dikkat çekmektedir (Lev. LIX: Fig. 118, Lev. CXIV: Çiz. 47). MÖ 4. yy'dan

[1428] Tahrip durumdaki blok dizilimleri de dikkate alınarak hesaplanmıştır. 14 blok dizilimi vardır.
[1429] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.7. Bu konudaki çalışmalar için bkz. Lawrance, 1979: 81; Nossov ve Delf, 2009: 17.
[1430] Bu noktadaki duvar yapısı temel seviyededir ve taban kısmen izlenebilmektedir.
[1431] Winter, 1971b: 415; Akarca, 1998: 133.

itibaren kulelerin yükseklikleri oluşturulurken sağlamlık durumunu arttırmak için alt kısımları geniş yapılmıştır. Hatta kulelerdeki kaideler şevli veya kademeli olarak inşa edilmiştir[1432]. Ancak, Mekan II'deki uygulamalar, açık bir şekilde korumayı ve mukavemeti arttırmak kaygısıyla yapılmıştır. Buradaki profilli blokların kesin hangi yapıya ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat ilişkili blokların yer aldığı yapılar, incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Sagalassos'da *Heroon*'un profilli blokları[1433], Adada'nın İmparatorluk tapınakları[1434], Sia'nın *Heroon* anıtlarındaki blokları[1435], Tynada'da *templum in antis* tapınak[1436], Ariassos'un *Heroon* tipindeki anıt mezar yapılarında yer alan parapetlerin alt cephesindeki profilli bloklar[1437], Lykia'da Solon'un profilli mezar anıtı[1438], Kitanaura kentindeki ünlü *Saraycık Heroonu*'nun profilli blokları[1439], Balboura'nın tiyatro sahne binasının doğu tarafındaki duvarda yer alan profilli parapet blokları[1440], Dağlık Kilikia'da Paslı da yer alan podyumlu mezar anıtı[1441] ve Delphi'de Prousias'ın kaidesi[1442] şeklindeki *stylobat*da ve *stylobat* üzerindeki duvarların alt dizilimin de yaygın olarak kullanılmıştır[1443]. Bu sebeple, Mekan II'deki profilli blokların kent içindeki tapınak ve anıt mezar yapılarına ait olduğunu söyleyebiliriz. Keza kuzeyde tapınak yapısı yer almaktadır. Kentteki çalışmaları ile bildiğimiz Lanckoronski de kamu ve özel konut yapıları dışında, yani kuzey bölgedeki kırsal alanda tapınakların inşa edildiğinden söz etmektedir[1444]. Dolayısıyla Mekan II'deki profilli blokların kuzeyde yer alan tapınaklara ait mimari elemanlar olduğunu ve kuşatma sırasında savunma yapılarında meydana gelen tahribatı onarmak için kullanıldığını düşünmekteyiz.

Beşinci ve altıncı dizilimdeki bloklar, orijinal bloklardır. Batı duvardaki bakım ve imar işleri, D 3, D4, D 5, D 8, D 10, D 11, D 12 ve K 15'deki plansız ve düzensiz bir şekilde

---

[1432] Akarca, 1998: 148.
[1433] Mitchell ve Waelkens, 1987: 38-39, Fig. 1; Kosmetatou, Vandeput ve Waelkens, 1997: 353-366; Waelkens, 2010: 282, fig. 8.
[1434] Büyükkolancı, 2013: 211, Res. 9, 212, Res. 11, 214, Res. 16.
[1435] 04.08.2017 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalarda not edilmiştir.
[1436] Özsait, Labarre ve Özsait, 2009: 201, 212, Fig. 7.
[1437] Schulz, 1992: 29, Taf. 5.3. Ayrıca, 04.09.2017 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1438] Varkıvanç, 2006: 861-868, Fig. 8; Çevik ve Pimouguet-Pedarros, 2013: 282, Fig. 8.
[1439] Çevik, 2006: 327-339, Res. 12.
[1440] Isler, 2006: 312, Abb. 15.
[1441] Aydınoğlu, 2013: 79-80, Fig. 13.
[1442] Lawrance, 1996: 162, Res. 261.
[1443] Belirtmek isterim ki, Prof. Dr. Fahri Işık, söz konusu mezar yapılarının Hellen literatüründeki şekliyle *Heroon* (kutsallaştırma ve kahramanlaştırma) olarak tanımlanmasından ziyade Anadolu'ya özgü Tapınak Mezar yapısı şeklinde tanımlanmasının daha doğru olacağından bahsetmiştir (Likya Sohbetleri, Aktüel Arkeoloji).
[1444] Lanckoronski, 2015: 163-164.

bir işçilikle değil, düzenli olarak yapılmıştır. Bu konudaki tarihsel olayların arasında ilk olarak MS 278'de Roma ve Lydius çerçevesindeki savaşlar da yıkılan savunma yapılarının tekrardan onarıldığı hususu akla gelmektedir[1445]. Çünkü K 1, Roma'nın Batı Sur'un karşısındaki batı düzlüklerde kuşatma için geçici olarak kurdukları I. RKA'nda inşa edilmiş Kule 8'in 190 m. ve Kule 9'un 180 m. uzaklıktaki tehlikeli pozisyonuna açık bir alanda yer almaktadır[1446]. Ancak, Mekan II'nin yapısal özellikleri gösteriyor ki, tadilat işleri, kaos veya kaotik zamanda yapılan basit ve yüzeysel bir işçilik ile değil, koşulların elverişli olduğu bir an da planlı olarak ustaların maarifetiyle yapılmış olmalıdır.

Buradaki temel problem yapının tahribatını hangi olay mümkün kılmıştır? sorusunun tarihsel cevabıdır. Bu konudaki tarihsel olaylar ele alınırken açıklayıcı yaklaşımlara ihtiyaç duyulmuştur.

Buna göre ilk olarak MÖ 1. yy'da Galat Kralı Amyntas'ın Kremna'yı fethinde kenti zapt etmek için savunma duvarlarını aşarak kenti ele geçirmesi olayının kentin surlarına zarar vermeden veya kent surlarında tahribat oluşturmadan çok da müsait olamayacağı intibasıydı. Öyle ki, Kremna, kale-kent yapısıyla kolaylıkla zapt edilir bir kent profili sunmamaktadır. Ancak, Strabon'un Kremna'nın zapt edilmesi yönünde aktardığı tarihsel anlatımların da arkeolojik bulguları somutlaştıracak açıklamalar yer almamaktadır[1447]. Yani tarihsel veriler, hipotetik yaklaşımlar ile sınırlı kalmıştır. Bu sebeple, Amyntas'ın kuşatmasını, savunma duvarları üzerinden okumak güçtür.

İkinci olarak MS 250'li ve MS 260'lı yıllarda Pamphylia ve Pisidia gibi bölgelerini de içine alarak tehlikelerini oluşturan Sasaniler ve Gotlar'ın saldırgan politikalarından kaynaklı olaylardır[1448]. Ama sözü edilen olayların Kremna'ya yönelik fiili bir saldırıları olmadığını ve bu sebeple MS 3. yy'ın ortalarındaki tarihsel olayları, değerlendirmemizin dışında tuttuğumuzu belirtiriz.

[1445] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.
[1446] Mitchell, 1995: 197, Fig. 52, 198, Fig. 53; Davies, 2000: 155, Fig. 2.
[1447] Strab. XII.6.4-5.
[1448] Zos. *Hist.* I.50; Flav. Vop. *Hist. Prob.* XVI; SHA III, *Prob*. XVI.1-6, XVII.1; Eunap. I.489-490; Magie, 1950: 32; Maricq, 1958: 312-314; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Mitchell, 1993b, I: 237; Sartre, 1995: 177.

Üçüncü olarak MS 278'deki Roma'nın *Kremna Kuşatması* ele alınmıştır[1449]. Savaş zamanında Lydius'un talimatıyla adamlarının Roma'nın saldırılarından kaynaklı savunma yapılarında meydana gelen tahribatı hemen düzelterek direnişi arttırmak ve savunmayı güçlendirmek için yıkıldığını varsaydığımız Mekan II'nin planlı bir şekilde onarıldığı ya da Roma'nın Lydius'u yenerek kente hakim olduktan sonra savunma yapılarını yeniden düzenledikleri sırada yapıldığıdır. Ayrıca, K 1'in sade dolgu şeklindeki içyapısal özellikleri ve plan ölçüleri, savaş makinelerinin yerleştirilmesi ve kullanılması için yeterliliktedir. Stratejik bir yere sahiptir. Kuzeydeki saldırıları püskürtecek bir konumdadır. Bunlar kulenin Roma tarafından bombardıman altına alınarak yıkılması için makul sebeplerin başında gelmektedir.

Dördüncü olarak doğal oluşumlar şeklindeki şiddetli depremlerin ve yağmurların etkisidir. Kentteki Forum, Bazilika ve Hamam/Kütüphane yapılarında MS 220'ler ve MS 230'lar ile MS 4. yy'dan sonra yaşanan depremler ve bunların yapılar üzerindeki kuvvetli etkileri önemlidir[1450]. Bu sebeple, ilk dönemdeki depremler ile Mekan II'nin de yıkıldığı ve tekrardan inşa edildiği üzerinde durulmuştur. Bucak İlçesi'nin 1. dereceden deprem bölgesinde yer alması da kanıyı güçlendirmiştir. Fakat incelemelerin ardından yapı üzerindeki izlerin ve kırılmaların depremin etkilerini doğrulayacak sismik izler olmadığı, basınç hareketlerinde kaynaklı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, saha çalışmalarında Mekan I'in kuzey ve batı cephesinde yer alan blokların üzerindeki çatlakların ve kırık hatların deprem ilişkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Blokların ön yüzünde yer alan izlerin Mekan II'deki gibi deprem kaynaklı olmadığı, basınç hareketlerinden kaynaklı olduğu, yani zaman içerisindeki zemin oturmasından ve zamanında üzerine yerleştirilen yapı bloklarının ağırlıklarından meydana geldiği anlaşılmıştır[1451] (Lev. LX: Fig. 119).

K 1'in inşasında kullanılan bloklar ile lokasyonun jeolojik özelliklerinin tür ve yapısal olarak ilişkili oldukları için çevredeki kayalık alanların değerlendirilerek ham madde kaynakları şeklinde kullanıldığı kanıtlanmıştır. Öyle ki, batı yamaçtaki ve yaklaşık 280 m.

[1449] Bu hususstaki deyalı açıklamalar, savunma duvarlarının ve kule yapılarının değerlendirildikleri "Mimari Özellikler" ve "Askeri Özellikler" adlı başlıkların altında sunulmuştur.
[1450] Mitchell, 1995: 63; Duggan, 2004:131. Depremler için bkz. Magie, 1950: 987; Broughton, 1975: 601-602; Robert, 1978: 395-408.
[1451] Bu konuda tarafımıza gerekli bilimsel açıklamaları yapan Y. Üstündağ'ın detaylı açıklamaları şöyledir; "*K 1'de görülen çatlaklar, basınç ve yanal hareketlenmeler yüzünden oluşan kırıklardır. Bu kırıklı yapılar, zemin oturmasından da kaynaklanmaktadır. Ayrıca, bloklarda gözle görülmeyecek kadar küçük ince çatlaklar mevcuttur. Bunlara fissür adı verilir. Çoğunlukta buradaki bloklarda olduğu gibi kalsitli, kireçtaşlı, silisli yapılarda çeşitli kuvvetlerin etkisiyle oluşur. Bu çatlaklar, blokların taşıma gücünü olumsuz etkiler* " der.

uzaklıktaki KATO'ndan kayaçların çıkarıldıkları ve blokların işlendikleri ile taşçı ve taş aletleri izlerinin tespiti açıklayıcı bir özelliktedir[1452].

K 1, kuzeybatıdaki yamaç ve kayalık alanda konumlandırılarak iki mekanlı kompleks bir yapı şeklinde tasarlanmıştır[1453]. Kuzeybatı uç köşedeki hakim yapısıyla kayalık ve uçurum sahalarını kullanarak kuzeyden kentin içine sızmak veya saldırmak şeklindeki stratejik kuşatmalar için geçit vermez bir konumdadır. Ayrıca, gerek stratejik konumu ve gerekse yapısal özellikleri ile Mekan I'in gözetleme ve haberleşme alanı, Mekan II'nin de askeri lojistik hizmetleri için depo olarak kullanıldığını düşünmekteyiz. Bununla birlikte yukarıdaki anlatımda da bahsedildiği üzere mimari ve askeri niteliklerinden dolayı kuleyi *bastion*lar gibi üzerine *mancınık, ballista* ve *katapult* şeklindeki ağır savaş makinelerinin yerleştirildiği ve kullanıldığı bir yapı olarak da tanımlayabiliriz.

2.2.1.2. Kule 2 (Kat. 18)

K 1 ve K 3'ün arasında yer almaktadır. Kuzeyde K1, batıda KATO, I. RKA, Kremna Vadisi, güneybatıda BAY I, RKT ve güneyde K 3, K 4 hakimiyet alanını oluşturur[1454]. K 2, 3.50x8.00 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlıkları, 0.80 m'dir. 1.232 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1455]. Duvar örgüsü tipi, *pseudo-isodomik trapezoidal* tekniktir[1456] ve *in situ*dur (Lev. XLII: Fig. 83, Kat. 18, Lev. CXV: Çiz. 49-50).

3.50x8.00 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 3.20 m'dir. Batı cephedeki bloklar, dört blok dizilimdedir. Dik açılı ve dikdörtgen bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephe de tıraşlanmıştır ve kaba yonulu işlenmiştir. Bloklar, ön cephede bosajlı olarak bırakılmıştır. Teknik uygulamalar ile kuzeybatı köşede ve batı cephede yer alan blokların mukavemeti veya dayanıklılığı arttırılmıştır.

[1452] Metin, 2014a: 20-21, Res. 40-43. Taş Ocakları'nın kullanımı, taş ocaklarından taşların çıkarılması ve taşçı aletleri ile ilgili olarak bkz. Richter, 1943: 192, Fig. 2-3; Bingöl, 2004: 21-25, 52-63, 91-124. Fırat. 2016: 25-30.

[1453] Çalışmalarıyla S. Mitchell da K 1'i iki odalı bir *bastion* olarak tanımlamıştır. Mitchell, 1995: 49, 188. Ancak, K 1 odaklı çalışmalar ve araştırmalar dahilinde K 1'in *bastion* şeklinde adlveırılması için gerekli veya eğilimli herhangi bir arkeolojik veri ya da bilgi tespit edilememiştir. Bu sebeple, *bastion* olarak adlandırılan yapı, iki mekanlı bir kule olarak kaydedilir.

[1454] Matematiksel olarak 1.017.04 m. çevresel ve 56.316.43 m^2'lik bir sahayı içermektedir.

[1455] Bloklar, 0.40x0.60, 0.70x1.40, 0.75x1.60, 0.80x1.90, 1.00x1.50, 1.35x1.40 m. ölçülerdedir.

[1456] Duvar, bir yüksek ve bir alçak taş dizilimdeki yamuk şekilli taşlardan oluşmaktadır. Akarca, 1998: 113; Fırat, 2016: 12, Res. 7.

Kuzeybatı köşede yer alan bloklar, yatay bir paralellik ile üst üste konumlanarak ve köşeleri tek bir tasarım ile girintili-çıkıntılı bir şekilde düzenlenerek birbirine bağlanmıştır[1457]. Bu tipteki teknik özellikler, bosajlı blokların dış yüzlerindeki bombeli yapıları veya dışa kavisli çıkıntıları ile ilişkilidir[1458]. Ayrıca, kuleye, mukavemet ve sağlamlık katmak için düzenlenmiş olmalıdır. Batı Sur'da K 3, K 4, K 5, K 6, K 8, K 9, K10, K 11 ve K 12'deki bosajlı bloklar ile benzerdir.

Güneybatı, kuzey ve kuzeybatı cephelerdeki üç blok üzerinde bulunan taşçı izleri, yatay ve kıvrımlı çentikler halindedir. Bu işaretler, ustaların blokları çıkardıkları veya taşı işledikleri zamana ait çalışmalarıyla ilgilidir[1459]. Bloklardaki işaretler, D 11, K 5, K 10 ve K 11'deki izler ve işaretler ile aynıdır.

Blokların kenarları, yaklaşık 80^0'lik ve 85^0'lik bir açıyla eğik veya yamuk yapılarak *trapezoidal* teknik kullanılır. Bu yönüyle K 3, K 4, K 11 ve K 12'deki bloklar ile benzerdir. Yükseklik ölçüleri, 0.40, 0.70, 0.75, 0.80, 1.00, 1.35 m. ve genişlik ölçüleri, 0.60, 1.40, 1.50, 1.60, 1.90 m. ölçülerde değişiklik oluşturmaktadır. Aynı ya da eşit yüksekliklerdeki bloklar, asimetrik olarak yerleştirildikleri için *pseudo-isodomik* teknik ortaya çıkmıştır[1460]. D 2 ile duvar örgüsü tipi aynı özelliklere sahiptir.

K 2'de güney ve güneybatı cephe de yer alan iki duvar, çokgen taşlar ve bloklar kullanılarak yapılmıştır. Güneydeki duvar, çoğunlukla orijinal bloklar ile onarılarak inşa edilmiştir[1461]. Aynı cephede yüzeyden temel kalıntıları izlenebilen bir de duvar kalıntısı yer almaktadır. Sözü edilen yapısal değişikliklerden dolayı güney cephe duvarının daraltılarak tekrardan düzenlendiği anlaşılmıştır. Ayrıca, güneybatı tabanda yer alan bloklar, güneybatı köşede konumlandırılmış geçmeli kenet aksamları olan iki *monolit* blok, güneyde ön yüzleri içe dönük arka yüzleri ön yüz şeklinde yerleştirilmiş bloklar (bosajlı ön cepheleri içtedir) ve güneydoğu köşede doğu-batı uzantılı dış kontur yaparak güney batı cephedeki kalıntılar ile yekpare yerleştirilmiş blokların bulunduğu alanda çalışmalarımızı yoğunlaştırarak K 2'nin güney duvarının yaklaşık 1.50 m. ölçüde daraltıldığını belirledik. Dolayısıyla K 2'nin batı

[1457] Blokların bu şekildeki tasarımları için bkz. Pedersen ve Ruppe, 2016: 563-574. Bu konu kapsamındaki detaylı bilgiler kulelerin değerlendirildiği "Mimari Özellikler" başlığı altında verilmiştir.
[1458] Fırat, 2016: 23.
[1459] Casson, 1933: 187-188, Fig. 69-70; Richter, 1943: 192, Fig. 2-3; Schwvener, 1991: 218, Abb. 4; Bingöl, 2004: 103-124.
[1460] Taş dizilimlerinin eşit yüksekliklerde olmadığı duvar örgü tipi, *pseudo-isodomik* tekniktir. Vitr. *De. Arc.* II.VIII.5-6.
[1461] Mitchell, 1995: 190.

ön cephesinin orijinalinde 6.50 m. değil, 8.00 m. olduğu sonucuna ulaşılmıştır. K 2'nin yapısal değişikliklerin de Batı Sur'un karşısındaki yamaçta Roma'nın MS 278 kuşatmasını gerçekleştirmek için oluşturduğu I. RKA'ndaki Kule 9'un 175 m. ve Kule 8'in 180 m. uzaklıktaki hedefinde yer alması, kuşatmada meydana gelen saldırılardan kaynaklı yıkıldığını ve sonradan onarıldığını göstermektedir[1462]. Kulenin batı cephesinde tespit edilen alelacele yapılmış mimari onarımlar ve tarihsel olaylar, MS 278'deki Lydius ve Roma arasındaki saldırılar ile K 2'nin tahribatının sebebidir[1463].

K 2'nin kuzey cephe duvarı *pseudo-isodomik* tekniktir. Dördüncü dizilimdeki birinci ve ikinci sıradaki blokların kenet bölümleri vardır. Bu tekniksel uygulamalar ile blokların kenarları iç içe yerleştirilerek veya geçirilerek dayanıklılığı arttırılmıştır. D 7'deki geçmeli kenet yuvaları ile benzer bir işlevdedir.

Kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerdeki doğu-batı uzantılı bloklar, Batı Sur duvarı ile iç içedir. Yapısal özellikler gösteriyor ki, batıdaki sur ve kule duvarları, bitişiktir veya kule yapıları, sur duvarını dikey bir açıyla keserek bütünlük oluşturmuştur[1464]. Bu stratejik bir uygulamadır ve Batı Sur'daki mukavemet arttırılarak duvarlar korunmak istenmiştir. Ancak, sur ve kule çerçevesindeki bağlantılar, bağıl bir ilişki oluşturdukları için kule odaklı bir tahribat direkt olarak surun üzerinde de etkili olmaktaydı. Ayrıca, K 2'nin Batı Sur'da yer alan kuzey-güney uzantılı doğu cephe duvarı da sur ile bitişiktir. Birimsel olarak 0.40 m. bir ölçüdedir. Bu duvar çerçevesindeki bir yerde geçişler için yapılmış bir kapı olmalıdır. Ancak, kapı veya kapı aralığı şeklinde bir açıklık tespit edilememiştir.

K 2'de Hellenistik ve Roma dönemlerindeki yapılarda kullanıldıklarını bildiğimiz düz/disk başlı ve dörtgen gövdeye sahip bir adet çivi bulunmuştur[1465]. Bu tipteki çiviler, ahşap kapılar, ahşap kapı menteşeleri, ahşap sabitleme işleri, çatı sistemleri, ahşap hatıllar ve ahşap konstrüksiyonlar şeklindeki yapı elemanlarını birleştirmek için kullanılmıştır[1466]. Buradaki çivinin de benzeri bir işlevde kullanıldığını varsaymaktayız.

[1462] Mitchell, 1995: 197, Fig. 52, 198, Fig. 53.
[1463] Zos. *Hist*. I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265.
[1464] Akarca, 1998: 146-147.
[1465] Maddesi: Demir, uzunluk: 6.6 cm., kalınlık: 0.4 cm., kafa çap: 1.7 cm. ölçülerdedir.
[1466] Oransoy, 2006: 135.

2.2.1.3. Kule 3 (Kat. 19)

K 2 ve K 4'ün arasında yer almaktadır. Kuzeyde K 2, K 1, kuzeybatıda KATO, batıda I. RKA, Kremna Vadisi, güneybatıda BAY I, RKT ve güneyde K 4 hakimiyet alanını göstermektedir[1467]. K 3, 3.20x6.60 m. ölçüdedir. Duvar kalınlıkları, 0.80 m. ölçüdedir. 1.242 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1468]. Duvar örgüsü tipi, *pseudo-isodomik trapezoidal* ve *isodomik-trapezoidal* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLIII: Fig. 84, Kat. 19, Lev. CXVI: Çiz. 51-52).

3.20x6.60 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 2.00 m. ölçüdedir. Tahrip durumdadır. Batı cephedeki bloklar, üç blok dizilimdedir. Bloklar, dik açılıdır; ¾ cephede düzleştirilerek kaba yonulu işlenmiştir. Ön cephede bosajlı bırakılmıştır. Bu tipteki tekniksel uygulamalar ile kuzeybatı ve güneybatı köşelerdeki ve batı cephedeki blokların dayanıklılığı arttırılarak yapısal problemleri en az seviyeye indirilmiştir.

Batı cephede her iki köşedeki aynı tip bloklar, yatay bir şekilde üst üste yerleştirildikleri için köşeler dikey uzantılıdır ve keskin bir sırt şeklindedir. Bu tipteki teknik özellikler, bloklardaki bosaj ve dış çerçeveli yapılmış teknik kullanımları ile ilişkilidir.

Blokların kenarları, 80^0'lik bir açıyla yamuk veya eğik yapılarak *trapezoidal* teknik kullanılmıştır. Yükseklik ölçüleri, 0.40, 0.70, 0.75, 0.80, 1.00, 1.35 m. ve genişlik ölçüleri 1.10, 1.20, 1.40 m. ölçülerde değişiklik oluşturur. Aynı yüksekliklerdeki bloklar, paralel bir şekilde yerleştirilmedikleri ya da asimetrik olarak oturtuldukları için kuzey cephede *pseudo-isodomik*, simetrik olarak yerleştirildikleri batı ve güney cephelerde ise *isodomik* teknik ortaya çıkmıştır.

Batı cephe de yer alan tahribat izleri dikkat çekmektedir. Kuzeybatı ve güneybatı cepheler her iki koldan içeriye dönük olarak yıkılmıştır (Lev. XXXI: Fig. 61-62). Bloklar, ön cephedeki yamaçta dağınık bir haldedir. Tahribatıyla lokalizasyonunun yakın ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Batıda I. RKA'nın hedefinde kalarak 190 m. uzaklıktaki Kule 9 ve 175 m. uzaklıktaki Kule 8 şeklindeki kuşatma kuleleri ile karşı bir açıda bulunması ve Kremna Vadisi'nin dar açılı bir yerinde konumlanması gibi unsurlar kulenin yıkılmasındaki

[1467] Matematiksel olarak 882.68 m. çevresel ve 44.186.59 m^2'lik bir alanı kapsamaktadır.
[1468] Bloklar, 0.55x1.40, 0.80x1.10, 0.90x1.40 m. ölçülerdedir.

etkenlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla MS 3. yy'daki tarihsel olaylar değerlendirilerek K 3'ün MS 278'deki Roma'nın yürüttüğü kuşatmalar ile tahrip edildiği anlaşılmıştır[1469].

K 3'de tavan kaseti, *pseudo* sütun ve yazıtlı blok bulunmuştur. Bu şekildeki mimari unsurların savunma yapılarının bakım ve onarım işlerini kolaylaştırmak ve hızlandırmak için ek materyal olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Tavan kaseti, MÖ 1. yy ile MS 1 yy'a tarihlenerek Hellenistik Dönem'e ait özellikleri ile ön planda tutulmuştur[1470]. Bu bakımdan MS 278'deki Roma'nın saldırılarında haydut şefi Lydius'un kuşatma sırasında meydana gelen tahribatı düzelterek savunmayı kuvvetlendirmek için sözü edilen mimari elemanları ek malzemeler şeklinde kullanarak K 3'ü alelacele onardıklarını söyleyebiliriz[1471]. Ayrıca, MS 3. yy'da Geç Hellenistik ve Erken Roma dönemlerine ait bir mimari yapı elemanına rastlanılması çok önemlidir. Bu durum kentin Hellenistik Dönem'e ait mimari yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Güneybatıda yamaçların arasında MS 3. yy'a tarihli bir adet yazıtlı blok ele geçmiştir[1472]. Bu konudaki çalışmaları ile G. H. R. Horsley ve S. Mitchell da yazıtlı mezar bloğun MS 212'den sonra, MS 279'den önceki bir evreye ait olduğunu belireterek *Kremna Kuşatması*'nın etkisiyle savunma yapılarında oluşan yıkımların düzeltilmesi için bu şekildeki mimari elemanların yapılardan sökülerek ek malzemeler şeklinde kullanıldığını bir kez daha göstermiştir[1473]. Bununla birlikte güney cephe duvarının içinde Hellenistik Dönem'e ait bir adet kaide parçası ve bir adet ağız parçası seramikleri tespit edilmiştir[1474].

K 3'ün doğu cephesinde kule ile ilişkili olarak yapılmış bir oda yer almaktadır. Oda yapısı tahriptir. Ancak, temel seviyedeki kalıntıları izlenebilmektedir. 3.30x6.60 m. ölçüdedir. Dikdörtgen planlıdır. Duvar kalınlıkları, 0.30, 0.50 m'dir. Askerlerin

[1469] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.

[1470] Çidem, 2018: 51, 145, B.33; Metin ve Çidem, 2020b: 82, 90, K1. Sade bezemeli tasarlanarak dört cephedeki kenarı çerçeveli pano şeklindedir ve ortasında çiçek-rozet yer alır. Maddesi: traverten, yükseklik: 0.60 m., uzunluk: 1.20 m. ölçülerdedir. Bu konudaki çalışmaları ile Schörner, bezemelerin hacimsiz, sade veya ayrıntısız işlenmesinin MÖ 1. yy'ın ilk yarısının özellikleri olduğundan bahsetmiştir. Schörner, 1995: 106.

[1471] Mitchell, 1995: 190.

[1472] "*Αννις Αυρηλις Ευτυχης, ζων αυτω κατε- σκευασα το ανγειον, (4) και τη συνβ <ω> μου κλεψ- νιανη Ναιδι ετερον, δε μηδενα ει δε τις, βιασηται βαλλιν, (8) [δω]σει τω ταμιω [- -]*". Horsley ve Mitchell, 2000: 81-82, *I. Cremna 55*. Yazıtlı blok ölçüleri: yükseklik 0.54 m., genişlik 1.61 m., derinlik 0.87 ve harfler 0.025 m. ölçülerdedir.

[1473] Horsley ve Mitchell, 2000: 82, *I. Cremna 55*.

[1474] Kaide Parçası: yükseklik, 2.2 cm., kaide çapı: 14.6 cm. ölçülerdedir. Duman, 2010: 242, Lev. XXIII, Kat. No: D 29. Ağız Parçası: yükseklik, 2.8 cm., ağız çapı: 12 cm. ölçülerdedir. Duman, 2010: 248, Lev. XXVI, Kat. No: D 48.

konaklaması veya lojistik malzemelerin koyulması için yapılmış bir müştemilat yeri şeklindedir.

2.2.1.4. Kule 4 (Kat. 20)

K 3 ve K 5'in arasındaki yamaçtadır[1475]. Kuzeyde K 3, kuzeybatıda KATO, batıda I. RKA, Kremna Vadisi, güneybatıda BAY I, RKT ve güneyde K 5 hakimiyet alanını oluşturmaktadır[1476]. K 4, 3.50x6.50 m. ölçüdedir. Duvar kalınlıkları, 0.70, 0.80 m'dir. 1.242 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1477]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik-trapezoidal* tekniktir[1478] ve *in situ*dur (Lev. XLIII: Fig. 85, Kat. 20, Lev. CXVII: Çiz. 53-54).

3.50x6.50 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 3.60 m. ölçüdedir. Batı cephe de bloklar, altı sıra dizilimdedir. Dik açılı ve dikdörtgen bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephe de tıraşlanmıştır ve kaba yonulu işlenmiştir. Hatta ön cephesi bosajlı bırakılmıştır. Blokların her iki ya da tek kenarı, yaklaşık 80^0 ve 85^0'lik bir açıyla yamuk veya eğik yapılarak *trapezoidal* teknik kullanılmıştır. Bu tipteki teknik uygulamalar ile taş yapısındaki doğal bozukluklar ve pürüzlü yerler işlenerek aynı ve zıt yöndeki blokların kenarları bütünleşik bir şekilde düzenlenmiştir.

Batı cephe de kuzeybatı-güneybatı köşelerdeki bloklar, dışa kavisli ve çerçeveli olarak işlendikleri için köşeler dikey ve keskin bir şekilde bırakılmıştır. Bloklardaki yükseklik ölçüleri, 0.70, 0.80 m. ve genişlik ölçüleri 0.80, 1.30, 1.60, 1.95, 3.10, 3.30 m'dir. Yükseklik ve genişlik ölçüleri değişik olsa da aynı yükseklikteki bloklar paralel olarak yerleştirildikleri için *isodomik* teknik planlı bir şekilde uygulanmıştır.

Dördüncü dizilimdeki bloklar, 3.10 ve 3.30 m. ölçüdedir. Dikey uzantılı atkı veya kemer bloklar olarak değil de paralel bir şekilde yerleştirilerek yatay atkı blok gibi kullanılmıştır.

[1475] K 4'ün 6.50 m. kuzeyinde 3.00x3.00 m. ölçülerde ve 3.50 m. derinlikte bir kaçak kazı çukuru tespit edilmiştir. Bu alandaki illegal kazı çalışmaları sonucu surdaki duvar yapısının dip noktası ve arka cephedeki duvar açık bir şekilde görülmektedir. Duvardaki bloklar, *in situ*dur. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir.
[1476] Matematiksel olarak 916.16 m. çevresel ve 54.861.74 m^2'lik bir alanı içermektedir.
[1477] Bloklar, 0.70x0.80, 0.70x1.30, 0.70x3.10, 0.70x3.30, 0.80x1.30, 0.80x1.60, 0.80x1.95 m. ölçülerdedir.
[1478] Aynı yükseklikteki blokların uzun kenarları yatay ve devamlıyken, kısa kenarları aşağıya veya yukarıya doğru genişleyen duvar tipindedir. Fırat, 2016: 10.

K 4, Batı Sur'un kuzeydeki kule yapıları arasında korunmuş bir kuledir. Roma'nın kuşatma alanında inşasını yaptırdığı Kule 7'ye 220 m. uzaklıktadır. Bu konuda Kule 7'nin 1.205 m. ve K 4'ün de 1.242 m. yüksekliklerdeki lokasyonu önemli bir durumdur. Ancak, her iki kule yapılarının uzaklık ve yükseklik ölçüleri, savaş makineleri için herhangi bir şiddetli tahribat oluşturacak yeterlilik oluşturmamaktadır. Antik savaş makineleri veya savaş aletleri şeklindeki taarruz araçlarının oluşturacakları şiddetli bombardıman için birim ölçüleri önemlidir[1479]. Bu bakımdan K 4'ün yaklaşık 70.00 m. uzaklıktaki güneybatıda yer alan RKT'den oluşabilecek saldırılar ile tahrip olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.1.5. Kule 5 (Kat. 21)

K 4 ve K 6'nın arasındaki yamaçtadır. Kuzeyde K 4, kuzeybatıda KATO, batıda I. RKA, Kremna Vadisi, BAY I, RKT ve güneyde K 6 hakimiyet alanını oluşturmaktadır[1480]. K 18, 3.50x6.50 m. ölçüdedir. Duvar kalınlıkları, 0.70 m. birimdir. 1.243 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1481]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik-trapezoidal* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLIII: Fig. 86, Kat. 21, Lev. CXVIII: Çiz. 55-56).

3.50x6.50 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 2.60 m'dir. Batı cephedeki bloklar, beş blok dizilimdedir. Bloklar dik açılıdır; ¾ cephe de tıraşlanarak kaba yonulu işlenmiştir. Ön cephe de bosajlı bırakılmıştır. Bu teknikteki uygulamalar ile blokların mukavemeti ve dayanıklılığı arttırılmıştır. Kule tahriptir; batı cephe de kuzeybatı ve güneybatı duvarlar her iki koldan içe dönük olarak yıkılmıştır.

Blokların kenarları, yaklaşık 80^0 ve 85^0'lik bir açıyla eğik ve yamuk yapılarak *trapezoidal* teknik kullanılmıştır. Teknik işçiliği, K 2, K 3, K 4, K 11 ve K 12'de yer alan blokların işçilikleri ile benzerdir. Yükseklik ölçüleri, 0.40, 0.50, 0.90 m. genişlik ölçüleri 0.90, 1.70, 2.35 m. ölçülerde değişiklik oluşturmaktadır. Ancak, aynı yükseklikteki bloklar paralel bir dizilimde yerleştirildiği için *isodomik* teknik ortaya çıkmıştır.

[1479] RKA'ındaki kuşatma sistemleri hakkındaki açıklamalar için bkz. Mitchell, 1995: 197, Fig. 52, 198, Fig. 53, 177-218; Davies, 2000: 155, Fig. 2, 151-158. Savaş aletleri, kullanımları ve uzaklık şeklindeki konular için bkz. Whitehorn, 1946: 49-60; Winter, 1963: 363-387; Marsden, 1969: 12, 73, 86, 88-90, 143, 192-195; Campbell, 2011: 677-700. Ayrıca, bu konudaki açıklamalar kulelerin hakkında bilgilerin sunulduğu "Askeri Özellikler" başlığı altında sayısal hesaplamalar ve "Grafikler" adlı bölümde ise uzaklık profili detaylı bir şekilde verilmiştir.

[1480] Matematiksel olarak 809.87 m. çevresel ve 39.294.67 m^2'lik bir alanı kapsamaktadır.

[1481] Bloklar, 0.40x1.70, 0.50x0.90, 0.50x1.70, 0.90x2.35 m. ölçülerdedir.

K 5'in kuzey ve güney cephedeki iki duvarı, teknik işçilik ve yapısal özellikler yönüyle batı cephe duvarı ile benzerlik oluşturur. Fakat kuzey duvar, 3.50 m. ve güney duvar da 1.60 m. ölçülerdedir. Topografyanın etkisiyle kuzey-güney doğrultulu D 2 ve D 3'ün uzantıları kuzeybatı istikametinde kademeli olarak yaklaşık 1.90 m. dış bir açı oluşturarak konumu itibariyle kuzey cephe de yer alan güney duvarı dik bir şekilde kesmiştir. Bu bağlamda dik yamaçların savunma duvarlarını yönlendiriciliğiyle kulenin güney duvarı, kuzeydeki duvarına göre dar bir açıyla yapılmıştır.

K 5'in içyapısal özellikleri, toprak ve taş karışımları şeklindeki sade dolguyla sıkıştırılarak ve çokgen taşlar ile kademeli bir şekilde örülerek yapılmıştır (Lev. LXII. Fig. 124). A. Akarca, taban yapısındaki dolgudan ötürü bu şekildeki yapısal koşullara sahip kuleleri, çok katlı kule yapıları ile ilişkilendirmiştir[1482]. Ancak, kentin batı savunma duvarları üzerindeki kule yapıları gibi K 5'in de taban bölümünün güçlendirilmiş bir şekilde yapıldığını ve tek katlı basit bir kule mimari özelliğine sahip olduğunu bilmekteyiz[1483].

S. Mitchell, kuşatmacıların başlattığı saldırılar ile kule de bir tünelin veya çukurun açıldığından ve kulenin çökertildiğinden bahsetmiştir[1484]. Kule ve duvar yapılarına yönelik tünel kazmak veya yapıların diplerini kazarak çökertmek stratejik bir uygulamadır. Bu türevdeki uygulamaların "V"[1485], *rectangular*[1486], *trapezoidal*[1487], "U"[1488] ve *asimetrik*[1489] şekilde yapıldığı bilinmektedir[1490]. Ancak, K 5'de yürüttüğümüz araştırmalarda kulenin S. Mitchell tarafından bahsedildiği şekliyle yıkılmadığını, Roma'nın kuşatması sırasında yapılan bombardımanda her iki kanadın içe dönük bir şekilde yıkıldığını ortaya çıkardık. Bu konudaki açıklamalarımız, kule yapılarının askeri ve mimari niteliklerinin detaylı olarak ele alındığı "Mimari Özellikler" ve "Askeri Özellikler" başlıkları altında verilmiştir. Ayrıca, Kremna da tez kapsamındaki çalışmalarımızda savunmayı kuvvetlendirmek için açılan

[1482] Akarca, 1998: 145.
[1483] Bu konudaki detaylı açıklamalara kule yapılarının "Mimari Özellikler" ve "Askeri Özellikler" adlı başlıklarından ulaşabilirsiniz.
[1484] Mitchell, 1995: 186. Savunma yapılarındaki gedik veya çukurma açma şeklindeki stratejik durumlar için bkz. Rostovzeff, 1938: 28-29; Winter, 1971a: 133-134.
[1485] Johnson, 1983: 47-50; Keppie, 1983: 181-183; Miller ve de Voto, 1994: 88-89.
[1486] Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 58-62.
[1487] Kangle, 1972: 62; Strachan, 1998: 43, 51.
[1488] Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 60.
[1489] Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 60-61.
[1490] Sur duvarları dışındaki hendek veya çukur şeklindeki savunma sistemlerinin bir parçası durumundaki unsurlar ve çeşitleri için bkz. Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 58-62, Fig. 1-2.

siper, hendek veya çukur şeklindeki *fossa*ların tespiti yapılamamıştır[1491]. Bu işlevdeki savunma unsurları, kuşatmacıların hızını azaltmak ve tekerlekli kuşatma araçlarına geçit vermemek için yapılmıştır[1492]. Fakat kenttin batısında yer alan dar açılı Kremna Vadisi, yukarıdaki unsurları bir yönüyle karşılayacak konumdadır. Çünkü Boğadiç Dağı'nın kenti işgale açık hale getiren veya zapt edilmesini kolaylaştıran düzlüklerini doğudan keser bir şekildedir. Kuşatmacıların kent sahasına sokulmasını bir yönüyle engellemektedir.

Kulenin karşısında kent savunmasını hızlı bir şekilde yıpratmak için Roma tarafından inşa edilmiş RKT olarak tanımladığımız yapay toprak bir tepe yer almaktadır. Kuşatmacılar bu alanı kullanarak hem kentin içini gözetlemek, hem de kuvvetli saldırılarını yapmak amacını gütmüşlerdir. Buna karşın savunmacılar da harekete geçerek K 5 ve K 6 yapılarının arkasında RKT'yi gören toprak bir tepe oluşturmuşlardır. Bu şekildeki yerlerin taraflar arasındaki taktiksel ve stratejik uygulamaları açıkladığını söyleyebiliriz[1493].

K 5'in çevresinde köşeleri üzüm salkımlı lahit kapak ve arşitrav bulunmuştur. Söz konusu mimari elemanların MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda ve savaştan sonra savunma duvarlarının tadilat işlerinin yapıldığı zamanda kullanıldığını düşünmekteyiz[1494]. Ayrıca, kulenin batı cephesi yamacında Hellenistik Dönem'e ait bir adet boyun ve gövde parçası seramikleri bulunmuştur[1495].

2.2.1.6. Kule 6 (Kat. 22)

K 5 ve K 7'nin arasındaki yamaçtadır. Kuzeyde K 5, kuzeybatıda BAY I, batıda RKT, Kremna Vadisi ve güneyde K 7, hakimiyet alanını oluşturur[1496]. K 6, 4.00x7.00 m. ölçüdedir. Duvar kalınlıkları, 0.80 m'dir. 1.242 m. yüksekliktedir. Bloklar,

[1491] Antikçağ'daki kent surları içindeki ve dışındaki *proteichisma*, *diateichisma*, hendek, çukur ve sperler ve kullanıldıkları örnek kentler ve yerleşimler için bkz. Winter, 1971a: 269-286; Lawrance, 1979: 275-301; Fields ve Delf, 2006: 24. Bununla birlikte antikçağdaki savunma odaklı hendek, çukur ve siper tipindeki taktiksel uygulamalar, yüksek ölçüde kullanılan karışık ve zahmetli yapısal uygulamalardır. Winter, 1971a: 116-117; Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 58-62; Nossov ve Delf, 2009: 40.
[1492] Johnson, 1983: 146; Campbell, 2004: 209; Erdkamp, 2007: 401-402.
[1493] Bu konudaki açıklamalar "Askeri Özellikler" başlığı altında detaylı bir şekilde verilmiştir.
[1494] Mitchell, 1995: 190.
[1495] Boyun ve Gövde Parçası: yükseklik, 5.1 cm., en: 4.4 cm. ölçülerdedir. Turan, 2006: 123, Çiz. Lev. 49, Lev. 65; Şahin ve Laflı, 2014: 51-144. s. 73. pl. 5, no.100; Körsulu, 2014: 89-133. s. 103, fig. 26.
[1496] Matematiksel olarak 494.97 m. çevresel ve 14.972.65 m^2'lik bir alanı içermektedir.

*rektogonal*dir[1497]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik-trapezoidal* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLIV: Fig. 87, Kat. 22, Lev. CXIX: Çiz. 57-58).

4.00x7.00 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş haldeki yükseklik ölçüleri, 2.50 m'dir. Ancak, kuzey duvarı tahriptir ve yoğun bir şekilde çalılıklar ile kaplıdır. Güney duvarı beş blok dizilimdedir. Bloklar, dik açılıdır; ¾ cephede düzleştirilerek kaba yonulu işlenmiştir. Ön cephe de bosajlı bırakılmıştır. Güney duvara ait bazı blokların kenarı, 85^0'lik bir açıyla eğik veya yamuk yapılmıştır. Yükseklik ölçüleri, 0.50, 0.55, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 1.10, 1.15, 1.50, 2.10 m'de değişiklik oluşturur. Ancak, denk yükseklikteki bloklar, simetrik bir dizilimde yerleştirildiği için *isodomik* teknik ile yapılmıştır.

K 6'nın doğu-batı uzantılı güney cephe duvarı, kuzey-güney uzantılı savunma duvarı ile dik bir açıda kesişerek yerleştirilmiştir. Buradaki lahit kapak ve *in situ* bloklar, dikkate değerdir (Lev. XVIII: Fig. 36). Devşirme materyal olarak kullanılmış lahit kapak, Roma'nın kuşatması sırasında gerçekleşen olaylar ile ilişkilidir[1498]. Duvarın iç bölümündeki bloklar ise denk boyutludur ve ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bu blokların duvar yapısının orijinal mimari parçalarına ait olduklarını söyleyebiliriz.

K 6'nın hemen arkasında K 5'deki gibi toprak kullanılarak yükseltilmiş konik bir tepe yer almaktadır. Kentin planlı olarak kuşatılması ve savunma yapılarının hızlı bir şekilde bertaraf edilmesi amacıyla Roma'nın mühendisleri tarafından inşa edilen RKT'ne karşılık bu kez de kent mimarları tarafından yığma bir tepe oluşturulmuştur[1499]. Bunlar savunmacılar ve kuşatmacıların karşılıklı verdikleri savaşın stratejik ve taktiksel ürünleridir. Antikçağdaki savaşlarda sıkça karşılaşılan bir olay değildir.

2.2.1.7. Kule 7 (Kat. 23)

K 6 ve K 8'in arasında yer almaktadır. Kuzeyde K 6, batıda RKT, Kremna Vadisi, I. RKA, güneyde K 8 ve D 4, hakimiyet alanını oluşturur[1500]. K 7, 3.60x6.80 m. ölçüdedir. Duvar kalınlıkları, 0.70, 0.80 m'dir. 1.240 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1501].

[1497] Bloklar, 0.50x1.10, 0.50x1.50, 0.55x1.15, 0.60x2.10 m. ölçülerdedir.
[1498] Ayrıca, MS 278'deki *Kremna Kuşatması* için karşı mevzi olarak yapılan I. RKA'ndaki Kule 6'ya 160 m. ve RKT'ne 60.00 m. uzaklıkları da kulenin tahribatıyla ilişkili olmalıdır.
[1499] Konu hakkındaki detaylı açıklamalar, "Roma Kuşatma Tepesi" adlı başlıkta verilmiştir.
[1500] Matematiksel olarak 487.66 m. çevresel ve 14.470.87 m^2'lik bir sahayı kapsamaktadır
[1501] Bloklar, 0.45x.40, 0.50x0.55, 0.55x0.60, 0.55x1.05, 0.60x1.20, 0.60x1.25 m. ölçülerdedir.

Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLIV: Fig. 88, Kat. 23, Lev. CXX: Çiz. 59-60).

3.60x6.80 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 5.00 m'dir. Batı cephenin blokları, altı sıra dizilimdedir. Bloklar, dik açılıdır; ¾ cephe de tıraşlanarak kaba yonulu işlenmiştir. Ön cepheleri, bombeli veya kavisli olarak yapılmıştır.

Güneybatı köşedeki blokların üzerinde yer alan taşçı izleri, yatay ve dalgalı yivler veya çentikler halindedir. Bu izlerin taş ocaklarındaki kaba işçilikten sonra blokların duvarlara yerleştirilmesi ile ön yüzlerine murç ya da çekiç darbeleriyle oyuklar veya çizgisel yivler yapılarak işlendiğinin bir kanıtı olduğunu düşünmekteyiz[1502]. K 2, K 10, K 11 ve D 11'de tespiti yapılan taşçı izleriyle ilişkilidir.

Kuzeybatı cephe, kare ve dikdörtgen blokların kullanılmasıyla inşa edilmiştir[1503]. Teknik işçilik ve yapısal özellikleri yönüyle kulenin kuzey ve güney cephe duvarları ile batı cephedeki duvarı benzerliktedir. Ancak, kuzey duvar 2.00 m. ve güney duvar ise 3.60 m. ölçülerdedir. Bu konudaki yapısal değişiklikler, topografya koşulları ve tarihsel olaylar kapsamında açıklanmıştır. Şöyle ki, K 7'nin kuzeyinde yer alan kuzey-güney uzantılı 18.30 m. ölçüdeki yıkık duvar, yamaçlardaki antiklinal ve senklinal şeklindeki kıvrımlı topografik yapının etkisiyle doğuda içe doğru yumuşak bir kavis yaparak K 7'yi kuzeyde dik açılı bir şekilde kesmiştir. Kuzey cephe duvarını yaklaşık 1.60 m. küçülterek dar açılı bir duvar meydana gelmiştir. K 5'in güney duvarı da aynı sebepten ötürü dar açılı bir şekilde yapılmıştır. Bu konuda Roma'nın kent kuşatmasındaki saldırıları ile duvarın yıkılarak daha sonraki tadilat işleri sırasında duvarın tekrardan düzenlenmesi aşamasındaki işçiliklerin de duvarın cephesinin daraltılmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Keza kule yapısının tahribatında kulenin I. RKA'nda konumlandırılmış Kule 5'e 170 m. ve RKT'ne 70.00 m. uzaklıktaki lokasyonunun yanı sıra, Kule 5 ve Kule 6 aksında yer alan askeri çıkış veya baskın kapısının tam olarak karşısında olması gibi stratejik açıların ve uzaklıkların etkili olduğunu ileri sürebiliriz.

[1502] Antikçağ'daki taş ocaklarından çıkarılan blokların nasıl işlendikleri, taşlar üzerindeki hangi aletler ile işlem yaptıkları ve aletleri nasıl kullandıkları ile ilgili detaylı bilgiler için bkz. Casson, 1933: 187-188, Fig. 69-70; Naumann, 1975: 39, 43; Schwveer, 1991: 218, Abb. 4; Tomlinson, 2003: 25-27; Bingöl, 2004: 21-25, 103-116; Kessener, 2010: 284-303; Fırat, 2016: 20-30.

[1503] Bloklardaki yükseklik ölçüleri, 0.45, 0.50, 0.55, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 0.40, 0.55, 0.60, 1.05, 1.20, 1.25 m. ölçülerdedir; aynı yükseklikteki kare ve dikdörtgen bloklar, *isodomik* teknik takip edilerek kullanılmıştır.

Kulenin giriş kapısı doğudandır. Kapı açıklığı 1.00 m'dir[1504]. Kapı, tahriptir. Ancak, kapının eşik blokları ve her iki duvar kanadı korunmuştur (Lev. LXI: Fig. 121).

K 7'nin içyapısı, taş ve toprak karıştırılarak oluşturulmuş sade dolgudur[1505]. Çok katlı kule yapılarının taban yapısı gibi kulenin de tabanının sağlam ve korunaklı olması amacıyla sade dolguyla düzenlendiğini belirledik[1506]. Ancak, kentin batı surunda yer alan kule yapıları gibi K 7'de tabanı dolgulu basit tek katlı bir kule olarak yapılmıştır.

Tabanındaki doğu-batı uzantılı kuzey duvarın üzerinde Hellenistik ve Roma dönemlerine ait yapılarda kullanılan dışbükey konik başlı ve dörtgen kesitli gövdeye sahip bir adet çivi bulunmuştur[1507]. Bu türevdeki metal buluntular, antikçağın ahşap mimari yapılarında çok kez kullanılmıştır. Ayrıca, üst yapıya ait çok sayıdaki çatı kiremitleri kırıktır. Bu bakımdan kuleye ait üst yapının çatı kiremitleri ile kaplı olduğunu düşünebiliriz.

2.2.1.8. Kule 8 (Kat. 24)

K 7 ve K 9'un arasındadır. Kuzeyde K 7, kuzeybatıda RKT, batıda I. RKA, Kremna Vadisi ve güneyde K 9, hakimiyet alanını belirlemiştir[1508]. K 8, 3.50x6.60 m. ölçüdedir. Duvar kalınlıkları, 0.60, 0.80 m'dir. 1.237 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1509]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLV: Fig. 89, Kat. 24, Lev. CXXI: Çiz. 61-62).

3.50x6.60 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 2.40 m. ölçüdedir. Batı cephenin blokları, beş sıra dizilimdedir. Dik açılı, kare ve dikdörtgen şeklindeki bloklar kullanılmıştır; ¾ cephe de düzleştirilerek kaba yonulu işlenmiştir. Yükseklik ölçüleri, 0.40, 0.50, 0.55, 0.60 m. ve genişlik ölçüleri, 0.60, 0.80, 1.20, 1.90 m'dir. Ancak, denk yükseklikteki bloklar, planlı ve aynı hizada sıralandığı için *isodomik* teknik ortaya çıkmıştır.

[1504] Giriş doğudandır. Yükseklik: 1.00 m., genişlik: 1.20 m., derinlik: 1.00 m. ölçülerdedir.
[1505] Dolgulu duvar çeşitleri; sade dolgu, çift duvar örgülü, atkılı ve bölmeli olarak dört grubu ayrılmıştır. Akarca, 1998: 109, Res. 58/1. Duvarların iç bölümlerinin taş ve toprak şeklindeki sade dolgu ile doldurulması hususundaki detaylı bilgiler için bkz. Nossov ve Delf, 2009: 16.
[1506] Akarca, 1998: 145.
[1507] Maddesi: Demir, uzunluk: 9.3 cm., kalınlık: 0.5 cm., kafa çapı: 1.4 cm. ölçülerdedir.
[1508] Matematiksel olarak 541.39 m. çevresel ve 19.981.39 m^2'lik bir alanı içermektedir.
[1509] Bloklar, 0.40x1.20, 0.40x1.30, 0.50x1.90, 0.55x0.60, 0.60x0.80, 0.60x1.25 m. ölçülerdedir.

Kuzeybatı ve güneybatı köşedeki blokların ön yüzleri bosajlı yapılırken, batı cephe de yer alan blokların ön yüzleri de kavisli ve bombeli bir şekilde oluşturularak az da olsa çekiçlenmiştir. Bu şekildeki teknik uygulamalar ile batı cephenin mukavemeti arttırılmıştır. Kule yapılarının ön cephe bloklarının bosajlı ve hacimli yapılmasının temel sebebi ise kuşatmacıların hedefindeki ilk bozguna ve tahribata uğratılacak yerlerin arasında olmasıdır.

Kulenin doğu girişinde kule ile bağlantılı bir oda yer almaktadır. Odanın temel kalıntıları yüzeyden görülebilmektedir. 4.00x6.60 m. ölçüdedir. Dikdörtgen planlıdır. Duvar kalınlık, 0.40 m'dir. Askerlerin konaklama ve istirahat yeri, lojistik malzemler deposu veya müştemilat yeri gibi düzenlenmiştir. K 3'de de benzeri bir oda yapısı vardır.

Kremna Vadisi'nin batısında Roma'nın oluşturduğu I. RKA'nın tam cephesinde açıklık bir alanda yer alması, kuşatma alanında yer alan Kule 5'e 170 m. ve Kule 4'e 150 m. uzaklığı ve Kule 5'in kuzeyindeki baskın kapısı ile aynı açıda olması K 8'in tahribatında etkili olmuştur (Lev. LX: Fig. 120). Bu bağlamda MS 278'deki Roma ve Lydius arasındaki saldırıların ardından yıkıldığını söyleyebiliriz[1510].

2.2.1.9. Kule 9 (Kat. 25)

K 8 ve K 10'un arasında yer almaktadır. Kuzeyde K 8, kuzeybatıda RKT, batıda I. RKA, Kremna Vadisi, güneyde K 10, hakimiyet sahasını oluşturur[1511]. K 9, 3.00x6.80 m. ölçüdedir. Duvar kalınlık, 0.70 m'dir. 1.234 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1512]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik-trapezoidal* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLV: Fig. 90, Kat. 25, Lev. CXXII: Çiz. 63-64).

3.00x6.80 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 2.00 m'dir. Batı cephedeki bloklar, dört dizilimdedir. Bloklar, dik açılıdır; ¾ cephe de tıraşlanmıştır ve kaba yonulu işlenmiştir. Ön cephe de bosajlı ve kavisli olarak yapılmıştır. Yükseklik ölçüleri, 0.35, 0.50, 0.60, 0.80 m. ve genişlik ölçüleri, 0.60, 0.90, 1.15, 1.45, 1.80 m. ölçüde değişiklik oluşturur. Ancak, denk yükseklikteki bloklar, paralel bir şekilde dizildikleri için genişlikleri farklı olsa da *isodomik* teknik uygulanır.

[1510] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1987a: 260; 1995: 188, 208-209; Davies, 2000: 157.
[1511] Matematiksel olarak 565.89 m. çevresel ve 22.637.56 m^2'lik bir alanı kapsar.
[1512] Bloklar, 0.35x0.60, 0.55x1.85, 0.60x1.15, 0.60x.80, 0.80x0.90, 0.80x1.45 m. ölçülerdedir.

K 9'un kuzeybatı köşesinde yer alan blokların üzerinde yatay dalgalar ve ince yivler halinde oluşturulmuş taşçı izleri tespit edilmiştir. Bu şekildeki izler, blok çıkarımları ya da blokların işlendikleri aşamada kullanılan taşçı aletleri ile ilişkili olmalıdır.

Üst ve alt kenarların paralel, yan kenarların ise asimetrik bir şekilde işlenerek eğik veya yamuk yapıldıkları, yani *trapezoidal* teknik kullandıkları görülmektedir[1513]. Aynı şekildeki mimari özellikleri, K 3, K 4, K 5, K 6, K 9, K 10 ve K 12 yapılarında görmek mümkündür. Bu tipteki teknik uygulamalar ile bloktaki doğal döküntüler ve pürüzlü yerler düzeltilerek paralel ve zıt yöndeki blok kenarları bütünleşik yapılmıştır. Böylelikle korunaklı ve dirençli yapılar oluşturulmaya çalışılmıştır. Kule yapılarında bu tekniğin yoğun bir şekilde kullanılmasının ana sebebi ise stratejik konumdur. Şöyle ki, K 9, Kremna Vadisi'nin kent ile konum olarak dar bir noktasındadır ve iki yer arasında yaklaşık 150 m. mesafe vardır[1514]. Buradaki I. RKA'nda yer alan Kule 5'e 170 m. ve Kule 4'e 150 m. uzaklıklardaki tehlikeye açık konumu, yapısal özellikleri üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca, K 9'un dar açılı güney cephe duvarı ile birleşik dip noktada BK I'in yer alması ve savaş zamanında acil müdahale ya da askeri çıkış kapısı gibi kullanılması, tasarım işleri sırasında kulenin yapısal koşullarını etkilemiş olmalıdır[1515]. Keza vadinin stratejik konumu kentin mimarları tarafından göz önünde bulundurulmuş olmalı ki kulenin batı cephesinin her iki köşesine hacimli bloklar yerleştirilerek blokların tek veya her iki kenarının yamuk yapılmasına dikkat edilmiştir. Bu şekilde kulenin mukavemetinin arttırılması sağlanarak yapısal problemlerinin azaltılması ve az hasar alması amaçlanmıştır.

Kule tahriptir. Tarihsel olarak MS 3. yy'daki Roma ve Lydius arasındaki mücadelenin kulenin tahribatında etkili olduğunu düşünmekteyiz.

2.2.1.10. Kule 10 (Kat. 26)

K 9 ve K 11'in arasındaki yamaçtadır. Kuzeyde K 9, BK II, batıda Kremna Vadisi, I. RKA, kuzeybatıda RKT ve güneyde K 11, hakimiyet alanını belirlemiştir[1516]. K 10, 3.30x7.00 m. ölçüdedir. Duvar kalınlıkları, 0.60, 0.80 m'dir. 1.229 m. yüksekliktedir.

[1513] Bloklardaki *trapezoidal* teknik için bkz. Scranton, 1941: 70-79; Winter, 1971a: 81; Nossov ve Delf, 2009: 14, Fig. 4; Fırat, 2016: 6.
[1514] Mitchell, 1995: 197, Fig. 52, 198, Fig. 53.
[1515] Çıkış kapıları ile detaylı bilgiler için bkz. Akarca, 1998: 167-174.
[1516] Matematiksel olarak 406.44 m. çevresel ve 10.278.28 m^2'lik bir alanı içermektedir.

Bloklar, *rektogonal*dir[1517]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik-trapezoidal* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLVI: Fig. 91, Kat. 26, Lev. CXXIII: Çiz. 65-66).

3.30x7.00 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Kule tahriptir. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 1.50 m'dir. Bloklar, dik açılıdır; ¾ cephe de tıraşlanarak kaba yonulu işlenmiştir. Yükseklik ölçüleri, 0.30, 0.45, 0.70 m. ve genişlik ölçüleri, 0.55, 0.80, 1.50, 1.70, 2.60 m. ölçüde değişiklik oluşturmuştur. Eşit olan ve eşit olmayan bloklar, yani yükseklikleri farklı iki boy ve tek boy bloklar ile dizilimleri yapıldığı için duvar örgüsü tipleri değişiklik göstermiştir. Bu yönüyle kuzey ve güney duvar cephesi, *pseudo-isodomik trapezoidal* teknik, batı duvar cephesi ise *isodomik-trapezoidal* teknik kullanılarak inşa edilmiştir.

Güney cephenin blokları, $85^{0'}$lik açıyla yamuk kenarlı yapılarak *pseudo-isodomik trapezoidal* teknik ile örülmüştür. Yamaçtan kayarak etrafa dağılmış haldeki bloklar incelenmiş, batı ve kuzey cephede yer alan duvar bloklarının tek ya da her iki kenarda yamuk olarak yapıldığı anlaşılmıştır. Bu teknikteki uygulamaların duvar yapısındaki mukavemeti arttırmak ve düzeyliği kaldırarak duvarın çehresine hareketlilik kazandırmak şeklinde yapısal bir katkı sağladığı belirlenmiştir[1518].

Kuzey-güney uzantılı ve Batı Sur ile bitişik doğu duvarının temel seviyedeki kalıntıları arasında bir adet dikme blok yer almaktadır. Zıvana delikli ya da hatıl yuvası bulunan blok, kapı aksındaki *lento* şeklindeki dikey taşıyıcı kanat bloktur ve *in situ*dur[1519]. Bu türevdeki blokların kapıya ait bir aksam olduğu bilinmektedir. Ancak, kulenin içini yoğun bir şekilde kaplayan çalılıklar ve kalıntılardan dolayı kapıya ait başka bir mimari unsur bulunamamıştır.

K 10'un güneyinde dar açılı yerde bloklar ile yapılmış küçük ölçekli bir duvar yer almaktadır. Yapısal olarak 0.60 m. ölçüsü ile batı cephe de bir dış çıkıntı oluşturarak D 6'nın I. Evre'deki duvarı ile yaklaşık aynı hizadadır. Buradaki kalıntı duvar, ya dirsek duvar şeklindedir, ya da I. Evre duvarın K 10 ile kesiştiği kuzeydeki bölümüdür.

[1517] Bloklar, 0.30x0.55, 0.45x0.80, 0.45x1.70, 0.45x2.60, 0.70x1.50 m. ölçülerdedir.
[1518] Akarca, 1998: 117.
[1519] Blok, 0.50x1.00 m. ölçüdedir. Hatıl yuvası veya zıvana delik çap, 0.10 m, derinlik 0.5 m. birimdir. Sağ kapı kanadı şeklindeki dikme *lento* blok, doğu duvar üzerindedir ve kuzeydoğu köşeye 2.70 m. bir mesafede konumlanmıştır. Bu mesafe, K 7'deki doğu kapısının sağ kapı kanadının kuzeydoğu köşeye 2.80 m. ölçüdeki konumu ile yaklaşık olarak benzerdir. Ayrıca, K 7'deki 1.20 m. ölçüdeki kapı açıklık bölümü de dikkate alınarak K 10'un doğu kapısının yaklaşık olarak doğu duvardaki orta bir noktada yer aldığı söylenebilir.

Bu bölümün yakınındaki çalılıkların içinde 13 kg. ağırlığında bir adet taş gülle tespit edilmiştir[1520]. Yapının D 6 ile kesiştiği yerde bir adet *Dorik* sütun bulunmuştur. Bunların MS 3. yy'daki kuşatmayla ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca, kulenin ön cephesinde Hellenistik Dönem'e ait siyah boyalı, profilsiz bir seramik gövde parçası ele geçmiştir[1521].

RKA'nda konumlandırılmış Kule 5'e 190 m. ve Kule 4'e 150 m. uzaklıktaki mevkisinin yanı sıra, Kremna Vadisi'nin en dar açıdaki ve tehlikeye açık bir alandaki pozisyonu, kulenin tahribatıyla yakın ilişkilidir[1522]. Bununla birlikte Roma'nın saldırıları ile Batı Sur da oluşturulan açıklıkların alelacele kapatılması gerektiğinden *Dorik* sütun gibi mimari unsurların kentteki yapılardan sökülerek savunma duvarlarının tadilat işlerinde kullanıldığı belirlenmiştir.

2.2.1.11. Kule 11 (Kat. 27)

K 10 ve K 12'nin arasında yer almaktadır. Güneyde BK II, kapıya paralel akstaki BAY II, batıda Kremna Vadisi, I. RKA, kuzeyde K 10 ve kuzeybatıda RKT, hakimiyet sahasını oluşturmuştur[1523]. K 11, 2.80x6.60 m. ölçüdedir. Duvar kalınlık, 0.70 m'dir. 1.226 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1524]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLVI: Fig. 92, Kat. 11, Lev. CXXIV: Çiz. 67-68).

2.80x6.60 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 5.00 m'dir. Bloklar, dik açılıdır; ¾ cephe de tıraşlanarak kaba yonulu işlenmiştir. Ön cephe de bosajlı olarak bırakılmıştır. Kenarları tek ya da her iki kenarda aynı veya tersi yönde 85^0'lik bir açıyla yamuk yapılmıştır. Ayrıca, geçmeli veya oturtmalı kenet yerleri oluşturularak bloklar birleştirilmiştir. Yukarıdaki üç tipteki teknik uygulamalar ile duvarın dayanıklılığı ve mukavemeti arttırılmaya çalışılmıştır.

[1520] Metin, 2014a: 8-9, Res. 15-16.
[1521] Gövde Parçası: yükseklik, 4. cm., en: 4.8 cm., cidar: 0.6 cm. ölçülerdedir. Benzer örnekleri bulunamamıştır.
[1522] Kremna Vadisi ve K 10'un arasındaki uzaklık 150 m'dir.
[1523] Matematiksel olarak 635.46 m. çevresel ve 24.524.21 m^2'lik bir alanı kapsamaktadır.
[1524] Bloklar, 0.50x1.60, 0.50x, 0.60x1.10, 0.60x1.20, 0.60x1.60 m. ölçülerdedir.

Batı ve kuzey cephe de bulunan blokların üzerindeki taşçı izleri, yatay yivler ve derin dalgalar şeklindedir. Bu şekildeki işaretler, taşçı ya da taş ustasının blokları çıkardıkları veya blokların pürüzlü yerlerini düzelterek işledikleri çalışmalar ile ilişkili olmalıdır[1525].

Kuzey ve batı cephe de yer alan bloklarda deprem etkisiyle ile oluşmuş kırılmalar ve çatlaklar şeklindeki sismik izler dikkat çekmektedir (Lev. CXXV: Çiz. 69). Yüksek Jeoloji Mühendisi Y. Üstündağ'ın konuya yönelik incelemeleri sayesinde önemli bilgilere ulaşılmıştır. Şöyle ki, Üstündağ, "*Bölgenin deprem tarihçesine baktığımızda sık sık irili ufaklı depremlerin yaşandığını görmekteyiz. Yanal (yatay) yönde ve düşey yönde bir takım jeolojik hareketler meydana gelmektedir. Özellikle düşey yönde gördüğümüz çatlaklar deprem (fay) etkisiyle oluşmuş çatlaklardır. Ana kaya üzerine oturmuş yapılarda burada olduğu gibi çok daha kolay seçilebilmektedir. Bu sebeple, K 11'in üzerindeki çatlaklar, D 7'deki gibi fay izi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki tahribatın temel sebebi depremdir* " demiştir. Bu şekildeki izler, Kremna'daki MS 220 ve 230'lar ile MS 4. yy'dan sonra gerçekleşen depremler ile ilişkilendirilir[1526]. Günümüzdeki jeolojik araştırmalara göre kentin sınırları içinde yer aldığı Bucak İlçesi, 1. derece deprem bölgesi olarak kaydedilmiştir.

K 11'in güney duvarı, 2.80 m. ve kuzey duvarı ise 3.40 m. uzunluktadır. Kulenin her iki cephesi arasında 0.60 m'lik bir fark vardır. Yaptığımız incelemelerin sonucunda sözü edilen farkın topografya etkisiyle oluşmadığı görülmüştür. Ancak, kulenin kuzeydeki duvarı ile kuzey-güney uzantılı D 6'nın kesiştiği güney noktadaki I. Evre ve II. Evre duvar yapılarının kulenin kuzey duvarının yapısal olarak değişiklik göstermesinde etkili olduğu anlaşılmıştır (Lev. LXIII: Fig. 126, Lev. CXXV: Çiz. 70). Şöyle ki, K 11'in kuzey duvarı ile I. Evre'deki *isodomik* duvarın kesiştiği yer, 2.80 m. olup, 2.80 m. uzunluğundaki güney duvarın orijinal yapısıyla denk gelmektedir. Fakat I. Evre'ye ait duvarın tahrip edilmesiyle duvarın yaklaşık 0.60 m. arka cephesinde çokgen ve moloz taşların kullanılmasının ardından geç bir zamanda inşa edilmiş *düzensiz örgülü* II. Evre duvar yapısal olarak oldukça ayrıdır. Buna göre esasında 2.80 m. olan kuzey duvar, tahribat sonucu I. Evre duvarın 0.60 m. arka cephesinde yükselmiş durumdaki II. Evre duvardan ötürü 3.40 m. olarak belirlenmiştir. Yani I. Evre duvarının tahribatından sonra arkasında yapılmış II. Evre duvarı, kesişimde olduğu K 11'in kuzey duvarının yapısal uzunluğuna etkide bulunmuştur.

[1525] Casson, 1933: 187-188, Fig. 69-70; Bingöl, 2004: 103-124; Bachmann, 2008: 67-81; Albustanlıoğlu, 2011: 1-23.
[1526] Mitchell, 1995: 63; Duggan, 2004: 131.

Buradaki yapısal değişikliklerin oluşmasında ise MS 3. yy'daki olayların yakın ilişkili olduğunu söyleyebiliriz[1527]. Bu bağlamda K 11'in Kremna Vadisi'nin en dar yerinde bulunması, vadinin batısında yer alan I. RKA'ndaki Kule 4'e uzaklığının 150 m. olması ve Kule 4'ün güneyindeki askeri çıkış ya da baskın kapısı ile yaklaşık 150 m. uzaklığındaki konumu, kulenin tahrip edilmesindeki stratejik etkenlerin başında gelmektedir.

2.2.1.12. Kule 12 (Kat. 28)

K 11 ve BK II'nin arasındadır[1528]. Kuzeyde K 11, D 10, batıda Kremna Vadisi, I. RKA, BAY II ve güneyde BNK, hakimiyet alanını oluşturur[1529]. K 12, 2.90x6.50 m. ölçüdedir. Duvar kalınlık, 0.70 m'dir. 1.222 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1530]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik-trapezoidal* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLVII: Fig. 93, Kat. 28, Lev. CXXVI: Çiz. 71-72).

2.90x6.50 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 5.70 m'dir. Batı cephenin blokları, üç blok dizilimdir. Bloklar, dik açılıdır; ¾ cephe de düzleştirilerek kaba yonulu işlenmiştir. Blokların kenarları, tek veya her iki kenarda 85^0'lik bir açıyla yamuk yapılarak *trapezoidal* teknik kullanılmıştır. Ön cephe de bombeli ve dışbükey bırakılmıştır. Yükseklik ölçüleri, 0.25, 0.35, 0.40, 0.50, 0.55, 0.60, 0.75, 0.85 m. ve genişlik ölçüleri, 0.50, 0.95, 1.20, 1.55 m'dir. Aynı yükseklikteki bloklar, batı ve güney cephe de paralel dizildikleri veya yerleştirildikleri için *isodomik* teknik ile duvar yapılırken, kuzey cephe de ise denk olmayan yükseklikteki -iki boydaki- bloklar kullanılarak *pseudo-isodomik* duvar örgüsü ortaya çıkar. Bu şekildeki uygulamalar ile duvardaki yekparelik kaldırılarak duvarın yapısına hareketlilik kazandırılır[1531]. Ayrıca, batı duvarın teknik işçiliği ve mimari özellikleri, kuzey ve güney duvarlar ile benzerlik gösterir. Ancak, güney duvarın blokları, kuzey ve batı cephe de yer alan bloklara göre oldukça hacimlidir[1532]. Buradaki blokların kenarları, yamuk veya geçmeli ya da oturtmalı kenetler şeklinde düzenlenerek aralıksız bir şekilde birleştirilir. Böylelikle blok kenarları iç içe yerleştirilerek dayanıklılık ön planda tutulur. Güney duvarın yapısal özelliklerinin farklı olmasında hemen bitişiğindeki

[1527] Mitchell, 1995: 177-218.
[1528] Konumuyla kuzey-güney uzantılı Batı Sur duvarındaki 296.3 m. mevkiinde yaklaşık olarak orta cephede yer alır.
[1529] Matematiksel olarak 1.030.17 m. çevresel ve 54.546.81 m^2'lik bir alanı içermektedir.
[1530] Bloklar, 0.25x1.20, 0.35x0.50, 0.40x1.20, 0.50x1.20, 0.55x1.20, 0.60x0.95, 0.75x1.55, 0.85x.0.45, m. ölçülerdedir.
[1531] Akarca, 1998: 117.
[1532] Bloklar, 0.75x155 m. ölçüdedir.

BK II'nin varlığı etkili olmuştur. Çünkü K 12'nin güney cephe duvarı, kapı için bir kalkan görevini icra etmek veya kapıyı kule ile koruyarak gizlemek şeklinde inşa edilmiştir (Lev. LXI: Fig. 122). Bu türevdeki kapılar, kule yapıları ve dirsekli sur duvarları ile gizlenen ve korunan kapılar olarak tanımlanır[1533].

Kulenin güney duvarı, BK II'nin kuzey duvarı -kapının sol kanadı- ile kesişmektedir. 5.00 m. uzunluktadır. Kuzey duvarı da 2.90 m. uzunluktadır. Kuzey ve güney duvarları, arasında 2.10 m. uzunluk farkı vardır. Ayrıca, BK II'nin kuzey-güney uzantılı kuzey duvarı, kulenin güney duvarını 90^0'lik bir açıyla dik keserek dar açı oluşturmuştur. BK II'nin kesiştiği alan yaklaşık 1.10 m'dir. Kapının güney duvar -sağ kanadı- ise D 7 ile tümlenerek yapılmıştır. Buna göre BK II, K 12 ve D 7 arasında " ⌊ " şekildeki gibi korunaklı bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte BK II'nin yapılması stratejik ve taktiksel bir gereklilik olduğu için kapının yaslandığı K 12'nin güney duvarları da hacimli ve geçmeli kenet yuvalarına sahip bloklar ile oluşturulmuştur.

K 12'nin içyapısı, taş ve toprak karışımı şeklindeki sade bir dolgu ile sıkıştırılarak doldurulmuştur. Küçük ölçekli düzensiz bloklar ile moloz ve çokgen taşlar, yatay ve dikey bindirmeler şeklinde kullanılarak kademeli bir biçimde örülmüştür (Lev. LXII: Fig. 123, Lev. CXXVI: Çiz. 71). Bu şekildeki yapısal özellikler, çok katlı kulelerin taban yapıları ile ilişkilendirilir[1534]. Ancak, içyapısı sade dolgulu kule yapılarının batı savunma duvarları üzerindeki kulelerin bir özelliği olduğunu belirterek K 12'nin de kentin kuleleri gibi taban bölümü dolgulu basit tek katlı yapılar şeklinde düzenlendiğini biliyoruz. K 12'nin tabanının kademeli bir şekilde örülerek sağlam yapılmasının sebepleri arasında BK II, Kremna Vadisi ve Boğadiç Dağı'nın düzlükleri yer almaktadır. Çünkü kule, vadinin dar açılı bir yerindedir. Batısında ise kenti işgale açık hale getiren geniş alanlar vardır.

K 12'nin tahribatında ise MS 3. yy'da Roma'nın Kremna Vadisi karşısında inşa ettirdiği I. RKA'ndaki 160 m. uzaklıkta yer alan Kule 4'e yakın konumunun etkili olduğunu söyleyebiliriz[1535].

[1533] Adam, 1982: 12; Akarca, 1998: 149-174; Jansen, 2016: 119.
[1534] Akarca, 1998: 145.
[1535] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 193, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.

2.2.1.13. Kule 13 (Kat. 29)

D 7 ve K 14'ün arasındaki yamaçtadır. Kuzeyde BK II, BAY II, güneyde K 14, batıda Kremna Vadisi, hakimiyet sahasını oluşturur[1536]. K 13, 3.50x6.50 m. ölçüdedir. 1.218 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1537] (Lev. XLVII: Fig. 94, Kat. 29, Lev. CXXVII: Çiz. 73-74).

Büyük ölçüde tahriptir. Kalıntıların üzeri toprak ile kaplı olup, çok sayıdaki blok yamaç alana dağınık bir haldedir. Az sayıdaki bloklar (beş adet) ile kulenin planı yaklaşık olarak çıkarılmaya çalışılmıştır. 3.50x6.50 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Bloklar, dik açılıdır; dört cephede tıraşlanarak ince yonulu işlenmiştir.

Batı Sur'un kuzey-güney uzantılı duvarı, dik bir açıyla K 13'ün doğu-batı uzantılı güneydoğu köşedeki duvarını "□ □" bu şekilde kesmiştir. Buradaki iki adet *in situ* blok, kapı yapısına ait olduğunu belirlediğimiz kapının sağ ve sol kanadındaki yapı elemanlarıdır. Kapı aralık ya da kapı açıklığı, 1.10 m. ölçüdedir. Giriş doğudandır. Blokların kuleye ait yaklaşık planın ortaya çıkarılması yönüyle önemli olduğunu düşünmekteyiz. Bununla birlikte kulenin kuzeybatı köşesine ait olduğunu varsaydığımız bir adet blok tespit edilmiştir. Ancak, kalıntıların üzeri yoğun bitki örtüsü ve toprak ile kaplı olduğu için kulenin planını kesin bir şekilde tanımlayacağımız başka bir materyalin tespiti yapılamamıştır. Buna göre kapıya ait iki blok ve kuzeybatı köşedeki blok ile batıdaki kule yapılarının planlarından yola çıkarak K 13'ün planı yaklaşık oluşturulmuştur.

Kulenin kuzey ve güney duvarı ile bağlantılı doğu cephe de, yani kulenin arkasında bir oda yer almaktadır. Tahriptir; yüzeyden kalıntıları izlenebilmektedir. 5.50x6.50 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Duvar kalınlıkları, 0.50, 0.80 m'dir. Kapı açıklığı, 1.00 m. ölçüdedir. Giriş doğudandır. K 3 ve K 8'in arkasında yer alan oda yapıları ile yapısal özellikleri aynıdır[1538]. Askerlerin konaklaması ve lojistik malzemelerinin saklanmasının yanı sıra, müştemilat yeri şeklinde tasarlandığını düşünmekteyiz.

K 13'ün tahribatıyla ilişkili bazı yaklaşımlarımız vardır. Şöyle ki, kentin geçirmiş olduğu tarihsel olaylar değerlendirilerek MS 278'de *Kremna Kuşatması*'nda Roma ve

[1536] Matematiksel olarak 908.74 m. çevresel ve 33.825.41 m^2'lik bir alanı kapsamaktadır.
[1537] Bloklar, 0.50x1.00, 0.60x0.90, 0.60x1.00 m. ölçülerdedir.
[1538] K 3'ün arkasındaki oda yapısı, 3.30x6.60 m'iken, K 8'in arkasındaki oda yapısı ise 4.00x6.60 m'dir.

Isaurialı Lydius arasındaki saldırılar ile tahrip edildiği, stratejik olarak Roma'nın K 13'ün karşısında yer alan yamaçlarda inşa ettirdiği I. RKA'nda konumlandırılmış Kule 4'e 170 m. ve Kule 3'e 180 m. uzaklıktaki tehlikelere açık pozisyonu ve son olarak Hacıbağ Mahallesi ve kent istikametindeki asfalt yola yakınlığından dolayı yöre halkının düzgün işlenmiş blokları sökerek mahallenin konut mimarisindeki yapılarında kullandıkları şeklindeki tespitlerimiz, kulenin tahribatındaki olaylardır.

2.2.1.14. Kule 14 (Kat. 30)

K 13 ve D 9'un arasındaki yamaç üzerindedir. Kuzeyde K 13, BAY II, güneyde BNK ve Kremna Vadisi, hakimiyet alanını belirlemiştir[1539]. K 14, 1.60x4.50 m. ölçüdedir. 1.217 m. yüksekliktedir. Bloklar, *rektogonal*dir[1540] (Lev. XLVIII: Fig. 95, Kat. 30, Lev. CXXVIII: Çiz. 75-76).

Yüksek ölçüde tahriptir. Kalıntıların üzeri yoğun bir şekilde bitki örtüsü ve toprak dolgu ile kaplıdır. Bu durum kuleye ait bir plan oluşturulmasını güçleştirmiştir. Buna karşın plan oluşturulmasını sağlayacak az sayıdaki bloğun tanımlanmasına yer verilerek yaklaşık bir plan çıkarılmaya çalışılmıştır.

Yapının içinde plan hakkında fikir sunabilecek dört blok vardır. Kuzey duvardaki ilk üç blok art arda diziliyken, dördüncü blok ise güney duvarda yer almaktadır. Bloklar, dik açılıdır. Dört cephe de düzleştirilerek ince yonulu işlenmiştir. Blokların bulundukları yerler referans alınarak blokların dışından bir hat tespiti yapılmış ve yaklaşık planı çıkarılmıştır. Buna göre kule, 1.60x4.50 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır.

Tarihsel olarak MS 3. yy'da Roma'nın kuşatması[1541], I. RKA'nda inşa edilen Kule 3'e ve Kule 2'ye 180 m. uzaklıktaki konumu ve Hacıbağ Mahallesi'ndeki yöre halkının konut mimarisini yapmak için ihtiyaç duydukları blokların tedariğinin sağlanması gibi olayların, K 14'ün tahribatında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

[1539] Matematiksel olarak 1.089.55 m. çevresel ve 62.907.49 m^2'lik bir alanı içermektedir.
[1540] Bloklar, 0.50x0.90, 0.50x1.00, 0.60x1.00, 0.60x1.10 m. ölçülerdedir.
[1541] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.

2.2.1.15. Kule 15 (Kat. 31)

D 12'nin güneyinde yer almaktadır[1542]. Kuzeyde BNK, BAY II, batıda Kremna Vadisi, doğuda Evciyeri[1543], güneybatıda Dikmentepe Kule ve güneyde Bağtepe Kule, Bağtepe Sıvancık[1544], Kepez I-II[1545], hakimiyet sahasını oluşturur[1546]. K 15, 6.60x5.60 m. ölçüdedir. 1.196 m. yüksekliktedir. Duvar kalınlıkları, 1.10, 1.30, 1.55 m'dir. Bloklar, *rektogonal*dir[1547]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLVIII: Fig. 15, Kat. 31, Lev. CXXIX: Çiz. 77-78).

6.60x5.60 m. ölçüdedir ve dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 2.15 m'dir[1548]. Güney duvar da ilk iki sırada yer alan bloklar ile batı duvarın blokları, *in situ*dur. Kuzey duvar ise hem dolgu toprak ve yapı kalıntılarıyla kaplıdır, hem de tahriptir. Bloklar, dik açılıdır; ¾ cephe de tıraşlanarak ince yonulu işlenmiştir.

Doğu duvarı ile Batı Sur'daki kuzey-güney uzantılı duvar, dik bir açıyla kesişerek bütünleşik ve tek bir duvar cephesi oluşturmuştur. Duvarın içinde yer alan bir açıklık ile hizasındaki eşik taşları, kuleye ait bir kapıya işaret eder. Kapının açıklığı, 1.10 m. ölçüdedir. Giriş doğudandır.

Kulede hacimli blokların (üç adet) kullanılmasıyla oluşturulmuş bir taban yapısı, tespit edilmiştir[1549]. Az sayıdaki blokların ön yüzleri, düzleştirilerek paralel bir şekilde yerleştirilmiştir. Bu teknikteki uygulamalar, döşemeli ya da kaplamalı bir tabanın kullanıldığını gösterir. İçyapısal özellikleri, toprak ve taş karışımları şeklindeki sade dolgu ile sıkıştırılarak doldurulmuştur. Ayrıca, kule de Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları ve kırık çatı kiremidi parçaları, ele geçmiştir. Güney duvar da kemer (üç fascialı) ve soffit bezemeli *lento* bloklar, yer almaktadır. Bu türevdeki blokların kulenin duvarında devşirme materyaller şeklinde kullanıldıkları bilinmektedir. Bunun yanı sıra, kulenin etrafındaki

[1542] K 15, BNK'nın 121.50 m., D 10'un 34.50 m., D 11'in 20 m. ve D 12'nin 10 m. güneyindeki uçurum kayalık üzerindedir.
[1543] Metin, 2016: 15-17; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 165.
[1544] Metin, 2016: 25-27; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 166.
[1545] Metin, 2016: 35-36; 2017a: 27-28; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 166; Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 213; Metin ve Soslu, 2018b: 246.
[1546] Matematiksel olarak 18.58 m çevresel ve 11.91 m²'lik bir alanı kapsar.
[1547] Bloklar, 0.50x0.95, 0.55x0.70, 0.55x.1.15 m. ölçülerdedir.
[1548] K 15'in kuzey-güney uzantılı Batı Sur suvarı ile bitişik kuzeydeki duvarı 1.90 m. ölçüdedir. Korunmuş yükseklik (2.15 m.) ile birlikte yaklaşık 4.05 m. yükseklik ölçülerindedir.
[1549] 0.50x1.00, 0.60x1.10 m. ölçülerdedir.

yamaçların muhtelif yerlerinde çok sayıda bloklar dağınık haldedir. Batı yamaçlarında ise ana kaya kullanılarak yapılmış *khamasorion* mezar yapıları bulunmaktadır.

Kulenin kuzeyinde yer alan BNK ve kule arasındaki uzaklık 121.50 m'dir. BNK, Kremna'nın doğu-batı uzantılı Sütunlu Caddesi ile ilişkili tek ana kapısıdır[1550]. BNK ve K 15, Kremna Vadisi'nin karşısındaki yamaçlar ile yaklaşık olarak 200 m., 220 m. ve 260 m. uzaklıktadır. Her iki yapının konum özellikleri dikkate alınarak çeşitli küçük veya büyük ölçekli tehlikeler ile iç içe bir lokasyonda yer aldıkları görülmektedir. Bu sebeple, 121.50 m. ölçüdeki yıkılmış ve yer yer korunmuş olarak tespit edilen alanda herhangi bir kule ya da savunma odaklı bir başka yapı veya yapıların olmaması tarafımızca ilginç karşılanmıştır[1551]. Bu bakımdan Batı Sur'daki stratejik koşullar değerlendirilerek BNK ve K 15 arasındaki kuzey-güney uzantılı alanda en az iki kuleye ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Çünkü sözü edilen yer, BNK'dan ötürü demografik açıdan hareketli ve araç geçişleri için çok elverişli bir bölgede yer aldığından kule şeklinde herhangi bir savunma yapısı oluşturulmayarak alanın olası kuşatmalar için açık bir hedef olarak bırakılması ve savunma zafiyeti oluşturulması gibi olayların kentin savunmasını ciddi bir tehlikeye soktuğunu düşünmekteyiz. Belki de kule yapıları vardı. Ancak, 121.50 m'lik duvar, çok yüksek ölçüde tahrip edildiği için ve çok sayıdaki devşirme materyaller ile tekrardan onarıldığı için varsayılan kule yapıları tespit edilememiştir.

K 15'in tahribatına gelindiğinde MS 3. yy'da kentin kuşatılması, I. RKA'nda yer alan Kule 2'ye 230 m. ve Kule 1'e 220 m. uzaklıktaki konumu ile MS 2. yy'daki, MS 3. yy'daki ve MS 4. yy'daki depremlerin ilişkili olduklarını önerebiliriz.

2.2.2. Güney Sur'daki Kule

Kentin güneydeki cephesi, doğu-batı uzantılıdır ve yaklaşık olarak 1.114 m. uzunluktadır. Topoğrafyası içindeki dik yamaçları, kayalıkları ve uçurumları kullanarak doğal korunaklı bir savunma alanı oluşturur. İnişli-çıkışlı yapısı ile doğu-batı uzantısında yaklaşık 20.00 m. kod farkı vardır.

III. Jeolojik Zaman (Mezozik) oluşumlu Kuvaterner Dönem (traverten ve kireçtaşı) kökenli kireç taşı kullanılmıştır[1552]. Bu konuda Hamam/Kütüphane yapısının doğusunda yer

[1550] Mitchell, 1995: 123-138; Metin, 2012b: 215-225; Çidem, 2018: 14-15.
[1551] D 10, D 11, D 12 ve D 13 yer almaktadır ve haricindeki duvar yapısı yıkıktır.
[1552] Kun ve Türkmen, 2003: 263; Metin, 2013c: 82-83; Kun, 2018: 360.

alan ana kayalardan (doğudaki) çıkarılan ham madde kaynakları, kent yapılarının inşasında da kullanılmıştır.

Güney cephe de bir adet kule yer almaktadır. Burası yaklaşık 617.35 m. ölçülerdeki batı cephenin hemen hemen iki katı kadar uzunluktadır. Ancak, jeolojik ve jeo-stratejik olarak güneydeki cephenin kuşatmacılara karşı daha avantajlı bir konumda yer alması, Boğadiç Dağı gibi kenti batıdan işgale açık halde bırakan bir alanın bulunmaması ve belki de en etkili unsuru da yakınlarındaki düzlük alanlar ile yaklaşık olarak 30.00 m., 40.00 m., 50.00 m., 55.00 m. ve 60.00 m. yükseklik farkları olması gibi yapısal koşullarından dolayı güneyin batıda olduğu gibi çok sayıdaki ve sık aralıklar ile konumlandırılmış kule yapılarıyla donatılmasına gerekli olmadığına karar verilmiş olmalıdır. Öyle ki, dik uçurumlardan kentin güneyinde yer alan alanları izlemek veya gözetlemek için oluşturulması mümkün kule veya karargah şeklindeki yapılardan ziyade vakitli düzenlenen askeri yürüyüşler (nöbetler) yapılarak veya periyodik olarak düzenlenecek istihbaratı keşifleri yaparak mobil bir organizason ve startejiyle kentin güneyinin korunması ve güvenliğinin sağlanması daha uygun bulunmuş olmalıdır.

Bu sebeple, tabii koşulların güvenlik konusundaki pozitif etkileri de dikkate alınarak yalnızca kente güneyden ulaşılabilecek durumdaki GAY'un ve ilişkideki kapının tek bir kule ile korunması yeterli görülmüştür. Bu arada sözü edilen kapının da üst katının askeri amaçlı kullanıldığını belirtmek isteriz[1553]. Bunun yanında çevreyi etkin bir şekilde koruyacak ve makineli silahlı araçlar ile aşağıdaki düzlüklere atış yapabilecek B I ve B II yapıları yer almaktadır[1554]. Bahsedilen yapılar grubu, ağır silahlı makineler için elverişlidir, aynı zamanda GK-K, GAY ve K 16'yı planlı olarak gözetleyebilecek ve denetleyebilecek konumda yapılmışlardır.

2.2.2.1. Kule 16 (Kat. 32)

D 15 ve B I'in arasındaki kayalık üzerindedir. Doğuda B I, güneydek Kepez I-II, güneybatıda Dikmentepe Kule, batıda D 15 ve GK-K, hakimiyet alanını oluşturur[1555]. K 16, 2.80x3.60 m. ölçüdedir. 1.210 m. yüksekliktedir. Duvar kalınlık, 0.60 m. ölçüdedir. Çokgen

[1553] Konu hakkındaki açıklamalar, "Güney Kapı-Kule" adlı başlıkta sunulmuştur.
[1554] Bu konu çerçevesindeki detaylı aktarımlar, "Bastion I" ve "Bastion II" adlı başlıklar altında verilmiştir.
[1555] Matematiksel olarak 8.201.63 m. çevresel ve 3.08 m^2'lik bir alanı kapsamaktadır.

taşlar ve bloklar kullanılmıştır. Bloklar, *rektogonal*dir[1556]. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz polygonal* ve *düzensiz isodomik* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. XLIX: Fig. 97, Kat. 32, Lev. CXXX: Çiz. 79-80).

2.80x3.60 m. ölçüdedir. Dikdörtgen planlıdır. Korunmuş yükseklik ölçüleri, 1.45 m'dir. Ana kaya üzerinde yer alan çıkıntılar düzleştirilerek inşa edilmiştir. İlk iki dizilimdeki bloklar, korunmuştur. ¾ cephe de tıraşlanarak kaba yonulu işlenmiştir. Düzensiz taşlar kullanılarak örülmüştür. K 16'nın kuzeyi, doğu-batı uzantılı dik açılı D 15 ile kesişmektedir ve sur duvarı, kule yapısı ile iç içe değildir veya kulenin duvarları, batı cephedeki kuleler gibi sur duvarına yerleştirilmemiştir. Küçük ölçekli bir yapıdır. Bu sebeple, savaş araçları olarak kullanılan küçük ölçekli makineler için de uygundur[1557]. Çünkü stratejik olarak GK-K ve güneydeki geniş düzlükler bakış açısında yer alır.

2.2.3. Mimari Özellikler

2.2.3.1. Batı Sur'daki Kuleler

Kentin batı cephesi kuzey-güney uzantılı yaklaşık 617.35 m. uzunluktadır. Bu cephede 15 adet kule yer almaktadır (Lev. XL: Fig. 79-80, Lev. CXIII: Çiz. 45-46). Kule yapılarının konumlarında Kremna Vadisi'nin ve vadi karşısındaki cepheden kenti karşılayan veya izleyen düzlük alanların yapısal olarak yönlendirici bir hükmü bulunmaktadır. Şöyle ki, BNK'ndan itibaren güney yönündeki K 15'e kadar ki hat, Kremna Vadisi'nin en geniş açıdaki açıklıklarının olduğu bir alandadır. Kuzeyde bulunan tahkimli yapılara göre vadi karşısından kente yönelik yapılacak tehlikelerden kısmen uzak alanlarda yer aldığı için kentin bu açıdaki cephesi 121.50 m. uzunluktaki duvar yapısı ile düzenlenerek yalnızca K 15 ile korunması yeterli görülmüştür[1558]. Ancak, BNK'ndan kuzeye doğru Kremna Vadisi, kent karşısında dar açılı alanları meydana getirdiği için güneydeki savunma yapılarının aksine genel dizilim ortalaması yaklaşık 21.32 m. ölçüdeki yakın aralıklar ile 14 adet kule inşa edilmiştir[1559] (Lev. XL: Fig. 79-80). Bu durumdaki kule yapılarının mimari

[1556] Bloklar, 0.40x0.60, 0.50x0.60, 0.80x1.30 m. ölçülerdedir.
[1557] Savaş makineleri için bkz. Whitehorn, 1946: 49-60; Marsden, 1969: 12, 73, 86, 88-90, 143, 192-195; Campbell, 2011: 677-700.
[1558] Bu yöndeki detaylı açıklamalar duvarların "Askeri Özellikler" başlığı altında yapılmıştır.
[1559] K 1-K 2 arası 22.70 m., K 2-K 3 arası 21.50 m., K 3-K 4 arası 25.00 m., K 4-K 5 arası 23.40 m., K 5-K 6 arası 24.50 m., K 6-K 7 arası 18.30 m., K 7-K 8 arası 27.30 m., K 8-K 9 arası 22.50 m., K 9-K 10 arası 25.00 m., K 10-K 11 arası 21.50 m., K 11-K 12 arası 22.50 m., K 12-K 13 arası 20.45 m., K 13-K 14 arası 24.20 m., K 14-K 15 arası da 196 m. ölçülerdedir.

konumlarında kentin arazi koşulları ve ilişkili olarak savunma özelliklerinin etkili oldukları, hatta arazi şekillerinin savunma yapılarını daha çok şekillendirdiği ve yönlendirdiği tespit edilmiştir (Lev. XLIX: Fig. 98, Lev. L: Fig. 99-100). Konuya yönelik çalışmaları ile Y. Polat da Hellenistik Dönem'e ait kentlerdeki kulelerin yaklaşık aynı mesafelerde yapıldığını, istisnai olarak topografya koşullarının kule yapıları arasındaki mesafeleri arttırdığını vurgulayarak Kremna'daki kulelerin lokalitik durumu için bir yönüyle ışık tutmuştur[1560]. Panemoteikhos I'deki kule yapılarının ortalama yaklaşık 20.00 m.[1561], Teos'daki kule yapılarının (beş adet) yaklaşık 35.00 m.[1562], Ephesos'un savunma duvarlarında yer alan kulelerin 60.00 m. ve 70.00 m.[1563], Miletos'un MÖ 2. yy'a ait güney sur duvarları üzerindeki kulelerin 60.00 m.[1564] ve Hattuşa'daki erken dönem kulelerinin 20.00 m.[1565] mesafelerde yapıldığı görülmektedir.

Kentin kule yapıları, kent duvarlarını dik açılı bir şekilde keserek yerleştirilmiştir. İlişkili olarak kulelerin doğu-batı uzantılı kuzey ve güney yönündeki duvarları, yaklaşık 0.50 m., 0.70 m. ve 1.00 m. ölçülerde duvarların içine oturtulmuştur (Lev. LI: Fig. 101-102). Bu konuda A. Akarca'nın kule yapılarını sur duvarlarına yerleştirerek ve sur duvarlarından bağımsız yapılarak oluşturulan kule planları şeklindeki sınıflandırmalarından hareketle kentteki kule yapılarını ilk grup içinde değerlendirmenin uygun olduğunu düşünmekteyiz[1566]. Buna göre kuleler, duvar yapıları ile kesişimde olduklarından dolayı kuşatmalardaki kule odaklı saldırılarda meydana gelen tahribatlar doğrudan duvarları da tehdit etmektedir (Lev. XXXIX: Fig. 77-78). Yine de kule ve duvar ilişkili savunma yapıları, antikçağdaki mücadelelerde savunma stratejisini aktifleştirdiği için homojenik bir şekilde yapılmaya devam etmektedir. Tarafımızca kent mimarlarının kuleleri, duvar yapıları ile ilişikte yapmalarındaki stratejik planlarının temel sebebi ise kent duvarlarından duydukları yüksek stratejik kaygılardan ziyade Kremna Vadisi'nin dar açılı yerlerindeki muhtemel kuşatma durumlarını hesaplayarak kulelerden yapılacak savunmaların ve atışların daha yararlı olacağı yaklaşımlarıydı. Ayrıca, BNK'dan kuzeyde yer alan K 1'e kadar ki yaklaşık 617.35 m. uzunluktaki hattı korumak için yakın aralıklar ile konumlanmış kule

[1560] Polat, 2016: 97.
[1561] Metin, 2019a: 4-12.
[1562] Polat, 2016: 96.
[1563] McNicoll, 1997: 104.
[1564] Von Gerkan, 1935: 33 vd. lev. I.16.
[1565] Jansen, 2016: 116.
[1566] Akarca, 1998: 146-147.

yapıları kuvvetle gerekmekteydi[1567]. Çünkü kentin kule yapıları, duvarlara göre daha ön cephede yer aldığından dolayı duvar yapıları, kuleler ile güçlendirilmiş kulelerin savunmanın toplandığı güç merkezleri şeklinde düzenlendiği ve bağlı olarak savunmacılar için kuşatmacılara karşı cepheden ve yanlardan atışlar yapmalarına imkanı sağladığı yönündeki stratejik tutumları eğilim göstermektedir[1568]. Bununla birlikte Kremna'daki gibi duvarlar ile kulelerin duvarlarının bütünleşik yapıldığı kentler ve yerleşimler şöyledir; Keraitai[1569], Kartalpınarı[1570], Panemoteikhos I[1571], Panemoteikhos II[1572], Sia[1573], Millias[1574], Pednelissos[1575], Perge[1576], Sillyon[1577], Oinoanda[1578], Alinda[1579], Dura Europos[1580] ve Kyrenaika'daki Ptolemaios'dur[1581]. Dolayısıyla Klasik ve Hellenistik dönemlerdeki kentlerin savunma yapılarında söz konusu yapısal ilişkinin yaygın bir şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz[1582].

Antikçağdaki kuleler dikdörtgen, kare, yuvarlak ve çok köşeli (*hexagonal* ve *pentagonal*) formlarda düzenlenmiştir[1583]. İlk kule yapıları, küçük ölçeklidir ve duvar yapılarını aşmamaktadır. Bu durumdaki Eleusis'de konumlandırılmış tapınak surlarını inceleyiniz[1584]. Bunlar, seyirdim yerinden (*epalksis*) daha büyük bir alandan yoğun bir şekilde savunmalar ve saldırılar yapma imkanları sunmaktadır. Daha sonra sur duvarlarının

[1567] Daha öncede bahsedildiği üzere Batı Sur Duvarları üzerindeki 15 adet kulenin batı ön cepheleri 111.40 m. ölçülerdedir. BK I 1.30 m., BK II 2.65 m. ve BNK'da yaklaşık 4.00 m. ölçülerdedir. Bunlar, hesaplamalar içine dahil edilmemiştir. Batıdaki kuzey-güney uzantılı cephenin tam olarak uzunluğu 617.35 m. ölçülerdedir. Bu bağlamda kule ve duvar ölçüleri, yıkık bölümlerde dahil olmak üzere BNK ve K 1 çerçevesindeki ana hat yaklaşık 498 m. uzunluktadır.
[1568] Bu konu hakkındaki önemli açıklamalar kulelerin "Askeri Özellikler" adlı başlıkta verilmiştir.
[1569] Metin, 2014a: 46-50, Res. 114-120; Metin, Polat-Becks, Becks, Atayeter ve Şaroğlu, 2014: 326-327, 333, Res. 10; Metin, Polat-Becks ve Becks, 2014a: 176-177, Res. 7; Metin, 2017b: 17-21, Res. 26-30; Metin ve Soslu, 2018b: 246.
[1570] 29.04.2019 tarihinde Çeltikçi İlçesi yakınlarındaki Kartalpınarı Köyü'ne yapılan araştırma gezisinde not edilmiştir.
[1571] Metin, 2019: 4-15, Res. 4-10.
[1572] Metin, 2018b: 48-56, Res. 58-60, 62, Çiz. 17-18, 20-21; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 127-129.
[1573] Mitchell, 1991b: 135, Pl.10, 2; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 278, 286, Res. 2. Ayrıca, 04.09.2017 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1574] Metin, 2018b: 23-24, Res. 29-30.
[1575] McNicoll, 1997: 131-134, Fig. 30; Işın, 1998: 111-128, Figs. 3-10; Laufer, 2010: 173-174, Abb. 9.
[1576] Türkmen, 2001: 86-89; Kent planı için bkz. Recke, 2007: 164, Abb. 29.
[1577] McNicoll, 1997: 136-142, Fig. 32, Pl. 64; Laufer, 2010: 170-172, Abb. 7. 19.09.2019 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1578] McNicoll, 1997: 120-126, Figs. 25, 27, Pl. 51, 54.
[1579] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 709-746, Figs. 6-8, 11-13, 22.
[1580] McNicoll, 1997: 89-94, Fig. 18.
[1581] Kraeling, 1962: 51-60, 38, Fig. 3.
[1582] Bu konu hakkındaki açıklamalar kulelerin "Askeri Özellikler" adlı başlık altında detaylı olarak verilmiştir.
[1583] Ph. Byz. *Poliorketika*. I. 3-5; Vitr. *de Arch*. I.V.5; Marsden, 1969: 147-148; Garlan, 1974: 291; Lawrance, 1979: 75; Tırpan, 1990b: 222-223; Akarca, 1998: 141; Sülüner, 2005: 87-89; Nossov ve Delf, 2009: 20-24.
[1584] Lawrance, 1996: 169, 174-176, Figs. 280, 293.

boyunu aşarak düzenlenmiş tek katlı ve mazgal açıklıklara sahip kuleler yapılmaya başlanmıştır. MÖ 6. yy'ın sonu ve MÖ 5. yy'ın başlarına tarihlenen Thasos kent surlarındaki kuleler de ilişkili yapılardır[1585]. MÖ 399'da Hellenlerin Kartaca ile Motia da yaptıkları savaşta Syracusae *tyran*ı Dionysos I'in *mancınık* tipindeki savaş araçlarını keşfetmesinden sonra Hellenistik ve Roma dönemlerindeki savunma duvarlarında kule yapılarının yaygın olarak kullanımları, savaş teknolojisi ile başlayan bir yenilik olarak görülmüştür[1586]. Bu konuda Kremna'nın kule yapıları, Hellenistik Dönem'de kullanılan dört köşeli, yani dikdörtgen planlı yapılar şeklinde tasarlanmıştır. Bunun nedeni olarak kulelerin inşasındaki arazi şekilleri ve stratejik savunma özelliklerinin yanı sıra, ekonomik kaynaklı unsurların, yani daha az maliyetli işçilikler ile yalın kesme blokların kullanılarak yapıların kolay bir şekilde düzenlemeleri tarafımızca ileri sürülmüştür. Bu sebeple, kulelerin sayıları ve modellerinin tasarlanmasında harcama maliyetlerinin yukarıdaki unsurlar (jeolojik özellikler ve savunma stratejisi) kadar yönlendirici olduğunu düşünmekteyiz. Hatta J. Seeher de savunma duvarları üzerindeki kule sayılarının çokluğunun yapısal ve ekonomik olarak % 70 veya % 80 civarında bir maliyet çıkardığından söz etmiştir[1587]. Kulelerin planları dikdörtgendir ve plan ölçüleri değişiklik oluşturmaktadır[1588]. K 1, K 2, K 14 ve K 15'de açık bir şekilde görülmektedir. K 1 ve K 15 yapıları, ana kaya üzerinden yükselerek savunma açıklıkları oluşturmamak için uçurum kenarları ile paralel bir şekilde düzenlenmiştir (Lev. LII: Fig. 103-104, Lev. CXIV: Çiz. 47, Lev. CXXIX: Çiz. 77). K 2'nin yan duvarları, 3.50 m. ölçüleri ile aynı hattaki kule yapıları ile yaklaşık olarak aynıdır; ancak, ön cephedeki duvar yapısı, yaklaşık 8.00 m. ölçüdedir. Nitekim savaş araçlarını kullanmak için tasarlanmış olmalıydı. İlişkili olarak K 14'ün kuzey-güney uzantılı sur duvarı üzerindeki yukarıdaki kule yapılarına göre 1.60x4.50 m. dar açılı ölçüleri göze çarpmaktadır. Kule yapısı, bir platform şeklinde düzenlenerek ve savaş araçları yerleştirilerek BNK ve BAY II'yi korumak için düzenlenmiş durumdaydı. Konuya yönelik çalışmaları ile A. W. Lawrance de bazı kule yapılarının stratejik olarak kuşatmacıları kent savunmasından uzak yerlerde tutmak için duvarların düz bir platform şeklinde uzantılı

[1585] Akarca, 1998: 144.
[1586] Diod. 14.41-42; Hanson, 1999: 155; Sidebottom, 2004: 92; Beryman, 2009: 69-70. Diodorus Sicilius (16.74.5) mancınık kullanımına ilişkin olarak ilk somut belgelerin MÖ 340'da Perinthos zamanında Byzantium'dan ödünç alınarak kullanıldığını belirtmiştir.
[1587] Seeher, 2010: 27-43.
[1588] K 1 7.20x12.00 (Mekan I, 5.10x5.00 m. ve Mekan II, 7.20x7.00), K 2 3.50x8.00 m., K 3 3.20x6.60 m., K 4 3.50x6.50 m., K 5 3.50x6.50 m., K 6 4.00x7.00 m., K 7 2.00/3.60x6.80 m., K 8 3.50x6.60 m., K 9 3.00x6.80 m., K 10 3.30x7.00 m., K 11 2.80x6.60 m., K 12 2.90x6.50 m., K 13 3.50x6.50 m., K 14 1.60x4.50 m., K 15 6.60x5.60 m. ölçülerdedir.

teraslar halinde yapıldığından ve üzerine mancınıkların yerleştirildiğinden bahsetmektedir[1589]. Ayrıca, I. RKA'nda yer alan Kule 2 ile 180 m. ve Kule 3 ile 170 m. uzaklıktadır. Bu şekildeki kuşatma durumları dikkate alınarak K 14'ü savaş araçları için kullanılacak bir yer olarak düzenledikleri söylenebilir. Bundan dolayıdır ki, kulelerin plan ölçülerindeki yapısal değişikliklerin yalnızca arazi yapıları ve arazideki savunma stratejileri ile sınırlı değil, aynı zamanda mühendislerin teknolojik olarak Hellenistik Dönem'de kullanılan savunma ve kuşatma amaçlı yapılmış savaş araçlarını takip ederek ve kavrayarak kule yapılarını belirli bir plana göre tasarladıkları da unutulmamalıdır[1590]. Diğer yandan K 1 yapısı, iki mekanlı (?) bir yapıdır. K 3, K 8 ve K 13 yapıları ise arka cephelerinde yer alan birer oda ile desteklenmektedir. Bu tipteki yapısal uygulamaların lojistik malzemelerin korunması için depo, askerlerin dinlenmeleri için bir oda şeklindeki mekanlar ve müştemilat yerleri olarak yapıldığı bilinmektedir[1591]. Sonuç olarak Kremna'daki şekli ile dikdörtgen kule yapılarının kullanıldıkları kent örnekleri Keraitai[1592], Panemoteikhos I[1593], Panemoteikhos II[1594], Side'nin Hellenistik Dönem'e ait kent duvarları üzerindeki kuleleri[1595] ve Perge'nin Aşağı Şehir sur duvarlarındaki yine Hellenistik Dönem'e ait kule yapılarıdır[1596].

Kent, Boğadiç Dağı'nın doğu yönündeki kayalık yapısı üzerinde yükseldiği için kent planlayıcılarının batı yamaçlardaki küçük ölçekli kayalık alanlardan ve KATO'dan çıkardıkları ve daha sonra işleyerek standartlaştırdıkları bloklar ile kule yapılarını yaptıkları kanıtlanmıştır[1597]. Kulelerde yapılan incelemelerde yapıların inşasında harç katkısının kullanılmayarak kuru duvar tekniği ile kulelerin düzenlendiği not edilmiştir. Keza A. W.

[1589] Lawrance, 1979: 390.
[1590] Hellenistik Dönem'deki kule yapıları önceki kulelere göre oldukça büyük ve sağlam planlanmıştır. Büyük yapılmalarındaki temel gereksinimlerin başında düşmanın *helepolis* şeklindeki mobil kuleleri ve savunmacıların kuleleri içine yerleştirilen ağır savaş makineleri gelmektedir. Çünkü MÖ 4. yy'ın başlarında büyük ölçüde yer kaplamaktaydılar. Bu sebeple, gerek askerlerin dinlenmeleri ve gerekse mühimmatların depolanması için ayrı odalara ya da kule zemininde ayrı mekanlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Ancak, ayrı odaların düzenlenmesi stratejik bakımdan problemeler oluşturduğu için genelde kule içinde muhtelif yerlerin değerlendirilmesi sağlanıyordu. Lawrance, 1979: 390-391; Jansen, 2016: 116.
[1591] Bu konudaki açıklamalar "Askeri Özellikler" adlı başlık altında detaylı olarak verilmiştir. Ayrıca, Hellenistik Dönem'e ait askeri bir deponun (*arsenal*) detayları için bkz. Pounder, 1983: 233-256. Tralleis kentinin askeri deposu için bkz. Dinç ve Dede, 2003: 346-347, Çiz. 6, Res. 12.
[1592] Metin, 2014a: 46-50, Res. 114-120; Metin, Polat-Becks, Becks, Atayeter ve Şaroğlu, 2014: 326-327, 333, Res. 10; Metin, Polat-Becks ve Becks, 2014a: 176-177, Res. 7; Metin, 2017b: 17-21, Res. 26-30; Metin ve Soslu, 2018b: 246.
[1593] Metin, 2019: 4-15, Res. 4-10.
[1594] Metin, 2018b: 48-56, Res. 58-60, 62, Çiz. 17-18, 20-21; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 127-129.
[1595] Mansel, 1964: 217-225.
[1596] Mansel, 1964: 226-23; Türkmen, 2001: 10-40, Res. 1-51, Md1-Md15, Mb1-Mb15; Recke, 2007: 164, Abb. 29.
[1597] Bu konudaki detaylı aktarımlar duvarların "Mimari Özellikler" adlı başlıkta verilmiştir.

McNicoll de harç katkısız duvarların Hellenistik Dönem'e ait kentlerde yaygın olarak kullanıldığından söz etmiştir[1598].

Kule yapılarındaki duvar örgü teknikleri *isodomik, isodomik-trapezoidal, düzensiz isodomik, pseudo-isodomik, pseudo-isodomik trapezoidal* olarak tespit edilmiştir (Tablo 14). Bu yöndeki duvar tipleri, çeşitlilik izlenimi oluştursa da orijinalinde kulelerden 11'inin *isodomik*, 1'inin *pseudo-isodomik* ve kenarları yamuk bloklar kullanılarak her iki kule de yer yer *trapezoidal* teknik kullanıldığı, K 13'ün ve K 14'ün yapılarındaki yüksek tahribatlardan ötürü duvar örgü tipleri kesin olarak bilinmese de korunmuş haldeki kulelerden hareketle *isodomik* veya *pseudo-isodomik* yapılarda düzenlendiği ve K 15'in denk olmayan bloklar ile tekrardan yapıldığı için *düzensiz isodomik* olduğu belirlenmiştir. Buna göre K 1, K 3, K 4, K 5, K 6, K 7, K 8, K 9, K 11, K 12 ve K 15'de *isodomik* teknik kullanılarak yapılmıştır (Lev. LIII: Fig. 105). Blokların yükseklikleri aynı oldukları için ve dört yüzeyli tek boyda hazırlandıkları için dizilimleri korunarak *isodomik* teknik sistemli bir şekilde uygulanmıştır. Bunun yanında K 1 ve K 4'den yola çıkarak kulelerdeki bloklar standart yerleştirildiği için orijinalinde derz açıklıklarının daha az olduğu kanısına varılmıştır. Teknik işçilik olarak bloklar, dik açılı ve *rektogonal*dir; ¾ cephe de işlenerek ön yüzleri -alın bölümleri- kaba yonulu bir şekilde bırakılmıştır. K 1'deki Mekan I, K 2, K 3, K 4, K 7, K 9, K 11, K 12'nin ön cephedeki ve yan kenarlardaki az sayıdaki blokları, bosajlı olarak düzenlenmiştir. Bu bağlamdaki kule yapıları, kuşatma zamanındaki saldırılarda kuşatmacılar tarafından kullanılarak taş fırlatan savaş araçlarının ilk hedef ve müdahale merkezlerinde yer aldıkları için çarparak yüksek darbeler oluşturan araçların tahribatını iyi bilen mühendisler tarafından stratejik olarak yapıldığını öngörmekteyiz. Philo Byzantius'un kaba yüzlü ve dışa çıkıntılı blokların antikçağ kuşatmalarındaki saldırılara karşı mukavemetli olmalarının savunmayı kuvvetlendirdiği yönündeki açıklamaları[1599], yukarıdaki kulelerin teknik özellikleri ile yakın ilişkilidir. Ayrıca, kulelerin ön cephelerindeki blokların teknik özellikleri, Scranton'un çekiç kullanılarak kaba yonulu işlenmiş "*Hammer face*" şeklindeki teknik tanımları ile de uyumluluk içindedir[1600]. Diğer yandan K 1'in Mekan I ve Mekan II yapılarındaki duvarlar iki ayrı tipteki bloklar ile

[1598] McNicoll, 1997: 11.
[1599] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.11, II.29, 66.
[1600] Scranton, 1941: 112-121. Tomlinson da (1961: 133-140) blokların yüzeylerinin işlenişlerini yedi grupta incelemektedir: 1- Kaba yüzlü (ocaktan çıktığı gibi veya kaba yüzlü), 2- Çekiçlenmiş (çekiçle kaba bir satıh verilmiş), 3- Bosajlı, 4- Pütürlü, 5- Çentikli, 6- Çerçeveli, 7- Perdahlı. Bu şekildeki blokların alın kısımlarının çekiçlenerek yapıldığı kentlerin yoğun olarak Karia Bölgesi'nde yer aldığı bilinmektedir. Kırca, 2015: 125-141.

oluşturulmuştur. İlk yapıdaki duvarları oluşturan bloklar, dört cephe de tıraşlanarak ince yonulu bir şekilde yapılırken, ikinci yapıdaki bloklar ise bosajlı veya dışa çıkıntılı olarak tasarlanmıştır ve dördüncü dizilimdeki blokları profilli yapıdadır[1601]. K 1'deki duvar yapıları tarihsel olarak ayrı dönemleri karşımıza çıkarırken, ilişkili olarak devşirme blokların kullanılması ile Mekan II'nin batı yöndeki cephesinin de tekrardan yapıldığı belirlenmiştir[1602]. Nitekim K 1'deki kuzey ve batı yönlerdeki duvar cephelerinin ise R. L. Scranton'un ince yonulu işlenerek düzenlenmiş yüz şeklindeki "*Tooled face*" olarak tanımladığı duvarlar ile yakın ilişkili olduğu anlaşılmıştır[1603].

Görülüyor ki, genel itibariyle savunma duvarları ve kule yapıları iki ayrı teknik kullanılarak hazırlanmıştır. Bu yönüyle konu ile ilişkili olarak Kremna'daki savunma yapılarının inşasında farklı ustalar ya da usta grupları mı çalıştı?, savunma yapılarının inşasındaki yapısal özellikler ve teknik işçiliklerdeki değişikliğin temel sebepleri ekonomik kaynaklı mıydı? veya kentteki kule ve duvar yapılarındaki ön cephelerin farklı olarak işlenmesinde savunma stratejileri mi etkiliydi? şeklindeki sorular ile karşılaşılması kaçınılmazdır.

Yukarıdaki üç soru da tartışmaya açıktır. Ancak, yazıtlar veya kaynak dokümanları (işçilik, nakliye, yevmiye vb.) olmaksızın kesin ifadeler kullanılarak açıklanmaları mümkün olmamaktadır. Buna göre ilk olarak savunma yapılarındaki yapısal özelliklerin ve teknik işçiliklerin ayrı olarak yapılmalarını farklı deneyimleri paylaşan ustaların oldukları veya farklı ustaların çalıştıkları konusu ile kati bir şekilde ilişkilendiremeyiz. Buradaki temel olay kule ve duvar yapıları, farklı savunma işlevine sahip yapılar oldukları için usta bu farklılığı gözeterek iki ayrı duvar yapısı oluşturabilir. Keza farklı ustaların çalıştıkları tespit edilse dahi bu kez de blokların ön cephelerindeki farklılığın ustanın biçembilim/stilistik özelliklerinden mi kaynaklandı?, şeklindeki soruların açıklanması gerekmektedir. Eğer ki, yapılardaki yapısal farklılıkları, yalnızca maliyet veya harcama politikaları ile açıklamaya yönelirsek kentin yaklaşık 617.35 m. uzunluktaki batı cephesinde yaklaşık 21.32 m. aralıklar ile konumlanan 15 adet kule yapılarının inşasındaki ihtiyaç duyulan temel stratejik koşulları göz ardı etmiş sayılırız. Bu sebeple, savunma yapılarındaki farklılığı stratejik durumlar ile ilişkilendirerek açıklamayı uygun görmekteyiz. O halde ehil ustaların duvardaki blokların alın kısımlarını düz bırakmaları, yani "*Tooled Face*" ve kulelerdeki

[1601] "Kule 1" adlı başlıkta detaylı olarak açıklanmıştır.
[1602] Bu hususdaki açıklamalar kulelerin "Askeri Özellikler" adlı başlık altında detaylı olarak verilmiştir.
[1603] Scranton, 1941: 98-108; Winter, 1971a: 80; Pedersen, 1994: 218; McNicoll, 1997: 18.

blokların alınlarını çekiçlenmiş ve bosajlanmış bir şekilde yapmaları, yani "*Hammer Face*" tekniklerini kesin olarak kullandıklarını göstermiştir. Bu teknikleri kullanarak savunma yapılarını orijinaline uygun bir şekilde yaptıklarının yanı sıra, kuleleri ayrı bir teknik kullanarak yapmalarındaki gerekçe(lerin) ise kulelerin hedef ve sorumluluk olarak duvarlardan daha ön cephede yer almalarından dolayı hızlı bir şekilde yıpranmaları ve savunmayı tehlikeye düşürecekleri olayını hesaplayarak sözü edilen teknik ile güçlendirdiklerini söylemek mümkündür.

Kulelerde kullanılan blokların yanlarını bağlamak veya blokları karşılıklı geçmeli bir şekilde yaparak duvarları sağlamlaştırmak için K 2, K 9, K 11, K 12'de kenet yuvaları veya ağızları açılmıştır veya geçmeli olarak yapılmıştır (Lev. LIII: Fig. 106, Lev. LXIII. Fig. 125). Bununla birlikte K 3, K 4, K 5, K 6, K 9, K 10 ve K 11'de muhtelif yerlerdeki aynı yükseklikteki blokların yan kenarları sağa ve sola 80^0'lik ve 85^0'lik açılarda eğik yapılarak bloklar birbirlerine *trapezoidal* teknik ile bağlanmıştır[1604]. Böylelikle yapısal olarak kuşatma zamanlarında maruz kaldıkları bombardımanlara karşı çok daha kuvvetli bir savunma anlayışı oluşturulmuş olmalıydı. Bu şekildeki teknik özelliklerinden dolayı *isodomik-trapezoidal* duvar örgüsü şeklinde tanımlanmalarına karar verilmiştir. Hellenistik Dönem'de görsellik (estetik) ve sağlamlık yönüyle yaygın olarak kullanılan bir duvar örgüsü tekniktir[1605]. Buradan hareketle geçmeli olarak düzenlenen kenet yuvaları ve *trapezoidal* şeklindeki tekniklerin kullanıldıkları kentler ve yerleşimler şöyledir; Notion kentindeki doğuda yer alan savunma duvarları üzerindeki kule yapısı[1606], Kelbessos'daki çiftlik-kule yapısı[1607], Myra'nın Akropolisi'ndeki savunma yapısı[1608], Aperlae'deki batı duvarı[1609], Ephesos yakınındaki Alıcı Kalesi'nin duvarları[1610] ve Ayasuluk Kalesi'nin kuzeyindeki duvarı[1611], Knidos'daki Kap Krio'nun batı yönündeki sur duvarı[1612], Neandria'daki savunma yapıları[1613], Nagidos kenti savunma duvarları[1614] ile Platai'deki kule yapısı[1615], Attika

[1604] Scranton, 1941: 70-98.
[1605] Winter, 1971a: 81, 88.
[1606] Akarca, 1998: Lev. VII.15; Ratte, 2014: 2-3, res. 7.
[1607] Çevik ve Bulut, 2007: 111-112, Figs. 20-21; Pimouguet-Pedarros ve Çevik, 2016: 375, Fig. 2.
[1608] Çevik ve Pimoquet-Pedarros, 2011: 306, Fig. 4.
[1609] Vann ve Leadbetter, 2006: 847-859, Fig. 11.
[1610] Meriç, 2009: 82, Abb. 82.
[1611] Kerschner, 2016: 348, Abb. 8.
[1612] Büyüközer, 2020: 176, Fig. 12.
[1613] Schulz, 1994: 66-89, Taf. 9; Akarca, 1998: Lev. XXIV.51, Lev. XXV.53.
[1614] Durugönül, 2007: 10, 489, Res. 16.
[1615] Scranton, 1941: 74-76, Fig. 15.

Bölgesi'ndeki Eleutherai kentindeki kule[1616], Gyphtokastro kentindeki duvar yapısı[1617], Phokis'deki Hyampolis[1618] ve Elias Dağı üzerindeki Thera'nın korunaklı duvarları yer almaktadır[1619]. Bu yönüyle Klasik ve Hellenistik dönemlerde Anadolu'da ve Kıta Hellas'da orta ölçekte kullanıldığını ifade edebiliriz.

K 1, K 2, K 3, K 10 ve K 12 yapılarının ön cepheleri ve bazılarının yan duvarları *pseudo-isodomik* duvar örgüsü teknik ile yapılmıştır (Lev. LIV: Fig. 107). Dört yüzeyli tek boydaki ve eşit yüksekliklerde olmayan bloklar kullanılmıştır. Dik açılı ve *rektogonal*dir; kaba yonulu bir şekilde işlenerek yerleştirilmiştir. Bu durumdaki duvar örgüsü teknik, tek boydaki aynı blokların bir sıra geniş dizilimli bir sırada dar yüzleri üzerine çift veya tek olarak yerleştirilmeleri ile düzenlenmiştir[1620]. Ancak, yukarıdaki kule duvarları, hacimsel boyutları yaklaşık 1.40, 1.60, 1.70, 2.00, 3.10 ve 3.30 m. ölçülerdeki blokların kullanımlarından olsa gerek genişlik ve yükseklik olarak yatay bir şekilde kullanılan bloklar *isodomik* teknikteki bloklar ile standart ölçülerdedir. Yani yükseklik ve genişlik olarak standart ve tek boydaki bloklar değil, yükseklik olarak iki ayrı blok tipi kullanılmıştır. Nitekim yukarıdaki kule yapılarının ön cepheleri incelendiğinde savunma odaklı stratejik özelliklerden dolayı hacimli blokların koşulsuz yerleştirildikleri ve bu sebeple standart *pseudo-isodomik* blokların dışında bloklar kullandıkları açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca, *pseudo-isodomik* teknik, Hellenistik Dönem'in başlarında popüler olarak kullanılırken, dönemin sonlarına doğru daha az tercih edilmeye başlanmıştır[1621]. Buna göre Isauria'daki kule yapısı[1622], Adada kentindeki Agora'nın yakınındaki MÖ 2. yy'a ait kule[1623], Sia'nın kent kapısını koruyan MÖ 2. yy. tarihli kule yapısının zemin katı[1624], Çeltikçi İlçesi yakınındaki Kartalpınarı Köyü'nde yer alarak henüz lokalizesi yapılmamış Hellenistik Dönem'e ait savunma duvarları üzerindeki kule yapıları[1625], Sillyon'un üç katlı

[1616] Akarca, 1998: Lev. XV.33.
[1617] Fields ve Delf, 2006: 14.
[1618] Scranton, 1941: 76-77, Fig. 16.
[1619] Scranton, 1941: 77-78, Fig. 17.
[1620] Scranton, 1941: 134; Martin, 1965: 401; Winter, 1971a: 69-91; Fırat, 2016: 13.
[1621] Scranton, 1941: 98.
[1622] Winter, 1971a: 81, Fig. 60, 148.
[1623] Mitchell, 1991b: 132-134, Pl.9, 2-3; Büyükkolancı, 2013: 200-201, 208, Res. 3. 25.09.2019 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1624] 04.08.2017 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırma gezisinde incelenmiştir.
[1625] 29.04.2019 tarihinde Çeltikçi İlçesi yakınlarındaki Kartalpınarı Köyü'ne yapılan araştırma gezisinde not edilmiştir.

kapı-kule yapısındaki birinci ve ikinci katların duvar yapıları[1626], Tlos'un kuzeydoğusunda Hellenistik Dönem'de inşası yapılan Darıözü/Kastabara Akropolisi'ndeki kuleler[1627], Alinda kentinin Akropolisi'ndeki duvar yapıları[1628], Latmos Herakleia'daki ilişkili savunma duvarları[1629], Priene kentindeki Kule 4'ün (T4) teknik özellikleri[1630], Myra'nın yakınlarındaki dağlık alanda yer alarak Geç Hellenistik Dönem'e ait tarihlenen çiftlik-kule yapısının duvarları[1631] ile Beymelek-İsion'daki MÖ 2. yy'a tarihli çiftlik-kule yapısı[1632] yukarıdaki K 2, K 3, K 10 ve K 12 yapıları gibi *pseudo-isodomik* olarak düzenlenmiştir.

Ayrıca, *isodomik* kulelerdeki gibi aynı dizilimdeki blokları tümlemek veya bağlamak için blokların yan kenarları yaklaşık 85^0'lik açıda yamuk yapılarak -kenarları çarpraz- *trapezoidal* teknik ile kenetlenmiştir. Dolayısıyla kuşatma zamanında meydana gelen saldırılara karşı kuvvetli bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Antikçağ'daki savunma yapılarındaki *pseudo-isodomik trapezoidal* teknik (Lev. LIV: Fig. 108), Anadolu'da ve Kıta Hellas'ta yüksek ölçüde kullanılmıştır. Bu konuda Çeltikçi İlçesi sınırlarındaki Kartalpınarı Köyü'nde yer alan kentin savunma duvarları ve kuleleri[1633], Adada kentindeki Agora da konumlanan MÖ 2. yy. tarihli kule yapısı[1634], Termessos'un yakınındaki Kapıkaya'daki savunma yapıları[1635], Sillyon kentindeki Bastion D I yapısı[1636], MÖ 4. yy'a tarihlendirilen Alabanda kentindeki savunma duvarlarının bir bölümü[1637], Ephesos territoryumundaki Tulum Kalesi'nin duvar yapıları[1638], Priene kentinde İskender'in MÖ 334'deki Doğu Seferi'nden (Granikos Savaşı) sonraya tarihlenen savunma duvarları ve kule yapıları[1639] ile Peloponnessos'da yaklaşık MÖ 230'da kurulan New Pleuron kentinin savunma duvarı[1640], Aetolia'daki liman kenti Oiniadai de yer alan zemin katı *isodomik* ve ilk katı *pseudo-*

[1626] Winter, 1971a: 165, Fig. 145, 232, Fig. 245; Lawrance, 1979: 258, 263, Pl. 51, 53; McNicoll, 1997: 139-140; Müth ve Ruppe, 2016: 239, Abb. 5; Taşkıran, 2017: 171. 19.09.2019 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde not edilmiştir.
[1627] Çevik, Varkıvanç, Kızgut ve Gülşen, 2003: 189-203; Çevik, 2015: 262-264.
[1628] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 714.
[1629] Peschlow-Bindokat, 1994: 155-172; 1996: 38, Abb. 41a-b.
[1630] McNicoll, 1997: 48-53, Pl. 23.
[1631] Çevik ve Pimoquet-Pedarros, 2010: 243-275.
[1632] Çevik ve Pimoquet-Pedarros, 2011: 311-316.
[1633] 29.04.2019 tarihinde Çeltikçi İlçesi sınırlarındaki Kartalpınarı Köyü'ne yapılan araştırma gezisinde incelenmiştir.
[1634] Mitchell, 1991b: 132-134, Pl.9, 2-3; Büyükkolancı, 2013: 200-201, 208, Res. 3.
[1635] Akarca, 1998: Lev. VII.16.
[1636] McNicoll, 1997: 137, Pl. 63
[1637] McNicoll, 1997: 34, Pl. 16.
[1638] Meriç, 2009: 61, Abb.50.
[1639] McNicoll, 1997: 49, Pl. 23.
[1640] Scranton, 1941: 74, 93-94, Fig. 14.

isodomik olarak düzenlenen kulenin[1641] duvar örgü teknikleri, kentteki *pseudo-isodomik trapezoidal* teknik ile yakın ilişkilidir.

Kulelerin köşelerindeki ve ön cephelerindeki bloklar, savunma mimarisi yönü ile hacimli ve kaba yonulu işlenerek düzenlenmiştir. Bu durumdaki bölümlerin korunması, kulenin yandaki cephelerine göre daha yüksek savunma gerekliliğine ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Bundan dolayı ön cephedeki blokların kenarları yamuk yapılarak *trapezoidal* ve kenet yuvaları veya geçmeli şeklinde düzenlenerek bağlanırken (Lev. LV: Fig. 109), yatay olarak üst üste yerleştirilen köşelerdeki bloklarında köşe noktaları yanlardan düzeltilerek tek bir tasarımda oluşturulmuştur. Bu tipteki dikdörtgen kule yapıları, kuşatmalardaki koçbaşları ile düzenlenecek saldırılarda veya savaş araçları ile yapılacak darbeli atışlarda yuvarlak ve çokgen köşeli kule yapılarına göre mukavemet ve dayanıklılık güçleri daha az olduğundan dolayı kulelerin köşe bölümleri kaba bir tasarımda değil, kuvvetle muhtemel taban yapısındaki köşe bloklardan çatı aksamının başladığı yerdeki bloklara kadar dikey hatlı olarak teknik bir ince işçilikle işlenerek yapılmıştır. Yapısal olarak en küçük dahi derz açıklıklarına yer verilmeyerek bloklar üst üste ve tek bir hizada yapıştırılmış gibidir. Böylelikle blokların köşe noktalardaki bağlantıları kuvvetlendirilerek mukavemeti arttırılmıştır. Bu bağlamda Pednelissos Akropolisi'ndeki kule yapısı[1642], Silifke-Adamkayalar yerleşimindeki kule[1643], Myra'daki çiftlik-kule yapısı[1644], Pamphylia'daki Lyrboton Kome'deki kule[1645], Alinda'daki kule yapıları[1646], Priene kentinin kuleleri (T4)[1647] ve Kaunos kentindeki Kule 6 (T6)[1648] ve batıda sur üzerindeki kule yapısı[1649] ile Attika Bölgesi'ndeki Thorikos'daki gözetleme kulesi[1650], Aigosthena'daki Akropolis'in kuzeydoğusundaki Kule 4 (T4)[1651], Phokis'deki Tithorea kentindeki kule yapısı[1652], Piraeus'daki kule yapıları[1653] ve Gyphtokastro'daki kulenin zemin katında[1654] yer

[1641] Scranton, 1941: 96-97; Winter, 1971a: 81, Fig. 59.
[1642] Işın, 1998: 113-115, Fig. 6.
[1643] Aydınoğlu, 2009: 148, Res. 2.
[1644] Pimouguet-Pedarros ve Çevik, 2016: 376-377, Fig. 5.
[1645] Çevik ve Bulut, 2007: 115, Fig. 27.
[1646] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 717-718, 722-723, 729-731, Fig. 6, 11, 14, 20, 22.
[1647] McNicoll, 1997: 52-53, Pl.23.
[1648] McNicoll, 1997: 197-198, Pl.93.
[1649] Işık, 2016: 47, Res. 9.
[1650] Winter, 1971a: 78, Fig. 55.
[1651] Banou, Svolopoulos ve Chatzimitros, 2015: 1-17.
[1652] Winter, 1971a: 158, Fig. 134.
[1653] Nielsen, 2007: 78, 80, 83, Fig. 17, 20, 23.
[1654] Winter, 1971a: 149, Fig. 126.

alan köşedeki blokların simetrik olarak düzleştirildiği görülmüştür. Anadolu'da ve Kıta Hellas'da Klasik ve Hellenistik dönemlerde yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Kule yapılarındaki duvarların çarpraz bir şekilde kesiştikleri dış köşe noktalarının yatay veya dikey olarak iki yönde kullanılmış bloklar ile kenetlenerek birleştirildiği tespit edilmiştir. Bu sistem tek bir blok ile iki duvarın meydana getirdiği köşelerin kuvvetli bir şekilde bağlanarak sağlamlaştırıldığı bir yöntemdir (Lev. LV: Fig. 110, Lev. CXXXI: Çiz. 81). Hacimli yapılmış blokların yapıdaki yerlerine yerleştirilerek birbirlerine tutturulmaları için yapılan bağlama yöntemi ile blokların güçlü bir şekilde uyum sağladığı görülmüştür. Öyle ki, bu şekildeki uygulamalardan dolayı kentteki kule yapılarına ait karakteristik duvar işçiliklerinin ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Bu yöndeki çalışmaları ile P. Pedersen da dış köşelerdeki iki paralel noktanın birbirini çapraz kesen yerlerine yerleştirilen bloklar ile bağlandığı şeklinde tanımlayarak "*çift köşe bağlama*" olarak adlandırmıştır[1655]. Teknik kullanımların en erken örnekleri Hekatomnidler Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Bunlar, MÖ 370'li ve 360'lı yıllarda Labraunda'daki ve Halikarnassos'daki tahkimli yapılarda açık bir şekilde görülmektedir[1656]. Ayrıca, aynı bölgedeki Alabanda[1657], Alinda[1658], Theangela[1659] ve Knidos[1660] kentlerindeki savunma yapılarında da kullanılmıştır. Kremna'nın kule yapılarındaki kullanımları, MÖ 4. yy'dan sonrada aynı işçiliklerin sürdürüldüğünü işaret etmektedir. Hatta bu yöndeki çalışmaları ile P. Pedersen ve U. Ruppe de Mausolos Dönemi'nde başlayan yapısal özelliklerin MÖ 3. yy'ın ikinci yarısında da kullanıldığından söz etmişlerdir[1661]. Belirtmek gerekir ki, Alinda ve Latmos Herakleia kentlerinin kule yapılarının köşelerinde yer alan atkı taşların, *çift köşe bağlama* yöntemi şeklinde kullanıldığı, kullanımlarına ilişkin yapılan özel teknik mimari analizlerin Kremna'daki savunma duvarlarında ve kule yapılarında kullanılan atkı taşların kullanımları ile yakın ilişkili olduğu ve aynı sonuçları verdiği anlaşılmıştır[1662]. Şöyle ki, yapılan dayanıklılık analizlerine göre, statik ve kuvvet odaklı yerleştirilen blokların konumu, kullanım sıklıkları ve ağırlıklarının yanı sıra, köşelerdeki ve orta bölümlerdeki yerleri, kule yapılarının bombardıman karşısındaki mukavemet durumunu kesin olarak belirlemiştir. Bu yönüyle

[1655] Pedersen, 2000-2001: 109-116; Pedersen, 2010: 269-316; Pedersen ve Ruppe, 2016: 565, Fig. 6.
[1656] Pedersen ve Ruppe, 2016: 566.
[1657] McNicoll, 1997: 31-38, Pl. 19.
[1658] Pedersen, 2009: 334-335; Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 717, 719-720, Figs. 6b-c, 14.
[1659] Pedersen, 2001-2002: 97-130.
[1660] Büyüközer, 2020: 174-175, Figs. 9-10.
[1661] Pedersen ve Ruppe, 2016: 565-568, Figs. 5-6.
[1662] Gençer, Hamamcıoğlu Turan, Vardaroğlu ve Aktaş, 2017: 79-86.

Kremna'da yer alan kulelerin köşe noktalarındaki blokların şeklen kullanımları ve tahribatları yukarıdaki teknik analizleri yansıtır bir şekildedir. Bunun Anadolu'da ve Kıta Hellas'da yer alan kentlerin kule yapılarında da yaygın olarak kullanılan bir uygulama olduğunu söylemek gerekmektedir.

Kentteki kulelerin yapısal değişimleri ile tarihsel dönemlerde karşılaştıkları ve ihtimal dahilindeki olayların yakın ilişkili olduğu tespit edilmiştir. İlk olarak Hellenistik Dönem'de MÖ 1. yy'da Amyntas'ın Kremna kentini zapt etmesi olayı gelmektedir[1663]. Daha sonra MS 250'li ve 260'lı yıllarda Karadeniz ve Batı Anadolu ile Kilikia, Pamphylia, Lykia, Pisidia ve Kappadokia çevrelerindeki Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı'nın işgal ve tehdit politikalarının Anadolu'daki Perge[1664], Side[1665], Rhodiapolis[1666], Kibyra[1667], Sardeis[1668], Nikaia[1669], Magnesia ad Meandrum[1670] ve Ephesos[1671] kentlerindeki gibi Kremna'da da savunma yapılarının güçlendirilmesi ve inşa edilmesi yönündeki çalışmaların gerçekleşmesini gerektiren olaydır. Son olarak Kremna MS 276'da Romalı kolonistlerin hakimiyetindeyken Isaurialı haydut şefi Lydius tarafından zapt edilerek siyasi bir krizin başlatılması durumudur. Bu durumdaki siyasi gelişmeler savaş politikalarını harekete geçirerek Roma'nın MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda Lydius'un yenilerek öldürülmesi ile kent tekrardan Roma'nın egemenliğine geçmiştir[1672]. Söz konusu tarihsel olayların Kremna'daki kule yapıları üzerindeki tahribatları incelenerek siyasi olayların savunma yapıları üzerindeki etkileri homojen bir şekilde yukarıdaki metinde ana hatları ile anlatılmaya çalışılmıştır. Çünkü savunma duvarlarının "Mimari Özellikler" adlı başlık

[1663] Strab. XII.6.4-5. Mommsen, 1886: 335.
[1664] Millar, 1969: 28-29; Broughton, 1975: 159-161; Lveer, 1984: 159-161; Brandes, 1989: 45, 102; Hild ve Hellenkemper, 1990: 145; Mitchell, 1993b, I: 235-236, 238; Winter, 1996: 136, 192, Liebeschuetz, 1999: 6.
[1665] Mansel, 1963: 67-70; Foss, 1977: 172-180; Nossov ve Delf, 2009: 29-33.
[1666] B. İplikçioğlu'nun 2004 ve 2007 yıllarında Rhodiapolis'deki yüzey araştırmalarında kentin kuzey surlarında ortaya çıkarılan yazıtlı ve yazıtsız onur kaideleri ile kamu yapılarına ait mimari elemanların MS 3. yy'daki kaotik ortam ilgili olduğu tespit edilmiştir. Öztürk, 2006: 84.
[1667] Mitchell, 1989b: 111-128.
[1668] Mitchell, 1993b, I: 235.
[1669] Büyükkolancı, 2018: 419-420.
[1670] Büyükkolancı, 2018: 416-419, Fig. 26-30.
[1671] Zos. *Hist.* I.28; Knibbe, 1980: 807; Mitchell, 1993b, I: 235; Nossov ve Delf, 2009: 52-53; Büyükkolancı, 2017: 1-111; Büyükkolancı, 2018: 401-427; 2019: 385-393.
[1672] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.

altında konu ile ilişkili olarak detaylı açıklamaları yapıldığından dolayı aynı açıklamaları yaparak tekrara yer verilmek istenmemiştir[1673].

Buna göre K 1'in tahrip olması konusundaki yaklaşımlarımız çeşitlilik göstermektedir. İlk olarak tabii oluşumlar şeklindeki yağmur suları ile gevşeyerek yıkıldıktan sonra şevli veya bel verir bir şekilde yapılarak önlemlerin alındığı ve kuvvetlendirildiği akla gelmektedir[1674] (Lev. LVI: Fig. 111). Çünkü kulenin içyapısal özellikleri, yüksek ölçüde yumuşak toprak ile doldurulduğu için yağmur sularını içine alarak ve sıcaklık ile kuruyarak şişkinlik yaptığı, sonrasında dışa doğru baskı oluşturarak kule duvarına zarar verdiğini düşünmekteyiz. İkinci olarak MS 2. ve MS 4. yy'lar arasında Kremna ve kent çevresindeki şiddetli depremlerdir[1675]. Burdur İli'nin ve Bucak İlçesi'nin 1. dereceden deprem bölgesi olması ilişkili bir durumdur. K 1'in yapısal durumu ile ilişkili yakın örnekler şöyledir; Keraitai'daki I Nolu Kule'nin ön cephesi[1676], Samsun'daki Akalan Kalesi savunma duvarları[1677], Galat Kralı Deiotarus'un kenti Peium'daki duvar yapısı[1678], Melanpagos'daki eğimli duvar yapısı[1679], Harpasos Vadisi'nde (Akçay) yer alan Kıztaşı yerleşimindeki Kule 1, Kule 2, Kule 3 yapıları[1680], Sasanilerin kuşatmalarına karşı Roma güçlerinin Dura Europos'da yaptırdıkları batı yöndeki kule yapısı[1681], Samikon'daki ana kaya üzerindeki kent duvarı[1682], Leontinoi'daki şevli kent duvarları[1683], Sicilya'daki Selinius Akropolisi'ndeki doğu duvarları[1684] ve Argolis'teki kule yapıları[1685] şevli olarak düzenlenmiştir. Öyle ki, bu tipteki uygulamalar ile ön cephedeki veya köşelerdeki bosajlı

[1673] Bu konu hakkındaki detaylı açıklamalar "Batı Sur'daki Kule Yapıları" adlı başlık altında ve kulelerin tek tek açıklandığı ilişkili alt başlıklarda verilmiştir.
[1674] Yakın Doğu Arkeolojisi'nde söz konusu tanımladığımız siper şevi, Fransızca kökenli *glacis* kelimesi ile denkleştirilmiştir. İki işlevi bulunmaktadır; ilk olarak savunma duvarlarının *glacis*li yapılarak elde edilen eğim sayesinde sur duvarlarının dip noktasında ölü menzil alanın oluşmasını engellemek için düzenlenmiştir. İkincisi de savunma duvarlarını yıkmak için koçbaşları veya tokmak kullanan kuşatmacılara karşı fırsat vermemek ve onları savunma duvarları önünde savunmasız bırakmaktır. Yadin, 1963: 20. Ancak, Kremna'daki savunma duvarları genel olarak dik açılı yapıldıkları için bu konudaki tanımlamaları kent duvarlarında görmek pek olası değildir. Troia'nın savunma duvarlarının *glacis* şeklindeki mevcut duvarları olduğunu belirtmek isterim.
[1675] Mitchell, 1995: 63; Duggan, 2004:131. Asia Minor'deki depremler için bkz. Magie, 1950: 987; Broughton, 1975: 601-602; Robert, 1978: 395-408.
[1676] 24.07.2017-17.08.2017 tarihleri arasındaki gerçekleştirilen *2017 Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda incelenmiştir.
[1677] Yılmaz, 2012: 103-104, Res. 5.
[1678] Mitchell, 1974: 68-69, Fig. 13.
[1679] Akkurnaz, 2013: 92-93, Fig. 9.
[1680] Çörtük ve Öncü, 2011: 101-129, figs. 9-16.
[1681] Leriche, 2015-2016: 105, Fig. 1.
[1682] Jansen, 2016: 103-104, Abb. 2.
[1683] Akarca, 1998: Lev. IX.20.
[1684] Akarca, 1998: Lev. IX.21.
[1685] Wiegve, 1901: 241-246; Renaudin, 1921: 297-308.

blokların kuşatma zamanında maruz kaldıkları savaş araçlarının saldırıları karşısında dayanıklılık ivmesi yükseltilerek daha az hasar almaları veya zarar görmeleri sağlanmıştır.

K 1 hakkında tarihsel olarak üç olay kapsamında çeşitli açıklamalara yer vermek mümkündür. MÖ 1. yy'da Amyntas'ın kenti zapt ederken kuşatma zamanındaki olaylarda tahribata uğradığını varsaydığımız savunma yapıları arasında K 1'in de tahrip edildiği yaklaşımıdır. Daha sonra MS 3. yy'ın ortasındaki Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı'nın Anadolu'daki işgal politikalarına karşı -zafiyet oluşturarak yerlerin yeniden güçlendirmesi çalışmaları kapsamında- K 1'in de tekrardan onarıldığı düşüncesidir. Son olarak MS 278'deki Lydius'un himayesindeki Kremna'nın Roma tarafından kuşatılarak yapılan şiddetli çarpışmalardan sonra savunma yapılarının yıkıldığı ve kentin tekrardan Roma'nın hakimiyetine alınması ile tadilat işleri programında tahrip yerlerin yeniden düzenlenmesiyle K 1'de imardan geçirilmiş olmalıdır. Bunun yanında K 2, K 3, K 4, K 5, K 6, K 7, K 8, K 9, K 10, K 11, K 12, K 13, K 14 ve K 15'in MS 278'deki Roma odaklı saldırılarda yıkılarak kentin Roma'nın himayesine girmesi ile savunma yapılarının tekrardan onarıldığı büyük ölçüde tespit edilmiştir. K 1 (?) ve K 11'in kent ve çevresindeki depremlerin hareketleri ile ayrı bir şekilde de zarar gördükleri de not edilmiştir (Tablo 15).

Kule yapılarındaki duvar kalınlıkları, 0.60 m. ve 0.80 m. ölçülerde değişiklik oluştursa dahi ortalama kalınlık yaklaşık 0.70 m. birimdir. Şöyle ki, K 1'in 0.60 m. ve 0.70 m., K 5, K 11, K 12'nin 0.70 m., K 4, K 7, K 10'un 0.60 m. ve 0.80 m., K 2, K 3, K 6'nın 0.80 m. ve kentteki kuleler ile karşılaştırıldığı zaman standart dışı ölçülere sahip K 15'in 1.10 m., 1.30 m. ve 1.55 m. ölçülerde olduğu not edilmiştir. Kulelerin plan ölçülerinden yola çıkarak[1686] üç cephedeki duvar kalınlıklarının kule planları ile orantılı olarak düzenlendiği tespit edilmiştir. Bu durumdaki ortalama ölçüleri yaklaşık 0.70 m. duvar kalınlıklarına sahip kulelerin çok katlı olarak planlandığı örnek kentler ve yerleşimler yer almaktadır. Adada'da Agora yakınındaki kule yapısının 0.75 m.[1687], Selge'de güneybatı cephedeki kulenin 0.80 m.[1688], Sillyon'da üç katlı kulenin 0.65 m. ve 0.75 m.[1689], Güvercinlik'te yer alan kulenin

[1686] K 1 7.20x12.00 (Mekan I, 5.10x5.00 m. ve Mekan II, 7.20x7.00), K 2 3.50x8.00 m., K 3 3.20x6.60 m., K 4 3.50x6.50 m., K 5 3.50x6.50 m., K 6 4.00x7.00 m., K 7 2.00/3.60x6.80 m., K 8 3.50x6.60 m., K 9 3.00x6.80 m., K 10 3.30x7.00 m., K 11 2.80x6.60 m., K 12 2.90x6.50 m., K 13 3.50x6.50 m., K 14 1.60x4.50 m., K 15 6.60x5.60 m. ölçülerdedir.
[1687] 25.09.2019 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı program dahilinde araştırılmıştır.
[1688] Machatschek, 1977: 177-185.
[1689] 19.09.2019 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri araştırmalar odaklı program çerçevesinde incelenmiştir.

0.70 m.[1690] ve İsion-Beymelek'te çiftlik-kulenin 0.75 m.[1691] genişliğindeki duvarları çok katlı yapıları taşımaktadır.

Kremna'daki kulelerin zemin katları Hellenistik Dönem'in geleneksel kule yapılarındaki gibi bir oda veya koridor olarak değil, taş ve toprak karışımları kullanılarak sade dolgu ile yoğun bir şekilde doldurulmuştur (Lev. LVI: Fig. 112, Lev. CXXVI. Çiz. 71). Hatta K 5 ve K 12 yapılarının içyapısal özellikleri, düzensiz taşların kademeli olarak yerleştirilmeleri ile kat kat düzenlenerek ara yerlerin toprak ile doldurulduğu görülmüştür. Belki de, kule yapılarının duvar kalınlığı, 0.60 ve 0.80 m'den çok da fazla bir genişlikte olsaydı, yapısal olarak kuvvetli olmalarını sağlamak amacıyla içlerini doldurmak için bu kadar zahmete katlanılmazdı. Bu şekildeki yapısal işlerin ekonomik olarak büyük ölçüde harcama maliyetleri ve işçilikler ortaya çıkardığı bilinmektedir. A. Akarca da çok katlı düzenlenecek ve mancınık yerleştirilecek kulelerin zemin katlarının taş ve toprak şeklindeki dolgu ile doldurularak kuvvetli bir şekilde yapıldığından söz etmektedir[1692]. Buruncuk'taki Larisa kentinde yer alan kule yapılarındaki gibi zemin katlarının oda olarak kullanıldıkları kentler ve yerleşimler de bulunmaktadır[1693].

Sonuç olarak kentteki kulelerin duvar genişlikleri ve içyapısal özelliklerinden hareketle Hellenistik Dönem'de kent planlayıcılarının kent özelindeki stratejik durumları ve jeolojik koşulları hesaplayarak savunma sistemlerini kuvvetli oluşturmak için yukarıdaki yapısal özellikleri kullandığı, yer yer kulelerin dolgulu zemin katları ile duvar yapıları üzerinde yeraldıkları varsayılan seyirdim yerlerinin engebeli yerlerde aynı seviyelerde olduğu, kule yapılarının sağlam durumdaki zemin katları üzerinde direkt olarak mazgallı duvarlar ile çevrili savunma alanları yerine ön ve yan cephelerde mazgal açıklıkları yer alan üzeri çatı kiremitleri ile kaplı bir üst kat şeklinde planlandığı ve savunmayı etkin kılmak için savaş araçlarının yerleştirildiği tarafımızca düşünülmektedir. Bu durumdaki Teos kentinin

[1690] Dornisch, 1992: 139; Laufer, 2010: 180.
[1691] McNicoll ve Winikoff, 1983: 313-318.
[1692] Akarca, 1998: 145; Nossov ve Delf, 2009: 21.
[1693] Saner ve Sağ, 2012: 428-429, Fig. 3. Erken dönemdeki Hellenistik kökenli tahkimli yapılarda ve MÖ 4. yy'da kule yapıları içinde zemin katları veya alt katları, askeri stratejik bakımdan çok aktif bir şekilde kullanılan yerler olmadığı için bu tipteki yapısal bölümlerin askerler için ayrılmış barınak yerleri veya depo olarak kullanıldığı bilinmektedir. Winter, 1971a: 162, 180, Fig. 140. Attika Bölgesi, Peloponnessos Savaşı'nda ilk olarak Peloponnessos halkları tarafından işgal edildiğinde duvarların bitimindeki kulelerin içine yerleşmeler yapılmıştır. Bu şekildeki odalar, dinlenmek, korunmak ve uyumak için oldukça idealdir. Askerler görevlerinin geri kalan vakitlerinde konforlu ve sıcak özelliklerine sahip yerlerde vakit geçirirlerdi. Bu odalar ekipmanalarını depolamak içinde oldukça uygun yapıda olduğu için kuledeki teçhizat ve silah yoğunluğuna bir anlamda azaltır. Kulelerin duvar yapıları kalın olduğundan içlerinin molozlar ile doldurulmalarına gerek yoktur. MÖ 6. yy'dan MÖ 4. yy'a kadar popüler olarak kullanılmıştır. Thuk. *Peloponnessos Savaşı*. II.18.

savunma duvarları üzerindeki Güney Kule 2[1694], Alabanda'daki Kule 7[1695] ve Syracusae'deki Eurialos kentindeki yaklaşık 15.00 m. yükseklikteki yan yana dizilmiş kule yapılarındaki (beş) zemin katları yoğun bir şekilde dolgu (taş ve toprak) ile doldurulduklarından için yakın ilişkili örnekleri oluşturmaktadır[1696].

Yapısal olarak Kremna'daki kulelerden korunmuş olarak ayakta olan tek bir kule yapısı dahi yer almamaktadır. Bu durumdaki yapısal eksiklikler, kule yapılarının bir bütün olarak algılanmasını zorlaştırmaktadır. Ancak, savunma duvarları üzerindeki mevcut kulelerin yapısal özellikleri, teknik işçilikleri ve kulelerin içerisindeki arkeolojik bulgular, az da olsa kule yapılarının orijinal yapısı hakkında önemli tasarımları sunmuştur. Başka bir ifadeyle somut arkeolojik unsurlar kullanılarak tümevarım yöntemi -restitüsyon denemesi- ile kulelerin yaklaşık yapıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna göre kulelerin zemin katları, oda şeklinde değil, taş ve toprak karışımları ile düzenlenerek korunaklı bir taban yapılarıyla inşa edilmiştir. Yükseklik olarak ön cephedeki dolgu topraktan itibaren K 2, K 4, K 7, K 8 ve K 11'in en yüksek korunmuş ölçülere sahip olduğu kaydedilmiştir. K 7, K 10, K 13 ve K 15 yapılarında doğu girişli -kent tarafından- kapı açıklıkları tespit edilmiştir[1697]. K 2, K 7 ve K 15'de çok sayıdaki kırık düz çatı kiremitleri (*stroter*) bulunmuştur. K 10'un kuzey-güney uzantılı savunma duvarı ile kesiştikleri yerdeki kapı giriş bölümünde hatıl yuvası bulunan bir adet kapıya ait söve veya dikme blok yer almaktadır. K 2 ve K 7'nin iç bölümünde Hellenistik ve Roma dönemlerindeki ahşap kapı, hatıl, menteşe ve ahşap konstrüksiyonlar ile çatı aksamları şeklindeki yapı unsurlarını bağlamak veya birleştirmek için kullanılmış çivilere rastlanmıştır. Bu tipteki arkeolojik verilerden yola çıkarak yaklaşık 6.00 m. yükseklikteki -temel yapıları hariç- korunmuş kulelerin zemin katlarının tamamen dolgu ile doldurularak sağlamlaştırılması kulelerin çok katlı ve ağır savaş makinelerinin kullanıldığı konuları ile yakın ilişkili olduğu, topografik yapısı ve alan hakimiyeti yönüyle yüksek bir alanda yer aldığı için çok katlı kule yapılmasını tetikleyen stratejik bir gerekliliğin bulunmadığı ve arkeolojik materyallerin de aksi durumu doğrulayacak yeterlilikte olmadığı, sağlam zemin yapısı üzerinde kuvvetle muhtemel tek katlı basit bir yapının yer aldığı, yapıya ait ön cephe ve her iki yanlarda çevreyi gözetlemek ve atış yapmak için mazgal açıklıkların veya pencere bölümlerin yapıldığı (üç adet), giriş

[1694] Polat, 2016: 95, Şekil. 112.
[1695] Tırpan, 1990a: 171-190.
[1696] Scalisi, 2005: 1-5, Fig. 3, 9; Fields, 2008: 57-70; Müth, 2020: 206, Fig. 8.
[1697] Philo Byzantius'da (I.25) kapı genişliklerinin ayarlanmalarında kule yapıları içerisine yerleştirilecek savaş araçlarının yüksek ölçüde etkili olduğundan bahsetmiştir.

bölümünün korunaklı bir şekilde doğudan, yani kent içine dönük cepheden sağlandığı ve kapının tek kanat ahşap bir aksam ile düzenlendiği, üst yapının düz çatı kiremitleri (*stroter*) ile döşenerek -kırma çatı veya yanlara eğimli çatı ile- çatı aksamının oluşturulduğu[1698], yapıldığı varsayılan mazgal açıklıkların veya pencere bölümlerinin çiviler kullanılarak yapılan ahşap kepenkler ile planlı olarak kapatıldığı[1699] ve üst katın zemin kat yüksekliğinden daha az olduğu ve kulelerin (temel ve çatı) yaklaşık yüksekliğinin de 10.00 m. ölçüde olabileceği tarafımızca düşünülmektedir[1700] (Lev. CXXXI. Çiz. 82, Lev. CXXXII. Çiz. 83-84).

2.2.3.2. Güney Sur'daki Kule

Güneyde yer alan savunma sistemleri arasında K 16, tek bir kule yapısı olarak not edilmiştir (Lev. CXXX: Çiz. 79-80). Batı cephedeki K 1 ve K 15 kuleleri gibi ana kaya üzerinde korunaklı bir yerdedir. Tahriptir. Küçük ölçekli bir plandadır. Ancak, GK-K ile bakış açıda yer alması, işlevsel özelliklerini kuvvetlendirmiş olmalıdır. Öyle ki, yukarıdaki kapı-kule, kente güneyden ulaşmak için tek düzenli mevkiidir. Bu sebeple, K 16'nın lokasyonu stratejik açıdan çok önemlidir[1701]. Yapısal olarak batıdaki kuleler gibi savunma duvarları ile bitişik değil, ayrı olarak düzenlenmiştir.

2.2.4. Askeri Özellikler

2.2.4.1. Batı Sur'daki Kuleler

Batı cephenin kule yapıları, arazideki topografya koşullarının ve stratejik özelliklerin yönlendirmelerinden dolayı kentin güneyindeki uçurumdan kuzeyinde yer alan BNK'na kadar bir adet kule ile korunurken, BNK'dan başlayarak kuzeyde yer alan uçuruma kadar 14 adet kule ile tahkim edilmiştir (Lev. CXIII: Çiz. 45-46). Bu hususta temel sebepler, Kremna Vadisi ve Boğadiç Dağı'nın uzantılı dağlık kollarıdır. Çünkü kentin olası işgalini

[1698] Bu tipteki çatılar, yağmur sularının tahliyesi kolaylaştırarak çatı aksamının ömrünü uzatmıştır. Dikdörtgen kulelelerde genellikle eğimli çatılar kullanılarak üçgen şeklindeki eğimleri ile kuşatmalar karşısında daha az zarara uğrarlar. Lawrance, 1979: 230.

[1699] Antik dönemdeki kule yapılarının pek çoğundaki pencere bölümleri ve mazgal açıklıklarının ahşap aksamla kapatıldığı bilinmektedir. Winter, 1971a: 253-268.

[1700] Kule yapılarının nasıl olması gerektiği yönündeki açıklamalarda hem yukarıdaki mevcut arkeolojik veriler, hem de kentin güneyindeki kapı ve kule işlevindeki GK-K ile onu daha sağlam örnekler ile açıklamak için kullandığımız kentlerdeki ilişkili yapılar etkili olmuştur. Daha detaylı bilgiler ve ilişkili kent örneklerine ulaşmak için metnin ilgili yerindeki GK-K yapısını inceleyiniz.

[1701] Bu hususta açıklayıcı bilgilere kule yapısının "Askeri Özellikler" adlı başlıkta yer verilmiştir.

hazırlayan tek yer batı cephesidir. Bu sebeple, topografya koşullarının oluşturduğu stratejik kuşatılma tehlikesi ve güvensizliği, Hellenistik Dönem kent planlayıcılarını yönlendirerek Kremna Vadisi'nin geniş açıdaki yerlerinde kule yapılarını seyrek, dar açıdaki yerlerinde ise daha sık aralıklar ile yapmalarını gerektirmiştir. Nitekim bu durum kentteki kulelerin kolaylıkla erişilebilir değil, kuvvetli bir şekilde savunulabilir yapılarda düzenlenmesini zorunlu hale getirmiştir.

Savunma duvarları ile kulelerin dik açılı bir kesişimde düzenlenerek tümlendiği açık bir şekilde görülmüştür (Lev. LI: Fig. 101-102). Bu durumdaki kulelere yapılan müdahalelerin sonucunda duvar yapılarının da tahrip olmaları veya yıkılmaları kaçınılmazdır. Antikçağ'daki savunma sistemleri konusundaki temel çalışmaları ile Philo Byzantius[1702]'un ve modern yazarlardan A. W. Lawrance[1703]'nin ve A. Akarca[1704]'nın bu tipteki savunmalarda kulelerin yıkılmaları ile bağlantılı olarak duvarlarında aynı zamanda tahrip edilmeleri yönündeki yaklaşımları benzerdir. Ancak, antik yazarın, savunma yapılarının yapısal özelliklerine ve yer aldıkları konumlarına göre yaptığı açıklamaların, stratejik kullanımlarından olsa gerek farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir. Buna göre ilk olarak arka duvarı yer almaksızın düzenlenen özel kule yapılarının çok korunaklı olmadığını vurgulamıştır[1705]. Başka bir anlatımında ise beşgen köşeli, yani *pentagonal* kulelerin tasarımcısı Polyeidus'u işaret ederek savunmadaki duvarlara yerleştirilen bir kiriş ile kule yapısının ayrılarak duvarların daha korunaklı kalacağından bahsetmiştir[1706].

MÖ 6. ve 5. yy'larda savaş teknolojisindeki gelişmelerin statüsü çok yüksek seviyelere ulaşmadığı için savunmadaki kule ve duvar yapılarının tek cephede tümlenerek yapılmaları sorun oluşturmamaktaydı. Ancak, koçbaşlarının (*krios*) icadı ile yapı mimarisinde büyük değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Bunların savunmadaki duvarları ve kuleleri yapısal olarak tahrip durumlarından dolayı savunmacıların teknolojik olarak savaş teçhizatları konusunda da çalışmalar yapmalarını ve kullanmalarını zorunlu hale getirmiştir. MÖ 4. yy'ın ortalarından itibaren başlayan savaş teknolojisindeki gelişmeler ile birlikte koçbaşları, savaş araçları ile mühimmatları ve oyuklar veya gedikler açmak için kullanılan gereçlerin tamamının fonksiyonel olarak kullanımları, mimarlar ve mühendisler

[1702] Ph. Byz. *Poliorketika*. A62-63.
[1703] Lawrance, 1979: 221.
[1704] Akarca, 1998: 146-147.
[1705] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.62.
[1706] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.44; Winter, 1971a: 103, 167, 196.

tarafından dikkate alınarak kulelerin ve duvarların tek cephede bütünleşik yapılmaları ikinci planda tutulmuş, yapıların ayrı ayrı düzenlenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Yapıların ayrı olarak tasarlanmaları hususunda tarihsel olarak MÖ 5. yy'ın sonundan daha erken bir döneme ya da MÖ 4. yy'ın ilk yarısında veya Hellenistik Dönem'e yerleştirilmeleri, muhalif düşüncelere açıktır[1707]. Ancak, Anadolu'da Klasik ve Hellenistik dönemlerdeki kentlerde ve yerleşimlerde Kremna'daki gibi her iki savunma yapılarının yapısal olarak tek bir merkezde inşa edildiği somut olarak bilinmektedir. Yani kentteki kule yapıları seküler olarak değil, homojen bir yapıda düzenlenmiştir. Bu sebeple, kuleler, duvar yapılarından yapısal olarak daha ileride inşa edilerek saldırılara karşı duvarlardaki gibi yalnızca ön cepheden değil, yandaki cephelerinden de yararlanılarak aktif bir şekilde saldırıların yapıldığı ve savunmanın denetim merkezleri olarak kullanıldığı yerler şeklinde kullanılmıştır.

Kuşatma zamanında bir kule ya da duvar yapıları, kuşatmacılar tarafından zapt edilir ise yakınındaki kulelerden veya duvarlardan yapılacak stratejik savunmalar ile hızlı bir şekilde izolesi sağlanarak savunmadaki zafiyetin azaltılması sağlanırdı. Çünkü kuleler, kente müdahale yapacak veya vur kaç taktikleri ile savunmacılara sürekli teyakkuz hali oluşturacak kuşatmacıları kente yaklaştırmamak için makineli savaş araçlarını kullanarak ok, mızrak veya taş gülleleri şeklindeki mühimmatın planlı olarak sevkedildiği ve ateşlendiği yapılardır. Bu bakımdan Kremna'daki kule yapılarının işçilikleri ve harcama maliyetleri yüksek olsa da savunma koşullarından dolayı duvarlara göre çok daha planlı ve verimli bir savunma gerçekleştirebilecek yapısal özelliktedir. Vitruvius'un kulelerin savunma planlarının ön cephesinde yer almaları yönündeki açıklamaları, kentteki kule yapılarının işlevselliğini de açıklayıcı bir içerik sunmuştur; Şöyle ki, "*Kuleler duvar çizgisinden ileride yer almalıdır ki, saldırı sırasında duvara yaklaşmak isteyen düşmanın korumasız tarafı sağdaki ve soldaki kulelerden yapılan atışlara hedef olabilsin*" der[1708]. Buna karşın duvar yapıları ve kulelerin ayrı olarak yapıldıkları, kentler ve yerleşimlerde yer almaktadır. Pisidia Bölgesi'ndeki Millias kentinin kuzeybatısındaki Kızılçukur'da (Kızılkapan)[1709] ve Ardıçlıktepe'de yer alan gözetleme kuleleri[1710], Kilikia Bölgesi'ndeki Karasis Dağı'nda Seleukos Nikator'un inşa ettirdiği Karasis Kalesi[1711], Diocaesareia'daki

[1707] Winter, 1971a: 167.
[1708] Vitr. *de Arch.* I.V.2.
[1709] Metin, 2017b: 24-26; Metin ve Soslu, 2018b: 247; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 125-126.
[1710] Metin, 2018: 29-31; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 125.
[1711] Radt, 2010: Abb.4, 8; 2016: 263-276; Müth, Laufer ve Brasse, 2016: 129, Abb. 2; Sayar, 2019: 336, Fig. 1.

altı katlı kule yapısı[1712], Pamphylia Bölgesi'ndeki Kelbessos[1713] da ve Tahtalı Dağı'ndaki çiftlik-kule yapıları[1714], Likya Bölgesi'ndeki Beymelek-İsion'daki çiftlik-kule yapısı[1715] ve Phaselis'deki Merkezi Kule[1716], Karia Bölgesi'ndeki Aphrodisias'ın kuzeyindeki Morsynos Vadisi'nde konumlanan kule yapısı[1717], Loryma'daki liman kale yapısı[1718] ve Çiftlik Köy'deki Orak Kale[1719]'de savunma duvar yapılarından ayrı olarak düzenlenmiştir. Bunların limanları, kırsal çevredeki sahaları, tarım arazilerini, stratejik mevkiileri ve özel mülkiyet alanları şeklindeki yerleri korudukları ve güvenlik amaçlı inşa edildikleri belirlenmiştir.

Kentteki kule yapıları, köşelidir; yani dikdörtgen planlıdır. Ön cephede ve her iki yanlarda yer aldıkları varsayılan mazgal bölümleri bulunsa dahi yuvarlak ve çokgen köşeli olarak tanımlanan *hexagonal* ve *pentagonal* kulelerin sağladıkları yaklaşık 180^0'lik açıyı sağlayamamaktadır[1720]. Philo Byzantius da çokgen kulelerin hem kuşatmacıların saldırılarından savunmacıları koruduğunu, hem de savunmacıların saldırıları için daha geniş açılı alanları sunduğunu belirtmektedir[1721]. Bu durumdaki stratejik açılarından dolayı planlı olarak ön cephedeki yarıçaptaki bir alanı kontrolde tutarak ateş altına alabilirlerdi. Ayrıca, yukarıdaki kulelerin köşe açılarının bulunmaması koçbaşları veya gedik açmak üzere kullanılan araçların fonksiyonel çalışmaları için de imkan tanımamıştır. Vitruvius da "*Kulelerin kendileri yuvarlak veya çok köşeli olmalıdır. Kare biçimindeki kulelerin köşeleri, koçbaşı darbeleri sonucunda dağılacağından, savaş makineleriyle daha çabuk tahrip olacaklardır; fakat yuvarlak kuleler bundan zarar görmezler*" diyerek[1722] savunma yapılarındaki korunaklı kulelerin planını ortaya çıkarmıştır. Yine de yapılan saldırılarda köşelerden yıkılarak savunmayı tehlikeye düşürmekte olan kare veya dikdörtgen plandaki kulelerin daha çok yapıldığı dikkat çekmektedir. Öyle ki, Hellenistik Dönem'deki savunma merkezlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Esasen MÖ 5. yy'da da yapısal olarak aynı

[1712] McNicoll, 1997: 178-181, Pl. 82-83; Nossov ve Delf, 2009: 13, 52.
[1713] Çevik ve Bulut, 2007: 111-112, Figs. 20-21.
[1714] Kızgut, 2017: 205-206, Fig. 13-14.
[1715] Çevik ve Pimoquet-Pedarros, 2011: 311-316; Pimouguet-Pedarros ve Çevik, 2016: 379-380, Figs. 9-10.
[1716] Taşkıran, 2021: 7-19.
[1717] Soslu ve Doğan, 2019: 283-299.
[1718] Radt, 2010: 210, Abb.9c.
[1719] Radt, 2010: 210, Abb.9a.
[1720] Yuvarlak planlı kulelerin yerini dikdörtgen planlı kulelerin alması ile askeri mimari yapılarda değişiklik meydan gelmiştir. Loader, 1995: 52.
[1721] Winter, 1971a: 199.
[1722] Vitr. *de Arch.* I.V.5.

uygulamalara yer verilmiştir[1723]. Diğer yandan bu tipteki yuvarlak ve çokgen kulelerin yapımındaki işçilik maliyetleri ve materyal kullanımları ile yapısal özellikleri ve ekonomik sorumlulukları yüksek olduğundan kare veya dikdörtgen planlı kulelerin yapımları tercih edilmiş olmalıydı. Elbette ki, çokgen veya yuvarlak kule yapıları, köşeli kulelere göre kuşatma zamanındaki saldırılarda daha az zarar oluşturarak savunmayı şiddetli tehlikelerden korumaktaydı. Ancak, yukarıdaki anlatımlarda yinelendiği üzere kentteki dikdörtgen kulelerin planları köşelidir ve savunma duvarları ile ilişkili yapılarak kuvvetli bir şekilde merkezi bir güç oluşturulmuş, dolayısıyla savunma yönündeki yapısal sorunlar kente özgü yapısal planlamalar ile aşılmaya çalışılmıştır.

Kule yapıları, arazideki koşullara uymak kaydıyla standart bir şekilde yaklaşık ortalama uzaklıkları 21.32 m. ölçüde konumlanmıştır[1724]. Yaklaşık olarak 617.35 m. mesafede 14 adet kulenin yapıldığı belirlenmiştir. Bu durumdaki stratejik ihtiyaçların içinde Pisidia Bölgesi'ndeki siyasi olayları incelemek yeterli olmayabilir. Peki, kulelerin bu kadar yakın mesafelerde yapılmasındaki sebep(ler) neydi? veya niiçin kule yapıları yakın mesafeli yapılmıştır? şeklindeki soruları makul açıklamalar ile yorumlayarak doğru tespitleri yapmak mümkündür.

Şöyle ki, kentteki kule yapılarının sık aralıklar ile yerleştirilmesinde arazi koşullarının yapısal özellikleri de stratejik sebeplerin arasındaydı. Batıdaki cepheden kenti olası tehlikelere karşı açık hale getiren bir yapısallık söz konusudur. Bunlar, Kremna Vadisi ve aynı yöndeki dağlık alanlardır. Bu konudaki Kremna Vadisi'nin dar açıdaki alan açıklıkları ve Boğadiç Dağı'nın geniş düzlükleri ile kent savunmasının iç içe olmaları, stratejik koşulların savunma sistemlerindeki dizilimleri yönlendirdiğini ve yapısal olarak tek bir güzergah üzerinden yapıların konumlarının belirlendiğini açık bir şekilde göstermiştir. Çünkü kentin topografik yapısı, güneydeki dik yamaç ve uçurum gibi doğal koşullara sahip olmadığı için kule yapıları yakın mesafelerde ve korunaklı yerleştirilmiştir. Bu sebepledir ki, kent savunması için ayrı bir strateji daha gerekmekteydi. O halde kent cephesindeki kulelerin savunulması ve kendi içlerindeki stratejik ilişkileri koordineli olarak yürütebilmeleri için atılan bir ok mesafesini geçmeyecek kadar yakın mesafede inşa

[1723] Winter, 1971a: 198.
[1724] K 1-K 2 arası 22.70 m., K 2-K 3 arası 21.50 m., K 3-K 4 arası 25.00 m., K 4-K 5 arası 23.40 m., K 5-K 6 arası 24.50 m., K 6-K 7 arası 18.30 m., K 7-K 8 arası 27.30 m., K 8-K 9 arası 22.50 m., K 9-K 10 arası 25.00 m., K 10-K 11 arası 21.50 m., K 11-K 12 arası 22.50 m., K 12-K 13 arası 20.45 m., K 13-K 14 arası 24.20 m., K 14-K 15 arasıda 196 m. ölçülerdedir.

edilmeleri ve kulelerin kendi arasında yaklaşık olarak standart bir mesafe oluşturmaları çok önemliydi. Aksi takdirde kuşatmacılar savunma tarafındaki kulelerin ortalarında yer alarak menzil dışında kalıp, ciddi tehlikeler oluşturabilirlerdi. Vitruvius'un bu yöndeki açıklamaları şöyledir: "*Kuleler bir ok atımını geçmeyecek aralıklarla yapılmalıdır ki, herhangi birine yapılan bir saldırı, sağdaki ve soldaki kulelerden scorpione'ler ve diğer yöntemlerle yapılan atışlarla püskürtülebilsin*" diyerek[1725] kentteki kule yapılarının stratejik izahını bir anlamda açıklamıştır. Buna göre kulelerden herhangi biri zapt edildiği takdirde yandaki kulelerden hızlı ve planlı müdahalelerin yapılması açısından kulelerin arasındaki uzaklıklar oldukça önemlidir. Önceki gösterilen örneklerden yola çıkarak Panemoteikhos I'deki kulelerin 20.00 m.[1726], Miletos'daki MÖ 2. yy'a ait kulelerin 60.00 m.[1727], Ephesos'daki kulelerin 60.00 m. ve 70.00 m.[1728], Teos'daki 5 adet kulenin yaklaşık 35.00 m.[1729] ve Tanagra'daki kulelerin 30.00 m.[1730] mesafelerde yapılarak koordinasyonlu bir savunma sistemleri oluşturdukları anlaşılmaktadır. Hellenistik Dönem'deki kentlerin savunma duvarları ile bütünleşik halde yapılmış kulelerin belirli aralıklar ile düzenlendiğini, yani stratejik bir yakınlık kurulduğunu söyleyebiliriz. Bu konudaki Klasik ve Hellenistik dönemlere ait savunma yapıları ile korunaklı bir şekilde çevrilmiş Myndos'da da benzerlikteki bir savunma anlayışının uygulandığını görmekteyiz. Kent, güneyden az engebeli bir topografyaya sahip olduğundan kentin kuşatılmasına yönelik bir açıklık oluşturmuştur. Topografya koşulları kent savunmasını olası tehlikelere karşı açık halde bırakmıştır. Buradaki kent savunmasını güçlendirmek amacıyla Kremna'daki gibi kule yapıları planlı olarak sık aralıklarla düzenlenmiştir[1731].

MÖ 4. yy'daki kuşatmalarda savaş makinelerinin kullanımları ile kulelerin çok katlı yapılmaları ve zemin katlarının sade dolgu ile doldurularak mukavemetlerinin arttırılması sağlanmıştır[1732]. Başlangıçta kuşatmacıların kullandıkları savaş araçları olarak tanınan mancınık türevindeki makinelerin zaman sonra savunmacılar tarafından da kullanılması ile kulelerin yapısal özelliklerinde değişikliklerin olması muhtemel bir durumdur. Çünkü savaş

[1725] Vitr. *de Arch.* I.V.4.
[1726] Metin, 2019a: 4-12.
[1727] Von Gerkan, 1935: 33 vd. lev. I.16.
[1728] McNicoll, 1997: 104.
[1729] Polat, 2016: 96. İlişkili olarak kule yapılarının uzaklıklarının belirlenmesi yönündeki arkeojeofizik ve magnetometre çalışmaları için bkz. 134-139.
[1730] Roller, 1974: 260-263.
[1731] Myndos'un savunma yapılarının gösterildiği kent planı için bkz. Bean ve Cook, 1955: 109; McNicoll, 1997: 22-25, Fig. 2.
[1732] Akarca, 1998: 144, 148; Nossov ve Delf, 2009: 21; Giese, Ruppe, Schneider ve Schnelle, 2016: 46.

makinelerini ve mühimmatlarını aynı yerde kullanmak ve korumak son derece önemliydi. Dolayısıyla kentteki kulelerin içyapısal özelliklerinin taş ve toprak karışımları şeklindeki dolgu ile doldurularak düzenlenmesi Hellenistik Dönem'de mühendislik ve savunma ilişkilerinin paralel yürütüldüğünün bir yansıması olarak yorumlanmalıdır. İlişkili olarak bu şekildeki kulelerin de koçbaşlarına karşı dayanaklı yapılarda düzenlendiğini açık bir şekilde söyleyebiliriz. Ayrıca, ağır savaş makineleri kullanılarak yapılan saldırılarda da zemin katlarındaki içyapısal özelliklerin etkili olduğu belirlenmiştir. Eğer ki, zemin katları üç veya dört yöndeki duvar yapıları ile korunaklı depo veya oda şeklinde kullanılmak için yapıldı ise saldırılar karşısında yapısal olarak çok fazla dayanamayabilirdi. Öyle ki, dolgulu olarak düzenlenen kulelerin zemin katları büyük ölçüde sağlamken, üst kattaki bölümleri de tamamen yıkılmış durumdadır. Bu durumdaki kule yapılarından K 13'ün ve K 14'ün hepsi, K 3'ün ve K 5'inde kısmi yerleri haricindeki kalan tüm kulelerin (onbir) zemin katlarının sağlam bir şekilde olduğu tespit edilmiştir.

Kulelerin ön cephedeki bloklarının hacimli yapılarda olmaları ve alın kısımlarının çekiçle işlenerek kaba yonulu, yani bosajlı bırakılmaları Hellenistik Dönem mimari kültürünün bir yansımasıdır[1733]. Kuşatma zamanlarında ilk tahrip edilen yapılardan olmaları nedeni ile ön cephedeki blokların bosajlı yapılmaları, stratejik bir gerekliliktir (Lev. LVII: Fig. 113-114). Bu yönüyle Philo Byzantius'un kaba yüzlü blokların kuşatmalardaki saldırılara karşı çok daha korunaklı olduğu yönündeki açıklamaları[1734], kentteki kulelerin Hellenistik Dönem'e ait yapısal kimliklerini ve işlevsel özelliklerini yeniden somutlaştırmıştır. Buna göre kulelerin korunaklı bir şekilde yapılarak savunmaya yönelik ve yapılan müdahalelere karşılık verebilecek kadar taarruza dönük işlevsel planlarda düzenlendiğinin yanı sıra, taş ve toprak karışımlı sade dolgulu taban yapılarından ötürü *scorpion, gastraphetes, arbalet* veya *ballista* şeklindeki savaş makinelerini yerleştirilebilecek ve kullanılabilecek plandaki korunaklı yapıların olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki, savaş makinelerinin yerleştirildiği kule yapılarının taban bölümlerine ilişkin olarak Syracusae de Eurialos Kalesi'ndeki kule yapılarına *mancınık* türevindeki savaş makinelerini yerleştirmek ve kullanmak için kulelerin taban yapısı dolgulu yapılmıştır[1735].

Kentteki kulelerin haberleşmek ve gözetlemek şeklindeki klasik işlevsel özelliklerinin yani istihbarati sorumluluklarının haricindeki özel durumlarını mevcut yapısal

[1733] Scranton, 1941: 112-121.
[1734] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.11, II.29, 66.
[1735] Akarca, 1998: 145; Nossov ve Delf, 2009: 21.

koşulları üzerinden kesin bir ifadeyle tayin etmek veya belirlemek oldukça güçtür. Bu sebepledir ki, kule yapılarının stratejik konumları, tahrip yapıları, kent karşısındaki I. RKA üzerindeki kulelerin lokasyonu ve arkeolojik bulguları değerlendirilerek yakın yorumlamalar yapılmıştır. Buna göre K 1 ve K 15 yapıları, ana kayalıklar tıraşlanarak yerleştirilmiştir. Her iki yapının konumlandıkları kuzey ve güney cepheler, uçurum ile paralel bir açıda olduğundan dolayı muhtelif yerlerden kente sızmak veya ulaşmak şeklindeki olaylara yer vermemek için ana kayaların kule duvarları ve taban yapıları ile kesiştikleri bölümlerin dik açılı bir şekilde tıraşlanarak düzleştirildiği tespit edilmiştir (Lev. LII: Fig. 103-104, Kat. No. 17, Kat. No. 31). Şöyle ki, K 1'in kuzeyi uçurum olup, aşağıdaki dip bölümleri kayalıklar ile yakın ilişkili yamaç bir yerdedir. Kuzeydeki yamaç ve K 1'in taban yapısındaki ilk dizilimdeki bloklar çerçevesindeki uzaklık yaklaşık 50.00 m. ölçüdedir. Dolayısıyla kayalıklardaki girintili-çıkıntılı yerlerin kullanılarak kuşatmacılar tarafından oluşan askeri birimlerin veya grupların organize bir şekilde tırmanarak kente ulaşmaları veya sızmaları olası bir durumdur. Bu nedenle batıdaki cephe kenti ele geçirmek için planlı kuşatmaların yapılacağı tek cephe olduğundan ötürü kent planlayıcıları küçük ölçekli tüm yerleri kontrol altında tutmak amacı ile savunma sistemlerini sistemli bir şekilde oluşturmuşlardır. Söz konusu ihtimali dahi ortadan kaldırmak için hem K 1'in kuzeydeki cephesi savunma duvarları gibi dik açılı bloklar kullanılarak yapılmış, hem de ana kayalıkların ön cepheleri düzleştirilmiştir. Ayrıca, kuzeybatıdaki Keraitai'nin Akropolisi'ndeki I Nolu ve II Nolu kule yapıları ve kuzeydeki Çakalasartepe'deki karakol yapısı, stratejik olarak görüş açısında yer alıyordu. Nitekim K 1 için kuşatmacılara karşı kenti iyi bir şekilde koruyabilecek ve müttefikleri ile de kuvvetli iletişim kurabilecek bir konumda yer aldığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, yapısal koşullarından yola çıkarak kuleye ağır silahlı ve hafif silahlı savaş makinelerinin yerleştirildiğini ve *bastion* yapısı gibi kullanıldığını öngörmekteyiz[1736]. Özetle sözü edilen açıklamalar, kaçınılmaz stratejik bir gereklilik olarak kuzeydeki cephede K 1'in yapıldığını düşündürmektedir.

Diğer yandan K 3, K 8 ve K 13'ün hemen arka cephelerinde birer oda yer almaktadır. Kulelerin plan ölçüleri[1737] ve ilişikteki odaların ölçüleri yaklaşık olarak yakın ölçülerdedir[1738]. Periyodik olarak her beş kulede bir kulelerin iki odalı olarak düzenlenmesi

[1736] Buna göre 12.6 kg'lık (30 *mina*) taş güllenin atıldığı kulenin yaklaşık olarak 9.20x4.60 m. ölçülerde ve 2.1 kg'lık (5 *mina*) taş güllenin fırlatıldığı kulenin de 4.80x2.40 m. ölçülerde olması gerektiği açıklanmıştır. McNicoll, 1997: 10-11.
[1737] K 3 3.20x6.60 m., K 8 3.50x6.60 m. ve K 13 3.50x6.50 m. ölçülerdedir.
[1738] K 3'ün 3.30x6.60 m., K 8'in 4.00x6.60 m. ve K 13'ün 5.50x6.50 m. birimlerdir.

işlevsel özellikleri ile ilişkilendirilmiştir. Bu bakımdan kulelerin arka odaları, askeri lojistik malzemeler için depo olarak ve askerlerin istirahatları için dinlenme veya barınma yerleri, hatta müştemilat odaları olarak düzenlenmiş olmalıydı. Depo yönündeki kullanımları ile mühimmatları mevsimsel hava koşullarından koruyarak ve kuşatma zamanında yaklaşık 175 m., 122 m. ve 63.00 m. uzaklıklardaki -kent yakınındaki- yerlerden askeri mühimmat veya teçhizat taşıyarak vakit kaybetmekten ziyade yukarıdaki odalar, hem ilişikteki K 3, K 8 ve K 13'e, hem de yakınlarındaki K 1, K 2, K 4, K 5, K 6, K 7, K 9, K 10, K 11, K 12, K 14'e dağıtım merkezleri şeklinde lojistik deposu veya müştemilat odası olarak hizmet sunabailecek bir yapıdadır[1739]. Elbette ki, söz konusu kule yapıları da aynı amaçlar için kullanılabilirdi; ancak, yapısal olarak ve merkezi konum olarak K 3, K 8 ve K 13 kuleleri daha muhtemel durmaktadır.

Kulelerin duvar kalınlıkları, "Mimari Özellikler" adlı başlık altında detaylı olarak incelenmiştir[1740]. Antikçağ'daki 0.70 m. kalınlıktaki yapıların üzerine ağır savaş makinelerini yerleştirmek ve kullanmak çok sık yapılan bir uygulama değildir. Ancak, kule yapılarının içyapısal özellikleri yoğun bir şekilde dolgu ile doldurularak yapısal sağlamlık ve statik durumları ayarlanarak kuvvetlendirilmiştir. Bundan dolayıdır ki, kentteki kulelerin yapısal özellikleri yönüyle küçük veya büyük ölçekli savaş araçlarını korunaklı olarak taşımak ve kullanmak için yeterli oldukları söylenebilirdi. Bu durumdaki kulelerin plan yapıları ve ölçüleri yeterli bir seviyededir. K 1'in 7.20x12.00 m., K 2'nin 3.50x8.00 m., K 3'ün 3.30x6.60 m., K 5'in 3.50x6.50 m., K 6'nın 4.00x7.00 m., K 9'un 3.70x6.80 m. ve K 10'un 3.30x7.00 m. ölçülerdeki *rektogonal* planları, yukarıdaki duvar kalınlıkları ve içyapısal özellikleri ile ele alınarak incelendiğinde savaş araçları için yeterli işlevlerde tasarlandıkları sonucuna varılmıştır. Diğer yandan A. W. McNicoll'un Hellenistik ve Roma dönemlerindeki savaş araçları ve gereçleri hususunda uzman E. W. Marsden'in hesaplamalarından yararlanarak[1741] 12.6 kg'lık (30 *mina*) taş güllenin atıldığı kulenin yaklaşık olarak 9.20x4.60 m. ölçülerde ve 2.1 kg'lık (5 *mina*) taş güllenin fırlatıldığı kulenin

[1739] Savaş araçlarını ve gereçlerini yerleştirmek için düzenlenen kule yapılarının plan ve yapısal özelllikleri için bkz. Rihll, 2007: 271-289; Jansen, 2016: 118.
[1740] K 1 7.20x12.00 (Mekan I, 5.10x5.00 m. ve Mekan II, 7.20x7.00), K 2 3.50x8.00 m., K 3 3.20x6.60 m., K 4 3.50x6.50 m., K 5 3.50x6.50 m., K 6 4.00x7.00 m., K 7 2.00/3.60x6.80 m., K 8 3.50x6.60 m., K 9 3.00x6.80 m., K 10 3.30x7.00 m., K 11 2.80x6.60 m., K 12 2.90x6.50 m., K 13 3.50x6.50 m., K 14 1.60x4.50 m., K 15 6.60x5.60 m. ölçülerdedir.
[1741] Marsden, 1969: 5-36, Fig. 1, 4, Fig. 1.5, Fig. 1.6, 141-143, *katapult*ların mazgallardaki konumu, atış açısı ve yerleştirilmesi için bkz. Fig. 5, Fig. 6.

de 4.80x2.40 m. ölçülerde olması gerektiği yönündeki açıklamaları[1742], kentteki kule yapılarının yukarıdaki yaklaşık plan tiplerini ve ölçülerini karşıladığının yanı sıra, savaş makinelerini kullanacak ve taşıyacak niteliklere sahip askeri stratejik perpektifteki mimari yapıların düzenlendiğini de açık bir şekilde göstermektedir.

Bu konudaki hangi kule ya da kule yapılarında savaş araçları yer almaktaydı? veya arka cephelerinde oda yapıları düzenlenen K 3, K 8 ve K 13'de savaş araçları var mıydı? şeklindeki sorulara verilebilecek makul cevapların konu çerçevesindeki verilerimizi daha güvenilir yorumlamalar ile bütünleştirmeyi ve desteklemeyi zorunlu kıldığı anlaşılmıştır. Elbette ki, yukarıdaki soruları kesin ifadeler ile açıklamak mümkün değildir. Ancak, mevcut durumdaki arkeolojik verileri kullanarak yakın ilişkili yaklaşımlara veya yorumlamalara yer vermek daha kollektif ve kuvvetli bilgilere ulaşılmasını sağlayabilir.

Buna göre kulelerdeki incelemelerde K 3, K 5 ve K 10 yapılarının aynı hat üzerindeki yakın uzaklıklardaki kule yapılarına göre yüksek ölçüdeki tahrip durumları dikkat çekmektedir. Bu yöndeki K 13'ün ve K 14'ün de yapısal tahribatları ilk olarak yukarıdaki kuleler ile ilişkili tutulabilir. Ancak, her iki kulenin de yol kenarına yakın yamaçlarda yer almaları ve Hacıbağ Mahallesi'ndeki yapılan araştırmalarda kent savunmasındaki mimari unsurların köy içindeki konutlarda kullanımları şeklindeki tespitler, kulelerin MS 3. yy'daki kuşatmalardan sonra yani günümüzde yoğun bir şekilde tahrip edilerek yok edildiğini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple, K 13 ve K 14 yapıları ile K 3, K 5 ve K 10 yapılarını karşılaştırırken yukarıdaki olayları göz önünde bulundurmak gerekmektedir[1743]. Batı cephedeki K 3, K 5 ve K 13 yapılarının tahrip durumları incelenirken kulelerin ön cephedeki yıkıntılarının kanat şeklinde içe dönük olarak döküldüğü ve yıkıldığı tespit edilmiştir (Lev. LVIII: Fig. 115-116, Lev. CXVI: Çiz. 51, Lev. CXVIII: Çiz. 55, Lev. CXXVII. Çiz. 73). Haricindeki kule yapılarının ön cepheleri ise yüksek ölçüde korunmuştur. Bu durumdaki kulelerin aynı cepheden ve aynı şekilde yıkılmaları oldukça merak konusuydu. Çünkü yukarıdaki kulelerin ilişkili oldukları veya aynı hat üzerindeki kulelerin yaklaşık plan tipleri, yapısal özellikleri ve mimari teknikleri aynıydı. O halde K 3, K 5 ve K 10 yapıları hangi sebepten dolayı yüksek seviyelerde ve aynı şekillerde yıkılmıştı? veya K 3, K 5 ve K 10 yapılarının yoğun olarak bombardımana uğramalarındaki temel sebepler neydi? şeklindeki sorular önemli açıklamalara ihtiyaç duymaktadır. Şöyle ki, kentteki kule yapılarının

[1742] McNicoll, 1997: 10-11.
[1743] Bu konudaki detaylı açıklamalar kulelerin ilişkili metinlerinde sunulmuştur.

BNK'dan kuzeydeki uçuruma kadar yaklaşık 21.32 m. ortalama mesafelerde konumlanmaları, yalnızca haberleşmek veya gözetlemek için değil, aynı zamanda savunma mimarisi ile ilişkili savaş makinelerini aktif bir şekilde kullanmak için yapıldığının da bir izahı olarak kabul edilmelidir. Çünkü kentteki savunma sistemleri, savaş teknolojisindeki araçları kullanmak için uygun bir planda oluşturulmuştur. Bundan dolayıdır ki, kentin kuşatılması yönündeki yüksek tehlikelerin yer aldığı bölümleri koruyan batıdaki kulelerin sayısal olarak büyük bir çoğunluğunda savaş makinelerini yerleştirerek kullanmaları mümkün bir olaydır. MÖ 350'li yıllardan itibaren savunmacılar tarafından kule yapılarına yerleştirilen ağır savaş araçlarının aktif bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Böylelikle Hellenistik Dönem boyunca kuşatmacılara karşı çok daha etkin mücadelelerin içinde yer almışlardır[1744]. Bu yönüyle stratejik olarak BK I ve BK II yakınlarındaki K 9 ve K 12 yapılarında savaş araçlarına ihtiyaç duyulduğu kuvvetle muhtemeldir. Keza ana kapı haricinde kentin kırsal çevredeki ilişkilerini yürüttüğü tali kapıların savunma duvarlarındaki iç ve dış açı yaparak düzenlenmiş dirsek duvarları veya kule yapıları ile korunaklı açılarda yapıldığı teyit edilmiştir[1745]. Kırsaldaki tarım arazilerinin işletildiği ve hayvanların otlak alanlarına çıkarıldığı günlük yaşam ritüelleri ile savaş zamanındaki askerlerin yaptıkları saldırıların büyük bir bölümünün yürütüldüğü ikincil merkezi yerlerdir. O sebeple, kapıların kent duvarları ve kuleler üzerinden yapılan kuru savunmalar ile korunmaları çok dayanıklı ve korunaklı bir izlenim vermemektedir. Diğer yandan girişteki bölümde oda yapıları yer alan K 3, K 8 ve K 13 yapıları kompleks yapılar olduğundan hem plan tipleri ve hem de yapısal özellikleri yönüyle savaş araçlarının yerleştirilmeleri için uygun yapılarda olduklarını belirtmek gerekmektedir. Sonuç olarak Kremna Vadisi'nin dar açılı yerlerindeki K 5 ve K 10 ile kısmen aynı uzaklıklardaki K 3 yapılarının kent karşısındaki I. RKA'nın inşasını sağlayan Romalı mühendisler tarafından stratejik yerlerdeki kule yapıları ile kontrol altında tutularak hususi bir şekilde yıkıldığını düşünmekteyiz.

Bu konudaki somut yaklaşımlarımız şöyledir: İlk olarak yukarıdaki savunma yönündeki kulelerin kuşatmacıların kente sokulmalarını veya yaklaşmalarını sekteye uğratmak şeklindeki stratejik planların düşünülerek yerleştirildikleri konum özellikleriydi. Öyle ki, I. RKA'nda yer alan Kule 4'ün K 10'a 150 m., Kule 6'nın K 5'e 150 m. ve Kule 8'in K 3'e yaklaşık 170 m. uzaklıklardaki cephe yerlerde inşa edilmeleri, kentteki kulelerin

[1744] Winter, 1971a: 167, 377-378.
[1745] BK I ve BK II yapıları ile ilişkili metinlerde karşılaştırmalı örnekler kullanılarak detaylı bilgilere yer verilmiştir.

kontrolünün sağlanmasının bir tezahürüydü (Lev. LIX: Fig. 117). Çünkü savunmadaki kule yapıları, kuşatmacıların kulelerinin işlevsel çalışmalarını kısıtlayarak tehditkar bir konum oluşturmaktaydı. İkinci olarak savaş makinelerinin kullanımıydı. Savunmacıların kentin dar açıdaki yerlerini korumak ve olası kuşatmalara karşılık vermek için kuvvetli savunma duvarları ile ilişikteki kule yapılarının içlerine yerleştirdikleri ağır makinaları kullanarak kenti koruduklarını varsayılmaktadır. Çünkü kuşatma zamanında mazgallı oldukları varsayılan sur duvarları üzerinden yapılan karşı mukavemet veya savunmalar, kulelerdeki savaş araçlarının kullanılmaları kadar etkin olmayacaktı. Bu sebeple, K 3, K 5 ve K 10 yapılarının ağır makineli savaş araçları ve ilişkili mühimmatları ile doldurulmaları veya depolanmaları gerekmekteydi. Söz konusu yapıların yıkılmaları yönündeki ilk nedenin kulelerdeki savaş araçlarının harekete geçirilerek Roma'nın kuşatmasını tehlikeye düşürmesi veya kuşatmayı uzatması olarak düşünülmekteydi. Ayrıca, kule yapılarındaki yürütülen araştırmalar kapsamında kulelerin ön cephelerinin *mancınık, katapult* veya *ballista* tipindeki makinalardan fırlatılan taş güllelerinden dolayı maruz kaldıkları -darbe yaparak veya çarparak oluşturdukları- yüksek kuvvet ile dağılarak içeriye dönük bir şekilde yıkıldıkları tespit edilmiştir. Hatta K 5'in ön cephedeki hacimli blokları üzerinde güllelerin çarparak yarattıkları darbe izleri açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu konudaki olaylar, K 3, K 5 ve K 10 kulelerinin yoğun bir şekilde bombardımana uğratılmalarının bir kuşatma klasiği olmadığını, yapıların yıkılmak için özenle seçilerek hedef alındığını, içlerinde savaş makinelerinin yer aldığı kulelerin kuşatmacılar tarafından yıkılarak savunma yönündeki kati direnişlerin kırıldığını ve taarruz güçlerinin harekete geçerek kentin savunmasını zayıflattığını düşündürmektedir. Kuşkusuz, yukarıdaki yaklaşımların arkeolojik veriler ile desteklenmeleri tespitleri daha çok güvenilir hale getirmiştir.

Buna göre K 10'un yakınındaki 13 kg. ağırlığındaki taş gülle[1746] ile K 3'ün ve K 5'in ön cephelerindeki yamaçlardaki -Kremna Vadisi tabanında yer alan- kent içindeki mimari yapıya ait bir arşitravın işlenmesi ile yapılmış dekoratif işlemeli taş gülle, somut örnekleri oluşturur[1747]. Aynı çevredeki hacimli yapılarından yola çıkılarak savunmacılar tarafından kentten yuvarlandıkları düşünülen vadi üzerindeki kaba yonulu işlenmiş kütlesel topların, teçhizat veya mühimmat kaynakları olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu şekildeki hacimli yuvarlak toplardan kent yamaçlarına tırmanarak kente ulaşmak isteyen Romalı askerleri uzaklaştırmak için savunmacıların yararlandıklarını varsaymaktayız. Çünkü toplar, oldukça

[1746] Metin, 2014a: 8-9, Res. 15-16.
[1747] Mitchell, 1995: 184-185, Pl. 101; Mitchell ve Waelkens, 1988: 58, Pl.IIIc

büyük ve ağırdır, yani herhangi bir şekilde savaş araçlarına yerleştirilerek fırlatılan bir mühimmat olarak kullanılmadığını söyleyebiliriz. Benzerlikteki bir olayın MS 1. yy'da İmparator Vespasianus'un *Iotapata Kuşatması*'nda gerçekleştiğini belirterek Yahudilerin sur duvarları üzerinden hacimli ve yuvarlak taşları kuşatmacıların üzerine yuvarladıkları bilinmektedir[1748]. Ayrıca, K 3 ve K 5 yapılarının istikametindeki I. RKA'nın tahrip edilen kuşatma duvarları içinde kırık ve sağlam halde taş güllelerinin yer aldığı bilinmektedir[1749]. Bunların kent tarafında konumlandırılmış kule yapılarında yer alan savaş araçlarının kullanılmaları ile fırlatılarak kuşatma duvarlarını yıkan gülleler olduğunu söylemek mümkündür. Roma tarafından, yani kuşatma alanından kente fırlatılmak üzere hazırlanan taş güllelerin olması ihtimali de hakimdir. Buna rağmen tahrip durumdaki duvar yapıları içinde yer aldıkları için kentten fırlatılmaları ihtimali daha ağır basmaktadır. İlişkili alanda Roma'nın klasik saldırı gereçleri olarak kullanılan üç adet pürüzsüz bir şekilde kısmen yuvarlak olarak işlenmiş sapan taşları veya mermileri bulunmuştur[1750]. Bunlar, 0.037x0.027 m., 0.038x0.032 m. ve 0.042x0.028 m. ölçülerdedir. Bu şekildeki küçük ölçekli mühimmatların ya yerel yapım üretimi bir sapan ile ya da Romalıların kullandıkları savaş makinelerinden atılarak insanlarda ölümcül izler bırakan ve vakalar yaşatan gereçler olarak kullanıldığını öngörmekteyiz. Fakat bu tipteki sapanların işlevsel olarak aynı, dönem itibariyle Hellenistik Dönem'de Pisidia ve Pamphylia bölgelerindeki askerlerin kullandıkları geleneksel bir silah olduğunu gösteren sikkeler yer almaktadır. Öyle ki, Selge[1751] ve Perge[1752] sikkelerinde bu şekildeki sapanların tasvirlerini görmek mümkündür. W. K. Pritchett de farklı bir yönden bakarak Kremna'nın doğu yönündeki Kestros Vadisi'nin adı ile Klasik Hellence olarak mekanik topçu makinaları ve sapanlar için tasarlanmış mühimmatları tanımlamak için kullanılan "*kestros*" kelimelerinin etimolojik olarak aynı eklerden oluştuğunu belirtmektedir[1753]. Bu konudaki çalışmaları ile S. Mitchell da hızlı akan Kestros Vadisi'nin adının Pisidia Bölgesi'nde kullanılan yerel savaş ve av silahlarının adlarından gelebileceğini ileri sürmesi ilişkileri kuvvetlendirmiştir[1754]. Bu sebeple, yukarıdaki sapan mermileri, savunmacılar tarafından kullanılmış olması mümkündür. Son olarak kent ve çevresindeki yüzey araştırmaları dahilinde MS 278'de yürütülen *Kremna*

[1748] Josephus, *Iotapata*, III.165, 229-232.
[1749] Mitchell, 1995: 183, Pl. 99; 1986: 259-260, 262, Res. 3.
[1750] Mitchell, 1995: 184, Pl. 100. Seuthopolis kentinde de yaklaşık ölçülerde sapan taşları tespit edilmiştir. Nankov, 2008: 40-41, Figs. 22-23.
[1751] *SNG Cop. Pisidien.* Selge. vgl. 250.
[1752] *SNG Cop. Pamphylien.* Aspendos. vgl. 198.
[1753] Pritchett, 1991: 37-38.
[1754] Mitchell, 1995: 184.

Kuşatması'nda savunmacıların ve kuşatmacıların önemli mühimmatları ve antikçağdaki önemli savaş gereçleri olarak tanımlanan ok veya mızrak uçları şeklindeki arkeolojik bulgulara rastlanılmaması veya tespit edilememesi önemli bir eksiklikti. Ancak, kent yakınındaki Çamlık Köyü halkının Burdur Müzesi Müdürlüğü'ne teslim ettiği ok uçları az da olsa kuşatma hususundaki unsurları tamamlamamıza yardımcı olup, kentin savaş literatürüne kazandırılmıştır. Satın alma yolu ile müze envanterine dahil edilen ok uçları, Önsoy tarafından çalışılmıştır. Eserlerin Çamlık Köyü'nden getirilmeleri ilk olarak köy mevkine en yakın konumdaki antik Kremna kentini ve kente yönelik antik dönemdeki kuşatmaları akla getirmektedir. Ancak, sözü edilen ok uçlarının MÖ 13. ve MÖ 4. yy'ların arasına kadar tarihlendirilmesi ilişkili yaklaşımımızı karşılamamaktadır[1755].

K 3, K 5 ve K 10 yapılarının tahribatları incelenerek nasıl yıkıldıkları konusunda matematiksel çalışmalar yapılmıştır. Kule yapıları karşı cephelerindeki I. RKA ile yaklaşık olarak aynı uzaklıklarda yer aldıkları için K 5 yapısı üzerinden genel açıklamalara yer verilmiştir. K 5, I. RKA'ndaki Kule 6'nın tam olarak cephe mevkinde konumlanır. Bu yöndeki lokasyonu ile Kremna Vadisi'nin dar açılı yerinde kenti korumak ve savunmak için yapıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Roma'nın MS 278'deki *Kremna Kuşatması*

[1755] K. Önsoy'un (2018) "Burdur Müzesi'nde Bulunan Demir Çağ Ok Uçları" adlı Yüksek Lisans Tezi'nde Çamlık Köyü'nden getirilen 14 adet ok uçları yer almaktadır. Kendisine kent konulu bu çalışmasından dolayı çok teşekkür ederiz. Buna göre 1 adet (Kat.No.26), Tip 2a1a1a, MÖ 13. yy.-4. yy. arası; 2 adet (Kat.No.87-88), Tip 2a1b1a, MÖ 7. yy.-5. yy. arasına; 1 adet (Kat.No.115), Tip 2a1c, MÖ 6. yy'a; 4 adet (Kat.No.197-200), 2b1b1, MÖ 9. yy.-7. yy. arasına; 6 adet (Kat.No.269-274), 2b1b2, MÖ 9. yy.-4. yy. arasına tarihlenmiştir. Önsoy'un ok uçlarını tiplerine göre sınıflandırırken benzerlerinden yola çıkarak oluşturduğu tipoloji çerçevesinde tarihsel dönemlerini belirlemesi bilimsel bir gerekliliktir. Ancak, bunları yaparken kent ve kırsaldaki yerleşimler ile organik tarihsel bir kimlik oluşturulmaması ya da tarihsel durumun göz ardı edilmesi itidalli yaklaşmamıza yol açmıştır. Çünkü bu konudaki tarihlemeler sadece ok uçlarının tiplerine göre gruplandırılarak yapılmıştır. Dolayısıyla ilk olarak ok uçlarının Çamlık Köyü'nden gelmesi ve bu çevrede Kremna'nın haricinde bir antik kent olmamasından dolayı ok uçlarının antik Kremna kenti ile ilişkili bir durumun ortaya çıkarılması beklentisini gerektirmiştir. Öyle ki, Çamlık Köyü'nün yakınında küçük ölçekli kırsal yerleşimlerin dışında -ki bu yerleşimlerde Kremna kentine bağlı ve MS 2. ve 3. yy'ları işaret etmektedir- başka yerleşimler ve kentler bulunmamaktadır. Mevcut konumdaki Keraitai, Sagalassos ve Adada kentleri yer almaktadır. Ancak, söz konusu kentlerinde mevcuttaki arkeolojik bulguların ışığında ne coğrafi yakınlıkları, ne de tarihsel olarak ilişkileri K. Önsoy'un yukarıdaki tarihlemeleri ile ilişkili durmaktadır. Diğer yandan Pisidia Bölgesi ve kentsel Kremna'daki siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin, yani genel olarak siyasi tarihin göz ardı edilerek yalnızca ok uçlarının benzerlikleri yönüyle MÖ 13. yy'lara kadar tarihlenmelerini sağlamak veya yapmak, inorganik tarihsel bir yaklaşım ortaya çıkarmak demektir. Çünkü Pisidia Bölgesi'ndeki Düzen Tepe ve Düver yerleşimleri ile Pisidia-Lykia bölgeleri sınırındaki Uylupınar yerleşiminin yanı sıra, yöredeki *tümülüs* alanları (Düver, Delipınar gibi) ve antik kaynaklar, -bölgedeki Hacılar, Kuruçay, Bademağacı, Kocagözet, Baladız, Kapılıin gibi *prehistorik* yerleşimler hariç- tarihsel durumu MÖ 7. yy'a kadar götürebilmektedir. Elbette ki, mitolojik öğretiler, Pisid kökenli tarihsel olaylar ve Mısır kökenli kaynaklarda geçen Sagalassos halklarının atalarını Karnak Tapınağı'nın doğu duvarındaki Shekelesh (Skrs) halkları şeklinde kabul edersek ön tarihlemeler yapılabilir. Ancak, Çamlık Köyü ile yakın mevkideki antik Kremna'nın hali hazırdaki tarihsel durumu düşünüldüğü için tarafımızca ok uçlarının tarihsel dönemlerine şüphe ile yaklaşılmıştır. En azından çevredeki yerleşimlerin ve kentlerin siyasi ve sosyo-kültürel durumları dikkate alınarak organik tarihsel bağlar kurulabilseydi tarihlemeleri daha net bir şekilde algılayabilmek mümkün olabilirdi.

zamanında inşa ettirdiği Kule 6 yapısı 1200 m. yükseklikteyken, K 5 yapısı da yaklaşık olarak 1243 m. yüksekliktedir. Yer aldıkları savunma ve kuşatma alanlarına göre merkezi durumdaki iki kule arasındaki uzaklık 150 m. ölçüdedir, yani 165 *yards*'dır. İki kule çerçevesindeki yükseklik farkı yaklaşık 43.00 m. birimdir. Bu konudaki Marsden de ağır savaş makinelerinin etkili bir şekilde atış yapabilmeleri için yaklaşık 137.16 m., yani 150 *yards*'lık bir mesafeye ihtiyaç duyulduğunu ve atış durumundaki açının ise 30^0'lik ve 45^0'lik açılarda olması gerektiğini belirtmiştir[1756]. İlişkili olarak savunma duvarlarının "Askeri Özellikler" adlı başlık altında E. W. Marsden'in savaş araçları, fırlatılan taş güllelerin veya topların nitelikleri ve $\frac{1}{2}$ MV^2 (M = Misilleme Alanı, V = Hız) şeklindeki hesaplamaları konusundaki açıklamalarına detaylı olarak anlatıldığı için tekrar oluşturmamak adına ana hatları üzerinden ele alınmıştır[1757]. İlk olarak matematiksel verilerden yola çıkarak çarparak veya darbe vurarak uyguladıkları kuvvet ile hedeflerini yıktıkları tespit edilen *mancınık* ve *katapult* şeklindeki savaş araçlarını kullandıkları açık bir şekilde söylenebilir. Buna göre yaklaşık 150 m. uzaklık ve 43.00 m. yükselik farkı olan bir hedefe atış yapabilmek için hız, zaman ve açı faktörlerinin iyi bir şekilde ayarlanmaları gerekmektedir. Bu durumdaki Kule 6'dan atılan taş güllelerin ağırlıkları arkeolojik bulgulara göre 13 kg. veya 26 kg. şeklinde belirlenerek savunma duvarları üzerindeki K 5'e yapılan misillemenin başlangıç zamanı, havada kaldığı ve son olarak hedefe vurduğu zaman dilimleri yaklaşık 7 saniye olarak hesaplanarak hızının 36,31 metre/saniye olduğu ve atış açısınında yaklaşık 43.00 m. yükseklik farkından ötürü savaş araçlarının yaklaşık $53,84^0$'lik bir açıda ayarlanarak atışını yaptığı ortaya çıkarılmıştır[1758] (Tablo 16).

Bunun yanında ikinci hesaplamalarda $53,84^0$'lik açı ile yapılan atışlarda kullanılan taş güllelerin hedefe ulaştıkları aşamadaki havada izledikleri yolu belirlemek için yapılmıştır. Şöyle ki, Kule 6'dan misilleme yapılarak K 5'i vurmak için $53,84^0$'lik açı ile atılan taş gülleler yer çekimi kuvveti ile hedefe yaklaşık açı ile ulaşmaktadır. Kuşatmacılar tarafından atılan mühimmat Kule 6 ve K 5 arasındaki orta noktaya geldiğinde havadaki en yüksek noktaya çıkar (h max) ve aynı hiza ile ilerlediği takdirde hedefteki K 5'in üzerinde 90^0'lik bir açı hattı (4 h max) oluşturur. Ancak, yer çekiminden dolayı tam orta yerdeki h max

[1756] Marsden, 1969: 91, 122.
[1757] Marsden, 1969: 86-116. Atina'da Kerameikos'daki *katapult*larda kullanılan çeşitli büyüklükteki toplar için bkz. Fields ve Delf, 2006: 25.
[1758] Bu yöndeki çalışmaları inceleyerek hesaplamalar hususundaki öz verili bilimsel ve stratejik katkılarından ve görüşlerinden dolayı Mak. Müh. Muhammet Dağıstanlı'ya, Fizikçi ve Savaş Stratejisi Uzmanı E. Y.'a teşekkür ederim.

olarak tanımlanan en yüksek noktadan itibaren geldiği yöndeki açı ile aynı paralel çizgide eğimli bir hat oluşturarak karşıdaki hedefe, yani K 5'e doğru ilerler. Başka bir ifadeyle taş güllelerin atıldığı $53{,}84^0$'lik açının yer çekiminin etkisiyle oluşturduğu hedefteki paralel açıdır (Tablo 17). Sonuç olarak Kule 6 ve K 5 kapsamındaki matematiksel tüm verilerin $53{,}84^0$'lik açı ve $\frac{1}{2}$ MV^2'deki hesaplamalar ile birlikte gerçekleştirilen çarpmaların kuvvetlerinden dolayı tahribatların yüksek olduğunu göstermiştir.

2.2.4.2. Güney Sur'daki Kule

Konumu itibari ile K 16'nın güneydeki geniş alanları, kente giriş-çıkışı sağlamak için yapılmış GAY'u ve antik yolun kesiştiği GK-K'yi kontrol eder bir açıda yer aldığı kaydedilmiştir[1759]. Ana kaya üzerindedir ve küçük ölçekli bir yapıya sahiptir. Batı cephedeki kule yapılarındaki gibi K 16'da klasik olarak haberleşmek ve gözetlemek şeklindeki asli işlevsel özellikleri yerine getirmek için yapılmıştır. Ancak, kentin güneydeki jeolojik özellikleri dik uçurum ve yamaç yerlerden oluşarak doğal bir savunma hattı oluşturduğu için batıdaki gibi güneydeki cephede de savunma duvarlarına, seyirdim yerlerine (*epalksis*) veya sık aralıklar ile tasarlanmış kule yapılarına yer verilmemiştir. Buna karşın GK-K ile yakınlık ve açısal yönleri ile Pisidia Bölgesi ve sınır bölgelerindeki MS 3. yy'daki tarihsel olaylar incelenerek[1760] K 16'nın yukarıdaki klasik işlevleri haricinde savaş araçlarını kullanmak için de düzenlenebileceğini öngörmekteyiz. Çünkü kentin güneydeki açıklıklarını kontrol etmek için dik uçurumlu jeolojik yapılar üzerindeki düzlük yerler, askerlerin yürüyerek çevreyi gözetlemeleri veya izlemeleri için büyük avantajlar sağlamak için yeterliydi. Bu sebeple, GK-K güneyden kente ulaşılabilecek tek merkezi yer olduğundan dolayı K 16'nın yalnızca kentin güneyini gözetlemek için inşa edilmediğini, ana kayadaki korunaklı yapısı itibari ile

[1759] Antik yolların kule yapılarından izlenerek kontrol altında tutulduğuna dair detaylı açıklamalar için bkz. Fachard, 2016: 228.

[1760] MS 3. yy'daki olaylar için bkz. Sasaniler, Maricq, 1958: 312-314, Mitchell, 1993b, I: 237; Öztürk, 2006: 82; Kaçar, 2008: 1-22; 2012: 153-180; Zos. *Hist.* I.28; Mitchell, 1993b, I: 235; Salaman, 1971: 109-139; Sartre, 1995: 183; Gotların saldırılarının şiddetli bir şekilde sürdürüldüğünü yazıtlardan çok açık bir şekilde öğrenmekteyiz. Buna göre ilk olarak barbarlar tarafından öldürülen bir genç kızın ailesinin durumunun neşredildiği yazıttır. Peek, 1985: 158. Diğeri ise barbarlara karşı mücadele ederken öldürülen on dört yaşındaki genç kızın çektiklerini anlatan bir yazıttır. Kaygusuz, 1984: 61-62, no. 8 = SEG 34 [1984] no. 1278; Palmyra Krallığı, Zos. *Hist.* I.28, 50; Öztürk, 2006: 84. MS 278'deki *Kremna Kuşatması* için bkz. Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.

küçük yapıdaki savaş araçlarının yerleştirilerek kullanılmaları için de uygun yapıda olduğunu söylemek mümkündür[1761].

2.3. Kapılar

Antik kentlerin savunma sistemlerindeki kapılar, antikçağdaki kuşatmacılar veya saldırgan gruplar tarafından kent odaklı yapılan müdahalelere maruz kalan duvar, kule ve kanalizasyon çıkışı şeklindeki ilk mimari unsurların içinde yer aldıklarından dolayı askeri mühendisler için önemli bir mimari ve stratejik iş kolu oluşturmaktadır[1762]. Kentin savunma duvarları içindeki en zayıf yerler olarak tanımlanabilmekteydi. Bu sebeple, Hellenistik Dönem'de kent kapıları yapılırken dirsekli sur duvarları ile korunaklı dar açılı bölümler, topografik açıdan yüksek yamaçlar veya tepeler, bindirmeli sur duvarları ile korunaklı açıdaki yerler ve karşılıklı iki sur duvarlarının kesişerek oluşturdukları avlulu yapıların içteki ya da arkadaki yerleri, kent savunmasını tehlikeye uğratmayacak yeterlilikteki kapıların inşa edilmesi için elverişli yerler olarak belirlenmiştir[1763].

Antik yazar Seneca'nın "*kapılar, az korunaklı ve zayıf yerleri oluşturur*", şeklindeki açıklamaları, antikçağdaki kent savunması ile ilişkili kapıların planlı olarak yapılması ve korunması hususundaki stratejik gerekliliklerin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir[1764]. Bu konudaki çalışmaları ile F. E. Winter da Hellenistik Dönem'deki kapıların sur duvarlarında inşa edilmesini kuşatmacıların veya saldırganların kente kolaylıkla ulaşmamaları için ve kentin kuvvetli bir şekilde savunulması için yapıldığından söz etmektedir[1765]. Farklı olarak R. Tomlinson da kapıların kutsal veya mistik önemini vurgulamak için kent kapılarını din dışı dünyadan kutsal alanın dini dünyasına geçişteki devinim duygusunu taşır pozisyondaki özellikli yapılar şeklinde değerlendirerek açıklamalar yapmıştır[1766]. Çünkü kuşatmacıların kent içine sızmak ve kenti zapt etmek için kullandıkları veya müdahale ettikleri ilk yerler, kapılardır. Bu bakımdan kapılar, savunma sistemlerindeki mimari planları ve ek mimari yapıları zorunlu kılarak kompleks yapılar oluşturmaktadır. Buna göre kapıların olası tehlikelere karşı savunulması yalnızca güçlü sur duvarları ile

[1761] Antikçağ'daki savaş araçları konusundaki detaylı bilgiler, kentin savunma duvarları ve kule yapılarının anlatıldığı "Mimari Özellikler" ve "Askeri Özellikler" adlı başlıklar altında ve GK-K'nın anlatıldığı ilgili metinlerde karşılaştırmalı örnekleri ile birlikte verilmiştir.
[1762] Winter, 1971a: 206; Lawrance, 1979: 302-304; Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 62-67.
[1763] Winter, 1971a: 119; Akarca, 1998: 149-174; Nossov ve Delf, 2009: 24-25; Müth, 2016b: 163-165.
[1764] Sen. *Ep.* 534.
[1765] Winter, 2006: 34.
[1766] Tomlinson, 2003: 106.

değil, ilişkili kule yapıları da kapıların savunulmasında etkili olarak kullanılmıştır. Görülüyor ki, kapılar, savunma sistemlerinin temel bir aksamı olduğundan dolayı kentin savunma yapıları ile ilişkili kapsamlı bilgilere ulaşılmasında da etki sahibidir.

Antikçağdaki kapılar, ana kapılar ve çıkış kapıları olarak iki tiptedir. Ana kapılar, bindirmeli, kuleli, alt geçitli kuleli, duvar çıkıntıları arasındaki, sur duvarlarının kırılması veya kavislenmesi ile oluşan dış avlulu kapılardan oluşurken, çıkış kapıları ise sur duvarlarına açılan, sur duvarlarında kule himayesinde inşa edilen, kulelerin yan duvarlarındaki ve bindirmeli sur duvarları arasındaki kapılardan meydana gelmektedir[1767].

Bu konudaki antik Kremna kentine batıdaki cephede üç adet ve güneydeki cephede bir adet olmak üzere toplamda dört kapı ile giriş ve çıkış yapılmaktadır (Lev. LXIV: Fig. 127). Batıdaki ilk iki kapı, kuleler ile korunaklı savunma amaçlı oluşturulmuş çıkış kapıları olarak kullanılırken, diğer kapı kent içindeki Sütunlu Cadde ile ilişkili batıdaki kent ana kapısıdır. Güneydeki kapısı ise kapı-kule olarak düzenlenmiş küçük ölçekli bir kent kapısıdır (Tablo 18). Kentteki kapı yapılarını S. Müth'ün antikçağdaki kapı sistemlerini tahkimatların içinde, tahkimatların dışında ve tahkimli yapıların üzerinde, yani bağlantılı olarak yapılan kapılar şeklinde gruplandırdığı tiplerden tahkimli yapılar ile ilişkili kapıların kategorisinde incelemek mümkündür[1768].

Kapılar, yer aldıkları lokasyonları ve lokasyonlarındaki tanımlanmalarını sağlayan unsurlar ile değerlendirilerek adlandırılmıştır. Şöyle ki, K 9'un güneyindeki çıkış kapısı, Batı Kapısı I ve kısaltma olarak BK I ve K 12'nin güneyindeki çıkış kapısı Batı Kapısı II ve kısaltma olarak BK II şeklinde not edilirken, batı cephedeki Nekropolis alanındaki ana kent kapısı da Batı Nekropolis Kapısı ve kısaltma olarak BNK şeklinde kaydedilmiştir. Güneydeki kent kapısı ise Güney Kapı-Kule ve GK-K olarak kısaltılmıştır. Bu tipteki kapılar, kent savunmasındaki sur duvarları ve kule yapıları ile tek bir modelde değerlendirilerek savunmadaki aktif rolleri hakkında açıklayıcı stratejik verilere ulaşılmıştır. Bu kapsamdaki detaylı açıklamalar aşağıdaki ilgili kapıların tanıtıldığı metinlerde yer almaktadır; ilişkili olarak kapıların mimari ve askeri özellikleri ile teknik işçilik ve yapısal özelliklerinin yanı sıra, tarihsel değerlendirmeleri ayrı bir başlıkta değil de her kapının ayrı ayrı olarak anlatıldığı kendi iç metin kısımlarında ve tarihleme bölümünde verilmiştir.

[1767] Akarca, 1998: 149-174, Res. 94-95; Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 62-67; Nossov ve Delf, 2009: 24-25; Jansen, 2016: 122.
[1768] Müth, 2016b: 164.

Kapıların katalogları, lokasyonlarına göre batıdaki cepheden başlayarak güneye doğru sıralı bir şekilde hazırlanmıştır. Buna göre BK I, Kat. No. 33; BK II, Kat. No. 34; BNK, Kat. No. 35 ve GK-K, Kat. No. 36 olarak not edilmiştir. Katalogların içeriklerinde Yapı Envanter No, Adı, Konum, Gps Koordinat[1769], Ölçüler, Duvar Blok Sırası, Durum, Dönem ve Tanım ile aşağıdaki katalog açıklamaları şeklindeki bilgilere yer verilerek kapıları tanımlayan bir tanıtım tablosu oluşturulmuştur. Bu çerçevedeki "Durum" adlı bölümde batı ve güney cephelerdeki kapılar kendi içlerindeki mimari kriterlere göre yorumlanarak iyi, orta ve kötü şeklindeki tanımlamaları yapılmıştır.

2.3.1. Batı Sur'daki Kapılar

2.3.1.1. Batı Kapısı I (Kat. 33)

K 9 ve K 10'un arasındaki yamaçtadır[1770]. Kuzeyde K 9, kuzeybatıda RKT, güneyde K 10, batıda Kremna Vadisi ve RKA ile paralel bir konumdadır[1771]. 1.233 m. yüksekliktedir. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. LXIV: Fig. 128, Kat. 33, Lev. CXXXIII: Çiz. 85).

Giriş batı cephedendir. ¾'ü toprak dolguludur; ancak, üst yapıdaki aksamı ile kapının içerisinde yer alan sağ ve sol duvardaki iki kapı kanadı izlenebilmektedir. Buna göre BK I'in üst yapısı küçük ölçekli *lento* şeklindeki bloklar ile değil[1772], 2.00x3.00 m. ölçüde hazırlanmış düz ve tek *monolit* bir blok ile kaplıdır[1773]. Üst yapıdaki blok, yatay bir çatı şeklinde yerleştirilmiştir ve alt yüzeyi ince yonulu düzleştirilmiştir. Belki de kent mimarları, kapıların veya pencerelerin ağır yapısal aksamını taşıyan *lento* blokların kırılma veya çökme durumlarını hesaplayarak üst yapı örtüsü kaplama şeklindeki yassı bloğu tercih etmişlerdir[1774]. Blok ile kapının içindeki dolgu toprak arasındaki yükseklik, 0.55 m. ölçüdedir. Kapının taban yapısı ve baştabanı arasındaki yükseklik ölçüleri tam olarak çıkarılamamıştır. Şöyle ki, kapının etrafında yer alan dolgu toprak ile dikdörtgen bloklar, yapay bir tepe ve yamaç oluşturarak batı cepheden etrafa dağılmış bir halde olduğundan

[1769] Google Earth, Google Earth Pro ve Google Earth Engine adlı programlar ile Garmin Gps makinası kullanılarak koordinat ölçümleri ve kuş uçuşu uzaklık mesafeleri hesaplanmıştır.
[1770] Bu iki kule çerçevesindeki duvar, 25.00 m. uzunluktadır ve yıkıktır. BNK'nın 218 m. ve BK II'nin de 72.20 m. kuzeyindeki yamaç bir bölgede yer almaktadır.
[1771] Matematiksel olarak K 9 ile aynı olup, 565.89 m. çevresel ve 22.637.56 m^2'lik bir alanı içermektedir.
[1772] Kapı veya pencereler üzerindeki ağır yüklü *lento*ların kırılma veya çökme durumları dikkate alınarak
[1773] Blok kalınlık, 0.40 m. ölçüdedir.
[1774] Yapılardaki *lento*ların kırılma veya parçalanma riskleri düşünülerek kemerli yapı veya rölyef kemer şeklindeki üst yapı aksamlarına da yer vermişlerdir. Dornisch, 1992: 73, 81-83, 165-167, Kat. 22, 34, 114.

kapı girişindeki taban yapısı kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak, BK I'in ön cephesinde yer alan dolgu toprak ve topografyası kademeli olarak bir alt kottaki yamaçta kesişmektedir. Dik bir açı ile kesiştikleri yer, düzlük bir yerdir ve kapının tabanıyla yaklaşık olarak paralel bir hiza oluşturur izlenimini vermektedir. Bu sebeple, kapı girişindeki taban ile dolgu toprak çevresindeki düzlük yerler, yaklaşık olarak aynı hizadadır ve paralel bir açı oluşturur. Bir başka ifadeyle BK I tahrip edilirken, yapıya ait kalıntılar kapının iç ve dış tarafında taş ve toprak karışımları şeklindeki materyaller ile birikerek dolgulu bir tepe oluşturmuştur. Bu iki nokta çerçevesindeki yükseklik, yaklaşık olarak 1.45 m. ölçüdedir. Sonuç olarak üst yapı blok ile kapı içindeki dolgu toprak arasındaki açı 0.55 m. ölçüdeyken, dolgu toprak ile yamaçtaki düzlük yer, 1.45 m. hesaplanarak her iki yer toplam olarak 2.00 m. bir yükseklik oluşturur. Buradaki hesaplamaları teyit edebilmek için K 9'un 2.00 m. yükseklikteki korunmuş yapısıda BK I'in kapı yükseklik ölçülerinin tespiti hususunda yardımcı olmuştur. Bu sebepledir ki, ölçüler ve yapısal değişiklikler yaklaşık değerlendirilerek kapı yüksekliğinin en az 2.00 m. ölçüde olduğunu söyleyebiliriz.

Kapı açıklığı, 1.30 m. ölçüdedir[1775]. Kapının sağ ve sol duvar kanadı, dik açılı ve dikdörtgen şeklindeki *rektogonal* bloklar ile yapılmıştır. Sağdaki söve blokları, yaklaşık 0.10 m. bir dış çıkıntı profili oluşturarak paralel bir şekilde yerleştirilirken, soldaki söve blokları, dik açılı bir *kyma recta* şeklindeki bloklar ile yapılmıştır (Lev. LXV: Fig. 129). Soldaki *kyma recta* söve blok üzerindeki dar ve uzun tipteki bir adet kanal yuvası dikkat çekmektedir[1776] (Lev. LXV: Fig. 130). Bu şekildeki kanallar veya zıvana boşlukları, içine kurşun dökülerek blokları sıkı sıkıya yapıştırmak veya tümlemek için açılmış yuvalar şeklinde açıklanabilir[1777]. Kapı çevresindeki ¾'ü toprak ve taş karışımları şeklindeki dolgudan dolayı kapı kanadını oluşturan bloklar üzerindeki kapı yapısı ile ilişkili herhangi bir hatıl ve kanal yuvası veya delik tespit edilmemiştir. Ancak, Aeneas Tacticus'un aktardığı Dura Europos'taki sur duvarındaki çıkış kapısı ile az da olsa karşılaştırılarak yorumlamalar yapılabilir. Bu tipteki çıkış kapılarının üzerinin demir ile kaplı ahşap bir aksam ile kapatılmasını ve kapının halatlar veya zincirler ile yukarıdan aşağıya indirilerek korunaklı bir şekilde desteklenmesini açıklamaktadır[1778]. Sillyon'da üç katlı kapı-kule yapısındaki

[1775] Bu konudaki çalışmaları ile Lawrance'de çok sayıdaki *potern* tipindeki kapıların yaklaşık 1.00 m. ölçülerde yapıldıklarından bahsederek 0.60 m. ve 0.80 m. ölçülerden 1.50 m. ölçülere kadar değişiklik gösterdiklerini belirtmektedir. Lawrance, 1979: 303-304.
[1776] Uzunluk, 0.07 m., genişlik, 0.02 m. ve derinlik, 0.02 m. ölçülerdedir.
[1777] Casson, 1933: 169-232; Bingöl, 2004: 93-102.
[1778] Aelian Asclepiodotus. *Tacticus.* 39.3-4; McNicoll, 1997: 89-93.

kapıda yer alan dirseklerin tepe noktalarında oyuk olması ve kanal yuvalarının yer alması, kapının zincirler veya urganlar ile makara sistemine yakın bir mekanizma ile indirilip kaldırıldığını göstermektedir[1779]. A. Akarca da kepenk olarak yukarıdan aşağıya indirilen bu şekildeki kapı tipinin zincir veya urganlar ile işletildiğinden ve demir ile kaplı kapıların kapının iki kenarına oyulmuş yuvalara oturtulduğundan söz etmektedir[1780]. Bu konudaki Hannibal'in MÖ 208'de İtalya'daki Apulia'da yer alan Salapia kentinden içeriye girerken savunmacıların demir ile kaplanmış kent kapısının zincirlerini işleterek kapıyı kapatmaları ve kuşatmacıları kent dışında tecrit etmeleri olayındaki işlevsel kent kapısı aynı teknik ile yapılmıştır[1781]. Buna göre BK I'in 1.30 m. kapı açıklık ve 2.00 m. yükseklik ölçülerinden ve yukarıdaki kapı örneklerin hareket ederek tek kanatlı, içeriye doğru dönerek açılan ve ahşap bir kapı aksamı kullanılarak kapatılan bir kapı olduğunu düşünmekteyiz[1782].

BK I, dik bir açı ile Batı Sur'daki duvarı keserek konumlanmıştır. Ancak, kapıdaki sağ ve sol kanattaki iki duvar, sur duvarı ile bütünleşiktir ve 90^0'lik bir açı ile batıdaki cephe de ileri doğru yaklaşık olarak 1.20 m. bir çıkıntı oluşturur. Böylelikle kapıdaki derinlik artarak 4.20 m. uzunluktaki dar bir koridor ortaya çıkar. Sur duvarı içindeki kapı koridoru 3.00 m. ve sur duvar dışındaki kapı girişteki koridor 1.20 m. ölçülerdedir. Üst yapısı kapalı olmalıdır; ancak, tahriptir. Buna rağmen ön cephedeki yamaç yerde üç adet, ince yonulu tıraşlanmış bloktespit edilmiştir. Bunlar, yaklaşık 1.20 m. ölçüde çıkıntılı yapısı ile koridor oluşturmuş kapı girişindeki üst yapıya ait bloklar olmalıdır. Çünkü *lento* şeklindeki blokların yüksekliği 0.40 m.'lik ölçülerdedir ve yan yana dizildiğinde 1.20 m. ölçüdeki kapı açıklığıyla denk gelecektir.

Kapı, iç ve dış olmak üzere iki koridorlu veya avlulu bir yapıdan oluşmaktadır. Sur dışındaki sağdaki kapı kanadı, dik açılı ve dikdörtgen bloklar ile K 9'a ilişik olarak veya K 9 tarafından korunaklı bir açıda dirsek yapar " ⌊⌋ " şekildedir ve sur duvarını düz keserek inşa edilmiştir[1783] (Lev. LXVI: Fig. 131). Soldaki kapı kanadı ise düzensiz bloklar ile tekrardan düzenlenerek ve kesiştikleri duvar ile 90^0'lik bir açı yaparak saldırıya veya

[1779] Nossov ve Delf, 2009: 25; Taşkıran, 2017: 322, Lev. XVIII, Res. 30.
[1780] Akarca, 1998: 172.
[1781] Plb. *Historia*. X.33; Liv. *perioch*. XXVII.28.
[1782] Antikçağ'daki kapı ve ahşap kapılar için bkz. Winter, 1971a: 253-259; Lawrance, 1979: 249-250.
[1783] Bu tipteki kapı örnekleri için bkz. Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 63-65, Figs. 3, 5. BK I'e sırtını verip, batı cepheye bakan bir kişiye göre kapı kanadı sağ olarak tanımlanırken, kapıya yüzü dönük bir kişide kapı kanadını soldaki olarak kaydeder.

kuşatmaya açık bir şekilde yapılmıştır[1784]. Böylelikle K 9'un hakim konumdaki yapısı ile BK I'in sur duvarı üzerindeki hareketli yapısı, batıdaki cephede tek ve güçlü bir kompleks savunma yapıları oluşturmuştur. BK I'deki gibi sur duvarı dışındaki ön kapı koridor veya avlu yapıları, yaklaşık MÖ 4. yy'ın ikinci çeyreğinde inşa edilen Arkadia'daki Gortys'in A ve C kapılarının giriş kısmında yer almaktadır ve ayrı olarak duvar yapılarındaki kalınlıkları farklıdır[1785]. Bu konudaki Philo Byzantius da çıkış kapılarından söz ederken planı ile ilgili olarak çıkış yapan veya geri çekilen askerlerin sağ taraflarının daima sur ya da kule tarafından korunduğunu ve kalkansız olarak güvenli bir halde sağ taraftan çıkış yaptıklarını açıklayarak[1786] BK I'in de aynı stratejik planlar ile inşa edildiğini teyit ettirmiştir. İlişkili olarak Vitruvius da antik yolların sarp yerlerde güçlendirilerek kapılara yakın alanlara yaklaşılırken düz olarak değil de sağdan sola doğru planlanmasını aktarmış ve kuşatanların veya saldıranların kalkan ile korunmayan sağ taraflarının duvara açık bir pozisyonda olacağından söz ederek[1787] BK I'in çıkış kapısı olarak stratejik amaç ile yapıldığını bir kez daha kanıtlamıştır. Bu tipteki yapısal özellikler, MÖ 4. yy'ın ilk evrelerinde savaş teknolojisindeki gelişmelerden etkilenerek kapıların kule yapıları ile kompleks bir yapı oluşturmalarını ve korunaklı bir yapıda kalmalarını zorunlu kılmıştır[1788]. Ayrıca, BK I'deki gibi sur dışındaki koridor veya avlu yapıları, kulelerin veya sur duvarlarının verdikleri kavisler veya kırılmalar ya da kule ile duvar yapılarının kesiştikleri veya dirsek yaptıkları dar açılı yerlerde oluşur. Bununla birlikte avlulu kapı, planlı ve kontrollü olarak gizlenmek istenmiştir. Kapı yapılarındaki teknik ve yapısal uygulamalar, ilk olarak Hellenistik Dönem'de yapılmaya başlanmıştır. Böylelikle savunmalar genellikle sur duvarları ve kulelerin imkan verdikleri pozisyonda yapılmaktadır. Bu konudaki Pergamon'da kuzeybatı ve güney kapıları[1789], Isauria'nın Akropolisi'ndeki kapı[1790] ve Nisyros'un sur duvarlarının kesiştikleri yerdeki kapı yapıları ilişkili örneklerdir[1791].

BK I'deki yapısal uygulamalar, sur duvarındaki bindirmeli kapı çeşitlerinden korunaklı sur duvarı ve tek kule himayesindeki korunaklı kapı tipleriyle

[1784] BK I'e sırtını verip, batı cepheye bakan bir kişiye göre kapı kanadı sol olarak tanımlanırken, kapıya yüzü dönük bir kişi de kapı kanadını sağdaki olarak not eder.
[1785] Martin, 1947-1948: 81-147, Pl. XV; M. P. Maher ve Maher, 2017: 173, Fig. C5.8. Kent planı ve duvar kalınlıkları için bkz. Winter, 1971a: 123, 222, Fig. 102, 212.
[1786] Ph. Byz. *Poliorketika*. II.25; McNicoll, 1997: 8, 123.
[1787] Vtr. *de Arc.* I.5.2.
[1788] Nossov ve Delf, 2009: 25; Polat, 2016: 66; Jansen, 2016: 103; Müth, 2016b: 167-168.
[1789] Dörpfeld, 1902: 10-14, 40-42; Lawrance, 1979: 326-327, Fig. 69.
[1790] Lawrance, 1979: 335-336, Fig. 77; Doğanay, 2012: 413, 417, Res. 4; McNicoll, 1997: 7.
[1791] Filimonos-Tsopotou ve Apostolou, 2013: 75-87.

ilişkilendirilmektedir[1792]. Öyle ki, K 9'un güneydeki duvarı ile korunarak ve kuzey-güney oryantasyonlu sur duvarındaki dar açıda yer alarak, hem kuşatmacılar tarafından yapılacak saldırılar karşısında açık bir hedef oluşturmamıştır, hem de tehditkar pozisyonunu sürdürmüştür. Bu sebeple, olası tehdit ya da tehlikelere karşı bir müdahale kapısı ve askeri bir çıkış kapısı olarak tasarlandığı söylenebilir. A. W. Lawrance de çıkış veya baskın kapısı şeklinde yapılan yerlerin kent savunmasına yönelik saldırılarda bulunan kuşatmacılar için kabus yaşatabilecek yerler olarak kullanıldığını belirtmiştir[1793]. Kapılar, kuşatma dönemlerinde korunması gerekli ilk yapı statüsündedir ve askerlerin sur dışındaki olaylar ile aktif olarak karşılaştıkları ilk dış merkezdir. Çünkü BK I, Kremna Vadisi'nin doğu cephesindeki dar açılı hakim bir yerindedir ve "V" şeklindeki iki yamaç arasındaki uzaklık yaklaşık olarak 150 m. ölçüdedir. Bu çevredeki düzlükler, düşmanların kenti gözetlemek ve ablukaya almak için karargah inşa edecekleri ilk yerler olarak kabul edilmektedir[1794]. Ek olarak, K 1 ve BK I'in kuzey-güney uzantılı uzaklıkları da yaklaşık 259.20 m. ölçüdedir. Bu güzergahtaki kule yapıları, dokuz adettir ve ortalamaları yaklaşık 20.00 m. ve 25.00 m. ölçülerdeki aralıklar ile inşa edilmiş olup, kentin zapt edilmesi yönündeki tek cephesi de az da olsa kontrol altına alınmıştır. Buna göre BK I'de olduğu gibi jeolojik ve stratejik özelliklerin savunma yapıları üzerindeki yakın etkileri ile ilişkili olarak Alabanda'daki sur duvarları ve kuvvetle muhtemel çıkış kapısı örnek verilebilir. Şöyle ki, kentteki sur duvarları kentin arka cephesindeki tepeyi ikiye ayırır durumdaki vadiyi keserek ilerlerken, vadideki yapıya paralel açıda "V" şeklinde geriye çekilerek kente yakın yamaçlardaki yerlerde iki kule inşa edilmiştir. Doğu yamaçtaki kule ile vadinin taban yapısındaki aralıkta yer alan tahrip olmuş sur duvarlarının arasında kule yapıları ile korunaklı kompleks bir yapı oluşturmuş en az bir adet çıkış kapısı yer almalıdır; ancak, tahribattan dolayı tam olarak tespit edilememiştir[1795].

Sur duvarları dışında meydana gelen kent odaklı kuşatmaları takip etmek ve işgal girişimlerini tehlikeye sokmak için BK I'in inşası öncelikli olarak büyük bir savunma

[1792] Akarca, 1998: 149, 167-174.
[1793] Lawrance, 1979: 184; Jansen, 2016: 123-124.
[1794] MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda Romalı kuvvetler, Lydius'un işgalindeki Kremna'yı tekrardan Roma'nın hakimiyetine sokmak için kentin karşısındaki Kremna Vadisi'nin batı cephesindeki düzlüklere karargah kurararak kenti kuşatmışlardır. Zos. *Hist.* I. 69-70. Buna karşın Hellenistik Dönem çerçevesindeki siyasi olaylarda kentin batı cepheden herhangi bir ablukya alındığına dair veri yoktur. Ancak, Kremna'nın üç tarafı uçurum ve yalnızca batıdaki cepheden kuşatılması durumu düşünüldüğünde ilk kuşatmanın batı cephesinden gerçekleştirileceği daha olası gelmektedir.
[1795] Akarca, 1998: 168-169, Res. 121. Kentin sur duvarı ve kule yapıları hakkındaki detaylı bilgiler ve kent planı için bkz. Ateşlier, 2013: 1-60; Aydın Tavukçu, 2015: 239-240; Akkan ve Tavukçu, 2017: 315-316, 322, Harita: 1; A. Soslu, 2019: 168, Fig. 1.

gerekliliği gerektirmiştir. Zira kuleler üzerindeki saldırıların her daim tehditkar ve tehlikeli olamayacağı düşünülmekteydi. Buna karşın küçük ölçekli de olsa kuşatmacılar, çıkış kapılarından periyodik olarak yapılacak hücum ve baskın içerikli tehlikeler ile karşılaşmaları ihtimallerini düşünerek teyakkuz halinde olmalıdır. Çünkü BK I, konum olarak surlardan çıkış yaparak kuşatmacıları tehdit etmek, kuşatmayı surlardan uzaklaştırmak ve zayıflatmak, kuşatmayı sekteye uğratmak, kuşatmacılara karşı ani saldırılar düzenleyerek kayıp verdirmek ve kuşatmacıların kullandıkları silahlı makinelere zarar vermek amacıyla oluşturulan korunaklı bir kapı, yani gizli bir giriş-çıkış yeri (*potern*) şeklinde yapılmıştır[1796]. Bu yöndeki çalışmaları ile K. S. Nossov da *potern* şeklindeki çıkış kapıları ne kadar çok yer alırsa savunmacıların bir o kadar aktif olacağını belirterek kuşatmacılara karşı atışlar yaparak ve saldırılar düzenleyerek kuşatmayı sur duvarlarından öteye taşıdıklarından ve savaşılmadığı dönemlerde de kapıların kent ve kırsal alanlar arasındaki ilişkileri sürdürdüğünden söz etmektedir[1797]. Bununla birlikte savunmacılar, Side'de yer alan savunma duvarlarındaki *potern* çıkış kapılarının eksikliğinden dolayı kuşatmacıların saldırılarına karşı aktif bir şekilde karşılık veremedikleri gibi ani çıkışlar ile hücum edemedikleri için yalnızca belirli mesafelerden kullanılan savaş araçları ile etkisi az mukavemet uygulamak zorunda kalmışlardır[1798]. Bu konuda çıkış kapıları ile ilişkili olarak Miletos'da bulunan çıkış kapılarının kuleler ile korunaklı bir yapıya dahil edilerek kullanılması[1799], Assos'da yer alan yandaki çıkış kapılarının kuleler ile korunması[1800], Oinoanda'da *pentagonal* kule yapısında yer alan yan çıkış kapısı[1801], Perge[1802] ve Side[1803] kentlerindeki kapı-kule olarak düzenlenen yapılardaki kapılar[1804], Iasos'da "L" şeklindeki kara surlarının kesişim yerlerindeki çıkış kapıları[1805], Knidos'da kule 31'in sağ tarafındaki kemerli ve kule 33'ün solundaki *lento*lu kapılar[1806], Kaunos'da kule 5'in güneyindeki düz

[1796] Winter, 1971a: 234; Lawrance, 1979: 304-307; Akarca, 1998: 167; Müth, 2016b: 167-168. Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de II. binyıldan itibaren *potern* geçitlerin varlığı bilinmektedir. Alişar, Boğazköy, Alacahöyük ve Ras Şamra yerleşimlerindeki gizli geçit şeklindeki *potern*ler ilk örnekleri oluşturmaktadır. Naumann, 2007: 310-314; Nossov ve Delf, 2009: 41.
[1797] Nossov ve Delf, 2009: 25.
[1798] Nossov ve Delf, 2009: 29.
[1799] Lawrance, 1979: 350, Fig. 79; Adam, 1982: 61-62, Fig. 31-32; Akarca, 1998: 169, Res. 122; Nossov ve Delf, 2009: 46.
[1800] Erdoğan, 1991: 44; Akarca, 1998: 168; Nossov ve Delf, 2009: 49-50.
[1801] McNicoll, 1997: 122-126, Pl. 52-54, Fig. 28; Nossov ve Delf, 2009: 57.
[1802] Türkmen, 2001: 82-85; Nossov ve Delf, 2009: 39; Martini, 2016: 224, Abb. 3. 11.03.2017 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1803] McNicoll, 1997: 7; Nossov ve Delf, 2009: 29-33.
[1804] Akarca, 1998: 168.
[1805] Winter, 1971a: 103, Fig. 78; Lawrance, 1979: 184, F. 33; McNicoll, 1997: 110, 112, Fig. 23-24, 114, Pl. 48; Akarca, 1998: 212, Res. 150; Nossov ve Delf, 2009: 25, 54-55.
[1806] McNicoll, 1997: 60-61, Fig. 30-31.

*lento*lu çıkış kapısı[1807], Alinda'nın Akropolisi'ndeki monolit bloklar kullanılarak Z 5 ve Z 6 kuleleri yakınında yapılan çıkış kapısı[1808], Theangela'da K 3 ve K 4 kuleleri arasındaki K II kapısı[1809], Ephesos'daki çıkış kapısı[1810], Dura Europos'un sur duvarları üzerindeki saldırı amaçlı yapılan çıkış kapıları[1811], Kyrenaika'nın Apollonia kentinde her kapının önünde kuleler ile kompleks yapılar oluşturan çıkış kapıları[1812], Eretria'da yer alan kule yapıları, dirsek duvarlar ve sur duvarlarının kesiştikleri yerlerde yapılan kapılar[1813], Mantineia'nın sur duvarlarının dar açılı dirsek yerlerinde ve kulelerin yan duvarlarında açılan kapılar[1814], Samiko'un sur duvarları üzerindeki kapılar[1815], Argos'da kuleler ile korunaklı yapıdaki çıkış kapıları[1816], Messene'de kule 6'nın doğu cephesindeki çıkış kapısı[1817] ve Phyle'de yuvarlak kule ile korunaklı yapıdaki kapı[1818] Klasik Dönem'de ve Hellenistik Dönem'de kuşatmacılar için büyük tehlikeler oluşturarak saldırıları sur duvarlarından ve kule yapılarından uzak yerlerde tutmak için aktif olarak kullanılan stratejik kapılardır.

Bu tipteki kapıların ilk örnekleri, Boğazköy, Alacahöyük ve Alişar gibi Hatti ve Hitit uygarlıklarına ait olup, Anadolu kentlerinde yer almaktadır[1819]. BK I'in türevindeki savunma içerikli kapıları yaparlarken Anadolu kentlerini analiz ederek yaptıklarını ve düzenlediklerini söylemek mümkündür. Klasik Dönem'deki sur duvarları ve kule yapıları olarak düzenlenen savunma içerikli yapılarda bu tipteki kapılara çok az yer verilmiştir. Hellenistik Dönem'de bu tipteki çıkış kapılarından kuşatmacılara saldırmak ve ani baskınlar düzenlemek kent savunmasında çok önemli bir uygulamadır[1820]. Ancak, çıkış kapıları, savaş veya tehditkar herhangi bir olayın yaşanmadığı sulh zamanlarında da halkların kırsal ve kent etrafındaki ilişkilerini sürdürmelerinde bir köprüydü. BNK'ndaki gibi tekerlekli araç geçişleri için elverişli bir yapıya sahip değildir. Fakat kırsaldaki tarım arazilerini işlemek, hayvan geçişlerini sağlamak ve olası tehlikelerde kırsal çevredeki halkları kent içine sokmak

[1807] McNicoll, 1997: 190-199, Pl. 92.
[1808] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 715, Fig. 4.
[1809] Tırpan, 1987: 189, Res. 21.
[1810] Nossov ve Delf, 2009: 41.
[1811] Lawrance, 1979: 293.
[1812] White, 1966: 259-265; Akarca, 1998: 170, Res. 123.
[1813] Lawrance, 1979: 305-306, Fig. 56.
[1814] Akarca, 1998: 170-171, Res. 124-126. Kentteki kapı planları için bkz. Winter, 1971a: 216, Fig. 216.
[1815] Winter, 1971a: 237-238, Fig. 250.
[1816] Winter, 1971a: 121-122, Fig. 100.
[1817] Müth, 2010: 77, Abb. 14.
[1818] Winter, 1971a: 138-139, Fig. 111.
[1819] Puchstein, 1912: 42-86 vd.; Bittel, 1957: 5-38; Bittel ve Neve, 1970: 5-26; Naumann, 2007: 128-136, 168-179 vd.; Gür, 2014: 161-165. Eski Anadolu Uygarlıkları'nın savunma yapıları ve sistemleri için bkz. Macqueen, 2009: 58-81; Nossov ve Delf, 2009: 5-8.
[1820] Winter, 1971a: 234; Lawrance, 1979: 336; Garian, 1974: 191.

şeklindeki olaylarda hızlı ve düzenli giriş ve çıkış oluşturmak için yanı sıra, ana kapıdaki yoğunlukları azaltmak için kullanılmış olmalıdır. Knidos[1821], Oinoanda[1822] ve Messene[1823]'deki çıkış kapıları BK I'deki gibi savaş zamanı haricinde kent halkının tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirdikleri tarım arazilerine ulaşmak için kapıları kullandıkları bilinmektedir.

Sonuç olarak, BK I'in tarihsel olarak MS 3. yy'daki Kremna merkezli Roma ve Lydius saldırıları ile yıkıldığı tarihsel bir gerçekliktir[1824]. Bu konuda Roma'nın Kremna Vadisi karşısındaki yamaçlarda I. RKA'nda oluşturulan Kule 4'ün BK I'e yaklaşık olarak 150 m. uzaklıktaki lokalizesi de etkilidir. Bunun yanında BK I'in sur duvarı dışındaki 1.20 m. ölçüdeki kapı koridoru olarak inşa edilen sol kapı kanadındaki eklenti bloklar ve *kyma recta*da gösteriyor ki, kapı, Roma Dönemi'nde tekrardan düzenlenerek kullanılmıştır.

2.3.1.2. Batı Kapısı II (Kat. 34)

K 12 ve K 13'ün arasında yer almaktadır[1825]. Kuzeyde K 11, batıda Kremna Vadisi, I. RKA, BAY II ve güneyde BNK ile paralel açıdadır[1826]. 1.221 m. yüksekliktedir. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir ve *in situ*dur (Lev. LXVI: Fig. 132, Kat. 34, Lev. CXXXIII: Çiz. 86).

BK II, yüksek ölçüde tahriptir. Ancak, dört adet *in situ* blok, yedi adet orijinal *rektogonal* bloklar ile bir adet *kyma recta* veya *pseudo niş* blok şeklindeki mimari elemanlar tümlenerek kapı yapısı ortaya çıkarılmıştır. Bloklar, dik açılı ve dikdörtgendir; dört cephe de düzleştirilerek ince yonulu bir şekilde işlenmiştir[1827].

K 12'nin 5.00 m. ölçüdeki doğu-batı uzantılı güneydeki duvarı ile BK II'nin kuzeydeki duvarı 90^0'lik dar bir açıda kesişerek " " şeklinde 1.10 m. ölçüde küçük ölçekli bir duvar cephesi oluşturur (Lev. LXVII: Fig. 133). Bu bakımdan K 12'nin BK II ile

[1821] Büyüközer, 2020: 177.
[1822] Jansen, 101-125, Abb. 13.
[1823] Müth, 2016: 167-168, Fig. 3.
[1824] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.
[1825] 17.80 m. uzunluktaki D 7'nin kuzeyinde bulunmaktadır. BNK'nın ise 99.10 m. kuzeyindeki yamaç üzerindedir.
[1826] Matematiksel olarak 1.030.17 m. çevresel ve 54.546.81 m^2'lik bir alanı kapsamaktadır.
[1827] Bloklar, 0.65x0.90, 0.65x0.95, 0.65x0.105 m. ölçülerdedir.

iç içe bir şekilde inşa edilmesinden dolayı teknik işçilik ve yapısal özellikleri ön plandadır. Öyle ki, K 12'nin kuzey ve batı cephedeki blokları[1828] ile güney duvardaki blokları[1829], yapısal ve birimsel olarak değişiklik gösterir. Bu cephedeki bloklar, oturtmalı veya geçmeli şekildeki kenet yuvaları ile paralel yapılarak kuvvetli bir şekilde bağlantılı olmaları sağlanır. Bu konuda W. B. Dinsmor da kenetlerin MÖ 6. yy'dan itibaren kullanılmaya başlandığını ve yoğun olarak Hellenistik Dönem'deki yapılarda kullanıldığının yanı sıra, savunma yapılarında uygulandığını aktarmıştır[1830]. Bloklar, hacimli veya *monolit* bir yapıdadır. Dik açılı ve *rektogonal*dir; ¾ cephe de dışa kavisli olarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Kapıya ait unsurların yapısal özellikleri ile savunma sistemleri yakın ilişkilidir; hatta olası tehlikeler ile karşılaşacak ilk yer olmasından dolayı K 12'deki bloklar ile kapı yapısındaki materyaller homojenik olarak hacimli düzenlenmiştir.

Kapı yüksek ölçüde tahriptir. Ancak, yüzeydeki bloklar, tespit edilerek kapı planı ortaya çıkarılmıştır. Şöyle ki, K 12'nin 90^0'lik dar bir açı ile kesiştikleri kuzey-güney uzantılı BK II'ye ait yerde 1 nolu ve 2 nolu adlandırılmış iki adet blok bulunmaktadır[1831]. 2 nolu bloktan yaklaşık 1.65 m. güneydoğu köşede ve bir üst kotta 3 nolu ve 4 nolu bloklar konumlanmıştır[1832]. 3 nolu blok ile 5 nolu blok arka arkaya dizilidir; 6 nolu blok da 5 nolu blok ile batı cephede yapışıktır. 5 nolu blok ise 2 nolu blok ile aynı kottadır ve paralel hizadadır. Bloklardaki dizilimler, aynı zamanda 2.10 m. ölçüdeki duvar kalınlıkları ile uyuşmaktadır. Buna göre 1 nolu ve 2 nolu blokları bir grup ve 3, 4, 5 ve 6 nolu blokları ikinci bir grup olarak kaydedersek her iki grup çerçevesindeki boşluğun 1.65 m. ölçü şeklinde ortaya çıktığını görürüz. Bu açıklık ya da aralık yer, kapı girişi olmalıdır. Giriş batı cephedendir. Bu konudaki çalışmaları ile S. Mitchell da "*Kule 12'nin güneyine bitişik bir noktada 4.6 m. genişliğinde bir kapı vardır. Giriş daha sonra güney taraftaki duvar ile engellenerek 3.5 m. daraltılmıştır*", diye açıklamalar yapmıştır[1833]. Ancak, BK II'nin taban yapısındaki *in situ* bloklar[1834] ve yamaç çevredeki yol kalıntıları[1835] incelenerek yukarıdaki kapıya ait ölçülerin açık bir şekilde tartışılabilir olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayıdır ki, *in situ* bloklar dikkate alınarak ortaya çıkarılan 1.65 m. kapı açıklık çok daha makul bir tespit

[1828] Bloklar, 0.25x1.20, 0.35x0.50, 0.40x1.20, 0.50x1.20, 0.55x1.20, 0.60x0.95, 0.85x.0.45, m. ölçülerdedir.
[1829] Bloklar, 0.75x1.55 m. ölçüdedir.
[1830] Dinsmoor, 1989: 175, Fig. 64. Mimari yapılardaki kenetler, kenet yuvaları ve kenet veya bağlama çeşitleri konusundaki detaylı çalışmalar için bkz. Bingöl, 2004: 100-102, Res. 154-157; Naumann, 2007: 112-120.
[1831] Bloklar, 0.65x0.95 m. ölçüdedir.
[1832] Bloklar, 0.65x1.00 m. ölçüdedir.
[1833] Mitchell, 1995: 194.
[1834] Bloklar, 0.60x0.90, 0.65x0.95, 0.65x1.00 m. ölçülerdedir.
[1835] BAY II'den saparak BK II'ye devam durumdaki tali yol yaklaşık olarak 2. 00 m. olarak ölçülebilmiştir.

olarak görülmektedir[1836]. Ayrıca, BAY II'nin güneyden BNK ve Sütunlu Cadde istikametindeki güzergahı ana kapıya yaklaşık 80.00 m. uzaklıktayken, kuzey yönünde saparak yaklaşık 50.00 m. uzaklıktaki BK II'ye doğru devam etmektedir. Güneyindeki yamaçlar çevresindeki ana kapı olarak tasarlanan BNK'na yaklaşık olarak 186.90 m. uzaklıktaki bir yamaçta yer alarak kapıya ilerler açıdaki BAY II'yi de kontrol etmektedir. Kuzeyinde çıkış kapısı olarak kullanılan BK I'in de yaklaşık 90.30 m. güneyindeki K 12'nin yan cephesinde yer alarak ikinci bir çıkış kapısı olarak adlandırılır. Bunlar stratejik açıdan değerlendirilerek BK II'nin orijinalinde BK I gibi batı kapısı olarak tasarlandığının ve savunma sistemleri ile uyumluluk göstererek planlı bir stratejiye göre inşa edildiğinin açık bir şekildeki kanıtı olmalıdır.

BK II'deki 4 nolu blok ile D 7'nin kesiştikleri kuzeydeki duvarda *kyma recta* veya *pseudo niş* blok yer almaktadır (Lev. LXVIII: Fig. 135)[1837]. Arka (ikincil) cephedeki duvarı tekrardan inşa edilmiş durumdaki D 7'nin içinde ek materyaller şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir[1838]. Bu tipteki kapılar ile ilişkili olarak Palaiomanina'daki Achelaous Nehri'nin aşağı kısmındaki MÖ 5. yy'a ait hacimli *pseudo niş*ler kullanılarak yapılmış kentin ana kapısı[1839], Stratos'daki MÖ 4. yy'a tarihli kent kapısı[1840] ve Messene de Kule 6'nın doğu yönündeki çıkış kapısı karşılıklı olarak yerleştirilmiş *pseudo niş*ler ile yapılmıştır[1841]. Akarnania'daki Karavassaras kentinin Hellenistik Dönem'e ait kapısında yer alan *pseudo niş*ler tümlenerek kemerli yapı şeklinde planlanmıştır[1842]. Aynı döneme tarihlenen Argolid'in Kasarma kentindeki kapı yapısı da *pseudo niş*ler kullanılarak inşa edilmiştir[1843]. Karavassaras ve Kasarma kentlerindeki kapılar, duvar ile örülerek kapatılmıştır. Thebai himayesindeki Siphai kentinin Nehir Kapısı'nda da karşılıklı yerleştirilmiş *pseduo niş*ler yer almaktadır[1844]. Ephesos'da MÖ 290'lı yıllara ait kulenin giriş kapısındaki üst yapı mimari elemanların söve yerleri keskin ve yatay olmakla birlikte *pseudo niş* şeklinde yapılmıştır[1845].

[1836] BAY II'nin yol genişlik 3.50-4.00 m. ölçüdedir.
[1837] Yükseklik: 0.45, üst bölüm uzunluk: 0.75, alt bölüm uzunluk: 0.55, üst bölüm genişlik: 1.05, ön profil kalınlık: 0.15 m. ölçülerdedir.
[1838] D 7'deki yapısal özellikler "Batı Savunma Duvarları" adlı başlık altında detaylı olarak açıklanırken, duvar yapısındaki onarım ve bakım işleri ile ek materyaller konusunda da açıklamalara yer verilmiştir.
[1839] Snodgrass, 1982: 692; Lawrance, 1996: 172, Fig. 284-285; Akarca, 1998: XXI.45; Lambrinoudakis ve Kazolias, 2016: 672-681, Fig. 7.
[1840] Winter, 1971a: 239-240, Fig. 252; Lawrance, 1996: 171-172, Fig. 283. Stratos'un kent planı ve plan üzerindeki kapılar için bkz. Winter, 1971a: 34, Fig. 28.
[1841] Winter, 1971a: 239, Fig. 251; Müth, 2010: 77, Abb. 14.
[1842] Winter, 1971a: 250, Fig. 277.
[1843] Winter, 1971a: 250, 252, Fig. 280.
[1844] Müth, 2020: 199-214, Fig. 9-c.
[1845] Lawrance, 1996: 172, Fig. 286.

MÖ 4. ve 2. yy'a tarihli Assos'un sur duvarları üzerindeki 4 nolu ve 10 nolu kapılardaki dar açılı uzun ve hacimli *pseudo niş*ler aralıksız olarak düzenlenmiştir[1846]. Anlaşılıyor ki, BK II'ye ait *kyma recta* veya *pseudo niş* bloklar, periyodik olarak Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar boyutları küçültülerek kullanılmıştır.

Blok üzerindeki teknik işçilik ve yapısal özellikler ile konumu çerçevesindeki ilişkiler çok karışık bir yapı içermektedir. Şöyle ki, bloktaki ön yüzün arka cephede, arka yüzün de ön cephede yer alarak ters bir şekilde yerleştirildiği açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca, arka yüz kaba bir şekilde bırakılırken, ön yüz ise iç içe geçmiş ve kabartmalı olarak yay "⋘" şeklindeki süslemeler ile aralıklı bir şekilde yapılmış ve kalan boşluklar tıraşlanarak düzeltilmiştir (Lev. LXVII: Fig. 134). Buna göre kabartma şeklindeki süslemeli blok, K 12 ve BK II'nin kuzeydeki dar açıda kesiştikleri 1 nolu ve 2 nolu bloklar üzerindeki (yer aldığını varsaydığımız) sol kapı kanadında taşıyıcı bir mimari blok olarak kullanılmış olmalıdır. Kapının batı cephedeki kanadında da benzer süslemeli bir *kyma recta* blok yer almalıydı. Ancak, hem tahriptir, hem de günümüzdeki asfalt yol ile yakınlıklarından dolayı kapı çehresindeki blokların sökülerek Hacıbağ Mahallesi'ndeki konutlarda kullanıldıkları tespit edilmiştir. Çünkü BK II'nin kuzeyindeki ve batısındaki düzlükler ile ilişkileri dikkate alınarak yerel halkın Hacıbağ Mahallesi'ndeki konutlarında kullanmak için kapı yapısındaki dikdörtgen blokları sökerek taşıdıkları kuvvetli bir durumdur.

Bu konu ile ilişkili olarak Pamphylia[1847], Pisidia ve Isauria bölgelerindeki kapıların ve kulelerin ön cephe blokları çehresindeki mitolojik sahnelerin, savaş temalı kabartmaların ve süslemeler şeklindeki tasvirlerin varlıkları ile kentin statüsünü gösteren işaretler, dikkat çeken bir uygulamadır[1848]. A. W. McNicoll da bu tipteki uygulamaları, yukarıdaki bölgelerdeki taşçı veya taş ustalarının yaptıkları bir stil olarak kabul etmektedir[1849]. Bu bağlamda Selge'deki sur duvarlarının güneyindeki kule ile kontrol edilen A kapısındaki kabartmalı olarak *tropaion*[1850] tipindeki silah kabartmalarının yer aldığını açıklayan yazıt ve

[1846] Winter, 1971a: 253, Fig. 285; Akarca, 1998: 203, Res. 144, XXVIII.59, XXX. 63.
[1847] Mansel, 1964: 215-234.
[1848] Müth, Sokolicek, Jansen ve Laufer, 2016: 1. Sur duvar ve kulelerdeki kapılar üzerindeki kabartmalar ve süslemeler çok yaygın bir şekilde yapılmıştır. Isauria'daki Akropolis Kapı Kulesi'nin süsleyen silah kabartmaları, Akarca, 1998: 166, Res. 119; Pisidia Antiokheia'sındaki üç gözlü kent kapısı, Robinson, 1926: 52 vd., Res. 1-7; Side Kapısı, silah kabartması ve triglif-metop içindeki kabartmalar, Mansel, 1966: 352-377, Res. 1-44; Selge'nin Doğu Kapısı, Lanckoronski, 2015: 174-184. McNicoll, 1997: 137-142; Erol, 2004: 69-77.
[1849] McNicoll, 1997: 137-142.
[1850] Greek ve Roma'da zaferlerin ardından diktirilen bir anıttır.

çevredeki bloklardaki askeri teçhizat kabartmaları[1851], Isauria'nın batı yöndeki kent kapısını korumak için inşa ettirilen kuledeki silah tasvirleri[1852], Sillyon'daki ana kapıdaki *Dorik* kökenli triglif-metop blok[1853], Side'deki kent kapıları ve kulelerindeki metoplar içindeki askeri teçhizat kabartmaları[1854], Perge'deki Hellenistik kökenli kent kapısının her iki yanındaki yuvarlak kulelerde yer alan kalkan rölyefleri[1855] ve Pisidia Antiokheia'nın kent kapısındaki silah kabartmaları yer almaktadır[1856]. Görülüyor ki, tasvirler veya ikonografik betimler, kule ve kapı yapıları çehrelerindeki bloklarda popüler olarak kullanılmıştır. Söz konusu tasvirlerden yola çıkarak kulelerin veya kapıların kişileştirilmiş konumdaki mitolojik güçler ve kahramanlar tarafından korunduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple, söz konusu kule ve kapı yapılarındaki askeri teçhizat kabartmaları, A. W. McNicoll'ün aktardığı gibi yalnızca taşçı ustalarının stilistik bir uygulamaları[1857] olarak değil de S. Müth, E. Laufer ve C. Brasse'nin vurguladıkları gibi bir mesaj veya sinyal vermek amacı taşıdıkları ve içerdikleri varsayılarak[1858] yapıldıkları dönemlerdeki siyasi ilişkiler kapsamındaki olaylar ile değerlendirilerek açıklanmalıdır[1859]. Çünkü tasvir içerikli kabartmalar, ilahi konular olarak kentin tanrı veya tanrıça kontrolünde korunduğuna işaret ederken[1860], Mykenai kapısındaki aslan kabartmalarında[1861] ve Seleukos Nikator'un Antigonas Monophtalmos'a karşı MÖ 301'de Ipsos Savaşı'ndaki zaferinin ardından Karasis Dağı'ndaki kalesinin girişteki kapısının *lento*sundaki fil konulu tasvirlerinde olduğu gibi hakimiyet sembolü olarak da neşredilebilmektedir[1862].

BK I'deki gibi[1863] BK II'de kuzeyinde bulunan K 12'nin kuvvetli yapısı ile korunaklı ve dar açılı bir cephede yer almaktadır. K 12 yapısı, 2.10 m. ölçüdeki duvar kalınlıklarına sahip güneyde konumlanan D 7 ile tek bir cephe oluşturarak BK II'yi " " bu şekildeki

[1851] Mansel, 1966: 352-377, Res. 34; Machatschek ve Schwartz, 1981: 36-46; Lanckoronski, 2015: 178, 181, 184.
[1852] Swoboda, Keil ve Knoll, 1935: 123-125, Res. 41; Winter, 1971a: 191, Fig. 181; Akarca, 1998: 164-166, Res. 119-119a; Doğanay, 2012: 412, 417, Res. 4.
[1853] Özer ve Taşkıran, 2018: 151-173, Fig. 10; 19.09.2019 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1854] Mansel, 1966: 352-377, Res. 1-44; Akarca, 1998: 165, Res. 118.
[1855] Winter, 1971a: 171, Fig. 159; Lanckoronski, 2005: 61, Res. 48. 11.03.2017 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1856] Robinson, 1926: 4-69, Res. 1-67.
[1857] McNicoll, 1997: 137-142.
[1858] Müth, Laufer ve Brasse, 2016: 131.
[1859] Bu konudaki detaylı açıklamalar için bkz. Mansel, 1966: 368; Akarca, 1998: 165.
[1860] Gregory, 2011: 367-370.
[1861] Lawrance, 1996: 48, Fig. 71; Müth, Laufer ve Brasse, 2016: 129-130, Abb. 2.
[1862] Radt, 2011: 51-53, Fig. 6; 2016: 263-276; Müth, Laufer ve Brasse, 2016: 129, Abb. 2; Sayar, 2008: 1097-1104, Res. 5-6; 2019: 336, Fig. 1.
[1863] BK I'de K 9'un güneydeki cephesindedir ve kule yapısı ile korunaklı bir yapıdadır.

bir güvenlik merkezinde tutmuştur. Yani BK II yapısı, K 12'ye yaslanmış bir şekilde inşa edilmiştir. Kapı, işlevsel olarak BK I'e göre çok daha hareketli bir yapı oluşturur yanı sıra, stratejik olarak BNK'na ve kapıya ilerler aksdaki BAY II ile de kesişmektedir (Lev. LXVIII: Fig. 136). BK II'deki 1.65 m. ölçüdeki kapı açıklık ve 45^0'lik dik yamaçlar da tekerlekli araç geçişleri için çok uygun bir yapıya sahip değildir. Ancak, süvari veya piyade statüsündeki askeri birliklerin korunaklı giriş ve çıkış yapmaları için uygundur[1864]. Bu konudaki Philo Byzantius da çıkış kapılarından bahsederken kapı planları ile ilgili olarak giriş veya çıkış yapan askerlerin sağ taraflarının her zaman sur ya da kule tarafından korunması gerektiğini ve kalkan kullanmayarak güvenli bir şekilde sağ taraftan çıkış yapmaları gerektiğini vurgulamıştır[1865]. Kuşkusuz BK II'nin de aynı stratejik amaçlar ile düzenlenerek inşa edildiği açıktır. Bu bakımdan kule veya kuleler ile korunaklı ve kompleks yapılar oluşturan kapılardan ilk erken örnekler, Boğazköy'ün dıştaki kent kapısını korunaklı bir şekilde savunmak için iki kule yapısının inşa edilmesi[1866], Tiryns'in Akropolisi'ndeki kapının ilk olarak küçük ölçekli iki *bastion* ile korunması ve daha sonra iki kare planlı kule yapıları ile savunmasının güçlendirilmesi[1867] ve Gla'daki kent kapısının her iki yandaki kuleler ile güvenlikli bir şekilde korunması konusundaki temel etkenler kapı ve kule şeklindeki kompleks yapılardır[1868]. Klasik ve Hellenistik dönemlere ait örneklerden Sia'nın kent giriş kapısının güneydeki yamaç üzerindeki tek bir kule ile korunması[1869], Sillyon'daki kent kapısının iki kule ile korunması[1870], Perge[1871] ve Side[1872]'deki kuleler ile ve kapı-kule yapıları ile kontrol edilen kapılar, Miletos'daki kare planlı kuleler ile gizlenen kapılar[1873], Oinoanda'daki *pektagonal* kule ile korunaklı bir yapıdaki çıkış kapısı[1874], Assos'daki çıkış kapılarının kule yapıları ile korunması[1875], Alabanda'daki kent kapısının yuvarlak bir kule

[1864] Antikçağdaki kapılar hakkındaki detaylı açıklamalar için bkz. Müth, 2016b: 164-167.
[1865] Ph. Byz. *Poliorketika*. II.25; McNicoll, 1997: 8, 123.
[1866] Gür, 2014: 164.
[1867] Scoufopoulos, 1971: 101; Iakovidis, 1983, pl. 1a. Tiryns'in kent planı için bkz. Lawrance, 1979: 6-7, Fig. 1; Gauß, 2019: 54, Fig. 4b.
[1868] Lawrance, 1979: 10-11, Fig. 3; Scoufopoulos, 1971: 101; Iakovidis, 1983, pl. 1a.
[1869] Mitchell, 1991b: 135, Pl.10, 2; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 278, 286, Res. 2. Ayrıca, 04.09.2017 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1870] Winter, 1971a: 228, Fig. 236-237; Nossov ve Delf, 2009: 26-27, 3; Özer ve Taşkıran, 2018: 152-154, Figs. 4-11.
[1871] Türkmen, 2001: 82-85; Nossov ve Delf, 2009: 27-28. 11.03.2017 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1872] McNicoll, 1997: 7. Kapı planı için bkz. Winter, 1971a: 183, Fig. 181.
[1873] Adam, 1982: 61-62, Fig. 31-32.
[1874] McNicoll, 1997: 122-123, Pl. 52-53.
[1875] Winter, 1971a: 227, Fig. 234; Lawrance, 1979: 328-329, Fig. 70; Erdoğan, 1991: 44; Akarca, 1998: 168; Nossov ve Delf, 2009: 49-50.

yapısı ile kontrol edilmesi[1876], Theangela kentindeki K 4 kulesinin batı yönündeki kapı[1877], Kaunos'daki Kule 5'in güneyindeki *lento*lu çıkış kapısı[1878], Knidos'taki kule 31'in ve kule 33'ün kontrolündeki kapılar[1879], Priene'de iki kule yapısı ile korunaklı yapıdaki kent kapısı[1880], Seleukia Pieria'daki çift kemerli kent pazar kapısının kuleler ile kontrolünün sağlanması[1881], Kyrenaika'nın Apollonia kentindeki çıkış kapılarının kule yapıları ile korunaklı yapıda yer alması[1882], Lokris'in batısındaki Mamakou kent kapısının iki kule korunması[1883] ve Messene'deki yarım daire planlı kule 6'nın doğu yönündeki çıkış kapısı[1884] BK II'deki gibi kule yapıları ile korunaklı bir açıda gizlenerek kompleks yapılar oluşturmuştur.

Yamaçtaki yedi adet dikdörtgen bloklar, teknik işçilik ve yapısal özellikleri kapsamında kapı yapısı ile yakın benzerliktedir[1885]. Bu bakımdan BK II'deki ve çevresindeki eşit yüksekliklerdeki bloklar ile sağ kapı kanadını güney cephede dik olarak kesen D 7'deki duvar örgüsü tipi teknik değerlendirilerek BK II'yi de *isodomik* bir teknik kullanılarak yaptıkları anlaşılmaktadır. Buna göre korunmuş durumdaki mimari elemanlar tümlenerek restitüsyon çizim denemesi yapılmaya çalışılmıştır (Lev. CXXXIII: Çiz. 86).

BK II'nin MS 3. yy'daki saldırılar ile yıkılarak daha sonraki evrede tekrardan inşa edildiğini düşünmekteyiz[1886]. Keza Roma'nın Kremna Vadisi karşısındaki RKA'nda oluşturduğu Kule 4'e 170 m. ve Kule 3'e 180 m. uzaklıklardaki lokalizesi de tahrip olmasındaki etkenlerin arasındadır. Bu konuda BK II'ye ait " ⋘ " işlenmiş *kyma recta* veya *pseudo niş* bloğunun D 7'nin arka (ikincil) cephedeki duvar yapısında devşirme olarak kullanılması ve bu yerdeki orijinal blokların yine D 7'nin bazı bölümlerinde eklenti materyaller şeklinde tekrardan kullanılması önemlidir.

[1876] McNicoll, 1997: 35, 39, Pl. 20.
[1877] Tırpan, 1987: 189, Res. 21.
[1878] McNicoll, 1997: 190-199, Pl. 92.
[1879] McNicoll, 1997: 60-61, Fig. 30-31.
[1880] Nossov ve Delf, 2009: 26-27, 1A.
[1881] McNicoll, 1997: 86, 88, Fig. 17.
[1882] White, 1966: 259-265; Akarca, 1998: 170, Res. 123.
[1883] Winter, 1971a: 213, Fig. 213.
[1884] Müth, 2010: 77, Abb. 14.
[1885] Bloklar, 0.50x1.20, 0.55x1.20, 0.60x0.95 m. ölçülerdedir.
[1886] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.

2.3.1.3. Batı Nekropolis Kapısı (Kat. 35)

D 9 ve D 10'un arasındaki yamaçta yer almaktadır[1887]. Kuzeyde K 14, batıda Kremna Vadisi, I. RKA ve güneyde K 15 ile paralel bir açıdadır[1888]. 1.214 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır (Lev. LXIX: Fig. 137, Kat. 35, CXXXIV. Çiz. 87).

BNK, güneybatı cephedeki rampadan başlayarak Kremna'nın merkezindeki Sütunlu Cadde ile ilişkili güzergahtaki BAY II'nin kente girişteki ve kuzey-güney uzantılı Batı Sur'daki ikiye ayrılmış duvarın kesiştiği yerdeki düzlük sahanın içindedir (Lev. LXIX: Fig. 138). Kapı, kent ve kırsal arasındaki iletişim, haberleşme ve ulaşım ağlarını oluşturan bir köprü görevindedir. İç ve dış ilişkilerin koordinasyonunu oluşturması gerekçesi ile siyasi, sosyal ve ekonomik açılardan hassasiyet gösterilen yerlerin başında gelmektedir. Bu şekildeki kapıların kentin kamusal yapıları, Sütunlu Caddesi ve merkezdeki meydanı ile ilişkili yapıldıklarından dolayı yaşamsal kaynakları dipdiri tutan yerler olarak tanımlanması mümkündür. Kenteki sosyo-kültürel ve iktisadi hayatın başlangıç ve bitiş yerleri olarak da görülmektedir.

K 15 ve BNK alanındaki batı yamaçlarda *khamasorion* mezar yapıları yer almaktadır (Lev. LXX: Fig. 139). Bazıları kapaklı olmak üzere 15 adet *khamasorion* tipteki mezar yapıları ile sütunlu olarak yapılmış 1 adet Oda Mezar tespit edilmiştir[1889]. Ayrıca, kente yaklaşık 700 m. uzaklıktaki Hacıbağ Mahallesi'ne kadar ki kırsal çevrede yer yer ana kayalara işlenmiş *khamasorion* mezarlar ile karşılaşılmıştır. Nitekim mezar yapılarından dolayı kentin ana kapısı, "*Batı Nekropolis Kapısı*" olarak kaydedilmiştir.

Antikçağdaki kapıların adlandırılmaları ile ilişkili arkeolojik materyaller ve epigrafik kayıtlar ilk kaynakları oluşturmaktadır. Buna göre Boğazköy'deki Aslanlı Kapı[1890], Sfenksli Kapı[1891] ve Kral Kapısı[1892], Alacahöyük'teki Sfenksli Kapı[1893], Mykenai'deki Aslanlı Kapı[1894], Teos'daki Nekropolis Kapısı[1895], Dionysos Kapısı[1896], Herodotos Kapısı[1897],

[1887] D 9 ve D 10'un çerçevesindeki kent merkezindeki Sütunlu Cadde'ye devam eder durumdaki BAY II'nin rampalı yeri aştıktan sonraki düzlük içinde konumlanır.
[1888] Matematiksel olarak 702.81 m. çevresel ve 28.869.79 m^2'lik bir alanı kapsar.
[1889] Metin, 2014a: 9-10, 13, Res. 11-12, 23-26, 35-36; Metin, 2015b: 3, Res. 1-3.
[1890] Scoufopoulos, 1971: 101-102; Naumann, 2007: 290, Res. 365; Macqueen, 2009: 80-81, Res. 47, 152, Res. 126-127.
[1891] Macqueen, 2009: 73-75, Res. 38.
[1892] Naumann, 2007: 288, Res. 364; Macqueen, 2009: 68-69, Res. 32.
[1893] Macqueen, 2009: 153, Res. 128.
[1894] Iakovidis, 1983: 33; Lawrance, 1996: 48, Fig. 71; Gauß, 2019: 54, Fig. 4a.

Ephesos'daki Magnesia Kapısı[1898], Kyme'deki Deniz Kapısı[1899], Halikarnassos'daki Myndos Kapısı[1900], Miletos'daki Aslanlı Kapı[1901], Thasos'daki Zeus ve Hera kapıları[1902] ile Herakles ve Silen kapıları[1903] ve Messene'deki Arkadia Kapısı[1904] şeklindeki kent kapılarının isimlendirmelerinde tanrı ve tanrıça kutsal adları, yazıtlar, nekropolis alanı, tapınaklar vb. yapılar ile hakimiyet sembolü şeklinde kişileştirilmiş temsili güçlerden yararlanılmıştır.

BNK, tahrip olarak sonraki süreçte meydana gelen beşeri sebeplerden dolayı yok olmuştur. Ancak, kuzeydeki, doğudaki ve güneydeki taban bölümlerinde yer alan ve kısmen izlenebilen blokların ve çokgen taşların yerleri not edilerek yaklaşık plan tipi ortaya çıkarılmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, yüzeydeki kalıntılar da çok sağlıklı bir plan sunmamıştır. Buna göre dikdörtgen planlıdır. 3.50x4.30 m. ölçüdedir[1905]. Kapı açıklık, 3.50 m. ölçüdedir. Duvar kalınlık, 0.50 m. birimdir. BNK'nın kapı açıklığı ile BAY II'nin yol genişlik ölçüleri, yaklaşık 3.50 m. ölçüdedir. Bu şekildeki ölçülerin kent giriş kapıları veya kapıları kullanarak kente ulaşmakta olan tekerlekli araçların geçişleri için yeterli ölçülerde olduğunu söyleyebiliriz[1906]. Bu konuda Priene'nin Doğu Kapısı 3.05 m.[1907], Teos'un Nekropol Kapısı 3.05 m.[1908], Kyme'nin Deniz Kapısı 3.50 m.[1909] ve Ephesos'un Magnesia Kapısı 3.70 m.[1910] ölçüleri ile yakınlık oluşturmaktadır. BNK türevindeki kapılar, kent ve kırsal çevredeki toplulukların oluşturdukları sosyo-iktisadi hayatın devam ettirilmesinde bir köprü işlevine sahiptir. Kent içindeki yapılar ile enerjik ilişkilerin meydana gelmesinde etkilidir. Antik yazar Aristoteles de "*düzenli bir şekilde planlanmış bir kent, düzenlenmemiş bir kente göre çok daha iyi ve kullanışlıyken, etrafındaki yollar kolayca bilindiğinden*

[1895] Polat, 2016: 53, 68-71.
[1896] Polat, 2016: 80-81.
[1897] Polat, 2016: 85-86.
[1898] McNicoll, 1997: 97.
[1899] La Marca, 2013: 301-315.
[1900] Adam, 1982: 56, Fig. 82, McNicoll, 1997: 21; Pedersen, 2006: 269-316; Nossov ve Delf, 2009: 56; Pedersen ve Ruppe, 2016: 63-65, Fig. 5. Konu ile ilişkili olarak Stratonikeia'daki Hellenistik Dönem menşeili sur duvarı üzerindeki tespit edilen bir yazıttan ötürü söz konusu kent kapısının Mylasa Kapısı olacağı aktarılmıştır. Tırpan, 1983: 209-214; Söğüt, 2012: 395-420; Capuzzo, 2012: 1-54.
[1901] McNicoll, 1997: 7, 166; Akarca, 1998: 153-154, Res. 100.
[1902] Akarca, 1998: 155; Müth ve Ruppe, 2016: 240.
[1903] Akarca, 1998: XXII.47, XXI.46.
[1904] Winter, 1971a: 89, Fig. 70, 87, 217, Fig. 217; Lawrance, 1996: 177, Fig. 299.
[1905] Yüksek ölçüde tahrip olduğundan plan ölçüleri yerdeki taşlar kullanılarak yaklaşık olarak çıkarılmıştır.
[1906] Akarca, 1998: 151-152; Nossov ve Delf, 2009: 45; Müth, 2016b: 165-166.
[1907] McNicoll, 1997: 51, Fig. 10.
[1908] Polat, 2016: 68-80, Şek. 77, 1-3.
[1909] La Marca, 2013: 301-315.
[1910] Capuzzo, 2012: 10-13, Fig. 10.

düşmanın hücumu oldukça tehlikeli olur" diyerek[1911] BNK hakkındaki yaklaşımlarımıza ışık tutmuştur. Buna karşın antik yollar ile ilişkili oldukları için işgal olaylarını veya savaş tehlikelerini kente kadar yaklaştıran dezavantajlı yönlerinin de olduğu unutulmamalıdır.

Kapının doğu-batı uzantılı kuzey ve güney cephedeki her iki duvar kanadı, Batı Sur'daki kuzey ve güney uzantılı yaklaşık 2.20 m. kalınlıklardaki duvarlar ile bağlantılı inşa halindedir. Bu yönüyle BNK'nı S. Müth'ün antikçağdaki kapıları yapısal özelliklerine göre ayırdığı tahkimatların içinde, dışında ve tahkimli yapılar üzerindeki kapılar şeklindeki kapı tiplerinden üçüncü kapı tipi içinde değerlendirebilmek mümkündür[1912]. Bunun gibi savunma duvarları ile iç içe inşa edilerek kapıları gözetlemek ve korumak amaçlı yapılmış kompleks yapı oluşturabilecek bir veya iki kule yapısının yer almaları beklenmekteydi. Ancak, hem kapı yapısı, hem de sur duvarları, o kadar tahrip durumdaki arzulanan tipteki yapı kalıntılarına ulaşılamamıştır. Öyle ki, günümüzdeki kentsel Kremna'nın doğusundaki Orman Yangın Gözetleme Kulesi'ne ulaşmak için yapılmış asfaltlı yolun BNK'na ait temel yapı kalıntılarının tahrip edilerek ortadan kaldırdığı görülmektedir (Lev. LXX: Fig. 140). Hatta bu yoldaki tahrip bölümlerin ve asfaltın bozulduğu bazı yerlerin incelenerek antik yol kalıntılarının ve kalıntıların üzerindeki tekerlek izlerinin ortaya çıkarılması, sözü edilen durumu açıkladığını söylemeliyiz (Lev. LXXI: Fig. 141). Bu sebepledir ki, mevcuttaki kalıntıların üzerinden BNK'nın korunaklı olarak savunulmasındaki en kuvvetli unsurun 2.20 m. kalınlıklarındaki sur duvarlarının olduğunu ileri sürebiliriz. Bu kanının oluşmasındaki en önemli verilerin yüksek seviyelerdeki tahribat ve kent duvarlarının kalınlık ölçülerinin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Şöyle ki, BNK'nın kuzeyindeki D 9 ve güneyindeki D 10, D 11, D 12 ve D 13 yapıları 2.20 m. ölçülerdeyken, D 1'den D 8'e kadar ki duvar yapıları yaklaşık olarak orijinalde 2.00 m. ölçülerde yapılmıştır. Buradaki 0.20 m. duvar kalınlığı farkı ile kapının varlık durumunu ilişkilendirerek stratejik bir yapı ugulamasına yer verildiği sonucuna varmaktayız. Bununla birlikte kule yapılarının yer almadığı varsayılarak duvarların kalınlıklarından dolayı mazgallardan oluşan seyirdim yerleri (*epalksis*) üzerinden kapının müdafa edildiğini düşünmekteyiz. Bu şekildeki sur duvarları ile bindirmeli kapıların çok kez kule yapıları ile değil de daha çok sur duvarları ile korunarak yapıldığı ve antikçağın sonuna kadar kullanıldığı bilinmektedir. Buna göre BNK'nı karşılıklı iki sur duvarının kırılarak ya da ayrılarak kapıya ait duvar kanatları ile bütünlük oluşturmuş olup,

[1911] Aristo. *pol.* 1330b.
[1912] Müth, 2016b: 159-172.

avlulu bir kapı tipi "⌐¬" şeklinde tasarlandığı belirlenmiştir. Kapı, karşılıklı olarak kavuşur durumdaki veya dirsek yapar şekildeki savunma duvarlarının açıklık ve koridor oluşturdukları yerdeki dikdörtgen avlunun içteki veya arka cephedeki (doğu taraf) korunaklı yerinde bulunmaktadır[1913]. Buradaki kapıya ait mimari düzenlemenin antikçağda ilk haliyle nasıl yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, resmi arkeolojik kazılardaki açığa çıkarılmış ahşap kapı kalıntıları, -az olsada- erken dönemlerden itibaren kullanılmış olan sur durvarları ile korunaklı avlulu kapıların iç bitimlerinde hacimli ahşap kapıların bulunduğu tespitlerde yer amaktadır[1914]. İlişkili olarak F. E. Winter da yaptığı araştırmalarından yola çıkarak geçitli veya avlulu sur kapılarının içinde bulunan ahşap kapıların yer aldıkları bölümün genişliğine göre tek ya da çift kanatlı olarak düzenlendiğini söylemiştir[1915]. Kapının içeriye veya dışarıya dönüşümlü olarak açılmasını sağlayan hatıl yuvaları, taban (eşik) veya tavan (*lento*) bloklarına açılmaktadır. Lawrance de savunma duvarlarındaki avlulu kapıların büyük bölümünün kent içine doğru açılan hacimli ve çift kanatlı kapılardan oluşturulduğunu belirtmiştir[1916]. Bu sebeple, BNK'nın avlulu yapısı ve duvar yapıları yönündeki yapısal özellikleri düşünülerek çift kanatlı büyük bir ahşap kapı ile yapıldığı varsayılmaktadır. Bir meydan veya avlu gerisinde planlanmış aynı tipteki kapıların MÖ 4. yy'dan itibaren yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir[1917].

BNK'nın hem kuzey ve güney uzantıdaki kalınlıkları 2.20 m. ölçüdeki savunma duvarlarının dirsek yaparak korunaklı avlulu bir yapı oluşturduğu yerde yer alması, hem de arazideki eğimin kullanılarak yamaç üzerindeki hakim bir yerde konumlandırılması, savunmacılar için pozitif bir stratejik savunma algısı sunarken, kuşatmacılar içinde negatif bir kuşatma anlayışı oluşturmuştur. Çünkü kuşatma kulelerini (*helepolis*) kapının karşısındaki yamaçlar içine kurarak veya sabitleyerek ateş etmek veya koçbaşları (*krios*) şeklindeki araçları yamaçtan yukarıya taşıyarak fonksiyonlu saldırıları düzenlemek, kenti ablukaya alan kuşatmacılar için bir dizi problemler çıkartabilirdi[1918]. Kapının konumu ile Sillyon[1919] ve Tyndaris[1920]'in avlulu kapıları, savunma koşullarını hesaplayarak BNK'ndaki

[1913] Bu tipteki kapı örnekleri için bkz. Akarca, 1998: 148, Res. 94, 149, Res. 95; Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 62-67, Fig. 3-5.
[1914] Baran, 2017: 125.
[1915] Winter, 1971a: 253-259.
[1916] Lawrance, 1979: 249-250.
[1917] Winter, 1971a: 223.
[1918] Antikçağ'daki koçbaşları (*krios*) savaş teknolojisinin önemli bir unsurunu meydana getirmektedir. İlk olarak MÖ 5. yy'da ortaya çıkmıştır. MÖ 440'larda Perikles'in Atina hakimiyetinden çıkmak isteyen Samos'u kuşattıkları dönemde kullanılmıştır. Diod. XII.28; Plut. *Perik*. 27.
[1919] Özer ve Taşkıran, 2018: 151-173, Fig. 3-9.

gibi yamaç yerlerde inşa edilmiştir. Ayrıca, BNK'nın avlulu yapısı, kent planlayıcıları tarafından saldırı pozisyonundaki kuşatmacıları her iki yandaki duvar kanadı üzerinden dar açılı avluda sıkıştırarak yoğun bir bombardıman altında tutabilecek bir yapıda düzenlenmiştir. Bu konuda Livius da avlulu bir kent kapısında meydana gelen çarpışmaya yer vermiştir. Şöyle ki, Makedonia Kralı V. Philippos'un Kıta Hellas'daki Dipylon Kapısı'na düzenlediği saldırı da dışarıya çıkmak üzere olan Hellen askerlerini kapıya kadar geri püskürttüğünü, ancak avlunun dar olmasından ötürü şiddetli bir çarpışma olduğunu ve kapıdan çıkmakta olan askerler kadar Makedonialı askerlerin de kılıçtan geçirilerek öldürüldüğü bilinmektedir. Hatta avludaki Makedonialı ve Yunanlı askerler ayırt edilemeyecek bir şekilde karıştıklarından dolayı seyirdim yerindeki askerlerin müdahale yapamadıklarından bahsedilmiştir[1921]. BNK'nın olduğu yerde herhangi bir olayın yaşanıp yaşanmadığını bilmemekteyiz. Ancak, Livius'un aktarımlarından hareketle avlulu kapıların kuşatmalarda dikkat edilmesi gereken yerlerin arasında olduğunu öğrenmekteyiz.

Antikçağ'daki avlulu kapılar, MÖ 4. yy'ın ilk evrelerinden itibaren avlunun veya bir meydanın arka cephesinde ya da arka planında yerleştirilir bir şekilde düzenlenmiştir[1922]. Bu konudaki yapısal uygulamalar, hem kapı cephesini anıtsal bir izlenime kavuşturmuştur, hem de saldırlar veya kuşatmalar dönemindeki düşman kuvvetlerin dar açılı bir avluda sıkıştırılarak planlı bir biçimde yok edilmesi stratejisini sunmuştur. Klasik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar periyodik olarak kullanılan avlulu kapılar, Roma Dönemi itibari ile de mimari yapılar ve dekoratif süslemeler eklenerek çeşitli plan tipleri ve kompleks yapılar ile bütünleşik bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre koridorlu, kare veya dikdörtgen avlulu, yarım daire veya yuvarlak avlulu ile dikdörtgen veya kare avlulu ve yarım daire veya yuvarlak avlulu ile tek ya da çift kule yapıları ile korunaklı kapı plan tipleri yer almaktadır. Bu bakımdan Eleusis'deki kare avlulu ve yalnızca tek kule ile korunaklı Asty Kapısı[1923] ve Piraeus'un kuzey sur duvarlarındaki dikdörtgen avlulu ve iki kule ile korunaklı bir yapıdaki kent kapısı[1924] ilk örnekleri oluşturmaktadır. MÖ 4. yy'a ait Messene'deki yuvarlak avlu ve iki kule ile korunaklı yapıdaki Arkadia Kapısı[1925] ve koridor,

[1920] Barreca, 1959: 105-113; Winter, 1971a: 222, Fig. 225; Lawrance, 1979: 319-320, Fig. 63; Pfuntner, 2019: 124-133, Fig. 4.1.
[1921] Liv. 31, 24.
[1922] Winter, 1971a: 223; Akarca, 1998: 155; Özer ve Taşkıran, 2018: 154.
[1923] Travlos, 1949: 145, Figs. 1-2.
[1924] Noack, 1908: 34; Scranton, 1939: 301-302; Akarca, 1998: 155, Res. 102.
[1925] Scranton, 1939: 301-302; Winter, 1971a: 217, Fig. 217; Giese, 2010: 86, Abb. 1; Müth, 2010: 75-77.

yuvarlak avlu ve dikdörtgen avludan oluşan Stymphalos Kapısı[1926] ilişkili kapı tipleridir. MÖ 4. ve 3. yy'a tarihlenen Attika'daki Eleutherai kentinin ana kapısındaki sur duvarları, dirsek yaparak koridorlu bir avlu oluşturmuştur ve kule yapıları yoktur[1927]. Korinthos'daki yarım daire planlı kuleler ile korunur yapıdaki Isthmos Kapısı da dikdörtgen avlulu bir yapıdır[1928]. Piraeus'daki kent kapısı, yarım daire kuleler ile korunaklı ve dikdörtgen bir avluludur[1929]. Mantineia da yuvarlak kuleler ile korunaklı yarım daire avlulu ve dikdörtgen avlulu kapılar vardır[1930]. Anadolu'daki Neandria da iki kule ile korunaklı avlulu bir kapı yer almaktadır[1931]. Pedasa Akropolisi'ndeki güney kapı avlulu yapılmıştır ve her iki yandaki savunma duvarları üzerinden korunmuştur[1932]. MÖ 4. ve 2. yy'lara tarihlenen Assos'un doğudaki sur duvarları üzerindeki 7 nolu kapı ve batı sur duvarlarındaki 2 nolu kapı, kulesiz ve karşılıklı sur yapılarının kesiştikleri yerde lokalize edilir[1933]. MÖ 4. yy'a ait Myndos Kapısı da iki kule ile korunaklı dikdörtgen avlulu kompleks bir yapıdan oluşur[1934]. Miletos'daki Güney Kapı, dikdörtgen avluludur ve iki kule korunaklı bir yapıdadır[1935]. Perge'deki MÖ 3. ve 2. yy'lara ait korunmuş durumdaki kent kapısı da yarım daire avlulu bir kapıdır ve yuvarlak kuleler ile korunaklı bir yapısı vardır. Zafer takı yer almaktadır ve içteki kuleler çerçevesindeki geçişler kemerli kapılar ile sağlanmaktadır[1936]. Side'deki yarım daire avlulu ve kuleler ile kompleks bir yapıdaki kent kapısı, korunaklı bir kapıdır[1937]. Pergamon'daki II. Eumenes'in hakimiyet evresine ait (MÖ 197-159) avlulu kapı, kuleler ile korunur[1938]. Sillyon'daki güneybatı yamaçtaki kent kapısı da yarım daire avluludur ve iki kule ile korunaklı bir yapı oluşturur[1939]. Galatia Bölgesi'ndeki Peium kentindeki MÖ 1. yy'ın 1. yarısına ait kent kapısı *hexagonal* kuleler ile korunaklı bir yapıdadır ve kapı

[1926] Winter, 1971a: 217, Fig. 218; Lawrance, 1979: 334, Fig. 75; Akarca, 1998: 152, Res. 98.
[1927] Pouillioux, 1954: 160, 204, 223-224, lev. XXIX, 2 ve lev. XXX; Hammond, 1954: 120-122; Ober, 1985: 119.
[1928] Winter, 1971a: 225-226, Fig. 232; Akarca, 1998: 155-156, Res. 103.
[1929] Lawrance, 1979: 306-307, Fig. 57.
[1930] Winter, 1971a: 216-217, Fig. 216; Lawrance, 1979: 334-335, Fig. 74; Adam, 1982: 78, Figs. 45-46, 110.
[1931] Lawrance, 1979: 318, Fig. 62; Winter, 1985: 680-683; Schulz, 1994: 71-72, 87, Abb. 2.
[1932] Baran, 2017: 121-129, Figs. 7-9.
[1933] Lawrance, 1979: 246-247, Fig. 38 a-c; Körpe, 1993: 49-58, Res. 6; McNicoll, 1997: 7, 187-188, Pl. 85; Akarca, 1998: 152. Assos'daki sur duvarları ve kapı konusundaki çalışmalar için bkz. Arslan, 2011: 41-61.
[1934] Briese ve Pedersen, 2003: 258-259, Fig. 2.
[1935] Adam, 1982: 68, Fig. 32.
[1936] Mansel, 1964: 215-234; Akarca, 1998: 159, Res. 110; Nossov ve Delf, 2009: 28.
[1937] Mansel, 1964: 228-229; 1978: 47; Lawrance, 1979: 324-326, Fig. 68; Nossov ve Delf, 2009: 29-32.
[1938] Lawrance, 1979: 326-327, Fig. 69; Nossov ve Delf, 2009: 58.
[1939] Özer ve Taşkıran, 2018: 151-173, Figs. 3-9.

kulelerin gerisindeki küçük avlulu içteki yerdedir[1940]. Isauria'daki MÖ 25'de inşa edilmiş kent kapısı da koridor ile geçilen avlulu bir kapıya sahiptir[1941].

Bu konudaki avlulu kapılar ile yüzeydeki temel kalıntıları kısmen olsa da izlenebilen BNK'nın dikdörtgen bir avlulu plan yapısı ile düzenlenmesi yakın ilişkilidir. BNK'nın yukarıdaki kentlerdeki gibi kule yapıları ile kompleks bir yapılar grubu oluşturdukları kesin olarak tespit edilememiştir[1942]. Ancak, avlulu kapı, yukarıdaki kentlerin kapıları ile aynı mimari anlayışın bir ürünü olması muhtemeldir. Ayrıca, kapı çevresindeki ve batı yamaçlardaki arşitrav, geison, *lento* bloklar ile *pseudo* sütun ve postament kaide şeklindeki kapı aksamı ile ilişkili mimari elemanların mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Fakat hangi yapıya aittir, şeklindeki soruları kesin olara yanıtlamak mümkün değildir. Söz konusu mimari yapı elemanları ihtimal dahilinde iki şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

İlk olarak BNK'na ait dekoratif mimari unsurların olduğu ve Roma Dönemi'nde BNK'nın anıtsal bir kapı olarak inşa edildiğini düşünmekteyiz. Çünkü Side[1943], Perge[1944] ve Sillyon[1945] kentlerindeki avlulu kapılar gösteriyor ki, Hellenistik Dönem'e ait ana kent kapılarına Roma Dönemi'nde dekoratif süslemeli bloklar ve heykeller eklenerek anıtsal bir kapı ortaya çıkarılmıştır[1946]. Bu sebeple, Kremna'daki her iki yandaki (kuzey ve güney) sur duvarlarının kesişerek dirsekli oluşturdukları koridor yapıları içindeki avlulu BNK, kuşkusuz ki, kent merkezindeki Sütunlu Cadde ile ilişkili ana kent kapısı olmasından dolayı ve Hellenistik Dönem'deki Pisidia Bölgesi odaklı siyasi olaylardan dolayı[1947] kule yapıları veya sur duvarları şeklindeki savunma sistemleri gibi korunaklı bir şekilde inşa edilmiş olmalıydı. Bu konudaki K. S. Nossov ve B. Delf de genel itibari ile antik bir kentteki kapı ya da bir forum yapısının yapısal olarak Sütunlu Cadde ile ilişkili yapılmaları gerektiğinden söz ederek yürüyüş güzergahı ve alış-veriş denklemindeki BNK'nın savunma sistemleri haricindeki işlevsel bir özelliğini fark etmemize vesile olmuştur[1948]. Artık Roma

[1940] Mitchell, 1974: 67-69, 73, Figs. 5-13.
[1941] Winter, 1971a: 201, Fig. 201; Lawrance, 1979: 335-336, Fig. 77; Doğanay, 2012: 403-422; 2016: 389-408.
[1942] Bu konu ile ilişkili olarak herhangi bir mimari yapı elemanları ve epigrafik kaynaklar tespit edilememiştir.
[1943] Mansel, 1964: 215-234; Nossov ve Delf, 2009: 29-33, 47.
[1944] Mansel, 1964: 215-234; Özdizbay, 2008: 23; 2012: 52-62. MS 2. yy'in başlarında Traianus (MS 98-117) ve Hadrianus (MS 117-138) dönemlerinde yaşayan *eurgetes* (hayırsever) Plancia Magna tarafından Perge'nin ana kent kapısı tekrardan onarılarak İmparatorluk heykelleri ile donatılmıştır. Şahin, 1996a: 45-52; 1996b: 115-126; Nossov ve Delf, 2009: 29, 35, 47; Caceres-Cerda, 2018: 31-61; Özdizbay, 2012: 52-62.
[1945] Özer ve Taşkıran, 2018: 151-173, Figs. 3-9.
[1946] Winter, 1971a: 88-89; Nossov ve Delf, 2009: 46-47; Laufer, 2010: 176.
[1947] Bu konudaki siyasi içerikli bilgiler, "Hellenistik Dönem'de Kremna" adlı başlık altında detaylı olarak verilmiştir.
[1948] Nossov ve Delf, 2009: 47. Kentteki ana kapıların fonksiyonel özellikleri için bkz. Jansen, 2016: 118.

Dönemi'nde de savunmanın öncelikli olarak düşünülmediği ilkesinden ve kapı etrafındaki mimari yapı elemanlarından ve üzerindeki süslemelerden yola çıkarak imar faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı MS 2. yy'daki imparatorluk imar faaliyetleri kapsamında kent kapısına Sillyon[1949], Perge[1950] ve Side[1951] kentlerindeki kapılar gibi anıtsal nitelikler kazandırılarak fonksiyonel özelliklerinin arttırılmış olduğundan söz edebiliriz[1952].

İkinci olarak MS 3. yy'daki tahribat ile ilişkilendirilerek savunma yapıları içinde ek materyaller şeklinde kullanıldıkları durumudur. Bunlar, MS 3. yy'daki Roma ve Lydius çerçevesindeki saldırılar ile tahrip edilen Batı Sur'un savaş zamanında Lydius'un emriyle adamları tarafından kent merkezindeki yapılardan sökülerek savunmayı kuvvetlendirmek için kullandıkları ek materyaller ile de ilişkili olabilirdi[1953]. Kapının tahribatıyla ilişkili olarak MS 3. yy'da Roma'nın Kremna Vadisi karşısındaki yamaçlarda oluşturduğu I. RKA'da konumlandırılmış Kule 3'e 200 m. ve Kule 2'ye 185 m. uzaklıktaki konumu da -kuşatmalardaki saldırıların yoğun izleri- bir diğer ilişkiyi oluşturmaktadır. Ayrıca, kapı yakınındaki yamaçlarda Valerianus ve Gallienus'un diktirdikleri MS 3. yy. tarihli bir mil taşı yer almaktadır[1954].

2.3.2. Güney Sur'daki Kapı

2.3.2.1. Güney Kapı-Kule (Kat. 36)

D 14 ve D 15'in çerçevesindeki yamaçlarda yer almaktadır. Güneydeki GAY ve teraslar halindeki düzlükler hakimiyet alanını oluşturur[1955]. 1.207 m. yüksekliktedir (Lev. LXXI: Fig. 142, Kat. No. 36, Lev. CXXXIV: Çiz. 88, Lev. CXXXV: Çiz. 89-90, Lev. LXXIV: Fig. 148, Lev. CXXXVIII: Çiz. 96).

GK-K, kapı ve kule şeklinde iki işlevli bir yapı olarak tasarlanmıştır. Güney ve güneybatıdaki yaklaşık 870 m. uzunluk ve yaklaşık 4.00 m. genişlik ölçülerindeki GAY'un

[1949] Özer ve Taşkıran, 2018: 151-173, Figs. 3-9.
[1950] Mansel, 1964: 215-234; Özdizbay, 2008: 23.
[1951] Mansel, 1964: 215-234.
[1952] Mitchell, 1995: 79-139. Bu konudaki detaylı açıklamalar, "Kremna Mimari Yapıları" adlı başlık altında aktarılmıştır.
[1953] Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230.
[1954] Horsley ve Mitchell, 2000: 46, *I. Cremna 14*. Bu konudaki siyasi içerikli bilgiler, "Roma Dönemi'nde Kremna" adlı başlık altında detaylı olarak verilmiştir.
[1955] Matematiksel olarak 3.480.46 m. çevresel ve 715.051.47 m^2'lik alanı kapsar.

GK-K'ye kadar dik ve rampalı yamaçlar yardımıyla ilerleyerek kent ile ilişkili bir konumda yer alması[1956], jeomorfolojik yapısı ile GK-K'nin kuşatma odaklı saldırılar için zahmetli bir yerde olması[1957] ve GK-K'nin kule işlevindeki güçlü teknik işçilikleri ve yapısal özelliklerinin göz ardı edilmesi şeklindeki sebepler[1958], GK-K'nin kapı ya da kule olarak iki ayrı yapı şeklinde değil, tek bir yapıdaki işlevsel özellikleri ile değerlendirilerek Güney Kapı-Kule olarak not edilmiştir. Konumu itibariyle kentin doğu-batı yaklaşık 1.114 m. uzunluktaki güney cephesinin orta noktasında yer almaktadır. Stratejik plan olarak doğu ve batı cephelerinde yer alan yerlerden daha çok ön cephesindeki geniş düzlüklere hakim bir konumdadır. Keza kentin güney cephesindeki doğu ve batı yönleri de doğal koşullardan ötürü kuşatılmaya çok uygun değildir. Bu sebeple, kapı-kule yapısının stratejik işlevinin yanı sıra, ön cephesindeki GAY ve tarım arazilerini kontrol eder bir konumda yer aldığını söylemek mümkündür[1959] (Lev. CXXXVII: Çiz. 94).

Bu konuda Sillyon kentindeki kule ya da kule-kapı olarak tartışmaların (?) odak yerindeki üç katlı yapı, Kremna'daki GK-K ile yakın ilişkili bir örnektir. İlk olarak F. E. Winter, Sillyon'un girişteki kapısını bir tuzak kapısı olarak tanıtmıştır[1960]. Daha sonra A. W. Lawrance de ilişkili tanımlamalar yaparak daha çok kapı işlevi üzerinde yoğunlaşmıştır[1961]. Buna karşın A. W. McNicoll da yapıyı kule-kapı olarak tanımladıktan sonra kule işlevinde karar kılarak kuledeki mazgalların veya pencerelerin küçük ölçekli *scorpion, gastraphetes* ve *lithobolos* şeklindeki silahlar için yapıldığını aktarmıştır[1962]. Bu konuda son olarak M. Taşkıran da A. W. McNicoll'e katılarak, üç katlı kapıyı hem kule, hem de kapı olarak değerlendirmiştir[1963]. Anlaşılıyor ki, Kremna'daki GK-K'yi iki ayrı yapı şeklinde incelemek

[1956] Güzergah, "Güney Antik Yol" adlı başlık altında detaylı olarak açıklanmıştır.
[1957] GK-K'ye makineli araçlar veya makineli silahlar ile alternatif olarak tek yöndeki güney noktadan etkili saldırı oluşturabilecek yerin olmaması ve olması takdirinde etkili saldırılar veya yıkımlar oluşturabilecek bir uzaklık içinde yer almaması dikkat çeker. Bu sebeple, doğrudan antik karayolu kullanılarak yapılacak baskınlar için de uygun bir yer olmaması ve olsa da çok etkili bir kuşatma izleri bırakmaması, kuşatmacılar için ciddi bir sorun oluşturur. Ayrıca, savaş makineleri ve etkili oldukları uzaklıklar için bkz. Whitehorn, 1946: 49-60; Marsden, 1969: 12, 73, 86, 88-90, 143, 192-195; Campbell, 2011: 677-700.
[1958] Batı Sur'daki 15 adet kule ile karşılaştırılarak mimari özelliklerin teknik işçilik ve yapısal bakımdan çok daha sade bir şekilde tasarlandığı tespit edilir. GK-K'nin lokasyonu dik yamaçlar ve uçurum ile sınırlandırıldığı için herhangi kısa ya da uzun süreli bir saldırıya maruz kalmamaktadır. Bu sebeple, GK-K'deki duvar yapıları çok güçlü bir şekilde inşa edilmemiştir. Bu konudaki detaylı açıklamalar konu çerçevesindeki anlatımlar içinde verilmiştir.
[1959] Güney Kapı-Kule yapısının hakimiyetindeki alanı gösterirken, Burke'nin (2004: 131, Fig. 8) kuleli ve düz duvarlı, savunma planını aktardığı çizimlerinden yararlanılmıştır.
[1960] Winter, 1971a: 165, Fig. 145, 232, Fig. 245.
[1961] Lawrance, 1979: 258, 263, Pl. 51, 53.
[1962] McNicoll, 1997: 139-140.
[1963] Taşkıran, 2017: 171.

yerine, tek bir yapı olarak tanımlamak ve değerlendirmek daha kapsamlı ve yararlı bir yaklaşım oluşturacaktır.

Aşağıdaki açıklamalarda ilk olarak kapı-kulenin genel özelikleri hakkındaki bilgilere yer verilecektir. Daha sonra yapıya ait teknik işçilik ve yapısal özelliklerin detaylı bir şekilde aktarılması için yapının duvarları bulundukları yön istikametine göre Batı I, Güney II, Doğu III ve Kuzey IV şeklinde kodlanarak sırasıyla anlatılacaktır.

GK-K tahrip bir durumdadır. Ana kaya üzerindedir. 5.75x6.60 m. ölçüdedir. Dikdörtgen planlıdır. Kemerli kapıları vardır[1964]. Doğu ve batı olmak üzere iki giriş-çıkış kapısı yer almaktadır. Korunmuş yükseklik, 5.10 m. ölçüdür. Duvar kalınlıkları, 0.72 m. (batı), 0.75 m. (doğu), 0.77 m. (güney) ve kuzeydeki duvarı çokgen taşlar ile tekrardan örüldüğü için ana duvarın ölçüleri tespit edilememiştir. Bu arada güneydeki duvar yapısı temel seviyede 0.85 m. ölçülerdedir. Duvarın yapısal olarak temel kısımda farklı yapılmasındaki ana etkenlerin başında ana kaya üzerinde yer alması, uçurum kenarındaki konumu ve üzerindeki üst katın varlığı ile statik yapısal koşulları sağlaması gelmektedir. Bu sebeple, temel seviyedeki koruyucu ve taşıyıcı duvar yapıları kalın veya geniş yapılarak üstteki duvarların daha statik durmaları ve korunaklı kalmaları sağlanmıştır. Böylelikle aşağıdan yukarıya doğru duvar yapısı güçlendirilerek yukarıdaki duvar yapılarının sağlam kalmasına dikkat edilmiştir. Öyle ki, Vitruvius da duvar temellerinin sert zemin yapısına kadar kazılmasını ve alttaki duvarların üstteki duvarlardan daha geniş yapılmasını tavsiye ederek duvarların bu şekildeki mimari anlayış ile daha sağlam yapıldığını belirtmiştir[1965]. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* ve *pseudo-isodomik* tekniktir. Bloklar, dik açılı ve *rektogonal*dir[1966]. Dört cephe de tıraşlanarak ince yonulu işlenmiştir. Bosajlı bloklar da yer almaktadır[1967]. İçte ve dışta iki kapı geçitleri yer aldığı için bu tipteki kapıları A. Akarca "*alt geçitli kuleli kapılar*" şeklinde tanımlayarak Sillyon'un batıdaki kent kapısını ve Lebedos'daki Deniz Kapısı'nı örnek vermiştir[1968]. Biz de bu kavramsal tanımın GK-K'ye uygun olduğunu belirtmek isteriz.

[1964] Bloklar, 0.20x0.35, 0.30x0.40, 0.30x0.60, 0.35x0.40 m. ölçülerdedir.
[1965] Vitr. *de Arch*. I.5.1.
[1966] Bloklar, 0.20x0.95, 0.25x2.00, 0.35x1.05, 0.35x0.60, 0.35x0.70, 0.35x0.95, 0.40x0.70, 0.40x0.85, 0.45x0.95, 0.50x0.50, 0.50x0.80, 0.50x1.00, 0.55x1.50, 0.55x0.70, 0.80x0.50, 0.80x0.85, 0.80x1.15, 0.85x0.25, 0.85x0.45, 0.85x0.50, 0.85x1.05, 0.85x1.07, 0.85x1.20 m. ölçülerdedir.
[1967] GK-K'nin doğudaki ve güneydeki duvarındaki bloklar.
[1968] Akarca, 1998: 153-154.

Buna göre Batı I, GK-K'nin batı cephesinde yer alan kapı girişidir. Güneydeki GAY'un ve kırsaldaki yerleşimlerin kent ile bağlantılı oldukları güneybatı ve batı yönlerindeki tek bölümdür[1969] (Lev. LXXII: Fig. 143). Yükseklik 3.50 m. ve genişlik 5.75 m. ölçüdedir. Bloklar, dik açılı ve dikdörtgendir[1970]. Kapı, 2.35x2.65 m. ölçüdedir[1971]. Kemerli ve *lento*ludur. Kemer, bir kilit taşı ve on bloktan oluşmaktadır[1972] ve alt sınırı, 0.40x4.20 m. ölçüdeki yatay *lento* ile düzenlenmiştir. Kemer ve düz *lento* çerçevesindeki açıklık 0.75 m. ölçüdür ve *lento* tahriptir. Batı I'deki kapı, kemerli ve *lento*lu düz girişli bir kapıdır. Batı I'in sağdaki duvar kanadı kademeli işlenerek ana kaya ile bütünleşik yapılmıştır. Bu cephedeki söve veya kapı aksamındaki bloklarda kapıya ait herhangi bir zıvana delik, kanal veya hatıl yuvası yer almamaktadır. Ancak, Batı I ve Güney II'nin kesiştikleri güneybatıdaki köşede tabandan yaklaşık 0.20 m. yükseklikteki blokta bir adet kalas veya sürgü yuvası tespit edilmiştir[1973]. Bu duvarın karşısındaki Kuzey IV duvarı tahriptir ve çokgen taşlar kullanılarak inşa edildiği için aynı ilişki kurulamamıştır. Ancak, Güney II'deki hatıl yuvası, ahşap kapı aksamı sistemi ile ilişkili olmalıdır. Ayrıca, kapının çevresindeki dolgu toprak, yaklaşık 0.50 m. ölçüdür.

Güney II, 5.10x6.60 m. ölçüdedir. Ana kaya üzerindedir (Lev. LXXII: Fig. 144, Lev. CXXXVII: Çiz. 93). Bu bölümün yer aldığı tabandaki çukurluk yerleri ve bozuklukları düzenleyerek düz bir taban yapısı oluşturmak için düzensiz bloklar ve çokgen taşlar homojen olarak kullanılmıştır. Duvar yapısının tabanı tam olarak düzgün blokların sıralanmaları için satıh şeklinde yekpare bir şekilde tasarlanmıştır. Bu konuda ilişkili mimari uygulamaların kentin kuzeyindeki Çakalasartepe'de konumlandırılmış Karakol'un kuzey duvarın tabanında aynı şekilde yapıldığını söylemek mümkündür. Köşedeki bloklar, bosajlı olarak işlenmiştir. Duvar örgüsü tipi, *pseudo-isodomik* tekniktir. Güney II'nin güneybatı köşesindeki 0.85x0.60 m. ölçüdeki blok üzerinde 0.25x0.25 m. ve 0.85 m. derinlik ölçülerindeki kare planlı bir hatıl yuvası veya sürgü yuvası dikkat çekmiştir (Lev. LXXIII: Fig. 145, Lev. CXXXVI: Çiz. 91). Daha önceki anlatımda da bahsedildiği üzere bu tipteki yerler, duvarların arkasında biriken yağmur sularının duvara zarar vermemesi için tahliye

[1969] Evciyeri, Kepez I, Kepez II, Potalin, Yunusemre Tepesi, Sarıncık-Karatepe ve Bağtepe-Sıvancık yerleşimleri güneydeki kırsal yerleşimlerdir. Metin, 2016: 16-8; 2017a: 27-28; 2018a: 13-19; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 165-166; 2018a: 213-214.
[1970] Bloklar, 0.20x0.95, 0.35x0.60, 0.35x0.95, 0.40x0.70, 0.45x0.95, 0.50x0.80, 0.55x0.70, 0.85x0.45, 0.85x0.45 m. ölçülerdedir.
[1971] Tabandaki yapı (zemin) ile yatay lento arasındaki yükseklik dikkate alınmıştır.
[1972] Bloklar, 0.20x0.35, 0.30x0.40, 0.30x0.60, 0.35x0.40 m. ölçülerdedir.
[1973] Blok, 0.85x0.60 m. ölçüdedir. Blok üzerindeki hatıl yuvası da 0.25x0.25 m. ve 0.85 m 'lik derinlik ölçülerde kare planlıdır.

amaçlı yapılmış *barbakan*lar[1974] şeklinde değil de daha çok kapı aksamı ile ilişkili olarak yapılmış ve kapıyı arkadan kapatmak için kullanılan ahşap sürgü kalas yuvaları veya ahşap dirsek (*εμμοχλια*) yuvaları ile ilişkili olmalıdır. Buradaki sürgü yuvasının tam karşı cephesindeki Kuzey IV duvar, sonraki bir dönemde moloz ve çokgen taşlar ile onarıldığı için aynı sürgü yatağı tespit edilememiştir (Lev. LXXIV: Fig. 147). Ancak, muhtemelen aynı sürgü yuvası orijinalini varsaydığımız karşı duvarda paralel bir açıda bulunmaktaydı. Konuya ilişkin örneklerimiz şöyledir; Kremna'nın kuzeybatısında yer alan İnarası Kutsal Alanı'na girişteki ana kapının sağdaki hacimli söve bloğunun arkasında yer alan sürgüsü yuvası[1975], Sillyon'da üç katlı kuledeki zemin kat içindeki kapıya yakın duvarlardaki hatıl yuvaları[1976], Termessos kentindeki kule içindeki sürgü yuvaları[1977], Kelbessos çiftlik yerleşimindeki kule kapısındaki ahşap sürgü yatakları[1978], Kilikia Bölgesi'nde Cennet Deresi'ndeki ahşap dirsek yuvaları[1979], Teos'daki Nekropolis Kapısı[1980] ile I. ve II. Dionysos Kapısı'ndaki sürgü yatakları[1981], Dara'nın güneyindeki savunma duvarları üzerinde yer alan seyirdim yerine çıkmak için yapılan kapı açıklıklarının yan aksamlarındaki yuvalar ile kentin güneydeki giriş kapısında yer alan sürgü yuvası[1982] ve Gadara kentindeki ahşap kapı yuvaları[1983] GK-K'deki gibi girişteki kapıyı kapatmak için yapılan kalas yuvaları ve sürgü yatakları ile yakın ilişkilidir.

Güney II duvarının 1.30 m. yükseklikteki alanında bir adet pencere açıklığı yer almaktadır[1984]. Dıştaki açısı ve içteki açısı aynı tasarlanmıştır ve üst tarafı bir *lento* ile kapatılmıştır[1985]. GK-K'yi aydınlatmak, çevreyi gözetlemek ve hafif makineli savaş araçlarını yerleştirmek için yapılmış olmalıdır (Lev. CXXXIV: Çiz. 92). Görüş açısı yönüyle dar açılıdır. Tek bir alanı veya yeri kontrol eder bir şekildedir. Konumu ile K 16, B

[1974] Winter, 1971a: 150-151, Figs. 127-129; Adam, 1982: 44, 68-71, Fig. 15; McNicoll, 1997: 52, Fig. 24, 176-177, Pl. 79-80, 227, Fig. 52.
[1975] 12.06.2020 tarihinde İnarası Kutsal Alanı'na yapılan araştırma gezisinde giriş kapısı detaylı olarak incelenmiştir.
[1976] Nossov ve Delf, 2009: 25, 33. 19.09.2019 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1977] Winter, 1966: 127-137; 1971a: 257-259, Fig. 295, 298, 300.
[1978] Çevik ve Bulut, 2007: 112, Fig. 22.
[1979] Winter, 1971a: 260-261, Fig. 303.
[1980] Polat, 2016: 68-75, Şek. 74.1, Bkz. Şek. 66.
[1981] Polat, 2016: 80-85, Şek. 93.
[1982] 25.07.2020 tarihindeki incelemelerde not edilmiştir.
[1983] Jansen, 2016: 108-109, Abb. 3.
[1984] 0.55x0.70 m. ve 0.77 m. derinlik ölçülerindedir ve dikdörtgen planlıdır. Antikçağdaki savumma yapılarındaki pencereler ve pencerelerin fonksiyonları için bkz. Lawrance, 1979: 402-410.
[1985] Pencere açıklık dışta 0.55x0.70 m. ve 0.77 m. derinlik ölçülerindedir. İçteki açıklık ise 0.30x0.70 m. ve 0.77 m. derinlik ölçülerindedir. Yapılardaki pencereler için bkz. Akarca, 1998: 145-146.

I, B II, GAY ve güney cephedeki düzlükler ile paralel bir açıdadır. Ancak, Güney II'deki pencere yapısı, antikçağdaki yapılar ve kullanımları ile karşılaştırıldığında içteki ve dıştaki açıları yönüyle faklılık oluşturur. Bu açıklıklar, Güney II'deki gibi düz ve basit bir açıklık olarak değil, Philo Byzantius'un da aktardığına göre izlenimdeki her iki yana atış yapabilmek için "V" şeklinde yapılarak dıştaki açısı dar ve içteki açısı da geniş olarak tasarlanmalıdır ve bu sayede savunmacılar, güvenli bir yerde kalarak kontrollerindeki makineleri hedefleri yönünde döndürebilmelidir[1986]. Kremna'nın güneybatı yönündeki Sia'nın doğu cephesindeki sur duvarları üzerindeki kulenin doğu ve kuzey duvarları içinde "V" şeklinde iki adet mazgal açıklıkları vardır[1987]. Assos'da "U" şeklindeki kulelerin duvar yapılarında da "V" tipinde mazgal yerleri yer almaktadır[1988]. Öyle ki, ilk katlardaki seyirdim yerleri (*epalksis*) ile pencere bölümleri paralel yapılarak *scorpion*, *gastraphetes* ve *arbalet* şeklindeki küçük ölçekli makinelerin kolaylıkla kullanılmaları sağlanmış olurdu. Bu şekildeki bir uygulamayla yaklaşık 45^{0}'lik bir açı oluşturarak içeriden dışarıya elverişli ve isabetli atışların yapılması fonksiyonel bir hale getirilirdi. Ancak, Güney II'deki pencere yapısı, düz ve dar açılı bir şekilde dikey olarak düzenlenmiştir. Bu tipteki yapısal özellikler, Perge'nin kule ve sur yapısındaki mazgallar ve pencere açıklıkları ile yakın ilişkilidir[1989]. A. W. Lawrance de düz ve dar açılı olarak yapılan mazgalların kentlerdeki kule yapıların da çok tercih edildiğini vurgulamaktadır[1990]. Bu konuda Sillyon'da üç katlı kulede[1991], Isium'da 1 nolu ve 2 nolu kule yapılarında[1992], Cayntelis/Kanytelleis kulesinde[1993], Assos'un kent kapısı yakınındaki kulede[1994], Diocaesareia'da altı katlı kulede[1995] ve Iasos'un sur duvarlarında[1996] ve Oiniadai'nin kemerli kapıda[1997] yer alan pencere yapıları ile yakın benzerlik oluşturmaktadır. Kulelerin ilk katlarındaki seyirdim yerleri ile paralel olarak değil,

[1986] Ph. Byz. *Poliorketika*. II.17, 20. Bu konudaki pencere, gözetleme ve mazgal delikleri için bkz. Lawrance, 1979: 399-402; McNicoll, 1997: 227, Fig. 52; Akarca, 1998: 145, Res. 92; Nossov ve Delf, 2009: 23-24; Müth, 2010: 74; Jansen, 2016: 118.
[1987] Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 278, 286, Res. 2. Ayrıca, 04.09.2017 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[1988] Winter, 1971a: 167-168, Figs. 151-152.
[1989] Winter, 1971a: 88, Fig. 67; Marsden, 1969: 122; Akarca, 1998: 147, Res. 93; Türkmen, 2001: 17, Res. 12, 20-21, Res. 18-19; Nossov ve Delf, 2009: 39; Lanckoronski, 2015: 57, Res. 43, 58, Res. 44; 62, Res. 49; Martini, 2016: 220-231.
[1990] Lawrance, 1979: 400.
[1991] Lawrance, 1979: 401, Fig. 33, Pl. 13; Lanckoronski, 2005: 72, Res. 53.
[1992] McNicoll, 1997: 171-174, Pl. 75, 77.
[1993] Nossov ve Delf, 2009: 13, 51.
[1994] Winter, 1971a: 168, Fig. 150.
[1995] McNicoll, 1997: 178-181, Pl. 82-83; Nossov ve Delf, 2009: 13, 52.
[1996] Winter, 1971a: 175, Fig. 168; Lawrance, 1979: 184, Fig. 33; Franco, 1994: 173-184; McNicoll, 1997: 115, Pl. 50; Nossov ve Delf, 2009: 54-55.
[1997] Winter, 1971a: 255, Fig. 288.

GK-K'nin alt katında (zemin), yani girişteki avlulu yerde inşa edilmiştir. Philo Byzantius da bu tipteki uygulamaları destekleyerek alt kattaki veya zemin kattaki açılmış mazgalların veya pencere açıklıklarının üst kattaki aynı yerlere yerleştirilen *mancınık*lara göre çok daha kapsamlı bir atış alanını içerdiğini ve buna bağlı olarak dipteki, yani kör olarak tanımlanan yerlerde dahil olmak üzere herhangi bir yerin göz ardı edilmeyeceğini belirtmiştir[1998]. K. S. Nossov da yapıların zemin katlarındaki açıklıkların savaş makinelerinin yerleştirilmesi için kullanıldığını ve savunmayı yeterli ölçüde güçlendirdiğini açıklamaktadır[1999]. GK-K'deki gibi Perge[2000], Iasos[2001], Isauria[2002], Latmos Herakleia[2003], Ephesos[2004] ve Gyphtokastro[2005]'da çevreyi gözetlemek ve atış yapmak için zemin katlara açılmış pencere bölümleri yer almaktadır.

Bu nitelikteki bölümler, K 16, B I, B II ve GAY şeklindeki stratejik özellikteki yerleri ve GK-K'nin güney cephesindeki açıklıkları kontrol etmek için *scorpion, arbalet* veya *gastraphetes* tipindeki makineli silahları kullanarak ayakta ya da az da olsa sırt yaparak atış yapabilmek için elverişli gözükmektedir. Bunun yanı sıra, girişteki avlulu alanı aydınlatmak için de kullanılmıştır[2006]. Son olarak konumu itibariyle yüksek bir yerdedir; atış menzilini arttırmak için ekstra bir teknik işçilik ve yapısal çalışmalara ihtiyaç yoktur. Bu sebeple, makineli silahların yeterli seviyelerde her yöne çevrilerek GK-K'nin dipteki açıklıklarını veya kör noktalarını gözetleyerek kontrollü bir şekilde ateş etmeleri şeklindeki özellikleri stratejik bir avantaj sağlamaktadır. Ayrıca, GK-K'nin pencere bölümünü kapatmak için ne veya neyi ya da hangi materyalleri kullandıkları ile ilgili herhangi bir veri tespit edilememiştir[2007]. Ancak, F. E. Winter'a göre antikçağdaki kule yapılarında açılmış pencere bölümleri veya mazgal açıklıkları, ahşap materyaller ile kapatılmıştır[2008]. Philo Byzantius da ahşap olarak tasarlanan kepenklerin çevresinin demir ile kaplanarak olası kuşatmalardaki saldırılarda korunaklı bir yapıya sahip olması gerektiğinden bahsetmiştir[2009]. Buna göre GK-K'nin Batı I'de yer alan kemerli ve düz *lento*lu giriş kapısındaki gibi Güney II'deki pencere

[1998] Ph. Byz. *Poliorketika*. II.18.
[1999] Nossov ve Delf, 2009: 23.
[2000] Nossov ve Delf, 2009: 6, 18, 28.
[2001] Judeich, 1890: 137-155; Winter, 1971a: 103, Fig. 78; Lawrance, 1979: 184, Fig. 33; Akarca, 1998: 146.
[2002] Knoll, 1935: 120-121; Winter, 1971a: 190, Fig. 186; Akarca, 1998: 146; Nossov ve Delf, 2009: 54-55.
[2003] Nossov ve Delf, 2009: 6, 23-24.
[2004] Nossov ve Delf, 2009: 23.
[2005] Winter, 1971a: 43, Fig. 36, 174, Fig. 164; Field ve Delf, 2006: 31.
[2006] Nossov ve Delf, 2009: 24. Pencere açıklıklar, zeminden 1.30 m. ölçüdeki yükseklikteki bir yerdedir.
[2007] Antikçağdaki tahkimatlarda yer alan pencere açıklıkları ve kapıları kapatmak için kullanılan kepenkler için bkz. Lawrance, 1979: 411-418.
[2008] Winter, 1971a: 253-268.
[2009] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.21-22.

açıklığının da ahşap bir aksam ile kapatılmış olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü kuşatma zamanındaki karşı saldırılardan ve kötü hava koşullarından bir şekilde muhafaza edilmeleri gerekmekteydi[2010].

Doğu III, GK-K'nin doğudaki kapı girişidir (Lev. LXXIII: Fig. 146, Lev. CXXXVIII: Çiz. 95). Hamam/Kütüphane yapısı ile bakış açıdadır. Yükseklik 3.50 m. ve genişlik 5.47 m. ölçüdedir. Kapı çerçevesindeki dolgu toprak, yaklaşık 0.50 m. ölçüdedir ve 30^0'lik eğim vardır[2011]. Kapı, kemerlidir; ancak, Batı I'de olduğu gibi kemer altında yatay *lento* kullanılmamıştır. Kemerli yapı, ince profilli *anta* başlıkların üzerinde yükselmektedir. Bir kilit taşı ve on blok yer almaktadır[2012]. Bu cephedeki bloklar, bosajlı ve çerçeveli olarak yapılmıştır. Buna göre Doğu III'de yer alan kapı, kent merkeziyle doğrudan ilişkili bir işleve sahip olduğundan ve kente açılan bir kapı olduğundan dolayı estetik özellikleri ile ön plandadır. Bu bakımdan J. Böttcher-Ebers de kent kapılarındaki kemerli yapılara dikkat çekerek Hellenistik Dönem'de Side, Perge, Ksanthos, Miletos ve Pergamon'daki kent içi kemerli kapıların estetik işlevinden övgüyle söz etmiştir[2013]. Buradaki kapı açıklık, 3.20 m. ölçüdeyken, aynı yapının Batı I duvarındaki kapı açıklık 2.65 m. ölçüdedir. Bu konudaki ölçü değişiklikleri ile stratejik özelliklerin yakın ilişkili olduğunu varsaymaktayız. Şöyle ki, Batı I dış cephedeyken, Doğu III iç cephededir ve doğrudan kente açılmaktadır. Ayrıca, GAY'un güneybatıdaki ve batıdaki bağlantılı olduğu tek işlek ve hareketli kapıdır. Bunlar, bir kente yönelik olası tehditleri ve işgal içerikli politikaları hızlandırır bir etkiye sahiptir. Bu sebeple, Batı I'in dış cephedeki kapısı, savunmaya yönelik olarak inşa edilirken, Doğu 3'deki kapı ise kent merkezindeki yapılar ile görsel açıdan uyumluluk göstermiştir. Kemerli bölümdeki *anta* başlıklarının buradaki kullanımları da bunun bir özelliğinin habercisidir. Buna karşın kemerli girişteki açıklıkta kapı veya kapıya ait materyaller tespit edilememiştir.

Anadolu'da II. binyıldan günümüze kadar korunagelmiş Boğazköy ve Alacahöyük kentlerindeki yapılarda bindirme teknik kullanılarak yapılmış kemerler ve kemerli yapılar, ilk örnekleri oluşturmaktadır[2014]. Bu konuda GK-K'deki gibi kemerli yapılar, derinlik oluşturarak kapılara hareketli bir cephe ve görsel bir estetik kazandırdıkları için bu tipteki

[2010] Nossov ve Delf, 2009: 21, 24.
[2011] Toprak zemin ile kilit taşının tepe noktası arasındaki yükseklik 3.50 m. ve kilit taşının alt bölümü ile Güney 2 ve Doğu 3 duvar yapılarının kesiştikleri yer 3.00 m. ölçülerdedir. Bu sebeple, yaklaşık 0.50 m. dolgu toprak yer almaktadır. Başka bir ifadeyle orijinal durumdaki taban ile mevcut taban yapısı arasındaki dolgu toprak 0.50 m. ölçüdedir.
[2012] Bloklar, 0.20x0.35, 0.30x0.40, 0.30x0.60, 0.35x0.40 m. ölçülerdedir.
[2013] Böttcher-Ebers, 2012: 26-30.
[2014] Naumann, 2007: 128-136.

kapılar, MÖ 4. yy'dan itibaren Hellen ve Anadolu kentlerindeki yapılar içinde popüler olarak kullanılan dekoratif mimari bir düzenlemeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır[2015]. Bu kapsamdaki Latmos Herakleia'daki kemerli kapı, MÖ 3. yy'daki tespit edilen erken tarihli bir örnek olarak kabul edilmiştir[2016]. Kentteki kapılar, dokuz adettir. Beş adedi kemerli ve dört adedi de *lento*lu olarak yapılmıştır[2017]. Bu yönüyle GK-K'deki kemerli ve düz *lento*lu yapıları karşılamaktadır. Pednelissos'da MÖ 2. yy. kökenli kapı, GK-K ile yakın ilişkili bir örnektir[2018]. İki katlı kulenin girişteki kısmı içte ve dışta kemerli bir şekilde düzenlenerek kapı-kule olarak inşa edilmiştir. Pednelissos'dan ayrı olarak GK-K'nin dış cephedeki kemerli yapısı aynı zamanda düz *lento*lu olarak tasarlanmıştır. Isauria'daki Akropolis'in kapısı[2019] ve batı cephedeki kent kapısı[2020] kemerli yapıları ile GK-K'yi işaret etmektedir[2021]. Her iki kapı da kuleler ile korunmaktadır. Akropolis'deki kapı her iki cephede kemerli yapılarak GK-K'nin kemerli ve düz *lento*lu dıştaki kapı cephesi ile farklılık oluştururken, kent kapısı da tek kemerli yapısı ile GK-K'dan ayrılır. Peium'daki *hexagonal* yapıdaki iki kule ile korunaklı durumdaki Hellenistik Dönem'e aitkemerli kapı, GK-K ile teknik işçilik ve yapısal uygulamaları yönüyle aynıdır; ancak tek kemerli olarak yapılmıştır[2022]. Oinoanda'daki *pektagonal* kule üzerindeki yan kapı (*potern*) GK-K ile yakın benzerlik göstererek her iki girişteki cepheleri kemerli olarak yapılmıştır[2023]. Tek katlı ya da çok katlı olarak düzenlenmiş kuleli ve kemerli veya düz *lento*lu kapı girişleri yer alan kule-kapı yapıları vardır. Bunlar GK-K ile ilişkili olarak içteki cephede kemerli, dıştaki cephede ise kemerli ve *lento*lu olarak düzenlenmiş kapılardır. Bu bakımdan GK-K'nin Batı I duvarındaki gibi kemerli ve *lento* blokların kullanılarak inşa edildiği yakın örnekler, Assos'daki kapılar ile ilişkili olmalıdır[2024]. Güvercinlik'teki kapı-kule girşindeki düz *lento*, GK-K'nin düz *lento*sundan çok daha hacimli, *monolit* bir yapıdadır ve birinci katı desteklemek için kemerli olarak planlanmıştır[2025]. Oiniadai'daki bazı çıkış kapıları da

[2015] Böttcher-Ebers, 2016: 278.
[2016] Kirschen, 1922: 14, Abb. 11; McNicoll, 1997: 7.
[2017] Winter, 1971a: 177, Fig. 170; McNicoll, 1997: 80.
[2018] Moretti, 1916-1920: 79-133, Lev. I-IX; 1921: Fig. 43; Lawrance, 1979: 330, Fig. 72; Mitchell, 1991b: 135-136, Pl.13, 2-3; 1995: 48; McNicoll, 1997: 131-134; Işın, 1998: 113-115, 122, Fig. 3; Nossov ve Delf, 2009: 25, 58.
[2019] Winter, 1971a: 204, Fig. 202; Lawrance, 1979: 335-336, Fig. 77; McNicoll, 1997: 7; Doğanay, 2012: 413, 417, Res. 4.
[2020] McNicoll, 1997: 7; Doğanay, 2012: 415; 2016: 389-408, Res. 24.
[2021] Mitchell, 1995: 48.
[2022] Mitchell, 1974: 68-69, Fig. 9-10.
[2023] McNicoll, 1997: 122-123, Pl. 52-53. Kentteki yüzey araştırmaları için bkz. Mitchell, 1996a: 71-80.
[2024] Winter, 1971a: 177, Fig. 171; Lawrance, 1979: 246-247, Fig. 38 a-c; Körpe, 1993: 49-58, Res. 6; McNicoll, 1997: 7, 187-188, Pl. 85.
[2025] Paribeni, 1914: 109-112, Figs. 19-20; Müth ve Ruppe, 2016: 239.

(*potern*) kemerli olarak yapılmıştır[2026]. MÖ 2. yy. tarihli Sillyon'da yer alan kapı-kule yapısı da GK-K gibi tasarlanarak her iki yapıdaki kente açılır durumda bulunan kapı kemerli olarak yapılırken, dıştaki kapı *lento*lu olarak düzenlenmiştir[2027]. Ancak, Sillyon'daki yatay bir *lento*dur, GK-K'deki ise kemerli ve düz *lento*lu yapılmıştır. Ephesos'daki MÖ 3. yy'ın ilk evresine tarihlenen kapı da GK-K ile ilişkili olarak kemerli ve düz *lento*lu tasarlanarak inşa edilmiştir[2028]. Priene'deki Aşağı Kent Kapısı'nın da GK-K gibi kemerli bir girişi vardır; ancak yüksek ölçüde tahriptir[2029]. Söz konusu kent ve yerleşimlerdeki kapılar, tablo halinde gösterilmiştir (Tablo 19).

Güney II duvar ile üst yapı çerçevesindeki kesiştikleri güneydoğu kesişimdeki iç köşede tespit edilen iki adet dışa çıkıntılı veya yan taşıyıcı bloklar dikkat çekmektedir. Bu tipteki bloklar, üst yapı aksamı ile ilişkili olmalıdır. Bunlar, Kuzey 4'deki duvar ile paralel bir cephede kuzey-güney uzantılıdır ve ahşap hatılların veya ahşap kirişlerin uzatılarak yerleştirildiği yerleri oluşturmaktadır. GK-K'deki gibi Adada[2030]'nın Akropolisi'ndeki güneybatıda Agora yakınındaki kule, Beymelek-İsion[2031]'daki çiftlik-kule yapısı ile Side[2032] ve Perge[2033] kentlerindeki kule yapılarındaki ve kent kapılarındaki içteki çıkıntılı yan taşıyıcı bloklar, üst kattaki tabanı düzenlemek ve sağlamlaştırmak amacı ile yapılan kirişler için dayanak yeri oluşturmuştur. Farklı olarak Oinoi[2034], Aigosthena[2035], Alinda[2036], Sillyon[2037] ve Latmos Herakleia[2038] kentlerindeki kiriş yuvaları yukarıdaki kentlerdeki gibi dizilimli bloklar ile değil de duvarlar içinde açılan delikler veya hatıl yuvaları ile sağlanmıştır. Messene[2039]'deki kule yapılarındaki döşeme tahtalarını ve çatı aksamını oturtmak için kiriş yuvalarında kulenin içteki bölümünü bir bütün olarak çevreleyen diş sırası açılmıştır. Bu konudaki çalışmaları ile ilk olarak Philo Byzantius da kiriş yuvalarının

[2026] Powell, 1904: 137-173, Res. 1-7; Winter, 1971a: 97, Fig. 72, 255, Fig. 288; Lawrance, 1996: 172.
[2027] Winter, 1971a: 232, Fig. 245; Mitchell, 1995: 48; McNicoll, 1997: 139-140, Pl. 64; Nossov ve Delf, 2009: 25, 33; Laufer, 2010: 172, Abb. 7.
[2028] Lawrance, 1979: 257, Fig. 43; McNicoll, 1997: 7, 94-105.
[2029] McNicoll, 1997: 50-52, Fig. 10.
[2030] Mitchell, 1991b: 132-134, Pl.9, 2-3; Büyükkolancı, 2013: 200-201, 208, Res. 3. 25.09.2019 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[2031] Çevik ve Pimoquet-Pedarros, 2011: 311-316.
[2032] Akarca, 1998: XVII. Lev. 37.
[2033] McNicoll, 1997: 126-131, Pl. 57-59; Akarca, 1998: XVII. Lev. 36; Lanckoronski, 2005: 58, Res. 44, 59, Res. 46, 60, Res. 47; Recke, 2007: 177-179, Abb. 53-58.
[2034] Hammond, 1954: 120-122; Adam, 1982: 73, 98.
[2035] Benson, 1895: 314-324; Winter, 1971a: 173, Fig. 163; Adam, 1982: 53, 73, 49. Fig. 18.
[2036] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 733, Fig. 23.
[2037] Nossov ve Delf, 2009: 25, 33.
[2038] Winter, 1971a: 169, Figs. 153-154, 176, Fig. 169; Peschlow-Bindokat, 1994: 156-160, Abb. 5, 7, 17; McNicoll, 1997: 75-81, Pl. 36; Hülden, 2000: 403-407; Nossov ve Delf, 2009: 23-24, 54.
[2039] Winter, 1971a: 164, Fig. 143; Akarca, 1998: 144.

cephe duvarlarında değil de yandaki duvarlarda olmasından söz ederek yapının herhangi bir saldırı ile tahrip olduğu dönemlerde çatı ve taban yapısı ile birlikte yıkılmadığını ve tekrardan onarım işlerinin uygun bir şekilde yapıldığını belirtmiştir[2040]. Bunun yanında A. Akarca da kulenin üst katını taşıyan kirişlerin ya yan duvarlardaki hatıl yuvalarına, ya da içteki duvarlarda çıkıntı olarak bırakılmış dişler üzerine yerleştirildiğini ifade etmiştir[2041]. Bu bağlamda GK-K'nin zemindeki ana yapısı üzerinde tek katlı bir yapıya sahip olduğunu ve taban yapısınında ahşap bir aksam ile döşendiğini söyleyebiliriz. Çünkü kapı-kulenin yapısal yönüyle ince yapılmış duvarları, düşman saldırılarındaki uygulamalara karşı pratik mücadeleler vermek için kullanılan ahşap döşeme için uygun bir yapıdadır. Ayrıca, kuşatma sırasında savunma zafiyeti oluşturduğu an hızlı bir şekilde bertaraf edilmesi açısından önemlidir. Bu yöndeki çalışmaları ile Vitruvius da "*her kulenin iç kısmına giden pek sağlam çivilenmemiş ahşap bir döşeme bulunmalıdır. Düşman, duvarın herhangi bir bölümünü ele geçirdiği takdirde, bu döşemenin kesilip kaldırılması gerekir; bu iş hızla yapılırsa, düşman düşmeyi göze alamadan diğer kulelere ve surların geri kalan bölümlerine ulaşamayacaktır*" diyerek[2042] yukarıdaki yaklaşımlarımızı güçlendirmiştir. Bununla birlikte yapının üst katı da kapıdaki kontrolü sağlamak ve bakış açısındaki yerleri kontrol etmek için görevlendirilen askerlerin gözetlemek ve nöbet tutmak şeklindeki askeri işlerini yapmaları için kullanılmış bir yer olmalıydı. Hatta zemin kattaki pencere bölümü şeklindeki yapısal unsurların değerlendirilerek üst katın batıdaki ve güneydeki cephe duvarları içinde de olası saldırılara karşılık vermek amacı ile oluşturulmuş ok veya mızrak atacakları ve gözetlemek için kullanacakları şeklinde tasarlanmış pencere bölümleri yer almalıydı. Ancak, B I ve B II'deki gibi *katapult, mancınık, korballista, ballista* şeklindeki büyük ölçekteki ağır makineli silahların değil, küçük ölçekteki *gastraphetes* (*γαστραφετης*) olarak adlandırılan ok veya taş atar şekildeki yaylı silahların veya mızrak atar şekildeki *scorpion*ların (*scorpio*) tercih edildiği bölümler şeklinde düzenlenmiş olmalıdır. Çünkü GK-K, 5.75x6.60 m. ölçüdedir. Duvar yapılarındaki kalınlıklar, 0.72 m., 0.75 m. ve 0.77 m. ölçülerdedir ve duvar kalınlıkları, söz konusu ağır makineli silahları ve tahkimatlı yapıyı aynı yerde taşımak için çok yeterli gözükmemektedir. Bu sebeple, GK-K'de herhangi bir ağır makineli silah ve silah mekanizması bataryalarının yerleştirilmesi veya kullanılması çok düşük bir ihtimaldir. GK-K'deki kule duvarları ile paralel olarak çevredeki kent ve yerleşimlerden Panemoteikhos

[2040] Ph. Byz. *Poliorketika*, I. 4, 30, 64.
[2041] Akarca, 1998: 144-145.
[2042] Vitr. *de Arch*. I.V.4.

I'deki kulelerin duvar kalınlıkları, 0.70 m.[2043], Panemoteikhos II'deki kulelerin 0.60 m.[2044], Kızılçukur'daki (Kızılkapan) kulenin 0.75 m.[2045], Ardıçlıktepe'sindeki kulenin 0.90 m.[2046], Çakalasartepe Karakol'un 0.80 m.[2047], Güvercinlik yerleşimindeki kulenin 0.70 m.[2048], Sillyon'daki üç katlı kule yapısı, 0.75 m. ve 0.65 m.[2049], Adada'daki Akropolis'in güneybatısındaki kulenin 0.75 m.[2050], Selge'deki güneybatı cephedeki kulenin duvar kalınlıkları, 0.80 m. ölçülerdedir[2051] ve duvar kalınlıkları, küçük ölçekteki makineli silahların yerleştirilmeleri ve kullanılmaları için elverişli olmalıdır. Öyle ki, konu çerçevesindeki çalışmaları ile A. W. McNicoll'un ve E. W. Marsden'in kule ve makineli silah odaklı hesaplamalarından yola çıkarak[2052] 12.6 kg'lık (30 *mina*) bir taşın fırlatıldığı kule, yaklaşık olarak 9.20x4.60 m. ölçülerdeyken, 2.1 kg'lık (5 *mina*) bir taşın atıldığı kule de 4.80x2.40 m. ölçülerde olmalıdır, şeklindeki açıklamaları GK-K üzerindeki yaklaşımlarımızı bir kez daha teyit ettirmektedir[2053].

GK-K'deki plan ölçüleri, zemin kattaki pencere yapısı ile üst katındaki (yıkık ve tahriptir) kuvvetle muhtemel güney ve batı cephelerde yer aldıkları varsayılan pencere yapılarıyla jeo-stratejik konumunun özellikleri, *gastraphetes* (*γαστραφετης*), *scorpion*lar (*scorpio*) ve *lithobolos* tipindeki küçük boyutlu makineli silahların kullanılmasına uygun yerler olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla GK-K, ilk izlenim itibariyle ağır makineli silahlar ile donanımlı askeri grupların güneydeki GAY'u kullanarak kente kolay bir şekilde ulaşacakları bir yer şeklinde intiba uyandırmıştır. Ancak, kapı-kule şeklindeki yapının hem ana kaya kullanılarak her iki kanatta oluşturulan ön kısımdaki dar açılı cephesi, hem de rampalı ve yamaç bir antik yolun ana kaya ile kesiştikleri yerdeki lokalizesi, topografik yapı itibariyle kuşatmacılar için zapt edilmesi çok zor bir yer oluştururken, savunmacılar içinde korunmak ve savunmak için kolay ve güvenli bir stratejik yerdir. Çünkü yapı, güneydeki tüm açıklıkları gözetlemek ve kontrol etmek için dik açılı ve sarp kayalıkları kullanarak çok

[2043] Metin, 2019a: 9-13, Res. 4-10.
[2044] Metin, 2018b: 42, Çiz. 15-16.
[2045] Metin, 2017b: 24-25, Çiz. 3-4; Metin, 2018b: 33-34, Çiz. 12.
[2046] Metin, 2018b: 29-31, Res. 36, Çiz. 11.
[2047] Metin, 2013c: 6-8, Res. 8-10; 2017a: 20-23, Res. 32.
[2048] Dornich, 1992: 139; Laufer, 2010: 180.
[2049] 19.09.2019 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri araştırmalar odaklı program çerçevesinde incelenmiştir.
[2050] 25.09.2019 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar odaklı program çerçevesinde incelenmiştir.
[2051] Machatschek, 1977: 177-185.
[2052] Marsden, 1969: 5-36, Fig. 1, 4, Fig. 1.5, Fig. 1.6, 141-143, *katapult*ların mazgallardaki konumu, atış açısı ve yerleştirilmesi için bkz. Fig. 5, Fig. 6.
[2053] McNicoll, 1997: 10-11.

uygun jeo-stratejik bir konumda yer aldığından olsa gerek uzun süreli herhangi bir kuşatmaya maruz kalmamıştır. Bu arada kentin savunma yapılarının büyük ölçüde tahribata uğratıldığı kent kuşatmasının güney cephede değil, batı cephede gerçekleştirilmesi de önemli bir tarihsel gerçekliktir[2054].

GK-K, yaklaşık 2.10 m. kalınlıktaki paralel uzanan duvar yapıları arasındaki ve zeminden tespit edilebilen kalıntıları ile korunaklı bir yapıdaki BNK gibi sosyo-iktisadi hayatın ve askeri grupların etkin olarak kullandıkları bir kapı değildir. Bu sebeple, ağır silahlar kullanılarak ve sürekli olarak tahakküm altında zayıflatılarak kontrol edilecek bir yer olmadığından dolayı yapısal özellikleri de göz önünde tutularak askerlerin *scorpion*lar (*scorpio*), *lithobolos* ve *gastraphetes* (*γαστραφετης*) şeklindeki küçük ölçekli silahları kullanarak GK-K'yi korudukları muhtemeldir. Sözü edilen savaş makineleri, menzil olarak çok uzak yerlerdeki olası tehditleri ve tehlikeleri kesin olarak sekteye uğratmaktan ziyade daha çok yakın çevredeki tehlikeleri bir ya da birkaç askerin kullanması ile seri bir şekilde ok veya mızrak fırlatarak savuşturan silahlardır ve GK-K'de kullanmak için elverişli özellikleri içermektedir[2055].

Bu konuyla ilişkili olarak MS 359'da *Amida Kuşatması*'nda Sasanilere karşı Romalı askerlerin *scorpion*ları etkin bir şekilde kullanmaları, makinelerin savaş teknolojisindeki işlevlerinin anlaşılması yönündeki teknik uygulamaları ve sonuçları açık bir şekilde yansıtmaları açısından çok önemlidir. Buna göre Ammianus Marcellinus, gelişmeleri şöyle anlatmıştır; "*Grumbates, ülkesinin geleneklerine uygun olarak kana bulanmış bir mızrak fırlattı ve bunun peşinden askerleri hızla şehrin duvarlarına ilerlediler. Duvarların üzerindeki adamlarımız ise büyük bir cesaret ve kararlılıkla direnmeye devam etti. Sonra önden gelenler tıpkı bir taşın parçalanması gibi dağıldı, askerlerimiz scorpiolarını savurunca düşmanın birçoğu öldü. Diğerleri oklarla delindi, bazıları mızraklarla yere*

[2054] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.
[2055] Antikçağdaki makineli silahlardan *scorpion*lar için bkz. Vitr. *de Arc.* X.11.1-6; Hodge, 1958: 122-123; Humphrey ve Oleson, 2003: 564; Goldsworthy, 2003: 192; Campbell ve Delf, 2003: 42-43; Payne ve Gallwey, 2007: 279-299; Nossov ve Delf, 2009: 36-37; *gastraphetes* için bkz. Marsden, 1969: 6, Fig. 1, 11, Fig. 4, 12-13, Fig.1. 5, 13, Fig.1.6; 1971: 21-22, 45-47, Fig. 3.

yıkıldı. Yer onların vücut parçalarıyla doldu, yaralananlar savaşarak çekilenlerle beraber gitti", demiştir[2056].

"*Gün sona erip gece olduğunda biz bu müthiş katliam için bir çare bulmaya çalışıyorduk. En sonunda, pek çok planı gözden geçirdikten sonra en emniyetli bulduğumuz planın sorunu çözeceğine karar verdik. Her mancınığın karşısına dört scorpio yerleştirdik. Scorpiolar, düşman mancınıklarının yerleştirildiği yere dikkat edilerek hareket ettirilecekti. Yine de bu korkunç günlerde görülen bir diğer kötülük de ilerlerken korkunç gürültüler çıkarıp askerlerimizin aklını karıştıran fillerdi. Şehri kuşatanların tüm ağırlığını ve her taraftan sert baskısını görmekteydik. (Düşmanın) kuşatma makineleri ve mancınıkları her yöne taşlar savurmaktaydı. Bizim scorpiolarımızın demir uçlu mızrakları mazgallı siperlerin arasından geçerek kulelerin eklemlerini kırdı ve mancınıklarını aşağı düşürdü böylece onların ön cephede saldıran askerlerinin büyük kısmı düşen enkazın altında kaldı kimi öldü kimi ise yaralandı*", demiştir[2057].

"*Sonraki günün ilk şafağıyla birlikte Chionitae Kralı Grumbates lorduna cesaretli hizmetini gösterebilmek için cesurca ilerleyerek duvarlara saldırdı. Ama becerikli gözcüler onların gelişini gördü, silahının menziline girinceye kadar bekledi, scorpiolar bir anda boşaltıldı ve Grumbates'in yanında ilerleyen oğlunun zırhını delerek yakışıklı oğlunu öldürdü*", demiştir[2058].

GK-K'ye karşı olarak Messene'deki korunaklı ve kalın duvarlara sahip kule yapısı, iki ya da üç kişi veya bir grup tarafından savaşlarda kullanılan *katapult* şeklindeki ağır makineli silahların yerleştirilmesi ve kullanılması için çok elverişlidir[2059]. Keraitai'de bulunan I Nolu Kule ve II Nolu Kule'nin duvar kalınlıkları 1.50 m. ve 1.20 m.[2060], Sazak-Alatepe'de konumlanan tahkimli yapının 1.80 m.[2061], Bağtepe'de yer alan kulenin 1.10 m.[2062], Panemoteikhos II'deki kulelerin 1.30 m., 1.50 m., 1.70 m. ve 2.20 m.[2063], Millias'da

[2056] Amm. Marc. XIX.2.1-16.
[2057] Amm. Marc. XIX.7.1-8.
[2058] Amm. Marc. XIX.1.4-12.
[2059] Field ve Delf, 2006: 39; Schwertheim, 2010: 98-99.
[2060] Metin, 2017b: 17-21, Res. 27, 30.
[2061] Metin, 2013c: 75-76, Res. 103.
[2062] Metin, 2017b: 23-24, Res. 36. Kulenin adı ilk olarak batı cephesindeki Karatepe adlı tepelik mevkiden dolayı Karatepe Kule olarak adlandırılmıştır. Ancak, Kremna'nın güney cephesindeki coğrafyadaki devam eden çalışmalarda kulenin yer aldığı tepenin Bağtepe şeklinde adlveırıldığı tespit edilerek Bucak Orman İşletmesi Müdürlüğü kayıtlarından teyit ettirildikten sonra Bağtepe Kule olarak kaydedilmiştir.
[2063] Metin, 2018b: 49, Res. 60, 50, çiz. 17-18; 52, Res. 62, 63, Çiz. 15-16.

konumlandırılmış kulenin 2.00 m.[2064], Pednelissos'un güneybatı cephesindeki kulenin duvar kalınlığı 1.20 m. ve 1.60 m.[2065], Perge'de Aşağı Şehir surlarındaki kulelerin duvar kalınlıkları, farklılık oluşturarak 1.10 m. ve 2.00 m.[2066], Side'de yer alan kulelerin 1.40 m. ve 1.60 m.[2067], Alabanda'daki kulelerin 1.10 m.[2068], Alinda'da konumlanan kulelerin 1.10 m. ve 1.40 m.[2069] ve Loryma'daki kulelerin 1.40 m. ölçülerdedir ve ağır makineli silahların yerleştirilmeleri için uygun duvarları bulunmaktadır[2070]. Bunlardan büyük ölçekteki silahların kullanımları için Keraitai[2071], Panemoteikhos II[2072], Perge[2073], Side[2074] ve Loryma[2075] kentlerindeki duvar kalınlıkları ideal görünmektedir. Ancak, duvar kalınlıkları tek başına yeterli değildir. Kulelerin plan ölçüleri de makinelerin kullanımları ve yerleştirilmeleri için çok daha etkili ve önemli bir unsurdur[2076]. Bu sebeple, hem GK-K'nin teknik işçilik ve yapısal özellikleri, hem de antikçağdaki savaş teknolojisindeki makineli silahların kullanımları ve tipleri gösteriyor ki, GK-K'de küçük ölçekli mobil bir şekilde hareket ve idare ettirilebilecek silahlar daha işlevsel olarak kullanılabilirdi.

Kuzey IV, GK-K'nin kuzeydeki duvarıdır. Kuzeydeki ana kaya ve ana toprak yapı ile bütünleşiktir. 5.20 m. yükseklik ve 5.16 m. genişlik ölçülerindedir. Kare planlıdır. Çokgen taşlar kullanılarak yapılmıştır. Devşirme materyaller olarak kullanılmış iki adet silindirik sütun yer almaktadır. Buradaki yapısal sorunların MS 3. yy'daki tarihsel olaylar ve Geç Antik Dönem'deki yapısal çalışmalar ile ilişkili olduğunu düşünmekteyiz[2077].

Sonuç olarak GK-K, kapı yapısı ve ilk amacı kapıyı korumak için kapı duvarları üzerinde yapılmış kule yapısı ile özgün bir plana sahiptir. Bu şekildeki bir planda inşa

[2064] Metin, 2018b: 23-24, Res. 19-30.
[2065] Mitchell, 1991b: 135-136, Pl.13, 2-3; Işın, 1998: 113-115, 122, Fig. 3; Nossov ve Delf, 2009: 58, 60.
[2066] Türkmen, 2001: 10, duvar kalınlık 2.00 m. Res. 1-2; 4, duvar kalınlık 2.00 m. Res. 7; 15, duvar kalınlık 1.10 m., 1.65 m.; 16, duvar kalınlık 1.30 m., Res. 11; 20, duvar kalınlık 1.75 m., Res. 18; 24, duvar kalınlık 1.80 m., Res. 24; 26, duvar kalınlık 1.30 m., Res. 26. Ek olarak, 2017'deki teknik ve tarihsel içerikli bir gezi programında Perge'deki ana kapı çevresindeki kuleler incelenerek not edilmiştir.
[2067] Mansel, 1964: 220.
[2068] McNicoll, 1997: 177.
[2069] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 709-746.
[2070] McNicoll, 1997: 177.
[2071] Metin, 2017b: 17-21, Res. 27, 30.
[2072] Metin, 2018b: 49, Res. 60, 50, çiz. 17-18; 52, Res. 62, 63, Çiz. 15-16.
[2073] Türkmen, 2001: 10, duvar kalınlık 2.00 m. Res. 1-2; 4, duvar kalınlık 2.00 m. Res. 7; 20, duvar kalınlık 1.75 m., Res. 18; 24, duvar kalınlık 1.80 m., Res. 24.
[2074] Mansel, 1964: 220.
[2075] McNicoll, 1997: 177; Nossov ve Delf, 2009: 55-56.
[2076] Bu konudaki Marsden'in hesaplamaları dikkate alınarak yorumlar yapılmıştır. Marsden, 1969: 5-36, Fig. 1, 4, Fig. 1.5, Fig. 1.6, 141-143.
[2077] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.

edilmesinde stratejik özelliklerin ve antik karayolu ile ilişkili sosyo-iktisadi yaşamın buradan başlayarak kente ulaşmasının yanı sıra, topografik koşullardan kaynaklı dar açılı yer yapısı, yamaçlar ve ana kaya da etkili olmuştur. Aynı plan tipleri ile düzenlenmiş benzeri örnekleri Pisidia Bölgesi'nde MÖ 2. yy'da Pednelissos[2078]'da, Pamphylia Bölgesi'nde MÖ 2. yy'da Sillyon[2079]'da ve Aspendos'un doğusundaki MÖ 2. yy. tarihli Güvercinlik[2080]'de, Galatia Bölgesi'ndeki MÖ 1. yy'da Peium[2081]'da ve Isauria Bölgesi'nde MÖ. 1. yy'da Isauria[2082]'da görmek mümkündür[2083]. Tek cephede planlanmış kapı-kule yapıları veya kapıların üzerine yerleştirilmiş kule yapıları, Anadolu'daki diğer kentsel yerleşimlerde az sayıda yer almalarından dolayı boyutları ve mimari planları yönüyle özgün bir mimari özellik sergilemektedir. Buna göre yukarıdaki tüm mimari ve yapısal özellikler ile karşılaştırmaları yapılan yapılar göz önünde tutularak Kremna'daki kapı-kulenin MÖ 2. ve 1. yy'larda inşa edildiğini söyleyebiliriz. Tarihlemeyle ilişkili olarak S. Mitchell da Isauria'daki kule ile Kremna'daki kulenin mimari özelliklerinin oldukça birbirinden farklı olduğunu yalnızca plan tipi olarak benzediklerini söyleyerek Galat Kralı Amyntas'ın Deiotaros'un ordusunu devraldığı gibi Peium'daki geleneksel mimariyide aldığından bahsederek Kremna'daki yapıyı Kral Amyntas'ın dönemine MÖ 1. yy'a tarihlemiştir[2084]. Kuşkusuz ki, Amyntas güçlü savunma sistemleri ve topografya koşullarından ötürü zapt edilmesi güç bir kenti ele geçirdiğinde ilk işinin kuşatma zamanında tahrip edildiğini varsaydığımız savunma yapılarını tekrardan elden geçirmek olmuştur. Ya da kralın sorunsuz bir şekilde kenti aldığını varsayarsak Isauria ve Pisidia yörelerindeki problemler söz konusuyken, Kremna'nın kral tarafından Isauria'ya yürümek için geçici bir süreliğine askeri üs olarak kullanıldığı bilinirken ve kentin savunma yapıları güçlü bir durumdayken ilk olarak kentin güneyindeki bir yer de kapı-kule şeklindeki mimari bir yapının inşasına yer vermesi dikkat çeker. Kaldı ki güneydeki kapı-kulenin planı ve mimari özellikleri, Pednelissos'daki MÖ 2. yy'a ait ilişkili yapı ile daha uyumludur. Dahası Pisidia ve Pamphylia yöreleri, Kral Amyntas'dan önce MÖ 2. yy'larda bu tipteki kapı-kule yapılarına

[2078] Moretti, 1916-1920: 79-133, Lev. I-IX; 1921: Fig. 43; Lawrance, 1979: 330, Fig. 72; Mitchell, 1991b: 135-136, Pl.13, 2-3; 1995: 48; McNicoll, 1997: 131-134; Işın, 1998: 113-115, 122, Fig. 3; Nossov ve Delf, 2009: 25, 58; Laufer, 2010: 179.
[2079] Winter, 1971a: 232, Fig. 245; Lawrance, 1979: 401, Fig. 33, Pl. 13; Mitchell, 1995: 48; McNicoll, 1997: 139-140, Pl. 64; Lanckoronski, 2005: 72, Res. 53; Nossov ve Delf, 2009: 25, 33; Laufer, 2010: 172, Abb. 7. 19.09.2019 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[2080] Paribeni, 1914: 109-112, Figs. 19-20; Müth ve Ruppe, 2016: 239.
[2081] Mitchell, 1974: 61-75; 1995: 48-49.
[2082] Knoll, 1935: 120-121; Winter, 1971a: 190, 204, Figs. 186, 202; Lawrance, 1979: 335-336, Fig. 77; McNicoll, 1997: 7; Akarca, 1998: 146; Nossov ve Delf, 2009: 54-55. Doğanay, 2012: 413, 417, Res. 4.
[2083] Müth ve Ruppe, 2016: 239.
[2084] Mitchell, 1995: 48-49.

geleneksel mimarileri içinde yer verdikleri görülmektedir. Bu sebeple, Kremna'daki yapı, karşılaştırıldıkları yapıların plan kesiti ve mimari özellikleri ile ilişkili olarak Amyntas'dan önceki bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır.

2.4. Antik Yollar

Kremna'nın kuzeyi ve güneyi uçurum, doğusu yamaçlar ile çevrilidir. Batı cephe de ise Boğadiç Dağı'nın dağlık alanları ve dar açılı Kremna Vadisi yer almaktadır[2085]. Kent planlaması yapılırken batı cephedeki dağlık ve sarp yerler, zorunlu rotasyon kuşakları şeklinde düzenlenerek antik yol güzergahları için kullanılmıştır. Buna göre Kremna'daki antik yolların topografik koşulların elverişli olduğu arazi yapıları ile paralel bir çizgide yapıldığını söylemek mümkündür. Bu şekildeki topografik sınırlamalar, kent merkezindeki dar açılı vadi yapısından dolayı kamusal yapıların ve konut mimarisi yapılarının kentin batı yamaçları üzerindeki düzlük yerlere inşasında da etkili olmuştur. Bu bakımdan Kremna'daki topografik özellikler, kent planında ve kentin ulaşımı hususundaki antik yolların planlanmasında özgün bir yapısal plana sahip olmasını zorunlu kılarak karakteristik bir yol ağı sistemini ortaya çıkarmıştır. Bir başka ifadeyle kentin kırsaldaki yerleşimler ve çevresindeki kentler ile ilişkilerini sağladığı antik karayolları topografik koşullardan dolayı batı cephedeki arazide yer alarak kentin jeo-morfolojik yapısı ile paralellik oluşturmuştur.

Antikçağ'daki karayolları konusunda uzman D. H. French de Roma'nın Anadolu'da inşa ettirdiği karayollarını taş döşemeli olarak "*highway*" ve "*roadway*" şeklinde gruplandırırken, taş döşemesiz yolları ise "*trackway*" şeklinde tanımlamıştır[2086]. Bu sınıflandırmadaki diğer bir etkende antik yolların genişlik ölçüleridir. Birim olarak 3.25 m. ölçünün üzerindekiler veya altındakiler şeklindeki gruplandırmaları yapılırken genişlik ölçüleri dikkate alınmıştır. Ancak, yukarıdaki hesaplamaların her zaman kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir. Şöyle ki, Lykia, Pamphylia ve Pisidia kentlerindeki karayollarının güzergah genişlik ölçüleri genel olarak 3.00 m. ölçülerin üzerindedir. Ancak, ilişkili güzergahın aksındaki yolların yer yer 5.00 m. ölçülere kadar genişledikleri veya 2.50 m. ölçülere kadar daraldıkları görülebilmektedir. Ayrıca, antik karayolunun tüm

[2085] Bu konudaki detaylı açıklamalar "Pisidia Jeomorfolojisi'nde Kremna'nın Coğrafi Özellikleri" adlı başlık altında verilmiştir.
[2086] French, 1980: 703. Anadolu'da Hellenistik Dönem'den Osmanlı Devleti zamanına kadar kullanılmış karayolları için bkz. Belke, 2017: 28-38.

güzergahında aynı şekilde sözü edilen yol kalıntılarını tespit etmek de mümkündür[2087]. Bu bakımdan Kremna'daki antik yollarının topografik yapıya bağlı kalarak yer yer çeşitlilik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Kremna'nın batıdaki cephede dört ve güneydeki cephede bir olmak üzere kentsel ve kırsal alan içinde ilişkili toplam beş antik yol güzergahları yer almaktadır. Batıdaki antik yollar, konum itibariyle adlandırılarak Batı Antik Yol I, Batı Antik Yol II, Batı Antik Yol III ve Batı Antik Yol IV şeklinde kaydedilirken, güneydeki antik güzergah ise Güney Antik Yol olarak tanımlanmıştır (Lev. LXXV: Fig. 149). Bunlar, Kremna'nın her türlü ulaşım faaliyetleri ve sevkiyat sisteminin yanı sıra, territoryumundaki karayolu ağı sistemindeki ilişkilerin ne kadar yoğun olduğunun bir göstergesidir (Tablo 20).

Batı cephedeki BAY I, BAY II, BAY III ve BAY IV'ün yol yapısı tam olarak arazi şekilleri kapsamında ele alınarak yer yer ana kaya şeklindeki kayaçların tıraşlanarak veya düzleştirilerek yol düzeninin oluşturulduğu görülmektedir. Güneydeki GAY'un yol yapım işleri, az da olsa coğrafi koşullardan bağımsız olarak yapılmıştır. Şöyle ki, GAY'un düzenlendiği güneydeki yamaçlar, dar ve dik açılı topografik bir yapıya sahiptir. Yol yapım işlerindeki çalışmalar gösteriyor ki, güneydeki sarp ve dik yamaçları aşarak yol oluşturmak için rampalı teras yapıları inşa edilmiştir. Bu tipteki yapıların herhangi bir erozyon veya deprem şeklindeki tabii olaylardan çok fazla zarar görmemeleri için yol yapısının yer yer taş ve toprak karışımları ile doldurularak ve dış cephedeki kenarların istinad duvarları ile güçlendirilerek yapıldığı tespit edilmiştir.

Antik karayollarının katalogları, kapılardaki gibi lokalizelerine göre batıdaki cepheden başlayarak güneydeki cepheye kadar planlı bir şekilde oluşturulmuştur. Bu konudaki antik yollar, BAY I, Kat. 37; BAY II, Kat. 38; BAY III, Kat. 39; BAY IV, Kat. 40 ve GAY, Kat. 41 şeklinde kısaltılarak not edilmiştir. Katalogların içindekiler, Yapı Envanter No, Adı, Konum, Gps Koordinat[2088], Ölçüler, Durum, Dönem ve Tanım şeklinde düzenlenerek aşağıdaki katalog açıklamaları şeklindeki tanımlamalara yer verilerek antik karayollarını belgeleyen bir kimlik tablosu hazırlanmıştır. Bu kapsamdaki "Durum" adlı kriter değerlendirmesi de antik yolların kendi içlerindeki yapısal özellikleri dikkate alınarak iyi, orta ve kötü olarak tanımlamaları yapılmıştır.

[2087] Adak, 2019: 434-435, 438.
[2088] Google Earth, Google Earth Pro ve Google Earth Engine adlı programlar ile Garmin Gps makinası kullanılarak koordinat ölçümleri ve kuş uçuşu uzaklık mesafeleri hesaplanmıştır.

2.4.1. Batı'daki Antik Yollar

2.4.1.1. Batı Antik Yol I (Kat. 37)

Batıdaki K 1, K 2, K 3, K 4 ve K 5'in karşısındaki Kremna Vadisi'nin ve RKT'nin kuzeyinde görülen yamaçları takip ederek ilerlemektedir (Lev. LXXV: Fig. 150, Kat. No. 37).

BAY I'in iki güzergahı vardır. İlk yol, RKA'ndan başlayarak RKT'nin kuzeyindeki yaptığı "Z" şeklindeki kıvrımlı yollar ile batıdaki ve kuzeydeki kuleleri takip etmektedir. Uzunluk yaklaşık 60.00 m. ve genişlik yaklaşık 2.00 m. ve 2.50 m. ölçülerdedir. İkinci yol ise RKT'nin güneyindeki yamaçlardan geçerek K 9'un güneyindeki BK I ile ilişki halindedir. Ancak, ikinci yol, periyodik olarak izlenebilmektedir. Çünkü RKT'ndeki yapay toprak katmanları ve mimari yapı kalıntıları, yamaçlardan akarak çevreye yayıldığı için yol güzergahı tam olarak çıkarılamamıştır.

BAY I, toprak tepeler ve yamaçlar ile çevrilmiş yumuşak yapıdaki jeolojik bir alanda yer almaktadır. Yüzeydeki yol kalıntılarından yapısal olarak kare veya dikdörtgen bloklar ile değil de kısmen sivri yüzeyli çokgen taşların yer yer düzensiz aralıklar ile yerleştirilerek yapıldığı tespit edilmiştir. Bu konuda jeolojik olarak kayalıklardan uzak toprak tepeler ile çevrili yamaç bir çevrede yer almasının yanı sıra, kırsal çevrede olduğundan dolayı sınırlı geçişleri sağlaması ve ana kapı işlevindeki bir kent kapısı ile ilişkili olarak tekerlekli araçların giriş ve çıkış trafiğinin oluştuğu modelde bir yol olmadığı için işçilik yönüyle BAY I'in yapısal özellikleri yeterli bir gelişim gösterememiştir[2089]. Bu özellikleri sebebiyle antik karayolunun D. H. French'in antik yolları gruplandırarak taş döşemesiz ve az da olsa küçük ölçekli taşlarla seyrek oluşumlu şeklindeki tanımını yaptığı "*trackway*" karayolu ile yakın ilişkili olduğu tespit edilmiştir[2090].

BAY I'in başlangıç güzergahı RKA'ndan geçerek Hacıbağ Mahallesi'ni işaret ederken, sonlandığı güzergah ise batıdaki K 1, K 2, K 3, K 4 ve K 5 yapıları ve BK I olarak belirlenmiştir. İki güzergahta da takip edilemeyen yol aksları yer almaktadır. Günümüzde ise keçi güzergahı ve patika yol olarak kullanılmaktadır.

[2089] Antikçağ'daki kapılar ve antik yol bağlantıları için bkz. Akarca, 1998: 149-174.
[2090] French, 1980: 698-729.

2.4.1.2. Batı Antik Yol II (Kat. 38)

Kremna Vadisi'ndeki batı ve güneybatı uzantılı rampalı güzergahı takip ederek BNK'ndan kent merkezindeki Sütunlu Cadde'ye devam etmektedir (Lev. LXXVI: Fig. 151).

BAY II, Kremna Vadisi'nin güneydeki rampasından başlayarak ve doğudaki BNK'na ulaşarak kuzeydeki kent merkezindeki Sütunlu Cadde ile ilişkili "Z" şeklinde bir yol güzergahı ortaya çıkarmaktadır. Genişlik, 3.50 m. ve 4.00 m. ve izlenebilen uzunluk yaklaşık olarak 400 m. ölçüdedir.

Pisidia Bölgesi ve kentsel Kremna'nın III. Jeolojik Zaman (Mezozik) kökenli jeolojik ve jeomorfolojik oluşumları, antik yoldaki yapısal değişiklikleri de bir bakıma etkilemiştir[2091]. Öyle ki, BNK'na kadar ki antik yol, dikdörtgen bloklar ve çokgen taşlar ile döşeliyken, kapıdan itibaren Sütunlu Cadde'ye kadar yer yer ana kaya tıraşlanarak ve düzleştirilerek oluşturulmuş yaklaşık 140 m. bir yol tespit edilmiştir. Bu çevredeki geçişleri kolaylaştırmak için 6.50 m. ölçüde yapılmış geniş bir viraj yer almaktadır. Ana kapı çevresindeki ve Sütunlu Cadde'ye gidiş ve dönüşteki tekerlekli araçlardan kaynaklı sıkışıklıkları gidermek ya da azaltmak için geniş bir viraja ihtiyaç duyulmuş olmalıydı. Ayrıca, hem viraj dönüşlerindeki, hem de Sütunlu Cadde'ye yaklaşık 30.00 m. uzaklıktaki yolun yüzeyindeki 3.00 m. ve 3.50 m. genişlikteki tekerlek izleri dikkat çekmektedir. İlişkili olarak ana kayanın tıraşlanması veya düzleştirilmesi ile oluşturulan antik yollar, yapısal özelliklerinden dolayı antikçağdaki standart taş döşemeli yollardan ayrılmaktadır[2092]. Nitekim bu tipteki karayollarının özellikle dağlık bölgelerdeki jeolojik yapının elverişli olduğu yerlerde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Güneydeki rampadan BAY II'deki yamaçlara kadar yer yer dikdörtgen bloklar ve çokgen taşlar kullanılarak yapılmış taş döşeli yaklaşık olarak 260 m. ölçüdeki antik yolun izlenebildiğini söylemek mümkündür. Çünkü kentin doğu tarafındaki tepe üzerinde yer alan Orman Yangın Gözetleme Kulesi'ne resmi araç giriş ve çıkışı için yapılmış tek kat asfaltın döşenerek yapıldığı yol güzergahı ile antik yol güzergahı aynı rotadadır. Başka bir ifadeyle, antik yolun üzerine asfalt dökülerek maalesef günümüzdeki modern yol yapılmıştır. Antik

[2091] Atalay, 1977: 93-110; Bracke, 1993b: 15; Şenel, 1997: 11-33; Kurt, 2000: 175; Metin, 2013c: 78-85, Şek. 1-3; Avcı, 2014: 55.
[2092] French, 1980: 703.

yol üzerindeki asfaltlı yolun tabii ve beşeri olaylar ile tahrip olmasından dolayı yer yer taş döşeli antik yol kalıntıları yüzeyden açık bir şekilde görülebilmektedir. BAY II'nin yapısal özellikleri, D. H. French'in taş veya blok döşeli olarak tanımladığı "*highway*" ve "*roadway*" türevindeki antik karayolları ile yakın ilişkilidir[2093]. Ayrıca, BAY II'deki gibi Selge'nin taş döşeli Roma karayolu da modern yolun inşasından dolayı yok edilmiştir[2094].

BAY II, aksındaki iki yol güzergahıyla batıdaki ve kuzeydeki tali yollar ile istikamet oluşturmaktadır. Batıdaki ilk güzergah Kremna Vadisi ve karşısındaki RKA'nı aşarak Kremna'ya yaklaşık 700 m. uzaklıktaki Hacıbağ Mahallesi'ne ilerlemektedir. Ancak, Hacıbağ Mahallesi ve RKA çerçevesindeki yaklaşık 450 m. ölçüdeki saha kuzey-güney ve doğu-batı odaklı araştırma yürüyüşleri dahilinde incelenerek yoğun bitki örtüsünden ve iç içe geçmiş patikalardan dolayı antik yol ve kalıntılarının az bir bölümü takip edilebilmiştir[2095]. İkinci olarak da rampalı yoldan BNK'na çıkıştaki virajı dönerken[2096], BK II istikametindeki 50.00 m. uzunluktaki tali yol kalıntılarıdır.

Son olarak, BNK'nın yakınındaki batı yamaçlarda bir miltaşı bulunmaktadır. Bu konudaki çalışmaları ile bilinen G. H. R. Horsley ve S. Mitchell da kentteki miltaşının MS 3. yy'da İmparator Valerianus ve oğlu Gallienus tarafından diktirildiğini açıklamıştır[2097]. Miltaşı, Romalı mühendislerin kent ve çevresinde yol yapım ve bakım çalışmalarını icra ettiklerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

2.4.1.3. Batı Antik Yol III (Kat. 39)

Kentin kuzey ve kuzeybatı sınırındaki dik uçurumlu alanın kuzeyindeki kaya kesitinde yer alan Kaya Mezarı[2098]'nın önünden geçmektedir (Lev. LXXVI: Fig. 152, Kat. 39).

BAY III, kuzeydeki dik kaya kesiti düzleştirilerek yapılmış tek odalı ve üç klineli şekildeki Kaya Mezarı'nın ön cephesindeki yamaçlarda iki güzergah halindedir. İlk güzergah, kuzeybatı ve batı çevredeki dik yamaçları aşarak Hacıbağ Mahallesi'ndeki Futbol

[2093] French, 1980: 703.
[2094] Mitchell, 1991b: 126.
[2095] Kremna ve çevresindeki araştırmalar kapsamındaki antik yol çalışmaları için bkz. Mitchell, 1995: 196; Metin, 2014a: 1-72.
[2096] BNK'na yaklaşık uzaklık 120 m'dir.
[2097] Horsley ve Mitchell, 2000: 46, *I. Cremna 14*; French, 2014: 87, 114; "*Imp·Caesari· Pop·Licinnio Valeriano·p·fel· Aug et·Imp Ca[es] Pop·Licinnio Gallie<no> p fel·Aug·Col·Iul· Aug·fel·Cre- (vac) mna (vac). (Not: Pop=Pub (lius))*". French, 2014: 87.
[2098] Metin, 2014a: 22-24, Res. 46-49; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 3.

Sahası ve Kilise Mevki[2099]'ne yönelirken, ikinci güzergahta kuzey ve kuzeydoğudaki ormanlık alandan geçerek Çakalasartepe'deki Karakol[2100] ve Karadiğin Yerleşimi[2101] istikametinde ilerlemektedir. Takip edilebilen yolun uzunluğu 300 m. ve genişliği ise yaklaşık 2.00 m. ve 2.50 m. ölçülerdedir.

Kremna'daki III. Jeolojik Zaman (Mezozik) kökenli kumtaşı, kil taşı, silt taşı, kireçtaşı ve konglemera katkılı kayaçlar zenginlik oluşturur[2102]. BAY III'ün planlandığı ana kaya kireçtaşıdır. Dik yamaçtaki ana kaya, uzunluk 70.00 m. ve genişlik yaklaşık 2.00 m. ölçülerde olmak üzere tıraşlanarak ilk güzergah düzenlenmiştir. Antik yolun devamı olarak Hacıbağ Mahallesi çevresindeki lokasyonlarda düzensiz taşların kullanılarak oluşturulduğu ve uzunluğu yaklaşık 130 m. ölçüdeki yol kalıntıları bulunmaktadır. Kaya Mezarı'nın lokasyonundan kuzeybatıya geçerek Çakalasartepe'deki Karakol ile aynı güzergahtaki konumundan yola çıkarak Roma Dönemi'nden önceki bir zamanda yapıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca, Karapınar da 2015 yılındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda ortaya çıkarılan Asartepe'ye çıkıştaki yolun da yer yer ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulduğu tespit edilmiştir[2103].

İkinci güzergah da Kaya Mezarı'nın ön cephesindeki yamaçları takip ederek kuzeydoğudaki Çakalasartepe'deki Karakol'a ve Karadiğin Yerleşimi'ne yönelmektedir. Uzunluk, 100 m. ve genişlik 2.00 m. ve 2.50 m. ölçülerdedir. BAY III'ün iki güzergahı da günümüzde patika yolu veya keçi yolu şeklinde kullanılmaktadır. Bu konudaki antik karayolun yapısal özellikleri sebebi ile D. H. French'in taş döşemesiz şeklinde tanımladığı "*trackway*" karayolu grubuna yerleştirilerek değerlendirilmesi uygundur[2104].

Sonuç olarak, BAY III'ün BAY I ve BAY II ile ilişkili oldukları, tali veya ikincil yollar ile kuzeydoğudaki Çakalasartepe'de yer alan Karakol'a ve güneybatıdaki Dikmentepe Kule[2105]'ye yöneldikleri tespit edilmiştir. Ancak, Hacıbağ Mahallesi'ndeki konut imar faaliyetleri ve Mermer Taşocağı'ndaki (Portsan) çalışmaların BAY III'ün ilk güzergahtaki

[2099] Metin, 2014a: 25-29.
[2100] Metin, 2013c: 6-8; Metin, Becks, Polat-Becks, 2014: 71-78; Metin, 2017b: 21-23; Metin ve Soslu, 2018b: 246.
[2101] Metin, 2013c: 9-11; Metin, Becks, Polat-Becks, 2014: 71-78; Metin, 2020: 83-96.
[2102] Şenel, 1997: 11-33.
[2103] Metin, 2015b: 54-55, Res. 88-89.
[2104] French, 1980: 703.
[2105] Metin, 2014a: 33-35.

yol aksını tahrip ettiğinden dolayı antik yol çalışmalarının sınırlı olarak yürürtüldüğünü belirtmek gerekmektedir[2106].

2.4.1.4. Batı Antik Yol IV (Kat. No. 40)

Hacıbağ Mahallesi'ndeki Kilise Mevki ve Dikmentepe Kule çerçevesindeki kuzey-güneybatı doğrultulu ormanlık ve dağlık alanda yer almaktadır (Lev. LXXVII: Fig. 153, Kat. No. 40).

BAY IV, Kilise Mevki'nden başlayarak ve batıdaki Mermer Taşocağı'nın (Portsan) hemen güneyindeki ormanlık alandan geçerek Dikmentepe Kule'ye ulaşır. İki güzergah halindedir. I. güzergah, Kilise Mevki ve Mermer Taşocağı (Portsan) yönündedir. Uzunluk, 100 m. ve genişlik 2.50 m. ölçüdedir. II. güzergah da Mermer Taşocağı'nın (Portsan) güneyindeki ormanlık sahadaki mermer atıklarını döktükleri yerden başlayarak Dikmentepe Kule'ye ilerlemektedir. Uzunluk, 300 m. ve genişlik yaklaşık 3.00 m. ve 3.50 m. ölçülerdedir.

BAY IV, antiklinal ve senklinal yapıdaki topografik yapıyı takip ederek dağlık bir sahayı kapsamaktadır. 100 m. uzunluktaki I. güzergah, çokgen taşlar kullanılarak yapılmıştır. Ancak, Kilise Mevki'ndeki yaklaşık 45.00 m. uzunluktaki yol açık bir şekilde takip edilirken, yaklaşık 55.00 m. uzunluktaki yol, Mermer Taşocağı'ndaki (Portsan) atık mermer kalıntılarından dolayı tahrip edilmiştir ve tam olarak izlenememektedir.

BAY IV'deki 300 m. uzunluktaki II. güzergah da çokgen taşlar kullanılarak yapılmıştır. Yüzeydeki taşlar planlı olarak sık döşelidir. Bu sebeple, tekerlekli araç, savaş makineleri veya ekipmanları taşımak için tasarlandığını söylemek mümkündür. BAY IV'ün yapısal özellikleri, French'in taş döşeli antik karayollarını tanımladığı "*highway*" ve "*roadway*" şeklindeki yollar ile yakın ilişkilidir[2107]. Bu bakımdan Döşeme Boğazı'ndaki (Klimax) *mansio* yapısının yer aldığı mevkiden ilerler durumdaki *Via Sebaste* yolu ile

[2106] Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 2015 yılındaki çalışmaları kapsamındaki görevlendirdiği Koruma Kurulu Heyeti ile antik yol kalıntıları incelenerek koruma ve yaşatma konusundaki çalışmalar çerçevesinde Mermer Taş Ocağı'ndaki (Portsan) atıl mermer kalıntılarının antik yol ve çevresindeki doğaya verdiği zarar belgelenerek korumaya alınması gerektiği belirtilmiştir. Daha sonraki süreçte de mermer atıklarının bu çevredeki biriktirilmesi ya da atık bir şekilde çevreye bırakılması engellenmeye çalışılmıştır.
[2107] French, 1980: 698-729.

Phrygia Bölgesi'nde günümüzdeki Afyon İli sınırlarındaki modern karayolunun hemen kenarındaki antik yolunun aynı yapısal özellikleri taşıdığı görülmektedir[2108].

Mermer Taşocağı (Portsan) için başlatılan yol yapım işlerinden dolayı 20.00 m. uzunluktaki yol yok edilmiştir. Ek olarak, Dikmentepe Kule yakınlarındaki yamaçlarda görülüyor ki, ormanlık çevredeki yolu ve patika yolu açmak için yapılan girişimlerden ötürü yol büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Buna karşın BAY IV, yapısal olarak Kremna'daki yollar içindeki en korunmuş olanıdır. BAY I, BAY II ve BAY III ile kesişimdeki kalıntıları ve yön durumları değerlendirilerek BAY IV ile ilişkili oldukları ortaya çıkarılmıştır. Bu bakımdan Kremna'nın batıdaki antik yol ağının plan olarak az da olsa tespit edildiğini söylemek mümkündür.

2.4.2. Güney'deki Antik Yol

2.4.2.1. Güney Antik Yol (Kat. No. 41)

GK-K'den başlayarak batıdaki ve doğudaki teraslar vasıtası ile güney cephedeki düzlük arazileri takip ederek kırsaldaki tali yollar ile aynı güzergahtadır (Lev. LXXVII: Fig. 154, Kat. No. 41).

GAY, ana kaya ve yamaçlar kullanılarak yapılmıştır. İki teras halinde güney yönündeki yamaçlardan aşağıya inerek "Z" şeklinde zikzak bir güzergah ortaya çıkarmıştır. Bu şekildeki inşasının temel amacı ise yamaçlardaki kod değişikliklerini veya kod farkını teraslar vasıtası ile düşürerek ve dik rampalı açı durumunu azaltarak tekerlekli araçların geçişlerini kolaylaştırmak olmalıdır. Genişlik, yaklaşık 3.50 m. ve 4.00 m. ve takip edilen uzunluk yaklaşık olarak 870 m. ölçülerdedir. GAY, üçü kesin olmak üzere dört ayrı güzergahtan oluştuğundan ayrı ayrı ele alınarak detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

I. güzergah, GK-K'den başlayarak güneydeki Anıt Mezar[2109]'ın hemen üst çevresindeki kısmen keskin olarak yapılmış virajlı dönüşe kadar ki yoldur. Uzunluk, 200 m. ve genişlik yaklaşık 3.50 m. ve 4.00 m. ölçülerdedir. Kuzeydeki dik açılı ve tıraşlanarak oluşturulmuş ana kayaya paralel olarak ilerlemektedir. Bu mevkideki ana kaya üzerindeki niş yuvaları ve su kanalları da yer yer aynı güzergahı takip eder bir şekilde

[2108] Adak, 2019: 434-435, 441, Fig. 2, 5.
[2109] Mitchell, 1995: 69-75; Lanckoronski, 2015: 171-172; Çidem, 2018: 13.

yerleştirilmiştir[2110]. Niş yuvaları, üç adettir; ancak, iki adeti tahriptir ve konu dahilindeki sağlam durumdaki niş yuvası, I Nolu Niş adıyla kaydedilerek tanımlanmıştır. Korunmuş haldeki I Nolu Niş, GAY'un I. güzergahı ile D 14'ün kesişimdeki küçük ölçekli sahada yer alan ana kayanın ön cephesinde açılmıştır (Lev. LXXVIII: Fig. 155). I Nolu Niş'in yükseklik 0.33 m., genişlik 0.22 m., derinlik 0.10 m. ölçülerdedir. Güzergahın zemininden yaklaşık 1.00 m. yükseklikte yer almaktadır. Üst bölümü tonozlu olarak yarım daire şeklinde düzenlenirken, taban yeri de düzleştirilerek yapılmıştır. Ayrıca, I Nolu Niş'in tam olarak önünde yaklaşık 1.00 m. derinlikte açılmış kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Bu şekildeki niş yuvaları veya adak hücreleri, 2013 ve 2019 yılları arasındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda çalışmaları yürürtülen kentsel ve kırsal yerleşimlerdeki mekanlarda tespit edilmiştir[2111]. Bunların I Nolu Niş gibi antik karayollarının çevresinde değil de Kutsal Alan, Açık Hava Tapınım Alanı, şarap ve zeytin işlikleri ve özel konut yapılarının içinde yer aldıkları görülmüştür. Genel olarak bu tipteki niş yuvaları, antikçağda kültsel amaçlar için yapılmaktadır[2112]. Nitekim niş yuvasının kentin güneyindeki tek girişi konumundaki GK-K ile yakın bir lokasyonda yer alması ve ulaşım güzergahı olarak insanların kullandıkları yer olmasının yanı sıra, tahkim edilmiş bir yerde düzenlenmesi şeklindeki özelliklerinden dolayı antik karayolunu kullanarak kente ulaşabileceklerin buradaki mevkiyi adak sunum adetlerini ve dinsel ritüellerini yerine getirmek için kullandıklarını düşünmekteyiz. Çünkü antikçağdaki kentlerin yol güzergahlarının muhtelif yerlerinde ve kentin ana kapısında kentin koruyucu tanrı ve tanrıçası ile mitolojik kahramanları için tapınak ya da niş yuvaları yapılarak ve O'nlara ait sembollere yer verilerek mistik bir hava oluşturulduğu bilinmektedir. Bu şekilde kentin kutsanarak ilahi güçlere emanet edildikten sonra korumaya alındığına inanılmıştır[2113]. Kremna'nın batı cephedeki savunma duvarları yakınındaki düzlükte tanrı Apollon için *Apollon Propylaeus* adında bir tapınak yapıldığından söz edilmektedir[2114]. Kentin koloni sikkelerinde de *Apollon Propylaeus*'a ait tasvirlere yer verilmiştir[2115]. Ancak, ya yüksek ölçüdeki tahribattan ya da Bizans Dönemi'nde aynı mevkideki inşa edilen kilise yapısından olsa gerek söz konusu lokasyonda tapınak ile ilişkili mimari yapı elemanları tespit edilmemiştir. Bu sebeple,

[2110] Metin, 2013c: 30, Res. 70; 2015a: 33, Res. 51-52.
[2111] Metin, 2013c: 28, 30, 32-33, 77-78, Res. 48, 59, 81; 2014a: 39-40, 43, Res. 101-102, 109; 2016a: 9, Res. 3; 2017a: 30, Res. 47; 2019a: 24-27, Res. 24-28, Çiz. 7.
[2112] Akarca, 1998: 185.
[2113] Akarca, 1998: 185-189; Müth, Sokolicek, Jansen ve Laufer, 2016: 15; Taşkıran, 2017: 242.
[2114] Akarca, 1989: 186; Lanckoronski, 2015: 169-170.
[2115] Hill, 1897: 215-219; Imhoof-Blumer, 1902: 381-384; Akarca, 1998: 79; Köker, 2005: 677-682; Lanckoronski, 2015: 162; Filges, 2019: 400-411.

Sagalassos, Pednelissos ve Selge kentlerindeki Bouleuterion yapılarının kiliseye dönüştürülmesi şeklindeki örnekler[2116], Kremna'daki *Apollon Propylaeus* tapınağının aynı lokasyonda inşa edilen kilise yapısı ile mimari yöndeki ilişkisini güçlendirmiştir[2117]. Bu konuda Sillyon kentinin Akropolisi'ndeki kuzey kapı yakınındaki ana kayaya açılmış niş yuvaları, yol güzergahı üzerindeki nişler ile ilişkilendirilmiştir[2118]. MÖ 3. yy'a ait Ephesos'un Magnesia kapısında Nemesis tasvirli bir kabartmaya yer verilmiştir[2119]. Messene de Arkadia kapısının yuvarlak avlusu içinde Hermes'e ithafen[2120] iki niş yer almaktadır[2121]. Akarnania'daki Alizia'nın ana kapısının dış yüzünde *lobutus*una dayanmış Herakles tasvir edilmiştir[2122]. Thasos da Dionysos ve Herakles kapılarının güneyindeki sur duvarlarını eğik açı ile keserek elinde *kantharos* tutar bir şekilde kabartmalı olarak yapılmış Silen kapısı bulunmaktadır[2123].

GK-K'nin çevresel yapısı ana kayalıkken, virajlı dönüşe kadar ki yolun kalanı dik yamaçlardan oluşan toprak bir yapıya sahiptir. Bu sebeple, I. güzergah, GK-K'ye kadar dik bir açıdaki yamaçlar ile yükselirken, yandaki teras duvarları da 1.50 m. ve 7.00 m. ölçülerde dar açıdan geniş açıya doğru değişiklik oluşturur. I. güzergah doğu-güneybatı uzantılıdır. Güneydeki cephesi periyodik bir şekilde çokgen taşlar ve bloklar ile örülerek yapılmış teras şeklindeki duvarlar, istinat veya destek duvarları olarak kullanılmıştır[2124]. Öyle ki, sarp ve dik yamaçlar dahilindeki yollar, kuvvetlendirilerek korunmuştur. Konuyla ilişkili olarak Vitrivius da "*Yollar, sarp noktalarda güçlendirilmeli ve kapılara yaklaşırken düz olarak değil, sağdan sola doğru planlanmalıdır*", diyerek GAY'daki ilişkili yapısal çalışmaları ve planları desteklemiştir[2125]. Ayrıca, dik açılı yamaçlardan yaklaşık 70.00 m. uzaklıktaki aşağıdaki yamaçlarda inşa edilmiş II. güzergahta, kalıntılar halinde I. güzergahtaki teras duvarlarına ait çokgen taşlar ve bloklar tespit edilmiştir[2126]. Bu konudaki tespitler gösteriyor

[2116] Machatschek ve Schwarz, 1981: 198; Mitchell, 1995: 220-222; Talloen ve Vergaueteren, 2001: 376; Karas ve Ristow, 2003: 139-141.
[2117] Lanckoronski, 2015: 161, 169-170. Batı savunma duvaralarının dışındaki yamaç alanın bittiği düzlükte yer aldığı belirtilen *Apollon Propylaeus* tapınağının Bizans Dönemi itibari ile aynı lokasyonunda kilise yapıldığı bilinmektedir. Bu kilise yapısı, Mitchell (1995: 222-224) tarafından B Kilisesi olarak tanımlanırken, Lanckoronski (2015: 161) ise Kremna kent planında U Kilisesi olarak kaydetmiştir.
[2118] Taşkıran, 2017: 241, 550, Lev. XLV.
[2119] Sokolicek, 2010: 359-381.
[2120] İlk Messene kralının soyu Hermes'e dayandırılmıştır. Heuzey, 1860: 413-414, lev. XI.
[2121] Martin, 1947-1948: 81-147; Winter, 1971a: 89, Fig. 70, 87, 217, Fig. 217; Lawrance, 1996: 177, Fig. 299; Akarca, 1998: 186-187, Res. 109, XIV, 30.
[2122] Akarca, 1998: 187, Res. 136.
[2123] Akarca, 1998: 188, XXI, 46.
[2124] Metin, 2013c: 3, Res. 2.
[2125] Vitr. *De Arch.* I.5.2.
[2126] Bloklar, 0.30x0.90, 0.30x1.00, 0.40x1.00, 0.80x0.80, 0.80x1.00, 0.80x1.30 m. ölçülerdedir.

ki, içyapısal özellikler, ana kaya kullanılarak çokgen taşlar ve kademeli olarak yerleştirilmiş bloklar ile toprak doldurularak düzenlenmiştir. I. güzergahı takip ederek batı ve güneybatı yönündeki BAY II ile ilişkili durumdaki az da olsa ikinci bir yol veya tali bir yol kalıntıları izlenebilmektedir. Ancak, kalıntılar, jeolojik yapıdaki kayaç ayrılmalarından ve kentin girişindeki yer alan karşılama merkezi olarak kullanılan mekanın inşa edildiği dönemdeki çalışmalardan dolayı tam olarak takip edilememiştir.

II. güzergah, virajlı yolu geçerek Anıt Mezar'ın yapıldığı ana kaya üzerinden doğudaki yamaç düzlükleri takip ederek dağınık haldeki kütlesel kayalıkların veya kayaçların yer aldığı yamaçlara kadar ilerlemektedir[2127]. Uzunluk, 300 m. ve yaklaşık genişlik 4.00 m. ölçülerdedir. Yol güzergahı virajlı dönüşten itibaren yaklaşık 170 m. ölçülerde izlenirken, yaklaşık 130 m. ölçüdeki yol da tahriptir ve kalıntı halindedir. 2017 yılındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda antik yol çevresindeki ve kentin güneyindeki tarım arazilerinde yapılan araştırmalarda kayalık parçaları veya ana kaya parçaları ile toprak birikintileri tespit edilmiştir[2128]. Bunların kentin güneyindeki kayalıklardan ayrılarak yamaçlara kadar yuvarlanmış kaya parçaları oldukları anlaşılmıştır. Öyle ki, kütlesel ana kaya parçalarının dik yamaçlardan aşağıya sürüklenirken, yoldaki oluşturdukları yapısal bozukluklar açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla BAY IV'deki II. güzergahın tahrip olmasındaki temel etkenlerin başında kayalardaki doğal bölünmeler ile kentin güneyindeki uçurum yapısından koparak dağılan kayaçların sürüklenerek ve yuvarlanarak güneydeki düzlüklere kadar inerek oluşturdukları yıkımlar gelmektedir.

III. güzergah, II. güzergahın sonlandığı kütlesel kayalık yapıdan itibaren başlayarak batıdaki Anıt Mezar çerçevesindeki düzlükleri takip etmektedir. Uzunluk, 300 m. ve genişlik 4.00 m. ölçülerdedir. Ancak, köy halkı tarafından teraslar şeklinde düzenlenmiş ceviz bahçeleri ve tarım arazileri, hem kent çevresindeki sit alanlarını işgal eder, hem de III. güzergahı yüksek ölçüde tahrip eder bir şekilde yapılmıştır[2129]. Bu sebeple, güzergahtaki antik yol, aralıklı olarak yer yer not edilmiştir. Buna göre ceviz bahçeleri çevresindeki ve Anıt Mezar'ın ön cephesindeki yol kalıntıları az da olsa korunmuştur. Buradaki yüzeyde yer alan bloklar, plakalar şeklinde döşenmiştir. Genişlik, 0.10 m. ve derinlik, 0.05 m. ölçülerde

[2127] Metin, Soslu ve Çidem, 2018c: 208-210.
[2128] Metin, 2017b: 4; Metin, Soslu ve Çidem, 2018c: 208-210. Bucak İlçesi'nin kuzeyini kaplayan kireçtaşları Jura ve Kretase'ye bağlı Beydağları'na aittir. Bu şekildeki birim, orta ve kalın tabakalı, gri, koyu gri renkli yer yer dolomitik, yer yer makro fosil izli (*alg, mercan, gastropoda*) kireçtaşlarından oluşmaktadır. Kremna'nın kayaç yapısı ile ilgili detaylı bilgiler için bkz. Metin, 2013c: 81-85.
[2129] Metin, 2017b: 4-8, Res. 4-6; Metin, Soslu ve Çidem: 208-210.

tekerlekli araç izleri tespit edilmiştir. Yapısal olarak antik yol, yaklaşık 4.00 m. genişliktedir. Ceviz bahçeleri, yol ile paralel bir şekilde düzenlenirken, bahçedeki teras duvarlarındaki çok sayıdaki profilli bloklar, silindirik sütun ve sunak şeklindeki mimari elemanlar, dikkat çekmektedir.

IV. güzergah ise güneydeki son rota olarak kaydedilmiştir. Anıt Mezar ve teras halindeki ceviz bahçeleri istikametindeki III. güzergah ile ilişkilidir. Güneydeki geniş düzlükler tarım arazileri olarak kullanıldığı için IV. güzergahı kesin olarak ortaya çıkarmak ya da rota oluşturmak pek olası değildir. Ancak, tarım arazileri ve güneydeki tali yol içindeki çeşitli yerlerde antik yol kalıntıları açık bir şekilde görülebilmektedir. Hatta kuzeyden başlayarak batıdaki modern ana yola ilerler durumdaki tali yolda yapısal olarak bloklar ile dizilerek döşenmiş antik yol kalıntıları tespit edilmiştir. Bunlar, 4.00 m. genişlik ölçülerinde ve 10.00 m., 20.00 m. ve 40.00 m. uzunluklarda periyodik bir şekilde devam etmektedir. Yüzeydeki bloklar üzerindeki yivler veya kanal şeklindeki izler, tekerlekli araçların izleri olarak yorumlanmaktadır. Öyle ki, günümüzdeki Hacıbağ Mahallesi ve Sahil Mahallesi aksındaki ana yol ile ilişkili batıdaki tarım arazileri içindeki tali yol, antik karayolu üzerinde yer almaktadır. Başka bir ifadeyle antik yol, çeşitli tali yollar ile uzatılarak ve eklenerek kırsaldaki halklar tarafından aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Son olarak GAY'un yapısal özellikleri, French'in antik karayollarını sınıflandırdığı "*roadway*" ve "*highway*" şeklindeki antik yollar ile yakın ilişkilidir[2130].

2.5. Roma'nın Batıdaki Kuşatma Merkezleri

Kremna'nın Lydius tarafından işgal edilmesi sonrasında Rhen de savaş halindeki İmparator Probus'un talimatları ile Pamphylia Bölgesi'ndeki Terentius Marcianus ve himayesindeki *Cohors Flavian I Numidarum* birlikleri[2131] Perge kentinden yola çıkarak kente gelmişlerdir[2132]. Kremna'nın yeniden Roma'nın hakimiyetine alınması için kentin en uygun yerleri olarak Kremna Vadisi'nin dar açılı bölümleri ve kentin karşısındaki batı yöndeki düzlük alanları belirlenerek askeri birliklerini konuşlandırmak için Romalı mühendislere bir karargah merkezi ve kuşatma alanı yapılması emri verilmiştir. Nitekim

[2130] French, 1980: 698-729.
[2131] Grosso, 1964: 548-550; Bean, 1965: no.105 (= CIL XVI 128= AE 1966, 459); Eck, 1972: 429-436; Roxan, 1978: no.67 (a diploma from Nicopolis ad Istrum); Şahin, 1999: 185-6 no.156; FdX VII.5.
[2132] Bersanetti, 1945: 385-390; Jones, Martindale and Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Mitchell 1989b: 320-323; 1995, 209; Lewin, 1991: 176; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Harrison, 2001: 57-60; Feld, 2005: 128-132; Horsley, 2007: 229; Goldsworthy, 2009: 133; Onur, 2009: 305; 2012: 40.

mühendis grupları da vakit kaybetmeyerek Kremna'yı batıdan kuşatacakları söz konusu stratejik mevkilerde imar faaliyetlerini başlatmışlardır. Bununla birlikte Roma'nın MS 278 ve 279 yıllarındaki *Kremna Kuşatması* kapsamında düzenlenen ilk yeri, Kremna Vadisi'nin karşı düzlüklerinde inşa ettirdikleri Roma Kuşatma Alanı'dır (RKA). Daha sonra kuşatmaların yetkin bir seviyede yürütülebilmesi için -demekki I. RKA'ndan yapılan saldırıların bir adım daha geliştirilmesi ile ilişkili olarak- kuşatmanın ilerleyen aşamalarında Kremna Vadisi'nin en dar açılı yeri hesaplanarak yapay bir yığma tepe şeklinde Roma Kuşatma Tepesi (RKT) yapılmıştır. Burası planlı bir şekilde belirlenmiş olup, savunma kuleleri olarak K 5 ve K 6 yapılarının karşı cephesinde ve yakın mevkisinde yer almaktaydı. Böylelikle Roma'nın kenti zapt etmek için planlı ve teknolojik içerikli savaş politikalarını kent kuşatmasında taktiksel olarak açık bir şekilde izledikleri anlaşılmıştır (Harita 7).

Buna göre Kremna'nın savunma sistemleri adlı konu dahilinde Roma tarafından yapılan bir kuşatmaya ilişkin olayların detaylı olarak incelenmesindeki temel sebeplerin somutlaştırılarak ele alınması oldukça önemliydi. Şöyle ki, MS 3. yy'daki kuşatmanın direkt olarak Kremna'yı hedef alması, kent toprakları içinde Roma Ordusu'nun kendine özgün savaş teknolojisi ve politikalarını kapsamlı bir şekilde uygulaması, kuşatma zamanındaki kent savunmacılarının yer aldıkları savunma duvarları ile kulelerden yapılan karşı savunmaların işlevsel özellikleri ve boyutlarının yanı sıra, kuşatma faaliyetlerinin savunma yapıları üzerindeki yansımaları, kentin savunması hakkında önemli yaklaşımlar sundukları için ve savunmadaki gelişmeleri büyük ölçüde tasvirledikleri için ayrıntılı olarak değerlendirilmeleri gerektiğine ihtiyaç duyulmuştur.

2.5.1. Roma Kuşatma Alanı (Kat. No. 42)

Batı Sur'un karşısındaki Kremna Vadisi'ndeki batı yamaçlar ile Hacıbağ Mahallesi'nin doğusundaki düzlükler içinde yer almaktadır (Lev. LXXVIII: Fig. 156, Kat. No. 42).

Kremna, haydut lideri Lydius tarafından işgal edildiğinde Roma İmparatorluğu MS 278'deki *Kremna Kuşatması* için hazırlıkları başlatmıştır[2133]. Bu konudaki ilk stratejik politikası da kent karşısındaki yamaçları ve düzlükleri kullanarak RKA oluşturmaktır. Bu

[2133] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Davies, 2000: 151-158; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.

bakımdan Roma, batı cepheden kenti ablukaya alarak etkin bir kuşatma yapmak için kamp (*stratopeon*) şeklindeki RKA'nı inşa ettirmiştir[2134]. Roma'nın Kremna da inşa ettirdiği kadar profesyonel ve fonksiyonel yapılarda olmasa da Side kenti de Gotların kuşatmalarına karşı mukavemet uygularken, işgal güçlerinin yöneticileri kuşatmalarını planlı ve etkin yürütmek için kentin savunma duvarları kadar yüksek bir kule yapısı inşa ettierek savaş makinelerini kurdurtmuştur[2135].

I. RKA, kuzey-güney uzunluk yaklaşık 800 m. ve doğu-batı uzunluk yaklaşık 358 m. ölçüdedir[2136]. 1.202 m. yüksekliktedir.

I. RKA'nı açıklarken herhangi bir anlatımsal karışıklık oluşturmamak için söz konusu alanın doğusundaki Kremna koordinat alınmıştır. Buna göre kentin karşısındaki, Kremna Vadisi'ndeki düzlüklerin başladıkları ilk yer batıdaki cephe olarak not edilirken[2137], devamındaki yerler ise kuzey, batı[2138] ve güney şeklinde kaydedilerek dikdörtgen şeklindeki Roma karargahı I. RKA, II. RKA ve III. RKA olarak kodlanmıştır. Güneydeki cephede her iki taraftaki cepheyi (doğu-batı) bağlar bir durumdadır. Ancak, burada herhangi bir arkeolojik veriler tespit edilememiştir. Şöyle ki, Batı Sur'un karşısındaki Kremna Vadisi'nin batı yamaçlarındaki I. RKA, Kremna'nın batısındaki ilk cepheyi, III. RKA'da batı yönündeki ikinci cepheyi oluştururken, kentin hemen yakınındaki -batıdaki- Hacıbağ Mahallesi'ne göre III. RKA doğudaki ilk cepheyi, I. RKA'da doğudaki ikinci cepheyi oluşturmaktadır. Bu durumda yön olarak III. RKA ve I. RKA, Hacıbağ Mahallesi'nin doğu yönündeki iki cephesiyken, Kremna yönünden ise I. RKA ve III. RKA kentin batıdaki iki ayrı cephesi şeklinde yer almaktadır. Bu sebeple, yön konusundaki olası karışıklıklar için rakamlar kullanılarak detaylı aktarımlar yapılmıştır. Ayrıca, I. RKA'ndaki korunaklı yapılar hakkındaki açıklamalar ön planda tutulmuştur.

[2134] Mitchell, 1995: 177-218; Davies, 2000: 151-158; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, 212, Res. 4. Ayrıca, askeri karargah ve kamp hakkındaki açıklamalar için bkz. Müth, Sokolicek, Jansen ve Laufer, 2016: 8.
[2135] Foss ve Winifield, 1986: 184-186.
[2136] Matematiksel olarak 2.199.63 m. çevresel ve 259.913.46 m. alanı kapsar.
[2137] Hacıbağ Mahallesi'nin doğusundaki cephede konumlanırken, Kremna'nın da kente hemen yakın batısındaki cephede yer alır.
[2138] Hacıbağ Mahallesi'nin hemen doğusundaki cephede yer alırken, Kremna'nın da batısındaki ikinci batı cephe olarak kaydedilir.

Kremna'daki Batı Sur'un karşısındaki batı yamaçlarda I. RKA yer almaktadır[2139]. Jeolojik yapısı, Batı Sur'un antiklinal ve senklinal şeklindeki yapısı ile benzerlik içerir ve yer yer ana kaya kullanılarak duvar yapıları inşa edilmiştir. Kremna Vadisi ve Batı Sur ile kuzey-güney olarak paralel bir hizadadır ve yaklaşık 690 m. uzunluktaki sur duvarı ile çevrilidir. I. RKA'ndaki sur duvarında dokuz kule, iki kapı ve bir gözetleme kulesi de güneydeki antik yolu kontrol etmek için konumlanmıştır[2140]. Bu konudaki kuzey-güney uzunluktaki sur duvarı ve kule yapıları, dikdörtgen bloklar ve çokgen taşlar kullanılarak imar edilmiştir. Genel olarak temel kalıntıları seviyededir ve tahriptir. Duvar kalınlık, 1.80 m. ve 2.00 m. ölçülerde değişiklik oluşturur[2141]. Kule 3'ün haricindeki kuleler, sur duvarı ile bağlantılı olarak yapılmamıştır. Bu bakımdan RKA'nın geçici olarak, yani 278'deki *Kremna Kuşatması* için inşa edildiğinin başka bir kanıtıdır.

İlk olarak Kule 1'in güneyindeki BAY IV ile bağlantılı yolu gözetlemek için yamaç çevrede yapılmış bir kule vardır. Kulenin kuzeyindeki yamaçlarda Kule 1, Kule 2 ve Kule 3 değişik ölçülerdeki aralıklar ile art arda inşa edilmiştir. Kule 2, batıdaki 190 m. uzaklıktaki BNK'nın karşısındaki cephede inşa edilerek kent ve çevresindeki olası giriş/çıkışı kontrol eder bir konumdadır. Kule 3'ün kuzeyindeki yamaçlardan geçerek Kilise B (2)'den BNK'na devam eder durumdaki BAY IV'e ait yol kalıntıları tespit edilmiştir.

Kule 3'ün yaklaşık 190 m. kuzeyindeki sarp kayalık alanda Kule 4 yer almaktadır. Batıdaki K 10'u ve yakınındaki kuleleri[2142] kontrol etmek için yapılmış yaklaşık 150 m. uzaklıktaki yamaçlar üzerindedir. 4.00x5.00 m. ölçüdedir. Kare planlıdır. Kule 4, *rektogonal* bloklar ile planlı bir şekilde yapılarak silah veya top makineleri şeklindeki *katapult*lar için hazırlanmış bir oda şeklindedir[2143]. Bu sebeple, Batı Sur'daki K 9 ve K 10 ile D 6, K 11, K 12 ve BK II'nin tahrip edilmelerinde Kule 4'ün etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kule 4 ile yukarıdaki savunma merkezleri yaklaşık 150 m. uzaklıktadır ve yapısal olarak da savaş

[2139] Hacıbağ Mahallesi'nin doğu cephesindeki I. RKA olarak adlandırılan ikinci kuşatma duvarıdır; doğusundaki cephedeki ilk duvar, 3. RKA olarak tespit edilmiştir.
[2140] Mitchell, 1995: 195-208; Davies, 2000: 151-158; Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 23.07.2014 tarih ve 94949537-161.01-144457 sayılı ilgili yazısıyla verilen resmi izinle *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları* (18 Ağustos-07 Eylül 2014) kapsamındaki arazi çalışmalarında RKA detaylı olarak incelenmiştir. Metin, 2014a: 3-4, Res. 3-4. Ayrıca, 2018 ve 2019 yılları içindeki farklı dönemlerde periyodik olarak tezimize yönelik arazi çalışmaları çerçevesinde detaylı incelemeler yapılmıştır.
[2141] Metin, 2014a: 15, Res. 27-28.
[2142] Kuzeyde K 8 ve K 9, güneyde ise K 11 ve K 12 yer alır.
[2143] Mitchell, 1995: 201; Davies, 2000: 152.

makinelerinin etkili kullanımları için için elverişli bir mesafedir[2144]. Öyle ki, Kremna Vadisi'nin doğu yamaçları üzerindeki Batı Sur'da yer alan kule yapıları ile bakış açısındadır. Bu konudaki lokalizesi değerlendirilerek hem karşı cephedeki kuleleri ve kapıyı planlı saldırılar ile kontrolünde tutmuştur, hem de kuşatma zamanındaki RKT'ndeki çalışan işçileri ve mühendisleri korumuştur, şeklinde yorumlayabiliriz. Kule 4'ün etkin yapısı ile ilişkili olarak güneyindeki dar açılı yerdeki askeri birlikler için yapıldığı öngörülen bir adet kapı veya geçit yer almaktadır. Ayrıca, çevredeki lahit ve sanduka tipi mezarlar ile *khamasorion* mezar yapıları dikkat çekmektedir[2145].

Kule 4'ün kuzeyindeki yamaçlarda Kule 5, Kule 6, içteki Kule 7, Kule 8 ve Kule 9 şeklindeki kuşatma merkezleri yer almaktadır. Kule 5'in kuzeyindeki kapı veya geçit, Kule 4'ün güneyindeki kapı ile benzer bir işlevde olmalıdır. Kule 6, RKT inşa edilmeden önce Batı Sur'un üzerindeki K 4, K 5, K 6 ve K 7'yi kontrol ederken, daha sonra kuşatma tepesi inşa edildiğinde K 4 ve K 5 yapılarının kontrolünü sağlamıştır. Çünkü kuşatma tepesi K 6 ve K 7'yi perdelemiştir. Kuşatma ve savunma merkezleri arasındaki bu yer Kremna Vadisi'nin en dar açılı yeridir ve her iki merkezde birbirine yaklaşık 140 m. ve 150 m. uzaklıktaki bir yamaç üzerindedir. Kule 6'nın çevresindeki çok sayıdaki blok ve çokgen taşlar, yaklaşık 30.00 m. bir platform şeklindeki taban yapısını meydana getirmiştir. Bu şekildeki bir yerin karşısındaki savunma merkezleri ile olan arasındaki 150 m. uzaklık mesafesi düşünüldüğünde kuşatmacılar tarafından kullanılan makineli silahlar için düzenlenmiş bir saldırı kulesi olarak işlev gördüğü akla gelmektedir[2146].

Kule 6'nın kuzeyindeki ve 50.00 m. uzaklıktaki batıda içteki tepete Kule 7 konumlanmıştır. Tahriptir. 4.00x5.00 m. ölçüdedir. Kare planlıdır. Çokgen taşlar kullanılarak yapılmıştır[2147]. Bu konudaki çalışmaları ile S. Mitchell ve G. Davies de içteki konumunu gözeterek Kule 7'yi bir haber merkezi veya sinyal merkezi ya da kuşatma merkezleri ile savunma merkezleri arasındaki ilişkileri izleme merkezi olarak kullandıklarından bahsetmiştir[2148]. Kule 7'nin kuzeyindeki yamaçlardaki Kule 8 ve Kule 9 kuzeydeki uçurum ile sonlanarak Batı Sur'un karşısındaki I. RKA da tamamlanmıştır. İki

[2144] Savaş aletlerinin kullanımları ve etkili atışlardaki uzaklık mesafesi için bkz. Whitehorn, 1946: 49-60; Marsden, 1969: 12, 73, 86, 88-90, 143, 192-195; Campbell, 2011: 677-700.
[2145] Metin, 2014a: 13-14, Res. 23-26, 18-19, Res. 35-36.
[2146] Mitchell, 1995: 202-203. Savaş makinelerinin etkili atışlardaki uzaklık mesafesi ve konumlandırıldığı yer için bkz. Whitehorn, 1946: 49-60; Marsden, 1969: 12, 73, 86, 88-90, 143, 192-195; Campbell ve Delf, 2003: 20-21; Campbell, 2011: 677-700.
[2147] Metin, 2014a: 19, Res. 37.
[2148] Mitchell, 1995: 202-203.

kule de tahriptir. Ancak, Kule 9'un çevresindeki duvar kalıntıları az da olsa izlenir. Hatta kuledeki yıkık duvarların 278'deki *Kremna Kuşatması*'ndaki olaylar ile değil de maalesef kaçak kazılar ile yakın ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

III. Jeolojik Zaman'ın (Mezozik) etkisi olarak kuzeydeki doğu-batı yamaçlar ve ana kaya dik bir kaya kesiti ile sınırlandırılmıştır[2149]. Bu çerçevedeki II. RKA, yaklaşık olarak 300 m. bir uzunluktadır. KATO ile Kule 10 ve Kule 11'de II. RKA'ndaki yapısal unsurları oluşturur.

KATO, I. RKA'ndaki Kule 9'un yaklaşık 150 m. ölçüdeki batı cephesindeki yamaçlar üzerindedir[2150]. Batı Sur'daki savunma sistemleri ile RKA içindeki kuşatma merkezleri inşa edilirken, KATO ve çevresindeki ana kayalardan çıkarılan taşlar işlenerek bloklar oluşturulmuş ve yapıların inşasında kullanılmıştır[2151]. Öyle ki, KATO'dan Batı Sur istikametindeki dar açılı küçük vadide araştırmalar yapılırken, kayalıkların üzerinde taş sevkiyatı ile ilişkili olarak yontmaya veya sürüklemeye dair izler görülmüştür.

KATO'nın üzerindeki tepe mevkide Kule 10 yer almaktadır[2152]. Tahriptir. Sarp yamaçlar ve dik kaya kesiti ile çevrilidir. Batı Sur'daki K 1, K 2, K 3, K 4 ve K 5'e kadar ki çevre ile RKT açık bir şekilde izlenir. 1232 m. yüksekliktedir.

Kule 10'un batıdaki yaklaşık 120 m. uzaklıktaki yamaçlarında ise Kule 11 konumlanır. Herhangi bir askeri müdahaleden veya tehditten uzak bir noktadadır. Kule 10 ve Kule 11 çerçevesindeki yamaçlar üzerindeki az da olsa tespit edilen teras duvarları, duvar kalıntıları ve kırık çatı kiremitleri dikkat çekmektedir. Bunlar, kuşatma zamanındaki Roma askerlerinin konaklamaları için inşa edilmiş mekanlar ile ilişkilendirilmektedir. Bu konudaki çalışmaları ile G. Davies de kalıntılardan yola çıkarak Romalı tüccarların oluşturdukları yapıların Romalı işçiler ve askerler için yapılmış alış-veriş mekanları şeklinde tanımlamıştır[2153].

Hacıbağ Mahallesi'nin doğusundaki yamaçlar üzerindeki III. RKA, kuzey-güney doğrultulu yaklaşık 800 m. uzunluktadır. Kule 12, Kule 13, Karargah Merkezi (Terentius

[2149] Antalya, Burdur, Isparta ve Afyon illerindeki jeomorfolojik ve jeolojik çalışmalar için bkz. Atalay, 1977: 93-110; Bracke, 1993b: 15; Şenel, 1997: 11-33; Kurt, 2000: 175; Metin, 2013c: 78-85, Şek. 1-3; Avcı, 2014: 55.
[2150] Bu konudaki detaylı açıklamalar, "Kremna Antik Taş Ocağı" adlı başlık altında verilecektir.
[2151] Mitchell, 1995: 202-203; Metin, 2014a: 20, Res. 40-43.
[2152] Metin, 2014a: 19-20, Res. 38.
[2153] Davies, 2000: 154.

Marcianus'un) ve Kule 14, III. RKA'nın kuşatma merkezleridir. Buna göre Kule 12, kuzeydeki Kule 11'in güneyindeki yaklaşık 170 m. uzaklıktaki yamaçlarda yer almaktadır. Kule 7 ile paralel bir hizadadır ve haber merkezi veya sinyal merkezi olarak kullanılmış olmalıdır. Bu çevredeki duvar kalıntıları dağınık bir haldedir. Kule 12'nin yaklaşık 160 m. uzaklıktaki güney yamaçlarında ise Kule 13 vardır. Tahriptir. Güney aksındaki 30.00 m. uzunluktaki yıkık duvar az da olsa izlenir. Duvar kalınlık, yaklaşık 1.80 m. ölçüdedir.

Kule 13'ün güneyindeki 110 m. uzaklıktaki yamaç ve kayalık çevrede Lykia-Pamphylia Valisi Terentius Marcianus[2154]'a ait bir karargah tespit edilir. Çok muhtemeldir ki, karargah, Marcianus'un MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'na komuta etmek, kuşatmadaki olayları takip etmek, haberdar olmak ve kuşatmayı izlemek için yapılmıştır. III. RKA'nın kuzey-güney uzantılı kuşatma duvarı ile dik bir açıdadır. Mekan, yaklaşık 30.00x60.00 m. ölçüdedir. Dikdörtgen planlıdır. İçerideki merkezde ise bloklar kullanılarak platform şeklinde inşa edilmiş 9.00x7.00 m. ölçülerdeki bir başka mekan yer almaktadır. Bu çevredeki ek materyaller şeklindeki *lento* ve korniş bloklar ile çokgen taşlar ve *rektogonal* bloklar dikkat çekmektedir. Her iki yapı da tahriptir. Ancak, Karargahın MS 278'deki *Kremna Kuşatması* ile değil de daha sonraki bir zamanda tabii ve tabii olmayan olaylar ile yıkıldığını söyleyebiliriz. Çünkü savaş zamanındaki koşulların değerlendirilerek savunma güçleri tarafından başlatılan saldırılar ile doğudaki iki kuşatma hattı (I. RKA ve II. RKA) yıkılarak Karargah Merkezi 'nin tahrip edilmesi çok zor bir iştir. Diğer yandan S. Mitchell da 1986'daki kış aylarında köylüler tarafından içteki mekanda yapıldığı ortaya çıkarılan kaçak kazılarda İmparator Probus'a ithafen Vali Terentius Marcianus'un sadakati ve kuşatmadaki olayları konu alan bir yazıt yer aldığını aktarmıştır[2155]. Bu sebeple, içteki mekanın İmparator Probus'a adanmış özel bir yer, komuta merkezi olduğuna inanmaktayız.

Karargah Merkezi 'nin 160 m. uzaklıktaki güneyindeki yamaçları içinde Kule 14 konumlandırılmıştır. Tahriptir. Kule 14'den itibaren günümüzdeki araçlar için kullanılır durumdaki yol ile arasındaki uzaklık 140 m'dir. Bu çerçevedeki yamaç ve kayalık alanlar,

[2154] Bersanetti, 1945: 385-390; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Horsley, 2007: 229; Goldsworthy, 2009: 133.

[2155] Mitchell, 1995: 206-211. Yazıtın Latincesi şöyledir; *"[I] m[p. Caesari] M Aur. Probo Pio Fel[ici] Invicto Aug. pontif[ici] 4 max. Goth. max. Germ max., trib. pot. III, cross. (v.) II, p. p., procoss. (vac) [T]erentius Marcianu [s] v. p. Praeses provinciae Lyciae Pamphyliae n. m q. Eius dicatissimus votis Xaan. (vac) votis XXann*". Horsley ve Mitchell, 2000: 47-48, *I.Cremna 15*. Yazıtlı blok ölçüleri: yükseklik 1.26 m., genişlik 0.59 m., derinlik 0.46 m. ve harfler 0.035-0.04 m. ölçülerdedir.

doğudaki I. RKA'nın güneydoğudaki köşesi ile bütünleşerek Batı Sur'un karşısındaki dikdörtgen planlı RKA'nı çevrelemektedir.

2.5.2. Roma Kuşatma Tepesi (Kat. No. 43)

Batı Sur ve I. RKA arasındaki dar açılı iki numaralı mevkidir[2156]. Kremna Vadisi'nin doğudaki yamaçlarındaki kuzey-güney uzantılı sur duvarları üzerindeki K 5 ve K 6'nın tam olarak stratejik alanı içinde yer almaktadır[2157]. 1238 m. yüksekliktedir (Lev. LXXVIII: Fig. 156, Kat. No. 43).

Kremna Vadisi'ndeki doğu ve batı yönündeki 25^0'lik eğik açıdaki yamaçlar, kesişimdeki vadi tabanından yaklaşık 15.00 m. yükseklikte taş ve toprak karışımları ile doldurulduktan sonra düz bir platform olarak düzenlenir. Bu yapıdaki bir platformun üst yerinde çevredeki topraklar biriktirilerek 11.00 m. yükseklikte yapay bir tepe şeklindeki RKT inşa edilmiştir[2158] (Lev. LXXIX: Fig. 157-158). Birimsel olarak yaklaşık 120x120 m. ölçülerindedir. Vadi tabanındaki düzlük ile yapay tepe zirvesi çerçevesindeki yükseklik, yaklaşık 26.00 m. ölçüdedir[2159]. Tepe noktasında bir adet kaçak kazı çukuru tespit edilmiştir. 1.50 m. derinlikteki kaçak kazı çukuru incelenirken, herhangi bir ana kaya ya da doğal bir temel kalıntısına rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra, tepeteki toprak kırmızıvari veya koyu sarı (*amber*) renkliyken, Kremna Vadisi'nin kirli gri kayalık yapısı ile de büyük bir tezatlık oluşturduğu görülmüştür. Bu sebeple, RKT'nin iki ayrı katmansal bir yapı olarak tasarlandığı ve yapay bir tepe şeklinde inşa edildiği açıktır. RKT'nin tabandaki platform şeklindeki yapısı ile K 5 ve K 6'nın dipteki blok dizilimleri paralel bir açı oluşturur[2160]. Bu çerçevedeki kuzeydoğu yamaçlarda yıkık ve dağınık bir halde duvar kalıntıları yer almaktadır. Bunlar, RKT'ni yapısal olarak sınırlandırarak herhangi bir koşuldaki kayma riskini azaltmak veya engellemek için oluşturulmuş istinad duvar yapıları şeklindeki koruyucu duvarlar olarak yorumlanmaktadır.

[2156] En dar açılı bir numaralı yer, I. RKA'ndaki Kule 6 ile Batı Sur üzerindeki K 4 ve K 5 çerçevesindeki yerdir.
[2157] Kremna Vadisi'nin en dar yeri, Batı Sur'daki K 11 ve karşısındaki RKA'ndaki Kule 4'ün arasına denk gelir. Bu iki yer arasındaki uzaklık yaklaşık olarak 140 m. ve 150 m. ölçülerdedir.
[2158] Bu konudaki ilk jeomorfolojik ve topografik çalışmalar, 1986'daki Kremna Araştırmaları kapsamında R. Furdson tarafından yapılmıştır. Mitchell ve Waelkens, 1988: 37-48. Mitchell, 1995: 179; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, 212, Res. 4.
[2159] Matematiksel olarak çevresi 397.76 m., alanı ise 12.038.09 m^2'lik ölçülerdedir.
[2160] Davies, 2000: 157.

Jeo-stratejik özellikler değerlendirilerek RKT'nin lokasyonu hakkındaki analizler şöyledir; RKT inşa edilirken Batı Sur'daki K 5 ve K 6 değerlendirilerek Kremna Vadisi'ndeki yaklaşık 140 m. ve 150 m. ölçüdeki dar açılı bir yeri seçtikleri, vadiyi taş ve toprak ile doldurarak platform yaptıkları ve bir üst kotta yığma veya yapay bir tepe oluşturduklarının yanı sıra, batıdaki I. RKA'nda inşa edilen Kule 6'ya paralel bir açıda yaptıkları tespit edilmiştir.

RKT'nin inşa faaliyetleri ile ilişkili olarak resmi arkeolojik kazılar yapılmaksızın kesinlik içerir durumdaki açıklamalara yer vermek doğru bir yaklaşım değildir. Ancak, MÖ 429'da Peloponnessosluların Kralı Arkhidamos'un *Plataia Kuşatması*'nda kenti kuşatırken oluşturdukları yapay kuşatma tepesinin yapım teknikleri, yapısal olarak Kremna'daki RKT'nin inşasını açıklayabilecek yeterlilikte bilgiler sunmaktadır. Antik yazar Thukydides de Arkhidamos tarafından inşa ettirilen yapay kuşatma tepesinin inşa sürecindeki yapılanları şöyle aktarmıştır; "*Daha sonra Arkhidamos hazırlıklara başladı. İlk önce ağaçları keserek kenttekilerin bir çıkış hareketi yapmalarının önüne geçmeye çalıştı. Ardından kentin bir an önce ele geçirilmesi amacıyla bir taraça yapıldı. Kitharon Bölgesi'nden kesilen kütüklerle bir sur ördüler. Bu surun iç bölümlerinde de odun, taş, toprak ve ne bulunursa konuldu. Böylece yüksekliğin artması sağlanmaya çalışılıyordu. İşin tamamlanması 70 günde gerçekleşti. Askerler iki bölüme ayrılmıştı ve dönüşümlü olarak çalışıyorlardı*"[2161]. Kral Arkhidamos'un inşa ettirdiği yapay kuşatma tepesinden yola çıkarak RKT'nin de moloz taşların ve toprakların bir araya getirilip koni şeklinde yükseltilerek inşa edildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca, E. J. Owens ve S. Mitchell'a göre Kremna Vadisi'nin dar açılı yeri, RKT inşa edilmeden çok önceki bir zamanda kente su taşımak amacıyla kullanılan su kemeri veya su köprüsü içinde çok uygun bir yer olmalıydı[2162]. Çünkü konumsal olarak kuzeydeki dar ve yüksek bir noktadan kente giriş yaparak sarnıçları doldurmak için yeterli devinimsel enerjiye sahiptir. Bu sebeple, kuşatma sistemleri için RKT'ni tasarlayan gruplar ile su kaynakları için çalışmalar yapan gruplar, aynı jeolojik özellikleri dikkate alarak çalışmalarını yapabilirlerdi. Hatta varsayılan su kemeri veya su köprüsünün ve kent için tahliyesini yürüten su borularının kuşatma zamanındaki olaylarda yok edilerek kentin suyunun kesildiği ve buradaki yapılara ait temel kalıntıların üzerinde RKT'nin çok daha hızlı bir şekilde inşa edildiği düşünülmektedir[2163]. Ancak, arkeolojik kazı çalışmaları

[2161] Thuk. *Peloponnessos Savaşı*. II.75; Lawrance, 1979: 54.
[2162] Owens, 1991: 41-58; Mitchell, 1995: 181; Davies, 2000: 155.
[2163] Mitchell, 1995: 180-181; Davies, 2000: 155.

yapılarak yukarıdaki itidalli yaklaşımların kesin olarak somutlaştırılması oldukça önemlidir. Bu konudaki çalışmaları ile S. Mitchell da 1986 ve 1987'deki Kremna Araştırmaları'nda batıdaki I. RKA'ndaki Kule 12'ye yakın çevrede su kemerine ait materyalleri tespit ettiklerinden söz ederek *Kremna Kuşatması* dönemindeki yığma tepe oluşturulması çalışmaları ile yapının tahrip edildiğini açıklamıştır[2164].

Roma'nın MS 278'deki kuşatma zamanında Batı Sur ile yakın ve Kremna Vadisi'nin dar açılı yeri olarak seçtikleri yerde RKT'nin inşa ettirilmesi ile İskender'in MÖ 4. yy'ın yaklaşık 3. çeyreğindeki *Gaza Kuşatması*'ndaki yapay kuşatma tepesinin lokalizesi aynı stratejik durumu işaret etmektedir. Arrianos'un ilişkili konudaki açıklamaları şöyledir; "*Vuruş uzaklığına gelir gelmez, İskender savunmaların saldırıya en açık görünen kesimi karşısında konumlandı ve kuşatma düzeneklerinin kurulması buyruğunu verdi. Ama mühendisleri üzerinde kentin durduğu tepenin kentin saldırı ile alınmasına olanak vermeyecek denli yüksek olduğu görüşündeydiler. İskender ise güçlük ne denli büyükse, onu üstlenmenin o denli sorunlu olduğu inancındaydı. Çünkü usun ve olasılığın çok ötesinde olan bir başarı düşmanın moraline ciddi bir darbe vuracak, oysa onu almamak, bir kez Darius ve Yunanlılar bunu öğrenir öğrenmez, onun saygınlığına eşit ölçüde ciddi bir darbe olacaktı. Buna göre tasarlanan şey toprağı kentin tabanı ile aynı düzeye gelinceye kadar yükseltmek, böylece yeri bir halka ile çevirmek ve duvara karşı kullanılacak kuşatma düzeneklerini bunun üzerine kurmaktı. İş başlıca güney kesiminde yoğunlaştı, çünkü orada duvar başka yerlerde olduğundan zayıf görünüyordu. Makedonyalılar setin yeterli bir yüksekliğe ulaştığını düşündükleri zaman, üzerine düzenekleri kurarak duvara karşı eylem için hazırlandılar*"[2165].

Kremna'daki gibi kuşatma ve zapt etme şeklindeki savaş düzenleri ile inşa edilmiş yapay kuşatma tepeleri, savaş teknolojisinin bir envanteri olarak antikçağdaki bazı tarihsel olaylarda kullanılmıştır. Bu konuda R. V. Nicholls'un Bayraklı'daki arkeoloki kazı çalışmaları ile Lydia Kralı Alyattes'in MÖ 7. yy'ın sonunda Smyrna kentini yapay bir kuşatma tepesi oluşturarak zapt ettiği ortaya çıkarılmıştır[2166]. Bayraklı'daki ile ilişkili olarak Kıbrıs'taki Paphos kentindeki kazı çalışmaları dahilinde de topraklar yığılarak yapılmış

[2164] Mitchell, 1995: 202-203.
[2165] Arr. *Anab.* II.26.
[2166] Lydia Kralı Alyattes'in İonia Bölgesi kentlerine karşı izledikleri politikalar için detaylı olarak bkz. Hdt. I.18-25. Bayraklı'daki arkeolojik kazılarda Alyattes'in kurduğu yığma tepe Bayraklı Tepe'sinin en yüksek yeri olarak tespit edilmiştir. Yapı kalıntıları ve direkler ile tepenin temeli oluşturularak yükseltilmiştir. Nicholls, 1958-1959: 35-137, Figs.1-26; Doğer ve Gezgin, 1998: 10-11; Frederiksen, Laufer ve Müth, 2016: 182.

yapay bir kuşatma tepesi tespit edilmiştir[2167]. MÖ 6. yy'ın ortasında Harpagos'un Ionia Bölgesi'ndeki kentleri kuşatırken yığma topraklar ile kuşatma tepeleri inşa ettirdikleri yazınsal olarak not edilmiştir. Buna göre Medialı Mazares'in ölümünden sonra Kyros tarafından ordunun başına geçirilen Harpagos, Alyattes gibi Ionia kent devletleri üzerinde baskı oluşturarak Phokaia'ya yürümüştür. Kenti kuşatırken savunmacılar sur duvarlarının arkasına çekilmiştir. Bu sebeple, Harpagos da kent duvarlarının önüne toprak yığdırarak askerlerin kente girişlerini hızlandırmış ve kenti zapt etmiştir[2168]. Phokaia'dan sonra Harpagos, MÖ 6. yy'ın ortasında Teos kentinin sur duvarlarını aşarak kenti ele geçirmek için toprak teraslar yaptırmıştır. Bu tipteki uygulamalar ile kent zapt edildikten sonra Teos'un ileri gelenleri gemilere atlayarak Thrakia'ya kaçmıştır[2169]. Gordion'un savunma duvarlarını destekleyen Küçük Höyük Kalesi'nin hemen önündeki alanda bir kuşatma rampası bulunmuştur. Buradaki yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında Lydia ve Attika seramikleri ortaya çıkarılmıştır. Tarihsel olaylardan ve arkeolojik bulgulardan yola çıkarak sözü edilen kuşatma rampasının MÖ 6. yy'ın ortasında Pers Kralı Kyros'un Lydia Krallığı'na son verdiği mücadeleler sırasında inşa edildiği düşünülmektedir[2170]. MÖ 429'daki Atinalıların müttefikleri Plataialılar ile Spartalıların destekledikleri Peloponnessosluların kralı Arkhidamos'un arasındaki olaylarda kral Plataia'yı kuşatırken yapay bir kuşatma tepesi oluşturmuştur[2171]. MÖ 4. yy'ın yaklaşık 3. çeyreğinde İskender, *Gaza Kuşatması*'nda kentin lokalizesinden dolayı saldırılar ile zapt edilmesinin imkansız olduğunu düşündüğü için mühendislerine talimat vererek yığma topraklar ile kentteki taban yapısını eşitleyerek kenti planlı bir şekilde kuşatmayı hedeflemiştir[2172]. Josephus da Roma İmparatoru Vespasianus'un MS 1. yy'daki *Iatopata Kuşatması*'nda moloz taşlar, kereste parçaları ve toprak kullanarak kuşatma rampasını inşa ettirmesinden ve karşılık olarak kenti koruyan Yahudilerin sur duvarları üzerinden taşları nasıl yuvarladıklarından söz etmektedir[2173].

Bu konudaki tarihsel kaynaklar ve resmi arkeolojik kazı çalışmaları gösteriyor ki, Demir Çağı'ndan Geç Antik Dönem'e kadar ki savaşlarda periyodik olarak yığma toprak ile

[2167] Dever, 1993: 45-62; Herscher, 1995: 257-294; Akarca, 1998: 104.
[2168] Hdt. I.162.
[2169] Hdt. I.168.
[2170] Nicholls, 1958-1959: 128-129, n. 114.
[2171] Thuk. *Peloponnessos Savaşı*. II.72-77; Winter, 1971a: 133.
[2172] Arr. *Anab.* II.26-27; Lawrance, 1979: 60.
[2173] Josephus, *Iotapata*, III.165. Ayrıca, Roma idaresi altındaki Yahudi isyanları için bkz. H. P. Erdemir ve H. Erdemir, 2010: 117-136.

oluşturulan taraçalı, teraslı ve rampalı yapay tepeler, kuşatma tepesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca, MÖ 5. yy'ın sonundan itibaren savaş teknolojisindeki gelişmeler ile yığma tepelerin yerine "*helepolis*" adında hareket kabiliyeti yüksek mobil veya hareketli kuleler yapılmıştır[2174]. Bu tipteki kuşatma kuleleri sur duvarlarına yakın yerlerde konumlandırılarak kule içinden çıkarılan ahşap köprüler ile karşı tarafa yapılan geçişleri kolaylaştırırken, kule içindeki korunaklı yerlere yerleştirilen *mancınık*lar ile de yapılan atışları çok daha etkili hale getirmektedir. İlk olarak söz konusu kuşatma kuleleri, Assur İmparatorluğu zamanında karşımıza çıkmaktadır[2175]. Daha sonra Kartacalılar tarafından yaklaşık MÖ 409'da Selinius'a ve MÖ 408'de Akragas'a karşı etkili bir şekilde kullanılmıştır[2176]. MÖ 306'da Kıbrıs'taki *Salamis Kuşatması*'nda dokuz katlı kuşatma kulesinden yararlanılmıştır[2177]. Atinalı mimar Ephimakhos da Demetrios'un MÖ 305 ve MÖ 304 yıllarındaki *Rhodos Kuşatması*'nda üç kenarı da *mancınık*lara karşı demir levhalar veya plakalar ile kaplı pencereleri çift kepenkli büyük bir kuşatma kulesi düzenlemiştir[2178]. Vitruvius da Thesalialı mimar Polyidus'un öğrencisi Diades'in İskender zamanında portatif bir şekilde kurulup ve bozulabilen, ordu ile heryere götürülerek taşınabilen hareket eden kuleleri, burgu aracını, duvarın üstü hizasında duvarı aşmak için kullanılan tırmanma makinesi ve kuzgun olarak adlandırılan yıkmak için tasarlanan aracı yaptığından söz etmektedir[2179].

[2174] Kromayer, Veith ve Köstel, 1928: 219, 236, 237, Abb. 60, 73-75; Winter, 1971a: 169; Nossov ve Delf, 2009: 40.
[2175] Healy, 2004: 22-23.
[2176] Diod. XIII.54, 108.
[2177] Diod. XX.48.1.
[2178] Akarca, 1998: 105; Moore, 2004: 20-21.
[2179] Vitr. *de Arc.* XIII.2-3. Bu konudaki çalışmalara göre kuşatma kuleleri, askeri birliklerin savaş zamanında yanlarında götürebilecekleri küçük makineler veya mekanizmalar değildi. Dolaysıyla kuşatılacak kente veya tahkimatlı yerleşim yerine ulaşıldığında mühendislerin çevredeki ağçaları işleyerek elde ettikleri ahşap malzemeler ile bu türeki araçları yapacakları belirtilmiştir. Campbell, 2003: 37-38; 2006: 72-75; Sacks ve Brody, 2005: 364. Kuleler, ahşap malzemelerden yapıldığı için surlardan atılan alevli okların çıkarabileceği yangınlar karşı olarak kulelerin etrafı metal levhalar veya hayvan postları ile kaplanmıştır. Amm. Marc. XIX.7.1-8. İlk başlarda tekerlekli olarak yapılan kuleler, insan veya hayvan gücüyle ilerletilerek kullanılmıştır. Wiggins, 2003: 9-10; Campbell, 2003: 48-50. Romalı mühendisler ve ustalar kuşatma kulelerini katlar halinde inşa ederek hem yapının mukavemetini artırmıştır, hem de her kata yerleşen askerlerin savaş dönemlerinde hızla en üst kata ulaşmasını sağlamışlardır. Ayrıca, en üst kattaki köprü ile surların üzerine çıkmayı sağlayan bir portatif köprü oluşturmuşlardır. Kern, 1999: 300-309; Donnelly, 1998: 124-125; Yıldırım, 2012: 461-462. Kartacalılar, *Akragas Kuşatması*'nda iki hareketli kule kullanarak kenti zapt etmiştir. Diod. XIII.85.5, 86.3; Ammianus Marcellinus (XIX.5.1-8), MS 359'daki *Amida Kuşatması*'nda Sasanilerin yaptıkları *helepolis* şeklindeki mobil kuşatma kuleleri ile zapt ettikleri Amida kentinin sur duvarlarına verdikleri zararları ve sur duvarları üzerindeki kenti savunan Romalı askerlerin nasıl öldüğünü şöyle anlatmıştır; "*(Sasaniler) kuleler inşa ederek, (saldırı mevzisini) yükseltmeye başladılar, demir kulelerin üstlerine ballistaları yerleştirerek şehir savunucularını (surların üzerindeki) siperlerinden sökmeyi amaçlıyorlardı. Yine de düşmanın demir kuleler üzerine inşa ettikleri mancınıkları bizim duvarlarımızın üzerindekiler için oldukça korkunç kıyıma neden oldu. Çünkü onların mancınıklarının konumu bizimkilerden daha yüksekteydi. (Ani Sasani saldırısına) oldukça şaşırdık ve ilk aklımıza gelen duvarlara dayanmış olan merdivenlerin olup olmadığıydı ve mazgallı siperlerin*

Görülüyor ki, kuşatma tepeleri ve hareketli kule yapıları, arazi koşulları ile yakın ilişkilidir. Yani, mobil şeklindeki kule makinelerinin yürütülmesi ile topografik özellikler paralel olmalıdır. Aksi takdirde moloz taşlar ve kereste yapıları ile topraklar kullanılarak zahmetli ve çok iş gücü gerektiren yapay kuşatma tepeleri inşa edilmekteydi. Bu sebeple, MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'ndaki Romalı mühendislerin Kremna Vadisi'ndeki jeolojik yapıdan yararlanarak jeo-stratejik özellikteki kuşatma tepesini oluşturmak ilk tercihleri olmuştur. İlişkili olarak RKT'nin düzenlendiği yer Kremna Vadisi'nin batı cephedeki I. RKA ve doğu cephedeki Batı Sur yapılarının kesiştikleri yaklaşık 140 m. uzunluktaki iki numaralı en yakın yeridir. Jeolojik yapısı ile dar açılıdır ve sarp koşullara sahiptir. Daha da açıklamak gerekirse Roma'nın batıdaki RKA'nda inşa ettirdiği Kule 6, Batı Sur üzerindeki K 5 ve K 6'ya yaklaşık 140 m. uzaklıktaki tam cephede yer almaktadır. Bu çerçevedeki I. RKA ve batı cephedeki sur duvarları ve kuleleri şeklindeki kompleks savunma sistemleri arasındaki kot farkı ve uzaklık mesafesi, RKT gibi yapay bir tepe ile azaltılarak sözü edilen savunma hattına cepheden yapılacak atışlar ile büyük zararlar oluşturmak için tasarlandığı söylenebilmektedir. Konum olarak RKT'nin bir başka avantajı da Batı Sur'daki kuleler ile arasındaki mesafeyi 100 m. ölçüde azaltarak yaklaşık olarak 40.00 m. veya 50.00 m. orta cepheden, hatta bazı yerlerden yaklaşık 25.00 m. atış mesafesi oluşturmasıdır[2180]. Öyle ki, söz konusu jeo-stratejik özellikler, Roma'ya avantajlı bir pozisyondaki rampalı mevziden saldırı olanakları sağlayarak taarruzdaki potansiyel gücünü kat kat arttırmış olur. Buna göre RKT'nin MS 3. yy'daki kaotik olaylar devam ederken, Roma'nın Kremna'yı kuşatmak ve saldırı altında tutmak yanı sıra, stratejik olarak gözdağı vermek için kuşatma zamanındaki çalışmaları dahilinde inşa ettirdikleri tartışmasız bir konudur. Bunlar, Romalı mimarların ve mühendislerin suni kuşatma tepesi ile kentin sur duvarlarını aşmak, irtifayı yükseltmek ve sur duvarlarına hakim yerlerden kuvvetli atışlar yapmak şeklindeki jeo-stratejik özellikleri ile kesin olarak uyuşmaktadır. Sonuç olarak, matematiksel hesaplamalar kapsamında RKT imar edilmiştir. Kuşkusuz ki, RKT'nin inşası Romalı askerlerin kenti işgal eden Lydius ve adamlarına bir adım daha yaklaştırarak yakın mevzilerden sur duvarlarına isabetli atış yapmalarına imkan sağlamıştır. Bu şekildeki psikolojik bir harp yöntemi ile Kremna'nın teslimiyeti hızlanarak Romalı güçler avantajlı

tutulmasını istedik. Böylece aramızda iş bölümü yaptık, hafif ballistaların beşi hareket ettirilerek kuleye karşı yerleştirildi ve hızlıca atıldığında iki adamı bile delebilecek olan tahta mızrakları (düşman askerlerinin üzerine) yağdırdık".

[2180] Batı Sur'daki K 5 ve K 6 ile RKT ve RKA çerçevesindeki ölçülerde RKT'nin zirve noktası dikkate alınır. Buna göre K 5 ve K 6 ile RKT'nin zirve noktası yaklaşık 40 m. uzaklıkta iken, yamaçlardaki dip noktası yaklaşık 20 m. uzaklıktadır.

bir konuma getirilmiştir. Bu konudaki *Kremna Kuşatması* ile Vespasianus hakimiyetinde MS 1. yy'da gerçekleştirilen *Iotapata Kuşatması* yakın ilişkilidir. İşgal hareketleri yaklaşırken Yahudiler Roma'ya teslim olmamak için kendilerini kent çevresindeki uçurumlardan atarak intihar etmiştir[2181].

RKT'nin karşısındaki Batı Sur üzerindeki K 5 ve K 6'nın hemen arkasındaki yamaçlar içinde iki kuleyi de çevresel olarak kapsayacak yaklaşık 12.00x73.00 m. ölçülerde ve yaklaşık 1.50 m. yükseklikte bir başka yapay tepe tespit edilmiştir. Tepe, K 5 ve K 6'nın arka tarafındaki yamaçlardaki topraklar biriktirilerek inşa edilmiştir[2182]. RKT'ndeki jeo-stratejik özellikler incelenerek Batı Sur'daki savunmacılar tarafından RKT ile olan yükseklik durumunu azaltarak olası saldırılara karşılık vermek için yaptıkları çok açıktır. Anlaşılıyor ki, RKT'nin K 5 ve K 6 karşısındaki pozisyonu, savunmacılar için de değişik mekanizmalardaki savunma sistemleri inşa ettirmeyi zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte MÖ 429'daki Arkhidamos'un *Plataia Kuşatması*'nda Plataialılar, kuşatmaya maruz kalırken Peloponnessosluların yapay kuşatma tepesine karşı olarak da taraçalı bir yapay tepe oluşturarak kuşatmaya etkili bir karşılık vermişlerdir. Thukydides de savunmacıların kuşatmacılara karşı yaptıkları taktiksel olayı şöyle aktarmıştır; "*Plataialılar düşmanın taraçasının yükseldiğini görünce aynı şeyi yaparak karşılık vermeye çalıştılar. Onların taraçası ahşaptandı. Evlerden sökülen tuğlalar da bu taraçayı güçlendirmek için konulurdu. Taraçaya konulan uzun sopalar taraça yükseldiğinde onun çökmesine engel oluyordu. Öte yandan Spartalılar okların ucunu yakarak taraçayı yıkmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle Plataialılar önlem alabilmek için taraçanın dışına deriden postlar yerleştirmeye başladılar. Her iki taraftaki taraça da yeterince yükselmişti. Daha sonra Plataialılar taraçanın olduğu kısımdaki surlara bir delik açarak toprağı çekmeye başladılar*"[2183].

2.6. Güneydeki Bastion Yapıları

2.6.1. Bastion I (Kat. No. 44)

K 16 ve B II'nin arasındaki kayalık ve dik yamaçlarda konumlanmıştır. Uzunluk, 17.90 m. ve genişlik 3.50 m. ölçülerdedir. 1.208 m. yüksekliktedir. Jeo-stratejik bakımdan

[2181] Josephus, *Iotapata*, III.165, 229-232.
[2182] K 5 ve K 6'nın çevresindeki yamaçlarda toprak çıkarımları şeklindeki izler tespit edilmiştir ve toprak yapılarındaki renklerde örtüşmektedir.
[2183] Thuk. *Peloponnessos Savaşı*. II.72-77.

güneydeki açıklıkları kontrol etmek ve kuşatma odaklı saldırıları dağıtmak için elverişli bir konumda inşa edilmiştir (Lev. LXXX: Fig. 159, Kat. No. 44, Lev. CXXXVIV: Çiz. 97-98).

B I, ana kaya üzerindedir. Soldaki duvar kanadı (doğudaki) 1.20 m. bir iç çıkıntı yaptıktan sonra 3.50 m. bir duvar aksı ile ana kayayı takip ederek doğuda ve sağdaki duvar kanadı (batıdaki) da 1.70 m. bir iç çıkıntı yaparak batıda yer alan ana kaya ile tümlenerek sonlanmıştır (Lev. LXXX: Fig. 160). İki duvar kanadı arasındaki duvarın uzunluğu 13.40 m., genişliği yaklaşık 3.50 m. ve korunmuş cephe yüksekliği ise 5.30 m. ölçülerdedir. Yapının her iki duvar kanadı düzgün kesilmiş bloklar ile inşa edilirken[2184] duvar kanatları arasındaki cephe duvarı da düzensiz bloklar ve çokgen taşlar kullanılarak harç katkılı yapılmıştır[2185]. İnşa edildiği ana kayanın dip noktasından başlayarak yaklaşık 2.30 m. yükseklikteki duvar, düzensiz bloklar ile yapılırken, duvarın 3.00 m. yükseklikteki kalan bölümü de çokgen taşlar ile örülmüştür. Harç katkılı bir duvardır. Duvardaki incipayet ve kenarları düz çerçeveli bırakılmış mimari blokların devşirme materyaller şeklinde kullanıldıkları belirlenmiştir[2186] (Lev. LXXXI: Fig. 161). Yüzeydeki seramik parçaları ve kırık çatı kiremitleri yoğunluktadır. Bunların içinden su kanalındaki[2187] Latince "π" harfi yazılı bir adet çatı kiremidi bulunmuştur[2188] (Lev. LXXXI: Fig. 162-163, Lev. CXXXX: Çiz. 99). Materyal olarak düz bir çatı kiremididir (*stroter*). Üzerindeki harf ise kiremidin çatıdaki orijinal yerini belirlemek veya göstermek için yapılmış olmalıdır[2189]. Bu türevdeki yapılar, antikçağdaki "*iç-dış duvar yapıları*", "*rectangular*" veya "*square*" yapılar şeklinde kategorileştirilerek kademeli bir planda inşası yapılmış *bastion* yapı gruplarının içinde değerlendirilmiştir[2190]. B I yapısı da plan olarak paralel ve dik açılı duvar yapıları ile kesişerek düzenlendiği için iç-dış duvar yapıları şeklindeki *bastion* yapısı grubuna dahil edilerek tanımlanmıştır. Bu türevdeki yapılar antikçağdaki savaş makinelerinin

[2184] Bloklar, 0.25x0.70, 0.30x0.75, 0.30x1.70, 0.40x0.50 m. ölçülerdedir.
[2185] Bloklar, 0.25x0.55, 0.25x0.75, 0.30x0.75, 0.35x0.70, 0.50x0.40 m. ölçülerdedir.
[2186] Bloklar, 0.40x0.40, 0.40x0.50, 0.50x0.50, 0.50x0.55 m. ölçülerdedir.
[2187] Ana kayaya açılmış su kanalı, uzunluk 2.90 m., genişlik 0.83 m. ve derinlik 0.45 m. ölçülerdedir. Bu şekildeki ana kayaya oyulmuş su kanalları, Kremna'nın güneyindeki Panemoteikhos kentinde de yer alır. Mitchell, 1996b: 47-62, 59, Res. 3; Metin, 2015: 32-33, 37, Res. 51; 2018a: 37-56, 40, Res. 49.
[2188] Boyut olarak 0.15x0.14 m. ve derinlik 0.02 m. ölçülerdedir. Kırıktır. İçte yivler vardır.
[2189] 2014'deki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Büyük Propylon'un arka yamaçlarındaki kalıntılar içinde Latince "προ" kelimesi yazılı başka bir çatı kiremidi ele geçmiştir. Çatı kiremitleri ve mimari yapılardaki terrakottalar için bkz. Cummer, 1970: 29-54; Özyiğit, 1988: 101-116; 1990b: 303-326; 1990a: 149-179; Coşkun, 2001: 19-23; 2007: 9-24; Ateşlier, 2006: 59-78; 2010: 225-232; Witte-Orr, 2007: 293-308; Kahya, 2012: 85-288; Akkurnaz, 2013: 127-385; 2019a: 13-32; 2019b: 140-160.
[2190] Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 67-79, Fig. 7, 86-87.

yerleştirildiği büyük yapılar olarak tasarlanmış, MÖ 325'den sonra Knidos, Latmos Herakleia ve Ephesos da ilk olarak kullanılmaya başlanmıştır[2191].

Buna göre B I'in yüzeydeki temel kalıntıları, kesin olarak yapıya ait orijinal bir plan yapısı oluşturmak için yeterli değildir. Ancak, kalıntılardan yola çıkarak savaş makinelerinin yerleştirilmesi için oluşturulan ön cephedeki seyirdim alanında (*epalksis*) parapetli olarak düzenlenmiş mazgal açıklıklarının yapıldığı[2192], her iki yöndeki (soldaki ve sağdaki) duvar kanatlarından ve kuzeydeki yamaçların sınırlandırdığı arka cephedeki doğu-batı uzantılı küçük ölçekli düzlükten dikdörtgen planlı bir yapıya sahip olduğu, plakalar şeklindeki kırık çatı kiremitlerinden üst aksamının çatı ile kapalı olarak düzenlendiği, kuzeydeki sınırlı tek cepheden kapı girişinin yer aldığı, yapı içinde herhangi bir duvar veya bölme duvar kalıntısı yer almadığından tek odalı bir yapı olarak planlandığı, su kaynağı ve kent merkezi ile lokalitik yakınlık ilişkisinden dolayı periyodik olarak askerlerin konaklamak için kullandığı ve yapı içindeki muhtelif yerlerde mühimmat ve cephaneliklerin depolandığı şeklindeki kuvvetli yorumlamaları yapmak mümkündür. Öyle ki, tarihsel olarak MÖ 6. yy'dan önceki dönemlere ait korunaklı veya sağlam olarak günümüze kadar gelen herhangi bir platformlu veya teraslı yapı tespit edilememiştir. Korunmuş durumdaki bu şekildeki yapıların MÖ 4. yy'ın 2. yarısına kadar ve Hellenistik ve Roma dönemlerinde yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunların üzerine savaş makinaları yerleştirilerek önleri de parapet duvar yapıları ile yükseltilerek kapatılmıştır. Hatta üst yapıları, hafif çatı aksamı ile kapatılarak doğa olaylarından korunmaları sağlanmıştır[2193].

B I'in dıştaki çıkıntılı iki duvar kanadı ve içteki duvar cephesi, yapısal olarak "⌟‾‾⌞—" şekildeki gibi kademeli bir plana sahiptir. Bu şekildeki plan yapısı ile yapılmasının temel etkenleri şöyledir; soldaki duvar kanadının ana kaya ile sağdaki duvar kanadının da kanalizasyon çıkış yeri ile kesişmesidir. Yani B I'in plan yapısı, yer aldığı topografik koşullar ve kentsel unsurlardan dolayı bu şekilde yapılmıştır. Keza yapının, bu türevdeki yapıların aslına uygun bir planda tasarlandığını söyleyebiliriz. Yapıdaki seyirdim yeri (*epalksis- επαλξεις*) kısmen korunaklı bir yapıdadır. Ancak, parapet duvarı olduğunu

[2191] Nossov ve Delf, 2009: 41.
[2192] Bu konuda Philo Byzantius'da parapet duvarlar veya mazgal siperlikler üzerine makinalı savaş araçlarının yerleştirildiğinden söz etmektedir. Ph. Byz. *Poliorketika.* I.14; Winter, 1971a: 73-77, 138-139. Bu konudaki Priene kenti için bkz. Giese, Ruppe, Schneider ve Schnelle, 2016: 47.
[2193] Lawrance, 1979: 395.

varsaydığımız yerler tahriptir[2194]. İçyapısal özellikleri, Batı Sur'daki kule yapılarındaki gibi toprak ve taş karışımları şeklindeki sade dolgu ile doldurularak kuvvetli bir zemin yapısı şeklindedir. Belirtmek gerekir ki, bu türdeki yapısal uygulamalar, ilk olarak MÖ 4. yy'da kule yapılarındaki taban yapılarının güçlendirilerek ve genişletilerek yüksek katlı kuleleri yapmaları ve kulelerin içine yerleştirilmeleri sağlanan ağır makineli araçların korunaklı yapıdaki yerlere oturtulmaları şeklindeki yapısal düzenlemeler ile ilişkilidir[2195]. Bunun yanı sıra, B I, jeo-stratejik olarak korunaklı ve yüksek bir yerde inşa edildiğinden dolayı makineli savaş araçları ile yapılabilecek atışlar için ekstra yüksekliğe ihtiyaç yoktur. Aynı zamanda makineli araçların mekanizmalarına menzildeki hedefleri yok etmek için her yöne döndürülerek çevrilir geniş bir açı sunmaktadır. Bu sebeple, B I'in plan yapısından ve yapısal özelliklerinden yola çıkarak savaşta kullanılan makineli araçların yerleştirilmeleri için mazgal açıklıkların veya pencere bölümlerin yer alması gerektiğini ve atış yapabilmek için bu tipteki yapılarda *katapult*, *mancınık*, *korballista*, *ballista*, *gastraphetes* (*γαστραφετης*), *scorpion* (*scorpio*) ve *lithobolos* gibi savaş araçlarının yerleştirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu konuda Hellenistik Dönem'de Seleukos Krallığı'nın hakimiyetindeki toprakları korumak için koloni kenti olarak inşa ettirdiği[2196] ve Roma Dönemi'ndeki askeri mühendislerin yeniden düzenlediği Antiochia Hippos kentinin güney yamaçlarındaki *bastion* yapısı, konum, yapısal özellikler ve stratejik uygulamaları yönüyle B I'in yapısı hakkındaki yapısal açıklamaları anlamamızı sağlamıştır[2197]. Buna göre Antiochia Hippos'un MS 2. yy'da inşa edilen *bastion* yapısının tek kule ve I, II, III, IV ve V nolu kemerli veya tonozlu oda yapıları şeklindeki kompleks yapılardan oluşarak ağır makineli savaş araçlarını yerleştirmek için mazgal açıklıklarına ve kemer yapılarına sahip olmasının[2198] yanı sıra, antik yol, kent kapısı ve kentin güneydeki açıklıklarını kontrol etmesi şeklindeki stratejik özelliklerinden dolayı B I yapısı ile ilişkilendirilmiştir[2199]. Ancak, söz konusu *bastion* yapısı, bir sonraki konuda detaylı olarak ele alacağımız B II yapısı ile daha çok benzerlik göstermektedir.

[2194] Bu konudaki detaylı bilgiler için bkz. Winter, 1971a: 73-77, 138-139; Lawrance, 1979: 355-362; Nossov ve Delf, 2009: 20.
[2195] Akarca, 1998: 148.
[2196] Bar-Kochva, 1976: 20-46; Robert, 1985: 480-484; Segal, Mlynarczyk ve Burdajewicz, 2009: 10-17; Eisenberg, 2013: 91.
[2197] Eisenberg, 2013: 90-110.
[2198] Üst yapıyı desteklemek için kullanılmamıştır. Savaş makinelerinin yerleştirilmesi amacı ile inşa edilmiştir. Eisenberg, 2013: 110.
[2199] Eisenberg, 2013: 87-91, 103-113, Figs. 92-118.

Diğer taraftan B I'in sağdaki duvar kanadı (batıdaki), ana kaya kullanılarak bloklar ile düzenli bir şekilde yapılmış kanalizasyon atık çıkış yeri veya kanalizasyon ağzı ile tek bir cephede yer almaktadır[2200] (Lev. LXXXII: Fig. 164). Kanalizasyon çıkış yeri dikdörtgen bir yapıdadır. 0.85x0.75 m. ölçüdeki ağız kısmı ile içeride genişleyerek ve yükselerek ilerler şekildeki içyapısının incelenerek kanalizasyondaki olası tıkanmaları veya arızaları düzeltmek için bir kişinin girip-çıkabileceği ölçülere sahip olduğu tespit edilmiştir[2201]. Ana kaya içeride dikey bir koridor şeklinde işlenmişken, üst yapısı ise tıraşlanarak oluşturulan blokların yan yana sıralı bir şekilde dizilimi kapatılmıştır. Yani kolon-kiriş dizilimi ile kesme bloklar kullanılarak inşa edilmiştir[2202] (Lev. LXXXIII: Fig. 165, Lev. CXXXX. Çiz. 100). Kanalizasyon yapısı, kentteki *Dorik* Agora'dan başlayarak -takip edilebilen- güneybatıda yer alan Hamam/Kütüphane güzergahına paralel bir açıda devam ederek ana kanalizasyon sistemiyle bağlantılıdır. Kentteki şebekelerde ana kanalizasyon ile ilişkili (bağlı) olarak güneydeki çıkış sistemleriyle kentin dışına tahliye edilmektedir[2203].

[2200] Anadolu'daki ilk kanalizasyon yapıları, Hititler tarafından kentteki atıkların tahliyesi için yapılmıştır. Naumann, 1998: 206-209. Hellenistik ve Roma dönemlerinde ise Pella, Priene, Delos, Antiocheia, Stratonikeia ve Alexandria kentlerindeki *latrina*ların (tuvalet) atıklarını kent dışını tahliye etmek için yapılmış gelişkin kanalizasyon yapıları yer alır. Erdemir, 2010: 105.

[2201] Kanalizasyon çıkış yeri veya ağzının ölçüleri; Yükseklik 0.75 m., genişlik 0.85 m. ve ölçülebilen derinlik içeriye doğru 5.00 m. ölçülerdedir. Öyle ki, söz konusu, ölçüler, çıkış noktasındaki arka bölümde değişerek ve çok daha genişleyerek bir kişi çok rahat bir şekilde diz üstü çökerek ya da sürünerek ilerleyebilir. Su birikintisi içinde olduğu için çok fazla ilerlenememiştir. Ancak, kanalizasyon hattı iç mevkide devam etmektedir. Anadolu'daki kentlerin çoğunluğunda, yani alt yapısı düzenlenmiş kentlerde atıkların kent dışına tahliye edilmesi için ana kanalizasyon yerleri olarak kullanılan kolektörlerin (*cloaca*) yapıldığı bilinmektedir. Termessos'un Sütunlu Caddesi'nin altında geçen kanalizasyon yapısı ilişkili bir örnek yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kürkçü, 2013: 234-235, Res/Fig. 2; 2016: 133-136, Fig. 11.

[2202] 0.50x1.00, 0.50x1.05, 0.60x1.10 m. ölçülerdedir. Bu konudaki çalışmaları ile Akkurnaz da kentlerdeki kanalizasyon yapılarının bir insanın girebileceği ölçülerde olduğundan bahsederek taban yapısı ve duvarları taş döşeli, tavanı kapalı kanalizasyonların ileri düzey kentleşmenin göstergesi olduğundan bahsetmiştir. Akkurnaz, 2017: 151.

[2203] Bu konudaki çalışmaları ile modern araştırmacılar, kent içindeki şebekelerin ana kanalizasyonlara bağlanarak kent dışındaki doğal su birikintilerine veya akarsulara karıştırıldıklarını, bu vesileyle tahliyenin hızlı bir şekilde kentten uzaklaştırıldıklarını açıklar. Aicher, 1995: 21-23; Kretzschemer, 2000: 111-112; Gürbay, 2003: 26-28; Adam, 2005: 537-542; Wilson, 2010: 311; Hodge, 2012: 332-343. Ancak, Kremna'nın güneyindeki alvea tazyikli olarak akan ne bir akarsu, ne de su birikintisi yer almaktadır. Özellikle GK-K'den doğu yönündeki devam eder durumdaki ve kanalizasyon ağızlarındaki ana kayalar kullanılarak oluşturulmuş yer yer derin kanallar dikkat çeker. Bunlar, ana kanalizasyon merkezi sistemine eklenerek dışarı tahliye edilir durumdaki atıkların kanallar yardımıyla kent dışına çıkarılmasını ve kentten uzaklaştırılmasını sağlar. Kanallar oldukça korunmuştur ve takip edilebilen uzantıları yer yer tahrip vaziyette doğu istikametindeki belirli bir yönde ilerler. Ancak, sonlandığı yer kesin olarak belirsizlik konusudur. Bu sebeple, tahliye çıkış yerlerinin kırsal sahaya yakın olmasından dolayı Romalıların tarımsal amaçları için insan atıklarını kullandıkları akla gelir. Çünkü boşaltılmış veya temizlenmiş kanallardaki atıklar, tarım arazilerinde ve bahçelerde kullanmaları için çiftçilere satılırdı. Scobie, 1986: 399-433. Kaldı ki, Kremna'nın doğusundaki ve güneyindeki düzlükler teraslar halinde düzenlenerek tarım arazileri olarak kullanılmıştır. Ayrıca, çok sayıdaki verimli araziler ve kırsal yerleşimlerde bu çevrelerde yer alır. Diğer taraftan Antiocheia'yadaki tuvalet atıklarının Orontes Nehri'ne (Asi) akıtılarak çevreyi temiz aşırı kirlilikten kurtardıkları ve hastalıkların önüne geçtikleri bilinmektedir. Erdemir, 2010: 105. Buna göre Kremna'nın güneyindeki ana kayaya açılmış kanallar ile bu kanalların yöneldikleri çevredeki vadiler de kanalizasyon atıklarının bir şekilde tahliyesi için kullanılmış olabilir. Çünkü Roma, çevre temizliğini sağlamak ve insan sağlığını korumak için hakimiyetindeki bölgelerde

Topografyadan dolayı yağmur sularının, akarsuların ve nehirlerin veya atık suların bir tahkimatın oluşturduğu bariyer şeklindeki yapısal engelleri aşmalarına izin vermek gerekmektedir. Bunlara yönelik tünellerin veya geçitlerin yapılmaları ve düzenlenmeleri, günümüzde olduğu gibi antikçağdaki kentleşmelerde de çok önemli yapısal gelişmeler olarak görülmüştür. Aksi takdirde kent için büyük olumsuzların sebebi olabilmektedir. Bu konuda Strabon'un Smyrna'daki atık suları tahliye etmek için kanalizasyon yapılarını düzenlemeyen kent sorumlularına yönelik eleştirisi şöyledir; "*Kentin caddelere ayrılışı özel bir şekilde düzenlenmiş, kentin tüm güzel özelliklerinin yanında hiç de küçük olmayan bir kusuru vardır, bu kusur mühendislerin yaptığı işten ötürüdür, şöyle ki; caddeleri döşedikleri zaman yer altında kanal sistemi yapmamışlardı; pislik yüzeye yayılır ve özellikle yağmur sırasında caddeler üzerine boşalır*"[2204].

Kentin kanalizasyon çıkış yeri ile B I yapısının tek bir cephede yer almaları, beraberinde tarihsel ve stratejik açıklamaları zorunlu hale getirmiştir. Şöyle ki, Kremna da İmparator Augustus ve Hadrianus zamanındaki kentleşmeye yönelik imar faaliyetleri dikkate alındığında kanalizasyon yapısının B I'e göre önceki bir evrede inşa edildiği açık bir şekilde görülmektedir[2205]. Ayrıca, kentin geçirmiş olduğu kuşatmayı dikkate alarak B I'in de MS 278 *Kremna Kuşatması* zamanında değil, yaklaşık olarak MS 3. yy'ın ortalarındaki Palmyra Krallığı, Gotlar ve Sasaniler şeklindeki bölgesel tehditlere karşı kenti korumak için yapıldığını önerebiliriz[2206]. Çünkü MS 3. yy'ın ortasındaki siyasi gelişmelerin kentler tarafından dikkate alındığını ve savunmaya yönelik çalışmaların başlatıldığını bilmekteyiz. Bunların Ephesos, Sardeis, Magnesia ad Meandrum, Nikaia, Perge, Side, Rhodiapolis ve Kibyra kentleri olduğunu söylemek gerekmektedir. Bunun yanı sıra, harçlı duvar yapısının yapısal özelliklerinden yola çıkarak MS 278 kuşatmasını siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel açıdan ağır kayıplar verdirerek geçiren kentin sonraki süreçte savunmasını güçlendirmek için Geç Antik Dönem'de bazı yapısal çalışmalara giriştiğini ve bu sırada B I'in inşa edildiğini düşünebiliriz. Bu bakımdan B I'in ana kaya üzerindeki kanalizasyon yapısı ile aynı yerdeki inşası ve kanalizasyon atık çıkış yerinin B I'in sağdaki duvar kanadı ile

yer alan kentlerde kanallar, oturaklar ve su tesisatları inşa etmişlerdir. Bu sebeple, insan atıkları, kanallar yoluyla nehirlere ve vadilere akıtılarak kentlerden uzaklaştırılırdı. Erdemir, 2010: 112.

[2204] Strab. XIV.1.37.

[2205] Levick, 1967a: 29-41; Coulton, 1976: 168-169; Mitchell, 1989a: 229-245; 1991: 119-145; 1995: 53-77.

[2206] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Öztürk, 2006: 84; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.

korunaklı veya gizlenmiş bir şekildeki yapısı, askeri amaçlı oluşturulmuş stratejik yapıların mimari üzerindeki yapısal etkileri şeklinde değerlendirilmelidir.

Buradaki tarihsel olayların ve mimari yapısal uygulamaların arasındaki ilişkiyi daha iyi kavrayabilmek için Karadeniz Bölgesi'nden Ege Bölgesi'ne inerek varlıklı olan ve dinsel mekanları bulunan kentleri yağmalamayarak büyük yıkımları meydana getiren Gotların faaliyetlerine karşı kent savunmalarını tekrardan düzenleyen ve güçlendiren, hatta yeni yapıları ekleyen Nikaia, Magneisa ad Meandrum ve Ephesos gibi kentleri incelemek gerekmektedir[2207]. Çünkü kentlerin içerisindeki yer aldıkları tarihsel olaylardan ötürü başvurdukları mücadele yolları ele alındığında tehditler farklı olsa da Kremna'daki B I yapısı gibi savunma ve saldırı amaçlı yapılmış askeri mimari yapılara yöneldikleri görülmektedir. Bu kapsamdaki teknik ve tarihsel açıklamaların aynı zamanda B II'ye de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre bu konudaki çalışmaları ile M. Büyükkolancı da sözü edilen kentlerin Gotların tehlikesinden dolayı aldıkları önlemleri şöyle açıklamıştır;

Nikaia: "*Önemli bir Bithynia Bölgesi kenti olan Nikaia'nın Hellenistik Dönem'de kurulduğu bilinmektedir. Nikaia (İznik) Roma Barış Çağı'nda huzurlu bir kent iken 258-259 yıllarında Trakya'dan gelen Got saldırısı ile yıkılıp yağmalandı. Günümüze kadar kalabilen surların bir bölümü kentin yeni bir Got saldırısına karşı koyabilmesi için İmparator Gallienus'un (253-260) son zamanında yapılmaya başlanmıştır. Marinus, Quietus (260-261) Dönemi'nde çalışmalar devam etmiş, II. Claudius Gothicus Dönemi'nde (268-270) tamamlanmıştır*" demiştir[2208].

Magnesia ad Meandrum: "*Gotların bir gün geleceğini varsayan Magnesia Kenti, Efes Kenti ile birlikte savunma sistemi inşa etmek istemiş olabilir. Çünkü Gotların büyük ve ünlü tapınakları ilk etapta yağmaladığı artık biliniyordu*" demiştir[2209].

Ephesos: "*Zaten Roma İmparatorluğu'nun Asia Eyaleti başkenti olan Efes'in yöneticileri 256 yılında Karadeniz kentlerini alıp yağmalayarak 258 yılında Bithynia Bölgesi kentlerini yağmalayan Gotlardan habersiz olamazdı. Yöneticiler Gotların bir gün kendi kentlerine ve özellikle Artemis Tapınağı'na geleceğini ön görmüş olmalıdır. Buna*

[2207] Büyükkolancı, 2018: 401-428, Gotların yayılım alanlarını gösteren harita Fig. 4.
[2208] Büyükkolancı, 2018: 419.
[2209] Büyükkolancı, 2018: 416-419.

önlem olarak 258 yılından itibaren kentin çevresine ve belki de Artemis Tapınağı çevresine savunma duvarı inşa etmeye başlamış olmalılardır" demiştir[2210].

Kanalizasyon çıkış yerleri veya ağızları, kent odaklı kaotik olaylarda duvar, kule ve kapı şeklindeki dış cephedeki savunma yapıları gibi korunmak ve savunmak şeklindeki gereklilikleri yüksek olan yerlerin arasındadır. Çünkü bu tipteki yerler, kent dışındaki olası tehlikeler ile karşılaşabilecek veya tehlikelere maruz kalabilecek muhtelif yerlerdir. Bu sebeple, B I'in güneydeki açıklıkları kontrol etmek ve savunmak şeklindeki amaçları haricindeki başka bir jeo-stratejik özelliği de konum olarak seçildiği ve inşa edildiği yerdir. Antikçağdaki kentleşme modeli ve savunma sistemleri üzerine çalışmalarını yürüten S. Müth'ün yukarıdaki yapısal durumlara ilişkin açıklaması şöyledir; "*Bu noktalar daima savaş ve saldırı zamanlarında zayıf noktalar olarak bilinir ve bu sebeple daha çok savunmaya ihtiyaç duyulan yerler arasındadır*" diyerek kent surlarının dışındaki kanalizasyon yuvalarının korunması gerektiğinin önemini vurgulamıştır[2211]. Bu bağlamda kuşatmacıların kanalizasyon atık çıkış yerlerini kullanarak kent içine sızmak veya kente çıkış yeri olarak kullanmak şeklindeki olası durumlarını ortadan kaldırmak için B I'in güneydeki bu cephede inşa edildiğini öngörmekteyiz[2212].

Zaman bakımından uzun süreli kuşatmalarda kentteki sosyo-iktisadi hayatın kötüleşmesi, erzak ihtiyaçlarının karşılanamaması, kuşatmacılar tarafından yapılan ani çıkarmalarda ve istihbaratı bilgiler toplamak gibi hayati durumlar için de bu tipteki yerler, hububat tedariki veya çevreyi gözetleyerek olaylardan haberdar olmak amacı ile gizli ve hızlı geçişler gerçekleştirmek için planlanmış *potern*ler gibi kullanılmıştır[2213]. Öyle ki, Antik yazar Zosimus da MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda Roma'nın kuşatmaları ile kente hapsedilen haydut şefi Lydius'un kentteki hububat problemini çözmek için ilk olarak kent merkezindeki konutları yıktırtarak tarım arazisine dönüştürdüğünü ve kazdıkları tünel vasıtasıyla Roma karargahı ötesindeki kırsal alanlara ulaşarak kente getirtmek için yiyecek ve hayvan tedarik ettiğini anlatmıştır[2214]. Bu yönüyle B I'in sağdaki duvar kanadındaki kanalizasyon çıkış yeri, söz konusu olaylar için bir geçit veya tünel şeklinde kullanılmış

[2210] Büyükkolancı, 2018: 422-423; 2019: 390.
[2211] Müth, 2016a: 164; 2016b: 168.
[2212] Yükseklik 0.70 m., genişlik 0.85 m. ve ölçülebilen derinlik içeriye doğru 5.00 m. ölçülerdedir. Yapısal özellikler ve boyutlar, gösteriyor ki, bir kişi kaotik durumlarda veya olası tehlikelerde kolay bir şekilde kanalizasyon ağızlarını kullanabilir.
[2213] Akarca, 1998: 167.
[2214] Zos. *Hist.* I.69.

olabilirdi. Ancak, bu durumu daha detaylı olarak incelemek gerekmekteydi. Bu konudaki çalışmalarımız, tez kapsamındaki arazi incelemelerinde yürüttüğümüz araştırmalardan elde ettiğimiz verilerden ibarettir. Buna göre Zosimus, Roma saldırıları ile kente hapsedilen Lydius'un hububat konusundaki arayışlarını gizli bir geçit oluşturarak tedarik ettiğini şöyle açıklamıştır; "*Roma'nın kuşatma niyetini anladığında evleri yıkarak tarım arazisi durumuna getirdi ve kent içerisindekilere yiyecek sağlamak için mısır ektirdi. Ne var ki, nüfus hala arzdan çok daha büyük olduğu için, çocuk ya da yaşlı olan her iki cinsiyetten olanları şehir dışına sürdü. Lydius'un düşüncülerini öngören Romalılar, onları şehre geri gönderilmeleri için zorladılar. Böylece, Lydius onları şehir çevresindeki dağ geçitlerine sürerek zarar verdi. Daha sonra Roma kampının ötesinde kent dışındaki sığır ve yiyecekleri çalmak için olağanüstü bir aygıt kullanılarak tünel kazılmıştır. Bir muhbir kadın tarafından burası ifşa ettirilene kadar tedarikler sağlanmış, kuşatma uzamıştır*"[2215]. Antik yazar, yukarıdaki pasajda kuşatma devam ederken haydut lideri Lydius'un sıra dışı bir alet ile Roma'nın karargah sahasının uzağındaki veya ötesindeki (?) kent dışındaki sığırları ve yiyecekleri kente getirtmek için bir tünel kazdığını hikayeci bir anlatım ile aktarmaya çalışmıştır. Ancak, pasajdaki "*ötesinde*" kelimesi büyük bir belirsizlik oluşturarak bazı anlaşılmazlıkları da beraberinde getirerek sorgulamamızı sağlamıştır. Bu bakımdan Zosimus'un pasajındaki veriler değerlendirilerek ihtimal dahilindeki yaklaşımlarımız "*olabilirlik ilkesi*" ile açıklanır bir hale getirilmiştir. Şöyle ki, pasajdaki "*Roma kampının ötesinde kent dışındaki...*"[2216] açıklamaları ile ilk olarak Kremna'nın karşısındaki batı cephede yer alan Roma'nın kuşatma merkezi olarak kullandığı RKA ele alınmıştır. RKA, doğu-batı uzunluk yaklaşık 358 m. ve kuzey-güney uzunluk yaklaşık 800 m. ölçülerdedir. Matematiksel olarak 2.199.63 m. çevresel ve 259.913.46 m. bir alanı kapsamaktadır. Kremna'daki Batı Sur ile RKA'nı çevreleyerek batıda sınır şeklinde kenti korur durumdaki sur duvarı yapısı arasındaki mesafe kuş uçuşu uzaklık olarak yaklaşık 750 m'dir. Bu sebeple, Roma karşıdaki yamaçlarda ordusu ile teyakkuz halindeyken, Lydius'un bu şekildeki bir olayı icra ettirtmesi ya da olayı sonuçlandırması pek de olası görünmemektedir. Ayrıca, ilgili yerdeki arazi çalışmalarında herhangi bir geçit veya geçiş yeri olarak kullanılabilecek bir yerin tespit edilememesi de muhtemel durumdaki kanıyı arttırmıştır. Ancak, Dikmentepe Kule çevresindeki ve RKA'nın güneybatı kırsalındaki Eşek Yaylası olarak adlandırılan mevkideki yerleşimlere ait duvar kalıntıları ve kuzeydeki Kaya Mezar'ından yaklaşık 100 m. uzaklıktaki doğudaki dik ana

[2215] Zos. *Hist.* I.69.
[2216] Zos. *Hist.* I.69.

kaya oyularak yapılmış mağara şeklindeki yer ve içindeki galeri şeklindeki odaları ile koridor yapıları konu ile ilişkili düşüncelerimizi az da olsa yönlendirerek bakış açısı sunmuştur. Bu bakımdan ilk olarak Eşek Yaylası'ndaki yerleşimlerdeki kırık çatı kiremitleri ve seramiklerin MS 3. yy'ı işaret etmelerinin tarihsel olarak yerleşimin bir nevi kent ile ilişkisini ve kuşatma zamanındaki varlığını ortaya çıkarması yönüyle etkili olduğunu belirtmeliyiz. Ancak, Kaya Mezarı'nın doğusundaki mağarayla kent arasındaki ilişkili geçişler veya geçitler tam olarak teyit edilememiştir ve koridorlar, sığır değil de daha çok küçükbaş hayvanları geçirmek veya taşımak için elverişli bir yapıdadır. Gerçi bu aşamada hayvanın türü de çok önemli değildir. Bu çevredeki ve kent çevresindeki yükseklik farkı da yaklaşık olarak 70.00 m'dir. Yani kent yukarıdaki anaka üzerindeyken sözü edilen yer dik olarak inen ana kayanın dip noktasında yer almaktadır. Söz konusu yer burası olsa dahi konumu itibariyle oldukça zor bir yer olduğunu söylemek gerekmektedir. Keza kent içerisinden söz konusu mağaranın içine ulaşacak bir geçit yaptıkları da kesin olarak açık değildir. Ayrıca, mağaranın çevresinde de tedariklerini sağlayacakları kırsal yerleşimler yer almamaktadır. Belirtmek gerekir ki, güneybatıdaki Eşek Yaylası yerleşimi, kent kırsalındaki hububat veya hayvan tedarik yeri olarak kullanabilecekleri önemli bir yerdir. Ancak, kuzeydeki kent çevresindeki kırsal sahada hayvan ve yiyecek sağlayacak yerleşimler kent ile yakın bir ilişki sağlayacak mesafede değildir. Bu sebeple, Zosimus'un pasajındaki "*Roma kampının ötesinde kent dışındaki sığır ve yiyecekleri çalmak…*"[2217] şeklindeki cümlesinde belirtilmeye çalışılan lokasyonunn kesin olarak teyit edildiğini söylemek mümkün değildir. Ki, bu yerlerin tabii olaylar ile tam olarak kaybolduğunu düşünmekteyiz. Bu konudaki diğer bir yaklaşımımız da antik yazarın "*ötesinde*" şeklindeki kullandığı sözcük ile herhangi bir yön işaret etmeksizin veya göstermeksizin kuşatmacıların karargah merkezinden uzak bir yeri, yani güneydeki veya uçurum yapısıyla az da olsa doğudaki yamaçları kast etmiş olabileceğidir. Çünkü söz konusu çevredeki yer alan üç kanalizasyonun da atık çıkış yerleri, kentteki ana arterler ile ilişkilidir. Ayrıca, ağır silah makinelerinin kullanım merkezleri B I ve B II yapıları ile kanalizasyon yapıları, tek bir yapı olarak düzenlenmiş bir şekildedir. Kanalizasyon yapıları, boyut ve yapısal olarak bir kişinin kolaylıkla giriş-çıkış sağlayabileceği şekildeki ölçüler ile tasarlanmıştır ve küçükbaş hayvan taşımak için de uygun bir yapıdadır. Dahası kentin güney kırsalındaki teraslar halinde düzenlenmiş tarım arazileri ile Evciyeri, Kepez I, Kepez II ve Bağtepe-Sıvacık şeklindeki kırsal yerleşimler kent ilişkili bir konumdadır. Ancak, tarihsel olarak B I ve B II'nin MS 3.

[2217] Zos. *Hist.* I.69.

yy'ın ortalarındaki inşası ve Zosimus'un yukarıdaki olayı aktarırken "*sığır ve yiyecekleri çalmak için olağanüstü bir aygıt kullanılarak tünel kazılmıştır.*"[2218] şeklindeki açıklamaları, ayrı tarihsel olaylardır, yani kanalizasyon yapıları, B I ve B II yapılarından daha önce yapılmıştır. Sonuç olarak kanalizasyon atık çıkış yerleri, antik yazarın anlatımları için bir bakış açısı ortaya çıkarması yönüyle Lydius'un hububat tedarik etmek için kullandıkları yerlerin arasında gösterilmesi ve değerlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz.

İlişkili olarak M. Eisenberg de Antiochia Hippos'daki yürüttüğü kazı çalışmaları sırasında kentin güneyindeki *bastion* yapısının duvarına açılarak Kule 1 ile bağlantılı olduğu varsayılan yaklaşık 0.55x0.80 m. ölçülerde bir adet açıklık veya geçit tespit etmiştir[2219]. Burası ilk olarak kule ve duvar yapıları arasındaki birikinti yağmur sularının tahliye edilmesi için yapılmış bir drenaj kanalı şeklinde yorumlamıştır. Ancak, daha sonraki çalışmalarında elde ettiği sonuçlara göre bir kişinin içerisinden geçerek kentin içine veya dışına gizli bir şekilde yapılması olası geçişleri sağlamak için tasarlanmış bir açıklık veya geçit şeklindeki *potern* yapısı ile ilişkili açıklamaları[2220], B I yapısındaki kanalizasyon çıkış yerinin de periyodik olarak kaotik zamanlardaki işleri yerine getirmek için kullanıldığı yaklaşımını kuvvetlendirmiştir[2221]. Bununla birlikte MS 3. yy'da çiftlik yerleşimi olarak kullanılan Belen'deki kule yapısında yer alan 0.57x0.55 m. ölçülerdeki gizli tünel yapısı, B I ve B II yapılarındaki gibi temelde kanalizasyon yapısı olarak değil de kırsal çevredeki güvenlik sistemlerinin bir parçası olarak kule yapısına ulaşmak için veya yerleşim yeri ile kırsal çevre ilişiğindeki geçişler için gizli olarak giriş ve çıkış sağlamak amacı ile inşa edilmiş geçit şeklinde yapılmıştır[2222]. Ancak, Belen'deki tünel yapısının gerek teknik işçilik ve yapısal özellikleri ve gerekse savunma sistemleri ile ilişkili bir yapıyla bağlantılı olmasının yanı sıra, kırsal çevredeki lokasyonu, B I ve B II yapılarındaki kanalizasyon çıkış arterleri ile ilişkilendirilerek söz konusu yapıların az da olsa kaotik dönemlerde stratejik amaçlar için kullanılabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca, Belen'deki tünel yapısının ölçüleri, B I'in 0.85x0.75 m'dir. B II'nin 0.80x1.20 m. ölçüleri ile karşılaştırıldığında B I ve B II'deki yapıların içinde herhangi bir kişi ya da kişilerin sıralı olarak çok daha kolay bir

[2218] Zos. *Hist.* I.69.
[2219] Eisenberg, 2013: 102-103; 2016: 619.
[2220] Eisenberg, 2016: 619.
[2221] Bu konudaki çalışmalarımızı yürütürken M. Eisenberg ile iletişim kurularak Antiochia Hippos kentindeki Bastion Yapısı ve gizli geçit veya potern olarak kullanıldığı tarafınca ileri sürülen yapı hakkında bilgiler aldık. Çalışmamızdaki Bastion I yapısı ve kanalizasyon yapısı arasındaki tarafımızca kurulan yapısal ilişkiyi aktararak görüşüne başvurduk. Bu konudaki gerek makale ve gerekse metin şeklinde sağladığı bilimsel katkıları için çok teşekkür ederiz.
[2222] Çevik ve Bulut, 2007: 106-108, Fig. 9, 12-13.

şekilde tek yönlü giriş veya çıkış yapabilecekleri görülmektedir. Bu konuda son olarak 29 Mayıs 1453'de Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethindeki olaylar sırasında Ayasofya'nın (Hagia Sophia) rahiplerinin ve hizmetkarlarının ortadan kaybolmaları olayını paylaşmak istiyoruz. Kuşkusuz ki, söz edilen kişiler mucizevi bir şekilde ortadan kaybolmamışlardır. Ayasofya'nın gizli geçitlerini kullanarak kaçtıkları belirlenmiştir. Şöyle ki, ilk olarak yapının içindeki gizli bir bölümden girerek havalandırma ve su hattını takip etmişlerdir. Daha sonra bahçeye ardından da Kırk Çeşme suyoluna ulaşmışlardır. Buradaki tünelleri de takip ederek uzaklaşmışlardır.

2.6.2. Bastion II (Kat. No. 45)

B I'in doğu cephesindeki dik yamaçta yer almaktadır. Uzunluk, 47.20 m. ve yükseklik, 14.00 m. ölçülerdedir. 1.205 m. yüksekliktedir. Jeo-stratejik olarak güney yamaçtaki düzlükleri, vadileri ve geçitleri kontrol ederek kente karşı olası saldırılar için tehditkar esaslı bir savunma yapısı oluşturur (Lev. LXXXIII: Fig. 166, Kat. No. 45, Lev. CXXXXI: Çiz. 101-102).

B II, ana kaya üzerindedir. Plan olarak B I'in tersi bir şekildedir " " ve kademeli bir plan yapısına sahiptir (Lev. LXXXIV: Fig. 167-168). Soldaki 8.80 m. uzunluktaki duvar, 2.25 m. bir dış çıkıntı yapar durumdaki sağdaki duvar yapısı (batıdaki) ile dik açıda kesişmektedir. Sağdaki duvar, ön cephede 27.50 m. uzunlukta doğu yönünde ilerleyerek soldaki duvar yapısı (doğudaki) ile 3.10 m. bir içe girinti yaparak sonlanmıştır. Kesişimdeki duvar yapısı, doğu cephede 1.10 m. ve 9.80 m. iki dış ve 0.40 m. ve 0.90 m. iki iç duvar oluşturarak ana kaya ile devam etmiştir. B II'deki sağ ve sol duvar kanatlarının yanı sıra, soldaki ilişkili duvar (doğudaki) ve ön cephedeki duvar, bloklar ile inşa edilirken[2223], sağdaki duvar kanadı (batıdaki) ile kesişimdeki duvar yapısı (batıdaki) da yer yer ana kaya kullanılarak çokgen taşlar ve düzensiz bloklar ile yapılmıştır. B II'de *opus mixtum* teknik ile kırık çatı kiremitleri ve harç katkısı kullanılarak duvar güçlendirilmiştir. Bu yönüyle B II yapısı, paralel ve dik açılı duvar yapıları eklenerek kademeli bir plan yapısı ile düzenlendiği için iç-dış duvar yapıları olan B I yapısı gibi *bastion* olarak tanımlanmıştır[2224].

[2223] Bloklar, 0.30x0.80, 0.40x1.05, 0.50x0.65, 0.50x1.05, 0.50x1.20, 0.50x1.25, 0.50x1.30, 0.70x0.90 m. ölçülerdedir. Çok sayıdaki küçük ölçekli düzensiz bloklar ve çokgen taşlar kullanılmıştır.
[2224] Keeley, Fontana ve Quick, 2007: 68-69, Fig. 7.

Bu tipteki yapıların hareket alanı geniştir. Yapının duvarları kalındır, pencere veya mazgal açıklıkları geniştir. İçteki stratejik yerler, savaş araçları ve makinelerinin yerleştirildiği topçu kuleleri şeklinde düzenlenmiştir. Tarihsel olarak MÖ 325'den sonra Ephesos, Knidos ve Latmos Herakleia kentlerinde kullanılmıştır[2225]. MÖ 6. yy'dan önceki dönemlere ait korunaklı veya sağlam olarak günümüze kadar gelen herhangi bir platformlu veya teraslı yapı tespit edilememiştir. Sağlam durumdaki yapılar, MÖ 4. yy'ın 2. yarısına kadar ve Hellenistik ve Roma dönemlerine kadar görülebilmektedir. Bunların üzerine savaş makinaları yerleştirilir, önleri de parapet şeklindeki duvar yapıları ile kapatılırdı. Hatta üst yapıları, hafif çatı aksamı ile kapatılarak doğa olaylarından korunmaları sağlanırdı[2226].

B II, jeo-stratejik bakımdan güneydeki ve doğudaki geniş düzlükleri, derin vadileri ve dar geçitleri kontrol etmektedir. Kuşatma odaklı saldırıları düzenleyebilecek düzenli veya düzensiz gruplar için bir ön savunma şeklindedir ve kuşatmaları yok edebilecek bir lokasyondadır. Plan olarak kademeli ve teraslı yapısı ile *bastion* " " planlı bir yapıya sahiptir. Batısındaki aynı işlevlerdeki B I ile yapısal özellikleri yakın ilişkilidir. Ancak, B II yapısı, korunmuş bir yapıdadır ve üzerindeki yapıları az da olsa ayaktadır.

Buna göre B II'de I, II ve III Nolu olarak kaydedilmiş oda yapıları yer almaktadır (Lev. CXXXXI. Çiz. 102). I Nolu Oda, 28.00x14.00 m. ölçüdedir. Dikdörtgen planlıdır. Seyirdim yeri (*epalksis*) korunmuş bir yapı halindedir. Bu alanda 3.00 m. ve 4.30 m. ölçülerde denk olmayan aralıklar ile dört adet payandalı ayaklar inşa edilmiştir[2227]. Uzunluk 1.80 m., yükseklik 2.30 m. ve genişlik 1.15 m. ölçülerdedir. Payandalı ayaklar kapsamındaki aralık bölümlerde ise beş adet mazgal açıklıkları bulunmaktadır[2228]. Bu tipteki yerlerin en az iki veya üç kişi tarafından kullanılabilecek *mancınık*, *katapult*, *korballista* ve *ballista* gibi savaş makinelerini yerleştirmek için yaptıkları tespit edilmiştir[2229]. Kremna'daki araştırmaları ile S. Mitchell da MS 3. yy'daki kent halkının güneydeki açıklıkları kontrolde tutmak amacı ile B II'yi inşa ettirdiklerinden ve savaş makinelerini yerleştirmek için mazgallar yaptıklarından söz etmektedir[2230]. Oda'nın kuzeydeki duvarında kapı girişi vardır; ancak tahriptir ve ¾'ü toprak dolguludur. Buradaki çok sayıdaki dik açılı

[2225] Nossov ve Delf, 2009: 41.
[2226] Lawrance, 1979: 395.
[2227] Doğu cephedeki iki mazgal şeklindeki oluşturulan aralık yer, 3.30 m. ölçüdeyken, batı cephedekiler arasındaki uzaklıklar, 4.30 m. ve 3.00 m. ölçülerde değişiklik oluşturur.
[2228] Doğu cephedeki ilk mazgal duvarı büyük ölçüde korunmuştur.
[2229] Antikçağ'daki savaş aletleri ve savaş makineleri için bkz. Whitehorn, 1946: 49-60; Marsden, 1969: 12, 73, 86, 88-90, 143, 192-195; Campbell, 2011: 677-700.
[2230] Mitchell, 1995: 188.

ve *rektogonal* bloklar, çevreye dağınıktır; dört cephede tıraşlanarak ince yonulu bir şekilde işlenmiştir[2231]. Bloklar, yapısal ve teknik özellikleri ile mazgal yerlerindeki payandalı ayaklara ve oda yapısındaki duvarlara ait olmalıdır. Ayrıca, kırık plakalar şeklindeki düz çatı kiremitleri (*stroter*) ve iki kiremidi üstten tek cephede tutturmak için oluşturulan kırık haldeki kaburgalar (*kalypter*) yoğun bir şekilde yüzeydedir. Bunların üst yapıdaki çatı aksamını kapatmak için yerleştirilen mimari çatı elemanları olarak kullanıldığını düşünmekteyiz[2232]. İlişkili olarak savaş araçlarını hava şartlarından korumak için de üst yapıyı çatı aksamı ile kapattıklarını -muhtemelen belirli bölümleri- söyleyebiliriz[2233]. Bununla birlikte I Nolu Oda'daki hacimli payandalı ayakların hem savaş araçlarını yerleştirmek için kullanıldığı, hem de üst yapıyı taşımak için tasarlandığı görülmektedir (Lev. LXXXV: Fig. 169). Odanın doğusundaki ilişik yerde II Nolu Oda konumlanır. Kare planlıdır ve 11.00x10.00 m. ölçüdedir. Oda yapısında I Nolu Oda'daki gibi savaş makineleri için düzenlenmiş mazgal açıklıkları veya III Nolu Oda'daki gibi kemerli yapılar yer almamaktadır. Buradaki oda yapısı daha çok mühimmat veya cephanelik şeklindeki askeri lojistik malzemeleri depolamak, müştemilat, askerlerin konaklamak ve dinlenmek şeklindeki ihtiyaçlarını gidermek ve oda yapıları arasındaki geçişleri sağlamak için avlulu bir bölüm veya yer olarak yapılmıştır.

II Nolu Oda'nın doğusundaki cephede III Nolu Oda yapısı yer almaktadır. Kare planlıdır ve 9.00x8.00 m. ölçüdedir. Seyirdim yerinde (*epalksis*) iki adet kemerli yapı tespit edilmiştir. Sağdaki I Nolu yapıdaki kemer beş adet blok ile soldaki II Nolu yapıdaki kemer ise yedi adet blok kullanılarak yapılmıştır (Lev. LXXXV: Fig. 170). Bloklar, dik açılı ve *rektogonal*dir. İki yapıdaki yaklaşık olarak yükseklik 2.20 m., kemer açıklıklar 1.30 m. ve 1.40 m. ve derinlik 0.90 m. ölçülerdir. Küçük ölçekli kemerli yapılar, I Nolu Oda'daki mazgallı yapılara göre dar açılı mazgallar şeklinde düzenlenmiştir. Bu sebeple, ana yapıdaki gibi ağır savaş makinelerini yerleştirmek ve atış yapmak için değil, daha küçük ölçekli *gastraphetes* (*γαστραφετης*), *scorpion*lar (*scorpio*) ve *lithobolos* gibi makineli araçları

[2231] Bloklar, 0.40x1.20, 0.40x1.80, 0.50x0.45, 0.50x0.80, 0.65x1.20, 0.70x0.60 m. ölçülerdedir.
[2232] Mimari yapılardaki çatı kiremitleri ve terrakottalar için bkz. Cummer, 1970: 29-54; Özyiğit, 1988: 101-116; 1990b: 303-326; 1990a: 149-179; Coşkun, 2001: 19-23; 2007: 9-24; Ateşlier, 2006: 59-78; 2010: 225-232; Witte-Orr, 2007: 293-308; Kahya, 2012: 85-288; Akkurnaz, 2013: 127-385; 2019a: 13-32; 2019b: 140-160.
[2233] Bu konudaki detaylı bilgilere ulaşmak için bkz. Holland, 1950: 337-356, IG.II^2.463; Winter, 1959: 161-200; 1971: 141-142, 151; Nossov ve Delf, 2009: 21.

yerleştirerek kullanmak için inşa edilmiştir[2234]. Öyle ki, Philo Byzantius da savaş makinelerinin yerleştirilerek kullanıldığı yapıların kemerli olmasından ve büyük boyutlu olması gerektiğinden söz etmektedir[2235]. III Nolu Oda'daki kemerli yapılar, I Nolu Oda'daki mazgal açıklıklarını oluşturan payandalı ayaklar gibi hem savaş araçlarını yerleştirmek ve hava koşullarından korumak, hem de üst çatı aksamını taşımak ve desteklemek için yapılmıştır. Oda yapıları arasındaki giriş-çıkışları sağlamak için odaları plan olarak ortadan bölmüş olarak tasarlanmış kuzey-güney uzantılı duvarlarda kapı açıklıkları yer almalıdır. Ancak, tahriptir ve çalılıklar yoğun bir şekilde heryeri kapladığından dolayı duvar kalıntıları ve yer yer temel kalıntıları takip edilerek yapılar izlenebilmektedir. Buradaki kemerli alanlar, Perge'nin Aşağı Şehir Surları'ndaki savaş araçlarının ve gereçlerinin kullanılmak üzere yerleştirildiği kemerli yapılar ile yakın ilişkilidir[2236]. Perge'deki kemerli kazamatlı yapıların MS 3. yy'ın ortalarında Anadolu'daki kentler için tehlikeli politikalar izleyen Sasanilerin ve Gotların işgallerine karşı mevcut koşulların korunması için düzenledikleri bilinmektedir[2237]. Dolayısıyla B II yapısınında aynı olaylara karşılık olarak inşa edildiğini düşünmekteyiz. Çünkü mimari ve yapısal özelliklerinin yanı sıra, her iki kentte de söz konusu tarihsel dönemlerde Romalı yöneticiler ve askerleri yer almaktaydı. Keza ilişkili tarihsel verileri B I'de de aktarmıştık.

Antiochia Hippos kentindeki MS 3. ve 2. yy'lara ait *bastion* yapısı ile B II yapısı oldukça yakın bir plana ve mimari özelliklere sahiptir. B II yapısı, üç odalıdır ve iki yapısı kemerli olmak üzere kalan yapıların da payandalı mazgal açıklıkları yer alan yedi adet küçük ve büyük ölçekteki makineli savaş araçlarının yerleştirildiği kompleks bir yapıdan oluşmaktadır. Bunlar (payandalı mazgal yerleri), ilgili yerlerde de aktarıldığı üzere yalnızca B II yapısının üst yapı aksamını taşımak için değil de aynı zamanda savaş makinelerini korunaklı yapılar içerisine yerleştirerek olası tehlikelerden ve az da olsa hava koşullarından korumak için de yapılmıştır. B II gibi Antiochia Hippos kentindeki yapı da iki kule yapısı ve dört tonozlu veya kemerli yapılardan oluşmuş kompleks bir yapıdır[2238]. Dört Nolu tonozlu yapı, B II'deki I Nolu Oda'da yer alan mazgallardaki gibi ilk olarak üst yapıyı taşımak veya güçlendirmek için değil de yapısal olarak ağır makineli araçları yerleştirmek için

[2234] Savaş makineleri için bkz. Whitehorn, 1946: 49-60; Marsden, 1969: 12, 73, 86, 88-90, 143, 192-195; Campbell, 2011: 677-700.
[2235] Ph. Byz. *Poliorketika*. I.25.
[2236] Türkmen, 2001: 45, Res. 62, MdTkI, Md4g-i, 47, Res. 65, Md4i.
[2237] Lander, 1984: 308-309; Mitchell, 1987b: 18-25.
[2238] Eisenberg, 2013: 87-113, Figs. 92-118.

kullanılırken, I, II ve III Nolu tonozlu veya kemerli yapılar ise küçük ölçekli savaş makinelerini kullanmak için uygun bir yapıda düzenlenmiştir[2239]. Yapı içindeki Kule 1'de dıştaki kırsal alanlar ve kule arasındaki giriş/çıkışları sağlamak için düzenlenmiş 0.55x0.80 m. ölçülerde bir adet geçiş yapısı veya gizli bir kapı yer almaktadır[2240]. B II'nin de teraslı yapıdaki ön cephesinde yer alan ana kaya üzerinde bir adet 0.80x1.20 m. ölçüde kanalizasyon çıkış yeri inşa edilmiştir. Buradaki yapı ile B II yapısı arasında herhangi bir ilişki olduğunu veya geçişin yer aldığını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak, içyapısı incelenerek yetişkin bir kişinin içeride sırt şeklinde eğilerek ilerleyebileceği uygulamalı olarak yapılarak açık bir şekilde teyid edilmiştir[2241].

B II'nin jeo-stratejik olarak güneydeki ana kayalık ile çevrilmiş lokasyondaki doğal savunma yapısı olarak tespit edilen uçurumun kenarında ön cephesinin dik açılı teras şeklindeki bir duvar yapısı ile düzenlenerek inşa edilmesindeki temel sebepler, topografik koşullar, savunma planları ve ekonomik harcamalar şeklinde üç alt başlıkta incelenmiştir. Buna göre Kremna'nın doğu-batı doğrultulu güneydeki cephesi, yamaçları ve tepeleri kapsayarak yaklaşık 1.114 m. uzunluktaki dik açılı bir uçurum şeklindedir. Jeolojik olarak uçurum yapısı ile kesişir durumdaki dar ve dik açılı yamaçlar, 45^0'lik, 55^0'lik, 70^0'lik ve 75^0'lik açılardayken, uçurum yükseklikleri de 15.00 m. ve 30.00 m. ölçülerde değişmektedir. Bu şekildeki yapısal özellikler, yani yamaçlar, yükseklik farkını düşürür bir açıda devam ettiğinden dolayı kuşatmacılara veya saldırgan gruplara kente ulaşmak için ve periyodik olarak baskınlar düzenlemek için uygun topografik imkanlar sunmaktadır. Bu çerçevedeki açıklıkları ve boşlukları dik açılı ve dirsekli savunma duvarları ile kapatmak için çokgen taşlar ve dikdörtgen bloklar kullanılarak basit işçilik yöntemleri ile *düzensiz örgü* ve *isodomik* duvar örgüsü yapıları inşa edilmiştir. Diğer yandan güneydeki cephe, uçurum ile çevrili bir yapıdadır. Batı cephedeki gibi dar açılı Kremna Vadisi ve doğu-batı uzantılı Boğadiç Dağı ile jeolojik olarak bütünleşik yapıda olmadığı için kuşatma odaklı saldırılara açık topografyaya sahip değildir. Bu sebeple, batı cephedeki şekli ile kuvvetli sur duvarları ve kule yapıları gibi savunma sistemleriyle değil de uçurum kenarları kullanılarak stratejik lokasyonlarda daha az savunma yapıları ile daha etkili güvenlik önlemleri alınmıştır. Bu konudaki B I ve B II yapıları, savaş araçlarının etkin bir şekilde kullanıldıkları merkezlerdir. Dolayısıyla kuşatmacıların etkili saldırılar düzenlemeleri için

[2239] Eisenberg, 2013: 105-106; 2016: 618-619.
[2240] Eisenberg, 2013: 102, 104-105, Figs. 94-98; 2016: 619, Fig. 10.
[2241] Bu konudaki detaylı açıklamalar aşağıdaki ilgili yerlerde verilmiştir.

uygun koşulları sağlamazken, savunmacılar için yüksek güvenlikli bir yer oluşturmaktadır. Aksi takdirde her iki cephedeki topografya özelliklerinin aynı olduğunu varsayarak batı cephedeki gibi güneydeki cephede kenti korumak için kule yapılarıyla savunma merkezleri oluşturulmuş olsaydı batı cephedeki ilişkili tarihsel olaylarla tahrip olmuş savunma yapıları ile karşılaşabilirdik. Ancak, B I ve B II yapıları, ağır makineli araçların kullanıldığı mevkiler olmasından dolayı kuşatmacılar için tehlikeli ve zapt edilmesi imkansız yerler olarak kabul edilmiş olmalıydı. O sebeple, güneydeki BAY IV, GK-K, B I ve B II yapıları, uzun süreli kuşatmalara maruz kalmamıştır ve korunmuş yapıları oluşturmaktadır. Bunun yanında batı cephedeki savunma yapılarından yola çıkarak güneydeki savunma sistemlerinin inşa faaliyetleri için yüksek harcamalara yer vermediklerini, ilişkili olarak savunma yapılarındaki askeri birliklerin veya grupların nicelik bakımından daha az sayılarda görev aldıkları düşünülerek ekonomik harcamaların paralel olarak azaldığı söylenebilmektedir. Söz konusu tespitler, MÖ 3. yy'ın son çeyreği ve MÖ 2. yy'ın ilk yarısı dahilindeki savaş teknolojisinin değişmesi ile Askeri mühendislerin karşılaştıkları uzun süreli savunmalar nasıl yapılır?, Küçük ölçekteki askeri gruplar ile savunma süresi nasıl uzatılır?, Topografik yapıdaki koşullar ile savunma sistemleri çerçevesindeki yapısal ilişkiler nasıl düzenlenir?, Az materyallar ile tahkimatlar nasıl oluşturulur (?) şeklindeki sorunların çözüme kavuşturulmuş halidir[2242]. Denilebilir ki, savaş teknolojisindeki gelişmeler, daha fonksiyonlu askeri yapıların inşasını sağlayarak asker sayısını ve yapılaşmayı bir yönüyle azaltmıştır.

B II'de üç adet yazıtlı blok (ayrı yerlerde) tespit edilmiştir. Buna göre soldaki içe dönük duvar kanadı (doğu) üzerindeki mimari blok, ilk yazıtlı bloktur ve ters olarak yerleştirilmiştir[2243] (Lev. LXXXVI: Fig. 171). "M. A [lbinio] P [r]opinquo M. Alb[iniu]s CRII….[pa]trono sua h. c." yazılıdır. Bu konudaki çalışmaları ile Horsley ve Mitchell'da yazıtlı blok parçasının onur yazıtı olarak düzenlenmiş bir blok olduğunu belirterek MS 1. ve 2. yy'lara tarihlemiştir[2244]. Bu kapsamdaki bir başka yazıtta "Albinio Pro[pi]nquo Albinius F NTA/IVS [pa]trono suo" yazılı yazıtlı bloktur. Onur yazıtıdır ve MS 1. ve 2. yy'lara tarihlenmiştir[2245]. Yukarıdaki iki onur yazıtında "Albinius" adı yazılıdır. Livius, bu adları

[2242] Nossov ve Delf, 2009: 44.
[2243] Soldaki duvar yapısı (doğudaki), on altı blok dizilimdedir. Bu çerçevedeki yazıtlı blok, alttan beşinci dizilimde yer alır.
[2244] Horsley ve Mitchell, 2000: 53, *I. Cremna 21*. Yazıtlı blok ölçüleri: yükseklik 0.41, genişlik 1.71, derinlik 0.37 ve harfler 0.07 m. ölçülerdedir.
[2245] Horsley ve Mitchell, 2000: 52, *I. Cremna 20*. Tehlikeli ve yüksek yerdeki konumu itibari ile ölçüler tespit edilememiştir.

Augustus'un Kremna'yı koloni kenti olarak düzenlerken, Etrüsk kökenli Albinius adındaki aile bireylerini *veteranus* olarak yerleştirdiklerinden bahsetmektedir. Ailelerin adları ve kökenleri ile organik bir ilişki kurmuştur[2246]. Son olarak içerikte "-]niano f. et P. Rutilio [- -] s. p. f. cur. idemq. ded[icavit]" yazılı yazıt da bir adak yazıtıdır ve MS 1. ve 2. yy'lara tarihlenmiştir[2247]. Yazıttaki Rutilius adı Kremna'daki bir aile adıdır ve yaygın olarak kullanılır[2248]. Buna göre B II'deki yazıtları kent merkezindeki mimari yapılardan sökerek savunma odaklı yapılarda ek malzemeler şeklinde kullandıkları açıktır; ancak, hangi yapıya aittir, konusundaki bilgiler sınırlıdır. Öyle ki, MS 3. yy'ın ortasında Rhodiapolis[2249], Side[2250], Perge[2251], Kibyra[2252], Sardeis[2253] ve Ephesos[2254] kentlerindeki savunma sistemlerini güçlendirmek için de kamu yapılarındaki mimari elemanlar sökülerek ek materyal şeklinde kullanılmıştır. Bununla ilişkili olarak B II'de korniş blok, zıvana delikli kaide ve *lento* blok yer almaktadır.

Tarihsel olarak yukarıdaki yazıtlı bloklar, *terminus ante quem* yöntemi ile B II'nin MS 2. yy'dan önce inşa edilmiş olamayacağını söyleyebiliriz. Pamphylia, Pisidia ve Isauria'daki tarihsel olaylardan yola çıkarak B II'nin Palmyra Krallığı, Gotlar, Sasaniler şeklindeki tehlikelerin kent odaklı olası saldırılarına karşı MS 3. yy'ın ortalarında ağır makineli araçların kullanım yerleri olarak inşa edildiğini veya MS 278'de gerçekleştirilmiş *Kremna Kuşatması*'ndan önce yapıldığını önerebiliriz[2255]. Ayrıca, geniş derz açıklığı oluşturan düzensiz taşların arasına yerleştirilen kırık çatı kiremitleri ve harç katkısı ile düzenlenen duvarın teknik işçiliği ve mimari özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Geç Antik Dönem'de yapıldığını söylemek mümkündür.

[2246] Liv. *perioch.* V.40.9, VII.20.7.
[2247] Horsley ve Mitchell, 2000: 51-52, *I. Cremna 19.* Yazıtlı blok ölçüleri: yükseklik 0.43, genişlik 1.33, derinlik 0.43 ve harfler 0.12 m. ölçülerdedir.
[2248] Bu konudaki detaylı aktarımlar, "Roma Dönemi'nde Kremna" adlı başlık altında verilmiştir.
[2249] B. İplikçioğlu'nun 2004 ve 2007 yıllarında Rhodiapolis'deki yüzey araştırmalarında kentin kuzey surlarında ortaya çıkarılan yazıtlı ve yazıtsız onur kaideleri ile kamu yapılarına ait mimari elemanların MS 3. yy'daki kaotik ortam ilgili olduğu tespit edilmiştir. Öztürk, 2006: 84.
[2250] Mansel, 1963: 67-70; Foss, 1977: 172-180; Nossov ve Delf, 2009: 29-33.
[2251] Millar, 1969: 28-29; Broughton, 1975: 159-161; Lveer, 1984: 159-161; Brandes, 1989: 45, 102; Hild ve Hellenkemper, 1990: 145; Mitchell, 1993b, I: 235-236, 238; Winter, 1996: 136, 192, Liebeschuetz, 1999: 6.
[2252] Mitchell, 1989b: 111-128.
[2253] Mitchell, 1993b, I: 235.
[2254] Zos. *Hist.* I. 28; Knibbe, 1980: 807; Mitchell, 1993b, I: 235; Nossov ve Delf, 2009: 52-53; Büyükkolancı, 2017: 1-111.
[2255] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Öztürk, 2006: 84; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Büyükkolancı, 2018: 401-428; 2019: 385-394.

B II'deki ana kaya kullanılarak inşa edilmiş teras planlı *bastion* yapısı, B I'deki gibi bir kanalizasyon atık çıkış yeri veya kanalizasyon ağzı ile tek cephede yer almaktadır. Ana kaya yaklaşık 2.00x3.20 m. ölçüdedir ve küçük ölçeklidir. Cephesi, tıraşlanarak ince yonulu olarak düzleştirilmiştir. Ayak koymak için veya el ile tutmak için yapılan -giriş-çıkış sağlamak üzere- yatay kademeli yivler ve oyuklar tespit edilmiştir. Kanalizasyon çıkış yeri, dikdörtgen planlıdır. 0.80x1.20 m. ölçüdeki kanalizasyon atık çıkış yeri ile iç kısımda genişleyerek ve yükselerek devam eder şekildeki yapısal özellikleri ele alınarak B I'deki gibi kanalizasyondaki olası tıkanmalardan kaynaklı arızaları gidermek için bir kişinin giriş-çıkış yapabileceği ölçülere sahip olduğu görülmüştür[2256]. İçteki zemin yapısı, ana kayadır ve kanalizasyon çıkış yerine kadar meyilli bir şekilde düzleştirilerek işlenmişken, yan iki kenardaki duvar yapıları çokgen taşlar ile inşa edilerek üst yapısı da plaka şeklindeki bloklar ile kapatılmıştır[2257]. (Lev. LXXXVI: Fig. 172) Bu yapı, kentteki *Dorik* Agora ve Hamam/Kütüphane yapıları istikametindeki ana kanalizasyon merkezleri ile bağlantılı olmalıdır. Kent merkezindeki atık şebekeleri de ana arter şeklindeki kanalizasyon ile ilişkili güneydeki atık çıkış yerleri ile aynı aksdadır ve atıklar, bu kolektör (*cloaca*) ile kent dışına tahliye edilmektedir[2258]. Daha öncede ifade edildiği üzere kanalizasyon çıkış yeri ile B II'nin *bastion* çıkıntısı tek bir cephede inşa edilmiştir. Bu konudaki tarihsel olarak Kremna'nın Roma İmparatorları Augustus ve Hadrianus dönemlerindeki kentleşme faaliyetleri dikkate alındığında kanalizasyon çıkış yerinin B II'ye göre çok daha önceki bir zamanda tamamlandığı açıktır[2259]. Ancak, B II'nin ana kaya oyularak inşa edilmiş kanalizasyon yapısı ile aynı yerdeki imarı ve kanalizasyon atık çıkış yerinin B II'nin cephedeki duvarı ile korunur bir şekildeki pozisyonu, mimari çalışmalar üzerindeki askeri stratejik olayların etkisi olarak yorumlanmalıdır. Çünkü bu tipteki çıkış yerleri, kent merkezli saldırılar ile ilk karşılaşabilecek veya tahrip edilebilecek yerleri oluşturmaktadır. Bağlantılı olarak B II'nin güneydeki çevreyi kontrol etmek ve olası saldırıları püskürtmek şeklindeki stratejik amaçları haricindeki başka bir stratejik özelliği de B I'deki gibi konum olarak seçildiği ve inşa edildiği yerdir. Bu sebeple, kuşatmacıların kanalizasyon atık çıkış

[2256] Kanalizasyon çıkış yeri veya ağzının ölçüleri: Yükseklik 1.20 m., genişlik 0.80 m. ve ölçülebilen derinlik içeriye doğru 10.00 m. ölçülerdedir. Öyle ki, söz konusu, ölçüler, yaklaşık 3.00 m. ölçüde içeriye sürünerek devam eder iken, daha sonraki yaklaşık 7.00 m. mesafe ayakta eğilerek ilerlenebilir. 10.00 m. ölçüden sonraki güzergahta yıkık bölümler yer aldığından çok fazla ilerleme kaydedilememiştir. Ancak, açık bir şekilde görülüyor ki, kanalizasyon koridor şeklindedir ve genişleyerek devam etmektedir.

[2257] Bloklar, 0.55x1.10, 0.60x1.00, 0.65x1.10 m. ölçülerdedir.

[2258] Kent içindeki şebekeler ve bağlı oldukları ana kanalizasyonlar ile atıkların nasıl tahliye edildikleri ve su kanalları konusundaki detaylı bilgiler için bkz. Lawrance, 1979: 270-272; Aicher, 1995: 21-23; Kretzschemer, 2000: 111-112; Adam, 2005: 537-542; Wilson, 2010: 311; Hodge, 2012: 332-343.

[2259] Levick, 1967a: 29-41; Coulton, 1976: 168-169; Mitchell, 1989a: 229-245; 1991: 119-145; 1995: 53-77.

yerlerini kente çıkmak için veya kente sızmak için kullanmaları şeklindeki olası durumları engellemek için de B II imar edilmiş olmalıydı. Zira B II'nin inşa edildiği çevredeki doğu ve batı yönlerde de konum olarak aynı niteliklere sahip yerler bulunmaktadır. Fakat kanalizasyon çıkış yeri veya kanalizasyon yapısı, B II'nin inşa yeri üzerinde az da olsa etkili olmuştur. Başka bir ifadeyle, ağır makineli araçların kullanım yerleri olarak güneyde inşa edilecek yerlerin mevkileri seçilirken kanalizasyon çıkış yeri göz ardı edilmemiştir. Ayrıca, B I yapısında da aktarıldığı üzere kuşatma zamanlarında kentteki sosyo-iktisadi hayatın kötüleşmesi veya hububat şeklindeki erzak ihtiyaçlarının karşılanamaması gibi temel yaşam desteklerini kent dışından tedarik etmek için bu tipteki yerleri geçit olarak kullandıkları akla gelmektedir. Bu konuya yönelik araştırmalarımızı B I'de aktardık. Aynı açıklamaların da buradaki ilişkili yerlerde geçerli olduğunu belirtmek isteriz.

B I'e göre B II'nin yapısal özellikleri giriş-çıkış için daha uygun bir durumdadır[2260]. Bu konudaki antik yazar Zosimus'un MS 278'deki *Kremna Kuşatması*'nda Roma'nın saldırıları ile kente hapsedilen Lydius'un gizli bir tünel aracılığıyla kent ötesindeki kırsal sahadan hayvan ve yiyecek şeklindeki kaynakları kente sokması yönündeki açıklamaları, B II'deki kanalizasyon çıkış yerinin aynı zamanda bir geçit veya tünel olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir[2261].

B I ve B II yapılarındaki kanalizasyon bölümlerinin kuşatma ve kaos dönemlerinde ayrı olarak gizli bir geçit şeklinde kullanılabileceği yönündeki ihtimal dahilindeki düşüncelerimizi aşağıdaki su kanalları, tüneller ve geçitler şeklindeki arkeolojik örnekler ile ilişkilendirmeye çalıştık.

Antik yazar Diodorus'un Akragas kentindeki MÖ 5. yy'a ait tünellerin gizli geçitler şeklinde kullanıldığına ve boyutlarından ötürü çok önemli yapısal unsurlar olduğuna yönelik açıklamaları çok önemlidir[2262]. Bunun yanında Akarnania'daki Palaiomanina kentinin tahkimatları içerisindeki yapılan temizlik çalışmalarında sur duvarlarının dış cephesine inşa edilmiş çıkış kanalları tespit edilerek kanalların kent içindeki odalar veya geçitler ile ilişkili olabilecekleri varsayılmıştır[2263]. A. W. Lawrance de Romalı askerlerin Syracusae'ye sızmak

[2260] Kanalizasyon çıkış yeri veya ağzının ölçüleri: B II, yükseklik 1.20 m., genişlik 0.80 m. ve ölçülebilen derinlik içeriye doğru 10.00 m. ölçülerdedir. B I, yükseklik 0.70 m., genişlik 0.85 m. ve ölçülebilen derinlik içeriye doğru 5.00 m. ölçülerdedir ve hafif dirsek yaparak devam etmektedir.
[2261] Zos. *Hist.* I.69. Bu konu B I'deki ilgili yerlerde tartışılmıştır.
[2262] Diod. XI.25.3.
[2263] Lambrinoudakis ve Kazolias, 2016: 673, 675, Fig. 4.

için rehber yardımı ile limana tahliyesi olan bir yer altı tünelini kullandıklarından söz etmektedir[2264].

Ayrıca, Hellenistik Dönem'de Pontos Krallığı zamanındaki ve daha sonra Bizans ve Osmanlı dönemlerindeki Amasya ve Tokat illeri sınırlarında ana kayaların oyularak düzenlendiği çok sayıda tünel ve kanal yapıları yer almaktadır[2265]. Bunların jeolojik yer özelliklerinden ötürü sert ana kayaların basamaklı veya düz bir şekilde işlenmesi ile oluşturulduğu görülmüştür. Amaseialı antik yazar Strabon, yöredeki coğrafi özellikleri aktarırken iki doğal sivri tepenin dar açılı gizli tüneller yardımı ile birbirlerine bağlanmaları için yer altındaki ana kayaların planlı bir şekilde oyulduğundan söz etmektedir[2266]. H. Van Gall'a göre bu şekildeki kanal veya tünel yerleri, kompleks yapıların içinden tahkimli yapılara kadar güvenli olarak su tedarik etmek ve güvenlik durumlarını sağlamak için ana kayaya inşa edilmiştir[2267]. Aynı şekilde H. H. Von der Osten de yukarıdaki yapıların tahkimli yapılardaki gizli *potern*ler şeklinde kullanıldıkları şeklindeki yapısal işlevleri üzerinde durmaktadır[2268]. Ancak, S. Y. Şenyurt ve A. E. Bulut da tünellerin su birikintileri ile dolu olmasından dolayı kültsel amaçlar için de kullanılabileceğini ileri sürmüştür[2269].

Pontos Bölgesi'ndeki ayrı tarihlerde ve aynı amaçlarda kullanılmak üzere düzenlenmiş tüneller ve kanal yapıları şöyledir; Hellenistik Dönem'e ait Geyras'daki tahkimli yapı içinde ana kayaya basamaklı olarak yapılmış tünel ile kaçak kazılar ile ortaya çıkarıldığı tespit edilen Küçükbağlar'daki tünel yapılarının[2270] yanı sıra, kademeli bir şekilde ana kaya oyularak yapılmış Çördük Kalesi'ndeki tünel yapısı, Tokat'taki savunma yapılarında girişi tonozlu olarak yapılan ve kademeli olarak ilerleyen geçit ve Turhal'daki tahkimli yapılar içindeki kademeli tünel yapısı, Bizans ve Osmanlı dönemlerindeki siyasi istikrarsızlık zamanında yapıldıkları ve muhtemelen güvenlik ve su kanalları açısından yararlanıldıkları düşünülmektedir[2271].

Sonuç olarak B I ve B II yapılarındaki stratejik yaklaşımlarımız yukarıdaki kentlerdeki ve yerleşimlerdeki ilişkili yapılar ile karşılaştırılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

[2264] Lawrance, 1979: 270.
[2265] Sökmen, 2016: 468-476.
[2266] Strab. XII.3.39.
[2267] Van Gall, 1967: 504-509.
[2268] Von der Osten, 1927: 134; 1929: 128-134.
[2269] Şenyurt ve Bulut, 2020: 227-250.
[2270] Erciyas ve Sökmen, 2010: 357-359; Sökmen, 2016: 473-474, Figs. 5-6.
[2271] Erciyas ve Sökmen, 2009: 291-293; Sökmen, 2016: 471-472, Figs. 2-4.

Belirtmek gerekir ki, konu dahilindeki yapısal örnekler, B I ve B II yapılarına zengin çeşitlilikteki yorumlamaları ve bakış açısı sunmaları için kullanılmıştır.

2.7. Batı'daki Antik Taş Ocağı

2.7.1. Kremna Antik Taş Ocağı (Kat. No. 46)

I. RKA'ndaki K 9 ve K 10'un arasında yer almaktadır. Kuzey cephesi, dik açılı bir uçurumla sınırlandırılırken, batı ve güney cepheleri yamaçlar ile bütünleşiktir. "L" şeklindeki bir ana kayadır. Ham maddesi yerel kireçtaşı ve travertendir[2272]. Uzunluk, 50.00 m. ve yükseklik, 17.00 m. ve 20.00 m. ölçüdedir. 1.230 m. yüksekliktedir.

III. Jeolojik Zaman'daki (Mezozoik) dağlık hareketler, Alp Sistemi'nin (Orojenez) etkisi ile Eğirdir Gölü (Limnai Lacus) ve Akdeniz (Mediterraneum) kuşağında jeomorfolojik değişiklikler gösterir[2273]. Bu bakımdan Kremna çevresindeki kayaç türleri, traverten şeklindeki Miyosen (Neojen) yaşlı genç kireçtaşlarındandır. Jeomorfolojik olarak Kremna da kireçtaşı ve traverten kayaçlar şeklindeki kayaç yapıları üzerinde yükselmektedir[2274].

KATO'nun jeolojik yapısı, sert kayalıklar ve dik yamaçlardan oluşmaktadır[2275]. Ana kayadaki kademeli şekildeki blok yuvaları, yatay veya dikey kesik izleri ve kanallar, dikkat çekmektedir[2276] (Lev. LXXXVIII: Fig. 173). Bu konudaki yükseklikleri 0.45 m. ve 1.00 m. ölçülerdeki blokları çıkarmak için açılan yuvalar ve blokları çıkardıkları yerdeki kesik izleri, ana kayayı nasıl kestikleri ve taşları ana kayadan nasıl ayırdıkları ile ilgili yöntemleri açıklayabilecek yeterliliktedir[2277]. Bunların taşlar çıkarılırken ustaların kullandıkları taşçı

[2272] Metin, 2013c: 79-85; Bu konudaki kireçtaşlarının bilimsel analizlerinin gerçekleştirilmesindeki katkılarından dolayı Jeoloji Yüksek Mühendisi Yasin Üstündağ'a çok teşekkür ederim. Antikçağdaki mermer cinsleri ve mermer ocakları ile özel mülkiyetteki ve İmparatorluk kontrolündeki mermer ocakları için bkz. Albustanlıoğlu, 2011: 43, Tab. 1, 48, Tab. 4.
[2273] Atalay, 1977: 93-110; Bracke, 1993b: 15; Kurt, 2000: 175; Avcı, 2014: 55.
[2274] Kun ve Türkmen, 2003: 263; Kun, 2018: 360.
[2275] Matematiksel olarak 84.57 m. çevresel ve 499.65 m. bir alanı gösterir.
[2276] Metin, 2014a: 20-21, Res. 40-43.
[2277] Metin, 2014a: 21, Res. 42-43. Taşçı alet izleri ve taş yüzeylerinin işlenişi hususundaki detaylı bilgiler için bkz. Casson, 1933: 187-188, Fig. 69-70; Richter, 1943: 192, Fig. 2-3; Akarca, 1998: 116-117; Bingöl, 2004: 103-124. Smyrna kenti kırsalındaki Belkahve'de, Kaynaklar'da ve Sivrikaya'da yer alan savunma odaklı yapıların inşasındaki materyallerin çıkarımları aşamasındaki taşçı işaretleri dikkat çekmektedir. Göncü, Yolaçan ve Ersoy, 2019: 16-17, 21, Fot. 4, 9, 13.

aletleri ile yaptıkları izler olduğunu düşünmekteyiz[2278]. Bu şekildeki izler, ustalık araçları ve gereçleri olarak lama veya testere tipli ağzı keskin aletleri işaret etmektedir[2279].

KATO'nun batı cephedeki Kremna ile yaklaşık 280 m. uzaklıktaki lokalizesi, kent ve çevresindeki yapı işleri ve imar bakım işleri için yeterli kapasitede ve ekonomik olarak iktisadi katkısı yüksek bir atölye oluşturur[2280]. Şöyle ki, ihtiyaç durumdaki taşların çıkarımları, işçilikleri, sevkiyatı ve yerleştirilmeleri çok yüksek maddi kaynak ve emek gerektirmektedir. Bu sebeple, Kremna ve KATO'nun coğrafi yakınlıkları, ekonomik harcamaları azaltarak işçilik faaliyetlerini planlı ve hızlı bir şekilde yapmalarına olanak sağlamaktadır[2281]. Batı Sur'un yamaçlarındaki ana kaya yatakları ve Hamam/Kütüphane yapısı çevresindeki ana kaya, tıraşlanarak ve kesilerek blok çıkarımları için kullanılmıştır[2282]. Ayrıca, yapı işleri dışındaki lahit, heykel ve kaide şeklindeki sanat ve estetik değerleri yüksek eserler yapmak için kente yakın taş ocakları kullanılarak ham madde kaynakları tedarik edilmiştir[2283]. Böylelikle, kentteki mimari yapılardaki taşlar veya bloklar ile jeolojik yapı arasındaki homojenlik kurulmuştur. Örneğin Priene kenti mermer ocaklarına yakın olduğundan sur duvarları mermerden yapılırken, Erythrai'nin surları çevresindeki kireç taşı ve trakhit taşlarından ve Teos'un savunma duvarları da Karagöl ve Taşdibi mevkilerinde yer alan kireçtaşı kaynaklarından oluşturulmuştur[2284].

[2278] Taş Ocakları'nın kullanılması ve taşların çıkarılması ile ilişkili olarak bkz. Richter, 1943: 192, Fig. 2-3; Bingöl, 2004: 21-25, 52-63, 91-124; Naumann, 2007: 39-44; Fırat. 2016: 25-30.

[2279] Bingöl, 2004: 119-124; Fields ve Delf, 2006: 12; Kessener, 2010: 284-303.

[2280] Mylasa'da kent yakınlarındaki dağ yamaçlarındaki taş ve mermer ocakları kullanılarak kent surları yükseltilmiştir. Strab. XIV.II.23. Samos, Thasos, Alexandria Troas, Notion, Ephesos, Hierapolis, Aphrodisisas ve Antiokheia kentleri de inşa faaliyetleri için yakın çevrelerindeki taş ocaklarını atölye şeklinde kullanmışlardır. Akarca, 1998: 110; Fırat, 2016: 30. Mersin İli, Silifke İlçesi'nde yer alan Dana Adası'ndaki taş ocaklarıda antikçağda aktif olarak kullanılmış durumdadır. Varınlıoğlu, 2019: 239-245.

[2281] Kent territoryumlarındaki antik taş ocaklarından bahsederken Vitruvius'un Grotta, Rossa ve Palla kentleri yakınlarındaki taş ocaklarının faaliyete geçirilmesiyle maliyet ve işçilik konularındaki sıkıntılı süreçlerin azaldığını belirtmesi akla gelmektedir. Vitr. *de Arc*. II.VII.5; Wright, 2005: 33-43. Kyme'deki surlarda kullanılan andezitin güneydeki yaklaşık 15 km. uzaklıktaki taş ocaklarından getirildiği söylenmektedir. La Marca, 2013: 301-315. Phokaia'daki kireç taş ocakları da ham madde kaynakları şeklinde kullanılmıştır. Özyiğit, 1998: 789-790, Res. 14-15. Smyrna'nın kırsalındaki Belkahve'de, Akçakaya'da, Kaynaklar'da ve Sivrikaya'da yer alan savunma odaklı yapıların inşasındaki materyallerin tedariki için çevredeki ana kayalar kullanılmıştır. Göncü, Yolaçan ve Ersoy, 2019: 16-17, 21, 25, Fot. 4, 9, 13, 18.

[2282] Metin, 2014a: 20-21, Res. 40-43; Antikçağ'daki taş işçilikleri, taşların işlenişi ve çıkarımları konusundaki bilgiler için bkz. Wright, 2005: 29-32, 44-68, Res. 64-67.

[2283] Fırat, 2016: 30; Staebler, 2016: 65-67; Brasse ve Müth, 2016: 78. Ancak, yukarıdaki uygulama her zaman aynı şekilde devam etmemiştir. Öyle ki, taş ve mermer ocakları ile iç içe konumdaki Aphrodisias kentinde yerel miktardaki taşların az tercih edilmesine rağmen kent dışından getirilen ithal Chios kaynaklarının kentte temel bir materyal olabilmesi dikkat çekmektedir. Dodge, 1984: 396; Albustanlıoğlu, 2011: 21. Teos kentinde ithal kaynaklar kullanılır. Fant, 1989: 206-218.

[2284] Polat, 2016: 107.

Kremna Vadisi ile KATO arasındaki alanda ham madde kaynaklarının taşınması veya sevkiyatı için geçit olarak kullanılmış vadi şeklinde küçük bir yer tespit edilmiştir[2285]. Buradaki kayaçlarda yer alan yontma ve sürükleme şeklindeki izlerden yola çıkarak KATO'dan elde edilen blokların kente sevkiyatı için yamaç yerler kadar söz konusu dar açılı yerlerinde kullanıldığını düşünmekteyiz. Uzunluk, 132 m. ve genişlik 2.00 m. ve 3.00 m. açılarda değişiklik oluşturmuştur. İlişkili olarak kuzey ve güney yamaçlar da taş sevkiyatı için elverişli yerler olduğunu söylemek gerekmektedir.

2.8. Tarihleme ve Değerlendirme[2286]

Antik kentlerin silahları şeklinde düzenlenmiş savunma sistemleri, kent arkeolojisi için önemli bir konudur. Bu konu kapsamındaki arazi koşulları, mimari özellikler ve yapısal uygulamalar ile antik kaynaklar, epigrafik veriler, siyasi olaylar ve seramik, cam, sikke, mimari gibi arkeolojik veriler, klasik bir kentin savunma yapılarının incelenmesi ve tarihlenmesi aşamasındaki ana faktörleri oluşturmaktadır[2287].

Kentin savunma yapılarını kavramak ve tarihlemek için savunma yapıları ile ilişkili herhangi bir yazıt vb. belgeler var ise arkeolojideki tarihleme yöntemlerinden *kesin tarihleme yöntemi* kullanılarak kesin bilgilere ulaşılması sağlanır. Ancak, konu ile ilişkili epigrafik verilerin yetersizlik hali söz konusu ise *nisbi/yaklaşık tarihleme yöntemi* kullanılır. Bu hususta kullanılacak arkeolojik tarihleme yönteminin güvenilirliği, muhakkak ki kullandıkları seramik, sikke, cam gibi tarihlemeye katkı sağlayacak arkeolojik unsurların varlıkları ve detaylı incelenmeleri ile paralellik oluşturur.

Bu bakımdan Kremna'daki savunma sistemlerinin kesin olarak tarihlendirilmesine yönelik herhangi bir yazıt veya yazılı bir belgenin olmaması, kentin savunma yapılarının *nisbi tarihleme yöntemi* ile tarihlenmesini gerektirmiştir. Bunu oluşturmak için ilk olarak kentin tarihsel gelişmeleri ve yer aldığı Pisidia Bölgesi'ndeki siyasi olaylar, savunma amaçlı inşa edilmiş yapıların mimari özellikleri, seramik, cam, sikke ve ilişkili mimari yapılar temel ölçüt alınarak homojen bir anlayış ve metodolojik tarihsel bir yaklaşım ile kentin savunması etraflıca incelenmiştir. Daha sonra karşılaştırmalı örneklerin de yardımlarıyla tarihlendirme olayı gerçekleştirilmiştir.

[2285] Antikçağdaki taşların taşınması ve sevkiyatı için bkz. Ward-Perkins, 1972: 137-158; Wright, 2005: 33-43; Müth, Sokolicek, Jansen ve Laufer, 2016: 16-17.
[2286] Bu konuda değerlendirilen tüm unsurların Tablo 21'de gösterildiğini belirtmek isteriz.
[2287] Maier, 1961: 93; Karlsson, 1994: 141-153; Müth, Sokolicek, Jansen ve Laufer, 2016: 2-3.

Kentin savunma sistemlerinin tarihlendirilmesi gibi önemli bir konuyu genel bir başlık altında değil de daha kapsamlı açıklamak için konunun alt başlıklar halinde sunularak anlatılması tarafımızca uygun görülmüştür. Böylelikle kentin kuruluşu, tarihsel olayları ve savunma yapıları arasındaki ilişkiler bağlaşık ve kronolojik olarak verilmiştir. Bunun yanı sıra, savunma sistemlerini kentin tarihsel dönemlerinde doğru bir şekilde konumlandırmak ve tanımlamak için kentin tarihsel kimliğini en erken tarih(e)lere götürebilecek siyasi olaylara ve gelişmelere yer verilmeye özen gösterilmiştir (Tablo: 21).

2.8.1. Siyasi Olaylar

Kentin siyasi tarihine ilişkin en erken arkeolojik bulguların[2288], kuzeybatısındaki komşusu Keraitai ile yaklaşık MÖ 2. yy'ın dördüncü çeyreğindeki ortak veya birlik (*homonoia-Ὁμόνοια*) şeklindeki darp ettirdikleri ilk sikkeler oldukları tespit edilmiştir[2289]. İki kentin yakın, ancak ayrı lokasyonlarda yer almalarına karşın müşterek sikke bastırmaları, kuşkusuz ki, arkeolojik ve tarihsel bir araştırma konusu oluşturmuştur[2290]. Bu hususta incelemelerimiz ışığında kentlerin sınır anlaşmazlıkları, kentsel olaylar ve askeri sorunlar gibi herhangi bir durum yaşamadıkları görülmüştür. Hatta Keraitai'nin erken dönem şeklinde varsaydığımız bulgularından[2291] ve kentin sonraki süreçte stratejik yerdeki kenti, yani Kremna'yı kurdukları bilgilerinden[2292] yola çıkarak kentlerin kendi politikalarının dışında başka sorunlar ile karşı karşıya kaldıklarını ve siyasi manevra yaparak ortak bir siyaset belirlediklerini düşünmekteyiz.

O halde Kremna ve Keraitai arasındaki ortak sikke darbının sebepleri neydi?, Pisidia Bölgesi'ndeki hangi olaylardan ötürü Kremna ve Keraitai kentleri ortak sikke bastırmıştır? şeklindeki soruların ışığında nitelikli açıklamaların yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu

[2288] MÖ 32 ve 31 yıllarında Galat Kralı Amyntas'ın Kremna'yı zapt etmesi olayı, antik kaynaklardaki ilk kuşatma olayı olarak geçmektedir.
[2289] *SNG Cop. Pisidia:* 117-120; *SNG France III:* 1415-1422; *SNG Pfps. Pisidien:* 235-241; Radet, 1893: 190; Sear, 1979: 496; Waddinton, 1853: 98-101; Hill, 1897: 99-103, 215-219; Imhoof-Blumer, 1902: 375-376, 381-384; Jones, 1971: 132; French, 1994b: 53-91; Mitchell, 1994: 136; 1995: 34; Köker, 2011: 287-291. Latince'deki "*Concordia*" kelimesi ile eş anlamlıdır.
[2290] Kentlerin kendi aralarında bastıkları *homonoia* sikkeleri, genel olarak ekonomik sebepler, dinsel nedenler ve oyunlar, anlaşmazlıkların giderilmesi, sınır güvenliğinin sağlanması ve köken ilişkileri sebebiyle basılmaktadır. Korkmaz, 1987: 9-15.
[2291] MÖ 6. ve 5. yy'lara ait Ana Tanrıça Kült Alanı, Arkaik ve Klasik dönemlere ait kentin Akropolisi ve Savunma Duvarları, Geç Klasik Dönem'de Antigonos Monopthalmos'un Keraitai'de askeri birliklerini konuşlandırması şeklindeki unsurlar, kentin erken döneme ait arkeolojik bulgularını ve tarihsel olaylarını oluşturmaktadır.
[2292] Bu konudaki detaylı açıklamalar için "Hellenistik Dönem'de Kremna", "Roma Dönemi'nde Kremna" ve "Kremna *Khora*'sındaki Alan Savunmasına Yönelik Yerler" adlı başlıklar altındaki tarihsel bilgilere bakınız.

konudaki olayların başta Asia Minor olmak üzere Pisidia Bölgesi'ni de içerisine alarak toplumları siyasi, sosyal ve ekonomik yönlerden etkileyen haydutluk ve korsancılık faaliyetleri olduğunu varsaymaktayız. Olayların kökenini MÖ 2. yy'ın çok daha öncesinde aramak ve kronolojik bir şekilde açıklamak gerekmektedir. Bunun içindir ki, ilk olarak Pisidialıların haydutluk ve korsancılık faaliyetleri ile krallıkların ordularında ücretli askerlik yaptıkları işleri ele alındıktan sonra Kremna'nın Hellenistik Dönem'e ait evresi, yani MÖ 2. yy'daki tarihsel durumu ve yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

İskender'in ölümünden sonra Makedonia'dan Hindistan'a kadar ki hakimiyetinde yer alan topraklara kral tayin etmemesi Diadokh (*Διάδοχος*) olarak adlandırılan komutanların arasında iç savaşların başlamasına sebep olmuştur. Ardılların arasında meydana gelen mücadeleler, uzun bir zaman sürmüştür. Bu mücadelelerden kaynaklı olarak Akdeniz'de (Mediterraneum) siyasi ve idari bir boşluk meydana geldiği için haydut ve korsan grupları şeklindeki yağmacı ve saldırgan toplulukların güçlerini arttırdığını görmekteyiz. Keza bağımsız topluluklar olarak yaşamaktaydılar ve herhangi bir idari vesayeti kabul etmemekteydiler. Öyle ki, özgürlüklerine düşkün olduklarından Roma'nın hakimiyetine kadar bağımsız bir şekilde yaşamışlardır[2293]. Bu sebeple, İskender, Pisidia Bölgesi'ne gelmeden öncede Pisidialıların korunaklı kale mevkilerinde yaşayıp, çevrelerindeki yerleşimlere saldırarak yağmacılık yaptıkları bilinmektedir[2294]. Phaselis topraklarına saldırıp, kentin ürünlerini yağmalayarak kırsal alanlarını kontrol eden Kavak Dağı'nda konumlanan Pisidialı Marmaralıların (Mnara) İskender'in seferi ile faaliyetlerine son verilmiştir[2295]. Ancak, kurtulanların dağlık alanlara kaçtıkları ve yağmacılık işlerini sürdürdükleri bilgisine ulaşılmıştır[2296]. Termessos'un da "*Pisidialılar soyundan barbardırlar*" şeklindeki tanımlanmasına yer verilmesi[2297], kent halkının Marmaralılardan pek farklı olmadıklarının ve aynı niteliklere sahip olduklarının bir göstergesidir[2298]. Antalya sınırlarındaki Yenice Boğazı'ndaki Kapıkaya'nın konumlandırıldığı geçitte yer alan kule yapıları ile düzenlenmiş sur duvarının Pamphylialılar tarafından Termessoslulara karşı

[2293] Pers hanedanlığından Genç Kyros'un Phrygia Bölgesi'ndeki kendi topraklarına saldırılar düzenleyen Pisidialılara karşı MÖ 401'de sefer düzenlendiği bilinmektedir. Ksen. *Anab.* I.11; II.1. İskender, Pisidia Bölgesi'ne geldiğinde herhangi bir Pers gücü ile karşılaşmamıştır. Özsait, 1980: 127. Pisidialıları MÖ 362'de Perslere karşı isyan eden satrap beyleri Mausallos, Autophradetes, Orontes, Ariobarzanes'e destek verdiklerini öğreniyoruz. Diod. XV.90, 3. Buradaki tarihsel açıklamalardan hareket ederek Pisidialıların Pers Dönemi'nde herhangi bir vesayeti kabul etmediklerini söyleyebiliriz.
[2294] Planhol, 1958: 68
[2295] Arr. *Anab.* I.24.
[2296] Diod. XVII.28.1.
[2297] Arr. *Anab.* I.27.
[2298] Öztürk, 2006: 32.

ovadaki kendi mülklerindeki tarım arazilerine ve kırsal yerleşimlerine saldırmamaları için yapıldığı belirtilmektedir[2299]. Bu bakımdan MÖ 2. yy'da Pamphylia Ovası'nın çok ciddi bir şekilde tehdit altında olduğunu anlamaktayız.

Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin ve yerleşimlerin İskender'in komutanlarının düzenlemiş oldukları münhasır ordularda ücretli askerlik yaptıkları görülmektedir. Antigonos Monopthalmos ve Alketas arasındaki mücadelede ücretli asker olarak yaklaşık 6000 Pisidialı Alketas'ın ordusunda görev yapmıştır[2300]. Aynı şekilde Kappadokia Satrabı Eumenes ile Antigonos arasındaki çarpışmalarda Pisidialıların Eumenes'in tarafında yer aldıklarına şahit olunmaktadır[2301]. Bununla birlikte II. Eumenes ve II. Attalos dönemlerinde oluşturulan askeri birliklerin arasında da Pisidialıların ücretli askerlik yaptıklarına ve hangi kentten katıldıklarına dair bilgileri yer almaktadır[2302].

MÖ 2. yy'da yöredeki *tyran*ların idaresinde yer alan kentlerin varlıkları dikkatimizi çekmiştir. Çünkü ilk kez dağlık kentlerin ve yerleşimlerin dışındaki yerlerin haydut liderlerine ait olduğunu ve kurulduğunu öğreniyoruz. Bu konuya yönelik Strabon'un açıklaması şöyledir; "*sözünü ettiğim Pisidialıların dağ kabilelerinden geri kalanların hepsi tıpkı Kilikialılar gibi, tiranlarca idare edilen kabilelere bölünmüş olarak haydutluk yaparlardı*"[2303]. Bunların içindeki en güçlüsü ve ünlüsü Kibyra'nın *tyran*ı Moagetes'dir[2304]. Kendi hakimiyetinde bulunan Balboura ve Boubon kentlerinin yöneticilerinin de haydut şefleri olduğu belirtilmiştir[2305]. MÖ 189'da Gnaeus Manlius Vulso'nun Roma'ya karşı Galatları destekleyen Termessos ve Sagalassos kentlerinin yanında Kibyra'yı da cezalandırdığı bilinmektedir[2306]. Kardeşi Simmias tarafından öldürülen Moagetes'in *tyran*lık

[2299] Lanckoronski, 2015: 21, 26; Akarca, 1998: 123-125, Res. 72. Bu konudaki başka bir düşünce ise kule yapıları ile desteklenmiş bu sur duvarının Termessoslular tarafından geçidin girişini ve çıkışını denetlemek için kendilerinin yaptıkları ve buradan aldıkları vergiler ile de zengin oldukları bilgisidir. Bean, 1989: 107. Ancak, Bean'in düşüncesini kabul etmeyerek arkeolojik verileri değerlendiren Akarca (1998: 123-124) şöyle bir açıklama yapmıştır: "*Bu tez iki bakımdan ikina edici gibi görünmüyor. Surun yönünün kuzeybatıya ve Termessos'a doğru oluşu, suru savunacak olan Termessosluların gerisini açıkta bırakmamaktadır. Eğer sur daha çok gümrük hattı olarak inşa edilmişse, savunmanın çift yönlü olarak planlanması beklenirdi ve düz çekilmiş bir duvar yeterli olabilirdi*".
[2300] Diod. XVIII.44-46; Mitchell, 1994: 130; Kosmetatou, 1997: 13; Kaya, 2015: 221.
[2301] Diod. XVIII.44, 3-45, 3, 58, XIX.23.3; Plut. *Eum.* IV.1-3, V.1; Polyain. *Strat.* IV.6.7; Mitchell, 1991: 122; 1994: 129; Bean, 1999: 107; Vanhaverbeke ve Waelkens, 2005: 49.
[2302] Pomp. Trog. *Prolog.* 34; Bean, 1960: 56-59, no. 103; Kosmetatou, 1997: 24-25.
[2303] Strab. XII.7.3.
[2304] Polyb. *Hist.* XXI.34, 1. Kentin etrafında sur duvarının bulunmaması durumu tiran yönetimindeki 30.000 piyade ve 2.000 süvari birliklerinden oluşan askeri güçlerinin varlığına ve kendilerinin haydut olmalarına bağlanmıştır. Strab. XIII.4.17.
[2305] Öztürk, 2006: 43.
[2306] Polyb. *Hist.* XXI.35-36; Liv. *perioch.* XXXVIII.15.9.

yönetim anlayışı kardeşi ve oğullarının idari politikalarında da geleneksel bir şekilde MÖ 82'ye kadar sürdürüldüğünden söz edilmiştir[2307]. Nitekim Pisidialıların yaşam şekli durumundaki haydutluk faaliyetlerinin kurdukları ve zapt ettikleri kentlerde aynı şekilde devam ettirilerek korku politikaları oluşturduklarını söyleyebiliriz.

MÖ 188'de *Apameia Antlaşması* ile Seleukos Krallığı'nın III. Antiokhos öncülüğünde Torosların güney dağlık kesimlerine çekilmesi ile otorite boşluğunun meydana gelmesi, hem siyasi ve askeri olaylara, hem de krallığın Pisidia Bölgesi'ndeki ücretli askerlerinin işsiz kalmasına sebep olması, Roma'nın Akdeniz'deki politikaları ile MÖ 166'da Rhodos'un gücünü kaybetmesi ve Delos'un serbest liman haline getirilmesinin ardından jandarma kolluk kuvveti olarak görülen Rhodos'un ikinci planda kalmasıyla artan korsanlık faaliyetleri, Ptolemaios Krallığı'nın siyasi ve askeri etkinliğinin zayıflatılması ile Isauria, Pamphylia ve Pisidia yörelerindeki halkların işsizlik durumundan kaynaklı ekonomik sorunlar, kıyı ve iç kesimlerdeki sosyo-iktisadi hayatın bozulmasındaki olayların başında gelmektedir[2308].

Hakim güç Roma'nın ve müttefikleri pozisyonundaki Attalos Hanedanlığı'nın izledikleri siyasetten dolayı yöredeki kentlerin ve yerleşimlerin karşıt ilişkiler kurmalarına ve düşmanları ile ilişkilerini sağlamalarına yol açtığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, MÖ 189'da Manlius Vulso'nun yöredeki Termessos, Amblada ve Sagalassos kentlerine arpa ve buğday ürünleri üzerinden ceza yaptırımları ile başlayan iç ve dış huzursuzluk[2309] ve Manlius Vulso'nun yöredeki politikalarından kaynaklı olarak MÖ 165'de Selge'nin ticaret statüsünü sürdürmesi için haydutlar ile ilişkilerini geliştirmesi olayları[2310], kentlerin üzerindeki olumsuz koşulların artmasına yol açmıştır. Attalosların politikalarına karşılık Amblada'nın MÖ 160'da Galatlar ile ilişkilerini kurması, idari yöndeki olumsuzlukların bir yansımasıdır[2311]. Ancak, Attalosların kurdukları ordunun içinde Poglalıların ücretli asker statüsünü kabul ederek yer almaları da sosyo-ekonomik kaynaklı bir olay veya ekonomik kaynaklı bir ihtiyaç olarak yorumlanmalıdır[2312]. MÖ 140'da haydut şefi Diodotos Tryphon'un Korakesion'u yağmalayarak ilhak etmesinden sonra Kilikia Bölgesi'ndeki

[2307] Diod. XXXIII.5; Strab. XIII.4.17.
[2308] Diod. XXIX.10; Mcdonald, 1967: 1-8; Sherwin-White, 1976: 1-14; Belke ve Mersich, 1990: 31-32; Arslan, 2003a: 91-118; 2003b: 195-211; Arslan ve Tüner Önen, 2011: 189-206; Öztürk, 2006: 33-34.
[2309] Polyb. *Hist.* XXI.35-36; Liv. *perioch.* XXXVIII.12-15, XXXVIII.15.9; Tozan, 2016: 44.
[2310] Pomp. Trog. *Prolog.* 34; Kosmetatou, 1997: 24-25.
[2311] Strab. XII.7.2; Appian. *Bel. Civ*. V.15.17; Jones, 1987: 369; Welles, 1974: 237-241.
[2312] Bean, 1960: 56-59, no. 103.

haydutları ve korsanları örgütlemesi, Isauria, Pisidia ve Pamphylia bölgelerindeki kıyı ve iç kesimlerdeki kentleri ve yerleşimleri tekrardan harekete geçirerek haydutluk ile uğraşan grupları cesaretlendirmiştir[2313].

Tarihsel olaylardan yola çıkarak ücretli askerlik yaparken, MÖ 2. yy'daki siyasi ve sosyo-ekonomik karışıklıklardan dolayı işsiz kalan Pisidialıların muhtemelen önceki yaşam biçimlerine, yani haydutluk faaliyetlerine yönelmeleri ve Isauria'daki yandaşlarının desteklemeleri ile Pisidia Bölgesi'ndeki saldırılarını ve yağmacılık işlerini arttırdıkları görülmüştür. Buna göre Keraitai ve Kremna kentleri arasındaki varsayılan köken ilişkilerinin de etkisiyle mevcudiyetteki tehlikelere karşı iki kentin kendi sınırlarını ve territoryumlarını korumak ve saldırıları önlemek amacıyla MÖ 2. ve 1. yy'larda *homonoia* birlik sikkelerini bastırdıklarını düşünmekteyiz. İlişkili çalışmaları ile P. R. Franke de Hellenistik Dönem'deki iki kentin veya daha fazla kentlerin vatandaşlarının aynı kökenden veya ortak halklardan olduklarını belgeleyen *isopoliteia* (*ἰσοπολιτεία*)[2314] şeklindeki antlaşma sikkelerini bastırdıklarından söz etmektedir[2315].

Asia Minor de aynı ve ayrı kökenden olan kentlerin siyasi, sosyo-ekonomik ve askeri alanlarda müşterek politikalarını yürütmeleri için birlik sikkelerini darp ettirdikleri bilinmektedir[2316]. Başka bir ifadeyle, bu türevdeki sikkelerin darbı eski bir kurucuya (*pietas*) yapılabildiği gibi yeni bir koruyucuya yönelik olarak da yapılabilmekteydi[2317]. Bu konuda Sparta (Lakedaimonia) tarafından kendisinin kurulduğunu ileri süren Selge kenti[2318], Atina'nın (Attika) kurucusu olduğunu açıklayan Smyrna kenti[2319] ve Hierapolis'in kurucusu olan Pergamon kenti[2320] için *homonoia* sikkelerini bastırarak köken ilişkilerine resmiyet kazandırdıkları görülmektedir. Son olarak MÖ 6. yy'da Sinope de Miletos tarafından koloni kenti şeklinde kurulan Amisos'un ana kenti düşünerek, yani Miletos'u dikkate alarak

[2313] Strab. XIV.5.2; Öztürk, 2011a: 66-69.
[2314] Roma Dönemi'ndeki *homonoia* (*Ὁμόνοια*) sikkelerinin Hellenistik Dönem'deki önemli bir antlaşma versiyonudur.
[2315] Franke, 1968: 23.
[2316] Korkmaz, 1987: 9-69.
[2317] Korkmaz, 1987: 14.
[2318] Franke, 1968: 23; Korkmaz, 1987: 54, Kat.No.309-310.
[2319] Franke, 1968: 23; Korkmaz, 1987: 36-37, Kat.No.167-172.
[2320] Weber, 1912: 119; Korkmaz, 1987: 14-15, 59, Kat.No.349-350.

sikkelerini darp ettirmesi olayının[2321] Keraitai ve Kremna kentleri kapsamındaki ilişkilere bakış açısı sunabileceğinin kanaatindeyiz[2322].

Elbette ki, Kremna ve Keraitai kentleri arasındaki ilişkilerin, yani sikke ile resmiyetlik kazanmış ilişkilerin sosyal birliktelik, sosyal zıtlık, dinsel konular ve oyunlar, ulaşım yolları, ticaret aktivasyonu, ticaret krizi, üretilen ürünün veya malın özgün hinterlandında kalması, vergi uygulaması, siyasi erk anlaşmazlıkları ve siyasi kriz şeklindeki unsurların etrafında yürütülmesi de muhtemeldir. Ancak, iki kent dahilindeki sikke darbının sözü edilen gelişmelerden ziyade kentlerin ortak bir siyasi ve askeri birliktelik oluşturduğuna tarafımızı ikna eden MÖ 2. yy'daki haydutluk faaliyetlerinin ve ilişkili olayların etkili olduğunu söylemek gerekmektedir. Öyle ki, Pednelissos ve Sillyon kentlerindeki savunma yapılarının haydutlara ve korsanlara karşı yapıldığından söz edilmektedir[2323]. Aksi durumda kentlerin ortak sikke darpları kendi aralarındaki olumsuz ilişkilerinden veya koşullarından kaynaklı yapılsaydı MÖ 1. yy'da İmparator Augustus'un talimatıyla Kremna'nın koloni kenti olarak düzenlenmesinin ardından Keraitai ile olan ilişkilerini barışçıl bir şekilde sürdürdüklerinin bilgisine ulaşamazdık[2324]. Denilebilir ki, aynı kökenden gelen, yani Kremna halkının da Keraitai vatandaşlarından oldukları varsayımımızdan hareket ederek sikke darbı ile iki kentin yöredeki olaylara karşı müşterek politikalarına ve ilişkilerine resmilik kazandırdıklarını ve kuvvetli birliktelik sağladıklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte A. H. Sayce de Keraitai ile Kremna kentlerindeki halkların etnik bir birliktelik ve beraberlik oluşturduklarını ileri sürerek iki kentteki yerel halkların ve ilişkilerin aynı kaynaktan beslendiğini açıklamıştır[2325]. F. Imhoof-Blumer de iki kentin darp ettiği sikkeleri öne sürerek Keraitai'nin kurucu kent olduğunu ve Kremna'nın Keraitai'ye bağlı, yani aynı halklar olabileceğini ileri sürmüştür[2326].

[2321] Bilabel, 1920: 29.

[2322] Kremna'nın çevresindeki kentlerden gelen halklar tarafından kurulduğu ile ilişkili olarak Lykia Bölgesi'ndeki Kibyra'nın da erken dönemde (MÖ 5. ve 4. yy'larda) Termessos civarından ya da Milyas Bölgesi'nden gelen Solym dilini konuşan Pisidia kökenli halklardan ve yerli halktan oluşmuş homojen bir topluluktan oluştuğu belirtilmektedir. Strab. XIII.4.15-17; Özüdoğru, 2014: 178-179; 2018: 752.

[2323] Nossov ve Delf, 2009: 45.

[2324] Kremna'daki Lucius Aelius lulianus ile Keraitai'deki Lucius Aelius Moles ve oğlu Lucius Aelius Tarentianus Moles ailelerinin yararlı işler yaptıkları için ve *kült* rahipleri oldukları için *ktistes* ve *hiereus* unvanları aldıkları bilinmektedir. "Aelius" *gens* adlarını kullanmalarından ve dini *kült*ler yapmalarından ötürü aynı aileden oldukları ileri sürülmüştür. Bean, 1972: 100; Dörtlük, 1988: 69-71; Mitchell, 1995: 85; Horsley and Mitchell, 2000: 66-67, 66, *I. Cremna 33*, 94-95, *II. Keraitai 83*; Metin, 2015g: 9-15; Horsley, 2007: 244-246; Baz, 2015: 265.

[2325] Sayce, 1914: 197.

[2326] Imhoof-Blumer, 1902: 375-376.

2.8.2. Mimari Özellikler: Teknik, İşçilik ve Yapısal Uygulamalar

Kentin savunma duvarları, yükseklikleri denk ve tek boydaki *rektogonal* blokların kullanılmaları ile *isodomik* duvar örgüsü tekniğinde inşa edilmiştir[2327]. Bu şekildeki tasarımların ilk olarak Arkaik ve Klasik dönemlerdeki tapınak ve anıt mezar gibi dinsel yapıların inşasında kullanıldıkları, daha sonra savunma sistemlerinin yapımı, bakımı ve onarımı gibi işlerde tercih edildikleri görülmektedir[2328]. Ancak, sözü edilen dönemlerin savunma yapılarındaki *polygonal* ve *lesbos* şeklindeki duvar örgüsü tekniklerin geleneksel savunma mimarisinin bir ürünü olarak yapıların inşasında yoğun olarak kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Buna göre MÖ 458'de Atinalı Kimon tarafından inşası başlatılan ve MÖ 440'da Perikles'in çabası ile tamamlanarak Pire Limanı'nı Atina'ya bağlayan geniş sur duvarları[2329], Eleusis'deki MÖ 440 tarihli Perikles Duvarı[2330], MÖ 369'da Epaminondas tarafından onarım ve bakım çalışmaları yapılan Messene duvarları[2331], MÖ 370'li yıllara ait Delphoi'deki Marmaria'nın duvarları[2332] ve MÖ 363'den sonraya tarihlenen Boeotia'daki Orchomenos duvarları[2333] *isodomik* türevindeki bir duvar örgüsü tekniği kullanılarak yapılmış duvarların yakın örneklerini oluşturmaktadır.

Hellenistik Dönem itibari ile *polygonal* ve *lesbos* duvar örgüsü tekniklerinin kullanım alanları zayıflayarak kesme taşların düzenlenmesi ile oluşturulan *isodomik* tekniğin oldukça yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunu da Kıta Hellas'da Perslerin yaptıkları olayların yanı sıra, Atina ve Sparta çatışmalarının bıraktığı ağır ekonomik koşulların etkisiyle açıklamak mümkündür. Çünkü siyasi karışıklıklardan sonra meydana gelen savaşlar ve sosyo-iktisadi hayatın bozulması ile başlayan ekonomik sorunlar ve

[2327] D 1, D 2, D 3, D 7, D 8, D 9 ve D 13 yapılarıdır. Belirtmek gerekir ki, yapılan incelemelerimizde Kremna'nın savunma duvarlarının orijinalinde *rektogonal* blokların kullanılarak *isodomik* duvar örgüsü şeklinde inşa edildiği belirlenmiştir. Ancak, MS 278'de meydana gelen *Kremna Kuşatması* nedeniyle orijinal duvarlar tahribata uğradığı için sonraki süreçte başlatılan tadilat işlerinde duvarların onarıldığı ve Geç Antik Dönem özellikli duvarların ise kırık çatı kiremidi ve harç katkılı, yani *opus mixtum* teknik ile yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda onarılarak orijinal yapısını tespit etmekte az da olsa güçlendiğimiz duvar yapıları ise D 4, D 5, D 6, D 8, D 10, D 11 ve D 12 şeklinde örnek gösterilebilir. Bu arada kentin güney cephesinde yer alan duvarların genellikle savunma zaafiyeti oluşturacak yerlerde *düzensiz örgü* şeklinde yapıldığını ve tespiti yapılan D 14 ve D 15 yapılarının harç katkılı ve kırık çatı kiremidi kullanılarak *opus mixtum* teknik ile düzenlendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca, onarım ve bakım işleri yapılan bazı duvarların taban bölümdeki dizilimlerinin duvarın orijinal yapısı hakkında fikir sunduğunu belirtmek isteriz. Özetle Kremna'nın savunma sistemlerinde kullanılan duvar yapılarının Hellenistik Dönem'den Geç Antik Dönem'e kadar çeşitlilik oluşturduğunu görmekteyiz.

[2328] Scranton, 1941: 99-100.

[2329] Wrede, 1933: 22-23, 29, Pl. 54, 69-70.

[2330] Scranton, 1941: 112.

[2331] Scranton, 1941: 112.

[2332] Scranton, 1941: 160-161.

[2333] Scranton, 1941: 90.

kuşatmalardaki stratejik gelişmeler, mimari yapılardaki değişimleri zorunlu hale getirmiştir. O sebeple artık kentlerin etrafı harcama maliyetleri yüksek ve iş gücü ihtiyacı fazla olan *polygonal* ve *lesbos* duvar örgüsü tekniklerinden ziyade çok daha az masraf yaparak ve işçilik göstererek elde edilen dikdörtgen şeklindeki blokların kesilmesi ile düzenlenmiş *isodomik* duvar örgüsü tekniğinde yapılmaya başlanmıştır. Bu teknikte kullanılmak üzere seçilmiş kireçtaşı şeklindeki ham madde kaynaklarının da sert kayaç türlerinde olmamaları kesme blokların taş ocaklarından kolaylıkla çıkarılmasını ve işlenmelerini kolaylaştırmıştır. Kaldı ki, dikdörtgen bir bloğun hazırlanması için gösterilen işçilikler ve teknik uygulamalar, düzenli bir tasarımda oluşturulmuş çokgen taşlara göre çok daha basit ve yüzeysel kalmaktadır.

Hellenistik Dönem'de Asia Minor'deki kentlerin savunma yapılarında *isodomik* duvar örgüsü tekniğin yoğun bir şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu şekildeki örgü teknikleri mimari yapılara yapısal bir güçlülük kazandırdığı gibi görsel açıdan da estetik bir izlenim vermiştir. Konuyla ilişkili çalışmaları ile A. W. Lawrance de Hellenistik Dönem'deki mimari gelişmelerden kaynaklı olarak mimari yapıların köşelerini bağlamak için dikdörtgen kesme bloklardan yararlanıldığından söz etmektedir[2334]. Bu konuda R. L. Scranton da Asia Minor'deki kentlerin askeri yapılarında kullanılan *isodomik* tekniğin Kıta Hellas'daki kentlere ve yerleşimlere göre çok sayıdaki kent tarafından kullanılmasına dikkati çekmiştir[2335].

Geç Klasik Dönem ve Hellenistik Dönem'de yani, MÖ 4. yy'ın ortalarından itibaren Karia Bölgesi'ndeki savunma sistemlerinde *isodomik* tekniğin kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Halikarnassos'un doğusundaki Keramus kentindeki batı sur duvarı[2336], Bodrum Kalesi'ndeki MÖ 4. yy'a ait sur yapısı[2337], Alinda'nın güneybatısındaki duvar yapısı[2338] ve Myndos'un doğusundaki MÖ 4. yy. tarihli sur duvarları[2339] *isodomik* teknik kullanılarak örülmüştür. Hellenistik Dönem'in ilk başlarında Asia Minor'de patlak veren Pers ve Makedon güçleri arasındaki çatışmaların ve mücadelelerin bir önceki anlatımda da bahsedildiği üzere Kıta Hellas'daki gibi ilişkili olayların meydana gelmesinde etkili olduklarını ve sonrasında başlayan ekonomik sorunların mimari alandaki yapısal

[2334] Lawrance, 1979: 236.
[2335] Scranton, 1941: 108.
[2336] McNicoll, 1997: 161-163, Pl. 73.
[2337] Pedersen, 1995: 136, Fig. 2; Çimen, 2004: 23, Lev. 8, Res. 1.
[2338] McNicoll, 1997: 26, Pl. 9.
[2339] Tırpan, 1987: 167-171, 180, Res. 4-5; McNicoll, 1997: 23-25, Pl. 6.

faaliyetlerin inşasında kendisini ziyadesiyle hissettirdiklerini söyleyebiliriz. Keza İskender'in ölümünden sonra Asia Minor'deki kentlerin savunma yapılarında *isodomik* tekniğin yaygın olarak kullanıldığı belirtilmektedir[2340]. Buna göre İskender'in haleflerinden olan Lysimakhos'un MÖ 306 yılından itibaren Asia Minor'deki politikaları sırasında Ephesos da inşası yapılan Magnesia Kapısı ve T 41 Kulesi (Aziz Paulos Zindanı) *isodomik* teknikte düzenlenmiştir[2341]. MÖ 300'lere ait Latmos Herakleia kentinin savunma duvarları ilişkili bir örnektir[2342]. Batı Anadolu'da yer alan kentlerin haricinde imar faaliyetlerinin planlı bir şekilde sürdürüldüğü Pamphylia Bölgesi'ndeki Side ve Perge kentlerinin erken dönem savunma duvarlarının *isodomik* teknik kullanılarak yapılmasından bilinmektedir[2343]. Sillyon'un MÖ 2. yy'a ait savunma yapıları[2344] ile üç katlı kapı-kule yapısının hemen güneyindeki kuzeybatı duvarı aynı teknik kullanılarak yapılmıştır[2345]. Attaleia'nın MÖ 2. yy'a ait kent duvarları[2346] ve Aspendos'un kırsalındaki Güvercinlik'de yer alan MÖ 2. yy'a ait çiftlik-kule yapısı, *isodomik* teknikte tasarlanmıştır[2347]. Likya Bölgesi'nde Phaselis *khora*sındaki Gökgür Alan'ında lokalize edilmiş MÖ 2. yy'lara ait kuleler, dikdörtgen şeklindeki monolit veya hacimli blokların kullanılması ile *isodomik* örgü tekniğinde inşa edilmiştir[2348]. Aynı bölgedeki MÖ 2. yy'a tarihli Beymelek-İsion'da konumlandırılmış kule yapıları *isodomik* teknik kullanılarak yapılmıştır[2349]. Pisidia Bölgesi'nde Millias'daki MÖ 2. yy'a ait I Nolu Kule'nin kuzeybatısındaki sur duvarı[2350], Termessos'un savunma yapıları[2351], Selge'nin MÖ 2. yy'a ait savunma yapıları[2352], Pednelissos'da üst bölümleri kesme blokların kullanılarak düzenlenmesi ile oluşturulmuş MÖ 2. yy'a ait kuzeydeki savunma duvarı[2353] ve Adada'daki MÖ 2. yy'ın ortalarına ait savunma duvarları ile kule yapıları[2354] *isodomik* tekniğin kullanılması sonucunda örülmüştür. Isauria Bölgesi'ndeki Isauria'nın Akropolisi'ndeki MÖ 2. ve MÖ 1. yy'lara ait kule yapıları[2355], Galatia

[2340] Taşkıran, 2017: 276.
[2341] Maier, 1959-1961: 237; McNicoll, 1997: 97
[2342] Krischen, 1922: 11, ill. 8; McNicoll, 1997: 76-77, Pl. 35, 37.
[2343] Side: Mansel, 1964: 216-226; Mansel, 1978: 38, Res. 27. Perge: Mansel, 1964: 226-228; McNicoll, 1997: 129, Pl. 56; Bulgurlu, 1999: 46; Türkmen, 2001: 86; 2008: 1187-1200.
[2344] McNicoll, 1997: 140-141, Pl. 66. Müth ve Ruppe, 2016: 239, Abb. 5; Taşkıran, 2017: 83-193.
[2345] McNicoll, 1997: 140, Pl. 64; Laufer, 2010: 170-172, Abb. 7.
[2346] Hellenkemper ve Hild, 2004: 332-333; Lanckoronski, 2005: 10-114; Laufer, 2010: 173-177.
[2347] Paribeni, 1914: 109-112, Figs. 19-20; Müth ve Ruppe, 2016: 239.
[2348] Arslan, 2018: 35-39.
[2349] McNicoll ve Winikoff, 1983: 313-318; Çevik ve Pimoquet-Pedarros, 2010: 243-275; 2011: 311-316.
[2350] Metin, 2018b: 22-23, Res. 27.
[2351] Winter, 1966: 127-137.
[2352] Machatschek, 1977: 177-185. Nolle, 1988: 57-59; Nolle ve Schindler, 1991: 23-29.
[2353] Işın, 1998: 114, Fig. 7.
[2354] Brandt, 2002: 385-413; Laufer, 2010: 165-193; Büyükkolancı, 2013: 200-201, 208, Res. 3.
[2355] Winter, 1971a: 107, 166-167, Figs. 136, 148.

Bölgesi'ndeki Peium'da yer alan MÖ 1. yy'a ait D Kulesi ve yakınındaki teras duvarı ile yapısal olarak ilişkili koruma duvarları[2356] ve Kilikia Bölgesi'ndeki Diocaesareia'da MÖ 3. yy'ın 2. yarısına ait kule yapısı[2357] *isodomik* duvar örgüsü teknik kullanılarak inşa edilmiştir.

Anlaşılıyor ki, *isodomik* duvar örgüsü tekniği MÖ 4. yy'dan MÖ 1. yy'a kadar Hellenistik Dönem'e ait savunma sistemlerinin inşasında yaygın olarak kullanılmıştır. Buradaki kentlerin savunma yapılarının ağırlıklı olarak MÖ 2. yy'a ait yapılar olmasının yanı sıra, Pisidia Bölgesi'ndeki Selge, Pednelissos, Termessos, Millias ve Adada kentlerinin savunmalarına ilişkin yapıların da aynı şekilde MÖ 2. yy'a ait yapılar olması, Kremna'daki kent mimarlarının savunma yapılarının inşasını aynı yüzyıllar içerisinde yaptıklarına işaret etmektedir.

Kentin batı cephesinde yer alan kule yapılarından K 1, K 2, K 3, K 10 ve K 12'nin ön cepheleri ve kulelerin bazılarının yan duvarları, yükseklikleri denk olmayan ve tek boydaki blokların kullanılmaları ile *pseudo-isodomik* duvar örgüsü tekniğinde yapılmıştır[2358]. Bu şekildeki duvarların ilk örnekleri Eleusis'in Arkaik Dönem'e ait duvar yapılarında karşımıza çıkmaktadır[2359]. İskender'den sonra ve Hellenistik Dönem'in tarihsel olarak MÖ 3. ve 2. yy'larından itibaren *pseudo-isodomik* tekniğin kullanım alanlarının arttığı anlaşılmaktadır[2360]. Ancak, ilişkili dönemin sonlarına kadar popüler kullanımlarının azaldığı görülmektedir. Sözü edilen tekniğin Asia Minor'deki Hellenistik Dönem'de kurulmuş kentlerin tahkimatlı yapılarındaki kullanımlarının Kıta Hellas'taki kentlere ve yerleşimlere göre daha yoğun bir şekilde olduğunu söyleyebiliriz[2361].

Buna göre Pisidia Bölgesi'nde yer alan Adada'nın Agora'sının yakınındaki MÖ 2. yy'a ait kule yapısı[2362], Sia'nın kent giriş kapısını korumak amacıyla yapılmış MÖ 2. yy'a ait kule yapısının zemin katındaki duvarları[2363], henüz lokalizasyonu yapılmamış Kartalpınarı Köyü'ndeki Hellenistik Dönem'e ait savunma duvarları ve kule yapıları[2364],

[2356] Mitchell, 1974: 67-68, Fig. 5.
[2357] McNicoll, 1997: 179-182, pl. 82-83.
[2358] Bu teknik hakkındaki detaylı bilgiler için bkz. Fırat, 2016: 12-14.
[2359] Scranton, 1941: 98, 134.
[2360] Scranton 1941: 98; Winter 1971, 69-91.
[2361] Scranton, 1941: 134-136.
[2362] Mitchell, 1991b: 132-134, Pl.9, 2-3; Büyükkolancı, 2013: 200-201, 208, Res. 3. 25.09.2019 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde incelenmiştir.
[2363] 04.08.2017 tarihindeki Pisidia Bölgesi Kentleri adlı araştırma gezisinde incelenmiştir.
[2364] 29.04.2019 tarihinde Çeltikçi İlçesi yakınlarındaki Kartalpınarı Köyü'ne yapılan araştırma gezisinde not edilmiştir.

Isauria'da konumlanan MÖ 2. ve 1. yy'lara ait kule yapısı[2365], Sillyon'un MÖ 2. yy'a ait üç katlı kapı-kule yapısının ilk iki katındaki duvarları[2366], Tlos'un kuzeydoğusundaki Darıözü/Kastabara Akropolisi'ndeki kule yapıları[2367], Phaselis'de yer alan Merkezi Kule'nin duvar yapıları[2368], Myra'nın kırsal territoryumundaki MÖ 2. yy'a ait çiftlik-kule yapısının duvarları[2369], Beymelek-İsion'daki MÖ 2. yy'a ait çiftlik-kule yapısı[2370], Latmos Herakleia'nın ilişikteki savunma duvarları[2371], Alinda Akropolisi'ndeki duvar yapıları[2372] ve Priene'deki Kule 4 yapısı[2373] *pseudo-isodomik* duvar örgüsü tekniği ile yapılmıştır. Buradaki kentlerin duvar örgüsü tekniğinin MÖ 2. yy'a ait yapılardaki uygulamalarından ve kullanımlarından yola çıkarak Kremna'daki savunma yapıları içinde yaklaşık aynı yüzyılı önerebiliriz.

İki veya tek boydaki blokların kullanımları ile duvar yapılarının genişlikleri yönünde uzatılan, yani karşılıklı iki duvar bölümünü kenetlemek için kullanılan atkı veya kemer şeklindeki bloklar ile oluşturulan yapısal uygulamalar (*emplekton*), kentin D 1, D 2, D 6, D 9 ve D 12 yapılarında tespit edilmiştir. Bu şekildeki kullanımların ilk örnekleri doğu kökenli olup, Assurlular tarafından kullanılmıştır[2374]. Geç Klasik Dönem'de Syracusae'nin ve Selinus'un yapılarında kullanımlarına yer verilmiştir[2375]. Hellenistik Dönem'den itibaren Asia Minor'deki savunma yapılarında tercih edildiği görülmektedir. Tarihsel olarak Hellenistik Dönem'deki taş işçiliklerindeki gelişmelerin ve değişimlerin etkisiyle MÖ 3. ve 2. yy'larda yoğun bir şekilde uygulanmıştır[2376]. Pednelissos'da MÖ 2. yy'a ait sur duvarında[2377], Aphrodisias'ın kuzeyindeki Morsynos Vadisi'nde bulunan kulenin MÖ 2. yy'ait duvarlarında[2378], Alinda'nın MÖ 4. ve 3. yy'lara ait Kule 15 ve Kule 18 arasındaki duvarında[2379], Myndos'un sur duvarlarında[2380] ve kuzey-doğu yönündeki kulenin

[2365] Winter, 1971a: 81, Fig. 60, 148.
[2366] Winter, 1971a: 165, Fig. 145, 232, Fig. 245; Lawrance, 1979: 258, 263, Pl. 51, 53; McNicoll, 1997: 139-140; Müth ve Ruppe, 2016: 239, Abb. 5; Taşkıran, 2017: 171. 19.09.2019 tarihindeki Pamphylia Bölgesi Kentleri adlı araştırmalar programı çerçevesinde not edilmiştir.
[2367] Çevik, Varkıvanç, Kızgut ve Gülşen, 2003: 189-203; Çevik, 2015: 262-264.
[2368] Taşkıran, 2021: 12-13, Fig. 5-6, 9-11.
[2369] Çevik ve Pimoquet-Pedarros, 2010: 243-275.
[2370] Çevik ve Pimoquet-Pedarros, 2011: 311-316.
[2371] Peschlow-Bindokat, 1994: 155-172; 1996: 38, Abb. 41a-b.
[2372] Konecny ve Ruggendorfer, 2014: 714.
[2373] McNicoll, 1997: 48-53, Pl. 23.
[2374] Martin, 1965: 408-409.
[2375] Karlsson, 1994: 141-153.
[2376] Scranton, 1941: 134-135; Fırat, 2016: 18-20.
[2377] McNicoll, 1997: 132; Işın, 1998: 111-128, Fig. 4, 7.
[2378] Soslu ve Doğan, 2019: 286, Figs. 4, 6.
[2379] McNicoll, 1997: 26, Fig. 9.

duvarlarında[2381], Latmos Herakleia'nın batıdaki savunma duvarlarında[2382] ve Ephesos'daki Yağlar Mevki Kule'nin duvarlarında bağlayıcı veya kenetleyici bir unsur olarak *emplekton* teknik kullanılmıştır. Bu yöndeki ilişkili yapılardan yola çıkarak Kremna'daki uygulamaların Hellenistik Dönem'de yapıldığını söylemek mümkündür.

Metinde de bahsedildiği üzere kentte yaptığımız araştırmalarda savunma duvarlarının MS 278 kuşatması ile birlikte tahribata uğratıldığı ve bu sebepten ötürü gerçekleştirilen tadilat işlerinden sonra savunma duvarlarında çeşitli duvar örgüsü tipleriyle karşılaştığımızı belirtmiştik. Buradaki duvarlarda yürütülen bakım ve onarım işleriyle ilgili bilgiler sunacak -kaynak niteliği taşıyan- yazınsal herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, MS 4. ve 6. yy'larda kentte inşa edildiği belirlenen kilise yapıları ve konut mimarisi, yani Geç Antik Dönem'e ait yapıların mevcudiyeti, Bizans kültürünün varlığını göstermesi nedeniyle orijini Hellenistik Dönem'e ait savunma duvarlarında zaman içinde meydana gelen çeşitliliğin ve değişikliliğin de açıklayıcısı olmuştur. Bu konuda analojik karşılaştırmalar yapılarak tarihlemeye gidilmiştir. Ancak, karşılaştırmaları yapılan analojik örneklerin beyaz harç ve kırık çatı kiremidi şeklindeki ortak kullanımları haricinde görülen özelliklerinin kentlerin yerel mimarisi ve sosyo-iktisadi yapısıyla ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Bu bakımdan Kremna'nın kuşatma sırasında tahrip edilerek sonraki evrede onarılan duvarlarının kentin ekonomik şartlarının ve çevresindeki kayaç yapısı gibi yapısal niteliklerinin göz önünde tutularak yapıldığını belirledik. Sözü edilen döneme ait duvarları, mimari özelliklerine ve teknik işçiliklerine göre tanımlamaya çalıştık. Buna göre (1) geniş derz açıklıkları oluşturan düzensiz taşlar ile örülen duvarlar (D 4, D 5, D 6, D 11, D 12, D 14), (2) beyaz harç katkılı duvar yapıları (D 6, D 14, D 15, B I, B II), (3) kırık çatı kiremitlerinin geniş derz açıklıklarına yerleştirildiği düzensiz örgülü duvarlar (D 10, D 15) ve (4) düzensiz taşların arasına kırık çatı kiremitlerinin yerleştirilerek harç ile bağlandığı duvarlar (D 15, B II) şeklinde sınıflandırılmıştır. Şunu söyleyebiliriz ki, Kremna'nın savunma duvarları, Hellenistik Dönem'den Geç Antik Dönem'e kadar kullanılmıştır. Tarihsel olarak meydana gelen gelişmelerin kent savunmasında bıraktığı etkilerden ötürü de çeşitli duvar örgüsü teknikleriyle onarılarak ve güçlendirilerek günümüze kadar gelebilmiştir (Tablo 30).

[2380] Tırpan, 1987: 169, 180, Res. 4-5.
[2381] McNicoll, 1997: 23, Fig. 7.
[2382] McNicoll, 1997: 77, Fig. 35.

2.8.3. Arkeolojik Veriler

2.8.3.1. Seramik

Kentteki seramik örnekleri iki grupta incelenmektedir. İlk grubu kalıp yapımı kaselerin üretiminde kullanılan kalıplar, kaseler ve kandil kalıpları oluşturmaktadır. Bunlar, Burdur Müzesi'ne satın alma yolu ile kazandırılan ve müzenin teşhir salonunda yer alan seramik grubudur. İkinci grup ise savunma duvarları ve kule yapıları üzerindeki gerçekleştirdiğimiz araştırmalarımızda tespit edilmiş seramiklerdir.

İlk gruptaki seramiklerden kalıp yapımında kullanılan kase kalıpları, 30 adettir. Bunlar üç tip altında tanımlanmıştır: Tip 1 kozalak biçimli, Tip 2 *Ion* kymationu ve makara-boncuk dizisi ile süslenen çerçeve bezemeli ve Tip 3'de derin gövdeli ve büyüktür. Hamur yapıları orta sertliktedir. Kalıpların çok kez kullanımlarından olsa gerek dekoratif süslemeleri aşınmıştır. Pişirmeden kaynaklı olarak renk dalgalanmaları görülmüştür. Benzerlikteki örnekleri Miletos[2383], Labraunda[2384], Sardeis[2385], Ephesos[2386] ve Metropolis[2387] kentlerindeki kase kalıplarıdır. Ephesos-Ionia ve Delos'da bulunmaktadır. Söz konusu lokasyonlardaki kalıplar ile karşılaştırılarak MÖ 2. yy'dan 1. yy'a kadar tarihlendirilmiştir[2388].

Kalıp yapımı kaselerden 13 adet eser ele alınmıştır. Figürlü bitkisel bezemeli ve sade bitkisel bezemeli olarak yapılmıştır. Çerçeveleri *Ion* kymationu, inci-boncuk dizisi gibi Ionia Bölgesi'nde yaygın bir şekilde kullanılmış bezemelerin yanı sıra, bukranion dizisi, yaprak demeti ve spiral dizileri gibi Ionia'da yaygın olmayan bezemeler ile süslenmiştir. Benzeri örnekleri Delos ticaret merkezi ve Ionia Bölgesi[2389] ile Kibyra[2390], Boubon[2391] ve Sagalassos[2392]'daki kaselerdir. Kentteki kaseler, MÖ 2. yy'ın 1. yarısı ile MÖ 1. yy'ın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir[2393].

[2383] Kossatz, 1990: 73.
[2384] Hellström, 1965: 22.
[2385] Rotroff ve Oliver, 2003: 104.
[2386] Tuluk, 2001: 51-70.
[2387] Gürler, 1994: 41-42.
[2388] Metin, 2017a: 271-295.
[2389] Rotroff, 1982: 14; Thompson, 1934: 454.
[2390] Saygılı, 2012: 397-414.
[2391] Metin, 2013a: 239-252; 2014c: 243-260.
[2392] Waelkens ve Paulissen, vd., 1997: 283-312
[2393] Metin, 2015a: 473-488; 2015c: 146-150.

Kandil kalıplarından iki adet incelenmiştir. K 1 ve K 2 kalıpları, aşırı pişirilmeden kaynaklı olarak formlarında bozulmalar ve hamurlarında renk dalgalanmaları oluşmuştur. Palmet motifleri kullanılmıştır. Burun formları ok ucu türevindeki örnekleri anımsatır. Bezerlikteki örnekleri Ephesos[2394], Pergamon[2395], Taşoz[2396], Korinthos[2397], Kıbrıs'daki Nea Paphos[2398] ve Kudüs[2399]'deki kandil kalıplarıdır. Kremna'daki kandil kalıpları, MÖ 2. yy'ın ortasından MÖ 1. yy'a kadar tarihlendirilmiştir[2400].

İkinci gruptaki seramikler ise kentteki araştırmalarımız kapsamında tespit edilmiştir (Tablo 26). K 3'ün güneydeki cephe duvarı üzerinde bir adet kaide parçası (1 Nolu) bulunmuştur[2401]. Laodikeia ve Ephesos kentlerinde yakın örnekleri yer almaktadır[2402]. K 3'ün aynı cephedeki duvarında bir adet ağız parçasına (2 Nolu) rastlanılmıştır[2403]. İlişkili örnekleri Laodikeia ve Ephesos'da ele geçmiştir[2404]. K 5'in batı yamaçlarında bir adet boyun ve gövde parçası (3 Nolu) bulunmuştur[2405]. Benzerlikteki örnekleri Tekirdağ'daki Menteşe Çatağı[2406]'nda, Kappadokia Komanası[2407]'nda ve Paphlagonia Bölgesi'nin güneybatıdaki yerleşimlerinde tespit edilmiştir[2408]. K 10'un hemen önündeki yamaçlarda siyah boyalı, profilsiz bir seramik gövde parçası (4 Nolu) not edilmiştir[2409]. Benzeri örnekleri bulunamamıştır. Ancak, Hellenistik Dönem'e aitcbir seramiktir. K 3, K 5 ve K 10'daki seramiklerin benzerleri yardımları ile MÖ 3. yy'dan MÖ 1. yy'a ve MS 1. yy'a kadar tarihlendirilmeleri yapılabilmiştir[2410].

Bu konudaki kase kalıpları, kaseler ve kandil kalıpları ile 1 Nolu, 2 Nolu, 3 Nolu ve 4 Nolu seramik örnekleri Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir. MÖ 2. yy'ın 1. yarısından itibaren Kremna'da Hellenistik'e ait seramiklerin mevcudiyeti kanıtlanmış gözükmektedir.

[2394] Walters, 1914: 213.
[2395] Schafer, 1968: 150.
[2396] Bailey, 1975: 5, 90.
[2397] Roebuck, 1951: 19; Howland, 1958: 166-169.
[2398] Nicolaou, 1972: 315-316.
[2399] Hayes, 1980: 15.
[2400] Metin, 2013b: 255-264; 2013b: 239-252.
[2401] Kaide Parçası: yükseklik, 2.2 cm., kaide çapı: 14.6 cm. ölçülerdedir.
[2402] Duman, 2010: 242, Lev. XXIII, Kat. No: D 29.
[2403] Ağız Parçası: yükseklik, 2.8 cm., ağız çapı: 12 cm. ölçülerdedir.
[2404] Duman, 2010: 248, Lev. XXVI, Kat. No: D 48.
[2405] Boyun ve Gövde Parçası: yükseklik, 5.1 cm., en: 4.4 cm. ölçülerdedir.
[2406] Turan, 2006: 123, Çiz. Lev. 49, Lev. 65.
[2407] Körsulu, 2014: 89-133. s. 103, Fig. 26.
[2408] Şahin ve Laflı, 2014: 51-144. s. 73. pl. 5, no.100.
[2409] Gövde Parçası: yükseklik, 0.4. cm., en: 4.8 cm., cidar: 0.6 cm. ölçülerdedir.
[2410] Söz konusu seramiklerin değerlendirmesini yaparak çalışmalarımıza sağladığı katkılarından dolayı Doktora Öğrencisi A. Soslu'ya teşekkür ederim.

Hatta kabartmalı kaselerin üretiminde kullanılmış kalıpların ve üretilen kaselerin sayısal durumu, kentte yerel bir seramik atölyesinin olabileceğini dahi aklımıza getirtmiştir[2411]. Bu sebeple, kentin kuzeyindeki adını da zanaatinden alan Çanaklı Ovası'ndaki kaliteli kil yataklarının seramik ve çömlekç üretim faaliyetlerinde ham madde olarak kullanılmış olabileceğidir. Öyle ki, antik dönemde Sagalassos'da seramiklerin üretildiği çömlekçiler atölyesinin kil ihtiyacı da Çanaklı Ovası'dan temin edilmiştir. Günümüzde de irili ufaklı atölyeler ile seramik üretimine devam edilmektedir[2412]. Ayrıca, kentteki seramiklerin yakın örneklerinin Batı Anadolu'daki Ephesos, Miletos, Sardeis ve Miletos kentlerindeki seramikler ile benzerlikleri dikkat konusudur. Bunun da MÖ 129'da Asia Eyaleti'nin (*Provincia Asia*) kurulmasının ardından eyaletin ilk Valisi olan Manius Aquillius tarafından Pergamon'dan başlayarak Attaleia'ya kadar ilerleyen ve Pisidia Bölgesi'ni de kapsar şekilde düzenlenen antik *Aquillius Yolu* (*Via Aquillius*) ile ilişkisinin olduğunu söyleyebiliriz[2413]. MÖ 2. yy'daki Aquillius'un antik karayolunun aktif olarak kullanılması ile kentteki sosyo-kültürel ve iktisadi hayatta görülen değişikliklerin bağlantılı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü II. Attalos'un Attaleia kentini kurması ve Pamphylia ve Pisidia yörelerindeki siyasi politikaları[2414], *Hellenizasyon*un uygulanması ve yürütülmesi için bir ön hazırlıktır[2415].

2.8.3.2. Metal ve Cam

Kentteki kule yapılarının mimari özellikleri incelenirken, kulelerin içinde iki adet metal çiviler tespit edilmiştir (Tablo 27). Birincisi K 2'de ve ikincisi de K 7'de bulunmuştur. K 2'deki düz/disk başlı ve dörtgen gövdeye sahip bir çividir[2416]. Bu tipteki çiviler, ahşap kapılar, ahşap kapı menteşeleri, ahşap sabitleme işleri, pencere kepenkleri, çatı sistemleri, ahşap hatıllar ve ahşap konstrüksiyonlar şeklindeki yapı elemanlarını birleştirmek için kullanılmıştır[2417]. Bu konudaki çalışmaları ile H. Cleere de antik dönemdeki ahşap eşyalarda ve aksamlarda kullanılan çivilerin sınıflandırmalarını yaparken baş ve boy (uzunluk) biçimlerini hesaplamıştır. Bunlar mantar başlı, çekiç başlı, dışbükey

[2411] Seramik örnekleri, üretimin yapıldığına yönelik açıklamalar yapılmasını gerektirse de arkeolojik kazılar olmaksızın -seramik fırını veya atölyesi- kesin ifadelerden kaçınılmıştır.
[2412] Ünal, 1999-2000: 317-334.
[2413] Manius Aquillius'un inşa ettirdiği *Via Aquillius* karayolunun güzergahına dair detaylı bilgiler "Antik Yol Ağı Sistemi" adlı başlıkta sunulmuştur.
[2414] İlişkili politikaları için "Hellenistik Dönem'de Kremna" adlı başlığı inceleyiniz.
[2415] Vanhaverbeke ve Waelkens, 2005: 57.
[2416] Maddesi: Demir, uzunluk: 6.6 cm., kalınlık: 0.4 cm., kafa çap: 1.7 cm. ölçülerdedir.
[2417] Oransoy, 2006: 135.

veya piramidal başlı, düz veya disk başlı ve kabaralar şeklinde tanımlamıştır. Yaklaşık 15 cm'den büyük çivilerin ana kirişlerde, küçük çivilerin de bağlantılar ve birleştirmeler gibi işlerde kullanıldıklarından söz etmiştir[2418]. Buna göre K 2'deki varsayılan kapı ve pencere bölümlerindeki ahşap aksamların bağlantılarının 6.6 cm. çivi ile yapıldığını söylemek mümkündür. Hellenistik Dönem'de düz başlı ve dörtgen gövdeli çivilerin yaygın olarak kullanıldığını söyleyebiliriz[2419].

K 7'nin doğu-batı uzantılı kuzeydeki duvarında dışbükey konik başlı ve dörtgen kesitli gövdeye sahip bir adet çivi yer almaktadır[2420]. Bu tipteki metal buluntuların antikçağdaki ahşap mimari yapılarda ve materyallerde yoğun bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir[2421]. Ayrıca, çivinin tespit edildiği yerde kulenin üst yapısına ait çok sayıdaki kırık çatı kiremitlerinin yer alması, çatı aksamındaki ahşap unsurları birleştirmek için çiviyi kullandıklarını aklımıza getirmektedir. Bunun yanı sıra, pencerelerin ahşap düzenekli kepenklerinde de kullanıldığını düşünmekteyiz. Bu bakımdan Hellenistik Dönem'de kullanılan ahşap unsurların yapılması ve düzenlenmesi gibi teknik işlerde dışbükey konik başlı ve dörtgen gövdeli çivilerin kullanıldığı görülmektedir[2422].

Kentte spiral kesimli ve çift yivli, yüzeyleri parlak stilde yapılarak perdahlanmış cam parçalarına rastlanılmıştır. Bunların İmparator Augustus'un öncesindeki bir zamanda, yani yaklaşık MÖ 2. ve 1. yy'larda popüler olarak kullanıldıkları bilinmektedir[2423]. Ayrıca, Kremna ve Keraitai'nin yer aldıkları lokasyonlardan Burdur Müzesi'ne satın alma yoluyla getirilmiş Roma Dönemi'ne ait bir adet cam yüzük taşı (*gemme*) tespit edilmiştir[2424]. Bu cam eser, *intaglio* tekniği kullanılarak yapılmış olup, üzerinde birbirlerinin ellerini sıkan bir *dexiosis* tasviri yer almaktadır. Sözü edilen cam eser üzerindeki tasvirin *homonoia* sikkelerindeki gibi iki kentin arasındaki ilişkiler ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz.

[2418] Cleere, 1958: 55-74.

[2419] K 2'deki madeni buluntunun form olarak benzerleri için bkz. Gjerstad, Lindros, Sjöqvist ve Westholm, 1935: Lev. XLV, Res. 1 Nr. 8-10, 24, 44-44, Lev. LXI, Res. 2 Nr. 5, Lev. LXVIII, Res. 2 Nr. 29, Lev. CLII, Nr. 26; Hachmann, 1960: Lev. 11, Res. 10-12; Chavane, 1990: Lev. XI, Nr. 335; Dusenbery, 1998: 1038, Res. XS-475; Kazanski, 2003: 108, T 16; Gaitzsch, 2005: Lev. 37, Nr. 10; Şahin, 2010: 133, Lev. XX, J2, 134, Lev. XX, J6, 136, Lev. XX, J12.

[2420] Maddesi: Demir, uzunluk: 9.3 cm., kalınlık: 0.5 cm., kafa çapı: 1.4 cm. ölçülerdedir.

[2421] Oransoy, 2006: 135.

[2422] K 7'deki metal buluntunun form olarak benzerler için bkz. Bieber, 1915: Lev. LIX, Res. 684; Gjerstad, 1935: Lev. XLII, Res. 2 Nr. 32; Robinson, 1941: Lev. XCII, Res. 1399-1400; Gjerstad, 1948: 149, Res. 27 Nr. 7; Crowfoot-Kenyon, 1957: 445, Res. 101, Nr. 4; Karageorghis, 1974: Lev. CCXCIII, Nr. 207, Lev. CCXCIV, Res. 868; Bass, 1982: 253, Res. 11-19; Gaitzsch, 2005: Lev. 37, N13.

[2423] Lightfoot, 1990: 7.

[2424] Bu eser A. Soslu'nun "Burdur Müzesi Cam Eserleri" adlı doktor tezinde çalışılmaktadır. Buradaki ilişkili çalışmada kullanılmasına izin verdiğinden dolayı kendisine müteşekkirim.

2.8.3.3. Sikke

Kremna'daki en erken sikkelerin Keraitai ile bastırdıkları bronz *homonoia* sikkeleri oldukları bilinmektedir. Bronz birlik sikkeleri, dört adet olarak tespit edilmiştir[2425]. Bunlar MÖ 2. ve 1. yy'lara tarihlendirilmiştir[2426]. Bu sikkelerin yardımları ile iki kent arasındaki siyasi, sosyo-kültürel ve askeri ilişkilerin mahiyetini yorumlayarak Kremnalıların Keraitai kentinin vatandaşları olduklarını düşünmekteyiz[2427]. Elbette ki, MÖ 1. yy'dan sonraki süreçte de kent sikkeleri yer almaktadır. Ancak, kentin MÖ 1. yy. öncesindeki siyasi olaylarını aydınlatmak için ve savunma yapılarının tarihsel gelişimini ortaya çıkarabilmek için MÖ 2. yy'daki olayları ve ilişkili tüm arkeolojik bulguları detaylı bir şekilde ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır[2428]. Bunun dışında MÖ 1. yy'da Galat Kralı Amyntas da kenti himayesine aldıktan sonra sikke darp ettirmiştir[2429]. MS 3. yy'da L. Domitius Aurelianus'un kentteki hakimiyetinde de sikkeler bastırılmıştır[2430].

Erken dönemdeki sikkelerin üzerindeki tasvirlerden kentin *Hellenizasyon* kökenli sosyo-kültürel yaşam ile iç içe olarak sofistike bir kültürü oluşturdukları görülmektedir[2431]. Şöyle ki, Zeus, Artemis, Hermes, Thyke gibi tanrı ve tanrıça figürleri ile Selge ve Termessos kentlerindeki sikkelerde yer alan figürlerin yakın benzerlikleri ortak ve güçlü bir kültürün ürünü olduğunun kanıtıdır[2432]. Buna göre Kremnalılar da Pisidia Bölgesi'nin dağlık alanlarındaki kentleri gibi Hellenistik Dönem'in yaşam kültürü ile içe içe geçerek kısmen

[2425] Köker, 2011: 278-291.
[2426] *SNG Cop. Pisidia:* 117-120; *SNG France III:* 1415-1422; *SNG Pfps. Pisidien:* 235-241; Radet, 1893: 190; Sear, 1979: 496; Waddinton, 1853: 98-101; Hill, 1897: 99-103, 215-219; Imhoof-Blumer, 1902: 375-376, 381-384; Jones, 1971: 132; Rebuffat, 1992: 149; French, 1994b: 53-91; Mitchell, 1994: 136; 1995: 34; Köker, 2011: 287-291.
[2427] Bu konudaki detaylı açıklamalara "Siyasi Olaylar" başlığı altında yer verilmiştir. Ayrıca, "Hellenistik Dönem'de Kremna" ve "Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule" adlı başlıkları inceleyiniz.
[2428] Tez çalışmamızın genelinde bu yaklaşımımız devam etmiştir.
[2429] Strab. XII.6.3; Arnold, 1906: 236; Mitchell, 1993b, I: 38; 1993b, II: 152; 1995: 45. Sikkeler için bkz. Aulock, *Pisidiens*, 1977b: 911-1047; 1979: 38-39, no. 911-1047; Sear, 1979: 496; French, 1994b: 70; Erol, 2009: 147-155. Kentte gümüş sikke örnekleri de yer almaktadır. Gümüş sikke, vergi sağlamak ve askerlere ödeme yapmak gibi daha çok resmi amaçlar için kullanılmıştır. Bronz sikke ise pazardaki günlük alış-veriş uygulamasını kolaylaştırmak ve uygun ticari ortam sağlamak içindir. Mitchell, 1995: 34. Dolayısıyla, *Dorik* Agora'da yapılacak kazı çalışmalarında Hellenistik bronz sikke örneklerinin üretimine dair numunelerin tespit edilmesi mümkündür. Bu sebeple, sikke, seramik ve *Dorik* Agora gibi arkeolojik mimari verilerin yardımları ile Kremnalılar üzerindeki Hellenistik Dönem etkisinin bir kez daha kanıtlandığını söyleyebiliriz.
[2430] Bu konudaki detaylı bilgilere ulaşmak için "Roma Dönem'inde Kremna" başlığını inceleyiniz.
[2431] Jones, 1971: 214; Vanhaverbeke ve Waelkens, 2005: 52.
[2432] Hill, 1897: 101.

kapalı ve soyut yaşam şekliyle ilişkili ritüellerinden uzaklaşıp, sentez bir kültürel yaşam sürdürmüş olmalılardır[2433].

2.8.3.4. Mimari Yapı

2.8.3.4.1. *Dorik* Agora

Antoninus Pius Tapınağı'nın kuzeydoğusundadır. "U" planlı, *Dor* düzenlidir. Giriş güneydendir. Yamaçtaki kuzey ve doğu cephesi iki katlı, batı cephesi ise tek katlı olup, sütunlu galeri yapısı ile çevrilidir[2434].

Kentin Agora yapısı, Hellenistik Dönem'e ait mimari özelliklere sahiptir[2435]. Ancak, bu şekildeki yapıların inşasında rol oynayan siyasi ve sosyal adımları ve ilişkili politikaları hatırlatmak gerekmektedir. Pisidia Bölgesi'nin zapt edilmesi güç mevkilerindeki kentlere hakim olmak için II. Eumenes'in başlattığı diplomasi çalışmaları ve halefi II. Attalos'un hakimiyetini güçlendirmek için inşa ettirdiği kamusal yapıları, askeri gelişmelerin dışındaki siyasi ve sosyo-kültürel fetihleri için önemliydi[2436].

Bu konuda II. Attalos'un siyasetinin Pisidia Bölgesi'nin dağlık kentleri üzerindeki yapısal etkilerini incelemek yararlı olacaktır. Şöyle ki, kral, kentsel gelişim modelini ve sosyo-ekonomik kalkınma içerikli politikalarını uygulayabilmek için ilk olarak agora ve stoa şeklinde yapıların imarını sağlamıştır. Bunları düzenleyerek sosyo-kültürel ilişkilerini geliştirmek, ekonomik kalkınmayı oluşturmak ve kapalı toplumsal yapıyı kırmak gibi politikaları işleyerek yöredeki iktidarlık siyasetini sürdürmeyi amaçlamış olmalıdır.

[2433] Pisidialı halkların Hellenistik dünya ile ilişkileri İskender'in fethinden sonra oluşmuş koloniler ve garnizonlar sayesinde çok daha eskiye götürülebilmektedir. Stratejik noktalarda kurulmuş veya Hellenistik İmparatorluğun en asi-aşılmaz bölgeleri, İskender'in başarılarıyla hakimiyet altına alınmıştır. Pisidia Bölgesi'ndeki en erken askeri oluşumun adresi Kretopolis, Millias, Kestel Ovası, Sagalassos ve kuzeyi ile Pamphylia düzlüklerine kadar devam eden stratejik yolları ve kavşak noktaları, kontrol altına almak amacıyla ya Nearchos (MÖ 333-331) ya da Antigonos Monophtalmos (MÖ 333-319) tarafından MÖ 4. yy'ın sonlarına doğru kurulmuştur. Askeri aktiviteler sürekli olarak hazır tutulmaktaydı. Barış zamanında ise garnizon üyeleri, askeri ve ticari bakımdan stratejik noktalarda görev beklemektedir. Ayrıca, sivil faaliyetlerde ise toprağın ekim-dikim işleri ile ilgilendiler. Çünkü Lykonia ve Pisidia bölgeleri, stratejik açıdan Seleukoslar için oldukça önemliydi; Ephesos, aracılığıyla Maiandros'dan (Büyük Menderes) doğuya doğru yol devam etmekteydi. Burada Seleukoslar tarafından birkaç askeri koloni kurulmuştur: Laodikeia Katakekaumene, Apollonia, Antiocheiaeia ve Seleukeia Sidera. Bu koloniler hem Pisidianın güneyini hem de kuzeydeki Galatlara karşı bir siper olarak çevrelemektedir. Vanhaverbeke ve Waelkens, 2005: 55.

[2434] Mitchell, 1995: 34-41.

[2435] Mitchell and Waelkens, 1987: 44; 1988: 53-55; Mitchell, 1995: 29-41; Büyükkolancı, 1996: 76; Horsley and Mitchell, 2000: 41; Baz, 2015: 264; Lanckoronski, 2015: 168; Çidem, 2018: 11.

[2436] Bu konudaki detaylı siyasi ve askeri açıklamalar için "Hellenistik Dönem'de Kremna" adlı başlıktaki bilgileri inceleyiniz.

Böylelikle dağlık kentlerde ve kırsal yerleşimlerde Attalosların hanedanlık propagandası yapılarak hem finansal bir yapı oluşturulacak, hem de yöredeki vatandaşların yeni bir sosyo-kültürel hayata alışmaları sağlanacaktır[2437]. Denilebilir ki, ilişkili türevdeki uygulamaların yardımları ile yöredeki haydutluk faaliyetlerini yürüten halkların eski alışkanlıklarından kısmen uzaklaştırılıp, yeni bir model olarak sunulmuş sosyal yaşamlarına adaptasyonları sağlanabilirdi. O sebeple, agora ve stoa gibi özel mekanlar, kent halkının toplandıkları ve sohbet ettikleri yapısal mekanlar olarak işlev görürken, kralların ve yöneticilerin de propagandalarını yaptıkları ve toplumsal kontrolü sağladıkları yerler şeklinde tasarlanmıştı.

Bu yöndeki yapısal uygulamalar ile *Hellenizasyon*un planlı ve hızlı bir şekilde yayılması amaçlanarak yöredeki toplulukların kontrollü bir şekilde *Hellenizasyon* sisteminin içerisinde yer almaları sağlanmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle imar faaliyetleri kapsamında fetih politikaları uygulanmıştır. İşte II. Attalos'un Attaleia'yı kurması ile Pergamon, Pisidia ve Pamphylia bölgelerindeki *Hellenizasyon* hareketlerini sistemli bir şekilde yürütmeleri, yakın ilişkili bir politikadır[2438]. Öyle ki, Selge, Pednelissos, Sia, Termessos, Kodrula, Kremna, Aspendos ve Priene kentlerindeki Hellenistik Dönem'e ait mimari yapıların inşasında da aynı siyasetin izlendiği görülmektedir[2439].

Kremna'daki *Dorik* Agora, mimari unsurları ve plan ölçüleri ile Priene'deki MÖ 3. yy'a ait yapılara[2440], dekoratif süslemeleri ve plan yapıları ile Termessos'daki MÖ 3. ve 2. yy'lara ait iki katlı Stoa ve *Dorik* Agora yapılarına[2441] ve korniş bloğundaki *mutulus* ve palmet dekoratifleri ile Kodrula'daki MÖ 2. yy'a ait *Dorik* Agora yapısıyla yakın benzerlik oluşturmuştur[2442]. Bu hususta çalışmaları ile J. J. Coulton da Kremna'daki *Dorik* Agora'nın MÖ 4. yy'dan MÖ 1. yy'a kadar ki örnek yapılar ile mimari ilişkisini vurgulamıştır[2443]. Ancak, kentteki *Dorik* Agora için II. Attalos'un siyaseti, yöredeki *Hellenizasyon* faaliyetleri ve seramik örnekleri göz önünde bulundurularak MÖ 2. yy'ın 2. yarısından MÖ 1. yy'ın 1. yarısına kadar ki dönemin uygun olabileceği görüşündeyiz.

[2437] Mitchell, 1993b, I: 81, 198; Kosmetatou, 1997: 28; Komas, 1997: 27; Waelkens, 2002: 318.
[2438] Vanhaverbeke ve Waelkens, 2005: 57.
[2439] Mitchell, 1991: 119-145; Vandeput ve Köse, 2013: 211.
[2440] Mitchell, 1995: 31.
[2441] Heberdey, 1941: no. 9; Mitchell, 1995: 33; Kosmetatou, 2003: 170; Lanckoronski, 2015: 38-39.
[2442] Mitchell, 1991: 137.
[2443] Coulton, 1976: 86, 180.

2.8.3.4.2. Severuslar Tapınağı'nın Hellenistik Evresi

Kent merkezinde, Büyük Propylon'un kuzeybatısında yer almaktadır. Kentteki tapınakların içinde *peripteros* planlı ve *Ion* düzenli tek tapınaktır. Severuslar Dönemi'ne tarihlenmiştir[2444].

Tapınağın yıkıldığı yerdeki mimari elemanlardan *plinthe*siz *Attik* kaide ve *Ion* başlık dikkat çekmiştir[2445]. Bazı sütunların alt kısımları kaideleriyle bütünleşik, yani aynı blok üzerine işlenmişken, *Attik* düzenli sütun kaidelerinin profillerinde farklılık görülmüştür[2446]. Buradaki kaideler, *Korinth* düzenli başlıklar ile kullanılması gerekirken *Ion* düzenli başlık ile kullanılmıştır. Yarıdan fazlası korunmuş haldeki *Ion* başlığın, abakus çevresindeki *Lesbos kymationu*na ait çok az bölümü sağlamdır. Kanalis düz ve yumurtalar kırıktır. Volütler sağlam durumda, şeritler ve göz belirgindir. Yastıklar her iki yanda (*pulvinus*) düzdür. *Balteus*un iki yanı tekli boncuk dizisiyle sınırlanmış olup, ortada yan yana dizilmiş üçlü defne yaprağı dizisi bulunur. Bu iki mimari elemanın orijinalinde aynı yapıya ait olduğunu ve *Attik* kaidenin *Ion* başlıklı sütuna sahip bir gövdenin taşıyıcısı olduğunu söyleyebiliriz[2447]. Sözü edilen *Attik* kaide ve *Ion* başlığın haricindeki mimari elemanların da Severular Dönemi'ne ait tapınağın mimari unsurları oldukları bilinmektedir[2448]. Aslında *Ion* düzenli başlık, *Ion* düzenli tapınaklarda kullanılan başlık ile aynı tiptedir. Hellenistik Dönem'e ait *Ion* düzenli tapınakların geleneksel mimarisi içerisinde sıkça kullanılmıştır. Buna göre Termessos'da yer alan N3, N5 ve N7 tapınaklarında aynı geleneğin ürünü olan başlık tipleri bulunmaktadır[2449]. Keza orijinal örnekleri Halikarnassos Mausoleumu'na dayanarak MÖ 2. yy'a ait tapınaklarda yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir[2450]. Letoon'da bulunan Leto Tapınağı'nda benzer örnekleri yer almaktadır[2451].

Bu konuda *Pisidia Bölgesi'nin Tapınak Mimarisi* adlı Doktora çalışması[2452] ile bölgedeki tapınakların içerisinde Kremna'daki tapınakları da çalışan M. Büyükkolancı'nın, Severuslar Tapınağı ve tapınak içindeki *Attik* kaide ve *Ion* başlık hususundaki açıklaması şöyledir; "*Bizce bu başlık günümüzde kalıntıları görülen tapınağa ait olmasa bile burada*

[2444] Mitchell, 1995: 118-123.
[2445] Mitchell, 1995: 118, Pl. 62, Fig. 34.
[2446] Büyükkolancı, 1996: 77-78.
[2447] Büyükkolancı, 1996: 78.
[2448] Mitchell, 1995: 118-123.
[2449] Büyükkolancı, 1996: 78. Termessos'da yer alan tapınaklar için bkz. Çelgin, 2002: 87-114.
[2450] Bingöl, 1980: 58 vd.
[2451] Hansen, 1991: 323-340.
[2452] Büyükkolancı, 1996.

Severuslar Dönemi tapınağından önceki bir yapının varlığına işaret etmektedir. Bu yapı büyük bir olasılıkla sütun başlığının boyutu küçük olduğu in antis veya prostylos planlı tapınak halini almış olsa gerektir. Bunu belgeleyen Ion düzenli başlığın yarıdan çoğu sağlamdır" demiştir[2453]. S. Mitchell, Severuslar Tapınağı'nı Pisidia Bölgesi'nin en yeni *Ion* düzenli tapınağı olarak tanımlamıştır[2454]. Ancak, M. Büyükkolancı, tapınağın yukarıda sözü edilen mimari elemanları ışığında dönemsel olarak değerlendirildiği zaman tapınakta *Ion* düzeni için bazı zorlamaların yapıldığından bahsetmiştir. Şöyle ki, "*Normal koşullarda Korinth düzenli olması gereken yapı Ion düzenli olmaya zorlanmış gibidir. Bunun nedeni bizce, daha önceden burada var olan Ion düzenli tapınağın düzen değiştirilmeden tekrar inşa edilmesidir. Ion düzenli tapınaklar bölge içinde özel bir yere ve geleneğe sahiptir. Bu tapınaklar Hellenistik Çağ'dan itibaren Selge, Termessos ve Sagalassos'ta yapılmaya başlanmıştır*" demiştir. Anlaşılıyor ki, *plinthe*siz *Attik* kaide ve *Ion* düzenli başlık, Severular Tapınağı'nın inşa edildiği yer de Hellenistik Dönem'de küçük planlı, *In antis* veya *prostylos* planlı bir tapınak olduğuna işaret etmektedir.

[2453] Büyükkolancı, 1996: 78.
[2454] Mitchell, 1995: 118.

3. BÖLÜM

3. KREMNA *KHORA*'SINDAKİ ALAN SAVUNMASINA YÖNELİK YERLER

3.1. Kırsaldaki Savunma Yapıları

Antikçağda kent merkezindeki savunma sistemleri kadar kentin alan hakimiyetindeki sınırlarını ve sınırların içindeki kırsal alanlarını korumak için yapılmış ikincil savunma yerleri veya ön savunma ağları da oldukça önemlidir. Bu konudaki çalışmaları ile J. Ober de kırsaldaki savunma odaklı yapıları, kent territoryumundaki huzuru ve güveni sarsmaya yönelik düşmanların faaliyetlerini durdurmak için düzenlenmiş ön savunma yerleri olarak tanımlamıştır[2455]. Bunların kentin savunma yapıları ile aynı zamanda ve ilişikte yapılanları kadar ayrı dönem(ler)de kendi kırsal lokasyonlarını korumak için düzenlenerek kent savunmasına sonradan dahil edilenleri de bulunmaktadır. Merkezdeki savunma yapıları kadar düzenli yapılar olmasalar da icradaki işlevsellikleri ve korudukları yerlerin stratejik yönüyle dikkate değerdir. Bu şekildeki savunma yerleri, tek bir kule veya kompleks yapılar şeklinde yapılmıştır. Kentin uç sınırları, jeolojik özelliklerden kaynaklı vadileri, derin ve dar geçitleri, sarp ve dağlık kesimleri, verimli tarım arazileri, su kaynakları, çiftlik alanları ve özel mülkiyet sahaları gibi stratejik açıdan önemli ve savunmaya ihtiyaç duyulan yerlerin güvenliğini sağlamak için inşa edilmiştir. Küçük ölçekli *kome* şeklindeki sivil yerleşimler ile iç içe düzenlenen tahkimli yapılar da yer almaktadır[2456].

Kent kırsalındaki tahkimli yapıların kent ile haberleşmek, iletişim kurmak ve kente sinyal göndermek şeklinde sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sebeple, kentteki savunma sistemleri ile ilişikte yapılarak hem kentin kırsaldaki territoryumuna yapılacak her türlü saldırılara karşı kırsal alanları korumak veya izolesini sağlamak için, hem de bir nevi kırsaldaki savunma koşullarını kuvvetlendirerek kente yönelik kuşatmaları veya saldırıları durdurmak için ve kentin savunmacılarına zaman kazandırmak için ön savunma yerleri şeklinde oluşturulmuştur. Başka bir ifadeyle kente ve kırsal yerlere yönelik işgalleri geciktirmek ve küçük çaplı saldırıları engellemek için yapılmıştır. Böylelikle, kent ve kırsal yerler çerçevesindeki iletişimi kurmak ve gözetlemek için tahkimli olarak yapılmış kontrol

[2455] Ober, 1985: 208.
[2456] Müth, Sokolicek, Jansen ve Laufer, 2016: 9.

merkezleri, koordineli çalışarak güvenlik olayı sağlanmıştır. Eğer ki, kent ve kırsal savunma yapıları planlı olarak yapılmış yerlerdeki güvenlik ağları yok sayılarak veya göz ardı edilerek herhangi bir işgal girişimi yapılırsa veya küçük gruplar ile taciz saldırıları gerçekleştirilirse sonuçları çok ağır olaylar ve yaptırımlar ile karşılaşılabilirdi. Dolayısıyla kent ve kırsal yerlerdeki savunma unsurlarının homojen yapılar şeklinde planlanarak yapıldıkları veya düzenlendikleri unutulmamalıdır.

20. yy'ın son çeyreğine kadar kırsal sahadaki yerleşimlerin ve kırsaldaki tahkimli yapıların incelenmesi, arkeolojik çalışmaların içerisinde yeterli ilgiyi görememiştir. Daha çok maddi nitelikli olarak heykel, sikke, seramik veya anıt yapılar şeklindeki arkeolojik materyallere yönelik çalışmalar ön planda olmuştur. Bunun yanında 1970'lerde arkeolojik yüzey araştırmaları hususunda önemli gelişmeler meydana gelmiştir[2457]. Kentsel ve kırsal odaklı çalışmalar, resmi arkeolojik araştırmaların programına alınmıştır. Ancak, kentlerin kırsaldaki territoryumları ile ilişkili çalışmalar yine göz ardı edilmiştir. 20. yy'ın sonu ile 21. yy'ın ilk çeyreği içinde kırsal saha çalışmaları ilgili arkeologların ilgisini çekmiş olmalıydı ki, kentlerin *khora*sına yönelik çalışmaların yoğunluk kazandığı gözlenmiştir. Bu konudaki ilk olarak Kilikia[2458], Pamphylia-Lykia[2459], Pisidia[2460] bölgelerindeki kırsal saha çalışmaları ve araştırmaları ilk grupları oluşturarak önde gelmektedir.

Kremna'nın kırsaldaki territoryumu üzerine ilk çalışmalar ise H. Metin ve ekibinin 2013 ve 2019 yılları arasında yürüttüğü *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları* adlı projede yapılmış olup, Kremna kentinin *khora*sındaki kırsal yerleşimler ve tahkimli yapılar bilimsel çalışmalar kapsamında incelenerek Anadolu Arkeolojisi'nin kırsal çevredeki yüzey araştırmaları literatürüne kazandırılmıştır[2461]. Söz konusu yıllar arasındaki araştırmalarda

[2457] Fachard, 2016b: 208; 2016a: 413-416

[2458] Durugönül, 1995a: 195-202; 1995b: 75-82; Aydınoğlu, 2009: 146-149; Ceylan, 2009: 45-62; Aşkın, 2010: 77-89; Mörel, 2014: 147-171; 2017a: 381-420; 2017b: 95-121; Aydınoğlu ve Mörel, 2015a: 525-534; 2015b: 159- 188; 2016: 277-288; Lotz ve Seyer, 2017: 249-259.

[2459] Konecny 1997: 299-314; Çevik, Varkıvanç, Kızgut ve Gülşen, 2003: 189-232; Çevik ve Pimouguet-Pedarros, 2005: 439-447; 2010: 243-275; 2011: 303-319; Çevik ve Bulut, 2007: *105-130;* Takmer ve Tüner Önen, 2008: 113-114; Özer, 2012: 33-48.

[2460] Özsait, 2005: 143-145; 2008: 307-322; Çevik ve Pimouguet-Pedarros, 2013: 273-288; Kızılyalçın ve Özcan, 2016: 135-161; Özcan, 2015: 193-197; 2016: 247-254; 2017: 171-178; 2018: 216-225; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 359-379; Özcan, Yayan ve Çevik, 2017: 457-470; Becks, Polat-Becks ve Metin, 2015b: 185-192; 2015b: 48-50; Polat-Becks, 2015: 627-635.

[2461] Birinci sezon araştırmaları (2013): Çakalasartepe Karakol, Karadiğin, Karadiğin-Beleni, Armutlu Para, Belicekler-Erenbeliği, Korumardı, Çevlik, Burunca-Dumanlı, Çanaklı-Mamak, İnarası, Höyük Tepe, Kaletepe (Seydiköy), Hisarköy-Asartepe, Sazak-Alatepe. Metin, 2013c: 1-77; Metin, Polat-Becks, Becks, 2014b: 71-78; Metin, Polat-Becks, Becks, Atayeter ve Şaroğlu, 2014d: 321-334. İkinci sezon araştırmaları (2014): Dikmentepe Kule, Eşek Yaylası, Eğribel-Keçipüren, Çayırlık-Ketiri. Metin, 2014a: 1-72; Metin, Polat-Becks,

tespitleri yapılarak kaydedilen lokasyonların seramik, cam, sikke buluntuları ve kentteki tarihsel olayların yardımları ile MÖ 3. yy'dan MS 2. ve 4. yy'lara kadar ki döneme yerleştirilerek tarihlenmeleri sağlanmıştır. Bunların içerisinde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de kullanıldıkları varsayılan tahkimli yapılar yer almaktadır. Kırsal sahadaki yerleşimlerin ve ilişkideki tahkimli yapıların imarının dönem olarak Geç Antik Dönem'in ilk evrelerine kadar sürdürüldüğü ve bu yönüyle kırsaldaki yaşamında git gide kalabalıklaşarak aktifleştiği sonucu çıkarılmıştır. Bu durumdaki MS 278'de yapılan *Kremna Kuşatması*'nın Roma'nın zaferi ile sonuçlandıktan sonra kent ve kırsal çevrelerdeki hakimiyetin yeniden sağlanarak güvenlikli bir ortamının oluşturulması en büyük tarihsel olaydır[2462]. Bu sebepledir ki, Kremna çevresindeki su kaynakları, verimli tarım arazileri, kerestecilik işleri ve bütün üretim kolları şeklindeki sosyo-ekonomik politikaların ve ilişkili olarak ticaretin yürütülmesi için ve kent ile ilişkili antik yolların ve kent kırsalının kontrolünün sağlanması için kırsal sahadaki küçük yerleşimleri ve ilişikteki tahkimli yapıları yaptırılmıştır. Öyle ki, kırsaldaki güvenlik ne kadar iyi olur ise kentte o kadar güvenlikli olur ve iyi yönetilirdi.

Kentin jeomorfolojik özellikleri ile savunma yapıları yakın ilişkili olduğundan coğrafi özellikleri hatırlamak yararlı olacaktır[2463]. Bu bakımdan III. Jeolojik Zaman'ın (*Mezozoik*) oluşumları ile Alp Sistemi'nin (*Orojenez*) hareketlilikleri neticesindeki doğal olaylarda Akdeniz (Mediterraneum) ve Eğirdir Gölü (Limnai Lacus) kuşağındaki jeolojik yapılarda değişimlerin olduğu bilinmektedir[2464]. Jeolojik özellikler, Pisidia Bölgesi'ndeki gibi kentsel Kremna'nın ve hakimiyetindeki territoryumda derin vadileri, dar geçitleri ve dağlık alanları oluşturarak sarp bir topografya meydana getirmiştir. Bunlar, yer yer kent ve kırsaldaki

Becks ve Soslu, 2015: 205-216; Metin, Polat-Becks, Becks, Uzunaslan ve Soslu, 2015:174-179; Metin, Polat-Becks, Becks ve Kaya, 2015: 38-40. Üçüncü sezon araştırmaları (2015): Bucak-Asartepe, Kumaryaylası Çiftlik, Karapınar-Asartepe, Avdancık-Asartepe. Metin, 2015b: 1-61; Metin ve Soslu, 2016a: 311-324; Metin ve Soslu, 2017b: 4-19. Dördüncü sezon araştırmaları (2016): Evciyeri, Bağtepe-Sıvancık, Kepez I, Hasin Ovası, Çayköy, Alanköy, İsköy-Eskiköy. Metin, 2016: 5-52; Metin, Soslu ve Çidem, 2017: 161-170; Beşinci sezon araştırmaları (2017): Sarıncık-Karatepe, Kızılçukur Kule (Kızılkapan), Kepez II, Payamlı Tepe, Pamuk Ovası, Çatalağaç, Çukurovası. Metin, 2017b: 1-40; Metin, Soslu ve Çidem, 2018: 208-215; Metin ve Soslu, 2018b: 243-254. Altıncı sezon araştırmaları (2018): Yunusemre Tepesi, Kocagözet, Avdancık-Sivişler. Metin, 2018b: 17-37; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 123-129. Yedinci sezon araştırmaları (2019): Panemoteikhos II, Balama Kalesi. Metin, 2019: 1-58.

[2462] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.

[2463] *Müth, Sokolicek, Jansen ve Laufer,* 2016: 20.

[2464] Atalay, 1977: 93-110; Bracke, 1993: 15b; Kurt, 2000: 175; Avcı, 2014: 55.

toprakları korumak için doğal savunma yerleri şeklinde kullanılırken, savunmaya ihtiyaç yerleri de ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı kentin kırsal çevresini güvenlikli bir hale getirebilmek ve koruyabilmek için kule yapıları ile tahkimli yapılara ihtiyaç duyulmuştur.

2013 ve 2019 yılları arasındaki yapılan *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda konu ile ilişkili 35 adet kırsal yerleşim, altı adet kule yapıları, bir adet karakol yapısı ve Keraitai kenti Akropolisi'ndeki Kremna'yı kuzeybatı yönünden gözetleyen lokasyondaki iki adet kule incelenmiştir. Bunlar Çakalasartepe Karakol, Keraitai'deki Akropolis üzerindeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule, Sazak-Alatepe, Dikmentepe Kule, Bağtepe Kule, Bucak-Asartepe, Kızılçukur Kule (Kızılkapan) ve Ardıçlıktepe Kule yapıları şeklinde kaydedilmiştir[2465] (Harita 8). Ancak, Kremna'nın güneydeki uç sınırlarının dış hattındaki tepelerde yer alan Ardıçlıktepe Kule[2466] ile seramikleri kapsamında Geç Klasik ve Hellenistik dönemlere tarihlendirilmiş Kızılçukur Kule (Kızılkapan)[2467] yapıları konu içeriğinde değerlendirilmemiştir. Çünkü kule yapılarının gerek Kremna kenti ile ilişkilerinin sağlanmasını açıklayacak verilerin yetersizlikleri ve gerekse özellikle Millias ve Hyia (Kumaryaylası ?) kentleri sınırlarındaki hakim konumları ile Kremna'dan ziyade, yukarıdaki kentler ile ilişkili kırsal yerleşimlerde ve stratejik açılarda yer almaları göz önünde bulundurularak dahil edilmemiştir. Buna göre jeo-stratejik olarak Çakalasartepe Karakol ile kuzeydoğudan, Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule yapıları ile kuzeybatıdan, Sazak-Alatepe ile batıdan, Bağtepe Kule güneyden ve Dikmentepe Kule ile Bucak-Asartepe'deki tahkimli yapılarla güneybatıdan Kremna kenti korunaklı bir şekilde çevrilmiştir (Tablo 22).

Yapıların konumlandırıldığı lokasyonların ortalama yükseklikleri, kendi içinde farklılık oluştursa da Pisidia Bölgesi'nin dağlık kesimlerindeki yerleşimlerin yaklaşık 1000 m. rakımda kurulması stratejisi ve topografya koşulları ile yakın ilişkilidir.

Kırsalda konumlanarak kent ile ilişkili olarak yapılmış tahkimli yapıların konumu gösteriyor ki, ihtiyaç halinde kentin kırsaldaki savunma ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, stratejik olarak kısmen doğu yönü haricindeki kuzey, batı ve güney yönlerindeki kırsal

[2465] Kırsaldaki savunma yapılarının dizilimleri kuzeyden güneye doğru, yani kenti çevreledikleri alan hakimiyetine göre sıralanmıştır. Metnin içinde de buradaki dizilim dikkate alınarak açıklanmıştır.
[2466] Tarihsel olarak bölgedeki Türkmenlerin dönemleri ile ilişkili olabilirdi. Metin, 2018b: 29-31; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 125.
[2467] Metin, 2017b: 24-26; 2018a: 33-36; Metin ve Soslu, 2018b: 247; Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 212-213; 2019: 125-126.

alanlarda yer alan su kaynakları, tarım arazileri ve antik karayolları gibi kent için önemli olan temel yaşam destekleri şeklindeki unsurların kontrollerinin sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan yerlerde inşa edilmiştir. Dağlık Pisidia Bölgesi'nin kent ve kırsal yerleşimlerinin tipolojisine uyum sağlayarak sarp yerlerde konumlandırılmış ve dağ, vadi, geçit şeklindeki stratejik yerlerin kontrolünü sağlamak amaçlanmıştır. Böylelikle kentin kırsaldaki topraklarının ¾'ünün kent ile aynı plandaki bir savunma ağı ile çevrildiği belirlenmiştir.

Kentin doğu cephesinden Sagalassos territoryumundan güneye doğru ilerleyen Kestros Vadisi'nin ayrı bir kolu akıntı yaparak derin vadiler arasından geçmektedir[2468]. Elbette ki, Kremna için önemlidir[2469]. Ancak, kent jeo-stratejik konumu ile doğudaki dik yamaçlara ve derin vadilere hakim bir lokasyonda yer aldığı için ve kuzey, batı ve güney yönlerindeki gibi tarım arazileri olarak kullanılacak ve kent savunmasına zafiyet oluşturacak kırsal sahalar az olduğu için doğu yönündeki kırsal çevrede savunma alanlarına ve ilişkili *kome* yerleşimlerine çok yer verilmemiştir. Öyle ki, kentin doğu cephesinde yapılan yüzey araştırmalarında da Roma Dönemi'ne ait Evciyeri yerleşimi haricinde herhangi bir kırsal yerleşim tespit edilememiştir[2470]. Kentin jeo-coğrafik ve stratejik yapısının kırsal çevresindeki alanın korunmasına ve savunmasına yönelik oluşturulan yapıların konumu ve yeri üzerinde de etkili olduğu ortaya çıkarılmıştır (Grafik 6).

Sonuç olarak, 2013 ve 2019 yılları arasında Kremna *khora*sında yürütülen araştırmalarda ortaya çıkarılan savunma yapıları, konu dahilinde incelenerek kent savunmasındaki stratejik yerleri ve nitelikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Belirtmek gerekir ki, metnin içindeki ilgili yerlerde konumu, mimari ve askeri özellikleri ile tarihsel durumları ayrı ayrı alt başlıklar halinde değil, kendi ana başlıkları altında bir bütün olarak ele alınmıştır.

3.1.1. Çakalasartepe Karakol (Kat. No. 47)

Kremna'nın yaklaşık 2 km. kuzeydoğusundaki Üçpınarlar olarak adlandırılan mevkide yer almaktadır (Harita 9). Bugünkü Taşyayla Köyü'nün doğu yönündeki tarım arazileri

[2468] Kestros Vadisi'nin (Aksu) diğer bir kolu da Isparta İli sınırlarındaki Adada kenti istikametinden geçmektedir.
[2469] Kestros Vadisi ve akan nehir ile kırsal yerleşimlerin kent ile ilişkisi detaylı olarak "Bağtepe" adlı başlık altında açıklanmıştır.
[2470] Metin, 2016: 15-17; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 165; Metin ve Soslu, 2017a: 522, Res. 4.

içindeki yüksek bir tepe üzerindedir (Lev. LXXXVII: Fig. 176). Yaklaşık 675 m. bir rakımda konumlandırılmıştır (Grafik 7).

İlk çalışmalar 2013 yılındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda yapılmıştır[2471]. Jeo-coğrafi olarak kuzey, kuzeydoğu ve doğu (kısmi yerleri) yönleri yamaçlar ile güneydoğu, güney ve batı yönleri ise ana kayalardan oluşan uçurumlar ile çevrilidir. Korunaklı bir yerdedir ve *pitoresk* bir konumdadır. Konumu itibari ile Kremna'nın kuzeyindeki ve kuzeydoğu yönündeki Sagalassos ve Adada kentlerinin kente yakın sınırları, Kremna ve Keraitai kentleri arasındaki açıklıkları ve Sagalassos istikametindeki Kestros Vadisi'nin Kremna'nın doğusundaki topografik yerlerden ilerleyerek Pamphylia Bölgesi'ndeki Perge kentine doğru yöneldiği güzergah üzerindeki dar geçitleri, derin vadileri ve dağlık yerleri stratejik açıdan kontrol etmektedir. Kremna'nın savunma duvarları üzerindeki K 1 yapısı ile paralel bir açı oluşturur. Bu konudaki stratejik yapısı ile kırsaldaki tüm gelişmeleri kente ulaştırabilecek bir konumda yer aldığını söylemek mümkündür. Kentin kuzeyindeki BAY III'ün ormanlık arazi içindeki ikinci güzergahının direkt olarak karakol ile aynı istikametteki ilişkisi ve yakınlıkları da kanıyı kuvvetlendirmektedir. İlişkili olarak konumu itibari ile *peripolion*, yani askeri devriye karakolu olarak da kullanıldığını düşünmekteyiz. Kelbessos Yerleşimi'ndeki tahkimli yapıların kırsal çevre ve yerleşim ile Termessos kavsinde *peripolion* olarak kullanıldığını gösteren arkeolojik kanıtlar dikkat çekmektedir[2472].

17.00x30.80 m. ölçüdedir. Dikdörtgen planlıdır (Lev. CXXXXII: Çiz. 103). Duvar kalınlıkları, 0.90 m. ölçüdedir. Duvar örgüsü tipleri, *pseudo-isodomik* ve *isodomik* tekniktir ve *insitu*dur. Bloklar, dik açılı ve *rektogonal*dir[2473]; ¾'ü işlenmiştir ve arka cepheleri kaba bırakılmıştır. Ön yüzleri, kaba yonulu veya çekiçle işlenerek yapılmıştır. Kremna'nın kule yapılarındaki alın bölümleri veya ön yüzleri "*Hammer Face*" olarak işlenmiş blokların teknik işçilikleri ile aynı tiptedir[2474]. Bu yönüyle kentteki savunma yapılarını düzenleyen aynı mimar ve ustanın elinden çıktığı ve merkezi bir mimari anlayışın ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

[2471] Metin, 2013c: 6-8.
[2472] Çevik ve Pimouguet-Pedarros, 2004: 291.
[2473] Bloklar, 0.40x0.50, 0.45x0.60, 0.50x0.40, 0.60x0.40, 0.65x0.70, 0.70x0.70, 0.75x0.75, 0.80x0.55, 0.90x1.50, 1.10x0.35 m. ölçülerdedir.
[2474] Scranton, 1941: 112-121; Tomlinson, 1961: 133-140.

Kent kırsalındaki işgal içerikli ve tehlikeli durumları, karakol yapısından kent merkezine ulaştırmak için askerler veya haberciler tarafından BAY III'ün kullanılması ve karşı olarak K 1'den de aynı antik yolun kullanılarak karakola destek gönderilmesi oldukça makuldür. Ancak, iki yer çerçevesindeki yaklaşık uzaklık, 4 km'dir. Bu sebeple, kent merkezi ile daha hızlı iletişim kurabilmek için -hava koşulları şartıyla- ateşin yakılarak yaydığı ışık ve dumanı üzerinden sinyal oluşturularak mesaj vermek çok daha uygun olmalıdır. Ki, yaklaşık 10 km. ve 20 km. uzaklıktaki aynı açıdaki yerlerde yapılmıştır. Hatta 2 km. uzaklıktaki lokasyonlarda amacına yönelik daha fonksiyonel yapıldığı ileri sürülmektedir[2475]. İlişkili olarak antik kaynaklarda ve modern literatürde konu ile ilgili önemli olaylara ve açıklamalara yer verilmiştir[2476].

Bu konuda ilk olarak Homeros'un *Illiada* adlı eserindeki açıklaması şöyledir; "*Ayağı hızlı İris böyle dedi, uzaklaştı, Zeus'un sevdiği Akhilleus da kalktı yerinden, Athena onun çalımlı omuzlarına püsküllü kalkanı atmıştı, altın bir bulutla sarmıştı başını, çepeçevre, gövdesinde ışık saçan bir alev yakmıştı. Duman nasıl ağarsa bir kentten göklere doğru, düşmanın kuşattığı uzak bir adada, Ares'le bütün gün boy ölçüşür adalılar, gün batınca ateş yakarlar üst üste, hızlı alevler yükselir ateşlerden, yükselir komşu adalardan görünecek kadar, derler belki gemilerle yardıma gelirler, görüp alevi, Akhilleus'un başından da tıpkı böyle bir ışın yükseliyordu göğe doğru*"[2477]. Herodotos, Persler tarafından sıkıştırılan Hellenlerin yöredeki gelişmeleri nasıl öğrendiklerini şöyle anlatmıştır; "*Artemision burnu yanında demirli bekleyen Yunanlılar bu olayları, Skiathos'dan verilen ateş işaretleriyle öğrenmişlerdi. Korkuya kapıldıkları için Artemision'dan demir aldılar ve Euripos'u korumak amacıyla Khalkis'e gittiler. Euboia'nın yüksek yerlerine gözcüler koydular*"[2478]. MÖ 4. yy'ın ortasında Arkadialı General Aeneas Tacticus'un kuşatma ve saldırı zamanında nasıl hareket edilmesi yönündeki metotlarını kaleme aldığı kırk maddelik ilgili metninde sinyal vermek için ateşin kullanılmasına ilişkin önemli açıklamalar yapmıştır[2479]. Polybios da Aeneas'ın sinyal şeklinde kullanarak teyakkuz hali oluşturulmasını sağladığı ateşin şifreleme olarak nasıl kullanıldığı ile ilgili olarak detaylı incelemelere yer vermiştir[2480]. Bu

[2475] Fachard, 2016: 230.
[2476] Antik kaynaklar, Hom. *Il.*18.203-214; Hdt. VII.183; Aen. Tact. *Poliorketika*. 33, 34; Ksen. *Hell.* 6.2.33, 7.3.1; Polyb. *Hist.* 10.44. Modern literatür, Oldfather, 1928: 7; Sheldon 1986: 39; Whitehead 1990: 4, 10; 2018: 21.
[2477] Hom. *Il.*18.203-214.
[2478] Hdt. VII.183.
[2479] Aen. Tact. *Poliorketika.* 33, 34; Ksen. *Hell.* 6.2.33, 7.3.1.
[2480] Polyb. *Hist.* 10.44.

bakımdan karakol yapısındaki askerlerin veya yetkililerin teyakkuz veya ihtiyaç hallerinde aynı yolları kullanarak yardım istemeleri ya da kırsaldaki gelişmelerden kentteki mevkidaşlarını haberdar etmeleri mümkündür.

Karakol yapısı, çevresel 12.535.6 m., alan olarak 4.72 km^2'lik yaklaşık 471.85 hektarlık bir kırsal sahaya hakimdir[2481]. Karadiğin Yerleşimi[2482]'nin güneyindeki ve Kremna'nın kuzeyindeki düzlük alanlarda yer alan tarım arazilerinin yanı sıra, toprak ile ilişkili zeytin ağaçlarının kullanılarak zeytinyağı üretimi[2483] şeklinde yapılan tüm üretim işlerinin verimli yürütülebilmesi için gerekli güvenlik koşullarını sağlayacak bir lokasyonda yer almaktadır. Öyle ki, kent surları dışındaki kırsalda bulunan tarım arazilerinin işletilmesi ve hayvanların otlak arazileri ile buluşturulması kent ekonomisi için oldukça önemliydi. Bundan dolayıdır ki, karakol yapısı, haydutlara, yağmacı gruplara ve düzensiz gruplara karşı kentin kuzeyindeki kırsal territoryumunda yer alan ürün ve gıda kaynaklarını korumak görevini de üstlenmiş bir konumdaydı. Bu konudaki çalışmaları ile S. Fachard da antikçağdaki kentlerde verimlilik kıstaslarını yükseltmek için ilk olarak kırsaldaki güvenlik ve huzuru sağlamak gerektiğini belirtmiştir[2484]. Bu yönüyle kuzeydeki kent kırsalında tek bir yapı olarak hem güvenlik olayını, hem de tarım arazileri itibari ile büyük sorumlulukları yerine getirdiği sabit görülmüştür. Ayrıca, günümüzdeki Taşyayla Köyü halkı söz konusu yerleri halen tarım arazisi olarak kullanmaktadır. Hellenistik Dönem'de Phaselis kentinin kırsalını Pisidia kökenli halklar olarak bilinen Mnaralıların[2485] akınlarına ve ayrı istilalara karşı korumak için Gökgür mevkiindeki yapılan Hellenistik Kule, kırsaldaki işlevsel özellikleri yönüyle karakol yapısı ile aynıdır[2486]. Phaselis'in liman güzergahındaki kırsalda yer alan Hellenistik Dönem'e ait Phaselis Merkezi Kule yapısı da kent ile haberleşmek ve gözetlemek gibi savunma amaçlı özelliklerinin yanı sıra, kentin kırsalındaki tarım arazilerini korumak şeklindeki özellikleri yönüyle karakol yapısı ile ilişkili bir yapıdır[2487]. Likya-Pisidia bölgeleri sınırındaki Kelbessos Yerleşimi'ndeki Hellenistik Dönem'e ait kule ile Geç Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihli Belen Yerleşimi'ndeki kule yapısı, kırsaldaki

[2481] Bu kapsamdaki hesaplamalar, koordinatları bildirilerek Google Earth'ün ölçüm programında yapılmıştır. (30.05.2020).
[2482] Metin, 2020: 83-96.
[2483] Metin, 2020: 91-92- Figs. 10-11.
[2484] Fachard, 2016: 226.
[2485] MÖ 333'de İskender, Phaselis kenti halkına ve mahsulüne verdikleri zarardan dolayı -ki, Phaselisliler İskender'e tabi olarak hediyeler sunmuştur- Mnaralıları, tahkimli yerleri Mnara da (Kavak Dağı) kuşatarak ele geçirmiştir. Arr. *Anab.* I.24.3-6; Diod. XVII.28.1-5.
[2486] Arslan ve Tüner Önen, 2014: 292-294, Res. 13; Arslan, 2018: 33-36.
[2487] Taşkıran, 2021: 7-19.

yerleşimleri ve ilişkili üretim arazilerini korumak için yapılmıştır[2488]. Dağlık Kilikia Bölgesi'nin Çatıören Yerleşimi'ndeki kule yapıları da hem savunmayı sağlamak, hem de üretim yerlerini korumak için kırsaldaki yapı ile karakterize olmuş bir örnek yerleşimdir[2489]. Aphrodisias'ın kuzeyindeki Morsynos Vadisi'nde yer alan MÖ 2. yy. kökenli kule yapısı, kırsal yerleşimleri, üretim atölyelerini ve tarım arazilerini koruması yönüyle ilişkili bir yapıdadır[2490]. Korykos kenti kırsalında yer alan MÖ 2. yy'a tarihli kule yapıları da kent savunması ve territoryumundaki tarım arazilerinin işletilmesi ve sürdürülebilirlik yönündeki güvenliklerini sağlamaları açısından önemlidir[2491].

Karakolun doğu, kuzey ve batı cephelerinde duvar yapıları yer alırken, Kremna tarafındaki güney cephede ise duvar yapısı kısmen izlenebilmektedir. Buna göre karakolun mimari yapısı ilk olarak doğu cephedeki duvardan başlayarak planlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu cephedeki duvar korunmuştur. Dört dizilimdedir. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir (Lev. CXXXXII: Çiz. 104). Ana kaya ve yamaç yerler düzleştirilerek yapılmıştır. Duvar kalıntıları yamaçlar çevresinde dağınıktır. Duvardaki kuzeydoğu istikametteki yerin -topografik olarak- karakola ulaşılacak en uygun yer olması, doğu-batı uzantılı kuzey duvar ile kuzey-güney uzantılı doğu duvarın kesiştikleri dar açılı yerin bu kapsamdaki bölümde bulunması ve kapı aksamına ait taban blokları veya eşik taşları şeklindeki materyallerin yer alması itibari ile karakolun giriş kapısının duvar içindeki söz konusu yerde olduğu kuvvetle muhtemeldir. Buradaki plan özelliklerine göre kapının doğudaki cephede yer aldığını öngörmekteyiz. Keza en uygun yerde bu mevkidedir. Ancak, yüksek ölçüdeki tahribattan dolayı kapı aksamı ile ilişkili daha somut arkeolojik veriler tespit edilmemiştir. Kuzeydeki duvar cephesi, korunmuş en yüksek duvardır (Lev. CXXXXIII: Çiz. 105). Yaklaşık 5.50 m. yüksekliktedir. Duvarın karakolun içindeki yer alan zeminden itibaren yükseklik durumu ise yaklaşık 2.80 m. ölçüdedir. Duvardaki blokların dizilimleri, on bir adettir. Duvar örgüsü tipi, *pseudo-isodomik* tekniktir. Bu cephedeki yamaçların inişli ve çıkışlı taban yapılarından dolayı alt dizilimdeki blokların standart bir yapısı yoktur. Buradaki amaç duvar cephesinin statik ve sağlam bir durumdaki zemin yapısı üzerinden yükseltilmesini sağlamaktır. Bu sebeple, tabandaki yapısal açıklıklar, küçük ölçekli materyaller ile doldurularak düz bir taban yapısı oluşturulduktan sonra blokların kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Duvarın kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerdeki yerlerini

[2488] Çevik ve Bulut, 2007: 105-130 Figs. 1-27.
[2489] Mörel, 2017a: 382-387, Figs. 3-5.
[2490] Soslu ve Doğan, 2019: 283-299.
[2491] Aşkın, 2010: 79-82.

sağlam ve korunaklı bir şekilde duvar cephesi ile yükseltmek için tek boydaki blokların "*çift köşe bağlama*" tekniğinde kullanılarak yerleştirildiği görülmüştür[2492]. Bu tipteki uygulamaların Karia Bölgesi'ndeki Hellenistik Dönem yapılarında yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir[2493]. Bununla birlikte Kremna'daki kule yapılarında da benzer teknikler kullanılmıştır. Batıdaki duvar, doğu ve kuzeydeki duvar cephelerine göre oldukça tahriptir. Uçurum dibindeki yerlerde duvara ait bloklar bulunmuştur. Doğal oluşumlardan kaynaklı olarak bloklar eriyik haldedir ve konglomera taşlara dönüşmüştür. Duvarın iç bölümlerindeki muhtelif yerlerde Hellenistik ve Roma dönemlerine ait seramik örnekleri tespit edilmiştir[2494]. Aynı dönemlere ait ahşap konstrüksiyonlar ve çatı aksamı ile ilişkili dört adet çivi ile bir adet kenet (Π) ve bir adet saplama (I) şeklinde metal buluntular kaydedilmiştir[2495] (Tablo 28). Roma Dönemi'ne ait çatı aksamında kullanılan çok sayıdaki kırık halde düz çatı kiremitleri (*stroter*) ve kapama kiremitleri (*imbreks*) yer almaktadır (Tablo 29). Güneydeki duvar cephesi oldukça tahriptir. Dört adet blok aynı hizadadır. Yüzeydeki kalıntılardan yaklaşık 6.00 m. duvar hattı izlenebilmektedir. Bloklar, konglomera olmuştur. Bu çevredeki ana kayanın zemin yapısı, güneydeki duvar cephesine doğru eğimli bir şekilde düzleştirilerek yapılmıştır. Burası yağmur sularının tek bir merkezde toplanarak biriktirilmesi ile ilişkili bir küçük ark veya suyolu uygulamaları olmalıdır. Ancak, ne karakol yapısı içinde, ne de karakolun çevresindeki yamaçlar arasında herhangi bir sarnıç yapısı veya su kuyusu ya da yukarıdaki uygulamaların ulaştığı hazne bulunamamıştır. Bu hususta çevredeki bodur çalılar, ağaçlıklar ve yoğun bitki örtüsü, kapsamlı incelemeler için ciddi bir sorun oluşturmuştur. Buna rağmen karakoldaki askerlerin su ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış su ile ilişkili yapıların çevrede yer aldığı kuvvetli bir temennidir. Karakolun merkezi yerinde 6.50x10.50 m. ölçülerde hacimli ve kütlesel bir kaya parçası yer almaktadır. Üzerindeki kaybolmaya yüz tutmuş çukurluklar, kısmen belirlenebilmiştir. Buradaki kaya yapısı, çatı aksamını taşıyan işleve sahip bir izlenim vermiştir. Hemen doğu cephesinde ise çokgen taşların harç ile kullanılarak yapıldığı birbirleriyle ilişkili iki ayrı duvar yapısı tespit edilmiştir. Tahrip haldedir. Ancak, yapısal ölçülerinden ötürü küçük bir odaya ait oldukları söylenebilir. Bu bakımdan Geç Antik Dönem'de yapı içinde ayrı mekanların yapıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Aynı tipteki duvar yapıları, karakolun

[2492] Pedersen, 2000-2001: 109-116; Pedersen, 2010: 269-316; Pedersen ve Ruppe, 2016: 565, Fig. 6.
[2493] Labraunda, Halikarnassos, Theangela, Alinda, Alabanda ve Knidos gibi kent ve kutsal alanlardaki duvar yapılarında tespit edilmiştir.
[2494] Metin, 2013c: 6-8, Res. 11.
[2495] Oransoy, 2006: 135. Antikçağ'daki kule yapılarının pek çoğundaki pencere bölümleri ve mazgal açıklıklarının ahşap aksamla kapatıldığı bilinmektedir. Winter, 1971a: 253-268.

kuzeyindeki Karadiğin yerleşimindeki bazı konutların duvarlarında da kullanılmıştır[2496]. Karakolun Hellenistik Dönem'e ait duvarları ile Phaselis de Gökgür kırsalındaki Hellenistik Kule'nin duvar yapıları teknik işçilik yönüyle aynıdır[2497]. Likya-Pisidia sınırındaki Kelbessos yerleşimindeki MÖ 3. ve 2. yy'lara tarihlenen kule yapısının blokları da benzer işçiliktedir[2498]. Ayrıca, kentin güneyindeki GK-K'nin duvar yapıları ile yakın benzerlik oluşturmaktadır.

Buna göre yukarıdaki arkeolojik bulgulardan yola çıkarak söz konusu yapının kentin kuzeyindeki kırsalda olan gelişmeleri kente aktarmak için hakim bir yerde konumlandırıldığı ve askeri stratejik bir amaç için yapıldığı, kapı girişinin doğudaki cephede yer aldığı, düz çatı kiremitleri ve kapama kiremitleri ile üst yapıda kompleks bir çatı aksamı düzenlendiği ve hacimli durumdaki kaya kütlesinin üst yapıyı tutmak için kullanılan ahşap dikmeleri taşıyarak kolon görevini yerine getirdiği, cephe duvarlarında etrafı izlemek ve yapı içini aydınlatmak için pencere bölümlerinin ya da mazgal açıklıkların açıldığı, çivilerin kullanılarak ahşap kepenklerin monte edildiği veya üst yapıdaki ahşap hatılların birbirine sabitlendiği, askerlerin konaklaması için de uygun yapılarda olduğu ve son olarak Roma Dönemi'nde ise yapısal eklemelerin yapılarak savunma yönündeki misyonunu aynı şekilde sürdürdüğü sonucunu çıkarmaktayız.

3.1.2. Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule (Kat. No. 48)

Belören Köyü'nün yaklaşık 2 km. güneybatı istikametindeki konik bir tepe üzerinde yer almaktadır (Harita 10). Halk tarafından "Çeri Asarı", "Çeri Sivri" veya "Sivri Tepe" olarak adlandırılmaktadır. Yaklaşık 1.100 m. ve 1.360 m. yüksekliktedir (Grafik 8).

Keraitai kentinin 1967'de Belören Köyü'ndeki kaçak kazılarda ortaya çıkarılan ve daha sonra müsadere yöntemi ile Burdur Müze Müdürlüğü'ne getirilen ilgili epigrafik kaynak ile ilk kez lokalizesi yapılmıştır[2499]. 2013 ve 2017 yıllarındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları* adlı proje kapsamında detaylı olarak incelenmiştir[2500].

[2496] Metin, 2020: 87-88- Fig. 6.
[2497] Arslan ve Tüner Önen, 2014: 292-294, Res. 13; Arslan, 2018: 33-36.
[2498] Çevik ve Bulut, 2007: 110-111, Figs. 20-21.
[2499] Dörtlük, 1988: 68-71.
[2500] Bu konudaki bilimsel araştırma raporlarında yer alan Keraitai kenti odaklı çalışmalar için bkz. Metin, 2013c: 63-71; 2014a: 46-65; 2016a: 20-23; 2017a: 13-21. İlişkili bilimsel yayınlar için bkz. Metin, Polat-Becks ve Becks, 2014a: 171-178; 2014b: 40-43; Metin, Polat-Becks, Becks, Atayeter ve Şaroğlu, 2014d: 321-

Kent jeo-stratejik olarak hakim bir konumdadır. Doğu, kuzey ve batıdaki yönleri itibari ile kesintisiz bir şekilde savunma duvarları ile çevrilidir. Güneyde ise dik yamaçlar kullanılarak ihtiyaç duyulan açıklıklar yer yer duvar yapısı ile kapatılmıştır[2501]. Kentteki kamusal yapılar (tespiti yapılanlar hamam, odeion, sarnıç) ve dini yapılar ile yerleşim konutların inşası ilk olarak doğu yamaçlardaki satıhlara yapılmış, topografik yapıdan dolayı kalan yerleşim alanları kentin Akropolisi'ne kadar kademeli bir şekilde konumlandırılmıştır. Kentin Akropolis'i güneydoğu ve güneybatı yönlerine inşa edilmiş iki adet kule ile korunmaktadır. Bu iki kule yapıları, Kremna ile aynı açıdadır. Akropolis de ana kayaya oyularak düzenlenmiş bir adet sarnıç yapısı ve *In antis* planlı tapınak bulunmaktadır. Nekropolis alanı, kentin kuzeybatı yönündeki yamaç çevrede yer almaktadır.

Tarihsel olarak MÖ 319'da Perdikkas'ın kardeşi Alketas, Kretopolis yakınlarında Antigonos Monopthalmos'a karşı mağlup olunca Termessos kentine sığınmıştır[2502]. Alketas'ın Pisidialı toplulukları asker olarak ordusunda bulundurmasına karşılık ve Pisidia Bölgesi'ndeki politik karışıklıkları düşünerek -*Diadokh*lar (*Διάδοχος*) kapsamındaki savaşlar ve yerel gruplar ile mücadeleler- Antigonos da korunaklı lokasyonlardaki Kretopolis ve Keraitai kentlerinde karargah kurmuştur[2503]. İfade etmek gerekir ki, Kretopolis ve Keraitai kentleri dahilindeki lokalizasyon sorunları halen tartışılmaktadır[2504].

334; Metin, Soslu ve Çidem, 2017: 161-170; 2018: 208-215; Metin ve Soslu, 2017b: 4-19; Metin, 2015d: 9-15; 2018b: 95-97; 2019c: 437-450.

[2501] Keraitai kentindeki savunma duvarları ayrı bir değerlendirme konusu olduğundan dolayı Kremna kentini kesintisiz olarak gözetler konumdaki Akropolis'de yer alan kule yapıları detaylı olarak incelenmiştir.

[2502] Diod. XVIII. 44-46, 3-45, 3, XIX. 23.3; Plut. *Eum.* IV.1-3, V.1; Polyain. *Strat.* IV.6.7; Mitchell, 1991: 122; 1994: 129; Bean, 1999: 107; Vanhaverbeke veWaelkens, 2005: 49.

[2503] Hall, 1986: 137-157.

[2504] Kretopolis ve Keraitai kentlerinin isim yönlerinden benzerlikleri ve lokasyonları konusunda dikkate değer tartışmalar yapılmıştır. Buna göre ilk olarak Imhoof-Blumer (1902: 375-376), Kremna'nın erken evresi hakkında veri toplamak veya kentlerden ayrılmış yeni bir kent savını doğrulamak için Selçuklu kervansarayı İncirhan'ın doğusundaki veya Keraitai'nin çevresindeki yerleşimlerde araştırmalar yapmayı tavsiye etmiştir. Çünkü Kretopolis "Κρητων πολις" ile Kremna ya da Keraitai kentleri arasındaki lokalizasyon problemi çok tartışılan bir konuydu. Kretopolis'in adını Keraitai "ΚΕΡΑΕΙΤΩ" veya Keraitai'nin de Kretopolis olarak kullanıldığı sürekli olarak güncel tutuluyordu. Ek olarak Radet de Kremna "ΚΡΗΜΝΕΩΝ" ile Kretopolis ilişkisini öne sürmüştür. Bu tartışmalar yapılırken E. Petersen tarafından bulunmuş bir yazıt ile Ariassos'un Kretopolis olarak lokalizasyonu yapılmıştır; ancak, Kiepert ve Radet, kentin biraz daha kuzeyde konumlandığını, Panemoteikhos'un Kretopolis olabileceğini belirtmiştir. 1892'de V. Berard ve G. Fourgeres, Ariassos'un yerini bir yazıt yardımıyla kesin olarak lokalize ederek tartışmaları azda olsa azaltmışlardı. Böylelikle Ariassos'u veya Panemoteikhos'u Kretopolis olarak lokalize etme girişimleri ortadan kalkmıştır. Bu kez de Hill, Kretopolis ile Keraitai arasındaki ilişkiye dikkat çekerek Keraitai'nin bir Girit yerleşimi olduğu bilgisini aktarmıştır. Bu konudaki gerekçesi de sikkeler üzerindeki okların Girit toplumlarına ait semboller olarak kullanılmasıydı. Bu durum Kremna'daki sikkeler üzerindeki ok sembolleri ile Girit bağlantısı kurulması gerektiğini ve Kremna, Keraitai ve Kretopolis kentlerinin aynı lokasyon olacağını ileri süren Radet'i (1893: 189-190) akla getirmektedir. Elbette ki, yukarıdaki tartışmaları, yani Kremna'nın Kretopolis veya Keraitai'nin Kretopolis olacaklarını doğrulayacak herhangi bir arkeolojik veri yoktur. Daha sonra Pisidia Bölgesi'nde uzun yıllar yüzey araştırmaları yapmış olan Özasit de (1980: 115) Kretopolis kentinin Bucak İlçesi'nin

Ancak, Keraitai kentinin Antigonos'un ordusu için karargah merkezi olarak kullanılması olayına ilişkin arkeolojik ve tarihsel kaynaklar sınırlı olsalar da kentin Klasik ve Erken Hellenistik dönemlerine ilişkin verileri, yani kentin olayların yaşandığı dönemdeki varlığı az da olsa arkeolojik bulguların yardımları ile açıklanabilmektedir. Şöyle ki, Keraitai'nin Akropolisi ve Savunma Duvarları, yapısal olarak Hellenistik Dönem'in ötesinde kent planı ve mimari işçilik özellikleri göstererek Klasik Dönem'e kadar tarihlenmesini mümkün kılabilecek somut arkeolojik verilere sahiptir. Bu konudaki Keraitai'nin güneyindeki Boğazköy'de konumlanan Panemoteikhos II'nin doğu cephedeki Klasik Dönem kökenli duvarları yakın ilişkili bir örnektir[2505]. Ayrıca, kentteki MÖ 6. ve 5. yy'lara kadar tarihlenen Ana Tanrıça *kült*ü tarihsel olarak ilgili açıklamaları ve kentin Erken Dönemi'ni doğrulayabilecek niteliktedir[2506]. Bölgedeki araştırmaları ile Mitchell da Keraitai'nin savunma sistemleri hususunda kentin Hellenistik Dönem'den daha eski bir döneme ait savunma yapılarına sahip olduğunu açıklayarak Pisidia Bölgesi'ndeki erken dönem kentleri içinde yer almasını ve değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir[2507]. MÖ 2. ve 1. yy'larda Keraitai ve Kremna kentleri, siyasi, politik ve sosyo-ekonomik işlerdeki ikili kararlarını homojen bir şekilde yürütebilmek için "ΚΡΗΜΝΕΩΝ ΚΑΙ ΚΕΡΑΕΙΤΩΝ" lejantlı gümüş *homonoia* (*Ὁμόνοια*) sikkesi bastırmışlardır[2508]. Kentlerin lokasyonundan getirilerek Burdur Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmış *dexiosis* tasvirli bir adet cam yüzük taşı (*gemme*) dikkati çekmiştir[2509]. Eserin üzerinde birbirlerinin ellerini sıkan veya tokalaşan şekildeki bir ikonografyanın yer alması, Kremna ve Keraitai kentlerinin kendi arasındaki

kuzeybatısındaki İncirdere Köyü yakınındaki "Sivri Tepe" olarak adlandırılan mevkide lokalizesinin yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Buna karşın Metin de (2019c: 437-450) Kretopolis kentinin lokalize edilmeye çalışıldığı İncirdere Köyü sınırlarındaki Sivri Tepe adının Keraitai'nin lokalize edildiği Sivri Tepe adı ile arasındaki benzeşmenin manidarlığına işaret ederek Özsait'in öne sürdüğü yerin Antigonos Monopthalmos'un ordusu için yeterli askeri ikame ettirecek ve güvenliklerini sağlayacak korunaklı bir karargah merkezi olmadığı, yanı sıra ilişkili Sivri Tepe'de ne savunma duvarları, ne de mimari yapılara ait kalıntıların yer almadığını belirterek Keraitai'nin esasen Antigonos'un ordusuna ev sahipliği yapan yerin ta kendisi olduğunu ileri sürmüştür.

[2505] Mitchell, 1994: 143-144; Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 141-182; Metin, 2017b: 52-56; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 127-129; Metin ve Soslu, 2019: 283, Res. 11.

[2506] Metin, 2017b: 13-21; 2019c: 437-450; Metin ve Soslu, 2017a: 523, Res. 6; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 165, Fig. 4; 2018: 208-215. Kent çevresindeki araştırmalarda Ana Tanrıça *kült*ü ile ilişkili önemli yerler tespit edilmiştir. Hisarköy'deki Asartepe: Metin, 2016: 8-10; Metin ve Soslu, 2017a: 521-522, Res. 2; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 161-163, Fig. 2. İnarası'ndaki kuzeydoğuda yer alan tepelik: Metin, 2016: 13; Metin ve Soslu, 2017a: 522; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 163-164. Bucak'taki Kapılı Anıtı: Metin, 2014a: 70-72, Res. 156-159; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015: 210, Res. 12; Metin, Polat-Becks, Becks, Uzunaslan ve Soslu, 2015: 179, Fig. 8.

[2507] Mitchell, 1994: 136.

[2508] French, 1994b: 53-91; *SNG Cop. Pisidia:* 117-120; *SNG France III:* 1415-1422; *SNG Pfps. Pisidien:* 235-241.

[2509] Bu eser A. SOSLU'nun "Burdur Müzesi Cam Eserleri" adlı doktor tezinde çalışılmaktadır. Buradaki ilişkili çalışmada kullanılmasına izin verdiğinden dolayı kendisine müteşekkirim.

ilişkileri güçlendirmek amacıyla yaptırdıkları sikke darbı olayını hatırlatmaktadır. Bu arada eser, yazar tarafından MS 2. ve 3. yy'lara tarihlenmiştir. Bu sebeple, iki kent kapsamındaki sikke darbı ve cam eser yapımı, Pisidia Bölgesi'ndeki kentsel ve kırsal ilişkilerde ortak bir politika belirlenmesine yönelik ilk resmi adım olarak değerlendirilebilir[2510]. MÖ 25'de İmparator Augustus'un talimatıyla Kremna'nın Roma koloni kenti olarak yapılandırılması[2511], Keraitai'nin de Kremna'nın himayesinde kent statüsünü yürütmesine, hatta *banliyö* olarak ikincil bir kent kalmasına yol açmıştır. Sözü edilen koloni politikası ışığında Romalı kolonistler Kremna kentine yerleştirilerek *Romanizasyon* politikaları uygulanmaya başlanmıştır[2512]. Bu yönden Keraitai'nin de Kremna ile olan ilişkilerinden ve kente bağlı küçük ölçekli bir yer olması sebebiyle Romalı kolonistlerin veya vatandaşlık hakkına sahip olan ailelerin Keraitai'ye yerleştirilerek ilişkilerini sürdürdükleri kuvvetle muhtemeldir. Bununla ilişkili olarak Kremna'daki Hamam-Kütüphane yapısındaki yazıtlı kaidelerdeki kişi isimleri, ilişkilerin somut verileri olarak değerlendirilmiştir. İlişkili yapıdaki MS 150 tarihli Leto heykel kaidesi üzerinde Lucius Aelius lulianus ve Ailesi'nin destekleri ile *kült* heykelin diktirildiği yazıtı yer almaktadır[2513]. Bu aile grubu Roma'nın vatandaşlık hakkına sahip olup[2514], kent için yararlı işler yaptıkları için ve *kült* rahipleri oldukları için *ktistes* (kamu yararı) ve *hiereus* (kült rahipleri) unvanları verilerek onurlandırılmıştır[2515]. Aynı şekilde MS 2. ve 3. yy'larda Keraitai'de de Lucius Aelius Moles ve oğlu Lucius Aelius Tarentianus Moles'in kentin doğu yönündeki yamaçta yer alan Men Kutsal Alanı için bir *libasyon* yeri yaptıkları bilinmektedir[2516]. Buna göre her iki kentteki aile gruplarının "Aelius" *gens* adlarını kullanmalarından ve dini *kült*ler yapmalarından hareketle aynı aileye mensup bireylerin oldukları veya akrabalık ilişkileri kurduklarını ileri

[2510] Kentler arasındaki sikke darpları, Hellenistik Dönem'de *isopoliteia* (*ἰσοπολιτεία*) olarak, Roma Dönemi'nde ise *homonoia* (*Ὁμόνοια*) olarak adlandırılmıştır. Genellikle kentler arası anlaşmazlıkların giderilmesi, ticari ilişkiler, dini ilişkiler, kentlerin statüleri, taht mücadeleleri, iaşe ve ibate sorunları, oyunlar, onursal bağlar gibi konularda yapılmaktadır. Bosch, 1935: 237; Broughton, 1938: 872; Magie, 1950: 639; Franke, 1968: 24; Pamphylia Bölgesi'ndeki Side ve Perge, Side ve Aleksandreia (Mısır) kentleri, Pisidia Bölgesi'ndeki Antiokheia ve Lystra, Antiokheia ve Tavion, Antiokheia ve Ikonion, Antiokheia ve Klaudioseleukia arasındaki ilişkiler ile bu ilişkilerde uygulanan *homonoia* antlaşmaları ve bu antlaşmaların yapılma gerekçeleri için bkz. Dönmez-Öztürk, 2006: 7-40, 55-69, 84-91, 145-149, 163-166.

[2511] *Res Gestae Divi Augusti*, XXVIII.35-36; Strab. XII.6.5; CIL III, 6873-74; Smith, 1873: 701;Hirschfeld, 1879: 279-315; Hill, 1897: 87; Imhoof-Blumer, 1902: 381-384; Ramsay, 1960: 444; Jones, 1971: 143-144; Stillwell ve Macdonald, 1976: 469; Mitchell, 1995: 2; 2001: 90; Kienast, 1999: 490; Brandt, 2002: 401-402; Kaya, 2005a: 240; Metin, 2012a: 44; Baz, 2015: 262.

[2512] Strab. XII.6.5.

[2513] Bean, 1972: 100; Mitchell, 1995: 85; Horsley ve Mitchell, 2000: 66, *I. Cremna 33*; Horsley, 2007: 244-246; Baz, 2015: 265.

[2514] Vatandaşlık hakkını ya kendisi ya da babası MS 136-138'de Hadrianus'un halefi olarak seçilmiş L. Aelius zamanında aldıkları düşünülmektedir.

[2515] Horsley ve Mitchell, 2000: 66-67; Horsley, 2007: 245; Baz, 2015: 265.

[2516] Dörtlük, 1988: 69-71; Horsley ve Mitchell, 2000: 94-95, *II. Keraitai 83*; Metin, 2015g: 9-15.

sürebiliriz. Bu konudaki iki kentin arasındaki akrabalık ilişkileri ile ilişkili ilk olarak F. Imhoof-Blumer, Keraitai ve Kremna kentleri arasındaki darp edilmiş sikkelerden dolayı aynı halkların olduğunu ve Keraitai'nin kurucu kent olduğunu ileri sürmüştür[2517]. Keza A. H. Sayce de iki kent halkının aynı soydan gelen halklardan oluğundan bahsetmiştir[2518].

Kentin tarihi coğrafya bilgilerinden sonra konu dahilindeki kule yapılarını detaylı bir şekilde incelemek ve kent ile Kremna arasındaki kontrollü savunma ilişkilerini ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bu bağlamda kentin Akropolisi'nde I Nolu ve II Nolu olarak isimlendirilmiş iki adet kule bulunmaktadır. Bunların yapısal ve mimari özelliklerinin yanı sıra, Kremna kenti ve kırsaldaki savunma yapıları ile ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

I Nolu Kule yapısı, Akropolis'in güneydoğu yönündeki uç kısımda yer alır (Lev. LXXXVII: Fig. 174). Stratejik olarak kuzeydeki Sagalassos ve Hisarköy'deki korunaklı Asartepe güzergahı ile Kestros Vadisi ile ilişkili tali açıdaki dar geçitler, batı istikametteki Kolbasa ve Komama kentlerinin territoryumu, güneydeki Sazak-Alatepe ve Bucak-Asartepe ile doğudaki Kremna kenti, Dikmentepe Kule ve kırsaldaki Çayırlık Ketiri ve Eğribel-Keçipüren yerleşimleri net olarak izlenebilmektedir. Konu dahilindeki Kremna kenti ile yaklaşık olarak 7.163.75 m. bir kuş uçuşu uzaklıktadır. Sazak-Alatepe'deki tahkimli yapı ile yaklaşık 2.621.04 m. bir mesafededir[2519]. Kremna'nın kuzeydeki savunma yapıları, özellikle de K 1 yapısı ile kesintisiz bir bakışım oluşturmaktadır. İki kule ile arasındaki uzaklık, ateş yakılarak sinyal vermek veya haberleşmek için uygun mesafededir[2520]. 1300 m. yüksekliktedir.

6.60x8.90 m. ölçüdedir. Dikdörtgen planlıdır (Lev. CXXXXIII: Çiz. 106). Duvar kalınlıkları, 1.50 m'dir. Bloklar, dik açılı ve yamuk *rektogonal*dir[2521]. Dört cephede kaba yonulu olarak işlenmiştir. Çokgen taşlar ile düzenlenmiştir. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir ve *insitu*dur.

[2517] Imhoof-Blumer, 1902: 375-376.
[2518] Sayce, 1914: 197.
[2519] Bu yöndeki hesaplamalar, Google Earth'ün alan hesaplamaları programı kullanılarak yapılmıştır. (30.05.2020).
[2520] Yaklaşık olarak aynı açıdaki ve görüş açısındaki yerler arasındaki 10 km. ve 20 km. mesafelere kadar ateş ile sinyal vermek veya haberleşmek mümkündür. Fachard, 2016: 230. Antikçağda ateşin savaşlarda ve baskınlarda haberleşmek ve teyakkuz hali oluşturmak için kullanıldığı bilinmektedir. Hom. *Il.*18.203-214; Hdt. VII.183; Aen. Tact. *Poliorketika.* 33, 34; Ksen. *Hell.* 6.2.33, 7.3.1; Polyb. *Hist.* 10.44; Oldfather, 1928: 7; Sheldon 1986: 39; Whitehead 1990: 4, 10; 2018: 21.
[2521] Bloklar, 0.40x0.70, 0.50x0.80, 0.50x1.00, 0.50x1.10, 0.50x1.20, 0.50x1.30, 0.50x1.40, 0.50x1.50, 0.60x0.85 m. ölçülerdedir.

Kule tahribata uğramıştır. Güneydeki ve doğudaki cephe duvarlarında dört blok dizilimleri korunmuştur. Güney cephesi şevli olarak yapılmıştır. Buradaki cephesi ana kaya üzerinde yer almasından dolayı yapısal olarak eğimli yapılarak veya yapıya bel verdirilerek kayarak yıkılması riskine karşı bir önlem oluşturulmuştur. Bu şekildeki uygulamalar, Kremna'daki K 1'in batı cephesindeki duvarda tespit edilmiştir[2522]. Kule duvarları arasındaki boşluklar, taş ve toprak karışımları şeklindeki dolgu ile doldurularak daha korunaklı ve sağlam hale getirilmiştir. Aynı şekilde Kremna'nın savunma yapılarında da uygulanmıştır. Kulenin giriş kapısı kuzey veya batı yönündeki düzlüklerin içinden olmalıydı. Batı cephedeki duvarı ile kesişimdeki perde duvarı aynı istikametteki II Nolu Kule yapısı ile bütünleşik haldedir. Kule yapısının hemen güneyinde ana kayaya açılmış bir adet *khamasorion* mezar yer almaktadır[2523].

II Nolu Kule yapısı, Akropolis'in güneybatı yönündeki ana kaya üzerinde konumlandırılmıştır (Lev. LXXXVIII: Fig. 175). Stratejik bakımdan kuzeydeki Sagalassos ve Hisarköy'deki Asartepe istikametindeki kırsal alanları, batıdaki Onaç Barajı kırsalı, Komama ve Kolbasa kentlerinin hakimiyet sınırları, güneydeki Bucak-Asartepe üzerindeki tahkimli yer ve Sazak-Alatepe ile doğudaki Kremna kenti, Dikmentepe Kule ve Eşek Yaylası kırsalı açık bir şekilde görülebilmektedir. I Nolu Kule yapısı gibi Kremna kentindeki K 1 yapısı ile aynı açıdadır. Kuş uçuşu uzaklık olarak yaklaşık 7.25.96 m. bir mesafede yer alır. İlişkili olarak Hyia (Kumaryaylası ?) kırsalı yönündeki Bucak-Asartepe ile 8.241.56 m. bir uzaklıktadır[2524]. Yaklaşık 1305 m. yüksekliktedir.

5.00x12.00 m. ölçüdedir. Dikdörtgen planlıdır (Lev. CXXXXIV: Çiz. 107). Duvar genişlikleri, 1.20 m. ölçüdür. Bloklar, dik açılı ve yamuk *rektogonal*dir. Dört cephe de kaba yonulu işlenmiştir. Hacimli ve kütlesel masif bloklar kullanılmıştır. Çokgen taşların kullanımı da görülür. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz isodomik* tekniktir ve *insitu*dur.

Kule ana kaya üzerindedir. Büyük ölçüde tahriptir. Batıdaki kuzey-güney uzantılı sur duvarlarının güneydeki uç kesişim yerinde konumlanan duvarlar ile bağlantılı olarak düzenlenmiştir. Arazideki topografya koşulları izlenmiş olmalı ki, kule yapısının doğu cephedeki duvarı dışa eğimli bir şekilde açı oluşturarak inşa edilmiştir. Batı ve güney

[2522] Bu konudaki detaylı açıklamalar ve ilgili örnekler, "Kule 1" adlı başlık altında verilmiştir.
[2523] Pisidia Bölgesi'nde oldukça yaygın bir mezar kültürüdür. Kremna, Sia, Millias, Keraitai ve Panemoteikhos kentlerinde yapılan yüzey araştırmaları kapsamında Nekropolis alanlarında tespit edilmiştir.
[2524] Bu hususstaki hesaplamalar, Google Earth'ün alan hesaplamaları programından yararlanılarak yapılmıştır. (30.05.2020).

cephedeki duvarlar, tek blok dizilimi ile korunmuşken, doğu cephedeki duvarda üç blok dizilimi olarak kalmıştır (Lev. CXXXXIV: Çiz. 108). I Nolu Kule'deki gibi yapısal materyaller, yamaçlardan ve kule yapılarının inşa edildikleri ana kayalardan kesilerek çıkarılan masif kayaçların işlenmesi ile oluşturulan bloklardan sağlanmıştır.

Kuzeydoğu yönündeki düzlükte kuzey-güney uzantılı, 9.65x6.50 m. ölçülerde *In antis* planlı bir tapınak ile ana kayaya oyularak yapılmış 7.30x4.45 m. ölçülerde bir adet sarnıç yapısı yer almaktadır[2525]. Böylelikle Akropolis'deki su ihtiyacının genel olarak kent merkezindeki gibi yağmur sularını depolamak için yararlandıkları ana kaya temelli sarnıçlar ile karşıladıkları anlaşılmıştır. Buradaki sarnıç yapısı, kule yapılarındaki ve tapınak işleri ile sorumlu kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak için düzenlenmiş olmalıydı. Pisidia Bölgesi'ndeki Kremna, Millias, Panemoteikhos I-II, Hyia (Kumaryaylası ?), Sia, Adada, Termessos kentleri ile Avdancık'taki Asartepe, Karadiğin ve Hisarköy'deki Asartepe yerleşimlerinde ilişkili sarnıç örneklerinin yoğun olarak kullanıldığını söylemek gerekmektedir.

Her iki kule yapılarının mimari özellikleri açıklandıktan sonra kulelerin Kremna kentinin savunma yapıları ve kırsaldaki alan savunmasına yönelik yapılar ile ilişkisini arkeolojik bulgular ve tarihsel olaylar yardımı ile açıklamak çok önemlidir. Buna göre kentin doğu yönündeki MÖ 6. ve 5. yy'lara kadar tarihlenen Ana Tanrıça *kült*ü, Arkaik Dönem kent planındaki Akropolis yapısı, savunma duvarları ve MÖ 4. yy'da Antigonos Monopthalmos'un Alketas'a karşı muzaffer olduktan sonra ordusu için kenti karargah olarak kullanması şeklindeki olaylar, Hellenistik Dönem öncesindeki Keraitai'nin tarihsel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Diğer taraftan kule yapılarındaki yapısal özellikler ve mimari işçilikler, kulelerin savunma duvarları ile aynı tarihlerde yapıldıkları hususundaki savlarımızı yüksek ölçüde desteklemektedir. Şöyle ki, kentin savunma yapılarındaki topografik koşullara bağlı kalınarak aynı planda yapılmaları, yani duvarlar ile kule yapılarını oluşturan duvarların aynı paralellikte ilerleyerek kesintisiz olarak inişli-çıkışlı, yamaç ve ana kaya şeklindeki topografik yapıyı izleyerek tek bir yapıda yer almaları, masif şekildeki hacimli blokların ve çokgen taşların yer yer düzensiz olarak aynı cephede kullanımları ve dört cephede kaba yonulu bir şekilde işlenmeleri gibi özellikler, kule ve duvar ilişkisinin homojen bir yapıda düzenlendiğinin ve tarihsel olarak aynı dönemde yapıldığının güçlü bir kanıtıdır. Ayrıca,

[2525] Metin, 2017b: 63-64, Res. 147-148.

kule yapıları ile Roma Dönemi'nde yapıldıkları anlaşılan ve sonraki dönemlerde de kullanıldıkları varsayılan Sazak-Alatepe ve Bucak-Asartepe mevkilerinde yer alan tahkim edilmiş yapıların aynı açıda yer aldıkları tescil edilmiştir[2526]. Buradan hareketle kulelerin Roma Dönemi'nde de Kremna'ya yönelik kontrol ve güvenlik konusundaki ilişkilerini, yani işlevlerini sürdürerek ilişkideki tahkimli yerler ile alan savunmasını genişlettikleri anlaşılmaktadır.

Bunun yanında Kremna ve Keraitai kentlerinin MÖ 2. ve 1. yy'larda anlaşmalı veya ortak bir şekilde sikkelerin basımını yaparak kendi aralarındaki siyaset politikalarını yönlendirdikleri veya belirledikleri, yani kentlerin birbirleriyle politik çalışmalarını yürüttükleri bilinmektedir[2527]. Ancak, kentlerin hangi konu(lar)da ve nasıl antlaşma(lar) yaptıkları, antlaşman(lar)ın içeriğinin olumlu veya olumsuz yönlerinin neler oldukları (?) hususundaki kesin açıklamaları yapmak veya nedenlerini söylemek mümkün değildir. Buna rağmen araştırmalarımız kapsamındaki yaklaşımlarımızın kısmen konuya yönelik öncül açıklamaları sunabileceğini düşünmekteyiz. Şöyle ki, her iki kentin de müşterek yaptıkları antlaşmanın arkasında sınır anlaşmazlıkları, kentsel sorunlar, kent içi anlaşmazlıklar, askeri problemler, hiyerarşi çatışmaları veya saldırmazlık ilkeleri şeklindeki olumsuz olaylardan ziyade, ticari ilişkilerin yükseltilerek veya ivme kazandırılarak var ise kentlere girişlerdeki gümrük vergilerinin kaldırılması, ticari ilişkilerdeki aktivasyonun arttırılması, askeri konularda dayanışma sağlanması, hakimiyet sınırlarının korunması ve dış politikada ortak bir siyasetin belirlenmesi şeklindeki olaylar yer almalıydı. Çünkü Kremna ve Keraitai kentleri arasında sorunların yaşandığına veya çıktığına ilişkin herhangi bir olayın yer almadığı, aksi olarak Keraitai ve Kremna halklarının aynı halklar, yani akrabalık ilişkileri kurduklarını açıklayan yazıtlar ve Kremna'nın öncül halklarının Keraitai halkları oldukları ile ilişkili kuvvetli arkeolojik veriler yer almaktadır[2528]. Tarihsel olarak da MÖ 188'deki *Apameia Antlaşması* ile Seleukos Krallığı'nın Toros Dağları'nın güneyine zorunlu olarak çekilmesi ve donanmasının az sayıdaki gemiler ile sınırlandırılarak Akdeniz'deki hakimiyetinin azaltılması, Rhodos'un MÖ 166'da Delos'un açık limanı haline getirilmesi ile ortaya çıkan ekonomik sorunlar, Ptolemaios Krallığı'nın etkinliklerinin zayıflatılması ve

[2526] Bu yöndeki detaylı açıklamalar, söz konusu tahkimli yapıların anlatıldığı metnin ilgili yerinde sunulmuştur.
[2527] *SNG Cop. Pisidia:* 117-120; *SNG France III:* 1415-1422; *SNG Pfps. Pisidien:* 235-241; Radet, 1893: 190; Sear, 1979: 496; Waddinton, 1853: 98-101; Hill, 1897: 99-103, 215-219; Imhoof-Blumer, 1902: 375-376, 381-384; Jones, 1971: 132; French, 1994b: 53-91; Mitchell, 1994: 136; 1995: 34; Köker, 2011: 287-291.
[2528] Bu hususta ki detaylı açıklamalar, "Hellenistik Dönem'de Kremna" ve "Roma Dönemi'nde Kremna" adlı başlıklar altında verilmiştir.

ilişkili olarak Isauria, Pamphylia ve Pisidia halklarının yukarıdaki krallıklardaki ücretli asker statüsünün ortadan kalkarak işsizlik durumlarının ortaya çıkması şeklindeki olaylar, haydutların ve korsanların, yanı sıra bağımsız ve asi grupların hızla artmasına yol açarak büyük sorunları meydana getirmiştir[2529]. O halde, MÖ 2. yy'daki haydutların ve ilişkili grupların varlıkları, yakın konumlardaki Kremna ve Keraitai kentlerinin ilişkilerini güçlendirmek için sikke darbı şeklindeki resmi yollara müşterek bir şekilde başvurmalarını sağlamıştır. MÖ 1. yy'ın sonunda Kremna'nın koloni kenti olarak Roma hakimiyetindeki stratejik yeri, kuşkusuz, Keraitai kentini de kendi himayesine alması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, Isauria, Kilikia, Pamphylia-Lykia ve konu dahilindeki Pisidia Bölgesi'ndeki haydut ve korsan gruplarından ve Homonadların kendilerinden olmayan halklara yaptıkları yağmalardan, Roma karşıtı icraatlarından ve karşı olarak Roma'nın faaliyetlerinden yola çıkarak Keraitai kenti gibi hakim bir konumda yer alan ve güçlü savunma yapılarına sahip bir kentin stratejik olarak Kremna'dan bağımsız olması düşünülmemektedir[2530]. Bu yönüyle jeo-stratejik koşullar ve tarihsel olaylar da aynı olayları işaret ediyordu.

Bu sebepledir ki, Keraitai Akropolisi'ndeki kule yapılarının Kremna'nın kuzeydeki savunma yapıları ile aynı açıda kesintisiz olarak bakışım oluşturabilmesi, kentin kuzeybatı yönündeki gelişmeleri yakından takip ederek haberdar olmasını sağlayabilmesi, Kremna'nın kuzeybatı ve batı yönlerinden kontrollü olarak derin vadilerin, dar geçitlerin ve dağlık alanların izole edemediği yerlere ulaşabilmesi, yani kentin toprakları dışındaki yerlere

[2529] Diod. XXIX. 10; Mcdonald, 1967: 1-8; Sherwin-White, 1976: 1-14; Belke ve Mersich, 1990: 31-32; Arslan, 2003a: 91-118; 2003b: 195-211; Arslan ve Tüner Önen, 2011: 189-206; Öztürk, 2006: 33-34; Yıldırım, 2016: 91-103

[2530] Pisidia kökenli Mnaralıların Phaselis kentini yağmalaması: Arr. *Anab*. I.24.3-6; Diod. XVII.28.1-5. Sulla'nın Mithridates ile çarpıştığı dönemde Lykia, Pamphylia ve Kilikia bölgelerindeki haydutların ikincisini destekleyerek ilkine karşı verdikleri mücadeleler: App. *Mithr*. III. 20; XIV. 92: Flor. *epit.* XLI. Murena'nın Pisidia ve Lykia sınırlarındaki haydutlar ile mücadelesi: Öztürk, 2006: 50-55; Servilius'un haydutlar ile mücadelesi ve Pamphylia'nın haydutlardan temizlenmesi: Strab. XIV. 5, 7; Flor. *epit.* III. 6; Sherwin-White, 1984: 185. Zeniketes: Öztürk, 2006: 55-63; 2012: 350-352; Özer, 2007: 1-23. Isauria'daki Homonadlar ve Pisidia Bölgesi'ne etkileri: Arslan, 2011: 97-107. Isauria ve Kilikia bölgelerindeki haydutlar: Shaw, 1984: 3-52; 1990: 199-233. Pompeius'un korsanlar ile mücadelesi: Plut. *Pomp*. XXVI. 4; Ward, 1974: 43-44; Konstam, 2002: 28-31. Mithridates Savaşları (MÖ 88-63) zamanında Roma, korsanlar ve haydutlar ile mücadele etmiştir. Soslu, 2019: 201-240. Şunu da belirtmek gerekir ki, MÖ 2. yy'ın sonlarında denizlerdeki korsanlık ve karadaki haydutluk Roma için büyük bir sorun olarak görünmüyordu. Öyle ki, Roma kenti ve vatandaşları için yapılacak tüm işlerde kullanılacak köle ihtiyaçları korsancılık ve haydutluk işlerini yapanların himayesindeki kölelerden karşılanıyordu. Ancak, söz konusu gayri resmi gruplar, Kilikia ve Pamphylia bölgeleri kıyı kentlerinde ve daha sonra iç bölgelerde güçlerini arttırarak Roma idaresine zarar vermeye başladıklarında Roma erkanı, bunları tehdit olarak gördü. Buna göre Scipio Aemilianus idaresinde bir heyet Asia Minor'e gelerek incelemelerde bulunmuş, yapılan tespitlere göre idari boşluk ve otoriter problemlerinden dolayı acilen önlemler alınması gerektiğini iletmiştir. MÖ 102'de Marcus Antonius'un askeri müdahaleleri ile geçici olarak faaliyetleri durdurulmuştur. Buna karşın Roma, yukarıdaki gruplar ile mücadele ederken düşmanları da korsanlara ve haydutlara destek vermekteydi. Bu politikayı Roma'nın kendi de uygulamıştı.

açılmasını sağlayan merkezi bir yer olması ve işgal veya istila hareketlerine karşı teyakkuz oluşturarak bir kalkan veya ön savunma ağı yönündeki stratejik özellikleri, Keraitai'nin Kremna kentindeki savunma yapıları ile koordinasyon içinde yer aldığını ve kentin güvenlik hususundaki sorunlarını az seviyeye indirdiğini göstermekteydi.

İlişkili olarak Kremna'da MS 4. yy'dan itibaren yapıldıkları anlaşılan kilise yapıları ve konut mimarilerinin[2531] yanı sıra, MS 787'de II. İznik Konsülü'ne (Nikaea) Theodorus adlı kişiyi piskopos olarak göndermeleri olayları[2532], kentin Erken Bizans Dönemi'ne kadar Pisidia Bölgesi'nde aktif rol oynayarak hakimiyetini sürdürdüğünü ortaya koymuştur. Bu sebeple, Hellenistik ve Roma dönemlerindeki gibi Bizans Dönemi'nde de Kremna'nın Keraitai kenti ile savunma yönündeki ilişkilerini yürüttüğü tarafımızca düşünülüyordu. Öyle ki, kolonist yapısı ile Keraitai üzerindeki himayesini kuvvetlendiren Kremna'nın -Pisidia Bölgesi'ndeki ve ilişkili yörelerdeki olaylarda düşünülerek- yakınındaki korunaklı bir kenti savunma sistemleri ağına dahil ederek Dağlık Pisidia'daki kontrolünü güçlendirmesi en mantıklı stratejik hamleydi.

Pisidia Bölgesi'nde Kremna ve Keraitai kentleri arasındaki ilişkileri andıran bir başka olay da Kretopolis ve Komama kentleri kavsinde gerçekleşmiştir. Konumu itibari ile Kretopolis kenti[2533], Millias, Kestel Gölü (Paludes Lacus), Sagalassos ve Phrygia Bölgesi güzergahındaki kentsel ve kırsal alanlara hakim bir lokasyon oluşturmaktadır. Fakat, İmparator Augustus'un Komama kentini askeri bir koloni kenti olarak yapılandırması ile kent Kretopolis'in himayesindeki stratejik yerlere ve ilişkili yerlere hakim olmuştur. Çünkü Erençay-Bozçay Nehri (Lysis) ile Pamphylia Bölgesi hattındaki Hellenistik ve Roma dönemlerine ait antik karayolları, MÖ 6'da inşa edilmiş konumdaki *Via Sebaste* ile bağlantılıdır. Bu sebeple, Kretopolis'in yollar üzerindeki stratejik hakimiyeti, Komama'ya geçmiştir[2534].

[2531] Mitchell, 1995: 220-229; Horsley ve Mitchell, 2000: 88, *I. Cremna 68-69*; Bayliss, 2001: 75; Vandeput ve Köse, 2013: 213.
[2532] Vaux, 1877: 105-106; İnan,1970: 52; Mitchell, 1995: 219; Metin, 2012b: 217.
[2533] Kentin lokalizasyonu hususundaki tartışmalara metnin yukarıdaki ilgili yerlerinde değinilmiştir.
[2534] Hall, 1968: 59; Robert ve Robert, 1978: 489-491; Mitchell, 1992: 17; Mitchell, 1994: 136.

3.1.3. Sazak-Alatepe (Kat. No. 49)

Bucak İlçesi'ne yaklaşık 5 km. ve Belören Köyü'ne yaklaşık 3 km. uzaklıktaki kırsal mevkide yer almaktadır (Harita 11). Yaklaşık 1.000 m. yükseklikte konumlandırılmıştır (Grafik 9).

Tahkimli olarak düzenlenmiş yapı, 2013 yılındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda ilk kez incelenmiştir[2535]. Konumu itibari ile batıdan Bucak İlçesi'ne ve kuzeyden Belören Köyü'ne ilerleyerek ikiye ayrılan kırsal yolun hemen kesiştikleri yerde coğrafi bir burun gibi uzanmış tepe üzerindedir. Kuzeyindeki Keraitai kentinin güneydeki kırsal sahası içindedir. Kırsaldaki Roma Dönemi'ne ait Eğribel-Keçipüren ve Çayırlık Ketiri yerleşimleri ile Hisarköy'deki Asartepe ve Sagalassos kenti istikametindeki ana yol üzerindeki lokasyondadır. Bu yönüyle stratejik bir güzergahı kontrol eder yapıdadır.

Tepeteki ana kaya ve yamaçların üzerine inşa edilmiştir. 50.00x60.00 m. bir çapı vardır. Çevresel olarak yaklaşık 197 m. ölçüdedir. Arazideki yapısı ile kısmen yuvarlak bir plana sahiptir. Duvar kalınlıkları, yaklaşık 1.80 m. ölçüdedir. Çokgen taşların kullanılması ile örülmüştür. Duvar örgüsü tipi, *polygonal* tekniktir. Harç katkısı kullanılmamıştır. Büyük ölçüde tahriptir (Lev. LXXXIX: Fig. 178). Doğu cephesi korunaklı bir izlenim vermektedir. Ancak, kuzey, güney ve batı yönlerdeki cephe duvarları ile kıyasla daha zayıftır. Plan olarak kapı girişi bu yöndeki cephede olmalıydı. Temel seviyedeki kalıntılardan yola çıkarak duvarların yaklaşık yüksekliklerinin 1.50 m. ve 2.00 m. ölçülerde olduğunu söyleyebiliriz. İçinde mimari yapılara ait herhangi bir yapı kalıntısı yoktur. Bununla birlikte tarihlemede kullanılabilecek seramik örneklerine rastlanmamıştır. Yapının hemen doğu yönündeki yamaç üzerinde yapıya ait taşların kullanılarak yapıldığı tespit edilen taş evler yer alır.

Buradaki yapıya ait yapısal özellikler ve mimari unsurlar, yapının uzun süreli bir mekan olarak değil de daha çok kısa süreli veya geçici olarak ki, hava koşullarının da elverişli olduğu varsayılırsa yer aldığı güzergahın kontrolünü sağlamak ve haberleşmek için yapıldığını düşündürmektedir. Bu sebepledir ki, kuzeyindeki Keraitai'nin Akropolisi'ndeki kule yapıları ile aynı açıda oluşturdukları stratejik pozisyonları, açıklayıcı bir durum olarak yorumlanmalıdır. Muhtemelen kırsaldaki gelişmeler, kulelerin yardımları ilk olarak Keraitai kentine ve sonrada Kremna kentine iletilmekteydi. Tarihsel olarak kullanıldıkları döneme ait

[2535] Metin, 2013c: 75-76; 2014b: 8-9, Res. 30; Metin, Polat-Becks ve Becks, 2014b: 40-43; 2014b: 178.

kesin açıklamalara yer vermek mümkün değildir. Ancak, Kremna territoryumunda yer alan aynı aksamdaki yapıların Roma Dönemi'ndeki gibi kırsal alanlarda kullanıldığını ve ilişkili yerlerdeki antik karayollarını ve çiftlik yerleşimlerini korumak ve gözetlemek için yapıldığını örnekleyen bir başka yer tespit edilmiştir[2536]. Konum olarak Sazak-Alatepe ve Keraitai kentinin güneyindeki cephede, -Keraitai'deki kule yapıları ile aynı açıdaki Bucak İlçesi sınırlarındaki TOKİ Mahallesi mevkiinin güneyinde ve Hyia (Kumaryaylası ?) istikametindeki Asartepe'de- oluşturulan tahkimli yapı, işlevsel ve yapısal özellikleri yönüyle yakın ilişkilidir[2537].

Kremna'nın kırsalında 2013 ve 2019 yılları arasındaki yüzey araştırmaları sonucunda ulaşılan arkeolojik bulgular ve tarihsel olaylar, Pisidia Bölgesi'ndeki hareketliliğin MS 13. yy'a kadar izlenebildiğini göstermesi yönüyle oldukça önemlidir. Şöyle ki, Ortaçağ'da Isparta ve Burdur yörelerindeki II. Haçlı Seferi (1147-1149) ve III. Haçlı Seferi (1189-1192) güzergahını oluşturan yollar ile Komnenoslar ve Selçuklar arasındaki mücadeleler[2538], Burdur'daki Hristiyan halkların varlıklarını kanıtlayan yerleşimler[2539] ve dini mekanlar[2540], Selçukların hakimiyetinde yapılan Suzuzhan[2541] ve İncirhan[2542] kervansarayları ile Konya istikametindeki kervan yolları -Akdeniz'den İç Anadolu'ya-[2543] ve Türkmen nüfusunun yerleşim yerleri[2544] yöredeki sosyo-kültürel ve iktisadi hayatın MS 13. yy'a kadar

[2536] Bu konudaki alan savunmasına yönelik olarak yapılan Bucak-Asartepe hususundaki detaylı bilgiler, yapının anlatıldığı ilgili metinde sunulmuştur.
[2537] Metin, 2015b: 18; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2016: 211-212; Metin ve Soslu, 2016a: 313.
[2538] Nik. *Khon. Hist.* 3, 65-77; Demirkent, 2002: 1133-1141; Mango, 2011: 61; Gregory, 2011: 251-258; Ostrogorsky, 2015: 329-347; Koca, 2017: 15-35.
[2539] Avdancık'taki Asartepe: Metin, 2015b: 44-46; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2016: 214. Boğazköy'deki Ören Tepe: Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 141-182; Metin, 2015b: 38-42; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2016: 214. Kızıllı Köyü'ndeki Balama Kalesi önemli Bizans yerleşimleri olarak kaydedilmiştir. Metin, 2017b: 32-38; 2018a: 30-43; Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 214-215.
[2540] Avdancık'taki 11. ve 12. yy'lara tarihlenen Altıkapılı Kaya Kilisesi. Metin ve Soslu, 2016b: 18-20; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2016: 215; Metin ve Soslu, 2018a: 315-333; Metin, 2018c: 164-176.
[2541] İnal, 1971: 153-181; Erken, 1977: 410-417; Demir, 1988: 15-19; Duymaz, 2007: 313-319.
[2542] İlter, 1969: 38-39; Erdman, 1976: 152-153; Eren, 1979: 18-23.
[2543] Ersoy, 1995: 22-26; Söz konusu yolun detaylı olarak ortaya çıkarılmış harita üzerindeki güzergahı için bkz. Yiğit, 2020: 59-86. Selçuklu Dönemi'ndeki İncirhan Kervansarayı'nın kuzeyinden Seydiköy istikametinde ilerleyen taş döşeli kervan yolu, Hellenistik Dönem kenti Komama'nın sınırları içindeki Pancarlı Tepe yerleşiminin yaklaşık 1 km güneyinde yer alır. Bu güzergahın antikçağda da antik karayolu olarak kullanıldığı ve Selçuklar'ında kervan yolunu yaparken antik yolu takip ettiği söylenebilir. Polat-Becks, 2014b: 229-231; 2015: 629.
[2544] 2018'deki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Türkmen nüfusunun varlığına dair önemli verilere ulaşılmıştır. Çukurovası. Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 214; Metin ve Soslu, 2018b: 249; Çatalağaç. Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 214; Metin ve Soslu, 2018b: 249. Avdancık'taki Sakızlık Yerleşimi. Metin, 2018b: 32; Metin ve Soslu, 2019: 279. Akdeniz Bölgesi'ndeki ve iç bölgelerdeki Türkmen aşiretlerin durumu için bkz. Erdem, 2006: 243-251.

sürdürdüğünü göstermiş, hakim yerlerde yapılmış Sazak-Alatepe ve Bucak-Asartepe gibi düzenlenmiş tahkimli yapılarında kuvvetle muhtemel kullanıldığına işaret etmiştir.

Kestel Gölü'nün (Paludes Lacus) territoryasındaki Pancarlı Tepe ve İnce Tepe yerleşimleri de konumlandırıldıkları yerlerdeki doğal geçitleri, antik karayollarını ve tarım arazilerini koruduklarını ve gözetledikleri için işlevsel olarak ilişkili yapılardır. Ancak, tarihsel olarak Klasik ve Hellenistik dönemlere aittir[2545]. Smyrna'da plan, yapısal özellikler ve mimari unsurlar yönüyle benzerlik oluşturan bir örnek yer almaktadır. Kent kırsalındaki Kırıklar Kalesi, çokgen taşların kullanılarak hakim bir tepe üzerinde çevresini gözetlemek ve haberleşmek için yapıldığı belirlenen tahkimli bir yapıdır. Kısa süreli askeri bir kamp veya mobil askeri kuvvetler için düzenlenmiş bir yer olarak kullanıldığı ileri sürülmüştür. Ancak, Karia Bölgesi'ndeki tarihsel olaylardan ve mimari özelliklerden yola çıkarak Kırıklar Kalesi'nin duvarları "*Dairesel Leleg Duvarları*" şeklinde tanımlanmıştır[2546].

3.1.4. Dikmentepe Kule (Kat. No. 50)

Kremna'nın yaklaşık 2 km. uzaklıktaki güneybatısında yer alan Boğadiç Dağı'nın sırt bölümündeki tepete konumlandırılmıştır (Harita 12). 1.360 m. yüksekliktedir (Grafik 10).

İlk olarak 2014 yılındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda ele alınmıştır[2547]. Konumu itibari ile kentin güneybatı yönündeki yamaçlar içinde yapılmış ve Eşek Yaylası olarak adlandırılmış Roma Dönemi'ne ait yerleşimin güneybatısında yer almaktadır[2548]. İki yer arasındaki uzaklık yaklaşık 1 km'dir. Kuleye yer yer yaklaşık 2.50 m. ve 3.00 m. genişlik ölçülerinde ve taş döşeli olarak yapılan BAY IV ile ulaşılmaktadır[2549]. Bu güzergahtaki antik karayolu, Eşek Yaylası yerleşiminin güneyindeki modern taş ocağına ulaşmak için açılmış orman yolu ile yüksek ölçüde yok edilmiştir. Buna karşın ormanlık alanda kuleye varmak için muhtelif patika yollar da yer almaktadır.

Stratejik olarak Kremna'nın batı cephesindeki savunma yapıları ile aynı açılarda yapılmıştır. Güneydeki kırsal sahada yer alan Bağtepe Kule'nin yanı sıra, Kepez I-II ve Yunus Emre yerleşimleri ile de aynı açıda inşa edilmiştir. Bağtepe'deki kule ile arasındaki

[2545] Polat-Bekcs, 2014b: 629, 632.
[2546] Göncü, Yolaçan ve Ersoy, 2019: 21-22, Fotoğraf. 14, Şekil. 11.
[2547] Metin, 2014a: 33-35; Metin, Polat-Becks, Becks, Uzunaslan ve Soslu, 2015: 176.
[2548] Metin, 2014a: 36; Metin, Polat-Becks, Becks, Uzunaslan ve Soslu, 2015: 176.
[2549] Antik yol konusundaki detaylı açıklamalar, "Batı Antik Yol IV" adlı başlık altında verilmiştir.

kuş uçuşu uzaklık, yaklaşık 8.230.50 m'dir[2550]. İlişkili olarak kentin güneybatı ve batı yönlerindeki izlenim açısını kapatmış, yani soyutlamış haldeki Boğadiç Dağı ve ilişikteki tepe yerleri, hakim konumdaki kule ile aşılarak kentin territoryumu kesintisiz olarak izlenebilmiştir.

Kule, yumuşak yapıdaki bir tepe üzerindedir. Çevresi, çam ağaçları ile çevrilidir. Tahrip olmuştur. Yüzeyden duvar kalıntıları görülmektedir. Yaklaşık 12.00x12.00 m. bir çapı vardır. Yuvarlak planlıdır. Arazideki yapısal özelliklerin veya koşulların kulenin plan tipinde kuvvetli bir etkisi söz konusudur (Lev. XC: Fig. 179). Duvar kalınlıkları, yaklaşık olarak 0.80 m. ölçüdedir. Düzensiz yapıdaki yamuk blokların ve çokgen taşların kullanılmaları ile homojen bir duvar oluşturulmaya çalışılmıştır. Harç katkısı tespit edilememiştir. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz polygonal* tekniktir. Giriş kapısı, plan özellikleri ve arazi koşullarından dolayı doğudaki veya güneydeki yamaçlara açılan yerlerde olmalıydı. Kulenin iç bölümünde ve dışındaki yamaç yerlerde MS 2. ve 3. yy'lara ait Roma Dönemi kökenli seramik parçaları ele geçmiştir. Çok sayıdaki düz çatı kiremitleri (*stroter*) kırık halde bulunmuştur. Bir adet zıvana delikli blok ve başlık bölümü iç bükey olarak yapılmış kırık durumda bir sütun başlık tespit edilmiştir. Yüzeydeki incelemelerde kulenin kaçak kazılar ile büyük ölçüde tahrip edildiği belirlenmiştir.

Kuledeki az sayıdaki yapısal unsurlardan ve arkeolojik bulgulardan yola çıkarak, kulenin stratejik olarak değil, topografyanın sunduğu arazi koşullarına göre konumlandırıldığı kısmen konik şeklindeki tepeten dolayı yuvarlak bir plana sahip olduğu ve üst yapısının düz çatı kiremitleri kullanılarak merkezden çevresine doğru eğimli olarak yapılan bir çatı aksamı ile kapatıldığını öngörmekteyiz[2551]. Ayrıca, taş döşeli BAY IV ile aynı güzergahta olduğu için tekerlekli araçların kule yapısına kadar ulaştırılabileceği fark edilmiş, ilişkili olarak antik karayolu ile irtibatının kulenin işlevsel yapısını daha da önemli hale getirebileceği anlaşılmıştır. Ancak, yaklaşık 2 km. uzaklıktaki Kremna kenti ile aynı savunma hattının içerisinde yer alan kulenin, tekerlekli araçların ve askeri orduların kullandıkları veya ticari ilişkilerin yürütüldüğü antik bir karayolu ile iç içe yer alması merak konusudur. Bu nedenle BAY IV'ün korunmuş durumdaki ve yüzeydeki yer yer izlenebilen tüm yol kalıntıları ve bağlantıları incelenmiştir. Buna rağmen Dikmentepe Kule ve Eşek Yaylası haricindeki herhangi bir lokasyon ile aktif ilişkisi tespit edilememiştir. Fakat BAY

[2550] İki merkez arasındaki mesafe hesaplamaları, Google Earth'ün uzaklık ölçümleri programında yapılmıştır. (04.06.2020).
[2551] Yuvarlak planlı kule yapıları için bkz. Akarca, 1998: 141-142.

IV'ün ilişikteki tali yolları[2552] ile Attaleia kentinden başlayarak Klimax (Döşeme Boğazı) ve Paludes Lacus'dan (Kestel Gölü) Kremna'ya ve ilerleyerek Kovada Gölü'nün batı yönündeki Prostanna ve Adada kentlerine uğrayarak daha sonra Pisidia Antiokheia'sında sonlanan *Via Sebaste*'nin I. yoluna Kremna'nın territoryumunda bağlandığı[2553] ve MS 3. yy'a ait bir mil taşı yardımı ile bakım çalışmalarının yapılarak Roma Ordusu'nun asker sevkiyatı ve araç trafiği için kullanıldığı belirlenmiştir[2554]. O halde antik karayolunun kule ile olan ilişkisinin kuleyi yapısal olarak daha da işlevsel bir hale dönüştürdüğünü söyleyebiliriz.

Sonuç olarak mimari yapı elemanları, seramik parçaları, kırık çatı kiremitleri, mil taşı ve antik karayolu şeklindeki arkeolojik veriler gösteriyor ki, kule, kentin güneybatı ve batı yönlerindeki stratejik açıklıklarını kontrolde tutmak, korunaklı bir yer oluşturmak ve kentteki savunma yapıları ile haberleşmek için Roma Dönemi'nde yapılmıştır. Tarihsel olarak MS 3. yy'daki Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı gibi toplulukların Asia Minor'deki olayları ile kulenin inşası da ilişkili olmalıydı[2555]. Bu konuda MS 3. yy'daki Valerianus ve oğlu Gallienus'un diktirdiği mil taşı ve MS 3. yy'a ait seramik örnekleri, yukarıdaki siyasi olaylar ile ilişkili olup, gerekli bilgileri sunmaktadır. İlişikteki karayolu da tekerlekli araçların kullanılarak savaş makinelerini kuleye taşıyıp, kuvvetli bir ön savunma yaptıklarına işaret etmekteydi. Çünkü kentin batı yönündeki cephesi, işgal hareketleriyle karşılaşabilecek ve kuvvetli kuşatmalara maruz kalabilecek ilk yerdir. Bu sebeple, kent merkezindeki kule yapıları gibi kent kırsalındaki kule yapılarının da donanımlı yapılması, stratejik bir ihtiyaçtır. Kule içindeki işlenmiş sütun başlığı ve zıvana delikli blok gibi mimari unsurlarda Geç Antik Dönem'de yapısal eklemelerin yapılarak kulenin kullanıldığının bir kanıtıdır. Ayrıca, kulenin kuzeydoğu yönündeki Eşek Yaylası mevkiinde küçük ölçekli kırsal yerleşimler bulunmaktadır. Kuledeki seramik örnekleri ile söz konusu yerdeki seramiklerin Roma Dönemi'ne tarihlendirilmesi, iki yer arasındaki ilişkileri güçlendirmiş ve kentin hemen savunma yapıları dışındaki kırsal yerlerinde de tarım arazilerinin kullanılarak üretimin sürdüğünü göstermiştir. Bu yerleşimlerin kırsaldaki olası

[2552] Bu konudaki açıklamalar, Birinci Bölüm'deki "Antik Yol Ağı Sistemi" adlı başlık altında detaylı olarak verilmiştir.
[2553] Mitchell, 1997: 51.
[2554] Horsley ve Mitchell, 2000: 46, *I. Cremna 14*; French, 2014: 87, 114; "*Imp·Caesari· Pop·Licinnio Valeriano·p·fel· Aug et·Imp Ca[es] Pop·Licinnio Gallie<no> p fel·Aug·Col·Iul· Aug·fel·Cre- (vac) mna (vac). (Not: Pop=Pub (lius))*". French, 2014: 87.
[2555] Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Öztürk, 2006: 84; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.

saldırı veya baskın olaylarında ise kent ile yakınlığından ötürü Eşek Yaylası'nda yer alan toplulukların kente sığındıkları ve kente döndükleri de muhtemeldir.

3.1.5. Bağtepe Kule[2556] (Kat. No. 51)

Kremna'nın güneyindeki Çamlık Köyü sınırlarındaki Sahil Mahallesi'ne bağlı Bağtepe-Sıvancık Yerleşimi'nin güneybatısındaki tepe üzerindedir (Harita 13). Yaklaşık 430 m. yüksekliktedir (Grafik 11).

İlk çalışmaları 2017 yılındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda yapılmıştır[2557]. Konum olarak Potalin Mağarası'nın güneydoğusunda, Karatepe'nin doğusunda, kırsaldaki Kepez I ve Yunus Emre yerleşimlerinin güneyinde, Kepez II ve Bağtepe-Sıvancık yerleşimlerinin batısında ve Kremna ile Dikmentepe Kule'nin güneydoğusunda yer almaktadır[2558]. Bu durumda lokasyonları verilen yerler ile kesintisiz bir açıda izlenim oluşturmuştur. Kremna kenti ile yaklaşık kuş uçuşu uzaklık, 8.371.36 m. mesafededir[2559]. Kentin güneyindeki kırsal yerleşimlerini ve ilişkili olarak tarım arazilerini, su kaynaklarını yanı sıra, doğal geçitleri, küçük vadileri ve sarp yerleri kontrol etmektedir. Ayrıca, kuzeyde Sagalassos kenti territoryumundan başlayarak Kremna'nın doğusunda derin vadileri oluşturarak güneye ilerleyip, Perge kenti istikametindeki rotaya yönelen Kestros Vadisi'ni izleyebilecek hakim bir yerdedir. Günümüzdeki Isparta-Antalya karayolunun da yaklaşık 1800 m. batısındaki iç kırsalında kalmaktadır.

Bağtepe olarak adlandırılan tepe yerin batı yönündeki yamaçlarda yer alır. Etrafı yoğun bir şekildeki çam ağaçları ile çevrilidir. Ormanlık içindeki patika yollar ile kuleye ulaşılır. Çıkış güzergahındaki muhtelif yerlerde küçük ölçekli teraslı yapılar göze çarpmıştır. Kule, yıkık durumdadır. Ana kaya üzerindeki dik ve sarp yerler düzenlenerek inşa edilmiştir. Bu sebeple, tabanı düz ana kayadan oluşmuştur. Yaklaşık 9.00x28.00 m.

[2556] Kule, yer aldığı coğrafyadaki yerleşimden adını almıştır. 2017 yılındaki çalışmalarda araştırmanın yapıldığı kırsal yerleşimin Karatepe olduğu bilgisinden dolayı yapılan bilimsel yayınlarda "Karatepe Kule" olarak kaydedilmişti. Ancak, 2018 yılındaki çalışmalarda Karatepe isminin kulenin batısındaki dağlık alana verilen bir isim olduğu, kulenin yer aldığı coğrafyanın Bağtepe mevki olarak adlandırıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu sebeple, Karatepe ismi yerine Bağtepe ismi ile kaydedilerek kullanılmaya başlanmıştır.

[2557] Metin, 2017b: 23-24; Metin ve Soslu, 2018b: 247; Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 212. Buradaki araştırmalarımızda mihmandarlık yaparak kültürel miras mekanlarını tarafımız ile buluşturan ve malikanesinde sürekli olarak bizleri kıymetli eşi ile birlikte ağırlayarak güzel yiyecekler ve sohbetler sunan Bağtepeli Ali Amca'ya çok teşekkür ederim.

[2558] Metin, 2016: 16-8; 2017a: 27-28; 2018a: 13-19; Metin, Soslu ve Çidem, 2017b: 165-166; 2018a: 213-214.

[2559] Buradaki uzaklık hesaplamaları, koordinatları alınarak Google Earth'ün uzaklık ölçümleri programında yapılmıştır. (06.06.2020).

ölçüdedir. Dikdörtgen planlıdır (Lev. CXXXXV: Çiz. 109). Kapı açıklık için en uygun yer, doğu yöndeki cephesidir. Konumlandırıldığı ana kayanın yapısal koşullarına göre kulenin planı düzenlendiği için batıdaki cephesi yaklaşık orta bölümde iç bükey olarak yapılmıştır. Batısı ve kuzeyi ana kaya kesiti ile oluşturularak yükseltilirken, güney ve doğu yöndeki cepheleri ise duvar yapıları ile düzenlenmiştir. Duvarların inşasında ana kayadan çıkarılan veya kesilen hacimli taşların basit bir işçilik yöntemi ile yerleştirildikleri tespit edilmiştir. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz polygonal* tekniktir. Korunmuş duvar yükseklikleri, 1.20 m. ölçüdedir. Duvar kalınlıkları, yaklaşık 1.10 m. ölçüdedir (Lev. CXXXXV: Çiz. 110). Bu konudaki yapısal ve mimari özellikleri, kulenin yüksek kaliteli bir işçilik ile yapılmadığını, yüzeysel yöntemlerin kullanılarak yapıldığını ve savunmaya yönelik kuvvetli bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir. Kulede herhangi bir seramik ve çatı kiremidi parçalarına rastlanılmamıştır. Bu sebeple, kuleyi tarihlendirmek için çevresindeki kırsal yerleşimler ile değerlendirmek gerekmektedir.

Kulenin kırsal çevredeki varoluş sebeplerini ve amaçlarını somut bir şekilde ortaya koyabilmek için aynı yerdeki ilişkili kırsal yerleşimleri ve unsurları da değerlendirmek büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple, kule yakınındaki arkeolojik tüm bulgular ele alınmış, sırasıyla kırsal yerleşim, kule ve kent arasındaki ilişkileri detaylı olarak incelenmiştir.

Buna göre Bağtepe Kule'nin hemen kuzeyindeki kırsal saha içinde yöredeki adı ile Bağtepe-Sarıncık olarak adlandırılan küçük ölçekli bir kırsal yerleşim yeri veya *kome* yerleşimi yer almaktadır. Etrafına göre yumuşak bir yüksekçe tepe üzerindedir. Bu çevredeki yerleşim birimini meydana getiren konutların ve depolama odaları olarak varsayılan yerlerin yüzeydeki duvar kalıntıları izlenebilmektedir. Bunların dikdörtgen bir plana sahip, dört adet mekandan oluştuğu belirlenmiştir. Ancak, yerleşimin üzeri katman şeklindeki dolgu bir toprak ile yükselerek tepe oluşturduğu için toprak altında başka yapıların da yer aldığı, hatta ilişkili kompleks yapıların bulunabileceğini düşünmekteyiz. Mevcuttaki yapıların duvarları birbirleri ile aynı açıda ve bağlantılı olarak yapılmıştır. Çokgen ve gönyesiz taşlar (eğri veya yamuk), kuru duvar tekniği kullanılarak *düzensiz polygonal* teknik ile duvar yapıları oluşturulmuştur. Düzensiz yapıdaki bu türevdeki duvarların Geç Antik Dönem'deki duvarlar ile yakın ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Kentin savunma yapılarında aynı şekilde düzenlenmiş duvarları görmek mümkündür.

Ancak, kümelenmiş yapıların hemen güneybatı yönündeki açıklıkta dik açılı ve düzgün işlenmiş *rektogonal* bloklar ile oluşturulmuş bir yapı kalıntısı bulunmaktadır.

Yapının batıdaki ve kuzeydeki duvarları kısmen sağlamken, kalan yönlerdeki duvar yapıları yok olmuştur. Ayrıca, kuzeydeki yapıların duvarları ile karşılaştırıldığında kullanılan blokların ve bloklardaki işçiliklerin oldukça kaliteli oldukları görülmüştür. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir. Bu konudaki mimari özellikleri, Kremna'daki Hellenistik ve Roma dönemlerine ait yapılar ile yakın benzerlik oluşturduğu için bu yapıyı daha erken bir dönemde yaptıklarını söyleyebiliriz. Nitelikli bir yapıya benzemektedir. Fakat hangi amaç ile yapılarak kullanıldığı ise belirsizlik konusudur.

Kırsal yerleşimin kuzeydoğu istikametindeki çam ağaçları ile kaplı alanlarda kaçak kazıların yapılarak tahribata uğratıldığı bir adet mezar bulunmuştur. Antik mezar yapısı *inhumasyon* gelenekte gömülmüş bir kişiye ait olup, mezarın üst bölümü düz yüzeyli ve basit bir taş plaka ile kapatılmıştır[2560]. Çevresindeki yerlerde Roma Dönemi'ne ait seramik parçalarına rastlanılmıştır.

Doğudaki çam ağaçlıkları içinde şişe biçimli bir adet sarnıç yapısı tespit edilmiştir. Ancak, ağız ve dış cephedeki bölümlerinin kırmızı tuğlalar kullanılarak 0.80x0.80 m. ölçülerde yapılan sıvalı bir kare duvar yapısı ile korunaklı bir şekilde çevrildiği ve üzerinin ahşap bir tahta ile kapak mahiyetinde kapatıldığı görülmüştür[2561]. Günümüzdeki su kaynaklarına bağlı plastik borular ile sarnıç yapısının doldurulduğu ve suyun kesildiği olumsuz koşullarda ise sarnıcın kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Form olarak Pisidia Bölgesi kentlerindeki sarnıç yapıları ile ilişkilidir[2562].

Sarnıç yapısının doğusundaki düzlük alanlarda yerleşim birimine ait bir başka yapı kalıntıları da not edilmiştir. Kırsaldaki ilk tanıtılan yerleşimdeki gibi yapıların yüzeydeki duvar kalıntıları sağlam değildir. Ancak, az sayıdaki konut yapılarına ait oldukları düşünülen kalıntıların birbirleri ile ayrı konumlandıkları kısmen izlenebilmektedir. İlişkili olarak çok sayıdaki kırık düz çatı kiremitleri (*stroter*) ve seramik parçaları yer almaktadır.

Bağtepe Kule himayesindeki yerleşimin territoryumu, çevresel 10.059.73 m., alan olarak 2.11 km. ve yaklaşık 220 hektarlık düzlük bir kırsal alanı kapsamaktadır. Buradaki topraklar, verimli haldeki tarım arazileri ile sınırlıdır. Toprak yapısı yumuşak ve kırmızı renklidir. Kuzeydeki su kaynakları ile de yakın bir lokasyonda bulunmaktadır. Bu konudaki

[2560] Kafatası, çene ve diğer uzuv kemikleri bulunmuştur. Metin, 2016: 25-27.
[2561] Metin, 2017b: 26-27, Res. 40.
[2562] Bölgedeki sarnıçların yapısal özellikleri için bkz. Kürkçü, 2015: 301-313.

zirai unsurların tahıl tarımının (buğday) yanı sıra, bağcılık (üzüm ve şarapçılık) ve bahçecilik işleri ile zeytin ağaçlarından dolayı da zeytincilik ve zeytinyağı üretimi faaliyetlerinin yürütüldüğüne dair belirtileri açık bir şekilde görülmektedir. Küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar ile at yetiştiricilikleri için ve çevresindeki ormanlık arazi ile de kerestecilik ve diğer orman ürünlerinden yararlanılması için verimli bir araziye sahip olduğu tespit edilmiştir. Konum olarak Kestros Vadisi'ne yakın bir lokasyonda yer aldığını metnin yukarıdaki ilişkili yerinde belirtmiştik. Buradan hareketle Kestros Vadisi'nin Kremna ve Bağtepe için önemine değinmek gerekirse Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerde karayolu ağı için *Via Sebaste* neyse, nehir taşımacılıkları için Kestros Vadisi'nden akarak Akdeniz'e dökülen Kestros Nehri de muhakkak ki odur. Denize kıyısı olmayan Kremna gibi iç bölgelerdeki kentlerin nehir taşımacılık faaliyetleri ile Pamphylia Bölgesi'ne açılmasını ve sosyo-ekonomik ilişkiler kurmasını sağlamıştır[2563]. Nehir taşımacılık faaliyetleri, karayolu taşımacılığı iş koluna göre ucuz bir maliyet oluşturur, ancak iş gücü ihtiyacı fazla olabilir[2564]. Pisidia Bölgesi'nde kerestecilik sektörü, yani iş kolu üzerinden yapılan ticari aktivasyonun nehirdeki taşımacılık ile yürütüldüğü bilinmektedir. Akdeniz'deki gemi imalatları için yapılmış antik tersanelerde kullanılabilecek çam ağaçları (*Pinus*), sedir (*Cedrus*) ve selvi-servi (*Cupressus*) ağaçları şeklindeki hammadde kaynakları, Dağlık Pisidia'daki kentlerden temin edilmektedir[2565]. Bu vesileyle Kremna ve territoryumundaki kırsal yerleşimlerin nehir taşımacılığını kullandıkları, yani nehri bir kargo sevkiyatı şeklinde kullandıkları kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Dağlık Pisidia'daki kentlerin temel geçim kaynakları, zirai tarım işleri ve hayvancılıktır. Coğrafya koşullarından dolayı da kapalı bir toplum yapısı bulunmaktadır. Bu sebeple, antik karayolları ve nehir taşımacılıkları, siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkilerini arttırmaları açısından Pamphylia Bölgesi'ndeki kentler ilişki kurmaları yönüyle önemli bir yoldur. Ayrıca, Eurymedon Nehri'ni (Köprüçay) kullanarak kara ve deniz ticaretinde ileri bir kent statüsüne sahip olan Aspendos için nehir taşımacılıkları çok önemli bir sektördür[2566]. Pisidia Bölgesi'ndeki Pednelissos kenti de aynı nehri kullanarak kıyı kentleri ile ekonomik ve politik ilişkileri kurmuştur. Bu sebeple, kırsaldaki tarım ürünlerini ve hayvancılık faaliyetlerini kıyı kentlerine ulaştırarak sosyo-ekonomik ve kültürel zenginliklerini sağlamış ve bağlantılarını geliştirmiştir[2567]. Aynı zamanda üretilen ürünlerin sevkiyatı, yani ihraç edilmesi kırsaldaki nüfusun artmasını ve

[2563] Antikçağda Asia Minor'deki nehir, göl ve deniz taşımacılıkları için bkz. Finley, 2007: 151-153.
[2564] Finley, 2007: 151-152.
[2565] Diod. XI.2.1; Waelkens, 1997: 230-238; Arslan, 2013: 313.
[2566] Köse, 2011: 142-148, Res. 6-7.
[2567] Vandeput ve Köse, 2008: 32-33; 2010: 179-194.

zanaatçılık gruplarının oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Çünkü sınırlı tarım ürünleri çeşitlenerek ve artarak ilk başta kent ekonomisini ve ihraç ürünleri ile de çevredeki kentleri besleyerek önemli bir marka haline gelmiştir. Böylelikle pazar ekonomisi oluşturularak iş kollarının ortaya çıkması sağlanmış olur.

Belirtmek gerekir ki, Ephesos ve Miletos gibi liman kentlerine gemiler ile getirilen ticari ürünlerin Maiandros Nehir (Büyük Menderes) vasıtasıyla içteki Karia Bölgesi'nde yer alan Aphrodisias, Plarasa ve Maiandros Antiokheia kentlerine ulaştırılması ve aynı şekilde iç bölgelerdeki kentlerden de liman kentlerine ürün sevkiyatının nehir üzerinden yapılması yakın ilişkili bir örnektir[2568].

Buna göre Bağtepe'deki tüm faaliyetlerin territoryumunda yer aldığı Kremna'nın kentsel ekonomisine yüksek bir katkı sağladığını düşünmekteyiz. Hatta günümüzdeki Bağtepe halkı tarafından da tarım arazileri halen aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Bağcılık ve seracılık faaliyetleri ile hayvancılık işleri yoğun olarak yürütülmektedir. Buradaki mahsullerini de yöre halkı Bucak İlçe merkezinde satışa sunmaktadır. Bu yönüyle coğrafi koşulların kent ve kırsaldaki üretim ilişkilerini nasıl etkilediğini tasavvur edebilmek için Kremna ve Bağtepe ilişkisi önemli bir örnektir. Bu konuda Kırsaldaki faaliyetleri ile kent ekonomisine katkı sağlayan önemli bir lokasyon ise Pisidia-Pamphylia bölgeleri sınırındaki Termessos kentini besleyen bugünkü Yukarıkaraman da yer alan Anydros (?) veya Eudokias (?) yerleşimi[2569], Kremna ve Bağtepe arasındaki ilişkileri açıklar bir yerdir. Çünkü bir kentin siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel işlerdeki başarılarında sadece kentsel kararlar değil, kırsalda kurdukları yerleşimlerin ve yerleşimler ile olan ilişkilerin nitelikleri de etkilidir. Bunların kentin hakimiyetinin bir tezahürü olarak yorumlamak ve değerlendirmek yararlı olacaktır. Bu konudaki çalışmaları ile M. I. Finley de antikçağdaki kent-kırsal arasındaki ilişkilere değinerek kentteki tüketilen kaynakların birçoğunun kent sakinleri tarafından üretilmediğini, aksine kırsaldaki üreticiler tarafından temel yiyeceklerin ve bazı hammadde kaynaklarının üretildiğini belirtmiştir[2570]. Bu da gösteriyor ki, kırsaldaki üretim faaliyetleri kent ekonomisinin önemli bir besin üretim kaynağını oluşturmaktadır.

[2568] Dinç, 2011: 111-128; Soslu ve Doğan, 2019: 284-285.
[2569] Çelgin, 2004: 239-250.
[2570] Finley, 2007: 149.

Antikçağdaki kırsal yerleşimler ve yerleşimlerin güvenliğini sağlayan yapıların Kilikia[2571], Pamphylia-Lykia[2572] ve Pisidia[2573] yörelerindeki kırsal alanlarda yoğun olarak kullanıldığını söylemek gerekmektedir. Bu yöndeki kırsal yerleşimlerin tek bir kule yapısı ile korunarak merkeze yakın yerlerdeki kule veya kule yapıları ile iletişim kurdukları bilindik bir olaydır. Kent territoryumundaki Çakalasartepe'deki Karakol yapısı, kırsal hususunda kent merkezindeki savunma yapıları ile iletişim kurmak ve haberleşmek şeklindeki istihbaratı görevi haricinde kırsal çevredeki yerleşimlerin ve tarım arazilerinin kontrolünü sağlar yapıdaki pozisyonu ile örnek verilebilir. Batı Anadolu'daki Karia Bölgesi kentlerinden Aphrodisias kentinin kuzeyindeki Morsynos Vadisi'nde yer alan kule yapısı da kırsaldaki yerleşimleri ve tarım arazilerini kontrolde tutarak hakim konumu ve vadideki askeri amaçlı işlevsel özellikleri yönüyle yakın ilişkilidir[2574].

Bu sebeple, kırsaldaki yerleşimin Kremna'ya bağlı kalarak çevredeki üretim işlerinin ve yaşamsal faaliyetlerin güvenlikli ve korunaklı bir ortamda sürdürülebilmesi için Bağtepe Kule'nin inşası bir ihtiyaçtır. Bununla birlikte bu tipteki kulelerin Pamphylia-Lykia ve Pisidia yörelerinde MS 2. ve 3. yy'larda başlayarak Geç Antik Dönem'de git gide artarak kentler için kaçınılmaz bir olay haline gelen haydutların ve ilişkili grupların kentlerin kırsal alanlarında yaptıkları yağmacılık olaylarına karşı tehditkar bir önlem olarak oluşturulduğu, yani kırsaldaki yerleşimlerin bozguncuları uzaklaştırmak amacı ile yaptıkları kule veya benzeri şekildeki askeri yapıların sayesinde güvenliklerini sağladıkları ve yörelerini korumaya çalıştıkları bilinmektedir. Çünkü haydutların yaptıkları işlerin temelinde kentin ekonomik yapısına zarar vermek için ilk olarak kırsaldaki tarım arazilerinde yürütülen faaliyetleri sonlandırmak yer almaktaydı. Dolayısıyla Kremna'nın hakimiyet alanındaki ve sınırlarındaki haydut faaliyetleri düşünüldüğünde kent kırsalındaki üretim sahalarını korumak ve güvenlik oluşturmak için Bağtepe'deki kulenin ve kırsal yerleşimlerin birbirleri ile bağlantılı bir şekilde oluşturulmasının aslında ne kadar da önemli bir stratejik hamle olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, hakim durumdaki konumu hariç mimari özellikleri

[2571] Durugönül, 1995a: 195-202; 1995b: 75-82; Aydınoğlu, 2009: 146-149; Ceylan, 2009: 45-62; Aşkın, 2010: 77-89; Mörel, 2014: 147-171; 2017a: 381-420; 2017b: 95-121; Aydınoğlu ve Mörel, 2015a: 525-534; 2015b: 159- 188; 2016: 277-288; Lotz ve Seyer, 2017: 249-259.

[2572] Konecny 1997: 299-314; Çevik, Varkıvanç, Kızgut ve Gülşen, 2003: 189-232; Çevik ve Pimouguet-Pedarros, 2005: 439-447; 2010: 243-275; 2011: 303-319; Çevik ve Bulut, 2007: *105-130;*Takmer ve Tüner Önen, 2008: 113-114; Özer, 2012: 33-48.

[2573] Özsait, 2005: 143-145; 2008: 307-322; Çevik ve Pimouguet-Pedarros, 2013: 273-288; Kızılyalçın ve Özcan, 2016: 135-161; Özcan, 2015: 193-197; 2016: 247-254; 2017: 171-178; 2018: 216-225; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 359-379; Özcan, Yayan ve Çevik, 2017: 457-470; Becks, Polat-Becks ve Metin, 2015b: 185-192; 2015b: 48-50; Polat-Becks, 2015: 627-635.

[2574] Soslu ve Doğan, 2019: 283-299.

yönüyle kulenin sistemli veya düzenli orduların saldırılarına uzun süre karşılık verebilecek ve mukavemet oluşturabilecek ne bir profesyonel donanıma, ne de sağlam bir mimari yapıya sahip olmadığı belirtilmelidir. Buna rağmen yerleşkesindeki saldırıları kısmi olarak püskürterek kentten veya ilişkideki yerlerden sağlanabilecek takviye ekiplerine veya destek gruplarına zaman kazandırabilecek bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Kremna'nın territoryasındaki Bağtepe mevkiinde yer alan kırsal yerleşimin yaklaşık 220 hektarlık bir tarımsal arazide üretimlerini yürüttükleri, yaptıkları zirai faaliyetler ile hem kendi nüfuslarının, hem de büyük kent demografisinin besin ekonomisine katkı sağladıklarının yanı sıra, kulenin de kırsal yerleşimdeki tarımsal işlerin güvenli ortamda yapılmasını sağlayarak konumu itibariyle kırsaldaki tehlikeleri ateş yakmak gibi benzer sinyal mekanizmaları ile kente iletebilecek bir lokasyonda yer aldığı açık bir şekilde görülmektedir[2575]. Diğer yandan kırsal yerleşimin ve kulenin bir kompleks yapıların bütünü olarak *tetrarşi* bir grup himayesinde mi? yoksa özel bir mülkiyete mi? oldukları düşünülebilirdi. Ancak, yapısal özellikleri ve stratejik konumu yönüyle kent territoryumundaki yerleşimler ile kıyaslandığı zaman Kremna'ya bağlı kırsal bir yerleşim olmasının gereklilikleri daha ağır basmaktadır. Öyle ki, Bağtepe'deki kırsal saha Kremna'nın güneyinde yüksek ölçüdeki verimli tarım arazilerinin ve su kaynaklarının bol bulunduğu bir lokasyona sahip olduğu için kent ile ilişkileri kuvvetli olmalıdır. Yani Kremna yöneticilerinin kırsalda bu kadar çok ve çeşitli doğal zengin kaynaklarına sahip bir yeri, *otonom* yapıda bırakmayarak kente bağlı en uygun ve kazançlı bir şekilde kullandıklarını öngörmekteyiz. Bağtepe'deki arkeolojik verilerden yola çıkarak yapıların Roma Dönemi'nde ve Geç Antik Dönem'de aktif bir şekilde kullanımlarını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

3.1.6. Bucak-Asartepe (Kat. No. 52)

Bucak İlçesi'ndeki TOKİ Mahallesi'nin hemen güneyindeki tepe üzerindedir (Harita 14). Yaklaşık 920 m. yükseklikte konumlandırılmıştır (Grafik 12).

[2575] Bu konudaki detayları aktarımları yapan antik kaynaklar ve modern literatür için bkz. Hom. *Il.* 18.203-214; Hdt. VII.183; Aen. Tact. *Poliorketika*. 33, 34; Ksen. *Hell.* 6.2.33, 7.3.1; Polyb. *Hist.* 10.44; Oldfather, 1928: 7; Sheldon 1986: 39; Whitehead 1990: 4, 10; 2018: 21.

İlk olarak 2015 yılındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda incelenmiştir[2576]. Konumu itibariyle Kremna'nın güneybatısında, Sazak-Alatepe'nin ve Keraitai'nin güneyinde ve Hyia (Kumaryaylası ?) kentinin de kuzeyindeki kırsalda yer almaktadır. Keraitai kentindeki I Nolu ve II Nolu kule yapıları ile kesintisiz olarak aynı açıda izlenim oluşturur. Keraitai'ye kuş uçuşu uzaklık yaklaşık 8.270.36 m. iken, Kremna'ya 11.087.28 m. uzaklıktadır[2577]. İncirhan Kervansarayı da kesintisiz olarak izlenebilmektedir. İlişkili olarak Selçuklara ait Susuzhan Kervansarayı'nın yer aldığı Susuz Köyü'nün doğudaki kırsalından başlayarak Millias kenti, Ardıçlıktepe, Kızılçukur (Kızılkapan), Çukurovası, Çatalağaç, Şirlek-Sumaklı, Hyia (Kumaryaylası ?) kentini geçip, Kumaryaylası Çiftlik ile Gazellersivrisi ve Eriklisivrisi tepelerinin batısındaki vadiyi izleyerek Bucak-Asartepe ve Kartallı ile Tepebaşı dağlık alanlarının karşılıklı oluşturdukları dik ve dar açılı vadiyi veya boğazı kontrol eder bir lokasyondadır. Bu güzergah yaklaşık olarak 12 km'dir. Buradan Bucak İlçesi'ne doğrudan giriş yapılır ki bu alan antikçağda aynı zamanda Kremna'nın kırsal territoryumu olarak da kullanılmıştır.

Asartepe'nin sivrilik yeri duvar yapıları ile çevrilidir (Lev. LXXXIX: Fig. 177). Arazideki yapısal koşullardan yararlanılarak savunma yönünden herhangi bir zafiyet oluşturmamak için savunma duvarları geniş açılarda yapılarak inşa edilmiştir. Bu durumdaki topografyanın duvarların izledikleri yapısal güzergahı belirledikleri veya yönlendirdikleri açık bir şekilde görülmektedir. Tahkimli yapının çevresi yaklaşık 442.77 m. ve alanı ise 13.620 m^2'dir. Oval yapılı bir plana sahiptir. Gönyesiz ve çokgen taşların kullanımları ile duvarları örülmüştür. Duvar kalınlıkları, 2.50 m. ve 3.00 m. ölçülere kadar değişmektedir. Duvar örgüsü tipi, *polygonal* teknik kullanılarak yapılmıştır. Harç katkısı kullanılmamıştır. Kuru duvar tekniği ile örülmüştür. Korunmuş duvar yükseklikleri, yaklaşık 2.00 m. ölçüdedir. Arazi yapısının eğiminin az olduğu güneydeki ve doğudaki cephelerin muhtelif yerlerinde kapı açıklık(ları) yer almalıydı. Bu arada tahkimli yapının çevrelediği alan büyük olduğu için kapı girişlerinin birkaç yerden olması muhtemeldir. Yapının içinde depo, oda veya mekan olarak kullanılan herhangi bir mimari yapıya ait duvar kalıntıları yer almamaktadır. Su ihtiyaçlarını karşılayabilecek kuyu veya sarnıç yapısı da bulunamamıştır. Güneydeki içteki cephe duvarlarına doğru orta bölümde başlayan ana kayaların yer aldıkları

[2576] Metin, 2015b: 18; Metin ve Soslu, 2016a: 313; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2016: 212-213.
[2577] Uzaklık hesaplamaları, Google Earth'ün uzaklık ölçümleri programında koordinatlar belirlenerek yapılmıştır. (08.06.2020).

yıkıntıların içinde en azından su kuyuları şeklinde kullanılan küçük haznelerin veya teknelerin olması gerekmekteydi. Ancak, tahribattan dolayı tespit edilememiştir.

Tahkimli edilmiş alandaki duvarların mimari özellikleri ve iç yapısal unsurları, yapının, askeri bir savunma yapısı olarak donanımlı bir şekilde düzenlenmediğini ve uzun süreli bir mekan olarak kullanılmadığını ortaya çıkarmıştır. O halde stratejik konumu ile haberleşmek ve gözetlemek şeklindeki istihbaratı işleri yerine getirebilmek için ve belirli dönemlerde kısa süreli askeri kamp olarak kullanmak için yapılmış olmalıydı. Ancak, söz konusu işlevsel özellikleri için bu kadar büyük bir yapıya gerek var mıydı, diye tartışılabilirdi. Diğer taraftan askeri birliklerin veya kıtaların güzergahları içinde oluşturularak O'nların geçici olarak konakladıkları ya da dinlendikleri yerler olarak da kullanılabilirdi. Öyle ki, Pamphylia-Pisidia ortak sınırları (Yenice Boğazı, Çubuk Geçidi ve Döşemealtı Boğazı) kıyı ve iç kesimlerin karayolu ulaşımının sağlanmasındaki önemini halen sürdürmektedir. Çünkü Pisidia Bölgesi, yani günümüzdeki *Göller Bölgesi* veya *Göller Yöresi*, en eski çağlardan itibaren siyasi, sosyal ve ekonomik işlerin yürütülmesindeki ana karayolunun kavşak yeridir[2578]. Bununla birlikte Asartepe'nin kuzeyindeki tarım arazilerinden ve su kaynaklarından yola çıkarak antikçağdaki toplulukların da verimli toprakları üretim sahası olarak kullandıkları ve ilişkili olarak tahkimli yapıdaki askerlerin çevredeki kırsal sahayı korudukları bilinmektedir. Elbette ki, yapının hangi mahiyette kullanıldığına dair kesin açıklamalara yer vermek güçtür. Fakat kuzeyindeki Keraitai kenti ve kuzeybatı yönündeki İncirhan Kervansarayı ile kesintisiz izlenimini sağlayan stratejik konumu, yukarıdaki savlarımızı az da olsa kuvvetlendirmiştir.

Buna göre Bucak-Asartepe'deki tahkimatlı yapının Roma Dönemi'nde hakimiyetini kuvvetlendiren Kremna'nın himayesindeki Keraitai ile olan aynı açıdaki konumundan hareketle Hyia (Kumaryaylası ?) ve Millias kentlerine açılan kırsaldaki ve batıdaki Kestel Gölü (Paludes Lacus) çevresindeki gelişmelerin kente aktarılması için oluşturulan güvenlik zincirinin bir parçası olarak kullanıldığını düşünmekteyiz. Aksi takdirde Keraitai'nin Akropolisi'ndeki kule yapıları ile kesintisiz bir görüş açısında inşa edilmesini tesadüfi bir olay şeklinde izah etmek mümkün değildir.

[2578] Bu hususta ki detaylı açıklamalar, "Pisidia Jeomorfolojisi'nde Kremna'nın Coğrafi Özellikleri" adlı başlık altında sunulmuştur.

Sazak-Alatepe'deki tahkimli yapının aynı işlevde kullanıldığına önceki anlatımlarımızda detaylı olarak yer vermiştik[2579]. Smyrna kırsalındaki Kırıklar Kalesi olarak yapılan tahkimli yapıda aynı plana sahiptir. Yapının içinde mimari yapılara ait herhangi bir konut veya mekan kalıntıları yer almamaktadır. İşlevsel olarak kısa süreli askeri bir kamp amacı taşıyarak haberleşmek ve gözetlemek şeklinde kullanılmıştır[2580]. Bu yönüyle Bucak-Asartepe'deki yapı ile yakın ilişkilidir.

Bu durumdaki yapının Ortaçağ'da da işlevini yürüttüğüne dair yapısal unsurların, yani ticaret konaklarının yer aldığı bilinmektedir. Bunlar Selçukların hakimiyetinde yapılan İncirhan ve Susuzhan kervansarayları olarak belirlenmiştir[2581]. MS 13. yy'da Akdeniz'den İç Anadolu'ya ilerleyen kervan yolunun Antalya ve Isparta illeri arasındaki güzergahı, Burdur İli'nin Bucak İlçesi'nden geçmektedir[2582]. Bu bağlamda konum olarak Bucak-Asartepe'deki yapının Susuzhan Kervansarayı'nın yer aldığı Suzuz Köyü'nün doğu yönünden Bucak İlçesi'ne ilerleyen aksındaki kırsal sahaya ve İncirhan Kervansarayı'nın bulunduğu merkezi çevredeki stratejik hakimiyeti, kervan yollarının kontrol edilebilmesi için elverişli bir yerdir. Bu sebeple, yapının kervan yollarını izlemek ve korumak için de kullandıklarını düşünmekteyiz. İlişkili olarak Kremna'nın güneybatısında yer alan Kestel Gölü'nün (Paludes Lacus) kuzeyindeki geçitleri kontrol etmek için yapılan Pancarlı Tepe'deki yerleşim yeri de İncirhan Kervansarayı'nın kuzeyinden Seydiköy'e doğru ilerleyen, Selçuklu Dönemi'nde antik karayollarını izleyerek yeniden düzenlenen kervan yolu güzergahına hakim bir konumdadır. Pancarlı Tepe'nin de Selçuklu Dönemi'nde kullanılarak yolların güvenliğini sağladığı ileri sürülmüştür[2583].

Daha sonra 1511 yılının Nisan ayında Sultan II. Bayezid-i Veli'nin yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Safevi Tarikatı'ndan Hasan Halife'nin oğlu Şahkulu Baba Tekeli, İmparatorluktaki şehzadeler arasındaki problemleri, yapılan vergi adaletsizliklerini ve Türkmenlerin yönetimden dışlanması şeklindeki olayları hesaba katarak Şah İsmail adına Kızılbaşları ve Anadolu'da topladıkları yandaşları ile Şahkulu İsyanı'nı başlatmıştır[2584]. Günümüzdeki Antalya, Burdur ve Isparta illerindeki İmparatorluk himayesindeki

[2579] Bu konudaki açıklamalar, "Sazak-Alatepe (Kat. 49)" adlı başlık altında verilmiştir.
[2580] Göncü, Yolaçan ve Ersoy, 2019: 21-22, Fotoğraf. 14, Şekil. 11.
[2581] İlter, 1969: 38-39; İnal, 1971: 153-181; Erdman, 1976: 152-153; Erken, 1977: 410-417; Eren, 1979: 18-23; Demir, 1988: 15-19; Duymaz, 2007: 313-319.
[2582] Ersoy, 1995: 22-26.
[2583] Polat-Becks, 2014b: 629.
[2584] Söylemez, 2004: 71-90; Emecen, 2015: 521-534.

toplulukların yerleşimlerine saldırarak büyük kıyımlar ve katliamlar yapılmıştır. Bu konuda Burdur İli'nde yapılan yüzey araştırmalarımızda kaydedilen arkeolojik bulgular, Şahkulu İsyanı zamanında yöredeki İmparatorluk halklarının varlıklarını az da olsa açıklayabilmektedir. Şöyle ki, 2016 yılındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Alanköy Yerleşimi'ndeki incelemelerde ele geçen pithos parçaları, sırlı seramik örnekleri ile Alan I ve II olarak adlandırılan mevkide kaydedilerek başuçlarına menhir taşların koyulduğu tespit edilen Türkmen mezarlıkları dikkate değerdir[2585]. Alanköy'ün yaklaşık 3 km. güneybatısında yer alan İsköy veya Eskiköy olarak adlandırılan yerdeki Osmanlı İmparatorluğu'na ait yerleşimler (kalıntıları var) ve seramikleri ile Uğurlu Deposu mevkiindeki yerleşimler (kalıntılar halinde) ve seramikler gibi arkeolojik veriler yukarıdaki tarihsel olaylar ile az da olsa ilişkilendirilerek yöredeki imparatorluk himayesindeki halkların mevcudiyetine ilişkin bilgiler ortaya koyulmaya çalışılmıştır[2586]. Bu nedenle Bucak-Asartepe'deki tahkimli yapının Alanköy ile olan yakınlık durumu ve stratejik konumu, haberleşmek veya gözetlemek gibi temel görevlerinin haricinde Şahkulu İsyanı zamanında sığınılabilecek bir yer olarak da kullanıldığını akla getirmektedir.

[2585] 2013 ve 2019 yılları arasındaki *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Türkmen nüfusunun varlığına dair önemli yerleşimler not edilmiştir. Çukurovası. Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 214; Metin ve Soslu, 2018b: 249; Çatalağaç. Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 214; Metin ve Soslu, 2018b: 249. Avdancık'taki Sakızlık Yerleşimi. Metin, 2018b: 32; Metin ve Soslu, 2019: 279.
[2586] Metin, 2016: 47-50.

4. BÖLÜM

4. KREMNA'NIN SAVUNMA SİSTEMLERİNİ ETKİLEYEN UNSURLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Kremna'daki Savunma Sistemlerinin Stratejik Durumu

Kentin vadi, uçurum ve yamaç şeklindeki doğal coğrafyasıyla ile savunma yapılarının bir arada homojen olarak düzenlenmesi, jeo-stratejik yönden kuvvetli bir kent savunma planına sahip olduğunu göstermektedir. Şöyle ki, dik uçurum ve kayalık şeklindeki arazi unsurları ile kuzeyden ve güneyden, sarp ve dik yamaçlar ile doğudan çevrilidir. Buradaki topografya koşulları, kent savunmacıları için stratejik avantajları sunarken, aynı zamanda kuşatmacılar için de dezavantajları oluşturmaktadır[2587]. Batı cephesi de kentin kuzey, güney ve doğu cephelerinin aksine kuvvetli savunma yapıları ile inşa edilmiştir. Bunun ana sebebi ise Boğadiç Dağı'nın doğu uzantılı arazi yapısının, yani kentin de üzerinde konumlandırıldığı kayalık ve düzlük alanların kente ulaşılması için merkezi ve korunaklı bir yer oluşturmasıdır. Kuşatmacıların yaptıkları işgal hareketleri ile kenti zapt edecekleri veya kuşatacakları, hatta kenti planlı olarak ele geçirebilecekleri tek yerin batı cephede yer alması, inşası yapılacak savunma yapılarının nicelik ve nitelik durumunu da değiştirmiştir. Bu sebepledir ki, savunmaya yönelik yapılar, stratejik bir plan dahilinde inşa edilmiştir. Yani batıdaki cephenin kent savunmasını güçlendirmek için askeri amaçlı mimari yapılar ile sistemli bir şekilde düzenlenmesinin stratejik bir ihtiyaç olduğu açıktır.

Batı cephedeki kuzey-güney uzantılı uzaklık yaklaşık 617.35 m. ölçüdedir[2588]. Topografyası antiklinal ve senklinal şeklindeki tepelerden ve çukurluklardan yanı sıra, 45^0'lik açıdaki yamaçlardan oluşmaktadır. Aynı yerde Kremna Vadisi yer almaktadır. Vadinin doğudaki kanadı kentin batı cephesini oluşturan 45^0'lik açıdaki yamaçlardan oluşurken, zıt yöndeki kanadı ise Boğadiç Dağı'nın düzlükleri ile kesişen veya geniş alanlara açılan yamaçları meydana getirmektedir. Bu nedenle kentin savunma planları ve ilişkili yapıları, topografyanın koşulları gözetilerek sistemli bir şekilde uygulanmıştır. Buna

[2587] Bu konu hakkındaki detaylı açıklamalar için Savunma Duvarları'nın "Mimari Özellikler" ve "Askeri Özellikler" adlı başlıklarını inceleyiniz.

[2588] Batı Sur Duvarları üzerindeki 15 adet kulenin batı ön cepheleri toplamda 111.40 m. ölçülerdedir. Ek olarak, BK I 1.30 m., BK II 2.65 m. ve BNK yaklaşık 4.00 m. ölçülerdedir. Bunlar, hesaplamaların içine dahil edilmemiştir. Buna göre yukarıdaki hesaplar dahil edildiğinde batıdaki kuzey-güney uzantılı batı cephenin tam olarak uzunluğu 617.35 m. ölçülerdedir.

göre Kremna Vadisi'nin kent yönündeki yamaçlarını oluşturan doğu kanattaki sırt yerleri, yani kentin içteki yerleşimlerini sınırlandıran batıdaki sınırları ile vadinin doğu kanadının kesiştikleri sırt yerlerinde savunma duvarları düzenlenmiştir. Duvar yapıları, stratejik olarak herhangi bir açıklık oluşturmayarak 45^0'lik dar açıdaki yamaçları dik açılı keser bir şekilde inşa edilmiştir. Duvarların Kremna Vadisi'nin dar açıdaki yamaçları ile paralel bir açıda olmaması, yani şevli veya eğik bir açıda planlanmaması kuşatma döneminde kuşatmacıların tırmanarak veya merdiven koyarak/yaslayarak olası çıkmalarına yönelik imkanların verilmediğinin bir kanıtıdır. Aynı duvarların ön cephesindeki vadi yamaçlarının 45^0'lik açıdan daha düşük seviyelerde oldukları, yani yamaçların her yerde aynı şekilde olmadıkları görülmüştür. Buradaki arazinin yapısal özellikleri kent savunması için tehlikeli bir durum oluştursa da savunma duvarlarının kalın ve dik açılı bir şekildeki inşasının yanı sıra, arazinin şekillerine göre inişli ve çıkışlı yapılması kent planlayıcılarının kente yönelik olumsuzlukları hesapladığını ve ona göre savunma yapılarını düzenlediğini göstermektedir. Ayrıca, duvarların 2.00 m.[2589] ve 2.20 m.[2590] kalınlıklarda yapılarak ara bölmelerin taş ve toprak karışımları şeklindeki sade dolgu ile doldurulması da savunmayı çok daha kuvvetli bir hale getirmiştir. Çünkü konumu sarp yamaçlar ve dik uçurumlar ile çevrilmiş kentin kuşatılmaya açık tek bir cephesinin korunaklı duvarlar ile örülmesi makul bir yaklaşımdır.

Batı cephede kontrollü bir savunma sistemi oluşturmak veya kurmak için korunaklı duvarların haricinde dikdörtgen planlı kule yapıları inşa edilmiştir. Savunma duvarları ile iç içe bir şekilde, yani bağlantılı olarak düzenlenmiş 15 adet kule yapısı yer almaktadır[2591]. Bunların dizilimlerindeki ana faktör Kremna Vadisi'nin kentin batı cephesinde meydana getirdiği, yani kentin kuşatılmasına imkan oluşturan dar ve geniş açılı yapısal uzaklıklarıdır. Bu açıdan kuzeydeki 180 m., orta bölümdeki 150 m. ve güneydeki 260 m. ölçülerdeki yerlerin sonunda kenti işgale açık hale getiren tehlikeli alanların yer aldığı tespit edilmiştir. İlişkili olarak vadinin kent karşısındaki yamaçlarının sonlandığı sırt bölümlerinde Boğadiç Dağı'nın düzlük alanları başlamaktadır. Bu şekildeki yapısal özelliklerin batıdan kenti kuşatan askeri gruplar için avantajlı bir konum sunarken veya kentin kuşatılması için imkan sağlarken, kent savunmacıları için de sürekli bir teyakkuz hali gerektirmiştir. Kent

[2589] D 1'den D 8'e kadar.
[2590] D 9'dan D 13'e kadar.
[2591] K 1-K 2 arası 22.70 m., K 2-K 3 arası 21.50 m., K 3-K 4 arası 25.00 m., K 4-K 5 arası 23.40 m., K 5-K 6 arası 24.50 m., K 6-K 7 arası 18.30 m., K 7-K 8 arası 27.30 m., K 8-K 9 arası 22.50 m., K 9-K 10 arası 25.00 m., K 10-K 11 arası 21.50 m., K 11-K 12 arası 22.50 m., K 12-K 13 arası 20.45 m., K 13-K 14 arası 24.20 m., K 14-K 15 arasıda 196 m. ölçülerdedir.

planlayıcıları, topografyanın koşullarını iyi bir şekilde incelemiş olmalılar ki kentin vadi karşısındaki yaklaşık 421.35 m. kuzey-güney uzunluktaki alanına 14 adet kule yapısını, aynı vadi karşısındaki yaklaşık 196 m. alanında ise bir adet kule yapısını inşa etmişlerdir. Kent ve vadi arasındaki dar açılı ilk yerde kule yapılarının sık, uzak mesafedeki yerde seyrek bir şekilde konumlandırıldığı belirlenmiştir. Böylelikle kent planlayıcılarının Kremna Vadisi ve Boğadiç Dağı'nın kent yakınındaki lokasyonları ile kent üzerinde oluşturdukları kuşatılma psikolojisini stratejik bir planda hazırladıkları savunma duvarları ve kule yapıları ile bertaraf edilebileceğini öngördüklerini düşünmekteyiz. Anlaşılıyor ki, Kremna'daki tarihsel olaylar, kentin batı cephesini kalın duvar yapıları ve sık aralıklı kule yapıları ile düzenleyen kent planlayıcılarının kuşatma zamanlarında topografyadan kaynaklı olumsuzluklara karşı varsayarak oluşturdukları somut stratejik yapıların kendilerini ne kadar haklı çıkardıklarını ortaya koymuştur[2592].

4.2. Kremna'daki Siyasi Olayların ve Tabii Afetlerin Kent Savunmasına Yansımaları

Bu konudaki yaklaşımlarımız Pisidia Bölgesi'ndeki tarihsel olayların ve tabii hareketlerden kaynaklı afetlerin kentin savunma yapıları üzerindeki yapısal etkilerini ana hatları üzerinden incelemektir.

Hellenistik Dönem'den Geç Antik Dönem'e kadar Kremna'nın geçirdiği siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik olaylar periyodik bir şekilde izlenmektedir. MÖ 1. yy'ın son çeyreğinde Galat Kralı Amyntas'ın kenti zapt etmesi olayı, antik kaynaklardaki kent odaklı ilk kuşatılma olayıdır[2593]. Ancak, kentin kuşatıldığı olayın tarihsel arka planı ve detayları bilinmemektedir[2594]. Kule yapılarındaki araştırmalarımızda K 1'in tahribata uğrayan bölümünde yer alan düz yüzeyli *rektagonal* blokların yerine bosajlı blokların ve profilli blokların yerleştirilerek mimari tadilat işlerinin yapıldığı tespit edilmiştir. Buradaki duvar cephesindeki bosajlı blokların işçilik özelliklerinin Hellenistik Dönem'in mimari işçilik kültürü ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple, Pisidia Bölgesi'ndeki Galat akınlarının boyutunu da düşünürsek K 1'deki yapısal bozuklukların ve işçiliklerin kentin tarihsel kaynaklarında en erken kuşatma olarak yer alan Kral Amyntas'ın kenti kuşatması

[2592] Bu konudaki detaylı bilgilere ulaşabilmek için "Hellenistik Dönem'de Kremna" ve "Roma Dönemi'nde Kremna" adlı başlıklardaki kentin siyasi tarihine ilişkin verilen tarihsel bilgilere bakınız.
[2593] Strab. XII.6.4-5. Mommsen, 1886: 335.
[2594] Bu konudaki açıklamaları ile bilinen Strabon'da (XII.6.4-5, XII.7.2) kitabının ilgili yerlerinde kentin zapt edilmesinden bahsederken kuşatma zamanındaki olaylardan, yani çarpışmalardan söz etmemiştir.

zamanındaki olaylar ile yakın ilişkili olduğunu ileri sürebiliriz. Elbette ki, MS 278'deki *Kremna Kuşatması* da tahribat ile ilişkilendirilecek en somut olaydır. Bu arada tabii koşulların yapısal izleri de kaydedilmiştir. K 1'in cephe blokları üzerindeki çatlakların ve kırılmaların MS 1. ve 4. yy'larda meydana gelen tahribatı yüksek depremlerden kaynaklandığını düşünebiliriz[2595]. Ayrıca, günümüzdeki jeolojik çalışmalardan elde edilen sonuçlar, kentin sınırları içerisinde yer aldığı bölgenin 1. dereceden deprem bölgesi olduğunu göstermektedir. Ancak, sözü edilen çatlakların Yüksek Jeoloji Mühendisi Y. Üstündağ'ın tespitlerine göre deprem etkisiyle değil, zamanında üst üste yerleştirilen blokların ağırlıklı bir şekilde birbirlerine basınç yaparak oluşturdukları izlerin olduğu bilgisine ulaşılmıştır[2596].

Bir diğeri ise Roma Dönemi'nde MS 250 ve 260'lı yıllarda Anadolu başta olmak üzere Pisidia Bölgesi sınırlarına kadar ilerleyen Sasanilerin, Gotların ve Palmyra Krallığı'nın tehditkar politikaları, yörelerdeki kentlerin işgallere olası maruz kalmaları yönündeki siyasi olaylardır. Buna rağmen işgal hareketlerinin (işgalcilerin) Kremna'ya yönelik herhangi bir müdahalede bulunmadıkları veya saldırılarını yapmadıkları antik kaynaklardan ve modern literatürden çıkarılmaktadır[2597]. Kentteki arkeolojik bulgular da ilişkili aktarımları doğrulamıştır. Ancak, kentin güneyindeki savunma yapıları içinde yer alan B I ve B II yapılarının savaş makinelerini yerleştirmek için askeri amaçlı inşa edildiğini bilmekteyiz[2598]. Bu sebeple, MS 3. yy'ın ortasındaki tehlikeli olayların kent surlarına fiili saldırıları olmasa da ya da saldırılar yapılmışsa ve bu saldırıların tahribat seviyesini belirleyemesek de olası olaylara karşı kentin korunması için çeşitli savunma birimlerinin oluşturulduğunu düşünmekteyiz. Bununla birlikte MS 3. yy'ın ortasında inşa edildiğini varsayarsak B I ve B II yapılarının MS 278'de gerçekleştirilmiş *Kremna Kuşatması*'nda kullanıldığını ya da yapıların duvarlarındaki harç katkısı ve kırık çatı kiremidi parçalarından yola çıkarak kentin kuşatmayı geçirdikten sonraki süreçte savunma yapılarını güçlendirme çalışmalarına ve tadilat işlerine başlandığı Geç Antik Dönem'de yaptıklarını söyleyebiliriz. Çünkü MS 5. yy'a kadar kırsaldaki haydutluk faaliyetlerinin sürdüğünü ve çeşitli önlemlerin

[2595] Mitchell ve Waelkens, 1988: 55; Mitchell, 1995: 67, 137, 157; Duggan, 2004:131.
[2596] Bu konuda K 1, K 11 ve D 7 üzerindeki çatlaklar ve kırılmalar, Y. Üstündağ'ın analizleri sonucu tanımlanmıştır.
[2597] Zos. *Hist.* I. 69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Nicolet, 1970: 178-179; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1995: 188, 208-209; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Öztürk, 2006: 84; Ridley, 2006: 22; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133.
[2598] Bu konu hakkındaki detaylı bilgilere uluşmak için "Bastion I (Kat. 44)" ve "Bastion II (Kat. 45)" adlı başlıkları inceleyiniz.

alındığını biliyoruz[2599]. Anadolu'daki Kibyra[2600], Side[2601], Rhodiapolis[2602], Perge[2603], Limyra[2604], Sardeis[2605], Ephesos[2606] ve Dura Europos[2607] kentleri, söz konusu işgal hareketleri sebebiyle savunma yapılarında devşirme materyalleri kullanarak güçlendirme çalışmalarını başlatmışlardır. Ancak, MS 278 *Kremna Kuşatması*, kentteki yapıların üzerinde o kadar tahribat oluşturmuştur ki, yukarıdaki kentlerdeki yapısal çalışmalar Kremna'da varsa dahi artık izlenememektedir.

MS 278'deki *Kremna Kuşatması*, savunma yapıları üzerindeki en büyük tahribatı meydana getiren olaydır. Kent, Roma'nın hakimiyetindeyken Isaurialı haydut lideri Lydius'un MS 276'da kenti zapt ederek himayesini oluşturmasından sonra Roma Ordusu'nun Kremna'yı yeniden ele geçirmesi için başlattığı olaylardır[2608]. Kuşatmalarda kentin savunma yapıları, irili ufaklı saldırılar ile tahribata uğratılmıştır. Ancak, olayların bazıları, merak konusudur. Şöyle ki, Lydius kenti işgal ederken mi (?) yoksa kent Lydius'un elindeyken mi Roma'nın kuşatması zamanında savunma yapıları ilk olarak tahrip edilmiştir? veya Lydius kentteki Roma karşıtı yerel yöneticiler ile anlaşarak mı kenti zapt etti? ya da Lydius kenti işgal ederken oluşturdukları tahribatı düzeltmek için sonradan emir verdirerek mi onarım işlerinin yaptırılmasını sağladı? şeklindeki soruların açıklanmaları önemlidir[2609]. Bu konudaki soruları, arkeolojik verilerin yardımları olmaksızın izah edebilmek mümkün değildir. Fakat kentteki savunma yapılarının Roma'nın kent karşısındaki kuşatma merkezi olarak inşa ettirdiği RKA'ndan yapılan bombardımanlar ve kuşatmalar ile yıkıldığını

[2599] Öztürk, 2006: 70-91.
[2600] Mitchell, 1989b: 111-128.
[2601] Mansel, 1963: 67-70; Foss, 1977: 172-180; Nossov ve Delf, 2009: 29-33.
[2602] B. İplikçioğlu'nun 2004 ve 2007 yıllarında Rhodiapolis'deki yüzey araştırmalarında kentin kuzey surlarında ortaya çıkarılan yazıtlı ve yazıtsız onur kaideleri ile kamu yapılarına ait mimari elemanların MS 3. yy'daki kaotik ortam ilgili olduğu tespit edilmiştir. Öztürk, 2006: 84.
[2603] Millar, 1969: 28-29; Broughton, 1975: 159-161; Lveer, 1984: 159-161; Brandes, 1989: 45, 102; Hild ve Hellenkemper, 1990: 145; Mitchell, 1993b, I: 235-236, 238; Winter, 1996: 136, 192, Liebeschuetz, 1999: 6.
[2604] Lotz ve Seyer, 2017: 249-259, Figs. 16-17.
[2605] Mitchell, 1993b, I: 235.
[2606] Zos. *Hist.* I.28; Knibbe, 1980: 807; Mitchell, 1993b, I: 235; Nossov ve Delf, 2009: 52-53; Büyükkolancı, 2017: 1-111.
[2607] Staebler, 2016: 63.
[2608] Zos. *Hist.* I.69-70; Bersanetti, 1945: 385-390; Magie, 1950: 1566; Nicolet, 1970: 178-179; Salaman, 1971: 109-139; Jones, Martindale ve Morris, 1971-1992: 22; Lander, 1984: 308-309; Mitchell ve Waelkens, 1988: 57-58; Remy, 1989: 328; Lewin, 1991: 176; Mitchell, 1987b: 18-25; 1995: 179-183; Sartre, 1995: 183; Zimmermann, 1996: 265; Lenski, 1999b: 309; Feld, 2005: 119-137; Öztürk, 2006: 80-91; Kaya, 2005a: 203-213; Horsley, 2007: 229-230; Goldsworthy, 2009: 133; Ergin, 2013: 276; Metin, Becks, Polat-Becks ve Soslu, 2015: 206, Res. 4; Sestier, 2017: 193-194.
[2609] D 10, D 11, D 12 ve D 13 yapılarının Lydius'un işgali ile tahribata uğratıldığından şüphelenmekteyiz.

arkeolojik bulgular ile kesin olarak açıklayabiliriz[2610]. Ayrıca, K 11 ve D 7 üzerindeki sismik kırılmalar ve çatlaklar da MS 1. ve 4. yy'lardaki depremlerden kaynaklı meydana gelmiştir. Burdur İli'nin ve Bucak İlçesi'nin 1. dereceden deprem bölgesi içinde yer alması da ilişkili durumu bir yönüyle açıklamıştır.

Geç Antik Dönem'den itibaren kentin siyasi tarihine dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Ancak, savunma duvarlarında meydana gelen yapısal değişimlerin kentteki MS 4. yy. ve 6. yy'ın arasına tarihlenen kilise yapıları ve konut mimarisi ile yakın ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Buna göre geniş derz açıklıkları oluşturan düzensiz taşlar ile örülen duvarlar (D 4, D 5, D 6, D 11, D 12, D 14), beyaz harç katkılı duvar yapıları (D 6, D 14, D 15, B I, B II), kırık çatı kiremitlerinin geniş derz açıklıklarına yerleştirildiği düzensiz örgülü duvarlar (D 10, D 15) ve düzensiz taşların arasına kırık çatı kiremitlerinin yerleştirilerek geniş derz açıklıkları harç ile doldurulmuş duvarlar (D 15, B II) *opus mixtum* teknik kullanılarak yapılmıştır. Bu sebeple, söz konusu zamanda kentin siyasi gelişmeleri hakkında bilgi sahibi olmasak dahi kalıntıların ışığında sosyo-kültürel yaşamın sürdüğünü söyleyebiliriz.

4.3. Kent-Kırsal Modelindeki Alan Güvenliğinin Stratejik Açıdan İlişkisi: Kremna'nın Savunma Ağı

Kremna'nın kırsaldaki sahası verimli tarım arazilerini, su kaynaklarını ve dağlık yerleri içine alarak geniş bir sahadan meydana gelmektedir. Bu durumdaki zengin çeşitlilikteki topografya koşulları, kırsal çevredeki kentlerin ve yerleşimlerin inşasında ve tipolojilerinin oluşturulmasında etkilidir. Bunların Prehistorik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar periyodik olarak siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkileri açıklanarak idari sınırları belirlenmiştir[2611]. Kuzeyde Hisarköy-Asartepe'nin güney sınırları, doğuda

[2610] Bu konudaki açıklamalar için savunma duvarları ile kulelerin mimari ve askeri özelliklerinin bir bütün olarak ele alındığı "Kremna Kent Merkezindeki Savunma Sistemleri" adlı başlığı detaylı bir şekilde inceleyiniz.

[2611] 2013 ve 2019 yılları arasındaki Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları'nda kent çevresindeki yerleşim yerlerinin tespit çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Buna göre Çakalasartepe Karakol, Karadiğin, Karadiğin-Beleni, Armutlu Para, Belicekler-Erenbeliği, Korumardı, Çevlik, Burunca-Dumanlı, Çanaklı-Mamak, İnarası, Höyük Tepe, Kaletepe (Seydiköy), Hisarköy-Asartepe, Sazak-Alatepe. Metin, 2013c: 1-77; Metin, Polat-Becks, Becks, 2014b: 71-78; Metin, Polat-Becks, Becks, Atayeter ve Şaroğlu, 2014d: 321-334. Dikmentepe Kule, Eşek Yaylası, Eğribel-Keçipüren, Çayırlık-Ketiri. Metin, 2014a: 1-72; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015: 205-216; Metin, Polat-Becks, Becks, Uzunaslan ve Soslu, 2015:174-179; Metin, Polat-Becks, Becks ve Kaya, 2015: 38-40. Bucak-Asartepe, Kumaryaylası Çiftlik, Karapınar-Asartepe, Avdancık-Asartepe. Metin, 2015b: 1-61; Metin ve Soslu, 2016a: 311-324; Metin ve Soslu, 2017b: 4-19. Evciyeri, Bağtepe-Sıvancık, Kepez I, Hasin Ovası, Çayköy, Alanköy, İsköy-Eskiköy. Metin, 2016: 5-52; Metin, Soslu ve Çidem,

Evciyeri ve Kestros Vadisi, güneyde Hyia (Kumaryaylası ?), Bucak Asartepe, Bağtepe ve batıda Keraitai kenti ile dıştaki sınırları yaklaşık olarak belirlenmiştir. Bu konudaki matematiksel hesaplamaların yardımı ile kent ve kentin kırsalındaki alanların çevresel ölçüleri, yani kentin hakimiyet alanı yaklaşık 50 km. olarak hesaplanmıştır[2612].

Kentin kırsal sahasındaki yerleşimlerinin içerisinde alan savunmasına yönelik olarak inşa edilmiş yapılar tespit edilmiştir. Çakalasartepe, Sazak-Alatepe, Dikmentepe, Bağtepe ve Bucak-Asartepe şeklindeki lokasyonlardan oluşmaktadır. Bunların haricinde Kremna'nın kuzeybatı komşusu Keraitai kentinin Akropolisi'nde konumlanan I Nolu Kule ve II Nolu Kule yapıları yer almaktadır. Buradaki yapıların yapıldıkları ve kullanıldıkları dönem ile kent merkezindeki savunma yapılarının inşa edildiği dönemin farklı olmasından ötürü ilk olarak yapıların kendi içindeki tarihsel ve işlevsel durumları açıklanarak gruplandırılmaları yapılmış, sonrasında kent ile ilişikteki stratejik pozisyonları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çakalasartepe'nin ve Keraitai Akropolisi'ndeki kulelerin Klasik ve Hellenistik dönemlere ilişkin tarihsel verileri ilk grubun kendiliğinden oluşmasını sağlamıştır. Buna göre Çakalasartepe, Kremna'nın kuzeydeki faaliyetlerinin yürütülmesi için hakim bir yerde konumlandırılmış karakol yapısıdır. Konumuyla Kremna'nın kuzeydoğusundaki ve kuzeyindeki tarım arazileri ve su kaynakları yanı sıra, Sagalassos istikametinden Perge kentine ilerleyen Kestros Vadisi ve Keraitai kentinin doğusundaki dar geçitleri, vadi yataklarını ve dağlık alanları, yani kentin yakınındaki territoryumu kontrolünde tutmaktadır. Böylelikle Hellenistik Dönem'de kentin kuzeyindeki hareketlilikleri kentteki mensuplarına direkt ulaştırmak ve olası tehlikeli olaylara karşı mukavemet oluşturmak için inşa edildiğini düşünmekteyiz[2613]. Kremna ile ilişkili durumdaki Keraitai'nin savunma kuleleri, grup içindeki önemli yapıları oluşturmaktadır. Tarihsel olarak İmparator Augustus zamanında Kremna'nın Roma koloni kenti olması ile kuzeybatı yönündeki Keraitai kentinin Kremna'nın yasal hakimiyetine girmesi olayları yakın ilişkilidir[2614]. Tarihsel olayların ve

2017: 161-170. Sarıncık-Karatepe, Kızılçukur Kule (Kızılkapan), Kepez II, Payamlı Tepe, Pamuk Ovası, Çatalağaç, Çukurovası. Metin, 2017b: 1-40; Metin, Soslu ve Çidem, 2018: 208-215; Metin ve Soslu, 2018b: 243-254. Yunusemre Tepesi, Kocagözet, Avdancık-Sivişler. Metin, 2018b: 17-37; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 123-129. Panemoteikhos II, Balama Kalesi. Metin, 2019: 1-58.

[2612] Google Earth, Google Earth Engine ve Google Earth Pro adlı programlar ile Garmin Gps makinası kullanılarak koordinat ölçümleri ve kuş uçuşu uzaklık mesafeleri detaylı olarak hesaplanmıştır.

[2613] Bu konudaki detaylı açıklamalar için "Çakalasartepe Karakol (Kat. 47)" adlı başlık altındaki bilgileri inceleyiniz.

[2614] İki kent arasındaki tarihsel bilgiler için "Hellenistik Dönem'de Kremna", "Roma Dönemi'nde Kremna" ve "Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule (Kat. 48)" adlı başlıkların altındaki açıklamalara bakınız.

sosyo-kültürel ilişkilerin[2615] yanı sıra, kentin kuzeyindeki savunma yapıları ile Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu ve II Nolu kule yapılarının kesintisiz bir şekilde birbirlerinin görüş/izlenim açılarında yer almaları, kentlerin kırsal çevrelerindeki güvenlik için müşterek politikalar oluşturduklarını düşündürmektedir[2616]. Çünkü konumu ile Keraitai kenti Kremna'nın kuzeybatı ve Sagalassos güzergahını kontrolde tutarak kentin güvenlik ağını kuvvetlendirecek bir lokasyondadır.

Elbette ki, Hellenistik Dönem'de yöredeki siyasi ve sosyal karışıklıklar da göz ardı edilmemelidir. MÖ 190'daki Magnesia Savaşı'nda yenilerek MÖ 188'deki Apameia Antlaşması ile Seleukos Krallığı'nın Toros Dağları'nın güneyine çekilmesi, Rhodos'un MÖ 166'da Delos'un açık limanı olarak düzenlenmesi[2617] ve Ptolemaios Krallığı'nın hakimiyetinin sarsılarak etkinliğinin azalması şeklindeki olaylar, MÖ 2. yy'da Pisidia Bölgesi'ndeki halkların ücretli askerlik statülerinin ortadan kalkmasına yol açarak işsizlik problemlerinin yaşanmasına ve haydutluk ve korsanlık faaliyetlerinin yapılmasına sebep olmuştur[2618]. Bu sebepledir ki, hem arkeolojik bulguların, hem de tarihi olayların iki kent arasındaki güvenlik koridorunun veya ağının inşası için zemin hazırladıkları açık bir şekilde görülmektedir.

Roma Dönemi'nde Kremna'nın kırsal sahasındaki yerleşimlerin kalabalık bir şekilde ayrı lokasyonlarda ve küçük ölçekli yapılarda kümelendiğini söyleyebiliriz[2619]. Bu tipteki yerleşimlerin içerisinde alan savunmasına yönelik yapılmış dört adet yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Bunlar Dikmentepe, Bağtepe, Sazak-Alatepe ve Bucak-Asartepe'dir.

Kremna'nın güneybatısındaki tepete konumlandırılmış Dikmentepe, Boğadiç Dağı ile izole haldeki kentin batısını jeo-stratejik konumu ile aşarak kent territoryumunun kesintisiz bir şekilde izlenmesini veya gözetlenmesini sağlamıştır. Kentin yakınındaki ilk ve tek askeri

[2615] SNG, *Cop. Pisidia*: 117-120; SNG, *France 3*: 1415-1422; SNG, *Pfps. Pisidien*: 235-241; Radet, 1893: 190; Sear, 1979: 496; Waddinton, 1853: 98-101; Hill, 1897: 99-103, 215-219; Imhoof-Blumer, 1902: 375-376, 381-384; Jones, 1971: 132; French, 1994b: 53-91; Mitchell, 1994: 136; 1995: 34; Köker, 2011: 287-291.

[2616] Konuya ilişkin detaylı bilgilere "Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule (Kat. 48)" adlı başlıktaki metinden ulaşabilirsiniz.

[2617] Akdeniz'de Rhodos'un güçlü donanmalarını bulundurması, korsanların işini zorlaştırmıştır. Ancak, Roma'nın eski müttefiki Rhodos'u zayıflatmak ve ekonomisini sekteye uğratmak için Delos'u serbest liman haline getirmesi ile Rhodos'un Akdeniz'deki güvenlik durumu sarsılmış ve bu sebeple korsan-haydutluk faaliyetleri artmıştır. Öztürk, 2006: 33.

[2618] Diod. XXIX. 10; Mcdonald, 1967: 1-8; Sherwin-White, 1976: 1-14; Belke ve Mersich, 1990: 31-32; Arslan, 2003a: 91-118; 2003b: 195-211; Arslan ve Tüner Önen, 2011: 189-206; Öztürk, 2006: 33-34; Yıldırım, 2016: 91-103.

[2619] 2013 ve 2019 yılları arasındaki yapılan *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda Roma Dönemi'ne ait 35 adet kırsal yerleşim tespit edilmiştir.

yapı olarak karşımıza çıkmaktadır[2620]. Güneyindeki Bağtepe kule ile aynı açıdadır. Buradaki kule yapısı, Dikmentepe gibi yalnızca askeri amaç için değil, aynı zamanda çevresindeki su kaynaklarını, tarım arazilerini ve çiftlik yerleşimlerini korumak için de düzenlenmiştir[2621]. Bu şekli ile Bağtepe'deki kule, Çakalasartepe'deki karakol yapısını hatırlatmaktadır. Kentin güneyindeki derin vadilere hakim tepe üzerindedir. Haberleşmek ve iletişim kurmak için uygun bir yerdedir. Kendi aralarındaki konum yakınlıklarından ve görüş açılarından ötürü Bağtepe, Dikmentepe ve Kremna hattında üçgen bir güvenlik sahasının oluşturulduğunu düşünmekteyiz.

Kremna'nın hakimiyetindeki Keraitai kentinin güneyindeki kırsal çevrede yer alarak Kremna'nın batısındaki derin vadileri, dar açıdaki geçitleri ve dağlık alanları gözetlemek için kurulduğunu varsaydığımız Sazak-Alatepe'deki kule önemli bir yapıdır. Sagalassos, Hyia ve Millias kentleri istikametindeki alanı kontrol etmektedir. Buradaki Keraitai ve Kremna kentleri arasındaki istihbaratı verilerin paylaşımlarını sağladığını düşünmekteyiz. Çünkü Boğadiç Dağı'nın uzantıları ile Sazak-Alatepe'nin konumu, yani kent ile ilişkisi izole olduğundan Keraitai'nin iki yer arasındaki iletişim ve güvenlik koridorunu tamamladığını öngörmekteyiz. Ancak, stratejik konumu, Kremna'nın savunma yapıları ile homojenlik kurulması yönündeki çabalarımızı kuvvetlendirse de seramik ve mimari vb. arkeolojik bulguların yetersizliğinden dolayı Roma Dönemi'nden sonraki bir dönemin içinde de yapılmış olabilirdi.

Şöyle ki, yöredeki 12. ve 13. yy'lara ait tarihsel olaylardan ve arkeolojik verilerden hareketle Selçukların Ortaçağ'da himayesindeki kervan yollarını korumak ve ulaşımı sağlamak için düzenledikleri geçici kontrol merkezleri ile yakın ilişkili olduğunu belirtmek gerekmektedir[2622]. Hatta söz konusu yerlerde güvenlik amaçlı oluşturulnuş derbentler de yer almaktadır[2623]. İlişkili olarak Kremna'nın güneybatısında ve Sazak-Alatepe'nin güneyindeki dağlık alanların zirvesinde Bucak-Asartepe yer almaktadır. Buradaki konumu ile Hyia (Kumaryaylası ?) ve Kestel Gölü (Paludes Lacus) çevresindeki kırsal sahaya açılan vadilere ve geçitlere, Bucak İlçesi'nin lokasyonuna ve Sazak-Alatepe, Keraitai ve Kremna istikametindeki güzergaha hakimdir. Roma Dönemi'nde kırsal çevrede ilişkili yapıların

[2620] Bu konudaki açıklamalar için "Dikmentepe Kule" adlı başlık altındaki bilgileri inceleyiniz.
[2621] Konu hakkındaki detaylı bilgilere "Bağtepe Kule" adlı başlıktaki metinden ulaşabilirsiniz.
[2622] Konu ile ilişkili detaylı bilgiler için "Sazak-Alatepe" adlı başlık altındaki metni inceleyiniz. Ayrıca, Akdeniz Bölgesi'nden İç Anadolu Bölgesi'ne ilerleyen kervan yolları için bkz. Yiğit, 2020: 59-86.
[2623] Yiğit, 2020: 59-86.

varlıkları söz konusudur. Ayrıca, Selçukların yöredeki İncirhan ve Susuzhan gibi konaklama merkezleri olarak düzenledikleri kervansaraylarının çevresindeki güzergahları kontrol etmek için de inşa edildiği varsayılabilirdi.

Dahası 1511'deki Safevi Tarikatı mensuplarından Şahkulu Baba Tekeli'nin Burdur, Isparta ve Antalya illerindeki Şahkulu İsyanı ile Osmanlı İmparatorluğu'na mensup halklara saldırdıkları bilinmektedir. Bu sebeple, Burdur'daki İmparatorluk himayesindeki halkların iradesini göz önünde bulundurursak sözü edilen yapının, isyanın ve işgalin gazabından kaçan topluluklar tarafından yapıldığını da düşünebiliriz[2624].

Hellenistik Dönem'de Kremna'nın kırsal territoryumunda kent ile irtibatlı hususi yapılarak, yani kentin savunma planı içerisinde inşa edilerek kuzeydeki çevresel hareketlilikleri kent merkezine ulaştırmak görevi Çakalasartepe'deki karakola verilmiştir. MÖ 1. yy'da koloni kent statüsünün Kremna'ya verilmesinden sonra kuvvetli savunma yapılarına sahip Keraitai'nin koloni kentinin himayesine sokulması ile de yöredeki kolonist kente siyasi aktör kimliğinin kazandırıldığını ve hakimiyetindeki Keraitai'nin savunma yapılarını kullanarak güvenlik sahasını genişlettiğini görmekteyiz.

Roma Dönemi'nde kentin sosyo-kültürel ve ekonomik kaynakları ile üretim sahasını oluşturan kırsal yerleşimler, Hellenistik Dönem'e göre çok sayıdadır. Kırsaldaki yerleşimleri korumak ve territoryumun kontrolünü sağlamak için yerleşimlerin etrafında savunma yapıları -gözetlemek ve haberleşmek- inşa edilmiştir. Dikmentepe'de konumlandırılmış kulenin mimari özellikleri ve seramik örnekleri yardımı ile Roma Dönemi'ne tarihlendirilmesi, kentin ilişkili dönemde savunma yapılarına ihtiyaç duyduğunu ve Pisidia Bölgesi'ndeki olaylara karşı tekrardan kent savunmasını aktifleştirdiğini göstermektedir. Ayrıca, Bağtepe, Sazak-Alatepe ve Bucak-Asartepe'deki kule yapılarının varlıkları da ilişkili olayın kanıtı, yani tezahürü olarak yorumlanmalıdır.

Kremna'nın Hellenistik Dönem'deki kent sınırları ve savunma sistemleri, Roma Dönemi'nde ve Bizans Dönemi'nde meydana gelen sosyo-kültürel ve iktisadi hayat koşullarının değişmesi ile kırsaldaki yerleşimlerin inşasını sağlayarak kentin sınırlarını genişletmiştir. Yerleşimleri korumak için oluşturulmuş yapılar ise kentin savunma sistemlerinin niteliğini ve niceliğini arttırmıştır. Dolayısıyla Kremna'nın savunma ağı,

[2624] Bu konu hakkındaki detaylı bilgilere "Bucak-Asartepe" adlı başlıktan ulaşabilirsiniz.

kentin sınırları ile paralel değişiklik göstererek Hellenistik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar ek yapıların imarıyla güçlü ve enerjik tutulmuştur.

4.4. Pisidia Bölgesi'ndeki Topografya Koşullarının Kent Savunmasına Etkisi: Kremna ve Pisidia Kentleri Karşılaştırmalı

Kremna'daki savunma yapılarının mimari ve askeri özelliklerini ele alırken[2625], Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerden[2626] tahkimatları korunmuş ve yüzeydeki yapı kalıntıları izlenebilen savunma amaçlı yapılmış yerler mukayeseli olarak kullanılmıştır. Buradaki kentlerin lokasyonları incelendiğinde Kremna gibi topografyasındaki koşullarından ötürü ulaşılması güç ve savunulması uygun yerlerin kentsel ve kırsal yerleşimler şeklinde düzenlendiği görülmüştür. Öyle ki, yerleşimlerin savunma amaçlı oluşturulan yapılarının inşasında topografyadaki unsurların yapısal olarak etkili olduğu belirlenmiştir. Bunları "*tabii oluşumlardan bağımsız kent savunma yapıları*" ve "*tabii oluşumlara bağlı kent savunma yapıları*" olarak iki ayrı şekilde incelemek mümkündür.

Birincisi kentin kuruluşunun planlandığı yerin vadi, uçurum veya dik yamaç şeklindeki tabii oluşumlar ile kesintiye uğramaması halinde kentin içteki sınırlarının savunma duvarları ile yekpare olarak çevrildiği kent planıdır. Bu yüzdendir ki, harcama maliyeti ve işgücü yüksek masrafları zorunlu kılan işler ile karşılaşılması muhtemeldir[2627].

İkincisi ise kentin yapısal inşası, yani kuruluş yeri ile ilişkili mevkideki uçurum, vadi, kayalık veya yamaç şeklindeki unsurların kentin sınırlarına dahil edilerek ekonomik savunma hattının oluşturulduğu kent planıdır. Anlaşılıyor ki, tabii oluşumlar, stratejik bir takım avantajları da ortaya çıkarmıştır. Bu minvaldeki kent savunma planının inşasında topografyadan yararlanılarak harcama maliyetleri düşük, ancak korunaklı savunmaların düzenlendiği bilinmektedir.

[2625] Bu konudaki temel açıklamalar, kentin savunma sistemlerine dair teknik ve yapısal özelliklerin detaylı olarak sunulmaya çalışıldığı "Mimari Özellikler" ve "Askeri Özellikler" başlıklarını inceleyiniz.

[2626] Selge, Olbasa, Hadrianoupolis, Panemoteikhos, Mallos, Tityassos, Dyrzela/Zorzela, Kotenna, Andeda, Kretopolis, Kodrula, Parlais, Sibidounda, Sagalassos, Kormasa, Polyetta, Misthia, Neapolis, Keraitai, Pednelissos, Adada, Tymbriada, Kremna, Pityassos, Seleukeia Sidera, Agrai, Amblada, Kolbasa, Baris, Lysinia, Akroterion, Pogla, Komama, Anabura, Sinda, Ariassos, Tarbassos, Bindaios, Konana, Tymandos/Talbonda, Apollonia Termessos ve Antiokheia'dır. Ptol. *Geogr.* V.4.12; V.5.6; V.5.7; V.5.8; V.6.16; V.73.6; Polyb. *Hist.* V.72-77; V.72.4; XXI.35; XXII.19; Diod. XXVIII.44; Liv. *perioch.* XXXVIII.15; XXXVIII.15; 8-9; Arr. *Anab.* I.27; I.28; Cic. *Verr*. I.38.95; Strab. XII. 6.4, 7.2; Plin. *Nat*. V.147.

[2627] Savunma duvarları ve kulelerin inşasındaki maliyet ve ekonomik duruma ilişkin detaylı bilgiler, "Kremna Kent Merkezi'ndeki Savunma Sistemleri" adlı başlık altındaki metnin muhtelif yerlerinde verilmiştir.

Pisidia Bölgesi'nde sarp ve dik yamaçlardan oluşan Viarus Dağı'nın güneyindeki korunaklı mevkide konumlanan Prostanna[2628] ile Kremna'nın kuzeybatı yönündeki konik şeklindeki dağlık bir lokasyonda yer alan Keraitai[2629] kentlerinin, yanı sıra Karapınar Köyü'nün doğusundaki yüksek ve dik tepe üzerindeki Asartepe[2630] ve çevresindeki geniş düzlüklere hakim bir tepete konumlanmış Örentepe[2631] yerleşimlerinin etrafı savunma duvarları ile kesintisiz olarak düzenlenmiştir. Buna karşın topografya koşullarından yararlanarak vadi, uçurum, yamaç ve tepe gibi yapısal özellikleri sınırları içine alarak savunma hatlarını kuvvetlendiren kentler de bulunmaktadır. İlk olarak çevresi dağlık ve tepe unsurlar ile çevrili düzlük bir alan içinde konumlandırılmış Adada kentinin Akropolü'nün savunma duvarları ve kule yapıları ile çevrilmesi[2632], yüksek bir Asartepe üzerindeki Tymbriada kenti[2633] ve Kapıkaya yerleşimi kuşatmaya açık yerlerinden[2634], Sagalassos'un Ağlasun Dağı'nın işgal girişimlerine karşı -Galatların saldırılarına- oluşturduğu savunma duvarları ile kuzeyden[2635], Karaot Köyü yakınındaki kireçtaşı kayalıkları ile kaplı ormanlık alandaki Sia kenti dik açılı duvarları ve kule yapıları ile batıdan[2636], kuzey ve batı yönlerden sarp yamaçlar ve dikey uçurumla çevrili Hyia kenti (Kumaryaylası?) korunaklı duvarları ile doğudan ve güneyden[2637], Tauros Dağları ile paralel yöndeki ve kuzey-güney uzantılı tepe ve yamaç alanlar üzerindeki Millias kentinin savunma duvarları ile kuzey, güney ve doğu yönlerinden[2638], Boğazköy'deki yüksek tepe ve yamaçlar üzerindeki Panemoteikhos I[2639]'nin kenti kuzeybatı ve Panemoteikhos II[2640] kentinin de güneybatı yönlerinin

[2628] Özcan, 2015: 193-195; 2016: 248-251; 2017: 171-172; 2018: 216-217; Kızılyalçın ve Özcan, 2016: 135-161, Harita.1; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 361-365.
[2629] Metin, 2013c: 63-71; 2014a: 46-62; 2014b: 76-77; 2017a: 13-21; Metin ve Soslu, 2018b: 245-246. Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015: 207-209.
[2630] Metin, 2015b: 54-62; 2019b: 411-420; Metin ve Soslu, 2016a: 316-317.
[2631] Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 163-170; Metin, 2015b: 38-42; Metin, Polat-Becks, Becks ve Soslu, 2015c: 214; Metin ve Soslu, 2016a: 315.
[2632] Brandt, 2002: 385-413; Laufer, 2010: 165-193; Büyükkolancı, 2013: 197-214;
[2633] Özsait ve Şahin, 1998: 123-127; Özcan, 2017: 176-177; 2018: 220-221; Özcan, Yayan ve Çevik, 2017: 461-463.
[2634] Özcan, 2015: 197; 2016: 251-254; 2017: 172-176; Özcan, Yayan ve Çevik, 2017: 457-461; Özcan, Taş ve Yayan, 2017: 365-370. Ayrıca, Kapıkaya yerleşiminin Pisidia Bölgesi'nin antikçağdaki hangi kenti olduğuna dair bilgilerimiz sınırlıdır.
[2635] Loots, Waelkens ve Depuydt, 2000: 595-634; Vandorpe, 2007: 121-139; Martens, Music, Poblome ve Waelkens, 2012: 84-93; Talloen, Albayrak ve Poblome, 2018: 95-102. Pisidia Bölgesi'ndeki Galatların saldırılarına ilişkin yapılan tarihsel açıklamalar için bkz. Muller-Karpe, 1988: 195-197; Lequuenne, 1991: 96; Kosmetatou, 1997: 22; Waelkens, 2002: 315; Vanhaverbeke ve Waelkens, 2005: 49.
[2636] Mitchell, 1996b: 52, 60, Res. 6; Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 278, 286, Res. 2, 293, Res. 11; Soslu, 2017: 156.
[2637] Metin, 2015b: 22-31; 2016a: 13-17; Metin ve Soslu, 2016a: 313-314.
[2638] Vandeput, Köse ve Aydal, 1999b: 133-146, Fig. 3; Mitchell, 2003: s. 141, Fig. 1; Çinici, 2013: 192, Fig. 15; Metin, 2018b: 18-24.
[2639] Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 139-141-157; Metin, 2019a: 4-31.

haricindeki yerlerinden kalın duvar ve kule yapıları ile, vadi tarafından kent planı daraltılarak sırt ve yamaçlara inşa edilen Ariassos da yer yer korunaklı ve dik açılı duvarlar ile kuzeyden ve batıdan[2641], hakim konumdaki Kodrula da savunma duvarları ve ilişikteki kule yapıları ile kuzey, doğu ve batı yönlerinden[2642], Pednelissos da dik açılı, yüksek ve ince yapılı duvarlar ile doğu dışındaki yerlerden[2643], arazi şekilleri ile korunaklı konumdaki Selge de kule yapısı ile güneybatıdan[2644], Güllük Dağı üzerindeki hakim konumu ile Termessos kenti de aşağı ve yukarı yönlerdeki tahkimatlar ile kuşatmaya açık yönlerden[2645] ve Kızıllı Köyü sınırları içindeki Bizans Dönemi'ne ait Balama Kalesi de batıdan ve azda olsa güneyden savunma duvarları ile çevrilidir[2646] (Tablo 23).

Buradaki kentlerin ve yerleşimlerin topografya koşullarından ve ilişkili olarak düzenledikleri savunma yapılarından yola çıkarak Kremna'daki gibi Pisidia Bölgesi'nin dağlık ve engebeli yapısı ile homojenlik oluşturduklarını söyleyebiliriz. Bu durumdaki uçurum, vadi ve sırt şeklindeki arazi unsurların, yani kentlerin içteki sınırlarını oluşturmuş veya kent içindeki yerleşimleri sınırlandıran ya da kentin planını daraltan doğal oluşumların savunma duvarları ile kesişimde yapılarak kentin savunmasına dahil edildiği belirlenmiştir[2647]. Aynı zamanda kent planının da sınırları çizilmiştir. Böylelikle kentin iç sınırlarının duvar ve kule yapıları ile yekpare şekilde değil, korunmaya ihtiyaç duyulan açıklıkların veya kuşatılmaya açık yerlerin savunmaya yönelik yapılar ile güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu yöndeki uygulamaların harcama maliyetleri ve işgücü ihtiyaçları hususunda da büyük bir ekonomik kazanım sağladığı bilinmektedir. Ayrıca bu şekildeki savunma planı ile tasarlanmış kentlerin kuşatmalara karşı korunaklı ve zapt edilmesi güç yerler oldukları görülmüştür. Çünkü tüm çevresi tahkimli olan yerlerdeki savunma mekanizmaları ve uygulayıcıları, muhtelif yerleri savunma duvarları ve tabii oluşumlar ile çevrili yerlere göre kuşatmacıların saldırılarına ve bombardımanlarına karşı daha çok mücadele etmek zorundadır. Eğer ki, Kremna gibi uçurum ve dik yamaçları savunma

[2640] Aydal, Mitchell, Robinson ve Vandeput, 1995: 157-163; Metin, 2015b: 32-38; 2018a: 37-56; Metin, Soslu ve Çidem, 2019: 127-129.
[2641] Owens, 2005: 31; Çinici, 2013: 191, Fig. 14.
[2642] Aydal, Mitchell ve Vandeput, 1998: 285, Res. 1.
[2643] Çinici, 2013: 199, Fig. 22.
[2644] Lanckoronski, 2015: 173-187, Fig. 144.
[2645] Lanckoronski, 2015: 20-21; Kürkçü, 2016: 127-128, Fig. 1.
[2646] Metin, 2017b: 32-38; Metin, Soslu ve Çidem, 2018a: 214-215; Metin ve Soslu, 2018b: 249-250; Metin, 2019a: 30-43. Kale yerleşiminin planı çıkarılmıştır.
[2647] Bu konudaki Kremna'nın kuzey ve güney yönlerindeki uçurum ve dik yamaç bölümlerin varlığı önemli bir açıklamadır. Çünkü doğal koşullardan dolayı tehlike arz eden yerlerin basit işçilikli duvarların örülmesi ile kapatıldığı ve savunma faaliyetlerinin gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

hattının içine alınarak kuşatılmasına yol açan diğer cephelere de kuvvetli savunma merkezlerinin inşası sağlanır ise kentin savunması ve korunması planlı bir şekilde merkezi noktalardan yapılabilirdi[2648]. Aksi takdirde her yönü yekpare tahkim edilmiş kentlerde kuşatmacılara karşı tazyikli savunmaların ve karşı mukavemetin yapılması gerekliydi. Bu yönüyle doğal oluşumların kent savunması veya kenti korumakla yükümlü askeri gruplar için önemli jeo-stratejik bir avantaj sağladığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak vadi, uçurum ve tepe gibi topografik özelliklerin savunma yerleri kapsamında oluşturdukları olumlu veya olumsuz koşulların aynı şekilde kent planının oluşturulması aşamasında da etkili olduğunu, yani kentsel yerleşimlerin inşasının yapılacağı yöredeki topografyanın koşulları ile kentin planı ve savunma yapılarının yakın ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

[2648] Konu hakkındaki detaylı bilgiler, "Kremna Kent Merkezi'ndeki Savunma Sistemleri" adlı başlık altında verilmiştir.

SONUÇ

Çalışmada Kremna Antik Kenti'nin savunma yapıları, kent savunması ile ilişkili kapılar ve antik karayollarının yanı sıra, kırsaldaki alanının korunmasına yönelik oluşturulan yapılar ile kuşatma yapıları değerlendirilmiştir. Sözü edilen yapıların tez çalışmasının muhtelif yerlerinde detaylı olarak anlatıldığını ve açıklandığını belirterek Sonuç adlı başlıkta ise bulguların ana hatları üzerinden kısa bir aktarımına yer verilmiştir. Bu kapsamda çalışmaları tamamlanan yapılar tabloda ve haritada gösterilmiştir (Tablo 24, Harita 15).

Kent, Boğadiç Dağı'nın doğusundaki ana kayalık alan üzerindedir. Kuzeyi, doğusu ve güneyi dik uçurumlar ve yamaçlar ile çevriliyken, güneydeki savunmaya açık yerleri duvar yapıları ile düzenlenmiştir. Batıdaki cephesi ise savunma duvarları ve kule yapıları ile inşa edilmiştir. 1200 m. yüksekliktedir. Buradaki jeo-stratejik özelliklerden dolayı kent, kale-kent şeklinde korunaklı ve güçlü bir yapıya sahiptir. Savunma duvarları içindeki kent toprakları, 39.8 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Kentin hakimiyet alanı ise yaklaşık olarak 50 km. hesaplanmıştır. Kuzeyde Hisarköy-Asartepe, doğuda Evciyeri, güneyde Hyia (Kumaryaylası ?) ve batıda Keraitai kenti ile dışta kesin olmayan sınırları oluşturulmuştur. Kent içindeki dar açılı ve küçük ölçekli bir vadi, kuzey-güney uzantısı ile kenti doğu ve batı olarak ikiye ayırmıştır. Arazi yapısı engebeli olduğu için kamusal, kutsal ve konut yapıları, kentin içerisindeki küçük ölçekli vadide düzlük alanlara ve muhtelif yerlere yapılmıştır. Birbirleriyle dik açı yaparak kesişen sokakların kare veya dikdörtgen planlı konut yapıları ile bütünleşerek ızgara planlı bir kent modeli sunduğu görülmektedir. Bu sebeple, kentin araziye bağlı kent profiline sahip olduğunu hem savunma sistemlerinin, hem de kentsel yapılarının inşası yönüyle anlamaktayız. Kentin yapısal özellikleri ile Pisidia Bölgesi'nde dağlık lokasyonlarda konumlandırılmış kentlerin ve yerleşimlerin yerleşim tipolojisini aynı şekilde yansıttığını vurgulayabiliriz (Grafik 13, Harita 17).

Kentin adı ile topografyası arasındaki yakın ilişki dikkatimizi çekmiştir. Bu kapsamda Kremna'nın kent adı incelenerek Pisidia Bölgesi'ndeki Luwi yer adları ile karşılaştırmaları yapılmış ve böylece kentin adına yönelik spekülatif ve eleştirel bir bakış açısı kazandırılmıştır. Ancak, mevcut tarihsel ve arkeolojik verilerden yola çıkarak kentin adının Klasik Hellence'de coğrafi bir terim şeklinde kullanılan "*Κρημνος*" sözcüğünden türetildiği anlaşılmıştır. Bu sözcük "uçurum, yüksek yer" şeklindeki anlamları içermektedir. Nitekim kentin sarp ve dik topografyası ile adının birbirine uyum sağladığını, yani kent adının

coğrafi bir terim olan Klasik Hellence'deki "*Κρημνος*" sözcüğü ile denkleştirilerek adlandırıldığını açık bir şekilde söyleyebiliriz.

Kremna'nın MÖ 2. ve 1. yy'larda kuzeybatı komşusu Keraitai ile *homonoia* (*Ὁμόνοια*) sikkelerini bastırması önemli bir siyasi olaydır. Daha sonra MÖ 1. yy'da İmparator Augustus'un talimatıyla Kremna'nın *Colonia IuIia Augusta Felix Cremna/Cremnensium* unvanını alarak kolonist bir kent şeklinde düzenlenmesinin ardından Keraitai de küçük ölçekli bir kent veya *banliyö* şeklindeki statüsüyle koloni kentine bağlanmıştır. Belirtmek gerekir ki, kuruluşu itibariyle Keraitai'deki Akropolis, savunma yapıları, Antigonos Monopthalmos'un ordusunun kentteki ikameti ve Ana Tanrıça Kült Alanı gibi arkeolojik bulgular, kentin Kremna'dan çok daha eski bir kent olgusuna sahip olduğunu göstermektedir. Bu sebeple, kentlerin arasındaki yakın ilişkilerden ötürü kentin kuruluşundaki ilk unsurların Keraitai'ye ait olduğunu, yani Kremna'daki kent halkının aynı zamanda Keraitai'nin vatandaşları olduklarını ve Kremna'nın kuruluşunda Keraitai'nin etkili olduğunu düşünmekteyiz. Belirtildiği üzere her iki kent hem coğrafi olarak yakın lokasyonlardadır, hem de izledikleri siyaseti resmileştirmek için MÖ 2. yy'da sikke bastırmışlardır. Bu bakımdan Keraitai kenti MÖ 2. yy'daki Pisidia ve Isauria bölgelerindeki olaylara karşı doğusundaki sarp ve dağlık alanlar ile dar geçitleri ve vadileri hakimiyetinde tutmak ve kentin merkezi güvenlik alanını genişletmek için Kremna'yı kurmuş olmalıdır. Keza Kremna'nın Roma tarafından koloni kenti olarak yapılandırılmasında jeo-stratejik konumu, haydutların faaliyetleri ve doğudaki Isauria ve Parth tehlikeleri gibi unsurların Keraitai'nin de Kremna'nın kuruluşundaki gözettikleri ve kullandıkları politikaları arasında yer aldığını düşünmekteyiz. Bu kentlerin MS 3. yy'a kadar münasebetlerinin sürdüğünü kanıtlayan sosyo-kültürel ilişkileri ve dini kült amaçlı çalışmaları yer almaktadır. Buna göre MS 2. yy'da Kremna'da Lucius Aelius lulianus ve Ailesi'nin (Rutilius ve Lucilla çocukları) kült diktirdikleri ve MS 2. ve 3. yy'larda Keraitai'de ise Lucius Aelius Moles ve oğlu Lucius Aelius Tarentianus Moles'in *libasyon* yeri yaptırdıkları bilinmektedir. İki ailenin kullandıkları "Aelius" *gens* adı ile akraba oldukları çok muhtemeldir. Ayrıca, kentlerin yaptırdığını varsaydığımız -kentlerin hangisi olduğu belirsiz- cam yüzük taşının üzerindeki birbirlerinin ellerini sıkan veya birbirleri ile tokalaşan *dextrarium iunctio* tasvirli ikonografyanın da yine kentlerin arasındaki siyasetin bir ürünü olduğunu ortaya koymuştur. Bu tip darp edilmiş yüzük taşı örneklerinden yola çıkarak yüzük taşının üzerindeki tasvirin MS 2. ve 3. yy'larda Kremna ve Keraitai kentlerinin arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin

bir sembolü olarak yapıldığını ve ilişkilerini güçlü bir şekilde koruyarak sürdürdüklerini görmekteyiz.

Savunma yapılarının inşasında kullanılan hammadde kaynaklarının kireçtaşı olduğunu, kentin konumlandırıldığı çevredeki ana kayalardan çıkarıldığını ve kentin batısında antik taş ocağı olarak kullanılan KATO'dan elde edildiğini yapılan arkeometri çalışmaları ortaya koymuştur. Bunun yanında blokların yakın merkezlerden temininin sağlanması kuşkusuz ki, hem maliyeti ve zaman kaybını azaltmıştır, hem de iş gücü ihtiyacını düşürmüştür. Bu da kentin ekonomisi için önemli bir kazanç demektir. Ayrıca, savunma duvarları ve KATO'dan alınan taş örnekleri üzerinde yapılan analizlerin sonucunda Kuvaterner Dönem'e ait kireçtaşının kullanıldığı tespit edilmiştir. Kent territoryumunda bulunan Dikmentepe, Bağtepe, Sazak-Alatepe, Bucak-Asartepe, Çakalasartepe ve Keraitai'deki yapıların inşasında kullanılan hammadde kaynakları ile aynı özellikte oldukları belirlenmiştir. Hellenistik Dönem'deki toplulukların kentlerini veya yerleşimlerini inşa ederken imar faaliyetlerinde kullanılmasını varsaydıkları hammadde kaynaklarına yakın yerleri kentlerini kurmak için gözettikleri bilinmektedir. Topografyasındaki kayaç yapılarına yakın konumu Kremna'nın da Hellenistik Dönem'de yer alan aynı özellikteki kentlerden olduğunun işaretidir.

Antik bir kentte yüzeydeki kalıntıları kısmen izlenebilen savunma yapılarının tamamını arkeolojik kazı çalışmaları ile ortaya çıkarmak ya da jeofizik çalışmaları yaparak zemindeki kalıntıların kontrolünü yapmak büyük bir zaman sarfı ve harcama maliyetleri gerektirmektedir. Ancak, kentin savunma yapıları büyük ölçüde korunmuştur ve sağlam oldukları için yüzeyden kolaylıkla izlenebilmiştir. Bu sebeple, kentteki savunma yapıları için konu kapsamında herhangi bir resmi arkeolojik kazı çalışması ve jeofizik çalışması yapmak yerine daha çok yüzey araştırmaları yapılmıştır. Temel seviyedeki bölümleri, yani duvarların toprak altında kalan bölümleri ise zamanında sur duvarlarının diplerinde yapılmış kaçak kazıların oluşturdukları çukurlukların incelenmesi ile ortaya çıkarılmıştır. Bunların da 0.70 m., 0.80 m. ve 1.00 m. ölçülerdeki kesitlerde oldukları tespit edilmiştir.

Kremna'nın savunma sistemlerinin mimari ve askeri özellikleri, Hellenistik Dönem'in kentlerinin savunma yapılarının özellikleri ile aynıdır. Keza Asia Minor'deki kentlerin savunma yapılarında uygulanan mimari kültürün ortak özelliklerini aynı şekilde Kremna'nın savunmasında görmek ve tanımlamak mümkündür. Bu konudaki mimari uygulamaları ve

işçilikleri, Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin savunma mimarisinde MÖ 2. yy'da yoğun bir şekilde kullanıldığını görüyoruz.

Buna göre ilk olarak Kremna'nın Pisidia Bölgesi'ndeki birçok kent gibi yerleşim tipolojisi olarak dağlık ve sarp yerleri kullanarak ve topografyaya bağlı kalarak inşa edildiğini belirtmek gerekmektedir. Kentin batısındaki savunma duvarları, dik açılıdır. Plan tipi olarak "*Straight Line*" ve "*τειχοποιια μαιανδρωδης*" şeklindeki duvar planlarının kullanıldığı görülmektedir. Araziyi göz önünde bulundurarak uyguladıkları plan tiplerinin kentin kuzeybatı istikametindeki henüz lokalize edilmemiş Kartalpınarı (?) mevkiindeki savunma duvarlarının plan tipi ile aynı olduğu belirlenmiştir. Duvar yapıları, iç ve dış duvar şeklinde olup, tek sıra duvar tipi şeklinde yapılmıştır. Duvarların arası taş ve toprak karışımları şeklindeki sade dolgu ile doldurulmuştur. Bunun yanı sıra, tek sıra duvarları kenetlemek ve bağlamak için tek boy bloklar veya iki boydaki bloklar az da olsa duvar genişliğinde ayarlanarak atkı blokları veya kemer blokları (*emplekton*) olarak döşenmiştir. Söz konusu mimari tekniklerin en iyi şekilde uygulandıkları kentlerin ve yerleşimlerin başında Pednelissos, Adada ve Kartalpınarı (?) gelmektedir. Kentin savunma duvarlarının ve kulelerinin çapraz bir şekilde kesiştikleri bağlantı yerlerini güçlendirmek için bloklar, *çift köşe bağlama* tekniği uygulanarak yapılmıştır. Adada, Millias, Kartalpınarı (?), Pednelissos, Sia ve Keraitai'daki kule yapılarında ve savunma duvarlarının dirsek yaptıkları yerlerde aynı sistemi kullandıkları görülmektedir. Kentin savunma yapılarındaki duvar örgüsü teknikleri çeşitlilik oluşturarak yaygın bir mimari teknik ile düzenlenmiştir. Şöyle ki, savunma duvarları *isodomik*, kule yapılarının muhtelif yerleri *pseudo-isodomik* ve *pseudo-isodomik trapezoidal* şeklindeki duvar teknikleri ile örülmüştür. Dağlık Pisidia Bölgesi'ndeki Millias, Adada, Pednelissos, Selge ve Termessos'un *isodomik,* Adada, Sia ve Kartalpınarı'nın (?) *pseudo-isodomik* ve Termessos'un yakınındaki Kapıkaya, Kartalpınarı (?) ve Adada'nın *pseudo-isodomik trapezoidal* duvar örgüsü tekniklerini kullandıkları görülmüştür. Batıdaki savunma duvarlarından D 2'nin ön yüzünde Klasik Hellen alfabesindeki "*Epsilon*" harfinin kısaltması şeklinde yazılmış bir "E" rumuzu tespit edilmiştir. Bu yazılımın bir taşçı ustasına ait işaret olmadığını belirterek alfabedeki sırası ve blok sırasındaki yerinden dolayı beşinci sayıya denk geldiğini ve savunma duvarındaki beşinci sıradaki blok taşının alın kısmında bulunmasından ötürü de bloğun sırasını göstermek veya not etmek için bir harf ve sayı şeklinde yazıldığını söyleyebiliriz. Bu durum herhangi bir tahribattan sonra duvarda oluşabilecek olası bir dizilim karışıklıklarını önlemek, geometrik hizalama sorunlarını ortadan kaldırmak ve blokların takibini sağlamak

şeklindeki ustalık gerektiren işlerde duvar ustalarına yol göstermek için yapılmış olmalıdır. Bu aynı zamanda duvar ve kule yapılarının sistemli bir şekilde düzenlendiğinin ve teknik mimari uygulamaların gözetilerek yapıldığının bir işaretidir. Kule yapılarının dikdörtgen planlı ve savunma duvarları ile bütünleşik olarak yapılmaları, kent savunmasını inşa eden mimarların taktiksel ve stratejik bir anlayışının ürünüdür. Kuleleri korunmuş haldeki Keraitai, Kartalpınarı (?), Sia, Pednelissos ve Millias'da da aynı mimari teknik kullanılmıştır. Hatta Asia Minor'un özellikle Hellenistik Dönem'de kurulmuş kentlerinde yoğun olarak kullanılan bir plan tipidir. Kentin güneydeki cephesinde hem kapı, hem de kule şeklinde oluşturulmuş ve savunma planı içine dahil edilerek teferruatlı incelenmiş kapı-kule yapısı, Güney Antik Yol (GAY) ile bağlantısı ve korunaklı konumu bakımından stratejik bir pozisyondayken, yapısal özellikleri ile de olası tehlikelere karşı oluşturulmuş taktiksel uygulamalara elverişli bir yapısı bulunmaktadır. Bu tipteki kapıların Asia Minor de çok sayıda olmadıklarını belirterek Pisidia Bölgesi'nde Pednelissos'daki kent kapısının aynı plan tipi ile inşa edildiğini söyleyebiliriz. Isauria Bölgesi'nde Isauria'da, Pamphylia Bölgesi'ndeki Sillyon'da ve Güvercinlik'te Kremna'daki Güney Kapı-Kule gibi tek cephede kapı ve kule yapılarının yer aldıkları veya kapıların üzerine yerleştirilmiş kule yapılarını görmekteyiz. Kentin savunma mimarisinin genel özellikleri ve karşılaştırmaları yapılan kentler, tabloda gösterilmiştir (Tablo 25).

Kremna'nın savunma mimarisi, Pisidia Bölgesi'ndeki karşılaştırmaları yapılan kentler ve yerleşimler göz önüne alındığında kentin yerel veya özgün bir savunma mimarisi özelliğine sahip olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Çünkü kentteki savunma yapılarındaki mimari kullanımların ve teknik işçiliklerin ilişkili yapısal özelliklerine yöredeki kentlerin savunma yapılarını incelerken rastlamak mümkündür. Ancak, kentin jeolojik ve topografik koşullarından kaynaklı olarak savunulması güç açıklıklara sebebiyet veren veya açıklıkları oluşturan batı cephesinin, meydana gelmesi muhtemel istilalara ve kuşatmalara karşı korunması için stratejik ve taktiksel uygulamaların mimari yapılar ile somutlaştırıldığını söyleyebiliriz. Yani kentin topografya koşullarından ötürü yaklaşık 617.35 m. batı cephesinin güçlü savunma duvarları ve duvarların ön cephesine bütünleşik olarak birbirine yakın aralıklarla konumlandırılmış kule yapıları ile özel bir şekilde düzenlendiğini görmekteyiz. Kentin yapısal olarak jeo-stratejik konumuna özgün bir savunma sistemlerine ve kent planına sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Böylelikle topografya koşullarının kentin savunma yapılarını şekillendirdiği kesin olarak belirlenmiştir.

Batı cephesi kentin kuşatılmasına ve zapt edilmesine yönelik olarak kuşatmacılar tarafından yürütülmesi planlanan kuşatma faaliyetleri için büyük bir açıklık sunmasından dolayı yaklaşık 617.35 m. kuzey-güney uzantılı alan küçük bir boşluk dahi kalmayacak veya bırakılmayacak şekilde savunma yapıları ile düzenlenmiştir. Bunun ana nedeni ise kentin batısındaki dar açılı ve küçük ölçekli Kremna Vadisi ile batıdaki Boğadiç Dağı'na ait geniş düzlüklerin kentin yakınındaki yerlerde son bulmasıdır. Bu sebeple, savunma yapıları sistemli bir şekilde inşa edilmiştir. Şöyle ki, vadinin kent tarafındaki ve kentin vadi ile kesiştikleri batıdaki yüksek tepelerin üzerinden, yani *hattı bala* olarak tanımlanan yüksek ve dik yerlerinden savunma duvarları geçirilmiştir. 2.00 m. ve 2.20 m. kalınlıklardaki duvarların arası toprak ve taş karışımları şeklindeki sade dolgu ile doldurularak güçlendirilmiştir. Keza duvarların kalınlıkları veya genişlikleri ile tek sıra duvar (iç ve dış duvar) şeklindeki oluşturulan duvarların arasının doldurulması, batı cephenin savunulması hususundaki stratejik hassasiyeti bir kez daha ortaya koymuştur. İlişkili olarak vadinin kent yönündeki doğu yamaçları, kentin savunma duvarları ile sıkışık bir şekilde iç içe oldukları için, yani kesiştikleri için duvarların dik açılı yapıldıkları görülmektedir. Bu bakımdan duvarların, yamaçların eğimleri düşünülerek paralel bir açıda değil de dik bir açıdaki tasarımları, mimari uygulamaların taktiksel bir şekli olarak karşımıza çıkmıştır. Eğer ki, duvar yapıları şevli veya eğimli yapılsaydı -*glacis*- yamaçlar ile aynı açıyı oluştururdu ve kuşkusuz ki, kent savunmasını tehlikeye düşürürdü. Öyle ki, duvarların dik açılı yapılması, üzerindeki askerler veya nöbetçiler için duvarların dip bölümleri hususi bakılmadıkça ölü yerler, yani mimari özelliklerden dolayı savunmacıların göz ardı ettikleri, kuşatmacıların ise konuşlanabilecekleri yerler şeklinde yorumlansa da kulelerin yakın aralıklı inşası bu ihtimali ortadan kaldırmıştır. Savunma duvarları arasındaki 15 adet kule yapısının yaklaşık 21.32 m. ölçülerdeki ortalama aralıklar ile sık bir şekildeki dizilimi de aynı hassasiyetin ürünüdür. Buna göre K 4'den K 14'e kadarki alanda Kremna Vadisi ve Boğadiç Dağı'nın uzantıları kente yakın açılar ile daralarak kent için büyük tehlikeler oluşturdukları gerekçesiyle sözü edilen kulelerin arasındaki kule yapıları (K 5, K 6, K 7, K 8, K 9, K 10, K 11, K 12, K 13) birbirlerine yakın aralıklar ile tasarlanmıştır. Dolayısıyla kentin batısındaki yapısal sorunlar, yani kentin savunmasını ve kenti savunanları tehlikeye düşürecek yapısal koşullar incelenerek savunma kuleleri inşa edilmiş olmalıdır. Kule yapılarının zemin katları, askeri lojistik hizmetler ve askerlerin dinlenmeleri için oda veya depo amaçlı bir şekilde düzenlenmeyerek savunma duvarlarındaki gibi sade dolgu ile doldurulmuştur. Bu konudaki yapısal uygulamalarda Kremna Vadisi'nin dar açılı yapısı ve kent karşısındaki geniş alanların kente 220 m. ve 150 m. uzaklıklardaki açılarının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Çünkü vadinin yapısı ve batısındaki ilişkili alanlar, kent odaklı kuşatmaları kente daha da yakınlaştırarak kuşatmacıların kentin karşı cephesindeki mevzilere sokulmalarına ve kamp kurmalarına imkan sağlamaktadır. Bu da kuşkusuz ki, savunma duvarlarının ön cephesindeki kule yapılarının yoğun bombardıman altında kalması ve tahribata uğraması demektir. Kentin mimarları sözü edilen durumun vahametini düşünmüş olmalılar ki, kulelerin zemin katlarını dolgulu yaparak güçlendirmişlerdir. Bunun yanı sıra, MÖ 4. yy'dan itibaren mancınık türevindeki savaş araçlarının kent kuşatmalarında artarak kullanılmaları, kule yapılarının geleneksel mimarisinde değişiklik meydana getirmiştir. Şöyle ki, kulelerin zemin katlarına dolgu doldurularak sağlamlaştırılmasının yanı sıra, ön cephe bölümlerine 0.50x3.00, 0.60x1.20, 0.60x160 ve 0.60x2.00 m. ölçülerdeki hacimli ve alın kısımları bosajlı ve çekiçlenmiş blokların yerleştirilmesi, mimari yapılardaki değişikliklerin bir göstergesidir. Bu arada Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin savunma yapılarında ilişkili mimari özellikleri görmek, yani bu kadar hacimli blokların kule veya duvar yapılarında kullanıldıklarına rastlamak mümkün değildir. Hatta MÖ 350'li yıllardan itibaren kuşatmalara karşı müdahalede bulunarak etkin bir şekilde karşılık vermek için kule yapılarına savaş makinelerinin yerleştirildiklerini de biliyoruz. Bu bağlamda kentteki kulelerin savaş makinelerini yerleştirmek ve kullanmak için uygun yapılarda tasarlandıklarını belirtmeliyiz. Bu sebepledir ki, kentteki kule yapıları, hem korunaklı bir şekilde düzenlenerek kuşatmalardaki bombardımanlara, koçbaşlarına ve kütük darbelerine karşı mukavemet oluşturmak, hem de ağır savaş makinelerinin yerleştirilmeleri ve kullanılmaları için gerekli sağlam tabanlara sahip olmak gibi işlevlerden dolayı mimari yapıları güçlendirilmiştir. Ayrıca, K 3, K 8 ve K 13'ün kent içindeki arka cephesinde birer oda yapısı yer almaktadır. Bunlar askeri lojistik malzemeler ve askerlerin dinlenmeleri için hazırlanmış yapılar olmalıdır. Her 5 kulede 1 kule yapısının arkasında oda yapılması, söz konusu kulelerin mühimmat deposu şeklinde kullanılarak savaş zamanında K 1, K 2, K 4, K 5, K 6, K 7, K 9, K 10, K 11, K 12, K 14 yapılarına mühimmat dağıtım merkezleri gibi hizmet verdikleri izlenimi de yaratmaktadır. Dahası buradaki kulelerin içindeki K 3, K 5 ve K 10 yapılarının ön cephelerindeki duvarların kulelerin iç bölümüne dönük olarak yıkılmaları ile MS 278 *Kremna Kuşatması* sırasında vadi karşısındaki geniş düzlük alanlarda Romalı kuşatmacıların oluşturdukları Roma Kuşatma Alanı'ndaki (RKA) kulelerin ve savaşta kulelerden kent tarafına ağır savaş makineleri kullanılarak atılan topların ilişkili olduklarını düşünmekteyiz. Öyle ki, kuşatma alanındaki Kule 8'in K 3'ün, Kule 6'nın K 5'in ve Kule 4'ün K 10'un karşı cephesindeki konumları, kuşatmacıların bombardımanları sırasında kent kulelerinin tahrip edildiklerinin bir işaretidir. Bu kulelerin

kuşatmacılar tarafından yoğun bir şekildeki tahribatlarında ise kulelerin iç kısımlarına yerleştirildiklerini varsaydığımız *ballista, scorpios* ve *gastraphetes* gibi savaş makinelerinin yakın ilişkisi söz konusudur. Keza K 10'un hemen yakınındaki alanda taşın işlenmesi ile yapılmış 0.29 m. yarıçapındaki ve 13 kg. ağırlığındaki top güllesinin tespiti konu için önemli bir ayrıntıdır ve savımızın dayanak noktasıdır. Bunun yanı sıra, savunma duvarları üzerinden de *katapult* ve *mancınık* gibi taş gülle fırlatan savaş makinelerinin kullanılması da kuvvetle muhtemeldir. Ki bu durumda hem savunma duvarlarının, hem de kule yapılarının tahrip edilmesi için yeterli bir sebeptir. Savunma duvarlarının içine yerleştirilerek K 9 ve K 12 yapıları ile korunaklı durumdaki Batı Kapısı I (BK I) ve Batı Kapısı II (BK II) yapılarının da her iki kuleye yerleştirildikleri varsayılan savaş makineleri ile korunduklarını söyleyebiliriz. Çünkü sözü edilen kapılar, kuşatma zamanında savunmacılar tarafından ani hücum ve çıkış kapısı olarak kullanılmış şekilde düzenlenmiştir. Buna karşın kuşatmacıların da ilk dikkatini çeken müdahale alanları arasında yer almaktadır. Ayrıca, kulelerin birbirine yakın mesafedeki konumları, kuşatmalardaki olası saldırılarda yıkılarak tahribata uğratılan herhangi bir kulenin zafiyetinden yararlanarak kente ulaşmak isteyen kuşatmacıların sızmalarını engellemek ve kentten uzaklaştırmak için kuşkusuz ki, önemli bir stratejik ve taktiksel uygulamadır. Kentteki kulelerin arasındaki uzaklığın veya kulelerin konumlarının bir ok atımını geçmeyecek şekildeki düzeni, aynı zamanda güvenlikli bir savunma planının da habercisi olmuştur.

Nitekim Hellenistik Dönem'de Kremna'nın topografya koşullarının kentin özgün bir savunma planı oluşturması gerektirdiğini, plan tasarlanırken taktiksel ve stratejik uygulamaların geliştirildiğini ve bu doğrultuda savunma yapılarının inşa edildiğini görmekteyiz. Bu sebeple, kentin savunma mimarisinin Pisidia Bölgesi'ndeki ve yöre dışındaki kentlerden kesin olarak ayrı bir plan çerçevesinde düzenlendiğini söylemek mümkündür.

Kentin batı cephesinde üç adet, güney cephesinde ise bir adet kapı yapıları yer almaktadır. Batıdaki Batı Nekropolis Kapısı (BNK) kentin ilişkili yöndeki kent ana giriş kapısıdır. Kısmen izlenebilen yüzeydeki kalıntılarından dolayı kentin ana kapısı, savunma duvarları içerisine yerleştirilen avlulu kapı tipi olarak tanımlanmıştır. Kentin Sütunlu Caddesi ile bağlantılı Batı Antik Yol II'nin (BAY II) tam olarak lokasyonu üzerindedir. Kırsal ve kent kapsamındaki siyasi, sosyo-iktisadi hayat ve askeri ilişkilerin yürütülmesi için önemli bir yer olarak işlev görmektedir. Kapının etrafındaki çok sayıdaki dekoratif

bezemeli mimari elemanlar, Hellenistik Dönem'de kullanılan kapı ve mevkiinin Roma Dönemi'nde İmparator Hadrianus'a ait imar faaliyetlerinin yapıldığı zamanda yeniden düzenlenerek inşa edildiğini göstermektedir. Perge, Side ve Sillyon'daki kapıların da BNK gibi Roma Dönemi'nde anıtsal bir kapı olarak düzenlendikleri bilinmektedir. Savunma duvarları içindeki Batı Kapısı I (BK I) K 9 yapısı ile Batı Kapısı II'de (BK II) K 12 yapısı ile korunaklı bir durumdadır. K 1 ve BNK arasındaki uzaklık mesafesi yaklaşık 498 m. ölçüdedir. Bu iki mevki arasındaki sözü edilen kapıların önemli işlevleri bulunmaktadır. Kapılar, kentin kuşatma zamanında kuşatmacıların üzerine irili ufaklı saldırılar yaparak yoğun saldırı altındaki kule yapılarının yükünü aldıkları gibi kent halkının da giriş ve çıkış yaptıkları yerler olarak da kullanılmıştır. BNK'ndaki gibi tekerlekli araçların geçişleri için uygun bir şekilde düzenlenmemiştir. Fakat bu tipteki kapıların savaş ve kuşatma zamanlarında çıkış kapısı veya ani hücum kapısı olarak kullanıldıkları, barış zamanında ise kent halkının kırsaldaki tarım arazilerine ulaşmaları için ve hayvanların kent dışındaki otlak arazilerde yayılmaları için kullanıldıkları bilinmektedir. Ayrıca, herhangi bir tehlike sırasında kırsaldaki kent halkının hızlı ve korunaklı bir şekilde kente alınmaları için uygun bir yapıda tasarlanmıştır. BK I ve BK II'nin Hellenistik Dönem'den itibaren savunma duvarları ile aynı zamanda yapıldıkları ve Roma Dönemi'nde de kullanıldıkları belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, kentin güneyindeki kapı-kule olarak inşa edilmiş Güney Kapı-Kule yapısı da kent için önemli bir kapıdır. Buradaki Güney Antik Yol'un (GAY) ve kırsaldaki halkların güneyden kente ulaştıkları tek kapıdır. Korunmuş haldeki mimari yapılarından yola çıkarak yapının iki katlı olarak tasarlandığı, alttaki katın kente giriş ve çıkış kapısı ve üstte varsayılan katın da kapıyı korumak ile görevli askerlerin veya nöbetçilerin odası, yani kule yapısı olarak düzenlendiği ortaya çıkarılmıştır. Bu tipteki kapıların MÖ 2. ve 1. yy'larda Isauria, Pednelissos, Sillyon ve Güvercinlik de kullanıldıkları bilinmektedir.

Kent savunmasının inşasında sosyo-iktisadi kaynakların ve bunların desteklenmesinde rol oynayan sponsorların veya üstlenicilerin büyük bir katkısı söz konusudur. Ancak, Kremna'daki savunma yapılarının inşasına yönelik herhangi bir yazıt veya yapıların inşasına katkı sağlayanlar, denetimi yapanlar ve mali şartnameler hakkındaki bilgileri sunabilecek ilişkili belge(ye)lere rastlanılmamıştır. Bu sebeple, yaklaşımlarımız kent ekonomisi ve savunma yapıları, göz önünde tutularak itidalli bir şekilde yapılmıştır. Şöyle ki, kırsal territoryumundaki su kaynakları, verimli tarım arazileri, bağcılık faaliyetleri (üzüm ve nar), üretim bahçeleri (zeytin), çiftlik alanları, kerestecilik faaliyetleri için geniş ormanlık

alan arazisi ve küçükbaş-büyükbaş hayvancılık için zengin otlak arazileri gibi kentin sosyo-iktisadi hayatını ayakta tutan veya oluşturan üretim kollarının kent için yeterlilikte ve sosyo-ekonomik açıdan önemli bir kentsel kaynak olduklarını görmekteyiz. Bunun yanı sıra, kentin yönetiminin Hellenistik Dönem'deki kentlerde olduğu gibi *tyran* veya yerel beylerden oluştukları ya da *tetrarşi* yönetiminin hakimiyeti altında olduğunu düşünmekteyiz. Bu koşullardan yola çıkarak kentteki savunma yapılarının inşasına yönelik mali desteklerin daha planlı bir şekilde yapılacağını ve yararlı olacağını söylemek mümkündür. Ayrıca, kentin üzerinde yer aldığı Boğadiç Dağı'nın kayalık yapısı ve kentin karşısındaki Kremna Antik Taş Ocağı (KATO), kentteki diğer yapılarda olduğu gibi savunma yapıları için ihtiyaç duyulan yeterli hammadde kaynaklarına sahip olması bakımından oldukça önemlidir. Bunların sayesinde hem hammaddenin temini parasız sağlanmış olur, hem de harcama maliyetleri, işgücü ve zaman yönünden büyük ölçüde tasarruf edilmiş olur. Bu bakımdan kentin savunma yapılarının inşası için kent bütçesinden olağanüstü meblağın harcandığını söylemek mümkün değildir. Kısacası yaklaşık 617.35 m. batı cephenin savunma duvarları ve kule yapılarının söz konusu şartların çerçevesinde inşa edildiğini söylemek makul bir yaklaşım olarak görülmelidir.

Kremna'da savunma sistemleri kadar kentin kuşatılması için düzenlenen Roma Kuşatma Alanı'ndaki (RKA) kuşatma yapılarının kent üzerindeki faaliyetleri de önemlidir. MS 278'deki *Kremna Kuşatması* kentin savunma yapılarının detaylı olarak incelenmesi için önemli bir aşamayı oluşturmuştur. Eğer ki, kentin kuşatılmasına yönelik tarihi olaylar yaşanmasaydı ve antik kaynaklarda yer almasaydı savunma yapılarını tek taraflı ele almak zorunda kalırdık. Başka bir ifadeyle kent mimarlarının yaptıkları savunma mimarisi üzerinde araştırmalarımızı yoğunlaştırarak tabir yerindeyse mimarların sundukları ile sığ açıklamalar yapardık. Bu da kuşkusuz ki, bağıntılı bir çalışma sistemini oluşturarak kentin savunmasına olan yaklaşımlarımızı ve anlatımlarımızı dar kalıplara sıkıştırarak klasikleştirirdi. O sebeple, kent karşısındaki kuşatma alanı, savunma yapılarını farklı açılardan incelememize imkan sağlamıştır.

Tarihsel olarak MS 3. yy'ın ortalarından itibaren Pamphylia ve Lykia bölgelerinde haydutluk faaliyetlerini sürdüren haydut lideri Lydius, Roma'nın tam teçhizatlı düzenli birlikleri ve kurulan milis güçleri karşısında fazla dayanamayarak dağlık kesimlerdeki etrafı güçlü savunma sistemleri ile çevrili kentlere gözünü dikmiştir. Bu arada MS 3. yy'ın ortalarında Palmyra Krallığı, Sasaniler ve Gotların işgal hareketlerine karşı Anadolu'daki

kentler gibi Kremna da savunma duvarlarını güçlendirmiştir. Bu durum Lydius'un siyasetine yaramış olacak ki, MS 276'da Roma'nın hakimiyetindeki kale-kent planlı Kremna'yı işgal etmiştir. Bunun üzerine İmparator Probus da kenti Roma'nın hakimiyetine tekrardan sokması için *Lycia et Pamphylia*'daki Valisi Terentius Marcianus'u görevlendirmiştir. Askeri mimari alanlarda tecrübeli olduklarını varsaydığımız mühendislerine kuşatma cephesinin ve karargahının oluşturulması talimatını vermiştir. Kentin karşısındaki Kremna Vadisi'ni ve kesiştiği Boğadiç Dağı'nın geniş düzlükleri kullanılarak Roma'nın askeri birlikleri ve müttefikleri için Roma Kuşatma Alanı (RKA) oluşturulmuştur. Kuşatma alanında 14 adet kule, iki adet kapı ve kuşatmayı yürütmek için kumanda merkezi olarak yapılmış bir adet karargah yapısı yer almaktadır. MS 278-279 yıllarına kadar süren kuşatmanın ardından Lydius yenilerek kent Roma'nın himayesine girmiştir. Roma'nın kuşatması sırasındaki faaliyetleri bizim için önemli gelişmelerin ortaya çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan her iki cephedeki kule yapılarından atıldıkları tespit edilen taştan yapılmış toplar veya gülleler, mühimmatları fırlatan savaş makineleri, kuşatma tepesi, kent savunmasındaki tahribatları ve fırlatılan topların matematiksel hesaplamaları detaylı bir şekilde incelenerek önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Kuşatma zamanında Romalı mühendisler Kremna Vadisi'nin kuzeydeki en dar yerinde kuşatmacıların Kule 5 ve Kule 6 yapılarının karşısında ve kent tarafındaki savunmacıların da K 5 ve K 6 yapılarının tam olarak önünde yığma bir toprak ile vadi tabanı doldurularak oluşturulmuş Roma Kuşatma Tepesi (RKT) şeklinde adlandırdığımız yapay tepeyi inşa etmişlerdir. Buradan RKA ve kentin savunma yapıları arasındaki kod farkı düşürülerek kentin hudutlarına daha da yaklaşılmış ve kuşatmanın etkin yürütülmesi amaçlanmıştır. Ancak, savunmacılarda kent karşısında yükselen yapay tepeye karşılık olarak K 5 ve K 6 yapılarının hemen arkasından daha etkili bir savunma gerçekleştirmek için kuşatmacıların oluşturdukları kuşatma tepesinden daha yüksek yapay bir tepe yapmışlardır. Bu şekildeki uygulamaların Demir Çağı'ndan Geç Antik Dönem'e kadarki kuşatmalarda kullanıldığını ve Roma Dönemi'nde savaş araçlarının yerleştirilmesi ile geliştirilerek daha özgün bir hale getirildiğinin yanı sıra, çok önemli stratejik ve taktiksel askeri uygulamalar olduğunu ve çok zor da kalınmadığı müddetçe uygulanmadığını belirtmek isteriz. Ayrıca, kule yapılarına ilişkin antikçağdaki savaş araçları ve gereçleri kapsamlı çalışmaları ile uzman Marsden'in matematiksel hesaplamalarından hareketle 12.6 kg'lık (30 *mina*) ağırlıktaki bir taş güllenin veya topun fırlatıldığı kulenin yaklaşık 9.20x4.60 m. ölçülerde ve 2.1 kg'lık (5 *mina*) bir güllenin fırlatıldığı kulenin ise 4.80x2.40 m. ölçülerde olması gerektiğini öğrenerek kentin kulelerinin yapısal ölçüleri ile uyumlu olduklarını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, K 10'un

hemen yakınındaki 13 kg'lık taş gülle ve K 3 ile K 5 yapılarının ön cephesindeki yamaçların içinde tespit edilmiş dekoratif süslemeli taş gülle örnekleri savunma ve kuşatma kuleleri ile yakın ilişkilidir. Şöyle ki, savaş zamanındaki olaylarda tarafların birbirlerine karşı mühimmatları kullandıkları açık bir şekilde görülmektedir. K 10'un RKA'nda yer alan Kule 4'ün yaklaşık 150 m. uzaklıkta, karşısında yer alması, yani 165 *yards*lık mesafedeki konumu ve aynı şekildeki K 5'in kuşatma tarafında bulunan Kule 6'nın 150 m. uzaklıktaki menzilinde yer alması, K 10 ve K 5 yapılarının kuşatma kuleleri tarafından kesin olarak hedef alındıklarını göstermektedir. İki yer arasındaki 150 m. uzaklık yapılacak atışlarda oluşturulması muhtemel yıkımlar ve tahribatlar için gerekli makul mesafeyi sunmuştur. Matematiksel olarak $\frac{1}{2}$ MV^2 (M = Misilleme Alanı, V = Hız), yani Kule 6'dan fırlatılan bir taş güllenin atıldığı, havada kaldığı ve hedefe ulaştığı zamanın yaklaşık ortalama süresi 7 saniye hesaplanarak hızının 36.31 metre/saniye, atış açısının da $53{,}84^0$'lik şekilde ayarlanarak atışların hedefe çarpan etkisi yarattığı ve oluşan darbelerin ardından kulenin tahribata uğratıldığı ortaya çıkarılmıştır. Kentin savunma duvarları üzerindeki tahribatı da ilişkili bilimsel hesaplamaların ışığında açıklamaya çalıştık. Şöyle ki, Roma Kuşatma Alanı'ndaki Kule 1 ve Kule 2'nin kentin BNK ve K 15 yapıları ile iki yer arasındaki savunma duvarlarını hedef alarak inşa edildikleri anlaşılmıştır. İki taraf arasındaki yaklaşık uzaklık Kule 1'den 220 m., Kule 2'den ise 190 m. ve 200 m. ölçülerdedir. Hesaplamaların çok daha makul veriler ile kullanılarak doğru sonuçların ortaya koyulması için uzak mesafedeki Kule 1'in konumu üzerinden matematiksel hesaplamalar yapılmıştır. Kule 2 ve hedefteki kentin savunma yapıları arasındaki uzaklık 220 m. mesafedir, yani 240 *yards* uzaklıktır. Belirtmek gerekir ki, savaş makinelerinin tahribat oluşturmaları için 365 m. mesafe, yani 400 *yards* makul bir uzaklıktır. Buradaki uzaklık hız, açı ve zaman faktörleri ile uyumlu hale getirilerek fırlatılan top güllelerin darbe kuvveti arttırılmıştır. Bu arada güllelerin ağırlıkları da 13 kg. ve 26 kg. olarak hesaplanmıştır. Ancak, hesaplamaların teyidi için 26 kg'lık ağırlıktaki gülle kullanılmıştır. Kule 2'den savunma yapılarına atılan güllenin fırlatıldığı, havada kaldığı ve hedefe vurduğu zaman zarfında geçen süre 10 saniye hesaplanarak hızının 37.49 metre/saniye olduğu ve açısının da 54^0'lik bir açı olarak ayarlandığı tespit edilmiştir. Söz konusu hesaplamalardaki sayısal veriler, açı ve $\frac{1}{2}$ MV^2'nin oluşturdukları darbelerin veya çarpmaların yüksek bir tahribat meydana getirdiğini BNK ve K 15 ile her ikisi arasındaki savunma duvarlarının kalıntılarında görmekteyiz. Buna göre hem kulelerin yapısal özellikleri, hem de kulelerin çevresindeki tespit edilen taş gülleleri, *mancınık* veya *katapult* şeklindeki savaş makinelerinin kulelerin içine yerleştirilerek

kullanıldığını göstermektedir. Bunun yanında söz konusu yapılara ait mimari elemanların sökülerek Hacıbağ Mahallesi'ndeki konut mimarisi ve hayvanları için düzenlenen ahırların inşasında kullanıldıkları bilinmektedir. Bu da yapıların tahrip ve yok edilmesinin bir başka nedenidir. Şunu da belirtmek isterim ki, yukarıdaki matematiksel hesaplamaların kuşatmacılar tarafından savunmacıların tarafına atılan güllelerden yola çıkılarak yapıldığını yanı sıra, tarafların arasındaki mesafenin ve yüksekliğin yaklaşık denk olmasından dolayı savunmacılar tarafından savaş makineleri kullanılarak yapılmış saldırıların da yaklaşık olarak aynı şekilde olduğunu unutmamak gerekir. Ayrıca, taş güllelerin yanı sıra, savunma duvarları içinde Roma Dönemi'ne ait ve genel olarak Romalı askerler tarafından kullanıldıkları saptanan üç adet sapan taşları veya sapan mermileri bulunmuştur. Bunların kuşatma zamanındaki olaylarda kuşatmacılar tarafından atıldıklarını düşünmekteyiz. İlişkili olarak kent tarafındaki Kremna Vadisi'nin yamaçlarında ve vadi tabanında kaba yontulu işlenmiş kısmen yuvarlak ve hacimli toplara rastlanılmıştır. Hacimli yapıları ve ağırlıklarından dolayı savaş makineleri tarafından kullanılarak fırlatılması mümkün değildir. Bu sebeple, kent tarafındaki dar açılı yamaçlar göz önünde bulundurularak masif ve büyük topların kuşatma sırasında kente çıkmak veya ulaşmak için yamaçlara tırmanan kuşatmacıların üzerine yuvarlatıldıklarını varsaymaktayız. Nitekim kuşatmacıların kente saldırırken yalnızca kuşatma kulelerinden yapılan saldırılar ile yetinmediklerini söyleyebiliriz. Çünkü Roma'nın koçbaşları (*krios*) ve kütükler şeklindeki manuel savaş gereçlerini kullanarak savunma yapılarındaki blokları söktüklerinin yanı sıra, kente sızmak için savunma duvarlarında tünel açtıkları ve kulelerin muhtelif yerlerine çukurluklar açarak savunma yapılarını yıktıkları bilinmektedir. Kentin savunma yapılarına yaklaşarak bu şekildeki savaş taktiklerini harekete geçirdiklerini veya yürüttüklerini söylemek mümkün değildir. Ancak, Roma'nın küçük askeri gruplar kurarak vur-kaç taktikleri ile savunma duvarları üzerindeki askerlere veya nöbetçilere saldırdıkları muhtemeldir. Öyle ki, hafif ekipmanlı ve hareketli askeri gruplar ile savunmacıları sürekli rahatsız ederek büyük bir psikolojik baskı kurulabilirlerdi. Buna karşın savunmacıların ok veya mızrak saldırılarından korunmak için de kuşatmacıların kalkanlarını (*peltastai*) bir araya getirerek siper oluşturduklarını, yani *testudo* taktiği ile kendilerini korudukları tarafımızca düşünülmektedir.

Roma Dönemi'nde kentteki imar faaliyetlerinin yanı sıra, siyasi olaylardaki gelişmeler yakından takip edilerek kentin güvenlik ağını güçlendirmek için *bastion* yapıları inşa edilmiştir. Söz konusu yapılar, Bastion I (B I) ve Bastion II (B II) şeklinde adlandırılmış

olup, kentin güneyindeki cephede yer almaktadır. Yapıların kentin güneyindeki kuşatma odaklı saldırılar ile tehdit unsuru olayları sonlandırmak ve çevreyi gözetlemek için kent mimarları tarafından yapıldıklarını söyleyebiliriz. Her iki yapının da ağır savaş makinelerini kullanmak için düzenlendiğini yürüttüğümüz çalışmalarda belirledik. Tarihsel olarak MS 3. yy'ın ortalarındaki Palmyra Krallığı'nın, Sasanilerin ve Gotların Anadolu'daki tehlikeli politikalarına karşı kenti korumak ve savunmak için inşa edildiğini düşünmekteyiz. İlişkili olaylara karşı Rhodiapolis, Side, Perge, Kibyra, Sardeis, Ephesos, Magnesia ad Meandrum ve Nikaia kentlerinde de savunma yapılarına yönelik imar faaliyetlerinin aynı tarihlerde başlatıldığı bilinmektedir. Buradaki yapılar hakkındaki başka bir önemli arkeolojik bilgi de her iki yapının kentin ana kolektörü (*cloaca*) şeklindeki kullanılan kanalizasyon yapıları üzerinde kurulmasıdır. Araştırmalarımızda ilk olarak *bastion* yapılarının inşa yerlerine karar verilirken, kanalizasyon mevkilerinin rastgele seçilmediklerini ve kuşatma zamanında veya tehlikeli durumlarda kente olası sızma girişimlerini engellemek veya herhangi bir güvenlik sorunları ile karşılaşmamak için kanalizasyon yerlerinin göz ardı edilmeyerek yapıların bilinçli bir mimari politika ile kanalizasyon çıkışlarının oldukları yerde inşa edildiklerini saptadık. Elbette ki, *bastion* yapılarının inşa edilecekleri yerlerin seçiminde jeo-stratejik konum da etkili olmuştur. Ancak, yaptığımız incelemelerde söz konusu yapıların inşası için seçilen mevkilerin olmazsa olmaz yerler olmadığını, hatta alternatif yerlerin olduğunu söylememiz gerekmektedir. Bunun yanı sıra, Pagan antik yazar Zosimus'dan kenti işgal eden Lydius'un uzayan MS 278 Roma Kuşatması karşısında kentin yiyecek sorununu çözmek için girişimde bulunduğunu ve kent içindeki muhtelif yerleri tarım arazilerine dönüştürmesinin dışında kent ötesindeki kırsal alanlara açılan bir tünel kazdırarak bu tünelin içinden geçirdiği hayvanları kente soktuğunu öğrenmekteyiz. Keza bu olayın kent içinden bir kişinin haberi Romalılara sızdırana kadar sürdüğünü belirtmiştir. Kent ve çevresindeki araştırmalarımızda sözü edilen şekilde oluşturulmuş bir tünele veya koridora rastlanılmadığını aktarmak istiyoruz. Fakat kentin kuzeyindeki dik açılı uçurumun aşağıdaki yamaçlar ile kesiştiği mevkide bir mağara bulunmaktadır. Mağaranın içinde koridor ve oda yapıları yer almaktadır. Buradaki kaya çöküntülerinden ve dökülmelerinden dolayı mağarada pek ilerleyemedik. Buna karşın koridorların içerisindeki hava akımının ve ses yankısının kuvvetli bir şekilde içerideki karanlık yerlere doğru devam ettiğini tespit ettik. Bu arada Hacıbağ Mahallesi'nden edindiğimiz hikayeleştirilmiş anlatımlardan mağaranın içerisindeki koridorların kendi içinde devamı olduğunun, geçmiş yıllarda bir köpeğin bu koridorlardan birinden girerek bir daha geri dönmediğinin ve koridorların içinde oyun oynayan çocukların bir süreliğine kaybolduğunun, ancak sonradan bulunduğunun bilgisine

ulaştık. Ancak, Lydius'un adamlarının kullandıkları tünelin burası olacağını kesin olarak ifade etmek veya iddiada bulunmak için mağaradaki bulguların aynı yeterlilikte olmadığını söylemeliyiz. Bu konuda kanalizasyon yapılarının tünel şeklinde kullanılmaları ihtimalini düşünerek B I ve B II yapılarının korunaklı ana mimari gövdelerindeki kanalizasyon yapılarını inceledik. Bunların kent içindeki Sütunlu Cadde ve *Dorik* Agora yapılarının bulundukları yerlerdeki ana arterler ve tali kanallar ile bağlantılı olduklarını belirledik. Her iki kanalizasyonun da içerisine girdik ve ilerledik. B II'nin 0.80x1.20 dikdörtgen şeklindeki içyapısından yararlanarak 10.00 m. bir ilerleme kaydettik. Ancak, içerideki blokların küçük çaplı yıkılmalarından kaynaklı olarak ilerleyişimizin ve incelemelerimizin yarım kaldığını söylemek istiyoruz. B I'deki kanalizasyonun da içine girdik, ancak B II'deki gibi ilerlemenin rahat olmadığını gördük. Şunu da belirtmeliyim ki, Nevşehir İli'ndeki Derin Kuyu yeraltı yerleşiminden edindiğim tecrübeyi de işin içine katarsak yetişkin bir kişi veya kişilerin B II'deki kanalizasyonun içinde sırt şeklinde eğilerek veya dizlerinin ve ellerinin üzerine pozisyon alarak yürüyebileceklerini temin edebilirim. Bu sebeple, MS 278'deki kuşatma sırasında kullanıldığını temenni ediyoruz.

Kentin savunma yapılarının hangi tarihsel olaylar ve tabii afetler ile yıkıldıklarını veya tahrip olduklarını belirlemeye çalıştık. Buna göre MÖ 1. yy'da Galat Kralı Amyntas'ın Kremna'yı kuşatması olayları, tarihsel kaynaklardaki ilk kent odaklı kuşatma olayı olarak karşımıza çıkmıştır. MS 3. yy'ın ortalarında Anadolu'daki kentleri işgal politikaları ile korkutarak kentlerin savunma yapılarını güçlendirmelerini zorunlu hale getiren Sasaniler, Palmyra Krallığı ve Gotlar tehlikesinin Kremna'da da kendini hissettirerek kentin güneyindeki cephede B I ve B II yapılarının inşasına sebep olmuştur. MS 276'da kenti işgal eden haydut şefi Lydius'a karşı Roma'nın 278'deki başlattığı *Kremna Kuşatması,* kentin savunma yapılarının tahrip olduğunu gösteren en büyük kent kuşatması olarak kaydedilmiştir. Tarihsel olayların yanı sıra, deprem afetlerinin de savunma yapılarına zarar verdikleri tespit edilmiştir. MS 1. yy'ın sonu ve MS 2. yy'ın başları ile MS 220-230'larda ve MS 4. yy'dan sonra meydana gelen depremlerde kentteki Hamam-Kütüphane yapısı etrafındaki su boruları, sarnıç yapıları, Forum ve Bazilika yapılarının zarar görerek tahrip oldukları belirlenmiştir. Öyle ki, savunma yapılarının muhtelif yerlerinde de kırılmalar ve çatlaklar depremler ile ilişkili sismolojik izler bulunmuştur. Yüksek Jeoloji Mühendisi Y. Üstündağ'ın özellikle K 11 ve D 7 üzerindeki izlerin deprem etkisiyle oluştuğuna yönelik değerlendirmeleri de oldukça önemlidir. Keza kentin sınırlarına dahil olduğu Burdur İli ve Bucak İlçesi'nin 1. dereceden deprem bölgesi olması da bu durumu açıklayıcı bir bilgi

sunmaktadır. Ayrıca, söz konusu yüzyıllarda Lykia ve Pamphylia bölgelerinde büyük depremlerin olduğu bilinmektedir. MS 4. yy'dan itibaren kent ve etrafında Geç Antik Dönem'e ait kilise yapıları ve konutların inşasına başlanırken, savunma yapılarının da muhtelif bölümlerinin harç katkı ve *opus mixtum* tekniği kullanılarak onarıldığı görülmektedir. Ancak, ilişkili dönemde kenti de içine alan siyasi olaylar hakkında bilgilerimiz zayıftır.

Kremna'nın kırsaldaki sahasının verimli toprakları, tarım arazileri, su kaynakları ve bağcılık işleri için zengin çeşitlilikteki ürünleri ile besin üretimine yönelik faaliyetleri antikçağdan günümüze kadar çok az değişiklik göstererek koruna gelmiştir. Aynı zamanda kentin coğrafi şartları ve flora-fauna morfolojisi de çeşitliliktedir. Bu şekildeki sosyo-ekonomik unsurların kent dışındaki topluluklar veya kırsalda yaşamını sürdürmek isteyenler için zengin bir yerleşim alanı sunduğunu söyleyebiliriz. Kuşkusuz ki, 2013-2019 yılları arasında gerçekleştirilen *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları*'nda tespiti yapılan çok sayıdaki kırsal yerleşimler ve savunma yapıları, kentin kırsaldaki sahip olduğu çeşitliliklerin bir tezahürüdür. Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine kadar kırsaldaki yerleşimler izlenebilmiştir. Ancak, Roma Dönemi'ne ait kırsal yerleşimlerin nicelik olarak fazla olduklarını belirtmemiz gerekmektedir. Bunun Roma'nın siyaseti ile yakın ilişkili olduğunu bilmekteyiz. Bu yerleşimlerden bazıları yer aldıkları Pisidia Bölgesi'nin yerleşim tipolojisine uyum sağlayarak dağlık, tepe ve yamaç alanlardaki savunulması kolay yerlerde kurulurken, bazılarının da su kaynakları kenarında ve verimli tarım arazilerinin çevresinde kuruldukları tespit edilmiştir. Buradaki alan savunmasına yönelik düzenlenen savunma amaçlı inşa edilen yapıların kırsal yerleşimleri veya çiftlik yerleşimlerini korumak için oluşturulan kompleks yapılar olduklarının yanı sıra, vadi, dar geçitler, dağlık alanlar, kent territoryumu ve antik yol gibi stratejik yerleri korumak, gözetlemek ve kent için istihbarat ağı kurmak şeklindeki amaçları sağlamak üzere düzenlenmiş yapılar da yer almaktadır. Bunlardan Çakalasartepe'nin kuzeyde, Sazak-Alatepe'nin batıda, Dikmentepe'nin güneybatıda, Bağtepe'nin güneyde ve Bucak-Asartepe'nin güneybatıda yer aldığı görülmektedir. Buna karşın kentin doğu tarafındaki araştırmalarımızda ormanlık alanda Evciyeri şeklindeki küçük ölçekli bir yerleşim olarak oluşturulmuş yerin dışında herhangi bir yerleşim ve savunma yapısı tespit edilememiştir. Doğuda kuzey, güney ve batı yönlerindeki gibi tarım arazileri olarak işletilecek ve kent için savunma zafiyet oluşturacak kırsal alanlar az olduğundan savunma yapıları ve ilişkili yerleşim yerlerine yer verilmediğini düşünmekteyiz. Çünkü kentin jeo-stratejik konumunun ve Kestros Vadisi'nin oluşturdukları

derin vadilerin kenti olası tehlikelere karşı doğal savunma hattı ile çevreleyerek koruduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bahsedilen savunma yapılarının yanı sıra, Kremna'nın kuzeybatısındaki Keraitai'nin kent MÖ 1. yy'dan itibaren Roma kolonisi olduktan sonra Kremna'nın hakimiyetine girdiği ve ilişkili olarak Keraitai'nin Akropolü'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule yapılarının da kent ile stratejik ilişkileri saptanmıştır. Bu bakımdan kent çevresindeki kırsal alanların korunmasına ve alan savunmasına yönelik inşa edilmiş yapıların ve yerlerin Hellenistik Dönem'den Roma Dönemi'ne yanı sıra, Selçuklu, Bizans ve Osmanlı yerleşimleri de dahil edilerek Ortaçağ'a kadar kullanımlarının devamının sağlandığını ve kırsaldaki siyasi, sosyo-kültürel ve askeri hareketliklerin irili ufaklı sürdüğünü görmekteyiz.

Sonuç olarak tez çalışmasında Kremna'nın savunma sistemleri, Roma'nın kenti kuşatmak için inşasını yaptırdığı kuşatma yapıları (Roma Kuşatma Alanı ve Roma kuşatma Tepesi), kırsaldaki alan savunmasına yönelik oluşturulmuş yapıların yanı sıra, kent kapıları ve antik karayolları, titiz bir yaklaşım ve detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu konuda yapıların değerlendirmeleri yapılırken, başta Pisidia Bölgesi'nin kentleri olmak üzere Anadolu'nun içinde ve dışında bulunan antik bölgelerde ve coğrafyalarda yer alan kentlerin savunma yapıları yönünden ilişkili olanlarının kullanılmasına özen gösterilmiştir. Böylelikle kentin savunma sistemlerinin mimari özellikleri kapsamlı bir şekilde açıklanarak savunmadaki yeri ve konumu belirlenmiştir. Savunma yapılarının Hellenistik Dönem'den Geç Antik Dönem'e kadar çeşitli ve farklı yapısal değişikliğe uğratıldığı, ancak yine de amacına uygun bir şekilde kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Kentin yer aldığı lokasyondaki doğal koşulların kent savunmasını yönlendirerek kent için planlı ve kuvvetli savunma yapılarının oluşturulmasını sağladığı görülmüştür. Bu sebeple, topografyanın kent savunmasına karakteristik bir anlam yüklediğini açık bir şekilde söyleyebiliriz. Denilebilir ki, kentteki savunma yapısı, kentin bir kale-kent olarak tanımlanmasında ve savunmasının da kentin karakteri şeklinde algılanmasını sağlamasında etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Aen. Tact. (= Aeneas Tacticus, *Poliorketika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Poliorketika, How to Survive Under Siege.* With an English translation by Whitehead, D. Oxford: Clarendon Press. Second Edition, London: Bristol Classical Press, 2002.

Amm. Marc. (= Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ammianus Marcellinus*. With an English translation by J. C. Rolfe, I-III. Cambridge, Mass., London, 2000 (The Loeb Classical Library).

Appian. (= Appianus, *Rhomaika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Appian's Roman History*. With an English translation by H. White, II. New York, 1972 (The Loeb Classical Library).

Arr. *anab.* (= Arrianus, *Anabasis*, *İskender'in Seferleri*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *İskender'in Seferleri*. M. Mete, İstanbul, 2005.

Aristot. *pol.* (= Aristoteles, *Politica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Politics*. With an English translation by H. Rackham. London, New York, 1967 (The Loeb Classical Library).

Caes. *Gall.* (= Caesar, *De bello Gallico*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De bello Gallico*. With an English translation by A. G. Peskett, Cambridge, Mass.- London, 1957 (The Loeb Classical Library).

Cass. Dio.	(= Cassius Dio, *Rhomaika*, *Roman History*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Roman History*. With an English translation by E. Cary, 9/3. London, 1914 (The Loeb Classical Library).
Cic. *Balb.*	(= Cicero, *Oratio pro Balbo*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Oratio pro Balbo*. With an English translation by R. Gardner. London, New York, 1958 (The Loeb Classical Library).
Cic. *ad fam.*	(Cicero, *Epistulae ad familiares*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Letters to his Friends*. With an English translation by W. G. Williams, I-III, London/New York, 1927-1929 (The Loeb Classical Library).
Cor. Nep. *Tim.*	(= Cornelius Nepos, *Timotheos*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *On the Great Generals of Foreign Nations*. With an English translation by J. C. Rolfe. Cambridge, Mass. 1966 (The Loeb Classical Library).
Cic. *Verr.*	(= Cicero, *In Verrem*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Verrine Orations*. With an English translation by L. H. G. Greenwood I-II. London, New York, 1959-1960 (The Loeb Classical Library).
Diod.	(= Diodorus, *Bibliotheka Historike*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus of Sicily*. With an English translation by R. M. Geer. London, Newyork, 1947 (The Loeb Classical Library).
Eunap.	(= Eunapius, *Vitas Sophistarum Et Fragmenta Historiarum*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Vitas Sophistarum Et Fragmenta Historiarum*. With an English translation by I. F. Boissonade, Amstelodami, 1822 (The Loeb Classical Library).

Eus.	(= Eusebios, *Chronicorum Cannorum*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Chronicorum Cannorum*. With an English translation by A. Scoene, II, Berolini, 1887 (The Loeb Classical Library).
Eutr.	(= Eutropius, *Brevarium ab urbe condita*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Brevarium ab Urbe Condita of Eutropius*. With an English translation by H. W. Bird, Liverpool, 1993 (The Loeb Classical Library).
Eutr.	(= Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Breviarium Historiae Romanae*. With an English translation by C. H. Weise, Edinburgh, 1806 (The Loeb Classical Library).
Flav. Vop.	(= Flavius Vopiscus, *Historia Augusta*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historia Augusta.* With an English translation by C. L. F. Panckoucke. Paris, 1847 (The Loeb Classical Library).
Flor. *epit.*	(= Annius Florus, *Epitoma de Tito Livio*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epitome of Roman History*. With an English translation by E. S. Foster. London, New York, 1929 (The Loeb Classical Library).
Hdt.	(= Herodotos, *Historiae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herodotos Tarihi*, Furkan Akderin. İstanbul, 2007.
Hierocl. *Synekdemos*	(= Hierocles, *Synekdemos*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Synekdemos*. With an English translation by A. Burckhardt, Leipzig, 1893 (The Loeb Classical Library).
Hist. Aug. *Hadr*.	(= *Scriptores Historiae Augustae, De Vita Hadriani*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Scriptores Historiae Augustae De Vita Hadriani*. Recai Tekeoğlu, İstanbul, 2014.

Hist. Aug. *Pro.*	(= *Scriptores Historiae Augustae III-Probus*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Scriptores Historiae Augustae III-Probus.* With an English translation by David Magie, London, 1932 (The Loeb Classical Library).
Hom. *Il.*	(= Homeros, *İlyada*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *İlyada*, A. Ersoy, İstanbul, 2011.
Hom. *Od.*	(= Homeros, *Odysseia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Odysseia*, A. Erhat ve A. Kadir, İstanbul, 2014.
Joan. *Eps. Om.*	(= Joannis Launoii, *Epistolae Omnes*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epistolae Omnes*. With an English translation by J. de Launoy, UK, (1489), 2012 (The Loeb Classical Library).
Katip Çelebi *Cih.*	(= Katip Çelebi, *Cihannüma*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Cihannüma*, F. Sezgin, İstanbul, (1732), 2015.
Khoeri. *Q. Super.*	(= Choerili Samii, *Quae Supersunt*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Quae Supersunt.* With an English translation by Augustvs Ferdinandus Naekius, Harvard University, 1817 (The Loeb Classical Library).
Ksen. *Anab.*	(= Ksenophon, *Anabasis*) Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Anabasis.* With an English translation by C. L. Brownson I-VII. Cambridge, Mass.-London 1968 (The Loeb Classical Library). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis.* Tanju Gökçöl, İstanbul, 1974.
Ksen. *Hell.*	(= Ksenophon, *Hellenica*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Hellenica. Vol. II, 5-7.* With an English translation by Brownson, L. C, London, 1961 (The Loeb Classical Library).

Liv. *perioch.*	(= Livius, *Ab urbe condita librorum periochae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Livy, From the efounding of the city*. With an English translation by A. C. Schlesinger, I-XIV, London, Newyork, 1967 (The Loeb Classical Library).
Nik. *Khon. Hist.*	(= Niketas Khoniates, *Historia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri).* F. Işıltan, Ankara, 1995.
Not. Epis. Ecc. Cons.	(= *Notitia Episcopatuum Ecclesiae Constantinapolitanae: texte critiqque, introduction et notes*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Notitia Episcopatuum Ecclesiae Constantinapolitanae: texte critiqque, introduction et notes*, J. Darrouzes, Paris, 1981.
Oros.	(= Orosius Paulus, *Historia Adversus Paganos Libri VII*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historia Adversus Paganos Libri VII*. With an English translation by G. Olms, İtalya, 1967.
Panys.	(= Halikarnassoslu Panyassis) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Panyassis of Halikarnassos*. Victor J. Matthews. Brill, Hollanda, 2018.
Ph. Byz. *Poliorketika.*	(= Philo Byzantius, *Poliorketika*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Greek Aims in Fortifications. With an English translation by A. W. Lawrance. Oxford, 1979.
Plin. *Nat*.	(= G. Plinius Secundus "Yaşlı", *Naturalis Historia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pliny Natural History*. With an English translation by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz I-X, Maa. London, 1938-1971 (The Loeb Classical Library).
Plut. *Gracch.*	(= Plutarkhos, *Life of Caius Gracchus*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*, Sema Sandalcı, İstanbul, 2017.

Plut. *Alex.*	(= Plutarkhos, *Life of Aleksandros*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Berrin, I-XIV, London, Newyork, 1959 (The Loeb Classical Library).
Plut. *Eum.*	(= Plutarkhos, *Life of Eumenes*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Berrin, I-XIV. London, Newyork, 1959 (The Loeb Classical Library).
Plut. *Kim.*	(= Plutarkhos, *Life of Kimon*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Perrin, I-XI. London, New York, 1959 (The Loeb Classical Library).
Plut. *Perik.*	(= Plutarkhos, *Life of Pericles*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Life of Pericles*. With an English translation by B. Berrin, III. London, 1916 (The Loeb Classical Library).
Plut. *Pomp.*	(= Plutarkhos, *Life of Pompeius*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Perrin. London-New York, 1959 (The Loeb Classical Library).
Polyain. *Strat.*	(= Polyaenus's, *Stratagems of Wars*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Stratagems of Wars IV*. With an English translation by R. Shepherd. London, 1793 (The Loeb Classical Library).
Polyb.	(= Polybios, *Historia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Histories*. With an English translation by W. R. Paton, I-VI, Cambridge, Mass-London, 1922 (The Loeb Classical Library).

Pomp. Trog. *prolog.*	(= Pompeius Trogus, *Prologues*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Prologues to the Philippic History of Trogus*. With an English translation by J. C. Yardley, Atlanta, 1994.
Pro. *Hist.*	(= Procopius, *History of the Wars*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *History of the Wars.* With an English translation by H. B. Dewing, London, New York, 1928 (The Loeb Classical Library).
Ptol. *Geogr*.	(= Claudios Ptolemaios, *Geographika Hyphegesis*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Claudii Ptolemaei Geographia* (lib. 1), Corolus Fridericus Augustus Nobbe, Lipsiae, 1843.
Res Gestae Divi Augusti	(= *Velleius Paterculus and Res Gestae Divi Augusti*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Velleius Paterculus and Res Gesta Divi Augusti*, T. E. Page vd., London, 1961.
Res Gestae Divi Saporis	(= *Res Gestae Divi Saporis*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Res Gestae Divi Saporis*, *Classica et Orientalia, Syria 35*, E. A. Maricq, Bruxelles, 1953.
Sen. *Ep.*	(= Seneca, *Epistles*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Moral Epistles.* With an English translation by R. M. Gummere, I-III, Cambridge, Mass. 1917-1925 (The Loeb Classical Library).
Steph. Byzan. *Ethnica*	(= Stephanus Byzantinus, *Ethnica*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ethnica,* August Meineke, Bavarian State Library, München, 1849.
Strab.	(= Strabon, *Geographika*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Antik Anadolu Coğrafyası* (*Geographika*) *XII-XIII-XIV*, Adnan Pekman, İstanbul, 2009.

Suet. *Claud.*	(= Suetonius, *Claudius*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Lives of the Caesars*. With an English translation by J. C. Rolfe. Cambridge, Mass.-London, 1951 (The Loeb Classical Library).
Tab Peut.	(= *Tabula Peutingeriana*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Tabula Peutingeriana*; vgl. Miller, Itineraria sowie Vollstandige Faksimile-Ausgabe im Original Format u. Kommentar von E. Weber, 1976.
Tac. *ann.*	(= Tacitus, *Annales*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Annals*. With an English translation by J. Jackson, London, 1969 (The Loeb Classical Library).
Thuk.	(= Thukydides, *Peloponnes Savaşları*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Peloponnes Savaşları,* F. Akderin, İstanbul, 2010.
Veg. *mil.*	(= Vegetius Renatus, *Epitoma rei militaris*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Vegetius, Epitome of Military Science.* With an English translation by N. P. Milner, Liverpool, 1962.
Vitr. *de Arch.*	(= Vitruvius, *De Architectura*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *On Architecture.* With an English translation by F. Granger, I-II, London-New York, 1931-1934 (The Loeb Classical Library).
Zos. *Hist.*	(= Zosimus, *Historia Nova*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Histoire nouvelle*. Ed. F. Paschoud. Paris 1971-1989.

Modern Literatür

Abbasoğlu, H. (2003). Topographie und Architektur. Abbasoğlu, H. ve Martini, W. (Eds.). *Die Aropolis von Perge Survey und Sondagen 1994-1997 Band 1* içinde (11-78). Mainz.

Abuagla, A. C. (2015). Pisidia Apolloniası'ndan Via Sebaste'ye Ait Yeni Bir Mil Taşı. *TÜBA-AR, 18,* 175-180.

Acar, Ö. & Kaylan, M. (1990). The Turkish Connection. An Investigative Report on the Smuggling of Classical Antiquities. *The Connoisseur, 220,* 130-137.

Adak, M. (2019). Küçük Asya'da Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Ulaşım, İletişim ve Taşımacılık. Tekin, O. (Ed.). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar ve Kent Devletleri* içinde (432-449). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Adam, J. P. (1982). *L'Architecture Militaire Grecque*. Paris: Picard.

Adam, J. P. (2005). *Roman Building: Materials and Techniques*. London: Routladge.

Aicher, P. J. (1995). *Guide to the Aqueducts of Rome*. Wauconda: Bolchazy-Carducci.

Akdeniz, E. & Akkurnaz, S. (Ed.). *Bir Dünya Kültür Mirası Latmos* içinde (29-63). İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Akkan, Y. & Tavukçu, A. Y. vd. (2017). Alabanda 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 38 (1),* 305-328.

Akkurnaz, S. (2013). A Mountain Settlement in the Southern Aiolis: Melanpagos/Güney Aiolis'de Bir Dağ Yerleşimi: Melanpagos. *TÜBA-AR, 16,* 81-95.

Akkurnaz, S. (2018). Latmos ve Herakleia Yerleşimleri/Latmos and Herakleia Settlements.

Akkurnaz, S. (2019a). Hacıbayramlar Arkaik Dönem Çatıları. Söğüt, B. (Ed.). *Stratonikeia Çalışmaları 4: Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları* içinde (13-32). İstanbul: Ege Yayınları.

Akkurnaz, S. (2019b). Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'nde Korunan Düver Buluntusu Pişmiş Toprak Antefiksler. *TÜBA-AR, 25,* 140-160.

Akurgal, E. (1993). *Eski İzmir I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akurgal, E. (2001). *The Hattian and Hittite Civilizations.* İzmir: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Aksan, M. (2007). Karia Bölgesi Arkeolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. (*TAY) Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri. (13.11.2018. http://tayproject.org/veritab.html).*

Akşit, O. (1967). *Likya Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Akşit, O. (1976). *Roma İmparatorluk Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Albustanlıoğlu, T. (2011). *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Mermer Ocakları Organizasyonu*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

Alp, S. (1994). Tarhuntassa Kentinin Yeri ve Bronz Tablet. *1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları* içinde (11-27). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Alparslan, M. & Alparslan, M. D. (1999). Tarhuntaşşa'nın Lokalizasyonunda Yeni Adımlar. *TEBE Haberler, 7,* 14.

Ardos, M. (1995). *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Arnold, W. T. (1906). *Studies of Roman Imperialism*. Manchester: Manchester University Press.

Arslan, M. (2002). The Impact of Galatians in Asia Minor. *OLBA, 6,* 41-55.

Arslan, M. (2003a). MÖ 188 Yılından MÖ 67 yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Tracheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları. *ADALYA, VI,* 91-118.

Arslan, M. (2003b). Piracy on the Southern Coast of Asia Minor and Mithradates Eupator. *OLBA, VIII,* 195-211.

Arslan, M. (2004). *Galater*. Scheidegg: Via Verbis Verlag.

Arslan, M. (2007). *Mithridates VI. Eupator ve Roma*. İstanbul: Odin Yayıncılık.

Arslan, M. (2011). Homonadlar Savaşı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(1-2), 97-107.

Arslan, M. (2013). Antik Eserler Işığı'nda Pisidia'nın Doğal Kaynakları ve Ekonomik Durumu. *Soyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5*(2), 312-321.

Arslan, M. (2018). Phaselis ve Teritoryumunun Yol ve Savunma Sistemleri: Tekirova-Çamyuva Arası. *Phaselis, IV,* 15-46.

Arslan, M. & Tüner Önen, N. (2011). Akdeniz'in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Ionia Bölgelerindeki Korykoslar. *ADALYA, XIV,* 189-206.

Arslan, M. & Tüner Önen, N. (2014). 2013 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 32(2),* 289-300.

Arslan, N. (2011). Assos 2010 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 33(3),* 41-64.

Arundel, F. J. V. (2016), *Küçük Asya'da Keşifler I-II*. (Çev. Doğan DERELİ). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Eserin orjinali 1834'de yayımlandı).

Aşkın, E. (2010). Korykos'un (Dağlık Kilikia) Hellenistik Dönemi Üzerine Gözlemler/Observations on the Hellenistic Period of Korykos (Rough Cilicia). *TUBA-AR, 13,* 77-89.

Atalay, İ. (1977). Burdur Havzası ve Çevresinin Jeomorfolojik Gelişimi. *Jeomorfoloji Dergisi, 6,* 93-110.

Atalay, İ. & Mortan, K. (1997). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Atayeter, Y. (2005). *Aksu Çayı Havzası'nın Jeomorfolojisi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Ateşlier, S. (2006). Euromos Arkaik Mimari Terrakottaları Üzerine İlk Gözlemler. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi, 8 (2),* 59-78.

Ateşlier, S. (2010). Lydia Pişmiş Toprak Mimari Levhaları-Lydian Architectural Terracottas. Cahill, N. D. (Ed.). *Lidyalılar ve Dünyaları-The Lydians and Their World* içinde (225-232). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ateşlier, S. (2013). *Alabanda Antik Kenti 2013 Yılı Kazısı (Rapor)*. Aydın.

Atlan, S. (1975). Side'de basılan Amyntas sikkeleri/Die Münzpragung des Amyntas in Side. *Belleten, 39,* 575-611.

Aulock, H. (1977a). Münzen und Stadte Pisidiens I, *IstMitt-Beiheft, 19,* Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

Aulock, H. (1977b). Münzen und Stadte Pisidiens II, *IstMitt-Beiheft, 22,* Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

Aulock, H. (1979). *Münzen und Stadte Pisidiens II*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

Avcı, M. (1990). *Göller Yöresi Batı Kesiminin Bitki Coğrafyası.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Avcı, M. (2014). Paleocoğrafya. Güner A. ve Ekim, T. (Ed.), *Resimli Türkiye Florası-1* içinde (50-75). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Aydal, S. Mitchell, S. & Vandeput, L. (1998). 1996 Yılı Pisidia Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 15(2),* 275-294.

Aydal, S. Mitchell, S., Robinson, T. & Vandeput, L. (1995). The Pisidian Survey 1995: Panemoteichos and Oren Tepe. *AnatSt, 47,* 141-182.

Aydın, N. (2013). *Büyük Sümerce Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın Tavukçu, Z. (2015). Alabanda: Tarihi Coğrafya, Topoğrafya, Araştırma ve Kazılar. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 35,* 223-256.

Aydınoğlu, Ü. (2009). Mersin İli Erdemli ve Silifke İlçelerinde Antik Dönem'de Kentleşme ve Tarımsal Organizasyon Araştırması 2008. *ANMED, 7,* 146-149.

Aydınoğlu, Ü. (2013). Paslı: Dağlık Kilikia'da Bir Kırsal Yerleşimin Değişim Süreci. *OLBA, XXI,* 71-100.

Aydınoğlu, Ü. & Mörel, A. (2015a). Dağlık Kilikia'da Kentleşme ve Kırsal Yerleşimler Araştırması 2013. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 32(1),* 525-534.

Aydınoğlu, Ü. & Mörel, A. (2015b). *Zeytinyağı Üretim Merkezi Kanytellis. Kanytellis-Kanlıdivane: Dağlık Kilikia'da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi.* Mersin: Pitura.

Aydınoğlu, Ü. & Mörel, A. (2016). Dağlık Kilikia'da Kentleşme ve Kırsal Yerleşimler Araştırması 2014. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 33(2),* 277-288.

Bachmann, M. (2008). Machtdemonstration und Kulturimplus. Die Festung auf dem Karasis. Pirson, F. & Wulf-Rheidt, U. (Hrsg.): Austausch und Inspiration. Kulturkontakte als Impuls architektonischer Innovation. Kolloquium vom 28.-30.4.2006 in Berlin anlasslich des 65 içinde (67-81). Mainz: Philipp von Zabern.

Bailey, D. M. (1975). *Catalogue of the Lamps in the British Museum I. Greek, Hellenistic and Earl Roman Pottery Lamps*. London: British Museum Press.

Baldıran, A. (2010). Lykaonia Bölgesi Şarap İşlikleri (Beyşehir-Seydişehir Civarı). Aydınoğlu, Ü. & Şenol, A. K. (Ed.). *Antik Çağ'da Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi* içinde (303-317). İstanbul: ZPK.

Ballance, M. & Roueche, Ch. (2001). Appendix II: Three inscriptions from Ovacık. R. M. Harrison, (Ed.). *Mountain and plain: from the Lycian coast to the Phrygian plateau in the late Roman and early Byzantine period* içinde (87-112) Michigan: University of Michigan Press.

Balland, A. (1981). *Fouilles de Xanthos VII: Inscriptions d'epoque imperiale du Letoon*. Paris: Government Publication.

Banou, E. Svolopoulos, D. & Chatzimitros, P. (2015). Ancient Fortress of Aigosthena Northeastern Tower (T4). *Resatoration and Consalidation Project* içinde (1-17). Greece: Ministry of Culture and Sports Ephorate of Antiquities of Athens.

Bar-Kochva, B. (1976). *The Seleucid Army: Organization and Tactics in the Great Campaings.* Cambridge: Cambridge University Press.

Baran, A. (2017). Pedasa Akropolis Suru Koridorlu Güney Geçidi. *CEDRUS, V,* 121-129.

Barnett, R. D. (1969). The Sea Peoples. *CAH, 2*(28), 3-24.

Barnett, R. D. (1975). The Sea Peoples. *CAH, 2*(2), 359-368.

Barreca, F. (1959). Precisazioni circa le mura Grechi di Tindari. *Rendiconti dell' Academia dei Lincei, XIV,* 105-113.

Bass, G. F. Frederick, H. & van Doorninck, Jr. (1982). *Yassıada, A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*. Texas: Texas A&M University Press.

Bayliss, R. (2001). *Provincial Cilicia and the Archaeology of Temple Conversion*. Unpublished Doctor's Thesis, Newcastle University, Department of Archaeology, Newcastle.

Baz, F. (2015). Merkezi Pisidia'daki Bazı Roma Kolonileri'ndeki İmparator Kültünün Varlığına İlişkin Değerlendirme. *Phaselis, 1,* 261-275.

Bean, G. E. (1954). Sculptured and Inscribed Stones at Burdur. *Belleten, 18(72),* 469-488.

Bean, G. E. (1959). Notes and Inscriptions from Pisidia. *I. AnatSt, 9,* 67-117.

Bean, G. E. (1960). Notes and Inscriptions from Pisidia. *II. AnatSt, 10,* 42-82.

Bean, G. E. (1965). *Side Kitabeleri. The Inscriptions of Side*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi.

Bean, G. E. (1972). Kitabeler. *TAD, 19*(2), 99-102.

Bean, G. E. (1989). *Turkey's Southern Shore.* London: Ernest Benn.

Bean, G. E. (1999). *Eskiçağda Güney Kıyılar*. İstanbul: Arion Yayınları.

Bean, G. E. & Cook, J. M. (1955). The Halicarnassus Peninsula. *BSA, 50,* 85-169.

Becks, R. (2014). İnarası-Ein neuer chalkolithischer Fundplatz im pisidischen Bergland. *IstMitt, 64,* 179-193.

Becks, R. (2015). Eine chalkolithische Höhlensiedlung in Pisidien: İncirdere Mağarası. *ADALYA, 18,* 33-43.

Becks, R. Polat-Becks, A. & Metin, H. (2015a). Güneybatı Pisidia'da Yeni Bir Araştırma: Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırması 2014. *ANMED, 13,* 185-192.

Becks, R., Polat-Becks, A. & Metin, H. (2015b). Pisidia'da Yeni Bulgular: Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırması 2014. *TEBE Haberler, 39,* 48-50.

Belke, K. & Mersich, N. (1990). *Tabula Imperii Byzantini 7 Phrygien und Pisidien*. Wien: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.

Bennett, J. (2007). The Roman Army in Lycia and Pamphylia. *ADALYA, 10,* 131-153.

Bennett, J. (2019). The Annexation of Galatia Reviewed. *ADALYA, 22,* 223-257.

Benson, E. F. (1895). Aegosthena. *JHS, 15,* 314-324.

Berryman, S. (2009). *The Mechanical Hypothesis in Ancient Greek Natural Philosphy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bersanetti, G. M. (1945). Un governatore equestre della Licia-Panfilia. *Aveum, 19,* 385-390.

Bilabel, F. (1920). *Die ionische Kolonisation: Untersuchungen über die Gründungen der Ionier, deren staatliche und kultliche Organisation und Beziehungen zu den Mutterstädten*. Leibzing: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung M.B.H.

Bingöl, O. (1980). *Das ionische Normalkapitell in hellenistischer und römischer Zeit in Klenasien.* Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag.

Bingöl, O. (2004). *Arkeolojik Mimari'de TAŞ*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Bittel, K. (1957). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1956. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, 89,* 5-38.

Bittel, K. & Neve, P. (1970). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1969. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, 102,* 5-26.

Borchardt, J. Neumann, G. & Schulz, K. (1975). Vier pisidische Grabstelen aus Sofular, *Kadmos, 14,* 68-72.

Bosch, CI. (1935). Über die Kleinasiatischen Münzen der Kaisezeit. *JDAI, 44,* 422-455.

Bosch, E. (1957). *Pamphylia Tarihine Kadar Tetkikler (Antalya Bölgesi'nde Araştırmalar 1) Studien zur Geschichte Pampyhliens (Untersuchungen in der Gegend von Antalya).* (Çev. Atlan, S.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (Eserin orjinali 1957'de yayımlandı).

Bowersock, G. W. (1965). *Augustus and the Greek World*. Oxford: Clarendon Press.

Bowie, E. L. (1970). Roman Colonies in Southern Asia Minor. *JRS, 60*, 202-207.

Böttcher-Ebers, J. (2012). Der Bogen als visuelles Zeichen im römischen Stadtbild. Zum Bedeutungswandel eines Architekturelements in der spâten Republik. *Antiquitates, 57*, 2012.

Bracke, H. (1993a). *First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)*. Waelkens, M. (Ed.). Leuven: Leuven University Press.

Bracke, H. (1993b). Pisidia in Hellenistic Times. Waelkens, M. (Ed.). *Sagalassos I, First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)* içinde (15-35). Leuven: Leuven University Press.

Brandenstein, W. (1950). Pisidian. *RE, 20*(2),1793-1797.

Brandenstein, W. (1965). Die vorgeschichtlichen Völker und Sprache Bewegungen in der Agais. *Anadolu Araştırmaları, 2,* 111-132.

Brandes, W. (1989). *Die Stadte Kleinasiens im 7.und 8.jhdt*. Amsterdam: Gieben.

Brandis, G. (1912). Galatia. *RE, 7*, 534-559.

Brands, G. (1988). *Rebuplikanische Stadttore in Italien*. Oxford: BAR International Series 458.

Brandt, H. (1992). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum*. Bonn: Dr Rudolf Habelt GmbH.

Brandt, H. (2002). Adada: eine pisidische Kleinstadt in hellenistischer und Römischer Zeit. *Historia, 51(4),* 385-413.

Brandt, H. & Kolb, F. (2005). *Orbis Provinciarum: Lycia et Pamphylia. Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*. Mainz: Verlag Phillip von Zabern in Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Broughton, T. R. S. (1938). *Roman Asia: An Economic Survey of Ancient Roma, IV*. Baltimore: Johns Hopkins Press.

Brasse, C. & Müth, S. (2016). Mauerwerksformen und Mauerwerkstechniken. Müth, S. Schneider, I. P. Schnelle, M. Steabler, P. D. De (Eds.). *Ancient Fortifications I* içinde (75-100). Oxford: Oxbow Books.

Breasted, J. (1962). *Ancient Records of Egypt Historical Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest, Vol. 5*. Chicago: The University of Chicago Press.

Briese, M. & Pedersen, P. (2003). Report of the Turkish-Danish investigations in ancient Halikarnassos (Bodrum) in 2000 and 2001. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20(1),* 257-272.

Brixhe, C. Drew-Bear, T., & Kaya, D. (1987). Nouveaux monuments de Pisidie. *Kadmos, 26*, 22-70.

Broughton, T. R. S. (1971). *The Magistrates of The Roman Republic, II*. Ohio: Clevelant.

Broughton, T. R. S. (1975). Roman Africa, Roman Syria, Roman Greece, Roman Asia Minor. Frank, T. (Ed.). *An Economic Survey of Ancient Rome* IV içinde (499-918). New York: Pageant.

Bryce, T. R. (1986). *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources.* Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Bryce, T. R. (2003). History. H. Craig Melchert (Ed.). *The Luwians* içinde (27-127). Boston: Brill.

Bryce, T. R. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Oxford University Press.

Bryce, T. R. (2009). *The Peoples and Places Of Ancient Western Asia: The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*. London: Routledge.

Bryce, T. R. (2010). Tarih. Melchert, H. C. (Ed.). *Luviler* içinde (41-116). İstanbul: Kalkedon Yayınevi.

Buchheim, H. (1960). *Die Orientpolitik des Triumvirn M. Antonius*. Heidelberg: Carl Winter- Universitatsverlag.

Bukowiecki, E. (2010). La taille des briques de parement dans l'opus testaceum a Rome, dans Archeologia della costruzione II. *Arqueologia de la Construccion II* içinde (143-151). Madrid: Imprenta Taravilla.

Bukowiecki, E. Helene, D. & Julien, D. (2008). *Ostie, l'eau dans la ville: chateaux d'eau et reseau d'adduction*. Roma: Ecole française de Rome.

Bulgurlu, S. (1999). *Perge Kenti Hellenistik Güney Kapısı ve Evreleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bulut, S. (2018). Lykia'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Üzerine Bir Ön Değerlendirme/A Preliminary Evaluation on Olive Oil And Wine Production in Ancient Lycia. *Cedrus, 6,* 675-700.

Burckhardt, J. (1983). *The Age of Constantine The Great*. California: University of California Press.

Burke, A. A. (2004). *The Architecture of Defense: Fortified Settlements of the Levant During the Middle Bronze Age.* Unpublished Doctors Thesis, The University of Chicago, Depatment of Near Eastern Languages and Civilizations, Chicago.

Burrell, B. (2004). *Neokoroi: Greek cities and Roman Emperors*. Boston: Cincinnati Classical Studies-Brill.

Butler, S. (1880). *Geography*. London: Paternoster-Row.

Bürchner, L. (1912). Galatia. *RE, 7,* 519-534.

Büyükkolancı, M. (1996). *Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Büyükkolancı, M. (2008). Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) "Appasas" mı?. Erkanal-Öktü, A. Günel, S. & Deniz, U. (Eds.). *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Araştırmalar* içinde (41-55). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Büyükkolancı, M. (2013). Adada Antik Kenti ve Geleceği. Hürmüzlü, B., Fırat, M., Gerçek, A. (Eds.). *Pisidia Araştırmaları 1, Sempozyum Bildiri Kitabı Kasım 2012* içinde (197-214). Isparta: Isparta Gül Ofset Baskı Hizmetleri.

Büyükkolancı, M. (2017). Efes ve Magnesia Bizans Dönemi Surlarına Yeni Bir Tarih Önerisi. *Aktüel Arkeoloji Dergisi, 55,* 1-111.

Büyükkolancı, M. (2018). Efes ve Magnesia Bizans Surlarının Yeniden Değerlendirilmesi. Şimşek, C. & Kaçar, T. (Ed.). *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi* içinde (401-428). İstanbul: Ege Yayınları.

Büyükkolancı, M. (2019). Gotlar Efes ve Magnesia Önünde. Erön, A. & Erdan, E. (Ed.). *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar* içinde (385-395). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Büyüközer, A. (2020). Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?). *OLBA, XXVIII*, 165-206.

Caceres-Cerda, B. F. (2018). *The Exceptional Case of Plancia Magna: (Re)Analyzing The Role of A Roman Benefactress*. Unpublished Masters Thesis, Department of Classical Archaeology and Art History, The City University of New York, New York.

Cagnat, R. (1906). *Inscriptiones Graecae Ad Res Romanas Pertinentes*. Paris: Reu Bonaparte.

Campbell, D. B. (2004). *Greek And Roman Military Writers: Selected Readings*. Abingdon: Routledge.

Campbell, D. B. (2006). *Siege Warfare in the Roman World: 146 BC-AD 378.* Oxford: Osprey Publishing.

Campbell, D. B. (2011). Ancient Catapults: Some Hypotheses Reexamined. *Hesperia, 80,* 677-700.

Campbell, D. B. & Delf, B. (2003). *Greek and Roman Siege Machinery 399 BC-AD 363.* Oxford: Osprey Publishing.

Capuzzo, D. (2010). La defunzionalizzazione e il riuso delle fortificazioni ellenistiche nella prima eta imperiale: il caso della provincia d'Asia. *LANX, 12*, 1-54.

Cary, M. & Scullard, H. H. (1976). *A History of Rome*. Basingstoke: Palgrave.

Casson, S. (1933). *The Technique of Early Greek Sculpture.* Oxford: Clarendon Press.

Cate, H. T. (1965). *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period, Vol. 10.* Leiden: Brill.

Ceccarelli, M. & Paipetis, S. A. (2010). *The Genius of Archimedes-23 Centuries of Influence on Mathematics, Science and Engineering*. Patras: University of Patras Press.

Cerchiai, L. Janelli, L. & Longo, F. (2004). *The Greek Cities of Magna Graiecia and Sicily*. Los Angeles: Getty Publications.

Ceylan, A. (2014). The Kingdom of Diauehi and the Urartians in Northeast Anatolia in Light of New Findings. Çilingiroğlu, A. Köroğlu, K. Çulha, Z. Öncü, G. (Ed.). *Urartians* içinde (138-168). İstanbul: RHM.

Ceylan, A. (2017). Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular/Diauehi Kingdom and Urartian's in the Northeast Anatolia in the Light of New Findings. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20,* 517-568.

Ceylan, A. & Özgül, O. (2016). Erzincan ve Cevresinde Urartular. Akın, H. (Ed.). *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu* içinde (127-147). Erzincan: Erzincan Üniversitesi Rektörlüğü.

Ceylan, B. (2009). Kilikya'da Geç Antik Dönem Kırsal Yerleşimleri: Kanytellis Örneği. *OLBA, XVII,* 45-62.

Chaniotis, C. A. (2005). *War in the Hellenistic World*. Oxford: Blackwell.

Chavane, M. (1990). Le Necropole D'Amathonte, Tombes. *IV Les Petits Objects, Etudes Chypriotes, XII,* 110-385.

Chevallier, R. (1976). *Roman Roads*. London: B.t. Bastsford.

CIG, (1873/1902). *Corpus Inscriptionum Graecarum. Concilio et auctoritate Acedemiae Litterarum Borissicae editum, I-XVI.* Mommsen, T. (Ed.). Berolini.

Cleere, H. (1958). Roman Domestic Ironworks, as Illustrated by the Brading Isle of Wight Villa. *BALond, I,* 55-74.

Cook, A. B. (1925). *Zeus, A Study in Ancient Religion, Vol. II.* London: Cambridge at the University Press.

Cornelius, F. (1958). Geographic des Hethiterreiches. *Orientalia, 27,* 225-251, 373-398.

Cornelius, F. (1973). *Geschichte der Hethiter. Mit besonderer Berücksichtigung der geographischen Verhaltnisse und der Rechtsgeschichte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Coşkun, A. (2001). Çatı Kiremitleri Üzerinde Görülen Damgalar, Motifler ve İşaretler. *Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi, 11,* 19-23.

Coşkun, A. (2007). Salamis Kenti Çatı Kiremitleri Üzerine Bazı Gözlemler. *Anadolu/Anatolia, 33,* 9-24.

Coşkun, A. (2008). Das Ende der 'romfreundlichen' Herrschaft in Galatien und das Beispiel einer 'sanften' Provinzialisierung in Zentralanatolien. Coşkun, A. (Ed.). *Freundschaft und Gefolgschaft in den auswärtigen Beziehungen der Römer (2. Jh. v. Chr. – 1. Jh. n. Chr.)* içinde (133-164). Frankfurt am Main: Lang.

Coşkun, A. (2019). Galat Krallıkları. Tekin, O. (Ed.). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar ve Kent Devletleri* içinde (146-163). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Coulton, J. J. (1976). *The Architectural Development of the Greek Stoa*. Oxford: Clarendron Press.

Cramer, J. A. (1832). *A Geographical and Historical Description of Asia Minor; with a Map*. Oxford: Oxford University Press.

Crees, J. H. E. (1911). The reign of the Emperor Probus. London: London University Press.

Cronin, S. H. (1902). First Report of Journey in Pisidia, Lykonia and Pamphylia. *JHS, 22,* 94-125.

Crowfoot, J. W. Crowfoot, G. M. & Kenyon, K. M. (1957). *The Objects from Samaria*. London: Palestine Exploration Fund.

Culham, P. (1987). Roman Roads, Greek Terms. Transaltion, Transaliteration and Transfer. *Glotta, 65,* 161-170.

Cummer, W. (1970). Phrygian Roof Tiles in the Burdur Museum. *Anatolia, 14,* 29-54.

Çelgin, A. V. (2002). Termessos'taki Artemis Tapınakları. Epigrafik Verilere Göre Genel bir Değerlendirme. *Anadolu Araştırmaları, 16,* 87-114.

Çelgin, A. V. (2004). Coğrafi Koşulların Antik Yerleşmeler Üzerindeki Şekillendirici Etkisine Karakteristik Bir Örnek: Yukarıkaraman (Anydros ? - Eudokias ?). *60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan Uygarlık Anadolu'da Doğdu* kitabı içinde (239-250). İstanbul: Ege Yayınları.

Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çevik, Ö. (2005). The Change of settlement patterns in Lake Van Basin: Ecological constrains caused by highland landscape. *Altoriental Forschungen, 32(1),* 74-96.

Çevik, N. (2006). Kitanaura: Doğu Likya'da Bir Kent. Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., des Courtils, J., Alpaslan, M. D., Boyraz, R., (Ed.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu* içinde (327-339). Antalya: AKMED.

Çevik, N. (2015). *Lykia Kitabı*. Antalya: AKMED.

Çevik, N. (2018). Lykia, Pisidia, Pamphylia Kavşağında Termessos'un Uç Kalesi: Neapolis. *CEDRUS, 6,* 435-451.

Çevik N., Varkıvanç B., Kızgut İ. & Gülşen F. (2003). A Settlement In Lycia: Darıözü/Kastabara. *ADALYA, 6,* 189-232.

Çevik, N. Kızgut, İ. & Bulut, S. (2010). Rhodiapolis, as a Unique Example of Lycian Urbanism. *ADALYA, 13,* 29-64.

Çevik, N. & Bulut, S. (2007). The Belen and Kelbessos Farmsteads with Towers on the Border of Pisidia-Lycia and Some Thoughs on Security in the Countryside. *ADALYA, 10,* 105-130.

Çevik, N. & Pimouguet-Pedarros, İ. (2004). The Fortified site of Kelbessos. *AA, 12,* 283-291.

Çevik, N. & Pimouguet-Pedarros, İ. (2005). Kelbessos Dans Le Beydağ. Un Peripolion Sur Le Territoire De Termessos De Pisidia: Resultats Preliminaires. *AA, 23,* 439-447.

Çevik, N. & Pimouguet-Pedarros, İ. (2010). Fortifications et systeme defensif de Myra: Recherches 2009. *AA, XVIII,* 243-275.

Çevik, N. & Pimouguet-Pedarros, İ. (2011). Le systeme defensif de Myra-Andriake. *AA, XIX,* 303-319.

Çevik, N. & Pimouguet-Pedarros, İ. (2013). Kelbessos et Kithanaura sur le territoire de Termessos de Pisidie. *L'Anatolie des peuples, des cites et des cultures, ci-apres designe, II,* 273-288.

Çidem, M. (2018). *Kremna Antik Kenti Mimari Bezemeleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.

Çilingiroğlu, A. (1983), Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 2,* 28-37.

Çilingiroğlu, A. (2001). Ayanis I: Ten Years, Excavations at Rusahinili Eiduri-kai 1989-1998. Çilingiroğlu, A. & Salvini, M. (Ed.). *Military Architecture* içinde (25-36). Roma: Istituto per gli studi micenei ed egeo-anatolici CNR.

Çilingiroğlu, A. & Salvini, M. (1995), Rusahinili in Front of Mount Eiduru, The Urartian Fortress of Ayanis. *SMEA, 35,* 111-124.

Çimen, L. (2004). *Halikarnassos Yarımadası Şehir Surları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Çinici, A. (2013). *Landscapes of Pednelissos: Making of an Urban Settlement image in Ancient Pisidia*. Unpublished Doctors Thesis, Department of Archaeology, Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara.

Çörtük, U. & Öncü, Ö. E. (2011). A Study on the Defence Architecture of Northern Caria Harpasos (Akçay) Valley: Kıztaşı ve Beyerli Fortresses. *AD, XVI,* 101-129.

Darbyshire, G., Mitchell, S. & Vardar L. (2000). The Galatian Settlement in Asia Minor. *AnatSt, 50,* 75-97.

Davies, G. (2000). Cremna in Pisidia: A Re-Appraisal of the Siege Works. *AnatSt, 50,* 151-158.

Davis, E. J. (2006). *Anadolu*. (Çev. Funda YILMAZ). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Eserin orjinali 1872'de yayımlandı).

Dedeoğlu, J. (2005, Mayıs). Aksu Zindan Mağarası Kutsal Alanı. Yazılı Bildiri. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 14,* 153-166.

Demir, A. (1988). Anadolu Selçuklu Hanları: Susuz Han. *İlgi, 55,* 15-19.

Demir, A. (1989). İncir Han. *AE, 56,* 8-12.

Demir, M. (2018). Carrhae Savaşı'nın (MÖ 53) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Yeni Değerlendirmeler. *CEDRUS, VI,* 233-248.

Demiriş, B. (2002). *Annales'de Beliren Tarihçiliği ve Humanizmi ile Tacitus*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Demirkent, I. (2002). Haçlı Seferleri ve Türkler. *Türkler, VI,* 1133-1141.

Demirtaş, M. B. (1999). *Apollon Smintheus Tapınağı'nın Mimari Blokları Üzerindeki Taşçı İşaretlerinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Demirtaş, M. B. (2003). Antik Dönem Taşçı İşaretleri. *İdol, 17,* 16-23.

Demirtaş, M. B. (2006). *Magnesia Artemis Tapınağı'nın Teknik ve İşçilik Özellikleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dever, W. G. (1993). Preliminary Excavation Reports: Sardis, Paphos, Caesarea Maritima, Shiqmim, ʿAin Ghazal. *The Annual of the American Schools of Oriental Research, 51,* 1-126.

Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü (*DMİGM*). (*2018 Verileri*).

Dinç, R. (2011). Antiokheia Ad Maeandrum Yakınlarındaki Roma Köprüsü. Özkan, A. & Dönmez, Ş. (Eds.). *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri/Önder Bilgi'ye Armağan* (111-128). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Dinç, R. & Dede, E. (2003). Tralleis 2002 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 25(1),* 339-354.

Dinçol, A. M. (1970). *Eski Anadolu Dillerine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Dinçol, A. M. & Dinçol, B. (2000). Anadolu'da Bulunan ilk Çivi Yazılı Tunç Tablet ve Yeni bir Hitit Kralının Ortaya Çıkış Öyküsü. *Sanat Dünyamız Dergisi, 80,* 175-180.

Dinçol, A. M. & Dinçol, B. (2005). Anadolu'da Bulunan İlk Çivi Yazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı. *Anadolu Araştırmaları, 18*(1), 1-13.

Dinçol, A. M., Yakar, M. & Dinçol, B. (2000). The Borders of the Appanage Kingdom Tarhuntassa - A Geographical and Archaeological Assesstment. *Anatolica, 26,* 1-29.

Dinsmoor, W. B. (1989). *The Architecture of Ancient Greece.* New York: Biblo and Tannen.

Dirix, K., Muchez, P., Dgreyse, P. & Poblome, J. (2015). Spatial Distribution of Elemental Enrichments aroundArchaeological Sites: Insights from the Ancient City ofSagalassos in Southwest Turkey. *Geoarchaeology: An International Journal,* 1-15.

Dodge, H. (1984). *Building materials and techniques in the eastern Mediterranean from the Hellenistic period to the end of the 4th century AD*. Phd Thesis Newcastle University, Newcastle.

Dodgeon, M. H. & Lieu, S. N. C. (1992). *The Roman eastern frontier and the Persian Wars A.D. 226-363: A Documentary History.* London: Routledge.

Dodgeon, M. H. & Lieu, S. N. C. (1994). *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, AD 224-363.* Londra: Routledge.

Doğanay, H. (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. İstanbul: MEB Yayınları.

Doğanay, O. (2012). Zengibar Kalesi (Bozkır/Konya) 2010 yılı Yüzey Araştırması. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 29 (3),* 403-422.

Doğanay, O. (2016). Zengibar Kalesi (Isauria) 2010-2015 Yılları Yüzey Araştırmaları: İlk Sonuçlar ve Düşünceler. *İDİL, 5 (21),* 389-408.

Doğanay, O. (2017). *Torosların Savaşçı Kavmi Homonadlar*. İzmir: Ege Yayınları.

Doğer, E., Sezgin, Y. Eroğlu, M. & Başdemir, B. (2019). Aigai 2016-2017 Yılları Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 40(3),* 669-690.

Donnelly, M. & Diehl, D. (1998). *Siege: Castles at War*. Dallas: Taylor Publishing.

Dornisch, K. (1992). *Die griechischen Bogentore: zur Entstehung und Verbreitung des griechischen Keilsteingewölbes.* Frankfurt am Rhein.

Downey, G. (1961). *A Histroy of Antioch in Syria*. New Jersey: Princeton University Press.

Döğer, E. & Gezgin, İ. (1998). Arkaik ve Klasik Dönem'de Smyrna'nın Dış Savunması Üzerine Gözlemler. Ülker, N. (Ed.). II. Uluslararası İzmir Sempozyumu içinde (5-30). İzmir: Ege Yayınları.

Dökü, F. E. (2013). Uylupınar Yerleşmesi (Erken Kibyra) ve Çevresi Yüzey Araştırması 2012. *ANMED, 13*, 239-249.

Dökü, F. E. & Baytak, İ. (2012). Uylupınar (Erken Kibyra) Yerleşimi 2012 Yüzey Araştırmaları. Hürmüzlü, B., Fırat, M. ve Gerçek, A., (Ed.). *Pisidia Araştırmaları-I Sempozyum Bildirileri* içinde (71–89). Isparta: Gül Ofset Matbaa.

Dörpfeld, W. (1902). Die 1900-1901 in Pergamon gefundenen Bauwerke. *Ath. Mitt, 27,* 10-43.

Dörtlük, K. (1976). Keraitae Araştırma Raporu. *TAD, 23(1),* 17-23.

Dörtlük, K. (1988). İlk Keraitai Yazıtı. *TAD, 27,* 68-71.

Dreams, D. & Poblome, J. (2016). Adaptive Cycles in Communities and Landscapes: The Caseof Sagalassos and Düzen Tepe during the Classical-Hellenistic Period. *Landscapes* içinde (91-107). Ostericher, I. (Ad.). Cambridge: ARC.

Drew-Bear, T. (2003). Firigya ve Pisidia'da Epigrafik Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20*(2), 77-82.

Drew-Bear, T. (2008). Frigya ve Pisidya'da Hıristiyanlar, Askerler ve Eğitim Görmüş Köylüler. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 25* (2), 261-268.

Duggan, T. M. P. (2004). A short account of recorded calamities (earthquakes and plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas Over The Past 2,300 Years-an Incomplete List, Comments and Observations. *ADALYA, 7,* 123-170.

Duman, B. (2010). *Laodikeia Helenistik ve Erken Roma Dönemi Seramiği*. Yayımlanmamış Doktora Tez, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Duncker, M. (1867). *Geschichte Des Altertums*. Berlin: Dunder und Bumblet.

Durnford, S. (2018). Peoples And Maps-Nomenclature and Definitions. Mouton, A., Rutherford, I. & Yakubovich, I. (Eds.), *Luvi Uygarlığı* içinde (47-76). Leiden/Boston: Brill.

Duru, R. (1981). Kuruçay Höyüğü Kazıları 1980. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 3,* 5-8.

Duru, R. (1988). Kuruçay Höyüğü Kazıları 1986. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 11(1),* 65-70.

Duru, R. (1989). Were the earliest cultures at Hacılar really aceramic?. Emre, K., Hrouda, B., Mellink, M., ve Özgüç. N. (Eds.). *Tahsin Özgüç'e Armağan Anatolia and The Ancient Near East* içinde (99-105). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Duru, R. (1999). The Neolithic of the Lake District. Özdoğan, M. ve Başgelen, N. (Eds.). *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization* içinde (165-191). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Duru, R. (2000). Bademağacı Kazıları 1998. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 21,* 109-116.

Duru, R. (2007). Göller Bölgesi Neolitiği. Başgelen, N. & Özdoğan, M. (Ed.). Türkiye'de Neolitik Dönem, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu, Yeni Kazılar Yeni Bulgular içinde 331-360. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Duru, R. (2008). *MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesinin Altıbin Yılı.* Antalya: AKMED.

Duru, R. (2010). *Elli Yıllık Bir Arkeoloji Öyküsü Hacılar*. Antalya: AKMED.

Duru, R. (2016). *Tarımdan Yazıya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresinin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-2000)*. Antalya: Kutlu Avcı Yayınları.

Duru, R. & Umurtak, G. (2011). Bademağacı Kazıları 2009 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 32(2),* 438-445.

Durugönül, S. (1995a). Kilikia Kulelerinin Tarihteki Yeri. *AD, 3,* 197-202.

Durugönül, S. (1995b). Olba Polis mi, Territorium mu ?. *Lykia, II,* 75-82.

Durugönül, S. (2007). Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları: Nagidos. Durugönül, S. (Ed.). *Savunma Sistemleri* içinde (9-21). Antalya: AKMED.

Durukan, M. (2016). Roma'nın Günümüze Yansıyan Sinsi Politikası: Divide Et Impera (Böl ve Yönet). *ARATOS, 78,* 28-33.

Dusenbery, E. B. (1998). *Samaothrace, The Nevropoleis*. Princeton: Princeton University Press.

Duymaz, A. Ş. (2007). Ortaçağ Türk Arkeolojisi Araştırmalarında Bir Kervansaray Örneği Olarak Susuz Han. *M. Oluş Ank'a Armağan Konya Kitabı X* içinde (313-319). Konya.

Dürüşken, Ç. (2003). *Paulus'un Kutsal Görev Gezileri ve Anadolu Halklarına Mektuplar*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Eck, W. (1972). Bemerkungen zum Militarkommando in den Senatsprovinzen der Kaiserzeit. *Chiron, 2,* 429-436.

Edwell, P. (2008). *Between Rome and Persia: The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra Under Roman Control*. London: Routledge.

Eisenberg, M. (2013). Military Architecture. Segall, A., Eisenberg, M., & Mlynarczyk, J. (Eds.). *Hippos-Sussita of the Decapolis the first Twelve Seasons of Excavations I* içinde (86-127). Israel: Rahash, Bar-Lev Industrial Park.

Eisenberg, M. (2016). Graeco-Roman Poliorketics and the Development of Military Architecture in Antiochia Hippos of the Decapolis as a Test Case. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. (Eds.). *Ancient Fortifications II* içinde (609-622). Oxford: Oxbow Books.

Eliüşük, M. (2015). Kilikya Bölgesi Roma Dönemi Baldaken Tipli Mezar Anıtları. Kahya, T., Özdizbay, A., Tünen, N. Ö. & Wilson, M. (Ed.). *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu* içinde (247-272). Antalya: AKMED.

Emecem, F. M. (2015). "İhtilalci bir Mehdilik" Hareketi mi? Şahkulu Baba Tekeli İsyanı Üzerine Yeni Yaklaşımlar. Öz, M. & Yeşil, F. (Eds.). *Ötekilerin Paşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan* kitabı içinde (521-534). İstanbul: Timaş Yayınları.

Engels, J. (1999). *Augusteische Oikumenegeographie und Universalhistorie im Werk Strabons von Amaseia*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Ercenk, G. (1986). *Pamphylia Bölgesi Antik Yol Ağı*. Antalya: Bilgi Yayınevi.

Ercenk, G. (1992). Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi. *Belleten, 56,* 361-370.

Erciyas, B. & Sökmen, E. (2009). Komana Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması 2007. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 26(1),* 289-306.

Erciyas, B. & Sökmen, E. (2010). Komana Antik Kenti Arkeolojik Araştırma Projesi 2008 Yılı Projesi. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 27(2),* 355-374.

Erdem, İ. (2006). Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler (12.-15. yy.). Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., des Courtils, J., Alpaslan, M. D., Boyraz, R., (Eds.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Kitabı* içinde (243-251). Antalya: AKMED.

Erdem, Z. K. (1995). *Anadolu Hadrianus Dönemi Mimari Bezemeleri (M.S. 117-138).* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erdemir, H. P. (2010). Hellen ve Roma Toplumlarında Tuvalet ve Temizlik. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, 2(2),* 103-122.

Erdemir, H. P. & Erdemir, H. (2010). Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler. *History Studies International Journal of History, Özel Sayı,* 117-136.

Erdkamp, P. (2007). *A Companion to the Roman Army.* New Jersey: Blackwell.

Erdmann, H. (1976). Das Anatolische Karavansaray des 13. *Jahrhunderts, 2(3),* 152-153.

Erdoğan, A. (1991). *Batı Anadolu Şehir Surlarının Gelişimi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Eren, N. (1979). İncir Hanı. *İLGİ, 27,* 18-23.

Ergin, G. (2013). *Anadolu'da Roma Hakimiyeti*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ergürer, E. (2007). Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bir Kremna Heykeli. *Doğudan Yükselen Işık: Arkeoloji Yazıları, 50. Yıl Anı içinde* (433-442). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Erken, S. (1977). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Erol, A. (2009). Burdur Arkeoloji Müzesi'ndeki Bronz Amyntas Sikkeleri. Tekin, O. (Ed.), *Studies in memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlanand in honour of Nezahat Baydur* içinde (147-155). İzmir: Ege Yayınları.

Erol, A. F. (2004-2005). An Analysis on Illustrations of War Materials on City-gates: Pamphylian, Pisidian and Isaurian Regions. *Anodos, 4(5),* 69-77.

Erol-Özdizbay, A. (2012). Perge Sikkelerinde Agonistik Ödül Taçlar. *ADALYA,* 15, 203-221.

Erön, A. (2007). *Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Ersoy, A. (2019). Eskiçağda Kadifekale. Daş, M., Göksu, E. & Yılmaz, M. (Eds.). *3. Uluslararası Tarih Sempozyumu* için (253-266). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası.

Ersoy, B. (1995). Osmanlı Öncesi Anadolu Kervan Yolları ve Üzerlerindeki Kervansaraylar. *Kültür ve Sanat, 25,* 22-26.

Ertekin, E. (2013). Principatus Döneminde Lycia Et Pamphylia Eyaleti'nde Görev Yapmış Olan Curatores Rei Publicae ve Correctores. *JASSS, 6*(6), 497-524.

Erzen, A. (1973). Das Besiedlungsprolbem Pamphyliens im Altertum. *Archaologischer Anzeiger*, *88*(3), 388-401.

Esin, U. (1979). Tepecik Kazısı, 1973. *Keban Projesi: 1973 Çalışmaları,* 79-94.

Esin, U. & Arsebük, G. (1974). Tülintepe Kazısı, 1971. *Keban Projesi: 1971 Çalışmaları,* 137-142.

Fachard, S. (2016a). Regional Fortifications and the Fortification of Regions. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. (Eds.). *Ancient Fortifications II* içinde (413-416). Oxford: Oxbow Books.

Fachard, S. (2016b). Studying Rural Fortifications: A Landscape Approach. Müth, S. Schneider, P. I. Schnelle, M. & Staebler, P. D. De (Eds.). *Ancient Fortifications I* içinde (207-230). Oxford: Oxbow Books.

Fant, J. C. (1989). Poikiloi lithoi: the anomalous economics of the Roman imperial marble quarry at Theos, in The Greek Renaissance in the Roman empire. *Papers from the Xth British Museum Classical Collequium (BICS Suppl. 55) London,* 206-218.

Faulkner, R. O. (1975). Egypt: From the Inception of the Nineteenth Dynasty to the Death of Ramesses III. Edwards, I. E. S. et. all (Eds.), *The Cambridge Ancient History, Vol. II/2* içinde (217-251). Cambridge: Cambridge University Press.

Feld, K. (2005). *Barbarische Bürger. Die Isaurier und das Römische Reich*. Berlin: Gruyter.

Fellows, C. (1852). *Travels and Researches in Asia Minor*, London: Bibliothek Heidelberg.

Feugere, M. (2002). *Weapons of the Romans*. Hereford: Tempus Publishing.

Fırat, M. (2016). *Antik Çağ'da Taş Duvar İşçiliği*. İstanbul: Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

Fields, N. (2008). *SYRACUSE 415-413 BC Destruction of the Athenian ImperiaI Fleet*. Oxford: Ilios.

Fields, N. & Delf, B. (2010). *Ancient Greek Fortifıcation 500-300 BC*. New York: Osprey Publishing.

Filges, A. (2019). Anadolu'da Roma Kolonileri ve Sikkeleri. Tekin, O. (Ed.). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar ve Kent Devletleri* içinde (400-411). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Filimonos-Tsopotou, M. & Apostolou, A. (2013). Restoration And Landscaping Of Archeological Site of Nisyros, Greece. *Bulletin Scientifigue, 64*, 75-87.

Finkelberg, M. (2005). *Greeks and Pre-Greeks: Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition*. Cambrdige: Cambridghe University Press.

Finley, M. I. (2007). *Antik Çağ Ekonomisi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Fochetti, B. (2015). The Evolution and Use of the Doric Order in Lycia et Pamphylia during the Roman Period: preliminary remarks. Kahya, T., Özdizbay, A., Tünen, N. Ö., Wilson, M., (Eds.). *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu* içinde (297-306). Antalya: AKMED.

Forlanini, M. (1988). La regione del Tauro nei testi Hittiti. *Vicino Oriente, 7*, 129-169.

Foss, C. (1977). Atticus Philippus and the Walls of Side. *ZPE, 26*, 172-180.

Foss, C. & Winfield, D. (1986). *Byzantine Fortifications: an introduction*. Pretoria: University of South Africa.

Franco, C. (1994). Le mura di lasos. Riflessioni tra archeologia e storia. *REA, 96,*173-184.

Franke, P. R. (1968). *Klainasien Zur Römezeit*. München: Beck.

Franke, P. R. (2007). *Roma Döneminde Küçükasya*. (Çev. N. Baydur ve B. T. Baydur). İzmir: Ege Yayınları, (Eserin orijinali 1968'de yayımlandı).

Frederikssen, R. Laufer, E. & Müth, S. (2016). Source Criticism: Fortifications in written sources and visual arts. Müth, S. Schneider, P. I. Schnelle, M. & Staebler, P. D. De (Eds.). *Ancient Fortifications I* içinde (173-195). Oxford: Oxbow Books.

French, D. H. (1980). The Roman Road-System of Asia Minor. *ANRW II, 7*(2), 698-729.

French, D. H. (1984). Roma Yolları ve Mil Taşları, *2. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İzmir, 123-129.

French, D. H. (1991). Sites and Isncriptions from Phrygia, Pisidia and Pamphylia. *EA, 17*, 51-63.

French, D. H. (1992a). 1990 Yılı Küçük Roma Yolları ve Miltaşları Çalışması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 9,* 149-167.

French, D. H. (1992b). Roads in Pisidia. *AMS, 6,* 167-175.

French, D. H. (1994a). 1993 Küçük Asya Roma Yolları ve Miltaşları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 12,* 29-37.

French, D. H. (1994b). Isinda and Lagbe. Hall, A., Milner, N., Mitchell, S., & French, D., (Eds.). *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia: In Memoriam A. S. Hall* içinde (53-91). Ankara: The British Institute of Archaeology.

French, D. H. (1997). Pre- and Early Roman Roads of Asia Minor. *AD, 5,* 179-196.

French, D. H. (2012). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor. Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.2: Galatia*. Ankara: British Institute of Archaeology.

French, D. H. (2014). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor. Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.6: Lycia et Pamphylia*. Ankara: British Institute of Archaeology.

French D. H. & Mitchell, S. (1977). Roma İmparatorluğunun ilk Devirlerinde Pisidia'da Yollar ve Ulaşım. *TAD, 24,* 213-222.

Friedrich, J. (1931). *Hethitisch und Kleinasiatische Sprachen*. Berlin-Leipzig: Gruyter.

Friedrich, J. (2000). *Kayıp Yazılar ve Diller.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Gaitzsch, W. (2005). *Eisenfunde aus Pergamon: Gerate, Werkzeuge und Waffen, PF 14*. Berlin: De Gruyter.

Garlan, Y. (1974). *Recherches de poliorcetiquec grecque*. Paris: De Boccard (for Ecole française d'Athenes).

Garstang, J. (1947). Problems and Prospects in Hittite Studies. *AJES, 6*(6), 221-230.

Garstang, J. (1953). *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in southern Turkey.* Oxford: Clarendon Press.

Garstang, J. & Gurney, O. R. (1959). *The Geography of the Hittite Empire*. Ankara: British Institute of Archaeology.

Gauß, W. (2019). Considerations on Aegean Bronze Age Fortifications. Hansen, S. & Krause, R. (Ed.). *Bronze Age Fortresses in Europe* içinde (53-79). Bonn: Habelt-Verlag.

Gençer, F. Hamamcıoğlu Turan, M. Vardaroğlu, M. & Aktaş, E. (2017). Karya, Alinda ve Latmos'daki iki Hellenistik Kulenin Yapısal Dayanımının Değerlendirilmesi. *Ulusalarası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu* içinde (79-86). Trabzon.

Giese, J (2010). Bautechnische Beobachtung am nördlichen und nordwestlichen Mauerabschnitt in Messene. Lorentzen, J., Pirson, F., Schneider, P. I., Wulf-Rheidt, U. (Eds.). *Aktuelle Forschungen zur Konstruktion, Funktion und Semantik antiker Stadtbefestigungenn Workshop* içinde (85-95). İzmir: Ege Yayınları.

Giese, J. Ruppe, U. Schneider, P. I. & Schnelle, M. (2016). Überlegungen Zur Systematıischen Beschreibung und Prasentation. Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. & Staebler, P. D. De. (Editors). *Ancient Fortifications I* içinde (40-60). Oxford: Oxbow Books.

Gjerstad, E. (1948). *The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods, SCE4.2*: Stockholm: Swedish Cyprus Expedition.

Gjerstad, E., Lindros, J., Sjöqvist, E. & Westholm, A. (1935). *Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931*. Stockholm: Swedish Cyprus Expedition.

Goetze, A. (1957). *Kleinasien, Kulturgeschichte des Alten Orients, III*. München: Beck.

Goetze, A. (1960). The Beginning of the Hittite Instructions for the Commander of the Border Guards. *JCS, 14*, 69-73.

Goldsworthy, A. (2003). *The Complete Roman Army*. Melbourne: Thames and Hudson Publishing.

Goldsworthy, A. (2009). *How Rome Feel*. London: Yale University Press.

Gonzales, M. (2005). The Oracle and Cult of Ares in Asia Minor. *GRBS, 45*, 261–283.

Göncü, H., Yolaçan, B. & Ersoy, A. (2019). Smyrna/İzmir Kırsalında Yer Alan Bazı Savunma Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme. *TÜBA-KED, 19*, 11-28.

Graff, I. V. der (2019). *The Fortifications of Pompeii and Ancient Italy*. New York: Routledge.

Grant, M. (1949). An Early Coin of Colonia Olbasa. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, 9*, 239-242.

Green, P. (1990). *Alexander to Actium. The Historical Evolution of the Hellenistic Age*. Berkeley: University of California Press.

Greenhalgh, J. (1987). *Roman Pisidia a Study of Development and Change*. Unpublished Doctor's Thesis, Newcastle University, Department of Archaeology, Newcastle.

Gregory, T. (2011). *Bizans Tarihi.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Grosso, F. (1964). *La lotta politica al tempo di Commodo*. Torino: Accademia delle Scienze.

Grünewald, T. (1999). *Rauber, Rebellen, Rivalen, Racher im römischen Reich*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Gurney, O. R. (1997). The annals of Hattusilis III, *AnatSt, 47*, 127-138.

Gurstelle, W. (2004). *The Art of the Catapult*. Chicago: Chicago Review Press.

Gülbay, O. (2009). *Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Gündüz, M. (2014). *Antiocheia, Sagalassos ve Kremna'da Bulunmuş Heykellerin Bağlamı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Gür, B. (2012). Hititler, Mikenler ve Batı Anadolu'daki Kültür Etkileşimleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1*(2), 12-22.

Gür, B. (2014). *Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Gürler, B. (1994). *Metropolis Hellenistik Dönem Seramiği.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Hachmann, R. (1960). Die Chrologie der jüngeren vor römischen Eisenzeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 41,* 1-277.

Hall, A. S. (1968). Notes and Insacriptions from Eastern Pisidia. *AnatSt, 18*, 57-92.

Hall, A. S. (1986). R.E.C.A.M. Notes and Studies No. 9: The Milyadeis and Their Territory. *AnatSt, 36,* 137-157.

Hamilton, W. J. (1843). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia, II*. Ankara: Midas Yayınları.

Hammond, N. G. L. (1954). The Position of Eleutherae and Oenoe. *BSA, XLIX*, 120-122.

Hansen, E. . (1991). Le Temple de Leto au Letoon de XANTHOS. *RE, II*, 323-340.

Hansen, E. V. (1971). The Attalids of Pergamon. *Ithaca, 36,* 38-43.

Hanson, V. D. (1999). *The Wars of the Ancient Greeks*. London: Smithsonian Books.

Harris, B. F. (1980). Bithynia: Roman Sovereignity and the Survial of Hellenism. *ANRW II, 7*(2), 857-901.

Harrison, R. M. (1979). Fouilles en Lycie. *CRAI,* 222-239.

Harrison, R. M. (2001). *Mountain and plain: from the Lycian coast to the Phrygian plateau in the late Roman and early Byzantine period*. Michigan: University of Michigan Press.

Harry, A., Hoffner, J. & Melchert, H. C. (2008). *A Grammar of the Hittite Language*. Pennsylvania: Indiana Eisenbrauns.

Hauptmann, H. (1972). Norşuntepe Kazıları, 1970. *Keban Projesi: 1970 Çalışmaları,* 74-99.

Hawkins, J. D. (1995). *The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (Südburg). With an Archaeological Introduction by Peter Neve (Studien zu den Boğazköy-Texten herausgegeben von der Kommission für den Alten Orient der Akademie der Wissencchaften und der Literatur. Beiheft 3).* Wiesbaden: Harassoswitz Wiesbaden Verlag.

Hawkins, J. D. (1998). Tarkasnawa king of Mira "Tarkondimos", Boğazköy sealings and Karabel. *AnatSt, 48*, 1-31.

Hawkins, J. D. (2003). Scripts and Text. Melchert, H. C. (Ed.). *The Luwians* içinde (128-169). Boston: Brill.

Hayes, J. W. (1980). *Ancient Lamps in the Royal Ontario Museum Greek and Roman Clay Lamps*. Toronto: Royal Ontario Museum.

Healy, M. (2004). *The Ancient Assyrians.* Oxford: Osprey Publishing.

Heberdey, R. (1941). *Tituli Asiae Minoris collecti et editi auspiciis Academiae Litterarum Vindobonensis, III*. Tituli Pisidiae linguis graeca et latina conscripti. Fasciculus I. Tituli termessi et agri termessensis. Wien: Vindobonae.

Hecebil, U., Browne, A. K., Hürmüzlü, B. & Kohlmeyer, K. (2016). Konane Kale Tepe Yerleşmesi Yüzey Araştırması 2015: Uzaktan Algılama Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 42,* 37-38.

Hellenkemper, H. & Hild, F. (2004). *Tabula Imperii Byzantini 8: Lykien und Pamphylien.* Wien: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.

Hellström, P. (1965). *Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass*. Swiden: C. W. K. Gleerup.

Herda, A. (2013). Greek (And Our) Views on the Karians. Mouton, A., Rutherford, I. & Yakubovich, I., (Eds.), *Luvian Identities II, Vol. 64* içinde (421-506). Leiden: Brill.

Hermann, K. (1991). Versatzmarken und Steinmetzzeichen aus Olympia. Hoffmann, A., Schawandner, E. L., Hoepfner, W., Brands, G., (Eds.). *DiskAB 5*. Mainz: Drück und Verlag von Georg Reimer.

Herscher, E. (1995). Archaeology in Cyprus. *AJA, 99(2),* 257-294.

Heuzey, L. A. (1860). *Le Mont Olympe et I'Acarnanie: exploration de ces deux régions, avec l étude de leurs antiquités, de leurs populations anciennes et modernes, de leur géographie et de leur histoire*. Paris: Forgotten Books.

Hild, F. (2008). Die Via Sebaste in Kleinasien. Stavrakos, C., Krikorian M. K., ve Wassiliou, A. K., (Eds.), *Hypermachos: Studien zur Byzantinistik, Armenologie und*

Georgistik. Festschrift für Werner Seibt zum 65 Geburtstag içinde (59-72). Wien: Verlag Otto Harrassowitz Wiesbaden.

Hild, F. & Hellenkemper, H. (1990). *Kilikien und Isaurien, Tabula Imperii Byzantini*. Wien: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.

Hill, S. G. F. (1897). *Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia*. London: Gilbert and Rivington Ld.

Hirschfeld, G. (1879). *Bericht über eine Reise im Südwestlichen Kleinesien*. Berlin: Verlag von Dıetrıch Reimer.

Hodge, A. T. (2012). *Roman Aqueducts&Water Supply*. London: Bristol Classical Press.

Hodge, H. G. (1958). *Roman Panorama: A Background for To-day*. Cambridge: Cambridge University Press.

Holland, L. B. (1944). Colophon. *Hesperia, XIII,* 91-171.

Holland, L. B. (1950). The Katastegasma of the Walls of Athens. *American Journal of Archaeology, 54,* 337-356.

Holleaux, M. (1918). Sur la lettre d' Attale aux Amladeis. *REA, 20,* 17–19.

Hopwood, K. (1999). Rough Cilicia in the Third Century A.D. *XII. Türk Tarih Kongresi I* içinde (217-225). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Horsley, G. H. R. (1987). The Inscriptions from the so-called "Library" at Cremna. *AnatSt, 37,* 49-80.

Horsley, G. H. R. (1989). Two New Milestones from Pisidia. *AnatSt, 39,* 79-84.

Horsley, G. H. R. (1992). The Mysteries of Artemis Ephesia in Pisidia: A New Inscribed Relief. *AnatSt, 42,* 119-150.

Horsley, G. H. R. (2007). *The Greek and Latin Inscriptions in the Burdur Archaeological Museum.* Ankara: British Institue of Archaelogy.

Horsley, G. H. R. & Kearsley, R. A. (1998). Another Boundary Stone between Tymbrianassos and Sagalassos in Pisidia. *ZPE, 121,* 123-129.

Horsley, G. H. R. & Mitchell, S. (2000). *The Inscriptions of Central Pisidia.* Bonn: Weihert-Druck GmbH.

Howland, R. H. (1958). Greek Lamps and Their Survivals. *The Athenian Agora, 4,* 166-169.

Hudson, C. E. C. (1956). The Principal Family at Pisidian Antioch. *JNES, 15*(2), 103-107.

Humphrey, J. W. & Oleson, J. P. (2003). *Greek and Roman Technology: A Sourcebook: Annotated Translations of Greek and Latin Texts and Documents*. Routledge: Routledge Publishing.

Hülden, O. (2000). Pleistarchos und die Befestigungsanlagen von Herakleia am Latmos. *Klio, 82,* 382-408.

Hürmüzlü, B. (2007). Pisidia'da Gömü Geleneklerinin Işığında Kültürler Arası İlişkiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15,* 1-22.

Hürmüzlü, B. (2009). Remarks on Cultural Interactions in the Earlier Periods of North West Pisidia. Löhr H., Mehnert, G., Slawisch, A., Mehnert, A., Einicke, R. & Lehmann, St. (Eds.). *Zurück zum Gegenstand. Festschrift für Andreas E. Furtwängler* içinde (493-500). Langenweißbach: Beier & Beran.

Iakovidis, S. P. (1983). *Late Helladic Citadels on Mainland Greece*. Leiden: E. J. Brill.

IGRR, (1927/1964). *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes*. Cagnat, R., (Ed.). Academiae Inscriptionum et Litterarum Humaniorum (Lutetiae Parisioeum) Collectae et Editae. I-IV, Paris/Roma.

IGSK, (1993). *Inschriften griechischer Stadte aus Kleinasien, 43: Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse, 1: Geographie-Geschichte-Testimonia-Griechichte und Lateinische Inschriften*. I-IV, Bonn.

Imhoof-Blumer, F. (1902). *Kleinasiatische Münzen, II.* Wien: K. U. K. Hof-Und Universitats-Buchhandler.

Imhoof-Blumer, F. (1924). *Fluß- und Meergötter auf griechischen und römischen Münzen.* Geneva: Verlag der Schweizerischen numismatischen Gesellschaft.

Isler, H. P. (2006). Antike Theaterbauten in Lykien. Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., des Courtils, J., Alpaslan, M. D., Boyraz, R., (Eds.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Kitabı* içinde (301-323). Antalya: AKMED.

Işık, C. (2016). Kaunos 2015 Yılı Araştırmaları. *ANMED, 14,* 43-48.

Işık, F. (2007). Lykia'nın Dip Tarihi ve Hint-Avrupalılar'ın Anadolulaşması Üzerine. *Refik Duru'ya Armağan* içinde (229-236). İstanbul: Ege Yayınları.

Işın, G. (1998). The Ruins at Kozan-Bodrumkaya: Pednelissos. *ADALYA, 3,* 111-128.

İlter, İ. (1969). *Tarihi Türk Hanları*. Ankara: KGM Matbaası.

İnan, J. (1972). 1970 Kremna Kazısı Raporu. *TAD, 19*(2), 51-97.

İplikçioğlu, B. & Çelgin, V. (1991). *Epigraphische Forschungen in Termessos und seinem Territorium*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

İplikçioğlu, B., Çelgin, G. & Çelgin, A. V. (1991). Kuzey Likya'dan Yeni Yazıtlar. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 9,* 183-192.

İplikçioğlu, B., Çelgin, G. & Çelgin, A. V. (1992). *Neue Inschriften aus Nord-Lykien I*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

İnal, G. (1971). Susuz Han'daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi içindeki Yeri. *STY, 4,* 153-181.

İren, K. & Gürbüzer, M. (2005). Didyma İlkçağ Kenti ve Çevresi 2004 Yılı Arkeolojik Envanteri ve Yüzey Araştırması. *TÜBA-AR, 4,* 7-32.

Jansen, B. (2016). Defensive Funktionen. Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. Steabler, P. D. De (Editors). *Ancient Fortifications I* içinde (101-125). Oxford: Oxbow Books.

Jasink, A. M. (2001). Kizzuwatna and Tarhuntassa. Jean, E., Dinçol, A. M., & Durugönül, S. (Ed.). *La Cilicia: Espaces et Pouvoirs* içinde (47-56). İstanbul: Institut Français d' Etudes Anatoliennes-Georges Dumezil.

Johnson, S. (1983). *Late Roman Fortifications.* London: Batsford.

Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of the Eastern Roman Empire*. Oxford: Oxford University Press.

Jones, A. H. M., Martindale J. R. & Morris, J. (1971). *The Prosopography of the Later Roman Empire, I: A.D. 260-395, II: A.D. 395-527, III: A.D. 527-641*. London: Cambridge University Press.

Jones, C. P. (2003). Epigraphica IV-V. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 42,* 127-133.

Jones, F. F. (1950). *The Pottery, the Excavations at Gözlükule Tarsus, I*. Princeton: Princeton University Press.

Judeich, W. (1890). *Iasos*. *Athenische Mittheilungen, 15,* 137-155.

Kaçar, T. (2008). Anadoluda Sasaniler ve Romalılar, M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz. *Tarih Dergisi, 47,* 1-22.

Kaçar, T. (2012). Dünya'ya İki Işık: Geç Antikçağ'da İran ve Roma. *Doğu Batı Düşünce Dergisi, 61,* 153-180.

Kahya, T. (2011). Düver Yerleşim Tarihi Araştırmaları 2010. *AKMED, 9,* 219-223.

Kahya, T. (2012). *Düver Pişmiş Toprak Mimari Kaplama Levhaları ve Çatı Elemanları.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kangle, R. (1972). *The Kautiliya Arthasastra*. Delhi: Banarsidass.

Kansu, Ş. A. (1940). *Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Etiyokuşu hafriyatı raporu (1937).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kansu, Ş. A. (1945). Isparta-Burdur İlleri Çevresinde Türk Tarih Kurumu Adına 1994 Haziranında yapılan Prehistorya Araştırmalarına Dair İlk Rapor. *Belleten, 9*(34), 277-287.

Karageorghis, V. (1974). *Excavations in the Necropolis of Salamis III, Vol. 5*. Nicosia-Haarlem: Department of Antiquities.

Karagöz, Ş. (2005). *Eskiçağ'da Depremler*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

Karas, U. & Ristow, S. (2003) Kirchenbauten in Pednelissos (Pisidien). *JAC, 46,* 134-155.

Karauğuz, G. (2000). *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında İ.Ö. II. binde Orta Anadolu'nun Güney Kesimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Karlsson, L. (1992). *Fortification Towers and Masonry Techniques in the Hegemony of Syracuse: 405-211 B.C.* Stockholm: Svenska Institutet I Rom.

Karlsson, L. (1994). Thoughts About Fortifications in Caria from Maussollos to Demetrios Poliorketes. Debord, P. & Descat, R. (Eds.). *Fortifications et Defense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Meridionale* içinde (141-153). Bordeux: Revue des Etudes Anciennes.

Kaşka, M. (2012, Kasım). Uylupınar Yüzey Araştırmasında Ele Geçen Arkaik Seramikler. Hürmüzlü, B., Fırat, M. ve Gerçek, A., (Eds.), *Pisidia Araştırmaları I Sempozyum Bildirileri* içinde *(*285 – 293). Isparta: Gül Ofset Matbaa.

Kaya, M. A. (2000a). Ankyra (Ankara) ve Galatlar. *KEBİKEÇ İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, 9,* 77-96.

Kaya, M. A. (2000b). Batı Anadolu'da Galat Terörü. *Yerel TİD, 2,* 79-85.

Kaya, M. A. (2003). Anadolu'daki Roma Garnizonları. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 18*(2), 83-94.

Kaya, M. A. (2004). Roma Lejyonerleri ve Anadolu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 37,* 87-98.

Kaya, M. A. (2005a). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*. İzmir: İlya Yayınları.

Kaya, M. A. (2005b). Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi. *Tarih Araştırmaları Dergisi, 38,* 11-30.

Kaya, M. A. (2005c). III. Gordianus'un Pers (=Sasani) Seferi: Güzergah, Savaşlar ve İmparatorun Ölümü. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 20*(1), 157-167.

Kaya, M. A. (2012). Keltlerin Anadolu'ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 13,* 1-16.

Kaygusuz, İ. (1984). Funerary Epigram of Karzene (Paphlogonia): Girl Raped by the Goths?. *EA, 4,* 61-72.

Kazanski, M. (2003). *Qal'at Sem'an, IV-2 Les Objects Metalliques.* Beyrouth: Institut français du Proche-Orient/I'ıfpo.

Kearsley, R. A. (1994). The Milyas and The Attalids: A Decree of the City of Olbasa and a New Royal Letter of the Second Century B.C. *AnatSt, 44,* 47-57.

Keeley, L. H. Fontana, M. & Quick, R. (2007). Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications. *Journal of Archaeological Resource, 15,* 55-95.

Keppie, L. (1989). The Roman army of the later Republic. Hackett, J. (Ed). *Warfare in the Ancient World* içinde (169-191). New York: Pen & Sword.

Kern, P. B. (1999). *Ancient Siege Warfare.* Bloomington: Indiana University Press.

Kerschner, M. (2016). Neue Forschungen Zu Den Befestigungen von Ephesos. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. (Editors). *Ancient Fortifications II* içinde (337-350). Oxford: Oxbow Books.

Kessener, P. (2010). Stone Sawing Machines of Roman and Early Byzantine Times in the Anatolian Mediterranean. *ADALYA, 13,* 284-303.

Kettinghofen, E. (1982). Römer und Sassaniden in der Zeit der Weltkrise. *TAVO, Bd. V, 11,* 224-284.

Kılıç, Y. & Akkuş Mutlu, S. (2018). Eski Mezopotamya'da Şehirlerin Oluşumunda Yolların Önemi. Bilcan, G., Pınarcık, P. (Ed.). *Eski Yakındoğu'da Ulaşım üzerine Yazılar* içinde (148-157). Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Kınal, F. (1953). *Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kırca, E. D. O. (2015). Karya Khersonesosu'nda (Pera) İki Tip Kale/Kale Yerleşimi. *TÜBA-AR, 18,* 125-141.

Kızgut, İ. (2017). Antalya Tahtalı Dağ Çevresi Yerleşimlerine İlişkin Yeni Bulgular ve Öneriler. *CEDRUS, V,* 199-215.

Kızgut, İ. & Akalın, E. (2012). Beydağları Yüzey Araştırmaları. *ANMED, 10,* 131-136.

Kızılyalçın, F. & Özcan, F. (2016). Prostanna Antik Kenti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23,* 135-161.

Kienast, D. (1999). *Augustus: Prinzeps und Monarch.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Kiepert, H. (1878). *Lehrbuch der Alten Geographie*. Berlin: Verlag von Dietrich Reimer.

Kinneir, J. M. (1818). *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan*. London: John Murray Albemarle-Street.

Kissel, T. (2002). Road Building as a Munus Publicum. Erdkamp, P. (Ed.). *The Roman Army and the Economy* içinde (127-160). Hollanda: Brill Academic.

Klengel, H. (1999). *Geschichte des hethitischen Reiches*. Leiden-Boston-Köln: Koninklijke Brill NV.

Knackfuss, H. (1924). *Der Südmarkt und die Benachbarten Bauanlagen von Milet 1/7.* Berlin: Schoetz und Parrhysius.

Knibbe, D. (1980). Ephesos vom Beginn der römischen Herrschaft in Kleinasien bis zum Ende der Principatszeit (historisch). *ANRW, II.7.2,* 740-830.

Koca, S. (2017). Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?. *Akademik Bakış, 10(20),* 15-35.

Koçyiğit, O. (2013). Troas Bölgesi Geç Antik Konut Mimarlığı Üzerine. *Sanat Tarihi Dergisi, 22/1*, 145-164.

Kolb, A. (2014). Communications and Mobility in the Roman Empire. Burun, C. (Ed.). *Oxford Handbook of Roman Epigraphy* içinde (649-670). Oxford: Oxford University Press.

Komas, L. (1997). The idiea of a city: Elite ideology and the evolution of urban form in Italy, 200 BC-AD 100. Parkins, H. M. (Ed.). *Roman Urbanism: beyond the consumer city*. London: Routledge.

Konecny, A. & Ruggendorfer, P. (2014). Alinda in Karia: The fortifications. *Hesperia, 83,* 709-746.

Konecny, L. A. (1997). *Hellenistische Turn Gehoften Zentral Und Ostlykien*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Konstam, A. (2002). *The History of Pirates.* Guilford: Lyons Press.

Korkmaz, Ö. (1987). *Homonoia (Anlaşma) Sikkeleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Korres, M. (1983). Varfertigung und Ferntransport eines athenischen Grobbaus und zur Proportionierung von Saulen in der hellenistischen Architektur, im: Bauplannung und Theorie der Antike. *Diskussionen zur Archaologischen, Bauforschung, 4,* 201-207.

Kosmetatou, E. (1997). Pisidia and the Hellenistic Kings from 323 to 133 BC. *AncSoc, 28,* 5-37.

Kosmetatou, E. (2003). The Attalids of Pergamon. Erskine, A., (Ed.). *A Companion to the Hellenistic World* içinde (159-174). Oxford: Blackwell.

Kosmetatou, E. (2005). Macedonians in Pisidia. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, 54,* 216-221.

Kosmetatou, E. Vandeput, L. & Waelkens, M. (1997). The NE "Heroon" at Sagalassos. Waelkens, M. & Poblome, J. (Eds.). *Sagalassos IV* kitabının içinde (353-366). Leuven: Leuven University Press.

Kosmetatou, E. & Waelkens, M. (1997). The "Macedonian" Shields of Sagalassos. Waelkens, M. & Poblome, J. (Eds.). *Sagalassos IV* kitabının içinde (277-291). Leuven: Leuven University Press.

Kossatz, A. U. (1990). *Funde aus Milet. Die Megarischen Becher*. Berlin: Walter de Gruyter.

Koşan, O. Z. (2009). *Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Anadolu'da Savunma Mimarisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kozloff, A. P. (1987). Bubon: A Re-Assessment of the Provenance. *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art, 74,* 130-143.

Köker, H. (2005). Sikkeler Işığında Kremna Kenti Tanrıları. (Yıldız, G., Yıldırım, Z., ve Kazan, Ş., (Eds.). *I. Burdur Sempozyumu I* içinde (677-682). Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.

Kökten, İ. K. (1952). Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 10*(3-4), 167-207.

Körpe, R. (1993). Assos Kent Surlarının 1992 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *Bergama Belleten, 4,* 49-58.

Körsulu, H. (2014). Kappadokia Komana'sı Hellenistik Dönem Seramikleri. *Cedrus, 2,* 89-133.

Köse, V. (2011). Aspendos Yüzey Araştırması. *ANMED, 9,* 142-148.

Kraeling, C. H. (1962). *Ptolemaios. City of the Libyan Pentapolis*. Chicago: The University of Chicago Press.

Krischen, F. (1922). *Die Befestigungen von Herakleia am Latmos (Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen III.2).* Berlin: Deutsches Archaologisches Institut.

Kretschmer, P. (1896). *Einleitung in die Geschichte der Griechische Sprache*. Götingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Kretschmer, P. (1930). Zur Frage der griechischen Namen in den hethitischen Texten. *Glotta, 18,* 161-170.

Kretzschmer, F. (2010). *Resimlerle Antik Roma'da Mimarlık ve Mühendislik*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kromayer, J., Veith, G. & Köstel, A. (1928). *Heerwesen und Kriegfuhrung der Griechen und Romer*. Münich: Beck.

Kubitschek, W. (1897). Eine Marsyas-Statue in Cremna (Pisidien). *Archaelogisch-Epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, 20,* 151-154.

Kun, N. (2018). *Türkiye Mermer Yatakları*. İstanbul: İstanbul Maden İhracatçılar Birliği (İMİB).

Kun, N. & Türkmen, F. (2003). Burdur-Bucak Çevresi Travertenlerinin Jeolojik Özellikleri. Ersoy, M. (Ed.). *Türkiye IV. Mermer Sempozyumu Bildirileri* içinde (257-266). Afyon: TMMOB Maden Mühendisleri Odası.

Kurt, H. (2000). *Batı Toros Polyeleri (Jeomorfolojik Etüt)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kurt, M. (2010). Roma Egemenliğinde Kilikya ve Roma İç Savaşlarının Bölgedeki Yansımaları. *TİD, 15*(2), 483-501.

Kurt, M. (2017). Roma Döneminde Beyşehir Gölü (Karalis) Çevresinin Sosyal ve sosyal Ekonomik Yapısı. *History Studies, 9*(4), 123-137.

Külzer, A. (2019). Roads and Routes Communication Networks in the Hinterland of Ephesos. Ladstätter, S. & Magdalino, P. (Eds.). *Ephesos from Late Antiquity until the Late Middle Ages* içinde (149-160). Wien: Verlag Holzhausen GmbH.

Künzl, S. (2002). *Ein Komplex von Formschüsseln für megarische Becher; die "Mainzer Werkstatt".* Mainz: Kataloge vor und frühgeschichtlicher Altertümer 32.

Kürkçü, M. (2013). Termessos Araştırmaları 2012. *ANMED, 11,* 234-238.

Kürkçü, M. (2015). Ariassos ve Kremna'da Gözlemlenen Su Sistemleri ve Sarnıçlar Hakkında Bir Değerlendirme. *MJH, 1,* 301-313.

Kürkçü, M. (2016). Yeni Bulgular Işığında Termessos Şehirciliğine İlişkin Değerlendirmeler. *CEDRUS, IV,* 127-138.

La Marca, A. (2013). Kyme Hellenistik Sur Duvarı. Kökdemir, G. (Ed.). *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı* içinde (301-315). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Labarre, G. (2011). Les hautes et moyennes vallees du Kestros et de I'Eurymedon. Stephane, L., (Ed.). 3e journees d'Etudes sur les fleuves d'Asie Mineure içinde (43-63). Arras: Artois Presses Universite.

Labarre, G. (2015). Colonisation et interculturalite en Phrygie Paroree et en Pisidie. *Epigraphica Anatolica, 48,* 87-114.

Labarre, G. (2016). Distribution spatiale et cohérence du reseau colonial romain en Pisidie a l'epoque augusteenne. Bru, H. Labarre, G. &Tirologos, G. (Eds.). *Espaces et territoires des colonies romaines d'Orient* içinde (45-69). Fransa: Presses Universitaires de Franche-Comte.

Laflı, E. (2003a). *Studien Zu Hellenistischen, Kaiserzeitlichen und Spätantikfrühbyzantinischen Tonunguentarien Aus Kilikien und Pisidien (SüdTürkei): Der Forschungsstand und Eine Auswahl Von Fundobjekten Aus Den Örtlichen Museen*. Inauguraldissertation Zur Erlagung Der Doktorwürde Vorgelegt Der Phiiosophischen Fakültat Der Universitat Zu Köln, Köln.

Laflı, E. (2003b). Unguentari Romani D'Argilla Dalla Pisidia. *Quaderni Friulani di Archeologia, 8,* 235-252.

Lambrinoudakis, V. & Kazolias, E. (2016). Recent Research in Palaiomanina, Acarna. Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. & Staebler, P. D. De. (Editors). *Ancient Fortifications I* içinde (672-681). Oxford: Oxbow Books.

Lanckoronski, K. G. (2005). *Pamphylia ve Pisidia Kentleri: Pamphylia, Vol. 1*. (Çev. S. Bulgurlu Gün). Antalya: AKMED, (Eserin orjinali 1890'da yayımlandı).

Lanckoronski, K. G. (2015). *Pamphylia ve Pisidia Kentleri: Pisidia, Vol. 2.* (Çev. S. Bulgurlu Gün). Antalya: AKMED, (Eserin orjinali 1892'da yayımlandı).

Landels, J. G. (1978). *Engineering in the Ancient World*. California: University of California Press.

Lander, J. (1984). *Roman Stone Fortifications. Variation and change from the first century A. D. to the fourth*. Oxford: British Archaeological Reports.

Laroche, E. (1957). Notes de Toponymie Anatoli-enne. *Gs Kretschmer, 2,* 1-7.

Lassard, Y. (2013). The Deeds of the Divine Augustus. *The Roman Law Library,* 1-5.

Lassen, C. (1856). Die Lycischen Inschriften und die alten Sprachen Kleinasiens. *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, 10*(3), 329-389.

Laufer, E. (2016). Pednelissos. Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. & Staebler, P. D. De. (Editors). *Ancient Fortifications I* içinde (291-302, 359-371, 377-386). Oxford: Oxbow Books.

Laufer, E. (2010). Pednelissos, Sillyon, Adada: Römische-Stadtmauern und kilikische Piraten. *BYZAS, 10,* 165-193.

Lawrance, A. W. (1979). *Greek Aims in Fortification*. Oxford: Clarendon Press.

Lawrance, A. W. (1996). *Greek Architecture (Rev. R. A. Tomlinson).* Oxford: Yale University Press.

Leake, W. M. (1824). *Journal of A Tour in Asia Minor*. London: Shoe Lane.

Leake, W. M. (1856). *Numismata Hellenica: A Cataloque of Greek Coins.* London: ST. John's Square.

Lee, A. D. (2007). *War in Late Antiquity*. India: Blackwell.

Legarde, P. (1866). *Gesammelte Abhandlungen*. Leipzig: Brockhaus.

Lenski, N. (1999a). Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria, from the 1st Century BC to the 6th Century AD. *Journal of the Economic and Social History of the Orient, 42,* 413-465.

Lenski, N. (1999b). Basil and the Isaurian Uprising of A. D. 375. *Phoenix, 53 (3/4),* 308-329.

Leriche, P. (2015-2016). Construction Techniques in Europos-Dura. *MAA, Vol. 28-29,* 101-116.

Lequenne, F. (1979). *Galat'lar,* (Çev. Albek, S.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Levick, B. M. (1965). Two Inscriptions from Pisidian Antioch. *AnatSt, 15,* 53-62.

Levick, B. M. (1967a). *Roman Colonies in Southern Asia Minor*. Oxford: Clarendon Press.

Levick, B. M. (1967b). Some Coins And Inscriptions of Colonia Comama. *The Numismatic Chronicle, 7,* 29-35.

Levick, B. M. (2008). Greece (Including Crete And Cyprus) and Asia Minor From 43 B.C. To A.D. 69. *CAH, 10,* 641-675.

Lewin, A. (1991). Banditismo E Civilitas Nella Cilicia Tracheia Antica E Tardoantica. *Nuova, 26,* 167-184.

Liebeschuetz, W. (1999). Antik Kentin Sonu. Rich, J. (Ed.). *Geç Antik Çağda Kent* adlı kitap içinde (1-47). İstanbul: Homer Kitabevi.

Liebeschuetz, W. (2001). *Decline and Fall of the Roman City*. Oxford: Oxford University Press.

Liddell, H. G. & Scott, R. (1940). *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.

Lightfoot, C. S. (1990). Some Types of Roman Cut-glass Vessels Found in Turkey. Lightfoot, C.S., Ivison, E.A., ve Wypyski M. T., (Eds.). *I Uluslararası Anadolu Cam Sanatı Sempozyumu* içinde (7-15). İstanbul: Tşcfaş Belge ve Bilgi Merkezi.

Loader, N. C. (1995). *The Definition of Cyclopean: An Invastigation into the Origins of the LH III Fortifications on Mainland Greece*. Unpublished Doctor's Thesis, Department of Classics University of Durham, Durham.

Locatelli, L. (2017). *La toponymie et l'ethnonymie de la Pisidie antique (XIIIe s. a.C. ; début IVe s. p.C.).* Unpublished Doctor's Thesis, Université de Bourgogne Franche-Comté.

Lolling, H. G. (1889). *Hellenische Landeskunde und Topographie*. Nördlingen: Verlag Der C. H. Beck'Schen Buchhandlung.

Loots, L. Waelkens, M. & Depuydt, F. (2000). The city fortifications of Sagalassos from the Hellenistic to the late Roman period. Waelkens, M. & Lootsa, L. (Eds.). *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997 (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 11)* içinde (595-634). Leuven: Leuven University Press.

Lotz, H. & Seyer, M. (2017). Survey on Toçak Dağı in the territory of Limyra (Lycia). Aydınoğlu, Ü. & Mörel, A. (Eds.). *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent* içinde (249-259). Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları ve Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları.

Löhr, C. A. (1825). *Ueber die Taktik und das Kriegswesen der Griechen und Römer, nach den Quellen bearbeitet*. Kempten: Stahel.

Lucas, P. (1714). *Voyage du Sieur Paul Lucas fait par ordre du roi dans la Grece, I'Asie Mineure, Ia Macedoine et I'Afrique I*. Amsterdam: Chez Steenhouwer&Uytwerf.

Machatschek, A. (1977). Baugeschichtliche Forschungen in Selge (Pisidien). *Forschungen und Berichte, Bd. 18, Archaologische Beitrage,* 177-185.

Machatscek, A. & Schvvarz, M. (1981). *Bauforschungen in Selge. Mit einem geodaetischen Beitrag von Josef Domer*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Macpherson, J. W. (1954). Roman Roads and Milestones of Galatia. *AnatSt, 4,* 111-120.

Macqueen, J. G. (2009). *Hititler*. Ankara: Arkadaş Yayınları.

Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ, I-II*. New Jersey: Princeton University Press.

Maher, M. P. & Maher, M. (2017). *The Fortifications of Arkadian City States in the Classical and Hellenistic Periods*. Oxford: Oxford University Press.

Maier, F. G. (1959-1961). *Griechische Mauerbauinschriften*. Heidelberg: Quelle & Meyer.

Malay, H. (1987). Batı Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, 3,* 13-48.

Malay, H. (1990). Y*unanca I.* İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü.

Mango, C. (2011). *Bizans (Yeni Roma İmparatorluğu)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mansel, A. M. (1963). Die Ruinen von Side. Berlin: Verlag Walter de Gruyter & Co.

Mansel, A. M. (1964). Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları. *Atatürk Konferansları, I,* 215-234.

Mansel, A. M. (1966). Side'nin Doğu Şehir Kapısı'nda Bulunan Silah Kabartmaları. *Belleten, 30 (119),* 351-406.

Mansel, A. M. (1970). Perge'de Yapılan Kazılar ve Araştırmalar. *Atatürk Konferansları, IV,* 133-145.

Mansel, A. M. (1978). *Side: 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmaları Sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Marek, C. & Frei, P. (2016). *In the Land of a Thousand Gods: A History of Asia Minor in the Ancient World*. New Jersey: Princeton University.

Maricq, A. (1958). Res Gesta Divi Saporis. *Syria*, *35*, 395-442.

Marino, M. G. (2010). From the Lukka Lands to Isuwa: A Comparative Analysis of Analogous Problems. *7. Uluslararası Hititoloji Kongresi, Vol. 1* içinde (489-502), Ankara: Anıt Matbaa.

Marsden, E. W. (1969). *Greek and Roman Artillery.* London: Oxford University Press.

Martens, F., Music, B., Poblome, J. & Waelkens, M. (2012).The integrated urban survey at Sagalassos. Vermeulen, F., Burgers, G-J., Keay, S. & Corsi, C. (Eds.). *An offprint from Urban Landscape Survey in Italyand the Mediterranean* içinde (84-93). Oxford: Oxbow Books.

Martin, R. (1947-1948). Les Enceintes de Gortys d'Arcadie. *BCH, 71-72,* 81-147.

Martin, R. (1965). *Manuel D'Architecture Grecque*. Paris: A. et J. Picard.

Martini, W. (2003). Akkulturations Geschichtliche Forshungen auf der Akropolis von Perge. *Giebener Universitatblatter, 36,* 13-25.

Martini, W. (2016). Form, Funktion und Bedeutung der Stadtmauren von Perge in Pamphylien. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. (Editors). *Ancient Fortifications II* içinde (220-231). Oxford: Oxbow Books.

Massih, Gelin, (2016). *Stevens, S.* (2016). Fortifications and Tower Planning in Kyrrhos. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. (Editors). *Ancient Fortifications II* içinde (207-219). Oxford: Oxbow Books.

McDonald, A. H. (1967). The Treaty of Apamea (188 B.C.). *JRS, 57,* 1-8.

McNicoll, A. W. (1978). Some Developments in Hellenistic Siege Warfare with Special Reference to Asia Minor. Akurgal, E. (Ed.). *The Proceedings of the Xth. International Cogress of Classical Archaeology Anakara-İzmir* içinde (405-420). Ankara.

McNicoll, A. W. (1997). *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*. Oxford: Clarendon Press.

McNicoll, A. W. & Winikoff, T. (1983). A Hellenistic Fortress in Lycia-The Isian Tower ?. *AJA, 83(3),* 311-323.

Meier, H. R. (1996). Alte Tempel-Neue Kulte. Zum Schutz obsoleter Sakralbauten in der Spatantike und zur Adaption alter Bauten an der christlichen Kult. Brenk, B., (Ed.). *Innovation in der Spatantik* içinde (363-376). Wiesbaden: Der Harrassowitz Verlag.

Meischner, J. (1995). Bildtradition antiker Wettkampfrequisiten. *JDAI, 110,* 447-466.

Melchert, H. C. (1993). *Lexica Anatolica Volume II, Cuneiform Luwian Lexicon.* Chapel Hill: University of North Carolina.

Melchert, H. C. (2003a). Language. Melchert, H. C., (Ed.). *The Luwians* içinde (170-210). Boston: Brill.

Melchert, H. C. (2003b). Prehistory. Melchert, H. C., (Ed.). *The Luwians* içinde (8-26). Boston: Brill.

Melchert, H. C. (2010). Dil. Melchert, H. C., (Ed.). *Luviler* içinde (157-191). İstanbul: Kalkedon Yayınevi.

Mellaart, J. (1961). Excavations at Hacılar. Fourth Preliminary Report 1960. *AnatSt, 11,* 39-70.

Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacılar II*. Edinburgh: British Institute of Archaeology at Ankara Edinburgh University.

Mellink, M. J. (1995). Homer, Lycia and Lukka. *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule,* 33-34.

Memiş, E. (2002). *Genel Tarih*. Konya: Tablet Yayınları.

Memiş, E. (2005). *Eskiçağda Türkler.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Meriç, R. (2002). Metropolis Yakınındaki Hitit Çağdaşı Bir Arzawa Kenti: Puranda. *Kent Kültürü Dergisi, 5,* 230-234.

Meriç, R. (2009). *Das hinterland von Ephesos: Archaologische-topographische Forschungen im Kaystros-Tal*. Viyana: Österreichisches Archaologisches Institut.

Merkelbach, R. & Şahin, S. (1988). Die publizierten Inschriften von Perge. *EA, 11,* 97-170.

Metin, H. (2012a). Kremna. *Asım'ın Sesi, 1,* 43-45.

Metin, H. (2012b). Pisidia'da Görkemli Bir Kent Kremna: Tarihi Coğrafya ve Araştırmalar. Hürmüzlü, B., Fırat, M. ve Gerçek, A., (Ed.), *Pisidia Araştırmaları I Sempozyum Bildirileri* içinde (215-225). Isparta: Gül Ofset Matbaa.

Metin, H. (2013a). An example of the Transfer of the Decorations on the Hellenistic Mouldmade Bowls to Lamps: A Lamp from Boubon. *Colloquium Anatolicum, 12,* 239-252.

Metin, H. (2013b). Kremna'dan İki Kandil Kalıbı Üzerine Gözlemler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28,* 255-264.

Metin, H. (2013c). *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2013 (Araştırma Raporu)*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Projesi, Burdur, 1-85.

Metin, H. (2013d). Kremna'nın Üzgün Perileri. *Asım'ın Sesi,* 82-83.

Metin, H. (2014a). *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2014 (Araştırma Raporu)*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Projesi, Burdur, 1-72.

Metin, H. (2014b). Kremna Antik Kenti Kuzey Yayılımı Hakkında İlk Gözlemler. *MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11),* 1-27.

Metin, H. (2014c). Boubon'dan Bir Grup Kalıp Yapımı Kase. *Colloquium Anatolicum, 13,* 243-260.

Metin, H. (2015a). Burdur Müzesi'nden Bir Grup Kalıp Yapımı Kase. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(37), 473-488.

Metin, H. (2015b). *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2015 (Araştırma Raporu)*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Projesi, Burdur, 1-68.

Metin, H. (2015c). Burdur Müzesi'nden İki Kalıp Işığında Pisidia'lı Bir Kalıp Yapımı Kase Ustası: ΑΡΤΕΜΗΣ. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 149,* 146-150.

Metin, H. (2015d). Temple of Men in Keraitai within the Pisidia Region. *MAA, 15*(3), 9-15.

Metin, H. (2016). *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2016 (Araştırma Raporu)*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Projesi, Burdur, 1-48.

Metin, H. (2017a). Hellenistic Mouldmade Bowl Moulds From Cremna. *OLBA,* 25, 271-296.

Metin, H. (2017b). *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2017 (Araştırma Raporu)*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Projesi, Burdur, 1-40.

Metin, H. (2018a). Burdur-Isparta Pisidia Roma Kolonileri. *Atlas Dergisi, 305*(8), 95-97.

Metin, H. (2018b). *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2018 (Araştırma Raporu)*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Projesi, 1-60.

Metin, H. (2018c). Pisidia Altıkapılı Kaya Kilisesi'ndeki Kaya Üstü Resimlerine (Petroglif) İlişkin Bir Gözlem. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 17,* 164-176.

Metin, H. (2019a). *Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2019 (Araştırma Raporu)*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Projesi, Burdur, 1-58.

Metin, H. (2019b). Merkez Pisidia'daki Karapınar/Asartepe Şarap İşliği. Keleş, V., Kasapoğlu, H., Ergürer, H. E., Çelikbaş, E., Yılmaz, A., (Ed.). *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı* içinde (411-420). Ankara: Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları.

Metin, H. (2019c). Pisidia Bölgesi'ndeki Keraitai Antik Kentinde Ostothek Üretimine Dair Kanıtlar. Dumankaya, O. (Ed.) *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne* adlı kitap içinde (437-450). Ankara: Bilgin Kitap.

Metin, H. (2020). Rural Settlement Organization in the Central Pisidia in Light of Karadiğin Hill (Southwest Turkey). *Mediterranean Archaeology and Archaeometry, 20(2),* 83-96.

Metin, H. & Soslu, S. (2016a). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2015. *Araştırma Sonuçları, 38(2),* 311-324.

Metin, H. & Soslu, S. (2016b). Pisidia'da Yeni Bir Keşif: Altıkapılı Bizans Kaya Kilisesi. *TEBE Haberler, 41*, 18-20.

Metin, H. & Soslu, S. (2017a). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2016. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 35(1),* 521-532.

Metin, H. & Soslu, S. (2017b). *Kremna Antik Kenti ve Kırsal Yerleşimlerinin Tespiti.* (0327 NAP 16 Numaralı proje). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, 4-19.

Metin, H. & Soslu, S. (2018a). The Altıkapılı Cave Church at Pisidia. *ADALYA, 21,* 315-333.

Metin, H. & Soslu, S. (2018b). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2017. *Araştırma Sonuçları 36(2),* 243-254.

Metin, H. & Soslu, S. (2019). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2018. *Araştırma Sonuçları 37(2),* 277-289.

Metin, H. & Çidem, M. (2020a). Kremna'dan Bezemeli Arşitrav-Lento-Friz Örnekleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(70),* 401-422.

Metin, H. & Çidem, M. (2020b). Kremna'dan Bezemeli Tavan Kaseti Örnekleri. *Amisos Dergisi, 5(8),* 75-91.

Metin, H., Polat-Becks, B. A. & Becks, R. (2014a). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2013. *ANMED, 12*, 171-178.

Metin, H., Polat-Becks, B. A. & Becks, R. (2014b). Pisidia Bölgesi'nde Yeni Bir Yüzey Araştırması: Kremna ve Çevresi Çalışmaları-2013, *TEBE Haberler, 37*, 40-43.

Metin, H., Polat-Becks, B. A. & Becks, R., Atayeter, Y. & Şaroğlu, G. (2014). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2013. *Araştırma Sonuçları, 36(1),* 321-334.

Metin, H., Soslu S. & Çidem, M., (2017). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2016/Surveys in and around Kremna in 2016. *ANMED, 15,* 161-170.

Metin, H., Soslu, S. & Çidem, M., (2018). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2017/Surveys in and around Kremna in 2017. *ANMED, 16,* 208-215.

Metin, H., Soslu S. & Çidem, M., (2019). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2018/Surveys in and around Kremna in 2018. *ANMED, 17,* 123-129.

Metin, H., Polat-Becks, B. A., Becks, R. & Kaya, E. (2015). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2014. *TEBE Haberler, 39,* 38-40.

Metin, H., Polat-Becks, B. A., Becks, R. & Soslu, S. (2015). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2014. *Araştırma Sonuçları, 37(1),* 205-216.

Metin, H., Polat-Becks, B. A., Becks, R., Uzunaslan, A. & Soslu, S. (2015). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması 2014. *ANMED, 13,* 174-179.

Metin, H., Polat-Becks, B. A., Becks, R. & Soslu, S. (2016). Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2015. *ANMED, 14,* 210-216.

Metzger, H. (1954). *Les Routes de Saint Paul Dans L'orient Grec.* Paris: Cahiers D'archeologie Biblique, num. 4.

Meyer, E. (1907). *Geschichte des Altertums I*. Stutgart and Berlin: J. G. C. Buchhandlung Nachfolger.

Mieroop, van de M. (2000). Sargon of Agade and His Successors in Anatolia. *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici, 42(1),* 133-159.

Millar, F. (1969). P. Herennius Dexippus: The Greek World and the Third-Century Invasions. *JRS, 59,* 12-29.

Miller, M. & De Voto, J. (1994). *Fortification of the Roman Camp (Polybius and Pseudo Hyginus)*. Chicago: Ares.

Mitchell, S. (1974). The Galatian Forts of King Deiotarus. *AnatSt, 24,* 61-75.

Mitchell, S. (1979). Iconium and Ninica: Two Double Communities in Roman Asia Minor. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, 28,* 409-438.

Mitchell, S. (1986). Cremna ve Sagalassus Çalışması 1985. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 4*, 167-170.

Mitchell, S. (1987a). Cremna Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 5*, 257-260.

Mitchell, S. (1987b). Imperial Building in the Eastern Roman Provinces. Macready, S. & Thompson, F. H. (Eds.). *Roman Architecture in the Greek World* içinde (18-25). London: Society of Antiquaries of London.

Mitchell, S. (1988). Cremna Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 6*, 219-225.

Mitchell, S. (1989a). The Hadrianic Forum and Basilica at Cremna. Başgelen, N., Mihin, L. (Eds.). *Festchrift für Jale Inan* içinde (229-245). İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Mitchell, S. (1989b). The Siege of Cremna. French, D. H., Lightfood, C. S. (Eds). *The Eastern Frontier of the Roman Empire* içinde (311-328). Oxford: British Archaeological Reports (BAR).

Mitchell, S. (1991a). Ariassos 1990. *AnatSt, 41*, 159-172.

Mitchell, S. (1991b). The Hellenization of Pisidia. *Mediterranean Archaeology, 4*, 119-145.

Mitchell, S. (1992). Hellenismus in Pisidien. Schwertheim, E. & Freud, S. (Eds.). *Forschungen in Pisidien, Asia Minor Studien 6* içinde (1-27). Münster: Archiv für Religionsgeschichte.

Mitchell, S. (1993a). *Anatolia: The rise of the Church, II.* Oxford: Cleadron Press.

Mitchell, S. (1993b). *Anatolia, Land, Men, Gods in Asia Minor, I*. Oxford: Cleadron Press.

Mitchell, S. (1994). Three Cities in Pisidia. *AnatSt, 44*, 129-148.

Mitchell, S. (1995). *Cremna in Pisidia: An Ancient City in Peace and in War*. London: Classical Press of Wales.

Mitchell, S. (1996a). 1994 Yılı Oinoanda ve Batı Pisidia'da Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 12*(2), 71-80.

Mitchell, S. (1996b). 1995 Yılı Pisidia Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 14*(1), 47-62.

Mitchell, S. (1998a). The Pisidian Survey. R. Matthews (Ed.), *Ancient Anatolia Fifty Year* içinde (237-253). Ankara: British Institute of Archaeology.

Mitchell, S. (1998b). Native Rebellion in the Pisidian Tauros. Hopwood, K. (Ed.), *Organised Crime in Antiquity* içinde (155-175). London: Classical Press of Wales.

Mitchell, S. (1999a). The Administration of Roman Asia from 133 BC to AD 250. Eck, W. (Ed.), *Lokale Autonomie römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen Provinzen vom 1 bis 3. Jahrhundert* içinde (17-46). Avustralya: De Gruyter Oldenbourg.

Mitchell, S. (1999b). Greek epigraphy and social change: a study of the Romanization of south-west Asia Minor in the third century AD. Brandt, B., Gassner, V. & Ladstatter, S. (Eds.). *XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina II* içinde (419-433). Roma: Edizioni Quasar.

Mitchell, S. (2003). Inscriptions from Melli (Kocaaliler) in Pisidia. *AnatSt, 53,* 139-159.

Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi (M.S. 284-641).* (Çev. Turhan Kaçar). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Mitchell, S. & Waelkens, M. (1987). Sagalassus ve Cremna 1986. *AnatSt, 37,* 37-48.

Mitchell, S. & Waelkens, M. (1988). Sagalassus ve Cremna 1987. *AnatSt, 38,* 53-66.

Mitchell, S. & Cüceren, İ. (1994). 1993 Yılı Pisidia Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 12,* 497-512.

Mommsen, T. (1886). *The provinces of the Roman empire, from Caesar to Diocletian*. London: Richard Bentley & Son, New Burlington Street.

Moore, G. (2004). *Ancient Rome: A Military and Political History.* Cambridge: Cambridge Press.

Moretti, G. (1916-1920). Le Rovinei di Pednelissos (Pisidia). *Annuario, III,* 79-133.

Movers, F. C. (1841). *Die Phönizer, I.* Bonn: Book on Demand Ltd.

Mörel, A. (2014). Dağlık Kilikia Bölgesinde (Olba Territoriumu) Özköy Antik Yerleşimi: Tarımsal Organizasyon ve Yerleşim Düzenlemesi. *YAS, 4,* 147-171.

Mörel, A. (2017a). Dağlık Kilikia Bölgesi'nde Bir Kırsal Yerleşimin Gelişimi: Çatıören Örneği. *OLBA XXV,* 381-420.

Mörel, A. (2017b). Doğu Dağlık Kilikia Bölgesi'nde (Isauria) Bir Liman Yerleşimi: Akkale. *Antik Dönem'de Akdeniz'de Kırsal ve Kent Sempozyum Bildirileri* içinde (95-121). Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.

Music, B. & Laet De V. et al. (2000). Geophysics, satellite imagery, urban survey and archaeological excavations -complementary contributions to reconstruct an ancient urban landscape- the case of Sagalassos (SW-Turkey). *Cultural Heritage and New Technologies, 13,* 1-23.

Müller-Karpe L. (1988). Neue Galatische Funde aus Anatolien. *MDAI, 38,* 195-197.

Müth, S. (2010). Fortifikationskunst und Reprasentation an der Stadtmauer von Messene. *Byzas, 10,* 57-83.

Müth, S. (2016a). Functions and Semantics of Fortifications. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. (Editors). *Ancient Fortifications II* içinde (183-192). Oxford: Oxbow Books.

Müth, S. (2016b). Urbanistic Functions and Aspects. Müth, S. Schneider, P. I. Schnelle, M. & Staebler, P. D. De (Eds.). *Ancient Fortifications I* içinde (159-172). Oxford: Oxbow Books.

Müth, S. (2020). More than War: Symbolic Functions of Greek Fortifications. Sapirstein, P. & Scahill, D. (Eds.). *New Directions and Paradigms fort he Study of Greek Architecture* içinde (199-214). Leiden/Boston: Brill.

Müth, S. & Ruppe, U. *(2016).* Regional Begrenzte Phanomene. Müth, S. Schneider, P. I. Schnelle, M. & Staebler, P. D. De (Eds.). *Ancient Fortifications I* içinde (231-248). Oxford: Oxbow Books.

Müth, S. Laufer, E. & Brasse, C. (2016). Symbolische Funktionen. Müth, S. Schneider, P. I. Schnelle, M. & Staebler, P. D. De (Eds.). *Ancient Fortifications I* içinde (126-158). Oxford:

Oxbow Books.

Müth, S. Sokolicek, A. Jansen, B. & Laufer, E. (2016). Functions and Semantics of Fortifications. Müth, S. Schneider, P. I. Schnelle, M. & Staebler, P. D. De (Eds.). *Ancient Fortifications I* içinde (1-23). Oxford: Oxbow Books.

Naumann, R. (1979). *Ders Zeus Tempel Zu Aizanoi (Denkmaler Antiker Architektur 12).* Berlin: Walter de Gruyter.

Naumann, R. (2007). *Eski Anadolu Mimarlığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Neumann, G. (1883). *Zur Landeskunde und Geschichte Kilikiens*. Jahrbücher für classische Philologie. München: Herbert Utz Verlag.

Nicholas, F. J. (1987). *Public Organization in Ancient Greece: A Documentary Study*. Philadelphia: Amer Philosophical Society.

Nicholls, R. V. (1958-1959). Old Smyrna: the Iron Age fortifications and associated remains son the city perimeter. *BSA, 53(54),* 35-137.

Nicolaou, K. (1972). Archaeological News from Cyprus. *AJA, 76*(3), 315-316.

Nicolet, C. (1970). *Recherches sur les structures sociales dans l'Antiquite classique*. Paris: Editions du Centre national de la scientifique.

Nielsen, M. M. (2007). Three pieces of the Piraean Puzzle towers M-T1, P-T1 and P-T2. Jensen, J. T. & Hallager, H. (Ed.). *Proceedings of the Danish Institute at Athens V* içinde (75-88). Atina: The Danish Institute at Athens.

Noack, F. (1907). Die Mauern Athens, Ausgrbungen und Untesuchungen. *Athenische Abteilung, 32,* 123-160.

Noack, F. (1916). Chalkis. *AA, 12,* 215-239.

Nolle, J. (1987a). Pamphylische Studien. *Chiron, 16,* 199-212.

Nolle, J. (1987b). Pamphylische Studien 6-10. *Chiron, 17,* 235-276.

Nolle, J. (1988). Forschungen in Selge und Ostpainhylie. *Araştırma Sonuçları, 6,* 57-59.

Nolle, J. (1992). Zur Geschichte der Stadt Etenna in Pisidien. Schwertheim, E., (Ed.), *Forschungen in Pisidien, Vol. 6* içinde (61-141). Bonn: Rudolf Habelt GmbH.

Nolle, J. (1993). *Side im Altertum: Geschichte und Zeugnisse*. Band I (IK 43).

Nolle, J. (2001). *Side im Altertum, II*. Bonn: Rudolf Habelt GmbH.

Nolle, J. & Schindler, F. (1991). *Die Inschriften Von Selge.* Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

Norbert, O. (1982). Reste von e-Hochstufe im Formans hethitischer n-Stamme einschliesslich des 'umna'-Suffixes. Neu, E. (Ed.), *in Investigationes philologicae et comparativae: Gedenkschrift für Heinz Kronasser* içinde (162–177). Wiesbaden: Harrassowitz.

Nossov, K. S. & Delf, B. (2009). *Greek Fortifications of Asia Minor 500-130 BC*. New York: Bloomsbury.

Ober, J. (1985). *Fortresses Attica: Defense of the Athenian Land Frontier, 404-322 BC*. Leiden: E. J. Brill.

OGIS, (1903/1905). *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*. Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecarum, I-II, Dittenberger, W. (Ed.), Lipsiae.

Oldfather, W. A. (1928). *Introduction and Notes: Illinois Greek Club 1928, Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, Onasander. Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, and Onasander. Translated by Illinois Greek Club*. Cambridge: Loeb Classical Library.

Onur, F. (2009). The Roman Army in Pamphylia: From the Third to Sixth Centuries A.D. *ADALYA, XII,* 299-318.

Onur, F. (2012). Pamphylia'da Roma Ordusu (İ.S. 3. - 6. Yüzyıllar). Akyürek Şahin, N. E. Takmer, B. & Onur, F. (Eds.). *Eskiçağ Yazıları 1 (Akron)* içinde (27-61). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Oransoy, A. (2006). *Arykanda Antik Kenti'nde 1971- 2002 Kazı Sezonları'nda Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Orlandos, A. K. (1968). *Les Materiaux de Construction, et la Technique Architecturate des Anciens Grecs II*. Paris: E. de Boccard.

Ortaç, M. (2001). *Die Hellenistischen und Römischen Propyla in Kleinasien*. Doktors Der Philosophie, Fakultät Für Geschichtswissenschaft der Ruhr-Universitat, Bochum.

Ostrogorsky, G. (2015). *Bizans Devleti Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Otten, H. (1988). *Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsverstag Tuthalijas IV.* Wiesbaden: Otto Harrssowitz.

Owens, E. J. (1991). The Cremna Aqueduct and Water Supply System. *Greece and Rome, 38*, 41-58.

Owens, E. J. (2005). The Ariassos aqueduct and cultural developments in Roman cities im Asia Minor. *Mediterranean Archaeology, 18*, 31-40.

Önder, D. (2008). Türkiye'de İşlevini Yitiren ve Yitirmekte Olan Sulak Alanlar. *MKU Ziraat Fakültesi Dergisi, 13(1-2),* 5-6.

Özcan, A. (2008). *Pisidia Bölgesinde Roma İmparatorluğu'nun Yapı Propagandası ve Politikası*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özcan, F. (2015). Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması 2014. *ANMED, 13,* 193-197.

Özcan, F. (2016). Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması 2015. *ANMED, 14,* 247-254.

Özcan, F. (2017). Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması 2016. *ANMED, 15,* 171-178.

Özcan, F. (2018). Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması 2017. *ANMED, 16,* 216-225.

Özcan, F. T. & Yayan, E. (2017). Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması 2015. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 34(2),* 359-379.

Özcan, F., Yayan, E. & Çevik, N. (2017). Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması 2016. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 35(1),* 457-470.

Özden, S. (2007). Pisidia Bölgesi'nde Yunan ve Roma Dönemlerine Ait Kültür Varlıkları. *(TAY) Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri. (13.11.2018. http://tayproject.org/veritab.html).*

Özdizbay, A. (2008). Pamphylia-Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge'nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında bir Değerlendirme. Delemen, İ., Çokay-Kepçe, S., Özdizbay, A., Turak, Ö. (Eds.). *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı-Euergetes* içinde (839-872). İstanbul: AKMED Yayınları.

Özdizbay, A. (2012). *Perge'nin MS 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*. İstanbul: AKMED Yayınları.

Özer, E. (2007). Olympos ve Zeniketes'in Kalesinin Lokalizasyonu. *ADALYA, X*, 1-23.

Özer, E. (2012). 2010 Yılı Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 29(3),* 33-48.

Özer, E. & Taşkıran, M. (2018). The Sillyon Main City Gate. *ADALYA, 21,* 151-173.

Özgan, C. B. (2013). *Knidos Ergebnisse der Ausgrabungen von 1996-2006, Knidus-Studien, Band 4*. İstanbul: Ege Yayınları.

Özgan, C. Eren, K. Özgen, M. Polat, A. Becks, R. & Çınar, Ö. (2012). Kolophon Antik Kenti 2010 Yılı Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 29(1),* 263-284.

Özgan, C. Gassner, V. Muss, U. Draganits, E. & Teraman, Ö. (2014). Kolophon Antik Kenti 2012 Yılı Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları, 31(2)*, 97-109.

Özgen, İ. (2006). Elmalı Ovası ve Hacımusalar. Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., des Courtils, J., Alpaslan, M. D., Boyraz, R., (Eds.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Kitabı* içinde (537-555). Antalya: AKMED.

Özgül, O. (2015). Erzurum Tortum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Kapıkaya. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 5(9),* 69-92.

Özgül, O. (2016). Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba). *TÜBA-AR, 19,* 137-158.

Özgül, O. & Üngör, İ. (2016). Erikua'da Stratejik Bir Urartu Merkezi: Kasımıntığı Kalesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17,* 225-240.

Özkaya, V. San, O. & Barın, G. (1998). Alinda (Karpuzlu). *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 16,* 299-324.

Özsait, M. (1980). *İlkçağ Tarihinde Pisidia, Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Özsait, M. & Şahin, H. (1997). 1996 Isparta ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1* (2), 121-142.

Özsait, M. & Şahin, H. (1998). 1996 Yılı Isparta ve Çevresi Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 15(2)*, 121-142.

Özsait, M. (1984). 1983 Yılı Burdur-Isparta Çevresi Prehistorik Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2*, 221-233.

Özsait, M. (1985) 1983 Yılı Burdur-Isparta Çevresi Prehistorik Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2,* 205-220.

Özsait, M. (2005). Göller Bölgesi (Antik Pisidia) Yüzey Araştırmaları. *TÜBA-AR, 8*, 143-145.

Özsait, M. (2008). 2006 Yılı Burdur ve Isparta İlleri Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 25,* 307-322.

Özsait, M. Labarre, G. & Özsait, N. (2009). Timbriada et Tynada (Pisidie). *ADALYA, 12,* 197-220.

Özsait, M., Labarre, Guy., Özsait, N. & Güceren, İ. (2010). Taş Kapı: un chorion sur le territoire d'Adada ?. *ADALYA, 13*, 91-109.

Özsait, M., Özsait, N. & Labarre, G. (2007). Nouvelles inscriptions de Senitli Yayla (Pisidie), *ADALYA, 10*, 205-222.

Öztürk, H. S. (2006). *M.Ö. II. ve M.S. IV. Yüzyıllarda Likya-Pamphylia Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Öztürk, H. S. (2009). MÖ III. Yüzyıldan MÖ I. Yüzyılın Başlarına Kadar. Tekin, O. (Ed). *Studies in memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in honour of Nezahat Baydur* içinde (299-308). İstanbul: Ege Yayınları.

Öztürk, H. S. (2011a). Doğu Akdeniz'in Efsanevi Korsanı: Diodotos Tryphon, *Aktüel Arkeoloji, 24,* 66-69.

Öztürk, H. S. (2011b). Lydios Antik Çağın Acımasız Haydutu. *Aktüel Arkeoloji, 24,* 92-95.

Öztürk, H. S. (2011c). Lykia ve Pisidia Bölgesi'ndeki Haydut Avcıları. Şahin, H., Konyar, E., ve Ergin, G., (Eds.). *Özsait Armağanı: Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler* içinde (351-355). Antalya: AKMED.

Öztürk, H. S. (2012). İ.Ö. II.-İ.S. IV. Yüzyıllarda Lykia'nın Kırsal Güvenlik Problemleri. Dörtlük, K. Kahya, T. Seyhan, R. B. & Ertekin, T. (Ed.). *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I* içinde (347-360). Antalya: AKMED.

Öztürk, H. S. (2018). Servilius Vatia'nın Korsan-Haydut Savaşları. *Aktüel Arkeoloji, 61,* 40-43.

Özüdoğru, Ş. (2014). Kibyra'dan Hellenistik Dönem'e Ait Yeni Veriler Üzerine Değerlendirmeler. *Cedrus, II,* 171-188.

Özüdoğru, Ş. (2018). Kibyra ve Yakın Çevresi'nin Erken Dönem Yerleşim Tarihçesi. *A.Vedat ÇELGİN'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özüsağlam, M. Z. (2014). *Legio'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özyiğit, Ö. (1988). Antik Çatılarda Dere Kiremitleri. *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, IV,* 101-116.

Özyiğit, Ö. (1990a). Alaturka Kiremidin Oluşumu. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 5,* 149-179.

Özyiğit, Ö. (1990b). Batı Anadolu'da Antik Dönem Çatıları. *X. Türk Tarih Kongresi,* 303-326.

Özyiğit, Ö. (1998). 1996 Phokaia Çalışmaları. *Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı 19 (1),* 763-794.

Paksoy, S. (2019). *Antik Dönemde 'Geländemauer' (Hattı Balâ) Tipi Kent*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Palaz Erdemir, H. & Erdemir, H. (2006). Akdeniz Çevresinde Gelişen Siyasi Olaylarda Likya'nın Yeri (İ.Ö. 5. yy. ile İ.S. 1. yy. arası). Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., des Courtils, J., Alpaslan, M. D., Boyraz, R., (Ed.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Kitabı* içinde (573-585). Antalya: AKMED.

Palmer, L. R. (1958). Luvian and Linear A. *Transactions of the Philological Society, 57/1,* 75-100.

Paribeni, R. (1914). *Mon. Ant., 23,* 109-112.

Paribeni, R. & Romanelli, P. (1914). Studii e ricerche archeologiche nell-Anatolia meridionale. *Monumenti Antichi dei Lincei, 23,* 6-274.

Payne, M. (2006), *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu.* İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Payne-Gallwey, R. (2007). *The Crossbow: Its Military and Sporting History, Construction and Use*. Brattleboro: Skyhorse Publishing.

Pedersen, P. (1994). The Fortifications of Halikarnassos. *REA, 96,* 215-235.

Pedersen, P. (1995). Excavations in Halikamassos 1992. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 15(2),* 135-148.

Pedersen, P. (2001/2). Reflections on the Ionian Renaissance. *Hephaistos, 19(20),* 97-130.

Pedersen, P. (2009). The Palace of Maussollos in Halikarnassos. Rumscheid, F. (Ed.). *Die Karerund die Anderen* içinde (315-348). Bonn.

Pedersen, P. (2010). The City Wall of Halikarnassos. Bremen, R. van & Mathieu Carbon, J. (Eds.). *Hellenistic Karia* içinde (269-316) Bordeux: Etudes.

Pedersen, P. & Ruppe, U. (2016). The Fortifications at Halikarnassos and Priene: Some Regional Characteristics?. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. (Editors). *Ancient Fortifications II* içinde (560-580). Oxford: Oxbow Books.

Peek, W. (1985). Zu neugefundenen Epigrammen aus Kleinasien. *EA, 5,* 156-158.

Pekman, A. (1989). *Perge Tarihi (History of Perge).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Pekridou, A. (1986). *Das Alketas-Grab in Termessos*. Tübingen: Wasmuth.

Peschlow, B. A. (1994). Die Befestungen von Latmos. *REA, 96*, 155-172.

Peschlow, B. A. (1996). *Der Latmos: Eine unbekannte Gebirgslandschaft an der türkischen Westküste*. Mainz: Philipp von Zabern.

Peschlow, U. (2017). Patara. *From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (280-290). Oxford: Oxford University Press.

Petridou, G. (2009). Artemidi to ichnos: divine feet and hereditary priesthood in Pisidian Pogla. *AnatSt, 59*, 81-93.

Pfuntner, L. (2019). *Urbanism and Empire in Roman Sicily*. Texas: University of Texas Press Austin.

Piesker, K. (2017). Side. *From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (294-301). Oxford: Oxford University Press.

Pimouguet-Pedarros, I. (2000). *Archéologie de la défense: histoire des fortifications antiques de Carie*. Paris: Universitaires Franc-Comtoises.

Pimouguet-Pedarros, I. & Çevik, N. (2016). Les Fortifications De Myra Dans La Defense De La Lycie Orientale. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. (Editors). *Ancient Fortifications II* içinde (373-383). Oxford: Oxbow Books.

Planhol, X. de (1958). *De la plaine Pamphylienne aux lacs Pisidiens: Nomadisme et vie paysanne*. Paris: Adrien Maisonneuve.

Poblome, J., Braekmans, D., Fırat, N. Neyt, B. *et al*. (2013). How Did Sagalassos Come To Be? A Ceramological Survey. Tekocak, M. (Ed.). *K. Levent Zoroğlu'na Armağan* içinde 527-540. Antalya: AKMED.

Poblome, J., Ekinci, H. A., Öztürk, I., Degryse, P., Viaene, W., & Waelkens, M. (2000). An Early Byzantine Tile and Lime Kiln in the Territory of Sagalassos. Waelkens, M. ve Loots, L. (Eds.). *Sagalassos V, Report on the Survey and Excavations Campaigns of (1996-1997)* içinde (669-683). Leuven: Leuven University Press.

Poetto, M. (1993). *L'iscrizione luvio-geroglifica di Yalburt*. Pavia: G. Iuculano.

Pohl, D. (2002). *Kaiserzeitliche tempel in Kleinasien unter besonderer Berücksichtigung der hellenistischen Vorlaufer*. Bonn: R. Habelt.

Polat, Y. (2016). *Teos Hellenistik Dönem Savunma Sistemi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Polat-Becks, B. A. (2014a). Kolophon'dan Klasik Dönem Konutları. *Colloquium Anatolicum, 13*, 273-292.

Polat-Becks, B. A. (2014b). Komama'nın Kuzey Territoriumunda Yeni Keşfedilen Bir Yerleşme: Pancarlı Tepe. *MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, 6(11),* 227-239.

Polat-Becks, B. A. (2015). Eski Kestel Gölü Çevresindeki Hellenistik Dönem Yerleşimleri. Kazan Naz, Ş. (Ed.). *I. TEKE Yöresi Sempozyumu* içinde (627-635). Antalya: AOM Hizmetleri.

Pouilloux, J. (1954). *La Fortresse de Rhamnonte*. Paris: E. De Boccard.

Pounder, R. L. (1983). A Hellenistic Arsenal in Athens. *Hesperia, 52(3)*, 233-256.

Powell, B. Oeniadae. *AJA, 8*, 137-173.

Pritchett, W. K. (1991). *The Greek State at War: Part V*. London: University of California Press.

Prosdu, B. A. (1934). De Morte Achaei. *Hermes, 69*, 347-350.

Puchstein, O. (1912). *Boghasköi. Die Bauwerke.* Wissenchaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, Bd. 19.

Radet, G. (1893). Les villes de la Pisidie. *RA*, *22*, 185-220.

Radke, G. (1973). Viae publicae Romanae. RE, *3*, 1415-1686.

Radt, T. (2010). Fliehburg, Festung, Residenz? Die Ruinen auf dem Karasis. Pirson, F. Lorentzen, J. Schneider, P. & Wulf, U. (Editors). *Aktuelle Forschungen zur Konstruktion, Funktion und Semantik antiker Stadtbefestigungen* içinde (195-217). İstanbul: Ege Yayınları.

Radt, T. (2011). The Ruins on Mount Karasis in Cilicia. Kouremenos, A. Chandrasekaranand, S. Rossi, R. (Editors). *From Pella to Gandhara: Hybridisation and Identity in the Art and Architecture of the Hellenistic East* içinde (49-64). Oxford: Archaeopress.

Radt, T. (2016). Fortified Palaces and Residences in Hellenistic Times: The Upper Castle on Mount Karasis and Other Examples. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. (Editors). *Ancient Fortifications II* içinde (263-276). Oxford: Oxbow Books.

Ramsay, W. M. (1885). Notes and Inscriptions from Asia Minor IV-VII. Jafrgang, Z. (Ed.). *Mittheilungen Des Deutschen Archaologischen Institutes* içinde (334-349). Berlin: Archaeological Institute of America.

Ramsay, W. M. (1895). Inscriptions en langue Pisidienne. *Revue des Universites du Midi, I*(17), 353-362.

Ramsay, W. M. (1902-1903). Pisidia and the Lycaonian Frontier. *BSA, 9,* 243-273.

Ramsay, W. M. (1916). Colonia Caesarea (Pisidian Antioch) in The Augustan Age. *JRS, 6,* 83-134.

Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Rathmann, M. (2003). *Untersuchungen zu den Reichsstraben in den westlichen Provinzen des Imperium Romanum.* Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Rathmann, M. (2014). Der Princeps und die viae publicae in den Provizen: Konstruktion und Fakten eines planmabigen Infrastrukturausbaus durch die Reichszentrale. Kolb, A. (Ed.). *Insfrastruktur und Herrschaftsorganisation im Imperium Romanum* içinde (197-221). Berlin: De Guyter.

Ratte, C. (2014). *Notion Yüzey Araştırması 2014 (Araştırma Raporu).* 1-19.

Rautman, M. (2017). Sardis. *From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (231-248). Oxford: Oxford University Press.

Rebuffat, F. (1992). La prolifération des ateliers monétaires en Pisidie sous le Haut Empire. *Cahier du Centre Gustave Glotz, 3,* 141-155.

Remy, B. (1989). *Les Carrieres senatoriales dans les provinces romaines d'Anatolie au Haut Empire (31 av. J.-C. – 284 ap. J.-C): Pont-Bithynia, Galatie, Cappadoce, Lycie-Pamphylie et Cilicie*. Paris: Institut Français d'Etudes Anatoliennes et Editions Divi.

Renaudin, L. (1921). Note sur le site d'Asine en Argolide. *BCH, XLV,* 297-308.

Richter, G. (1943). The Drove. *AJA, 47,* 188-193.

Rihll, T. E. (2007). *The Catapult: A History.* Yardly: Westholme Publishing.

Ritter, C. (1817-1859). *Die Erdkunde im Verhâltnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen.* Berlin: Verlag von Reimer.

Ritter, C. (1848). *Die Erdkunde von Asien*. Berlin: Verlag von Reimer.

Robbins, M. (2001). *Collapse of the Bronze Age the story of Greece, Troy, Israel, Egypt and the Peoples of the Sea*. NewYork: Auto Coices Press.

Robert L. (1935). *Villes d'Asie Mineure, etudes de géographie antique (Etudes orientales, publiees par l'Institut français d'archeologie de Stamboul, sous la direction de M. Albert Gabriel, II)*. Paris: E. de Boccard.

Robert, L. (1937). *Etudes Anatoliennes: Researches Sur Les Inscriptions Grecques De L'Asie Mineure*. Paris: Coronet Books Inc.

Robert, L. (1940). *Hellenica: Recueil d'epigraphie, de Numismatique et d'antiquites Grecques, I*. Limoges: Haute-Vienne.

Robert, L. (1948). Deux textes inutilises sur Perge et sur Side. *Hellenica, 5,* 69-75.

Robert, L. (1966). *Decret Hellenistique de Termessos Document de l'Asie Mineure meridionale, Inscriptions, Monnaies et Geographie*. Geneve: Droz.

Robert, L. (1978). Documents d'Asie Mineure. *BCH, 102,* 395-543.

Robert, L. (1985). Documents D'Asie Mineure. *BCH, 109,* 480-484.

Robert, J. & Robert, L. (1978). Revue des Etudes Grecques. *Bulletin Epigraphique, 91,* 489-491.

Robinson, D. M. (1924). A Preliminary Report on the Excavations at Pisidian Antioch and Sizma. *AJA, 28*(4), 435-444.

Robinson, D. M. (1926). Roman Sculptures from Colonia Caesarea (Pisidian Antioch). *The Art Bulletin, 9-11*, 5-69.

Roebuck, C. (1951). *The Asklepieion and Lerna, 14*. Princeton: American School of Classical Studies at Athens.

Roller, D. W. (1974). The Date of the Walls at Tanagra. *Hesperia, 43,* 260-263.

Rostovtzeff, M. (1938). *Dura-Europos and Its Art*. Oxford: Oxford University Prsess.

Rostovtzeff, M. I. (1943). Res Gestae Divi Saporis and Dura. *Berytus, 8,* 17-60.

Rotroff, S. I. (1982). *The Athenian Agora XU, Hellenistic Pottery, Athenian Imported and Moldmade Bowls*. Princeton: American School of Classical Studies at Athens.

Rotroff, S. I., & Oliver, A. (2003). *The Hellenistic Pottery from Sardis: The Finds Through 1994*. Cambridge: Harvard University Press.

Rott, H. (1908). *Kleinassiatische Denkmaler Aus Pisidien, Pampylien, Kappadokien, Und Lykien*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher.

Roueche, Ch. (1989). Floreat Perge. Mackenzie, M. M., Roueche, C., (Eds.). *Images of Authority, Papers Presented to Joyce Reynolds on the Occasion of her Seventieth Birthday* içinde (206-228). Cambridge: Cambridge Philological Society.

Roxan, M. M. (1978). *Roman Military Diplomas 1954-1977*. London: Institute ofArchaeology Occasional Publication no. 2.

Roy, J. (2014). Emplekton technique in fortification at Ithome/Messene, Megalopolis, and Mantineia: the work of Theban military engineers?. *Proceedings of the Danish Institute at Athens, 7(7),* 123-131.

Ruge, W. (1927). Solymer. *RE, 3,* 988-990.

Ruge, W. (1949). Pamphylia. *RE, 18,* 354-359.

Ruppe, U. (2010). *Die Stadtmauer von Priene-Zweckbau, Idntifikationsobjekt oder Machtsymbol?, Byzas 10*. İstanbul: Ege Yayınları.

Sacks, D. & Brody, L. R. (2005). *Encyclopedia of the Ancient Greek World.* Oxford: Oxford University Press.

Saint-Martin, L. V. (1852). *L'Asie Mineure, II*. Paris: Libraire de la Societe de Geographie.

Salaman, M. (1971). The Chronology of the Gothic Invasions into Asia Minor in the 3rd Century A.D. *Eos. Commentarii Societatis Philologae Polonorum, 59,* 109-139.

Salmon, E. T. (1969). *Roman Colonization under Republic*. London: Cornell University Press.

Sancaktar, H. (2009). *Anadolu'daki Roma Koloni Kentleri ve Sikke Tipolojisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Vaux, W. S. W. (1877). *Ancient History from the Monuments: Greek Cities&Islands of Asia Minor*. London: Royal Exchange.

Saner, T. & Sağ, K. (2012). The Aeolian-Style Polygonal Masonry in Larisa. *Project Supported by Higher Education Institutions* içinde (427-434). İstanbul.

Saraçoğlu, A. & Çekilmez, M. (2011). Tralleis Batı Nekropolis ve Konut Alanı Hellenistik Dönem Seramiği: 2006-2007 Buluntuları. *Colloquium Anatolicum, 10,* 219-248.

Sargın, Y. A. (2015). Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Dönemi Lykia, Pamphylia ve Pisidia'da. Kahya, T., Özdizbay, A., Tünen, N. Ö. & Wilson, M. (Eds.). *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu* içinde (51-64). Antalya: AKMED.

Sartre, M. (1995). *L'Asie Mineure et I'Anatolie d'Alexandre a Diocletian*. Paris: Armand Colin.

Sartre, M. (2001). Les colonies romaines dans le monde grec. *Electrum, 5,* 111-152.

Sartre, M. (2006). Romanisation en Asie Mineure ?. Urso, G. (Ed.). *Indigeni, Greci e Romani in Asia Minore* içinde (229-248). Pisa: Edizioni ETS.

Savaş, Ö. S. (2006). Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglifli Belgeler Işığında: Hattuşa'dan Lukka'ya. Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., des Courtils, J., Alpaslan, M. D., Boyraz, R., (Eds.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu* içinde (679-708). Antalya: AKMED.

Sayar, H. (2008). Karasis Kalesi'nin (Kozan, Adana) Tarihlenmesi ve İşlevi üzerine Düşünceler. Delemen, İ., Çokay-Kepçe, S., Özdizbay, A., Turak, Ö. (Eds.). *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı-Euergetes* içinde (1097-1104). İstanbul: AKMED Yayınları.

Sayar, H. (2019). Roma Eyaleti Olarak Kilikia (Provincia Cilicia). Tekin, O. (Ed.). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar ve Kent Devletleri* içinde (334-335). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sayce, A. H. (1914). Pisidian Stelae. *CR, 28,* 196-197.

Saygılı, B. (2012). Kalıp Yapımı Kibyra Kaseleri. Dörtlük, K. & Boyraz Seyhan, R. (Ed.). *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I, Anadolu Akdenizi Sempozyumu* içinde (397-414). Antalya: AKMED.

Scalisi, F. (2005). Technological Features in Greek Fortifications in Sicily. *CIPA XX International Symposium: international cooperation to save the world's cultural heritage* içinde 1-5. Torino.

Schafer, J. (1968). *Hellenistische Keramik aus Pergamon*. Berlin: de Gruyter.

Schörner, G. (1995). *Römische Rankenfriese: Untersuchungen zur Baudekoration der späten Republik und der frühen und mittleren Kaiserzeit im Westen des Imperium Romanum*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Schramm, E. (1918). *Saalburg: Die Antiken Geschütze der Saalburg*. Berlin: Weidmann.

Schulz, A. (1992). Ariassos-Eine Hellenistisch-Römische Stadt in Pisidien. *Asia Minor Studien, 6,* 29-43.

Schulz, A. (1994). Zur jüngeren Stadtmauer. Schwertheim, E. & Wiegartz, H. (Ed.). *Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria* Troas içinde (65-89). Bonn: Dr. Rudolf Habelt Gmbh.

Schürr, D. (1997). Luwisch-lykische Wettergottformeln. *Die Sprache, 39*, 59-73.

Schwandner, L. E. (1991). Der Schnitt im Stein. Beobachtungen zum Gebrauch der Stein säge in der Antike. *Bautechnik der Antike, 5*, 216-223.

Schwertheim, U. (2010). Monumentale Hoftore in Messene. *Byzas, 10,* 97-106.

Scoufopoulos, N. (1971). *Mycenaean Citadels*. Göteborg: Studies in Mediterranean Archaeology.

Scranton, R. L. (1939). The Walls of Peiraeus, *AJA, 43,* 301-302.

Scranton, R. L. (1941). *Greek Walls*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Sear, R. D. (1979). *Greek Coins and Their Values, II,* London: Seaby.

Seeher, J. (2010). Wie viele Türme braucht eine Stadt? Überlegungen zum Aufwand der hethitischen Befestigungsanlagen. *Byzas, 10,* 27-43.

SEG, *Supplementum Epigraphicum Graecum*.

Segal, A. Mlynarczyk, J. & Burdajewicz, M. (2009). Excavations of the Hellenistic site in Kibbuts Sha'ar-Ha Amakim (Gaba) 1984-1988: final report. Dvorjetski, E. (Ed.). *Zinman Institute of Archaeology* içinde (10-17). Haifa: Rahash, Bar-Lev Industrial Park.

Seiff, J. (1875). *Reisen in der Asiaatischen Türkei*. Leipzig: J. C. Heinrichs'sche Buchhandlung.

Sestier, J. M. (2017). *Antikçağda Korsanlık*. (Çev. Oğuz Adanır). İstanbul: Doğu Batı Yayınları, (Eserin orijinali 1880'de yayımlandı).

Sezgin, T. & Taşkıran, M. (2011). Eumeneia Kent Planı ve Savunması. Söğüt, B. (Ed.). *Eumeneia, Şeyhlü-Işıklı* içinde (61-71). İstanbul: Ege Yayınları.

Sezgin, Y. (2018). Aiolis'te Bir Dağ Kent: Aigai. Çekilmez, M. & Vardar, S. (Eds.). *I. Aliağa Sempozyumu Bildirileri* içinde (71-95). Ankara: AKARE.

Shafer R. (1950). Pisidian. *AJA, 71*(3), 239-270.

Shaw, B. D. (1984). Bandits in the Roman Empire. *Past&Present, 105,* 3-52.

Shaw, B. D. (1990). Bandit Highlands and Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia. *The Journal of the Economic and Social History of the Orient, 33,* 199-233.

Sheldon, R. M. (1986). Tradecraft in Ancient Greece. *Studies in Intelligence, 30(1),* 39-47.

Sherk, R. K. (1952). *The Legates of Galatia from Augustus to Diocletian*. Baltimore: Johns Hopkins Press.

Sherk, R. K. (1980). Roman Galatia: The Goverments from 25 BC to AD 114. *ANWR, 7*(2), 954-1052.

Sherwin-White, A. N. (1976). Rome, Pamphylia and Cilicia. *JRS, 66,* 1-14.

Sherwin-White, A. N. (1984). *Roman Foreign Policy in the East 168 B.C. to A.D. 1*. Norman: University of Oklahoma Press.

Sidebottom, H. (2004). *Ancient Warfare, A very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Simon, Z. (2015). Against the Identification of Karkiša with Carians. Stampolidis, N. Chr., Maner, Ç., Kopanias, K., (Eds.). *NOSTOI: Indigenous Culture, Migration + Integration In The Aegean Islands + Western Anatolia During The Late Bronze + Early Iron Ages*. İstanbul: Kup.

Sitlington Sterrett, J. R. (1888). *The Wolfe Expedition to Asia Minor, 3,* (1884-1885). Boston: Damrell and Upham.

Smith, W. (1873). *Dictionary of Greek and Roman Geography*. London: Wentworth.

Smith, W. (1890). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray.

SNG, (1956). *Cop. Pisidia, Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum. Pisidia.* Copenhagen: Danish National Museum.

SNG, (1965). *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland: Sammlung H. Von Aulock, vol. 11: Pamphylien*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.

SNG, (1994). *France 3, Sylloge Nummorum Graecorum. France 3. Cabinet des Medailles. Pamphylie, Pisidie, Lykaonie, Galatie.* Zürich.

SNG, (1994). *France 3: Cabinet des Medailles Pamphylie Pisidie Lycaonie Galatie*, Paris: Bibliothèque nationale de France.

SNG, (1999). *Pfps. Pisidien, Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Pfalzer Privatsammlungen. 5. Band. Pisidien und Lykaonien.* München.

SNG, (2002). *Kremna, Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collections of Coins and Medals. Danish National Museum.* Copenhagen: Danish National Museum.

Snodgrass, A. M. (1982). Central Greece And Thessalya. *CAH, III(I),* 657-695.

Sokolicek, A. (2010). Chronologie und Nutzung des Magnesischen Tores von Ephesos. *Jahreshefte des Österreichischen Archaologischen Institutes in Wien, 79,* 359-381.

Soslu, A. (2019). Arkhaia Anatolika Alabanda Payandalı Sarnıç'ta Bulunan Geç Antik Dönem Seramikleri. *Arkhaia Anatolika, 2,* 166-194.

Soslu, S. (2016). *Dağlık Pisidia'da Bir Koloni Kenti: Kremna Tarihi ve Savunma Sistemleri*. Poster Sunumu, SDÜ I. Arkeoloji Günleri. Isparta.

Soslu, S. (2017a). Kappadokia Krallığında Siyasi Evlilikler ile Kurulan İttifaklar. *TAD, 61*(36), 9-31.

Soslu, S. (2017b). Pisidia Bölgesi Kent Savunmasında Kırsal Savunma Sistemlerinin Önemi Üzerine Bir Örnek: Kremna ve Çevresi. Kahraman, N., Dürüst, Ç. & Yılmaz, T. (Eds.). *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu Bildiri Özetleri* içinde (105-106). Amasya: KİBATEK.

Soslu, S. (2017c). Kremna'yı Ebedi Kılanlar: Seyyahlar ve Araştırmacılar. Poster Sunumu, SDÜ 2. Arkeoloji Günleri. Isparta.

Soslu, S. (2019). Mithridates Savaşları ve Kappadokia Krallığı. Hakman, M. (Ed.). *Kapadokya (Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras)* içinde (201-240) İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Soslu, S. & Doğan, U. (2019). Morsynos (Dandalaz) Vadisi'nde Bir Kule. *Phaselis, V,* 283-299.

Souza, P. D. (1999). *Piracy in the Graeco-Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Söğüt, B. (2012). Stratonikeia 2010 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 33(4),* 395-420.

Sökmen, E. (2016). Some Preliminary Results Regarding the Mithridatic Defence System. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P. & Schnelle, M. (Eds). *Ancient Fortifications II* içinde (468-476). Oxford: Oxbow Books.

Söylemez, F. (2004). Anadolu'da Sahte Şah İsmail İsyanı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2,* 71-90.

Staebler, P. D. De (2016). The Building Experience. Müth, S., Schneider, I. P., Schnelle, M. & Staebler, P. D. De. (Editors). *Ancient Fortifications I* içinde (61-74). Oxford: Oxbow Books.

Starke, F. (1997). Troia im Kontext des historisch-politischen und sprachlichen Umfeldes Kleinasiens im 2. Jahrtausend. *Studia Troica, 7,* 446-487.

Stauner, K. (2004). *Das offizielle Schriftwesen des römischen Heeres von Augustus bis Gallienus*. Bonn: Habelt.

Stein, G. J. vd. (1998). Southeast Anatolia Before the Uruk Expansion: Preliminary Report on the 1997 Excavations at Hacınebi, Turkey. *Anatolica, 24,* 143-193.

Stevens, S. (2016). Candentia Moenia: The Symbolism of Roman City Walls. Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, I. P. & Schnelle, M. (Editors). *Ancient Fortifications II* içinde (288-299). Oxford: Oxbow Books.

Stevenson, S. W. (1889). *Dictionary of Roman Coins*. London: George Bell and Sons.

Stiebel, G. & Gross, B. (2018). Renewed Excavations at Masada. *Biblical Archaeology Review, 5(44),* 30-40.

Strachan, H. (1998). *The Oxford Illustrated History of the First World War*. Oxford: Oxford University Press.

Sundwall, J. (1913). *Die einheimischen Namen der Lykier nebst einem Verzeichnissekleinasiatischer Namenstamme*. Leipzig: Scientia Verlag.

Sülüner, S. (2005). Savaş Teknikleri ve Savunma Sistemlerinin Gelişimi ile Ortaya Çıkarılan Kale Mekanları: Ankara Kalesi Örneği. Özgenel, L. (Ed.). *Eskiçağ'ın Mekanları, Zamanları ve İnsanları* içinde (85-96). İstanbul: Homer Kitabevi.

Swoboda, H. Keil, J. & Knoll, F. (1935). *Denkmaler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien*. Wien: Rohrer.

Syme, R. (1934). Galatia and Pamphylia Under Augustus: The Governerships of Piso, Quirinius and Silvanus. *Klio, 27,* 112-148.

Syme, R. (1943). Torosların Muntazam İşgali. *Türk Tarih Kongresi, 3*(1). 570-575.

Syme, R. (1995). *Anatolica: Studies in Strabo*. Oxford: Oup Oxford.

Şahin, F. (2010). *Patara Metal Buluntuları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Şahin, G. K. & Laflı, E. (2014). Hellenistic Ceramics from Southwestern Paphlagonia. *AA, 22,* 51-144.

Şahin, S. (1994). Ein Vorbericht über den Stadiasmus Provinciae Lyciae in Patara. *Lykia, 1,* 130-135.

Şahin, S. (1996a). Perge Kentinin Kurucuları ve Plancia Magna. *ADALYA, 1,* 45-52.

Şahin, S. (1996b). Studien zu den Inschriften von Perge III. Marcus Plancius Rutilius Varus und C. Iulius Plancius Varus Cornutu Vater und Sohn der Plancia Magna. *EA, 27,* 115-126.

Şahin, S. (1999). *Die Inschriften von Perge I.* Vorrömische Zeit, frühe und hohe Kaiserzeit (IK 54).

Şahin, S. (2011). *Stadiasmus Patarensis*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Şahin, S. & Adak, M. (2007). *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Şenel, M. (1997). *Türkiye Jeoloji Haritaları (Isparta-J 11 Paftası).* Ankara: Jeoloji Etütleri Dairesi Yayınları.

Şenyurt, S. Y. & Bulut, A. E. (2020). Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerinin Köken ve İşlevleri Üzerine Bazı Öneriler. *Seleucia, X,* 227-250.

Şimşek, C. (2011). Eumeneia Antik Kenti Üzerine. Söğüt, B. (Ed.). *Eumeneia, Şeyhlü-Işıklı* içinde (1-28). İstanbul: Ege Yayınları.

Tabula Peutingeriana (2018). Antique Maps. (29.08.2018, https://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/8_aegyptus/).

Takmer, B. & Öner, T. N. (2007). *Via Sebaste: Anadolu'nun En İyi Korunmuş Roma Yolu'nun Varsak'tan Geçen Güzergah*. Antalya: Varsak Belediyesi Kültür Yayınları.

Takmer, B. & Önen, N. T. (2008). Batı Pamphylia'da Antik Yol Araştırmaları: Via Sebaste'nin Perge-Klimaks Arası Güzergahında Yeni Bir Yol Kalıntısı. *ADALYA, 11,* 109-132.

Talbert, R. J. A. (2000). *Lycia and Pisidia, Barrington Atlas of the and Roman World*. New Jersey: Princeton University Press.

Talloen, P. (2007). Neue Zeiten-Neue Sitten. Meyer, M. (Ed.). *One Question, Several Answers: The Introduction of the Imperial Cult in Pisidia* içinde (233-242). Wien: Phoibos.

Talloen, P., Albayrak, M. & Poblome, J. (2018). Sagalassos Savunma Sistemi İncelemeleri: Akra'da 2017 Kazıları. *ANMED, 16,* 95-102.

Talloen, P. & Vergaueteren, L. (2011). The Fate of Temples in Late Antique Anatolia. Lavan, L. & Mulrayn, M. (Eds.). *The Archaeology of Late Antique 'Paganism'* içinde (347-387). Leiden/Boston: Brill.

Tarm, W. W. (1964). *Hellenistic Civilisation*. New York: Meridian Books.

Taşdöner, K. (2016). Anadolu'nun Galat Kökenli Kralları: Amyntas ve Sonrası. *JASSS, 53,* 305-315.

Taşkıran, M. (2017). *Sillyon Savunma Sistemi ve Pamphylia Bölgesindeki Konumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Taşkıran, M. (2020). Pamphylia Ovasında Bir Savunma Kenti: Sillyon. *Yüzey Araştırmaları Işığı'nda Sillyon ve Çevresi* içinde (1-32). İstanbul: Ege Yayınları.

Taşkıran, M. (2021). Phaselis Merkezi Kule. *Phaselis, VI,* 7-19.

Tchihatcheff, P. (1866-1869). *Asie Mineure Description Physique de Cette Contree*. Paris: L. Guerin et Cie.

Tekoğlu, R. (1999-2000). Eski Pamphilya Halkları ve Dilleri. *ADALYA, 4,* 49-59.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya III*. (Çev. Ali SUAT). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Vakfı Yayınları, (Eserin orjinali 1862'de yayımlandı).

Thompson, H. A. (1934). Two Centuries of Hellenistic Pottery. *Hesperia, 3,* 311-480.

Thompson, H. A. & Scranton, R. L (1943). Stoas and City Walls on the Pnyx. *Hesperia, 12(4),* 269-383.

Thonemann, P. K. (2003). Hellenistic Inscriptions from Lydia. *EA, 36,* 95-108.

Tırpan, A. (1983). Stratonikeia Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 5,* 209-214.

Tırpan, A. (1987). Myndos ve Theangela. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 5(1),* 167-190.

Tırpan, A. (1990a). Alabanda. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 7,* 171-190.

Tırpan, A. (1990b). Stratonikeia'nın Şehir ve Sur Planı. *S.Ü. Edebiyat Dergisi, 5,* 217-234.

Tırpan, A. (1990c). Knidos Akropol Surları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 8,* 429-456.

Tırpan, A. (1998). Batı Ovalık Kilikya'da Çokgen (Poligonal) Taşlı Duvar Örgü Tekniği. *OLBA, I,* 161-182.

Tomlinson, R. (1961). Emplekton Masonary and Greek Structura. *JHS, 81*, 133-140.

Tomlinson, R. (2003). *Yunan Mimarlığı*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Tozan, M. (2016). *Roma'nın Anadolu'daki Egemenlik Politikası*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Tozan, M. (2017). Pergamon'un Yolları: Antikçağ'dan Bizans'a Bakırçay (Kaİkos) Havzası'nın Yol Sistemi. *Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXII/2,* 531-563.

Travlos, J. (1949). The Topografy of Eleusis. *Hesperia, 18,* 138-150.

Tremaux, P. (1858). *Exploration Archeologique en Asie Mineure*. Paris: Librairie de L. Hachette.

Tuluk, G. G. (2001). Hellenistische Reliefbecher im Museum von Ephesos. *Heft, 2,* 51-70.

Tunis, E. (1999). *Weapons: A Pictorial History*. Toledo: The World Publishing.

Turan, D. (2006). *Menekşe Çatağı Hellenistik Dönem Seramiği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Türk, G. (1927). Solymos. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, 3*(1), 988-990.

Türkmen, M. (2001). Türkmen'in (2001) *Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemi Uygulamalarına İlişkin Gözlemler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türkmen, M. (2008). Perge Aşağı Şehir Surları. Delemen, İ., Çokay-Kepçe, S., Özdizbay, A. & Turak, Ö. (Eds.). *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı–Euergetes* içinde (1187-1200). İstanbul: AKMED Yayınları.

Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar.* İstanbul: İnkılap Yayınları.

Umurtak, G. (2007). Silos in Neolithic Settlements of Burdur-Antalya Region. *ADALYA, 10,* 1-16.

Umurtak, G. (2020). Some remarks on the Early Bronze Age I defence system at Hacılar Büyük Höyük (Burdur, Turkey). *Bulgarian e-Journal of Archaeology, 10(1),* 33-54.

Umurtak, G. & Duru, R. (2013). Yeniden Hacılar, Hacılar Büyük Höyük Kazıları 2011-2012. *Arkeoloji ve Sanat, 142,* 1-22.

Umurtak, G. & Duru, R. (2015). Hacılar Büyük Höyük Kazıları-2014. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 37(1),* 147-158.

Usta, İ. E. & Alpaslan, H. İ. (2017). Batı Anadolu'daki Antik Yapılarda Taş ve Taşçı İzleri. Bahadır, Y., Akkurt, Birol, H. & Çakmakoğlu, A. (Ed.). *IV. Uluslararası Taş Kongresi* içinde (615-634). İzmir: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası yayınları.

Uysal, M. A. (2010). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bucak'ta İdari ve Sosyal Yapı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2*(3), 103-119.

Uzunaslan, A. (2008). Side'de Agonistik Festivaller. *AD, 11,* 117-128.

Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu 1*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ünal, A. (2006). Eskiçağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi. *Çanakkale Üaniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15*(3), 15-44.

Ünal, A. (2017). Arinnanda-Mykale Dağı ve Puranda-Priene Eşitlemesi Üzerine. Pınarcık, P., Gökçe, B., Erkek, M. S. & Kandal, S. C. (Ed.). *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan* içinde (19-36). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Ünal, S. (1999-2000). Binlerce Yıllık Çömlekçilik Geleneğinde Sagalassos-Çanaklı Açılımı. *ADALYA, IV,* 317-334.

Üngör, İ. (2018). Urartu Devleti'nin Kuzey Bölgesinde Önemli bir Kale: Tuzla Kalesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5,* 93-129.

Üreten, H. (2018). Lydia'nın Kentleşmesinde Pergamon Krallarının Katkısı. Tepekaya, M. & Zafer, A. (Ed.). *Geçmişten Günümüze MANİSA* içinde (1-27). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.

Vallois, R. (1923). *Delos, Les Portques Au Du Hieron: Le Portique De Philippe*. Paris: De Boccard.

Valvo, A. (2006). Origine e provenienza delle gentes italiche nella provincia di Galazia in età giulio-claudia. Urso, G. (Ed.). *Indigeni, Greci e Romani in Asia Minore* içinde (151-164). Pisa: Edizioni ETS.

Vandeput, L. (1997). The Architectural Decoration in Roman Asia Minor, Sagalassos A Case Study. *Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 1.* M. Waelkens (Ed.). Leuven: Leuven University Press.

Vandeput, L. (2009). Late Antiquity in the Taurus Mountains Remains in Pednelissos and its Territory. *Colloquium Anatolicum, 8,* 1-22.

Vandeput, L. & Büyükkolancı, M. (1999). Das Grobe Propylaion in Kremna in Pisidien. *IstMitt, 49,* 213-248.

Vandeput, L. & Köse, V. (2001). The 1999 Pisidia Survey at Melli. *AnatSt 51,* 133-145.

Vandeput, L. & Köse, V. (2003). Pisidia Yüzey Araştırması: Pednelissos 2001-2002. *ANMED, 1,* 45-48.

Vandeput, L. & Köse, V. (2008). Pisidia survey project 2008: Research in the territory of Pednelissos. *Anatolian Archaeology, 14,* 32-33.

Vandeput, L. & Köse, V. (2009). Pisidia Survey Project 2007: Remains in the territory of Pednelissos. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 26(3),* 45-58.

Vandeput, L. & Köse, V. (2010). Pisidia Survey Project: Surveys in the territorum of Pednelissos. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 27(2),* 179-194.

Vandeput, L. & Köse, V. (2013). Survey in the Taurus Mountains: Methodologies of the Pisidia Survey Project. Lavan, L. & Mulryan, M. (Eds.). *Late Antique Archaeology* içinde (205-248). Leiden-Boston: Brill.

Vandeput, L., Köse, V. & Aydal, S. (1999a). 1998 yılı Pisidya Yüzey Araştırması Projesi Melli'deki Çalışmalara Dair Ön Rapor. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 17(2),* 249-262.

Vandeput, L., Köse, V. & Aydal, S. (1999b). The 1998 Pisidia Survey Project. A Preliminary Report of Work at Melli. *Bulletin Antieke Beschaving, 74,* 133-145.

Vandeput, L., Köse, V. & Jackson, M. (2011). Pisidia Survey Project 2009: Research in the Territory of Pednelissos. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28(3),* 75- 90.

Vandeput, L., Köse, V. & Jackson, M. (2012). Results of the 2010 Pisidia Survey Project fieldwork in the Territory of Pednelissos. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 29(3),* 269-292.

Vandorpe, K. (2007). Protecting Sagalassos' Fortress of the Akra. *AncSoc, 37,* 121-139.

Vann, R. L. & Leadbetter, B. (2006). The Fortifications of Aperlae in Lycia. Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., des Courtils, J., Alpaslan, M. D. & Boyraz, R. (Ed.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu* içinde (847-859). Antalya: AKMED.

Vanhaverbeke, H. (2007). Sagalassos Kırsal Bölgeden Bir Görüntü. Yıldız, G. vd. (Ed.). *I. Burdur Sempozyumu* içinde (671-676). Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.

Vanhaverbeke, H., Wealkens, M., Vyncke, K., De Laet, V., Aydal, S., Music, B., De Cupere, B., Pobleme, J., Braekmans, D., Degryse, P., Marinova, E., Verstraeten, G., van Neer, W., Slapsak, B., Medaric, I., Ekinci, H. A. & Erbay, M. O. (2010). 'Pisidian' culture? The Classical-Hellenistic site at Düzen Tepe near Sagalassus (southwest Turkey). *AnatSt, 60,* 105-128.

Varınlıoğlu, G. (2019). 2018 Boğsak Yüzey Araştırması (BOGA). *ANMED, 17,* 239-245.

Varkıvanç, B. (2006). The Monumental Tomb Typology of Trebenna. Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., des Courtils, J., Alpaslan, M. D. & Boyraz, R. (Eds.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Kitabı* içinde (861-868). Antalya: AKMED.

Von der Osten, H. H. (1927). *Historische-Geographische Aspekte der Geshichte Pontischen und Armenischen Reisches*. Wiesbaden: Dr Ludwig Reichert.

Von der Osten, H. H. (1929). *Researches in Anatolia 1. Explorations in Central Anatolia*. Chicago: The University of Chicago.

Von Gall, H. (1967). Zu den Kleinasiatischen Treppentuneln. *AA, 82,* 504-527.

Von Gerkan, A. V. & Krischen, F. (1928). *Milet, 1-9*. Berlin: H. Schoetz und Company, g. m. b. h.

Von Gerkan, A. V. (1935). *Die Stadtmauern, Milet II, 3, Mit epigraphischem Beitrag von Albert Rehm*. Berlin: Walter de Gruyter.

Von Petrikovits, H. (1971). Fortifications in the North-Western Roman Empire from the Third to the Fifth Centuries A. D. *JRS, 61,* 178-218.

Yiğit, İ. (2020). Hamid-ili'nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi, 54,* 59-86.

Waddington R. N. (1853). *Revue Numismatique*. Paris: Rue Vivienne.

Waddington, W. H. (1853). *Voyage en Asie-Mineure Au Point de Vue Numismatique.* Paris: Au Bureau De La Revue Numismatique Chez M. Rollin-Rue Vivienne.

Waelkens, M. (1987). The Adoption of Roman Building Techniques in the Architecture of Asia Minor, Macready S. & Thompson F. H. (Eds.). *Roman Architecrure in the Greek World* içinde (94 -105). London: Occasional Papers.

Waelkens, M. (2000). Sagalassos und Pisidia During the Late Bronze Age. Waelkens, M. & Loots, L. (Eds.). *Sagalassos V: Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997* içinde (473-485). Leuven: *Leuven University Press.*

Waelkens, M. (2002). Romanization in the East. A case study: Sagalassos and Pisidia. *IstMitt, 52,* 311-368.

Waelkens, M. (2004). Ein Blick von der Ferne. Seleukiden und Attaliden in Pisidien, *IstMitt, 54,* 435-471.

Waelkens, M. (Ed.). (1993). Sagalassos. History and Archaeology. *Sagalassos I, First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)* içinde (37-81). Leuven: *Leuven University Press.*

Waelkens M., Paulissen, E., Vanhaverbeke, H., Reyniers, J., Poblome, J., Degeest, R., Viaene, W., Deckers, J., Cupere, B., Neer, V., & Ekinci, H. A. (2000). The 1996 and 1997 Surveys in the Territory of Sagalassos. Waelkens. M. & Loots, L. (Eds.). *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaings of 1996 and 1997* içinde (17-216). Leuven: Leuven University Press.

Waelkens, M. & Vandeput, L. (2007). Regionalism in Hellenistic and Roman Pisidia, Regionalizm in Hellenistic and Roman Asia Minor. Elton, H. & Reger, G. (Eds.). *Acts Of The Conference Hartford* içinde (97-105). Paris: Diffusion De Boccard.

Waelkens, M., Poblome, J. & Vyncke, K. (2010). Indigenous versus Greek identity in Hellenistic Pisidia: myth or reality?. *Bollettino di Archeologia on line I, 5*(3), 19-54.

Wallner, C. (1997). *Soldatenkaiser und Sport*. Frankurt: Peter Lang.

Walpole, R. (1820). *Travels in Various Countries of the East: Being a Continuation of Memories Relating to European and Asiatic Turkey*. London: Spottiswoode.

Walser, G. (1980). Die Strassenbau-Tatigkeit von Kaiser Claudius. *Historia, 29,* 438-462.

Walters, H. B. (1914). *Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*. London: Oxford University Press.

Ward-Perkins, J. B. (1951). Tripolitania and Marble Trade. *JRS, 49,* 89-104.

Ward-Perkins, J. B. (1972). Quarrying in Antiquity: Technology, Tradition and Social Chang. *PBA, 57,* 137-158.

Ward-Pekins, J. B., Ballance, M. H. & Reynolds, J. M. (1958). *The Caesareum at Cyrene and the Basilica at Cremna, with a Note on the Inscriptions of the Caesareum*. *BSR, 26,* 137-194.

Ward, R. T. (1974). *Pirates in History.* New York: York Press.

Wealkens, M., Vermeersch, P. M., Öztürk, İ. & Ekinci, H. A. (1999). The 1997 Excavation Campaign at Sagalassos and Dereköy. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 20(2I),* 283-312.

Weber, L. (1912). Die Homonoiemünzen des phrygischen Hierapolis, Ein Beitrag zur Erklarung der Homonie. *Journal International d'Archeologie Numismatique, 14,* 65-122.

Weiß, P. (1991). Pisidisches aus Kodrula. *Studien zum antiken Kleinasien, 3,* 69-74.

Weiss, P. (1992). Pisidien: Eine historische Landschaft im Licht ihrer Münzpragung. *AMS, 6,* 143-165.

Welles, C. B. (1974). *Royal Correspondence in the Hellenistic Period: A Study in Greek Epigraphy*. Chicago: Yale University Press.

Westenholz, J. G. (1987). Relations Between Mesopotamia and Anatolia. *Assyriology Kongresi, 34,* 5-22.

White, D. (1966). Excavations at Apollonia, Cyrenaica Preliminary Report. *AJA, 70(3),* 259-265.

Whitehead, D. (1990). *Aineias the Tactician. How to Survive Under*. New York: Bristol Classical Press.

Whitehead, D. (2018). The Other Aineias. Pretzler, M. & Barley, N. (Eds). *Brill's Companion to Aineias Tacticus i*çinde (14-32). Leiden-Boston: Brill.

Whitehorn, J. N. (1946). The Catapult and the Ballista. *G & R, (44), 15* 49-60.

Wickramasinghe, R. (2009). Sigiriya-the rock Fortress. *Institute for Tropical Environmental Studie,* 149-157.

Wiegand, T. (1901). Die Pyramide von Kenchreai. *Ath.Mitt. XXVI,* 241-246.

Wiggins, K. (2003). *Siege Mines and Underground Warfare*. London: Shire Publishing.

Wilkins, A. (2003). *Roman Artillery.* London: Shire Publishing.

Willet, R. & Poblome, J. (2019). Ağlasun Vadisi Batı Kesimi ve Ağlasun İçinde Yürütülen Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 2018. *ANMED, 17,* 255-261.

Wilson, A. I. (2010). Hydraulic Engineering and Water Supply. Oleson, J. P. (Ed.). *The Oxford Handbook of Engineering A and Technology in the Classical World* içinde (285-318). Oxford: Oxford University Press.

Winter, F. E. (1959). Ikria and Katastegasma in the Walls of Athens. *Phoenix, 13,* 161-200.

Winter, F. E. (1963). The Chronology of the Euryalos Fortress at Syrakuse. *AJA, 67,* 363-387.

Winter, F. E. (1966). Notes on Military Architecture in the Termessus Region. *AJA, 70 (2),* 127-137.

Winter, F. E. (1971a). *Greek Fortifications.* London: Routledge & Kegan Paul.

Winter, F. E. (1971b). The Indented Trace in Later Greek Fortifications. *AJA, 75,* 413-426.

Winter, F. E. (1985). Notes on Neandria. *AJA, 89(4),* 680-683.

Winter, F. E. (1996). *Staatliche Baupolitik und Baufürsorge in der römischen Provinzen des kaiserzeitlichen Kleinasiens.* Bonn: Habelt.

Winter, F. E. (2006). *Studies in Hellenistic Architecture*. Canada: University of Totonto Press.

Witte-Orr, J. (2007). Bricks and Tiles from the Triangular Tower at Amorium. *Byzas, 7*, 293-308.

Woudhuizen, F. C. (2018). *The Luwians of Western Anatolia, Their neighbours and predecessors.* Oxford: Archaeopress.

Wright, G. R. H. (2005). *Ancient Building Technology, II/I*. Brill: Brill Academics.

Wroth, W. (1899). *A Catalogue of Greek Coins of Galatia, Cappadocia and Syria*. London: British Museum.

Woudhuizen, F. C. (2018-2019). *On the Sea Peoples and Their Attacks of Egypt*. DACIA, 62-63, 331-350.

Wycherley, R. E. (1993). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu ?*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yadin, Y. (1963). *The Art of Warfare in Biblical Lands.* New York: McGraw-Hill Book Company.

Yakubovich, I. (2006). The Origin of Luwian Possessive Adjectives. Jones-Bley, K., Huld, M. E., Volpe, A. D. & Dexter, M. R. (Eds.). *Proceedings of the 19 th Annual UCLA Indo-European Conferance* içinde (193-217). Washington: Institute for the Study of Man.

Yakubovich, I. (2011). Luwian and the Luwians. Steadman, S. R. & Mcmahon, G. (Eds.). *Ancient Anatolia 10.000-323 B.C.E* içinde (535-547). London: Oxford University Press.

Yıldırım, E. (2016). Suriye Eyaleti'nin Kuruluşuna Kadar Roma'nın Doğu Akdeniz'de Korsanlıkla Mücadelesi. *Cedrus, IV,* 91-103.

Yılmaz, M. A. (2012). Demir Çağı'nda Samsun: Kazılar ve Yüzey Araştırmaları Işığında Genel Bir Bakış. Aydın, M. Şişman, B. Özyurt, S. & Atsız, H. (Eds.). *Samsun Sempozyumu I* içinde (99-115). Samsun: Ceylan Ofset.

Zangger, E. (1995). Who were the Sea People?. *Aranco World, 46*(3), 21-31.

Zangger, E. (2016). *The Luwian Civilization*. İzmir: Ege Yayınları.

Zgusta, L. (1963). Die Epichorische Pisidische Anthroponymie und Sprache. *Archiv Orientalni, 31*, 470-482.

Zgusta, L. (1964). *Kleinasiatische Personennamen*. Prag: Tshechoslowaksichen Akademi der Wissenschaften.

Zgusta, L. (1984). *Kleinasiatische Ortsnamen*. Heidelberg: Carl Winter-Universitatsverlag.

Ziebarth, E. (1929). *Beitrage zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland.* Hamburg: Friederichsen, de Gruyter and Co. GMBH.

Ziegenaus, O. & Luca, G. (1968). *Das Asklepieion, Der südliche Temenosbezirk in hellenistischer und frührömischer Zeit.* Berlin: De Gruyter.

Ziegler, R. (1978). Zur Münzpragung der römischen Kolonie Cremna in Pisidien unter Aurelian. *Schweizerische Numismatische Gesellschaft, 28*, 89-92.

Zimmermann, M. (1996). Probus, Carus und Die Rauber im Gebiet Des Pisidischen Termessos. *ZPE, 110*, 265-277.

TC

AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

2021-DR-033

KREMNA ANTİK KENTİ SAVUNMA SİSTEMLERİ
Cilt II

HAZIRLAYAN

Salih SOSLU

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Sedat AKKURNAZ

AYDIN- 2021

İÇİNDEKİLER

KATALOG DİZİNİ ii
LEVHALAR DİZİNİ v
TABLOLAR DİZİNİ xxii
GRAFİKLER DİZİNİ xxiv
HARİTALAR DİZİNİ xxv
KATALOG 557
LEVHALAR 609
TABLOLAR 754
GRAFİKLER 784
HARİTALAR 796

KATALOG DİZİNİ

Katalog 1: Duvar 1……..557

Katalog 2: Duvar 2……..558

Katalog 3: Duvar 3……..559

Katalog 4: Duvar 4……..560

Katalog 5: Duvar 5……..561

Katalog 6: Duvar 6……..562

Katalog 7: Duvar 7……..563

Katalog 8: Duvar 8……..564

Katalog 9: Duvar 9……..565

Katalog 10: Duvar 10……..566

Katalog 11: Duvar 11……..567

Katalog 12: Duvar 12……..568

Katalog 13: Duvar 13……..569

Katalog 14: Duvar 14……..570

Katalog 15: Duvar 15……..571

Katalog 16: Duvar 16……..572

Katalog 17: Kule 1……..573

Katalog 18: Kule 2……..574

Katalog 19: Kule 3……..575

Katalog 20: Kule 4……..576

Katalog 21: Kule 5……..……..577

Katalog 22: Kule 6……..……..578

Katalog 23: Kule 7……..……..579

Katalog 24: Kule 8……..……..580

Katalog 25: Kule 9……..……..581

Katalog 26: Kule 10……..……582

Katalog 27: Kule 11……..……583

Katalog 28: Kule 12……..……584

Katalog 29: Kule 13……..……585

Katalog 30: Kule 14……..……586

Katalog 31: Kule 15……..……587

Katalog 32: Kule 16……..……588

Katalog 33: Batı Kapısı I……..……589

Katalog 34: Batı Kapısı II……..……...590

Katalog 35: Batı Nekropolis Kapısı……..……...591

Katalog 36: Güney Kapı-Kule……..……..……...592

Katalog 37: Batı Antik Yol I……..……...……...593

Katalog 38: Batı Antik Yol II……..……...……..594

Katalog 39: Batı Antik Yol III……..……....……...595

Katalog 40: Batı Antik Yol IV……..……...……....596

Katalog 41: Güney Antik Yol……..……...…...……...597

Katalog 42: Roma Kuşatma Alanı…….……...…...…598

Katalog 43: Roma Kuşatma Tepesi…….……...…....599

Katalog 44: Bastion I…….……...……...……...600

Katalog 45: Bastion II…….……..…...……...601

Katalog 46: Kremna Antik Taş Ocağı…….…….....602

Katalog 47: Çakalasartepe Karakol…….…….....603

Katalog 48: Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule……..604

Katalog 49: Sazak-Alatepe……..605

Katalog 50: Dikmentepe Kule…….606

Katalog 51: Bağtepe Kule……...607

Katalog 52: Bucak Asartepe……...…….608

LEVHALAR DİZİNİ

Levha I……..……...609

Fig. 1. Kremna'nın batıdan görünümü.

Fig. 2. Kremna'nın güneybatıdan görünümü.

Levha II……...610

Fig. 3. Duvar 1.

Fig. 4. Duvar 2.

Levha III……..……...611

Fig. 5. Duvar 3.

Fig. 6. Duvar 4.

Levha IV..……..…..612

Fig. 7. Duvar 5

Fig. 8. Duvar 6.

Levha V..……..…...613

Fig. 9. Duvar 7.

Fig. 10. Duvar 8.

Levha VI..……..…..614

Fig. 11. Duvar 9.

Fig. 12. Duvar 10.

Levha VII..……..….615

Fig. 13. Duvar 11.

Fig. 14. Duvar 12.

Levha VIII..…….616

Fig. 15. Duvar 13.

Fig. 16. Duvar 14.

Levha IX..……..…..617

Fig. 17. Duvar 15.

Fig. 18. Duvar 16.

Levha X..……..…...618

Fig. 19. Kremna Vadisi (a).

Fig. 20. Kremna Vadisi (b).

Levha XI..……..…..619

Fig. 21. Kentin batısındaki Boğadiç Dağı düzlükleri (a).

Fig. 22. Kentin batısındaki Boğadiç Dağı düzlükleri (b).

Levha XII..……..….620

Fig. 23. Dik açılı duvarların arazideki düzeni (a).

Fig. 24. Dik açılı duvarların arazideki düzeni (b).

Levha
XIII..……..……..621

Fig. 25. Duvarların arazideki konumu (a).

Fig. 26. Duvarların arazideki konumu (b).

Levha XIV..…….622

Fig. 27. Duvarın temel bölümü (a).

Fig. 28. Duvarın temel bölümü (b).

Levha XV..……..…623

Fig. 29. Duvarların havadan görünümü (a).

Fig. 30. Duvarların batıdan görünümü (b).

Levha XVI..…….624

Fig. 31. Kentin batı yamaçlarında blokların çıkarıldığı ana kayalar (a).

Fig. 32. Kentin batı yamaçlarında blokların çıkarıldığı ana kayalar (b).

Levha XVII..……625

Fig. 33. Tek sıra ve dolgulu duvar yapısı (a).

Fig. 34. Tek sıra ve dolgulu duvar yapısı (b).

Levha XVIII..……..626

Fig. 35. Kaçak kazı çukuru.

Fig. 36. Sur duvarında devşirme olarak kullanılmış lahit kapak.

Levha XIX..…….627

Fig. 37. Güney duvarları havadan görünüm.

Fig. 38. Güney duvarları.

Levha XX..……...…628

Fig. 39. Güneydeki ana kayalar (a).

Fig. 40. Güneydeki ana kayalar (b).

Levha XXI..…….629

Fig. 41. Blok üzerindeki *Eros* figürü.

Fig. 42. Devşirme olarak kullanılmış bloklar (a).

Levha XXII..……630

Fig. 43. Devşirme olarak kullanılmış bloklar (b).

Fig. 44. Devşirme olarak kullanılmış bloklar (c).

Levha XXIII..……..631

Fig. 45. Batı savunma duvarlarının arazideki konumu (a).

Fig. 46. Batı savunma duvarlarının arazideki konumu (b).

Levha XXIV..……..632

Fig. 47. Batı sur duvarlarının içteki ve dıştaki bölümü (a).

Fig. 48. Batı sur duvarlarının içteki ve dıştaki bölümü (b).

Levha XXV..……...633

Fig. 49. Kent içindeki tarım arazileri (a).

Fig. 50. Kent içindeki tarım arazileri (b).

Levha XXVI..……..634

Fig. 51. Kentin güneyindeki tarım arazileri (a).

Fig. 52. Kentin güneyindeki tarım arazileri (b).

Levha XXVII..…….635

Fig. 53. Kent, Kremna Vadisi ve Boğadiç Dağı düzlükleri izohipsli görünüm.

Fig. 54. Kent, Kremna Vadisi ve Boğadiç Dağı düzlükleri (b).

Levha XXVIII..……...636

Fig. 55. Batı Nekropolis Kapısı ve Kule 15 arası havadan görünüm.

Fig. 56. Batı Nekropolis Kapısı ve Kule 15 arası görünüm.

Levha XXIX..……..637

Fig. 57. Kule 10'un arka cephesindeki taş gülle.

Fig. 58. Batı savunma duvarı genişlik durumu.

Levha XXX..……...638

Fig. 59. Kent merkezinden görünüm.

Fig. 60. Kent merkezindeki hamam-kütüphane yapısı.

Levha XXXI..……..639

Fig. 61. Tahrip durumdaki savunma duvarları (a).

Fig. 62. Tahrip durumdaki savunma duvarları (b).

Levha XXXII..……...……..640

Fig. 63. Kentin güney cephesi (a).

Fig. 64. Kentin güney cephesi (b).

Levha XXXIII..……...641

Fig. 65. Duvar 2'deki "E" monogramlı blok.

Fig. 66. Duvar 7'deki deprem izleri.

Levha XXXIV..……...642

Fig. 67. *Isodomik* duvar.

Fig. 68. *Pseudo-isodomik* duvar.

Levha XXXV..……..……...643

Fig. 69. Harç katkılı duvar.

Fig. 70. *Opus mixtum* duvar.

Levha XXXVI..……...644

Fig. 71. Atkılı (*emplekton*) duvar.

Fig. 72. Düzensiz örgü duvar.

Levha XXXVII..……..645

Fig. 73. Duvar 6 üç teknikli duvar (*isodomik,* düzensiz örgü ve harç katkılı).

Fig. 74. Batıdaki kule yapılarının havadan görünümü.

Levha XXXVIII..…….646

Fig. 75. Kule yapılarının arazideki konumu (a).

Fig. 76. Kule yapılarının arazideki konumu (b).

Levha XXXIX..……...647

Fig. 77. Batı yamaçlarda yer alan mimari kalıntılar (a).

Fig. 78. Batı yamaçlarda yer alan mimari kalıntılar (b).

Levha XL..……...648

Fig. 79. Batıdaki kulelerin havadan görünümü.

Fig. 80. Güneydeki kulenin havadan görünümü.

Levha XLI..…….....649

Fig. 81. Kule 1 (kuzey cepheden görünüm).

Fig. 82. Kule 1 (batı cepheden görünüm).

Levha XLII..…….....650

Fig. 83. Kule 2.

Fig. 84. Kule 3.

Levha XLIII..…….....651

Fig. 85. Kule 4.

Fig. 86. Kule 5.

Levha XLIV..…….....652

Fig. 87. Kule 6.

Fig. 88. Kule 7.

Levha XLV..…….....653

Fig. 89. Kule 8.

Fig. 90. Kule 9.

Levha XLVI..…….....654

Fig. 91. Kule 10.

Fig. 92. Kule 11.

Levha XLVII..…….....655

Fig. 93. Kule 12.

Fig. 94. Kule 13.

Levha XLVIII..…….....656

Fig. 95. Kule 14.

Fig. 96. Kule 15.

Levha XLIX..…….....657

Fig. 97. Kule 16.

Fig. 98. Batıdaki kulelerin arazideki konumu (a).

Levha L..…….....658

Fig. 99. Batıdaki kulelerin arazideki konumu (b).

Fig. 100. Batıdaki kulelerin arazideki konumu (c).

Levha LI..…….....659

Fig. 101. Batıdaki kulelerin duvar yapıları ile kesişimdeki durumu (a).

Fig. 102. Batıdaki kulelerin duvar yapıları ile kesişimdeki durumu (b).

Levha LII..…….....660

Fig. 103. Kule 1'in kuzeyindeki uçurum ile konumu.

Fig. 104. Kule 15'in güneyindeki uçurum ile konumu.

Levha LIII..…….....661

Fig. 105. *Isodomik* duvar.

Fig. 106. Blokların kenet şeklinde veya geçmeli olarak birbirine bağlanması.

Levha LIV..…….....662

Fig. 107. *Pseudo-isodomik* duvar.

Fig. 108. *Pseudo-isodomik trapezoidal* duvar.

Levha LV..…….....663

Fig. 109. *Trapezoidal* teknikteki duvar.

Fig. 110. Blokların *çift köşe bağlama* tekniği ile bağlanması.

Levha LVI..…….....664

Fig. 111. Kule 1'deki şevli bölüm.

Fig. 112. Kulenin iç bölümü.

Levha LVII..…….....665

Fig. 113. Kulenin ön cephe duvarlarındaki bloklar (a).

Fig. 114. Kulenin ön cephe duvarlarındaki bloklar (b).

Levha LVIII..…….....666

Fig. 115. Kule 5'in durumu.

Fig. 116. Kule 3'ün durumu.

Levha LIX..…….....667

Fig. 117. I. Roma Kuşatma Alanı'ndaki Kule 4, Kule 6 ve Kule 8 ile kent savunmasındaki Kule 10, Kule 5 ve Kule 3'ün birbirlerine karşı konumlarının havadan görünümü.

Fig. 118. Kule 1'e ait Mekan II'nin batı cephesindeki dizilimli profilli bloklar.

Levha LX..…….....668

Fig. 119. Kule 1'deki Mekan I'in batı cephe duvarında yer alan blokların ağırlıklarından oluşan basınç kaynaklı çatlaklar.

Fig. 120. I. Roma Kuşatma Alanı'ndaki Kule 5 ve Kule 4'ün kent savunmasındaki K 8'e göre konumlarının havadan görünümü

Levha LXI..…….....669

Fig. 121. Kule 7'deki kapı açıklık.

Fig. 122. Kule 12 ve Batı Kapısı II'nin konumu.

Levha LXII..…….....670

Fig. 123. Kule 12'nin içyapısı.

Fig. 124. Kule 5'in içyapısı.

Levha LXIII..…….....671

Fig. 125. Kule 12'deki geçmeli blok.

Fig. 126. Kule 11 ile Duvar 6'nın kesişimi.

Levha LXIV..…….....672

Fig. 127. Kent kapılarının havadan görünümü.

Fig. 128. Batı Kapısı I.

Levha LXV..…….....673

Fig. 129. Batı Kapısı I, söve blokları.

Fig. 130. Batı Kapısı I, *kyma recta* blok üzerindeki kanal yuvası.

Levha LXVI..…….....674

Fig. 131. Batı Kapısı I ve bitişikteki K 9.

Fig. 132. Batı Kapısı II.

Levha LXVII..…….....675

Fig. 133. Batı Kapısı II ve bitişikteki K 12.

Fig. 134. Batı Kapısı II, *kyme recta* blok.

Levha LXVIII..…….....676

Fig. 135. Batı Kapısı II ve bitişikteki D 7.

Fig. 136. Batı Kapısı II ve Batı Antik Yol II.

Levha LXIX..…….....677

Fig. 137. Batı Nekropolis Kapısı.

Fig. 138. Batı Nekropolis Kapısı ve Sütunlu Cadde bağlantısı havadan görünüm.

Levha LXX..…….....678

Fig. 139. Batı Nekropolis yakınındaki *khamasorion* mezar yapıları.

Fig. 140. Batı Nekropolis Kapısı'nın temel kalıntıları.

Levha LXXI..…….....679

Fig. 141. Batı Nekropolis Kapısı'ndaki antik yol üzerinde bulunan antik araçlara ait tekerlek izleri.

Fig. 142. Güney Kapı-Kule.

Levha LXXII..…….....680

Fig. 143. Güney Kapı-Kule, Batı I *lento*lu ve kemerli kapı.

Fig. 144. Güney Kapı Kule, Güney II'nin içteki duvar bölümü.

Levha LXXIII..…….....681

Fig. 145. Güney Kapı-Kule, Güney II duvardaki sürgü yuvası.

Fig. 146. Güney Kapı-Kule, Doğu III kemerli kapı.

Levha LXXIV..…….....682

Fig. 147. Güney Kapı-Kule, Kuzey IV.

Fig. 148. Güney Kapı-Kule, üst katın taban yapısını taşıyıcı bloklar.

Levha LXXV..…….....683

Fig. 149. Kent ve çevresindeki antik karayolları.

Fig. 150. Batı Antik Yol I.

Levha LXXVI..…….....684

Fig. 151. Batı Antik Yol II.

Fig. 152. Batı Antik Yol III.

Levha LXXVII..……..685

Fig. 153. Batı Antik Yol IV.

Fig. 154. Güney Antik Yol (a-b).

Levha LXXVIII..…….686

Fig. 155. Güney Antik Yol üzerindeki niş yapısı.

Fig. 156. Roma Kuşatma Alanı havadan görünüm.

Levha LXXIX..…….....687

Fig. 157. Roma Kuşatma Tepesi (a).

Fig. 158. Roma Kuşatma Tepesi (b).

Levha LXXX..…….....688

Fig. 159. Bastion I'in konumu.

Fig. 160. Bastion I'in doğudaki (soldaki) duvar kanadı.

Levha LXXXI..……....689

Fig. 161. Bastion I'in harçlı duvar yapısı.

Fig. 162. Bastion I, "π" harfi yazılı çatı kiremidi.

Levha LXXXII..……..690

Fig. 163. Bastion I, su kanalı.

Fig. 164. Bastion I, kanalizasyon yapısı.

Levha LXXXIII..……691

Fig. 165. Bastion I, kanalizasyon yapısının iç bölümü.

Fig. 166. Bastion II'nin konumu.

Levha LXXXIV..……692

Fig. 167. Bastion II'nin güneydoğu bölümü.

Fig. 168. Bastion II'nin batı köşesi.

Levha LXXXV..……..693

Fig. 169. Bastion II, payanda.

Fig. 170. Bastion II, III Nolu Oda'daki kemer açıklıkları.

Levha LXXXVI..……694

Fig. 171. Bastion II, yazıtlı blok.

Fig. 172. Bastion II, kanalizasyon yapısı.

Levha LXXXVII..……...……695

Fig. 173. Kremna Antik Taş Ocağı ve blok çıkarım izleri (a-b).

Fig. 174. Keraitai Akropolisi I Nolu Kule (a-b)

Levha LXXXVIII..……..……696

Fig. 175. Keraitai Akropolisi II Nolu Kule (a-b)

Fig. 176. Çakalasartepe Karakol (a-b)

Levha LXXXIX..……697

Fig. 177. Bucak-Asartepe (a-b)

Fig. 178. Sazak-Alatepe (a-b)

Levha XC..……...698

Fig. 179. Dikmentepe Kule (a-b)

Fig. 180. Bağtepe Kule (a-b)

Levha XCI..…….699

Çiz. 1. Duvar 1, batı cephe.

Çiz. 2. Duvar 1, plan ve taş plan.

Levha XCII..……700

Çiz. 3. Duvar 2, batı cephe.

Çiz. 4. Duvar 2, plan ve taş plan.

Levha XCIII..……...701

Çiz. 5. Duvar 3, batı cephe.

Çiz. 6. Duvar 3, plan ve taş plan.

Levha XCIV..……..702

Çiz. 7. Duvar 4, batı cephe.

Çiz. 8. Duvar 4, plan ve taş plan.

Levha XCV..……703

Çiz. 9. Duvar 5, batı cephe.

Çiz. 10. Duvar 5, plan ve taş plan.

Levha XCVI..……..704

Çiz. 11. Duvar 6, batı cephe.

Çiz. 12. Duvar 6, plan ve taş plan.

Levha XCVII..…….705

Çiz. 13. Duvar 7, batı cephe.

Çiz. 14. Duvar 7, plan ve taş plan.

Levha XCVIII..……706

Çiz. 15. Duvar 8, batı cephe.

Çiz. 16. Duvar 8, plan ve taş plan.

Levha XCIX..……..707

Çiz. 17. Duvar 9, batı cephe.

Çiz. 18. Duvar 9, plan ve taş plan.

Levha C..……708

Çiz. 19. Duvar 10, batı cephe.

Çiz. 20. Duvar 10, plan ve taş plan.

Levha CI..……709

Çiz. 21. Duvar 11, batı cephe.

Çiz. 22. Duvar 11, plan ve taş plan.

Levha CII..……...710

Çiz. 23. Duvar 12, batı cephe.

Çiz. 24. Duvar 12, plan ve taş plan.

Levha CIII..……711

Çiz. 25. Duvar 13, batı cephe.

Çiz. 26. Duvar 13, plan ve taş plan.

Levha CIV..……712

Çiz. 27. Duvar 14, batı cephe.

Çiz. 28. Duvar 14, plan ve taş plan.

Levha CV..……...713

Çiz. 29. Duvar 15, batı cephe.

Çiz. 30. Duvar 15, plan ve taş plan.

Levha CVI..……714

Çiz. 31. Duvar 16, batı cephe.

Çiz. 32. Duvar 16, plan ve taş plan.

Levha CVII..……715

Çiz. 33. Duvar 12, atkı blok (*emplekton*).

Çiz. 34. Duvar 2, “E” monogramlı blok.

Levha CVIII..……...716

Çiz. 35. Duvar 6, üç duvar örgü tekniği.

Çiz. 36. Duvar 7, duvar arası sade dolgu ile dolu.

Levha CIX..……717

Çiz. 37. Duvar 7 genel durum, taş plan ve kesit.

Çiz. 38. Duvar 10 genel durum, taş plan ve kesit.

Levha CX..……...718

Çiz. 39. Duvar 2 genel durum, taş plan ve kesit.

Çiz. 40. Duvar 7'nin restitüsyon denemesi.

Levha CXI..……719

Çiz. 41. Batı Sur Duvarı taş plan.

Çiz. 42. Batı Sur Duvarı taş plan.

Levha CXII..……720

Çiz. 43. Duvar 7'nin içteki ve dıştaki görünümü.

Çiz. 44. Duvar 11'nin içteki ve dıştaki görünümü.

Levha CXIII..……...721

Çiz. 45. Batıdaki kule yapılarının taş planı.

Çiz. 46. Batıdaki kule yapılarının taş planı.

Levha CXIV..……..722

Çiz. 47. Kule 1'in kuzey ve batı cepheleri.

Çiz. 48. Kule 1, plan ve taş plan.

Levha CXV..……723

Çiz. 49. Kule 2, batı cephe.

Çiz. 50. Kule 2, plan ve taş plan.

Levha CXVI..……..724

Çiz. 51. Kule 3, batı cephe.

Çiz. 52. Kule 3, plan ve taş plan.

Levha CXVII..……725

Çiz. 53. Kule 4, batı cephe.

Çiz. 54. Kule 4, plan ve taş plan.

Levha CXVIII..……726

Çiz. 55. Kule 5, batı cephe.

Çiz. 56. Kule 5, plan ve taş plan.

Levha CXIX..……..727

Çiz. 57. Kule 6, güney cephe.

Çiz. 58. Kule 6, plan ve taş plan.

Levha CXX..……728

Çiz. 59. Kule 7, batı cephe.

Çiz. 60. Kule 7, plan ve taş plan.

Levha CXXI..……..729

Çiz. 61. Kule 8, batı cephe.

Çiz. 62. Kule 8, plan ve taş plan.

Levha CXXII..……730

Çiz. 63. Kule 9, batı cephe.

Çiz. 64. Kule 9, plan ve taş plan.

Levha CXXIII..……731

Çiz. 65. Kule 10, batı cephe.

Çiz. 66. Kule 10, plan ve taş plan.

Levha CXXIV..……...732

Çiz. 67. Kule 11, batı cephe.

Çiz. 68. Kule 11, plan ve taş plan.

Levha CXXV..……733

Çiz. 69. Kule 11, kuzey duvardaki deprem izleri.

Çiz. 70. Kule 11, kuzey duvar.

Levha CXXVI..……...734

Çiz. 71. Kule 12, batı cephe.

Çiz. 72. Kule 12, plan ve taş plan.

Levha CXXVII..……..735

Çiz. 73. Kule 13, batı cephe.

Çiz. 74. Kule 13, plan ve taş plan.

Levha CXXVIII..…….736

Çiz. 75. Kule 14, batı cephe.

Çiz. 76. Kule 14, plan ve taş plan.

Levha CXXIX..……...737

Çiz. 77. Kule 15, güney cephe.

Çiz. 78. Kule 15, plan ve taş plan.

Levha CXXX..…….....738

Çiz. 79. Kule 16, güney cephe.

Çiz. 80. Kule 16, plan ve taş plan.

Levha CXXXI..……...739

Çiz. 81. Çift köşe bağlama tekniği.

Çiz. 82. Kule 7'nin restitüsyon denemesi.

Levha CXXXII..……..740

Çiz. 83. Kule 12'nin restitüsyon denemesi.

Çiz. 84. Kule 10, Kule 11, Kule 12 ve Kule 13'ün restitüsyon denemesi.

Levha CXXXIII..…….741

Çiz. 85. Batı kapısı I'in restitüsyon denemesi.

Çiz. 86. Batı kapısı II'nin restitüsyon denemesi.

Levha CXXXIV..…….742

Çiz. 87. Batı Nekropolis Kapısı, plan ve taş plan.

Çiz. 88. Güney Kapı-Kule.

Levha CXXXV..……..743

Çiz. 89. Güney Kapı-Kule, plan ve taş plan.

Çiz. 90. Güney Kapı-Kule'nin restitüsyon denemesi.

Levha CXXXVI..……744

Çiz. 91. Güney Kapı-Kule'deki kapı sürgü yuvası.

Çiz. 92. Güney Kapı-Kule, Güney II duvarda yer alan pencereli bölüm.

Levha CXXXVII..……...745

Çiz. 93. Güney Kapı-Kule, Güney II duvar.

Çiz. 94. Güney Kapı-Kule'nin hakimiyet alanı.

Levha CXXXVIII..……..746

Çiz. 95. Güney Kapı-Kule, Doğu III'deki kemerli giriş.

Çiz. 96. Güney Kapı-Kule, üç boyutlu gösterimi

Levha CXXXVIV..……..747

Çiz. 97. Bastion I.

Çiz. 98. Bastion I, taş plan.

Levha CXXXX..……..748

Çiz. 99. Bastion I, üzerinde "π" harfi yazılı çatı kiremidi.

Çiz. 100. Bastion I, kanalizasyon yapısı.

Levha CXXXXI..……749

Çiz. 101. Bastion II.

Çiz. 102. Bastion II, plan ve taş plan.

Levha CXXXXII..……...750

Çiz. 103. Çakalasartepe Karakol, plan ve taş plan.

Çiz. 104. Çakalasartepe Karakol, doğu duvar.

Levha CXXXXIII..……..751

Çiz. 105. Çakalasartepe Karakol, kuzey duvar.

Çiz. 106. Keraitai Akropolisi I Nolu Kule, plan ve taş plan.

Levha CXXXXIV..……..752

Çiz. 107. Keraitai Akropolisi II Nolu Kule, plan ve taş plan.

Çiz. 108. Keraitai Akropolisi II Nolu Kule, doğu duvar.

Levha CXXXXV..……...753

Çiz. 109. Bağtepe Kule, plan ve taş plan.

Çiz. 110. Bağtepe Kule, doğu duvar.

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.: Pisidia'daki Soy Ağacı. ..……754

Tablo 2.: Kremna adının kronolojik olarak etimolojik kullanımı..…….755

Tablo 3.: *Via Sebaste* antik karayolu ağı. ..…….756

Tablo 4.: Hellenistik Dönem'de Pisidia Bölgesi ve Kremna'daki tarihsel olaylar…….757

Tablo 5.: Kremna'daki toplum yapısı. ..…….....758

Tablo 6.: Roma Dönemi'nde Kremna'daki siyasi gelişmeler…….759

Tablo 7.: Bizans Dönemi'nde Kremna ve çevresindeki tarihsel gelişmeler……...760

Tablo 8.: Kremna'nın jeolojik yapısı ve konumu ile ilişkili kentler ve yerleşimler……761

Tablo 9.: Batı savunma duvarlarının duvar örgüsü tipleri……...762

Tablo 10.: Kremna'daki tarihsel olayların batı savunma duvarları üzerindeki etkileri...763

Tablo 11.: Güney savunma duvarlarının duvar örgüsü tipleri…….763

Tablo 12.: Savaş makinelerinin atış zamanındaki hesaplamaları……764

Tablo 13.: Roma Kuşatma Alanı'ndan kent surlarına atılan taş güllenin durumsal hesaplamaları……...765

Tablo 14.: Batı savunma duvarları üzerindeki kule yapılarının duvar örgüsü tipleri.....766

Tablo 15.: Kremna'daki kule yapıları üzerindeki tabii oluşumların ve tarihsel olayların etkileri……..767

Tablo 16.: Savaş makinelerinin atış zamanındaki hesaplamaları…….....768

Tablo 17.: Roma Kuşatma Alanı'ndan kentteki K 5'e atılan taş güllenin durumsal hesaplamaları……...769

Tablo 18.: Kremna'daki kapı yapıları…….……770

Tablo 19.: Güney Kapı-Kule'nin kente giriş ve çıkış kapılarındaki yer alan mimari unsurların kullanımları ile ilişkili kentler ve yerleşimler……..770

Tablo 20.: Kremna'nın antik yolları……..…….....771

Tablo 21.: Kentin savunma sistemlerinin tarihlenmesi ile ilişkili tarihi ve arkeolojik veriler……772

Tablo 22.: Kremna kırsalındaki alan savunmasına yönelik yapılar……773

Tablo 23.: Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin savunma yapıları üzerindeki topografya koşullarının etkisi……..774

Tablo 24/1.: Tez kapsamında değerlendirilen kent ve çevresindeki yapılar……...775

Tablo 24/2.: Tez kapsamında değerlendirilen kent ve çevresindeki yapılar...…….....776

Tablo 24/3.: Tez kapsamında değerlendirilen kent ve çevresindeki yapılar……...777

Tablo 25.: Pisidia Bölgesi'nin kentleri ve Kremna'nın savunma mimarisinin ortak özellikleri…….778

Tablo 26.: Kremna seramikler…….779

Tablo 27.: Kremna metal buluntular...……780

Tablo 28.: Çakalasartepe Karakol metal buluntular...…….781

Tablo 29.: Çakalasartepe Karakol çatı kiremitleri……...……782

Tablo 30.: Duvar örgü teknikleri...……..783

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1.: Kent arazi profili…….784

Grafik 2.: Batı savunma duvarları arazi profili...……785

Grafik 3.: Güney savunma duvarları arazi profili…...……786

Grafik 4.: Batı'daki kule yapılarının arazi profili…...…….787

Grafik 5.: Kremna kırsalındaki alan savunmasına yönelik yapıların yükseklik durumu…….788

Grafik 6.: Kremna kırsalının korunmasına yönelik oluşturulan yapıların yerleşim tipolojisi..…….788

Grafik 7.: Çakalasartepe arazi profili...…….……..789

Grafik 8.: Keraitai kulelerin arazi profili…….……790

Grafik 9.: Sazak-Alatepe arazi profili...…….…….791

Grafik 10.: Dikmentepe arazi profili……...792

Grafik 11.: Bağtepe arazi profili…….....793

Grafik 12.: Bucak-Asartepe profili……..……794

Grafik 13.: Kent arazi profili kesit görünüm……...795

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1.: Pisidia Bölgesi…….……796

Harita 2.: *Aquillius* yolu (*Via Aquillius*) ve Kremna güzergahı…….……..797

Harita 3.: *Via Sebaste* yolu……..…….798

Harita 4.: *Via Sebaste* I. yolu ve Kremna güzergahı…….....798

Harita 5.: *Via Sebaste* VI. yolu ve Kremna güzergahı……..799

Harita 6.: Kremna ve çevresi jeolojik formasyonu…….……..…….....800

Harita 7.: Kremna'daki kuşatma merkezleri…….....801

Harita 8.: Kremna kırsalındaki alan savunmasına yönelik yapılar…….....802

Harita 9.: Çakalasartepe……...……803

Harita 10.: Keraitai…….....803

Harita 11.: Sazak-Alatepe…….……..…….804

Harita 12.: Dikmentepe…….....804

Harita 13.: Bağtepe…….....……805

Harita 14.: Bucak-Asartepe…….…….805

Harita 15.: Kentte çalışılan savunma yapıları ve ilişkili birimlerin gösterimi (S. Mitchell'ın *Cremna in Pisidia* adlı eserinden alınıp, tarafımızca düzenlenmiştir)……..806

Harita 16.: Kremna (S. Mitchell'ın *Cremna in Pisidia* adlı eserinden alınmıştır)…...….807

Harita 17.: Kremna yerleşim planı…….....808

Yapı Env. No	Kre 18/1 Duvar 1-D 1
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 1
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.50053 K - 030.68270 D
Ölçüler	Uzunluk 7.80 m., Yükseklik 1.70 m., Duvar Kalınlık 3.00 m.
Duvar Blok Sırası	3
Yapı Tekniği	Atkılı *isodomik*
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 2 ve K 3 arasında kuzey-güney uzantılı 21.50 m. uzunluktaki duvarın içinde yer almaktadır. Tahrip durumdadır. Duvarın kuzeyde 4.10 m. ve güneyde 9.60 m. bölümleri yıkıktır. Korunmuş duvar uzunluk 7.80 m., yükseklik 1.70 m. ölçülerdedir. İçteki arka (ikincil) destek duvardır. Duvar *in situ*dur. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Bloklar, *rektogonal*dir; dört cephesi de tıraşlanarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bosaj uygulaması yoktur. Bloklar, boyutsal olarak değişiklikler oluştursa da duvar *atkılı isodomik* tekniktir; 0.40x1.00, 0.40x1.40, 0.50x0.90, 0.60x0.60, 0.60x1.20 m. ölçülerdedir. Bloklarda bağlayıcı unsur olarak harç kullanılmamıştır. Derz boşlukları vardır. Duvarda orijinal bloklar ön plandadır ve devşirme malzeme olarak oluk bezemeli arşitrav parçası tespit edilmiştir.

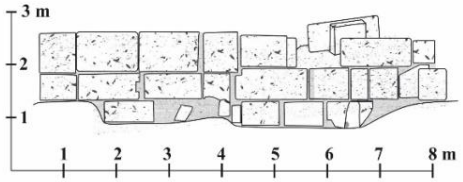

Katalog 1: Kremna Batı Sur'daki Duvar 1'e ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/2 Duvar 2-D 2
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 2
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49977 K - 030.68263 D
Ölçüler	Uzunluk 6.90 m., Yükseklik 2.40 m., Duvar Kalınlık 2.00 m.
Duvar Blok Sırası	6
Yapı Tekniği	*Pseudo-isodomik*
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 5'in bitişik noktasından başlayarak güneydeki K 6'ya kadar 24.50 m. uzantılı duvarın içindedir. Tahrip durumdadır. Kuzeyde 4.90 m. ve güneyde 6.10 m. uzunluktaki iki bölümde yıkıktır. K 2'nin sağlam duvar uzunluk 6.90 m., yükseklik 2.40 m. ölçüdedir. İçteki arka (ikincil) destek duvardır. Duvar *in situ*dur. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Bloklar, *rektogonal*dir; dört cephesi de tıraşlanarak oluşturulmuştur ve ince yonuludur. Bosaj uygulaması yoktur. Düzgün kesilmiş bloklar, *pseudo-isodomik* ve *isodomik* duvar teknikte örülmüştür. Bloklar, 0.30x0.70, 0.30x0.80, 0.30x0.1.00, 0.60x0.65, 0.60x1.30 m. ölçülerdedir. K 5'in bitişik noktasındaki blok diziliminden başlayarak simetrik uzantıdaki bloklardan 5'nolu bloğun ön cephesinde "E" rumuzu vardır. Bloklarda bağlayıcı unsur olarak harç yoktur. Derz boşlukları çok azdır.

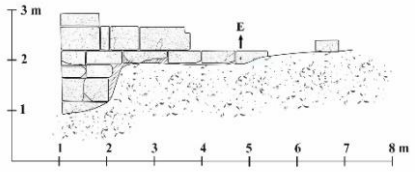

Katalog 2: Kremna Batı Sur'daki Duvar 2'ye ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/3 Duvar 3-D 3
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 3
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49977 K - 030.68263 D
Ölçüler	Uzunluk 6.60 m., Yükseklik 3.80 m., Duvar Kalınlık 2.00 m.
Duvar Blok Sırası	9
Yapı Tekniği	Düzensiz *isodomik*
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik ve Roma (MS 278 Kremna Kuşatması)

Tanım: K 5 ve D 2'nin güneyinde, K 6'nın ise kuzeyinde konumlanmıştır. Tahrip durumdadır. 24.50 m. uzantılı sur duvarındaki D 2'den sonra ikinci sağlam duvardır. K 3'ün korunmuş duvar uzunluk 6.60 m., yükseklik 3.80 m. ölçülerdedir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Taban noktasındaki ilk iki sıradaki bloklar, *rektogonal*dir; dört cephede tıraşlanarak ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bosaj uygulaması yoktur. Bloklar, *düzensiz isodomik* duvar teknik ile örülmüştür. Bloklar, 0.30x0.70, 0.30x0.90, 0.30x1.00 m. ölçülerdedir. Derz boşlukları vardır. K 3'deki az sayıdaki çokgen taşlar, *isodomik* duvar örgü tipi dikkate alınarak simetrik olarak yerleştirilmiştir. Bir adet *anathyrosis* şeklinde çerçeveli olarak işlenmiş blok tespit edilmiştir.

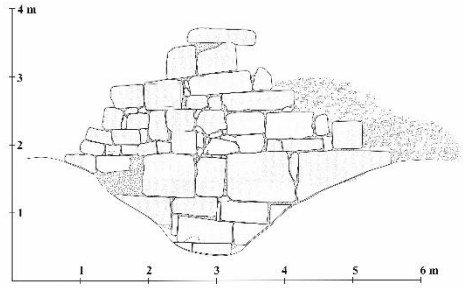

Katalog 3: Kremna Batı Sur'daki Duvar 3'e ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/4 Duvar 4-D 4
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 4
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49907 K - 030.68277 D
Ölçüler	Uzunluk 4.80 m., Yükseklik 1.70 m., Duvar Kalınlık 2.20
Duvar Blok Sırası	Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar kullanılarak oluşturulmuştur.
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü
Durum	Orta
Dönem	Geç Antik Dönem
Tanım: K 7'nin bitişik noktasından başlayarak güneydeki K 8'e kadar 27.30 m. uzantılı duvarın içinde yer almaktadır. Tahrip durumdadır. Kuzeyde 22.50 m. duvar yıkıktır. Korunmuş duvar uzunluk 4.80 m., yükseklik 1.70 m. ölçülerdedir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Moloz ve çokgen taşlar ile bloklar kullanılarak karışık veya düzensiz bir örgü şeklinde örülmüştür. Dört adet dik açılı ve dikdörtgen blok *rektogonal*dir; dört cephesi de tıraşlanarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bosaj uygulaması yoktur. Bloklar, 0.40x0.45, 0.40x1.10, 0.40x1.35, 0.50x0.60 m. ölçülerdedir. Derz boşlukları vardır. Duvardaki orijinal bloklar (dört adet) ve devşirme malzemeler heterojen bir yapıdadır. Bir adet yazıtlı blok tespit edilmiştir.	

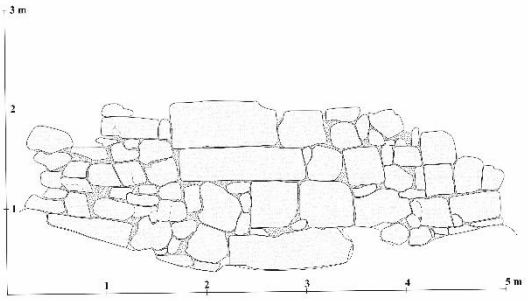

Katalog 4: Kremna Batı Sur'daki Duvar 4'e ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/5 Duvar 5-D 5
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 5
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49907 K - 030.68277 D
Ölçüler	Uzunluk 6.00 m., Yükseklik 2.10 m., Duvar Kalınlık 2.20 m.
Duvar Blok Sırası	Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar kullanılarak oluşturulmuştur.
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü
Durum	Orta
Dönem	Geç Antik Dönem

Tanım: K 8 ve K 9 arasında yer alan kuzey-güney uzantılı 22.50 m. uzunluktaki duvar içinde bulunmaktadır. Tahrip durumdadır. 16.50 m. duvar yıkıktır. Sağlam durumdaki duvar uzunluk 6.00 m., yükseklik 2.10 m. ölçüdedir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar bir arada kullanılarak karışık veya düzensiz bir örgü şeklinde örülmüştür. İki adet orijinal dikdörtgen blok vardır. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede tıraşlanarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklar, 0.30x0.60, 0.30x0.80 m. ölçülerdedir. Derz boşlukları vardır.

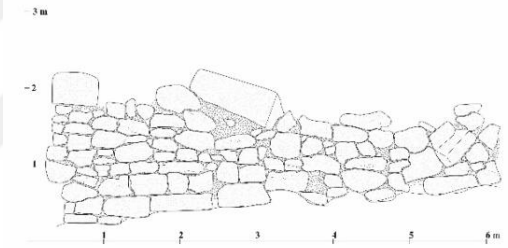

Katalog 5: Kremna Batı Sur-Duvar 5'e ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/6 Duvar 6-D 6
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 6
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.2954 K - 030.4058 D
Ölçüler	Uzunluk 21.50 m., Yükseklik 2.55 m., Duvar Kalınlık 1.30 m.?
Duvar Blok Sırası	Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar kullanılarak örülmüştür.
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü, *isodomik* ve harç izi
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik, Roma (MS 278 Kremna Kuşatması) ve Geç Antik Dönem

Tanım: Kuzeydeki K 10'un bitişik noktasından başlayarak K 11'e kadar 21.50 m. uzunluktaki duvardır. Tahrip durumdadır. Uzunluk 21.50 m., yükseklik 2.60 m. ölçüdedir. Duvardaki korunmuş yükseklikler 2.30, 2.60 ve 3.60 m. ölçülerindedir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Üç evrelidir. D 6'nın güneydeki ön cephe *isodomik* duvar örgüsü tipi tekniktedir. Bloklar, *rektogonal*dir; dört cephede tıraşlanarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklar, 0.50x.0.80, 0.50x1.80, 0.60x2.30 m. ölçülerdedir. Bosaj uygulaması yoktur. Duvardaki arka cephede çokgen ve moloz taşlar kullanılarak düzensiz bir şekilde örülmüştür. Ayrıca, bu duvarın üzerindeki muhtelif yerlerde harç izleri tespit edilmiştir. D 6'nın K 10 ile kuzeydeki kesiştikleri alanda ya dirsek duvar, ya da D 6'nın güneydeki yıkık *isodomik* duvar ile bağlantılı, yani duvarın kuzeydeki devamı şeklinde yer alan bir duvardır.

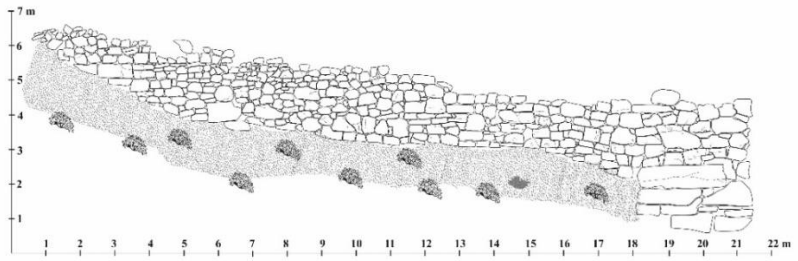

Katalog 6: Kremna Batı Sur-Duvar 6'ya ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/7 Duvar 7-D 7
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 7
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.497952 K - 030.68316 D
Ölçüler	Uzunluk 17.80 m., Yükseklik 5.00 m., Duvar Kalınlık 2.10
Duvar Blok Sırası	9
Yapı Tekniği	*Isodomik*
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik

Tanım: BK II'den başlayarak K 13'e kadar ilerleyen 17.80 m. uzunluktaki bir duvardır. Tahrip durumdadır. Korunmuş duvar uzunluk 17.80 m., yükseklik 5.00 m. ölçülerdedir. Duvar, *in situ*dur. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Bloklar, *rektogonal*dir; dört cephede tıraşlanarak oluşturulmuştur ve ince yonuludur. Bloklar, 0.40x1.60, 0.55x1.40, 0.60x1.10 m. ölçülerdedir. Bosajlı (iki adet) ve çerçeveli (bir adet) bloklar, kullanılmıştır. Kenarları düzgün kesilmiş bloklar, yer yer boyutsal olarak farklılıklar oluştursa da duvar *isodomik* teknikte örülmüştür. Üç ve iki sıralı duvarların bitiş noktasında dar açılı yassı bloklar ön plandadır. Bunlar teknik olarak *pseudo-isodomik* duvar örgüsü görünümdedir. Ancak, yükseklik ve genişlik ölçüleri değişik olsa da bir hat doğrultusundaki bloklar birbirlerine eşittir. Altıncı dizilimdeki blokların sonraki geç bir evrede yerleştirildikleri belirlenmiştir. Dört blokta deprem izleri gibi kıvrımlı kuzey-güney doğrultulu kırılmalar ve çatlaklar tespit edilmiştir. Bloklarda bağlayıcı unsur olarak harç yoktur. Derz boşlukları vardır. Duvarın arka cephesinde onarımlar söz konusudur.

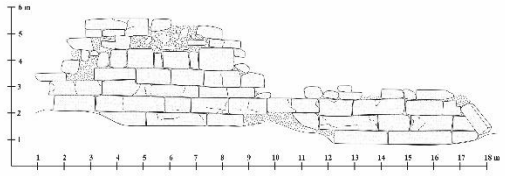

Katalog 7: Kremna Batı Sur-Duvar 7'ye ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/8 Duvar 8-D 8
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 8
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49775 K - 030.68313 D
Ölçüler	Uzunluk 6.00 m., Yükseklik 2.50 m., Duvar Kalınlık 2.50 m.
Duvar Blok Sırası	5
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü (düzensiz *isodomik*)
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik ve Roma (MS 278 Kremna Kuşatması)

Tanım: K 13'ün 1.20 m. güneyinde ve K 14'ün 17.00 m. kuzeyinde konumlanmıştır. K 13 ve K 14 arasındaki duvar 24.20 m. ölçüdedir. Tahrip durumdadır. Korunmuş uzunluk 6.00 m., yükseklik 2.50 m. ölçülerdedir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Bloklar, *rektogonal*dir; dört cephesi de tıraşlanarak ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklar, 0.60x0.40, 0.60x1.30, 0.60x1.40 m. ölçülerdedir. Bosaj uygulaması yoktur. Duvarın örgü tipini düzensiz örgü şeklinde yapılmış duvar tipi olarak değerlendirsek de *düzensiz isodomik* bir teknikte blokların yerleştirildiğini belirtmek gerekmektedir. İrili ufaklı çokgen taşlar yer alır. Farklı boyutlardaki taşlar statik ve düzenli olarak duvardaki yapısal duruma uygun bir şekilde oturtulmuştur. Derz boşlukları vardır. Duvardaki zıvana oyuklu veya delikli bir adet blok, devşirme materyal olarak kullanılmıştır.

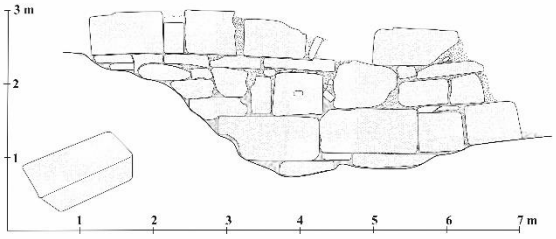

Katalog 8: Kremna Batı Sur-Duvar 8'e ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/9 Duvar 9-D 9
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 9
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49746 K - 030.68328 D
Ölçüler	Uzunluk 13.50 m., Yükseklik 1.50 m., Duvar Kalınlık 2.20
Duvar Blok Sırası	3
Yapı Tekniği	Düzensiz *isodomik*
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik ve Roma (MS 278 Kremna Kuşatması)

Tanım: K 14'ün 2.50 m. güneyinde ve BNK'nın 54.50 m. kuzeyindeki alanda yer almaktadır. Tahrip durumdadır. Korunmuş uzunluk 13.50 m., yükseklik 1.50 m. ölçülerdedir. Arka (ikincil) destek duvardır. Ön cephedeki duvar yıkılmıştır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Bloklar, *rektogonal*dir; dört cephede tıraşlanarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Duvar örgüsü tipi, *düzensiz isodomik* tekniktir. Bosaj uygulaması yoktur. Bloklar, 0.30x0.90, 0.30x1.00, 0.40x0.65, 0.45x0.70 m. ölçülerdedir. Üçüncü dizilimdeki çokgen taşlar ile asimetrik bir yapıdadır. Bloklarda bağlayıcı unsur olarak harç kullanılmamıştır. Derz boşlukları vardır.

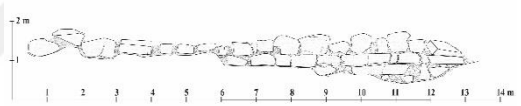

Katalog 9: Kremna Batı Sur-Duvar 9'a ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/10 Duvar 10-D 10
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 10
Konum	Güneybatı
Gps Koordinat	37.49616 K - 030.68361 D
Ölçüler	Uzunluk 10.00 m., Yükseklik 2.20 m., Duvar Kalınlık 2.20 m.
Duvar Blok Sırası	Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar kullanılarak örülmüştür.
Yapı Tekniği	*Isodomik,* Düzensiz örgü ve *Opus mixtum*
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik, Roma (MS 278 Kremna Kuşatması) ve Geç Antik Dönem

Tanım: BNK'nın 77.00 m. güneyinde yer alan D 11'in hemen kuzeyindeki 14.50 m. yıkık haldeki duvar bölümünün kuzeyindedir. Tahrip durumdadır. D 10'un sağlam duvar uzunluk 10.00 m., yükseklik 2.20 m. ölçülerdedir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Duvar, hem düzenli ve düzensiz *rektogonal* bloklar, hem de moloz ve çokgen taşlar kullanılarak düzensiz bir şekilde örülmüştür. Bir adet bosajlı ve beş adet orijinal bloklar tespit edilmiştir. İlk dizilimdeki bloklar *in situ*dur. Bloklar, dik açılıdır ve *rektogonal*dir; dört cephesi de tıraşlanarak düzleştirilmiştir. Kenarları düzgün kesilmiş bloklar, *isodomik* teknikte örülmüştür. Bloklar, 0.25x0.90, 0.35x0.60, 0.35x1.50, 0.40x0.95 m. ölçülerdedir. Bloklarda harç uygulaması yoktur. Ancak, blokların ara boşluklarında kırık çatı kiremitleri ve tuğla kırıkları kullanılmıştır. Derz boşlukları vardır. Duvardaki devşirme malzemeler de postament kaide, *lento*, süpürgelik, arşitrav ve yazıtlı bloklardır.

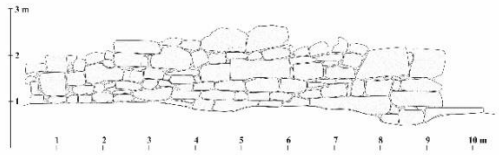

Katalog 10: Kremna Batı Sur-Duvar 10'a ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/11 Duvar 11-D 11
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 11
Konum	Güneybatı
Gps Koordinat	37.49594 K - 030.68357 D
Ölçüler	Uzunluk 10.00 m., Yükseklik 2.20 m., Duvar Kalınlık 2.20
Duvar Blok Sırası	Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar kullanılarak örülmüştür.
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü, düzensiz *isodomik*
Durum	Orta
Dönem	Roma (MS 278 Kremna Kuşatması) ve Geç Antik Dönem

Tanım: D 10'un güneyinde yer alan 14.50 m. uzunluğundaki yıkık duvarın bitiş noktasından başlayarak D 12'ye kadar uzanan 10.00 m'lik duvardır. Tahrip durumdadır. D 12'ye göre kot farkı olarak 0.40 m. yüksektedir ve ön bölümleri toprak dolguludur. Korunmuş duvar uzunluk 10.00 m., yükseklik 2.20 m. ölçülerdedir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Kenarları düzgün kesilmiş bloklar, *düzensiz isodomik* teknikte örülmüştür. Bazı bölümlerinin moloz ve çokgen taşlar ile yapıldığı görülmektedir. Farklı boyutlardaki bloklar, *rektogonal*dir; dört cephede tıraşlanarak oluşturulmuştur ve ince yonuludur. Bloklar, 0.30x0.60, 0.30x0.90, 0.30x1.00, 0.35x0.90, 0.40x0.90, 0.45x1.05, 0.50x1.20, 0.65x1.75, 0.65x1.80 m. ölçülerdedir. Bosaj uygulaması yoktur. Derz boşlukları vardır. Mevcut durumdaki orijinal ve devşirme bloklar ile tekrardan onarılmıştır. Bir adet zıvana delikli blok bulunur.

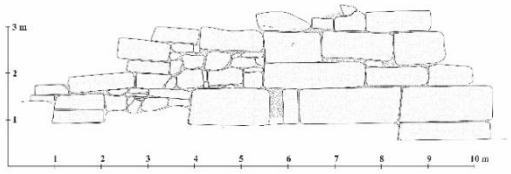

Katalog 11: Kremna Batı Sur-Duvar 11'e ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/12 Duvar 12-D 12
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 12
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49587 K - 030.68356 D
Ölçüler	Uzunluk 4.40 m., Yükseklik 2.40 m., Duvar Kalınlık 2.20
Duvar Blok Sırası	Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar kullanılarak örülmüştür.
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü
Durum	Orta
Dönem	Roma (MS 278 Kremna Kuşatması) ve Geç Antik Dönem

Tanım: D 11'in ve K 15'in arasındaki 10.00 m. uzunluğundaki duvarın içindedir. Tahrip durumdadır. Korunmuş duvar uzunluk 4.40 m., yükseklik 2.40 m. ölçülerdedir. Çokgen taşlar ve bosajlı (bir adet) olmak üzere toplam beş adet *rektogonal* bloklar kullanılarak düzensiz örgü bir teknikte örülmüştür. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Dikdörtgen ve dik açılı bloklar, *rektogonal*dir; dört cephede tıraşlanarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklar, 0.40x0.70, 0.40x0.80, 0.40x0.90, 0.40x1.00 m. ölçülerdedir. Derz boşlukları vardır. Duvardaki devşirme malzemeler olarak geisopedes blok, kırık sunak parçası, incipayet ve çerçeveli bloklar yer alır.

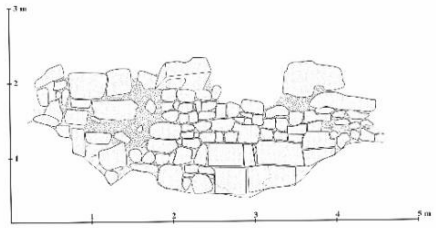

Katalog 12: Kremna Batı Sur-Duvar 12'ye ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/13 Duvar 13-D 13
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Duvar 13
Konum	Doğu, Arka (İç ve İkincil) Duvar
Gps Koordinat	37.49587 K - 030.68356 D
Ölçüler	Uzunluk 10.00 m., Yükseklik 1.50 m., Duvar Kalınlık 2.20
Duvar Blok Sırası	4
Yapı Tekniği	*Isodomik*
Durum	Kötü
Dönem	Hellenistik ve Roma (MS 278 Kremna Kuşatması)

Tanım: Güneybatıdaki K 15 ve kuzey-güney doğrultulu batı sur duvarındaki D 12'nin kesiştikleri alanda konumlanmıştır. D 12'nin kent içindeki yüzüdür, yani arka destek duvardır. Tahrip durumdadır. D 13'ün sağlam duvar uzunluk 3.00 m., yükseklik 1.50 m. ölçülerdedir. Kenarları düzgün kesilmiş bloklar, *isodomik* teknik ile örülmüştür. Bloklar, 0.30x0.70, 0.40x0.80, 0.40x1.00, 0.40x1.20, 0.40x1.40, 0.50x0.90, 0.60x0.60, 0.60x1.20 m. ölçüdedir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Tabandaki ilk iki dizilimdeki bloklar, *in situ*dur. Bloklar, *rektogonal*dir; dört cephesi de tıraşlanarak oluşturulmuştur. Bosaj uygulaması yoktur. Derz boşlukları vardır.

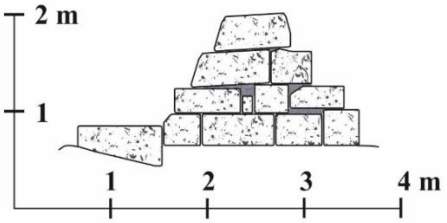

Katalog 13: Kremna Batı Sur-Duvar 13'e ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/14 Duvar 14-D 14
Adı	Kremna'nın Güneyindeki Duvar 14
Konum	Güney
Gps Koordinat	37.17865 K - 030.94597 D
Ölçüler	Uzunluk 35.30 m., Yükseklik 3.50 m., Duvar Kalınlık 1.20
Duvar Blok Sırası	Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar kullanılarak örülmüştür.
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü
Durum	İyi
Dönem	Geç Antik Dönem

Tanım: GK-K'nin batısındaki yamaç üzerindedir. Tahrip durumdadır. Korunmuş uzunluk 35.30 m., yükseklik 3.50 m. ölçülerdedir. "L" şeklindedir. Doğudaki duvar, dirsek yapar. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Çokgen ve moloz taşlar ile düzensiz bloklar bir arada kullanılarak düzensiz bir şekilde örülmüştür. Blokların dört cephesi de kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. 0.25x1.00, 0.35x0.75 m. ölçülerdedir. Bosaj uygulaması yoktur. Az miktarda harç izleri bulunmuştur. Derz boşlukları vardır.

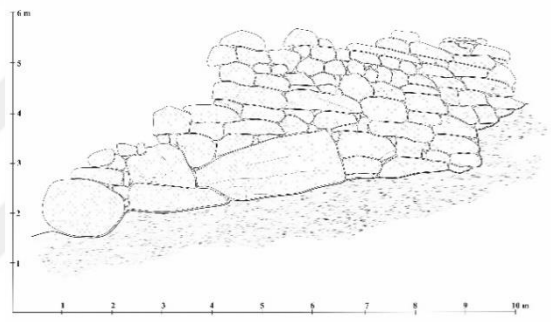

Katalog 14: Kremna Güney Sur-Duvar 14'e ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/15 Duvar 15-D 15
Adı	Kremna'nın Güneyindeki Duvar 15
Konum	Güney
Gps Koordinat	37.49712 K - 030.68745 D
Ölçüler	Uzunluk 22.40 m., Yükseklik 1.50 m., Duvar Kalınlık 1.50
Duvar Blok Sırası	Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar kullanılarak örülmüştür.
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü ve *Opus mixtum*
Durum	İyi
Dönem	Geç Antik Dönem

Tanım: GK-K'nin doğusunda ve K 16'nın batısında yer alan yamaç üzerindedir. Tahrip durumdadır. D 15'in uzunluk 22.40 m., yükseklik 1.50 m. ölçülerdedir. K 16 ile kesiştikleri dar açıdaki duvarın içinde kırık çatı kiremidi parçalarına ve harç katkısına yer verilerek *opus mixtum* teknik ile duvar yapılmıştır. Ayrıca, çokgen taşlar ve bloklar kullanılarak düzensiz örgü sistemi ile duvar örülmüştür. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Blokların dört cephesi de kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. 0.20x1.10, 0.35x0.90, 0.40x0.80, 0.50x1.05, 0.50x1.40 m. ölçülerdedir. Bosaj uygulaması yoktur. Derz boşlukları vardır.

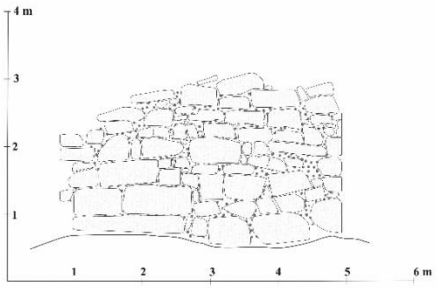

Katalog 15: Kremna Güney Sur-Duvar 15'e ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/16 Duvar 16-D 16
Adı	Kremna'nın Güneyindeki Duvar 16
Konum	Güney
Gps Koordinat	37.49738 K - 030.68857 D
Ölçüler	Uzunluk 12.20 m., Yükseklik 2.40 m., Duvar Kalınlık 0.70 m.
Duvar Blok Sırası	4
Yapı Tekniği	Düzensiz *isodomik*
Durum	İyi
Dönem	Belirsiz (?)

Tanım: B I'in kuzeydoğusundaki yamaçta yer alır. Tahrip durumdadır. D 16'nın uzunluk 12.20 m., yükseklik 2.40 m. ölçülerdedir. Bloklar kullanılarak *düzensiz isodomik* teknik ile örülmüştür. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Bloklar, *rektogonal*dir; dört cephesi de kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. 0.45x1.10, 0.45x1.20, 0.50x1.10, 0.60x1.05 m. ölçülerdedir. Tahkimat duvarı olarak değil de teras duvarı şeklinde inşa edilmiştir. Bosaj uygulaması yoktur. Derz boşlukları vardır.

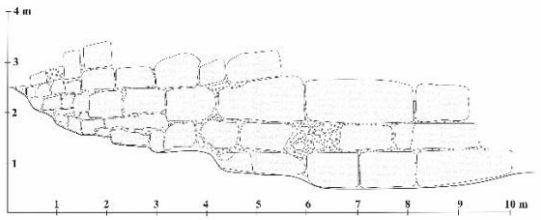

Katalog 16: Kremna Güney Sur-Duvar 16'ya ait fotoğraf ve çizim.

Yapı Env. No	Kre 18/17 Kule 1-K 1
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 1
Konum	Kuzeybatı
Gps Koordinat	37.50088 K - 030.68270 D
Ölçüler	Plan 7.20x12.00 m., Duvar kalınlık 0.60, 0.65, 0.70 m.
Konum ve Duvar	K 14, B 1. cephe, 7; 2. cephe, 4; 3. cephe 5
Yapı Tekniği	*Isodomik*
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 2'nin kuzeyinde yer alan 22.70 m. uzunluktaki yıkık duvar ile bitişiktir. Batı Sur'daki kuzeybatı köşedeki kayalık alanda konumlanmıştır. 1.220 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Uzunluk 12.00 m. ölçüdedir. Duvar kalınlıkları, 0.60, 0.65, 0.70 m. ölçülerdedir. İki mekanlı bir kompleks yapıdır. Mekan I, 5.10x5.00 m. ve Mekan II, 7.20x7.00 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 1, iki cephedir; kuzey ve batı. Kuzey 14 blok, dizilimdedir. Batı, üç cephe halindedir; 1. cephe, 7; 2. cephe, 4 ve 3. cephe, 6 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir. İki teknik vardır; dört cephede tıraşlanarak ince yonulu olarak işlenmiş bloklar ve ¾ cephede tıraşlanarak ön cephede bosaj teknik ile kaba yonulu bir şekilde işlenmiş bloklardır. Ek materyal olarak 9 adet profilli blok kullanılmıştır. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.30x0.40, 0.30x0.70, 0.30x0.80, 0.30x1.50, 0.30x1.60, 0.30x1.90, 0.35x1.10, 0.40x0.40, 0.40x0.80, 0.40x0.90, 0.40x1.40, 0.60x1.20, 0.60x1.40 m. birimdedir. Duvar örgüsü tipi *isodomik* tekniktir. Derz açıklıkları azdır. Harç kullanılmamıştır. İçyapısal özellikler, toprak ve taş karışımları ile doldurulmuştur.

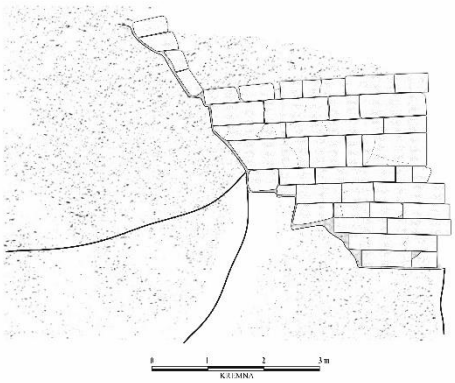

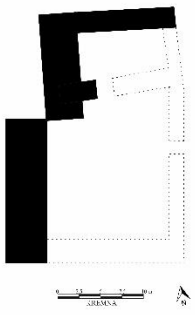

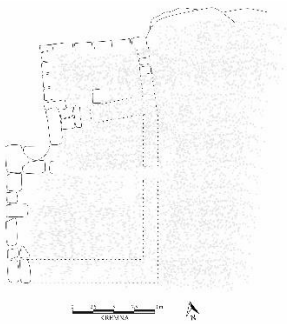

Katalog 17: Kremna Batı Sur-Kule 1'e ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/18 Kule 2-K 2
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 2
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.50061 K - 030.68268 D
Ölçüler	Plan 3.50x8.00 m., Yükseklik 3.20 m., Duvar Kalınlık 0.80 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 6, G 7, B 4
Yapı Tekniği	*Pseudo-isodomik trapezoidal*
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 1 ve K 3'ün arasındaki yamaçtadır. 1.232 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 3.50x8.00 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. Duvar kalınlıkları, 0.80 m. ölçüdedir. K 2, üç cephedir; kuzey, güney ve batı. Kuzey 6 blok, güney 7 blok ve batı 4 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir. ¾ cephede tıraşlanarak ön cephede bosaj teknik ile kaba yonulu olarak işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.40x0.60, 0.70x1.40, 0.75x1.60, 0.80x1.90, 1.00x1.50, 1.35x1.40 m. birimdir. Çokgen taşlar kullanılarak onarılmıştır. Duvar örgüsü tipi *pseudo-isodomik trapezoidal* tekniktir. Derz açıklıkları vardır. Harç kullanılmamıştır. İçyapısal özellikler, toprak ve taş karışımları ile doldurulmuştur. Bir adet çivi ve cam parçaları tespit edilmiştir.

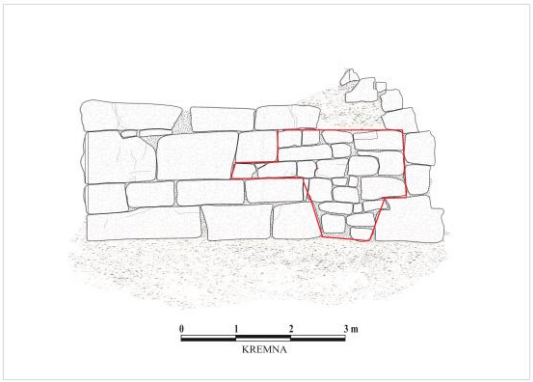

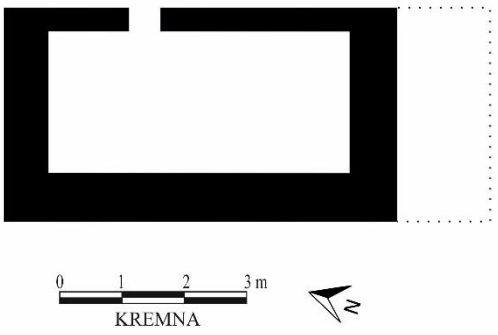

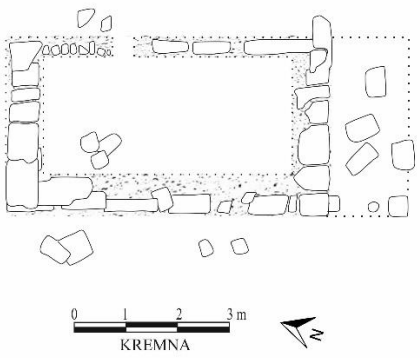

Katalog 18: Kremna Batı Sur-Kule 2'ye ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/19 Kule 3-K 3
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 3
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.50040 K - 030.68259 D
Ölçüler	Plan 3.20x6.60 m., Yükseklik 2.00 m., Duvar Kalınlık 0.80 m.
Konum ve Duvar sırası	K 5, G 2, B 3
Yapı Tekniği	*Pseudo-isodomik trapezoidal, Isodomik-trapezoidal*
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 2 ve K 4'ün arasında yer almaktadır. 1.242 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 3.20x6.60 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 3, üç cephedir; kuzey, güney ve batı. Kuzey 5 blok, güney 2 blok ve batı 3 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede tıraşlanarak bosaj teknik ile kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.55x1.40, 0.80x1.10, 0.90x1.40 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlıkları, 0.50, 0.80 m. ölçüdedir. Duvar örgüsü tipi *pseudo-isodomik trapezoidal* ve *isodomik-trapezoidal* tekniktir. K 3'un doğudaki doğu-batı uzantılı kuzey ve güney duvarları ile bağlantılı bir mekan yer almaktadır. 3.30x6.60 m. ölçülerdedir. Çokgen taşlar kullanılmıştır. Duvar kalınlıkları, 0.30, 0.80 m. ölçülerdedir. Derz açıklıkları vardır. Harç kullanılmamıştır. İçyapısal özellikler, taş ve toprak karışımları ile doldurulmuştur.

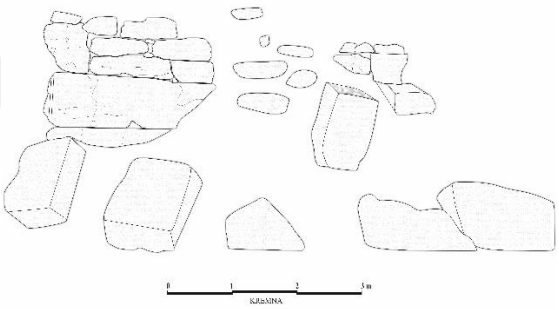

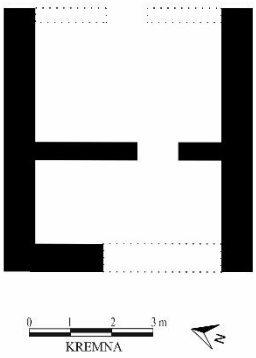

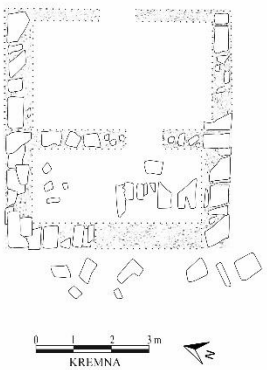

Katalog 19: Kremna Batı Sur-Kule 3'e ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/20 Kule 4-K 4
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 4
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.50012 K - 030.68254 D
Ölçüler	Plan 3.50x6.50 m., Yükseklik 3.60 m., Duvar Kalınlık 0.70-0.80 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 7, G 5, B 6
Yapı Tekniği	*Isodomik-trapezoidal*
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 3'ün ve K 5'in arasındaki yamaç üzerinde konumlanmıştır. 1.242 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 3.50x6.50 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 4, üç cephedir; kuzey, güney ve batı. Kuzey 7 blok, güney 5 blok, ve batı 6 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede tıraşlanarak bosaj teknik ile kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.70x0.80, 0.70x1.30, 0.70x3.10, 0.70x3.30, 0.80x1.30, 0.80x1.60 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlıkları, 0.70-0.80 m. ölçüdedir. Duvar örgüsü tipi *isodomik-trapezoidal* tekniktir. Derz açıklıkları vardır. Harç kullanılmamıştır. İçyapısal özellikler, taş ve toprak karışımları ile doldurulmuştur.

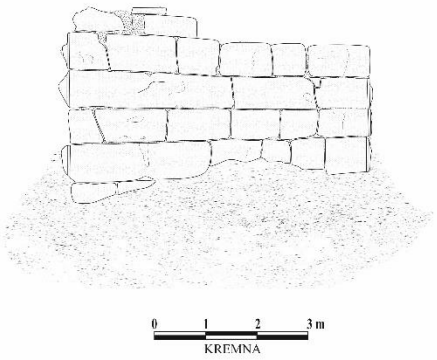

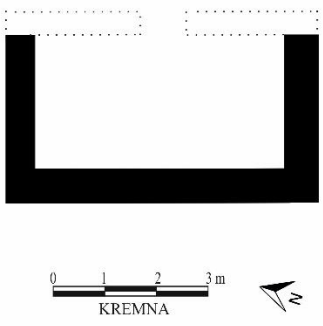

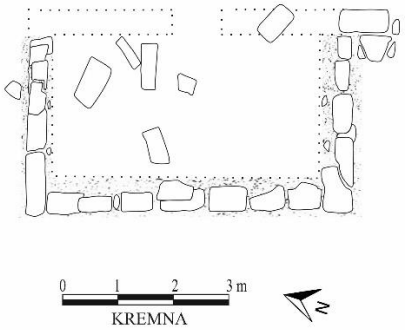

Katalog 20: Kremna Batı Sur-Kule 4'e ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/21 Kule 5-K 5
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 5
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49985 K - 030.68258 D
Ölçüler	Plan 3.50x6.50 m., Yükseklik 2.60 m., Duvar Kalınlık 0.70 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 8, G 4, B 5
Yapı Tekniği	*Isodomik*
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 4'ün güneyindeki ve 6.90 m. ölçüdeki D 2'nin kuzeyindeki yamaç üzerindedir. 1.243 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 3.50x6.50 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 5, üç cephedir; kuzey, güney ve batı. Kuzey 8 blok, güney 4 blok ve batı 5 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede tıraşlanarak bosaj teknik ile kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.40x1.70, 0.50x0.90, 0.50x1.70, 0.90x2.35 m. ölçülerdedir. Duvar kalınları, 0.70 m. ölçüdedir. Duvar örgüsü tipi *isodomik* tekniktir. K 21'de derz açıklıkları vardır. Harç kullanılmamıştır. İçyapısal özellikler, taş ve toprak karışımları ile doldurulmuştur. Lahit kapak, arşitrav ile Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları tespit edilmiştir.

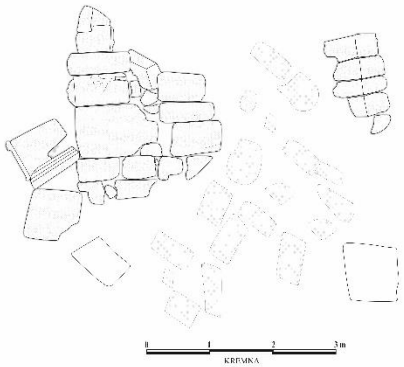

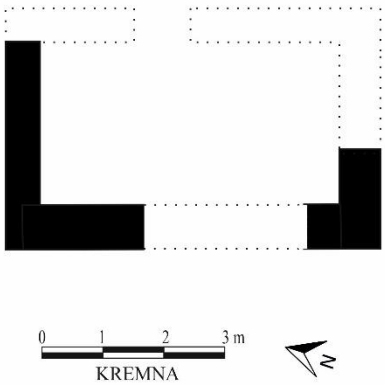

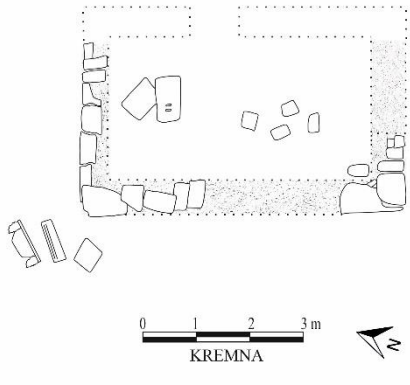

Katalog 21: Kremna Batı Sur-Kule 5'e ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/22 Kule 6-K 6
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 6
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49958 K - 030.68271 D
Ölçüler	Plan 4.00x7.00 m., Yükseklik 2.50 m., Duvar Kalınlık 0.80 m.
Konum ve Duvar Sırası	G 5, B 4
Yapı Tekniği	*Isodomik-trapezoidal*
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 5, D 2 ve D 3'ün güneyinde ve K 7'nin kuzeyinde yer almaktadır. 1.242 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 4.00x7.00 m. ölçülerindedir. Dikdörtgen planlıdır. K 6, üç cephedir; güney ve batı yıkıktır. Güney 5 blok ve batı 4 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede tıraşlanarak ince yonulu ve bosaj teknik ile kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.50x1.10, 0.50x1.50, 0.55x1.15, 0.60x2.10 m. ölçülerdedir. Duvar kalınları, 0.80 m. ölçüdedir. Duvar örgüsü tipi *isodomik-trapezoidal* tekniktir. K 6'de derz açıklıkları vardır. Harç kullanılmamıştır. İçyapısal özellikler, taş ve toprak karışımları ile doldurulmuştur. Bir adet lahit kapak, tespit edilmiştir.

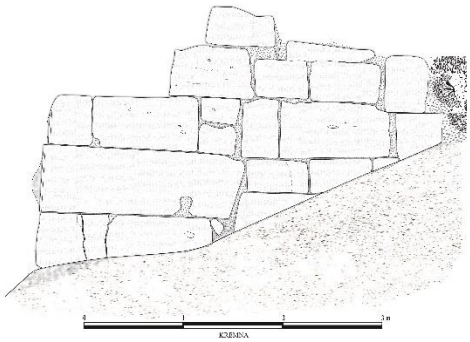

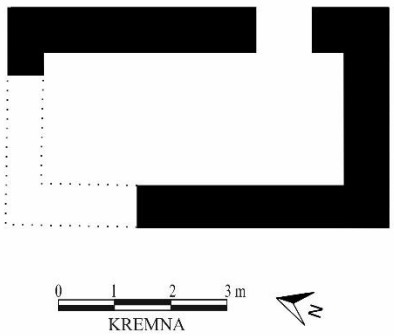

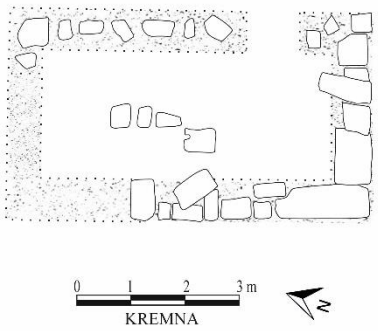

Katalog 22: Kremna Batı Sur-Kule 6'ya ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/23 Kule 7-K 7
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 7
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49929 K - 030.68276 D
Ölçüler	Plan 2.00/3.60x6.80 m., Yükseklik 5.00 m., Duvar Kalınlık 0.70-0.80 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 4, G 5, B 4
Yapı Tekniği	*Isodomik*
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 6'nın ve K 8'in arasındaki yamaç üzerindedir. 1.240 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 2.00/3.60x6.80 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. Kapı girişi doğudadır. K 7, üç cephedir; kuzey, güney ve batı. Kuzey 4 blok, güney 4 blok ve batı 6 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede tıraşlanarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.55x0.60, 0.55x1.05, 0.60x1.20, 0.60x1.25 m. ölçülerdedir. Duvar kalınları, 0.70-0.80 m. ölçüdedir. Duvar örgüsü tipi *isodomik* tekniktir. Derz açıklıkları vardır. Harç kullanılmamıştır. İçyapısal özellikler, taş ve toprak karışımları ile doldurulmuştur. Bir adet çivi ve cam parçaları tespit edilmiştir.

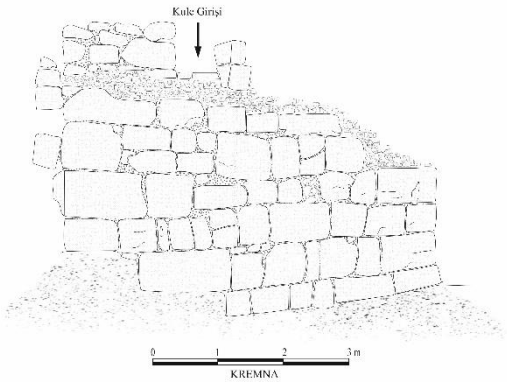

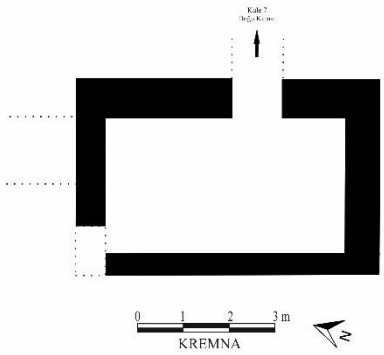

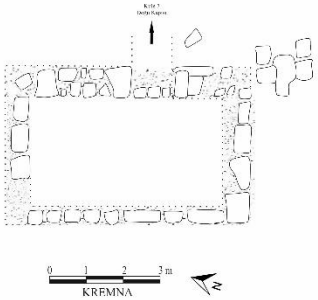

Katalog 23: Kremna Batı Sur-Kule 7'ye ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/24 Kule 8-K 8
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 8
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49907 K - 030.68277 D
Ölçüler	Plan 3.50x6.60 m., Yükseklik 2.40 m., Duvar Kalınlık 0.40-0.60-0.80 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 5, G 3, B 5
Yapı Tekniği	*Isodomik*
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 7 ile K 9 ve D 5'in kuzeyindeki yamaçtadır. 1.237 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 3.50x6.60 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 8, üç cephededir; kuzey, güney ve batı. Kuzey 5 blok, güney 3 blok ve batı 5 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede tıraşlanarak bosaj teknik ile kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.40x1.20, 0.40x1.30, 0.50x1.90, 0.55x0.60, 0.60x0.80, 0.60x1.25 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlıkları, 0.60, 0.80 m. birimdedir. Duvar örgüsü tipi *isodomik* tekniktir. K 8'in doğudaki doğu-batı uzantılı kuzey ve güney duvarları ile bağlantılı bir oda yer almaktadır. 4.00x6.60 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen bloklar ve çokgen taşlar kullanılmıştır. Duvar kalınlıkları, 0.40 m. ölçülerdedir. Derz açıklıkları vardır. Harç kullanılmamıştır. İçyapısal özellikler, taş ve toprak karışımları ile doldurulmuştur.

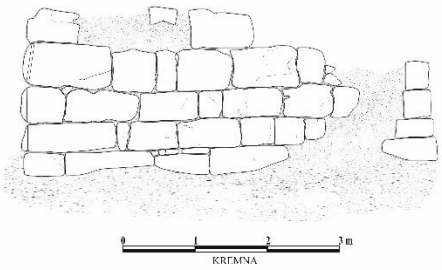

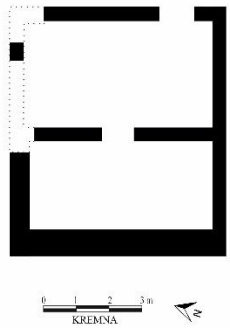

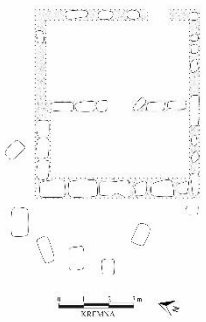

Katalog 24: Kremna Batı Sur-Kule 8'e ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/25 Kule 9-K 9
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 9
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49886 K - 030.68288 D
Ölçüler	Plan 3.00x6.80 m., Yükseklik 2.00 m., Duvar Kalınlık 0.70 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 4, G 3, B 4
Yapı Tekniği	*Isodomik-trapezoidal*
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 8'in ve K 10'un arasında, BK II'nin ise bitişiğindeki yamaç üzerindedir. 1.234 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmamıştır. 3.00x6.80 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 9, üç cephedir; kuzey, güney ve batı. Kuzey 4 blok, güney 3 blok ve batı 4 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede tıraşlanarak bosaj teknik ile kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.35x0.60, 0.55x1.85, 0.60x0.80, 0.60x.1.15, 0.80x0.90, 0.80x1.45 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlık, 0.70 m. ölçüdedir. Duvar örgüsü tipi, *isodomik-trapezoidal* tekniktir. Derz açıklıkları vardır. Harç kullanılmamıştır. İçyapısal özellikler, taş ve toprak karışımları ile doldurulmuştur.

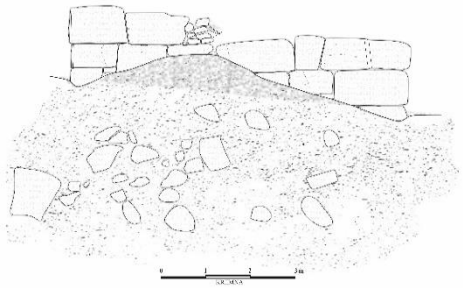

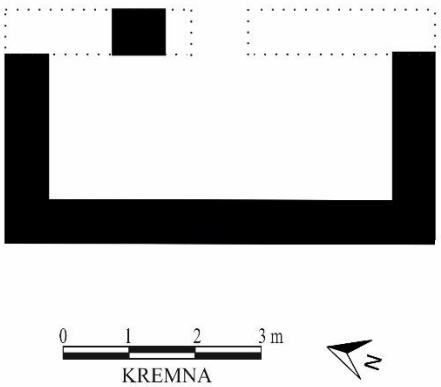

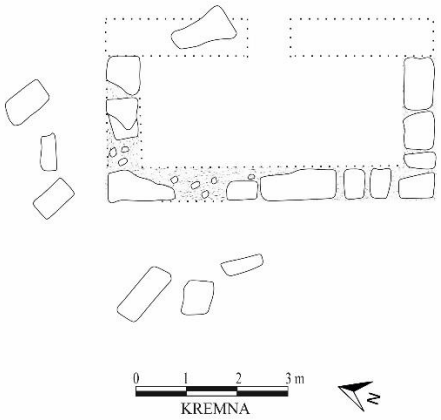

Katalog 25: Kremna Batı Sur-Kule 9'a ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18-26 Kule 10-K 10
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 10
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.42954 K - 030.4058 D
Ölçüler	Plan 3.30x7.00 m., Yükseklik 1.30 m., Duvar Kalınlık 0.60, 0.80 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 3 G 4 B 3
Yapı Tekniği	*Isodomik-trapezoidal*
Durum	Kötü
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 9 ve K 11'in arasında yer almaktadır. 1229 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 3.30x7.00 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 10, üç cephedir; kuzey, güney ve batı. Kuzey 3 blok, güney 4 blok ve batı 3 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede düzleştirilerek kaba yonulu olarak işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.45x1.70, 0.45x2.60, 0.70x1.50 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlıkları, 0.60, 0.80 m. birimdir. Duvar örgüsü tipi, *isodomik-trapezoidal* tekniktir. Derz açıklıkları vardır. Harç kullanılmamıştır. İçyapısal özellikler, taş ve toprak karışımları ile doldurulmuştur. Kapı girişi doğudandır. Siyah boyalı profilsiz bir seramik parçası ve *Dorik* sütun tespit edilmiştir.

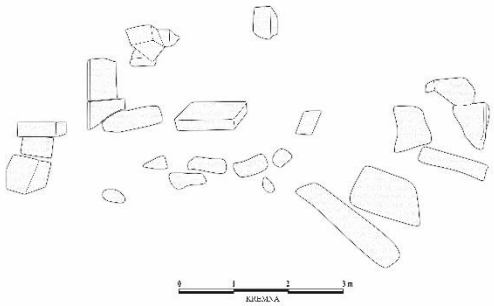

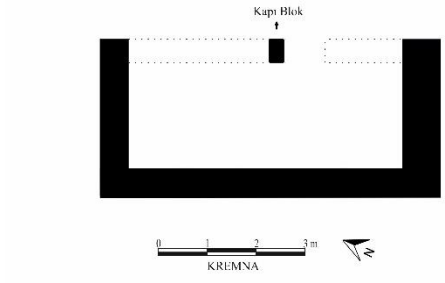

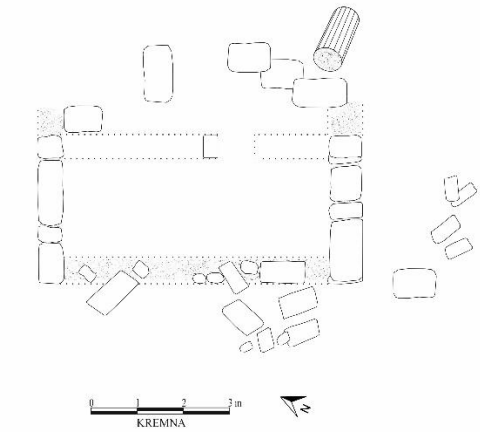

Katalog 26: Kremna Batı Sur-Kule 10'a ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/27 Kule 11-K 11
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 11
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49829 K - 030.68305 D
Ölçüler	Plan 2.80x6.60 m., Yükseklik 5.00 m., Duvar Kalınlık 0.70 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 8, G 12, B 7
Yapı Tekniği	*Isodomik*
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 10 ve K 12'nin arasındaki yamaç üzerindedir. 1.226 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 2.80x6.60 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 11, üç cephedir; kuzey, güney ve batı. Kuzey 8 blok, güney 12 blok ve batı 7 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede tıraşlanarak kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.50x1.60, 0.50x3.00, 0.60x1.10, 0.60x1.20, 0.60x1.60 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlık, 0.70 m. birimdir. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir. Taşçı ve deprem izleri, tespit edilmiştir.

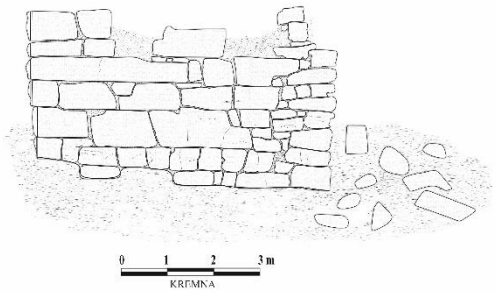

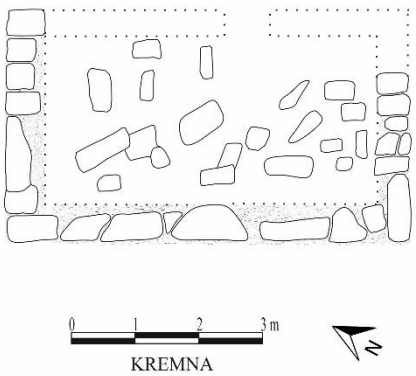

Katalog 27: Kremna Batı Sur-Kule 11'e ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/28 Kule 12-K 12
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 12
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49810 K - 030.68309 D
Ölçüler	Plan 2.90x6.50 m., Yükseklik 5.70 m., Duvar Kalınlık 0.70 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 9, G 6, B 3
Yapı Tekniği	*Isodomik-trapezoidal, Pseudo-isodomik*
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik

Tanım: K 11'in güneyinde BK II'nin kuzeyinde yer almaktadır. 1.222 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 2.90x6.50 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 12, üç cephedir; kuzey, güney ve batı. Kuzey 9 blok, güney 6 blok ve batı 3 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede tıraşlanmıştır ve bosaj teknik ile kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.25x1.20, 0.35x0.50, 0.40x1.20, 0.50x1.20, 0.55x1.20, 0.60x0.95, 0.75x1.55, 0.85x.0.45, m. ölçülerdedir. Duvar kalınlık, 0.70 m. birimdir. Duvar örgüsü tipi, *isodomik-trapezoidal* tekniktir. Ancak, kuzeydeki doğu-batı uzantılı kuzey duvar, *pseudo-isodomik*tir. Kuledeki kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerdeki doğu-batı uzantılı *rektogonal* bloklar, Batı Sur duvarı ile iç içedir. Plan olarak kapı doğu cephede olmalıdır.

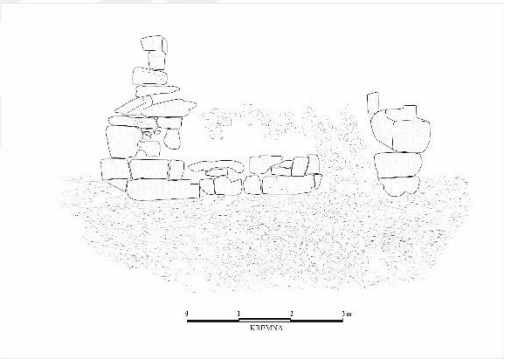

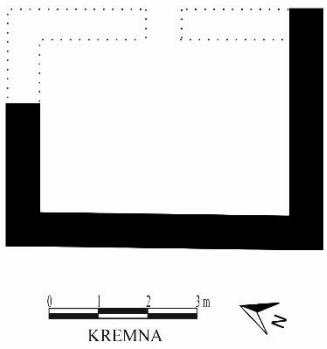

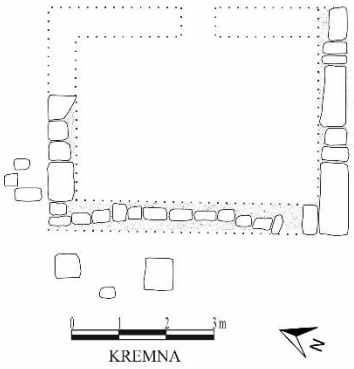

Katalog 28: Kremna Batı Sur-Kule 12'ye ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/29 Kule 13-K 13
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 13
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49780 K - 030.68312 D
Ölçüler	Plan 3.50x6.50 m. (Yükseklik ve Duvar Kalınlık ölçüleri (?)).
Konum ve Duvar Sırası	Belirsizdir (?)
Yapı Tekniği	Belirsizdir (?)
Durum	Kötü
Dönem	Hellenistik

Tanım: D 8'in kuzeyindedir. 1.218 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 3.50x6.50 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 13'ün batıdaki sur duvarının ve kule duvarının kesiştikleri kuzey noktada iki adet blok tespit edilmiştir. Bu iki blok *in situ*dur ve karşılıklı olarak yerleştirilen blokların mesafesi 1.10 m. uzaklıktadır. Hem Batı Sur duvarı, hem de kuledeki doğu-batı uzantılı güneydeki duvar ile iç içedir; bu "□ □" şekildedir. Sur ve kule duvarları, bitişiktir. Tespit edilen bloklar, *rektogonal*dir; dört cephesi de tıraşlanarak düzleştirilmiştir ve ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bosaj uygulaması yoktur. Plan olarak kapı doğu cephededir. İki *in situ* blok, kapının eşik taşlarıdır. İçyapısal özellikler, sade dolgudur; toprak ve taş karışımdır. K 13'ün arka cephesinde ilişkili bir oda yer alır. 5.50x6.50 m. ölçüdedir.

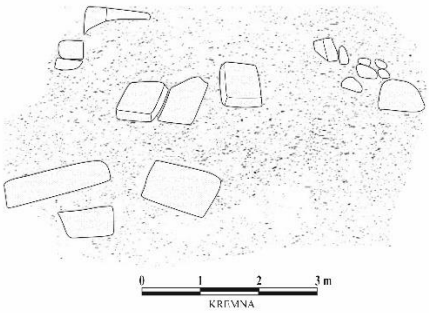

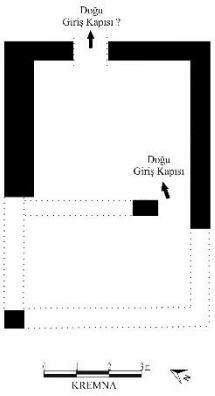

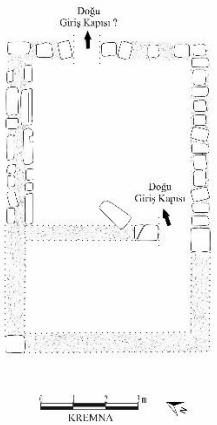

Katalog 29: Kremna Batı Sur-Kule 13'e ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/30 Kule 14-K 14
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 14
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49756 K - 030.68316 D
Ölçüler	Plan 1.60x4.50 m. (Yükseklik ve Duvar Kalınlık ölçüleri (?)).
Konum ve Duvar Sırası	Belirsizdir (?)
Yapı Tekniği	Belirsizdir (?)
Durum	Kötü
Dönem	Hellenistik
Tanım: D 10'un kuzeyindeki yamaçtadır. 1.217 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 1.60x4.50 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 14'de dört adet blok tespit edilmiştir. Kuzeydoğu köşedeki art arda dikili üç blok ile güneybatı köşedeki tek bloktur. Bloklar, *rektogonal*dir; dört cephesi de tıraşlanarak ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. K 14, çok tahriptir ve batı yamaç noktadaki bir tepelik görünümündedir.	

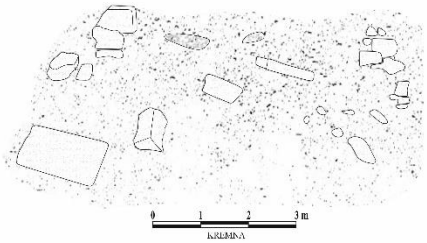

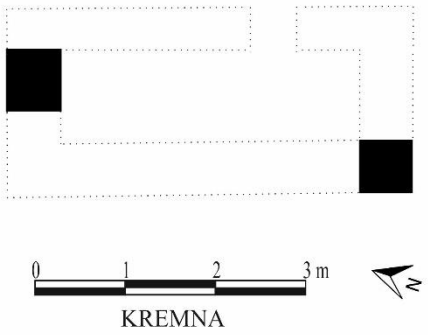

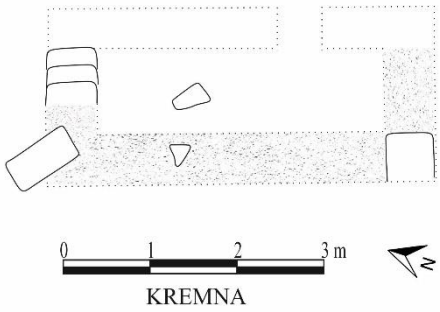

Katalog 30: Kremna Batı Sur-Kule 14'e ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/31 Kule 15-K 15
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 15
Konum	Güneybatı
Gps Koordinat	37.49577 K - 030.68447 D
Ölçüler	Plan 6.60x5.60 m., Yükseklik 3.30 m., Duvar Kalınlık 1.55 m., 1.30 m., 1.10 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 5, G 6, D 1, B 5
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü ve *Isodomik*
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik ve Roma (MS 278 Kremna Kuşatması)

Tanım: 121.5 m. uzaklıktaki BNK'nın ve D 11, D 12 ve D 13'ün güneyinde yer alan ana kaya üzerindedir. Kuzey-güney uzantılı Batı Sur'un güneybatıdaki kesişim noktasındadır. 1.196 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 6.60x5.60 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 15'in dört cephedeki duvarı da tahriptir. Kuzey 5 blok, güney 6 blok, doğu 1 blok ve batı 5 blok dizilimdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; ¾ cephede düzleştirilerek ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.50x0.95, 0.55x0.70, 0.55x.1.15 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlıkları, 1.55 m., 1.30 m., 1.10 m. ölçülerde değişiklik oluşturur. Duvar örgüsü tipi, *isodomik* tekniktir. Kapı girişi doğudandır. Derz açıklıkları vardır. İçyapısal özellikler, taş ve toprak karışımları ile sıkıştırılarak doldurulmuştur. Batısındaki yamaçtaki ana kaya işlenerek *khamasorion* mezar yapıları yapılmıştır. Kulenin iç bölümünde Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları ve kırık çatı kiremidi parçaları bulunmaktadır. Devşirme malzemeler olarak kemer (üç fascialı) ve *lento* (soffit bezemeli) kullanılmıştır.

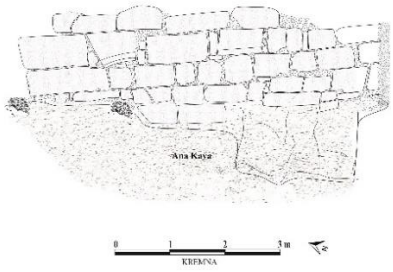

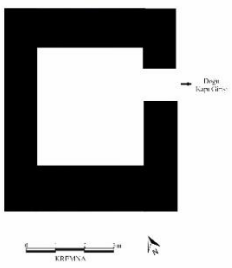

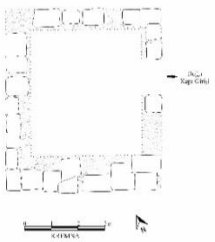

Katalog 31: Kremna Batı Sur-Kule 15'e ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/32 Kule 16-K 16
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Kule 16
Konum	Güney
Gps Koordinat	37.49717 K - 030.68759 D
Ölçüler	Plan 2.80x3.60 m., Yükseklik 1.45 m., Duvar Kalınlık 0.60 m.
Konum ve Duvar Sırası	K 1, G 3, D 1, B 1
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü ve harç izi
Durum	Kötü
Dönem	Geç Antik Dönem

Tanım: D 15'in doğusunda ve B I'in batısında yer alan ana kaya üzerindedir. Doğu-batı uzantılı Güney Sur duvarının güneydeki kesişim noktasındadır. 1210 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. 2.80x3.60 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. K 16'nın dört cephedeki duvarı tahriptir. Kuzey 1 blok, güney 3 blok, doğu 1 blok ve batı 1 blok dizilimdedir. Az sayıdaki bloklar, dik açılı ve düzensiz *rektogonal*dir; dört cephede düzleştirilerek kaba yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklardaki yükseklik ve genişlik ölçüleri, 0.40x0.60, 0.50x0.60, 0.80x1.30 m. ölçülerdedir. Duvar kalınlık, 0.60 m. ölçülerde değişiklik oluşturur. Düzensiz bir şekilde örülmüştür. Kapı girişi doğuda olmalıdır. Derz açıklıkları vardır. Kuzeydeki harç ve kırık çatı kiremidi katkılı D 15 ile kesişimdedir. İçyapısal özellikler, ana kayadır. Kulenin çevresinde Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları ve kırık çatı kiremidi parçaları tespit edilmiştir.

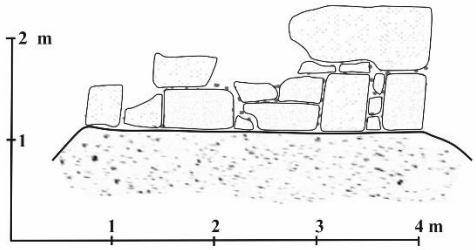

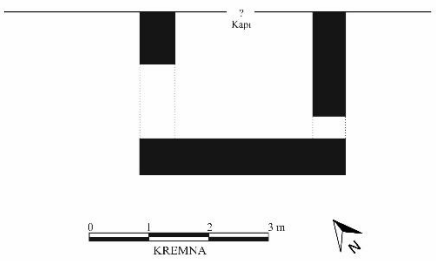

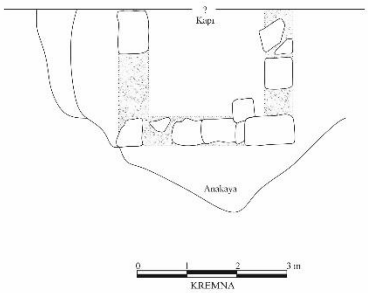

Katalog 32: Kremna Batı Sur-Kule 16'ya ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 16/1 Batı Kapısı I-BK I
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Batı Kapısı I
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49886 K - 030.68288 D
Ölçüler	Yükseklik 2.00 m., Genişlik 1.30 m., Derinlik 3.00 m., 4.20 m.
Duvar Blok Sırası	Belirsiz (?)
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik ve Roma

Tanım: K 10'un 25.00 m. uzunluktaki yıkık duvar hattının kuzeyinde ve K 9'un güneyinde konumlanmaktadır. 1.233 m. yüksekliktedir. Giriş batıdandır. Kapı'nın ¾'ü toprak dolgu olduğu için ölçüler, tam olarak belirsizlik konusudur. Ancak, tespit edilen üst yapı şeklindeki *lento* ile toprak dolgu çerçevesindeki yükseklik, 0.40 m. bir ölçüdedir. BK I, doğu-batı uzantılıdır ve 4.20 m. derinliktedir. Ön cephedeki bloklar ile *lento* uzaklık, 1.20 m. ölçüdedir; *lento* ile kapıdaki her iki (kuzey ve güney) kanat duvarları ile arkadaki bitiş noktasındaki bloklar çerçevesindeki uzaklıkta 3.00 m. birimdir. Büyük bir satıh kaplama şeklindeki *lento*nun alt tarafı tıraşlanarak düzleştirilmiştir. Kapı açıklık 1.30 m. ölçüdedir. Kapıdaki kuzey ve güney kanattaki söve cephelerinde *rektogonal* bloklar ve *kyma recta* profilli bloklar yer alır. Bloklar, dik açılı ve dikdörtgendir; ¾ cephede tıraşlanarak düzleştirilmiştir ve ince yonulu işlenmiştir. Bosaj ve harç uygulaması yoktur. Kapıya ait *rektogonal* bloklar yamaçta dağınık durumdadır.

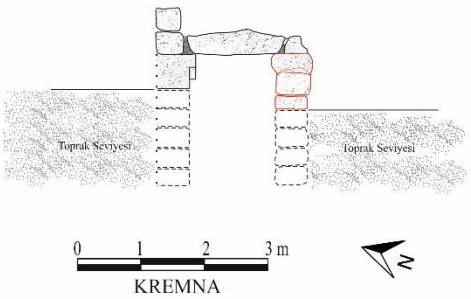

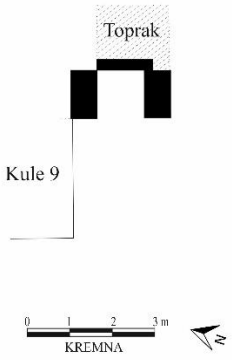

Katalog 33: Kremna Batı Sur-Batı Kapısı I'e ait fotoğraf, çizim ve plan.

Yapı Env. No	Kre 16/2 Batı Kapısı II-BK II
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Batı Kapısı II
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49810 K - 030.68309 D
Ölçüler	Yükseklik (?)., Genişlik 1.65 m., Derinlik (?)
Duvar Blok Sırası	Belirsiz (?)
Durum	Kötü
Dönem	Hellenistik ve Roma

Tanım: K 12'nin bitişik noktasında ve D 7'nin kuzeyinde yer almaktadır. 1.221 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. K 12'nin güneydeki dip noktasındaki tabanda kuzey-güney uzantılı 1 ve 2'nolu olmak üzere 2 adet blok bulunmaktadır. Güneydeki 2'nolu bloğun bir üst kottaki güneydoğusundaki köşede 3 ve 4'nolu bloklar yer alır. 2 ile 3 ve 4'nolu bloklar, 1.65 m. bir uzaklıktadır. Bu çerçevede orijinal bir açıklık belirmektedir. 3 ve 4'nolu bloklar kuzey-güney uzantılı 17.80 m. uzunluktaki D 7'nin kuzey bitiş noktasındadır. 1, 2, 3 ve 4'nolu bloklar, *in situ*dur. Bloklar, *rektogonal*dir ve dört cephede düzleştirilmiştir; 0.65x0.90, 0.65x0.95, 0.65x0.105 m. ölçülerdedir. D 7'nin ikincil (arkadaki) destek duvar cephesinde *kyma recta* blok, tespit edilmiştir. 0.75x0.45 m. ölçüdedir. Çokgen taşlar kullanılarak tekrardan onarılmış durumdaki duvar yapısı üzerindedir. Arka yüz, ön cepheye, ön yüz de iç (arka) cepheye gelecek bir şekilde ters olarak yerleştirilmiştir. Arka yüz kaba bir şekilde bırakılır iken, ön yüz ise hem düzenli olarak tıraşlanmıştır, hem de iç içe geçmiş bumerang şeklindeki süslemeler ile kabartmalı olarak işlenmiştir; "《" şeklindedir. Bu işlevdeki *kyma recta* blok, D 7'nin kuzeydeki bitiş noktasındaki devşirme bir bloktur. Çevredeki çok sayıdaki *rektogonal* bloklar, kapı yapısı ile ilişkilendirilir.

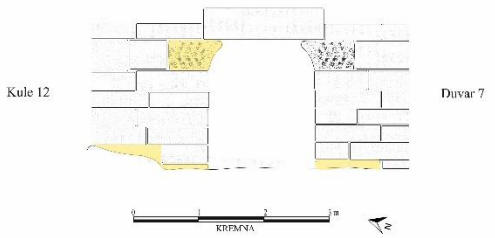

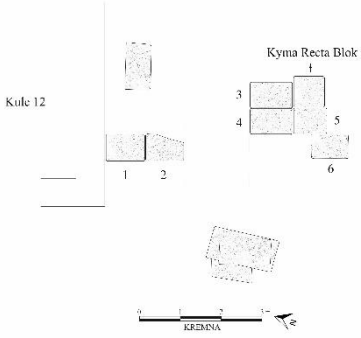

Katalog 34: Kremna Batı Sur-Batı Kapısı II'ye ait fotoğraf, çizim ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 16/3 Batı Nekropolis Kapısı-BNK
Adı	Kremna Batı Sur üzerindeki Batı Nekropolis Kapısı
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.49700 K - 030.68359 D
Ölçüler	Plan 3.50x4.30 m., Duvar Kalınlık 0.50 m., (?)
Duvar Blok Sırası	Temel Kalıntıları izlenebilmektedir.
Durum	Kötü
Dönem	Hellenistik (?) ve Roma

Tanım: 127.10 m. uzunluktaki Batı Sur duvarı üzerinde yer alan K 15, D 13, D 12, D 11 ve D 10'un kuzeyinde ve kuzeyde 54.50 m. uzunluktaki yıkık duvarın güneyindeki yamaç üzerindedir. Batıdaki rampadan devam ederek Kremna kent merkezindeki Sütunlu Cadde ile bağlantılı durumdaki BAY II'nin kente giriş bölümündeki kavis de yer almaktadır. Batıdaki ana giriş kapısıdır. 1.214 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. K 15'in plan ölçüleri, 3.50x4.30 m. ve duvar kalınlık, 0.50 m. (?) ölçülerdedir. Temel kalıntıları çok az izlenebilmektedir; kuzey, doğu ve güney tabandaki birkaç blok ve çokgen taşlar görülmektedir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Kapı yapısındaki doğu-batı uzantılı her iki kanat, kuzey ve güney uzantılı Batı Sur duvarı ile bağlantılıdır. Kapının batısındaki ve güneybatısındaki cephelerdeki çok sayıdaki *khamasorion* mezar dikkat çeker. Ayrıca, çevredeki arşitrav, geison, *lento*, postament kaide, yazıtlı sütun ve *pseudo* sütun devşirme mimari elemanlardır.

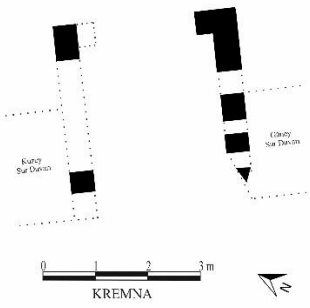

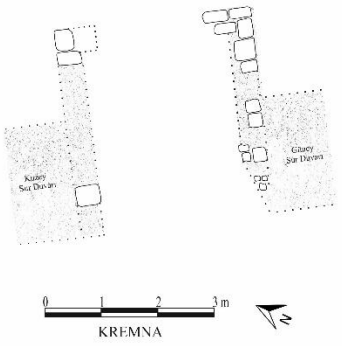

Katalog 35: Kremna Batı Sur-Batı Nekropolis Kapısı'na ait fotoğraf, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 16/4 Güney Kapı-Kule-GK-K
Adı	Kremna güneydeki Güney Kapı-Kule
Konum	Güney
Gps Koordinat	37.49704 K - 030.68717 D
Ölçüler	Plan 5.75x6.60 m., Yükseklik 5.10 m., Duvar Kalınlık 0.72 m., 0.75 m., 0.77 m.
Duvar Blok Sırası	Kuzeyi çokgen taşlar ile örülmüştür. G 11, D 8, B 6.
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik

Tanım: D 14'ün doğusunda ve D 15'in batısında yer alan yamaç yerdeki ana kaya üzerindedir. GAY'un güneydeki rampadan devam ederek ve doğu-batı uzantılı güneydeki ana kayayı takip ederek kesiştiklerinin yanı sıra, güney cephedeki kente kapı ile giriş yapılabilen tek yapıdır. Güneydeki ana giriş kapısıdır. Kapı girişi batıdandır. 1.207 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdadır. GK-K'nin plan ölçüleri, 5.75x6.60 m. ve duvar kalınlık, 0.72 m., 0.75 m., 0.77 m. ölçülerdedir. Bloklar, *rektogonal*dir; dört cephede düzleştirilerek ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Bloklar, 0.20x0.95, 0.25x2.00, 0.35x1.05, 0.35x0.60, 0.35x0.70, 0.35x0.95, 0.40x0.70, 0.40x0.85, 0.45x0.95, 0.50x0.50, 0.50x0.80, 0.50x1.00, 0.55x1.50, 0.55x0.70, 0.80x0.50, 0.80x0.85, 0.80x1.15, 0.85x0.25, 0.85x0.45, 0.85x0.50, 0.85x1.05, 0.85x1.07, 0.85x1.20 m. ölçülerdedir. Bosajlı bloklarda vardır. Batı ve doğu cephede iki kemerli kapısı yer alır. Batı cephedeki kemerli giriş, 2.35 m., doğu cephedeki kemerli giriş ise 3.20 m. kapı açıklıkları ile inşa edilmiştir. Güneydeki cephede 0.55x0.70 m. pencere açıklık ve 0.25x0.25 m. hatıl yuvası tespit edilmiştir. GK-K'nin güneybatı üst köşedeki kesişimde yer alan iki adet dışa çıkıntılı veya yan taşıyıcı bloklar, yapıdaki bir üstteki katı, yani ikinci katı işaret eder. Ancak, tamamen yok olmuştur. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Harç uygulaması yoktur.

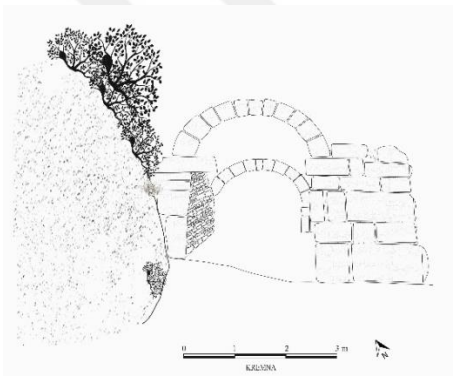

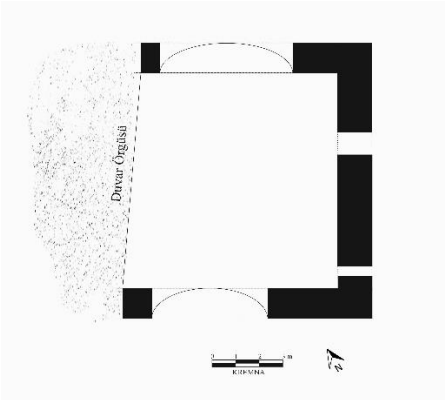

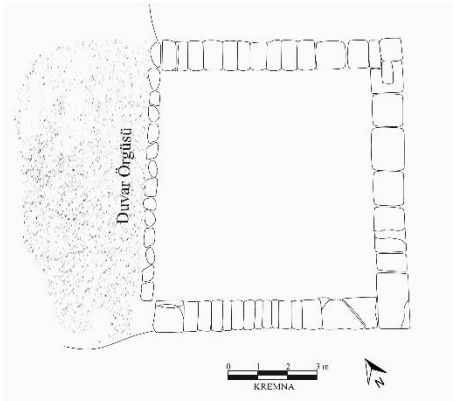

Katalog 36: Kremna Güney Sur-Güney Kapı-Kule 36'ya ait fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 17/1 Batı Antik Yol I-BAY I
Adı	Kremna'nın batısındaki Batı Antik Yol I
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.3000 K - 030.4056 D, 37.2956 K 030.4057 D
Ölçüler	Uzunluk yaklaşık 40.00 m. (Takip edilmiştir; tahriptir), Genişlik 2.00 m., 2.50 m.
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik ve Roma

Tanım: K 1, K 2, K 3, K 4 ve K 5'in karşı batısındaki ve RKT'nin kuzeyindeki yamaç üzerindedir. Ölçülebilen uzunluk 40.00 m'dir ve genişlik 2.00 m. ve 2.50 m. ölçülerdedir. İki değişik güzergah vardır; kuzey ve güney olarak iki ayrı şekilde tespit edilmiştir. Ölçüler, yaklaşık olarak verilmiştir. Taban yapısındaki kare veya dikdörtgen bloklar şeklindeki uygulamalar yoktur; kuzeyde ana kaya tıraşlanarak zemin yapılırken, geri kalan yerler de ise küçük çokgen taşlar kullanılarak zemin oluşturulmuştur. Başlangıç ve bitiş noktaları belirsizlik içermek ile birlikte her iki güzergahta belirsiz rotasyonlar vardır. Keçi güzergahı ve patika yol olarak kullanılmaktadır.

Katalog 37: Kremna'nın Batısı-Batı Antik Yol I'e ait fotoğraf.

Yapı Env. No	Kre 17/2 Batı Antik Yol II-BAY II
Adı	Kremna'nın batısındaki Batı Antik Yol II
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.2947 K - 030.4102 D, 37.49700 K - 030.68359 D
Ölçüler	Uzunluk 400 m. (Takip edilmiştir), Genişlik 3.50-4.00 m.
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik ve Roma

Tanım: Güneybatı ve batıdaki rampalı ve asfaltlı yol güzergahını takip ederek BNK'dan geçerek kent merkezindeki Sütunlu Cadde'ye devam eder. Güney, kuzey ve doğu doğrultulu "Z" biçimli bir hat çizmektedir. Korunmuş uzunluk yaklaşık 400 m'dir ve yaklaşık olarak genişlik 3.50-4.00 m. ölçülerdedir. İki yol güzergahı vardır; ilk güzergah batıdaki Hacıbağ Mahallesi'ne doğru gider iken, ikinci güzergahta BK II'ye doğru devam eder. Dikdörtgen bloklar ve çokgen taşlar kullanılmıştır.

Katalog 38: Kremna'nın Batısı-Batı Antik Yol II'ye ait fotoğraf.

Yapı Env. No	Kre 17/3 Batı Antik Yol III-BAY III
Adı	Kremna'nın batısındaki Batı Antik Yol III
Konum	Kuzeybatı
Gps Koordinat	37.50091 K - 030.66962 D
Ölçüler	Uzunluk 300 m. (Takip edilmiştir; tahriptir), Genişlik 1.50 m.
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik ve Roma

Tanım: Kremna'nın kuzey ve kuzeybatısındaki uçurumlu kaya kesitinin kuzeyinde konumlanan doğu-batı yamaçlardan başlayarak belirli aralıklar ile Hacıbağ Mahallesi'ne kadar devam etmektedir. Dik yamaç bölümlerdeki ana kaya düzleştirilerek 70.00 m. bir satıh oluşturulmuştur. Bu noktanın güneyindeki 100 m. ve kuzeyindeki yaklaşık 130 m. güzergahtaki zemin yapısında ise çokgen taşlar kullanılmıştır. Genişlik, yaklaşık 2.00 m. ölçüdedir; ancak, düzlük yerlerde 2.20 m. ve 2.50 m. ölçülere kadar değişmektedir. Yerel kireçtaşı ham maddedir. Kare veya dikdörtgen bloklar yoktur. Herhangi bir harç uygulaması yapılmamıştır. Kuzeydoğu istikametindeki bozulmalar artarak yol kaybolmuştur. Başlangıç ve bitiş noktaları tam olarak belirsizlik konusudur. Günümüzde ise patika yolu ve keçi güzergahı şeklinde kullanılmaktadır.

Katalog 39: Kremna'nın Batısı-Batı Antik Yol III'e ait fotoğraf.

Yapı Env. No	Kre 17/4 Batı Antik Yol IV-BAY IV
Adı	Kremna'nın batısındaki Batı Antik Yol IV
Konum	Batı ve Güneybatı
Gps Koordinat	37.49032 K - 030.66370 D
Ölçüler	Uzunluk 400 m. (Takip edilmiştir; tahriptir), Genişlik 2.50 m., 3.00 m.
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik ve Roma

Tanım: Kremna'nın batısında yer alan Mermer Taşocağı'nın (Portsan) güneydeki ormanlık sahadan geçerek Dikmen Tepe'ye devam etmektedir. İki antik yol kalıntısı vardır ve antik yollar, mevki ve ölçü olarak değişkenlik gösterir. Şöyle ki, I. Yol kalıntısı, 100 m. uzunluktadır ve 1.50 m. genişliktedir; Kilise Mevki ve batısındaki Mermer Taşocağı'nın yakınındadır. II. yol kalıntısı ise 300 m. uzunluktadır ve yaklaşık 3.00 m. genişliktedir. Mermer Taşocağı'nın atıklarının döküldükleri güneydeki ardıçlık ve çamlık alandan başlayarak Dikmen Tepe'ye doğru ilerler. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Tabandaki yapı, dikdörtgen veya kare bloklar değil de çokgen taşlar ile döşeli bir şekilde inşa edilmiştir. Harç uygulaması yoktur.

Katalog 40: Kremna'nın Batısı-Antik Yol IV'e ait fotoğraf.

Yapı Env. No	Kre 17/5 Güney Antik Yol-GAY
Adı	Kremna'nın güneyindeki Güney Antik Yol
Konum	Güney
Gps Koordinat	37.49506 K - 030.69.338 D
Ölçüler	Uzunluk 400 m. (Takip edilmiştir; tahriptir), Genişlik 3.50-4.00 m.
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik ve Roma

Tanım: GK-K'den başlayarak batı ve doğu yönündeki terasları kullanarak güneyde yer alan düzlüklere kadar devam etmektedir. Yol kalıntıları, 870 m. uzunluk ve 3.50 m. ve 4.00 m. genişlik ölçülerindedir. Dört ayrı güzergah halindedir. I. ve II. güzergah, teraslı bir rampayken, III. ve IV. güzergah ise ceviz bahçeleri ve tarım arazileri içinde yer alır. İlk iki güzergah inşa edilirken yamaçlar, teras şeklinde düzleştirilerek ve ana kayalar tıraşlanarak teras duvarları veya istinat duvarları ile dıştaki cepheleri örülmüştür. Duvar yapıları, bloklar ve çokgen taşlar kullanılarak yapılmıştır. Tahriptir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır. Tabandaki yapı, dikdörtgen veya kare bloklar, yanı sıra çokgen taşlar ile döşeli bir şekilde inşa edilmiştir. Harç uygulaması yapılmamıştır.

Katalog 41: Kremna'nın Güneyi-Güney Antik Yol'a ait fotoğraf.

Yapı Env. No	Kre 19/1 Roma Kuşatma Alanı-RKA
Adı	Kremna'nın batısındaki Roma Kuşatma Alanı
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.295522 K - 30.404470 D
Ölçüler	Kuzey-Güney, 800 m., Doğu-Batı, 358 m.
Durum	Kötü
Dönem	Roma (MS 278 Kremna Kuşatması)

Tanım: Kremna Vadisi'nin batısındaki ve Hacıbağ Mahallesi'nin ise doğusundaki düzlüklerde yer alır. Kuzey-güney uzunluk, 800 m. ve doğu-batı uzunluk 358 m. uzunluk ölçülerindedir. Ortalama yükseklik 1.202 m. yüksekliktedir. RKA, dikdörtgen bir kuşatma alanıdır. Tahriptir. I. RKA, II. RKA ve III. RKA olarak üç bölümden oluşur. I. RKA, yaklaşık 690 m. uzunluktadır. 10 kule ve 2 kapı bulunur. II. RKA, yaklaşık 300 m. uzunluktadır. KATO ve 2 kule yer alır. III. RKA, 800 m. uzunluktadır. 3 kule ve Karargah Merkezi (Terentius Marcianus'un) inşa edilmiştir. RKA'daki surlar, 1.80 m. ve 2.00 m. ölçülerde değişir. Yerel kireçtaşı kullanılmıştır.

Katalog 42: Kremna'nın Batısı-Roma Kuşatma Alanı'na ait fotoğraf.

Yapı Env. No	Kre 19/2 Roma Kuşatma Tepesi-RKT
Adı	Kremna'nın batısındaki Roma Kuşatma Tepesi
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.295806 K - 30.405509 D
Ölçüler	Kuzey-Güney ve Doğu-Batı 120x120 m., Yükseklik, 26.00 m.
Durum	İyi
Dönem	Roma (MS 278 Kremna Kuşatması)

Tanım: RKA'ındaki Kule 6 ve Batı Sur da yer alan K 5 ve K 6 arasındaki Kremna Vadisi'nin ikinci dar açılı yeri toprak ile doldurularak RKT'si inşa edilmiştir. Vadideki taban yapısı toprak ve taş karışımları şeklindeki sade ile dolgu ile doldurularak platform şeklinde yaklaşık 11.00 m. ölçüde yükseltilmiştir. Platformun üzeri de yaklaşık 15.00 m. yapay toprak ile yığılarak bir tepelik oluşturulmuştur. Bu bakımdan iki kademeli bir yapı şeklinde düzenlenmiştir. 1.238 m. yüksekliktedir. Toprak yapısı, koyu sarı (amber) ve kırmızıvari renklidir. Tepedeki zirvede dikdörtgen planlı bir yapı tespit edilir; ancak, tahriptir. Keza burası kaçak kazılar ile tahrip edilmiştir. RKT'nin kuzeydoğudaki yamaç ve düzlük kesişimdeki yerlerinde duvar kalıntıları bulunmuştur. Bunlar, yapay tepelik yapıdaki kayma riskini azaltmak için oluşturulmuş set veya istinat duvarıdır.

Katalog 43: Kremna'nın Batısı-Roma Kuşatma Tepesi'ne ait fotoğraflar.

Yapı Env. No	Kre 18/33 Bastion I-B I
Adı	Kremna'nın güneyindeki Bastion I
Konum	Güney
Gps Koordinat	37.49733 K - 030.68843 D
Ölçüler	Uzunluk, 17.90 m., Yükseklik, 5.30 m.
Durum	Orta
Dönem	Roma (MS 3. yy. ortaları) ve Geç Antik Dönem

Tanım: K 16 ve B II'nin çerçevesindeki ana kaya üzerindedir. 1208 m. yüksekliktedir. Tahriptir. 17.90 m. uzunluk ve yaklaşık 3.50 m. genişlik ölçülerindedir. Ana kaya üzerindeki ön cephedeki duvarı 5.30 m. yüksekliktedir. İçe dönük *bastion* "⌐¬" şeklinde tasarlanmıştır. Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar kullanılarak yapılmıştır. Bloklar, 0.25x0.55, 0.25x0.70, 0.25x0.75, 0.30x0.75, 0.30x1.70, 0.40x0.50, 0.50x0.40 m. ölçülerdedir. Bloklar, dört cephede tıraşlanarak ince yonulu bir şekilde işlenmiştir. Duvar yapısı, harç katkılıdır. B I'in sağdaki duvar kanadı, kanalizasyon atık çıkış yeri üzerinde inşa edilmiştir. Ön cephedeki ana kaya işlenerek oyulmuş kanal içinde üzeri Grekçe "π" harfi yazılı bir adet düz çatı kiremidi (*stroter*) tespit edilmiştir. Devşirme materyal olarak kullanılmış bir adet incipayet blok yer alır.

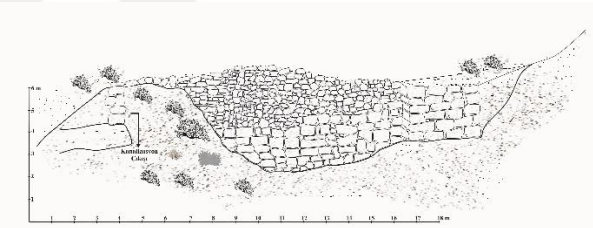

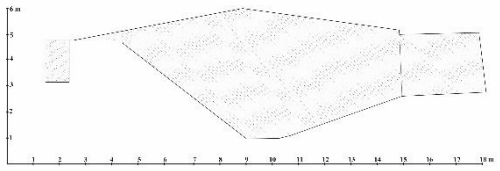

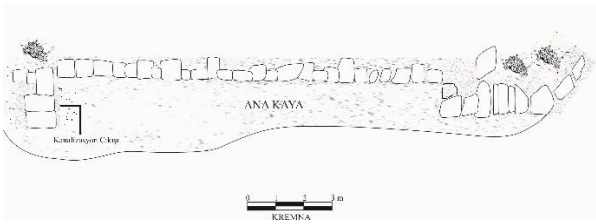

Katalog 44: Kremna'nın Güneyi-Bastion I fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 18/34 Bastion II-B II
Adı	Kremna'nın güneyindeki Bastion II
Konum	Güney
Gps Koordinat	37°29'49.79 K - 30°41'27.02 D
Ölçüler	Uzunluk, 47.20 m., Yükseklik, 14.00 m.
Durum	İyi
Dönem	Roma (MS 3. yy. ortaları) ve Geç Antik Dönem

Tanım: Tanım: B I'in doğusundaki dik yamaç ve ana kaya kullanılarak yerleştirilmiştir. 1208 m. yüksekliktedir. Uzunluk, 47.20 m. ve genişlik, 14.00 m. ölçülerdedir. Dışa açık *bastion* çıkıntısı " " olarak tasarlanmıştır. Çokgen taşlar ve bloklar kullanılarak inşa edilmiştir. Bloklar, 0.30x0.80, 0.40x1.05, 0.50x0.65, 0.50x1.05, 0.50x1.20, 0.50x1.25, 0.50x1.30, 0.70x0.90 m. ölçülerdedir. Duvar örgüsü tipi, *opus mixtum* tekniktir; kırık çatı kiremitleri ve harç katkısı bir arada kullanılarak yapılmıştır. Çokgen ve moloz taşlar ile bloklar kullanılarak yapılmıştır. B II'nin ön cephesindeki ana kayada kanalizasyon atık çıkış yeri yer alır. Bu cephede devşirme materyal olarak kullanılmış iki adet yazıtlı blok yer alır. Üstteki seyirdim yeri *(epalksis)* korunmuştur. Dört adet denk olmayan aralıklar ile yerleştirilen payanda şeklindeki ayaklar, beş adet makinalı silahlar için mazgal veya pencere açıklıkları oluşturmuştur. Bu yapı ile ilişkili olarak doğudaki uzantıda iki adet üst yapısı kemerli mazgal şeklindeki açıklıkları yer alan bir başka yapı tespit edilmiştir. B II'de üç oda vardır; temel kalıntıları izlenebilmektedir. I Nolu Oda'nın kuzeydeki duvarında kapı yer alır.

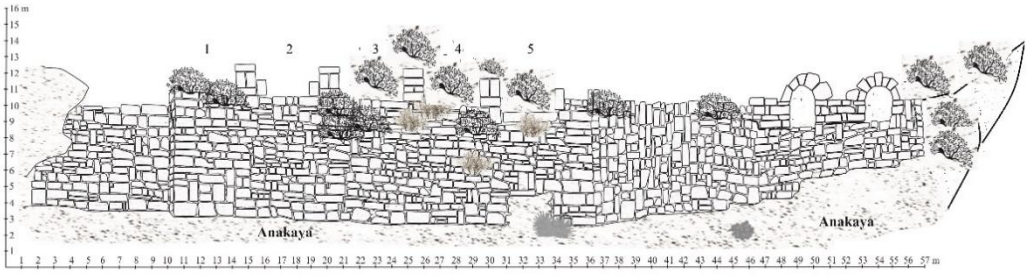

Katalog 45: Kremna'nın Güneyi-Bastion II fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Kre 20/1 Kremna Antik Taş Ocağı-KATO
Adı	Kremna'nın batısındaki Kremna Antik Taş Ocağı
Konum	Batı
Gps Koordinat	37.50120 K - 30.67935 D
Ölçüler	Uzunluk, 50.00 m., Yükseklik, 17.00 m. ve 20.00 m.
Durum	İyi
Dönem	Hellenistik ve Roma
Tanım: Kremna Vadisi'nin karşısında yer alan RKA içindeki Kule 9 ile Kule 10'un arasındaki yamaçlarda yer alır. 1.230 m. yüksekliktedir. Hammaddesi yerel kireçtaşıdır. Ana kayadan taş kesmek ya da blok çıkarmak için yapılan yuvalar, kesik izleri ve kanallar açık bir şekilde tespit edilir. Uzunluk, 50.00 m. ve yükseklik 17.00 m. ve 20.00 m. ölçülerdedir.	

Katalog 46: Kremna'nın Batısı-Kremna Antik Taş Ocağı ait fotoğraf.

Yapı Env. No	Çakalasartepe Karakol
Adı	Kremna'nın kuzeydoğusundaki Çakalasartepe Karakol
Konum	Kuzeydoğu
Gps Koordinat	37.52794 K - 030.71073 D
Ölçüler	Plan 17.00x30.80 m., Yükseklik 5.50 m., Duvar Kalınlık 0.90 m.
Yapı Tekniği	*Pseudo-isodomik* ve *Isodomik*
Durum	Orta
Dönem	Hellenistik, Roma ve Geç Antik Dönem

Tanım: Kremna'nın kuzeydoğusundaki kırsal alanda yer alan hakim bir tepelik üzerindedir. 675 m. yüksekliktedir. Tahriptir. 17.00x30.80 m. ölçülerindedir. Dikdörtgen planlıdır. Duvar kalınlıkları, 0.90 m. birimdir. Kuzey, doğu ve batı cephelerinde duvar yapıları ile yer alırken, güneyde duvar yapısı yoktur. Duvar örgüsü tipleri, *pseudo-isodomik* ve *isodomik* tekniktir ve *in situ*dur. Bloklar dik açılı, *rektoganal*dir; 0.40x0.50, 0.45x0.60, 0.50x0.40, 0.60x0.40, 0.65x0.70, 0.70x0.70, 0.75x0.75, 0.80x0.55, 0.90x1.50, 1.10x0.35 m. ölçülerdedir. Kireçtaşı kullanılmıştır. Yapı içerisinde hacimli bir kaya kütlesi yer almaktadır. Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları, çiviler, kapama kiremitleri (*imbreks*) ve düz çatı kiremitleri (*stroter*) çok sayıdadır. Ayrıca, Geç Antik Dönem'e ait harç katkılı bir duvar kalıntısı yer almaktadır.

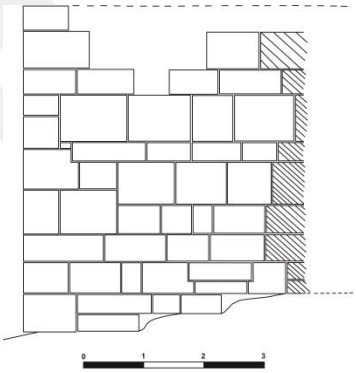

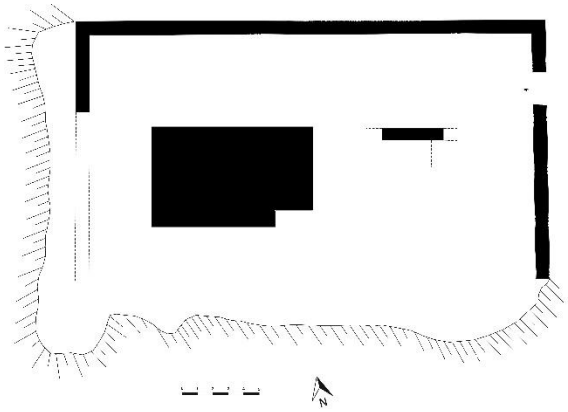

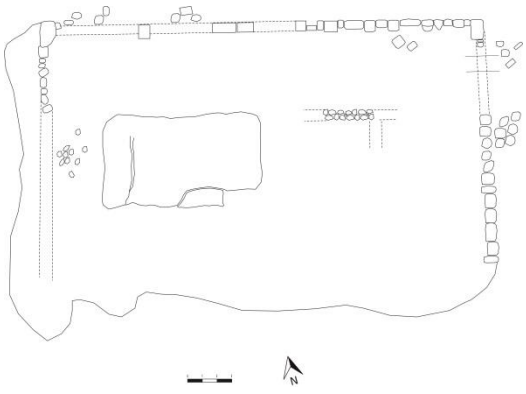

Katalog 47: Kremna'nın Kuzeydoğusu-Çakalasartepe Karakol fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule
Adı	Kremna'nın kuzeybatısındaki Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule
Konum	Kuzeybatı
Gps Koordinat	37.51331 K - 030.60298 D, 37.51325 K - 030.60296 D
Ölçüler	Plan 6.60x8.90 m., Duvar Kalınlık 1.50 m., Plan 5.00x12.00 m., Duvar Kalınlık 1.20 m.
Konum ve Duvar sırası	I Nolu Kule G 1, D 3 B 1, II Nolu Kule G 4, D 4, B 1
Yapı Tekniği	Düzensiz *isodomik*
Durum	Orta
Dönem	Klasik ve Hellenistik

Tanım: Kremna'nın kuzeybatısındaki Keraitai kentinin Akropolis'in de iki kule yapısı yer almaktadır. 1.300 m. yüksekliktedir. Tahrip durumdur. Ana kaya üzerindedir. I Nolu Kule, 6.60x8.90 m. ve II Nolu Kule de 5.00x12.00 m. ölçülerindedir. Her iki kule yapıları dikdörtgen planlıdır. Duvar kalınlıkları, 1.50 m. ve 1.20 m. ölçüdedir. Duvar örgüsü tipleri, *düzensiz isodomik* tekniktir ve *in situ*dur. Ham madde olarak kireçtaşı kullanılmıştır. Bloklar kaba yonuludur; 0.40x0.70, 0.50x0.80, 0.50x1.00, 0.50x1.10, 0.50x1.20, 0.50x1.30, 0.50x1.40, 0.50x1.50, 0.60x0.85 m. ölçülerdedir. Kulelerin İçyapısal özellikleri, taş ve toprak karışımları şeklindeki dolgu ile doldurulmuştur.

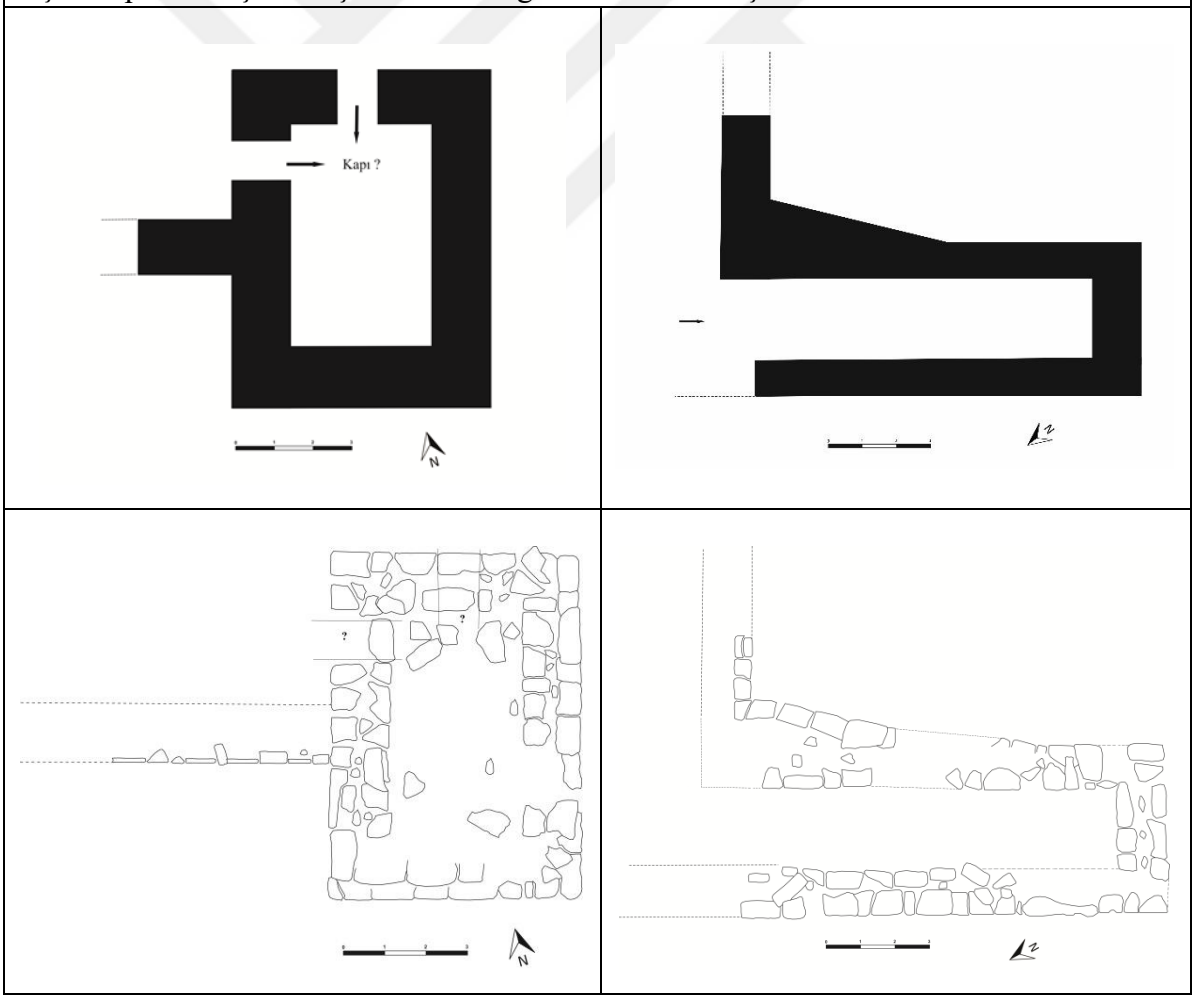

Katalog 48: Kremna'nın Kuzeybatısı-Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Sazak-Alatepe
Adı	Kremna'nın batısındaki Sazak-Alatepe
Konum	Batı
Gps Koordinat	K 37.2927 - D 30.3645
Ölçüler	Plan 50.00x60.00 m. çapı, Çevresel olarak 197 m.
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü
Durum	Kötü
Dönem	Roma (?) ve Ortaçağ (?)

Tanım: Kremna'nın batısında ve Keraitai'nin güneyindeki tepelik üzerinde konumlanmıştır. 1.000 m. yüksekliktedir. Tahriptir. Yaklaşık 50.00x60.00 m. çapı vardır. Çevresinin uzunluğu 197 m. ölçüdedir. Kısmen yuvarlak planlıdır. Kireçtaşı kullanılmıştır. Çokgen ve moloz taşlar kullanılarak örülmüştür.

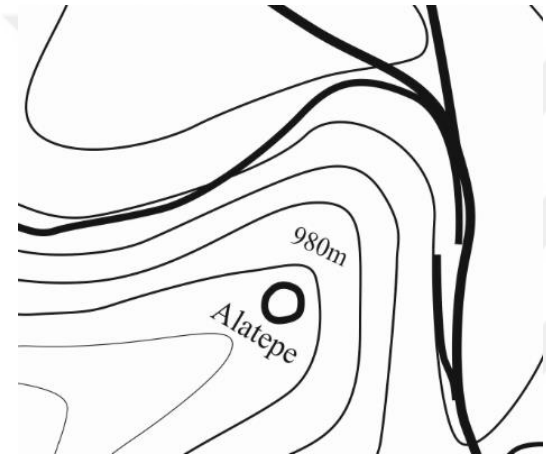

Katalog 49: Kremna'nın Batısı-Sazak-Alatepe harita ve fotoğraflar.

Yapı Env. No	Dikmentepe Kule
Adı	Kremna'nın güneybatısında Dikmentepe Kule
Konum	Güneybatı
Gps Koordinat	K 37.48412 - D 30.66659, K 37.48415 - D 30.66677
Ölçüler	Plan 12.00x12.00 m. çapı, Duvar Kalınlık 0.80 m.
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü
Durum	Kötü
Dönem	Roma

Tanım: Kremna'nın güneybatısındaki tepelik üzerinde yer almaktadır. 1360 m. yüksekliktedir. Tahriptir. 12.00x12.00 m. çapı vardır. Yuvarlak planlıdır. Duvar kalınlıkları, 0.80 m. ölçüdedir. Çokgen ve moloz taşlar ile yamuk dikdörtgen blokların kullanılmasıyla yapılmıştır. Roma Dönemi'ne ait seramik ve düz çatı kiremidi (*stroter*) parçaları çok sayıdadır.

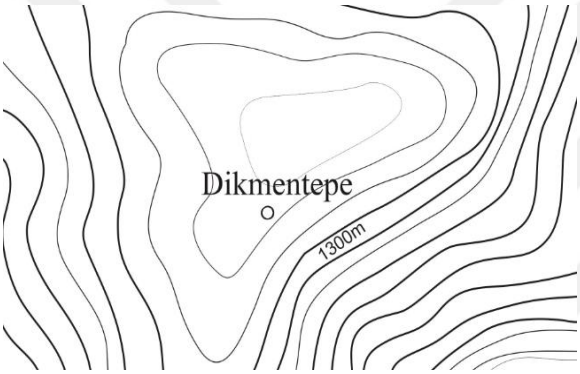

Katalog 50: Kremna'nın Güneybatısı- Dikmentepe Kule harita ve fotoğraflar.

Yapı Env. No	Bağtepe Kule
Adı	Kremna'nın güneybatısındaki Bağtepe Kule
Konum	Güneybatı
Gps Koordinat	37.45101 K - 030.74944 D
Ölçüler	Plan 09.00x28.00 m., Yükseklik 1.20 m., Duvar Kalınlık 1.10 m.
Yapı Tekniği	Düzensiz örgü
Durum	Orta
Dönem	Roma ve Geç Antik Dönem

Tanım: Kremna'nın güneyinde yer alan Bağtepe-Sıvancık kırsal yerleşiminin güneybatısındaki tepelik üzerinde konumlanmıştır. Yaklaşık 430 m. yüksekliktedir. Ana kayalık üzerindedir. Patika bir yol ile çıkılmaktadır. 09.00x28.00 m. ölçülerdedir. Dikdörtgen planlıdır. Korunmuş duvar yükseklikleri, 1.20 m'dir. Duvar kalınlığı ise 1.10 m. ölçüdedir. Çokgen ve moloz taşlar kullanılarak yapılmıştır.

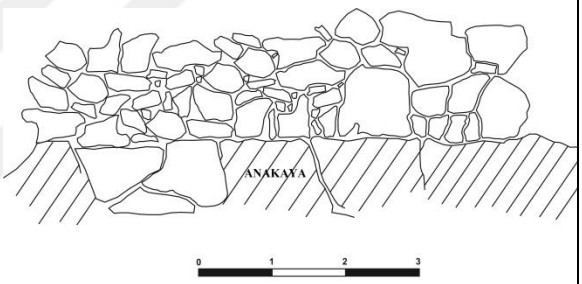

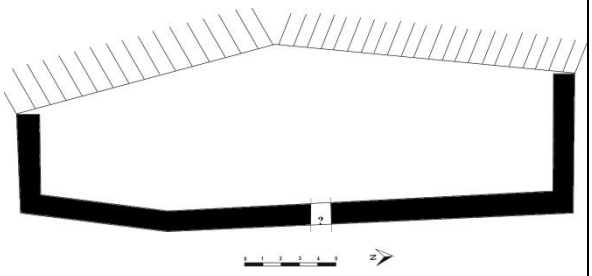

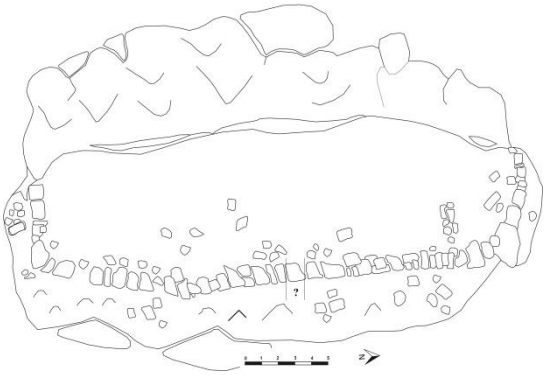

Katalog 51: Kremna'nın Güneybatısı- Bağtepe Kule fotoğraf, çizim, plan ve taş plan.

Yapı Env. No	Bucak Asartepe
Adı	Kremna'nın güneybatısı Bucak Asartepe
Konum	Güneybatı
Gps Koordinat	37.51500 K - 30.63101 D
Ölçüler	Plan 442.77 m. çapı, Yükseklik 2.00 m., Duvar Kalınlık 2.50-3.00 m.
Yapı Tekniği	Düzensiz Örgü
Durum	Orta
Dönem	Roma (?) ve Orta Çağ (?)

Tanım: Bucak İlçesi'nde yer alan TOKİ Mahallesi'nin güneyindeki tepelik üzerindedir. Kremna'nın güneybatısında konumlanmıştır ve uzaklık yaklaşık olarak 12 km'dir. Çapı 442.77 m. ve alanı da 13.620 m^2'dir. Oval planlı bir yapıdır. Duvar kalınlıkları, 2.50 m. ve 3.00 m. ölçüler arasında değişiklik göstermektedir. Moloz ve çokgen taşlar kullanılarak duvar yapıları düzenlenmiştir. Kapı açıklığının eğimin az olduğu doğudaki ve güneydeki cephelerde olduğu düşünülmektedir.

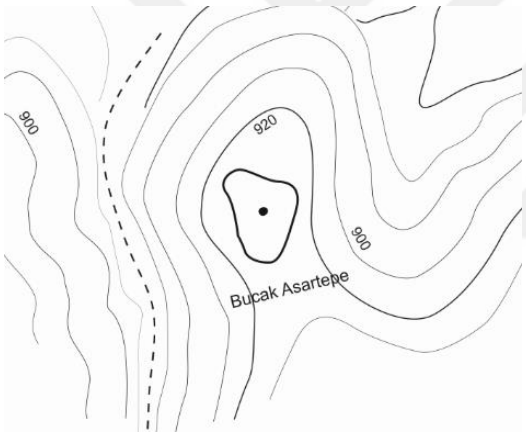

Katalog 52: Kremna'nın Güneybatısı- Bucak Asartepe harita ve fotoğraflar.

Levha I

Fig. 1. Kremna'nın batıdan görünümü

Fig. 2. Kremna'nın güneybatıdan görünümü

Fig. 3. Duvar 1

Fig. 4. Duvar 2

Fig. 5. Duvar 3

Fig. 6. Duvar 4

Fig. 7. Duvar 5

Fig. 8. Duvar 6

Fig. 9. Duvar 7

Fig. 10. Duvar 8

Fig. 11. Duvar 9

Fig. 12. Duvar 10

Fig. 13. Duvar 11

Fig. 14. Duvar 12

Fig. 15. Duvar 13

Fig. 16. Duvar 14

Fig. 17. Duvar 15

Fig. 18. Duvar 16

Fig. 19. Kremna Vadisi (a)

Fig. 20. Kremna Vadisi (b)

Fig. 21. Kentin batısındaki Boğadiç Dağı düzlükleri (a)

Fig. 22. Kentin batısındaki Boğadiç Dağı düzlükleri (b)

Fig. 23. Dik açılı duvarların arazideki düzeni (a)

Fig. 24. Dik açılı duvarların arazideki düzeni (b)

Fig. 25. Duvarların arazideki konumu (a)

Fig. 26. Duvarların arazideki konumu (b)

Fig. 27. Duvarın temel bölümü (a)

Fig. 28. Duvarın temel bölümü (b)

Fig. 29. Duvarların havadan görünümü (a) (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 17.01.2021 tarihinde saat 21.00'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

Fig. 30. Duvarların batıdan görünümü (b)

Fig. 31. Kentin batı yamaçlarında blokların çıkarıldığı ana kayalar (a)

Fig. 32. Kentin batı yamaçlarında blokların çıkarıldığı ana kayalar (b)

Fig. 33. Tek sıra ve dolgulu duvar yapısı (a)

Fig. 34. Tek sıra ve dolgulu duvar yapısı (b)

Fig. 35. Kaçak kazı çukuru

Fig. 36. Sur duvarında devşirme olarak kullanılmış lahit kapak

Fig. 37. Güney duvarları havadan görünüm (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 15.01.2021 tarihinde saat 21.00'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

Fig. 38. Güney duvarları

Fig. 39. Güneydeki ana kayalar (a)

Fig. 40. Güneydeki ana kayalar (b)

Fig. 41. Blok üzerindeki *Eros* figürü

Fig. 42. Devşirme olarak kullanılmış bloklar (a)

Fig. 43. Devşirme olarak kullanılmış bloklar (b)

Fig. 44. Devşirme olarak kullanılmış bloklar (c)

Fig. 45. Batı savunma duvarlarının arazideki konumu (a)

Fig. 46. Batı savunma duvarlarının arazideki konumu (b)

Fig. 47. Batı sur duvarlarının içteki ve dıştaki bölümü (a)

Fig. 48. Batı sur duvarlarının içteki ve dıştaki bölümü (b)

Fig. 49. Kent içindeki tarım arazileri (a)

Fig. 50. Kent içindeki tarım arazileri (b)

Fig. 51. Kentin güneyindeki tarım arazileri (a)

Fig. 52. Kentin güneyindeki tarım arazileri (b)

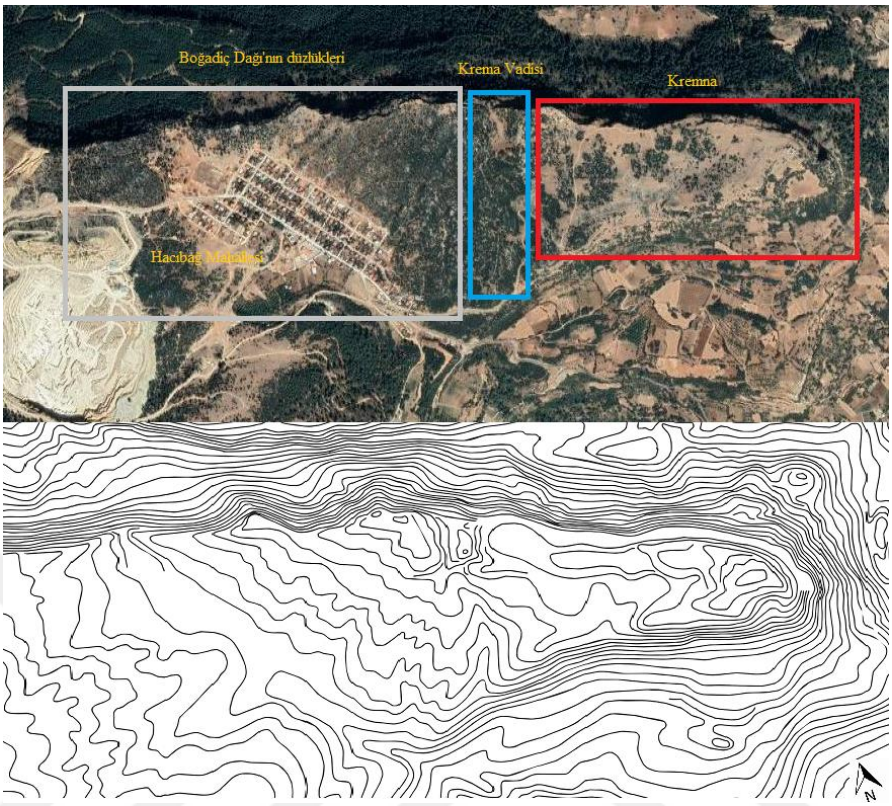

Fig. 53. Kent, Kremna Vadisi ve Boğadiç Dağı düzlükleri izohipsli görünüm (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 17.01.2021 tarihinde saat 21.20'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

Fig. 54. Kent, Kremna Vadisi ve Boğadiç Dağı düzlükleri (b)

Fig. 55. Batı Nekropolis Kapısı ve Kule 15 arası havadan görünüm (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 17.01.2021 tarihinde saat 21.32'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

Fig. 56. Batı Nekropolis Kapısı ve Kule 15 arası görünüm

Fig. 57. Kule 10'un arka cephesindeki taş gülle

Fig. 58. Batı savunma duvarı genişlik durumu

Fig. 59. Kent merkezinden görünüm

Fig. 60. Kent merkezindeki hamam-kütüphane yapısı

Fig. 61. Tahrip durumdaki savunma duvarları (a)

Fig. 62. Tahrip durumdaki savunma duvarları (b)

Fig. 63. Kentin güney cephesi (a)

Fig. 64. Kentin güney cephesi (b)

Fig. 65. Duvar 2'deki "E" monogramlı blok

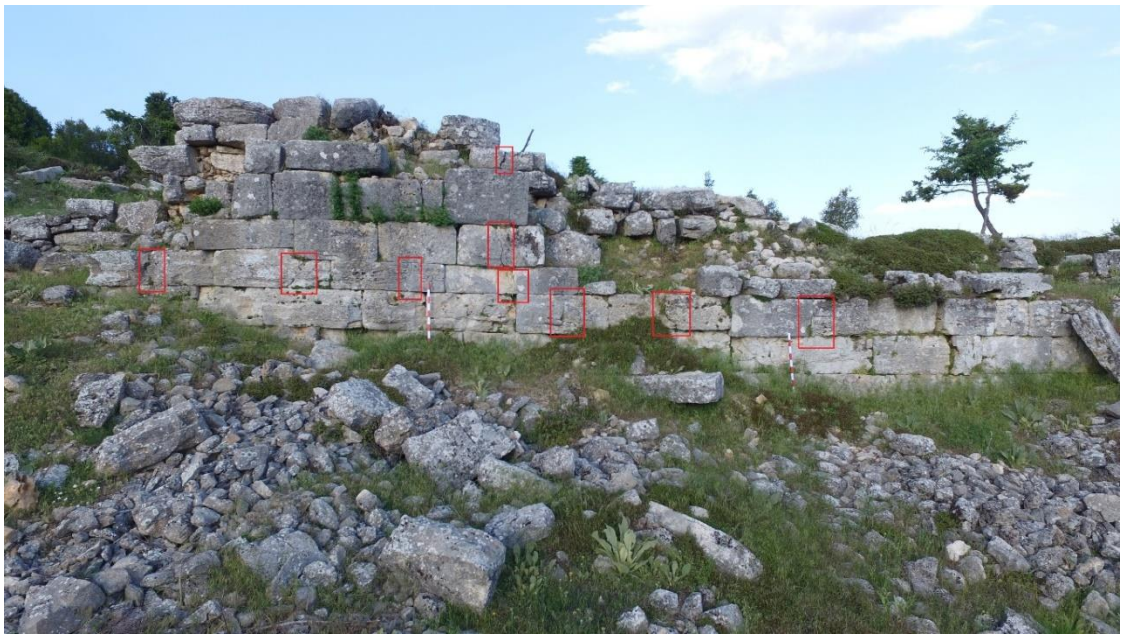

Fig. 66. Duvar 7'deki deprem izleri

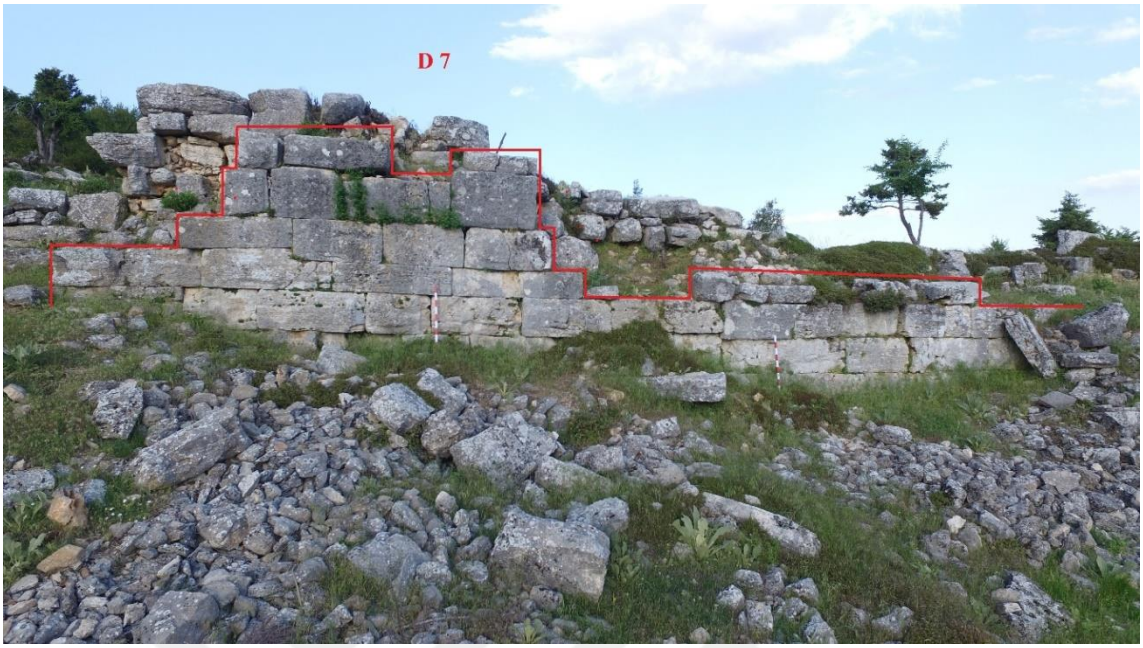

Fig. 67. *Isodomik* duvar

Fig. 68. *Pseudo-isodomik* duvar

Fig. 69. Harç katkılı duvar

Fig. 70. *Opus mixtum* duvar

Fig. 71. Atkılı (*emplekton*) duvar

Fig. 72. Düzensiz örgü duvar

Fig. 73. Duvar 6 üç teknikli duvar (*isodomik,* düzensiz örgü ve harç katkılı)

Fig. 74. Batıdaki kule yapılarının havadan görünümü (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 17.01.2021 tarihinde saat 21.49'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

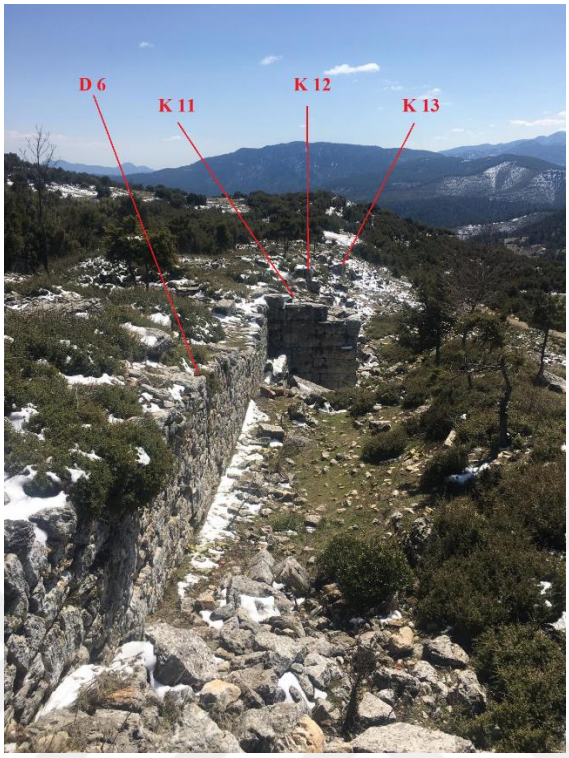

Fig. 75. Kule yapılarının arazideki konumu (a)

Fig. 76. Kule yapılarının arazideki konumu (b)

Fig. 77. Batı yamaçlarda yer alan mimari kalıntılar (a)

Fig. 78. Batı yamaçlarda yer alan mimari kalıntılar (b)

Fig. 79. Batıdaki kulelerin havadan görünümü

Fig. 80. Güneydeki kulenin havadan görünümü

Fig. 81. Kule 1 (kuzey cepheden görünüm)

Fig. 82. Kule 1 (batı cepheden görünüm)

Fig. 83. Kule 2

Fig. 84. Kule 3

Fig. 85. Kule 4

Fig. 86. Kule 5

Fig. 87. Kule 6

Fig. 88. Kule 7

Fig. 89. Kule 8

Fig. 90. Kule 9

Fig. 91. Kule 10

Fig. 92. Kule 11

Fig. 93. Kule 12

Fig. 94. Kule 13

Fig. 95. Kule 14

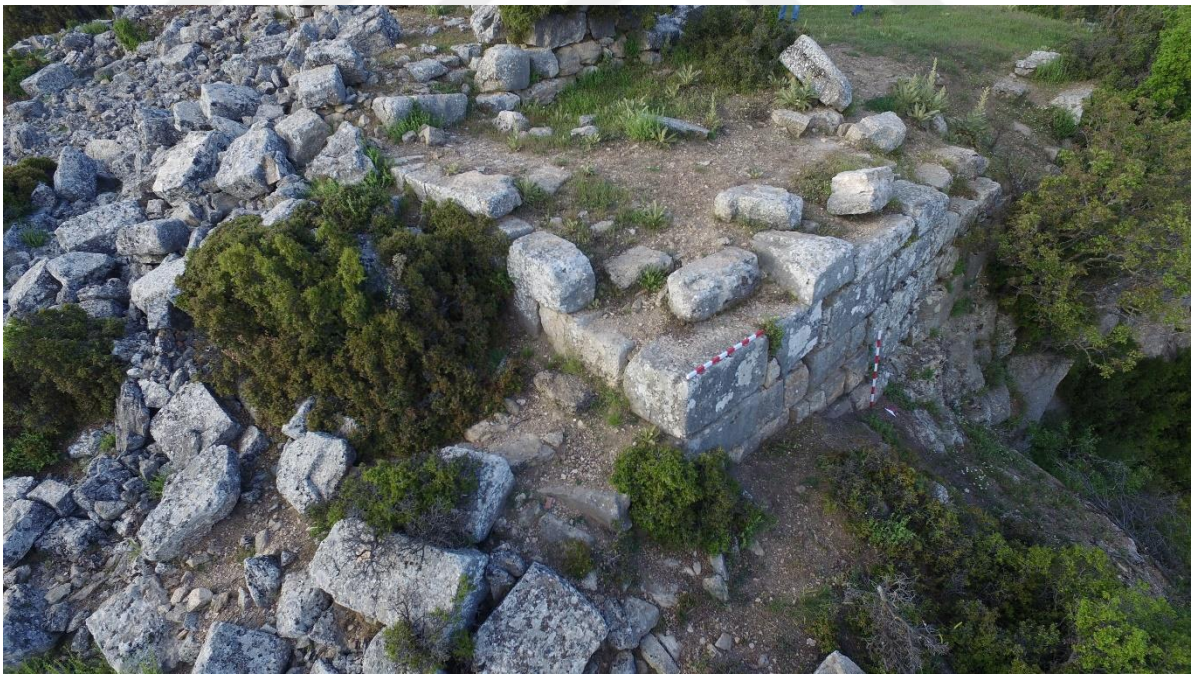

Fig. 96. Kule 15

Fig. 97. Kule 16

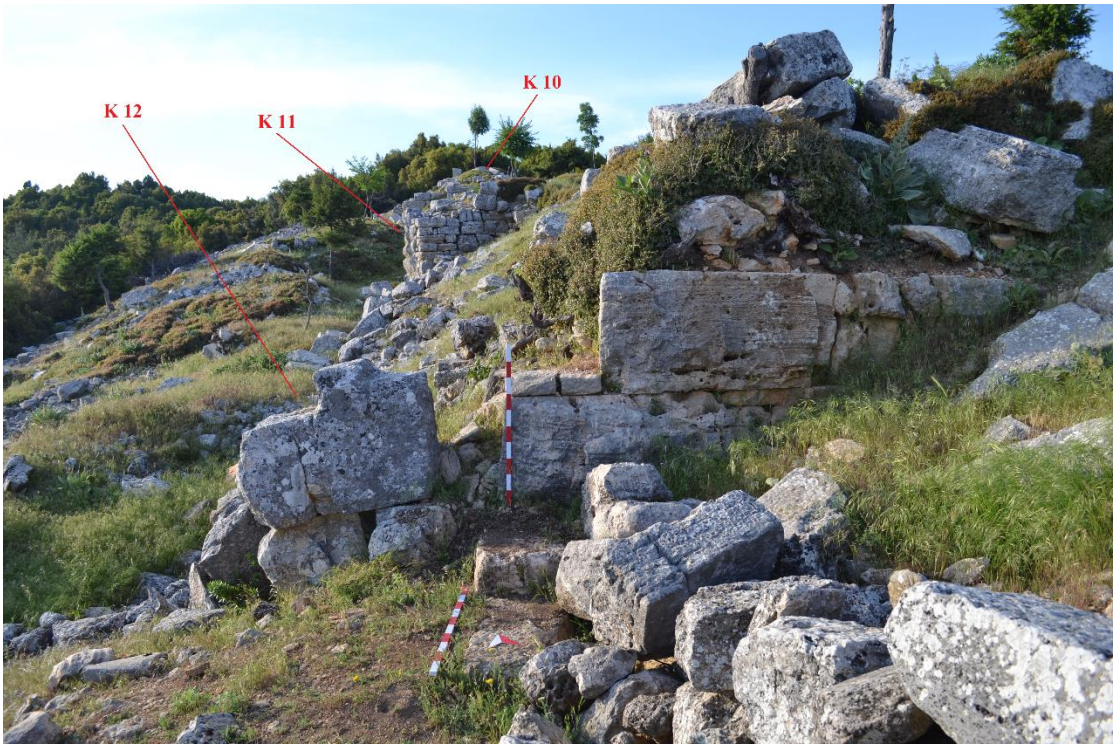

Fig. 98. Batıdaki kulelerin arazideki konumu (a)

Fig. 99. Batıdaki kulelerin arazideki konumu (b)

Fig. 100. Batıdaki kulelerin arazideki konumu (c)

Fig. 101. Batıdaki kulelerin duvar yapıları ile kesişimdeki durumu (a)

Fig. 102. Batıdaki kulelerin duvar yapıları ile kesişimdeki durumu (b)

Fig. 103. Kule 1'in kuzeyindeki uçurum ile konumu

Fig. 104. Kule 15'in güneyindeki uçurum ile konumu

Fig. 105. *Isodomik* duvar

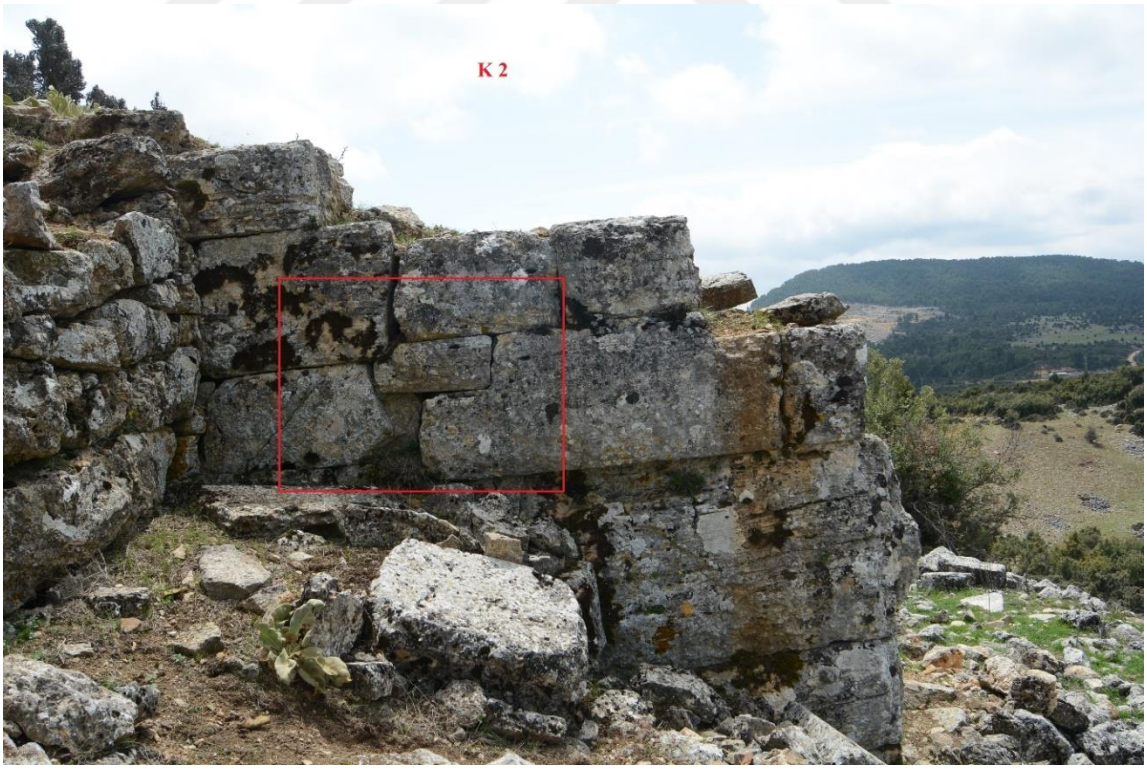

Fig. 106. Blokların kenet şeklinde veya geçmeli olarak birbirine bağlanması

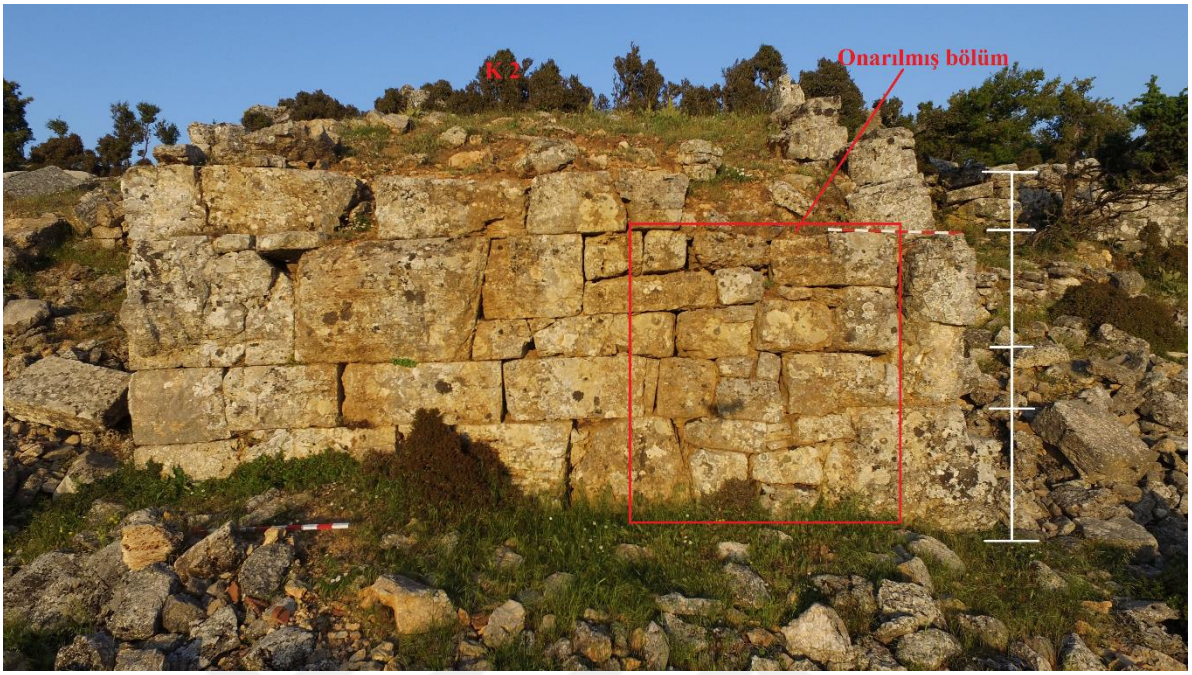

Fig. 107. *Pseudo-isodomik* duvar

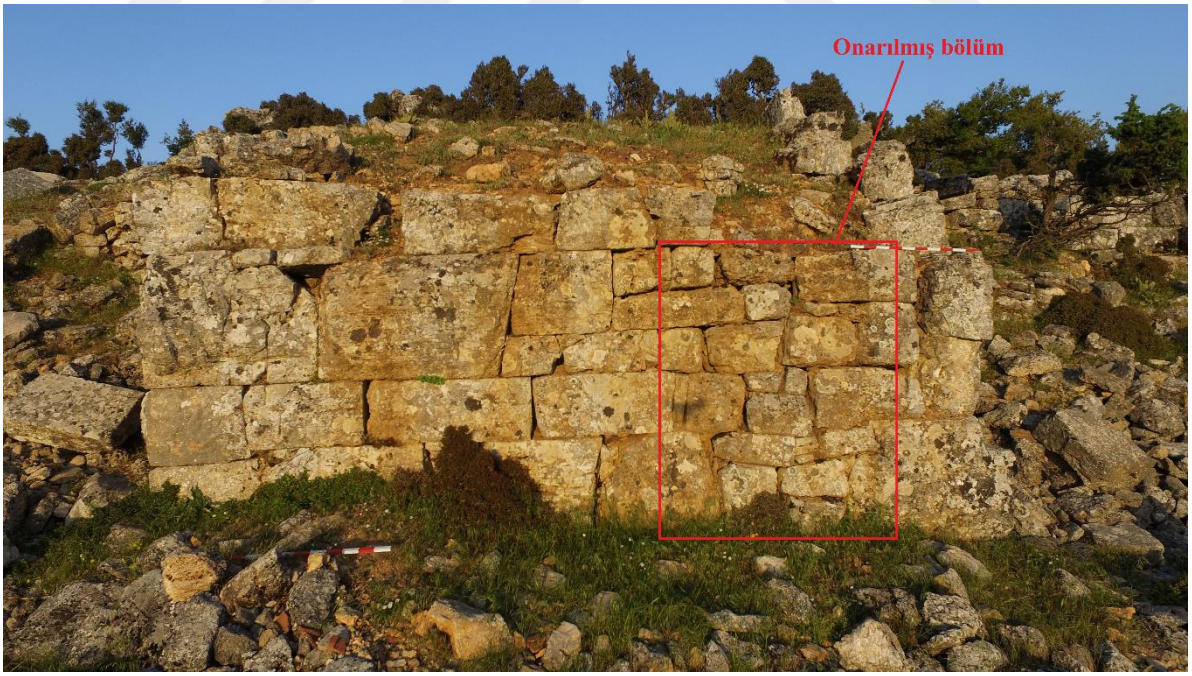

Fig. 108. *Pseudo-isodomik trapezoidal* duvar

Fig. 109. *Trapezoidal* teknikteki duvar

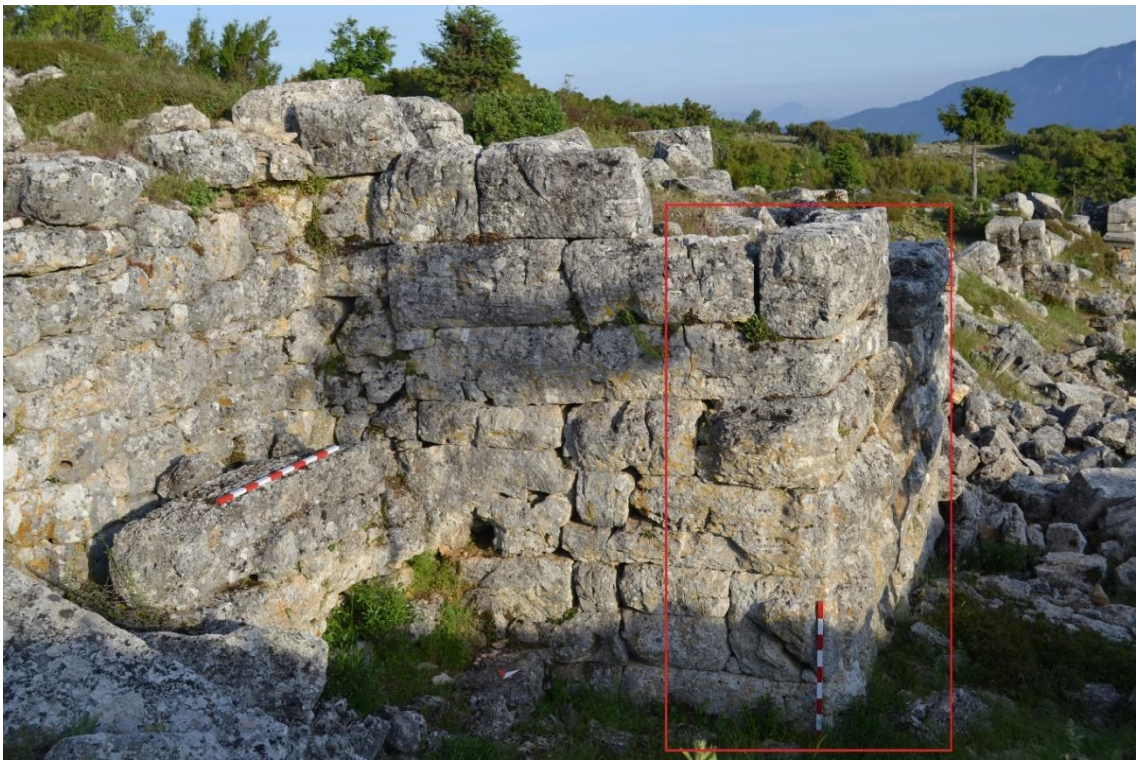

Fig. 110. Blokların *çift köşe bağlama* tekniği ile bağlanması

Fig. 111. Kule 1'deki şevli bölüm

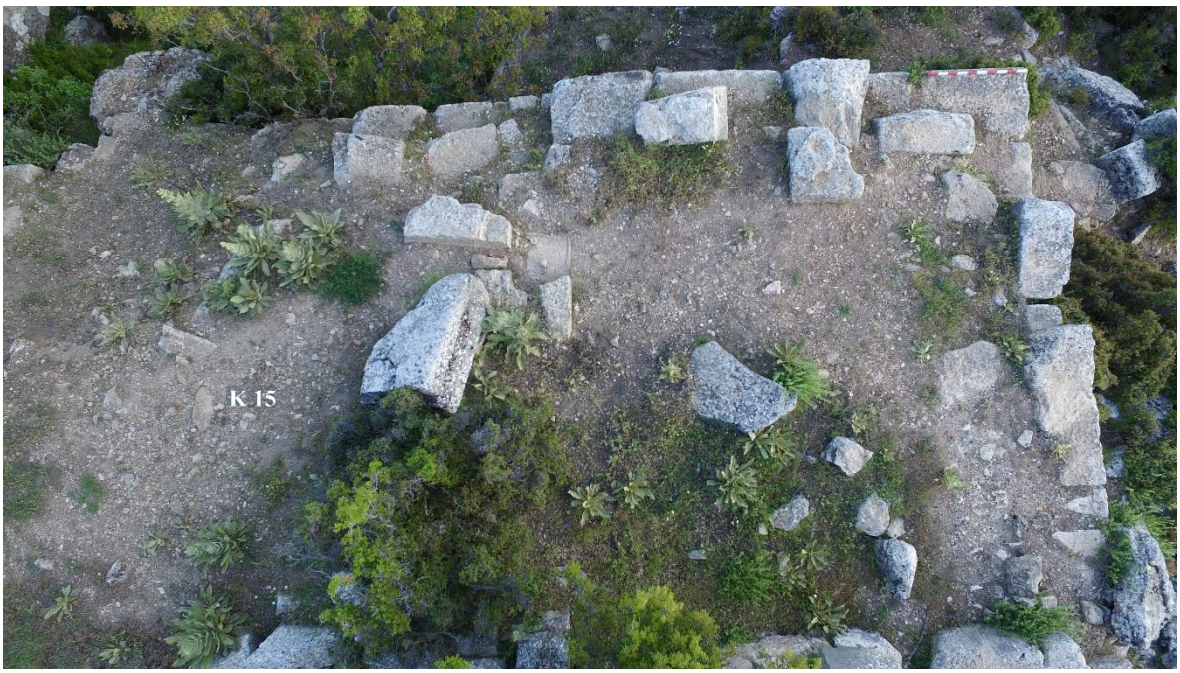

Fig. 112. Kulenin iç bölümü

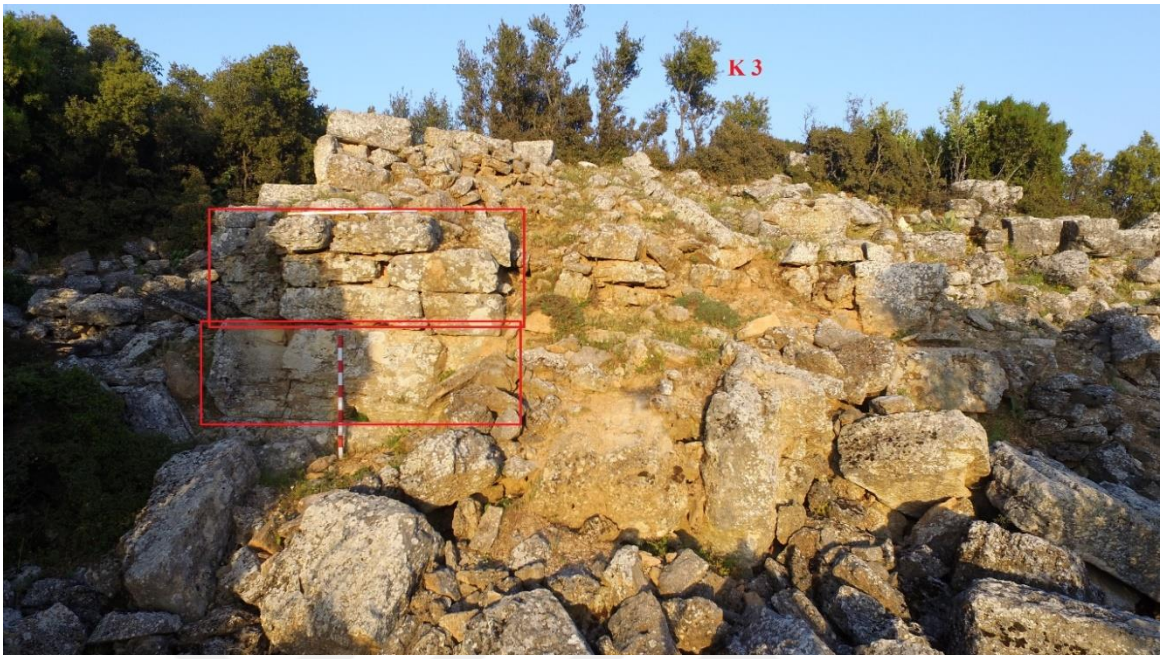

Fig. 113. Kulenin ön cephe duvarlarındaki bloklar (a)

Fig. 114. Kulenin ön cephe duvarlarındaki bloklar (b)

Fig. 115. Kule 5'in durumu

Fig. 116. Kule 3'ün durumu

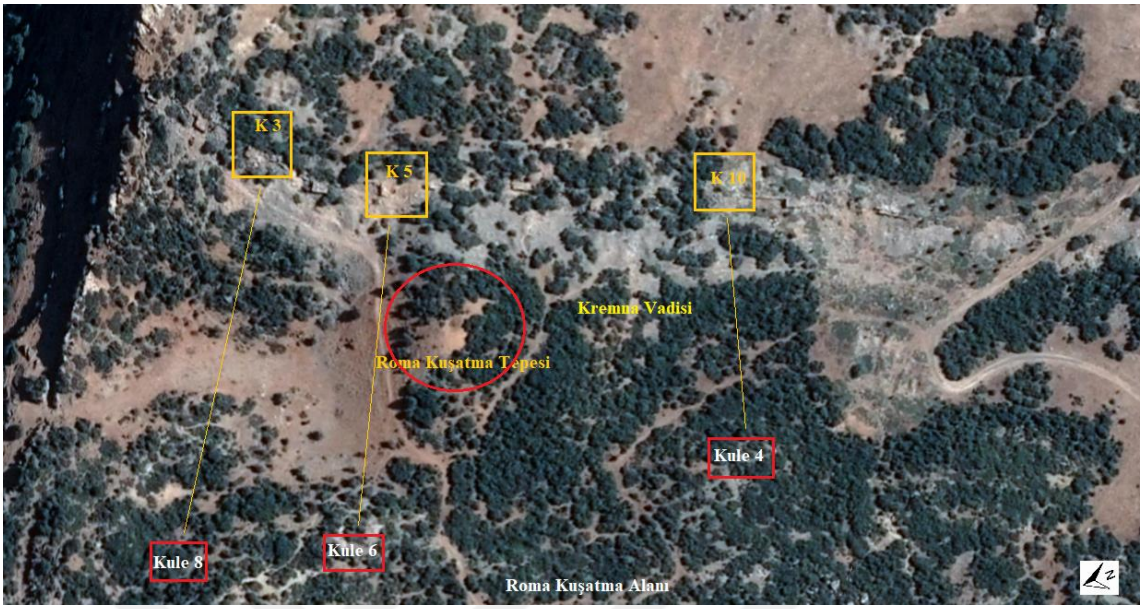

Fig. 117. I. Roma Kuşatma Alanı'ndaki Kule 4, Kule 6 ve Kule 8 ile kent savunmasındaki Kule 10, Kule 5 ve Kule 3'ün birbirlerine karşı konumlarının havadan görünümü (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 17.01.2021 tarihinde saat 00.10'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

Fig. 118. Kule 1'e ait Mekan II'nin batı cephesindeki dizilimli profilli bloklar

Fig. 119. Kule 1'deki Mekan I'in batı cephe duvarında yer alan blokların ağırlıklarından oluşan basınç kaynaklı çatlaklar.

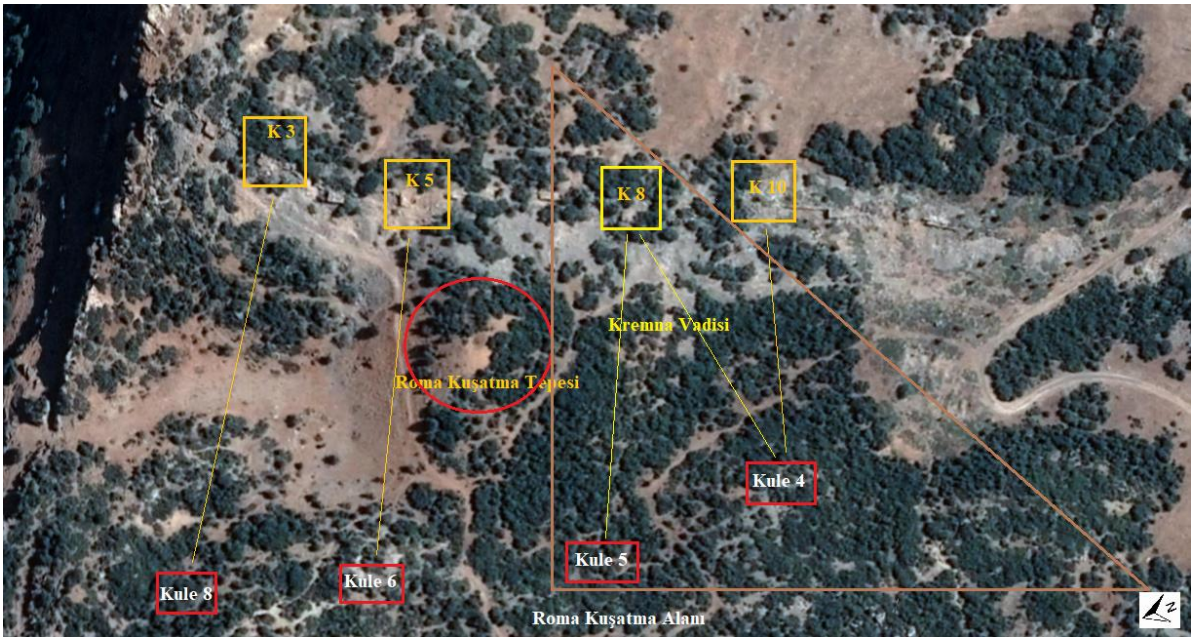

Fig. 120. I. Roma Kuşatma Alanı'ndaki Kule 5 ve Kule 4'ün kent savunmasındaki K 8'e göre konumlarının havadan görünümü (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 17.01.2021 tarihinde saat 01.10'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir).

Fig. 121. Kule 7'deki kapı açıklık

Fig. 122. Kule 12 ve Batı Kapısı II'nin konumu

Fig. 123. Kule 12'nin içyapısı

Fig. 124. Kule 5'in içyapısı

Fig. 125. Kule 12’deki geçmeli blok

Fig. 126. Kule 11 ile Duvar 6’nın kesişimi

Fig. 127. Kent kapılarının havadan görünümü (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 16.01.2021 tarihinde saat 20.00'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir).

Fig. 128. Batı Kapısı I

Fig. 129. Batı Kapısı I, söve blokları

Fig. 130. Batı Kapısı I, *kyma recta* blok üzerindeki kanal yuvası

Fig. 131. Batı Kapısı I ve bitişikteki K 9

Fig. 132. Batı Kapısı II

Fig. 133. Batı Kapısı II ve bitişikteki K 12

Fig. 134. Batı Kapısı II, *kyme recta* blok

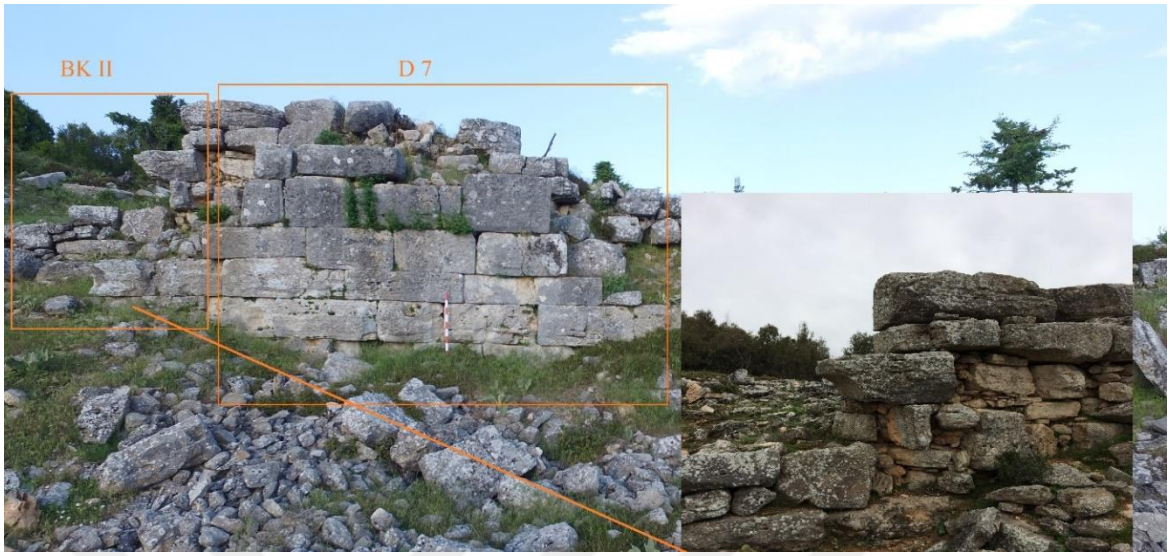

Fig. 135. Batı Kapısı II ve bitişikteki D 7

Fig. 136. Batı Kapısı II ve Batı Antik Yol II

Fig. 137. Batı Nekropolis Kapısı

Fig. 138. Batı Nekropolis Kapısı ve Sütunlu Cadde bağlantısı havadan görünüm (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 16.01.2021 tarihinde saat 21.00'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

Fig. 139. Batı Nekropolis yakınındaki *khamasorion* mezar yapıları

Fig. 140. Batı Nekropolis Kapısı'nın temel kalıntıları

Fig. 141. Batı Nekropolis Kapısı'ndaki antik yol üzerinde bulunan antik araçlara ait tekerlek izleri

Fig. 142. Güney Kapı-Kule

Fig. 143. Güney Kapı-Kule, Batı I *lento*lu ve kemerli kapı

Fig. 144. Güney Kapı Kule, Güney II'nin içteki duvar bölümü

Fig. 145. Güney Kapı-Kule, Güney II duvardaki sürgü yuvası

Fig. 146. Güney Kapı-Kule, Doğu III kemerli kapı

Fig. 147. Güney Kapı-Kule, Kuzey IV

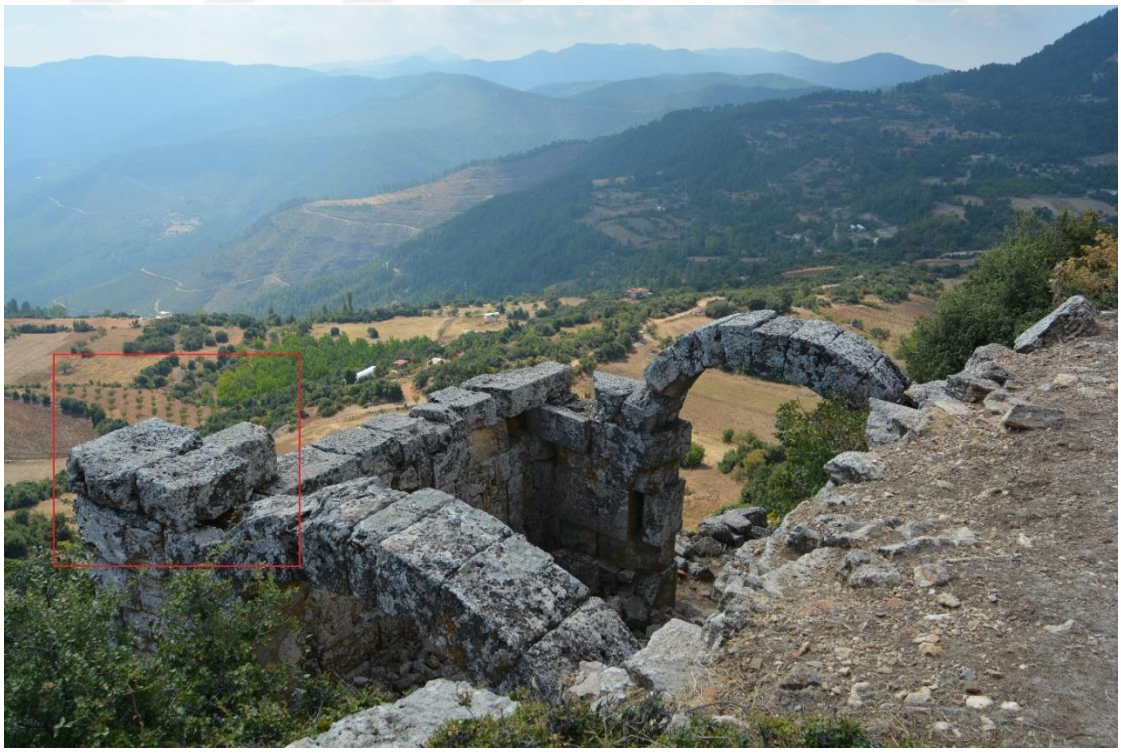

Fig. 148. Güney Kapı-Kule, üst katın taban yapısını taşıyıcı bloklar

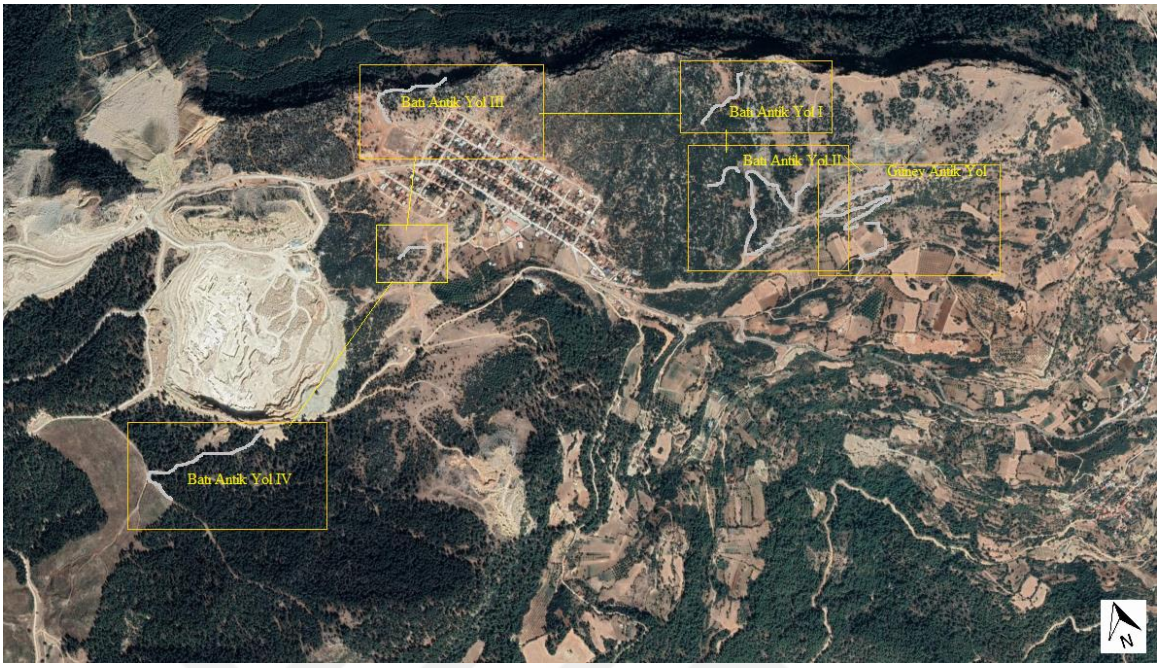

Fig. 149. Kent ve çevresindeki antik karayolları (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 17.01.2021 tarihinde saat 21.39'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

Fig. 150. Batı Antik Yol I

Fig. 151. Batı Antik Yol II

Fig. 152. Batı Antik Yol III

Fig. 153. Batı Antik Yol IV

Fig. 154. Güney Antik Yol (a-b)

Fig. 155. Güney Antik Yol üzerindeki niş yapısı

Fig. 156. Roma Kuşatma Alanı havadan görünüm (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 17.01.2021 tarihinde saat 00.00'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

Fig. 157. Roma Kuşatma Tepesi (a)

Fig. 158. Roma Kuşatma Tepesi (b)

Fig. 159. Bastion I'in konumu

Fig. 160. Bastion I'in doğudaki (soldaki) duvar kanadı

Fig. 161. Bastion I'in harçlı duvar yapısı

Fig. 162. Bastion I, "π" harfi yazılı çatı kiremidi

Fig. 163. Bastion I, su kanalı

Fig. 164. Bastion I, kanalizasyon yapısı

Fig. 165. Bastion I, kanalizasyon yapısının iç bölümü

Fig. 166. Bastion II'nin konumu

Fig. 167. Bastion II'nin güneydoğu bölümü

Fig. 168. Bastion II'nin batı köşesi

Fig. 169. Bastion II, payanda

Fig. 170. Bastion II, III Nolu Oda'daki kemer açıklıkları

Fig. 171. Bastion II, yazıtlı blok

Fig. 172. Bastion II, kanalizasyon yapısı

Fig. 173. Kremna Antik Taş Ocağı ve blok çıkarım izleri (a-b)

Fig. 174. Keraitai Akropolisi I Nolu Kule (a-b)

Fig. 175. Keraitai Akropolisi II Nolu Kule (a-b)

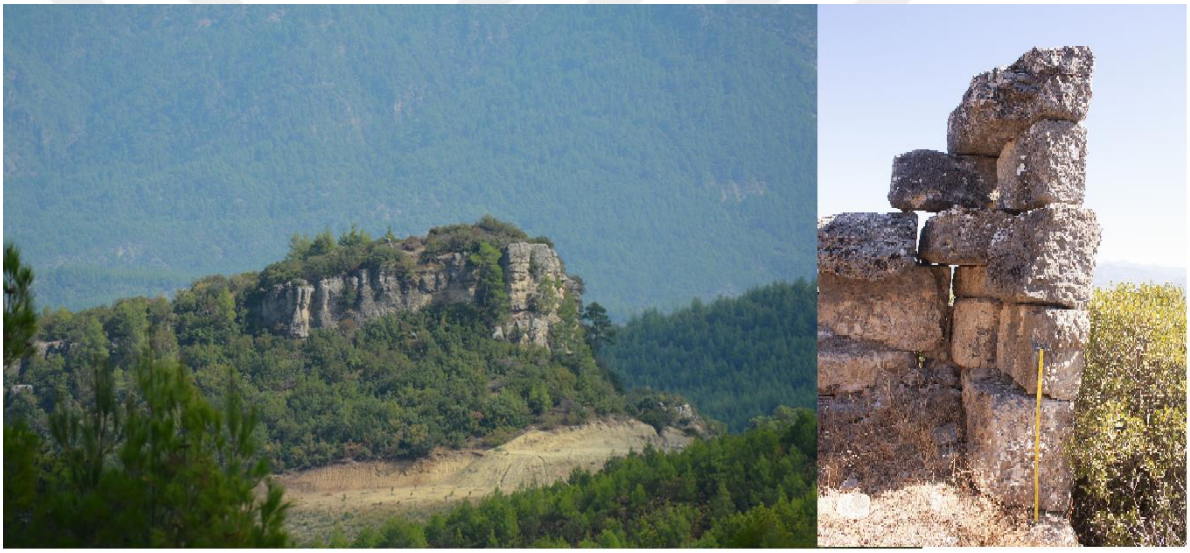

Fig. 176. Çakalasartepe Karakol (a-b)

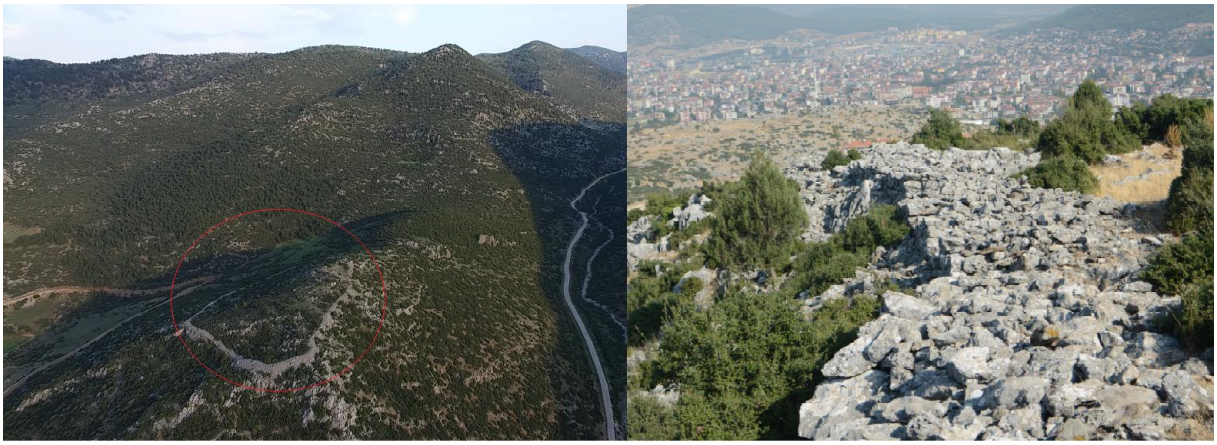

Fig. 177. Bucak-Asartepe (a-b)

Fig. 178. Sazak-Alatepe (a-b)

Fig. 179. Dikmentepe Kule (a-b)

Fig. 180. Bağtepe Kule (a-b)

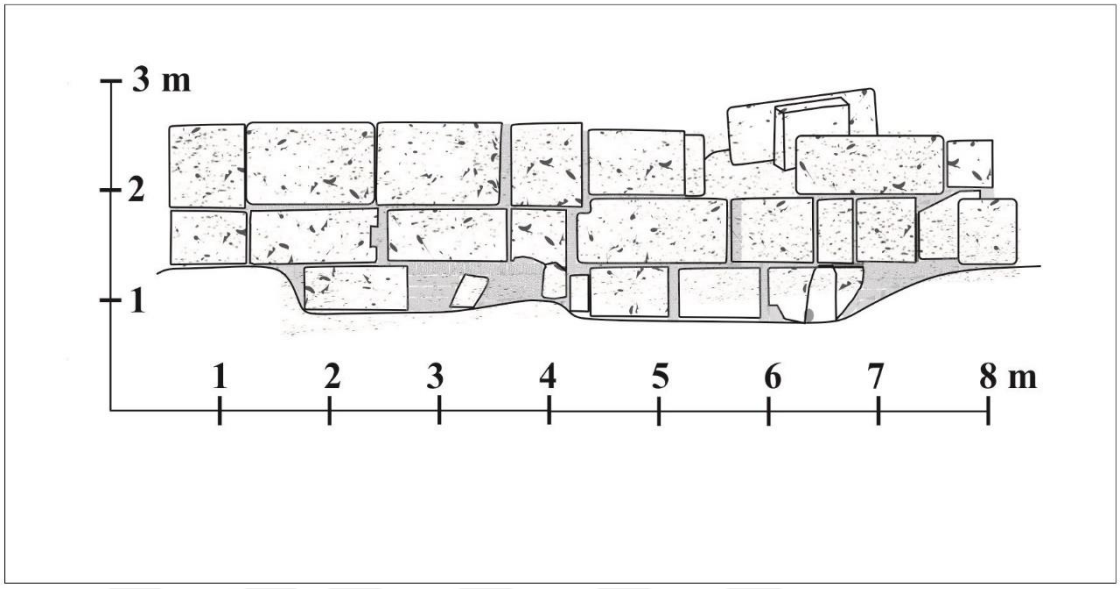

Çiz. 1. Duvar 1, batı cephe

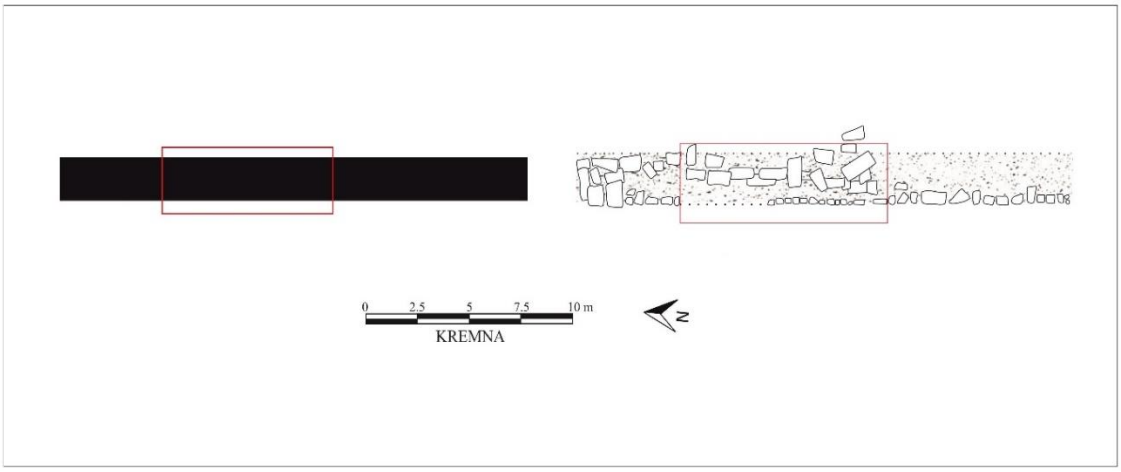

Çiz. 2. Duvar 1, plan ve taş plan

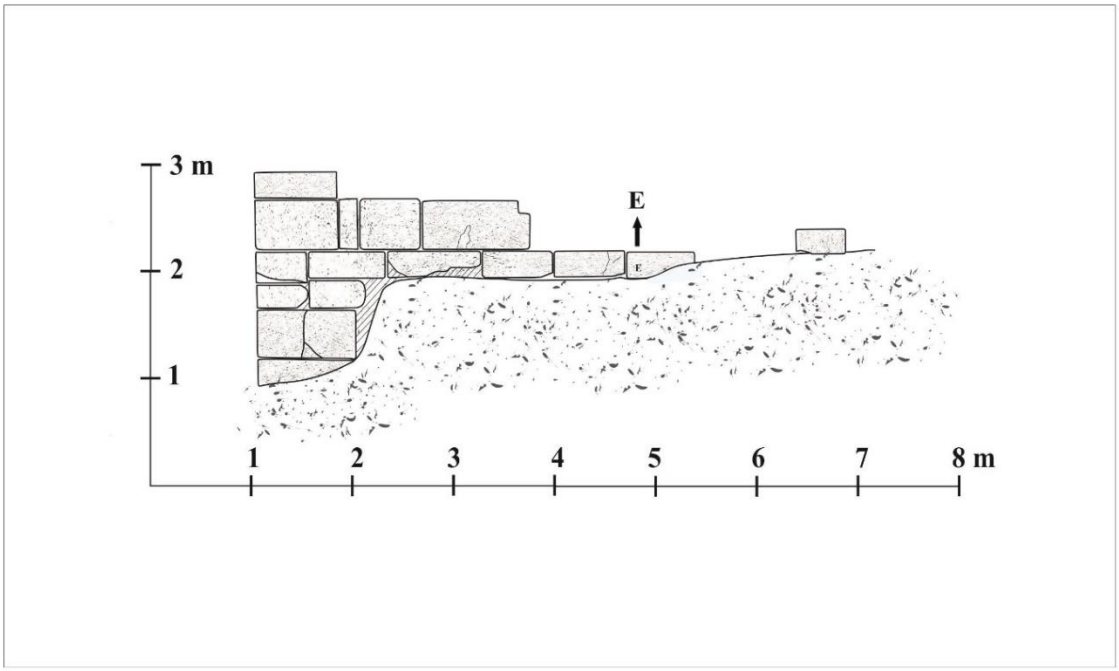

Çiz. 3. Duvar 2, batı cephe

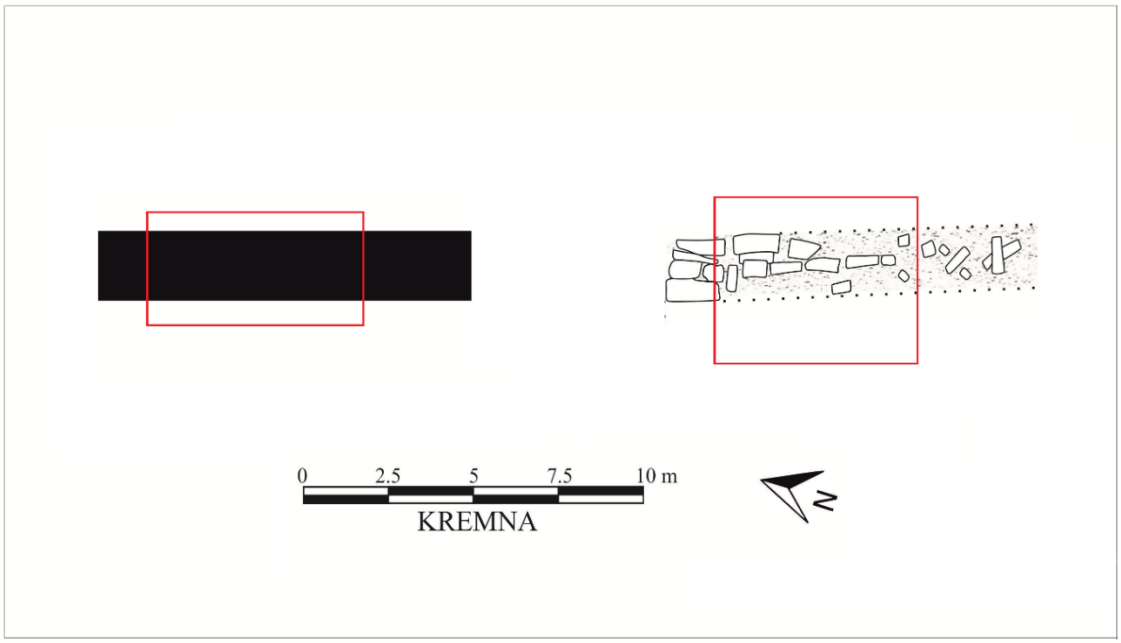

Çiz. 4. Duvar 2, plan ve taş plan

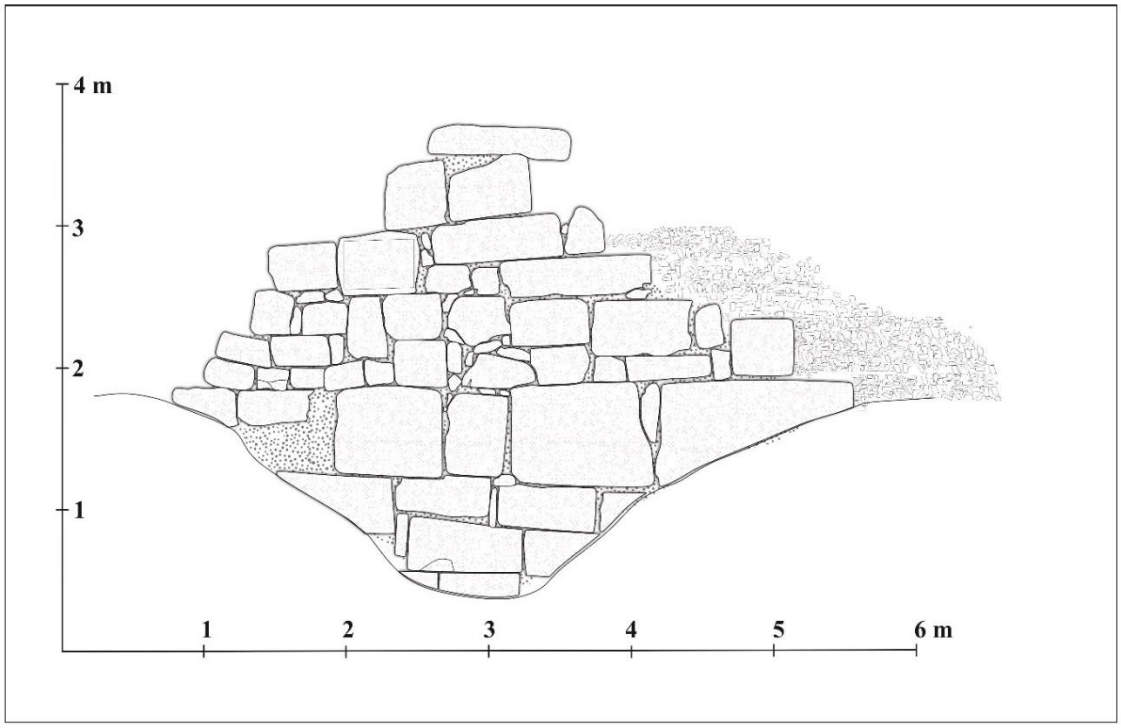

Çiz. 5. Duvar 3, batı cephe

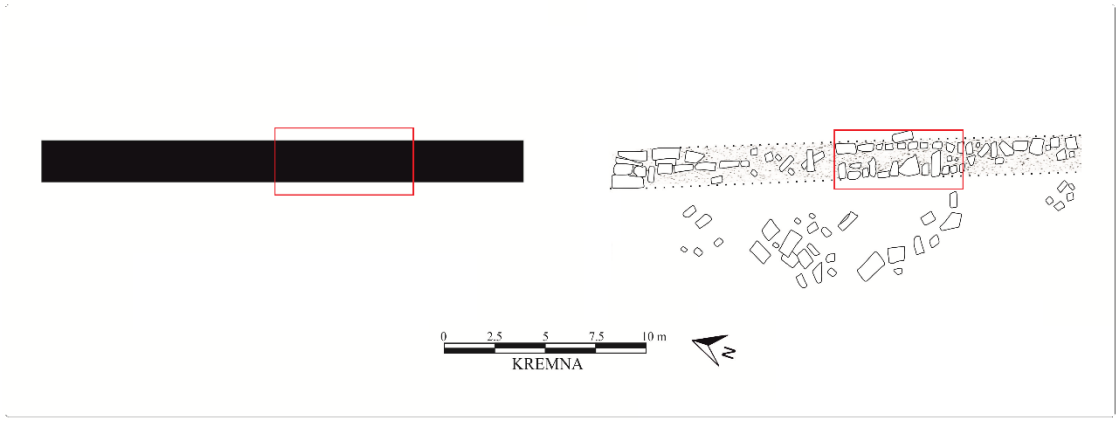

Çiz. 6. Duvar 3, plan ve taş plan

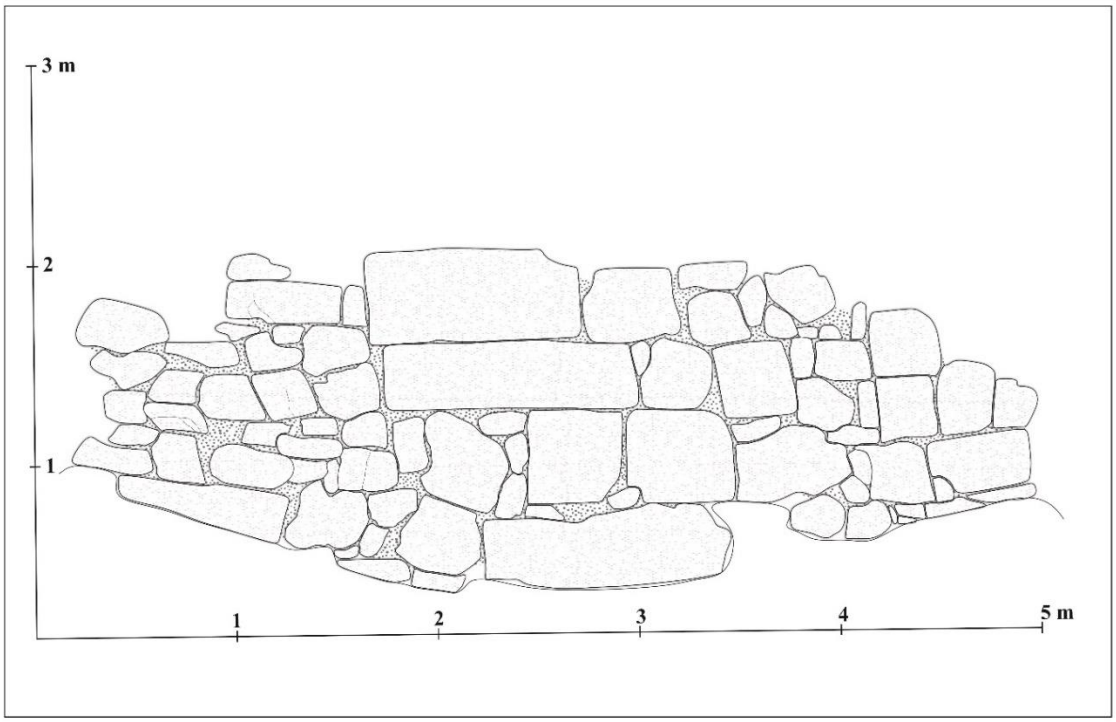

Çiz. 7. Duvar 4, batı cephe

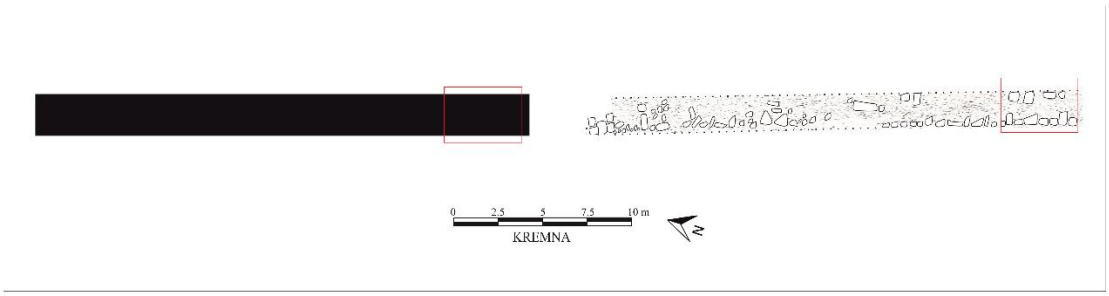

Çiz. 8. Duvar 4, plan ve taş plan

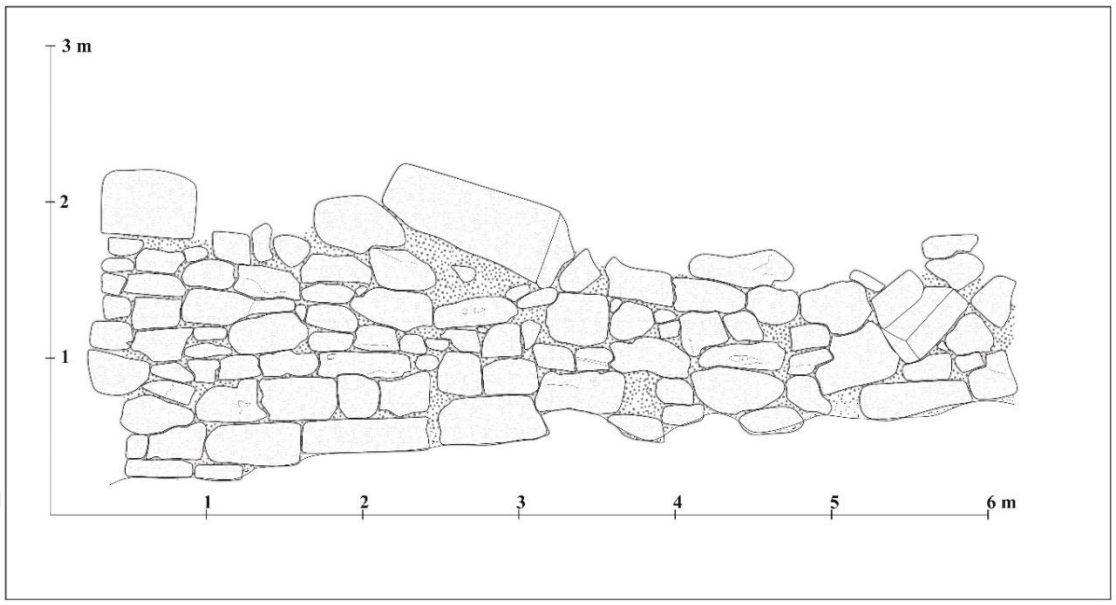

Çiz. 9. Duvar 5, batı cephe

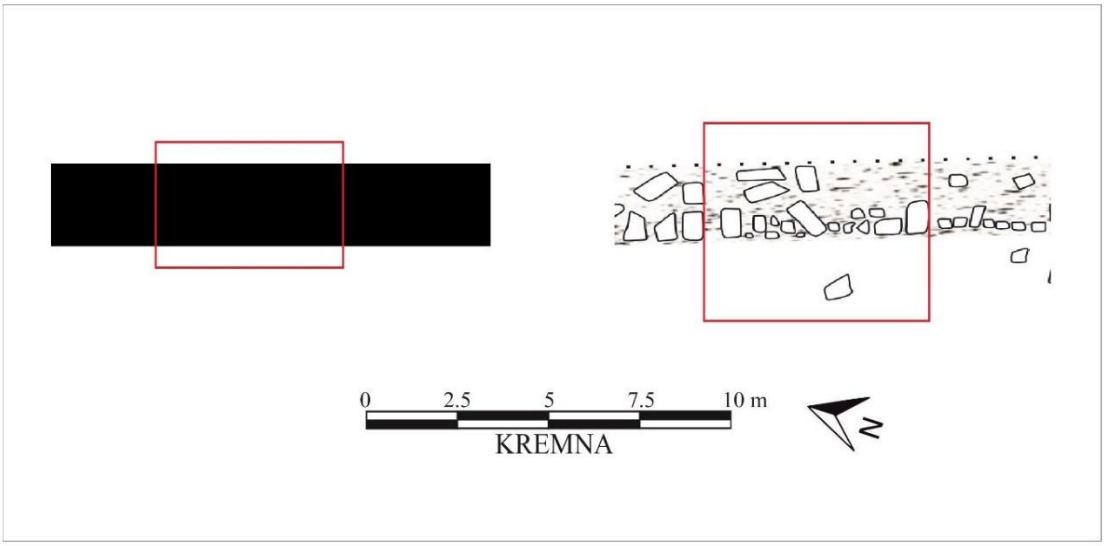

Çiz. 10. Duvar 5, plan ve taş plan

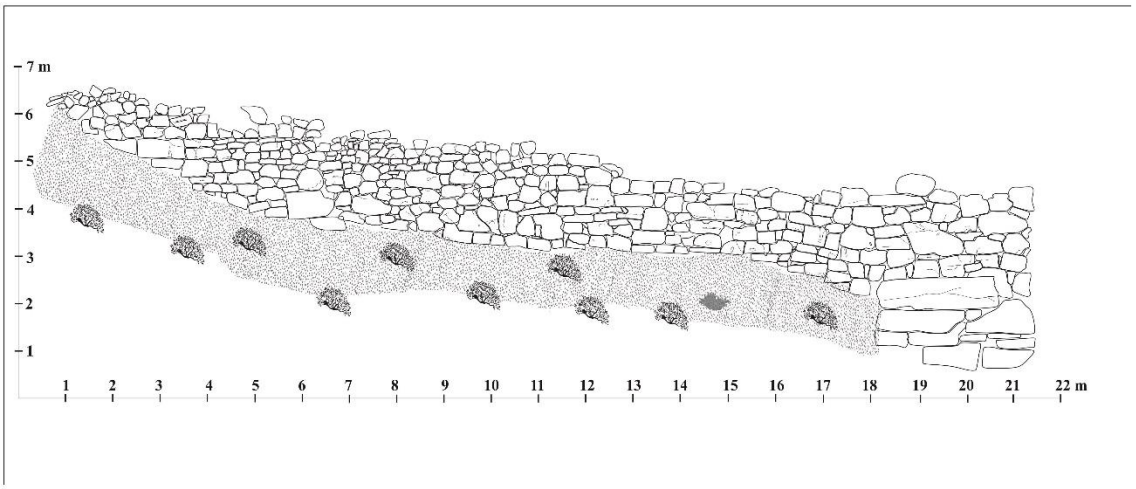

Çiz. 11. Duvar 6, batı cephe

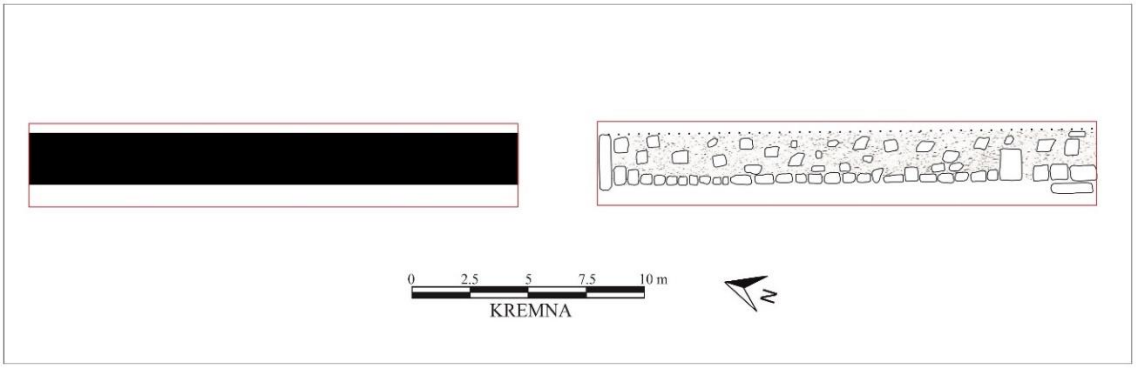

Çiz. 12. Duvar 6, plan ve taş plan

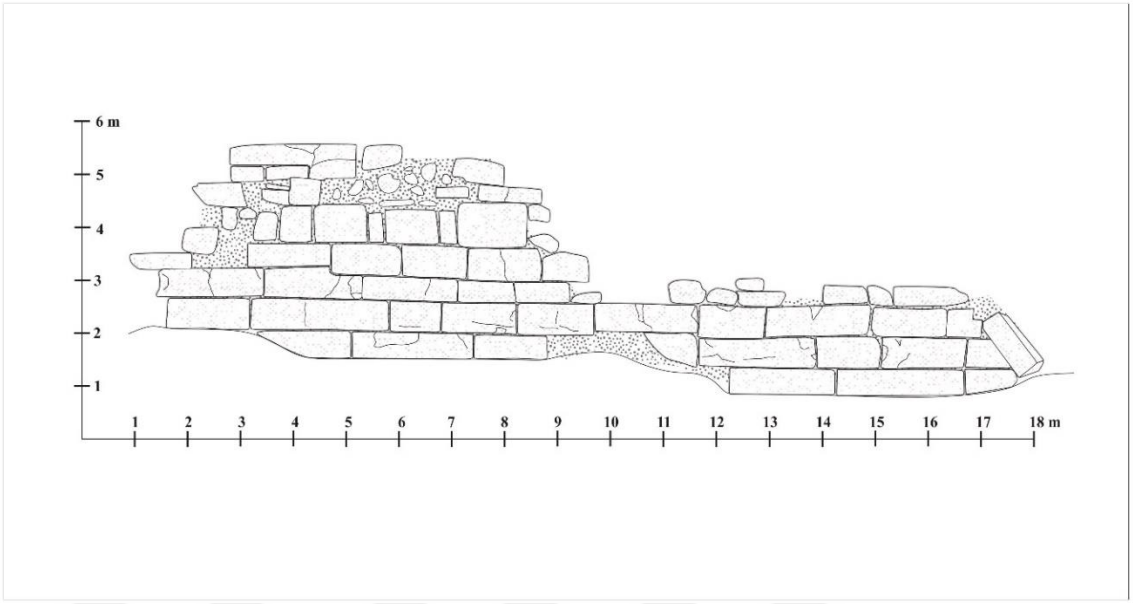

Çiz. 13. Duvar 7, batı cephe

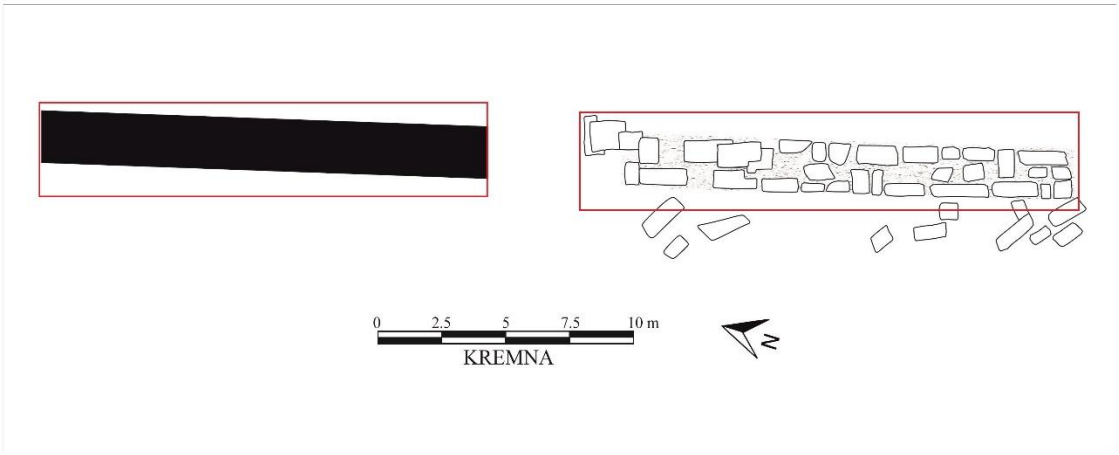

Çiz. 14. Duvar 7, plan ve taş plan

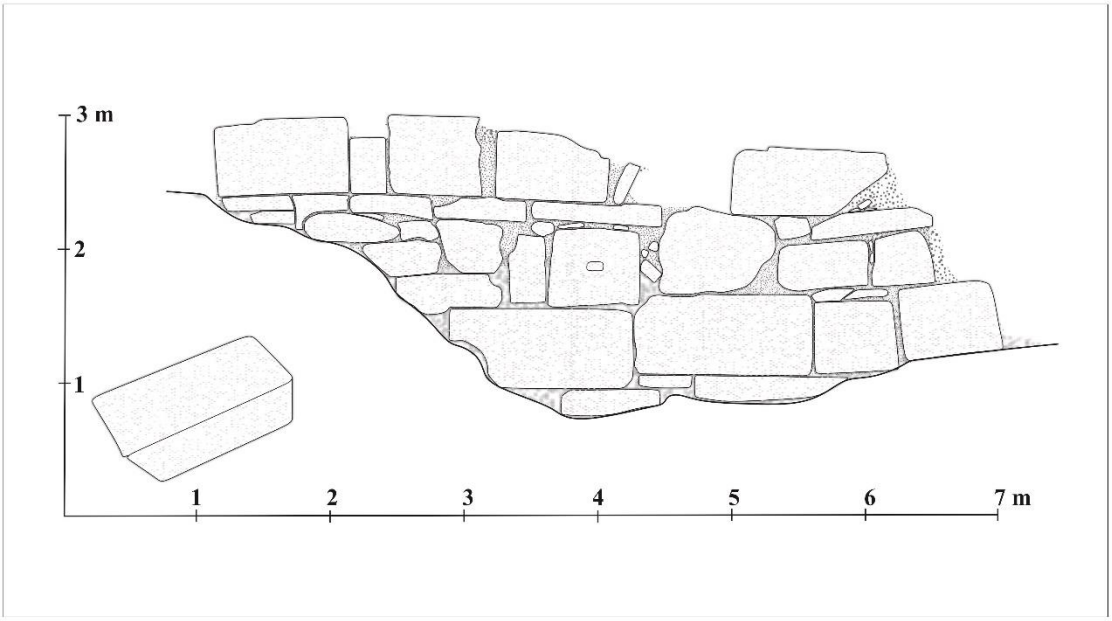

Çiz. 15. Duvar 8, batı cephe

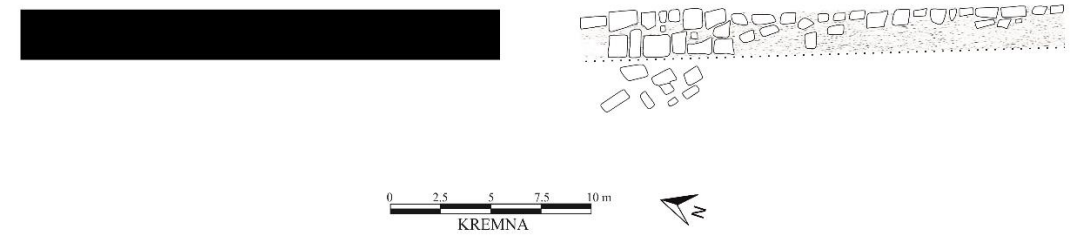

Çiz. 16. Duvar 8, plan ve taş plan

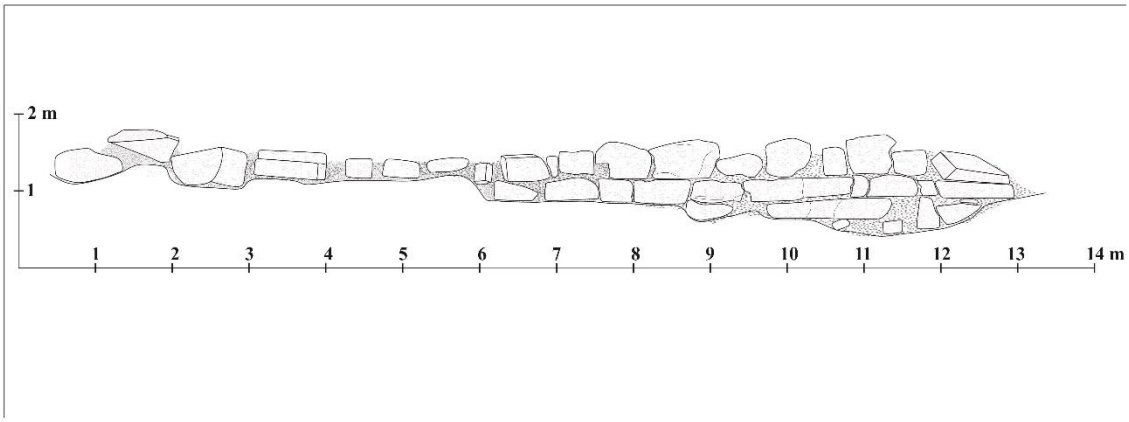

Çiz. 17. Duvar 9, batı cephe

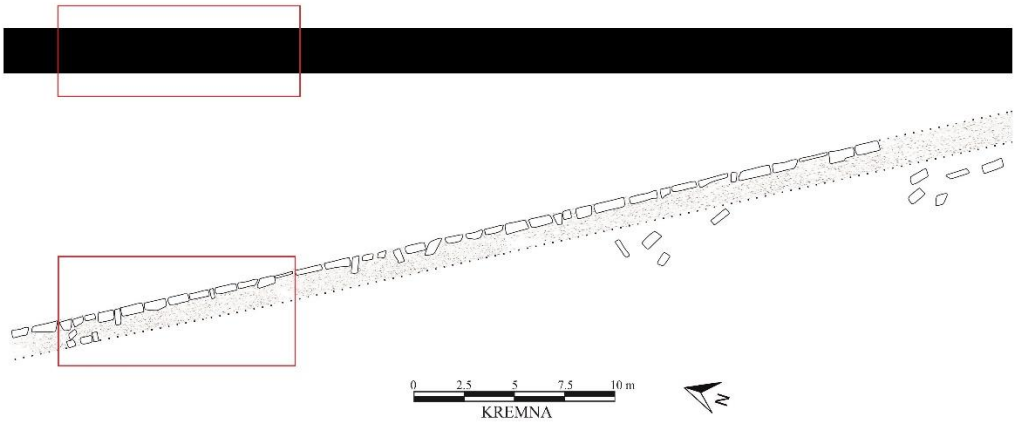

Çiz. 18. Duvar 9, plan ve taş plan

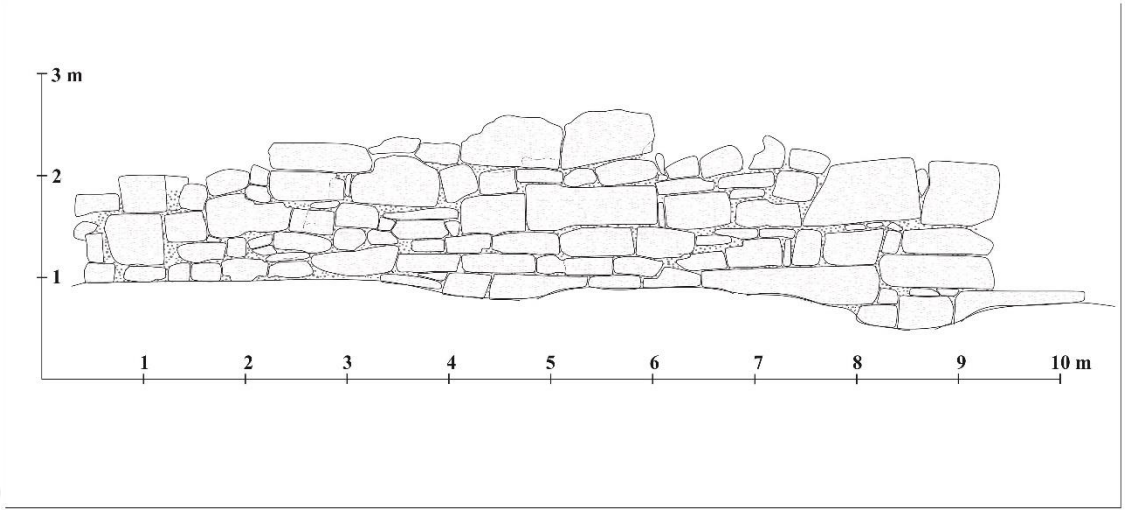

Çiz. 19. Duvar 10, batı cephe

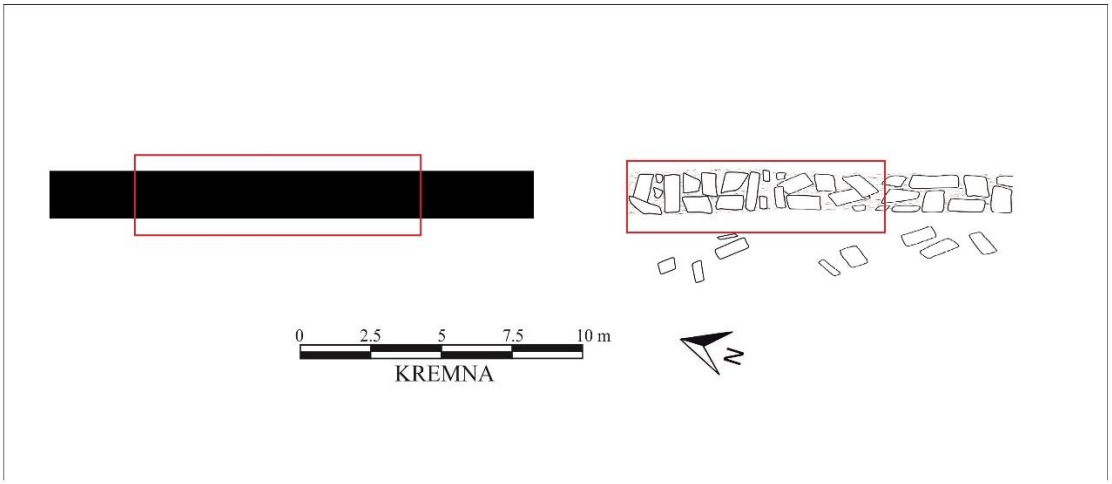

Çiz. 20. Duvar 10, plan ve taş plan

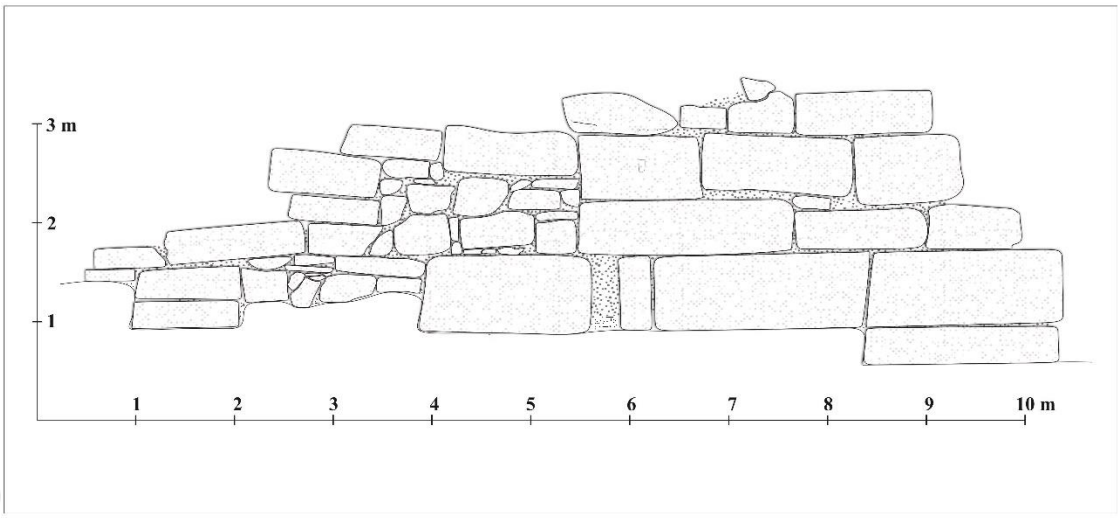

Çiz. 21. Duvar 11, batı cephe

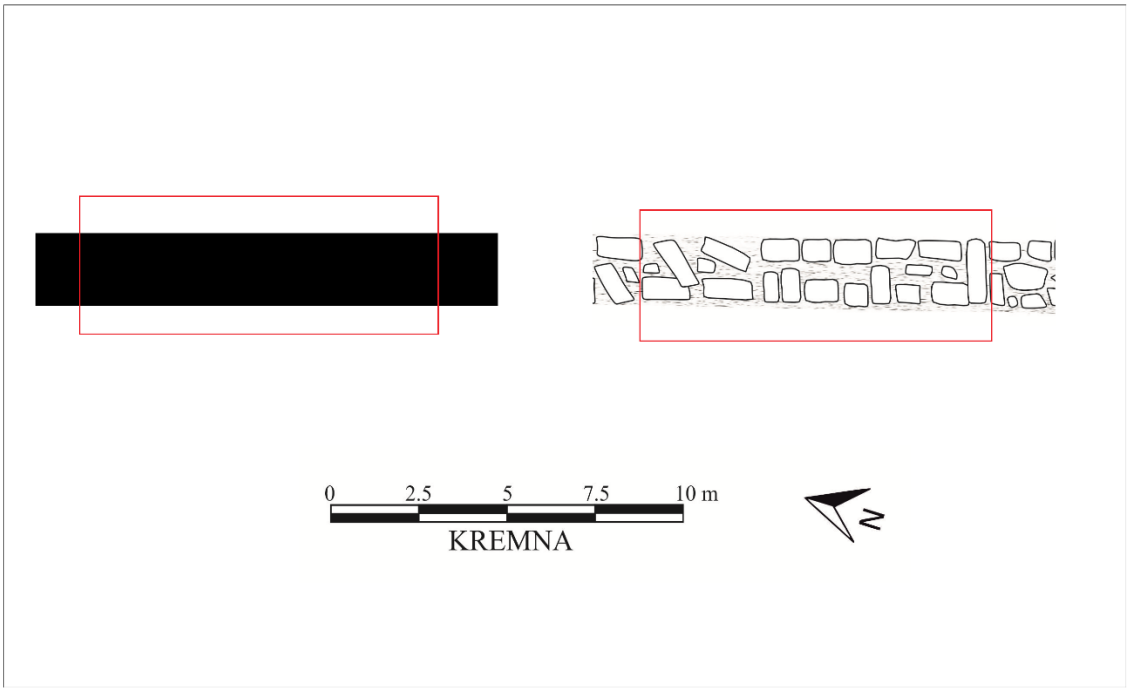

Çiz. 22. Duvar 11, plan ve taş plan

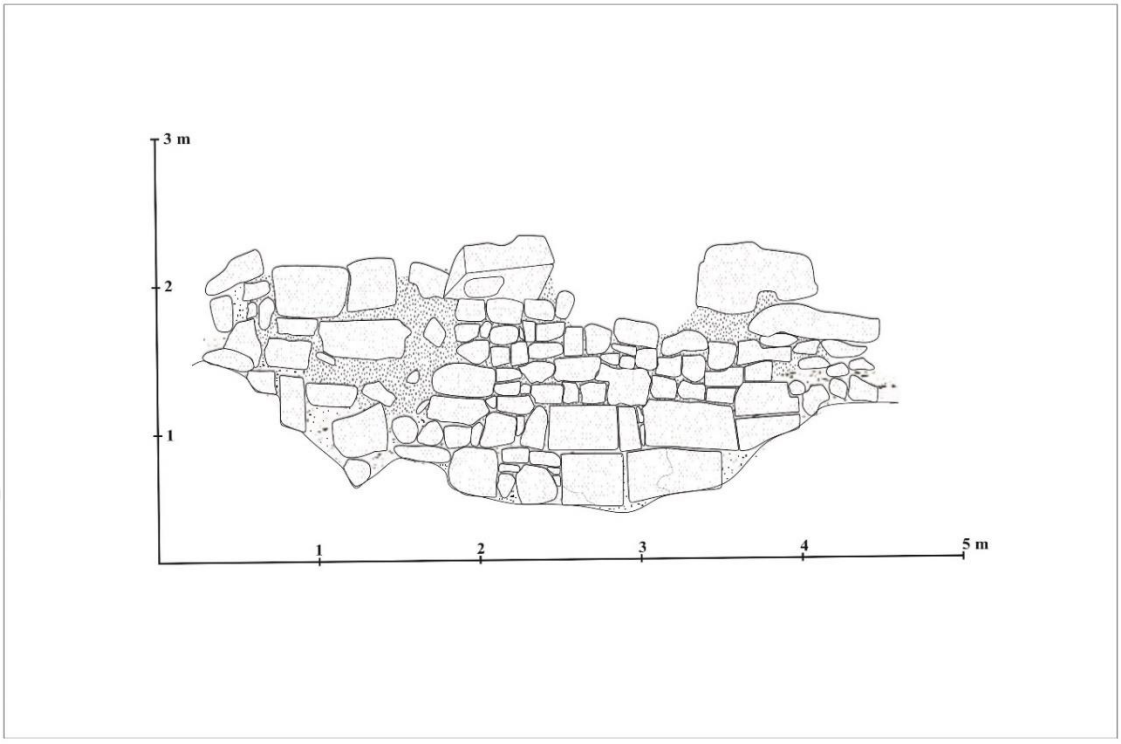

Çiz. 23. Duvar 12, batı cephe

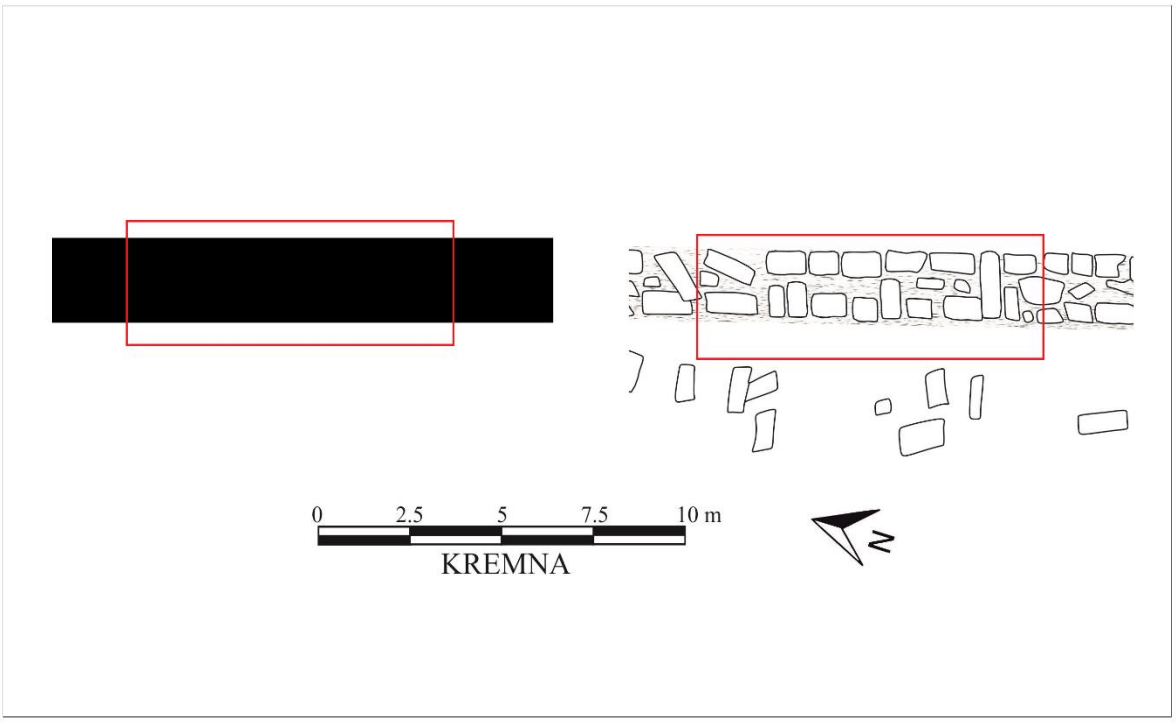

Çiz. 24. Duvar 12, plan ve taş plan

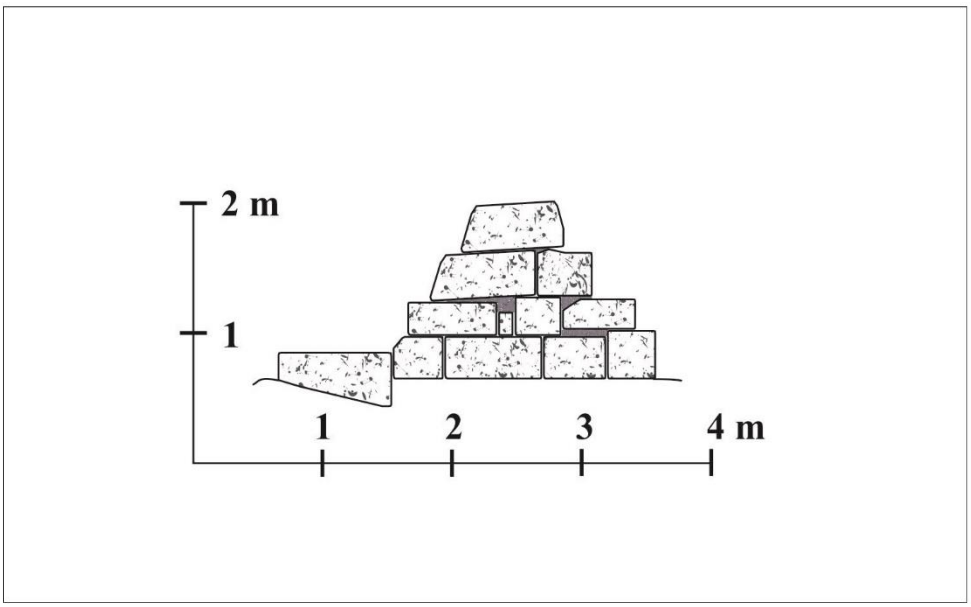

Çiz. 25. Duvar 13, batı cephe

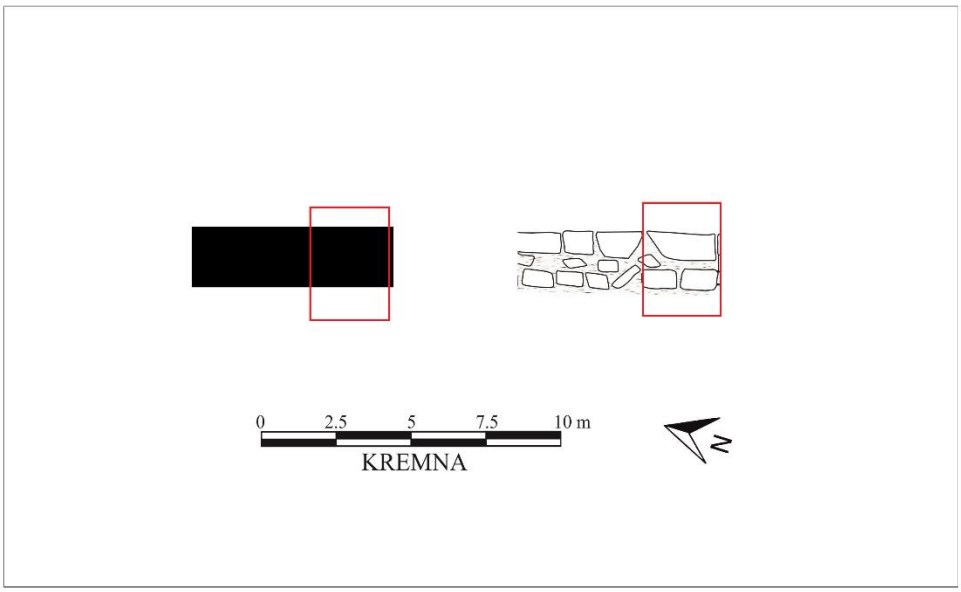

Çiz. 26. Duvar 13, plan ve taş plan

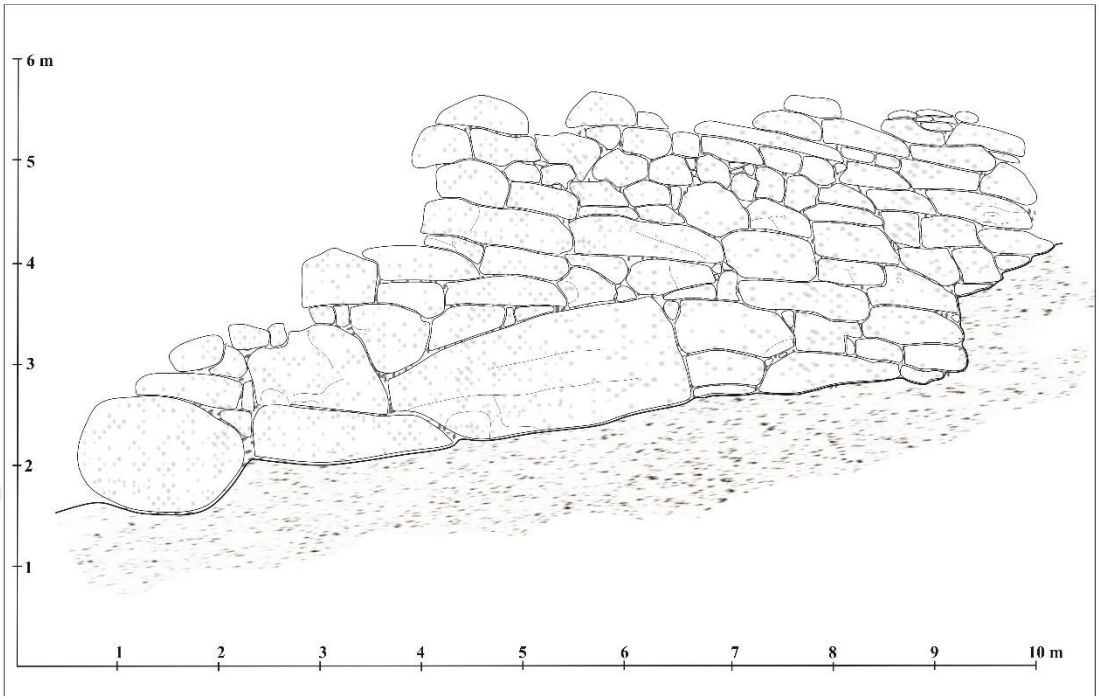

Çiz. 27. Duvar 14, batı cephe

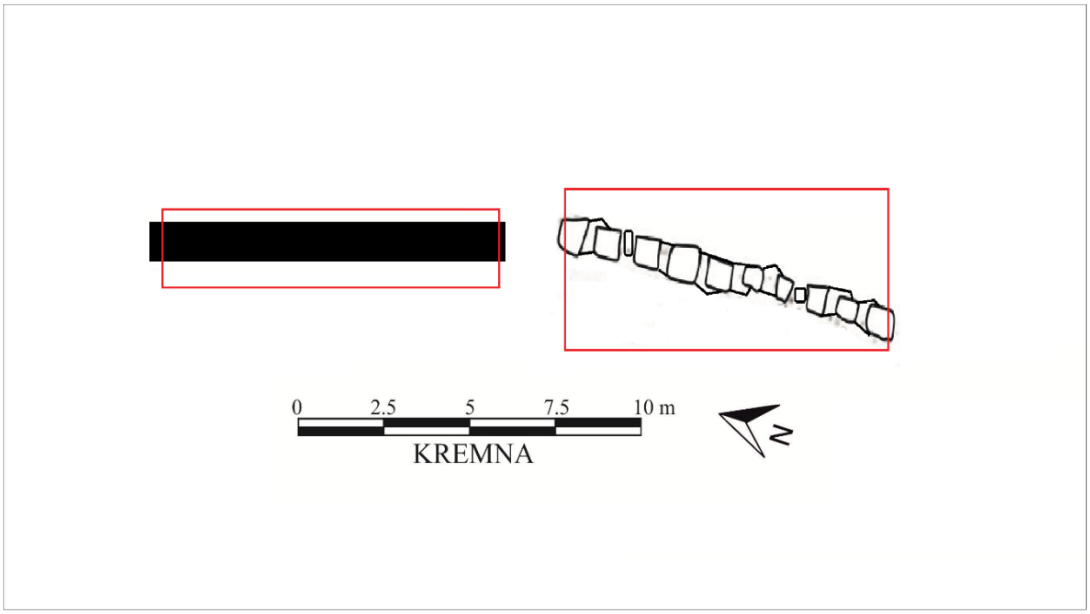

Çiz. 28. Duvar 14, plan ve taş plan

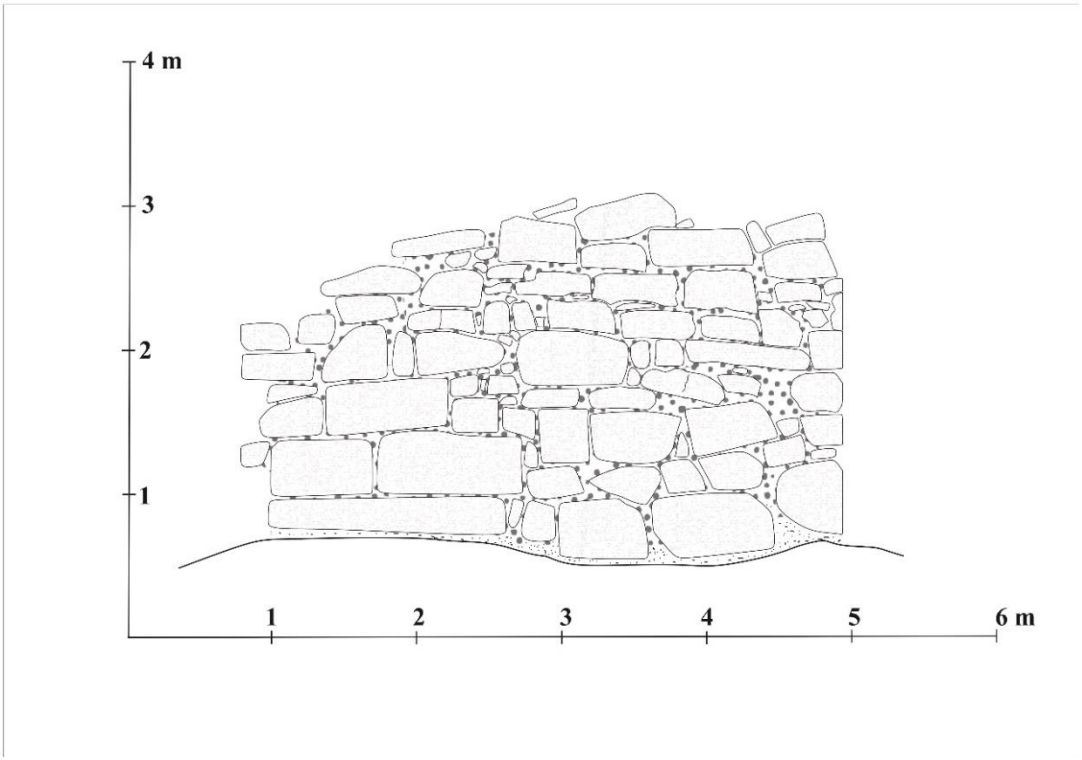

Çiz. 29. Duvar 15, batı cephe

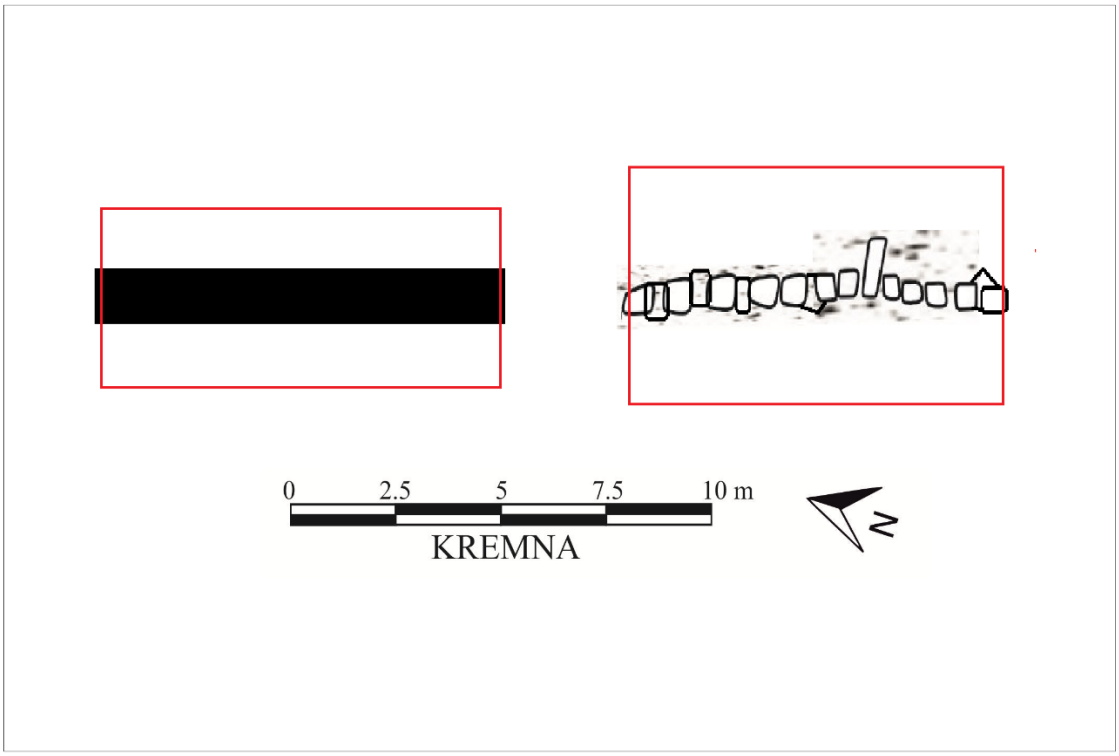

Çiz. 30. Duvar 15, plan ve taş plan

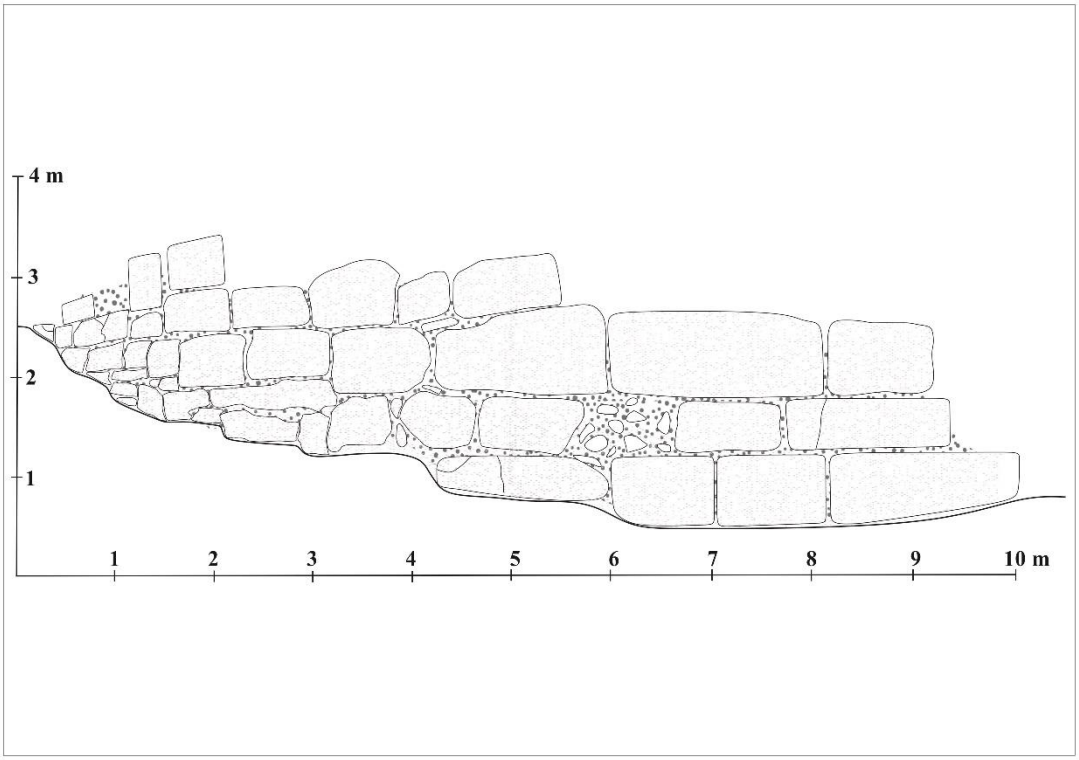

Çiz. 31. Duvar 16, batı cephe

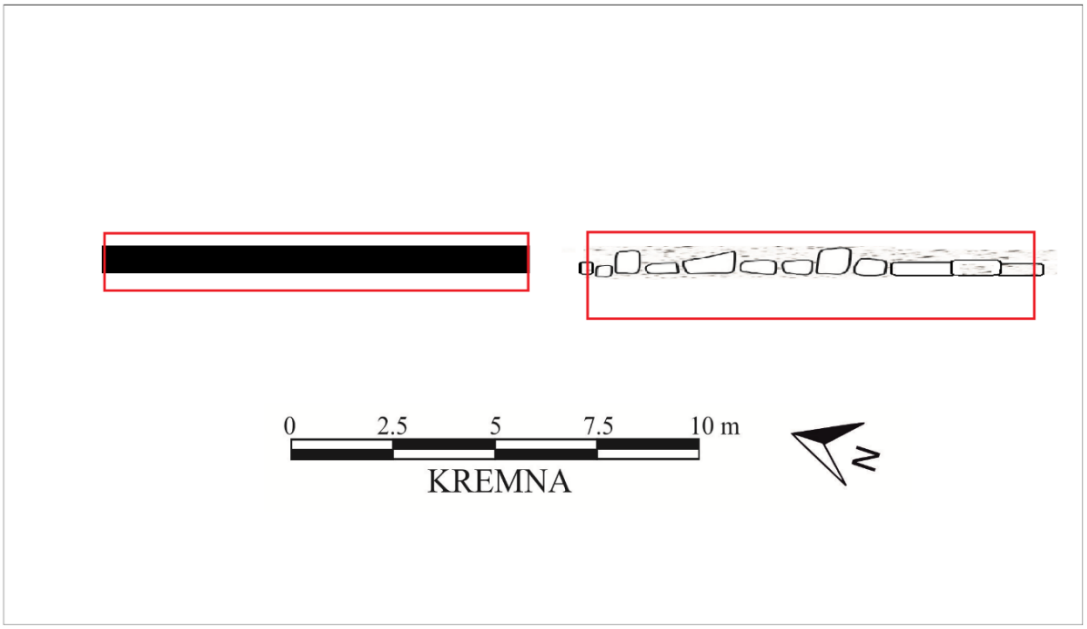

Çiz. 32. Duvar 16, plan ve taş plan

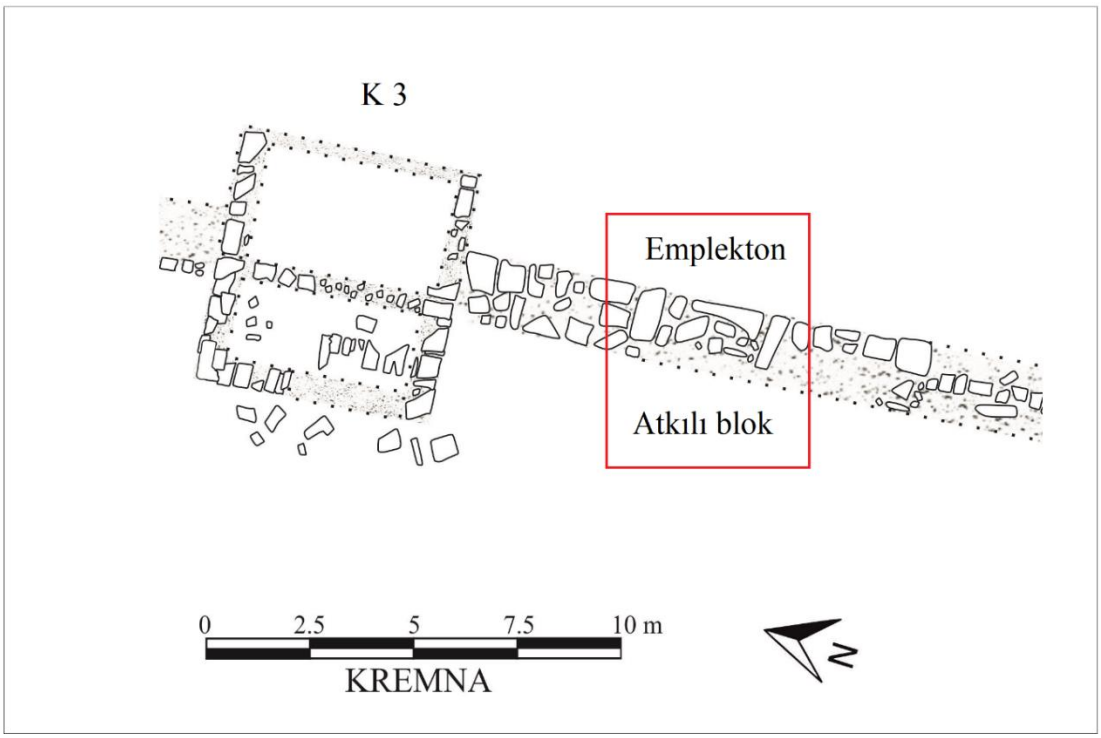

Çiz. 33. Duvar 12, atkı blok (*emplekton*)

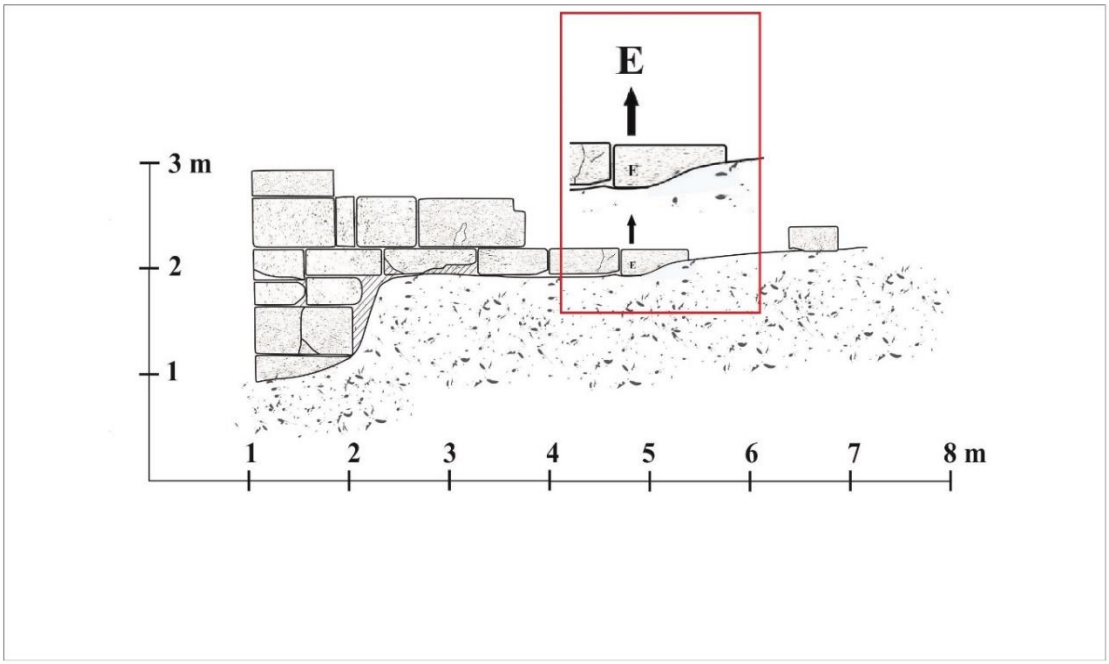

Çiz. 34. Duvar 2, “E” monogramlı blok

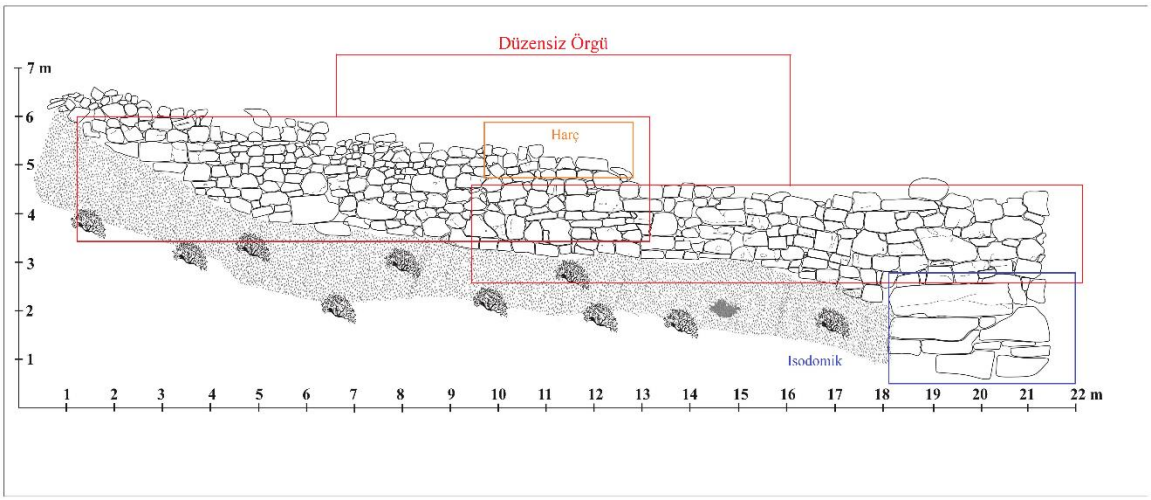

Çiz. 35. Duvar 6, üç duvar örgü tekniği

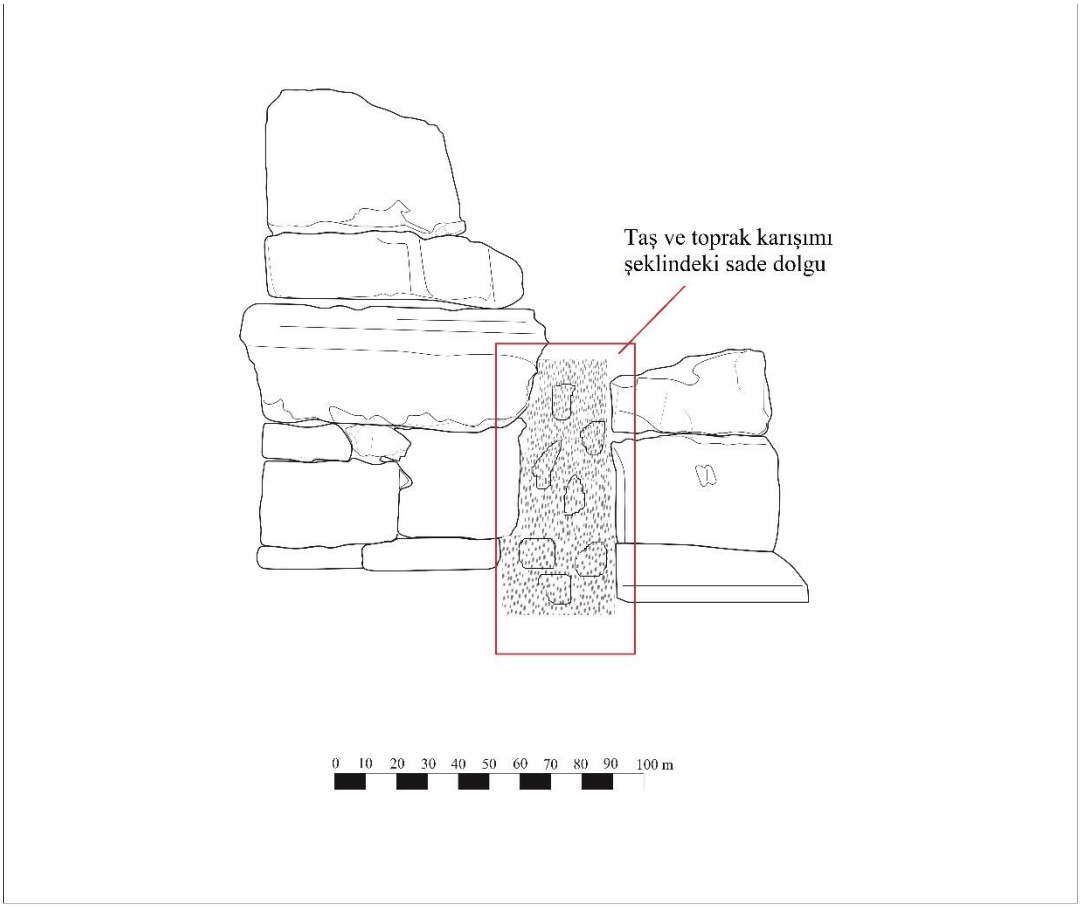

Çiz. 36. Duvar 7, duvar arası sade dolgu ile dolu

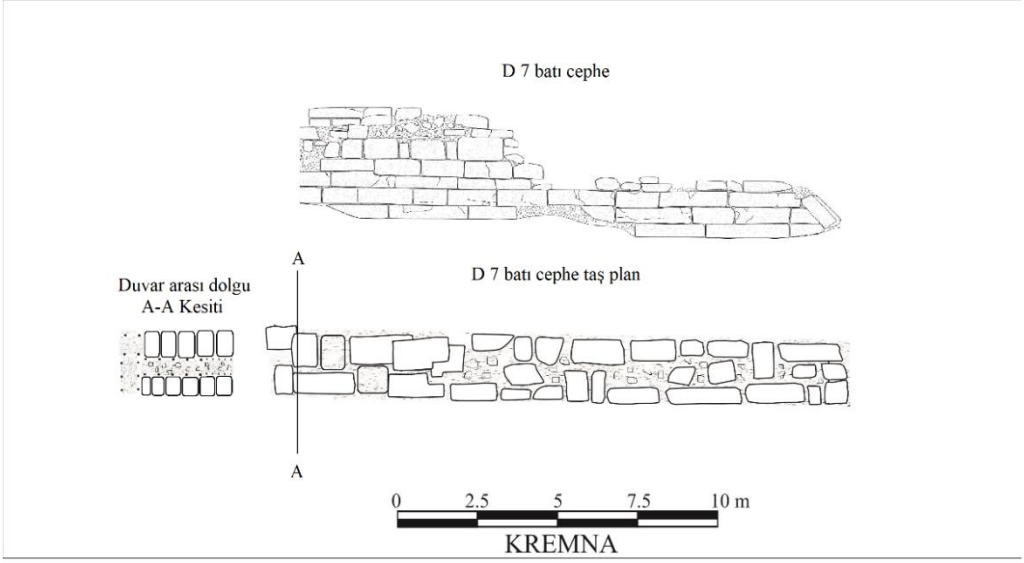

Çiz. 37. Duvar 7 genel durum, taş plan ve kesit

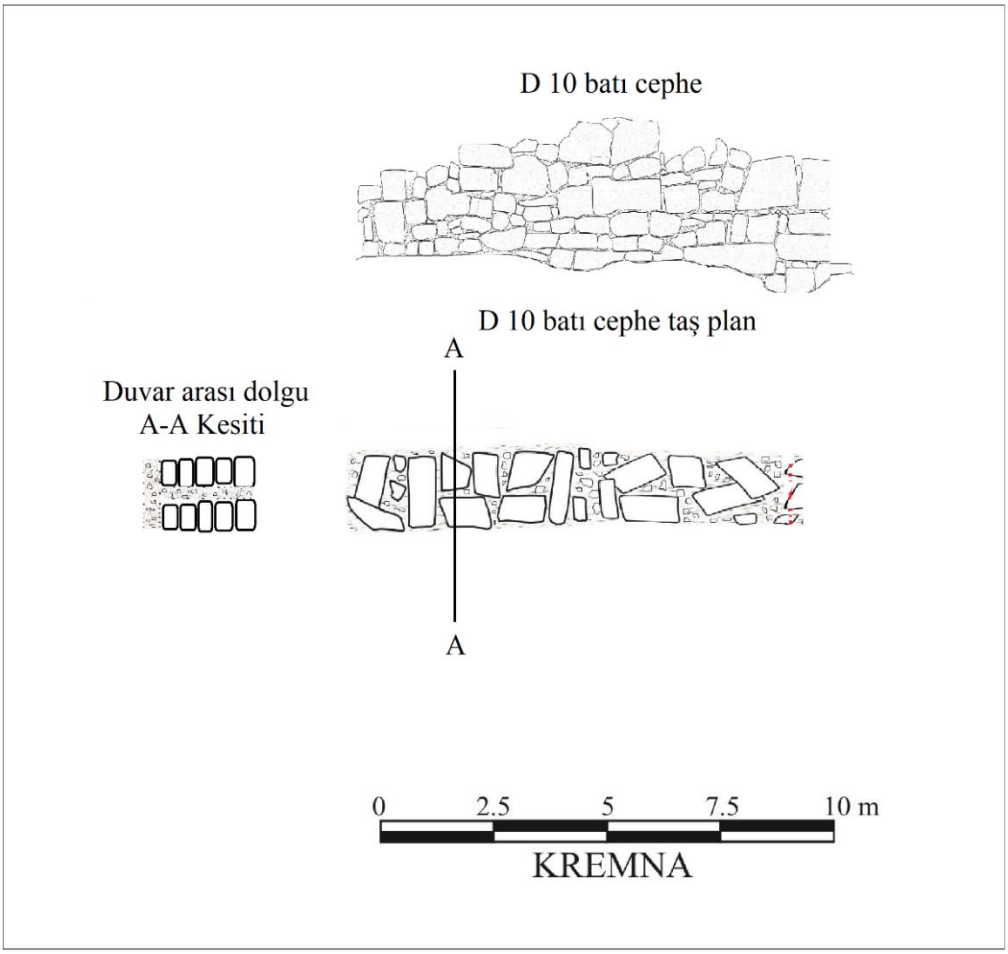

Çiz. 38. Duvar 10 genel durum, taş plan ve kesit

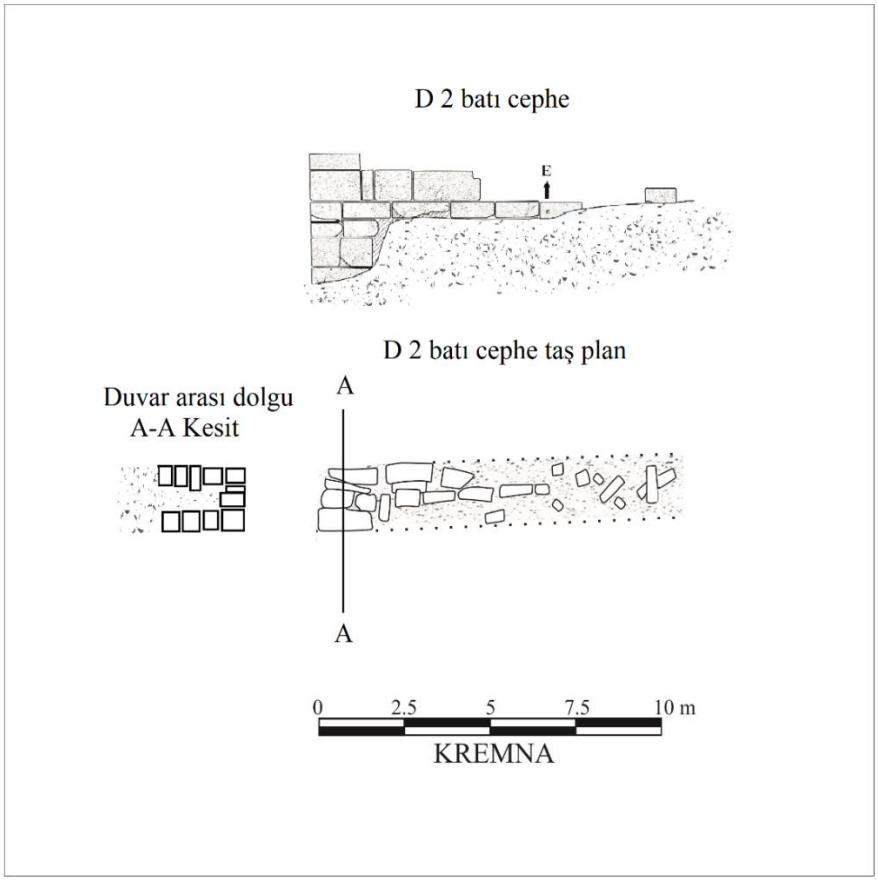

Çiz. 39. Duvar 2 genel durum, taş plan ve kesit

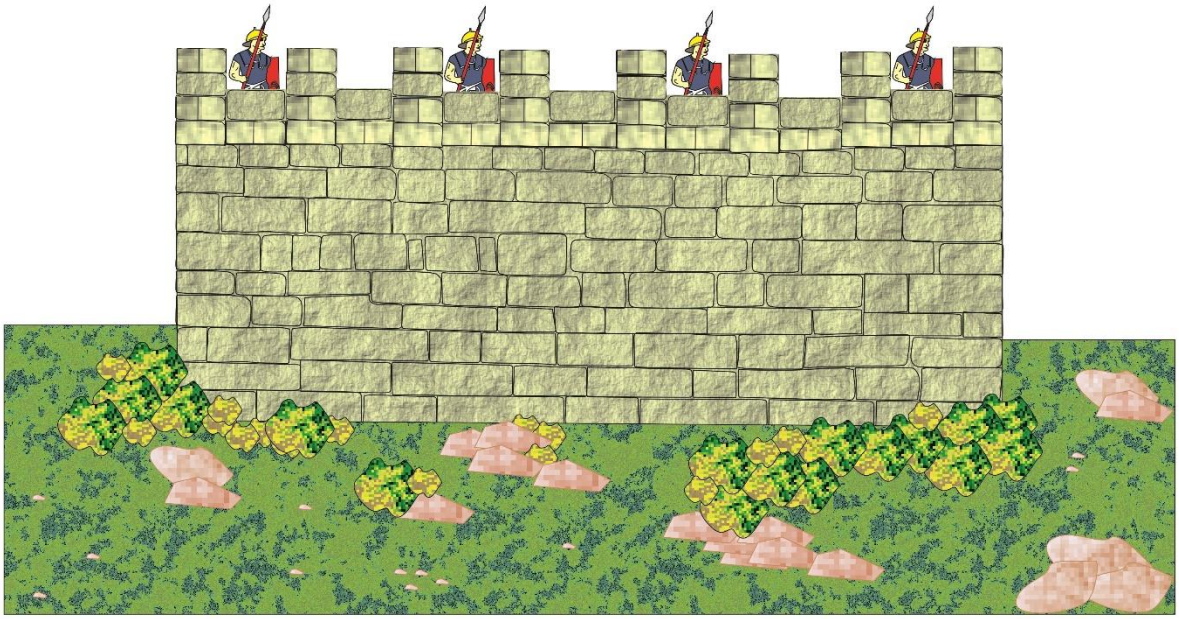

Çiz. 40. Duvar 7'nin restitüsyon denemesi

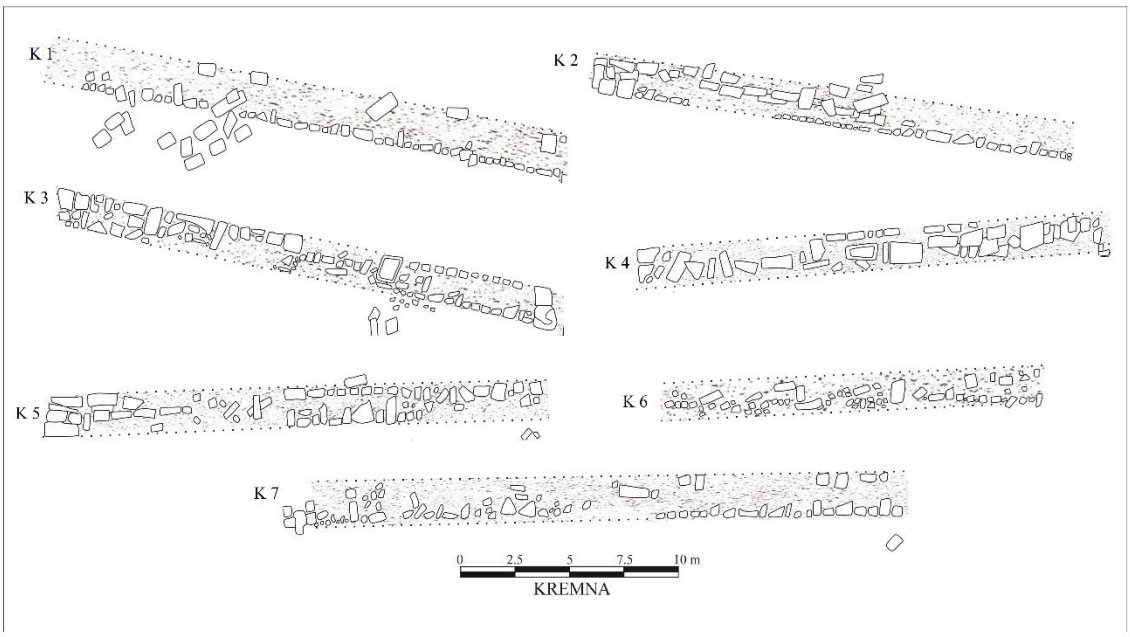

Çiz. 41. Batı Sur Duvarı taş plan

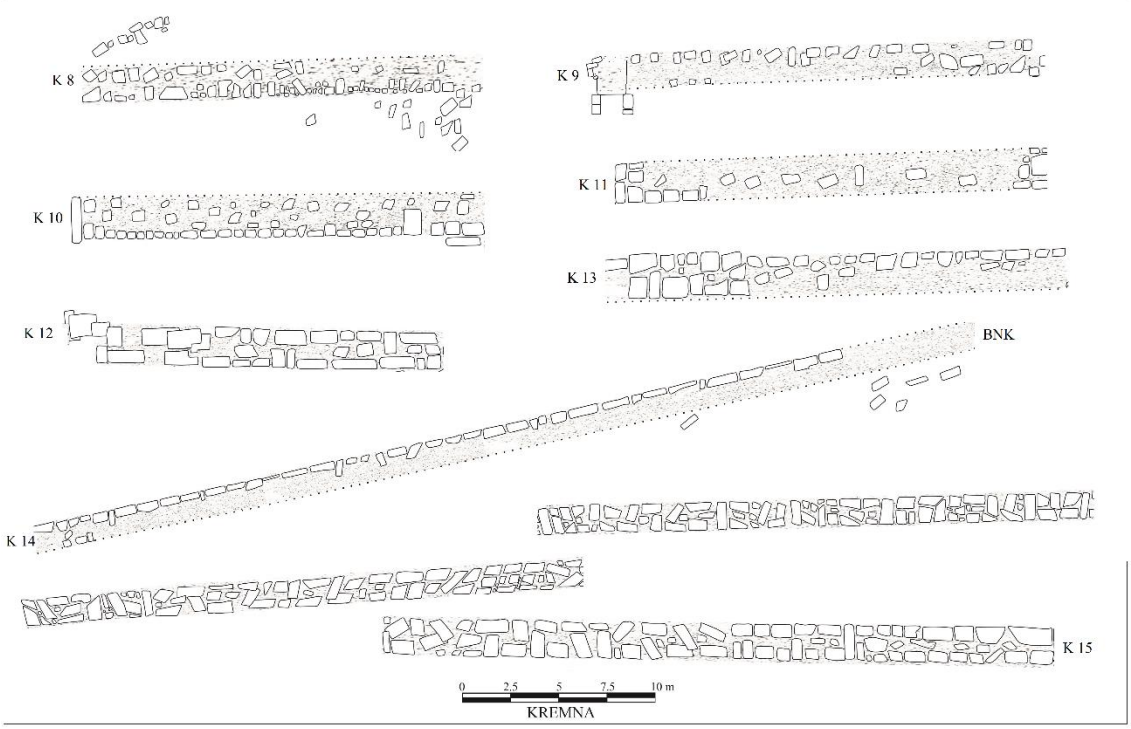

Çiz. 42. Batı Sur Duvarı taş plan

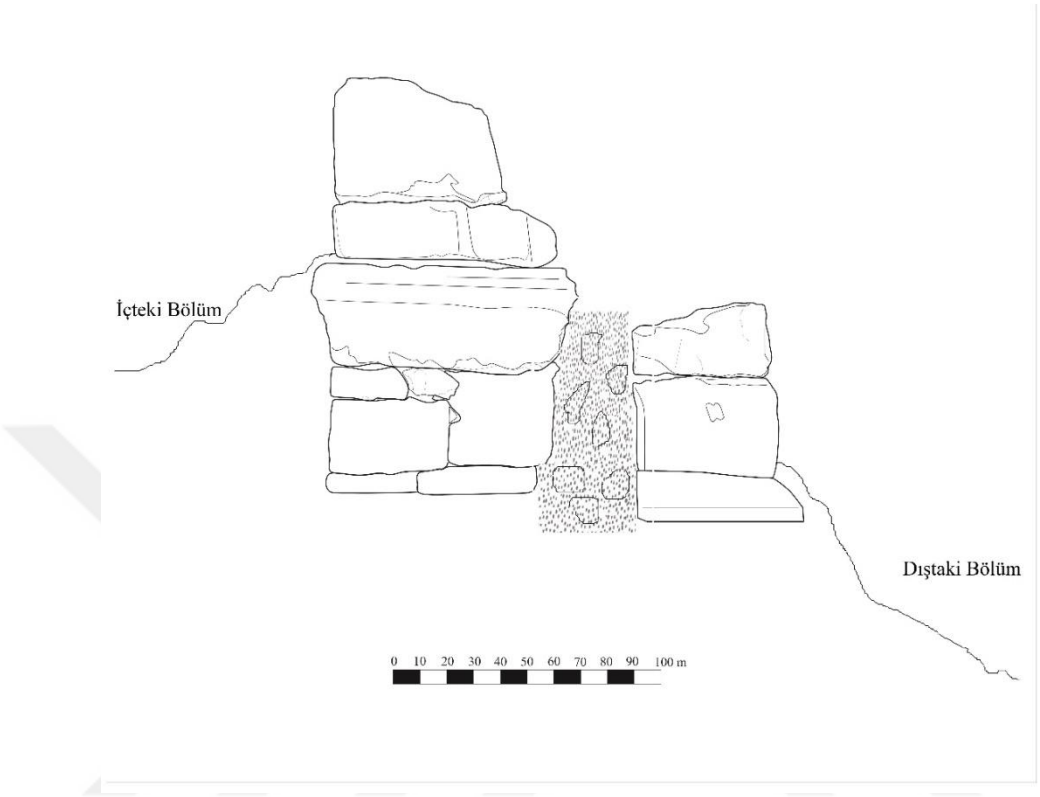

Çiz. 43. Duvar 7'nin içteki ve dıştaki görünümü

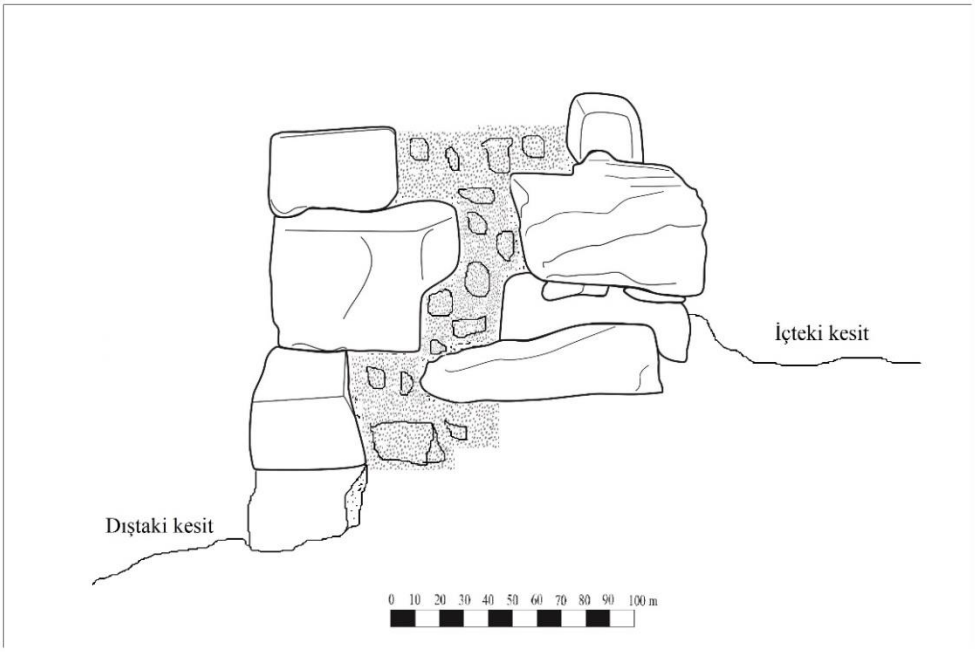

Çiz. 44. Duvar 11'nin içteki ve dıştaki görünümü

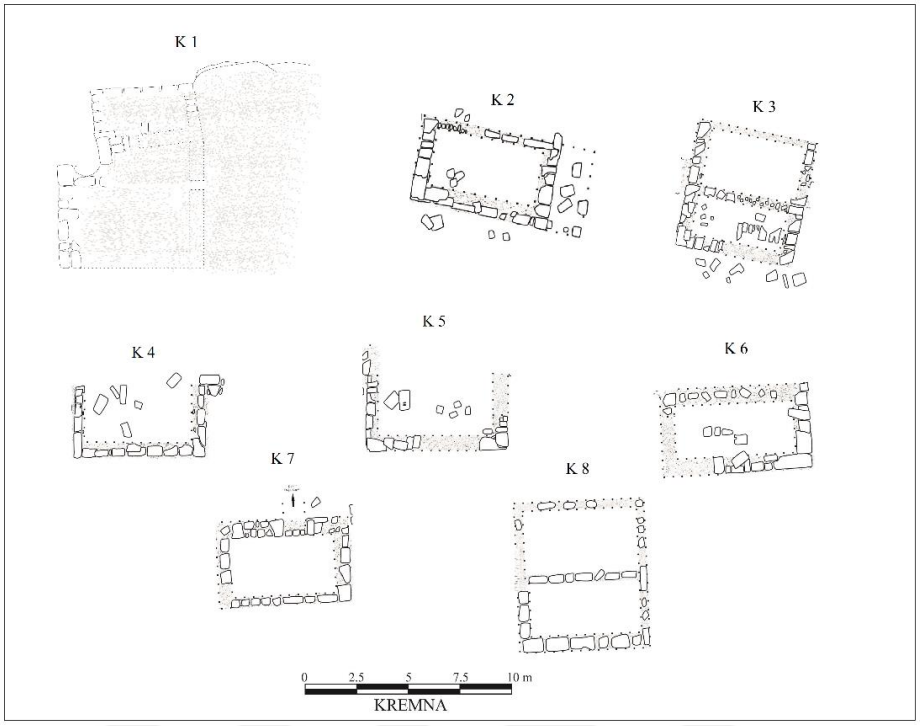

Çiz. 45. Batıdaki kule yapılarının taş planı

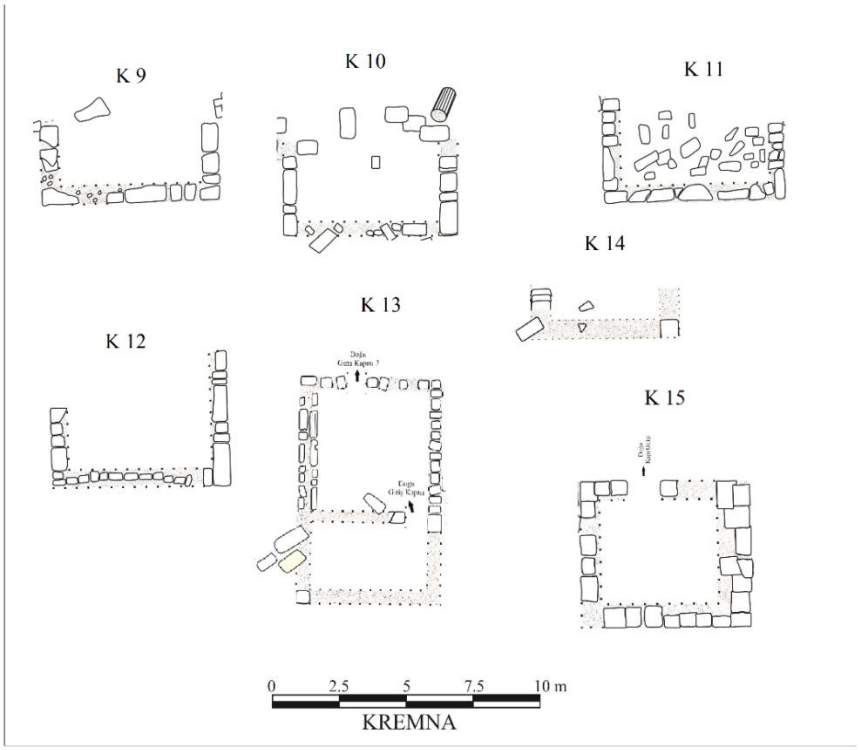

Çiz. 46. Batıdaki kule yapılarının taş planı

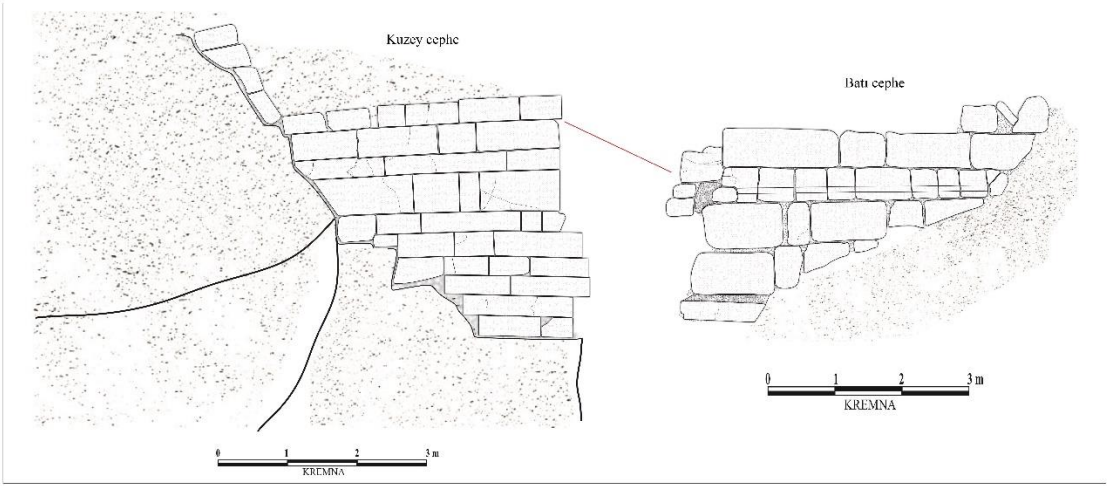

Çiz. 47. Kule 1'in kuzey ve batı cepheleri

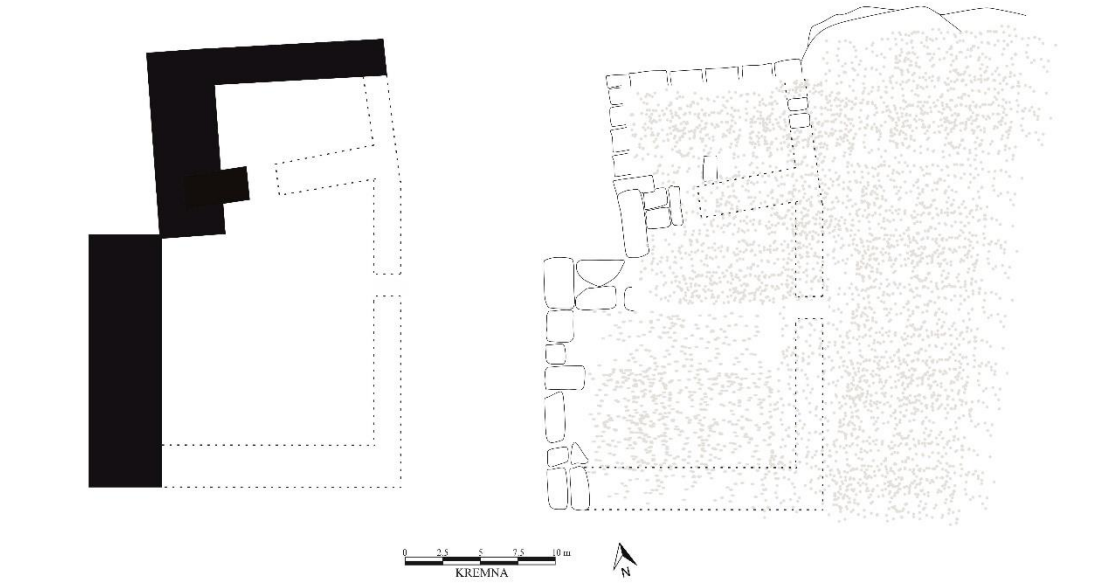

Çiz. 48. Kule 1, plan ve taş plan

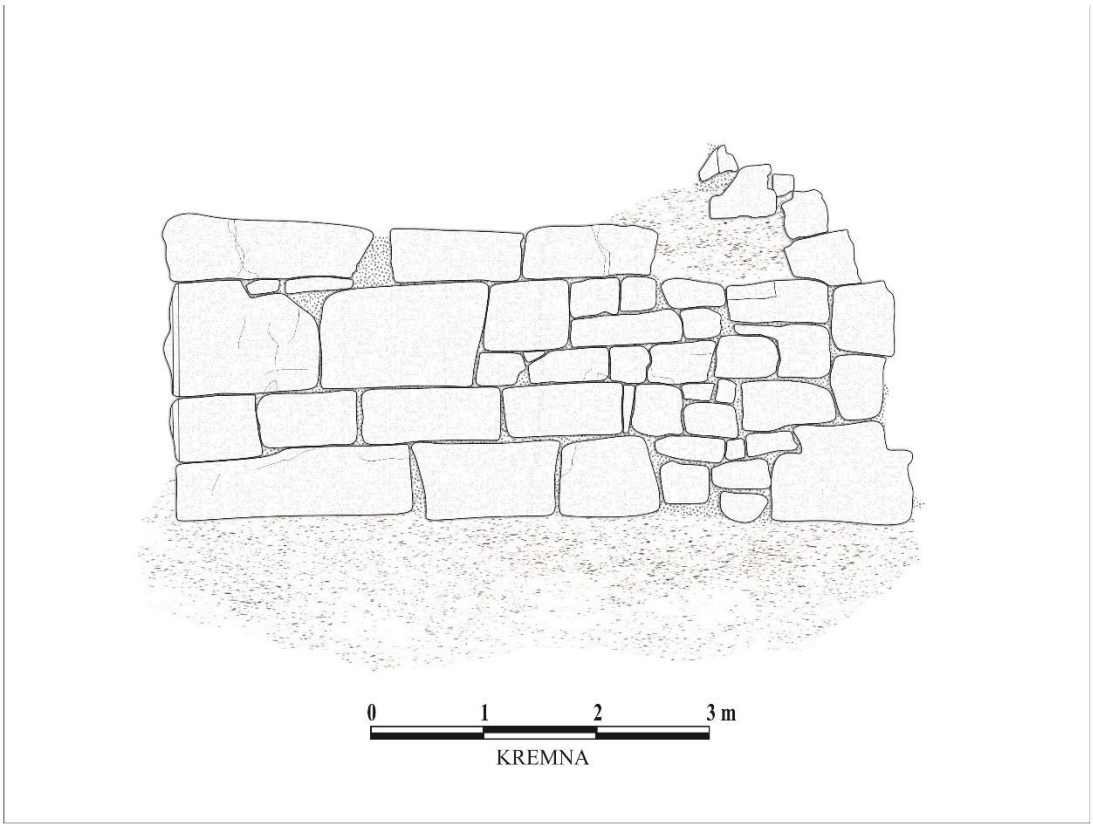

Çiz. 49. Kule 2, batı cephe

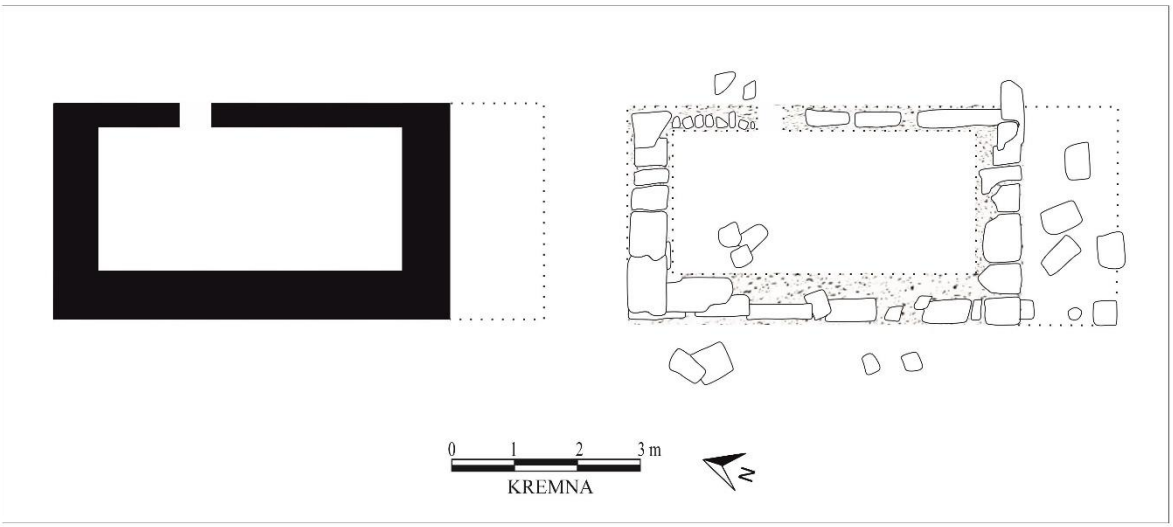

Çiz. 50. Kule 2, plan ve taş plan

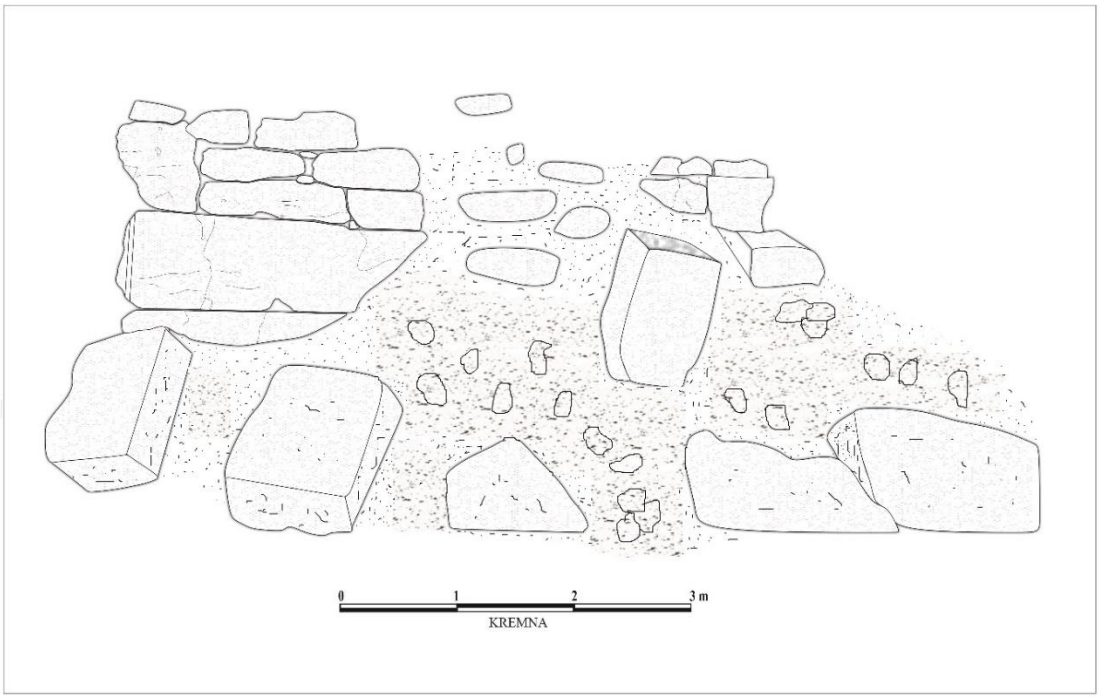

Çiz. 51. Kule 3, batı cephe

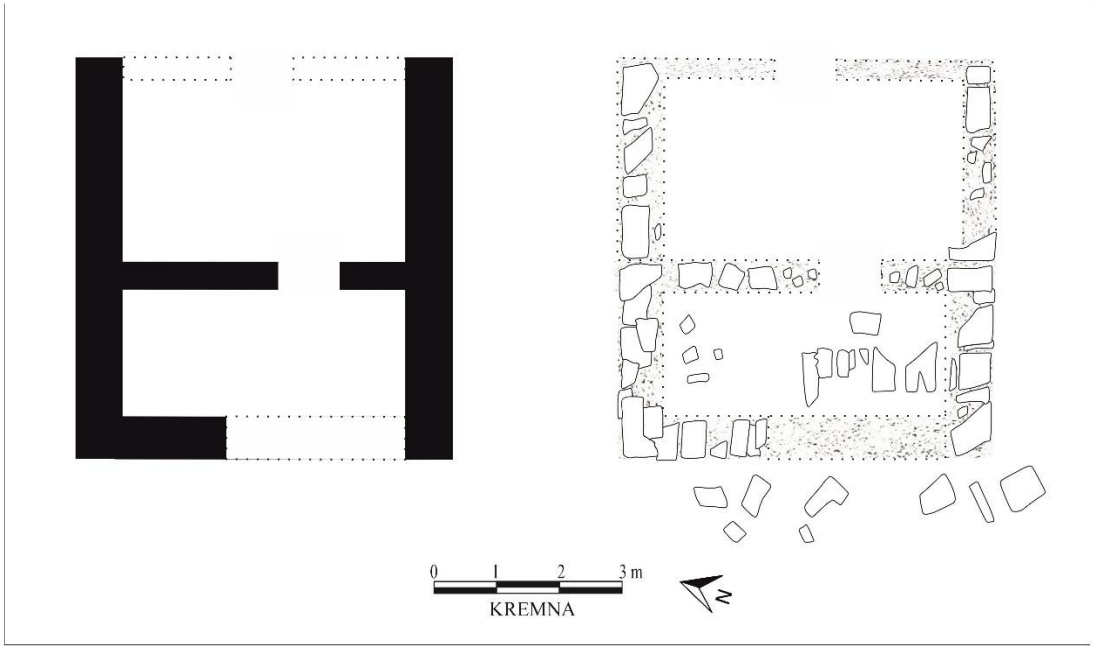

Çiz. 52. Kule 3, plan ve taş plan

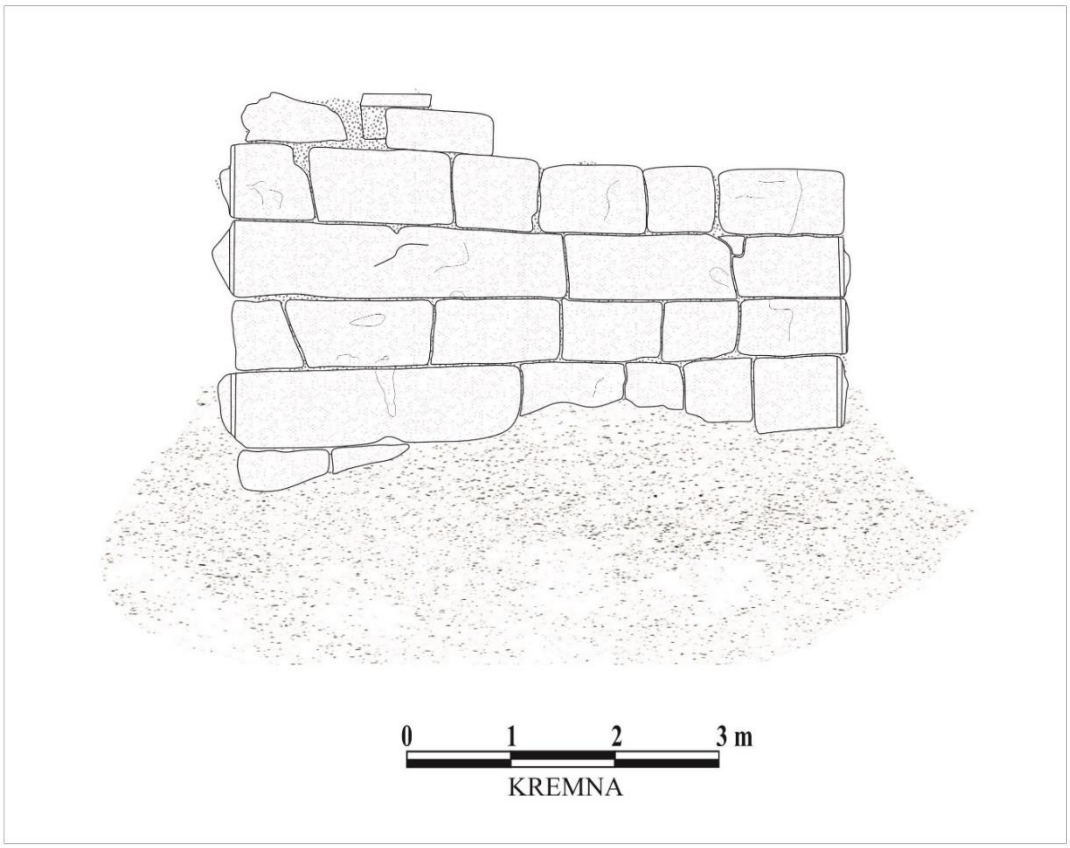

Çiz. 53. Kule 4, batı cephe

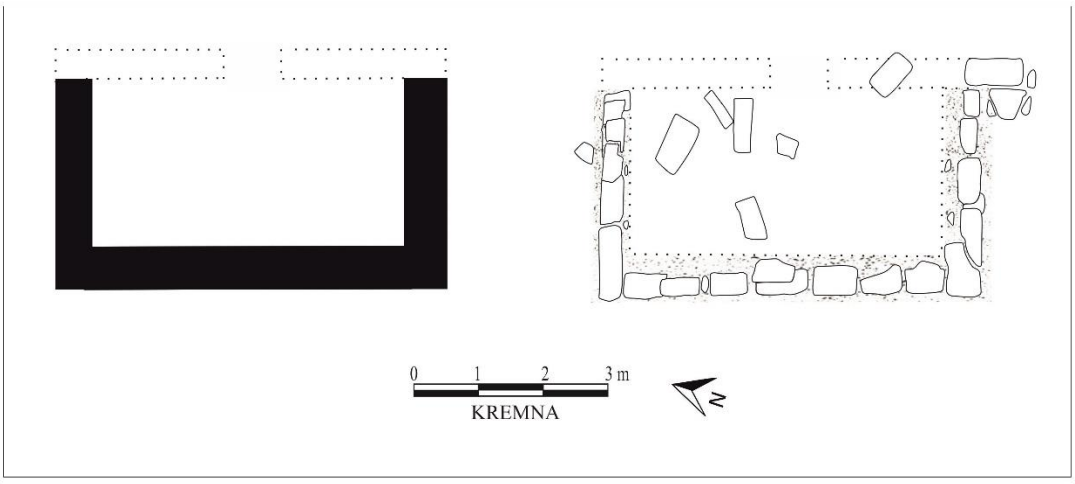

Çiz. 54. Kule 4, plan ve taş plan

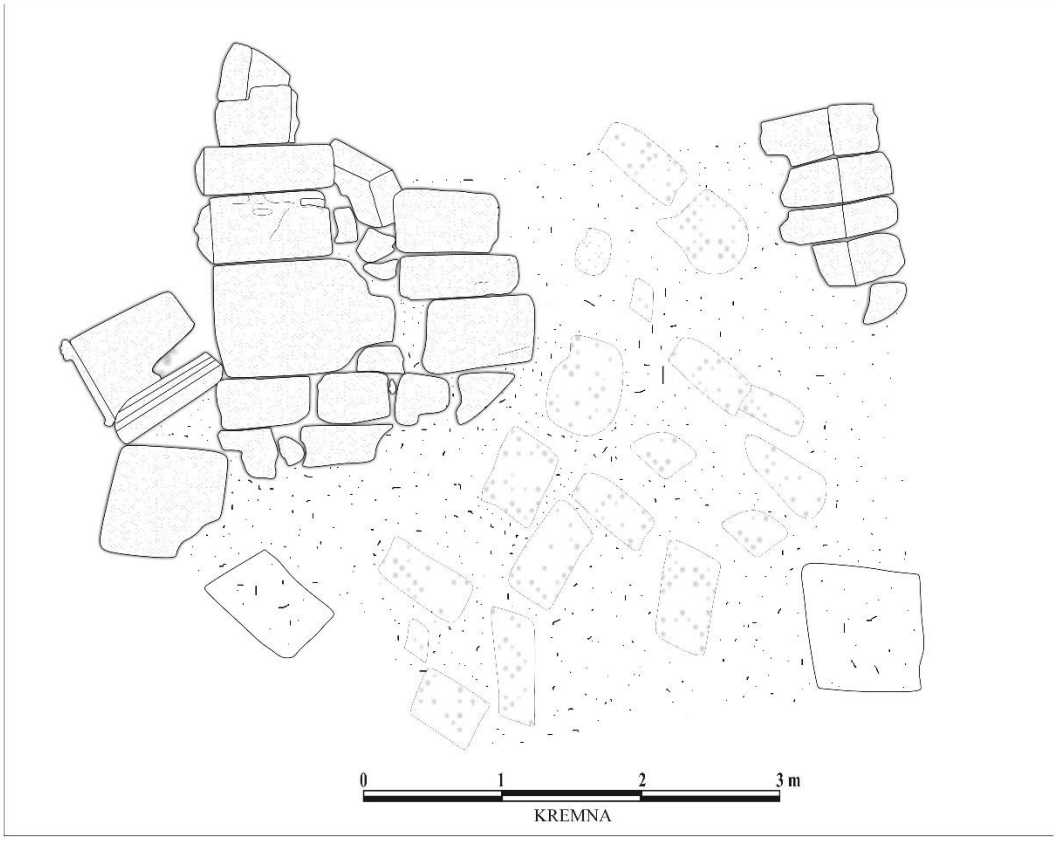

Çiz. 55. Kule 5, batı cephe

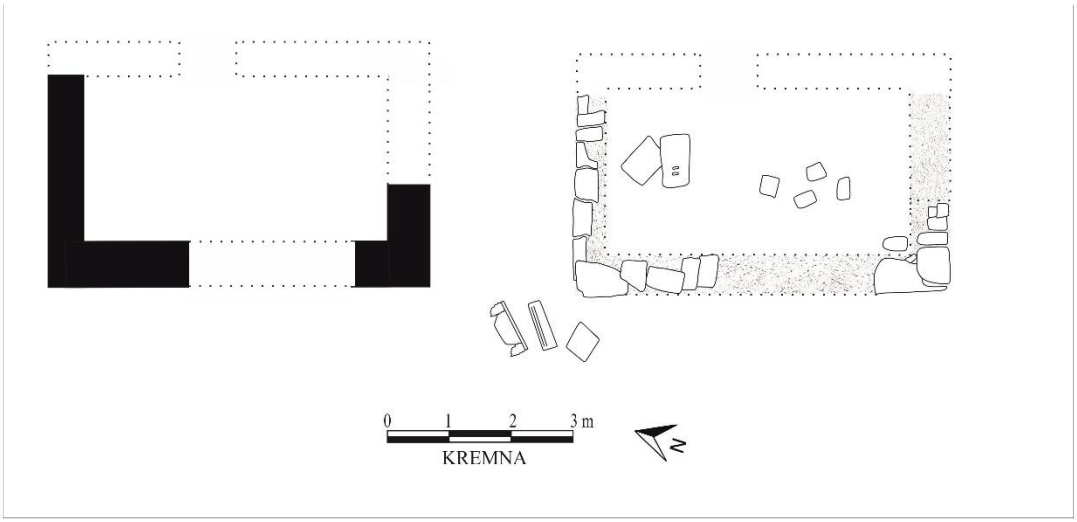

Çiz. 56. Kule 5, plan ve taş plan

Çiz. 57. Kule 6, güney cephe

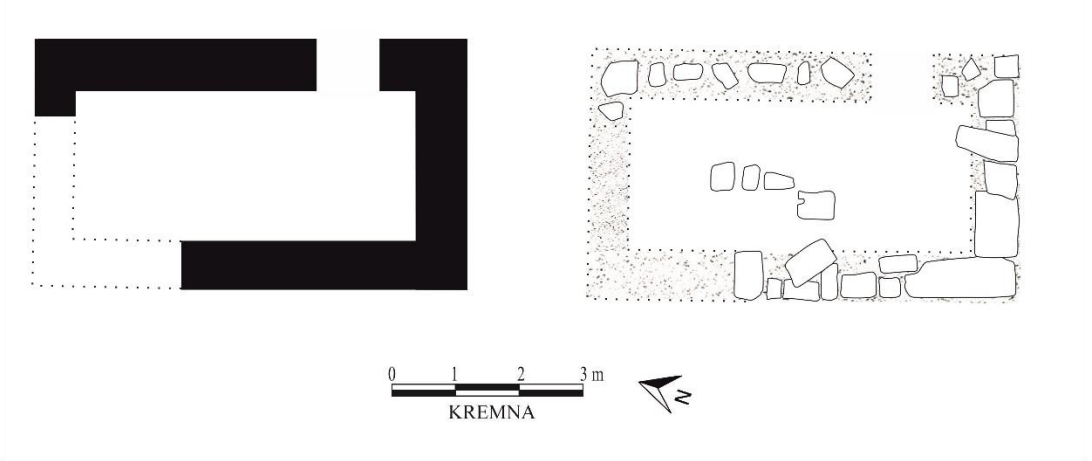

Çiz. 58. Kule 6, plan ve taş plan

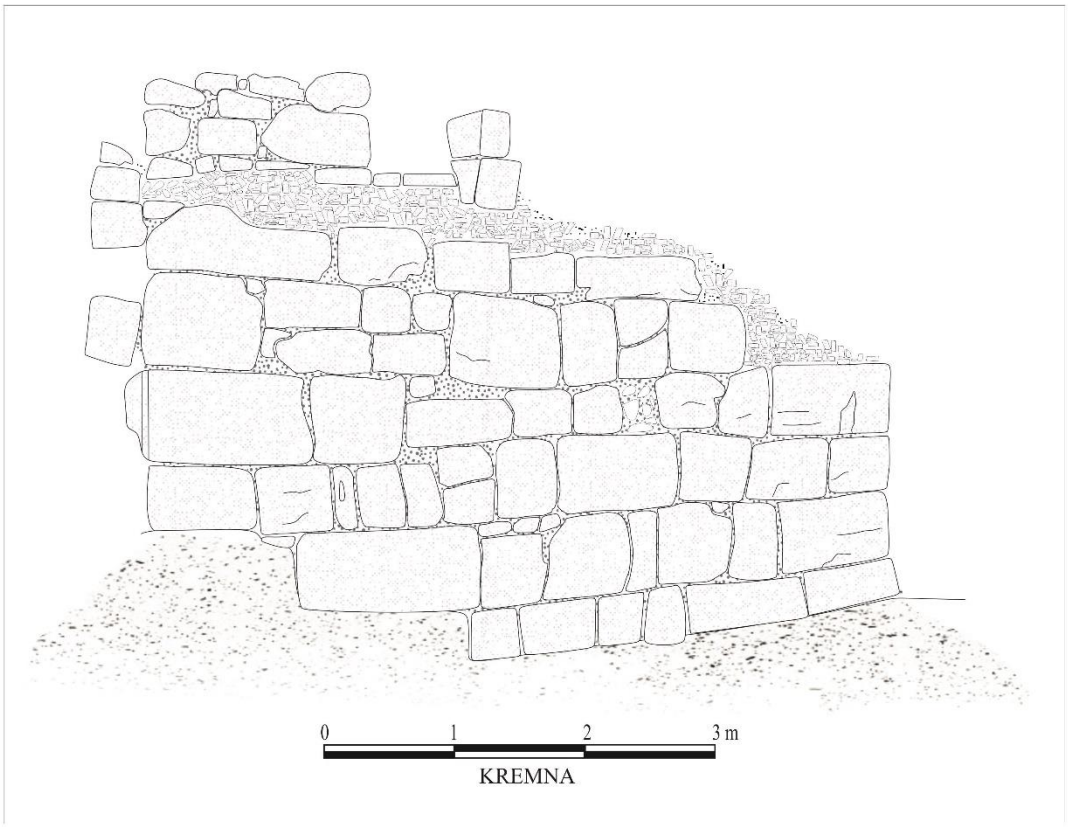

Çiz. 59. Kule 7, batı cephe

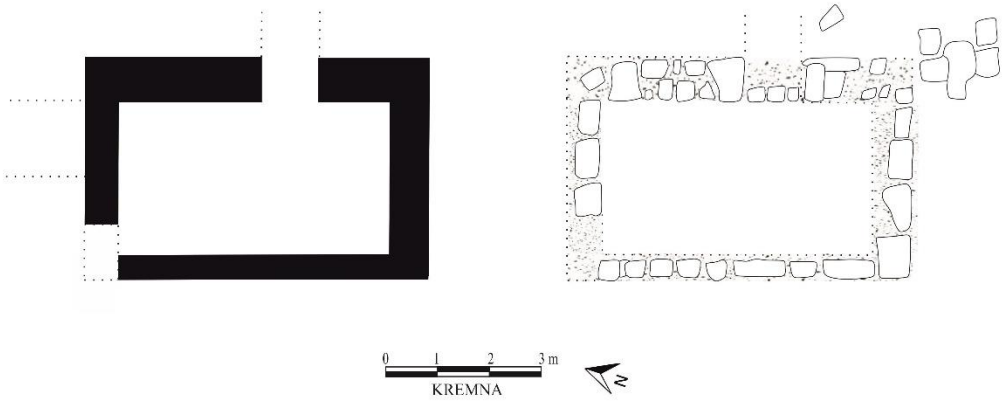

Çiz. 60. Kule 7, plan ve taş plan

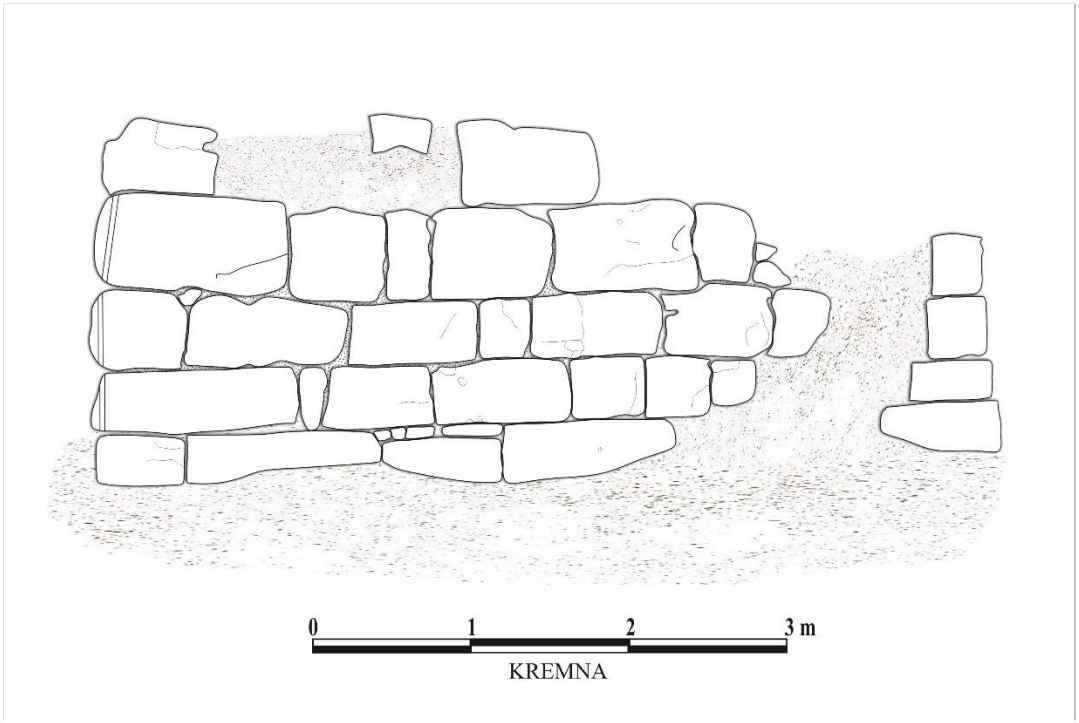

Çiz. 61. Kule 8, batı cephe

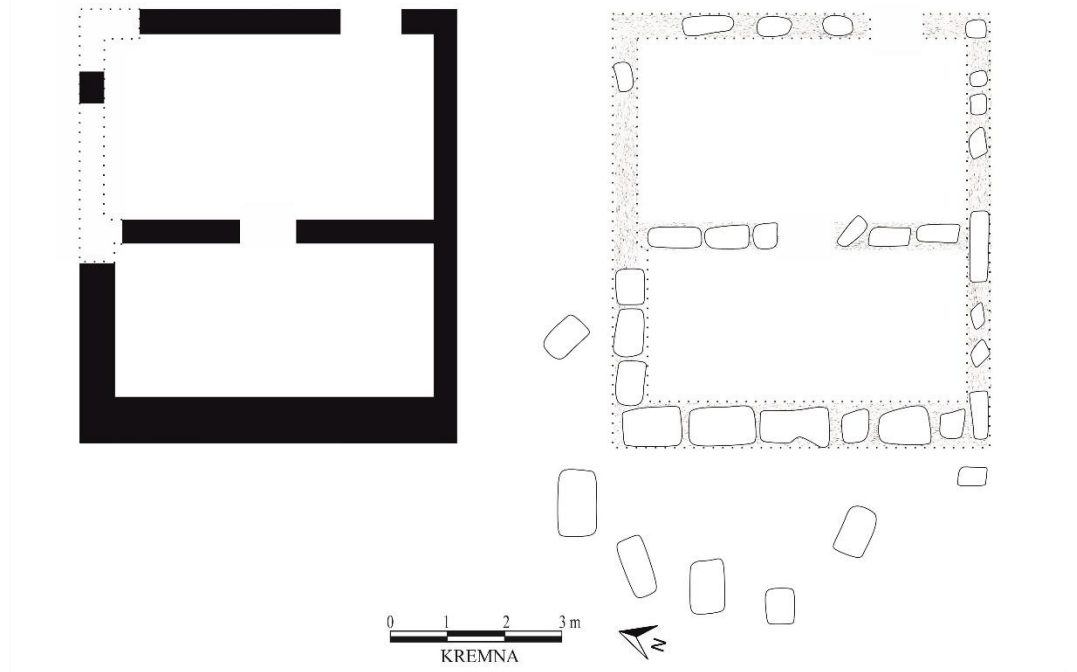

Çiz. 62. Kule 8, plan ve taş plan

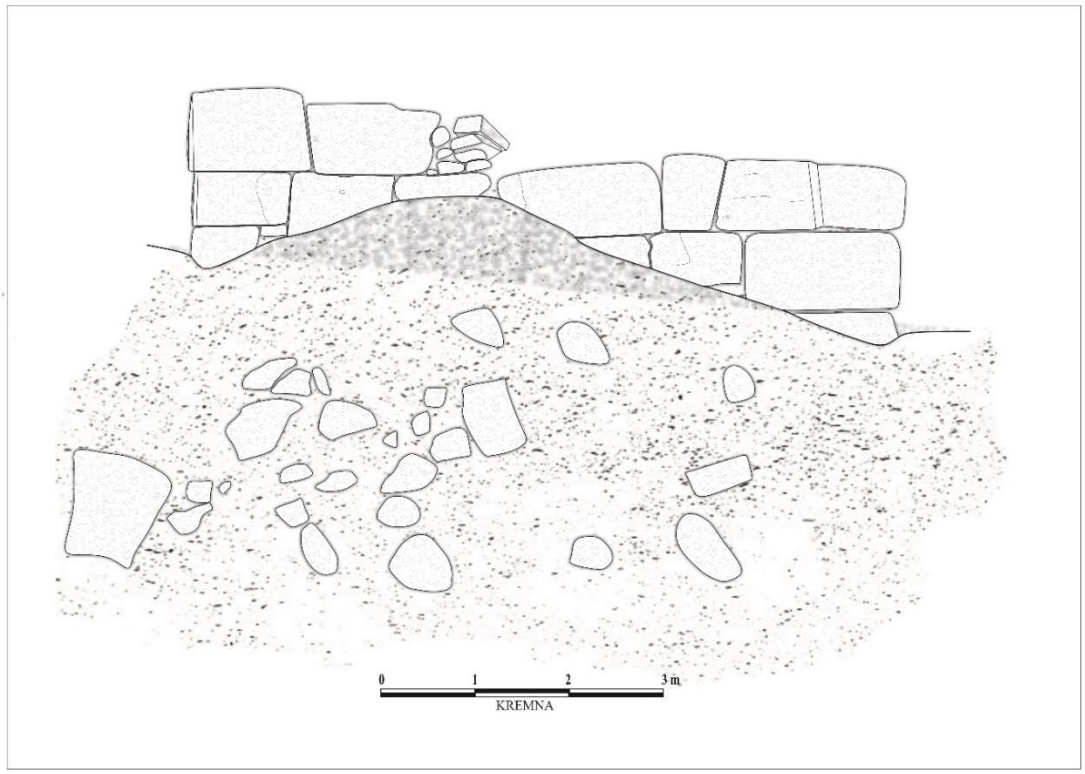

Çiz. 63. Kule 9, batı cephe

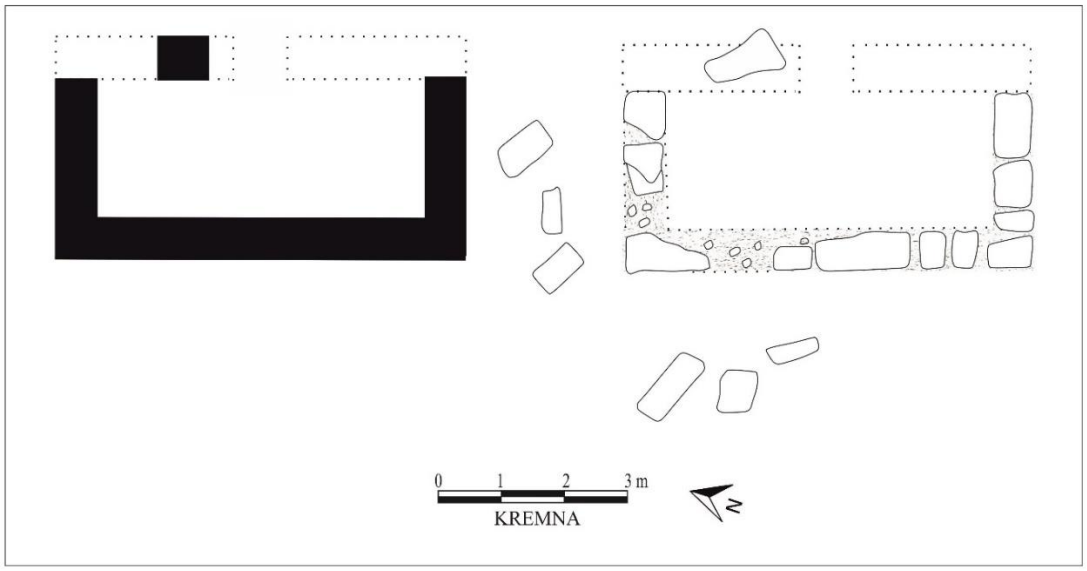

Çiz. 64. Kule 9, plan ve taş plan

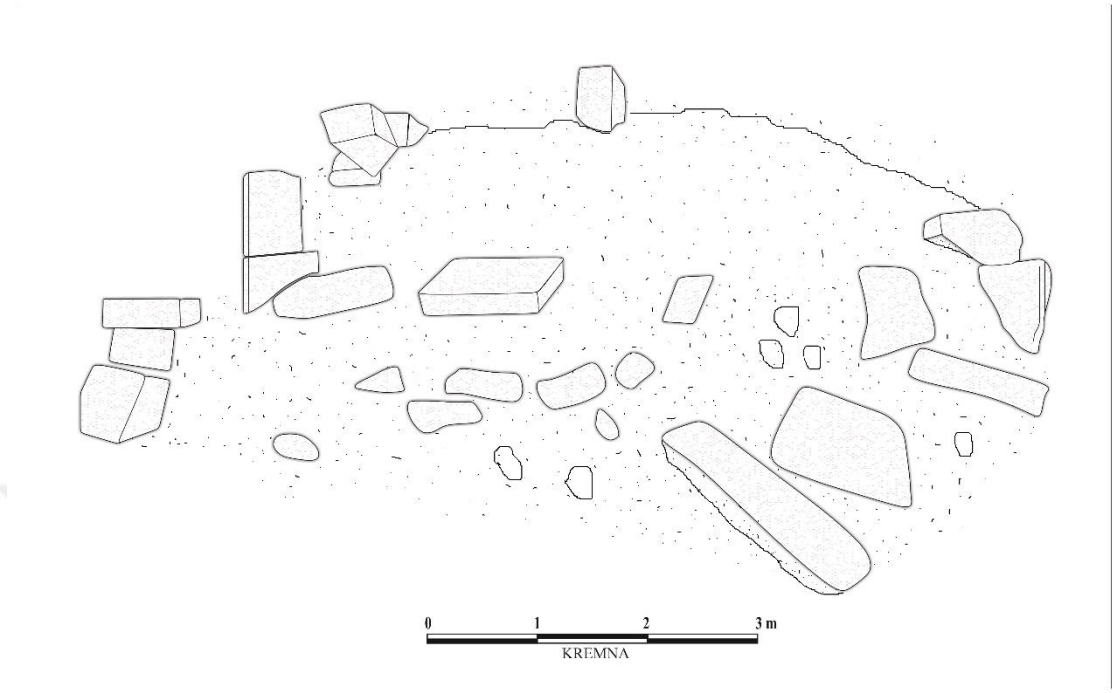

Çiz. 65. Kule 10, batı cephe

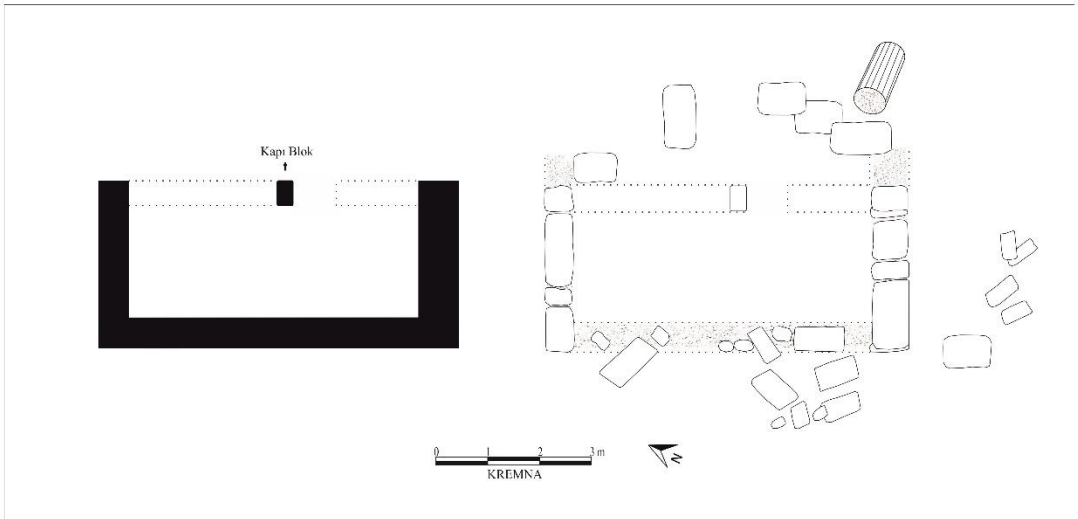

Çiz. 66. Kule 10, plan ve taş plan

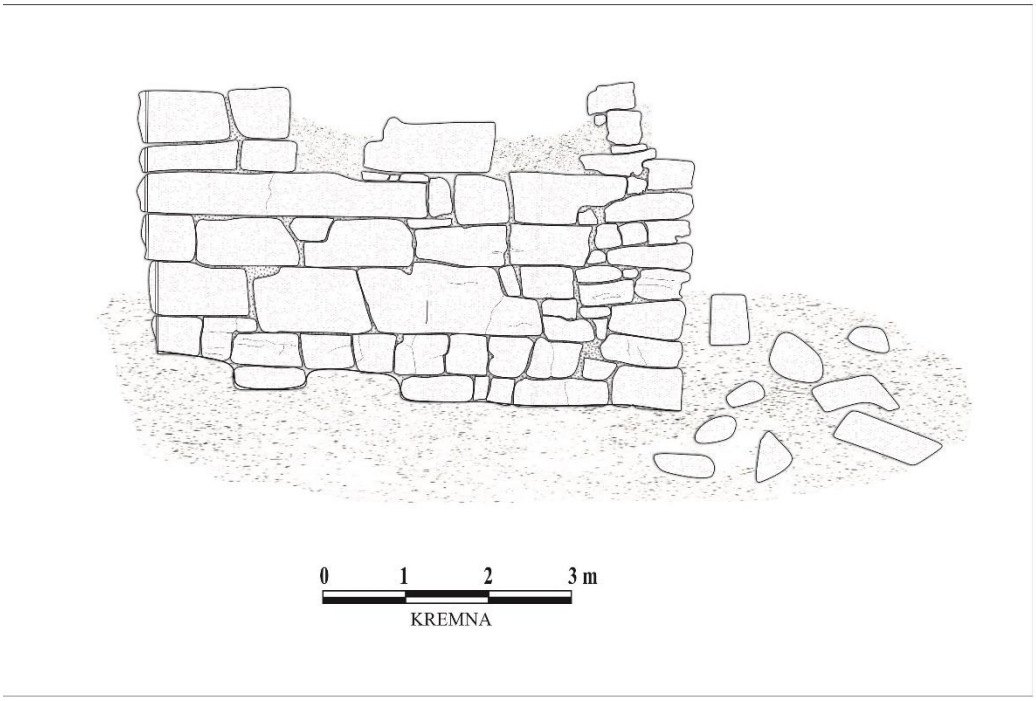

Çiz. 67. Kule 11, batı cephe

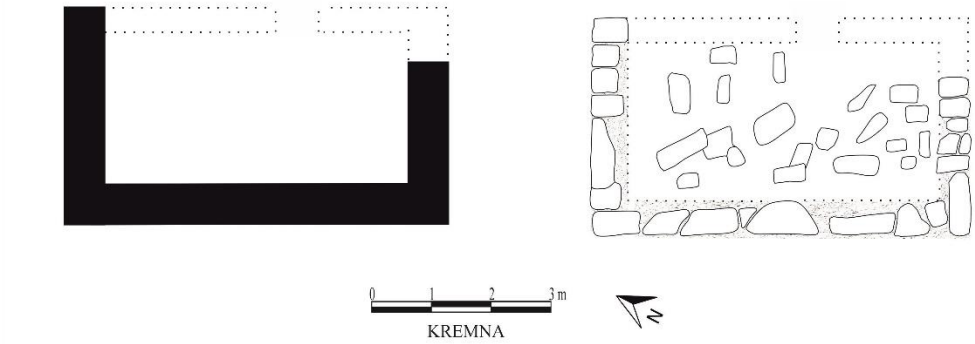

Çiz. 68. Kule 11, plan ve taş plan

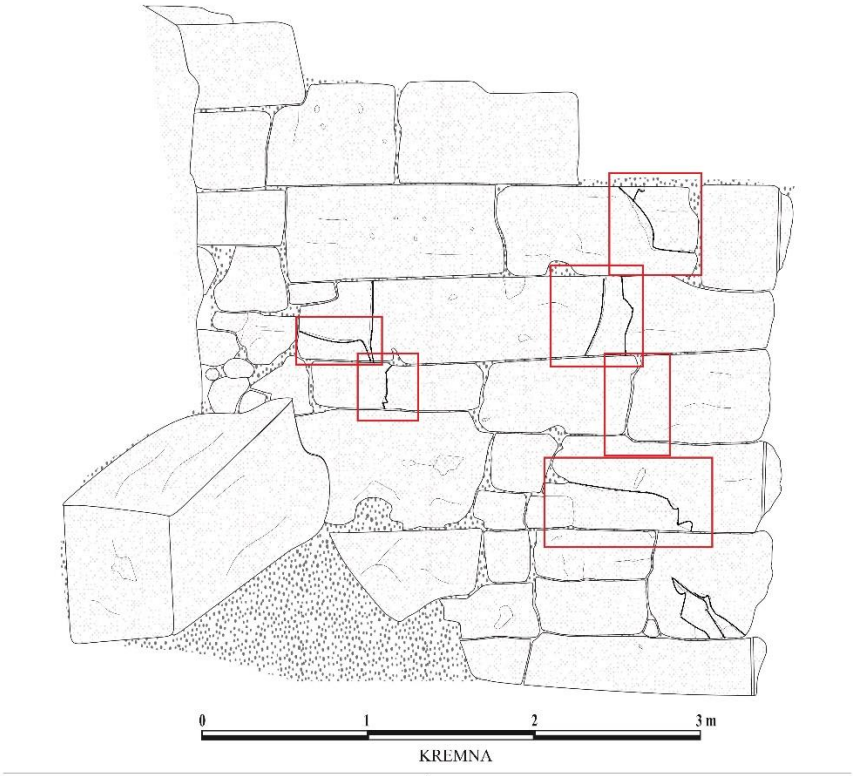

Çiz. 69. Kule 11, kuzey duvardaki deprem izleri

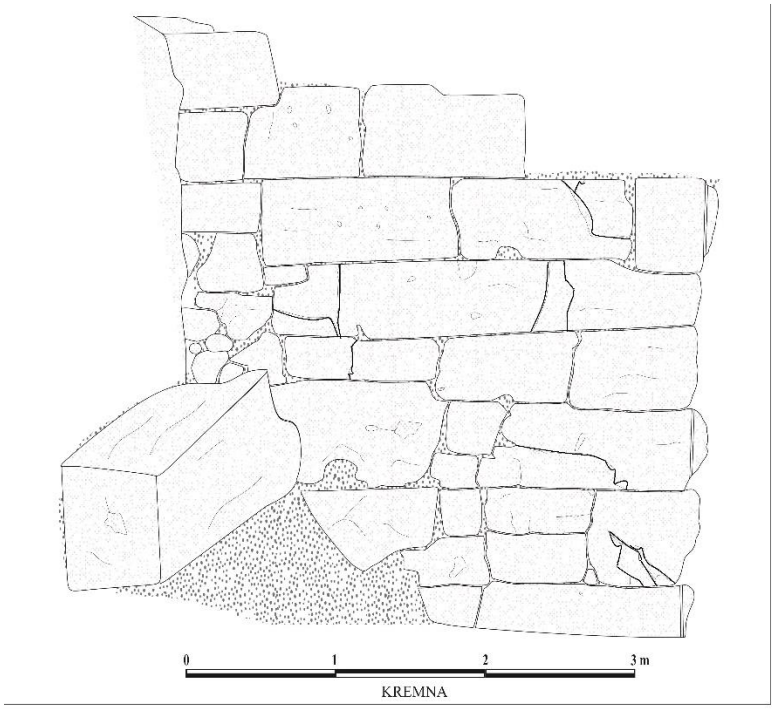

Çiz. 70. Kule 11, kuzey duvar

Çiz. 71. Kule 12, batı cephe

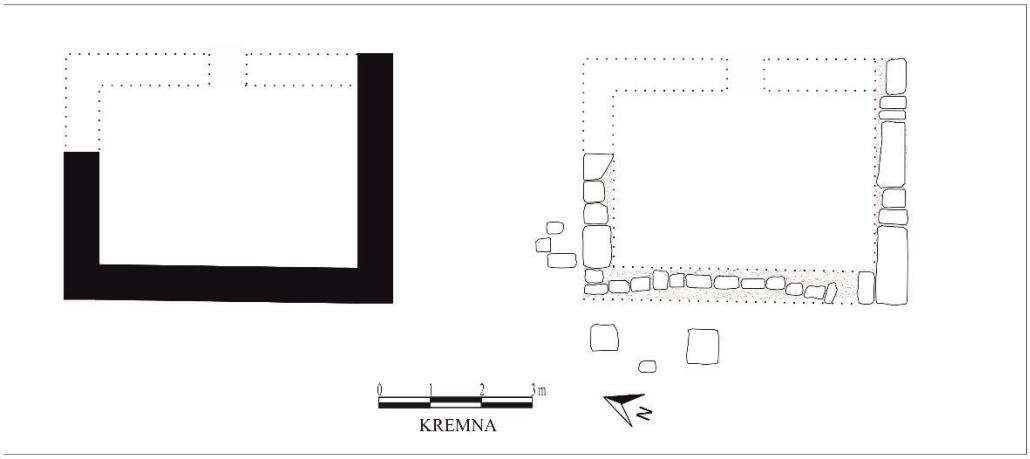

Çiz. 72. Kule 12, plan ve taş plan

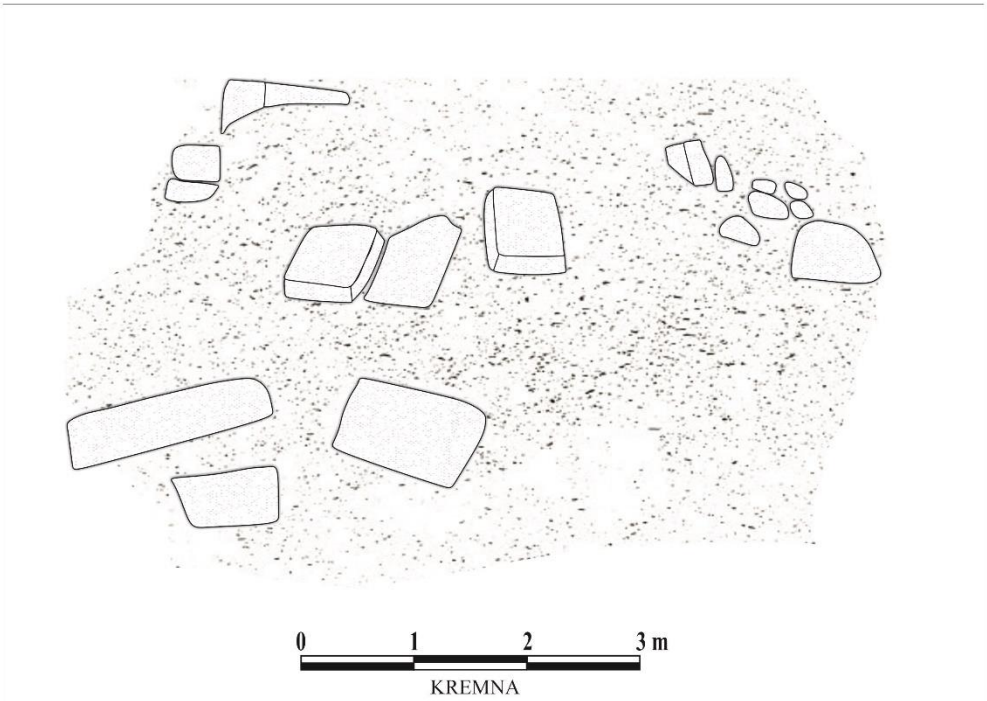

Çiz. 73. Kule 13, batı cephe

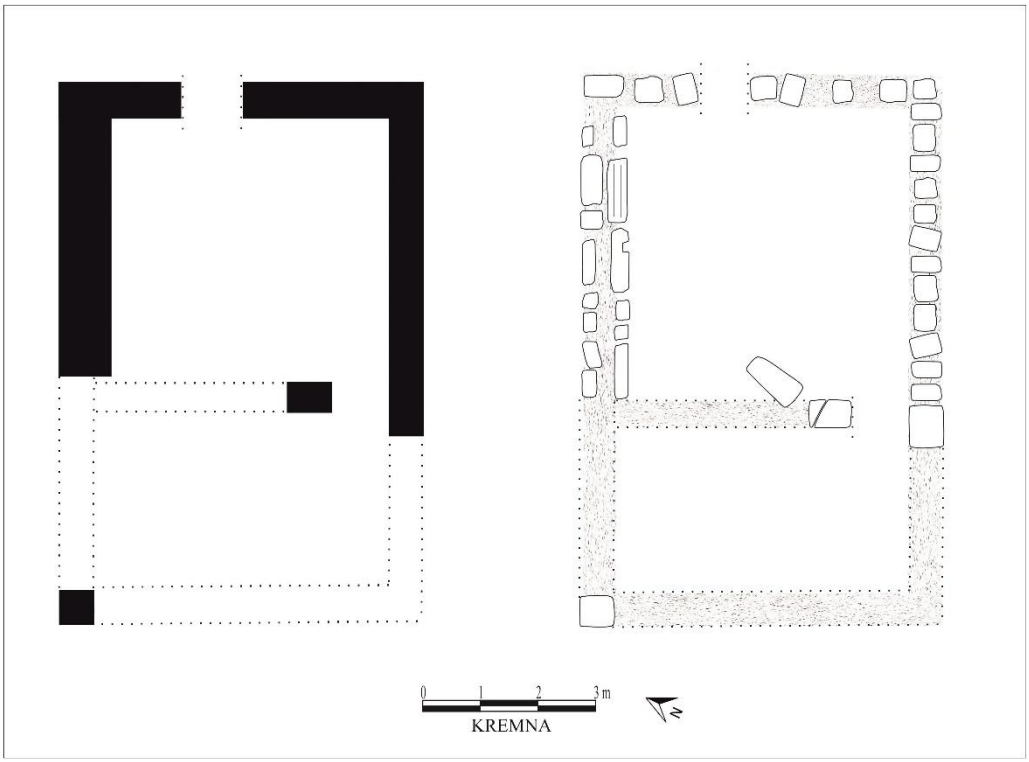

Çiz. 74. Kule 13, plan ve taş plan

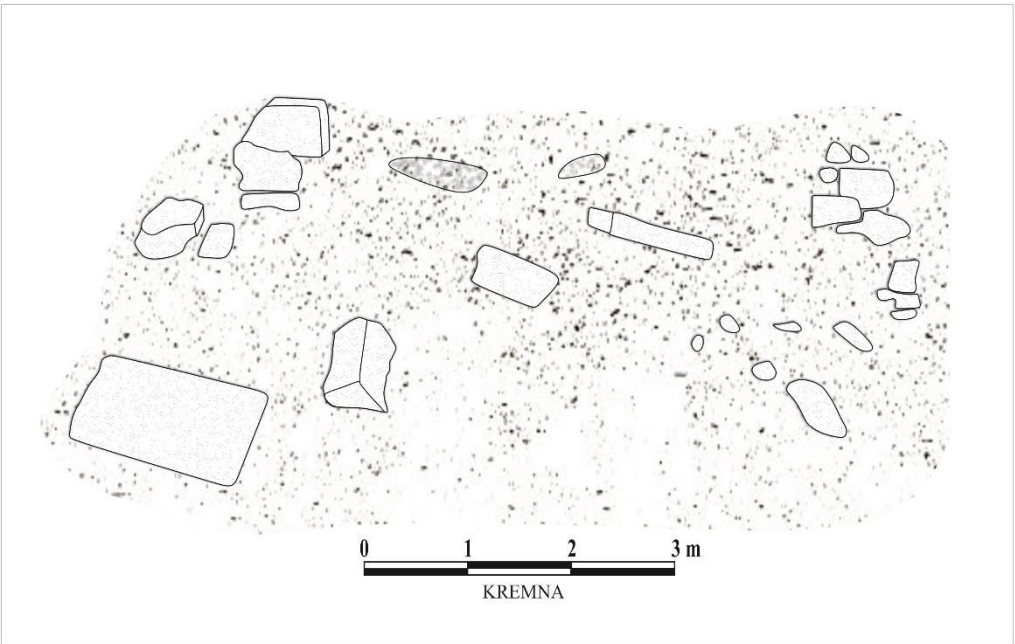

Çiz. 75. Kule 14, batı cephe

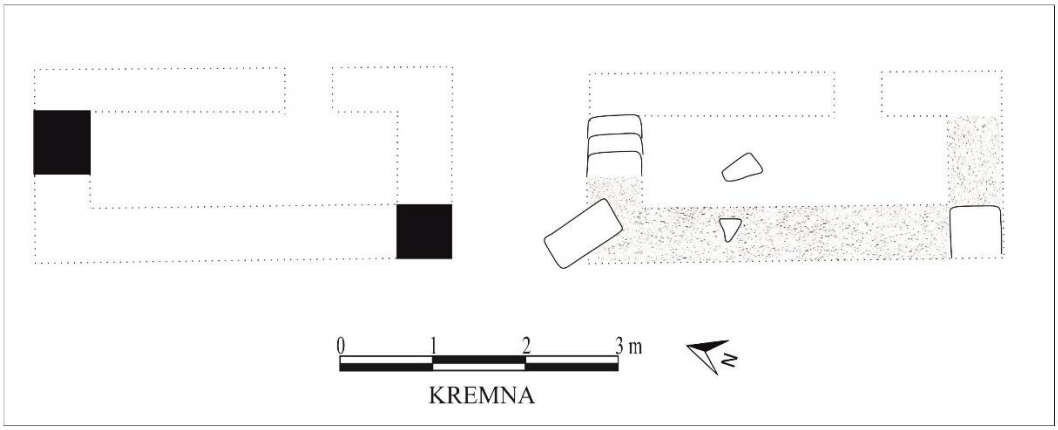

Çiz. 76. Kule 14, plan ve taş plan

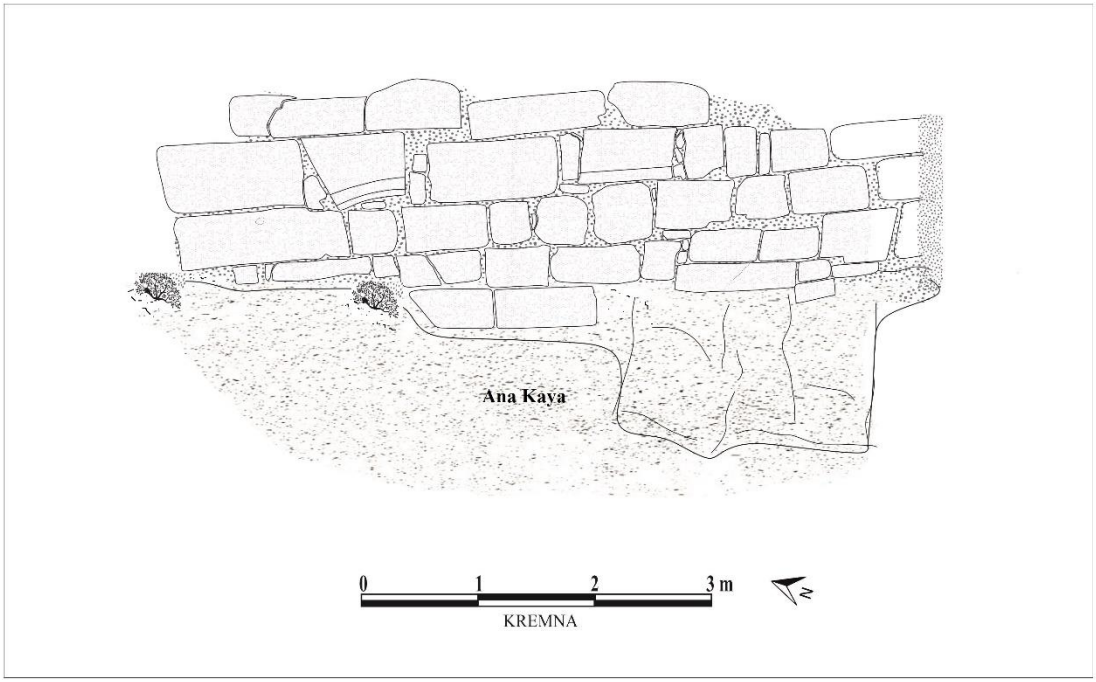

Çiz. 77. Kule 15, güney cephe

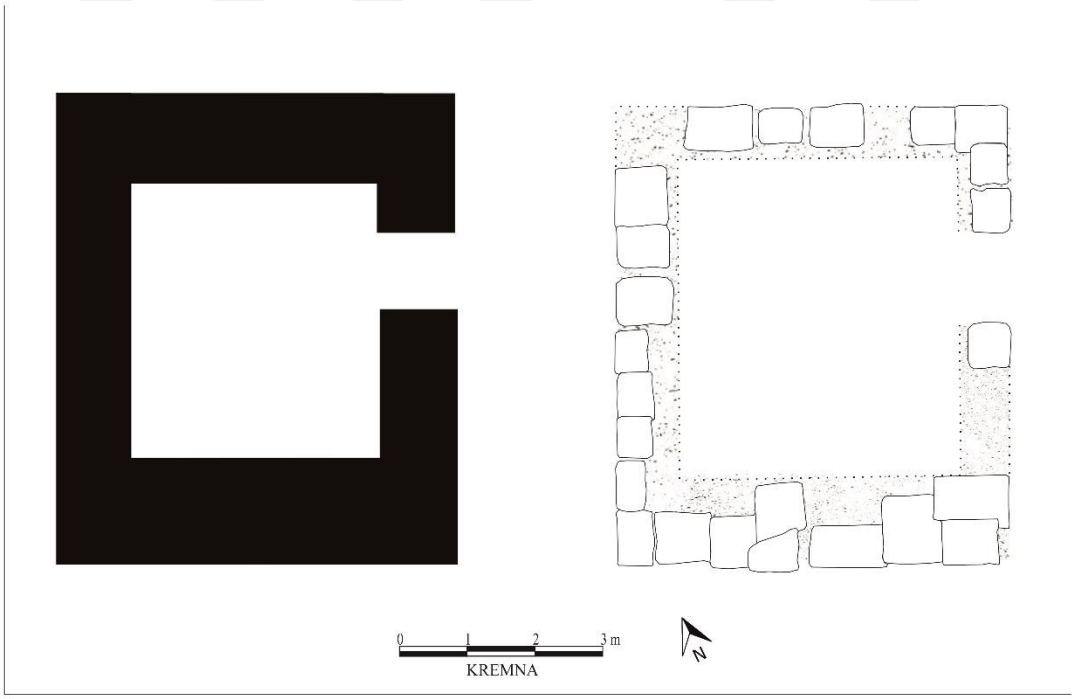

Çiz. 78. Kule 15, plan ve taş plan

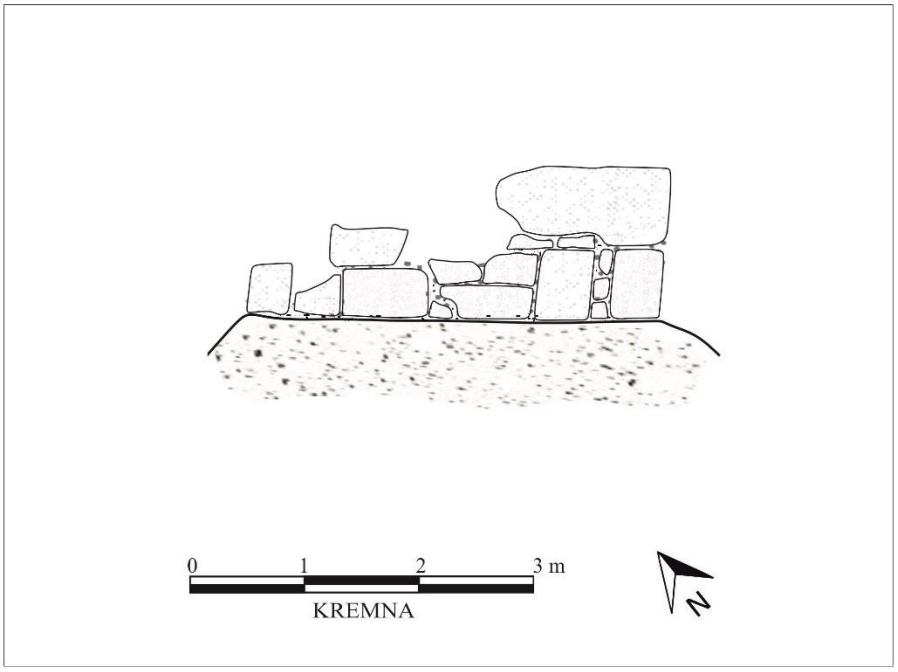

Çiz. 79. Kule 16, güney cephe

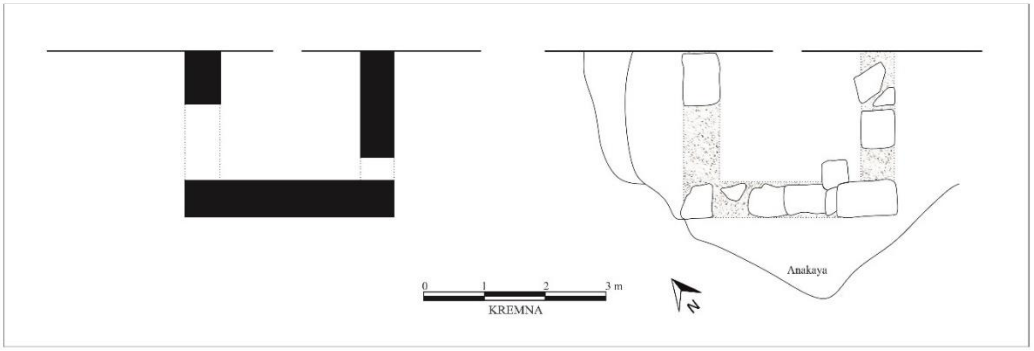

Çiz. 80. Kule 16, plan ve taş plan

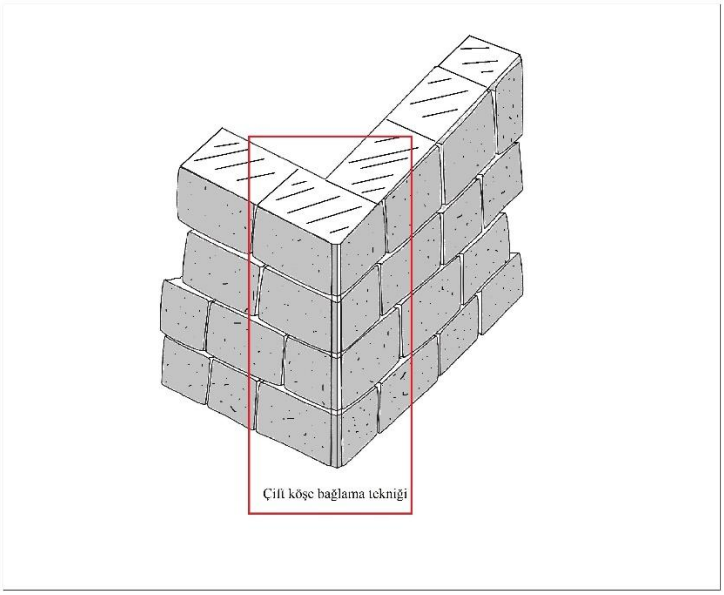

Çiz. 81

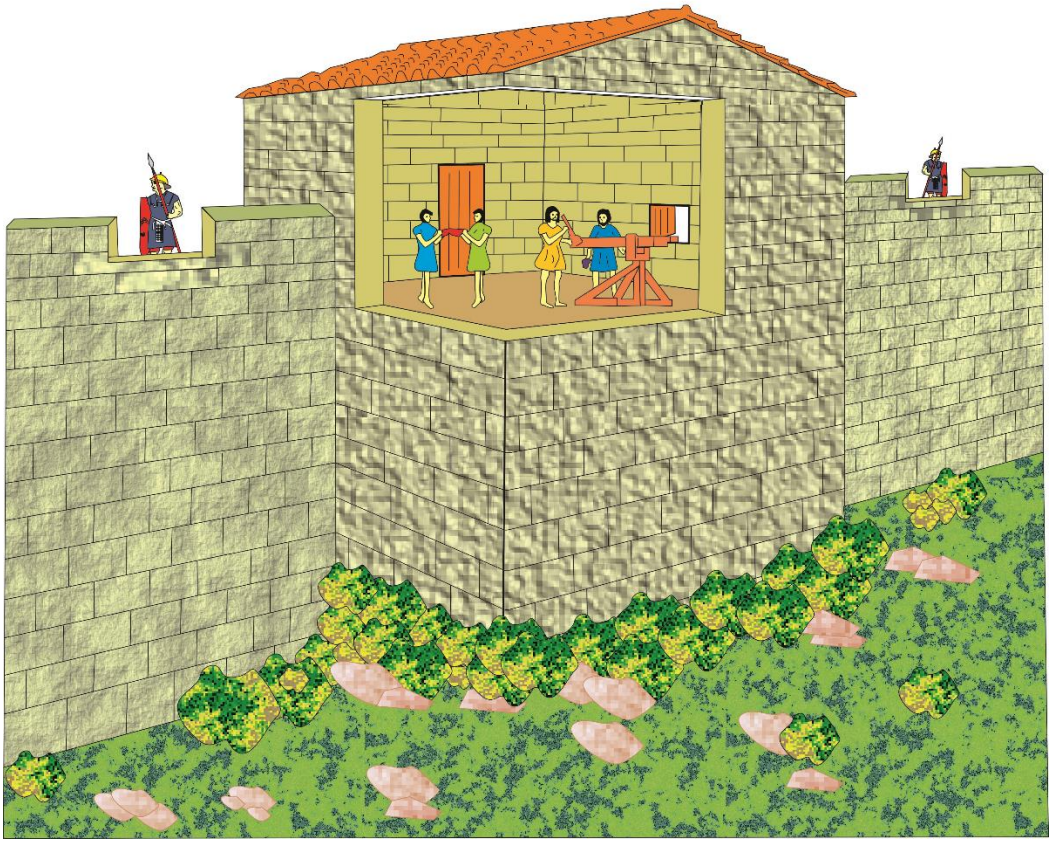

Çiz. 82. Kule 7'nin restitüsyon denemesi

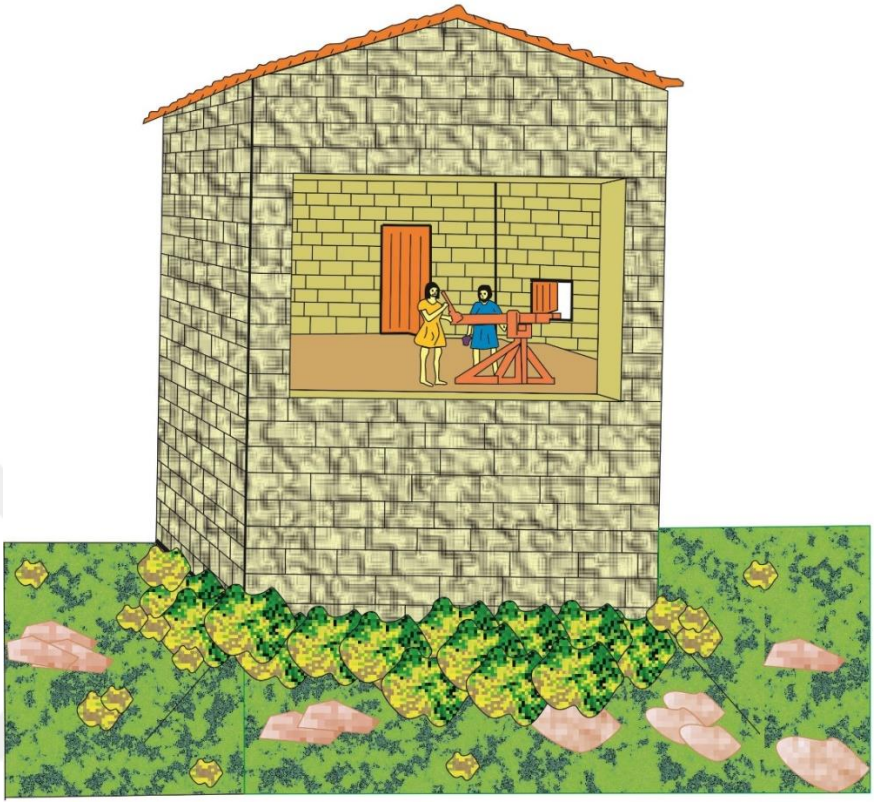

Çiz. 83. Kule 12’nin restitüsyon denemesi

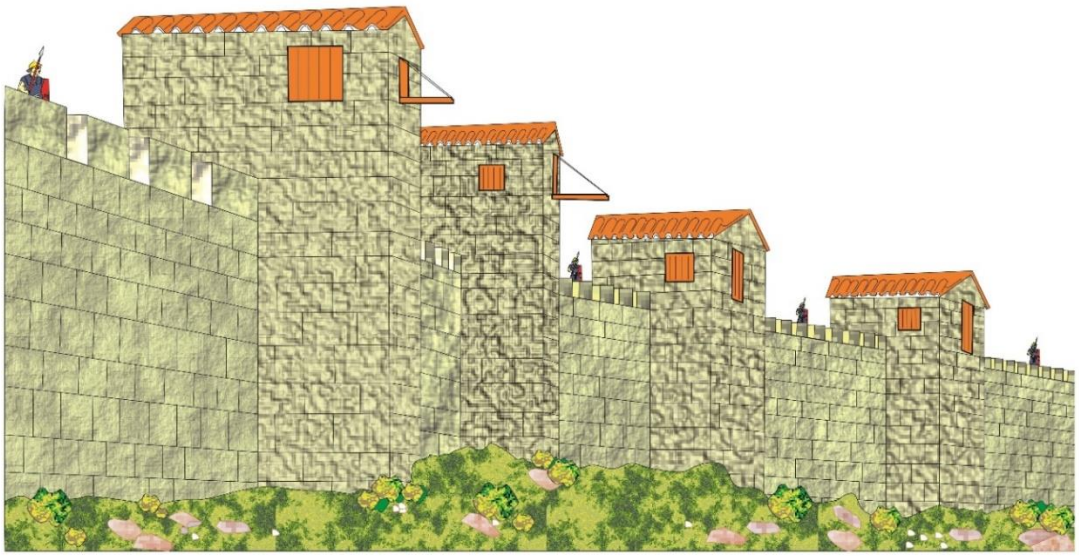

Çiz. 84. Kule 10, Kule 11, Kule 12 ve Kule 13’ün restitüsyon denemesi

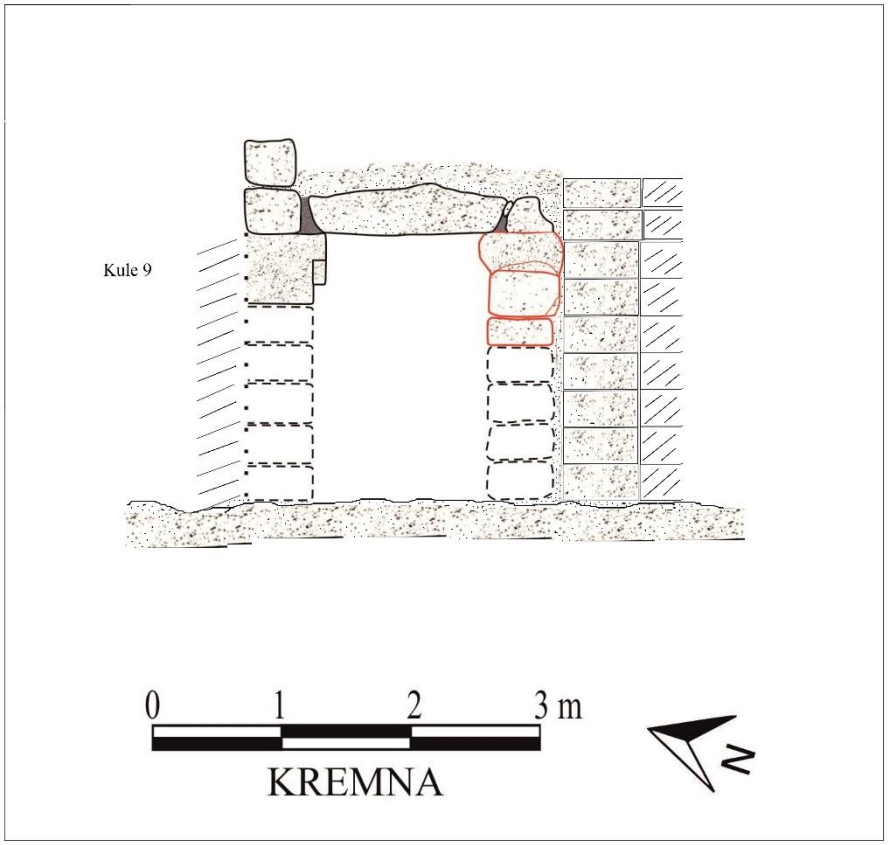

Çiz. 85. Batı kapısı I'in restitüsyon denemesi

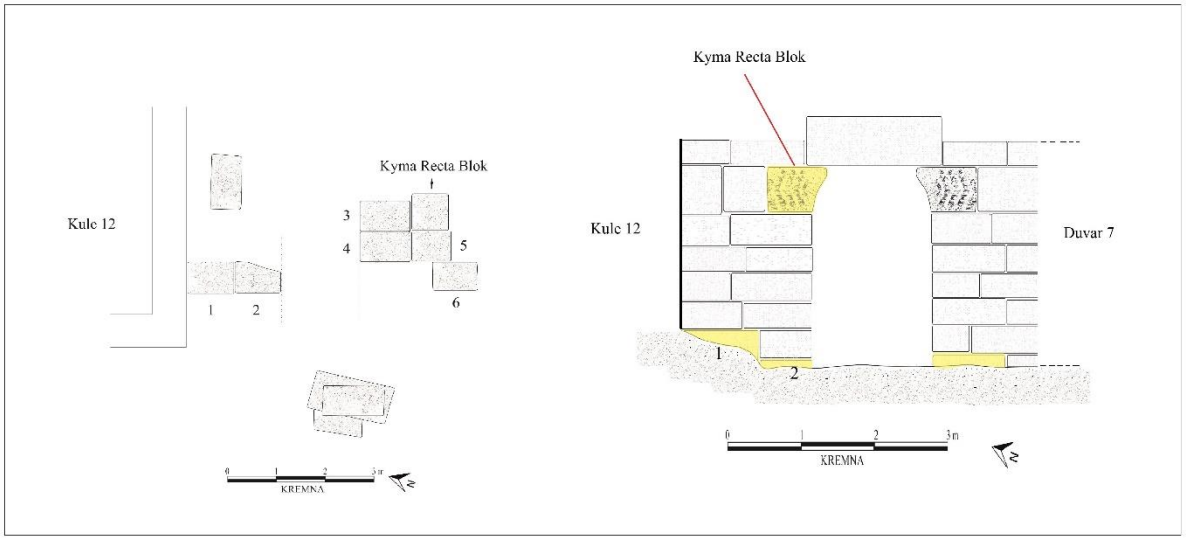

Çiz. 86. Batı kapısı II'nin restitüsyon denemesi

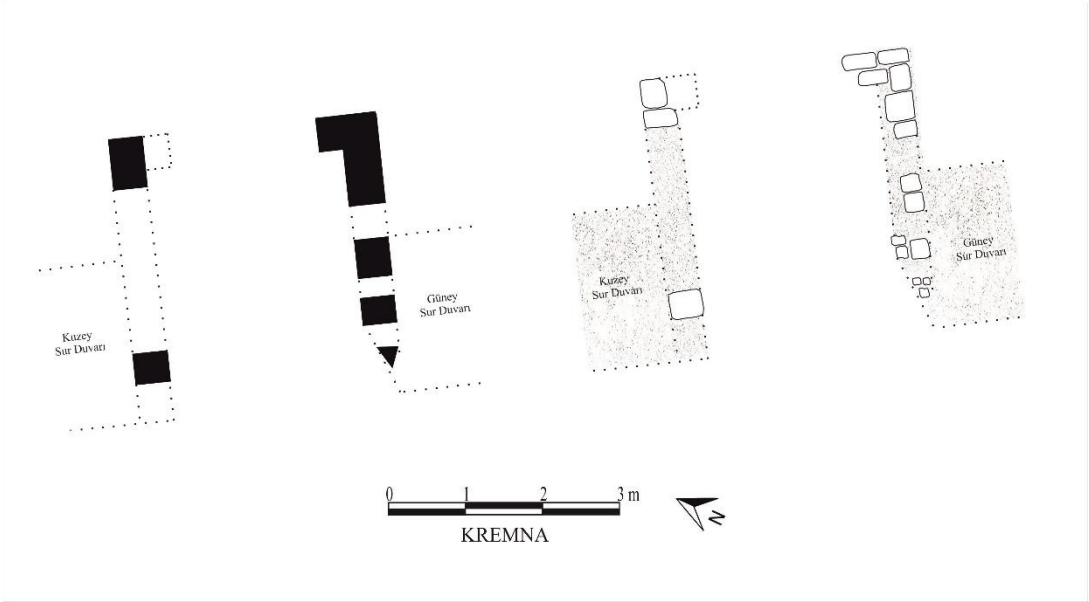

Çiz. 87. Batı Nekropolis Kapısı, plan ve taş plan

Çiz. 88. Güney Kapı-Kule

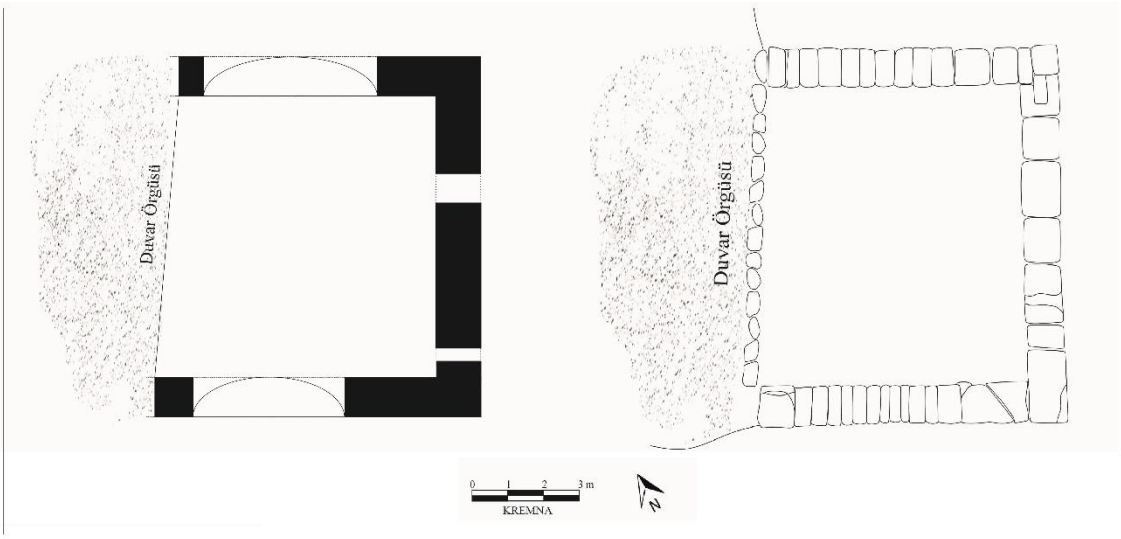

Çiz. 89. Güney Kapı-Kule, plan ve taş plan

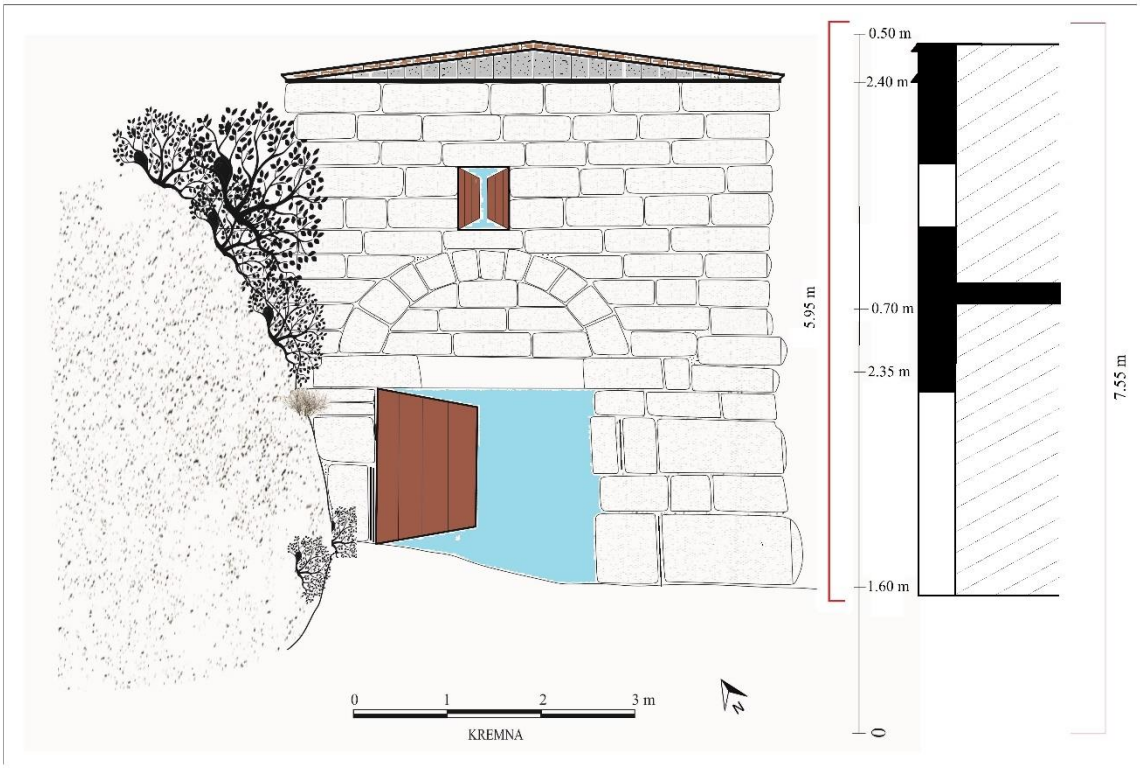

Çiz. 90. Güney Kapı-Kule'nin restitüsyon denemesi

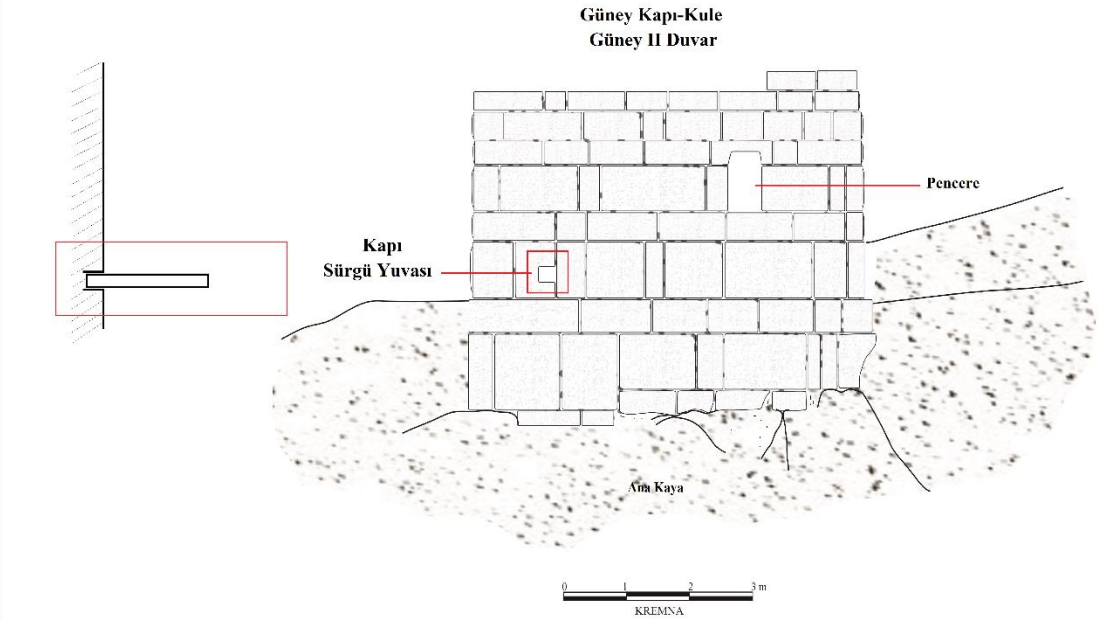

Çiz. 91. Güney Kapı-Kule'deki kapı sürgü yuvası

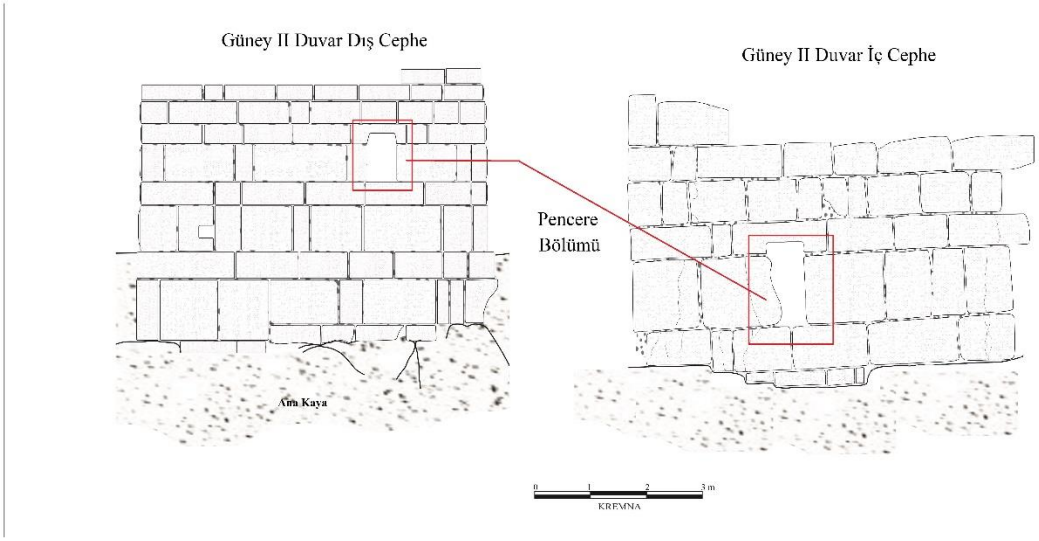

Çiz. 92. Güney Kapı-Kule, Güney II duvarda yer alan pencereli bölüm

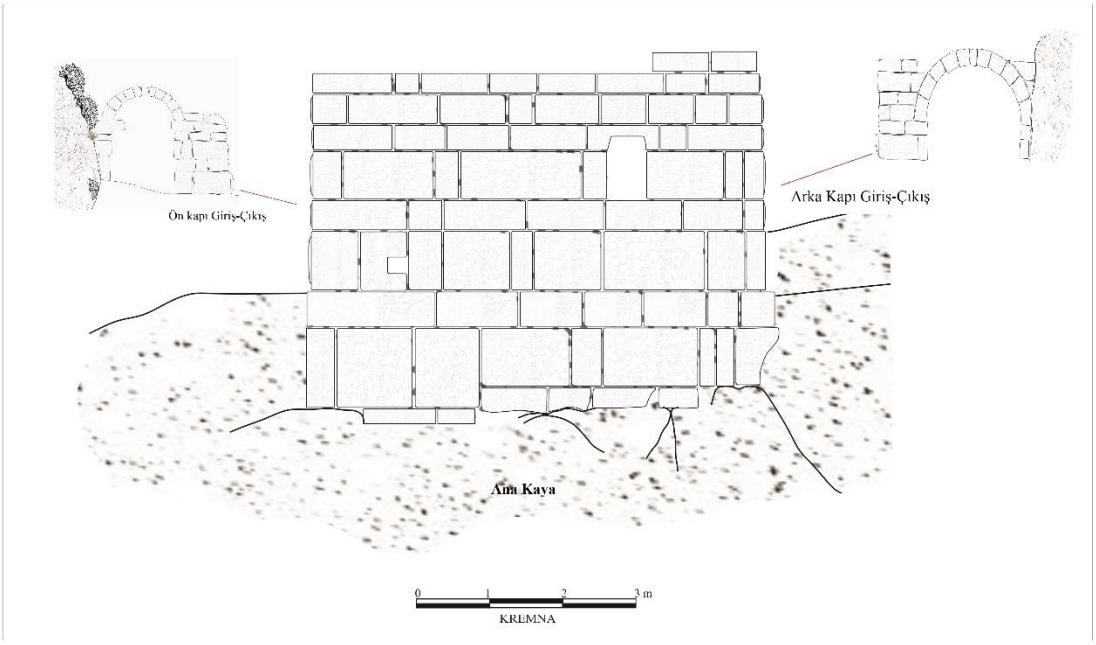

Çiz. 93. Güney Kapı-Kule, Güney II duvar

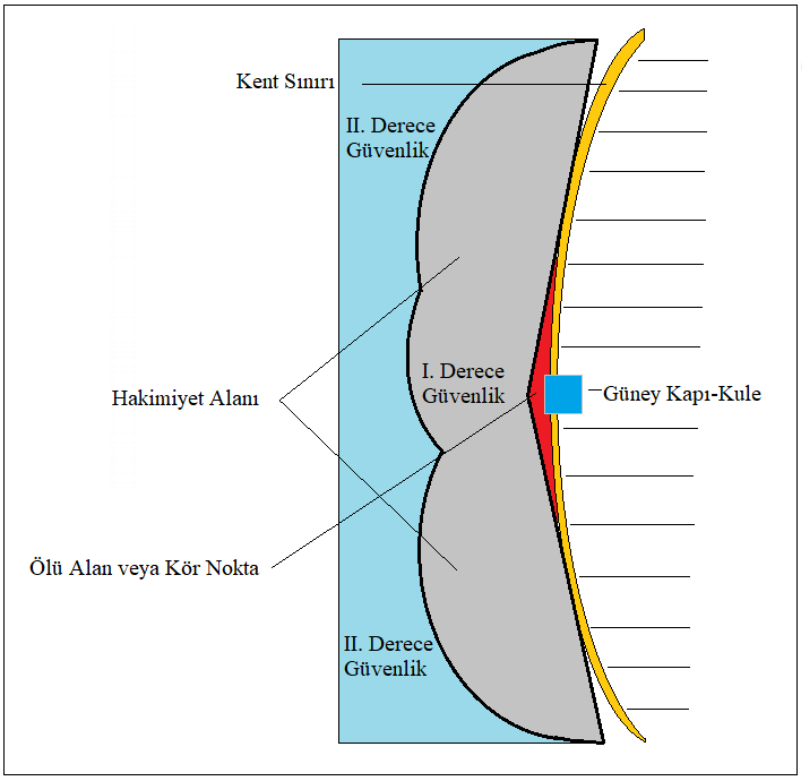

Çiz. 94. Güney Kapı-Kule'nin hakimiyet alanı

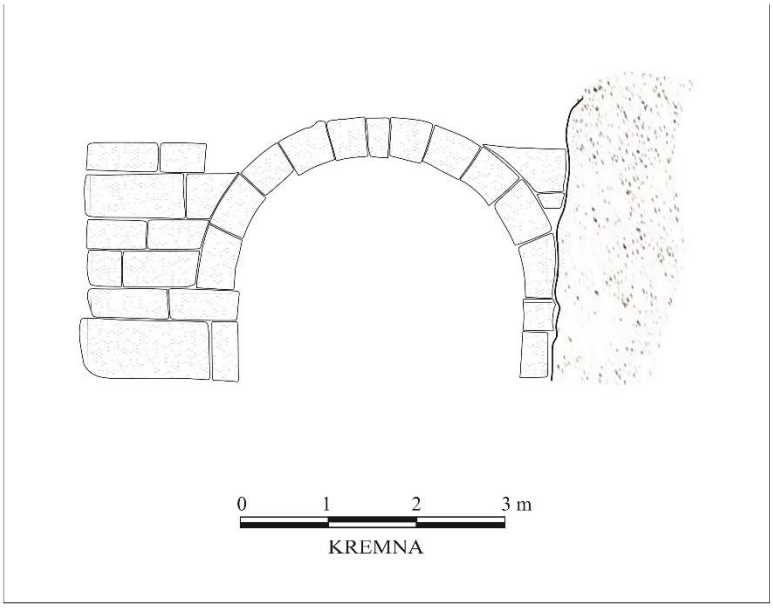

Çiz. 95. Güney Kapı-Kule, Doğu III'deki kemerli giriş

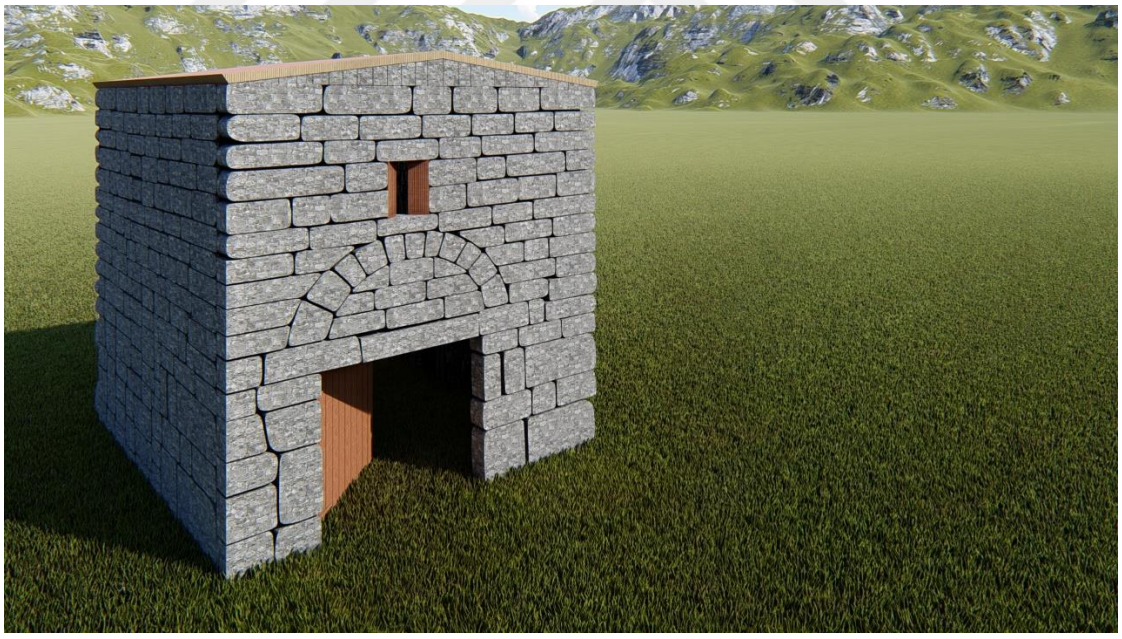

Çiz. 96. Güney Kapı-Kule, üç boyutlu gösterimi

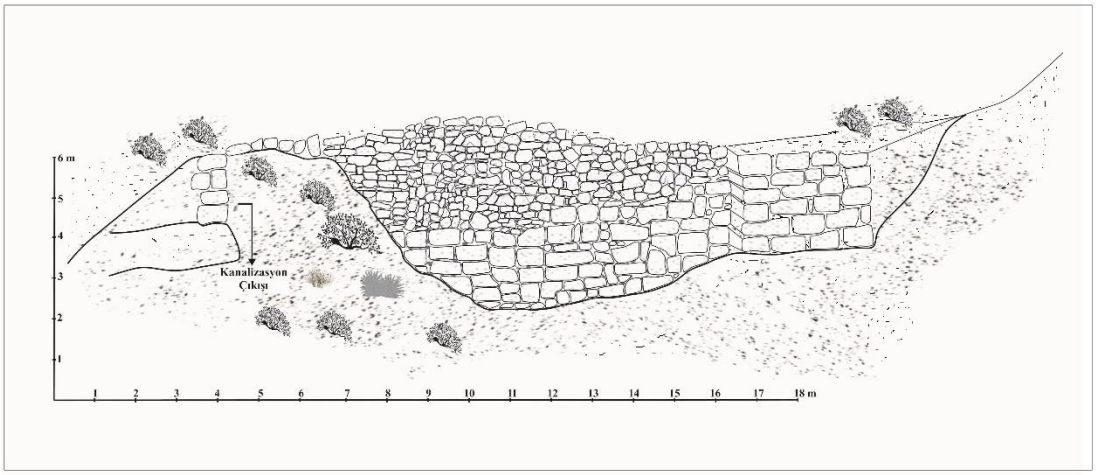

Çiz. 97. Bastion I

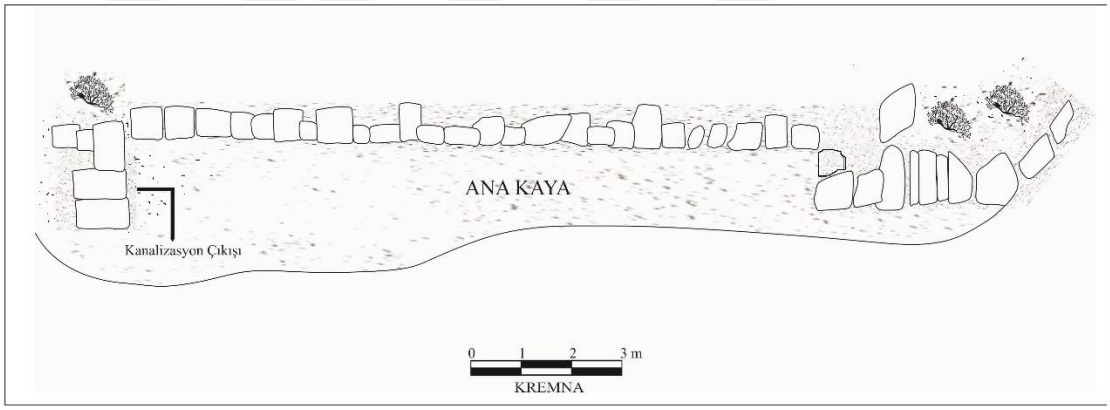

Çiz. 98. Bastion I, taş plan

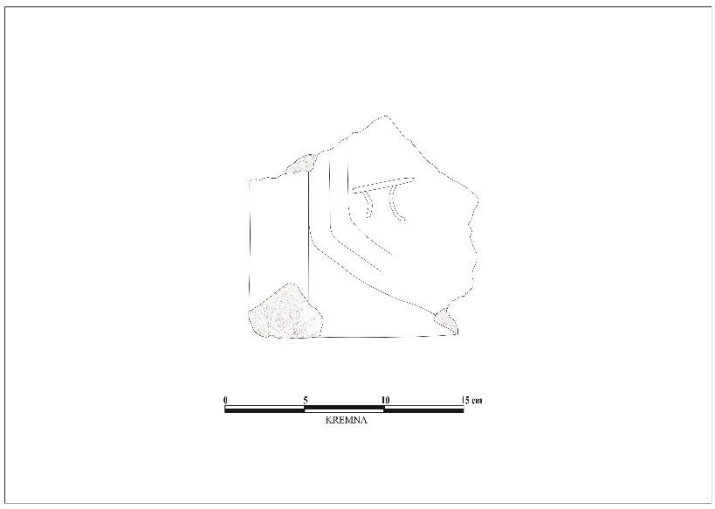

Çiz. 99. Bastion I, üzerinde "π" harfi yazılı çatı kiremidi

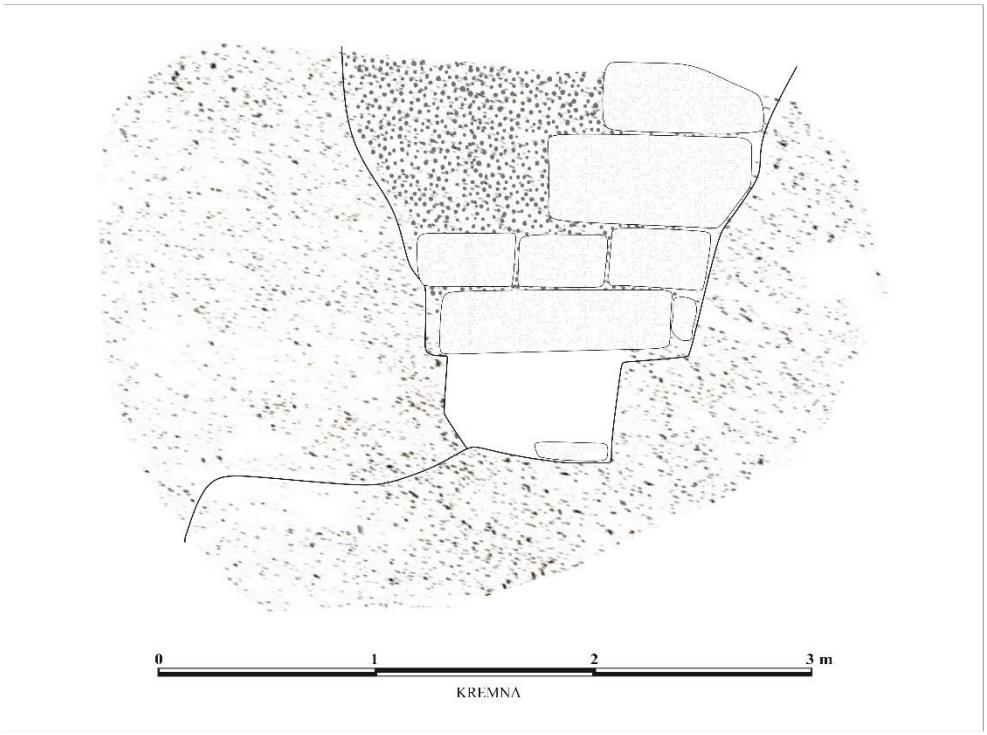

Çiz. 100. Bastion I, kanalizasyon yapısı

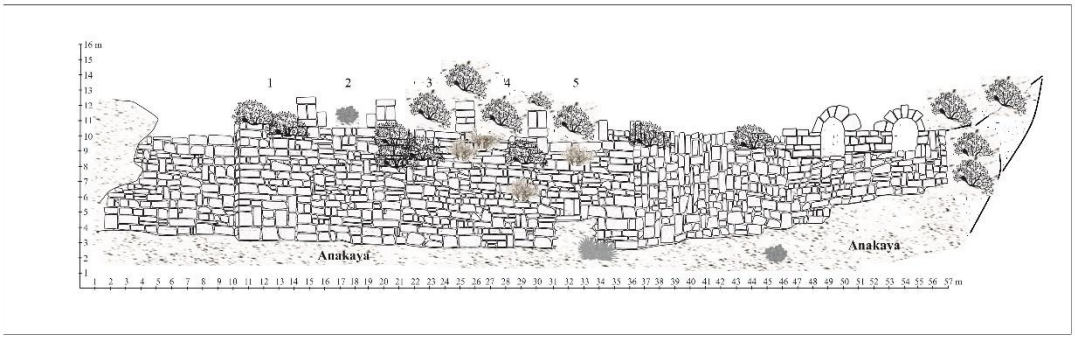

Çiz. 101. Bastion II

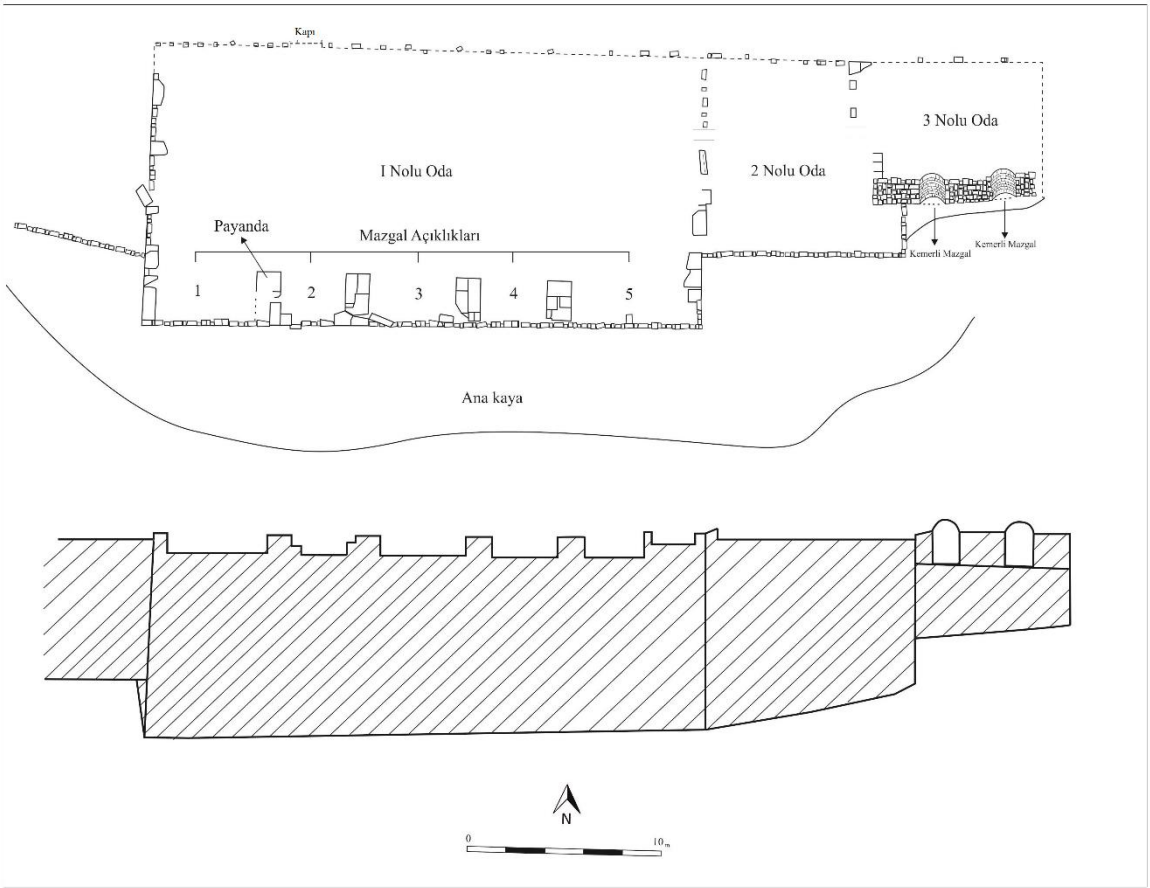

Çiz. 102. Bastion II, plan ve taş plan

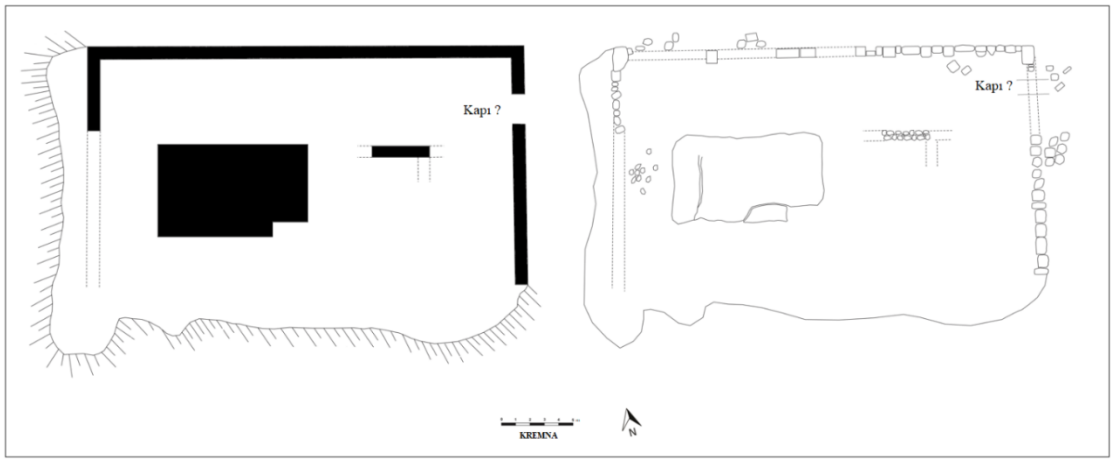

Çiz. 103. Çakalasartepe Karakol, plan ve taş plan

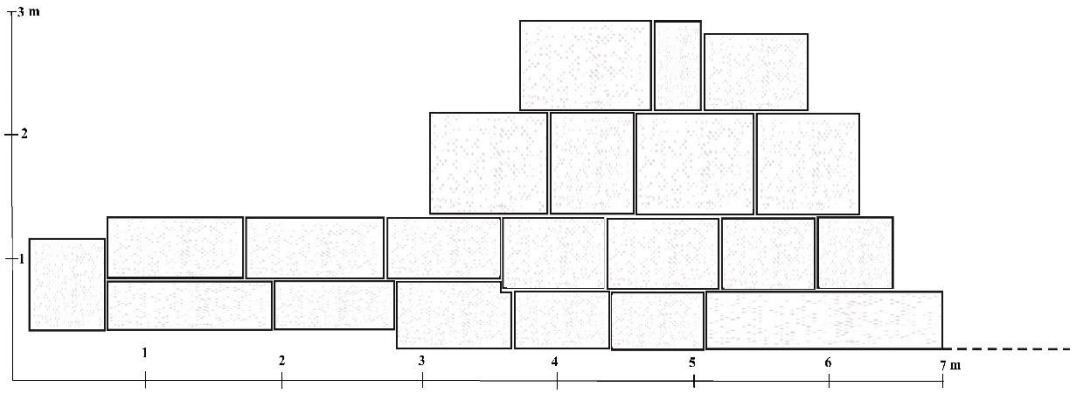

Çiz. 104. Çakalasartepe Karakol, doğu duvar

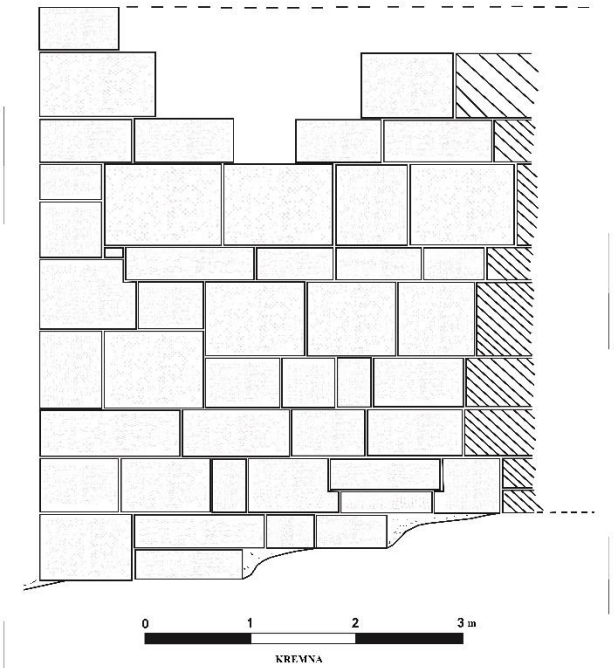

Çiz. 105. Çakalasartepe Karakol, kuzey duvar

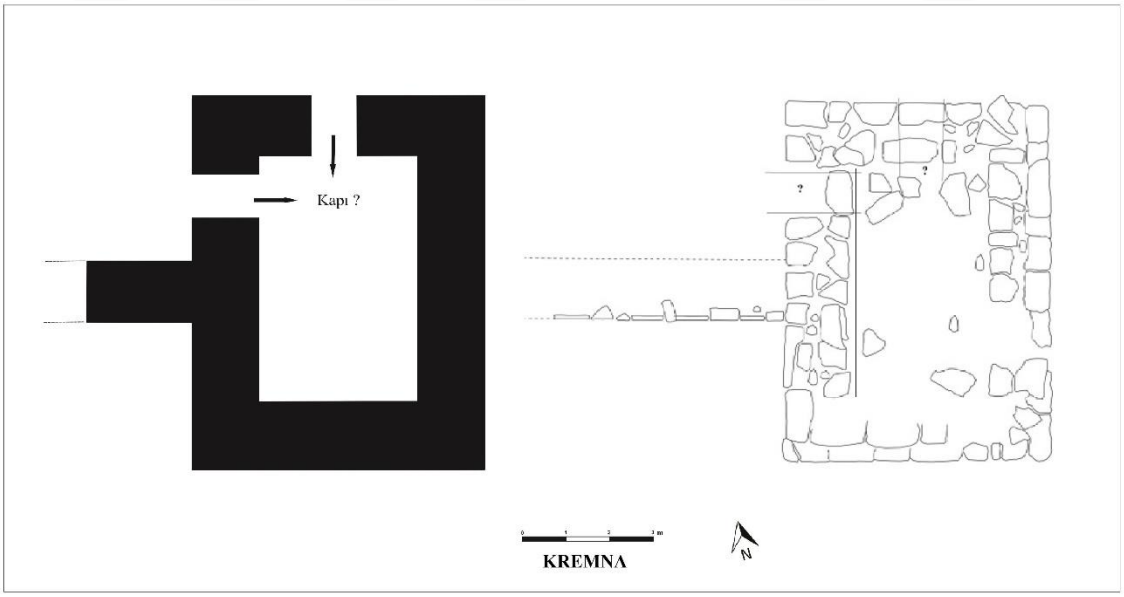

Çiz. 106. Keraitai Akropolisi I Nolu Kule, plan ve taş plan

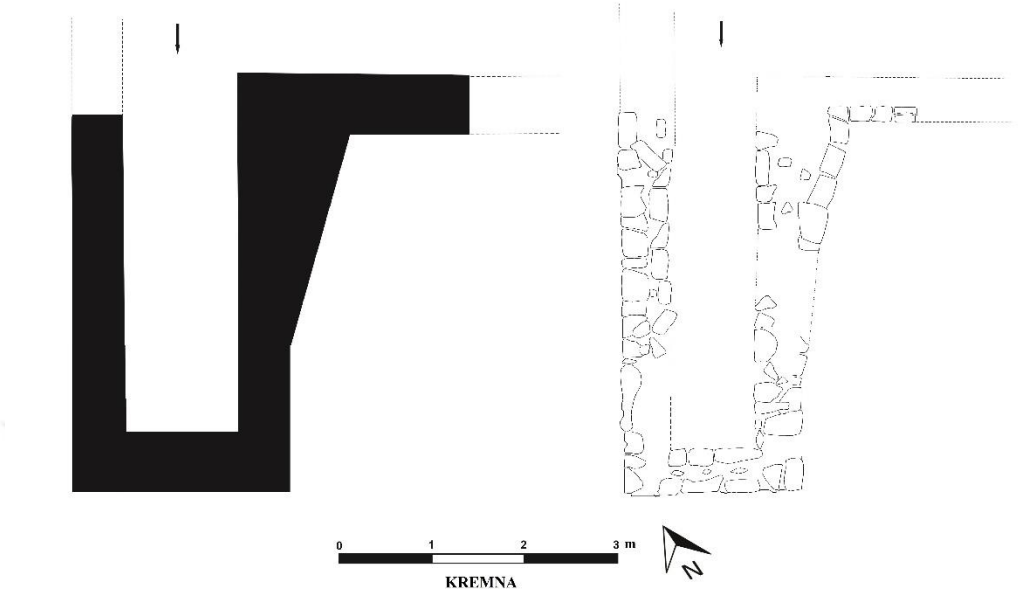

Çiz. 107. Keraitai Akropolisi II Nolu Kule, plan ve taş plan

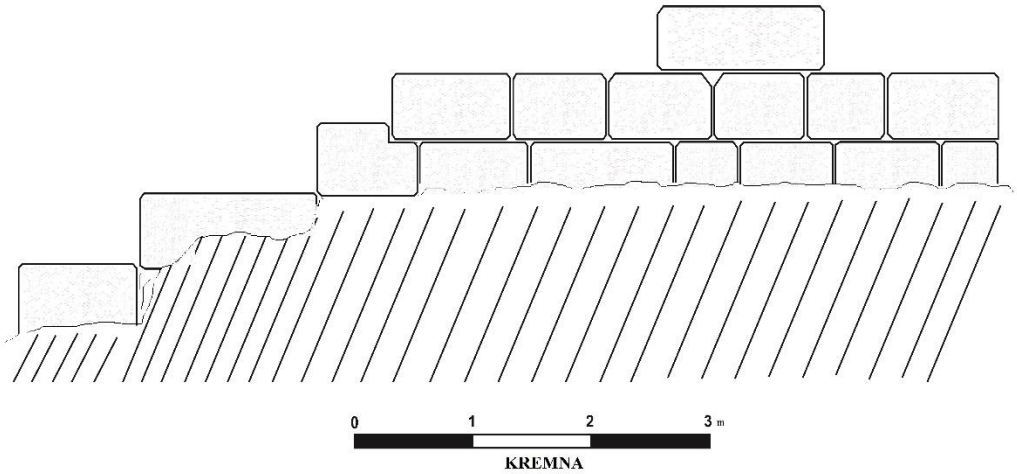

Çiz. 108. Keraitai Akropolisi II Nolu Kule, doğu duvar

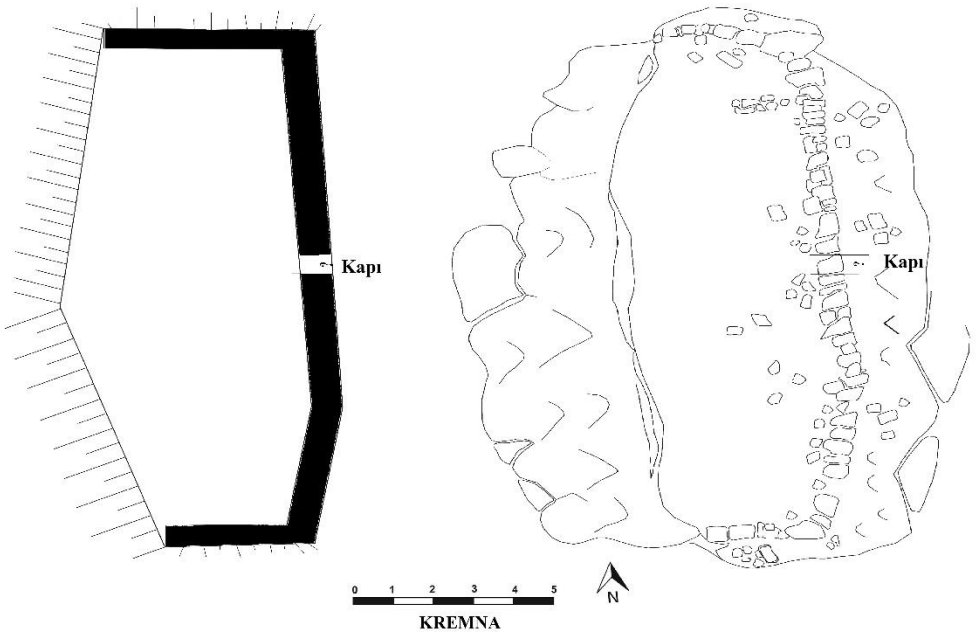

Çiz. 109. Bağtepe Kule, plan ve taş plan

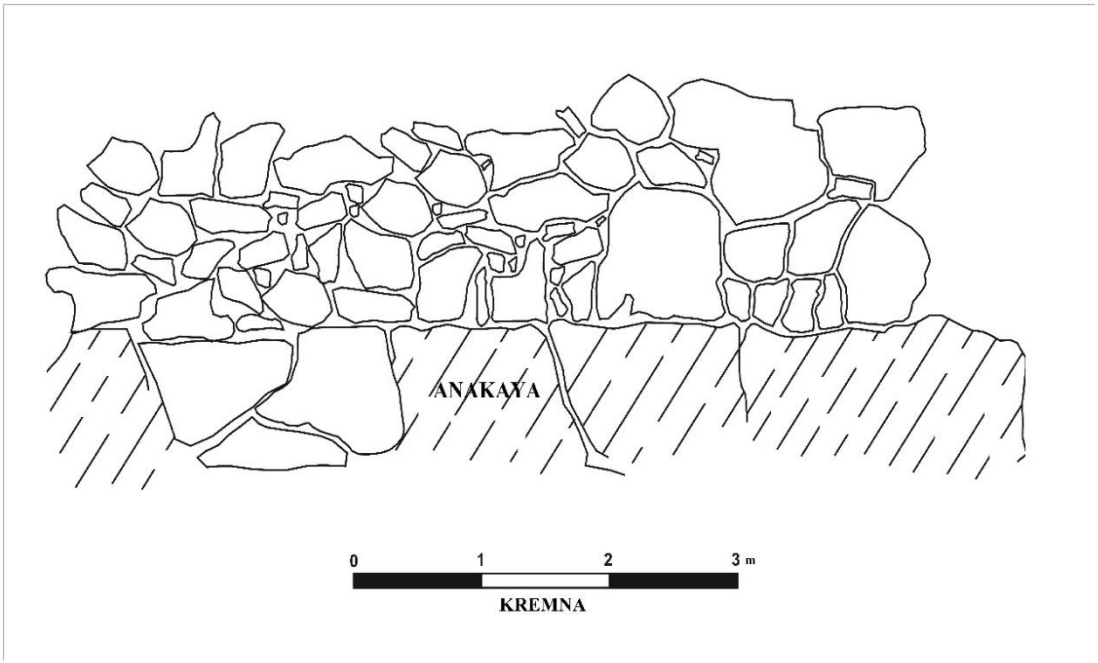

Çiz. 110. Bağtepe Kule, doğu duvar

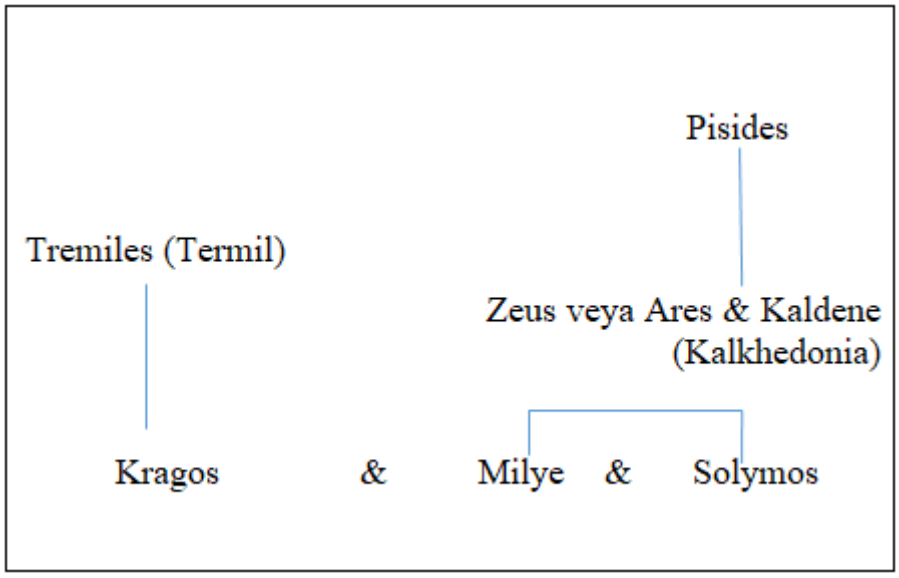

Tablo 1.: Pisidia'daki Soy Ağacı (Kaynak: Lanckoronski, 2015: 4)

No	Dönem	Antik Kullanımı	Kaynak	Latin Kullanımı
1	Luwi ve Hitit	*Pedassa, Pitassa*	*Luwi ve Hitit Boğazköy Metinleri*	*Pisidia*
2	Luwi ve Hitit	*Kramna, Kra-(u)-uma, Kar-uma, Kar-uma ?*	*Luwi ve Hitit (?)*	*Kramna (?)*
3	MÖ 2. ve 1. yy	*KPHMNE, KPHMNEΩN, KRH*	Von Aulock, *Pisidiens I-II, SNG Copenhagen, SNG France*; Waddington, *Voyage en Asie-Mineure Au Point de Vue Numismatique*; Imhoof-Blumer, *Kleinasiatische Münzen*; Hill, *Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia ve Pisidia*	*Kremna*
4	MÖ 1. yy.	*Κρημναν*	Strabon, *Geographica*	*Kremna*
5	MS 90-168	*CREMNA COLONIA*	Ptolemaios, *Claudii Ptolemaei Geographia Hyphegesis*	*Kremna*
6	MS 2. yy. ve 3. yy.	*CREMNENSIVM, CRE, CREM, CREMNA, CREMNE*	Von Aulock, *Pisidiens I-II*; Hill, *Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia ve Pisidia*; Waddington, *Voyage en Asie-Mineure Au Point de Vue Numismatique*	*Kremna*
7	MS 3. yy.	*CREMNENSIVM, CREMNA, Κρεμνη ος*	Horsley ve Mitchell, *The Inscriptions of Central Pisidia*	*Kremna*
8	MS 346	*Κρημνα-η*	Eunapius, *Filozofların ve Sofistlerin Hayatları*	*Kremna*
9	MS 460-520	*Κρεμναν*	Zosimus, *Historia Nova*	*Kremna*
10	MS 527-565 I. Justinianus	*Κρεμνα, Κρημνα*	Hierokles, *Synecdemus*	*Kremna*
11	MS 682-787 Constantinopolis'deki Piskoposluklar ve kiliseler ile resmi kayıtlar ve el yazmaları (787 II. Nikaea Konsülü)	*Τον Κρημν<ης>, ο Κρημνων, θ ο Κρημνου, ο Κρημνου, θ ο Κρημνων, η ο Κρημνων*	*Notta Episcopatuum Ecclesiae Constantinapolitanae*	*Kremna*

Tablo 2.: Kremna adının kronolojik olarak etimolojik kullanımı

No	*Via Sebaste* (Antik Karayolu)	Güzergah
1	*Via Sebaste I*	Attaleia, Klimax (Döşeme Boğazı), Paludes Lacus (Kestel Gölü), **Kremna**, Kovada Gölü, Prostanna, Adada, Antiokheia.
2	*Via Sebaste II*	Perge, Kestros Vadisi (Aksu), **Kremna**, Adada, Çandır, Antiokheia.
3	*Via Sebaste III*	Perge, Kestros Vadisi (Aksu), Pednelissos, Adada, Zorzila, Anabura, Neapolis, Antiokheia.
4	*Via Sebaste IV*	Attaleia, Perge, Klimax (Döşeme Boğazı), Ariassos, Kestros Vadisi (Aksu), **Kremna**, Prostanna, Yenişarbademli, Lykonia.
5	*Via Sebaste V*	Attaleia, Prostanna, Keçiborlu, Apollonia, Antiokheia.

Tablo 3.: *Via Sebaste* antik karayolu ağı

No	Dönem	Tarihsel Olaylar
1	MÖ 334	İskender'in zamanında Pisidia Bölgesi'nde meydana gelen siyasi gelişmeler: Termessos, Sagalassos ve müstahkem yerlerdeki halklar ile mücadelesi.
2	MÖ 3. yy'ın 1. yarısı	Galatların Pisidia Bölgesi'ndeki varlıkları ve Sagalassos kenti yönünde ilerleyişi.
3	MÖ 246-225	II. Seleukos'un hakimiyeti.
4	MÖ 228-223	I. Attalos'un (MÖ 241-197) Dağlık Pisidia Bölgesi'nin doğusundaki hakimiyeti.
5	MÖ 3. yy'ın 4. çeyreği	III. Antiokhos'un yeğeni Akhaios'un hakimiyeti ve I. Attalos'un Pergamon'a gitmek zorunda bırakılması
6	MÖ 190'a kadar	III. Antiokhos'un hakimiyeti (Magnesia Savaşı'nın sonucuna kadar).
7	MÖ 188	Apameia Antlaşması ile III. Antiokhos'un Pisidia Bölgesi'nden çıkarılması.
8	MÖ 189	Gnaeus Manlius Vulso'nun idaresi ve politikası.
9	MÖ 197-159	II. Eumenes'in hakimiyeti.
10	MÖ 159-138	II. Attalos'un hakimiyeti.
11	MÖ 2. yy.	Pisidia Bölgesi'ndeki haydutluk faaliyetleri.
12	MÖ 166	Rhodos'un Roma'nın politikaları ile Akdeniz'deki (Mare Mediterraneum) hakim kuvvetini kaybetmesi sonucunda Delos'un serbest liman haline getirilmesi ve haydutluk/korsanlık faaliyetlerinin artması.
13	MÖ 165	Selge'nin Roma'nın politikalarına karşı haydutlar ile işbiriliği kurması.
14	MÖ 160	Amblada ile Galatların ilişkileri.
15	MÖ 140	Kilikia Bölgesi'ndeki Diodotos Tryphon'un haydutluk ve korsanlık faaliyetlerinin Pisidia Bölgesi'ndeki denk grupları harekete geçirmesi.
16	MÖ 2. ve 1. yy.	Kremna ve Keraitai kentleri arasında sikke darp ettirilmesi ve başta haydutluk olmak üzere yöredeki artan tehlikelere karşı ortak bir politika yürütülmesi.
17	MÖ 101-99 ve MÖ 67	Akdeniz'deki korsanlar ve haydutlar ile mücadele etmek için çıkarılan *Lex de provinciis praetoris* ve *Lex Gabina adlı kanunların* Pisidia Bölgesi'ndeki ilgili gruplar üzerindeki etkisi.
18	MÖ 77-75	Publius Servilius Vatia'nın Pisidia Bölgesi'ndeki Kremna'nın doğusunda yer alan haydutların mevkileri olarak bilinen Oroanda, Aperensis ve Gedusanus yerlerimlerine sefere çıkması.
19	MÖ 39-25	Galat Kralı Amyntas'ın Pisidia Bölgesi'ndeki hakimiyet mücadelesi.
20	MÖ 32-31	Kremna'nın Galat Kralı Amyntas'ın hakimiyetine girmesi.
21	MÖ 25-23	Kremna'nın Marcus Lollius'un hakimiyetinde olması.

Tablo 4.: Hellenistik Dönem'de Pisidia Bölgesi ve Kremna'daki tarihsel olaylar

No	Adı	Tarih	Memleket	Köken ve Sınıf	Unvan
1	Albinius Propinguus	MS 1. - 2. yy.	?	Etrüsk Kökenli	?
2	M. Albinius Propinquus	MS 1. - 2. yy.	?	Etrüsk Kökenli	?
3	C. Flavius Marcianus	MS 2. yy.	?	?	*Decurions (süvari subayı)*
4	L. Fabricus Longus (Babası Caius'dur)	MS 2. yy.	?	Italik	*Magistratus (yönetici, hukukçu)*
5	Vibia Tatia (L. Fabricus Longus'un Eşi)	MS 2. yy.	?	Italik	?
6	Fabricia Lucilla (L. Fabricus Longus ve Vibia Vatia'nın Kızı)	MS 2. yy.	?	Italik	?
7	Lucius Aelius Iulianus (Çocukları, Rutilius ve Lucilla)	MS 2. yy.	?	Civitas	*Ktistes (kamu yararı) ve Hiereus (kült rahipleri)*
8	Titus Filavius Anthestianus Memnon	MS 2. yy.	?	Civitas	?
9	Sextus Aelius Firmianus Fronto	MS 2. - 3. yy.	?	Civitas	?
10	Firmianus Fronto	MS 2. - 3. yy.	?	Civitas	?
11	Marcus Ulpius Italicus	MS 3. yy.	Kremna	Civitas	*Ktistes (kamu yararı)*
12	Marcus Ulpius Tertullianus Aquila	MS 225	Kremna	Civitas	*Consul (yönetici) ve Curator (yetkili sorumlu)*
13	Marcus Ulpius Asklepiodoros Rutilius Longus	MS 3. yy.	Kremna	Civitas	?
14	Marcus Ulpius Caristanius	MS 3. yy.	Kremna	Civitas	?
15	Titus Flavius Annianus Kleon	MS 3. yy.	?	?	*Aristokrat veya Duovir (yargıç)*
16	Publius Ulpius Avidianus Rutilius Propinquus	MS 3. yy.	Kremna veya Perge	?	?
17	Aurelius Marcianus (Eşi, Aurelia Clementiane'dir)	MS 3. yy.	Kremna	Civitas	?
18	Ulpius Aquilianus	MS 3. yy.	Kremna	Civitas	*Equestrian (süvari)*
19	Ulpia Rutiliane Longilla	MS 3. yy.	Kremna	?	?
20	Flavius Avidius Fabianus Capitonianus Lucius ve Rutilianus Longilianus Callippus	MS 3. yy.	?	?	*Duumvirlik (hukuk-yargıç)*
21	Ulpia Eumeliana	MS 3. yy.	Kremna	?	?
22	L. Atilius Aurelianus Bassus ve L. Atilius Matronianus Asklepiodoros	MS 3. yy.	?	Italik	?

Tablo 5.: Kremna'daki toplum yapısı

No	Dönem	Tarihsel Olaylar
1	İmparator Augustus Dönemi (MÖ 27-MS 14)	Kremna'nın *Colonia Iulia Augusta Felix Cremna* unvanı ile koloni kenti olarak düzenlenmesi.
2	İmparator Augustus Dönemi (MÖ 27-MS 14)	Kremna'ya yaklaşık 2.000 Romalı kolonistin yerleştirilmesi.
3	İmparator Claudius (MS 41-54) ve İmparator Nerva (MS 54-68)	Adak yazıtları.
4	Traianus (MS 98-117)	Adak Yazıtı.
5	Hadrianus (MS 117-138)	İmparator Hadrianus ve Eşi Sabina'nın kenti ziyareti.
6	MS 1. ve 3. yy' lar arası.	Roma yerleştidiği kolonistler, aristokrat aileler, *veteran*lar, hayırseverler (*euergetes*), *hierus*lar (*kült* rahipleri), *ktistes*ler (kamu yararı) ve yerel ailelerin siyasi, sosyo-kültürel ve dini alanlardaki işleri.
7	MS 3. yy'ın ortası.	Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı'nın Anadolu'daki işgal faaliyetleri ve Kremna'nın ilişkili olaylara karşı savunma sistemlerini güçlendirmesi.
8	MS 3. yy'ın ortası.	İmparator Valerianus (MS 253-260) ve oğlu Gallienus'un (MS 260-268) adalarının yer aldığı yazıtlı miltaşı.
9	MS 3. yy'ın 3. çeyreği.	L. Domitius Aurelianus (MS 270-275) ve Zenobia ile mücadele edecek Roma Ordusu'na ait askeri birliklerin Kremna'daki varlığı.
10	MS 276	Isauriali Lydius'un Kremna'yı ele geçirmesi.
11	MS 278-279	Roma'nın Kremna'yı Kuşatması (İmparator Probus'un görevlendirdiği Vali Terentius Marcianus'un ve destek olarak Haydut avcısı *lestodeioktes* (*λ?στοδει? κτης*) Askouralı Hermaios'un Kremna'ya gelmeleri).
12	MS 279	Roma'nın Lydius'u yenmesiyle Kremna'daki hakimiyetini tekrardan tesis etmesi.

Tablo 6.: Roma Dönemi'nde Kremna'daki siyasi gelişmeler

No	Dönem	Tarihsel Olaylar
1	MS 4. ve 6. yy'lar arası.	Hristiyanlık nüfusunun artması ve ilişkili olarak konut mimarisi ve ibadet merkezlerinin inşası.
2	MS 6. yy.	Bizans Dönemi'ndeki idari bölümlerin ve kentlerin yer aldığı tutanaklarda kentin adının geçmesi.
3	Geç Roma ve Bizans (*Tabula Imperii Byzantini*)	Hristiyanlık merkezlerinden bahsedilirken Kremna'ya yer verilmesi ve kentin tarihi coğrafyası hakkında bilgilerin sunulması.
4	MS 787	II. İznik Konsülü'ne Theodorus adlı bir kişinin piskopos olarak gönderilmesi.
5	Erken ve Orta Bizans	Kentin güneyindeki Avdancık ve güneybatısındaki Örentepe yerleşimleri.
6	MS 11. ve 12. yy'lar.	Avdancık Köyü'nün kuzeyindeki Altıkapılı Kilise.
7	MS 11. ve 13. yy'lar.	Kızıllı Köyü yakınındaki Balama Kalesi.

Tablo 7.: Bizans Dönemi'nde Kremna ve çevresindeki tarihsel gelişmeler

No	Adı	Yer/Konum	Dönem	Yükseklik (m.)
1	Keraitai	Belören Köyü	Klasik, Hellenistik ve Roma	1100-1360
2	Karadiğin	Taşyayla Köyü	Roma	750
3	Sagalassos	Ağlasun	Klasik, Hellenistik, Roma ve Bizans	1400-1650
4	Hisarköy-Asartepe	Hisarköy	Hellenistik ve Roma	1133
5	Sandalion	Sandal Asartepe	Hellenistik ve Roma	1200-1300
6	Eumeneia	Işıklı Kasabası	I. Bin, Klasik, Hellenistik, Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı	1100
7	Tymbriada	Köprüçay Kanyonu üzerindeki Asartepe	Hellenistik ve Roma	1621
8	Kapıkaya	Kapıkaya	Hellenistik, Roma ve Bizans	1400
9	Adada	Sütçüler İlçesi, Sağrak Köyü	Hellenistik, Roma ve Bizans	1200
10	Prostanna	Eğirdir	Hellenistik ve Roma	1681
11	Sia	Karaot Köyü	Hellenistik, Roma ve Bizans	1050
12	Hyia (Kumaryaylası ?)	Kumaryaylası ve Susuz Köyü	Klasik, Hellenistik ve Roma	1150
13	Panemoteikhos I ve II	Boğazköy	Arkaik, Klasik, Hellenistik ve Roma	1100 ve 1000
14	Örentepe	Boğazköy'ün batı yönündeki kırsal sahada	Bizans	810
15	Millias	Kocaaliler	Hellenistik ve Roma	800
16	Karapınar-Asartepe	Karapınar Köyü	Prehistorik Dönem, Klasik, Hellenistik ve Roma	1100 ve 1200
17	Avdancık-Asartepe	Avdancık Köyü	Roma ve Bizans	800
18	Pednelissos	Bodrumkaya Tepesi ve Kozan Köyü	Hellenistik ve Roma	650
19	Selge	Altınkaya Köyü	Klasik, Hellenistik ve Roma	1250
20	Termessos	Güllük Dağı	Klasik, Hellenistik ve Roma	1050
21	Sillyon	Yanköy	Prehistorik Dönem, Hitit, I. Bin, Klasik, Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı	235
22	Karasis Kalesi	Karasis Dağı	Hellenistik ve Roma	1050
23	Sigiriya Kalesi (Aslan Kalesi)	Dambullain Kasabası	Roma	200
24	Masada	Necef Çölü	Roma	450
25	Balama Kalesi	Kızılı Köyü	Bizans	800

Tablo 8.: Kremna'nın jeolojik yapısı ve konumu ile ilişkili kentler ve yerleşimler

No	Adı	Dört Yüzeyli İki Boy Bloklar	Dört Yüzeyli Tek Boy Bloklar	Bitişik Çok Yüzeyli	Isodomik	Düzensiz Isodomik	Atklı Isodomik	Düzensiz Örgü	Pseudo Isodomik	Opus mixtum	Harç
1	D 1	X			X		X				
2	D 2		X						X		
3	D 3		X	X	X	X					
4	D 4			X				X			
5	D 5		X	X	X			X			
6	D 6		X	X	X			X			X
7	D 7		X		X						
8	D 8		X	X	X	X		X			
9	D 9		X	X	X	X					
10	D 10		X	X	X	X		X		X	
11	D 11		X	X		X		X			
12	D 12		X	X				X			
13	D 13		X		X						

Tablo 9.: Batı savunma duvarlarının duvar örgüsü tipleri

No	Adı	MS 3. yy. Olayları (Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı)	MS 3. yy'da Lydius'un Kremna İşgali	MS 278 ve 279 yıllarında Roma'nın Kremna Kuşatması	Geç Antik Dönem
1	D 1	X (?)		X	
2	D 2	X (?)		X	
3	D 3	X (?)		X	X
4	D 4	X (?)		X	X
5	D 5	X (?)		X	X
6	D 6	X (?)		X	X
7	D 7	X (?)		X	
8	D 8	X (?)		X	X
9	D 9	X (?)		X	
10	D 10	X (?)	X (?)	X	X
11	D 11	X (?)	X (?)	X	X
12	D 12	X (?)	X (?)	X	X
13	D 13	X (?)	X (?)	X	

Tablo 10.: Kremna'daki tarihsel olayların batı savunma duvarları üzerindeki etkileri

No	Adı	Dört Yüzeyli Tek Boy	Bitişik Çok Yüzeyli Taşlar	Düzensiz Poligonal	Isodomik	Düzensiz Isodomik	Opus mixtum	Harç
1	D 14		X	X				X
2	D 15	X				X	X	X
3	D 16					X		
4	Küçük Ölçekli Duvarlar (Genel)	X		X	X			

Tablo 11.: Güney savunma duvarlarının duvar örgüsü tipleri

Birinci Denklem

(Yatay Atış Hareketi)

$$X = V_0 . \cos X . t$$

Hızın Yatay Bileşeni

$$\frac{1}{2} m.V_0^2 = mgh\ max. + \frac{1}{2} m.V_0^2 . \cos^2 X$$

$$\frac{1}{2} V_0^2 = 46\ yük.farkı . 9.81 + \frac{1}{2} V_0^2 . \cos^2 X$$

$$\frac{1}{2} V_0^2 (1 - \cos^2 X) = 460$$

İkinci Denklem

$$220 = V_0 . \cos X . t$$

(Zaman 10 saniye olarak hesaplanır.)

$$V_0 . \cos X = 22 \longrightarrow V_0^2 . \cos^2 X = 484$$

İki Denklem Birleştirildiğinde

$$\frac{1}{2} V_0^2 - \frac{1}{2} V_0^2 . \cos^2 X = 460$$

$$\frac{1}{2} V_0^2 - \frac{484}{2} = 460$$

$$V_0 = 37,49\ m/s\ (Hız)$$

$$220 = 37,49 . \cos X . 10$$

$$\cos X = 0,58$$

$$X = 54,54^0$$

Tablo 12.: Savaş makinelerinin atış zamanındaki hesaplamaları

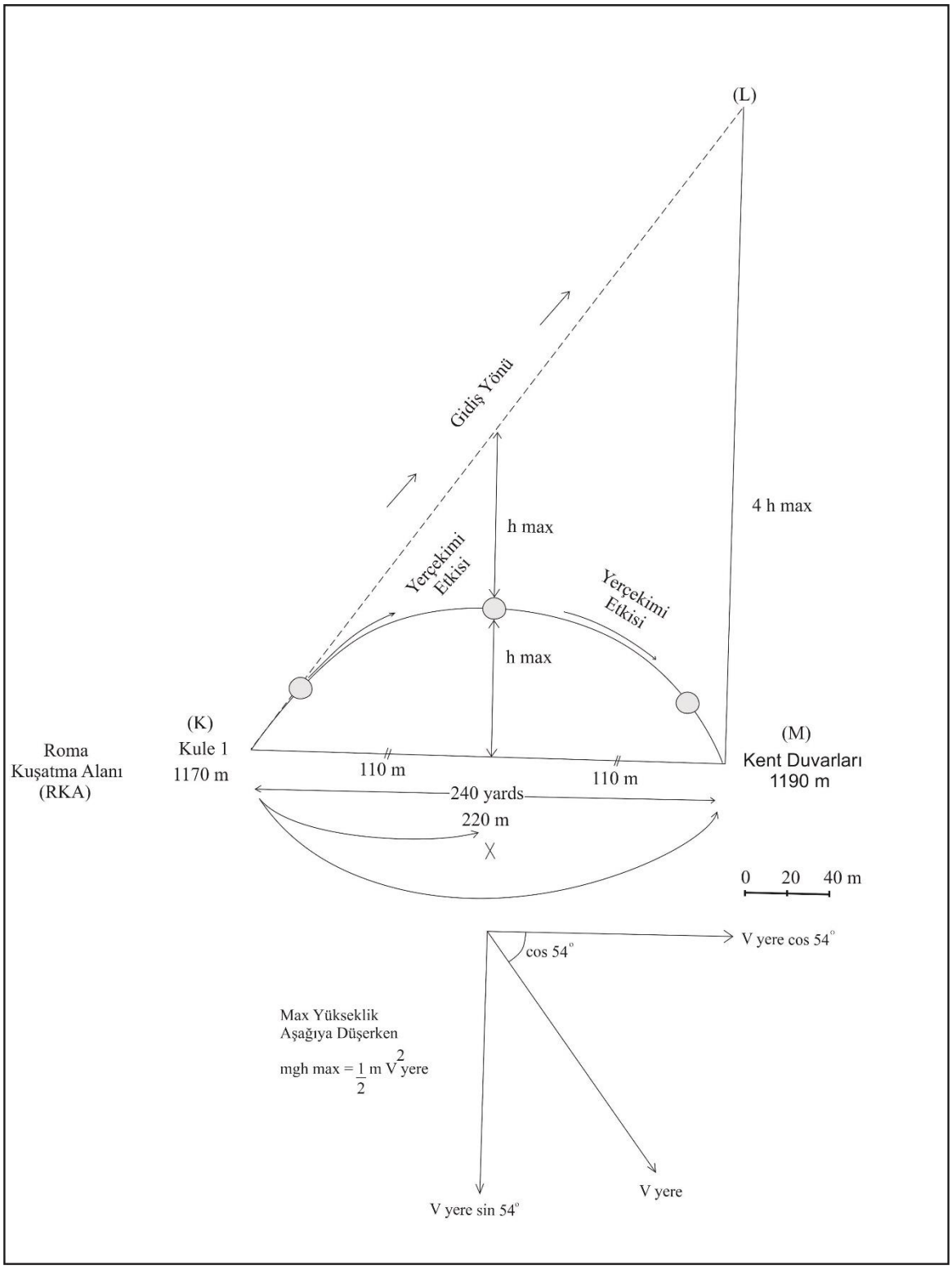

Tablo 13.: Roma Kuşatma Alanı'ndan kent surlarına atılan taş güllenin durumsal hesaplamaları

No	Adı	Tooled Face (Düzgün İşlenmiş)	Hammer Face (Kaba Yonulu İşlenmiş)	Dört Yüzeyli İki Boy Bloklar	Dört Yüzeyli Tek Boy Bloklar	Isodomik	Isodomik Trapezoidal	Düzensiz Isodomik	Pseudo Isodomik	Pseudo Isodomik Trapezoidal	Düzensiz Örgü
1	K 1	X	X		X	X	X		X		
2	K 2		X		X				X	X	
3	K 3		X		X	X	X		X	X	
4	K 4		X	X			X				X
5	K 5		X		X	X	X				X
6	K 6		X		X	X	X				X
7	K 7		X		X	X	X				
8	K 8		X		X	X	X				X
9	K 9		X		X	X					
10	K 10		X		X	X	X		X	X	X
11	K 11		X		X	X	X				X
12	K 12		X		X	X	X		X	X	X
13	K 13		X	X (?)	X (?)	X (?)	X (?)		X	X	
14	K 14		X	X (?)	X (?)	X (?)	X (?)		X	X	
15	K 15		X		X	X		X			X

Tablo 14.: Batı savunma duvarları üzerindeki kule yapılarının duvar örgüsü tipleri

No	Adı	Yağmur Suları	Depremler	MÖ 1. yy'da Amyntas'ın Kremna'yı Kuşatması	MS 3. yy. Olayları (Sasaniler, Gotlar ve Palmyra Krallığı)	MS 3. yy'da Lydius'un Kremna İşgali	MS 278 ve 279 yıllarında Roma'nın Kremna Kuşatması
1	K 1	X (?)	X (?)	X (?)	X (?)	X (?)	X
2	K 2					X (?)	X
3	K 3					X (?)	X
4	K 4					X (?)	X
5	K 5					X (?)	X
6	K 6					X (?)	X
7	K 7					X (?)	X
8	K 8					X (?)	X
9	K 9					X (?)	X
10	K 10					X (?)	X
11	K 11		X			X (?)	X
12	K 12					X (?)	X
13	K 13					X (?)	X
14	K 14					X (?)	X
15	K 15					X (?)	X

Tablo 15.: Kremna'daki kule yapıları üzerindeki tabii oluşumların ve tarihsel olayların etkileri

Yatay Atış Hareketi

$$X = V_0 \cdot \cos X \cdot t$$

Hızın Yatay Bileşeni

$150 = V_0 \cdot \cos X \cdot t \longrightarrow t = 7$ saniye için

$$V_0 \cdot \cos X = 21.42$$

$$V_0^2 \cdot \cos^2 X = 459$$

$$\frac{1}{2} V_0^2 = 430 + \frac{1}{2} \cdot 459$$

$$V_0 = 36.31 \text{ m/s}$$

Açı Derecesi

$$150 = 36.31 \cdot \cos X \cdot 7$$

$$\text{Cos } X = 0.59$$

$$X = 53{,}84^0$$

Tablo 16.: Savaş makinelerinin atış zamanındaki hesaplamaları

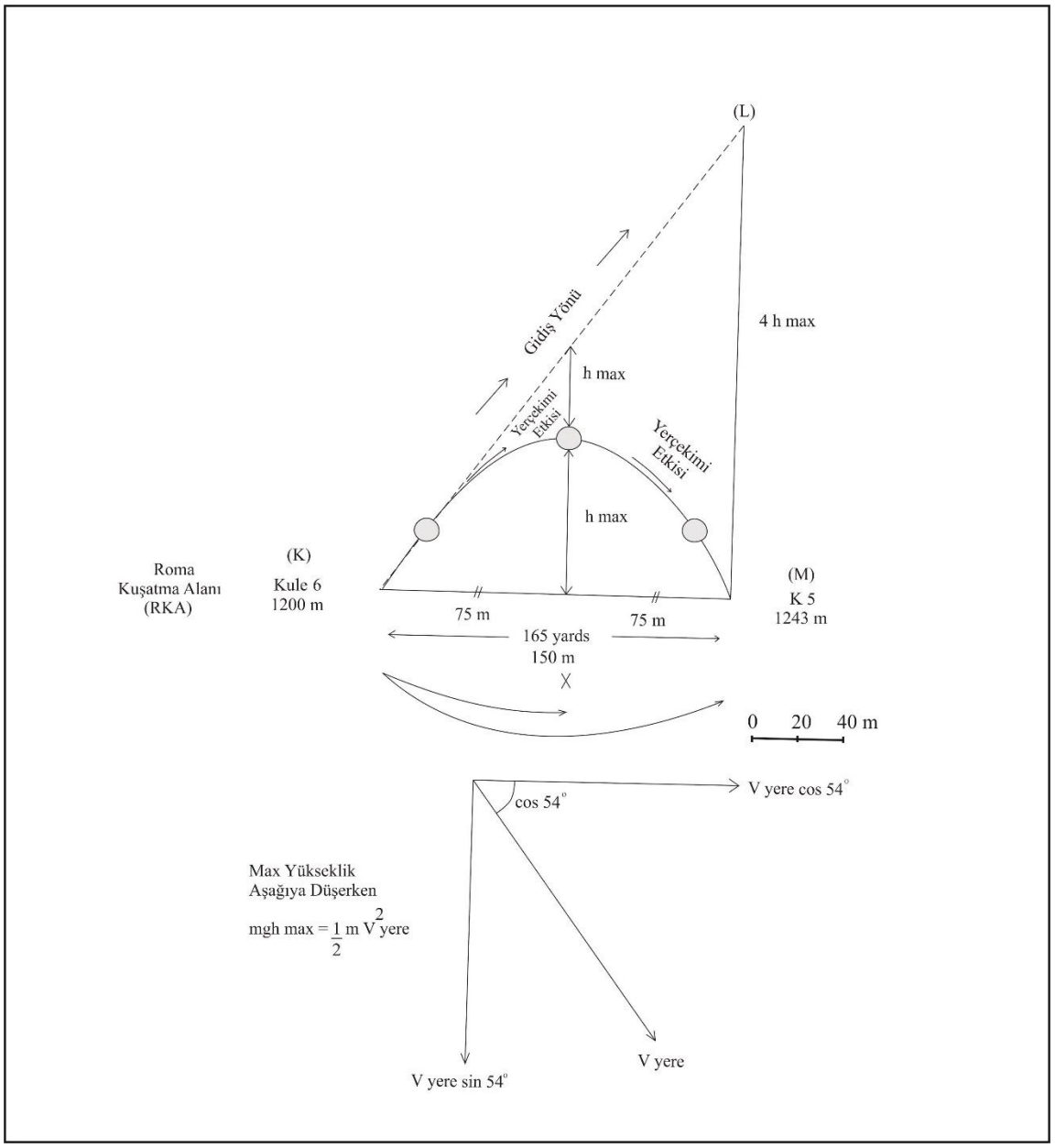

Tablo 17.: Roma Kuşatma Alanı'ndan kentteki K 5'e atılan taş güllenin durumsal hesaplamaları

No	Adı	Konumu	Tipi	Dönemi
1	Batı Kapısı I (BK I)	Batı	Tek kule ile korunaklı kapı	Hellenistik-Roma
2	Batı Kapısı II (BK II)	Batı	Tek kule ile korunaklı kapı	Hellenistik-Roma
3	Batı Nekropolis Kapısı (BNK)	Batı	Savunma duvar yapıları ile korunaklı avlulu kapı	Hellenistik-Roma
4	Güney Kapı-Kule (GK-K)	Güney	Kapı ve kule birleşimi kemerli kapı	Hellenistik

Tablo 18.: Kremna'daki kapı yapıları

No	Kent ve Yerleşim	Mimari Yapısal Özellikleri	Dönem
1	Latmos Herakleia	Kemerli kapı.	MÖ 3. yy.
2	Pednelissos	İçte ve dışta kemerli kapı-kule.	MÖ 2. yy.
3	Isauria	Akropolis Kapısı ve batıdaki kent kapısı kemerli.	MÖ 2. ve 1. yy.
4	Peium	*Hexagonal* planlı iki kule ile korunaklı kemerli kapı.	MÖ 2. ve 1. yy.
5	Oinoanda	*Pektagonal* kuledeki *potern* kapısı kemerli.	Hellenistik
6	Assos	Kemerli ve *lento*lu kapı.	Hellenistik
7	Güvercinlik	*Lento*lu kule kapı.	MÖ 2. yy.
8	Sillyon	*Lento*lu kapı-kule.	MÖ 2. yy.
9	Priene	Aşağı Kent Kapısı kemerli.	Hellenistik

Tablo 19.: Güney Kapı-Kule'nin kente giriş ve çıkış kapılarındaki yer alan mimari unsurların kullanımları ile ilişkili kentler ve yerleşimler

No	Adı	Konumu	Tipi	Dönemi
1	Batı Antik Yol I (BAY I)	Batı	Trackway (Taş döşemesiz ve küçük taşlar ile döşemeli)	Roma
2	Batı Antik Yol II (BAY II)	Batı	Highway Roadway (Taş ve blok döşemeli)	Hellenistik-Roma
3	Batı Antik Yol III (BAY III)	Batı	Trackway (Taş döşemesiz ve küçük taşlar ile döşemeli)	Roma
4	Batı Antik Yol IV (BAY IV)	Batı	Highway Roadway (Taş ve blok döşemeli)	Roma
5	Güney Antik Yol (GAY)	Güney	Highway Roadway (Taş ve blok döşemeli)	Hellenistik-Roma

Tablo 20.: Kremna'nın antik yolları

HELLENİSTİK DÖNEM (KREMNA'NIN SAVUNMA SİSTEMLERİNİ TARİHLEMEK İÇİN KULLANILAN ARKEOLOJİK BELGELER)	No	Adı		Tarihleme Kriteri ve Dönem
	1	**Siyasi Olaylar**		1- MÖ 2. yy'da Kremna ve Keraitai kentleri arasındaki antlaşmalar. İçeriği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Pisidia Bölgesi'ndeki karışıklıklar dikkate alındığında ikili antlaşmaların siyasi, sosyo-kültürel ve iktisadi konular ile ilişkili olduğunu öngörmekteyiz. 2- MÖ 2. yy'ın ortalarındaki haydutluk ve korsanlık faaliyetleri.
	2	**Savunma Yapılarının Mimari Özellikleri: Teknik, İşçilik ve Yapısal Uygulamalar**		1- Kentteki savunma duvarlarının *isodomik* duvar örgüsü teknik kullanılarak örülmesi. Bu tekniğin MÖ 2. yy'da Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin savunma yapılarında yoğun bir şekilde kullanılması. 2- Kentteki kule yapılarının bazılarında *pseudo-isodomik* tekniğin kullanılması. MÖ 2. yy'da Pisidia ve Pamphylia bölgelerindeki kentlerin savunma yapılarında yoğun bir biçimde kullanımına yer verilmesi. 3- Savunma duvarlarında atkı blokların (*emplekton*) bağlayıcı ve güçlendirici unsur olarak kullanılması. Asia Minor'deki Hellenistik Dönem'e ait kentlerde MÖ 3. ve 2. yy'larda yoğun bir şekilde kullanım görmesi.
	3	**Arkeolojik Veriler**	**Seramik**	1- MÖ 2. yy'dan itibaren kalıp üretiminde kullanılan kase kalıpları. 2- MÖ 2. yy'dan itibaren üretilmiş kaseler. 3- MÖ 2. yy'a ait kandil kalıpları. 4- Savunma sistemleri kapsamında yürütülen yüzey incelemelerinde MÖ 2. ve 1. yy'lara ait seramik parçaları bulunmuştur. Bunlar şöyledir; kaide parçası (1 nolu), ağız parçası (2 Nolu), boyun ve gövde parçası (3 Nolu) ve gövde parçası (4 Nolu).
	4		**Metal**	1- Düz başlı ve dörtgen gövdeli çivi. 2- Konik başlı ve dörtgen kesitli gövde. Her iki metal buluntular da benzerleri yardımları ile ağırlıklı olarak Hellenistik ve Roma dönemlerine işaret etmektedir.
	5		**Cam**	1- MÖ 2. ve 1. yy'larda kullanılan spiral kesimli ve yivli, yüzeyleri parlak ve perdahlı cam parçaları tespit edilmiştir.
	6		**Sikke**	1- MÖ 2. yy'dan itibaren kuzeybatısındaki komşusu Keraitai ile *homonoia* (*Ὁμόνοια*) birlik sikkelerini bastırması.
	7		**Mimari Yapı**	1- MÖ 2. yy'dan itibaren Pergamon Krallığı'nın yöredeki hakimiyeti ile II. Attalos'un Termessos Selge, Sia, Kodrula ve Pednelissos gibi dağlık kentlerde inşa ettirdiği agora, stoa şeklindeki Hellenistik Dönem yapılarından Kremna'da da sosyo-iktisadi hayatı düzenlemek ve siyasi politikalarını yürütmek için *Dorik* Agora'nın yapılması.

Tablo 21.: Kentin savunma sistemlerinin tarihlenmesi ile ilişkili tarihi ve arkeolojik veriler

No	Adı	Güvenlik Ağı	Konum	Dönem	Yükseklik (m.)
1	Çakalasartepe	Kremna, Kırsal Saha, Karadiğin, Kestros Vadisi, Güzergah	Kuzeydoğu	Hellenistik, Roma Geç Antik Dönem	675
2	Keraitai Akropolisi I Nolu Kule ve II Nolu Kule	Kremna, Sagalassos, Kırsal Saha, Sazak-Alatepe Güzergah	Kuzeybatı	Klasik, Hellenistik,	1360
3	Sazak-Alatepe	Keraitai, Kırsal Saha, Güzergah, Kremna	Batı	Roma, (?) Selçuklu (?) Osmanlı (?)	1000
4	Dikmentepe	Kremna, Güzergah, Kırsal Saha	Güneybatı	Roma	1360
5	Bağtepe	Kremna, Kırsal Saha, Güzergah	Güneydoğu	Roma Geç Antik Dönem	430
6	Bucak-Asartepe	Kırsal Saha, Hyia, Sazak-Alatepe Keraitai, Güzergah	Güneybatı	Roma, (?) Selçuklu (?), Osmanlı (?)	920

Tablo 22.: Kremna kırsalındaki alan savunmasına yönelik yapılar

No	Kent ve Yerleşim	Çevresi Savunma Yapıları ile Yekpare Çevrili	Çevresi Savunma Yapıları ve Tabii Oluşumlar (vadi, uçurum, tepe vb.) ile Çevrili	Topografyanın Kent Planı ve Kent Savunması Üzerindeki Etkisi
1	Prostanna	X		X
2	Keraitai	X		X
3	Karapınar/Asartepe	X		X
4	Örentepe	X		X
5	Adada		X	X
6	Tymbriada		X	X
7	Kapıkaya		X	X
8	Sagalassos		X	X
9	Sia		X	X
10	Hyia (Kumaryaylası ?)		X	X
11	Millias		X	X
12	Panemoteikhos I		X	X
13	Panemoteikhos II		X	X
14	Ariassos		X	X
15	Kodrula		X	X
16	Pednelissos		X	X
17	Selge		X	X
18	Termessos		X	X
19	Balama Kalesi		X	X

Tablo 23.: Pisidia Bölgesi'ndeki kentlerin savunma yapıları üzerindeki topografya koşullarının etkisi

No	Kat. No	Yapı Env. No	Konum	Tarihleme Kriteri	Dönem
1	K 1	Kre 18/1 Duvar 1-D 1	Batı	Siyasi Gelişmeler. Mimari Özellikler.	Hellenistik
2	K 2	Kre 18/2 Duvar 2-D 2	"	"	Hellenistik
3	K 3	Kre 18/3 Duvar 3-D 3	"	"	Hellenistik, Roma.
4	K 4	Kre 18/4 Duvar 4-D 4	"	"	Geç Ant. Dön.
5	K 5	Kre 18/5 Duvar 5-D 5	"	"	"
6	K 6	Kre 18/6 Duvar 6-D 6	"	"	Hellenistik, Roma, Geç. Ant. Dön.
7	K 7	Kre 18/7 Duvar 7-D 7	"	"	Hellenistik.
8	K 8	Kre 18/8 Duvar 8-D 8	"	"	Hellenistik, Roma.
9	K 9	Kre 18/9 Duvar 9-D 9	"	"	"
10	K 10	Kre 18/10 Duvar 10-D 10	"	"	Hellenistik, Roma, Geç. Ant. Dön.
11	K 11	Kre 18/11 Duvar 11-D 11	"	"	Roma, Geç. Ant. Dön.
12	K 12	Kre 18/12 Duvar 12-D 12	"	"	"
13	K 13	Kre 18/13 Duvar 13-D 13	"	"	Hellenistik. Roma
14	K 14	Kre 18/14 Duvar 14-D 14	Güney	"	Geç. Ant. Dön.
15	K 15	Kre 18/15 Duvar 15-D 15	"	"	Geç. Ant. Dön.
16	K 16	Kre 18/16 Duvar 16-D 16	"	"	Belirsiz (?)
17	K 17	Kre 18/17 Kule 1-K 1	Kuzeybatı	"	Hellenistik.
18	K 18	Kre 18/18 Kule 2-K 2	Batı	Siyasi Gelişmeler. Mimari Özellikler. Metal. Cam.	"
19	K 19	Kre 18/19 Kule 3-K 3	"	Siyasi Gelişmeler. Mimari Özellikler.	"
20	K 20	Kre 18/20 Kule 4-K 4	"	"	"

Tablo 24/1.: Tez kapsamında değerlendirilen kent ve çevresindeki yapılar

21	K 21	Kre 18/21 Kule 5-K 5	"	"	"
22	K 22	Kre 18/22 Kule 6-K 6	"	"	"
23	K 23	Kre 18/23 Kule 7-K 7	"	Siyasi Gelişmeler. Mimari Özellikler. Metal. Cam.	"
24	K 24	Kre 18/24 Kule 8-K 8	"	Siyasi Gelişmeler. Mimari Özellikler.	"
25	K 25	Kre 18/25 Kule 9-K 9	"	"	"
26	K 26	Kre 18/26 Kule 10-K 10	"	"	"
27	K 27	Kre 18/27 Kule 11-K 11	"	"	"
28	K 28	Kre 18/28 Kule 12-K 12	"	"	Hellenistik.
29	K 29	Kre 18/29 Kule 13-K 13	"	"	"
30	K 30	Kre 18/30 Kule 14-K 14	"	"	"
31	K 31	Kre 18/31 Kule 15-K 15	Güneybatı	"	Hellenistik, Roma.
32	K 32	Kre 18/32 Kule 16-K 16	Güney		Geç. Ant. Dön.
33	K 33	Kre 16/1 Batı Kapısı I-BK I	Batı	"	Hellenistik, Roma.
34	K 34	Kre 16/2 Batı Kapısı II-BK II	"	"	"
35	K 35	Kre 16/3 Batı Nekropolis Kapısı III-BNK	"	"	Hellenistik, Roma. Bizans.
36	K 36	Kre 16/4 Güney Kapı Kule-GK-K	Güney	"	Hellenistik
37	K 37	Kre 17/1 Batı Antik Yol I-BAY I	Batı	"	Hellenistik, Roma.
38	K 38	Kre 17/2 Batı Antik Yol II-BAY II	"	"	Hellenistik, Roma.
39	K 39	Kre 17/3 Batı Antik Yol III-BAY III	Kuzeybatı	"	"
40	K 40	Kre 17/4	Batı ve Güneybatı	"	Roma, Bizans.

Tablo 24/2.: Tez kapsamında değerlendirilen kent ve çevresindeki yapılar

		Batı Antik Yol IV-BAY IV			
41	K 41	Kre 17/5 Güney Antik Yol- GAY	Güney	"	Hellenistik, Roma, Bizans.
42	K 42	Kre 19/1 Roma Kuşatma Alanı-RKA	Batı	Siyasi Gelişmeler. Antik Kaynaklar. Seramik. Yazıt. Mimari Özellikler.	Roma.
43	K 43	Kre 19/2 Roma Kuşatma Tepesi-RKT	"	Siyasi Gelişmeler. Antik Kaynaklar. Seramik. Mimari Özellikler.	"
44	K 44	Kre 18/33 Bastion I-B I	Güney	Siyasi Gelişmeler. Seramik. Mimari Özellikler.	Roma, Geç. Ant. Dön.
45	K 45	Kre 18/34 Bastion II-B II	"	"	"
46	K 46	Kre 21/1 Antik Taş Ocağı-KATO	Batı	Mimari Özellikler.	Hellenistik, Roma.
47	K 47	Çakalasartepe Karakol	Kuzeydoğu	Siyasi Gelişmeler. Mimari Özellikler.	Hellenistik, Roma, Geç Ant. Dn.
48	K 48	Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu Kule ve II Nolu Kule	Kuzeybatı	"	Klasik, Hellenistik,
49	K 49	Sazak-Alatepe	Batı	"	Roma. Selçuklu (?), Osmanlı (?).
50	K 50	Dikmentepe Kule	Güneybatı	"	Roma.
51	K 51	Bağtepe Kule	"	"	Roma, Geç. An. Dn.
52	K 52	Bucak-Asartepe	"	"	Roma, Selçuklu (?), Osmanlı (?).

Tablo 24/3.: Tez kapsamında değerlendirilen kent ve çevresindeki yapılar

KREMNA'NIN SAVUNMA MİMARİSİNİN PISIDIA BÖLGESİ'NDEKİ KENTLERİN MİMARİSİ İLE İLİŞKİLİ (ORTAK) ÖZELLİKLERİ			
No	**Ortak Özellikler**	**Kent ve Yerleşim**	**Dönem**
1	Topografyaya bağlı kentlerin inşası ve yerleşim tipolojileri. Etrafına hakim ve korunaklı yapılardaki sarp ve dik yamaçlıklar ile dağlık alanlar.	Keraitai, Sagalassos, Tymbriada, Sandalion, Adada, Prostanna, Millias, Pednelissos, Selge, Ariassos, Termessos.	MÖ 3. ve 2. yy'lar.
2	"*Straight Line*" ve "*τειχοποια μαιανδρωδης*" şeklindeki dirsekli düz ve menderes plan tipleri.	Kartalpınarı (?), Pednelissos.	MÖ 2. yy.
3	Tek sıra duvar (iç ve dış duvar) düzenlemesi.	Pednelissos, Adada, Kartalpınarı (?).	MÖ 2. yy.
4	*Isodomik* duvar örgüsü tekniği.	Selge, Pednelissos, Termessos, Millias, Adada.	MÖ 2. yy.
5	*Pseudo-isodomik* duvar örgüsü tekniği.	Adada, Sia, Kartalpınarı (?).	MÖ 2. yy.
6	*Pseudo-isodomik trapezoidal* duvar örgüsü tekniği.	Kartalpınarı (?), Adada, Kapıkaya.	MÖ 2. yy.
7	Atkı blokları veya bağlama blokları (*emplekton*) .	Pednelissos, Adada, Kartalpınarı (?).	MÖ 2. yy.
8	Kulelerin duvarlarını ve dirsek yaprak ilerleyen savunma duvarlarının köşe aksamlarını birbirine kenetlemek için *çift köşe bağlama* tekniği uygulanır.	Adada, Millias, Kartalpınarı (?), Pednelissos, Sia, Keraitai.	MÖ 2. yy.
9	Kentin çevresindeki yamaçlıkların teraslar halinde düzenlenerek tarım arazileri şeklinde kullanılması.	Sagalassos, Keraitai, Millias, Mallos, Kapıkaya, Prostanna, Tymbriada.	MÖ 3. ve 2. yy'lar.
10	Kule yapılarının savunma duvarları ile bütünleşik olarak düzenlenmesi.	Keraitai, Kartalpınarı (?), Sia, Pednelissos, Millias.	MÖ 3. ve 2. yy'lar.
11	Kule yapıları dikdörtgen planlıdır.	Kartalpınarı (?), Sia, Keraitai, Pednelissos, Adada.	MÖ 2. yy.
12	Kapı-Kule yapısı.	Pednelissos.	MÖ 2. yy.

Tablo 25.: Pisidia Bölgesi'nin kentleri ve Kremna'nın savunma mimarisinin ortak özellikleri

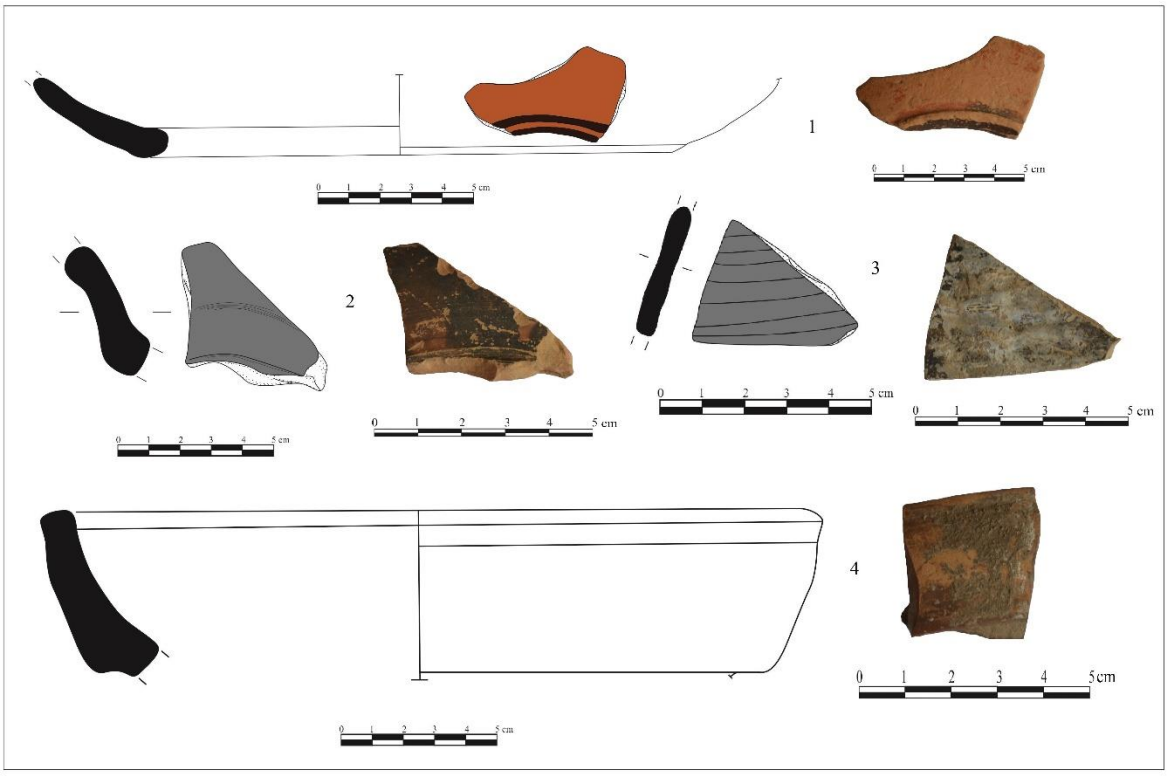

Tablo 26.: Kremna seramikler

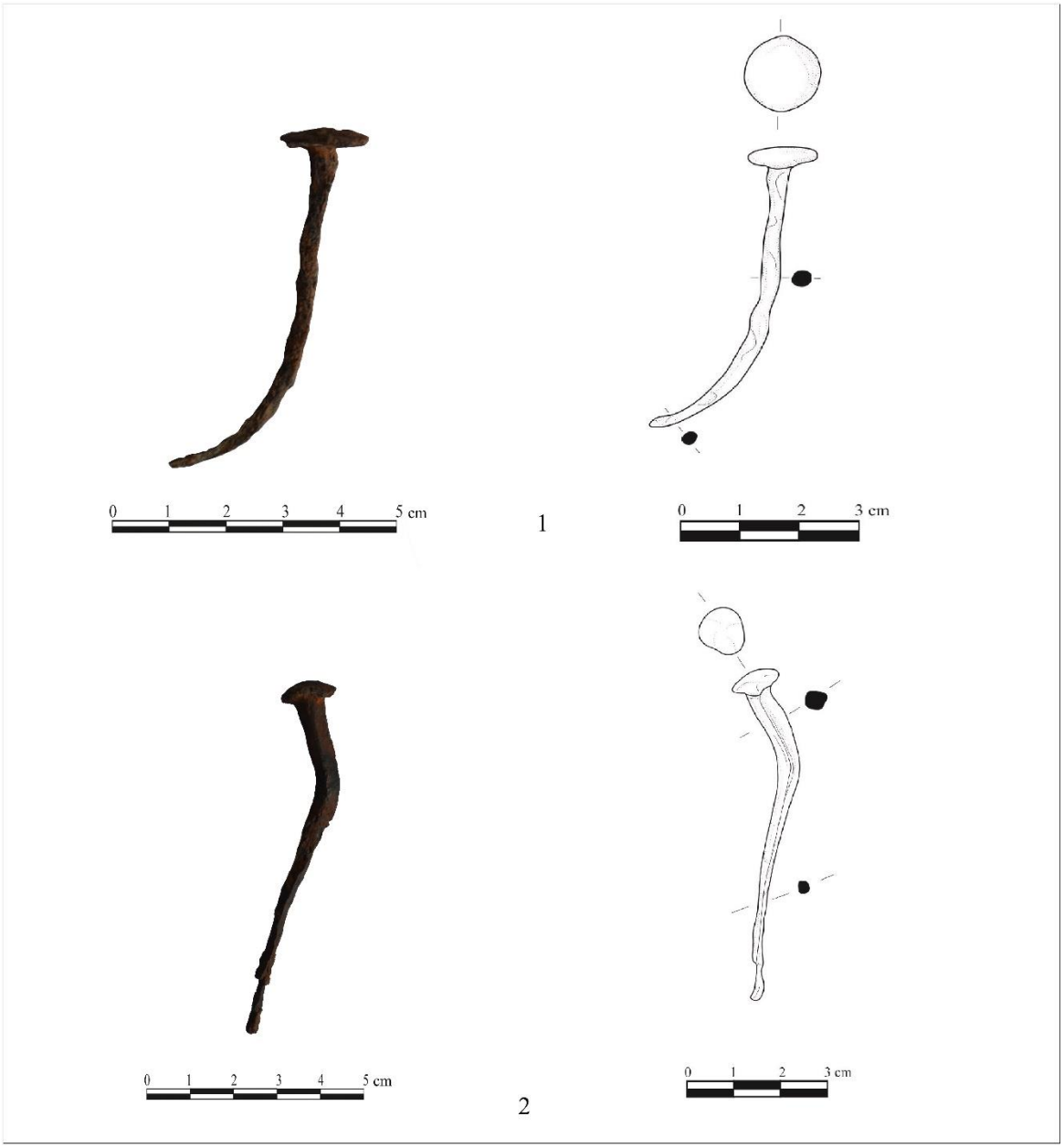

Tablo 27.: Kremna metal buluntular

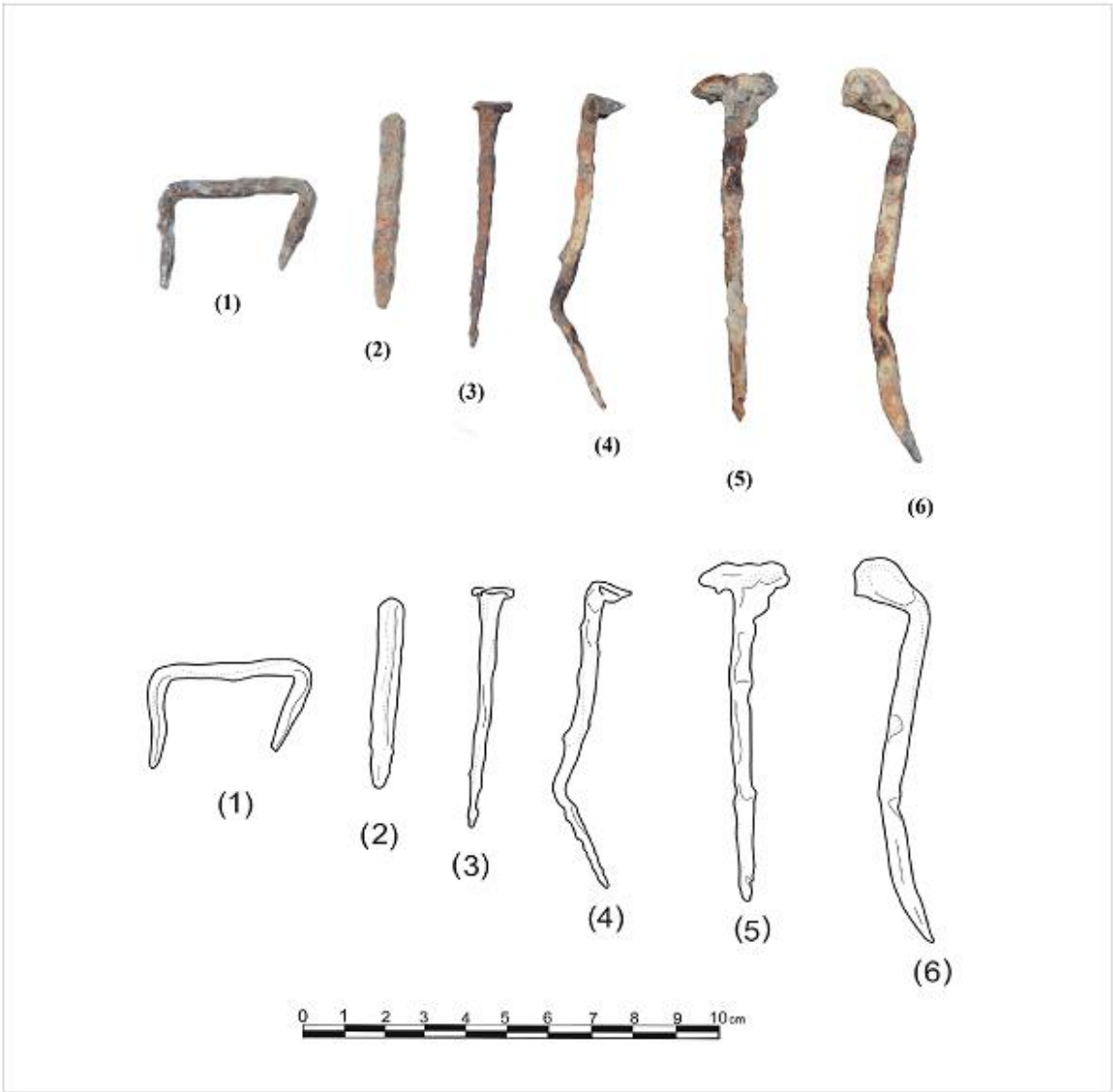

Tablo 28.: Çakalasartepe Karakol metal buluntular

Tablo 29.: Çakalasartepe Karakol çatı kiremitleri

Duvar Örgü Teknikleri			
1	*Isodomik*		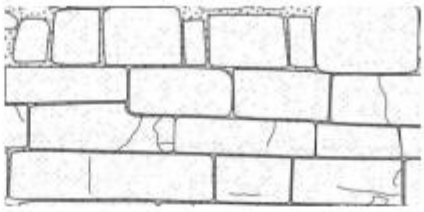
2	*Pseudo-isodomik*		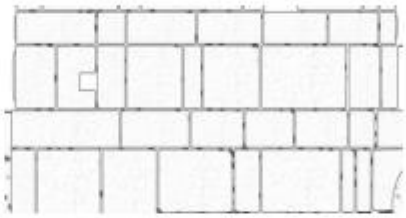
3	*Düzensiz örgü ve Harç*		
4	*Trapezoidal*		
5	*Opus mixtum*		

Tablo 30. Duvar örgü teknikleri

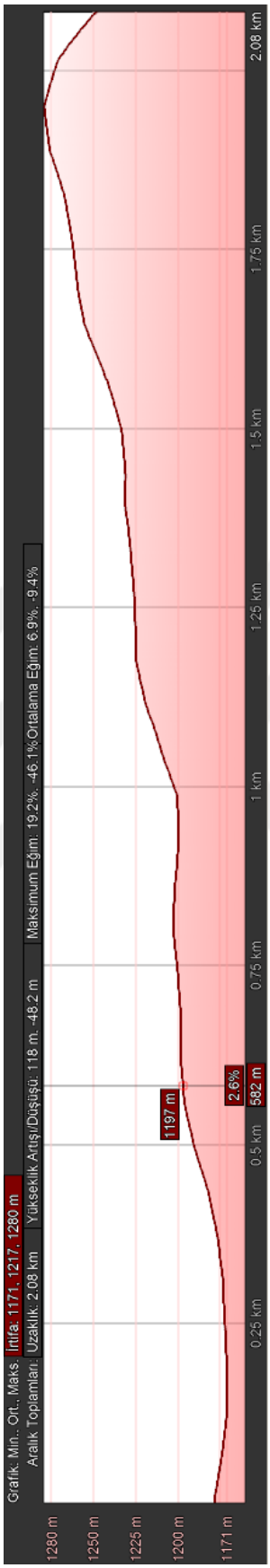

Grafik 1.: Kent arazi profili (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 21.00'da alınmıştır)

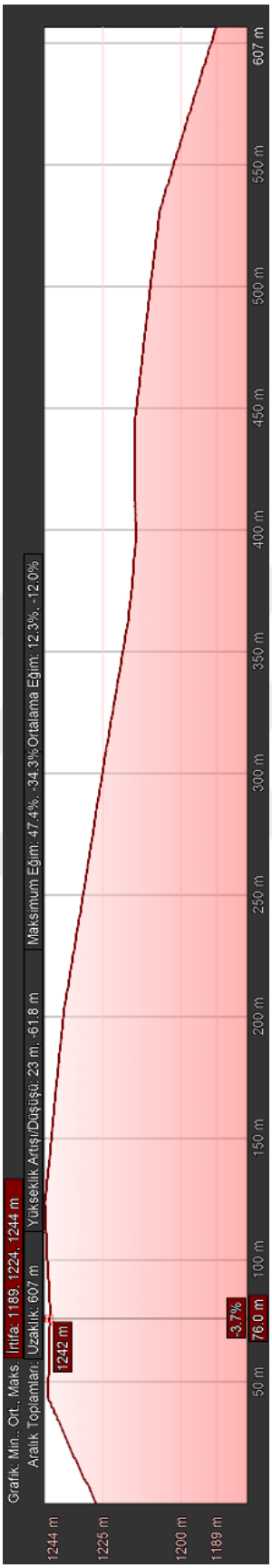

Grafik 2.: Batı savunma duvarları arazi profili (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 21.10'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

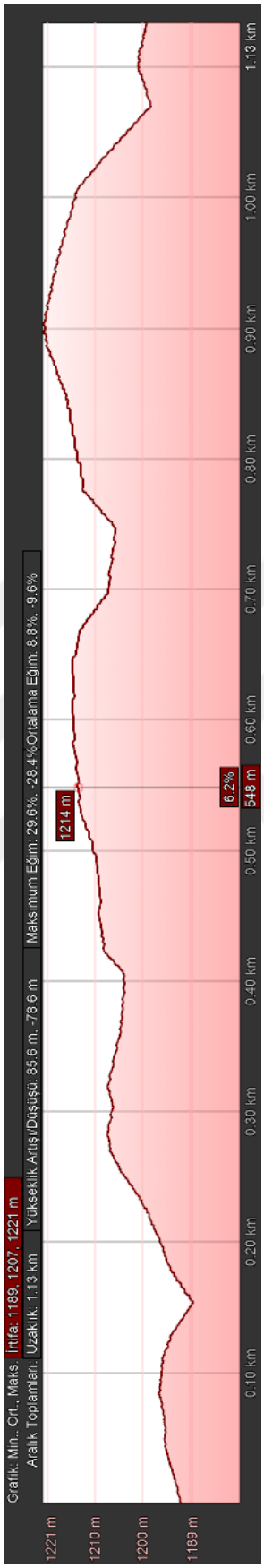

Grafik 3.: Güney savunma duvarları arazi profili (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 21.20'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

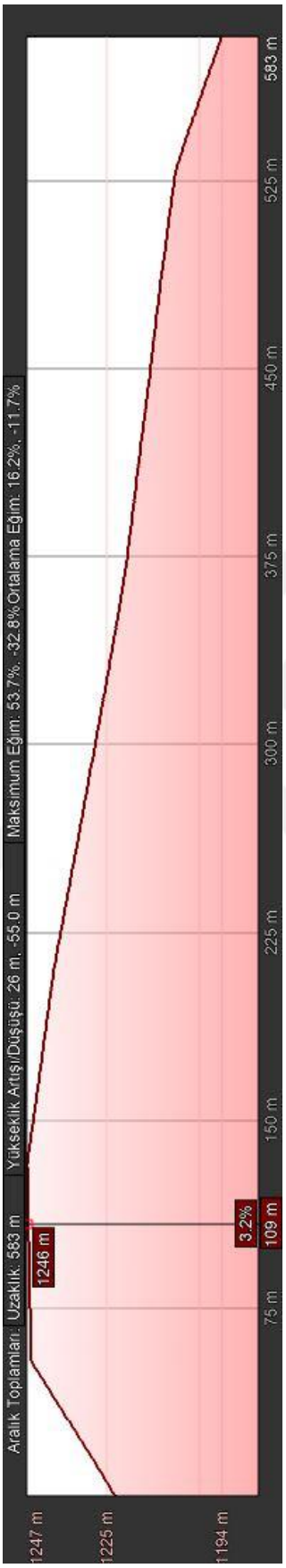

Grafik 4.: Batı'daki kule yapılarının arazi profili (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 21.30'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

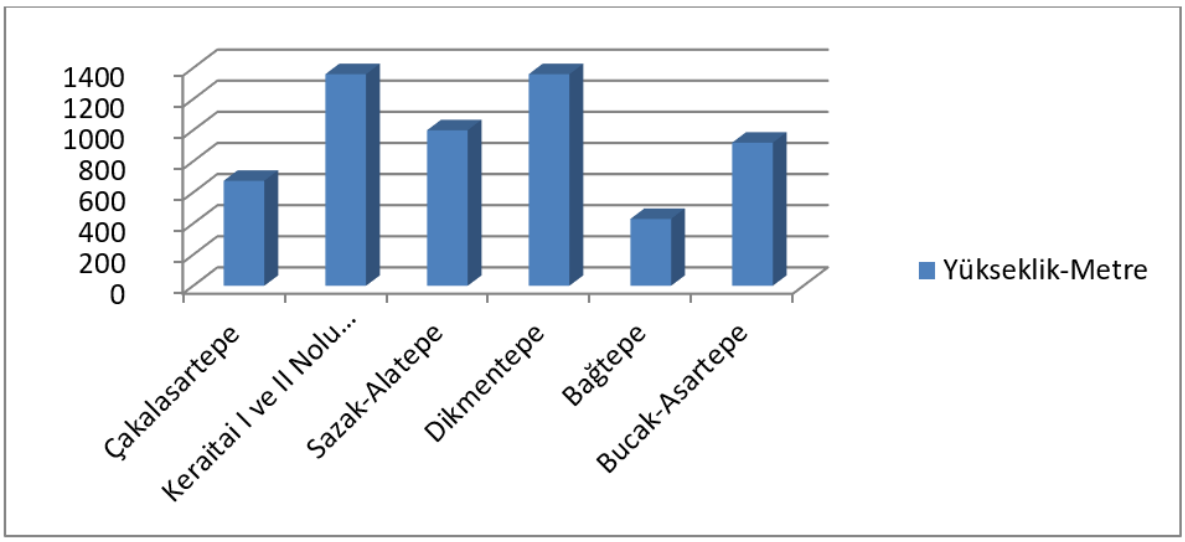

Grafik 5.: Kremna kırsalındaki alan savunmasına yönelik yapıların yükseklik durumu (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 21.50'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

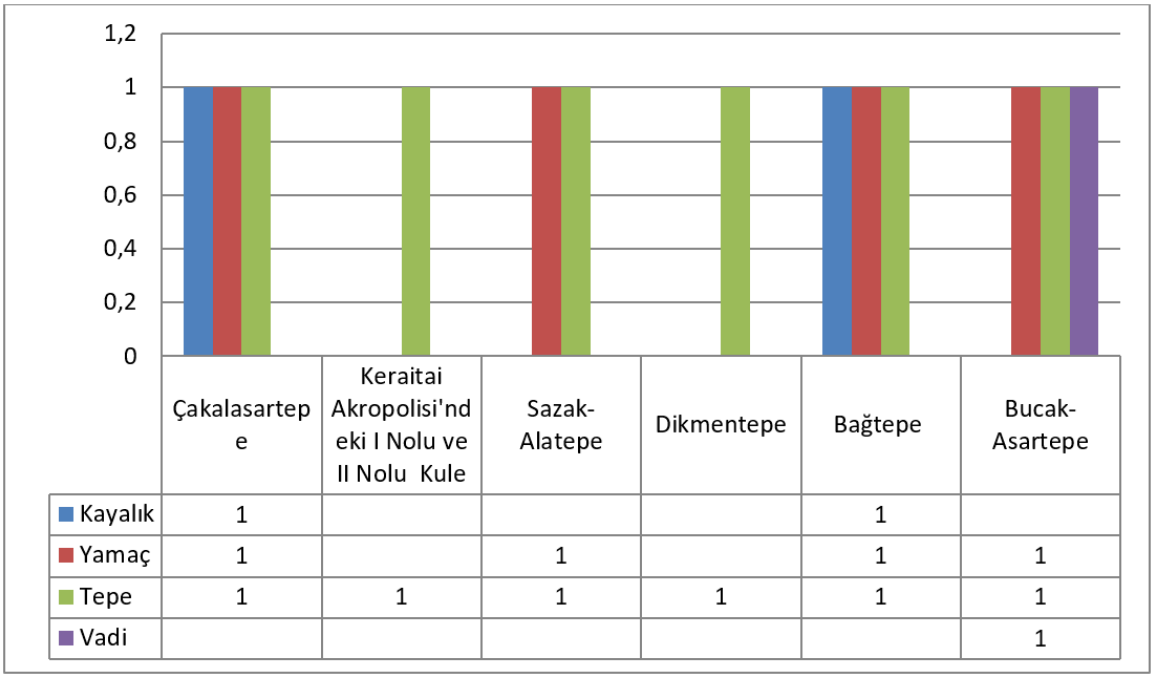

	Çakalasartepe	Keraitai Akropolisi'ndeki I Nolu ve II Nolu Kule	Sazak-Alatepe	Dikmentepe	Bağtepe	Bucak-Asartepe
Kayalık	1				1	
Yamaç	1		1		1	1
Tepe	1	1	1	1	1	1
Vadi						1

Grafik 6.: Kremna kırsalının korunmasına yönelik oluşturulan yapıların yerleşim tipolojisi

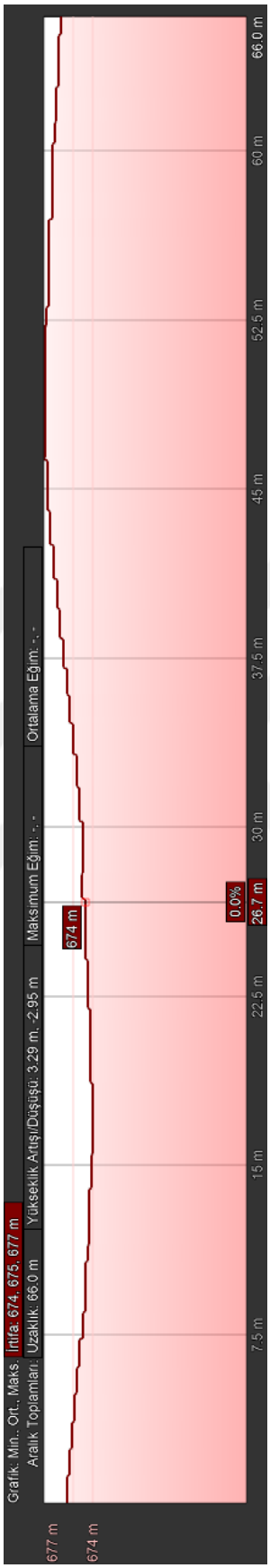

Grafik 7.: Çakalasartepe arazi profili (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 22.10'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

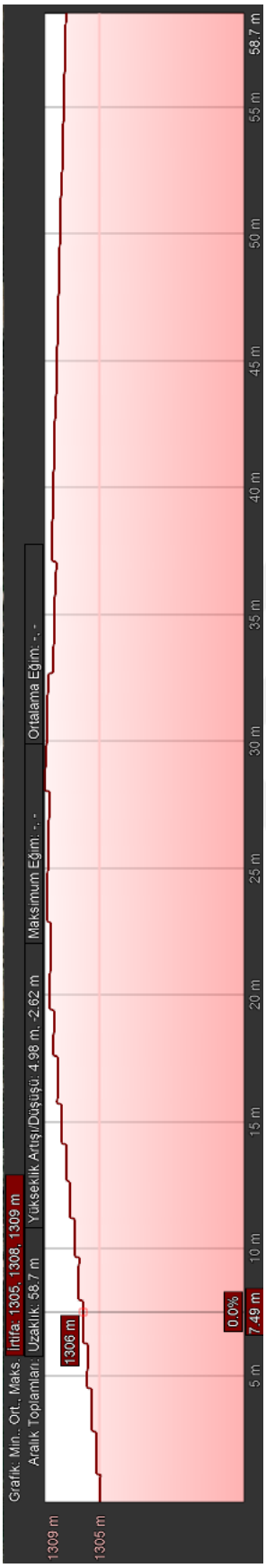

Grafik 8.: Keraitai kulelerin arazi profili (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 22.30'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

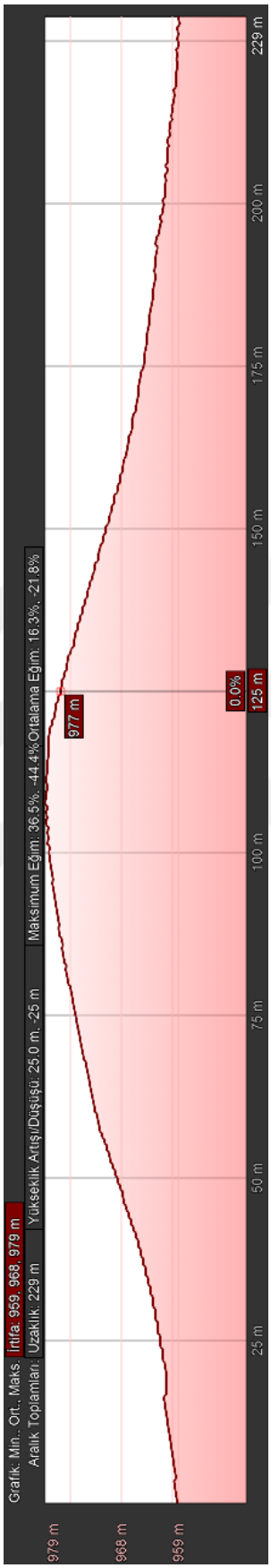

Grafik 9.: Sazak-Alatepe arazi profili (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 22.55'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

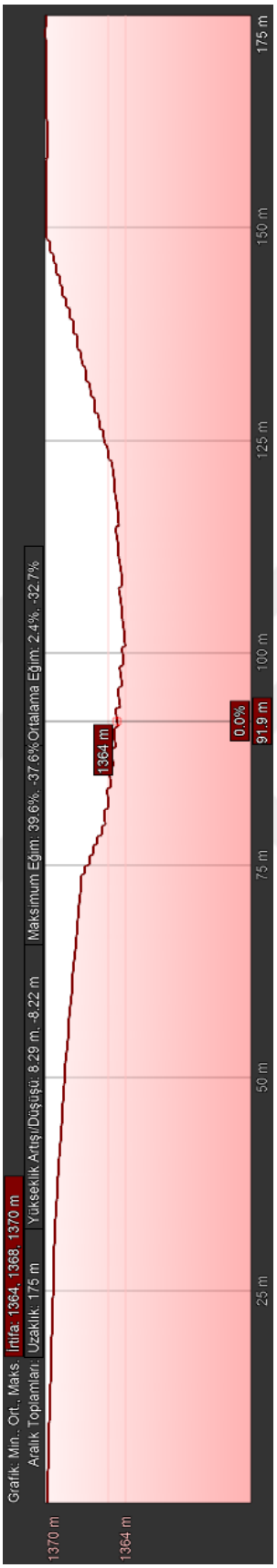

Grafik 10.: Dikmentepe arazi profili (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 23.10'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

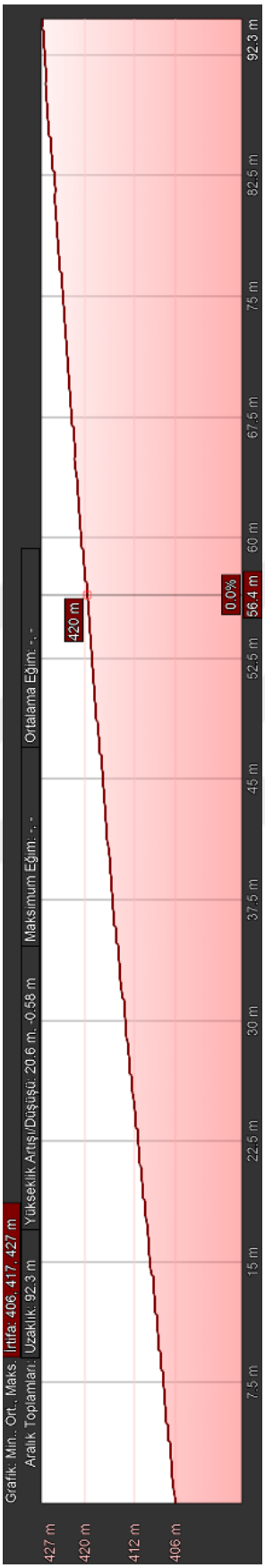

Grafik 11.: Bağtepe arazi profili (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 23.30'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

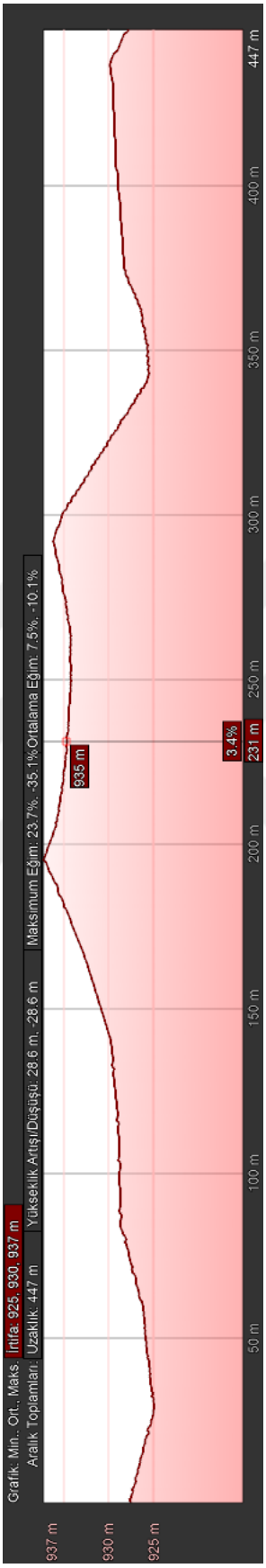

Grafik 12.: Bucak-Asartepe profili (Kaynak: Google Earth Pro adlı programdan 20.01.2021 tarihinde saat 23.50'da alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

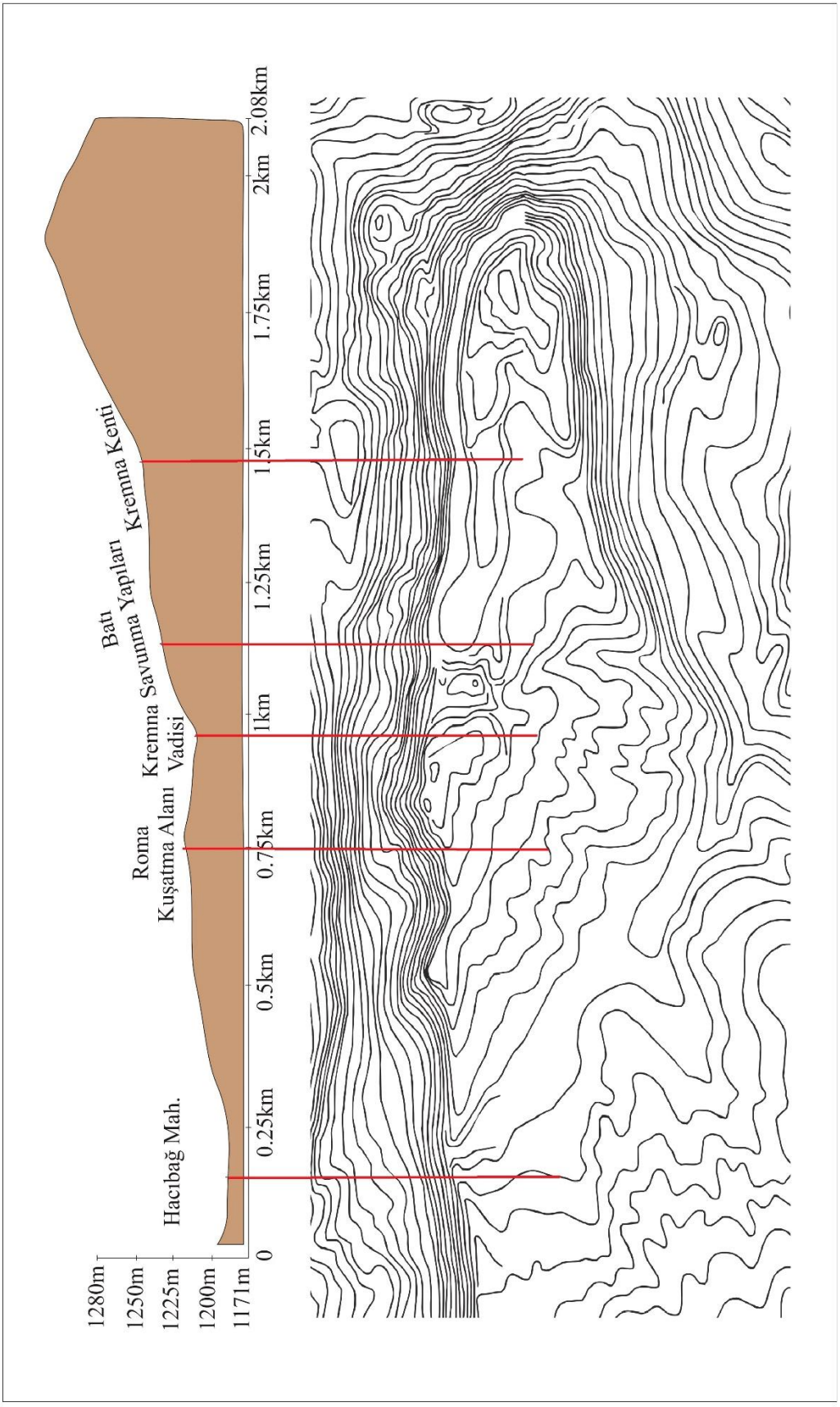

Grafik 13.: Kent arazi profili kesit görünüm

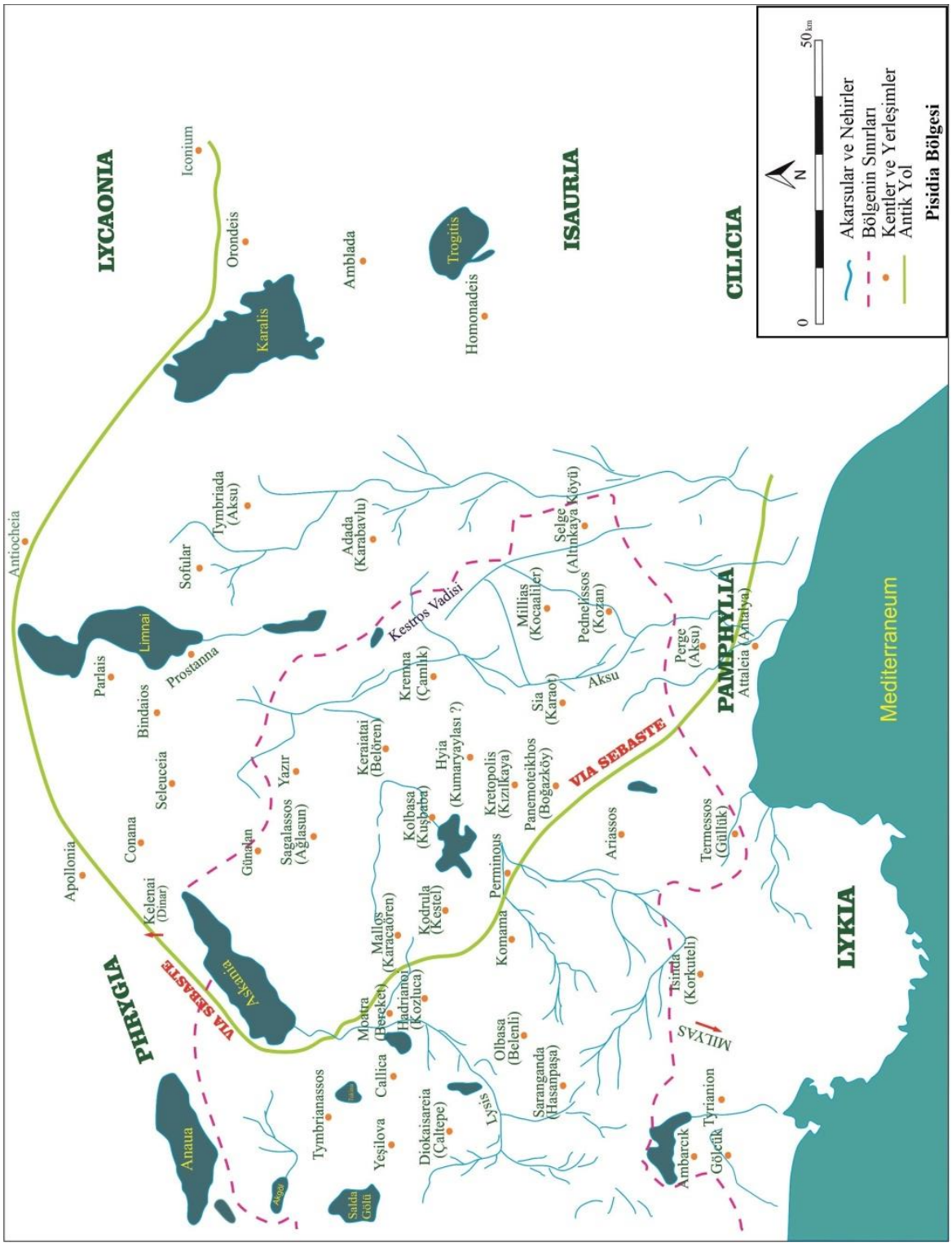

Harita 1.: Pisidia Bölgesi

Harita 2.: *Aquillius* yolu (*Via Aquillius*) ve Kremna güzergahı (Kaynak: Google Earth Engine adlı programdan 23.02.2021 tarihinde saat 23.08'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

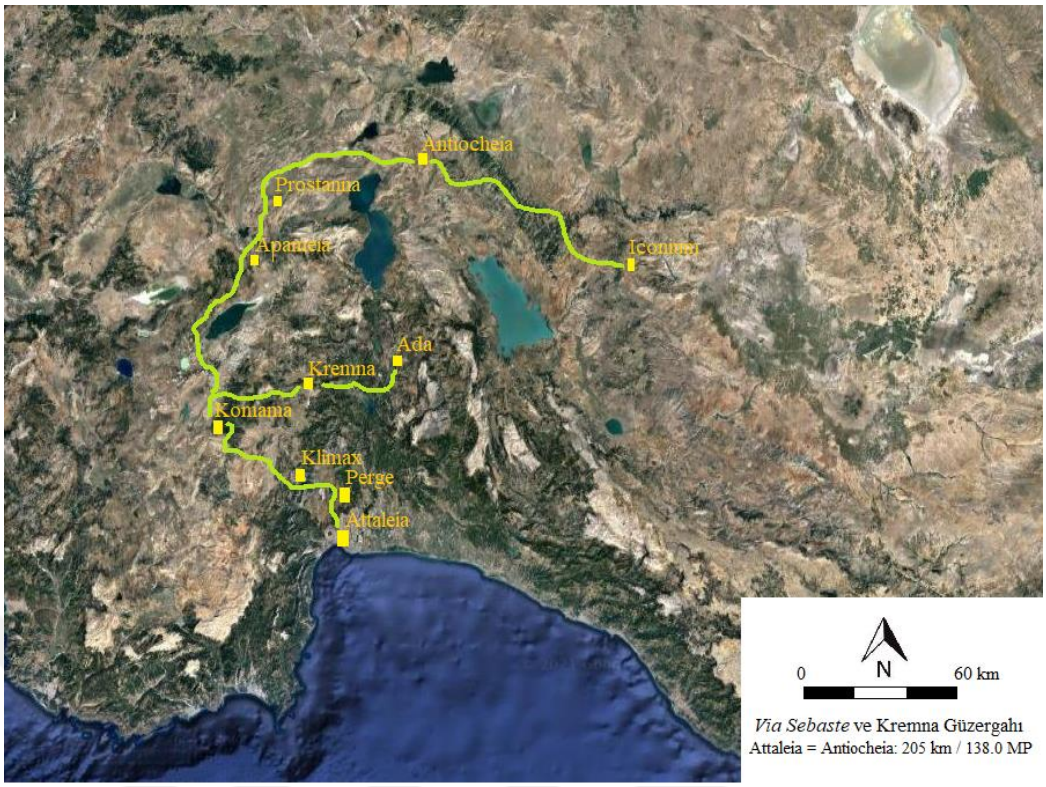

Harita 3.: *Via Sebaste* yolu (Kaynak: Google Earth Engine'den 23.02.2021 tarihinde saat 23.20'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

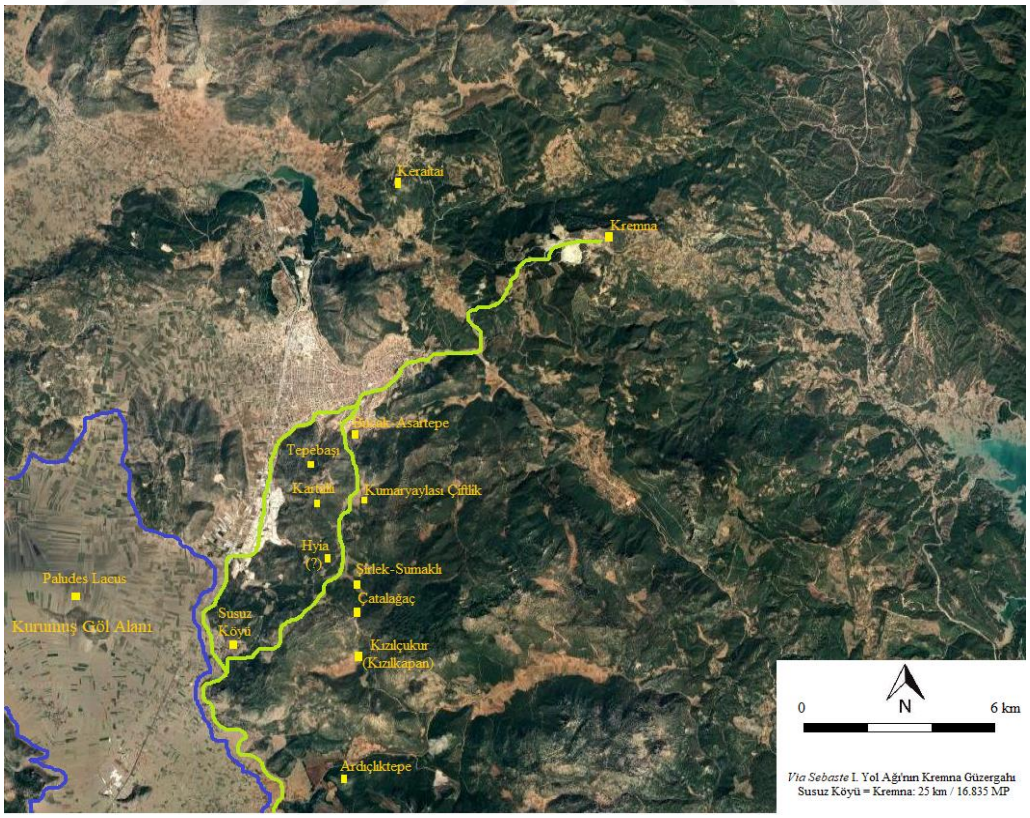

Harita 4.: *Via Sebaste* I. yolu ve Kremna güzergahı (Kaynak: Google Earth Engine'den 23.02.2021 tarihinde saat 23.35'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

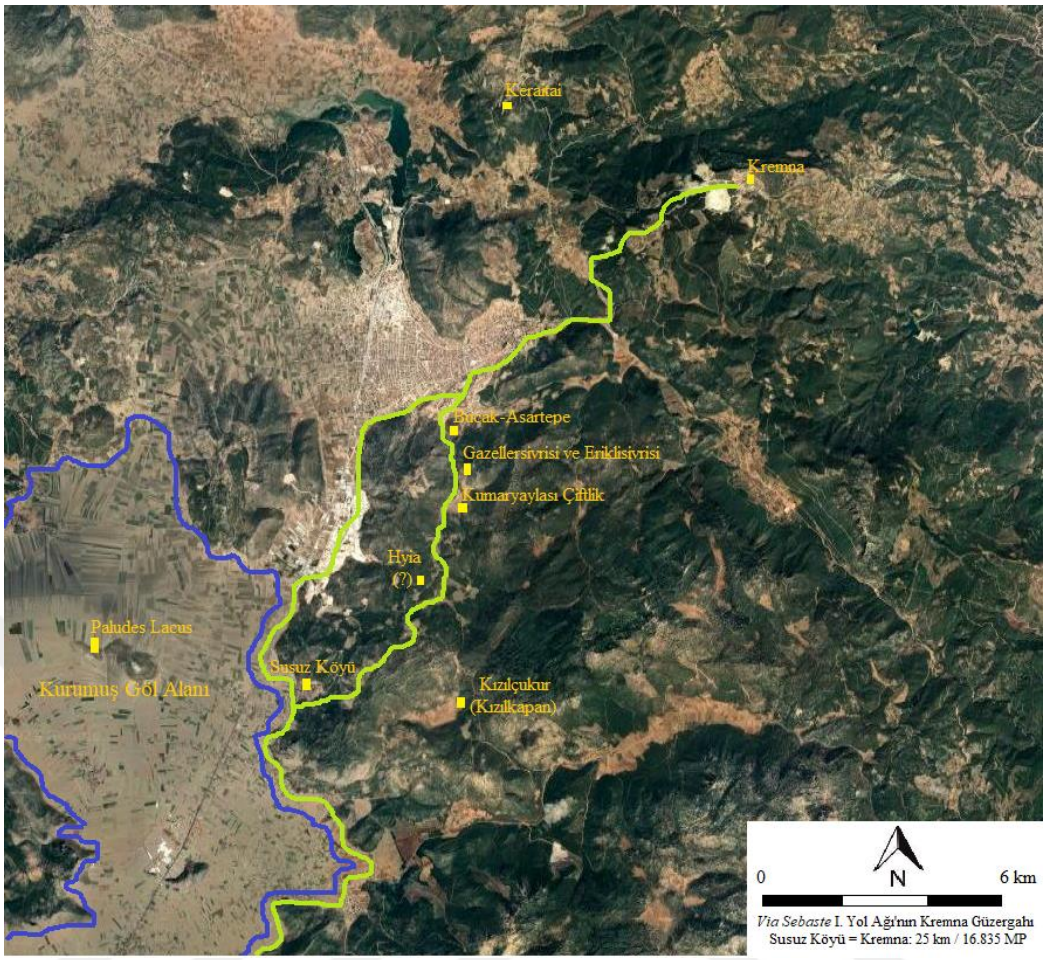

Harita 5.: *Via Sebaste* VI. yolu ve Kremna güzergahı (Kaynak: Google Earth Engine'den 23.02.2021 tarihinde saat 23.50'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

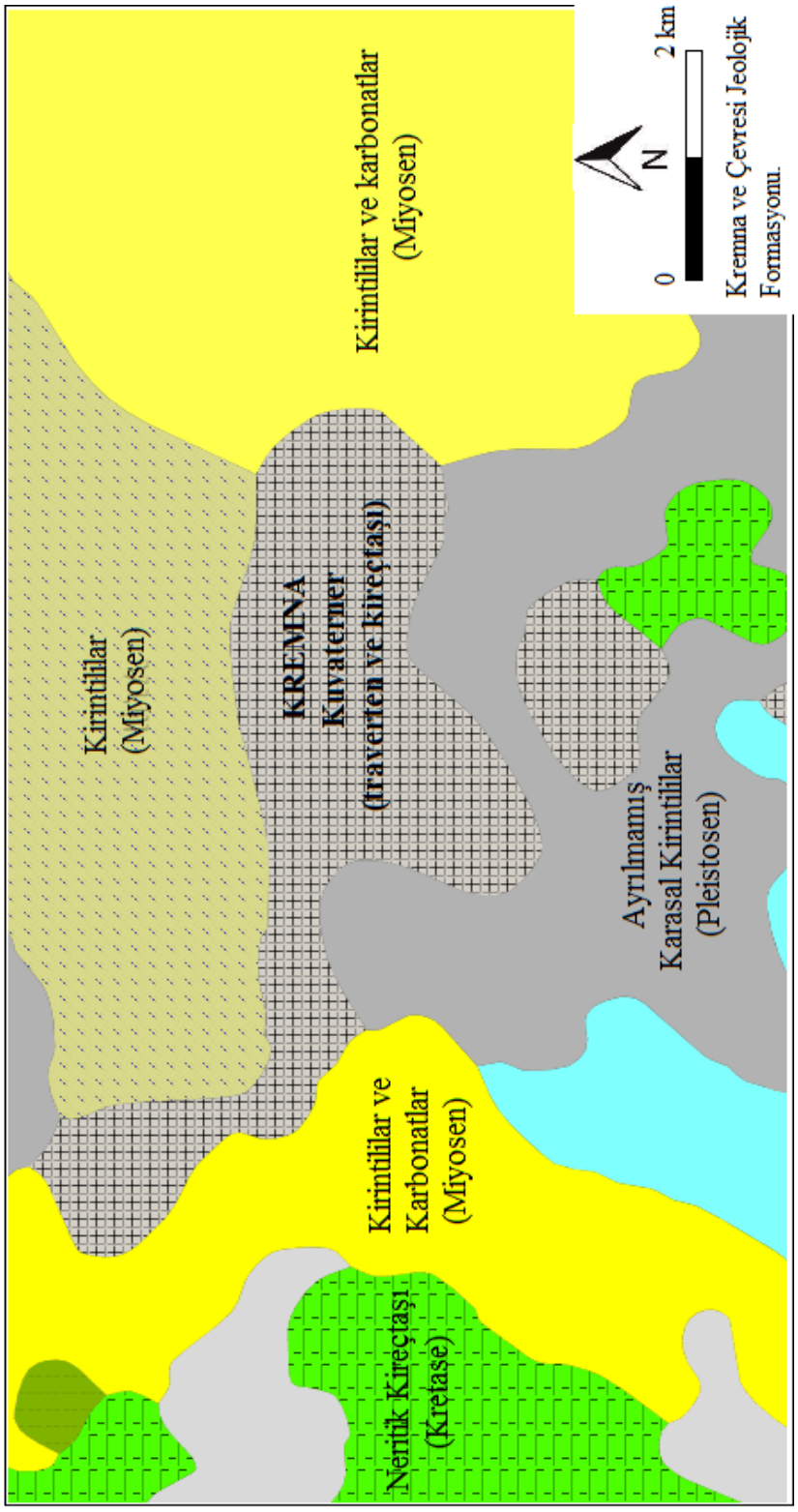

Harita 6.: Kremna ve çevresi jeolojik formasyonu (Kaynak: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nden 19.02.2021 tarihinde saat 10.50'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

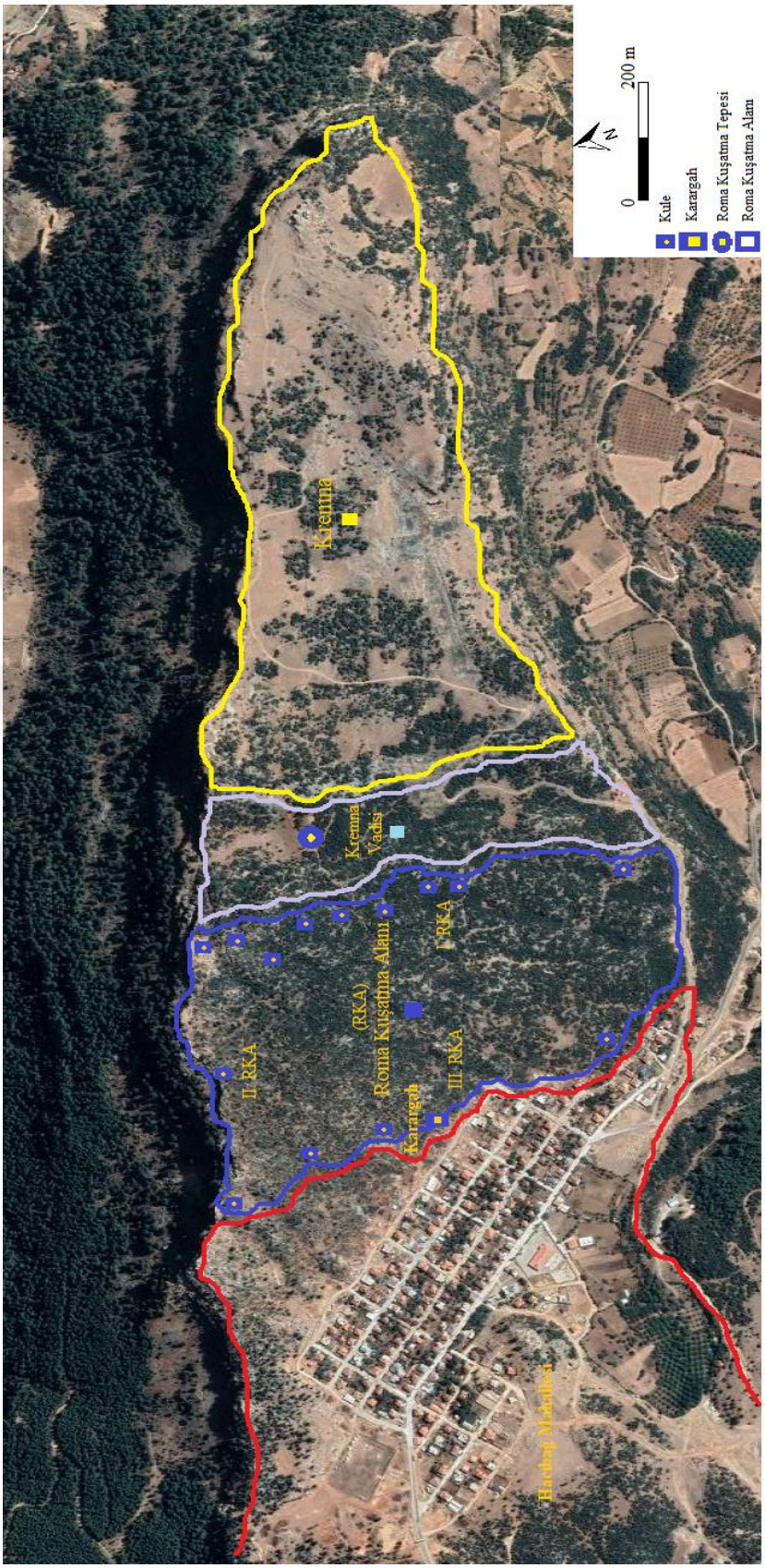

Harita 7.: Kremna'daki kuşatma merkezleri (Kaynak: Google Earth Engine'den 23.02.2021 tarihinde saat 00.15'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

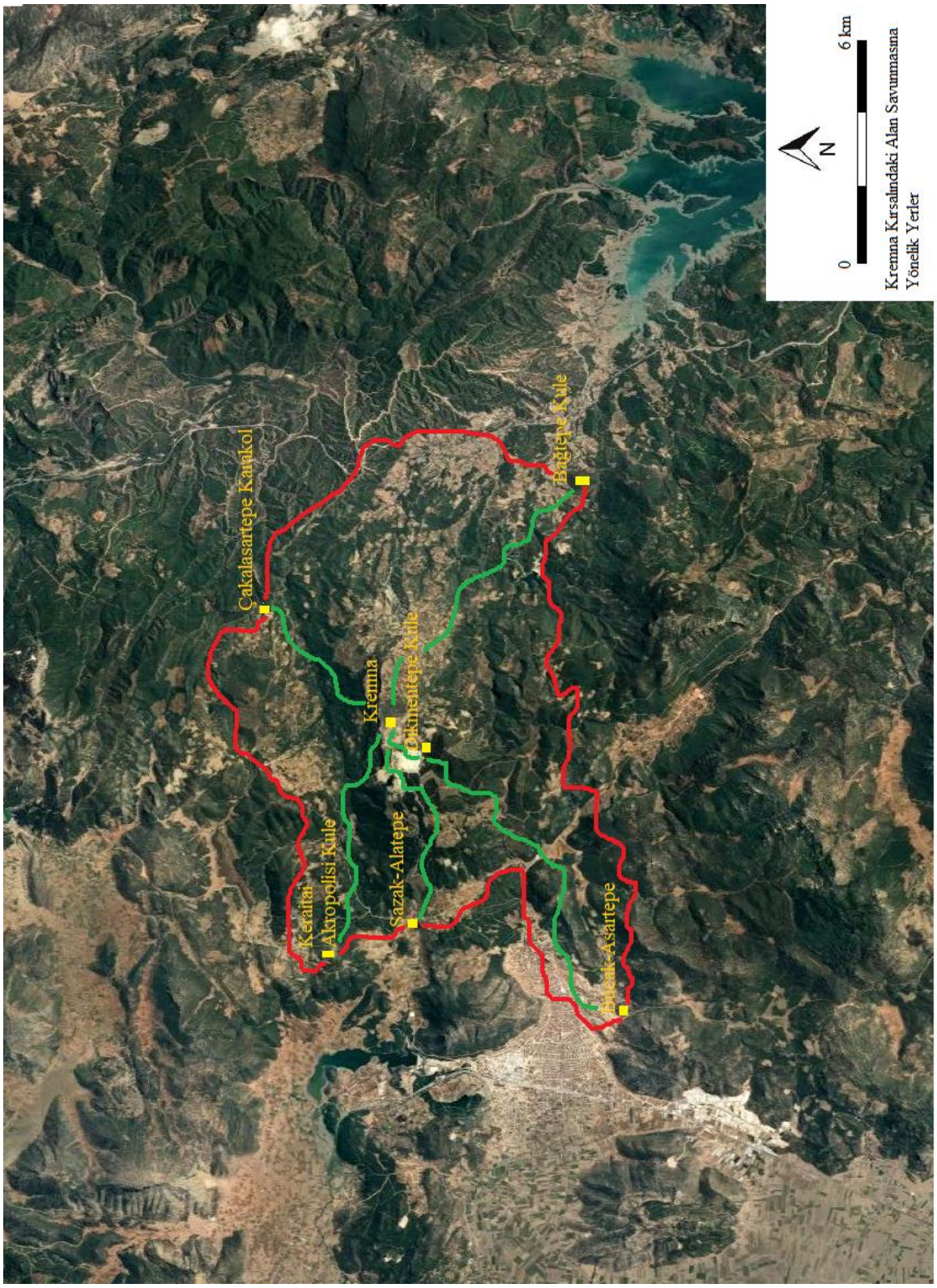

Harita 8.: Kremna kırsalındaki alan savunmasına yönelik yapılar (Kaynak: Google Earth Engine'den 23.02.2021 tarihinde saat 00.45'de alınarak tarafımızca düzenlenmiştir)

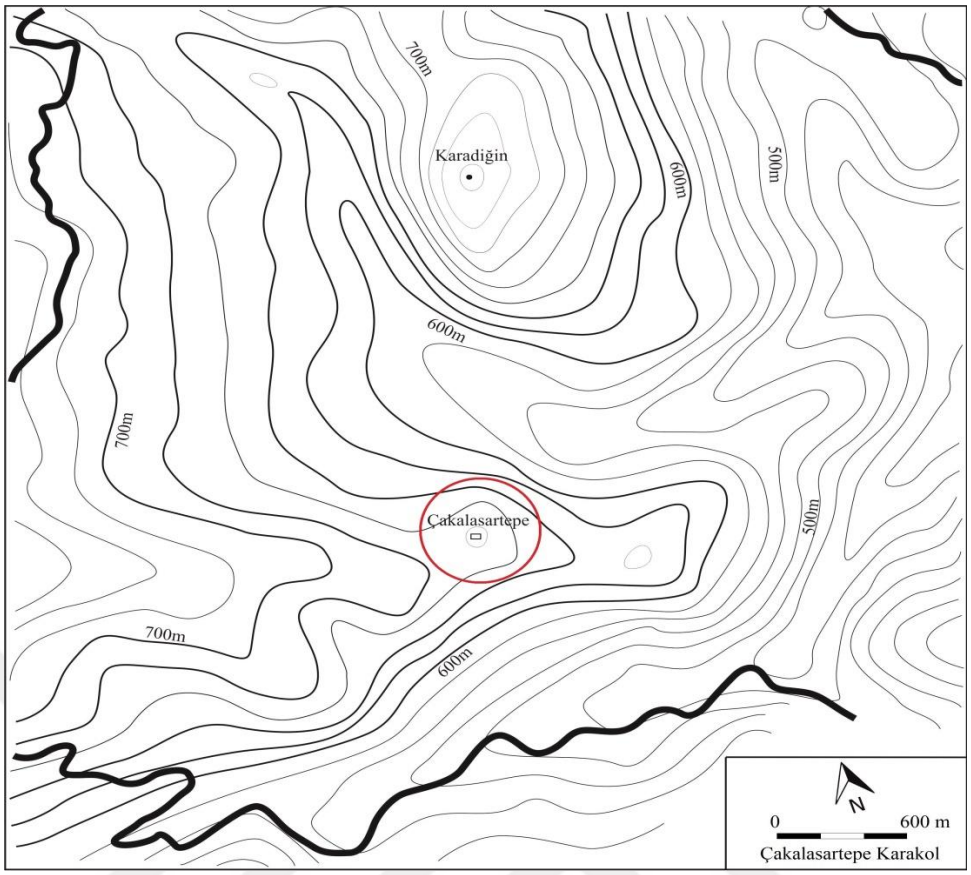

Harita 9.: Çakalasartepe

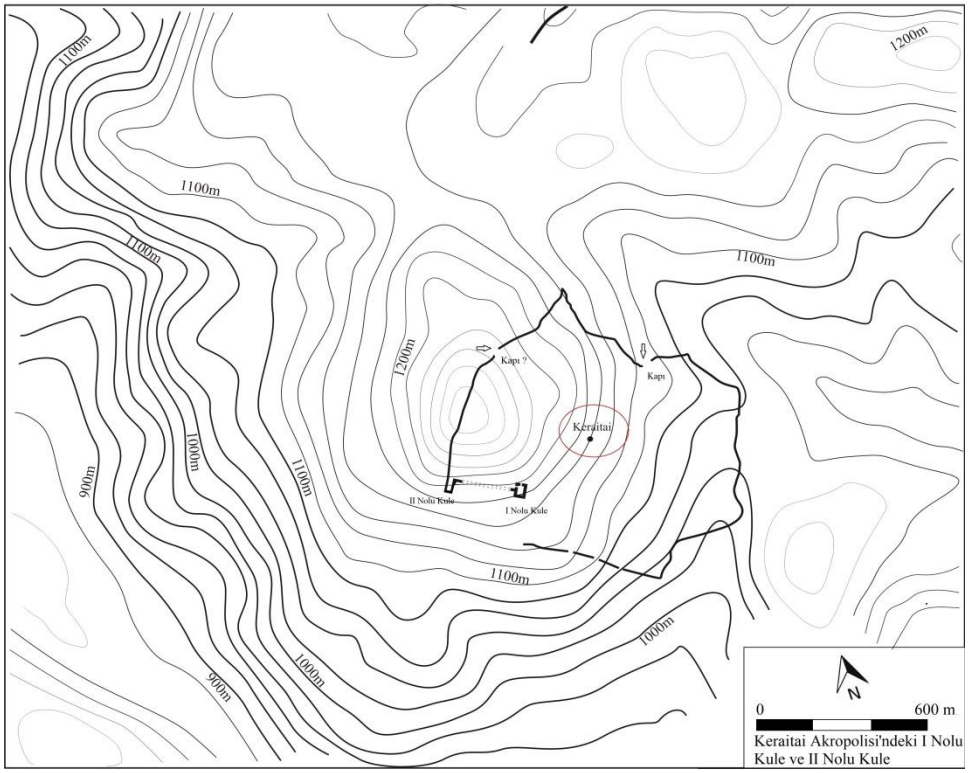

Harita 10.: Keraitai

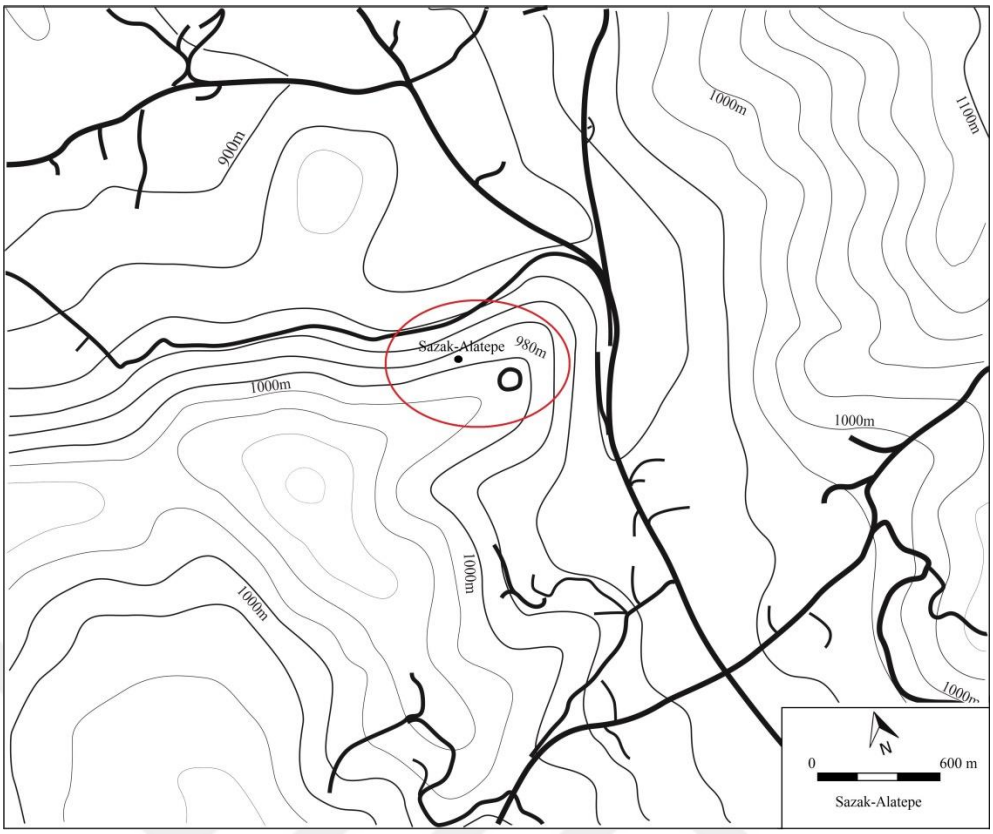

Harita 11.: Sazak-Alatepe

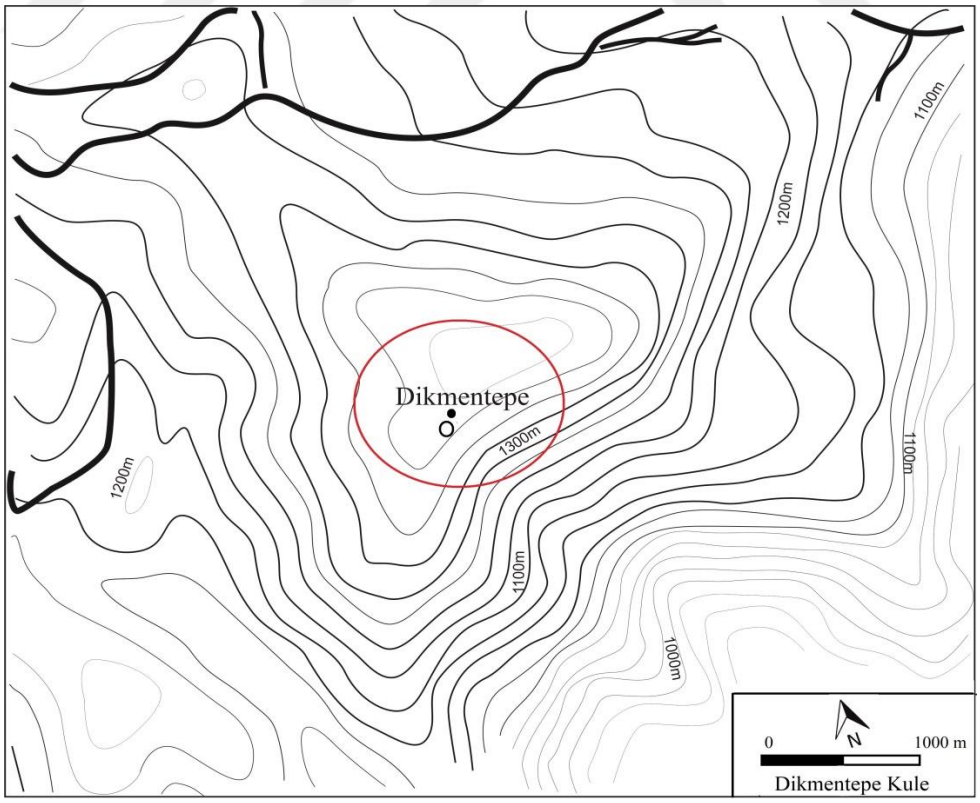

Harita 12.: Dikmentepe

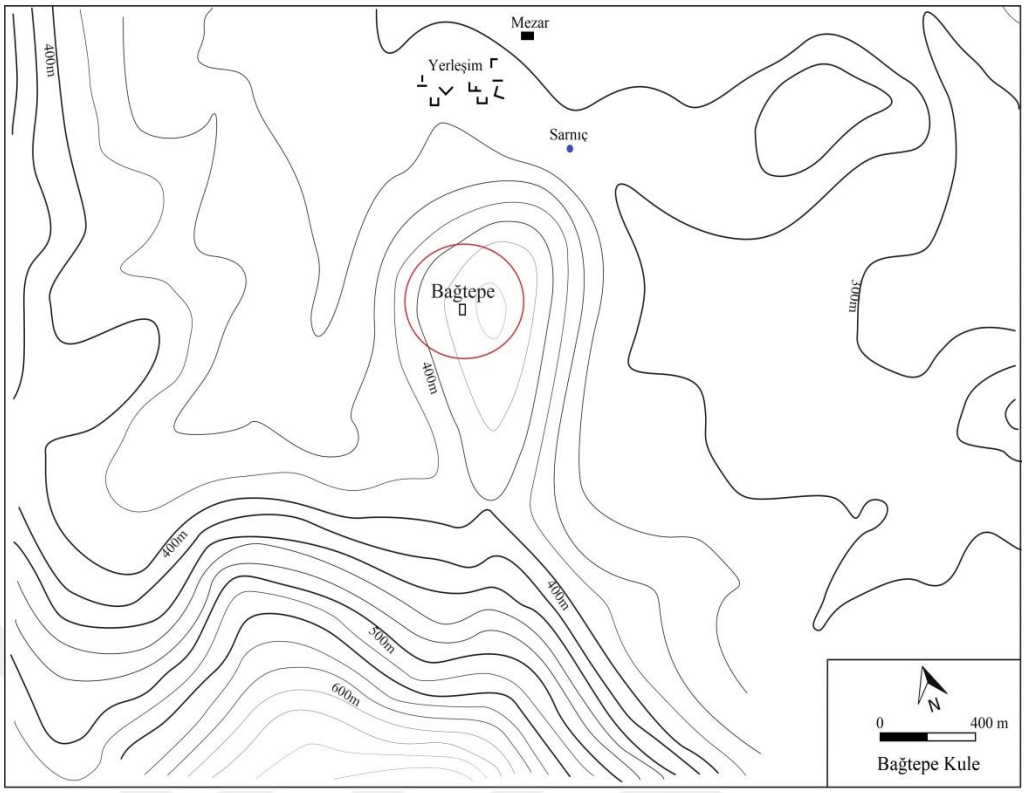

Harita 13.: Bağtepe

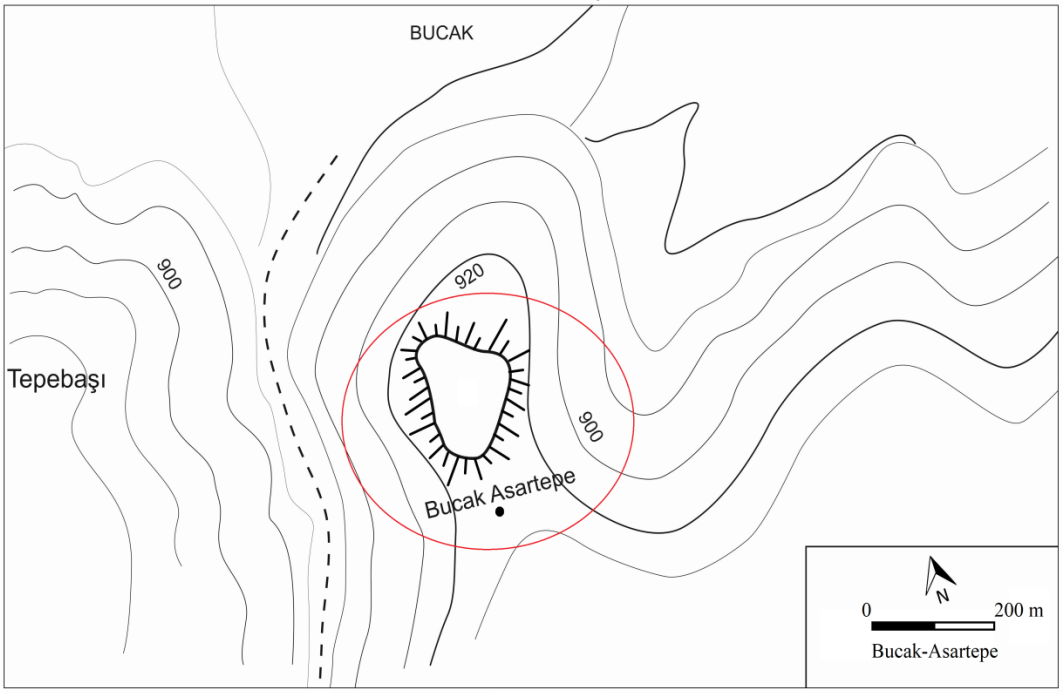

Harita 14.: Bucak-Asartepe

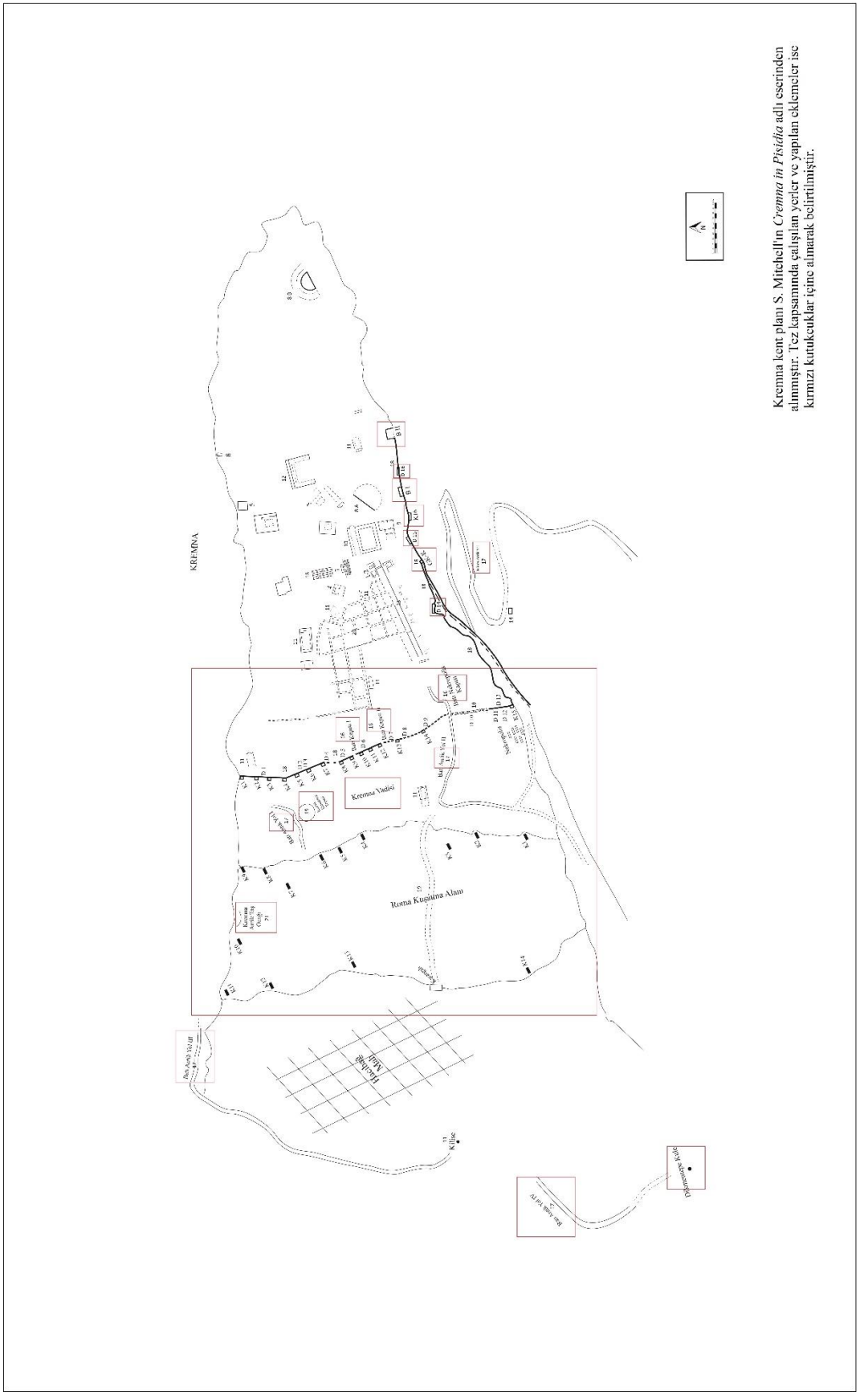

Harita 15.: Kentte çalışılan savunma yapıları ve ilişkili birimlerin gösterimi

Harita 16.: Kremna

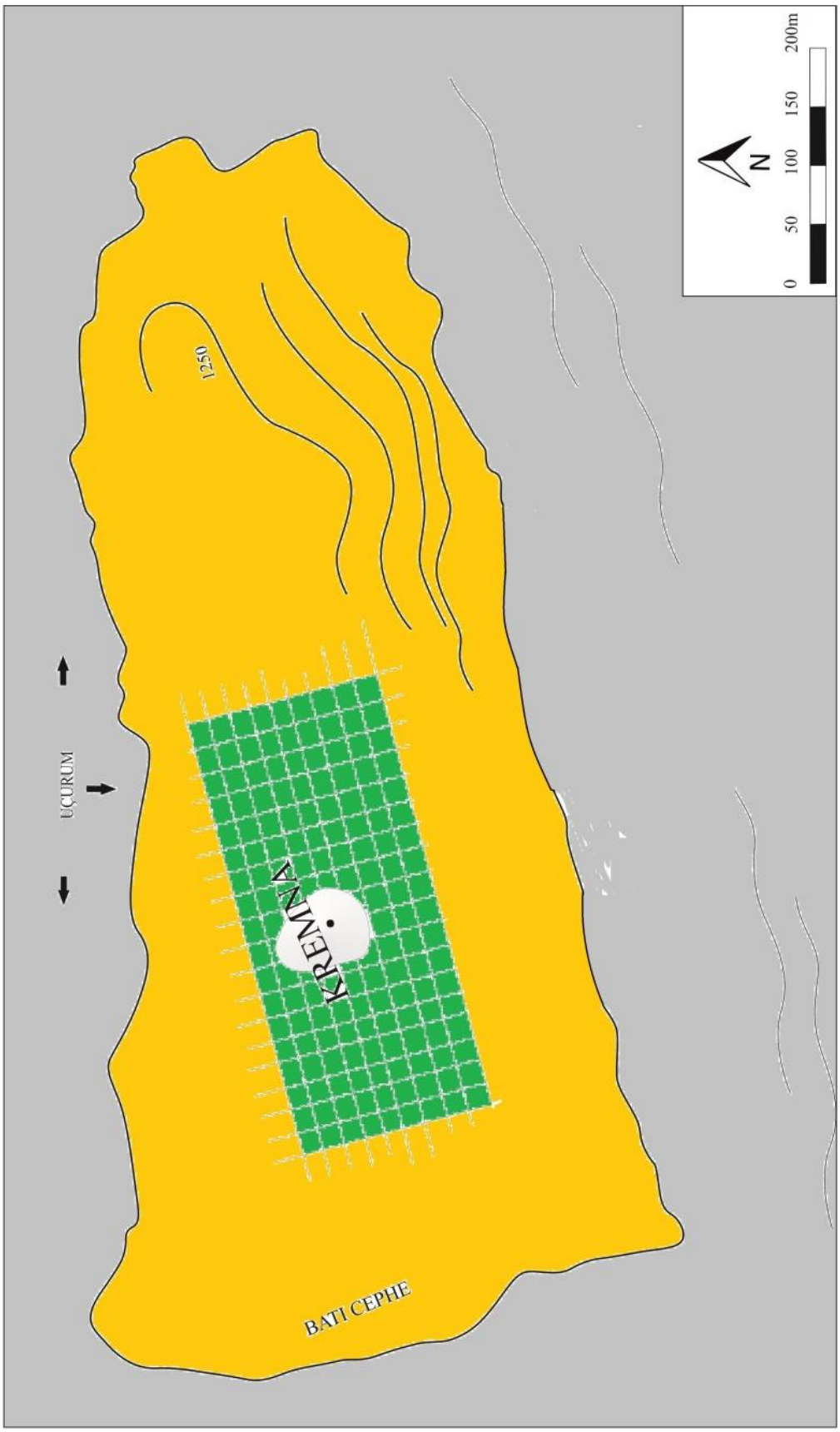

Harita 17.: Kremna yerleşim planı